بســـــــــــــــــــم الله الرحمن الرحيم

*Harekat-ı Milliye*de İttihad ve Terakki Cereyanı ve İktidar Mücadelesi (1918-1923)

Ömer Faruk Altay[*]

Takdim

~~Harb-i Umumî'nin hezimetle neticeleneceği İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez Komitesi (İTCMK) tarafından anlaşılınca partinin zahiren ilgası, rüesanın uzaktan kumanda için yurtdışına çıkması ve fakat İTC bakaya teşkilatların isim ve suret değiştirerek yeniden örgütlenmesi kararlaştırılmıştı. İşte, günümüzde en çok Millî Mücadele tesmiye edilen vakıa, o dönemde Harekat-ı Milliye çatı kavramıyla taazzuv etmişti. Aslî organizatörler olarak İTC mensubları, harekatı kalıcı hâle getirmek için muhtelif tabakalarla (İttihad-ı İslâmcılarla, Komünistlerle) ittifak fakat sonra tasfiye etmişlerdir. Bununla da iktifa edilmemiştir. İTC içerisinde fırkalaşma bulunuyordu ve Harb-i Umumî sırasında daha da şiddetlenmişti. Harekat-ı Milliye, İTC dahilindeki iç iktidar mücadelesiydi aynı zamanda. Anadolu'ya vekil bırakılan İTC bakayası milliyetçi fraksiyon İttihadçılar (örneğin Ali Fethi Okyar, Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Hüseyin Rauf Orbay, Vasıf Karakol, Ali Fuad Cebesoy), siyasî ve askerî faaliyetlerine devam etmişler; İTCMK rüesasını ve bağlılarını tedricen tasfiye etmişlerdir. Gerçi millîciler de hizibleşecek ve Mustafa Kemal liderliğindeki Kemalist cunta gayrısına galebe çalacaktır.~~ [*Yıllar önce yazdığım takdim yazısını şimdi beğenmedim. Üzerini çizdim* (11 Kasım 2026).]

Elinizdeki nakisalı eser, Harekat-ı Milliyedeki İttihad ve Terakki âmiline ve bu âmilin fraksiyonları arasında vuku bulmuş iktidar mücadelesine mercek tutmayı istihdaf ediyor.

Hakk'ı siyasî tarih sahasında ilâ etmek gayreti bizden, tevfik Allah'dan.

11 Kasım 2026
İstanbul

Atıf Gösterimi: Ömer Faruk Altay. (2026, Kasım 11). Harekat-ı Milliyede İttihad ve Terakki Cereyanı ve İktidar Mücadelesi (1918-1923) [Erken Erişim]. *Tarih Tahkik*, tarihtahkik.com adresinden temin edilmiştir.

[ÖFA notu: Bu nakıs ve son okuması maalesef yapılamamış eserin erken erişime açılmasını, bazı zarurat vechile münasib gördük. Referanslar ile nadir sayıdaki tahlillerimiz sarahaten ayırt edilebilir vaziyetdeler binaenaleyh bilgi fişlerinden müteşekkil musannef bir dosya mahiyetindeki eserin erbabına takdim edilmesi herhalde faydalı olacakdır zannımız galib geldi, böylece muhtemel kusurları da tesbit ve tashih edilebilecekdir (29 Ekim 2026).]

[*] Türkiye siyasî tarihi (~1906-1923~) sahasında bağımsız araştırmacı-yazar. 1994 miladî senesinde İstanbul'da dünyaya geldi. Lisans tahsilini İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde ikmal etti. Meslekî okur-yazarlık vetiresinde, dünya görüşü ve ilmî alakası dönüşüm geçirdi ve bu vechile aynı bölümdeki yüksek lisans tahsilini terk etmek zorunda kaldıydı. Halihazırda, (*1*) 1918-1922 Harekat-ı Milliye'nin tarihini bilhassa Kemalist cuntanın devletleşmesi vakasındaki Müttefik ve Bolşevik düvel yardımlarının etkilerini; (*2*) 1906-1918 İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin tarihini bilhassa az bilinen cihetlerini tetkik ediyor. Elektronik posta: tarihtahkik@gmail.com.

Bazı Şahide İktibaslar

1908 Meşrutiyeti Saltanat devrinin 33 yıllık mabeyn ve Bab-ı Âli oligarşisini de yıktığı için, büsbütün yaldızsız, gösterişsiz bir kalabalığa dönmüştük. İttihat ve Terakki Fırkasının Rumeli'den İstanbul'a taşınan merkez-i umumisi, uzun müddet, eski Alemdar Mustafa Paşa takımına benzer, şivesi tuhaf, adetleri iptidai, mizacı dağlı bir komiteciler ve fedayiler ocağı gibi yadırganmıştı. Gece vakti bir paşa, birkaç gazeteci öldürülmüş, bazılarının katilleri hiç aranmamış, bulunanlar da merkez-i umumî nüfuzu ile korunmuştu. İlk Bâb-ı Âli hükûmetleri bu esrarlı cemiyeti idare edenlerin kuklaları sanılırdı. Fakat merkez-i umumî'nin de hükmü Türklere idi. Hristiyanlar tekin değildi. Ecnebiler ise büsbütün imtiyazlı idiler. Mahkemeleri dahi ayrı idi."[1]

Ömer Naci (1916): "İttihad ve Terakki kırk mecnundan mürekkep bir heyettir. Talat aklü'l-mecanindir, Hüseyin Cahit kalemü'l-mecanin, [Kara] Kemal hesabü'l-mecanin, Ziya Gökalp kitabü'l-mecanin, Enver seyfü'l-mecanin, Ben lisanü'l-mecanin, Yakub Cemil de mecnunu'l-mecanin!"[2]

Ahmet Refik: "İttihatçı zihniyeti, Ocak gayreti, zaten bütün cinayetleri affetmiyor muydu? Onların nazarında *cinayet*, azm ve metaneti gösterecek en parlak fazilet değil miydi? Nezaret mevkiini işgal edenler arasında bile *katiller* vardı. Selanik'ten İstanbul'a hürriyet getiren kahramanlar hep silahlı kabadayı gençlerdi. Çıkardıkları gazetelerin bile adları 'Silah', 'Top' ve 'Hançer'di. Hatta gazetelerinin başlarına 'Hançer' diye yazdırıyorlar, kenanna da şu tehdidi ilave ediyorlardı: 'Müstehak olanlara'."[3]

"Yakın tarihli araştırmalar İttihat ve Terakki liderlerinin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkmayı hesaplayarak, Anadolu'da direniş planları yapmış olduğunu ortaya çıkarmıştır."[4]

"Siyasal bir mücadele için taşradan harekete geçmek, İttihat ve Terakki'nin, iktidar mücadelesinde daha önce de ilk kez başvurduğu bir yol olmuştur."[5]

"1918'deki Osmanlı yenilgisinin ertesinde parti [İttihat ve Terakki] feshedildikten sonra, yerel şubeleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin çekirdeğini oluşturdular."[6]

---

1 Falih Rıfkı Atay. (1980). *Çankaya* içinde (s. 121). İstanbul: Bateş Yayınları. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2 Emel Akal. (2018). *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm* (3. baskı) içinde (s. 53). İstanbul: İletişim Yayınları.

3 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 44.

4 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara. (2011). *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu* (F. Doruker, çev.) içinde (s. 187). İstanbul: Remzi Kitabevi. "Hükümeti terk eden ve firar eden İttihat ve Terakki Erkânı Şarkta ayakta duran orduya, Anadolu'da yapılacak mesaiye, Rusya Hükümetinin, Kırım hanının yardımlarına güvenerek İmparatorluğu kurtarabileceklerine inanıyorlar ve bu yolda çalışmak istiyorlardı." Hüsnü Himmetoğlu. (1975). *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları* (c. 2, s. 223). İstanbul: Ülkü Matbaası.

5 Sina Akşin. (2004). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* (2. baskı) içinde (s. 305). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

6 Mete Tunçay. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)* (3. baskı) içinde (s. 27, dipnot 13). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

“Mustafa Kemal direniş hareketinin komutasını üstlense bile işi esas başlatanlar İttihatçılardı. Enver Paşa, bir halk direnişi için silah depolanıp kadrolar teşkil edilmesini daha I. Dünya Savaşı bitmeden emretmişti.”[7]

“İddialara göre Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'nin başına geçirilmesi İttihatçı kadroların kararı sonucu olmuştu."[8]

"1919'un sonlarına doğru gelindiğinde Mustafa Kemal Paşa gönüllü milliyetçi güçlerin lideri olarak ortaya çıktı. [..] Milliyetçilerin birçoğu, çoğunlukla orta-düzey rütbelerden olmak üzere, eski İttihatçılardı."[9]

"İttihatçı rejimin sürgün ettiği itilafçı Sabahattin taraftarları Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilaf Devletleri'ne karşı yatıştırma siyaseti izledi ve İttihatçılar'ın Anadolu'da bir ulusal direniş hareketi başlatma girişimlerine karşı çıktı."[10]

"1919'la birlikte Milliyetçi Hareket başladı ve Kemalist grup bu hareketin liderliğini üstlendi."[11]

"Talat, Berlin-Moskova (hattında) çalışırken; Enver ve Cemal de Kafkasya'da bataryalarını hazırladılar. Mustafa Kemal ise Anadolu isyanını örgütlüyordu."[12]

“[Mustafa Kemal] Kendi yaşında veya daha genç ve çoğu kendisi gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin askeri kanadıyla ilişkili olan subayların güvenini kazandı; yanında generallerden daha çok albay ve binbaşılar vardı. Ayrıca, resmen dağıtılmış olan İTC ile hiçbir bağının olmadığını ilan ettiyse de, Jön Türkler tarafından örgütlenmiş sivil ve askeri örgütlerin de liderliğini almış görünüyordu. Mustafa Kemal'in güçlü bir laiklik yanlısı olmasına karşın en güçlü taraftarları Müslüman din adamlarıydı.”[13]

“Türk ulusal direniş hareketi mütarekeyi izleyen yıl içinde İttihatçı geçmişi olan bir takım örgüt ve kişilerin çabaları sonucu doğdu. Mayıs 1919’da Mustafa Kemal’in Anadolu’daki embriyon halindeki direniş hareketinin ulusal lideri olarak ortaya çıkmasında işbirliği yaptılar.”[14]

“Mustafa Kemal ile öteki İttihatçılar arasındaki çatışmalar, iki rakip hareketin rekabeti değildir, bir iç mücadele niteliğindedir.”[15]

---

7 Michael A. Reynolds. (2016). *İmparatorlukların Çöküşü: Osmanlı-Rus Çatışması (1908-1918)* (Y. Aşıkoğlu, çev.) içinde (s. 267). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

8 Ayşe Hür, *Milli Mücadele’nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 117.

9 Amit Bein. (2013). *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Failleri ve Geleneğin Muhafızları* (B. Üçpunar, çev.) içinde (s. 137). İstanbul: Kitap Yayınevi. “"İTC [..] 1919'da Mustafa Kemal'in örgütünü oluşturmasında temel olmuştu." Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 281.

10 Erik Jan Zürcher. (1987). *Milli Mücadelede İttihatçılık* (N. Salihoğlu, çev.) içinde (s. 40). İstanbul: Bağlam Yayınları.

11 Nur Bilge Criss. (2008). *İşgal Altında İstanbul* (7. baskı) içinde (s. 15). İstanbul: İletişim Yayınları.

12 Michel Paillares. (1922). *Le Kémalisme, devant les Alliés* (p. 28). Contantinople: Bosphore.

13 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 339.

14 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 211.

15 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 129.

"Mustafa Kemal ve Karabekir önce 1919-1922 Milli Mücadele dönemi, sonra 1922-23 Lozan ve sulh dönemi süresince pek çok kez birbirlerine ters düşmüştür."[16]

"Özel olarak üç Paşa, genel olarak İttihat ve Terakki hakkında o günlerde [mütareke basınında] kullanılan sıfatlardan şöyle bir liste yapılabilir: Hırsız, cani; hizbi meşum; haydut; müstekreh, iğrenç devirleri; cahil; muhteris; şaki; hunhar; katil; çete; adi, sefil güruh; çapulcu hükümet; melun; ruhu habis; beş parmağında beş kara olan alçaklar; bir mahalleyi bile idareden aciz olanlar; devri fezahat; musibet; kartal taklidi yapan kargalar; Selanik çocukları; imansızlar… vb."[17]

"Türk Kurtuluş Savaşı, Jön Türk Hareketi'nin içinde dev bir hesaplaşmaya da yol açmıştır."[18]

"İttihat ve Terakki'nin çete/milis ve fedai yapılanması, bugünkü popüler tabirle *terörist* bir örgütün yöntemleri ile çakışmaktadır. [..] gerekli olduğuna karar verdiklerinde *Babıali Baskını* ve suikastler düzenlenmekten çekinmeyen bu kadrolar, iktidara geçtikten sonra da resmi olarak *Teşkilat-ı Mahsusa* adıyla adeta bir terör örgütü oluşturmuşlardır."[19]

"[Harb-i Umumînin] Cephe gerisinde de yokluk, karaborsa, rüşvetçilik, savaş zenginlerinin lüks ve israfı, İttihatçılığı en büyük suç hâline getirmiştir. Halk, İttihatçı subaya düşmandır. Savaştan kaçmaktadır. General Erikan'a göre, Millî Kurtuluş Savaşına halk savaş istemediği için savaş denmemiş, *Millî Mücadele* denmiştir![20]

Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçiliği Basın Müşaviri Astahov: "Anadolu hareketinin neredeyse bütün yöneticileri İttihatçı saflarından çıktılar, onun sütüyle büyüdüler."[21]

"Ankara'nın kemalistleriyle, Selanik'in jöntürkleri birbirlerine çok benzerler. Aynı mantığa, aynı eğilimlere sahiptirler. Aynı gayeleri güderler. Aynı taktikleri uygular, aynı vasıtaları kullanırlar."[22]

---

16 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 203.

17 Erol Köroğlu. (2010). *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918: Propagandadan Millî Kimlik İnşâsına* içinde (s. 66, dipnot 59). İstanbul: İletişim Yayınları.

18 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 308.

19 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 73-74. Fuat Balkan: Vatanseverliğin en müfridine komitacılık denir! Ve komitacı, vatan davası karşısında her şeyini, hatta canını dahi feda eden; gözünü budaktan sakınmayan, tepeden tırnağa feragat kesilmiş insandır. Memleketinin ve milletinin menfaati gerektirdiği zaman merhamet bilmez, yakmak lazımsa gözünü kırpmadan yakar, yıkmak gerekirse yıkar, kırar, döker! Taş üstünde taş, omuz üstünde kelle bırakmaz!!.. Kaç defa böyle vaziyetler karşısında kaldık ve yapılması lazım olanı yaptık!" (Akal, 2018, s. 42-43).

20 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 969.

21 Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 93.

22 Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 29.

Zaman Akışı

1917

4 Nisan 1917. *Ruslar tarafından Fransız askerî cihetlere verilen*, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin hal-i hazırına kısa bir nazar" sernameli istihbarat raporunda yazıyor: *16. kolordu kumandanı Mustafa Kemal Paşa, genç-Türk şefleri arasında en popüleri olup, cesur, kabiliyetli, enerjik ve tamamiyle müstakil görüşlü*dür. *İttihad ve Terakki Cemiyeti esaslarını kabul etmekle beraber, "Komite" teşekkülünü beğenmiyor. Enver Paşanın da en büyük rakibi*dir.[23]

1918

8 Ekim 1918. Sadrazam Mehmed Talat istifa etdi.[24] Yeni kabine kurulasıya kadar sadarete vekalet edecekdir.

13 Ekim 1918. Sadrazam Talat'dan sadaret mührü alındı.[25]

> Talât Paşa muhakeme edilmeye razı olduklarını söylemekle birlikte, İttihat ve Terakki düşmanlarının namuslarıyla oynamalarına "asla" razı olmayacaklarını da ekliyordu. Enver Paşa dahi, görevden ayrıldığını bildiren genelgesinde, yeniden işbaşına geleceğini bildiriyordu.[26]

14 Ekim 1918. Ahmed İzzet (Furgaç) sadaretinde mütareke kabinesi kuruldu. İttihadçılarla yakın münasebette bulunan Ahmed İzzet, kabine kurulmazdan evvel, Rauf (Orbay) vasıtasıyla sabık Sadrazam Talat'la meşveret etmiştir. Belirtildiğine göre Ahmed İzzet teminat almıştır: *İttihat ve Terakki, barış koşullarını beğenmezse 1913'te Balkan Savaşları sırasında yaptığı gibi, Babıâli baskınına benzer bir darbe yapmayacağını temin edebilir miydi? Bunun için* [Bahriye Nazırı olacak Hüseyin] *Rauf Bey gidip Talât Paşa'yla konuşmuş ve ondan güvence almıştı*.[27]

> İzzet Paşa, aynı zamanda Harbiye Nazırlığını üstlenmişti ve Teşkilât-ı Mahsusa Müdürlüğü'ne (Harbiye Nezareti'nde, buraya üstü örtülü bir şekilde Doğu İşleri Bürosu deniyordu) hemen çalışmalarını durdurması, arşivlerini yoketmesi ve hesaplarını bakanlığa devretmesi talimatını vermiştir.[28]

19 Ekim 1918. *İzzet Paşa da 19 Ekim (1918) tarihinde yeni kabinesini Meclise takdim etti. Üyeler arasında Hayri Efendi (Şeyhislâm), Cavid Bey (Maliye nazırı), Fethi Bey (Dahiliye nazırı) ve Rauf Bey (Bahriye nazırı) gibi ya doğrudan doğruya koyu "İttihatçı" veya Talat ve Enver Paşalada yakın münasebetleri olan kimselerin de bulunması, "İttihatçıların" halâ büyük tesir icra eylemekte olduğunu gösteriyordu. Ordu'nun Enver Paşaya bağlı zabitlerin elinde olması hasebiyle, Sultan Vahideddin kabinedeki bu tayiniere şimdilik ses çıkarmamıştı*.[29]

Ekim 1918. *1918'de, İttihatçıların silahlı direnişe hazırlandığı üstüne yaygın söylentiler var*.[30]

---

[23] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 296-297.
[24] Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, tarihsiz, s. 69; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 11; Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs*, 2019, s. 43.
[25] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 18.
[26] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 27, dipnot 21.
[27] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 27.
[28] Hüsamettin Ertürk. (tarihsiz). *Milli Mücadele Senelerinde Teşkilât-ı Mahsusa* (Daktilo edilmiş metin) içinde (s. 14). Ankara: Stratejik Araştırmalar ve Askerlik Tarihi Enstitüsü; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 147.
[29] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 575.
[30] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 156.

Kasım 1918. *Türkiye'yi dünya savaşına sürüklemekle suçlanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 3 önderi Talât, Cemal ve Enver paşalarla en yakın işbirlikçileri, "U67" sayılı Alman denizaltısıyla, büyük gizlilik içinde İstanbul'dan kaçmışlardı.*[31]

Türk ordusunun mahvolmasının hemen ardından, ülkemizin katilleri olan Enver, Talat ve hempalarının aklına gelen ilk şey Almanya'ya sığınmak ve Alman hükümetinden Türkiye'nin yardımına koşmasını talep etmek oldu. Düşünceleri Almanya'nın yardımıyla bugüne kadar olan politikalarını aynen sürdürmek idi. Enver Paşa bu maceracı mantığıyla sanıyordu ki, Boğazları kapatır, Anadolu'ya çekilir ve direnişe oradan devam eder.[32]

6 Kasım 1918. Moralızade Halit, Moralızade Nail, Maliye müfettişi Menemenlizade Muvaffak, emekli binbaşı Hüseyin Lüfti, İtibar-ı Milli Bankası ikinci müdürü Naci, emekli binbaşı Abdurrahman Sami beyler Frenk Mahallesindeki "Sporting Kulüp"te[33] *İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* nam bir cemiyet kurmayı kararlaştırdılar. Midilli'deki *İngiliz teşkilâtı mahsusası* İzmir'e taşınmıştı ve faaliyet yürütmekteydi. İngiliz Yarbay Dixon ile irtibat kuruldu ve Karşıyaka'daki Moralızade evinde tertiplenen akşam yemeği vesilesiyle bir toplantı gerçekleştirildi.[34] Evvela gizli surette tesis edilen cemiyet[35] İttihadçı Selanikli Hasan Tahsin'in (Uzer)[36] valilik devresinde resmiyete kavuşturulacaktır.

6 Kasım 1918'de İzmir'de kurulan Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, Moralizade Halit ve Nail Beylerin bürosunda hem İttihatçıların hem de Hürriyet ve İtilafçıların katılmasıyla kurulmuştur.[37]

9 Kasım 1918. Britanya Hariciye Nezâretinin İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'ye gönderdiği ilave talimatta *Kafkaslar hakkında izahatta bulunulmuştur*. *Enver Paşa askerî eylemlerin nüvesini oluşturarak gerilla savaşını başlatmak niyetinde olduğundan Calthorpe'tan teyakkuz halinde olması isteniyor. Talimatta sadece Kafkaslarda değil İstanbul'da da iktidardan düşmelerine rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli çalışmalar yaptığına dair kuşkular olduğu, Cavit ve Cemal'in, Talat ve Enver'den daha az tehlikeli olmadıkları savunuluyor. Bununla beraber Kamil Paşa'nın öldürülmesinden beri Türkiye'de her zaman İttihat ve Terakki muhaliflerinin bulunduğu, bu*

---

31 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 21.

32 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 63.

33 "Günümüzde İzmir Ticaret Odası'nın bulunduğu alanda konumlanan Sporting Club, Levantenlerin sosyal hayatında önemli bir yere sahipti. Sporting Club, İzmir'deki Levanten toplulukların zaman geçirdiği mekânlardan bir tanesiydi. Kulübün hizmetinden ayrıcalıklı üyeler faydalanabiliyordu." Onur Eryeşil & Çağdaş Çıldır. (2020). (Haz.). *İzmir Levantenleri* içinde (s. 39). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi.

34 Nail Moralı. (1973). *Mütarekede İzmir Olayları* içinde (s. 6-7). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. Doktor Nihat Reşat Belger'in de İMHOC'ye "siyasal" amaç bakımından "pek çok yardımları" olmuştur: Nail Moralı. (1976). *Mütarekede İzmir: Önceleri ve Sonraları* içinde (s. 178). İstanbul: Tekin Yayınevi. Nihat Reşat Belger'in *A.H.206* kod adlı bir İngiliz ajanı olduğu daha evvelce zikredilmişti.

35 İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, "Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin ilki" idi ve ABD başkanı Wilson'un 12'inci prensibine müsteniddi. Cemiyet, ayrıca, İttihadçılar tarafından desteklenmişti: "İzmir Müdafaai Hukuku çalışmalarında İttihat Terakki teşkilâtından son derece yararlandığımızı kaydetmek bir vazifedir. İzmir'de o zaman Teceddüt Fırkasını yürüten İttihat ve Terakki İzmir eski Kâtibi Mesulü Mahmud Celâleddin (Sayın Celâl Bayar) Beyin bizi desteklemesinden ve bunu gizliden gizliye idaresinden duyduğumuz takdir ve şükranı asla unutmamaktayız. Mahmud Celâl Beyle temasımızı, müşterek dostumuz ebe doktoru Hacı Hasanzade Ethem Bey üzerine almış ve bu vazifeyi sonuna kadar ehliyet ve muvaffakiyetle yürütmüştür. Şöyle ki hiç bir yerde Celâl Beyle karşılaştığımızı hatırlamıyorum." Nail Moralı, *Mütarekede İzmir Olayları,* 1973, s. 45. Nizamnâmenin valiliğe teslim edildiği tarih olarak 1 Aralık 1918'in kabul edildiği belirtilmektedir: Mesut Çapa. (1991). İzmir Müdafaa-İ Hukuk-I Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1918-Mart 1920). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 7(21), s. 554.

36 Hasan Tahsin Uzer'in Sabataycı olduğu rivayet edilmiştir. Bu rivayet, Uzer'in torunu tarafından elbette tekzib edilmiştir: Mustafa Şahin. (2010). *Hasan Tahsin Uzer'in Mülki İdareciliği ve Siyasetçiliği* [Doktora Tezi] içinde (s. 15). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum.

37 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 218.

*muhaliflerin kişisel bir liderden mahrum oldukları, onların başvurularına açık olunması ve onlardan yararlanılması tavsiye edilmekte*dir. *Bu olmadığı takdirde İttihatçıların bulunduğu bir kabinenin İktidarda kalması tercih edilecektir*. *Bu hükûmet boyun eğerek barış antlaşması şanlarını uygulamak zorunda kalacak ve böylece İttihatçıları halkın nezdinde küçük düşürecektir*: *"Böylesi bir hükûmeti düşürmek yerine onları desteklemeyi ve iktidarda kalmaları için gücünüz yettiğince desteği ve çabayı sürdürün"*.[38]

10 Kasım 1918. *Cumhuriyet ilan edilmiş olan Almanya'nın Berlin şehrinde İşçi-Asker-Halk Temsilcileri Şûrası kuruldu. Dün cumhuriyetin ilanıyla birlikte imparatorluktan vazgeçmek zorunda kalan Wilhelm bugün Hollanda'ya sığındı*.[39]

30 Ekim 1921'de *L'Aventure Kémaliste* nam risale neşreden Ömer Kazım: *İtilaf Devletlerinin zaferinin hemen ertesi günü, Alman bolşevikleri, İtilaf devletlerinin arasında çıkan bazı huzursuzluklardan ve bunların sebep olduğu soğukluklardan istifade ederek, Anadolu'yu politikalarının ekseni haline getiriyor ve onu, yavaş yavaş müttefiklerin ilişkilerini bozmaya yönelik bir savaş alanı haline dönüştürüyor ve böylece büyük karışıklığı hazırlıyorlardı*.[40]

Ömer Kazım:

> Kemalistler ve Jöntürkler
>
> Ankara'nın kemalistleriyle, Selanik'in jöntürkleri birbirlerine çok benzerler [..] [41]

Açıklamalı [ÖA1]: Tamamen iktibas et.

12 Kasım 1918. *Kırım'dan eski Savunma Bakanı'nın Enver Paşa'nın Berlin'de bulunan ağabeysi Kamil Bey'e gönderdiği 12 Kasım tarihli mektupta, Enver Paşa'nın sağlığına yeniden kavuştuktan sonra, Kafkasya'ya gitmeye kararlı olduğu belirtilmiştir*.[42]

13 Kasım 1918. *Fransa'nın doğusunda, İsviçre sınırına yakın Franche-Comté bölgesinin Doubs kısmında yer* alan Pontarlier şehrinden *ABD Dışişleri'ne çekilen 13 Kasım 1918 tarihli ve "önemli" notu düşülmüş bir telgrafta; Türk Sefarethanesi'nin, Genç Türklerin dört önemli lideri Talat, Enver, Cemal ve Nazım'ın ülkeyi terk ettiği ve nereye gittiklerinin bilinmediği konusunda bilgilendirildiği, bu dört ismin İsviçre'ye gelmeleri halinde (Türk hükümetine) haber vermeleri konusunda telgrafla talimat aldıkları bildirilmiştir*.[43]

22 Kasım 1918. İstanbul'daki İtalyan Fevkalâde Komiseri Kont Carlo Sforza, İtalya Dışişleri Bakanı Sidney Sonnino'ya telgraf gönderdi. Sforza, Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday) Paşa ve *Roma'da Osmanlı Devleti'nin büyükelçiliğini yaptığı sırada tanıdığı Hâriciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'yı ziyaret etmiştir.* Sforza: *Onlara, siyasî bir tercih yapmalarını, İtalya Hükümeti'nden yardım görebileceklerini fakat bunun devamının aramızdaki problemlerin çözümüne bağlı olduğunu söyledim. Onlar da meseleleri çözeceklerine dair söz verdiler. Hükümet zayıf*tır, *İttihat ve Terakki'nin hükümete karşı muhalefeti pasif de olsa çığ gibi büyüyerek devam* etmektedir.[44]

---

38 FO, 371/3415, 186801, p. 10; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 25-26. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

39 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 20.

40 Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 13.

41 Ömer Kâzım, *Kemalist Macera*, 1994, s. 29-35.

42 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 19.

43 Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 8.

44 Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 29.

23 Kasım 1918. Selanik'deki İtilâf Devletleri Başkumandanlığı, Britanya Harbiye Nezâretine rapor gönderdi. Buna göre *Cemal ve Talat Paşa'nın ülkeyi terk etmedikleri, İstanbul ve civar köylerinde bulundukları ve ajanları aracılığıyla halkı kışkırttıklarına dair raporlar* variddir.[45]

Örneğin *İstihbarat Görevlisi Albay E.D. Mackray*'ın tarihi belirtilmeyen raporuna göre, *Anadolu'da gelişmeye başlayan hareketin* [Harekat-ı Milliyenin] *İttihatçılar tarafından organize edildiği* bildiriliyor.[46]

26 Kasım 1918. Sforza, Sonnino'ya telgraf gönderdi. *Müttefiklerin başkentteki durumlarının "işgal" havası yarattığını, "Bâb-ı âli'nin mütareke hükümlerini yerine getirdiğini, fakat işgal olaylarının Müslümanların kızgınlığına yol açtığını bunun Yunan ve Fransızlara karşı radikal tepkilere dönüşebileceğini* bildiriyor.[47]

27 Kasım 1918. *The New York Times* gazetesinin haberine göre *üst düzey bir Türk yetkili* şu beyanatta bulunmuştur: *Başlangıçta biz Müttefik kuvvetlerin buraya işgalci değil bir dost olarak geldiklerini düşünmüştük. Fakat bir taraftan Fransızlar İskenderun'u, İngilizler Musul'u işgal ederken, biz İstanbul'a sürekli olarak askeri birliklerin çıkarılmakta olduğunu gördük*. Ardından gazetenin muhabiri mezkûr beyanatı yorumluyor, buna göre, *geleneksel İngiliz yumuşaklığına aldanarak mütarekeyi imzalayan Türkler, geçmişte sürekli olduğu gibi yine İngilizler tarafından yavaş bir şekilde hüsrana uğratılıyor*.[48]

2 Aralık 1918. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği, Londra'ya telgraf gönderdi. Enver'in Kırım'da görüldüğüne dair istihbarat raporları variddir.[49]

Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-yı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, İstanbul'a ihdas edildi: *Diyarbakır'lı ve eski Bağdat valisi edib Süleyman Nazif, eski Beyrut Valisi Müftizade İsmail Hakkı, Pirinççizade Feyzi, Zülfizade Zülfi ve Cavid (Ekin), Harputlu eski Hicaz Valisi Ahmed Nedim, Erzincanlı Sağıroğlu Sabit ve Halet, Vanlı eski mebus Münib, Sivaslı eski mebus Rasim ve Abdulmuttalib (Öker) Beyler'le birlikte, Erzurum temsilcisi olarak [Raif Hoca'nın] katıldığı toplantıda Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ni resmen kurarlar*.[50]

6 Aralık 1918. *Washington'daki Yunan diplomatik temsilcisi ABD Dışişleri Bakanlığı'na* nota verdi. *Muhtırada "İzmir ve çevresinde Hıristiyanların katledildiği ve Osmanlı Devleti'ni halen İttihat Terakki kalıntılarının yönettiği" özellikle vurgulan*ıyor.[51]

7 Aralık 1918. İsviçre Bern'deki İngiliz Büyükelçiliği Londra'ya telgraf keşide eyledi. Buna göre *İttihatçıların Müslüman toplumlar arasında İslamiyet'in geliştirilmesi bahanesiyle ayaklanma çıkarmayı amaçladıklarına ve bunun için milyonlarca lira ayırdıklarına dair raporlar da elden ele dolaşmakta*dır.[52]

---

45 FO, 371/3411, 195821; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 167.

46 FO, 371/4142, 94626; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 168.

47 Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 27.

48 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 42.

49 FO, 371/3411, 200030; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 167.

50 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 246-247.

51 İsmail Köse, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)*, 2016, s. 186.

52 FO, 371/3411, 202004; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 167.

10 Aralık 1918. ABD'nin Cenevre'deki Yardımcı Konsolosu Samuel Edelman, *İsviçre ve Alman basınında çıkan haberlere* istinaden rapor kaleme aldı:

> Raporda, İstanbul'da çıkan bir habere göre Enver Paşa'nın eski sadrazam İzzet Paşa'ya, Kafkaslara gidip oradaki bir İslam Devleti'ni yeniden diriltmeye yardımcı olacağını bildiren bir mektup yazdığı bilgilerine rastlanmaktadır. Alman basın organı *The Francfurter Zeitung*, Berlin'den, o dönemlerde Almanya'da bulunan ve mevcut Türk Hükümeti tarafından iadesi talep edilen eski Sadrazam Talat Paşa'nın, İstanbul ile demiryolu bağlantısı güvenli bir yolculuğa müsaade eder etmez İstanbul'a dönüp kendisini Türk Hükümeti'nin tasarrufuna bırakmaya karar verdiğinin doğru olduğunu belirtmiştir. Söylenilene göre Talat Paşa, İttifak Devletleri ile anlaşma politikasının soruşturulmasından korkmamaktadır, ayrıca iade notasında yer alan bencilce amaçlara yönelik suçlamaları da öfkeyle reddetmiştir. İstanbul'dan gelen ve Türk Hükümeti tarafından, Enver Paşa, Talat Paşa ve diğer önemli Jön Türkleri tutuklamasının Almanya'dan talep edildiği tebliğ ile ilgili olarak *The Francfurter Zeitung*, bu haberin doğruyu yansıtmadığını açıklamış ve durumu şu şekilde ifade etmiştir. "*Berlin'deki Türk Büyükelçisi, siyasi gerekçelerle Talat Paşa'nın tutuklanması talebinde bulunmuştur. Almanya ve Türkiye arasındaki suçluların iade antlaşması, siyasi suçlar sebebiyle iadeye yetki vermemektedir. Bu sebeple tutuklamalar gerçekleştirilmemiştir. İlaveten Talat Paşa Türkiye'ye dönmeye hazır olduğunu ilan etmiştir. Enver Paşa ve Şükrü Bey'e gelince, kendileri Almanya'da değildir. İade talepleri bu sebeple manasızdır. Diğer Jön Türklerin tutuklanmaları siyasi gerekçelerle değil, diğer gerekçelerle talep edilmiştir. Berlin, bu talepleri karşılama olanaklarını incelemektedir.*"
>
> Yukarıda verilen aynı raporda, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisinde bulunduğu mevcut duruma dair bir takım bilgilere de yer verilmiştir. İlk olarak, İstanbul'dan Atina ajansına gelen telgrafta yer alan bazı siyasi gelişmelere değinilmiştir.
>
> Raporda bahsedildiği üzere, Jön Türkler Cemiyeti isim değişikliğine giderek "Teceddüt Fırkası" adını almıştı. Fırka, Tevfik Paşa Kabinesi'nin istifasına yol açmak için Meclis huzurunda güvensizlik oyu vermişti. Meclis başkanı, olayları yatıştırmak için çaba harcıyordu. Jön Türkler umumi af talebinde bulunmuşlardı, Tevfik Paşa ise meclisi dağıtmak tehdidi ile bu talebi reddetmişti. Bunun üzerine Jön Türkler bu isteklerinden vazgeçmişlerdi ancak durumun mevcut haliyle ne kadar daha süreceği belirsizdi. Rapora göre Jön Türkler, hala mevcut durumun mutlak hâkimiydi. Prens Sabahaddin İstanbul'a bekleniyordu ve geldikten sonra Tevfik Paşa Kabinesi düşecek ve yerine yeni Kabine'yi kurması için yetki Prens Sabahaddin'e verilecekti. Aktarılana göre İzmir eski Valisi Rahmi Bey, kendi başkanlığı altında Türk ve *Levantenlerden* oluşan bir cemiyet kurmuştu. Cemiyetin amacı ise İzmir üzerinde bir Müttefik himayesi kurmaya çabalamaktı.
>
> Aynı raporda, siyasi gelişmeler aktarıldıktan sonra iç bölgelerdeki mevcut durumdan da bahsedilmiştir. Müttefik etkisinin ulaşamadığı bu bölgelerde durum tehlikeli olarak değerlendirilmiştir. Aynı ajansın İzmir'den aktardığı bilgilere bakıldığında, bir takım yağma haberleri görülmektedir. Söylenilene göre, binlerce Türk asker kaçağı yağma amaçlı çeteler kurmuştur. Raporda ifade edilene göre silahlı bir çete, Bursa'ya girerek Hıristiyanların ev ve dükkânlarını yağmalamış, kanlı çatışmalar meydana gelmiş ve pek çok Hıristiyan bu çatışmalar esnasında öldürülmüştür. Yine aynı ajansın Selanik yoluyla İstanbul'dan aldığı haberlerde ise Jön Türklerin, Ermeni ve Rum nüfusa karşı işledikleri suç karşısında Barış Konferansı'ndan çıkacak hükmü gergin bir şekilde bekledikleri ayrıca tüm partilerin Müslüman ahaliyi "*ortak tehlike*"den muhafaza etmek amacıyla önlem almaya başladıkları bildirilmiştir. İlaveten, katliamların sorumluluğunu Jön Türk Hükümeti'nin üzerine atarak Türk milletinin anlayışı hak ettiğine dair uygar milletleri (*civilized people*) ikna etmek amacıyla bir propaganda cemiyetinin kurulduğu bilgisi de verilmiş, bu propagandaları genişletmek için Darülfünun profesörlerine İstanbul'daki mevcut Müttefik Temsilcileri ile temasa geçmeleri konusunda talimat verildiği de bildirilmiştir. Türk gazetecilerin, Türk halkının Müttefikler hususunda iyi niyetli olduğuna ikna etmek amacıyla, Müttefik gazete temsilcilerine bir ziyafet sundukları bilgisi verilmiştir. Müttefik yanlısı olarak nitelendirilen Ayan Meclisi Reisi Ahmet Rıza Bey, Dr. Tevfik ve General İzzet Fuad'ın Avrupa'ya doğru yakında yola çıkmalarının beklendiği haberi aktarılmıştır. Mütareke'nin imzalanması sonrasında yaşanan siyasi gelişmeler, bir özet halinde sunulduktan sonra aynı raporda, Mütareke hükümlerinin uygulanmasına dair bir İngiliz kaynağından alınan bilgilere yer verilmiştir.

İngiliz kaynağında, Türk Hükümetinin İstanbul'daki bütün Alman ve Avusturya askerlerini Marmara'daki Adalara (*Princess Isles*) nakletmekte olduğu bilgisi aktarılmıştır. Devamında Aden'deki birliklerin mütareke hükümlerini uygulamayı geciktirmeye devam ettiği söylenmiştir. Bölgedeki Türk Komutanın, bu gecikmeyi Lahey ve Sanaa arasındaki yolun Türkler tarafından kapatıldığı bahanesiyle haklı çıkarmaya çalıştığı, birlik komutanının ise Said Paşa'dan ivedi teslim olma sözü aldığı ifade edilmiştir. Kafkaslarda ise Bakü-Batum demiryolunda raylı taşıt ve tamamlanmış ray hattı ile ilgili bir takım çalışmaların gerekli olduğu belirtilmiş, Türklerin ise geri çekilirken demiryolu istasyonlarını ve köyleri yağmalamaya devam ettikleri söylenmiştir.[53]

Trabzon'da İttihadçı Barutçuzade Faik Ahmed naşirliğinde *İstikbal* gazetesi neşredilmeye başlandı.[54]

14 Aralık 1918. *The New York Times* gazetesinin haberine *göre Türklerin şaşkınlığı esasında Mondros Mütarekesi'ni algılama şekliyle de ilişkili*dir. *Buna göre, pek çok Türk siyasetçi Türkiye'nin işgale uğramasıyla bir ateşkes imzalandığını düşünmüyor aksine eşit taraflar arasında bir barış anlaşmasına onay verildiği görüşünü savunuyor. Özellikle İttihat ve Terakki Partisi taraftarları bu konuda oldukça rahatsızlık duymakta ve mütareke sürecinin uzamasıyla birlikte yaşananlar Türklerin sinirlerini bozmakta*dır.[55]

20 Aralık 1918. ABD'nin Selanik Başkonsolosu Washington'a telgraf gönderdi. ABD'nin Selanik Başkonsolosu talimatı mucibince Smith Koleji öğretim üyesi Şarkiyatçı Miss Barnette Miller tarafından hazırlanan raporda *mevcut Tevfik Paşa Kabinesi'nin İtilaf yanlısı olduğu ve tıpkı selefi İzzet Paşa gibi bünyesinde iki İttihat ve Terakki üyesi bulundurduğu bilgilerine rastlanmaktadır. Rapora göre parlamento savaşa neden olan parlamentodur ve ezici bir çoğunlukla ittihatçıdır. Aynı şekilde polis ve jandarma da İttihat ve Terakki'nin elindedir. Miss Miller, edindiği bilgilere göre sarayda bulunan devlet adamlarının da İttihat ve Terakki mensubu olduğunu ve yeni sultanın bu kimseleri değiştiremediğini aktarmıştır. İttihat ve Terakki'nin, "Teceddüd (yenileşme)" Fırkası olarak vücut bulması, fırkanın gerçek yapısını değiştirmemiştir. Bu olay belgede "başka bir isim altında aynı" olarak nitelenmiştir. Sultan için de İtilaf yanlısı olduğu ifade edilmiştir. Bu nokta şüphe götürmezdir. Kendisiyle ilgili her şey, Sultan'ın iyi niyetli ve güçlü bir kişi olduğunu göstermektedir. Görüntüde, aşırı derecede atik bir insan olan Sultan'ın tavrında, hayatı boyunca insanlara karşı nazik davranan bir adamın ifadesi vardır. Sultan, İtilaf yanlısı bir kabine kurmak amacıyla İzzet Paşa Kabinesi'nin devrilmesini sağlamıştır. Bu hadise nedeniyle kendisi, İttihat ve Terakki tarafından anayasaya aykırı yöntemler kullanmakla suçlanmıştır. O zamanki mevcut söylentilere göre, Sultan yine aynı gerekçeyle Parlamento'yu da dağıtma teşebbüsünde bulunacaktır*.[56]

21 Aralık 1918. *Rauf Bey'in yeni bir İttihat ve Terakki Fırkası kurup "himaye talebi için" İngilizlere başvurduğu söylentisi vardı*.[57]

Ali Fethi (Okyar)-Mustafa Kemal ortaklığındaki *Minber* gazetesi:

Mesail-i Cariye Hakkında Mühim Bir Mülakat

[53] *NARA*, 867.00/834, s. 1-3; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 8-10. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[54] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 256.

[55] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 42, dipnot 214.

[56] *NARA*, Selanik'teki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri'ne gönderilen rapora ek olarak sunulan ve Miss Barnette Miller'in İstanbul'daki genel duruma dair gözlemlerini içeren rapor, 20.12.1918, 867.00/835, s. 1-2; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 11-12. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[57] Minber, 21/12/1334, 50; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 129, dipnot 97.

Muteber ve mevsuk bir menbaa müracaatla efkar-ı umumiyemizi işgal eden mesail-i mühimme hakkında istizahda bulunduk. Birinci sualimiz, Bahriye Nazırı sabıkı Rauf Bey Efendinin yeni bir İttihad ve Terakki Fırkası teşkil edib himaye talebi içün İngilizlere müracaat etdiği hakkındaki tezvirat-ı münteşireye dairdi.

Aldığımız cevabı aynen derc ediyoruz:

- Rauf Beğ pek münevver, İngilizceye mükemmel suretde vakıf, zeki ve gayet ciddi bir zatdır: Öyle çocukluklara tenezzül etmez!

- Amiral Kaltorpun hükümetine bir nota verdiğinden ve iaşe, su, elektrik gibi birtakım mesail hal edilmeyecek olursa İngilizlerin vaz-ı yede mecbur olacaklarından bahs olunuyor, doğru mu?

- Böyle bir şeyden haberim yok, fakat bazı alaim var! Mesela Kurukavakla Hadımköyü arasında su yolu bozulmuş olduğundan İstanbula su gelmiyor; umumiyetle zan edildiği gibi, bu mesele bir kömür meselesi değildir. Bu hususda İngilizler hükümetine birkaç kere müracaat etmişlerse de, amele fıkdanı cevabını almışlardı. Binaenaleyh bu kış İstanbulun suyunu temin etmek içün İngiliz idaresinde Fransız kumpanyası işe başlayacakdır.

- Sulh-ı umumide memleketin alacağı şekil ile Hılâfet meselesi hakkındaki fikrinizi alabilir miyiz?

- Memleketin şekl-i müstakbeli... öyle bir şey ki hepimiz bir an evvel bilmek isteriz. Şimdilik ne söylense tahminden ibaret kalır. Hılâfet meselesine gelince, bu bir mesele-yi diniyedir ve binaenaleyh Avrupa mesailiyle karışdırılamaz. Âlem-i İslâma aid bir işe yalnız Müslümanlar karışabilir. Halife-yi Lahik Hazretlerinden bütün Avrupa devletleri memnundur.[58]

23 Aralık 1918. İngiliz Fevkalâde Komiserliği, Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *İTC'nin, Teceddüd Fırkası çatısı altında, içeride "ırkçı" ve "milliyetçi" dışarıda "İslamcı" politikalar izlediği düşünülüyor*.[59]

Aralık 1918. *1918 yılı sonlarında Almanya'da proleterya ihtilali yapma düşüncesiyle Berlin'e gelen Bolşevik liderlerden Radek ile Alman milliyetçileri ve subayları önce cezaevinde, sonra ağırlandığı evde ilişki kurarlar. Radek, Aralık 1918'de Almanlara açıkça şöyle konuşur*: *"İtilâf Devletleri'nin boyunduruğuna karşı Almanya'yı koruma ve savunabilmenin tek yolu, Alman işçilerini Almanya'nın Efendisi yapmaktır... İtilâf Devletleri lordlarının en çok korktukları şey, ordularının ne istediklerini bilen işçilerle temasa gelmesidir".*

Kurtuluşu Almanya'da proleter ihtilâlinin gerçekleştirilmesinde gören Radek, Alman milliyetçi subaylarının aradığı adam hâline gelir. Almanya'ya kaçan Talât ve Enver Paşalar, cezaevinde Radek'in ilk ziyaretçileri arasındadırlar. Enver Paşa, bu temaslar sonucu, İslâm Dünyası'nı İngiliz emperyalizmine karşı ayaklandırmak için Moskova'ya gidecektir. Enver Paşa, yakından tanıdığı Alman subaylarını Bolşeviklere yönelmeye teşvik eder. Yeni kurulan Alman Ordusu Reichswehr'in başına gelen Von Seeckt, Enver'in yakınıdır ve Dünya Savaşı'nın son günlerinde Enver Paşa'nın Kurmay Başkanlığını yapmıştır. Seeckt, İtilâf Devletleri'ne karşı Bolşeviklerle ittifak yapma politikasının şampiyonluğunu yüklenir.[60]

1918 nihayeti. Berlin'de firarî vaziyetteki Enver, Bolşevik Rus mümessilleriyle temastadır:

Türk ulusçu hareketinin kadrosu Anadolu'daki direniş hareketine destek sağlamak üzere Bolşeviklerle ilişkinin geleceği ve olanaklarını tartışma ve şekillendirmekle uğraşırken, farklı bir kanaldan başka bir bağlantı kuruldu. Bu bağlantının baş mimarı, Türkiye'nin savaş dönemindeki şatafatlı lideri ve Don Kişot'vari de olsa hâlâ belirli bir nüfiaza sahip olan Enver Paşa'ydı. Mütarekenin sonuçlanmasının hemen ardından, diğer önde gelen

[58] Minber, 21 Kânûn-ı Evvel 1334-1918, Numero 50, *Mesail-i Cariye*, s. 1.
[59] FO, 371/3411, 210539; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 167.
[60] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 439-440.

İttihatçılarla birlikte Türkiye'yi terk etmiş, 1918 sonuna doğru soluğu Berlin'de, küçük bir Türk siyasi mülteci kolonisinin arasında almıştı.

Enver Paşa Berlin'de cezaevinde bulunan Sovyet temsilcisi Kari Radek'le birkaç görüşme yaptı. Ana teması Türkiye, Sovyet Rusya ve Almanya arasında İtilaf karşıtı bir ittifak yaratılması olan bu tartışmalara birkaç yüksek rütbeli Alman subayı da katılıyordu. Enver Paşa, "savaşın ikinci aşaması" diye adlandırdığı mücadelede kararlıydı ve Türk topraklarındaki savaşını İtilaf Güçleri'ne karşı güçlü bir cephe oluşturma fırsatı olarak görüyordu. Türk kaynaklarından, Enver Paşa'nın bir yıl sonra, 1920 ortalarında Moskova'ya gittiğini ve orada çok iddiali bir Sovyet-Alman-Türk ittifakı yaratmak için temaslarını sürdürdüğünü biliyoruz. Bu görüşmelerin sonuçları hakkında çok az bilgi, fakat bu projenin önemi konusunda pek çok spekülasyon vardır. Yine de birçok Sovyet belgesi, Bolşeviklerin Anadolu hareketine -ilk üç yılındaki (1919-1921)- yaklaşmasında Enver Paşa'nın önemli bir rol oynadığını gösterir.[61]

31 Aralık 1918. *İngiliz Deniz Güçleri İstihbarat Şefi de, personel subayının göndermiş olduğu şu raporu 31 Aralık 1918'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na aktarmıştı: "Birçok yerlerde İttihat ve Terakki örgütleri kuruluyor. Bu örgütlerin amacı, İttihat ve Terakki'nin adını anmadan, Türkiye'nin yeniden diriltilmesi için ABD'nin destek, sempati ve yardımını sağlamaktır. Amerika'ya, ülkeyi birkaç yıl yönetmesi için izin verilecek; ondan sonra İttihat ve Terakki, yönetimi yeniden devralacak; Amerika bu lokmayı yutar yutmaz Türkiye'nin bölünmesine hemen karşı koyacaktır. Bu proje, Enver, Talât ve Cemal paşalar tarafından dikkatle hazırlanmış; padişah da bu planı onaylamıştır."*[62]

Bırakışma'nın imzalanmasından hemen sonra kurulan kimi parti ve derneklerin, çalışmalarını, Mason Locaları aracılığıyla sürdürdükleri, İngiliz İstihbaratı'nın gözünden kaçmıyordu. 31 Aralık 1918 tarihli "gizli" işaretli rapora göre, "İttihatçı yönetimin tüm üyelerinin yargılanmasını; Türkiye'nin bir imparatorluk olarak kurtuluşunu; sosyal koşulların geliştirilmesini, v.s." sağlamak amacıyla, son günlerde, "Teceddüt, Milli Talim-i Terbiye, Sulh ve Selâmet ve Türk Yolu" denli dernekler kuruluyordu. Bu dernekleri, kendi eylemlerini gizli tutmak amacını güden İttihat ve Terakki Cemiyeti kurmuştu; dolayısıyla, faal İttihatçı'lar bu derneklere katılmamışlardı. Dernek üyeleri, toplantılarını, Mason Locaları'nda yapıyorlardı. Bu Localar, 28 Kasım'dan beri her gece toplanıyor; sonuçta şu iki kararı alıyorlardı: a) Türkiye'yi güdümüne alması için Amerika'ya başvurmak; b) basını gizlice denetlemek. Her dernekten iki üye, ulusun temsilcisi sıfatını takınarak İstanbul'daki Amerikan basın temsilcisi M. Barry'ye yanaşacak; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden hiç söz etmeden, ona, Türkiye'nin diriltilmesi için Amerika'nın destek, sempati ve yardımını halkın memnunlukla karşılayacağını bildirecekti.

İngiliz istihbarat raporuna göre, söz konusu delegeler Barry ile görüşüyor; bu Amerika'lı basın temsilcisi, onların dileklerini Amerika'da ilgili kişilere duyurmayı memnunlukla kabulleniyordu. Delegeler, ayrıca, Sadarete, Bakanlıklara, polis, gümrük ve içişleriyle uğraşan yetkililere Amerika'lı danışmanlar atanmasını kabule hazır olduklarını da Barry'ye açıklamışlardı. Yine bu rapora göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti, madencilik ve öteki sahalarda Amerika'ya önerilecek ayrıcalık haklarının oldukça çekici bir yem olacağını sanıyor; Amerika'ya, ülkeyi birkaç yıl yönetmesi için izin verilebileceğine ve İttihatçıların, çok geçmeden, Türkiye'ye yine egemen olacağına inanıyordu. Böylece Amerika, verilen yeme kapılarak, Türkiye'nin bölünmesine ivedilikle karşı çıkacaktı.

İngiliz İstihbaratı, bu projenin Enver, Talât ve Cemal Paşalar'ca hazırlandığına; Meclis eski başkanı Halil, Cambolat, Ahmet Rıza, Hacı Adil, Fethi ve eski savunma Bakanı İzzet Paşa'nın projeyi desteklediğine; Padişah'ın dahi bundan haberi olduğuna ve bunu onayladığına; Taht'ın varisi Abdülmecit'in Padişah'la dernekler arasında postacı görevi yaptığına; Robert Kolej'in müdürü C. F. Gates'ce desteklenen Halide Edip Hanım'la Dr. Rıza Tevfik'in, yukarıda anılan derneklerle ilişiği olduğuna ve Türk halkının zalim değil, zulme

[61] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 84-85.

[62] FO 371/4141/71, İngiliz Donanması İstihbarat Şefinden İngiltere Dışişleri Bakanlığına, NID 4123 künyeli gizli muhtıra, 31 Aralık 1918; Aktaran: Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 22.

uğramış bir halk olduğunu göstermek amacıyla Bağlaşık Devletler'in ülkelerinde propaganda yapmaya başlayacaklarına inanıyordu.[63]

1919

Halil Kut: "Karakol Cemiyeti, İttihatçılar tarafından kurulmuştu. Erzurum'da işleri idare edenlerin başında Aydın ve Ege'de halkı teşkilâtlandıranların önünde İttihatçılar vardı. Yalnız dış devletlere karşı hareketin bir İttihatçı hareketi olduğunu gizlemek gerekiyordu..."[64]

"Daha 1918 yılının sona ermesinden önce Türk yurdunun korunması amacıyle gruplar, başlıca İzmir ve Trakya'da örgütlenmeye başlamıştı. Bütün kış süresince bunlardan pek çoğu, özellikle Doğu illerinde kurulmuş, örgütlenmiş bulunuyordu. Doğudaki Türk birliklerinin komutanı, ordusunu dağıtmayı reddetmişti. 3 mart 1919'da Doğu ordusunun da etkili desteğiyle Doğu vilâyetlerinde hakları koruma cemiyetleri (Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri) kurulmuştu."[65]

"Karakol, Müttefikler'in ağzını aramak için, İttihatçı Alfred Rüstem'e (Blinsky, 1862-1933), Fransız ve İngiliz karargâhlarına mektup yazdırdı. Bu mektupta, İstanbul'daki en sağlam grubun, her şeye rağmen İTP olduğu, dolayısıyla Müttefiklerin, er ya da geç onunla anlaşmaya varması gerekeceği ileri sürülüyordu. Her iki karargâhın da tepkisi olumsuz oldu. Hüsamettin Beyin iddiasına göre, Müttefikler'in tepkisi, Karakol'un gizli İttihatçı kimliğinden vazgeçmesine ve şimdilik Mustafa Kemal'i desteklemesine sebep oldu. Bu kararın alınmasına yolaçan bir diğer faktör, Talât Paşa'nın Berlin'den yazdığı, Karakol'u, Mustafa Kemal'in yolunu izlemeye zorlayan mektup oldu."[66]

"İttihat ve Terakki'nin ardılları Anadolu'da teşkilatlanmış, pek çok bölgede yerel kongreler toplanmaya ve bölgesel direniş kararları alınmaya başlanmıştı."[67]

"*Anadolu'da görülen İslami Bolşevizm akımının arkasında İttihat ve Terakki vardır*, çünkü Bolşevizmi korkusuzca savunan, yayan, örgütleyenlerin hemen hemen hepsi, İttihat ve Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa üyeleridir."[68]

"Redd-i İlhak Cemiyetlerini kuran, kongrelerini örgütleyen ve Garp Cephesi'nde komutanlıklar üstlenen kişilerin hepsi İttihat ve Terakki Cemiyeti, Teşkilat-ı Mahsusa ve Karakol Cemiyetleriyle ilişkilidirler."[69]

İttihadçı Halil'in (Kut) hatıratında belirttiğine göre *eski Rus miralaylarından Skoço, uzun süre İstanbul'da bulunmuş güzel Türkçe konuşan bir Rus'tur. Mütarekenin ilk günlerinde işgalcilere karşı halkı silâhlandırmak için İstanbul'da kurulan Karakol Cemiyeti ile temasa geçmiş ve fakat bazı*

[63] FO 371/4141/71, İngiliz Donanması İstihbarat Şefinden İngiltere Dışişleri Bakanlığına, NID 4123 künyeli gizli muhtıra, 31 Aralık 1918; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 4-5.

[64] Halil Paşa. (1972). *Bitmeyen Savaş* (T. Sorgun, haz.) içinde (s. 259). İstanbul: Yaylacık Matbaası. Halil, Falih Rıfkı Atay'ın belirttiğine göre, "Teşkilat-ı Mahsusa'nın reislerinden, Şemsettin Paşa'nın katili bir komitacı" idi: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 202.

[65] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 168.

[66] Hüsamettin Ertürk, *Milli Mücadele Senelerinde Teşkilât-ı Mahsusa*, tarihsiz, s. 146-147; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 160.

[67] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 90.

[68] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 25.

[69] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 219.

davranışlarından ötürü yüz bulamamıştır. Yanında bu Cemiyetle Bolşevik Partisinin ne gibi münasebetler kurabileceğine dair hazırladığı bir proje bulunmaktaydı.[70]

Yahya Kemal (Beyatlı):

> İttihad ü Terakki'ye kadar okur yazar gençler ele tabanca almadılar. Güzelliğin bütün üslubunu devlet rütbelerinde, nişanlarda, hızlı veya yavaş aşılan bir silsile-i meratibde aradılar. *Fakat İttihad ü Terakki'nin zuhuriyle beraber, tüfek ve bıçakla oynar bir gençlik Mekteb-i Harbiyye'nin bir sınıfından taşıverdi.* Eski Yeniçerinin meydan *kabadayılığı*, bu defa *fedai ve komiteci* şeklinde uyanıverdi ve tekrar politika sahasında göründü. Gerçi İttihad ü Terakki, Temmuz İnkılabı'nı müteakıb, tulumbacılığa ve mahalle mütegallibeliğine münhasır kalan eski külhanbeyliği kaldırmakla, Sultan Mahmud'un bir taraftan eski eserini ihmal etti; fakat *silahlı politika kahramanını* tekrar uyandırmakla, onun zıddını vücuda getirdi ve nice kanlar bahasına zail olmuş bir unsuru tekrar meydana çıkarıverdi. Nitekim bunun bizzat İttihad ü Terakki bile zararını gördü ve nihayet o da -Yakub Cemil vak'ası münasebetiyle- fedailiği bertaraf etti.
>
> Fakat 1918 mağlubiyeti, Mütareke ve Kuva-yı Milliye hareketi, şahsi kabadayılığın kıymetini bir daha tezahür ettirdi. İttihad ü Terakki'nin en mensi [unutulmuş] fedaileri ortaya atıldılar, milletçe alkışlanan kahramanlar oldular. Siroz'da o kadar kötü bir nam bırakan *Edib'den bir Sarı Efe tipi*, *Zenci Dayı Mesut*'tan, İstanbul civarının müdafii bir çete reisi; *Edhem*'dan ise adeta şerefli bir kumandan zuhur ediverdi.[71]

İttihadçıların muhakemesi meselesi: *İngilizlerin tazyiki altında bulunan Hürriyet ve İtilaf Partisi ise Ermeni soykırımı ve savaşa giriş suçları sebebiyle bazı İttihatçı devlet adamlarını ve komutanları yargılamaya başlamıştı. Söz konusu yargılama sürecinden geçen Hilmi Uran, sorgulama esnasında yalnız olmadığını ve Sait Halim Paşa başta olmak üzere çok sayıda devlet adamının hazır bulunduğunu aktarmaktadır: "Halil Menteşe merhum göbeğini hoplata hoplata dolaşıyor, Fethi Okyar sakin ve sevimli haliyle geziniyor, Ahmet Nesimi Bey de mesanesinden o günlerde bir zoru olacaktı ki bir taraftan bir tarafa şişe şişe idrar taşıyordu. Nazırlardan başka Salah Cimcoz, İsmail Muştak, Sinop Mebusu Hasan Fehmi, Fazıl Berki gibi daha bazı mevkuflar da vardı."*[72]

Şimalî Kafkasya Cemiyet-i Hayriyesi mensubu Mustafa Kutbay: *Sonra anladığımıza göre İstanbul hükümeti bizleri İttihat ve Terakki'nin bir biçim değiştirmişi ve onun bir propagandacısı saymış ve o yolda İngiliz zabıtasına malumat verilmiştir. Bu hükümetin bir kötü sanısından ibaret ise de bu zannı takviye edecek, kuvvetlendirecek sebepler de yok değildi. En önemli sebep cemiyetin seçkin üyelerinin İttihat ve Terakki'ye mensup olmasıydı. Nasıl ki cemiyet üyelerinden bazıları da sonradan Malta'ya sürüldü ki bunların içinde Millî Ajans Müdürü Hüseyin Tosun ve İçişleri Bakanı İsmail Canbulat Beyler de vardı.*[73]

1 Ocak 1919. Britanya Hariciye Nezâreti, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'ye telgrafname gönderdi. *İngiliz ve Fransız istihbarat kaynakları sürekli olarak, İttihatçıların Odesa ve Kiev'e gittiklerine oradan Kafkaslara dönerek Bolşevik karşıtı Tatarlarla mücadele edeceklerine, Anadolu ve İstanbul'da da halkı kendilerine karşı kışkırtacaklarına dair raporlar* kaleme almışlardır.[74]

---

[70] Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, 1972, s. 325, dipnot *.
[71] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 43-44.
[72] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 222-223.
[73] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 223, dipnot 300.
[74] FO, 371/3411, 206293; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 167.

2 Ocak 1919. İspanyol *El Sol* gazetesi İstanbul muhabiri: *Türkiye'de ciddi nüfuza sahip İttihat ve Terakki Cemiyeti Türklerin kendini idare etmekten aciz olduğu ve Mısır'da olduğu gibi yönetimi İngiltere'nin devralması gerektiği kanaatinde*.[75]

Paris'de münteşir *Le Petit Parisien* gazetesi yazıyor: *Bir buçuk milyon kurban…Böyle katliamlar tesadüfen ve tam bir teşkilât olmadan yapılamazdı. Bunları, metot ülkesi Almanya, ilmî, stratejik ve hemen hemen askerî şekilde yönetti. Enver Paşa, Talât, Cemal ve İttihatçı bütün haydutlar cellâttır, fakat mareşal Liman von Sanders, cellâtların şefidir*.[76]

3 Ocak 1919. İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General George Milne'den İngiliz Harbiye Nezâretine muhtıra: *Vilâyetlerde ve bilhassa Adana ve Antalya'da İttihat ve Terakki Komitesi tarafından faal bir propaganda yapılması kararlaştırılmıştır*.[77]

4 Ocak 1919. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi: *Cemiyetin [İttihat ve Terakki'nin] birçok üyesi, yoldaşlarını güçlendirmek ve nihayetinde komiteler örgütlemek için vilayetlere gidiyor*.[78]

11 Ocak 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalade Komiser Amiral Calthorpe, Londra'ya Hariciye Nezaretine telgraf keşide eyledi: *Enver, Talat, v.b. gibi katliamdan sorumlu adamların tutuklanması ve örnek cezalarla cezalandırılmasından daha yararlı hiç birşey olamaz. Açıkça umuyorum ki bunu başlangıç adımı olarak gerçekleştirelim*.[79]

12 Ocak-1 Şubat 1919 arası. Mustafa Kemal, hem Ahmed Tevfik (Okday) Kabinesini ıskat etmek hem Padişah Vahideddin'i tahttan indirmek üzere bir hükûmet darbesi tertiplemeye çalışmıştır:

> Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına göre ya hükûmet düşmeli veya "millî mukavemete taraftar bir Harbiye ve Dâhiliye Nâzırı" bu hükûmette görev almalı; yani Mustafa Kemal Paşa "Harbiye Nâzırı" (Millî Savunma Bakanı) olmalı idi. Fakat bu işlerin ikisinin de güç olduğu anlaşılınca, daha köklü ve daha zorlayıcı hareketlere baş vurulması düşünüldü; "İhtilâlci bir komite kurmağa" karar verildi. Bu komite, Pâdişah'ı tahtından indirecek, hükûmeti düşürecek; yeni bir hükûmet kuracaktı. Ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinde verilen bu karardan da bir netice alınmadı.[80]

Herşey başarısızlığa uğrayınca o [Mustafa Kemal] *ve arkadaşları (muhtemelen Şubat'ta) Padişah'ı devirmeyi bile düşündüler*.[81]

Mustafa Kemal'in evinde yürüttüğü temaslara, karşısındaki İtalyan Kumandanlığının herhangi bir engellemede bulunmaması ilginçtir.[82]

---

75 Beatriz Lozoya Hortelano, *İspanyol basınında Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*. [Yüksek Lisans Tezi], 2015, s. 34.

76 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 132.

77 Gotthard Jaeschke. (1971). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri* (C. Köprülü, çev.) içinde (s. 168). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

78 Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 82, dipnot 156.

79 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 20.

80 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 77-78. "Günler geldi, geçti, Mustafa Kemal ve bazı arkadaşları şu kanaate vardılar ki, Vahdettin'i öldürmekten, hükümeti düşürmekten esaslı bir netice almaya imkan yoktu. Nihayet yeni hükümdar ve yeni hükümet de düşman süngüleri karşısında bulunmak vaziyetinden kurtulmuş olmayacaklardı." Falih Rıfkı Atay. (1998). *Atatürk'ün Bana Anlattıkları* içinde (s. 109). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.

81 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 197.

82 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 121, dipnot 3.

Darbe planında İtalyanların da parmağı vardır. İttihadçı Mustafa Kemal'in İtalyanlarla siyasî temas kurup himaye temin etmesine vesile olan kişilerden biri de, İttihadçı Hüseyin Rauf Orbay'ın belirttiğine göre, İtalyan mimar mühendis Edoardo De Nari* kanalıyla İttihadçı İsmail Canbolad idi:

> Mustafa Kemal Paşanın, İstanbulda asker arkadaşlarından başka, sivillerden ve bilhassa yabancılardan pek tanıdığı yoktu. Yalnız İsmail Canbulat Beyi vaktiyle hapishaneden kaçırmış olan İtalyan uyruklu müteahhit Dinari vasıtasiyle, İstanbuldaki italyan fevkalâde murahhası sonraları hariciye nazırı olan -Kont Sforça ile birkaç defa temas etti.[83]

Sforza: [..] *daha sonra Ankara'nın yönetici sınıfını oluşturan o insanlarla* [..] *İtalyan mühendis De Nari'nin yanında ve iki meslektaşımın şaşkınlığına neden olarak, Doğu Kulübü'nde de sık sık buluşuyordum*.[84]

Mezkûr ihtilâlci komite mensubu İttihadçı İsmail Canbolad, 1926'da İzmir Suikastı davasına düzmece olarak dahil edilecek ve salben idam edilecektir. Canbolad, idam edilmeden hemen önce kaleme aldığı el yazmasında, konuyla alakalı şu mühim bilgileri ifade etmektedir:

> Mütarekeden sonra, Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey ve Rauf Beyle beraber dördümüz sık sık ictima' ediyor ve memleketi düşdüğü elîm vaz'iyetden kurtarmak için çareler düşünüyorduk. Bu miyânda bir ecnebî dostumun evinde o zamanın en yüksek bir ecnebî siyasî me'muruyla Mustafa Kemal Paşa ve Fethi Beyler beraber görüşmüşdük. Diğer ciheti lâzım değil. Bu zât lâkırdı arasında padişâhın hal'inin İ'tilâf devletlerini 'alâkadar etmeyeceğini söyledi. Birkaç gün sonra tekrar dördümüz toplandığımız vakit, Mustafa Kemal Paşa halen Büyük Millet Meclisi 'âzâ'ından olan bir zâtın Vahdeddin'in Yıldız Sarayı'nda öldürülmesi hakkında bir teklifde bulunduğunu söyledi. Ben bizim velev Vahdeddin gibi hâ'in-i vatan ve millet birisi hakkında oldun bir su-i kasd teşebbüsüne iştirak edemeyeceğimizi ve şayed böyle bir şey' yaparlar ve müte'akiben bir hükûmete geçer isek fâ'illerini kanunen te'dib edeceğimizi bilmeleri lâzım geldiğini söyledim ve bu sûretle teklif tarafımızdan redd edildi.[85]

***

* De Nari nam İtalyan mimar-mühendisin evrak-ı metrukesi el'an fevkalâde önem kazanmış durumda. Diğer bir deyişle, Sforza ile Fethi-Mustafa Kemal gizli temaslarının De Nari şehadetiyle tenvir edilecek cihetleri bulunuyor. De Nari'ye dair bizce calib-i dikkat birtakım hususiyeti icmal etmek gerekirse; Edoardo De Nari, anlaşılan, İtalya'nın Türkiye'deki gayr-ı resmî bir mümessiliydi (arkitera.com). Bir diğer kaynağa göre, Edoardo De Nari ile Selânik Yahudisi Emmanuel Carasso 1911'de teşrik-i mesai halindelerdi: Ramazan Hakkı Öztan, *When Emmanuel Carasso Turned Italian*, 2024, s. 320. İtalya resmî vesaikine göre 1921'de İtalya Fevkalâde Komiserliği diplomatik baskıyla Bâb-ı Âlî'nin Carasso'ya İtalya tebaeti vermesini sağlayacaktır. Carasso, İtalya'dan silâh-mühimmat mübayaa etmekle görevlendirilmiş TBMM Hükümeti mümessili İttihadçı Kaymakam (Yarbay) Edib'e (Servet Tör) tavassut ediyordu. Bir başka kaynağa göre, Cihan Harbi hengâmında Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver tarafından sulh için arabulucu olarak Roma'ya gönderilmişti Edoardo De Nari; orada Sforza'yla "yakın temas" kurmuştu: Annalisa Bonomini, *Edoardo De Nari*, 2013, p. 22. T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivinde bulunan 1923(?) tarihli Hariciye Vekâleti resmî raporunda belirtildiğine nazaran; Edoardo De Nari, 4 Temmuz 1921'de bir proje kaleme almıştır. Sabık Hariciye Vekili Bekir Sami'nin (Kunduh) Mart 1921'de Sforza'yla gizlice imzaladığı tavizkâr andlaşma, bu projeden ehven imiş: Veysel Usta & Emel Akal, *"Hükümet-i Temsiliyenin Teşekkülünden Lozan Konferansı'na Kadar" Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve İran'la İlişkilere Dair Bir Dışişleri Raporu*, 2014, s. 224, 259.

83 Feridun Kandemir. (1965). (Haz.). *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay* içinde (s. 31). İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları, Sinan Matbaası.

84 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 40.

85 TBMM Arşivi, IM T 123 D 239-36 G 403/0009; Aktaran: Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 283. Padişah'a göre ise İsmail Canbolad bir "katil" idi: Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, 2010, s. 148.

Teknik not: Siyasî tarih yazıcıları, künhüne vakıf olmadıkları sahada kat'î hüküm belirtmemeli, mümkünse susmalıdır. Örneğin, Abdurrahman Bozkurt'un iddiasına göre, Mütareke/İşgal İstanbulu'ndayken Mustafa Kemal'in İttihadçılarla bağlantısı yoktu[86]. Bu iddia doğru değildir.

***

Esbak Bahriye Nâzırı, Padişah Seryaveri Ahmed Avni Paşa:

> Mustafa Kemal Paşa dört beş ay kadar İstanbul'da âtıl ve görevsiz kalınca, ikamet etmekte olduğu Pera Palas'ta paralarını bitirince, Şişli'de bir haneye nakle ve orada Makedonya mektebinde öğrenim ve talim eylediği eski sıfatı komitacılığa önem verdi.
>
> Savaşmaktan ve hesap vermekten kaçan bazı subaylar ile yedek subaylardan bir kısmını "Ay Yıldız Cemiyeti" namı altındaki teşkilata dahil ediyordu. Gayesi bir suretle mevki ve memuriyete geçmek ve geçinmek idi.
>
> Bu gibi girişimlerinden ve hareketlerinden haberdar olan harici ve dahili güçler hükûmeti bilgilendirmeye ve ikaza başlamışlar idi.[87]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı Askerî İstihbaratı mensubu ve Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti irtibat subayı Yüzbaşı John Godolphin Bennett, Kasım 1922'de şunları yazacaktır:

> Mustafa Kemal [..] İstanbul'da iktidar için entrikalar düzenlemeye başlamış ve taraftarları, ılımlı milliyetçi bir programla ve Büyük Britanya ile yakın bir anlayış içinde eski Halaskâr Grubu'nu yeniden örgütlemişlerdir. 1912'deki Halaskâr Grubu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni bir *coup d'etat* ile devirmek üzere örgütlenmişti. Mustafa Kemal bu örgüt içinde etkili bir şekilde yer alma konusunda hiçbir zaman kendisini riske sokmamıştı ama şimdi 1919'da, eski İttihatçılar, muhalefet partileri ve Müttefikler arasında arabuluculuk için bunu yeniden canlandırma olanağını görüyordu. 1919'un başlarında İstanbul'daydı ve Harbiye Nazırı olarak atanmak için bütün nüfuzunu kullanıyordu. O zaman kendisiyle ilk kez tanıştım; kurnazlık ve kibir, aşırı ihtiras ve eğlence düşkünlüğünün bir karışımı olan kişiliğini anlamaya başladım. Kişiliği, su götürmez derecede güçlüdür ve komutası altında çalışmış yüzlerce subayın kişisel bağlılıklarına güvenebilmektedir.[88]

17 Ocak 1919. Kars'ta içtima eden kongre neticesinde bir Kânun-ı Esâsî hazırlanmış ve *Cenubigarbî Kafkas Hükûmeti Muvakkate-i Milliyesi* ihdas edildi. Hükümetin riyasetine İttihadçı Cihangiroğlu İbrahim getirildi.[89]

> Balkan savaşından beri ordumuzda gönüllü atlı olarak çalışan ve Cihan Savaşında koyu İttihatçıların "Teşkilatı Mahsusa"sında Alay Komutanı olarak Güney-Azerbaycan ve İran Cephesinde yararlıklar gösterip, İlk-Kurtuluştan sonra Kars'a dönerek Kızılçakçak'ta "Şüregel Kaymakamı" olan Gümrülü/Karslı Cihangiroglu İbrahim (Aydın) Beğ, ordunun isteği ve vazifelendirilmesi ile getirildi.
>
> Bu arada "Ermeni Tehcirinde Mezalim" töhmetiyle yakalanacak olan İttihatçılardan Filibeli Hilmi, Erzurumlu Köseoğlu Cafer (Erçıkan) ve Yenibahçeli Nail Beğler, İstanbul'da Enver ve Talat Paşalar ile son yapılan gizli toplantıdaki kararları ve şifrelerle mektupları da alarak, Gülcemal vapuru ile savuşmuş ve Trabzon'a çıkarak oradan 19 Aralık 1918'de Erzurum'a gelmişlerdi. Gizli karara göre Erzurum'da çıkarılacak olan "Albayrak" gazetesi için 25 Aralık 1918'de "Türk Basımevi" adıyla şu 5 ittihatçı bir şirket kurdu: emekli yüzbaşı İsmail Hakkı, Süleyman Necati, Dr. Fuat Sabit (sonradan komünist), Filibeli Hilmi, Cafer (Erçıkan). Batum'da da "Sadayi Millet" adıyla milli bir gazete çıkarılması kararı gerçekleştiriliyordu. 31 Aralık 1918'de Oltu-Göle üzerinden Ardahan'a gelen "firari" ve eski "Teşkilatı Mahsusa"cı Köseoğlu Cafer, Hilmi ve Dr. Fuat Beğ ortaklar, burada 3. Tümen Komutanı Deli Halid Bey'in başkanlığında (Balıkesir'e sürgün) Hemişoğlu Rasim (Acar) Beğ'in konağında 3-5 Ocak 1919 günlerinde yapılan "Ardahan Kongresi"nin "Birinci İçtimaı"na katıldılar. Hilmi Beğ,

[86] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 261.
[87] Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 209.
[88] J.G.B. (1922, Kasım). Mustafa Kemal. *The Contemporary Reviews,* Cilt CXXII, ss. 590-594; Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu. (2000). XIX. Yüzyılda İngiliz Gözüyle Türkler. *Kebikeç*, (9), s. 45-46.
[89] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 226.

İstanbul'dan Bahaeddin Şakir Beğ ve Enver Paşa'nın vaktiyle yazdığı mektupları Halid Beğe verdi. İçinde yazılanlar Karslı ve Batumlular ile Halid Paşa'nın ve çekilmekte olan ordumuzdan milliyetçi subayların karar verip gerçekleştirdiği "geçici yerli hükümet kurma" ve teferruatına aitti. İkinci İçtima 7-9 Ocakta yapıldı.

"Ardahan Kongresi"nin azası 1) Deli-Halid, 2) Dr. Hakkı Cenab, 3) Dr. Abidin, 4) Dr. Fuad Sabit, 5) Acaralı Ardahanlı Hemişoğlu Rasim, 6) İttihad Merkezi umumi Azasından Filibeli Hilmi, 7) Baytar Kaymakam Arif ve 8) Erzurumlu Cafer (Erçıkan) gibi İttihatçı ve Teşkilat-ı Mahsusacılar idi ve "Birinci-İçtima"ı, 3. Fırka Komutanı Eyyüplü-Halid Beğ başkanlığında yapılmıştı.[90]

20 Ocak 1919. *İstanbul'da bir Amerikan Komisyonu kurulduktan sonra, bu komisyon delegesi Levis Heak, Barış Konferansı'ndaki Amerikan delegelerine İç Anadolu'daki durumla ilgili olarak 20 ocak 1919'da bir rapor gönderdi. Bu raporunda Heak, İç Anadolu Türklerinin, sürgünden evlerine geri gelmiş olan Hıristiyanlara, özellikle Rum ve Ermenilere baskı yaptıklarını bildiriyordu. Hıristiyanlara kıyım yapmakla sorumlu olanları yargılamak için kurulmuş Harp Divanının bir aldatmaca olduğunu ekliyen delege, Türkiye'de işleri daha iyi duruma getirmek için İtilâf Devletleri'nin işgal alanlarını genişletmelerini öğütlüyordu. Mart boyunca Anadolu'da karışıklığın artarak sürdüğü yolundaki raporlar Paris'e* [Sulh Konferansı Yüksek Konseyine] *yağdı durdu*.[91]

21 Ocak 1919. Damad-ı Şehriyarî Ferid Paşa, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müşaviri Thomas Hohler'le mülakat ediyor. Ermeni Tebidi mesullerini *cezalandırma işine niyetli olduğunu ve o sıradaki nazırların daha gayretlilerinden bir kabine düşündüğünü, yalnız söz konusu suçluların ülkenin "en büyük ve en güçlü" örgütüne mensup olduklarını, bunlara karşı şiddetle harekete geçildiği taktirde, kendisine ve kendisi gibi düşünenler aleyhinde bir tepkiden çekindiğini, bu bakımdan böyle bir durumda İngilizlerin tutumunu öğrenmek istediğini* bildiriyor.[92]

22 Ocak 1919. İzmir'de münteşir *Köylü* gazetesi: *Büyük şehirlerde İttihat ve Terakki'nin ruhunu yaşatmak için el altından yapılan gayretler hiç de maziyi unutmaya değil, eski mevki hırsını tekrar elde etmeye matuftur*.[93]

24 Ocak 1919. İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi Paris muhabiri Eugenio Ramos, "Barış Konferansı'nın Vinci: İstanbul'un Uluslararasılaşmasına Doğru" başlıklı makalesini Madrid'e gönderdi:

Haberde, büyük devletlerin delegelerinin o günlerde gerçekleştirdikleri gizli görüşmelerde Rusya'daki Bolşevik devrimle (Rus Gribi) ilgili çözümler aradıkları ancak artık bütün dünyanın dikkatinin, Doğu'da barış tartışmalarının en önemli faktörü olan başka bir yere yani İstanbul'a çevrildiği ifade edildikten sonra, bütün dünya ile paylaşılan bir telgraftan bahsedilmiştir. Telgrafta, İstanbul'daki müttefik kuvvetlerinin kumandanı olan İngiliz Amiral Calthorpe'un İngiliz hükümetinin şu talimatlarını Babıali'ye bildirdiği belirtilmiştir: Günlük olarak baş gösteren düzensizlikler ve hijyenin terk edilmesinin halk sağlığı için büyük sorunlara yol açabileceği korkusu nedenleriyle, Başkent'teki Polis organizasyonu ve sağlık hizmetlerinin müttefiklerle ortaklaşa yürütülmesi gerekmektedir.

Haberde, bu telgrafta yer verilen bilgiler hayretle karşılanmış ve İngiliz hükümetinin bu konularda müdahale etme kararı almasına neden olan düzensizliklerin ne anlama geldiği sorgulanmıştır. Buna göre, bu müdahale, yıkılmakta olan Türk İmparatorluğu'nun zayıflık ve bitkinliğinden faydalanılarak kolayca gerçekleştirilen bir güç gösterisi değildi. Bu müdahale, mütareke ile bşlayan olaylar serisinin bir sonucuydu. Son olarak İngiliz hükümeti ve basını bu önlemlerin alınacağını öngörmüştü. Örneğin The Times gazetesinde yayınlanan "İngiliz Kolonisi'nin Bir Üyesi" başlıklı haberde, İstanbul için bu müdahalelerin kaçınılmaz olduğu vurgulanıyordu.

---

90 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 244-245.
91 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 168.
92 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 154.
93 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 56.

Haberin devamında, Türkiye'deki siyasi durumdan bahsedilmektedir. Buna göre İttihad ve Terakki Partisi dağılmış ve yerini Teceddüt ve Wilson Prensipleri Cemiyeti almıştı. Ancak bu yeni oluşumlar, eski partinin programından başka bir fikir ortaya koyamayan ve Midhat Şükrü gibi eski partinin şefleri tarafından yönetilen partilerdi. Tüm güçlerini kaybetmiş olmalarına rağmen bu oluşumlar, müttefiklerin koruması altında kurulan Tevfik Paşa hükümetinin işlerinde zorluklar ve engeller çıkarmaya devam ediyordu. Haberde, bu yeni partilerin bu hareketleriyle neyi amaçladıkları sorgulanmaktaydı. Bu amacın ortaya konulması amacıyla İstanbul'dan gönderilen bir telgrafa atıfta bulunulmaktaydı. Bu telgrafta, zayıf ekonominin bu ince politikadan faydalanarak İstanbul'u gerçek bir yuvaya dönüştürdüğü belirtilmekteydi. Yunanlılar müttefik donanmalarının İstanbul Boğazı'na gelişini coşkuyla kutladığına ve İttihat ve Terakki'nin düşmanı olan Müslümanların ise Pera ve Galata'da suikastler düzenlediklerine de telgrafta yer verilmekteydi.

Habere göre, bu yaşananlar büyük bir yankı uyandırmış ve meclis dağılmış ve mevcut koşullar altında yaşanan korkular nedeniyle de yeni bir meclis seçilememişti. İstanbul'daki durumla ilgili diğer bilgilerin oldukça kasvetli olduğu, halen İngiliz koruması altında faaliyetlerini sürdüren Tevfik Paşa hükümetinin, İttihat ve Terakki karşıtlığından bunaldığı, İttihat ve Terakki tarafından atanan bütün yerel yetkililerin, halen komiteye bağlı oldukları ve bu nedenle de imparatorluğun farklı bölgelerine gönderildikleri de ifade edilmiştir.

Tüm bu koşullar göz önüne alındığında, İngiliz hükümetinin, müttefiklerle işbirliği içerisinde bu önlemleri alması kaçınılmazdı. Artık konferansta görüşülmesine gerek kalmaksızın, İstanbul müttefiklerin müdahalesine açık hale gelmişti. İstanbul'a müdahale diğer bir deyişle Boğazlara hâkim olma politikası, Napolyon tarafından 100 yıldan uzun bir süre önce Rusya ile müzakere edilerek başlatılmıştı. Bundan 70 yıl kadar sonra, Rusya, İngiltere ile aynı şeyi müzakere etmişti. Sadece büyük savaşın gereksinimleri nedeniyle, Fransa ve İngiltere, 1914-1917 yılları arasında bu müdahale hakkını Rusya'ya vermeyi kabul ettiyse de Rus devrimi ve Bolşeviklik, bu iki müttefike sözlerinden cayma şansı tanıdı. Böylece sorun yeni bir boyut kazandı. Yapılan bu müdahale, İstanbul'un ve boğazların uluslararasılaşması açısından ilk adımdı. Makale, Türkiye'nin, bir tabuttaymış gibi, ıstırap içerisindeki son nefeslerinde, Avrupa topraklarının kendisinden alındığını ve elinde sadece Konya, Bursa ve Karadeniz arasındaki Anadolu yaylalarının kaldığını göreceği yorumuyla son bulmaktadır.[94]

30 Ocak 1919. Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Marghetitch, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Paul Hymans'a telgraf gönderdi. *Haftalardır çalışmayan parlamentonun herhangi bir arayış içinde olmadığını, taşrada Jön Türkler'in hâlâ kuvvetli olmaları nedeniyle Tevfik Paşa kabinesinin bir şey yapamadığını ve krize girdiğini, bunun Osmanlı politikasının özelliği olan tutarsızlığa örnek oluşturduğunu ifade* ediyor.[95]

1 Şubat 1919. *Tevfik Paşa Hükûmeti döneminde alınan kararla mefsuh İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkez ve vilayetlerdeki her türlü malvarlığına el konuldu*.[96]

6 Şubat 1919. Müttefik fevkalâde komiserleri içtima ediyorlar. *Fransız Yüksek Komiseri Amiral Amet, Samsun'da Fransızların huzursuz olduklarını, mutasarrıfın azlinin iyi etki yaptığını, fakat Samsun dışında Rum ve Ermenilerin boğazlandıklarını öne sü*rüyor. *Aynı toplantıda İttihat ve Terakkililerin Anadolu'yu karıştırmak için Bolşeviklerle temas aradıkları, 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki'nin tutuklanması gerektiği üzerinde duru*yor.[97]

---

[94] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 70-72. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[95] DT 1916-1925, P1415-1416, CT 1916 a 1920, Marghetitch'den Dışişleri Bakanı Paul Raymond'a (Brüksel), Palais de Belgique No 14/4, İstanbul, 30 Ocak 1919; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 44-45.

[96] BOA, MV, 214/51, 1 Şubat 1335(1919); Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 166.

[97] FO, 371/4155, 38735; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 250-251.

7 Şubat 1919. General Allenby İstanbul'a muvasalat etti.[98] Öğleden sonra Bâb-ı Âlî Harbiye ve Hariciye nâzırlarına Ömer Yaver ve Mustafa Reşid paşalara 12 maddelik bir *ültimatom* verdi. *Gelişinin birinci amacı, Ali İhsan Paşa ve Altıncı Ordu sorununu kökünden kesip atmaktır. Verdiği ültimatomda, Ali İhsan Paşa'nın görevine son verilmesini, Altıncı Ordunun, silahları teslim edilerek dağıtılmasını ister. Allenby, gerekli gördüğü her Osmanlı görevlisinin işine son vereceğini, istediği kimseleri tutuklatacağını da ültimatomda belirtmiştir. Tevfik Paşa Hükümeti, bu aşırı İngiliz baskısına boyun eğer. 9 Şubat günü, Ali İhsan Paşa'yı İstanbul'a çağırır ve Altıncı Ordunun adını Onüçüncü Orduya çevirir.*[99] General Allenby, *Ali İhsan Paşa'nın "suçunun" sadece Mütareke hükümlerine direnmek olduğunu yazar*.[100]

> Dârülbedâyi'in davetinde Hâriciye Nâzırı ile beş on dakika görüştüm. Pek ziyâde nevmîd ve bed-bîn. Bugün Allenby'yi ziyaret etmiş. Aldığı cevap "Münâkaşa etmem, istiyorum, yapacaksınız"dan ibâret olmuş…[101]

> General Allenbi [Allenby] nezdine celp ettiği Hariciye ve Harbiye Nazırları'na, mütalaa dikte ettirdi.[102]

Bir başka kaynakta Allenby-Nâzırlar mülakatına dair Şimşir'de göremediğimiz bazı tafsilata muttalî oluyoruz:

> Öğleden sonra Allenby, Harbiye ve Hariciye Nazırlarını görmek istediğini beyan etti. Buna uygun olarak yanlarında iki memurla gelen Harbiye ve Hariciye Nazırlarına Allenby, tartışmaya açmayacağını ifade ettiği taleplerinden bahsetti. Bundan sonra Allenby 12 maddeden oluşan ve daha çok talimat şeklinde olan taleplerini bildirdi. Bu taleplerle Allenby, Ali İhsan Paşa'nın görevinden alınmasını, 6. Ordu'nun silahsızlandırılarak silah, top ve tüfeklerinin belirlenecek yerlerde kendilerine teslim edilmesini, gerekli görülmesi halinde ahalinin silahlarının alınmasını, talep ettiği jandarmanın terhis edilmesini, tavır, hareket ve çalışmalarından memnun kalmadığı memurların görevden alınmasını, bunların yerine geçecek olanların kendi onayından geçmesini, istenildiğinde Ermenilerin memleketlerine iade edilmesini, Ermenilerin mallarına verilen zararları tespit etmek ve iadeye yardımcı olmak amacıyla gidecekleri yerlerde onlara kolaylık gösterilmesini, Hindistan ordusuna mensup olanlar dahil olmak üzere bütün firarilerin kendisine teslim edilmesini emrediyordu. Ayrıca Allenby, cürüm işleyenleri, asayişi bozanları tutuklatacağını, Konya'nın doğusunda bulunan bütün demiryollarını, telefon ve telgraf hatlarını denetimi altına alacağını, şifreli yazışmaların kabul edilmeyeceğini, daha sonra tespit edilecek tarihten itibaren terhis edilen 6. Ordu'nun kafileler halinde Türkiye'ye gönderileceğini belirttikten sonra istediği yerleri işgal etme hak ve kuvvetine sahip olduğunu sözlerine ekledi. Hariciye Nazırı'nın bu taleplerinin mütarekenin hangi maddesine dayandığını sorması üzerine sinirlenen Allenby uzun bir konuşma yaparak Ali İhsan Paşa'nın davranışlarının mütarekenin hangi maddesine dayandığını sordu. Bundan sonra, Hariciye Nazırı masaya bir harita yayarak gerçekleri izah etmeye kalkıştıysa da Allenby bu konuların İstanbul'da tartışılamayacağını ve söyleyecek daha fazla söz olmadığını ifade ederek taleplerinin yerine getirilmesi konusundaki ısrarını sürdürdü. Görüşme böylece sona erdi. İngiliz yetkililer bu ziyareti Türklerin isteklerini karşılaması açısından "etkileyici ve tatmin edici" bulmuşlardı. Görüşmenin ardından Calthorpe, Allenby'nin "kontrol" kelimesinden maksadının; tarafından belirtilecek zamanlarda Bağdat hattından askerî veya sivil her türlü nakliyatı arzu ettiği gibi düzenlemek ve bu hattı her cins nakliyattan her daim men eylemek salahiyetine haiz olduğunu bildirdi.[103]

12 Şubat 1919. *Trabzon'un güçlü İttihatçı eşrafı tarafından* Trabzon Muhafaza-yı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ihdas edildi. Cemiyetin reisi Barutçuzade Faik Ahmed, *İttihat Terakki döneminde Teşkilat-ı Mahsusa'nın bölge temsilcisi* idi.[104]

---

98 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 61.
99 Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 1985, s. 41-42.
100 Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 1985, s. 52, dipnot 57.
101 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 3, s. 679.
102 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 637.
103 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 61-62.
104 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 255-256.

15 Şubat 1919. *İttihatçıların rol aldığı Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Harbiye Nezâreti'ne, Donanma Cemiyeti ise Bahriye Nezâreti'ne bağlandı*.[105]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, İzmir muhabiri René Puaux'un yazısını neşretti: *İttihat ve Terakki Partisi Anadolu'da çalışmalarına devamda. Jön Türkler terhis edilen askerlere silâh bırakmışlardı. Gizliden gizliye çete teşkilâtı kuruluyor. Hareketin elebaşıları halka bir çeşit bolşeviklik propagandası yapıp toprakları eline geçirmeye teşvik ediyor. Amaç, hıristiyan toprak sahiplerini temizlemek. Yeni bir katliam da tezgâhta… Makedonya ordusundan alınacak birlikler derhal buraya (İzmir'e) gönderilmelidir. Dakika geçirilmemeli*.[106]

20(?) Şubat 1919. İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiserliği, Washington'a rapor gönderdi. *Sultan'ın tarafları ve ırklar arasındaki çekişmeleri yatıştırmak, bastırmak üzere bir delegasyon gönderdiğini bildiriyor. Hükümetin, Anadolu üzerinde pek zayıf bir denetim kudreti olduğu noktasında yeniden ve kuvvetle duruyor. İttihat ve Terakki Komitesi oradaki başlıca politik güçtür. Ülke silahlı insanlarla, terhis edilmiş, fakat silah ve cephanelerini yanına alarak anayurda gitmiş subaylarla doludur. Eğer İtilâf Devletleri ve Milletler Cemiyeti, Türkiye'de kontrolü sürdürmek istiyorlarsa daha fazla askere ve silaha gerek vardır, dedikten sonra, Türkiye Barış Konferansında paylaşılmak isteniyorsa karşılaşacakları kritik, bunalımlı bir dönem vardır. İtilâf Devletleri örgütleri arasındaki en kötü şey, birlik duygusunun yokluğu ve kıskançlıktır, diye rapor bitiyor. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Sultan'ın gönderdiği delegasyon hakkında ve İtilâf Devletleri arasındaki kıskançlık ve geçimsizlik üzerinde daha fazla bilgi istedi*.[107]

28 Şubat 1919. *Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi* (PA-AA) vesikasına göre Bâb-ı Âlî'ye *Anadolu'da İtilaf Devletleri'ne karşı başlamış olan direnişlerin arkasında, Almanya'da bulunan Talat, Enver ve Cemal paşalar gibi İttihatçı liderlerin olduğu ve Alman yetkililerden destek aldıkları yönünde, İtilaf Devletleri temsilcilerinden şikâyetler geliyor*.[108]

29 Şubat 1919. *İtilaf Devletleri'ne göre Berlin'de yaşayan İttihatçılar Alman çıkarları doğrultusunda, Alman hükûmeti tarafından yönlendiriliyordu. İtilaf Devletleri Berlin'deki İttihatçıların sadece Alman Dışişleri ile değil, Prof. Jaeckh gibi Alman şarkiyatçılarıyla da gizli temas halinde olduklarını ve Alman Hükûmeti'nin bunları koruduğunu ileri sürüyorlardı*.[109]

Şubat 1919. *Savaş sırasında beraber çalışan Türkler* [İttihadçılar] *ve Almanlar yeniden işbirliği içine girmişlerdi. Şubat 1919 başlarında, ittihatçı liderleri, Bolşevizm ve Doğu'da son 5 yıldır İngiliz prestijine karşı mücadele eden Alman organizasyonunun yardımıyla, faal olarak yeni bir harekete hazırlandıklarını açıkça ortaya koymuşlardı*.[110]

8 Mart 1919. İspanyol *La Época* gazetesinin haberine göre Türk basını, Mehmed Ali'nin (Gerede) Dahiliye Nazırı tayin edilmesini olumlu karşılıyor. *Anlatılanlara göre Osmanlı'nın başkentinin sınırlarına varana kadar pek çok şehirde sayısız zulüm yapan ulusal harekete mensup eşkıya gruplarına karşı yeni bakanın hızlı ve radikal önlemler alacağından emin* olunduğu belirtiliyor.[111]

---

[105] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 166.
[106] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 76-77.
[107] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 169.
[108] Mustafa Çolak, *Komitenin Ruhu Talat Paşa*, 2018, s. 239.
[109] Mustafa Çolak, *Komitenin Ruhu Talat Paşa*, 2018, s. 242, dipnot 376.
[110] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 23.
[111] Beatriz Lozoya Hortelano, *İspanyol basınında Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*. [Yüksek Lisans Tezi], 2015, s. 34.

11 Mart 1919. ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor. *İttihat ve Terakki'nin canlanması ve Bolşevizm tehlikesi* İstanbul'un işgaline gerekçe teşkil ediyorlar.[112]

13 Mart 1919. İttihad ve Terakki Cemiyeti unsurları, *İzmir Tiyatrosu'nda bir toplantı düzenleyerek Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti adına işgal olasılığını protesto* ediyorlar.[113]

17 Mart 1919. İzmir'de *Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kongresi yapılı*yor.[114]

19 Mart 1919. *İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret eden* Sadrazam Damad *Ferid Paşa,* General *Allenby ile bizzat görüşmeyi teklif ederek ahalideki silahların toplanması ve şifreli haberleşmelerin yapılmaması hariç bütün* 7 Şubat tarihli *taleplerin uygulanması için talimat yayınlayacağına söz verdi*.[115]

20 Mart 1919. *İngilizlerin, Rum ve Ermeni mültecilere gerektiği şekilde yardım edilmediği iddiası üzerine, mahallerine iade edilen gayr-ı müslimlere şimdiye kadar yapılan yardımlar hakkında Dahiliye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne yazılan 20 Mart 1919 tarihli tezkirede, son üç buçuk ay zarfında nakliye araçlarındaki şiddetli sıkıntıya ve olağanüstü sebeplerin varlığına rağmen büyük çaba harcanarak iki yüz otuz iki bin altı yüz yetmiş dokuz kişinin yerlerine iade ve evleri yanmış, yıkılmış olanlar hariç hepsinin taşınmazlarının teslim edildiği belirtiliyordu. Yine aynı tezkirede Rum ve Ermeni mültecilere ücretsiz yemeklik ve iaşe fiyatıyla tohumluk hububat verildiği hatta yatak ve yorgan gibi ihtiyaçlarının karşılandığı ve memleketlerine döndükleri tarihten itibaren 20-30 gün yevmiye veya bunun karşılığı olarak iaşe fiyatıyla ekmek ve hububat verilmesi için genelge yayınlandığı ancak devlet maliyesinin güçsüzlüğü yüzünden mültecilerin bütün ihtiyaçlarının karşılanmasının imkânsız olduğu da ayrıntılı bir şekilde anlatılıyordu*.[116] Göçürülmüş yüzbinlerce Rumun ve Ermeninin Anadolu'ya avdetleri ve iskanları, Harekat-ı Milliyeyi tahrikleyen en mühim bir amil olacakdır.

İttihadçı Kapanî Sabataycı Sabiha Derviş'in kocası İttihadçı Mehmed Zekeriya (Sertel), müdür ve imtiyaz sahibi olduğu *Büyük Mecmua*da, Mustafa Kemal'i ilahlaştırarak methetti:

Fotoğraf 5. *Mustafa Kemal Paşa* (Büyük Mecmua, 20 Mart 1919, Numero 3, s. 44).

> Fransız gazetelerini karıştırdığımız zaman Ceneral Foş için kalbinizde bir hürmet ve muhabbet doğduğunu his edersiniz. Milletinizle, âtîniz ve mukadderâtınızla hiç alâkası olmayan bu adam sizin nazarınızda başka bir şahsıyet olarak görünür, ve siz bilâtereddüd büyük bir adam karşısında bulunduğunuzu his edersiniz.
>
> Dört sene Hindenburg içinde, bütün millet aynı hissi taşımadı mı? Büyüklere hürmet ve muhabbet insanların ezelî bir ihtiyâcıdır. Her millet kendisine tapacak bir tib, hürmet edilecek bir şahsıyet yaratır. Ve ona öyle meziyetler, öyle fazîletler atfeder ki, genclik önünde imtisâl edilecek, ta'abbüd derecesinde sevilecek bir şahsıyet bulmakda güçlük çekmez. İşte gerek Foş [*sansürlenmiş kısım*] bütün Fransızlık, bugün Foşa ta'abbüd ediyor dense câizdir.
>
> Her millet gibi biz de, şübhesiz büyük ve yüksek şahsıyetlerin doğması ihtiyâcını his ediyoruz. Fakat ferdce olduğumuz gibi cem'iyetce de mütevâz'ıyız ki içimizden lâyık olanları dahi olduğundan fazla değil, olduğu kadar bile göstermekden ihtirâz ederiz. Gazeteci olmak, i'tibâriyle

[112] Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 89.
[113] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 219.
[114] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 219.
[115] FO, 371/4166, 49363; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 64.
[116] Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 15.

> biliyorum ki bir gazeteci ecnebî bir adamı yükseltmekde hiçbir mahzur görmez de, kendi büyük adamlarımızı lâyık oldukları hürmet ve muhabbetle takdimde, tefâhura hamledilir endişesiyle, muhteriz görünür. Onun içindir ki biz, yaşayan adamlarımız içinde hiç kimseye lâyık oldukları hürmet ve muhabbeti gösteremedik, medyûn olduğumuz minnet ve şükrân vazîfesini yapamadık. Onları medh eder, gençliğin ve milletin nazarında büyütürken, âdetâ kendimizi medh ediyormuş gibi ihtirâzla hareket ediyorduk. İşte bizim tanınmış büyük adamlarımızın nedreti kısmen bundandır.
>
> Bütün milletler harbde yükselen simâları birer dâhî mertebesine çıkardıkları hâlde, biz çok büyüklük gösteren nâdir kumandanlarımızı bile tanımıyoruz. Hatta resmî tebliğlerimiz bile, bize bunların isimlerini vermekden ihtirâz etdiler. Hâlbuki bizim de [*sansürlenmiş kısım*] ve Foş derecesinde değilse bile, bize göre çok yüksek simâlarımız zuhûr etmemiş değildir. Ezcümle Mustafa Kemal Paşa, mevcûd paşalarla [sansürlenmiş kısım]
>
> Bu hafta üçüncü devr-i senevîsine musâdif olan ve fakat bulunduğumuz elyevm-i vaz'ıyet sâikasıyla tes'id-i müyesser olamayan Çanakkale Muhârebesi bize birçok muvaffakıyetlerden mâ'adâ, bir de (Mustafa Kemal) kazandırmışdı. Osmanlı târihinin en şerefli bir sayfasını işgâl edeceğine şübhe olmayan Çanakkale muvaffakıyeti orada çarpışan Türklerin rûhunu Türklük fedâkârlığını isbât etdiği gibi, bir de Mustafa Kemal gibi büyük bir kahramâna mâlik olduğumuzu gösterdi. Târih Çanakkale vâk'asını kayd ederken hiç şübhesiz Mustafa Kemal ve Cevad Paşaların isimlerini de altun harflerle yazacakdır.
>
> Mustafa Kemal, genc, azimkâr, metin bir kumandandır. Çanakkalede ordu nevmid bir vaz'ıyete düşdüğü zaman ümîdini bozmamış ve îmânından aldığı kuvvetle, ordunun da ma'neviyâtını yükseltmişdi. Büyüklerini tanımak mecbûriyetinde olan genclik (Mustafa Kemal) nâmını da hâfızalarına ilâve etmeli ve halaskârlarımızdan birinin de o olduğunu unutmamalıdır.[117]

Mehmed Zekeriya (Sertel) 30 Ekim 1918'i müteakiben Bekirağa Bölüğü'nde mahpus olduğu sırada O'nun Kapanî Sabataycı zevcesi Sabiha Derviş, Yakubî Sabataycı Halide Edib (Adıvar) ile temâs kurmuş ve gizli mukâvemet hareketleri hesâbına hafiyelik yapmıştır. Söz konusu hafî faaliyetler muvaffakiyetle neticelenecek, Wilson Prensibleri Cemiyeti'nin kurucu yöneticisi ve ayrıca Karakaşî Sabataycılara aid Feyziye Mektebi'nin Beyazıd şu'besi müdiresi Halide Edib, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesini 16 Mayıs'ta tebşir ve tebrik edecektir:

> Bugün Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçmek üzere Samsun'a hareket etti. Artık milli mukavemet hareketi önderini buldu. Bundan sona ümit verici haberler bekleyebiliriz.[118]

23 Mart 1919. *23 Mart 1919 tarihinde vilayetlere gönderilen bir yazıda, İttihat ve Terakki Cemiyeti murahhaslarının hemen her tarafta sükûn ve asayişi ihlâl ederek kötü hazırlıklar içinde bulundukları ve vatanın şu hâl-i harâbîsine sebep olan bu idarenin böyle bir zamanda o gibi fesat hareketler tekrarında serbest bırakılmaları kesinlikle caiz olmadığından oradaki murahhasların hemen derdest olunarak Dîvân-ı Harb-i Örfi'ye gönderilmeleri isteniyor*.[119]

24 Mart 1919. 24 Mart 1919'da Dahiliye Nezaretinden *İzmit mutasarrıflığına çekilen şifre*li bir *telgraf, İttihatçı olmanın aynı zamanda Bolşevik olmakla eş tutulduğunu gösteriyor. İttihat ve Terakki taraftarı olan eski İzmit mutasarrıfı Süreyya Bey'in Bolşevik fikirlerin yayılmasına ve halkın ifsadına çalıştığının delilleriyle haber alındığını bildiren yazı, soruşturma evrakı ile birlikte Dersaadet'e gönderilmesini talep ediyor*.[120]

---

[117] Büyük Mecmua, 20 Mart 1919, Numero 3, *Büyüklerimiz: Mustafa Kemal Paşa*, s. 44. "[*sansürlenmiş kısım*]" ifadesi bize aiddir.

[118] Zekeriya Sertel. (2001). *Hatırladıklarım* (5. basım) içinde (s. 69-70). İstanbul: Remzi Kitabevi. İngiliz Fevkalâde Komiser vekili Amiral Webb'in 9 Eylül 1919 tarihli muhtırası: "ABD mandası isteyenler İttihatçı, Yahudi, Selâniklidir." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 94.

[119] Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 18.

[120] Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 18.

25 Mart 1919. İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon: *Türk milliyetçilerinden ve hâlâ da faal olarak, Paris'deki gecikmeler yüzünden cesaretlenmeye başlayan İttihat ve Terakki Komitesinin geride kalan üyeleri…*[121]

> Meclis'te hâlâ çok büyük bir İttihatçı çoğunluğu vardı ve bürokrasi ve özellikle polis ile ordu büyük ölçüde İttihatçılar'dan oluşuyordu. İTC vilayetlerde de hâlâ hakim siyasal güçtü. Ve Cemiyet, bu dönemde, savaş sonrası ortamda üyelerini ve örgütünü korumak ve eğer zorunlu olursa, bir ulusal mücadelenin temellerini atmak için tedbirler aldı.[122]

İsviçre Bern'deki Fransız Diplomat Clinchant, Fransa Hariciye Nezaretine telgraf keşide eyledi: *Çok güvenli bir kaynaktan, Enver Paşa ve partisinin Bolşevik propagandasında kullanma amacıyla 36 milyon sterline sahip olduklarını biliyorum*.[123]

26 Mart 1919. İstanbul'daki İtalyan Fevkalâde Komiser Kont Carlo Sforza rapor kaleme aldı. *O günlerde Ankara'da eski "Terakki" yanlılarının üçlü kontrolü altında bir "Müslüman Ayaklanma Komitesi" kurulduğu dedikodusu* ve *Sultan'ın Müslüman dünyasına çağrıda bulunma ve Sovyet Rusya'yla ittifak kurma kartını oynamak üzere olduğuna dair de rivayetler yayılmıştır. Bunu Sforza'ya "İstanbul'a şimdi ulaşan, çok güvendiği bir Türk şahıs" söylemiştir. Sforza, böyle bir hareketin Türkiye'nin sonu olabileceği görüşünü ifade etmiştir*.[124]

31 Mart 1919. İsviçre Bern'deki İngiliz Sefir Horace Rumbold, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi: *İki buçuk ay önce Mahmut Muhtar Paşa Münih'e giderek orada Cemal ile Talât'a mülâki olmuş; bunlar İsviçre'de Türkiye Elçiliği ile işbirliği yaparak "Millî Müdafaa Partisi" adiyle bir komite teşkil etmişlerdir ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kamufle edilmiş şeklidir. Türk Elçisinin müzaheretiyle cari ayın 25 inde Cenevre konsolosluğunda bir toplantı yapılmış: Hilâfet'in Türkiye'den ayrılmamasına. . . ve bütün mevcut partilerin Türkiye'nin toprak bütünlüğü için çalışmak üzere bir tek millî parti halinde birleştirilmesine karar verilmiştir*.[125]

Bern'de bulunan bir İngiliz diplomatı, Kızılay'ın görevlisi olan iki kadının İsviçre ve AImanya'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin taraftarlarına dağıtılmak üzere 400.000 Türk lirasını getirdikleri hakkında Londra'ya rapor göndermiştir.[126]

1 Nisan 1919. *İngiliz Siyasi Mümessilliği, geniş çaplı ilk tutuklamaları yeterli görmemiş olacak ki bu esnada gözden kaçan diğer İttihatçıları da tespit ederek Dahiliye Nezâreti'ne bildiriyor, adeta intikam*

---

[121] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 168.

[122] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 133.

[123] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 28. SovNarKom'un Enver'i fonlaması makuldür fakat 32 milyon sterlin inanılamayacak kadar fevkalade mikdardır. SovNarKom 32 milyon sterline malik olsaydı temel ihtiyaçlarına tahsis ederdi.

[124] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 202. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[125] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 166-167. İttihadçı müderris Mehmet Esat Serezli, Harekat-ı Milliye'ye İstanbul'da Millî Müdafaa mensubu olarak gizlice hizmet ettiğini çalakalem yazıb tafsilat vermeden nokta koyuyor. Binaenaleyh kimlerle teşrik-i mesai ettiğini bilemiyoruz: "İstiklâl Harbi'nde gizli Millî Müdafaa grubunda çok tehlikeli hizmetlerde bulundum. İstanbul'da bin bir tehlike karşısında teşkilat tapmak, İstanbul-Anadolu arasında münasebet tesis ve idame etmek, mütareke ve işgal günlerinde bir taraftan İngilizler'in, Fransızlar'ın, İtalyanlar'ın ve Yunanlar'ın diğer taraftan da Hürriyet ve İtilafçılar'ın geceli gündüzlü mütemadi takip ve tazyiklerine ehemmiyet vermeyerek gizli yerlerde sabahlara kadar içtimalar yapmak, Anadolu'dan gelenlerle temas etmek, adam saklama ve kaçırmak, silah ve cephane temin ve sevk etmek gibi çok tehlikeli ve fakat o nispette zevkli çalışmaların kıymetli hatıraları hiçbir zaman unutmam ve unutamam. Çocuklarım! Bu yazıyı zevk ile okuyunuz. 1948" Mehmet Esat Serezli. (2024). *Memleket Hatıraları* (A. Koçak, İ. Şirin & F. Yavuz, haz.) (2. baskı) içinde (c. 1, s. 290). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

[126] F.O. 371/4142/107162/fo 187-204, Rumbold'dan Londra'ya; Aktaran: Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 31, sonnot 73.

duygusuyla hareket ediyor. 1 Nisan 1919 tarihli bir vesika, Samsun'da şimdiye kadar İttihat murahhaslığında kim bulunmuş ise soruşturulmasını ve tutuklanmasını öngörüyor.[127]

7 Nisan 1919. İstanbul'da ve Samsun'da Yunan bağımsızlık gününün sene-yi devriyesi Rum ayrılıkçılar tarafından kutlanıyor.[128]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb, Londra'ya telgraf gönderdi. *Türkiye dahilinde asayişsizliğin durmadan arttığını, karışıklıkların yaygın olduğunu, İttihat ve Terakki ve diğer uzlaşmazların yeniden örgütlenmek için vakit bulmuş olduklarını ve dahilde birçok yerin İtilaf Devletleri'nin zaferinden habersiz olduğunu, bunun da sözle değil, ancak kuvvet gösterisiyle anlatılabileceğini* yazıyor. *Gerçi sansür, Odessa, Mısır ve başka yerlerde olan bitenlerin haberlerini şiddetle yasaklıyordu; ama, bu haberlerin yayılmasını önlemek imkânsızdı ve bu da, İttihat ve Terakki'nin gizli propagandasını pekiştiriyordu*.[129]

11 Nisan 1919. ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Enver'in 100 000 kişilik ordusu*.[130]

15 Nisan 1919. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin haberine göre *İtilafçılar, İttihatçılar'la bağlantıları yüzünden Ahmet Rıza'nın Ayan Meclisi başkanlığına son verdiler*.[131]

17 Nisan 1919. İstanbul'da Müttefik fevkalâde komiserleri içtima ediyorlar. Toplantı tutanağına göre, *Muhtelit Mütareke Komisyonu Reisi Galip Kemali* [Söylemezoğlu] *Bey riyasette bulunduğu bir dönemde Almanya'da bulunan zevcesini İstanbul'a getirmek için izin istediği halde Yüksek Komiserlerden izin alamamıştır. Zira Yüksek Komiserler Galip Kemali Bey'in hanımının İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Kızılay'da görevlendirilmiş olmasından şüpheleniyorlar*.[132]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Arthur Calthorpe, harb suçu işlemekten 8 Nisan'da mahkûm Boğazlıyan Kaymakamı Kemâl'in 10 Nisan'da idam ve defnedilmesi hakkında, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. İttihadçılar propaganda istimal ediyor:

> Şimdi bize, Hükümetin aynı şiddeti geniş mikyasta ve hem de yüksek mevkilerde bulunmuş olan suçlulara tatbik etmek cesaretini gösterebilip gösteremeyeceğini anlamak kalıyor. Kemal'in toprağa verilmesi sempati tezahürlerine sebep olmuştu. Onun şerefli dâva uğruna ilk şehit kurban olarak görülmesi temayülünün geniş mikyasta yayılışında İttihat ve Terakki Komitesi'nin hâlâ devam eden nüfuzunun âmil olduğu görülmektedir. Sadrıâzam nümayişlerin dehşetini ifade etmektedir. . . Hattâ onun taraftarlarından birçokları bu idam hükmünü, suçlulara uygulanan âdil bir ceza olmaktan ziyade İtilâf Devletlerine zarurî bir taviz gibi görmektedirler.[133]

ABD'de münteşir *Star-Gazette*nin haberine göre *İngiliz Amiral Webb İzmir'deki duruma yönelik Türk ve Rumların birbirinin boğazını sıkmaya hazır olduklarını, tüm ülke genelinde asayişsizliğin kol gezdiğini,*

---

[127] Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 18.
[128] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 251.
[129] FO, 371/4157, 56556; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 251-252.
[130] Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 89.
[131] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık,* 1987, s. 145.
[132] FO, 371/4155, 68099; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 581
[133] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 178. "Bir göz şahidi (Yüzbaşı E. La Fontaine, Kontrol subayı, Kadıköy) 12. tarihinde *masum İslâm şehidine ithaf* ifadesini taşıyan çelenkler konduğunu bildiriyordu."

*İttihat ve Terakki'ye bağlı Jön Türklerin bölgede yeniden kuvvetli bir hareket planladıklarını öne sürmüştü*r.[134]

İspanya'da intişal eden *El Sol* gazetesi yazıyor. Bir *telgrafta, Jöntürklerin müttefiklerin kafa karışıklığından faydalanarak Ermeni halkını kovdukları, Halep'te bir isyanı teşvik ettikleri, Transkafkasya'da 3 milyon Tatar'ı organize ederek, Türk ve Rus silahlarıyla silahlandırdıkları da belirtilmekte*dir.[135]

19 Nisan 1919. İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, Madrid'e "Siyaset Üzerine" başlıklı rapor gönderdi. *Elçi Servert'e göre, hangi kültür seviyesinden olursa olsun Türklerin büyük bir çoğunluğu, İttihat ve Terakki liderlerinin en ağır cezaları hak ettiklerini düşünmektedir. Fakat şimdiki durumda halk; İttihat ve Terakki ileri gelenleri olmayıp, yalnızca aldıkları emirleri uygulayan bu kişilerin* [Boğazlıyan Kaymakamı Kemal ve emsallerinin] *tutuklanmalarından, dava ve cezaların hızla sürdürülmesinden hoşnutsuzluk duymaktadır*.[136]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*:

> Türkiye'de huzursuzluk daimî surette artmaktadır. İzmirde durum hiçbir salâh eseri göstermemekte, Türklerle Rumlar en ehemmiyetsiz tahrikler karşısında birbirleri üzerine atılmaya hazır bulunmaktadırlar. . . İttihat ve Terakki Komitesi teşkilâtını, enerjisinin en son haddine kadar, gizlice kurmak için kâfi nefes alacak zaman ve fırsat bulmuşlardır. Memleketin içinde pek çok kişiler İtilâf Devletlerinin zaferini kabul etmez görünmektedirler. Odesa, Mısır ile başka yerlerde geçen olaylar sansürün sıkı baskısına rağmen öğrenilmek tedir.[137]

23 Nisan 1919. İspanyol *El Sol* gazetesi, "Türkiye'de Ciddi Durum" başlıklı haber neşretti. *Haberde, Amiral Webb tarafından İstanbul'dan gönderilen bilgilere atıfta bulunularak, Türkiye'nin iç bölgelerinde huzursuzluklar baş gösterdiği ve bunun nedeninin İngiltere'ye olan büyük öfkeden kaynaklandığı belirtilmiştir. Haberde, eşkıya gruplarının (Kuva-yı Milliye) İstanbul'a birkaç kilometre mesafeye kadar ulaştıkları ve bütün ülkeye hâkim oldukları, cinayetler işledikleri ve ne bulurlarsa yağmaladıkları ifade edilmiştir. Türkler ile Ermeniler arasındaki düşmanlığın artık daha açıkça ifade edildiği ve yakında daha ciddi olayların patlak vermesinin beklendiği vurgulanmıştır. Haberde, İttihat ve Terakki Komitesi'nin gizliden gizliye ve büyük bir enerjiyle organize olduğu ve propagandalarının Odesa ve Mısır'daki son olaylarda oldukça etkili olduğu, Türk imparatorluğunun pek çok bölgesinde İngiltere ve müttefiklerinin muzaffer olduklarının düşünülmediği belirtilmiştir. Yaşanan bu gelişmeler karşısında, Türkiye'de düzenin yeniden sağlanması için müttefiklerin Türk hükümeti ile birlikte çalışması gerektiğinin açık olduğu, ancak barış antlaşmasının Osmanlı İmparatorluğu'nu geriye götüren kararlarının duyurulmasının ardından durumun daha kötüye gideceğinin de aşikâr olduğu ve muhtemelen bir genel Hıristiyan kıyımının yaşanabileceği de ifade edilmiştir*.[138]

24 Nisan 1919. *İtalyanlar, Batı Anadolu sahillerinin işgalini 24 Nisan'da kesinleştirdiler*.[139] İtalya Başvekili *Orlando, Paris'ten ayrıldıktan sonra İtalya, İngilizlerin, "İttihatçıların hristiyan karşıtı*

[134] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 85.
[135] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 76.
[136] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 270.
[137] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 168.
[138] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 109.
[139] *USSME*, E3-6/2; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 75.

propagandaları nedeniyle durumunun endişe verici olduğunu" ileri sürdükleri Konya'ya asker göndermiştir.[140] 1.300 mevcudlu İtalyan silâhlı kuvvası, Konya'yı işgal etti.[141]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiserliği, Paris Sulh Konferansı ABD Heyetine rapor gönderdi: *İttihat ve Terakki başlıca siyasal güç. Ülke silâhlı adamlarla dolu. Terhis edilen askerler memleketlerine silâh ve cephaneyle gönderilmiş. Eğer Müttefikler Türkiye'yi kontrol altında tutmak istiyorlarsa, Türkiye'ye daha çok asker ve cephane göndermek gereklidir*.[142]

26 Nisan 1919. İngiliz Hariciye Nazırı Lord Balfour, Paris Sulh Konferansı İngiliz Murahhas Heyetine telgraf keşide eyledi. Buna göre *1919 baharında İngiliz gizli servisi, Enver Paşa'nın bulunduğu yer hakkında birbiriyle çelişen birçok rapora sahiptir*. *Bu raporların bir kısmı Kafkasya'da derken, diğerleri Berlin'de hastanede olduğunu* belirtiyor.[143]

Dahiliye Nazırı Cemal Bey'in halefi Mehmed Ali Bey ise onun kadar şiddetli olmasa da İttihat ve Terakki aleyhtarlığını sürdürmüş ancak şahitlere ve kesin delillere dayanılmaksızın tutuklama yapılmamasını, İttihat taraftarlığını halkın hissiyatını galeyana getirecek şekilde kullananların yakalanarak İstanbul'a gönderilmelerini istemişti. 26 Nisan 1919'da da, mahremdir kaydıyla Jandarma Kumandanlığı'na gönderdiği yazıda "Eskişehir Jandarma Kumandanının sabık hükümet adamlarından olup eski zihniyeti hâlâ muhafaza eylemekte olduğu haber alındı. Bu adam kimdir?" diyerek eski zihniyet olarak adlandırdığı İttihatçılığa tahammül gösterilmeyeceğini belirtmişti. Yine aynı tarihte Denizli mutasarrıfı Faik Bey'in de önceki hükümetin adamlarından olduğu ve eski zihniyeti devam ettirdiği istihbaratının acilen tahkik edilmesi emrini vermişti.[144]

28 Nisan 1919. İngiliz Hariciye Nezaretinden İstanbul'daki İngiliz Fevkalade Komiser Amiral Calthorpe'ye telgraf keşide edildi. Buna göre İngiliz gizli servisi, Enver'in *Köstence'de olup tarafsız bir ülkeye kaçmak için uğraştığını belirtiyor*.[145]

30 Nisan 1919. ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi, Luther R. Foule'nin makalesini neşretti. Muharrir, *İttihat ve Terakki'nin, Bolşevizm ile işbirliği yapabileceğinden söz* ediyor. Foule: *Türkler, bizi insanlık uğruna hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan bir millet olarak tanımaktadır. …ülkede (Türkiye'de) geçerli olan feci şartlara karşın, herhangi bir Bolşevizm belirtisi görülmemektedir. Bunun başlıca nedeni, kaderci bir insan yığını olup, sürü gibi güdülmekten hoşlanan Türklerin, kendi geleceklerine yön verecek bağımsız bir eylem gücünden yoksun oluşlarıdır*.[146]

Nisan 1919. Firarî *Enver Paşa'nın Berlin'e varış tarihi tam olarak hala bilinememektedir. İngiliz haber alma raporlarına göre Berlin'e gitmek için Köstence'yi Nisan ortalarında terk etmiştir*. *Fakat bu hususstaki kesin kanıtlar hala bulunamamaktadır.*[147]

Nisan-Mayıs 1919. *Batı Trakya'da 1913'te Süleyman Askerî komutasında ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Yunanlılar İtilaf devletlerinin yanında savaşa katıldıktan sonra çarpışmış olan Fuat (Balkan) 1919 baharında Trakya'ya yollandı. Nisan ya da Mayıs 1919'da Kara Vasıf'ın evindeki bir toplantıya çağrıldı. Toplantıda Vasıf, Kemalettin Sami, Galatalı Şevket, askeri istihbarat şubesi başkanı Miralay*

[140] Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri,* 2002, s. 87.
[141] Sina Akşin, *İstanbul Hükümeti ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 269. İtalyan vesaikine göre birlik mevcudu 500 kişiydi ve makineli tüfek müfrezesi de bulunuyordu (Çelebi, 2002, s. 87).
[142] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 342.
[143] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 20.
[144] Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 19.
[145] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 20.
[146] Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 89, dipnot 3.
[147] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 20.

Seyfi (Düzgören) ve İsmet (İnönü) hazır bulunuyordu. İşgal altındaki Batı Trakya'da Yunan kuvvetlerine karşı mücadeleyi örgütlemesi emredildi ve daha sonra bu amaçla Harbiye Nezareti'nin fonlarından İsmet (İnönü) aracılığıyla 4000 lira aldı. Bu, İttihatçı yeraltı örgütüyle Harbiye Nezareti arasındaki yakın işbirliğini gösteren çok ilginç bir olaydır. Mustafa Kemal'in yakın çalışma arkadaşı ile İttihatçı yeraltı örgütü arasında bağlantı kurulması açısından özellikle anlamlıdır.[148]

Fransa'nın yine çok ciddî tanınan ünlü Le Temps gazetesinin yazı işleri müdürü René Peaux, Yunan işgalini hazırlamak üzere, İzmir'den gazetesine Ege'de Bolşevik yağmacılığının başladığını bildirir: "İttihat ve Terakki Örgütü, Anadolu'da çalışmakta devam ediyor... Büyük gizlilikle geniş bir çete sistemi yayılmaktadır. Kışkırtıcılar, halk kitlelerini arazi işgaline teşvik ederek, onlara bir cins Bolşeviklik telkin etmektedirler. Gerçekte amaç, hıristiyan halkın mülklerini yok etmektir".[149]

A. L. Macfie:

> Diğer yandan Harbiye Nezareti'nde ve genel olarak İttihatçı subayların büyük ölçüde gücünü koruduğu orduda, kısa bir süre önce Suriye cephesinden dönen Mustafa Kemal'in de aralarında bulunduğu birçok yüksek rütbeli subay, müttefiklerin mütareke koşullarına uymaya niyeti olmadığına emin ve uzlaşma politikasının isabetliliğinden şüpheli, direnişi sürdürmenin temelini atmakla meşguldü. Bu amaçla, İtilaf Devletlerinin orduyu terhis emri ertelenmiş, gizli silah ve teçhizat yığınakları yapılmış ve özellikle Rum ve Ermeni çetelerce tehdit edilen bölgelerde yerel direniş hareketleri kurulmuştu. Aynı zamanda, Ekim 1918'de sözde dağılmış olan Teşkilat-ı Mahsusa, İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı diye bilinen bir gizli örgütle canlandırılmış ve Talat ve diğerlerinin girişimiyle, savaş sonrası direnişe hazırlanmak ve İtilaf Devletlerince Birinci Dünya Savaşı sırasında işlenen savaş suçları nedeniyle aranan İttihat ve Terakki liderlerinin kaçışına yardım etmek için, Karakol Cemiyeti adlı yeni bir örgüt kurulmuştu. İlgili subaylar ve onları destekleyen gizli örgütler silah ve teçhizat stoku yapmakta o kadar başarılı oldular ki, 1919 yazına gelindiğinde, en azından Anadolu ve Doğu Trakya taşrasında İtilaf güçleri ve azınlıklar arasındaki yandaşlarının planlarını bozabilecek bir ulusal direniş hareketinin temelleri atılmıştı.[150]

1 Mayıs 1919. İspanyol *La Escuela Moderna* gazetesinde *İzmir'de Yunan askerlerini dostane bir şekilde karşılamayan Türklerin, ne Sultan'ın sürgün edilmesine ne de Türkiye devletinin yıkılmasına rıza göstermeyecekleri vurgulanmıştır*.[151]

5 Mayıs 1919. *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin türevleri oldukları gerekçesiyle Teceddüd Fırkası ile Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası kapatılarak malvarlıklarına el konuldu*.[152]

8 Mayıs 1919. TBMM, 1915 Ermeni Tehciri *suçundan tutuklu bulunanların salınmasını kararlaştır*dı. Nitekim işgalci Müttefiklerin savaş suçu işlemek ithamıyla haklarında yakalama kararı çıkarttıkları İttihadçılar, kellelerini kurtarmak için Harekat-ı Milliyeye katılmışlardı.[153]

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi:

> Rapora göre İstanbul'da bulunan Askeri Yüksek Mahkeme Giresun kaymakamlığına acil kodlu şifreli bir telgraf göndermiştir. Telgrafta bölgedeki Ermenilere karşı faaliyetlerden ve Birinci Dünya Savaşı'nda Rumların göç ettirilmesinden sorumlu tutulan Feridinoğlu Osman Ağa'nın ve o dönemde Giresun Belediye Başkanı olan Sarı Mahmud Zade Hasan Efendi'nin tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir. Raporda Osman

[148] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 158.
[149] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 655.
[150] A. L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları 1908-1923*, 2003, s. 191.
[151] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 78-79.
[152] BOA, MV, 215/219, 5 Mayıs 1335(1919); Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 166.
[153] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1200-1201.

Ağa'nın bu şifreyi önceden haber aldığı ve o gün Osman Ağa'nın belediyeye gelmediği ve akşamleyin silahlı adamlarının koruduğu Keşap'a gittiği yazılmaktadır. Onu tutuklamaya gelen jandarmalar belediyede onu bulamayınca elleri boş geri dönmüşlerdir. Hasan Efendi ise tutuklanmasına rağmen hasta olduğu bahanesiyle hemen serbest bırakılmıştır. Benzer şekilde Askeri Yüksek Mahkeme tarafından İstanbul'a çağrılan Trabzon Jandarma Komutanı Kazım Bey ve Ordu Belediye Başkanı Yusuf Efendi bulundukları yeri terk ederek 200 silahlı adamın hazır beklediği Keşap'a, Osman Ağa'nın yanına gitmişlerdir. Collaro'ya göre Keşap'ın dağlık bir kesimine konuşlanmış olan bu kişilerden korkan o bölgenin Rum halkı oradan kaçarak Giresun'a sığınmışlardır. Osman Ağa etrafa haber salmış ve "*isterlerse gelip tutuklasınlar. Bir gece gelip Giresun'u kana boğarım*" tehdidinde bulunmuştur. Collaro'ya göre bu durum karşısında yöneticiler hiçbir önlem almamaktadır. Collaro raporunda Hükümetin "Hürriyetçi" olmasına rağmen "İttihatçı" tanınan kaymakam, jandarma komutanı, polis müdürü gibi memurların hala daha aktif görev yapmalarını anlayamadığını ifade etmektedir.[154]

10 Mayıs 1919. Dahiliye Nazırı *Mehmed Ali Bey, 10 Mayıs'ta bazı vilâyât ve mutasarrıflıklara gönderdiği şifrede, Kafkas cephesinden dönen birtakım zabitlerin memleketlerinde İttihatçılık ve Bolşeviklik taraftarlığı yaptıklarını belirterek suçu sabit olanların İstanbul Dîvân-ı Harbine sevkedilmelerini istiyor*. Şifreli telgrafda şu ifadeler mündericdir: *…Enver ve biraderi Nuri sayesinde para kazanmış zabitler o cihetlerde Bolşeviklik hakkında topladıkları az çok ma'lûmât ile memleketlerine avdet ederek elyevm bulundukları mahallerde Bolşevizm lehinde propaganda yapmakta oldukları ve bu babtaki ma'lumât-ı sathiyyelerini güya memleketin menâfiine hâdim göstererek zâhirde bunun neşr ve ta'mimi vesilesiyle çalışmakta ve hakikatte ise İttihat ve Terakki âmâline hizmet etmekte bulundukları haber alındığından…*[155]

11 Mayıs 1919. Britanya'nın Hindistan Dairesi "Mısırlı Milliyetçiler ve Jön Türkler Hakkında" sernameli muhtıra kaleme aldı. *Cemal'in de Berlin, ve Milano'da yaşadığı ve hatta Moskova ve İstanbul'a yolculuk ettiği söylenmekte*dir.[156]

12 Mayıs 1919. Britanya'nın Afganistan Sömürge Genel Valisi, Londra'ya telgraf keşide eyledi. Enver'in Afganistan'da görüldüğüne dair istihbarat raporları variddir.[157]

15 Mayıs 1919. Yunan İzmir'e ihrac edildi. Rıhtım'dan Hükümet Konağına ilerleyen Yunan işgal birliklerine İtalyan subayın denetimindeki hapishane cihetinden ateş açıldı ve bu vaka, Yunanların ve Rumların İzmir ve havalisindeki İslâmlara yönelik katliamlar irtikab etmelerine sebebiyet verdi.

İzmir'de propaganda faaliyeti yürüten Yunan gazeteci Michael Rodas, işgal öncesi ve sonrası zaman zarfına dair kalem oynatırken, İtalyan unsurun Kuva-yı Milliyeyle beraber Yunan'a karşı bilfiil çatıştığını derc etmiştir:

O sıra İzmir, gizli bir savaş görüntüsü vermeye başlamıştı. İngilizler durumu kavramışiardı ve açıkça bizim yanımızı tutuyorlardı. İngiliz Konsolosu İzmir'e gelmiş, bütün Hıristiyanları serbest bıraktırmış, Erythrai'yi ziyaret etmiş... yıkık Hıristiyan kasabalarını ve köylerini görmüş, dönüşünde Türk liderleriyle sert konuşmuş ve Hıristiyanlara karşı davranışlardan onları sorumlu tutmuştur. Fransızlar, bize yardım etmekten

[154] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/4; Aktaran: Aydın Özgören. (2021). Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920). *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7(13), s. 339.

[155] Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 19, dipnot 77.

[156] Indian Office (I. O.) L/P ve S/741, 11 Mayıs 1919, Dosya 1735/1918. No. 97c; Aktaran: Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 21. "Gerçekte Cemal Paşa kendisini İsviçre'nin Klosters Platz isimli küçük bir kasabasında saklamış ve orada (Münih'te geçirilen 15 gün dışında) Kasım 1919'da, Münih üzerinden Moskova'ya gidene kadar kalmıştır." (Yamauchi, 1995, s. 21).

[157] FO, 371/4142, 72967; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 167. 12 Mayıs 1919 tarihli telgrafıyla "Hindistan Genel Valisi de Enver'in Kandehar sınırında Afgan güçlerine katıldığını tahmin etmekteydi." Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 21.

kaçınmamışlardır. Ve İtalyanlar, Türk unsurlarla birlikte çatışmaya katılmışlar, bize suç yüklemek ve İzmir'den bizi atmak için ellerinden geleni yapmışlardır.[158]

İzmir'in Yunan tarafından işgali akabinde Teşkilat-ı Mahsusacı Çerkes Hüseyin Rauf (Orbay), Teşkilat-ı Mahsusa rüfekasından Çerkes Edhem'i *Salihli ve çevresinde bir milis gücü oluşturmakla görevlendirdi*.[159]

Birtakım sabıkalılar Kuva-yı Milliyeye istihdam edilmektelerdir:

Ege'de millî direnişi örgütlemek için çaba gösteren Albay Bekir Sami, Albay Kâzım Özalp ve Rauf Orbay, herkesten önce, bu başı dertteki İttihatçılara dayanırlar, onlara başvururlar. Teşkilât-ı Mahsusa'dan Çerkez Etem ve Reşit kardeşler, Rum ve Ermeni olaylarına adları karıştığından ve Teşkilât-ı Mahsusa liderlerinden Kuşçubaşı Eşref'in yakını olduklarından ilk başvurulan kişiler arasındadır. Silâhlı direnişi hemen kabul eden Etem, Teşkilât-ı Mahsusa hizmetinde Rum ve Ermeni olaylarına karışan ve aranmakta bulunan Serezli Parti Pehlivan gibi Rumelili çetecileri kolayca kuvvetlerine katar. Balkan zulümlerini bilen ve Hükümetçe görevinden alınan Edremit Kaymakamı Köprülülü Hamdi Bey, göçmenlerden kurulu müfrezelerin başına geçer. Rauf Bey ve albaylar, Etem ve Reşit kardeşler gibi olaylara bulaşmış ve izlenmekte olduğu için çevrede adamlarıyla tedbirli dolaşan çiftlik ağası sivil paşalardan İttihatçı Karaosmanoğlu Halit Paşa'yı ararlar. Paşa, Manisa işgalinin yarattığı bir çöküntüden sonra, Harmandalı - Terkeş Cephesinde direnişe girişir. Birçok İttihatçı, millî kuvvetlerin başına geçerler. Komiser Hamdi, Sındırgılıoğlu Mehmet vb. bunlar arasındadır. Celâl Bayar, Demirci Efe danışmanlığından sonra, bir süre Akhisar Cephe Komutanlığı yapar.[160]

Fransa'nın Rennes şehrinde münteşir *L'Ouest-Eclair* gazetesi, "Bavyera'daki ve İsviçre'deki mülteci Jön Türkler, Şark'ı 'Bolşevikleştirmek' için çalışıyorlar." sernameli yazı neşretti:

Bir ajans, son günlerde Enver Paşa ile birlikte Jön Türk Partisi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arkasındaki itici güç olan eski Sadrazam Talat Paşa'nın İstanbul'da tutuklandığını duyurdu. Bu haber doğrulanmadı. Kesinlikle yalan olmalı. Nitekim Cenevre'den Paris'teki Ermeni bilgi bürosuna, Talat Paşa'nın İstanbul'daki İttihatçı yoldaşlarıyla birlikte Münih'te olduğu yönünde haberler ulaştı: Azmi, Bedri, Cemal, Dr. Nazım ve yaklaşık elli diğer İttihatçı lider. Bolşevizmi tüm İslam ülkelerinde, özellikle de Türkiye'de yaymak için Alman Bolşeviklerle birlikte çalışıyorlar. Amaçları açık: Bolşevizm adı altında her yerde huzursuzluk çıkarmak, mümkünse iktidarı yeniden ele geçirmek ve Türkiye'deki Hristiyanları öldürmek. Talat ve arkadaşları, Türk vilayetlerinde hâlâ ikamet eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı kişilerle birlikte, "çeteler" ve firar eden Türk askerleriyle birlikte büyük ve iyi silahlanmış çeteler kuruyor ve Ermenileri ve Rumları öldürüyorlar. Ancak izlerini örtmek için onlara Sovyet diyorlar.

Geçenlerde Almanlar ve Türkler, Türkiye ve İtilaf ülkelerindeki Bolşevik hareketini örgütlemek için Basel'de bir araya geldiler. Talat, iki yıl önce Almanlar ve Lenin'in Bolşevik temsilcileri arasında imzalanan barış antlaşması sırasında Brest-Litovsk'ta Bolşeviklerle Bolşevizm meselesini incelemiş ve bundan büyük fayda sağlayabileceğini hissetmişti.

Talat'ın ayrıca Yahudi Bolşevikleri de vardı.

Bern'deki Türk Büyükelçiliği, Türk-Alman Bolşevik propagandasının merkezi ve buluşma yeri haline geldi; Bern, Münih ve Berlin arasında sürekli bir Türk gidiş geliş yaşanıyor. Son zamanlarda Kemal Paşa, Bern'e talimat iletmek için geldi.

---

158 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 129-130. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

159 Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 209. Hüseyin Rauf (Orbay), Çerkes Edhem'le beraber Iran'da ve Irak'da gayr-ı nizamî harb vazifesini ifa etmişlerdi: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 24.

160 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1177-1178.

Gördüğümüz gibi, İttihatçı Türkler hareketsiz kalmıyor; aksine, her yerde huzursuzluk çıkarmak için sessizce büyük bir faaliyet yürütüyorlar. Onlara göre parçalanmayı önlemenin tek yolu bu. İki İtalyan ve Japon olayından duydukları sevinci gizlemiyorlar.

İtilaf Devletleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tüm üyelerinin tutuklanmasını İstanbul Sultanı'ndan talep etse iyi olur. Doğu Avrupa'nın kaderini belirlemeliyiz. Orada sükûnetin hüküm sürmesini istiyorsak, enerjik bir şekilde hareket etmeliyiz. Jön Türklerin "liberalizmi" sadece bir aldatmaca. Coşkulu milliyetçiler olarak Jön Türkler, Avrupa Savaşı'nın patlak vermesinde belirsiz ve belki de hayati bir sorumluluk payı taşıyorlar. 1 Ağustos 1914'ten, Saraybosna faciasından üç ay önce, gazeteleri savaşı ilan ediyor ve savaşın çok hem de çok yakın olduğunu öngörüyorlardı. Onlar ise, ordularına General Liman von Sanders'ı, filolarına ise Amiral Souchon'u atayarak buna hazırlanıyorlardı. Çatışma patlak verdiğinde, Türkiye, nezaket kurallarına uygun olarak, hemen Almanya'nın yanında yer alamazdı. Bakan Cavit Bey'in yıl içinde Paris'te imzaladığı sekiz yüz milyonluk kredinin büyük bir kısmını yeni almıştı; diğer kısmını da kısa süre içinde almayı umuyordu. Fransa'ya karşı dostluk gösterileri çok yeniydi; ihanet apaçık ve alaycı olurdu. Bir fırsat beklemek gerekiyordu. Goeben ve Breslau bunu sağladı. Fransa o gün bunu açıkça gördü. Artık çok geç idi.

Dikkatli konsoloslar.[161]

Mayıs 1919 ortası. İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiserliği ABD Dışişleri Bakanlığına mektub gönderdi. *İstanbul'da İtilâf Devletleri donanmasına rağmen "millî blok"un hükümeti devirmek için bir plan hazırlamayacağı kesin olarak söylenemez; hükümetin* [Bâb-ı Âlî'nin] *yeterli bir askerî gücü olmadığı nedeniyle milliyetçilerin deneyiminin yalnız İtilâf Devletleri'nin kuvvetine bağlı olduğu bir zamanda, "İttihatçıların" devlet depolarından çalınmış büyük ölçüde silahı vardır*.[162]

16 Mayıs 1919. Resmî unvanı 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi fakat hakikatte Şarkî Anadolu Fevkalâde Askerî Valisi salahiyetiyle donatılan Mustafa Kemal, Padişah huzurunda Kur'ân-ı Kerîm'e el basarak sadakat yemini ettikten sonra Bandırma Vapuruyla İstanbul'dan Samsun'a müteveccihen yola çıktı.

Miralay Salâhattin (Köseoğlu):

1908 İnkılabı'nda İttihat ve Terakki Fırkası, Enver-Cemal-Talat diktatörlüğüne ve binnetice harp devresinde birincinin tahakkümüne müncer oldu [*tahakkümüyle sonuçlandı*]. Mülahazası geniş olmayan ve yalnız muayyen noktalarda inat ve ısrarı bilen Enver, ordu kuvvetlerini askerlik gayesinde kullanmaya hasr-ı gayret etmediğinden orduları kati netice alınacak yerlerde hafif bırakarak inhizama [*bozguna*] uğrattı. Mütareke ile memleketi terke mecbur kaldı.

Talih 1919'da Mustafa Kemal'i sahneye çıkardı. Siyaset, hukuk, iktisat gibi mesleklerin sahalarında tekâmül ve terakki edememesi yüzünden inkılaplar fikirle değil kılıçla yürütülmeye müncer oluyor [*yürütülmekle sonuçlanıyor*]. Hâlbuki ihtilali ordu yaparsa millet diktatörlüğe gidiyor ve bir şahsi idareden kurtulmak isterken daha zorlusuna uğruyor.

1918'de mütarekeden sonra herkesin benliğinde, daha doğrusu derdine düştüğü hayret devrinde, kabinede harbiye nazırlığı bulamayınca bir iş arayan ve İttihatçılardan bazılarının Anadolu'ya geçmek emellerine Enver'in bıraktığı paraları evvela isteyen müşarünileyh [Mustafa Kemal] zamanın dâhiliye nazırından Samsun ve havalisi Rumlarının ve civar Türklerin ellerinden eslihalarını [*silahlarını*] toplamak ve o cihette bir isyanın hudusuna [*meydana gelmesine*] mani olmak hizmetini aldı. Bunu büyüterek ve zamanın Harbiye Nazırı'ndan salahiyet isteyerek Üçüncü Ordu Müfettişliği'ni temin etti. Bu kere oraya varınca hal-i feveranda bulunan milli heyecan ve harekâttan istifade de etti. Sivas Kongresi'ni de yaptırarak milli teşkilatı tanzim ve Heyet-i Temsiliye namı ile idareyi ele alarak İstanbul'a karşı hukuk-ı halkı müdafaaya azim oldu.[163]

[161] L'Ouest-Eclair, 15 Mai 1919, *Les Jeunes-Turcs, réfugiés en Bavière et en Suisse, travaillent à "bolcheviser" l'Orient*, p. 2.
[162] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması*, 1972, s. 174.
[163] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 131-132.

18 Mayıs 1919. İttihatçı Çerkes Hüseyin Rauf (Orbay), İttihadçı Çerkes Bekir Sami'nin (Günsav) Üsküdar'daki evini ziyaret ederek *Ege'de başsız kalmış ordunun başına geçmesi*ni önerdi ve *tayinine yardımcı olacağını* söyledi.[164]

ABD'nin İstanbul Komiseri G. B. Ravndal, ABD Dışişleri Bakanına rapor gönderdi:

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

18 Mayıs 1919, İstanbul

Yeni Türk kabinesinin, İzmir'in Yunanlılarca işgalini protesto ederek istifa eden büyük vezir Ferit Paşa tarafından, bugün kurulması bekleniyor. Yeni kabineye, *İttihat ve Terakki*'ye olduğu kadar, *Hürriyet ve İtilaf* partisinin kişisel cezalandırma ve intikam alma politikasına karşı olan, *Barış ve Selamet* partisinin bazı üyelerinin alınması olasılığı var.

Barış ve Selamet partisinin lideri Ferit (?) Paşa emekli bir general, üstün yetenekleri var, ayrıca Türkiye'nin savaşa girmesine karşı çıkmış. Büyük vezir Ferit Paşa ile onu karıştırmamak gerekir. Büyük vezir Ferit Paşa İngilizci sayılıyor, Harbiye Bakanlığına getirilecek general ise açıkça Amerikan yandaşı. Fransız görüşünün şampiyonu Bayındırlık Bakanı Ali Kemal ise, Dışişleri Bakanlığına aday olmuşa benziyor.

Hükümet ve basın, karışıklıkları önlemek için oldukça birleşmiş gibi görünüyor ama duygular gergin durumda... İç bölgelerden haber gelmiyor. Türk üniversite öğrencileri tarafından bugün bir gösteri düzenlenecek. Onlar açıkça Amerikan mandasından yana... İzmir, Yunanlılar dışında başka bir yabancı devlete verilmiş olsaydı Türkler bu kadar tepki göstermezlerdi. İstanbul'daki Türk gazeteleri matem ilanına hazırlanıyorlar.

Kentlerden, Yunanlılara teslim olmaktansa Türklerin öleceğini belirten bir yığın protesto telgrafı alıyorum. Hemen hepsi kan akacağı tehdidini öne sürüyor. Bu sabah Milliyetçilerin yürütme kurulu adına bana bir nota verildi ve İtalyanların Bodrum, Marmaris, Megri (Fethiye) ve Scala Nuova'a (Kuşadası) çıkışı protesto edildi. Hükümet, görünüşe göre, belirmesi olası bir dağınıklığı karşı, neyi kurtarabilirse kurtarmak için çaba harcıyor ve yavaş yavaş üstün dış güçler karşısında geri çekiliyor. Muhalefetin Milliyetçi-İslamcı temele dayalı bir ihtilal gerçekleştirip, yabancı savaş gemileri Boğaziçi'ndeyken hükümeti devirip deviremeyeceğini göreceğiz. İttihatçılar [*taşraya, Anadolu'ya (ÖFA notu)*] kaçırılmış olanaklara sahipken, hükümet müttefik politikasını hızla uygulayabilecek fonlardan yoksun. Çatışmanın sonucu Müttefik askeri gücüne bağlı, karışıklıklar çıkınca Rumlar ve Ermenilerin saklanacakları sanılıyor.

Ravndal
Amerikan Komiseri[165]

19 Mayıs 1919. 19 Mayıs'da İstanbul Fatih'de İttihadçılarca tertiplenmiş mitingde İttihadçı Halide Edip (Adıvar) *çok şiddetli bir konuşma yapmış* akabinde Fransız birkaç işgal subayı da *teşvik edici sözlerde bulunmuşlardı*r.[166] Halbuki Fransa, Yunan'ı İzmir'e çıkartan (15 Mayıs 1919) Üçler Konseyi üyesiydi.

[164] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 223. "Enver Paşa'yla Harp Okulu ve Akademi'den sınıf arkadaşı olan Bekir Sami, bir süre Enver Paşa'nın *seryaverliğini* yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında İran ve ötesi harekatına katılan ve Kafkas cephesinde bulunan Bekir Sami için Halil Paşa *yakın arkadaşım ve dostum* demektedir. Halil Paşa Bekirağa bölüğünden kaçtıktan sonra Bekir Sami'nin yanına gitmek istemiştir. Kendisi de Rauf Bey gibi Çerkez olan Bekir Sami, Mütareke sırasında da Rauf Bey'le çok sıkı ilişki içindedir ve Rauf Bey'in İstanbul'daki evinde yapılan toplantılara katılmıştır."

[165] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 12-13. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[166] Harold Armstrong, *Türkiye Nasıl Doğdu*, 2011, s. 55. Albay Foulon, mezkûr Fransız subaylardan birisi idi: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 316.

Alaşehir'de silâhlı direniş başlatılışında Teşkilât Mahsusa'dan Yüzbaşı Süleyman Sururî Bey'in büyük katkısı vardır. 19 Mayıs 1919'da Alaşehir'e gelen Süleyman Sururî Bey, Alaşehir eşrafını Ulu Câmi'de toplar, örgütlenmeyi önerir.[167]

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. *Rapora göre işgal haberi bölgedeki eski İttihatçıları harekete geçirmiştir. Müslüman halkı uyanık tutmak, bölgedeki temsilcilere ve azınlıklara gözdağı vermek amacıyla İttihatçıların* tertibi *ile bazı gösteriler organize edilmeye başlanmıştır. Bunun en iyi örneği Giresun'da görülmektedir. İzmir'den gelen işgal haberi üzerine, 17 Mayıs 1919'da Giresun'da bir miting düzenlenmiştir. Tellal, mitingin şehrin meydanında yapılacağı haberini vermesiyle herkes dükkânını kapatarak toplanılacak alana hareket etmişti. Önde gelen İttihatçılardan Eşref Bey mitinge gelen Müslümanlara ateşli bir konuşma yapmıştı. Orada bulunanlar ölmeye hazır olduklarını ve vatanın bir parçasını dahi Yunanlılara vermeyeceklerini ifade ediyorlardı. Milliyetçi duygular kabardıkça, söylemler ve sloganlar daha da sertleşmişti. Topluluk bir ara İzmir'de dalgalanan mavi Yunan bayrağının Türk kanlarıyla kırmızıya boyanacağını haykırmaya başlamıştı. Miting sonrası Sultan'a, Veziriazama ve diğer cemiyetlere ve aynı zamanda Wilson'a (le dispenseur de la justice…/adaleti tevzi eden Mr. Wilson Hazretleri'ne) birer telgraf gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Collaro'ya göre miting, Hristiyanların hiçbir tepki göstermemesi üzerine sakin geçmiştir. Raporlara göre o günlerde Giresun'da milis kuvvetlerin teşkil edilmesiyle meşgul olan Osman Ağa kalabalık bir grupla dağlara çekilmişti. Geceleri gelip Eşref Bey'le görüşmekteydi. Collaro'ya göre jandarma komutanı ve tüm memurlar bu fanatik grubun üyelerindendi. Collaro bu durumun Trabzon'daki Fransız Yüksek Komiserliği Trabzon Temsilcisi'ne ve Yunan Hükümeti'ne bildirilmesi gerektiğini, aksi takdirde bölgede yaşayan Rumların ve Ermenilerin burayı terk edeceklerini belirtmektedir*.[168]

Bâb-ı Âlî Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti istihbaratı evrakındaki mütalaa: *İzmir'in akibeti ve daha doğrusu memleketin umumi felaketi daha evvelden hissedilmişti. Bunu bir türlü hükümete anlatamadık. Hatta Padişah'a verilen rapor hulasalarına da bunları yazdık. Fakat kimsenin nazarı dikkatini celp edemedik. Tam bir buçuk ay Yunan'lıların bu alçakça emelleri anlaşılmıştı. İzmir Kolordusu uKmandanlığına yazılan bir emirde; Eğer mütelifin İzmir'e çıkmak isterse, İngiliz Fransız İtalyanlara hüsnü muamele ve Yunan'lılara karşı şiddetle müdafaa edilmesi ve bundan Vali ile İngiliz mümessilinin de haberdar edilmesi emrolunmuştur. Bunu Babiâlî'ye de yazdık. Yunan'lılara karşı şidetle müdafaa edeceğimizi ve tensip edildiği takdirde müdafaa tertibatımızı tevsi eyliyeceğimizi bildirdik. Ve bu hususta oradan da Valiye te'kiden emir verilmesini rica ettik. Bunu tahriri ve şifahi olarak müteaddit defalar tetkit ettik. Maatteessüf müsbet veya menfi bir cevap dahi vermediler. Nihayet korktuğumuz felaket başımıza geldi. Hükümet bu yazdıklarımıza kıymet vermediği ve hiç bir tedbir almadığı gibi Nurettin Paşa'nın İzmir Vilâyeti dahilinde vücude getirdiği Müdafaai Milliye teşkilâtını da, ittihatçılar teşkilatı diyerek Vali vasıtasiyle imha ettirdiler*.[169]

20 Mayıs 1919. Sabık 14'üncü Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretine muhtıra sundu. Bildirdiğine göre *menhus* İttihad ve Terakki Cemiyeti, Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetinde nüfuzludur. 14'üncü Kolorduyu nizamî kuvvetten çeteye (gayr-i nizamî kuvvete, Kuvâ-yı Milliyeye) dönüştürmüştür.[170]

---

[167] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1017.

[168] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/5; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 339.

[169] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 426.

[170] Celal Bayar, *Ben De Yazdım*, c. VI, s. 2004-2008; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 278, dipnot 207.

Miralay Bekir Sami (Günsav), *56. Tümen Komutanlığı'na asaleten, 17. Kolordu Komutanlığı'na vekaleten* atandı:

> Rauf Bey'le Hindistan seferinden tanışmakta olan Bekir Sami, karargâhını oluşturmadan, yazılı emrin çıkmasını beklemeden yola çıkar. Bu atamanın gerçekleşmesinde Karakol Cemiyeti'nin katkısı olduğu aşikardır (16 Mart Meclis baskınından sonra Kafkaslara gidecek olan Naim Cevat bu tarihlerde Harbiye Nezareti Harbiye Dairesi Birinci Şube Müdürü'dür). Ne büyük "tesadüftür" ki Bekir Sami Bey, Ödemişli Avukat İttihatçı Hamit Şevket (İnce) ve Turgutlu Askerlik Şubesi'ne atanan Teşkilatı Mahsusa üyesi Yüzbaşı Süleyman Sururi'yle aynı vapurda yolculuk etmişler ve Bekir Sami Bey onlardan "ulusal direniş örgütleri teşkil edilmesi konusunda yardım" istemiştir. Bekir Sami Bey "eski Teşkilat-ı Mahsusa'cılardan Süleyman Sururi'yi Alaşehir irtibat zabitliğine" atamıştır.[171]

21 Mayıs 1919. Samsun'daki İngiliz İrtibat Subayı Yüzbaşı Hurst raporundan: *Hayli ünlü bir çete reisi olan Rizeli Süleyman, Bafra'da öldürüldü, arkadaşları hapsedildi. Ünlü bir İttihatçı olan ve çeteleri yönettiği ve bilgi sağladığı bilinen Selânikli Nuri, Samsun'da tutuklandı. Hâlen Samsun Sancağı'nda bellibaşlı karışıklık kaynağı Lâz çeteleridir. 200-300 böyle Lâz var. Bunların çoğu geçen ay bir kısım eşrafın dâvetiyle geldi… Lâzlar, müslüman-hıristiyan arasında pek az ayırım yapma eğilimi gösteriyorlar*.[172]

ABD'nin İstanbul Komiseri Ravndal, ABD Dışişleri Bakanına telgraf gönderdi. *Telgrafta, protesto mitinglerinin düzenlenmeye devam ettiği ve protestoların Paris'e aktarılmak üzere düzenli olarak İtilaf Komiserleri tarafından yakından takip edildiği bilgileri verilmiştir. Ayrıca Ravndal, Trakya ve Küçük Asya'nın çeşitli yerlerinden, Yunan işgalini protesto eden ve misilleme tehditleri içeren iki yüzden fazla telgraf aldığını söylemiştir. Aktarılana göre Sultan'ın başkanlık edeceği bir Saltanat Şurası, Cumartesi günü öğlen yapılacaktır. Telgrafta, gerçekleştirilen mitinglerde kadınların rolüne dikkat çekilmiş ve kadınların alışılmamış bir rol üstlendikleri yorumu yapılmıştır. Aktarılana göre Hükümet, İttihatçı liderlerin mahkemelerini ertelemeye meyilli görünmektedir, ayrıca birçok siyasi parti de tıpkı Yunanlılar gibi İslam düşmanlarına karşı birleşik cepheyi muhafaza etmek için bir araya geliyor gibi görünüyorlardır. Seçkin çevrelerde, Müslüman güçleri idare eden Büyük Britanya ve Fransa'nın Türkleri aşağılanmaktan kurtaracağı umudunun var olduğu, ancak genel olarak barışçıl bir çözüm için hiçte iyiye işaret olmayan öfke dolu fakat sessiz bir umutsuzluk hissinin hâkim olduğu belirtilmiştir. Son olarak, tüm tartışmalarda Wilson Prensiplerinin, özellikle de 12. maddesinin bu nedenle ilk sırayı meşgul etmekte olduğu ifade edilmiştir*.[173]

22 Mayıs 1919. Samsun'daki İngiliz İrtibat Yüzbaşısı L. H. Hurst, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine Mustafa Kemal hakkında rapor gönderdi: *Mustafa Kemal günü gelince varlıkları için herkesi mücadeleye çağırdı. (...) İttihatçılar Mustafa Kemal'in propagandasını aktif biçimde desteklediler. Daha ılımlı unsurların etkisi yok. Mustafa Kemal, çatışma başlarsa komiteci çetelerin başları olabilecek tipte Türklerle görüştü*.[174]

---

[171] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 223.

[172] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1287. Mezkûr "ünlü İttihatçı" Selânikli Nuri, acaba İttihadçı Sabatayist Nuri Conker midir?

[173] *NARA*, Amerikan Komiseri Ravndal tarafından İstanbul'dan çekilen ve Paris yoluyla ABD Dışişleri'ne iletilen telgraf, 21.05.1919, 867.00/877; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 28-29. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[174] Ayşe Hür. (2019). *Mondros'tan Cumhuriyet'e Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi* (2. basım) içinde (s. 83). İstanbul: Literatür Yayıncılık.

İngiliz "bağımsız muhafazakâr" The Daily Express gazetesi, "Değişmeyen Türkiye" başlıklı haber neşretti: *İttihat ve Terakki'nin şimdiye kadarkinden daha güçlü olduğu ve barış anlaşması koşullarının Türkler tarafından hoş karşılanmadığı* bildiriliyor.[175]

56'ıncı Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami (Günsav), *Harbiye'den sınıf arkadaşı olan* İttihadçı Çerkes Reşid'e haber gönderdi.[176]

Bandırma'daki 17'nci Kolordu Karargâhı Yüzbaşısı İttihadçı Selâhaddin'den (Yurtoğlu) İstanbul'daki Harbiye Nezâretine muhtıra: [..] *İzmir'deki Yunanlılara sırasıyla Fransız, İngiliz ve Amerikalıların yardım ettikleri ve bir haftadır sürekli olarak İzmir'e asker çıkardıkları*. [..][177]

ABD matbuatından *Detroit Free Press* ve *The Tennessean* nam gazetelerin neşrettiği ve *Yunan yetkililerinin resmi açıklamasına dayandırılan haberlerde ise İzmir'de işgale direnen kişilerin Jön Türk ajanları oldukları ve bunların yakalanıp tutuklandıkları aktarılıyor*.[178]

24 Mayıs 1919. *Rauf Bey, Garp Cephesi'nin örgütlenmesinin esas mimarı gibi gözükmektedir. Rauf Bey Mustafa Kemal'in Samsun'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmasından bir hafta sonra İstanbul'dan ayrılmış, 24 Mayıs 1919 günü Bandırma üzerinden Anadolu'ya geçmiş; Bandırma, Balıkesir, Salihli, Ödemiş, Aydın, Nazilli ve Afyon'da "gerekli görüşmeleri" yaparak 8 Haziran'da Ankara'ya varmıştır. İstanbul'dan ayrıldığında yanında Yenice Kaymakamı İbrahim Süreyya* [Yiğit], *Aydın'ın İttihatçı eşrafından Topçuoğlu Nazmi, İran seferinde de Rauf Bey'in yanında olan Yüzbaşı Osman Tufan, Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Peşaverli Abdurrahman Bey ve İzmirli Mansurizade Emin Bey bulunmaktadır. Rauf Bey'in heyetinde olan Osman Tufan da aynı isimleri vermektedir: "Gizlice vapurla Bandırma'ya çıktık. Heyetimizde Aydın Mebusu Nazmi Topçuoğlu, İzmir Mebusu İbrahim Süreyya, Zonguldak Mebusu Recep Zühtü* (Soyak) *ve Rauf ve birkaç arkadaş daha vardı. 24 Mayıs 1335".*[179]

> İngilizler ve Bâbıâli tarafından suçlu diye kovalanmakta olan bu İttihatçıların gerisinde İttihatçı eşraf ve "millî" tüccar vardır. Bunlar direnişe genellikle isteklidirler. Para ve asker sağlamakta sözügeçerliliklerini kullanırlar. Örneğin, Rauf Orbay Ege'den Amasya'ya doğru yol alırken, 1946 devalüasyonu ile çıkar sağlama iddialarına adı karışacak olan İttihatçı yetiştirmesi millî tüccarlardan Topçuoğlu Nazmi Bey'den iki bin altın alır.[180]

ABD'nin İstanbul Komiseri Ravndal, ABD Dışişleri Bakanına telgraf gönderdi. *Telgrafta*, *İzmir'in işgali sonrasında tansiyonun artmakta olduğu ve henüz yayın yasağı konmamış Türk gazetelerinin öfkeyi daha da hararetlendirdiği bilgileri verilmiştir. Ayrıca aktarılana göre, Edirne'nin de Yunanlılar tarafından işgal edileceğine dair haberler yayılmaya başlamıştır. Devamında bunun, durumu kötüleştireceği ve yakın zamanda Hükümet'in, Milliyetçi-İslamcı hissiyata hitap eden İttihat ve Terakki propagandasının teşvik ettiği halkın öfkesine karşı iktidarda kalıp kalamayacağı sorularının artmasına sebep olabileceği söylenmiştir*. *Aktarılana göre Paris'ten gelmesi beklenen Müttefiklerarası Komisyon'un yatıştırıcı eğilimi olacaktır*. *İzmir hadisesinin manda meselesi ile bağlantısına dikkat çeken Komisere göre, Yunan meselesi olmasa Türkler manda uygulamasına boyun eğebilirdi. İlaveten Ravndal, hiçbir mandaterin de ABD kadar içtenlikle kabul edilmeyeceği ve ABD'nin Türkiye'de İstanbul,*

---

[175] The Daily Express, 22 May 1919, *Unchanging Turkey*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 31.

[176] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 224.

[177] İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, 2006, c. 2, s. 52.

[178] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 87.

[179] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 219-220. Celâl Bayar: [İttihat ve Terakki] İzmir mebusumuz Mansuri Zade Sait Bey'in oğlu tüccardan Emin Bey sık sık İstanbul'a giderdi. Emin Bey'in İttihat ve Terakki İstanbul murahhası ve eski iaşe Nazırı [Kara] Kemal Bey'le teması vardı, bana haber getirirdi. Son görüşmemizde Kemal Bey'in, serbest çalışabilmem için benim ele geçmememi tavsiye ettiğini söyledi." (Akal, 2018, s. 220, dipnot 3).

[180] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1178-1179.

Anadolu ve Ermenistan'ı içermeyen bir mandayı kabul etmemesi gerektiği konusunda, Amiral Bristol ile büsbütün hem fikir olduklarını söylemiştir. Zira bu bahsedilen bölgeler olmazsa, mandanın fiiliyatta maddi-manevi başarıya ulaşması imkânsız olacaktır.[181]

25 Mayıs 1919. Mondros banilerinden İngilizperver diplomatik fevkaddeha(!) Teşkilat-ı Mahsusacı Çerkes Hüseyin Rauf (Orbay), Bandırma'da Teşkilat-ı Mahsusacı Çerkes Edhem hanesini ziyaret etti ve onu Yunan'a karşı silahlı mücadele örgütü kurmakla vazifelendirdi:

> Rauf Bey'e, eşlik edenler, İttihatçılardan Topçuoğlu Nazmi Bey, (sonradan Milletvekili ve Ticaret Bakanı), Yenice Kaymakamı İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey (Sonradan Vali ve 1. Meclis Üyesi), Yüzbaşı Osman Tufan Bey (Sonradan General Osman Tufan Yazman) ve Hint İhtilalcilerinin temsilcisi Peşaverli Abdurrahman Bey'dir.
>
> 25 Mayıs 1919'da Bandırma'ya varan Rauf Bey, "Teşkilatı Mahsusa" (Gizli Örgüt) içindeki çalışmalarından tanıdığı Çerkez Ethem'in evine gitti. Kendisi de Çerkez olan Rauf Bey, bu üç kardeşten bir direniş örgütü kurmalannı istedi. Bu üç kardeşten en kararlı gördüğü Çerkez Ethem'e toplayabildiği kadar adam toplayıp, Teşkilatı Mahsusa Genel Müfettişi Kuşcubaşı Eşref Bey'in Salihli civarında daha önceden bu iş için hazırlanmış çiftliğini karargâh yaparak Yunan yayılmasına karşı direnmesini önerdi.[182]

26 Mayıs 1919. Rauf (Orbay), Bekir Sami'ye (Günsav) *elden mektup gönder*di.[183]

26-27 Mayıs 1919. *Akhisar'da olduğunu sandığı Kolordu Komutan Vekili Albay Bekir Sami (Günsav)* ile *görüşmek için Akhisar'a geç*en fakat *Albay Bekir Sami'yi bulamayınca ona hitaben bir mektup bırak*an Rauf, *Gölmarmara-Salihli yoluyla Bozdağlar üzerindeki tehlikeli geçitleri aşarak Ödemiş'e geldi*. *Ödemiş'te Osmaniye otelinde misafir edildi*. Rauf'un *Ödemiş'e geldiği günlerde* Kuvvacıların *morali çok bozuktur*. *O güne kadar silahlı direnişten yana olumlu tavır koyan Yüzbaşı Tahir'in bile içdengesi sarsılmıştır*. *Osmaniye Otelinde, Refik Şevket (İnce)'in babası Şevket, Yzb. Tahir, Teğmen Ahmet Rıfat* ile *görüşen Rauf ve arkadaşları, biraz da buruk ve moralleri bozuk olarak geceleyin Beydağ üzerinden Nazilli'ye giderek orada bir örgütlenme tabanını oluşturmak istediler*.[184]

27 Mayıs 1919. 56'ncı Fırka Kumandanı İttihadçı Çerkes Miralay Bekir Sami (Günsav), *27 Mayıs'ta Akhisar Nahiyesinde Türk ve Rum ahaliyi toplamış ve onlara "Devlete karşı gelmeyiniz, aksi takdirde [burayı] halkı ile beraber yok eder, tarihe devrederim" demiştir*.[185]

---

[181] *NARA*, Amerikan Komiseri Ravndal tarafından İstanbul'dan çekilen ve Paris yoluyla ABD Dışişleri'ne iletilen telgraf, 24.05.1919, 867.00/878, s. 1-2; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 29-30. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[182] Alev Coşkun, *Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu*, 1998, s. 216-217. Çerkes Edhem, Kuva-yı Seyyaresiyle kurunun (Yunan'ın) yanında yaşı (İslam ahalisini) da yakacak, İTC'nin milliyetçi fraksiyonu askerî primus inter paresi Mustafa Kemal'le iç iktidar mücadelesine girişib kaybedecek ve Ocak 1921'de Yunan'a iltica edecektir.

[183] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 224.

[184] Alev Coşkun, *Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu*, 1998, s. 217.

[185] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 225.

29-30 Mayıs 1919. Ödemiş Kaymakamlık Konağında Kuva-yı Milliye gizli hücresi tahriren tesis edildi. Dokuz maddelik mukarreratının suretidir:

1- Bugünden itibaren Ödemiş'te Kuvayı Milliyet namı altında bir teşekkül vücuda getirilecektir. Bunun komutanı Yüzbaşı Tahir, Müşavir ve Emir Subayı İnceoğlu Hamit Şevket, bu kuvvetin Kurmay Başkanı da Teğmen Ahmet Rıfat'tır.

2- Ödemiş Hükümet Reisi Kaymakam Bekir Sami olup, İzmir ve İstanbul hükümetleriyle irtibatını kesecektir.

3- Askerlik Şube Reisi Ali Rıza, Milli Kuvvetlerin Levazım Müdürü, Kaymakam da cephenin Geri Hizmet ve İkmal İşleri Müdürü'dür.

4- Hacı İlyas Köyü'nün batısındaki sırtlarda Milli Cephe kurulacak ve Yunan kuvvetlerinin buradan ileriye geçmesi engellenecektir.

5- Ödemiş ve civarındaki şekavet halinde bulunan (haydutluk yapan, yol kesen) zeybekler, düze indirilip (affedilerek) silahlandırılarak ve donatılarak cephede görevlendirecektir.

6- Ödemiş'teki yedek subaylar göreve davet edilecektir.

Fotoğraf. Ödemiş'deki İttihadçı Kuva-yı Milliye hücresi.[186]

7- Fazla miktarda silah ve malzeme tedarik edilinceye kadar şimdilik gönüllülerle idare edilecektir.

8- Adliye, jandarma ve şube depolarındaki silah ve malzeme Yiğit Ordusu Kumandanlığı emrine verilecektir.

9- Bir seyyar hastane tesis edilecek ve Doktor Mustafa Şevket [Bengisu] Bey'in nezaretinde İlk Kurşun Cephesi'ne sevk edilecektir.[187]

30 Mayıs 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, İngiliz Hariciye Nezâretine harb suçlusu olarak tutuklanmış İttihadçılar hakkında rapor gönderdi: *Suçlular kaçacak olurlarsa, bunların özellikle başkentte, yalnızca Hükümetin değil, aynı zamanda Müttefikler'in de maddî ve manevî çıkarlarına aykırı olarak karışıklıklar çıkartmasından korkulan İttihat ve Terakki Komitesinin aşırı yandaşlarının derhal çekirdeğini teşkil edecekleri apaçıktır*.[188]

Doğan Avcıoğlu: *İlk plandaki lider kadro Malta'ya sürülerek bir millî direnişin çekirdeği olmaları engellenir, fakat bütün ülkede girişilen geniş çapta tutuklamalar ve cezalandırmalar, ikinci plandaki birçok İtihatçının Anadolu içlerine kaçmalarına ve millî direnişin örgütlenmesine katılmalarına yol açar. Mustafa Kemal, bu İttihatçı çekirdeğe dayanarak ilk direnişi hazırlayabilecektir*.[189]

31 Mayıs 1919. 17'nci Kolordu Kumandan Vekili ve 56'ıncı Fırka Kumandanı Miralay Çerkes Bekir Sami (Günsav):

31 Mayıs 1919 günü Alaşehir beylerini çağırdım. Ulusal direnişin esaslarını konuştuk. Hazır olduklarını ancak silahlarının olmadığını söylediler. 100 kadar silah verebileceğimi, dağılmakta olan ülkemizi belki bir gayretle

[186] Kaya Bengisu, *Koca Doktor Mustafa Bengisu*, 2006, s. 63.
[187] Kaya Bengisu, *Koca Doktor Mustafa Bengisu*, 2006, s. 71.
[188] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1175.
[189] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1175-1176.

kurtarabileceğimizi, yaşamak istiyorsak silaha sarılmak gerektiğini açıkça anlattım. Ertesi gece toplanmak üzere dağıldık. Ümitli, ancak tereddütlüydiler.

Alaşehir'de Rum propagandası had safhada. Tren postalarıyla sürekli bilgi akışı sağlıyorlardı. Demiryolu hattı adeta bir Yunan kolonisi halini almıştı. Halk benimle görüşmekten kaçınıyordu. Buna rağmen Rumlar beni yakından izliyorlardı. Sürekli kendi büyüklerine bilgi aktarıyorlardı.

Kaymakam olan Giritli Bezmi Nusret (Kaygısız) Bey ile yaptığımız görüşmede benimle aynı fikirde olduğunu ifade ettiği halde sonradan beni İstanbul'a "Bolşevik Bekir Sami" diye şikâyet etmiş, Rum metropolit ve Fransız mümessiline de aynı şekilde "Bolşevik" diye ihbar etmişti. Oysa, Bandırma'dan itibaren gösterdiğim çabaların tek hedefi, ülkenin düşman işgalinden kurtarılmasına yönelikti.[190]

1 Haziran 1919. *Fransız Haber Alma Örgütü*nün "Türkiye Haberleri" nam raporundan: *Türkiye içindeki komplo veya yukarıda bahsedilen İttihat ve Terakki'nin gruplaşması ise, siyasi inanca bağlı değildir. Mustafa Kemal ve onun çevresindekilerinin kendilerinin rolü oynamak istemesinden kaynaklanmaktadır. Onlar İttihat ve Terakki'de sanki parazit olmuş gibi Anadolu'daki milliyetçiliğinde parazit olmak istemektedirler. Onlar daha önce Talat'a kendi fikirlerini zorla kabul ettirdiği gibi Mustafa Kemal'e de zorla kabul ettirmek için çaba göstermektedirler*.[191]

Haziran 1919 bidayeti. İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiserliği Washington'a telgraf gönderdi. *Anadolu'da şartların ağır ve tehlikeli olduğunu bildirmekte ve Yunanlılarla silahlı çarpışmalara büyük bir hızla hazırlanılmaktadır; hükümet bu hazırlıkları denetim gücünden yoksundur; çünkü, etkisi içerilere ulaşamamaktadır. Bununla birlikte, Milliyetçiler, daha iyi örgütlenmiş olmakla kalmayarak ülkeyi gerçekten temsil eder durumdadırlar, demektedir*.[192]

Ödemiş Kuva-yı Milliyesi mensubu İhtiyat Zabiti (Yedek Üsteğmen) Şükrü (Konuk), İttihadçı Ödemiş Kuva-yı Milliyesinin İtalyan işgalini ehven-i şerren celb ettiğini belirtmiştir:

15 Mayıs 1919 günü Perşembe sabahı İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali haberi Ödemiş'e ulaştı. Herkes şaşkın, iradesiz ve bunalmış bir halde.

Aynı gün akşamı, Avukat Refik Şevket [İnce], Doktor Mustafa Şevket [Bengisu], Eczacı Tevfik [Kocaman], Jandarma Tabur Kumandanı Yüzbaşı Tahir [Fethi Özerk] ve Ödemiş'teki eşkıya takip kumandanı Jandarma Üsteğmeni Ahmet Rıfat beyler, Ödemiş Jandarma Tabur Karargâhı'nda toplanarak, memleket müdafaası için yapılması lazım gelen hususları görüştüler ve ertesi gün belediyede umumi bir toplantı yapılarak, müdafaa teşkilatının kurulmasını kararlaştırdılar.

Ertesi sabah halk belediyeye çağrıldı. Avukat Refik Şevket (İnce), memleket müdafaasının lüzumunu açıklayan veciz bir konuşma yaptı. Fakat, vatansever bir zat olan Belediye Reisi Ali Efendi o sırada hasta olduğundan, Belediye Reisi Vekili Edip Hoca ile toplantıya gelmiş olan diğer hocalar ve Ödemiş'te oturan Yarbay Iraklı Sait havayı bozdular. Bunlar şöyle diyorlardı:

"Alman gibi müttefikimiz, bol cephane ve silahımız olduğu halde düşmanla başa çıkamadık. Silahsız ve yardımsız bir şey yapılamaz. Böyle bir teşebbüs memleketin yanıp yıkılmasına ve halkın katliamına sebep olur."*

Bu menfi sözler üzerine toplantı bir netice veremeden dağıldı. Hocalardan yalnız Hacı Mümtaz Efendi müdafaa hazırlığı yapılması için çok gayret sarf etmişti.

---

[190] Muhittin Ünal, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, 1994, s. 67. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[191] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 69, sonnot 15.

[192] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 174.

* Hocaların ve Iraklı Yarbayın müşterek tahlilleri son derece gerçekçi ve doğru mülahazadır. Zaten bu fevkalade muhik mülahazaya galebe çalamayan Ödemişli İttihadçılar, İtalya müzaheretini aramaya koyulmuşlardır.

Belediye toplantısı iyi bir neticeye ulaşmayınca, kasabanın aydınları o akşam Ticaret Odası'nda toplandılar. Yapılan konuşmalarda, İzmir'de katliam yapan Yunanlılardan önce, Ödemiş'in İtalyanlar tarafından işgalinin daha uygun olacağına karar verildi. İtalyanların Ödemiş'i işgalini talep etmek maksadıyla Kuşadası'ndaki İtalyan kumandanına gönderilecek murahhaslar seçildi. Bunlar, Avukat Refik Şevket ve Dr. Mustafa Şevket beylerdi.[193]

2 Haziran 1919. *12. Fırka Ahz-ı Asker Kalemi Reisi Miralay İsmail Bey 2 Haziran'da, Konferansın (Paris), devlet ve milletin hukukunu kötüleştirmek için gizlice aldığı kararı uygulamaya çalıştığını, kurtuluş için teşkilât-ı milliyeden başka çare bulunmadığını, asayişin muhafazası yolundaki tebligatlarıyla milletin azmini kırmakta ve İtilaf Devletlerinin oyuncağı olmakta devam eden değersiz hükümet reislerinin bu havalide bir bela olduğunu, gereğinin yapılması için acele emir verilmesini istiyordu*.[194]

3 Haziran 1919. Bekir Sami'nin (Günsav) *Yunanlılarla Barış yapmaktan yana olduğu iddia edilen dört hocayı, 3 Haziran 1919 günü kendi beylik tabancası ile Kaymakamlık binasının önünde öldürdüğünü ve onlar yerde can çekişirken "Görevlerini yapmayanların sonu bu olacaktır" dediğini; bizzat yaveri anlatmaktadır*.[195]

4 Haziran 1919. *Güneyde de 4 Haziranda Nazilli işgal edilince, Denizli tehdit altına düşer. İttihatçı Müftü Ahmet Hulûsi'nin ilk günden sağlamaya çalıştığı direniş, bu durumda hızla gelişir. Millî müfrezeler kurulur. Menderes'in Güneyinde İtalyanlar, direnişi cesaretlendirir ve kolaylaştırır. İtalyanlar Çine'ye gelir ve Çine'de karargâhını kuran 57. Tümen Komutanı Şefik Aker, Yörük Ali gibi efeleri çağırır ve Muğlalı İttihatçı Hacı Süleyman Efendi'nin de çabalarıyla millî müfrezeler kurar. Yunanlıların Menderes'in Güneyine geçmesini İtalyanlar engellerler*...[196]

Fransa'nın Trabzon Konsolosu Lepissier, Fransa Hariciye Nezaretine rapor gönderdi: *İttihat ve Terakki mensuplarının dörtte biri Azerbaycan'a kaçmış olmasına rağmen, Anadolu'nun doğu bölgelerinde yoğun etkileri olmaktadır*.[197]

5 Haziran 1919. İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Konferans sürecinde yaşanan gecikmelerin en önemli nedenlerinden biri Dünya Müslümanlarının tutumundan kaynaklanmakta*dır. *Nitekim Anadolu'dakiler dâhil Asya'da 145 milyon Müslüman bulunuyor ve bu Müslümanların Montagu başkanlığındaki delegeleri, Barış Konferansı'ndan Türkiye'nin paylaşılmamasını ve Sultan'ın İstanbul'dan kovulmamasını istemişlerdi*r. *Enver Paşa'nın Ermenilerin katilleri olan sadık Kürtleri ile birlikte Kafkasya'da bulunduğu ve burada Bolşevik komiserler ve Türkistan diktatörleri ile konferanslar düzenleyerek Maksimalist Müslüman İttifakı oluşturmaya çalıştığı da ifade edilmiştir*. *Anadolu'da ise Jöntürkler halkı örgütleyerek İzmir'i ve bütün Aydın vilayetini koruyan İtalyanlara saldırmaya başlamışlardı*r.[198]

7 Haziran 1919. Turgutlu'daki Ali Rıza, 56'ncı Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami'ye (Günsav) telgraf gönderdi: *Zeybekler, kendilerinden beklenilen hizmeti kesinlikle verememişlerdir. Savaşa, adeta seyirci gibi ilgisiz bir şekilde kalmışlardır. Bir bölümü çarpışmışsa da mağlup olmuşlardır. Ödemiş bozuldu, biz burada bir şey yapamayız. Tüfekleri halka dağıtmak olmaz. O zaman hareketimiz ortaya çıkacaktır. Yunan da bizi yakalayacaktır. ... Dağ köylüleri ile konuştum. Gavur lafını işitmeye görsün, hemen*

[193] Kaya Bengisu, *Koca Doktor Mustafa Bengisu*, 2006, s. 69. İktibasdaki vurgu ve köşeli parantez "[]" için ifadeler tarafımıza aiddir.
[194] Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 78-79.
[195] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 225.
[196] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1250.
[197] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 58, sonnot 52.
[198] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 113.

kaçıyorlar. ... Çam yarması gibi köylüler ve zeybekler düşmana karşı zayıf. Fakir ve zavallılara karşı cesur, vurucu, kırıcı ve aslan kesiliyorlar.[199]

8 Haziran 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Ermeni ve Rum Şubesi Müdürü Tuğgeneral Wyndham Deedes, Sadrazam Vekili ve Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi'yle mülakat ediyor. *Deedes, Mustafa Kemal Paşa'yı İttihatçı olmak ya da İttihatçıların oyununa katılmakla suçluyor*. *Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınması konusundaki hassasiyetlerini dile getiriyor*. Bâb-ı Âlî'nin Britanya'ya *güvenmesi gerektiğini ifade ediyor*.[200] 8 Haziran 1919 tarihli Deedes-Mustafa Sabri Efendi mülakatı, Presland rivayetindeki Deedes'in Sadrazam Damad Ferid'e beyan ettiği endişeyi bizce doğru tahsis etmeye imkân sağlıyor. Deedes, İttihadçılık endişesini mevzubahis etmiştir diyebiliriz:

> J. Presland'ın askerî ataşe Deedes'den naklen bildirdiği haber inanılır mahiyette değildir. Bu habere göre güya "Kemal Anadolu'ya sarahatle eşkıyayı ortadan kaldırmak için gitmiş imiş; gerçekte ise hemen hemen yeis yüzünden anarşiye doğru soysuzlaşan iflâhı kesilmiş bir halkın arasında bayrağını yükseltmiş" imiş. Deedes biran için Mustafa Kemal'in kader çizgisine temas etmiş. Müttefiklerin Yüksek Komiserleri M. Kemal'in Yunanlılarla İtalyanların isteklerine -hattâ İstanbul'daki Türk Hükümetine rağmen- karşı koymak için Türkleri toparlamak maksadiyle Anadolu'ya gittiğine dair malûmat almışlar ve Deedes Cemal(!) Ferit Paşa'yı uyarmak için gece yarısı alelâcele Bâbıâli'ye gönderilmiş, fakat bu haberi bildirdiği zaman, yaşlı adam, vücudu koltuğa dayanmış bir halde. . . ona yavaşça: "Çok geç kaldınız Ekselans! kuş uçtu" demiş.[201]

****

***Tahlil*:** Bu babda; Mustafa Kemal'in muvakkaten işbirliğine gittiği fakat iktidar rakibi mevkiindeki siyasî muhatablarından Padişahı, Bâb-ı Âlî'yi, İtttihad ve Terakki Cemiyeti merkez komitesini tedricen tasfiye ettikten sonra, Harekat-ı Milliye devresinde can düşmanı görüntüsü takındığı Britanya'yla "muhibbi halis ve âlikaderim" seviyesinde resmî münasebet kurması, fevkalâde bir meseledir. Halbuki Mustafa Kemal, Harekat-ı Milliye öncesinde de İngilizperverdi. Reisicumhurluğunda da İngilizperverdi. O halde 1919-1922 zaman zarfındaki husumetin hakikati nedir? Nitekim biz biliyoruz ki hilafet-saltanatın (İttihad-ı İslâmcılığın) tasfiyesini Şark Meselesinin çözümü telakki eden Britanya'dan Mustafa Kemal'e gizli silah-mühimmat sevkiyatı yapılmıştır. Aynı Britanya, hem panislamizme hem turancılığa tevessül etmek nokta-yı nazarından siyasî pragmatist yapıdaki İTC merkez komitesinin dağıtılmasını da istiyordu. Mustafa Kemal iki hedefi de temin edecektir. Bunlar tesadüf telakki edilemez.

***

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a muhtıra gönderdi. Sadrazam Damad Ferid, Calthorpe'nin bulunmadığı bir vakit Fevkalade Komiserlik binasına gelmiş fakat Calthorpe'yle mülakat edemeyince Baştercüman Andrew Ryan'la görüşmüş; *ona, "kötü kişilerin olayları kışkırtmalarının önlenmesinin önemine" değinmiş; İstanbul'daki kimi yedek subayların Anadolu içerilerine gitmelerinin engellenmesini dilemişti. Sözlerini sürdüren Damat Ferid, Hüseyin Rauf'un da İstanbul'dan ayrılarak Ayvalık bölgesine gitmiş olduğunu eklemişti. Bunun üzerine Andrew Ryan, İngiliz askeri yetkililerine bu konuda gerekli bilginin verileceğini söylemişti.* Calthorpe, *Ryan'in kaleme almış olduğu raporun bir suretini de eklemiş ve şu yorumu yapmıştı: "Kimi (Türk) subaylarının Yunanlılara karşı direniş örgütlemek amacıyla İstanbul'dan ayrılmış olduklarını öğrenmiş bulunuyorum. Bu akım o kadar doğal ve yaygındır ki, kendi görüşümce, onu durdurmaya çalışmak ümidi yoktur. Ayrıca, şu da unutulmamalıdır: Bu sırada İstanbul'un iç çevresindeki askeri güçler, başkentte olaylar*

---

[199] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 225.

[200] FO, 371/4158, 94640; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 264.

[201] Presland, *Deedes Bey*, p. 308; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 117.

çıkarsa, düzeni korumaya yeterli olmakla birlikte, dış bölgelerde geniş ölçüde patlak vermiş olan düzensizlikleri gidermek için yeterli değildir."[202] Calthorpe: *Ermeniler Erzurum'a hücuma hazırlanıyorlar. Yunanlılar İzmir'i bir mezbaha hâline getirdiler*.[203] *Yunanlıların ilerlemesi Türkleri hiddetlendiriyor*.[204] *Bazı ordu subaylarının Yunanlılara karşı mukavemet teşkilâtlandırmak üzere İstanbul'dan ayrıldığını kesin olarak öğrendim. Bu akım o kadar tabiî ve umumî görünüyor ki bunu durdurmağa çalışmak faydasızdır*.[205]

10 Haziran 1919. Paris Sulh Konferansı ABD Murahhas Heyetine İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiserliğinden telgrafname teslim edildi. Buna göre *Merzifon-Sivas bölgesinde ağır bir durum ortaya çıkmıştır. Burada Türk ve Kürt birlikleri Türk subayları tarafından eğitilmektedir. Aynı durum, Trabzon ve Erzurum arasında da vardır*.[206]

İstanbul'daki İtalyan Fevkalâde Komiseri Kont Carlo Sforza, İtalya Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *İtalya'ya gelmekte olan eski büyükelçilerden Galib Kemali* [Söylemezoğlu] *Bey'e ve ailesine yardımcı olunmasını iste*mektedir.[207]

13 Haziran 1919. İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, Madrid'e "Siyasi Durum Hakkında" sernameli rapor gönderdi. *Yunan işgali karşısında İzmir ve civarındaki Müslüman halkın silahlı olarak dağlara çıktığını haber vermektedir*.[208]

16 Haziran 1919. Alaşehir Mevki Kumandanı İttihadçı Yüzbaşı Süleyman Sururi, 56'ıncı Fırka Kumandanı ve 17'nci Kolordu Kumandan Vekili Miralay Bekir Sami'ye (Günsav) rapor gönderdi: *1 . Beyannamelerle halk vazifeye çağrıldı. Camide yarı teşvik ve yan tehdit içeren bir nutuk verdik. Sonunda da bir heyet teşkil ettik. 2. Köylülere haber gönderildi. Gönüllü-gönülsüz asker toplanacak. 3. Yedek subaylar göreve çağrıldı, tereddüt ediyorlar ama zorlayacağız. […] 6. Hıristiyanlara nasıl davranılacağını ilan ettik. 7. Kaymakam zayıf ve kararsız. Gerekirse devre dışı bırakacağız. 9. Devlete ait buğday ve zahireye el koyduk, satacağız*.[209]

17 Haziran 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Calthorpe'nin Londra'ya telgrafı: Sultan Vahideddin'e göre Mustafa Kemal'in *ulusçu partis*i, *bütün İttihat ve Terakki kalıntılarını* toplamıştır ve *tahtını ya da hayatını tehdit* etmektedir.[210]

19 Haziran 1919. Konya'da 2'nci Ordu (Yıldırım Kıtaatı) Müfettişi Ferik Cemal (Mersinli), Amasya Tamimini tasdik etmiş bir Harekat-ı Milliyeci olarak Konya'daki işgalci İtalyanlardan sağlayacağı

[202] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 57-58.
[203] Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, 1967, s. 202.
[204] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 41. "Calthorpe başlarda, denetimin Milliyetçiler'e geçmesini Müttefik planları için bir facia olarak görmüyordu. Kendisine kalırsa, *tartışmalı hususların tam anlamıyla çözüme kavuşturulmasında en baştan iyi niyetli ve dostane görünenlerden ziyade, daha tatminkâr bir sonuç İttihatçılar'dan* elde edilecekti. Müttefikler'in, İstanbul'da alıkonulmak kaydıyla Milliyetçi bir hükümeti kolayca denetim altında tutulabileceğinden emindi." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 177.
[205] Selâhi R. Sonyel, Türk Kültürü, Sayı 85, s. 36; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 225, dipnot 7.
[206] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 174-175.
[207] ASDMAE-AP, 1919-1930, Bu. 1641-7733; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 233, dipnot 42.
[208] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 285.
[209] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 224.
[210] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 429.

silahlarla halkı donatıp harekete geçirmeye hazır olduğunu 3'üncü Ordu Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal'e (Amasya) ve 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e (Erzurum) bildiriyor.[211]

21 Haziran 1919. Sadrazam Damad Ferid, Reuter Ajansı'na beyanat verdi: *Halk İttihatçıların tahriklerini önemsemiyor. Anadolu'da durum tahmin edildiği kadar kötü değildir*.[212]

23-28 Haziran 1919. 8 Temmuz 1919'da Sivas'daki 3'üncü Kolordu'ya Miralay Refet'in (Bele) yerine kumandan tayin edilecek ve vazife mıntıkasına 28 Temmuz'da muvasalat edecek olan Miralay Salahaddin Köseoğlu, 23-28 Haziran zarfında vuku bulmuş bazı hadisat hakkında şunları yazacaktır: [23 Haziran'da] *Elaziz Valiliğini deruhte etmek üzere Sivas'a gelmiş ve Sivas valisi ile görüşmekte olan Kayserili Galip Beyi* [Mustafa Kemal] *Paşa'nın tevkifi hakkında vali nezdinde teşebbüsatta bulunuyor. İtilafçılar eliyle Sivas sokaklarına azline dair bir iki yafta yapıştırıyor. Sivas'taki vakayiden bilvasıta haberdar olan Mustafa Kemal Paşa 26 Haziran sabahı Amasya'dan erken çıkarak ve vürudunu [geldiğini] bildirtmeyerek, 28 Haziran'da ansızın Sivas'a giriyor. Ali Galip'i tezlil ve tekdirden [hor görüp ve azarlayıp] ve nihayet vazifesine hareketine müsamahadan sonra 28 Haziran bayram sabahı Erzurum'a hareket ediyor*.[213]

25 Haziran 1919. İstanbul'daki Yunan Fevkalâde Komiseri Kanelopulos, Yunan Dışişleri Bakanı Politis'e telgraf gönderdi: *İstanbul'da türk hükûmetinin organı olarak yayınlanan, fransız taraftarı Entente gazetesinde yayınlanan açıklamasında, Türkiye'de gelişmekte olan haydutluk ve çetecilik eğilimlerinden söz eden içişleri bakanı Ali Kemal bey şunları söylüyor: "Bizim düşmanlarımız ittihatçılardır. Karşıkoyma hareketini düzenliyenler de onlardır. Onlar kuvvetlidirler, ellerinde paraları ve teşkilâtları vardır. Yöneticileri arasında Talat beyle Enver paşa da bulunmaktadır. İzmir'in işgali yangını başlatan kıvılcım olmuştur. İttihatçıların düzenleri karşısında türk hükûmeti çaresizdir."*[214]

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi:

> Collaro, 27 Haziran tarihli raporunda dağlara çekilmiş olan Osman Ağa'yı dağdan indirmek için yapılan ikna çalışmalarından bahsetmektedir. Raporun başında Collaro, dağlarda kendisine yer tutmuş olan Osman Ağa'nın buradan inmesi için yapılan girişimlerin işe yaramadığını yazmaktadır. Collaro, Osman Ağa'nın şehirde bulunan İngiliz Müfettiş Hatchison'a mevcut Türk yöneticilerine güvenmediğini ve eğer kendisi üzerine gelirlerse çetesiyle birlikte kanlı olaylara imza atacağı tehdidinde bulunduğunu kaydetmektedir. Collaro, Osman Ağa'nın ikna edilmesi için birkaç yöntemden bahsetmektedir. Bunlardan biri Hatchison'un tercümanını, Osman Ağa'nın kardeşi ve birkaç gençle birlikte Giresun kazasına yakın dağların eteklerinde bulunan bir evde oturan Osman Ağa'ya gönderme düşüncesidir. Bahsedilen kişiler Osman Ağa'nın yanına gitmişlerse de Osman Ağa yapılan telkinlere kulak asmamıştır. Osman Ağa, yanına gelenlere Hatchison'a daha önce gönderdiği mektupta söyleyeceklerini söylediğini ifade ederek olayların seyrinin nasıl olacağını takip edeceğini bildirmiştir. Collaro, Osman Ağa'nın bu ret cevabında Metropolit Lavrantios'un etkisinin olduğunu yazmaktadır. Nitekim Lavrantios kazadaki düşmanlarına karşı tek dayanağı olan Osman Ağa'yı kaybetmek istemiyordu. Collaro'ya göre Osman Ağa durumundan hiç memnun değildi. Ancak kişisel düşmanlarından korktuğu için dağlarda kendisini daha güvende hissediyordu. Collaro, Osman Ağa'nın teslim alınması ile ilgili ikinci planın devreye sokulması için valiye yapmacıktan bir genel af çıkarmasını ve böylece Osman Ağa'nın Rum köylerini koruması ve düzeni sağlaması koşuluyla serbest bırakılmasını önermiştir.[215]

---

[211] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 441.
[212] Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 138.
[213] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 142.
[214] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 211-212.
[215] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 343.

29 Haziran 1919. *İttihatçılar adına bölgede özel görevler yapmış olan 56. Tümen'den Alay Komutanı*[216] Kuşadası Mıntıka Kumandanı[217] Binbaşı Hacı Şükrü (Aydındağ), Osmanlı Ordusundan ayrılarak Aydın Kuva-yı Milliyesine katıldı.[218]

İtalyan *Il Tempo* gazetesi, "Türkler İsyan Organize Ediyorlar" başlıklı haber neşretti. *Yunanların, stratejik ve politik açıdan önemli Ayvalık ve Manisa ile Aydın'ı işgal ettiklerini*; *başlangıçta işgallere karşı sessiz kalan Türk halkı arasında yavaş yavaş Yunan işgaline karşı çıkma fikrinin yayıldığını*; *direniş fikri propagandasının İttihat ve Terakki mensupları tarafından yapıldığını*; *bu fikrin destek bulmasıyla Türklerin farklı yerlerde düzensiz çeteler ve askerî birlikler halinde kuvvetler oluşturduklarını ve bu askerî örgütlenmenin merkezlerinin Bursa ve Soma olduğunu belir*tmektedir.[219]

30 Haziran 1919. Sadrazam Ferid Paşa, Paris Sulh Konferansı Yüksek Konseyine muhtıra tevdi etti. Sadrazam, *Konsey'e, barışın kurulması konusunda verdiği teminat için teşekkür ediyor ve Osmanlı hükümetinin kararsızlığa son verecek barışı -akılcı bir örgütlenme ile içte düzen ve huzuru sağlamak ve dış ilişkilerine çekidüzen vermek üzere- şiddetle arzu ettiğini* bildiriyor.[220] Sadrazam Paşa, kaleme aldığı ikinci mektubunda ise *Talât, Enver ve Cemal paşaların geri verilmesini* istiyor *ve bunun "insaniyet icabı" olduğunu* vurguluyor.[221]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, Harbiye Nâzırı mütekaid Topçu Liva Ali Ferid'e nota gönderdi:

> Ekselâns! Size bildirmekle şerefyabım ki: 1- Sivas ve Konya havalisinde silâhlı çeteler teşkili sureti ile Müttefiklerin menfaatlerine aykırı hareketler icrası hususunda ciddî faaliyetlerde bulunulduğu aldığım raporlardan anlaşılmaktadır. 2- Bu faaliyetlerin İttihat ve Terakki Komitesi ajanları tarafından idare edildiği, Osmanlı Hükümeti'nden ayrı müstakil hedefleri olduğu görülmektedir. Bu hareket, görülebildiği kadar, propagandaya inhisar etmiş bulunmaktadır. 3- Bu hareketin başlıca teşvikçileri Sivas'ta *Mustafa Kemal Paşa* Konya'da ise General *Cemal Paşa*'dır. Bu her iki General Ordu Gurupları Müfettişliklerine tayin edilmişlerdi. 4- General Mustafa Kemal Paşa'nın vazifesinden alınmasını Osmanlı Harbiye Nazırından rica etmiştim. Bu talimat 8 Haziran'da Osmanlı Harbiye Nazırı tarafından süratle yerine getirildiyse de bu subay emri yerine getirmekten uzak kalmıştır. Bu hareketin daha fazla gelişmesinin önü alınmasının önemi sebebiyle yukarda adı geçen Generallerin derhal İstanbul'a çağrılmaları için Osmanlı Hükümeti'yle temasa geçmenizi rica eder, Ekselânslarını saygıyla selâmlarım.[222]

General Milne, Amiral Calthorpe'ye zata mahsus mektub tevdi etti. *Sivas ve Konya bölgelerinde müttefiklerin çıkarlarına aykırı eylemlerde bulunmak üzere silahlı çeteler kurmak için "ciddi bir akım" olduğunu, başında İttihat ve Terakkililerin bulunduğunu ve hükümetten bağımsız eylemleri amaçladığını, henüz propaganda ile yetinildiğini ve akımın baş teşvikçilerinin Mustafa Kemal ile Cemal paşalar olduğunu bildiriyor*. *Mustafa Kemal, dönmesi için verilen buyruğa uymamış olduğundan, akımın daha çok yayılmasının önüne geçilebilmesi için Babıâli'ye başvurma*nızı rica ederim.[223]

---

[216] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1177.
[217] Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 94.
[218] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 352.
[219] Mevlüt Çelebi, *İtalyan Kaynaklarında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa Hakkında İlk Haberler*, 2023, s. 12-13.
[220] *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 653-654; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 416.
[221] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 47; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 416.
[222] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 133-134.
[223] FO, 371/4158, 105780; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 355-356. "Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakkili olarak tanımlanmaması, fakat teşvikçisi olduğu akımın başında İttihat ve Terakkililerin varlığından söz edilmesi, İngilizlerin yorum açısı bakımından ilginç gözüküyor."

Paris'te bulunan Sadrazam Damad Ferid Paşa, İstanbul'a telgraf gönderdi: *İngilizler Mustafa Kemal Paşa'dan şikâyet ettiler.*[224]

Ahmed İzzet (Furgaç):

> Sadrazamın yokluğunda Anadolu'nun durumu büsbütün vahimleşti. İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'nın Müslüman halkı camilere topladığı ve Hıristiyan halkla İtilâf Devletlerinin kontrol memurları aleyhine kışkırtıp teşvik etmekte olduğu iddiasıyla, hemen değiştirilmesini istediler. Meclis tarafından bu isteğin kabul edilmesi ve paşanın geri çağrılması zorunlu olarak karar altına alındıysa da, Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa açık emir vermeyip istişare için acele olarak İstanbul'a gelmesini bildirerek işi geciktirmekte, İngilizler ise isteklerinde ısrar ve şiddet göstermekteydiler.[225]

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi:

> Collaro raporunda İzmir'in işgali sonrası Osman Ağa'nın tutumundan şöyle bahsetmektedir:
>
> > "Yunan bayrağı çekilmiş Dafne vapuru terhis edilmiş askerleri Giresun'a getirmek için limana demirlemişti. Osman Ağa geminin kaptanını gemiden aldırtıp yanına getirtmiştir. İzmir'in işgal edilmesinden ve Yunanların orada Müslümanlara yaptıkları zulümlerden dolayı kaptana ağır hakaretler etmiş ve ona tekme atarak yanından kovmuştur. Osman Ağa kayıkçılara emrederek onu gemiye götürmesini ve bu hizmet karşılığı ondan 20 lira almasını emretmiştir."
>
> Collaro, söz konusu raporda Osman Ağa'nın faaliyetlerini anlatmaya devam etmiştir. Buna göre 23 Haziran'da İtalyan kruvazörü *Etara* Giresun limanına yanaşmıştır. Osman Ağa geminin İngilizlere ait olduğunu düşünerek onları karaya asker çıkarmaması için 200 kişilik çetesine tam tekmil sahilde mevzilenme emrini vermiştir. Osman Ağa gelen geminin İtalyan gemisi olduğunu fark edince askerlerin karaya çıkmasına ve şehri gezmesine izin vermiştir. Aynı raporda İzmir'in işgalinden sonra Osman Ağa'nın Giresun'daki Rumları pasif hale getirmek için birtakım girişimlerde bulunduğunu anlamaktayız. Buna göre 25 Haziran'da Osman Ağa Rum tüccarların depolarında ve mağazalarında bulunan şarap ve ispirtolu içkilerin tamamına el koymuştur. 28 Haziran'da Giresun Belediyesi ana caddeleri genişletmek bahanesiyle dükkânları yıkmaya başlamıştı. Bu nedenle Rumlara ait yirmiye yakın dükkân yıkılmıştır. O günlerde İstanbul'dan Batum'a gitmekte olan Yunan *Filiya* motorlusu su ve yakıt ihtiyacını karşılamak için Giresun'a uğradığında Osman Ağa'nın adamları tarafından motorluya el konulmuştur. Osman Ağa Yunanistan ile savaş halinde olduklarını bu yüzden motorluya el koyma hakları olduğunu söylemiştir. Telgraf irtibatı kesik olduğundan kaptan durumu İstanbul'da Yüksek Komiserliğe bildirememiştir. Collaro raporunda İstanbul ile telgraf bağlantısının kesik olduğunu Fransızca ve Türkçe postaların sansürlendiğini, Ermenice ve Yunanca postalara ise el konulduğunu belirtmektedir.[226]

Collaro, 30 Haziran tarihli başka bir *raporunda Osman Ağa'nın Karahisar'da yaptığı faaliyetlerinden bahsetmektedir. Collaro raporunda Karahisar'dan gelen yolculardan aldığı haberlere göre Osman Ağa Karahisar'da bulunan Hristiyan köylere girip burada çete faaliyetleri yapmaktadır. Raporda Osman Ağa'nın Karahisar'ın merkezine girip orada bulunan Hristiyan halkın meydana toplanması için çağrı yapmıştır. Osman Ağa toplanan yaklaşık 60 kişiye ülke savunması için en az 300 Türk lirası vergi ödemek zorunda olduklarını söylemiştir. Hristiyanlar bunun üzerine hoşnutsuzluklarını dile getirmeye çalışmaları üzerine Osman Ağa hepsini hapse atmıştır. Bunun üzerine Gümüşhane Metropoliti Gervasios, Osman Ağa'yı bulup olaya müdahale etmek istedi ise de bu sefer Osman Ağa metropoliti 500 altın lira ödemek zorunda bırakmıştır. Collaro'ya göre Osman Ağa iki gün boyunca Karahisar'da*

[224] Akşam, 4 Temmuz 1919; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 354-355.
[225] Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 71.
[226] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/5; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 339-340.

Hristiyanlardan 16 bin altın lira toplanmıştır. Metropolit altın lirası olmadığı için 2 bin kâğıt para vermiştir. Parasını tamamlamayan kişiler ise çek vermek zorunda kalmışlardı.[227]

Haziran 1919 nihayeti. İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiserliği raporu: *Hükümetin* [Bâb-ı Âlî'nin] *bütün illerin yetkililerine, gönüllü asker toplanmasının durdurulması hakkındaki buyrukları uygulanmıyor*.[228]

Haziran 1919'da Talat, Dr. Nazım, Bahaeddin Şakir ve Azmi ile bir danışma bürosunun açılışı için geçici olarak Hollanda'da bulunmaktaydı.[229]

1 Temmuz 1919. *İngiliz Bahri Siyah Ordusu'nun naşir-i efkârı The Orient News* gazetesi "Tarih ve Tekerrür" serlevhalı başmakale neşretti:

> Siyasi muharririmiz tarafından yazılmıştır: Bundan on iki ay evvel Altıncı Sultan Mehmet tahta çıktığında saray-ı hükümdari ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında acı bir hâkimiyet mücadelesinin başlayacağı herkesçe malûm bir keyfiyet idi. Bu meselede yeni hükümdarın vaziyeti gayet ümitsiz idi. Çünkü Almanların da yardımıyla İttilat ve Terakki ordu ve donanmayı tamamıyla eline almıştı. Vaziyet Sultan İkinci Mahmud ile yeniçeriler arasındaki münasebete pek benzer idi. Merhum tac-ı saltanatının fevkinde bir kuvvet var iken tahta çıkmıştı. Bununla beraber Sultan İkinci Mahmud yeniçerilerin imhasına karar verdi. Ve takriben bunlardan on bininin yok edilmesiyle neticelenen tehlikeli bir teşebbüsten sonra aşikâr bir surette vaziyete hâkim olarak davayı kazandı. Takriben seksen sene evvel vuku bulan bu mücadele başka bir şekilde tekrar etmekte ise de henüz netice ortaya çıkmamıştır.
>
> Yeni hükümdarın mütalaa-i umumiyesinin sıhhati bir vakit sonra tezahür edecektir. Müşarünileyhin ilk icraatı kendisine o zamana kadar ordu ve donanma başkumandanı unvan-ı mehteşemi veren Enver Paşa'dan bu unvanı almak olmuştur. Bu didişmenin tafsilatı efkâr-ı umumiyeye erişmedi. Lakin derhâl ahaliye gerek bizzat, gerek yakınları tarafından yayılan malûmatla zat-ı şahanenin ahaliyi koruduğu anlaşıldı. Fakat bu; akıntıya kürek çekmek gibi müşkül bir mücadele idi. Nihayet Sultan; Bulgaristan'ın mağlubiyetiyle harbe devam imkânı kalmayınca beş seneden beri fiilen memleketin hükümranı olan bu adamlardan kurtuldu.
>
> Türkiye'nin hükümdar-ı hazırı gibi pek az hükümdar bu derece müşkül bir vaziyet karşısında kalmışlardır. Şu tamamen aşikârdır ki; bundan beş sene evvel zat-ı şahaneleri tahta çıksalardı, Türkiye aleyhimizde olan harbe iştirak etmeyecekti. Tahta çıktıkları zamanda ise, vakit, vaziyetin ıslahı için pek gecikmiş bulunuyordu. Vaziyet-i hazıra cidden ne kadar müşküldür ki bunun vahametini Türklerden pek azı idrak edebiliyor.
>
> İstanbul'un hal-i hazırı Türklerin vaktiyle surlarının kapısına dayandıkları esnasındaki Bizans devrini tamamen andırıyor. O zaman, İmparator Konstantin Paleolog şehrin müdafaasını işkâl eden cemaat ihtilaflarını izaleye ve bunları barıştırmaya var gücüyle çalışıyor ama netice alamıyordu. Bugün de Türklerin müstakil olarak mevcudiyetiyle hukuk-ı hükümrani terazidedir. Herhangi birisinin sukutu diğerinin de zevalini intaç edecektir. Türk politikacılar ise, gafil ve muhteris fırka münazaalarıyla vakit geçiriyorlar.[230]

ABD'nin İstanbul Komiseri G. B. Ravndal, ABD Hariciye Nâzırına telgraf keşide eyledi:

> Telgraf
>
> 1 Temmuz 1919, İstanbul
>
> Güvenilir kaynaklardan belirtildiğine göre, *Mustafa Kemal Paşa* ve *Rauf Bey*, etraflarına bir ordu olarak, Amasya'da askeri bir hükümet kurmuşlardır. Padişah'a bağlıdırlar ama onun dışında bugünkü Türkiye

[227] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/48; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 343-344.

[228] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 175.

[229] F.O. 371/4142/94226, 128927; Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 29, sonnot 21.

[230] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 136-137, dipnot 1.

Hükümetini tanımıyorlar. Yunan sızmasına karşı savaştıklarını belirtiyorlar. İkisi de Türkler arasında tanınmış kişilerdir. İlki Çanakkale'de komutan olarak ün yapmıştır. Rauf Bey ise Balkan Savaşında Hamidiye Zırhlısını yönetmiştir. Bu gelişmeye karşı hükümetin durumu zayıf gözüküyor.

Başka gelişme olursa ivedi bildirilecektir.

Ravndal
Amerikan Komiser[231]

2 Temmuz 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Oramiral Calthorpe, Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâretine nota verdi: Harekat-ı Milliyenin Sivas ve Konya şubeleri *İttihat ve Terakki'nin ajanları tarafından yönetil*mektedir.[232]

3 Temmuz 1919. *İngiltere'nin Karadeniz Ordusu Başkomutanı General George F Milne, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a, General Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa'nın İstanbul'a çağrılmalarıyla ilgili olarak 30 Haziran'da bir mektup göndermişti. Bunun üzerine Calthorpe, bu mektubun bir suretini 3 Temmuz'da Lord Curzon'a iletirken şu yorumu yapmıştır: "Almış olduğum raporlara göre, Sivas ve Konya ilçelerinde silahlı çeteler kurarak Müttefiklerin çıkarları zararına harekete geçilmesi amacı güden ciddi bir akım başlamış olduğu anlaşılıyor. Görünüşte bu akım, İttihat ve Terakki'nin ajanları tarafından yönetiliyor ve Osmanlı yönetimiyle bir ilişiği yoktur. Bu akımın başlıca kışkırtıcıları Sivas'ta general Mustafa Kemal ve Konya'da General Ahmet Cemal paşalardır. Her iki general de kolordu komutanları olarak görevlendirilmişlerdi. 6 Haziran'da Osmanlı Harbiye Nezareti'nden, Mustafa Kemal'in görevinden alınmasını talep etmiştim. Bu emir, Osmanlı Harbiye Nezareti'nce 8 Haziran'da ilgililere gönderilmişti; ancak bu general, şimdiye kadar bu emre uymamıştır. Bu akımın daha da yayılmasını önlemenin önemi göz önünde tutularak, Osmanlı yönetimine, bu subayların derhal İstanbul'a dönmelerini emretmesini bildiriniz."*[233]

İspanyol *El Dia* gazetesinde *3 Temmuz tarihli haberde, Türk İmparatorluğu'nun geçen Kasım ayında parçalandığı, bundan yedi ay sonra barış görüşmelerinin başlatılması için Türk heyetinin Paris'e davet edildiği ve bu süreçte de Türkiye'deki durumun daha kötü hale geldiği ifade edil*iyor. *Habere göre, bu süreçte İttihat ve Terakki Komitesi tarafından temsil edilen kötü niyetli unsurlar da güçlenmiş ve daimi kurbanları Ermeniler acı çekmeye devam etmişlerdir. Son aylarda Avrupa güçlerinin Küçük Asya'da yeni entrikaları teşvik ettikleri ve İzmir bölgesinde Yunanlıların korsan turlarına izin verdikleri de haberde aktarılmıştır*.[234]

4 Temmuz 1919. İstanbul'daki İTC gizli vekil örgütü Karakol Cemiyeti idarecisi İttihadçı Kara Vasıf, Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal'e zata mahsus mektub gönderdi. *İstanbul'daki Fransız temsilcilerin yaklaşık bir aydır Türklere karşı olumlu bir tutum geliştirmeye başladıklarını ifade ediyor. Karakol Cemiyeti'nin elde ettiği gizli bilgilere göre İstanbul'daki Fransız yetkililer, Paris'e gönderdikleri raporlarda "Anadolu harekâtı millidir ve bunun başına enerjik [. . .] Mustafa Kemal geçmiştir" diyorlar*.[235]

L'Idea Nazionale gazetesi G. M. Alberti'nin haberini neşretti. *Atina'da eski bir milletvekiliyle yaptığı görüşmeyi anlatan G. M. Alberti, İzmir ve bölgedeki durumdan da söz* etmektedir. *"Osmanlıların İsyanı" (rivolta degli Ottomani) ifadesini kullanan yazar, Lloyd George ve Georges Clemenceau'nun, "emrivaki"*

[231] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 13-14. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[232] *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. IV, p. 688, No. M2002; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 68.
[233] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 72.
[234] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 94.
[235] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 132-133.

*yaparak "aptalca" bir kararla İzmir'i Yunanlara işgal ettirdiklerini hatırlat*maktadır. *Bu karar nedeniyle Türklerin Aydın vilayetinde "düzensiz çeteler" (bande irregolari) kurarak daha önceden de bilinen "Ulusal Kurtuluş Ordusu" (esercito per la salvezza nazionale) oluşturduklarını yaz*maktadır.[236]

4 Temmuz ve 5 Ağustos 1919 tarihli *The Time*sin belirttiğine göre; *1919 yılı boyunca, birçok defa, İtilafçı kulüpleri ve yerel şubeleri Milliyetçiler tarafından yağmalanmış ve yakılmıştır*.[237]

> "Türkiye Zamana Oynuyor", "Panislamizm Silah Olarak Kullanılıyor" başlıklarıyla İstanbul'dan The Times muhabiri Türkiye'nin barış müzakerelerinin uzamasını Panislamizmi harekete geçirmek için kullandığını dile getirirken, yakalanmamak için 3 ay önce ortadan kaybolan Cavit Bey'in hala Türkiye'de olduğunu iddia etmiştir. Bu haberin hemen altında "Yunanlar Anadolu'da Öldürülüyor" "Türk Ulusal Ordusu Büyüyor" başlıkları ile İstanbul'dan gönderilen haberde ise ilk defa Millî Mücadele Hareketi'nden bahsedildiğini görüyoruz. Batı Anadolu'da "Milli Ordu" adı altında Ulusal Ordu'nun bir çeşit milis olarak organize edildiği, öncülerin İzmir ve Ayvalık'taki Yunan işgaline karşı olmadıkları belirtilmiştir. Ayrıca Türk Birliklerinin Yunan Kuvvetlerine karşı bir hareketi olduğuna dair kanıt olmadığı ancak direnci düzenleyen Rauf Bey'in ve istifa eden birçok yetkilinin desteğine dikkat çekilirken Türk Birliklerinin kendi halkına karşı olmasının imkânsız olduğu dile getirilmiş, son olarak hükümeti destekleyen İttihat ve Terakki üyeleri tarafından Bergama'da Türklerin idam edildiği belirtilmiştir.[238]

Fırkacılıkta müfrit İttihadçılar, ipten kazıktan kurtulma şahısları da istihdam ettikleri Kuva-yı Milliyeye katılmayan ahaliyi öyle şedidane tecziye etmişlerdir ki, yabancı gözlemci Kuva-yı Milliyenin Yunan'ı değil de İslâm ahalisini vurmak için kurulduğu zehabına kapılmıştır.

6 Temmuz 1919. Selânikli Mustafa Kemal haber gönderdi. Hemşehrisi sabık Maliye Nâzırı Sabataycı İttihadçı Mehmed Cavid'in İstanbul delegesi olarak Amasya'ya gelmesini istiyor. Cavid'in günlük kaydı: *Fazıl, Kemâl Ömer'den bir tezkere getirdi. Bir mes'ele-i vataniye için üç gün zarfında hareket etmek şartıyla Amasya'ya Mustafa Kemâl nezdine ya Gemlik tarikiyle veya torpido ile Samsun'dan Amasya'da in'ikâd edecek kongreye İstanbul nâmına gitmekliğimi münâsip görmüşler. Kabul edip etmeyeceğime dâir cevap aldıktan sonra arkadaşlarımı bildireceğini, fakat herhâlde bu zevâtın bence de şâyân-ı hürmet olduklarını ve mes'elenin namusuma mevdu ve mahrem olduğunu söylüyor. Serian bir cevap istiyor*.[239]

İspanyol *El Pais* ve *La Accion* nam gazeteler yazıyorlar: *İzmir'in işgalinin Türk merkezlerinde büyük tepkiyle karşılandığı, memorandum nedeniyle mevcut hükümetin istikrarının şüpheli olduğu hatta Asya'daki bazı şehirlerde hükümetin otoritesinin artık tanınmadığı ve Jöntürklerin oluşturduğu askeri partinin dış müdahalelerle mücadele etmek amacıyla milli milis kuvvetleri (Kuva-yı Milliye) örgütlemeye çalıştıkları* bildiriliyor.[240]

7 Temmuz 1919. İtalyan *La Tribuna* gazetesi, *Anadolu'nun bazı bölgelerinde Osmanlı hükümetinin otoritesinin tanınmadığını*, *İttihatçılardan oluşan Askerî Parti'nin memleketteki yabancıları zorla atmak için Kuvayımilliye (milizia nazionale) organizasyonu yaptıklarını* yazıyor.[241]

---

[236] Mevlüt Çelebi, *İtalyan Kaynaklarında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa Hakkında İlk Haberler*, 2023, s. 13. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[237] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 174.

[238] The Times, 4 July 1919, *Turkey Playing For Time*, p. 13; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 42. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[239] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 7.

[240] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 256.

[241] Mevlüt Çelebi, *İtalyan Kaynaklarında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa Hakkında İlk Haberler*, 2023, s. 14.

8 Temmuz 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a muhtıra gönderdi: *Britanya'lı Subay Yüzbaşı Perring(?)'in 22 Haziran'da görüştüğü M. Kemal İstanbul, İzmir ve Antalya'nın işgalinin mütareke hükümlerinin ihlâli mahiyetinde olmasından şikâyet etmiştir. O Almanlardan nefret etmekte, Komite ile birleşmemekte, ama Müttefiklerin muamelelerinden dolayı acı hayal sukutuna uğramış bulunmaktadır*.[242]

Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Erzurum'daki 15'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf gönderdi. Buna göre, komünist Mustafa Suphi rüfekasını hamil *Odesa'dan yola çıkan gemilerden biri İstanbul'a ulaşmış olmalı ki, gelenler oradaki en radikal ve en etkin kuruluş olan "Karakol" cemiyeti ile ilişki kurarlar. Mondros Bırakışmasının ilk günlerinde kurulan ve ittihatçı egemenliğinde olan cemiyetin başkanı Kara Vasıf Bey, temmuz başında Ankara'daki Ali Fuat Paşa'ya bir mektup yazarak Kırım'dan gelen Bolşevik Doğu İşleri Şubesinin bir temsilcisiyle görüştüğünü, bu temsilcinin bir anlaşma yapmak için iki temsilcinin gönderilmesini istediğini bildirir*. *Ali Fuat bu haberi hemen Erzurum'a iletir*.[243]

> Mustafa Kemal ve Rauf Bey oradadırlar [Erzurum'dadırlar], bu konu tartışılır. Kâzım Karabekir [Sovyet Rusya'yla] kurulacak her ilişkinin Erzurum'dan, yani kendisinden geçmesini şart koşar. Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ile ilişkisi bilinen "Karakol" cemiyetinin bu işle uğraşmasını istemediğinden bu şartı kabul eder. Bunun üzerine ikisi de askerî doktor olan Ömer Lütfi Bey, Bakü'ye, Fuat Sabit Bey ise Moskova'ya gönderilirler.[244]

ABD matbuatından *Evening Star* ve *Star Gazette* gazetelerinde neşredilen *"Paşa Birleşebilir" başlıklı diğer haberde ise Mustafa "Kamel" ve Esad Paşa tarafından Anadolu'da ayrı bir hükümet kurma olasılığının Yunan kaynaklardan Paris Konferansı'na iletildiği aktarılırken, 40.000 asker, 55 ağır silah ve makineli tüfekle birlikte M. Kemal Paşa'nın İstanbul'daki hükümetin talimatlarına uymayı reddettiği belirtiliyor. Ayrıca Anadolu'da bulunduğu anlaşılan Esad Paşa'nın M. Kemal ile bağlantı kurarak yeni bir hükümet koalisyonu oluşturmayı umduğu aynı haberde geçmekte*dir.[245]

10 Temmuz 1919. Hariciye Nazırı Safa, İstanbul'daki İngiliz Fevkalade Komiser Amiral Calthorpe'ye cevabî muhtıra verdi: *Kemal Paşa "İrade-i Seniyye" ile vazifelerinden alınmıştır. Binaenaleyh artık kendisinin resmî hiçbir sıfatı yoktur...Cemal Paşa...halen bir haftadan fazla bir zamandan beri İstanbul'da bulunmaktadır...İzmir'in işgalinden önce tahrikât mevcut olmadığı için bu tahrikâtın sadece İttihat ve Terakki taraftarlarına izafe edilmesi doğru değildir. Ve her şeyden önce Helen kıtalarının kat'iyen i'tizar kabul etmez istilâsından, mahallinde teşekkül eden Rum çeteleriyle anlaşma halinde yapılan işitilmemiş dehşet ve mezalimden ileri gelmiş bulunmaktadır...Müslümanların heyecanı; Ermeni Cumhuriyeti topraklarının Sivas'a kadar genişlemesi rivayeti ve Trabzon vilayeti içerisinde Pontus Cumhuriyeti adıyla yeni bir Yunan devletinin teşekkülü hakkındaki söylentilerle daha da çoğalmıştır*.[246]

İspanyol *El Dia* gazetesinde *Türkiye ile ilgili üç öngörüde bulunabileceği ifade edilmiştir. Birincisi, Türkiye'nin kötü dehası ile İttihat ve Terakki Komitesi güçlenecek, ikincisi Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili*

---

[242] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 133.

[243] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 106.

[244] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 106. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ilaveler tarafımıza aiddir.

[245] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 93. Berk, mezkûr "Esad Paşa"yı yanlış olarak Arnavud Esad Toptani telakki etmiştir. Adı geçen Esad, İttihadçı Ferik Yanyalı Mehmed Esad Bülkat olmalıdır. Nitekim Mekâtib-i Askeriye Umûmî Müfettişi Esad, 24 Temmuz 1919'da Konya'daki 2'nci Ordu Müfettişliğine tayin edilecektir: Mustafa Talha Savaş, *Son Dönem Osmanlı Kumandanlarından Mehmed Esad (Bülkat) Paşa (1862-1952)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 167.

[246] Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 109.

Avrupa devletlerinin siyasetçi ve finansörleri, gizli ve tehlikeli entrikalara başlayacaklar ve üçüncüsü Türkler ile Yunanlılar birbirlerini öldürmeye devam edecekler.[247]

13 Temmuz 1919. Samsun'daki İngiliz Siyasî Mümessili Yarbay Ian Smith raporundan: *Mustafa Kemal, günü gelince varlıkları için herkesi mücadeleye çağırdı... İttihatçılar, Mustafa Kemal'in propagandasını aktif biçimde desteklediler. Daha ılımlı unsurların etkisi yok. Mustafa Kemal, çatışma başlarsa komiteci çetelerin başları olabilecek tipte Türklerle görüştü ve onlara herhalde nasıl hareket edecekleri hakkında direktif verdi. Çatışmaya karar verildiğinde ilk adım, Samsun ve Havza bölgesinde üç binden fazla tüfeğe sâhip sanılan Rum çeteleriyle hesaplaşmak olacağa benzer*...[248]

> İngiliz Yarbay Ian Smith'in Samsun-Amasya bölgelerindeki durumla ilgili olarak 13 Temmuz'da kaleme aldığı rapor ilginçtir. Smith, raporunda şunları belirtiyor: "Kemal'le Refet Bey'in buradan kaldırılmaları, Hıristiyanlar arasında güvenin yeniden kurulmasına yardımcı olacaktır. Samsun'daki Ortodoks piskoposunun da buradan kaldırılması çok arzulanır. Bu piskopos, bir Pontus devleti kurulması için şimdi yapılmakta olan propagandanın önderliğini yapıyor. Kendisi, ilçenin her yanında, siyasi amaçlarla kurulmuş olan Rum çetelerini denetimi altına almıştır. Görüşlerinde tolerans sahibi değildir ve bir Helenist olarak ihtiraslarının hududu yoktur. Rum (Yunan) ve Ermeni askerleri Sivas'la sahil illerini işgale kalkışırlarsa, hiç kuşkusuz, bu, Türk halkının yerel isyanına ve her yanda anarşiye yol açacaktır. Mustafa Kemal'le Refet Paşa'nın hareketlerine gelince; Kemal o bölgeye ulaşınca halkın her sınıfı arasında dostluk kurulmasını söylerken, Müslümanlar arasında propaganda yaparak ülkenin tehlike içinde olduğunu; iktidardaki yönetimin Türklerin haklarını ve önemli çıkarlarını korumadığını; dolayısıyla, vakit gelince Türklerin kendi varlıkları için savaşmaya hazır olmalarını söylemeye başlamıştır. İzmir olayları ve Müslümanların Sivas'la Samsun'un akıbeti konusundaki kaygıları nedeniyle bu propaganda epey başarılı olmuştur. Bu akımı İttihat ve Terakki de desteklemektedir."[249]

İspanya'nın Atina Elçiliği, Madrid'e rapor gönderdi:

> Selanik merkezli ve Fransızca yayınlanan *Le Progrès* adlı gazetenin 13 Temmuz 1919 tarihli sayısından üç haber kupürü ek olarak verilmekte; haberlere dair hiçbir açıklama ya da yorum yapılmamaktadır. Bu haberlerden, Yunan yetkililerinin bildirilerine dayandırıldığı belirtilen, "Anadolu'daki Durum" başlıklı olanında; Türkiye'nin Yunan kuvvetlerinin işgaline karşı silahlı direniş yaparak, ateşkes koşullarını ihlal ettiği yazmaktadır. Haberde; düzensiz Türk direniş gruplarının, Yunan bölgesinde, halkın huzurunu kaçırdığı; Yunan Orduları Başkumandanı Paraskevopoulos'un İzmir'e doğru yola çıktığı belirtilmektedir, "Anadolu'da Türk Direnişi" başlığı altında yer alan haberinde; "güvenilir kaynaklara göre", İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaptığı çalışmalar sonucunda, Türk direniş grupları oluşturulduğunun kanıtlandığı yazmaktadır. "Milli Direniş" ordularının üç ordudan oluştuğu; Trabzon-Kastamonu-Sivas ordularının Mustafa Kemal Paşa komutasında olup, Binbaşı Küçük Cemal'in bu ordunun Kurmay Başkanı olduğu belirtilmektedir. İkinci ordu, İzmir'le birlikte Konya ve Ankara vilayetlerinde bulunmakta ve General Nureddin Paşa tarafından idare edilmektedir. Aydın'ın güneyinde bulunan üçüncü orduysa General Akit (Akif?) Paşa tarafından komuta edilmektedir. Gazetenin "Bir Türk Cumhuriyeti" başlıklı haberinin; 12 Temmuz tarihli İstanbul menşeli bir haber kaynağına ya da ajansına dayandırıldığı görülmektedir. Bu haberde, Mustafa Kemal Paşa'nın genel karargâhını kurduğu Samsun'da, cumhuriyet ilan ettiği ve bu duyurunun geçen hafta Erzurum'da topladığı Türk Ulusal Meclisi'nde alınan bir karar sonucu olabileceği yazmaktadır.[250]

14 Temmuz 1919. *14 Temmuz'da Konya Posta ve Telgraf Başmüdürlüğü, Anadolu'da hüküm süren bir askeri hükümet tarafından haberleşmeye sansür konulmasına teşebbüs edildiğini bildiriyor, Dahiliye*

---

[247] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 96.

[248] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1287, dipnot *.

[249] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 77. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[250] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 294. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. *Le Progres* haberinin teferruatında birçok hatalar vardır fakat cumhuriyet ilanına ilişkin istihbarat fevkalade calib-i dikkatdir.

Nezâreti de Harbiye Nezâreti'nden bunun hangi maksat ve yetkiye dayanarak yapılmakta olduğu hususunda bilgi istiyor.[251]

19 Temmuz 1919. Karesi'deki (Balıkesir'deki) 61'inci Fırka Kumandanı Kâzım (Özalp), Harbiye Nezâretine Ayvalık cephesi hakkında muhtıra gönderdi. Belirtildiğine göre İngiliz irtibat zabitanı, Balıkesir Kuvâ-yı Milliyesini takdir etmiştir:

> [..] Balıkesir mıntıkasında İngiliz kontrol zabitleri tesadüfen dün muharebe esnasında cephede bulunuyorlardı. Yunanlıların tecavüzlerine ve Yunan torpitosunu Karaağaç civarına kadar yetiştirdiği top ateşi ve kuvayı milliyenin mukabil taarruzunu re'yelayn görmüş ve kabiliyeti milliyeyi nazarı hayretle temaşa etmişlerdir. Nizamiye askerlerimizin gösterdiği sükûnet ve vakarı takdir edip ifadat ve harekâtımızın sıhhat ve samimiyetini anlamışlardır. İngiliz zabitleri, İngiliz Erkânıharbiyesi'ne verecekleri raporda nizamiye askerleriyle kuvayı milliye miktarlarını derç etmek istediklerini beyan etmesi üzerine, mıntıka kumandanı, alayından 500 nefer nizamiye kuvveti bulunduğunu ve kuvayı milliye teşkilâtı ile müşterek olmadığı cihetle bunların miktarı hakkında katî bir malûmatı yok ise de şimdiki halde cephedekileri bir alay (1500 raddesinde) tahmin ettiğini ifade etmiştir. [..][252]

Köprülülü Kâzım Özalp, masondu.[253] Onun İttihadçılığı hakkında:

> İttihat Terakki'nin ünlü komitacı Maarif Nazırı Ahmet Şükrü'ye bağlı olarak çalışmış, İstanbul ve Rumeli'deki faili meçhul cinayetlere karışan İttihatçı fedai komitesi ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesidir. "Köprülülü Kazım Bey", Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa'nın doğu illerindeki faaliyetlerinde Ömer Naci ve Çerkez Reşit Bey'le birlikte, tam Ermeni tehciri sırasında "Van jandarma Seyyar Fırkası Komutanı" olarak çalışmıştır. Selek Kazım Bey için şunları söylemektedir: "Çerkez Ethem de dahil olduğu halde bütün Kuva-yı Milliye kumandanları üzerinde nüfuz tesis etmesini bilmiştir. Rumelili oluşu ve Balkan komitacıları ile geçirdiği uzun tecrübeleri bu İttihatçı ve Teşkilatı Mahsusacı subayın kuvvetli taraflarıdır". Kazım Bey de hatıralarında Karakol'un yöneticilerinden Galatalı Şevket'le yazıştığını anlatmaktadır. İzmir'in işgali öncesinde İzmir'de bulunan Kazım Bey, 14 Mayıs'ta Türk Ocağı'nda toplanan gençlerin "ne yapmalı" sorusu üzerine, gençleri Teşkilat-ı Mahsusa ve İttihat Terakki üyesi Celal Bey'in bulunduğu yere yönlendirmiştir.[254]

20 Temmuz 1919. ABD'nin Akdeniz Donanması Başkumandanı Tuğamiral Mark L. Bristol, rapor kaleme aldı. *Mustafa Kemal önderliğindeki hareket ilk defa "Milliyetçi (Nationalist)" olarak nitelenmiş ve Erzurum'da toplanacak Kongre ile neyin amaçlandığının henüz bilinmediği belirtilmiştir*. *Bristol, İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'daki hareket üzerinde herhangi bir yetkiye sahip olmadığını düşünüyor*. *İstanbul ile Anadolu arasında sadece Sultan Vahdettin vasıtasıyla bir bağlantı mevcuttur*. *Etkin Türklerin bazıları bu harekete katılmak için Anadolu'ya gitmiştir*. *Bristol, raporuna Milli Mücadele'nin Türkler için olumlu bir şeyler yapma niyetinde olup olmadığının zamanla görüleceği kaydını düştü*. *Raporda; Türklerin bir biri ile anlaşamadığı belirtildikten sonra, tek elden Amerikan güdüm idaresinin barış için en iyi çözüm olduğu söyleniyordu*.[255]

21 Temmuz 1919. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Amiral Mark L. Bristol, ABD Dışişleri Bakanına rapor gönderdi. *İlk defa Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'den bahsederek Türk Kongre Heyetinin Sivas'tan Erzurum'a hareket ettiği bilgisi*ne yer verdi. *Bristol raporunda, "Kongre'nin niyetinin ne*

---

[251] Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 113.

[252] Kâzım Özalp. (1988). *Milli Mücadele (1919-1922)* (3. baskı) içinde (c. 1, s. 51-52). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

[253] Celil Layiktez, *Türkiye'de Masonluk Tarihi: Cilt 1 - Başlangıç 1721-1956*, 1999, s. 99.

[254] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 227-228.

[255] İsmail Köse, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)*, 2016, s. 188.

olduğunun tam olarak bilinmemekle birlikte Türklerin, Kongre'nin amacının bir araya gelmek ve milli bir savunma cephesi kurmak olduğunu söyledikleri..." *belirt*iyor.[256]

ABD'nin İstanbul Komiseri Ravndal da ABD Dışişleri Bakanına telgraf keşide eyledi:

> 21 Temmuz 1919 tarihli telgrafta, ilk olarak 1 Temmuz 1919 tarihine ait başka bir telgrafta detaylı olarak aktarılan kabine krizinin, Damat Ferit Kabinesi'nin bir önceki gece istifa etmesiyle gerçeğe dönüştüğü bildirilmiş ve bu durumun muhtemelen diğer damat Tevfik Paşa'nın sadrazam olması ile geçici olarak çözümleneceği tahmininde bulunulmuştur. Ancak bu durum, mevcut pasif politikanın devamı demek olacaktır. İç bölgelerdeki Yunan tecavüzlerine karşı koymak üzere teşkilatlanan ve yeni bir meclis ve meclise karşı sorumlu bir kabine seçimleri yapılmasını isteyen iç bölgelerdeki daha milliyetçi unsurlar, 23 Temmuz'da Sivas'ta toplanacaklardır. Burada yeni bir kabine ve bir ay içerisinde meclis seçimleri yapılmasını talep edeceklerdir. Yüksek komiserler, bu arada Bursa ve İzmir içlerine kadar yayılmakta olan Sivas hareketinin yok edilmesi konusunda Hükümete baskı yapıyor olsalar da böyle bir baskının ciddi bir şekilde deneneceğine inanmak için bir neden yoktur zira nafile olacaktır.[257]

23 Temmuz 1919. Erzurum Kongresi inikad edildi. Erzurum'da seçkinci bir İttihadçı söyleme şahid olunuyor: Hâkimiyet-i Milliye. *Mustafa Kemal, kongrenin ilk günü, İttihadçı söylemin kutsadığı, ama seçkinci açıdan yorumladığı, "hâkimiyet-i milliye" kavramının kitlede nasıl anlaşıldığını görme imkânını bulacaktır.* [Gustave] *Le Bon'dan etkilenen bir askerî bürokrat olarak, o, bu mefhumu, yetkin temsilcilerin halk/millet yararına çalışması, topluma doğru yolu göstermesi olarak değerlendirmektedir*.[258]

> Mustafa Kemal, 23 Temmuz 1919'da İttihatçılar tarafından Doğu'daki Ermeni tehlikesine karşı toplanan Erzurum Kongresi'ne İttihatçıların davetlisi olarak katılabilmiştir. Mustafa Kemal'le birlikte kongreye gelenlerden "Kara" Vasıf da muhtemelen Karakol'un temsilcisi olarak oradadır.[259]

25 Temmuz 1919. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi:

> Raporda Hristiyanların ekonomik olarak köşeye sıkıştırılması için yapılan faaliyetlerden bahsedilmek-tedir. Giresun'da Ağustos ayının başlarında fındık toplama sezonu başlayacaktı. Fındık bahçelerinin çoğu Rumlara aitti. Türkler buralarda genellikle yarıcı olarak çalışmaktaydı. Collaro'ya göre 1915 yılına kadar Rumlara yarıcı olarak çalışan Türkler arasında ürünü paylaşma nokta-sında bir sorun yaşanmamıştı. Ancak 1915 sonrasında yarıcıların topladıkları ürünleri Rum arazi sahiplerine vermemeye başladıkları görülmüştür. Rumlar, Mondros Ateşkes Anlaşmasın-dan sonra ürün paylaşım işinin eskiden olduğu gibi bir düzene kavuşacağını umuyorlardı. Büyük toprak sahibi Rumların fındıklarını toplayan köylerdeki Müslümanlar topladıkları ürününün toprak sahibine düşen kısmını o yıl vermeme kararı almışlardı. Collaro'ya göre bölgedeki İttihatçıların kışkırtması sonucu bu karar alınmıştı. Bölgede yaşanan güvenlik zafiyetinden dolayı toprak sahipleri arazilerine gidip bu soruna el koyamamaktaydılar. Bu durum İngiliz ve Fransız sermayesinin de bulunduğu Osmanlı Bankasına borcu olan zengin Rumların borçlarını ödeyemeyecekleri anlamına geliyordu. Collaro bu durum için acilen tedbir alınması gerektiğinden bahisle aşağıdaki tavsiyelerde bulunmuştur:
>
> > "1. Pertev Efendinin görevden alınıp Gümrük Müdürü Sıddık Bey (Hürriyet ve İtilaf taraftarı) gibi iyi niyetli ve İttihatçı olmayan birinin göreve getirilmesi,
> >
> > 2. Bölgedeki jandarma birliklerinin güçlendirilmesi,

[256] İsmail Köse, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)*, 2016, s. 188.

[257] *NARA*, Amerikan Komiseri Ravndal tarafından İstanbul'dan çekilen ve Paris yoluyla ABD Dışişleri'ne iletilen telgraf, 21.07.1919, 867.00/896, s. 1; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 38.

[258] M. Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 293. "[Gustave]" ziyadesi tarafımıza aiddir.

[259] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 121.

3. Giresun'a vali ile İngiliz, Fransız ve Amerikalı temsilcilerin gelip bölgedeki köylerde muhtar, imam ve köy ihtiyar meclisi üyeleriyle görüşüp onlara sert tedbirler alınması noktasında telkinlerde bulunması."

Collaro'ya göre bu saydıkları Giresun'da Rum azınlığın haklarının korunması için gerekli şeylerdi.

Yabancı temsilcilerin hedefinde olan Pertev Efendi, 19 Temmuz 1919'da *Energhia* vapuruyla Giresun'a gelen Rum göçmenlerin şehre girmelerine izin vermemişti. Tirebolu, Espiye ve Bulancak'daki eski yerlerine gitmek isteyen göçmenler Ordu'ya gitmek zorunda kalmıştı.[260]

26 Temmuz 1919. İspanya'nın İstanbul Fevkalade Elçisi Juan Servert, İspanya Hariciye Nezaretine rapor gönderdi. *"Doğu vilayetlerini tahsis için Ermenilere verilen desteğe karşı" İmparatorluk'un önde gelenleri ve yetkililerden "çok hararetli" protestolar geldiğini belirtmektedir*. *Protestolarda, bu yerlerin "çağlar boyunca kesintiye uğramamış Türk mülkiyetine ve saltanatına ait oldukları" ve "Avrupa'yı aldatmak için sahte suçlamalara başvurulduğu" vurgulanmaktadır. Protesto belgesini imzalayanlar; cesaretlerinin de bir göstergesi olarak kanlarını feda edeceklerini, Hilafetin haklarına karşı bir hareket karşısında sorumluluğun kendilerine ait olmadığı, Ermenilerin boyunduruğu altında hiçbir yolu kabul etmeyeceklerini belirtmektedirler*.[261]

27 Temmuz 1919. İngiltere'nin İstanbul Fevkalade Komiseri Amiral Calthorpe, Hariciye Nazırı Vekili Lord Curzon'a şifreli telgraf gönderdi: *"Türkler, yenilgiye uğratılmış olduklarını yavaşça anlamaya başlamışlardı ve muhtemelen Trakya ile İstanbul da dahil olmak üzere, imparatorluklarının geniş çapta kimi bölgelerini teslim etmeye; İngiliz yönetiminin desteğini ve kılavuzluğunu kabullenmeye hazırlanıyorlardı. Ancak, sürekli ve karşılıklı saldırı ve kan dökümüne neden olan İzmir olayları ve İtalyanların Antalya'ya çıkarma yapmış olmaları Türk siyasi partilerinin birçoğunun yoğunlaşmasına ve sağlam bir blok kurmasına neden olmuştur." Amiral Calthorpe'a göre bu gelişmeler, İttihat ve Terakki'yi yeniden diriltmiş ve onu güçlü ve aktif bir örgüt haline getirmişti. Bu aktivistlerin görüşünce, Batılı Hıristiyan güçlerinden ümit verici hiçbir şey beklenemezdi; dolayısıyla kendi güçlerine güvenmelidirler*.[262]

28 Temmuz 1919. Miralay Salahaddin (Köseoğlu), Sivas'a muvasalat ederek 3'üncü Kolordu Kumandanlığını deruhte etti. İkinci Dünya Savaşından sonra kaleme alacağı hatıratında şunları yazacaktır:

Bu tarihte Sivas'taki vaziyet şudur:

Vali Reşit Paşa, 12 Haziran'da Sivas'a gelmiştir. Kendisi 1908 İnkılabı'nda Serez mutasarrıfı iken saraya yirmi dört saate kadar Kanun-i Esasi ilan olunmazsa, veliaht-ı saltanata biat olunacağı hakkındaki telgrafı göndermiş, hilkaten *[yaradılışından]* evsaf-ı mutedile esbabından ve idare-i maslahat erbabından idi.

İstanbul'da milleti kurtaracak bir makam ve kuvvet kalmadığını görerek halas ve necatın Anadolu'da toplulukla mümkün olacağını ve fakat ileri gidilip iş müttefikinle cidal ve kıtale varırsa sonu alınamayacağını ve Paşa ile yaranı yek at, yek mızrak olmakla bir dağ başına çekilebilirlerse de kendisi gibi kesîr-ül-ıyâl *[geçindirmek zorunda bulunduğu kalabalık bir ailesi]* olanların buna muktedir olamayacağını söyledi.*

---

[260] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/15; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 342. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[261] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 193. Altı vilayetin Ermenistan'a ilhakı endişesi, Harekat-ı Milliye dinamiklerindendir.

[262] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 79.

* Fethi Sami Baltalimanlı'nın Kadir Mısıroğlu'na aktardığına göre, sakıt Halife-Padişah Vahideddin'in Mustafa Kemal'i Anadolu'ya hususî vazifeyle göndermesinde 2 sebeb belirleyiciydi: Birincisi, Mustafa Kemal Alman siyasetine karşıydı, İngilizperverdi. İkincisi, bekârdı, sergüzeştî protesto hareketine atılabilirdi: Kadir Mısıroğlu, *Benden Tarihe Haberler*, 2016, s. 77-78.

Sivas Kadısı Hasbi Efendi, valinin vürudundan evvel vekâlette bulunmuş, eski İttihatçılardan hamiyetli, afif *[temiz]* ve nispeten ceri' *[cesur]* bir zattı. Hüsnüniyeti ile tanınmıştı. İttihatçılar resmen dağılmış olduğundan kulüpleri yoktu. Resmi takibata uğramamak üzere ortada görünmüyorlardı. Müdafaa-i Hukuk'un Sivas şubesi evvelce pek teşebbüssüz iken vilayet mebus-ı sabıkı Rasim Bey'in gayreti ve İbrahim Tali Bey'le Kemal Bey'in teşvikâtı ile canlanmış olup zevat-ı âtiyeden mürekkep idi:

Reis: Müftü Hacı Rauf Efendi
Aza: Bacanakzade Hamdi Bey
Rasim Başara (Uzun müddet Sivas mebusu idi)
Nüfus Müdürü Abdülmuttalip Öker (halen mebus)
Darendeli Osman Efendi (tüccar)
Şekerzade İsmail Efendi (tüccar)
Sığırcızade Hayri Bey (tüccar)

Bundan başka memleket münevverlerinden:

Kahyazade Halis Turgut (ikinci devrede mebus iken İzmir meselesi dolayısıyla bilahare idam edildi)
Balizade Ömer (tüccar)
Belediye Reisi Evliya Efendi
Emir Paşazade Hamit

ve isimlerini hatırlayamadığım diğer zevat memleket meselelerinde gayret ve fedakârlıklarıyla göze çarpıyordu.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası Sivas şubesi İlyaszade Halit Bey'in riyasetinde idi. Mensubini miktarı bilinememekte ise de başlıca Şemsi Sivasi Dergâhı Şeyhi Recep Kamil Efendi etrafından bulunmakta ve hükümetten mütevahhiş *[ürkek]* durmakta idiler.

Şehrin nüfusu, umranı *[imarı]*, vesait-i medeniyesi, gençliği, sanat erbabının azlığı acınacak bir seviye ve adette idi. Askere giden gençlerin büyük bir kısmı geri dönmemişti. Uzun müddet devam eden harbin doğurduğu pahalılık ve sefalet aileleri kemirmiş, ellerindeki serveti heder etmişti. Şekavet her tarafta çoğalmıştı.

Köylerde erkek nüfusu ya pek az, ya kalmamış gibi idi. Anadolu'nun tam ortasında mühim ve işlek bir vilayet merkezinde, barınacak bir temiz otel, temiz bir lokanta bulunmazdı. İtilaf kuvvetlerinin İzmir'e çıkarak Salihli ve Aydın'a kadar saldırmaları, şimalde İstanbul, Zonguldak, Samsun, Merzifon'un işgali, cenupta Adana, Mersin, Maraş'a kadar düşmanın ilerlemesi ile her taraftan çember altına alınan halk, akıbeti hakkında karar veremeyecek kadar bunalmış idi.[263]

29 Temmuz 1919. Samsun'daki İngiliz İrtibat Subayı Yüzbaşı J. S. Perring rapor kaleme aldı: *Kovak (Kavak ?), Havza ve Tokat temsilcileri harekete geçmemişlerdir ve kongreye katılmak niyetinde değillerdir. Mustafa Kemal'e eski Donanma Bakanı Rauf Bey'le 38 kişilik maiyeti eşlik ediyor. Onun (Mustafa Kemal'in) amacı, ordu komutanlarının denetimi altında birçok çeteler (milis güçleri) kurmaktır. Onun örgütünün toplantı merkezi Amasya'dır ve orada, herhangi bir askeri çıkarmaya karşı koymak amacındadır. Yine Kemal'in çeteleri, Doğu illerinde daha geniş bir Ermenistan kurulmasını önlemede seferber edileceklerdir. Kemal'in karargâhı Erzurum'dadır ve orada yapılacak olan kongreye delegeler davet etmiştir*.[264]

Perring, *Erzurum Kongresine çok az sayıda delegenin katıldığını, bunlar arasında özellikle Kars'dan gelen birçok Bolşevik temsilcisi bulunduğunu, "Amasya komutanlığına yeni atandığını" öne sürdüğü Arif Beye atfen İngiliz Yüksek Komiser Vekili Richard Webb'e bildiriyor. Perring'e göre, Arif Bey, ulusal akımın başarısızlığa uğradığını, bununla birlikte, mali durumun sağlam olduğunu ve son günlerde Suşa'da bulunan Enver Paşanın, M. Kemal'le sıkı temas halinde olduğuna inandığını kendisine söylemişti*r.

[263] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 143-144.
[264] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 78-79.

Perring'in bu raporu, İngiliz Dışişleri Bakanlığında M. Kemal'in gerçekten Bolşeviklerle temas halinde olduğu ve ulusal akımın "tehlikesinin" gittikçe azaldığı izlenimini yaratmıştır.[265]

30 Temmuz 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, Hariciye Nâzırı Vekili Curzon'a Türkiye'nin ahvali hakkında muhtıra gönderdi:

> Umumî asayiş gittikçe daha fenaya gidiyor. . . millî hareketin yayılması haydutluğa taze şiddet vermiştir, bir Haçlılar Seferi için toplanan kuvvetler tahsisan Türk bağımsızlığının savunulması içindir. . . M. Kemal Paşa ve onunla birleşenler. . . nüfuzlarını mahallî memurlara zorla kabul ettirmektedirler. . . hareket kendiliğinden olma değil. . . ama İttihat ve Terakki Komitesinin liderlerinin teşvikiyle, hâlâ mevcut teşkilâtın da yardımı ile bir lâzime gibi meydana gelmiş görümektedir.[266]

Calthorpe'nin muhtırasına göre *kamu güvenliği gittikçe* kötüleşmekte, *Millî Hareket* hızla yayılmaktadır. Mustafa Kemal ve kadrosu merkezî hükûmetle bağlarını koparmış; henüz müstakil bir hükümet kurulmamışsa da merkezî hükümetin hâkimiyeti silinmektedir. *Millî Hareket* şu sebeblere binaen hızla sirayet etmektedir: (*i*) Anadolu'daki Yunan ve İtalyan işgalleri; (*ii*) Pontus Cumhuriyetinin ve Ermenistan Cumhuriyetinin kurulacağı söylentileri; (*iii*) İttihadçıların desteği; (*iv*) merkezî hükümetin güçsüzlüğü. Binaenaleyh *tevkifler ve sürgünler Millî hareketi pek* de önleyemecektir.[267]

Sadrazam Damad Ferid, İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Başmüşaviri Thomas Hohler'le mülakat ediyor. Sadrazam, İttihad ve Terakki Cemiyetinin Harekat-ı Milliye namıyla yeniden canlandığını ve merkezinin İstanbul'da bulunduğunu; rüesasında Ahmed İzzet (Furgaç), Ahmed Rıza, Çürüksulu Mahmud'un yer aldığını; Harbiye Nâzırı Nâzım'ın kendisine [Damad Ferid'e] ihanet ettiğini; Veliahd Abdülmecid'i de saflarına kattıklarını; İttihadçı Mustafa Kemal ve rüfekası tarafından nâzırların istifa etmesi için hemen hemen her gün baskı yapıldığını velakin buna mukabil Mustafa Kemal ve rüfekası hakkında tevkif emri çıkarttığını belirtiyor. *Sonra Sadrazam, istifa etmesi ve Padişah'ın tahttan çekilmesi halinde korunup korunmayacaklarını sordu. Hohler buna Londra'nın karar vereceğini söyledi*.[268]

31 Temmuz 1919. 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Mühim olarak harekât-ı milliye başladığı zaman M. Kemal ve Rauf'u kimse tanımıyordu. Bunlar sonradan iltihak ettiler*.[269]

> Merhum Karabekir, bana bir gün Mustafa Kemâl'in İngilizlerle anlaşarak Millî Mücâdele'ye girdiğini, İngilizlerin Ruslara karşı Türkiye'den daha iyi bir mukâvemet cephesi kuramayacaklarını anladıklarını söylemişti.[270]

Temmuz 1919. Kesin tarihini tayin edebilmek mevcut verilere nazaran pek mümkün değil fakat vakanın faillerinden Teşkilat-ı Mahsusacı kongre delegesi Süleyman Necati'nin (Güneri) hatıratına bakılırsa, kongrenin ilk içtimasından sonraki günlerde, Heyet-i Merkeziye reisi Mustafa Kemal, Erzurum Kongresine müşkilat çıkartan Elaziz Valisi Feyzioğlu Ali Galib'in öldürtülmesini emir vermiştir. Heyet-i Merkeziye idarecileri Kâzım Karabekir'in ve Hüseyin Rauf'un (Orbay) bu tertibattan haberleri bulunmuyor. Süleyman Necati'ye bakılırsa kendisi, İttihad ve Terakki'nin siyasî cinayet işlerine *istihdam* ettiği Ebulhindili Cafer'i* ve avenesini Mustafa Kemal'e suikast için önermiştir. Mustafa Kemal, kabul etmiştir. Yine Süleyman Necati'ye göre, bu karar onun evinde takarrür etmiştir fakat mahrem

---

[265] FO/4158/118399, Yüzbaşı Perring'in raporu, Samsun, 29.7.1919; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1989, c. 1, s. 106-107. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[266] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 168-169.

[267] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. XXXVI.

[268] FO, 406/41; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 168.

[269] Kâzım Karabekir, *Günlükler 1906-1948*, 2009, c. 1, s. ?.

[270] Samet Ağaoğlu, *Siyasî Günlük*, 1992, s. 219.

* Doğan Avcıoğlu: "..Ermeni sürgününden zenginleşen Erzurum'un İttihatçı kabadayılarından Ebülhindili Cafer.." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 559, dipnot 281.

toplantıda bulunan Nâzım Nazmi nam mütekaid jandarma zabiti, bu gizli tertibatı Erzurum Mevki Kumandanı Topçu Miralay Erzurumlu Rüştü'ye (Soydan) ihbar etmiş, Miralay Rüştü de kumandanı Kâzım Karabekir'i haberdar kılmıştır. Karabekir ve Rauf, büyük telaşa kapılmışlar, kendilerinin malumatı olmaksızın böylesi bir siyasî cinayet tertiplenmesini, kendi mevcudiyetlerine yönelik potansiyel bir tehdit görmüşlerdir. Rauf, Karabekir'i de temsil etmek suretiyle Süleyman Necati'yle görüşmüş, *Hem bizi Hey'et-i Temsiliyeye intihab ediyorsunuz, hem de bizden gizli iş döndürüyorsunuz* demiş, Heyet-i Temsiliyenin cinayet işlenmesini istemediğini katiyetle bildirmiş ve Sivas'a doğru yola çıkmış bulunan İttihadçı suikast timine görev iptal emri acilen bildirilmiş ve *köyden köye teşkilâtlara ma'ruf zatlar vasıtasıyla mektub gönderilmiş. Ali Galib devren mülhakatta bulunduğundan müfreze beklemeğe mecbur olmuş ve o zamana kadar da emir yetişmiş*, suikast durdurulmuştur.[271]

> Sivas Kongresi günlerinde, Sivas'a yürümesi beklenen Ali Galip'e karşı tedbirler alınırken İzmir suikastinde asılacak olan koyu İttihatçı milletvekillerinden Halis Turgut'a da başvurulmuştur. Halis Turgut, Ermeni olaylarından ve İttihatçılıktan suçludur, aranmaktadır, dağa çıkmıştır. Bulunur, yardımı istenir. Halis Turgut gelir ve söze şöyle başlar: "Ben önce İttihatçıyım, sonra da Türkçüyüm. Bunu bir kez bilin de ondan sonra ne isterseniz söyleyin". (Rauf Orbay'ın Hâtıraları, Yakın Tarihimiz, Cilt III, s. 112)[272]

Amerikan yetkilileri Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktıktan sonraki ilk iki ay süresince Anadolu' daki hareketi Genç Türklerin (Young Turks) yeni bir teşebbüsü olarak değerlendirmekteydi.[273]

Temmuz 1919'da İngiliz Askeri Servisi'nin İstanbul Bürosu, Enver'in Anadolu'daki Milli Hareketi yönlendirmek için Azerbaycan'da olduğunu ve Mustafa Kemal ile yakın ilişkide bulunduğunu tahmin ediyordu. Mustafa Kemal'in de Enver, Faysal ve Bolşevikler ile bağlantılı olduğu tahmin edilmekteydi.[274]

Ağustos 1919. Berlin'de firarî bulunan İttihadçı lider, sabık sadrazam, Sabataycı Mehmed Talat'tan İngiliz askerî heyeti mensubuna teklif: *İngiltere Kral Hükümeti* bizimle *işbirliğine rıza gösterdiği takdirde Türkçe konuşulan topraklar üzerinde birlik halinde bir Türkiye kurulabilece*ktir.[275]

Ağustos 1919'da, Meşhed'deki General Malleson, geniş araştırmalar sonucunda Enver Paşa'nın son iki yıl içinde Hazar'ın doğusunda bulunmadığına karar vermiştir.[276]

---

[271] Süleyman Necati Güneri, *Hâtıra Defteri*, 1999, s. 73-75. Ebulhindili Cafer (Erçıkan), Teşkilât-ı Mahsusa'nın "fedai"lerinden yani tetikçilerinden idi: İbrahim Ethem Atnur, *Ebulhindili Cafer Bey'in Kaleminden Teşkilat-ı Mahsusa'nın Türkiye'nin Doğusunda Yapılanması ve I. Dünya Savaşı Günlerindeki Faaliyetleri*, 2015, s. 691. "Cafer'i Halit Bey vasıtasıyla Elâziz Valisi Ali Galip'i vurdurmaya gönderen Kemal Paşa idi. Bu katillerin kurtarılarak, elde tutulmasını Halit vasıtasıyla yaparak bu vaziyeti kendisi yapmıştır." Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 624, 657. "Mustafa Kemal, Erzurum'a gider gitmez Ali Galip'i öldürtmeye kalkışm"ıştır. "Temmuzun son haftasında Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'in Ali Galip'i öldürtmek için Halit Bey'in (sonra paşa) salık verdiği Ebülhindili Cafer'i (Erzurumlu Cafer Arslan) birkaç arkadaşıyla yola çıkardığını öğreniyor ve bu işe engel oluyor." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 559, dipnot 279. "Halit [Karsıalan] Bey'le bağlantılı olan Ebulhintli Câfer, Erzurum'un İttihatçı kabadayılarındandır. Ermeni sürgünü günlerinde, kabadayılık yoluyla, önemli bir servet toplamıştır." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1185. Mustafa Kemal'in adı suikastle mazide de anılmıştır. 6 Nisan 1909'da gündüz vakti İttihadçılar tarafından Galata Köprüsünde vurularak katledilen *Serbestî* gazetesi başmuharriri Hasan Fehmi suikastınının tertipçileri arasında; Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in belirttiğine göre; Mustafa Kemal de yer alıyordu. Bu tür tertibata dahil oluşu, onun hızlıca rütbe atlamasına vesile olmuş imiş: Faruk Gezgin. (2010). *Ali Kemal: Bir Muhalifin Hikâyesi* (s. 126, dipnot 23). İstanbul: İsis Yayıncılık.

[272] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1181, dipnot *.

[273] İsmail Köse, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)*, 2016, s. 187.

[274] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 21.

[275] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 173.

[276] I. O. L/P ve S/1O/741, Filo 1735/1918; Aktaran: Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 21.

3 Ağustos 1919 evveli bir tarih. İstanbul'daki İttihadçı emekli Miralay Kara Vasıf (Karakol), Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal'e, Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuad (Cebesoy) aracılığıyla uzunca muhtıra gönderdi. Ali Fuad, yıllar sonra, sadece bir paragrafını mevzubahis ediyor: *Enver Paşanın Erzurumda olduğu, harekâtın millî değil, İttihatçı ricali sabıkasının tahrikâtı ve hatta bolşeviklik gayesi ile yapıldığı İngiliz propagandası ile Amerikan mümessiline de aksetti. Aranızda bilhassa Enver Paşa ile ricali mahkûme ve sabıkanın bulunması her tarafta harekâtı tasvip eden bitaraf ve bazı hayırhah Hürriyet ve İtilâfçıları bile pek fena mütalâalara sevkettiğini ehemmiyetle arzederim*.[277]

3 Ağustos 1919. Mustafa Kemal, Kara Vasıf'a cevabî şifreli 221 numaralı şifreli telgraf gönderdi:

> Enver Paşa Erzurum havalisinde olmadığı gibi Kafkasya havalisinde bulunduğu da gayri mahsüstür. Bu havalide Enver Paşanın ismi bile yâdolunmuyor. Cereyanı millî, İttihatçılık tahrikâtından ve ricali sabıkanın tesir ve alâkasından külliyen âri ve münezzeh bulunduğu cihetle bu iş'arat hayreti mucip olmuştur. Bütün ehli takdire malûmdur ki, cereyanı millînin esbabı hakikiye ve kat'iyesi İzmir vekayiinden, Ermeni istilası tehlikelerinden mütevellit olup Erzurum kongresinin bütün ruh ve gayesi İttihatçılığın İtilâfçılığın, velhasıl fırkacılıkla her türlü siyasi cereyanların fevkindedir. Bir kaç güne kadar kongrenin faaliyet ve mesaisi bunu tamamiyle izhar ve isbat edecektir.
>
> Binaenaleyh memleketimizde daima fena cereyanlar ihdasına çalışan düşmanlarımızla onların yine dahilimizdeki bazı alât ve vesaiti muzırrasına meydan vermemeniz, keyfiyeti gerek iradei milliyeye taraftar olan namuslu Hürriyet ve İtilâf zümresine ve bitaraf zevata ve gerekse Amerikan mümessillerine sarahaten iblağ ve temin ve şüphenin izale buyurulmasını rica ederiz.[278]

4 Ağustos 1919. 4 Ağustos 1919. *Damat Ferit Paşa 4 Ağustos'ta Harbiye ve Dahiliye Nâzırlarından, Uşak'ta Kuvâ-yi Miliye namına hareket ederek devlet işlerine müdahale ettiklerini belirttiği birtakım silahlı kişiler hakkında gereken işlemin yapılmasını istiyor*. *Kuvâ-yi Milliye mutasarrıflardan da taraftar buluyordu. Akyazı'ya giden İzmit mutasarrıfı, "Teşkilât-ı Mahsusa Efradı" namıyla kurulup hükümet-i mahalliyeye bağlı olan Milis Müfreze Kumandanlarının telgraflarının kabul edilmesi için ısrar etmiş ve bunun üzerine Posta Telgraf ve Telefon Müdüriyet-i Umumiyesi, "Milis Müfreze Kumandanları" tarafından yazılacak telgrafların resmî olup olmadığını Dahiliye Nezâreti'nden sormuş, bu gibi telgrafların çekilmesinin uygun olmadığı, "Teşkilât-ı Mahsusa" gibi devletçe kabul edilmemiş ünvanlarla çekilmek üzere getirilecek telgrafların ücreti verilmek şartıyla dahi kabul edilmemesi gerektiği cevabı verilmiştir*.[279]

Yunan Hariciye Nâzırı *Politis'in 4 ağustos 1919'da Londra'ya aktardığı, İstanbul'dan gelen ve o ana kadar doğrulanamıyan bir telgrafta,* Müttefik askerî heyetindeki Yunan Hükümeti mümessili *albay Kateçakis'in elde ettiği bilgiye göre, türk hükumetinin başkanı ile diğer bakanlarının, mevcut rejimi devirmiye hazırlanan Anadolu'daki harekete katılmak için İstanbul'dan ayrılmak üzere oldukları yazılıydı*.[280]

5 Ağustos 1919. İstanbul'daki ABD Komiseri Ravndal, Washington'a rapor gönderdi. Türkiye bir Amerikan mandası olması halinde *Hükümet, Konya'ya ya da Ankara'ya götürülebilir, Padişah'a ise İstanbul'da Halife olarak kalma olanağı tanınabilir.*[281]

5 ağustos'ta İstanbul'dan verilen bilgilere göre, Mustafa Kemal'in tehdit edici durumunun gittikçe büyümekte olduğu söylentileri dolaşmaktadır. Öte yandan, Milliyetçilerin İstanbul'daki dostları, kabine

---

[277] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücâdele Hatıraları*, 1953, s. 139.
[278] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücâdele Hatıraları*, 1953, s. 139-140.
[279] Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 131.
[280] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 212. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[281] Orhan Duru. (2011). *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları* (6. baskı) içinde (s. 27). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

dışında bırakılmış politikacılarla gazetecilerin büyük bir bölümüdür. Eylemin Hıristiyanlara ve Yunanlılara karşı bile olmadığını zayıf ve gerici hükümete karşı yapıldığını savunuyorlardı.[282]

> Söz edilen 5 Ağustos 1919 tarihli telgrafta ilk olarak Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini üstelendiği ulusal bağımsızlık hareketinin yabancı çevrelerde neden olduğu endişeden bahsedilmektedir. Telgrafta aktarılana göre, Anadolu'daki Mustafa Kemal yanlılarının tehditkâr tutumu hususunda söylentiler yaygındır. Söylenilenlere göre bu sözde vatanseverler, Ermenilere karşı yeni misillemelerde bulunmak üzereydiler. Bu kimselerin, Pan-İslamist milliyetçi hisler ile kışkırtıldığı ve Hazar Denizi'ne doğru geniş çapta bir Müslüman hâkimiyeti tasavvur ettikleri ifade edilmektedir. Diğer taraftan İstanbul'daki yandaşları, -ki görünüşe göre bu kimseler gazete editörleri ve kabine dışındaki siyasetçiler arasında çoğunluktaydılar- uzun süren tansiyon ve gerginlikten ötürü nahoş hadiseler meydana gelme ihtimali olsa da Mustafa Kemal hareketinin, başlıca Ermeni ve Rumlara karşı bir askeri teşkilatlanma değil, mevcut "aciz ve irticacı" hükümete karşı olduğu hususunda ısrarcıydılar.[283]

7 Ağustos 1919. Erzurum Kongresi tamamlandı.

> Erzurum Kongresinden (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) sonra, Fransız Havas ajansı muhabiri Anadolu hareketi konusunda Damat Ferit'e fikrini sorunca, sadrazam demiştir ki: "Yalnızca burada değil, Fransa, İngiltere ve öteki ülkelerde de abartılmış haberler yayılıyor. Amaç kamuoyunu Türkiye aleyhine etkilemektir. Gerçek durum şudur: Halinden memnun olmayan ve ihtiraslı bazı kişiler, ellerinde bol para bulunduğu ve eski rejimi aradıkları için, içinde bulunduğumuz şartlardan yararlanıo Küçük-Asya'da karışıklık çıkarmaya uğraşıyorlar. Çok iyimser görünmek istemiyorsam da, başaramayacaklarını umuyorum…[284]

Mustafa Kemal'e biat eden Topal Osman, Mustafa Kemal'e muhalefet eden Erzurum Kongresi delegelerini (Kitapçızade İbrahim Hamdi, Ali Naci Duyduk) tasfiye edecektir.[285]

Açıklamalı [ÖA2]: Uzun uzun anlatılıyor fakat şimdi usandık.

Halil'i (Kut), Sivas'a muvasalat etmek üzere İstanbul'daki Bekirağa Bölüğünden firar etti.[286] Nuri (Killigil) de Batum'daki hapishaneden firar etti. İkisi de *Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kızıl Ordu arasında aracılık* yapacaklardır.[287]

Kazım Karabekir *bu kaçışın İngilizler tarafından organize edildiğini ileri sürerek, İngilizlerin amacını şöyle ifade etmiştir: "Bolşeviklerin Kafkaslara inmesi haline karşı İngilizler Menşevik Gürcü ve Taşnak Ermeni ve Müsavat Azerbaycan hükümetlerinden mürekkep bir cephe yapmak istiyorlardı, öyle cephe ki aynı zamanda Türkiye'nin Şark cephesini de tutacaklar ve Bolşeviklerle Türklerin temasına mani olacaklardı."*[288]

---

[282] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 181.

[283] *NARA*, Amerikan Komiseri Ravndal tarafından İstanbul'dan çekilen ve Paris yoluyla ABD Dışişleri'ne iletilen telgraf, 05.08.1919, 867.00/907, s. 1; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 39. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[284] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 85.

[285] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1189-1193.

[286] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 250. 56'ncı Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Günsav'ın günlüğünde belirttiğine göre, Halil'in firarında Galatalı Şevket, Kara Vasıf ve Naim Cevat yardım etmişlerdir: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 202.

[287] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye,* 1998, s. 93. "Doğu Ordu Grubu'nun başındaki Halil Paşa ve İslam Ordusu'nun lideri Nuri Paşa birlikte Bakû'nun Eylül 1918'de Türklerce ele geçirilmesinde merkezi bir rol oynamışlardı. Halil ve Nuri paşalar, Mondros Mütarekesi'nin ardından ve aynı yılın kasımında İngilizler tarafından tutuklanmışlar."

[288] Nurettin Çakıcı, *Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919-1922)*, 2021, s. 77.

7 Ağustos 1919'da Bekirağa Bölüğü'nden kaçırılan Halil Paşa ile Küçük Talât, Kısıklı'dan sonra ve Karamürsel'e geçmeden önce, bir hafta süreyle Yahya Kaptan'ın himayesinde kalmışlardır. Bu sırada Yahya Kaptan'ın İstanbul örgütüyle arası çok iyidir. Yahya Kaptan, Bulgar, Sırp, Yunanlılara karşı mücadele etmiş (herhalde Balkan Savaşları sıralarında), Teşkilat-ı Mahsusa'da yer almış, İttihat ve Terakki'nin yakını, Köprülülü bir çeteciydi. Nitekim Halil Paşa, Yahya Kaptan ile birlikteyken, Kara Vasıf gelmiş ve Yahya Kaptan'a çetesinin iaşesi için 4 bin lira getirmişti.[289]

ABD'nin İstanbul Komiseri Ravndal, ABD'nin Paris Büyükelçisine rapor gönderdi:

Rapor

Amerikan Elçiliğine
Paris

7 Ağustos 1919, İstanbul

Batum ve Trabzon'dan dönen *Chesbrough*, bu bölgedeki durumu anlatmak için şu raporu verdi:

"Rus ve Türk birliklerinin sürekli varlığı nedeniyle Trabzon ve Erzurum yöreleri büyük ölçüde yoksullaşmıştır. Nüfusu savaş sırasında yanı yarıya azalan Trabzon, şimdi yavaş yavaş geriye dönen Müslüman, Ermeni ve Rum göçmenlerle dolmaktadır. Ticaret durmuştur ve iyileşme eğilimi göstermiyor. Bu bölgelerde, birkaç denetim subayı dışında İngiliz birliği yoktur. Rus ordusunun geride bıraktığı silahları Novorosisk'e götürmek için İngiliz denetim subayı yardımıyla Gönüllü Ordudan (Beyaz Rus Ordusu) gelen bir Rus heyeti şimdi Trabzon'dadır, ancak çabalarını Türkler engellemektedir. 10 Temmuz'da Trabzon'da meydana gelen dinamit patlaması, kuşkusuz Türklerin hesaplı bir eylemidir.

Mustafa Kemal Paşa kurmaylanıyla birlikte Erzurum'da bir kongreye katılmışlar. Kongreye Küçük Asya'dan iki yüz Müslüman delege, Afganistan, Türkistan, Dağıstan, Mezopotamya, Gürcistan, Rus Ermenistanı ve Azerbaycan'dan bazı delegeler katılmışlardır. Bu vilayetlerdeki subayların büyük bir bölümü Kemal'in etkisi altındadır. Bu subaylar ona askere alınacakların listesini vermişler ve gizlice üç sınıf askere çağrılmıştır. Bunlar ayda 10 kuruş almakta ve yiyecek verilmemektedir, dolayısıyla pek çoğu kaçmaktadır. Trabzon'dan ayrılan iki yüz kişiden 35'i gelmiş, iki teğmen dahil, geri kalanı kaçmıştır. Bu vilayetlerde halen 20 bin kişilik dört Türk tümeni bulunmaktadır. Çoğu Rusların bıraktığı askeri malzemeyi ve silahları kullanmaktadır. Bu bölgelerde Müslümanların heyecanı, müttefik kuvvetlerinin bulunmayışı, iç bölgedeki Hıristiyanların katledilmesine yol açabilir, Müttefik kuvvetleri gelmeden pek azı silahlanabilmiştir.

Mustafa Kemal ve kliği şimdi Azerbaycan'ın Karabağ yöresinde 2.000 Türk askeri ile yerleşmiş bulunan ve yakalanmaktan korkmayan Enver Paşa ile entrika çeviriyorlar. Planları, Kuzey Anadolu, Rus Ermenistanı, Azerbaycan, İran ve Afganistan Müslümanlarını bir Pan-İslam-Turan imparatorluğunda birleştirmektir. Bu, Tatarlar, Türkmenler, Kürtler ve Türkler gibi Turan kökenli uluslardan da oluşabilir. Türkler doğal olarak öbürlerini yönetecektir.

Geçen Ocak ayında başka İttihat ve Terakki liderleriyle Karabağ'a gelen Enver Paşa propagandayı yönetiyor ve İstanbul'dan para alıyor. Azerbaycan birliklerinin komutanı, Kemal Paşa adında bir Türk generalidir. Planları, şimdi düşmanca tavır takınan ve onları bastırmak isteyen Müttefik girişimlerine meydan okuyarak, Müslümanlarla çevrili Türk ve Rus Ermenistan'ındaki Ermenileri temizlemektir. Barış Konferansının bu bölgelerin statüsünü saptamakta gecikmesi, planlarını kolaylaştırmaktadır. Karabağ'da 300 bin Ermeni vardır. Afganistan'da Türkler tarafından kışkırtılan ciddi karışıklıklar nedeniyle, İngiliz subayları bu ülkeye gitmek üzere Kafkasya'dan ayrılıyorlar.

Bakü'de 2.000 İngiliz askeri var ve bunlar geçen Haziran'da Karabağ'daki Ermenilerin katlinden sorumlu liderleri tutuklamak ve cezalandırmak için yeterli sayıda değiller. İngilizler bu olayları ya önleyemiyorlar ya da önlemek istemiyorlar, şimdi de daha önce silahlardan arındırılmış Azerbaycan'daki Ermeni bölgesinin başına ünlü Müslüman ve Türk taraftarı lider *Sultanof*'u getirdiler. İngiliz Korgeneral'i *Bridges*, Azerbaycan'daki bir inceleme gezisinden sonra, yanına oradaki İngiliz komutanını da alıp Paris ve Londra'ya dönüyor.

[289] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 250.

> İtalyanların Kafkasya'daki güç sorunlarla başa çıkması fiziksel ve parasal yönden olanak dışıdır. Tiflis'te durumu incelemek için bulunan birkaç İtalyan subayı İtalya'nın başarısından kuşkuludurlar ve kötümserdirler. Gürcülerin ve Tatarların, onları denetime alacak herhangi bir İtalyan girişimine sonuna kadar karşı koyacaklanna inanıyorlar. İtalyanların eğilimlerini bir yana bırakırsak, burada sayıları sekiz-on bine inen İngilizler, Ağustos'ta bölgeden tamamıyla çekilecekler. Buradaki ince sonunlara derinliğine bulaşmak istemiyorlar, bunu yaparlarsa öbür sömürgelerindeki Müslümanların ayaklanmalarına yol açabileceği kanısındalar.
>
> Gerçek buysa ve Azerbaycan ve Rus Ermenistan'ındaki Ermeniler himaye edilmeyecekse, kuşkusuz bunlar ortadan kaldırılacaktır. Turancılık akımını denetim altına almanın ve daha fazla kan dökülmesini önlemenin yolu, Kafkasya'nın yeni statüsünü ivedi ve kesin yoldan saptamak, bu bölgeleri güçlü Müttefik kuvvetleriyle işgal etmek, başlıca isyancı Müslüman liderlerini tutuklayıp sürgüne yollamak, ırk ve inancına bakmadan bütün halkı silahsızlandırmaktır. Yazılı bir rapor yoldadır.
>
> *Ravndal*
> Amerikan Komiseri[290]

8 Ağustos 1919. Dahiliye Nâzırı Âdil, İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General Milne'nin tehdit notası üzerine tüm mülkî âmirliklere tamim keşide eyledi: *Hükümetin aralıksız siyasal girişimleri sonucunda, Konferans, Yunanlıların "geçici" işgallerinin sınırlarını saptamak ve Yunan zulmünü soruşturmak üzere İzmir'e karma bir komisyon göndermiş bulunuyor. Komisyon başkanı olan General Milne, "şediden ve musirran" bazı talepler ileri sürmüştür*; *şöyle ki, soruşturma için gezmek durumunda olan subaylara gereken kolaylıklar gösterilecek, Yunan işgal bölgesi dışında çeteler "acilen" dağıtılacak, halkın bu çetelere yardım etmesi yasaklanacaktır*. *Milne'nin bu talebi, hükümetin öteden beri "Teşkilat-ı Milliye'nin" dağıtılması konusunda isteğinin ne denli yerinde olduğunu gösteriyor. Ancak hükümetin kendisi, ülkenin iç ve dış durumunun tümünü kavrayacak durumda olduğu için, bu durumun gereği olan siyaseti yürütebilir. Bunun içindir ki, kabine dışındaki askeri ve mülki kimseler, ne denli kabiliyetli ve zeki, ne denli önemli görevde olurlarsa olsunlar, bu işleri hükümet denli iyi düşünemezler. Zaten ancak hükümet, ülkenin kaderinden, halkın hayat ve haklarından sorumlu ve "kariben" toplanacak olan milli meclis önünde hesap vermek durumunda*dır. *Harbiye Nezareti de askeri makamlara bu yolda talimat verdiğinden, mülki görevliler bunlarla işbirliği yapacak ve verilecek öğütlere rağmen, bu buyruğa uymayıp kışkırtmalarını sürdürenler tutuklanıp, "mahfuzen ve serian" İstanbul'a gönderilecekler*dir.[291]

Ağustos 1919 itibarıyla *ulusal akım yerel örgütler dışında ulusal çapta bir örgütlenmeyi henüz başaramamış* durumdadır.[292]

57'nci Fırka Kumandanı Miralay Şefik (Aker), Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretine rapor gönderdi: *İslâm halkın Yunanlılara karşı silâha sarılması, Yunanlıların yaptığı işgale karşı değil, ancak ırzlarına, canlarına, mallarına ve kutsal bildiklerine saldırdığı içindir*.[293]

9 Ağustos 1919. İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, İspanya Hariciye Nezaretine "Hükümetin Türk Gruplarının ve Sempatizanlarının Faaliyetlerini Durdurması İçin Genelgesi" başlıklı rapor gönderdi. Sabık 3'üncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal'in ve karargâhının İstanbul'a geri dönmelerine ilişkin, General Milne tazyikli karar, esasen Bâb-ı Âlî'nin torpillenmesi anlamına geliyor:

> Raporda, Osmanlı Hükümeti'nin vilayet yöneticilerine gönderdiği genelgelerde, ulusal çıkarlar için; halkın "her türlü ulusal yapılanmalara" verdiği desteğe son verilmesi yönünde talimat verdiği aktarılmaktadır. Bu

[290] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 27-29. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[291] Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları*, s. 240-241; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 505.
[292] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 506.
[293] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1254.

genelgelerin birinde, "vatanperver duygularla hareket etmelerine ve çarpık niyetleri olmamasına rağmen bu kişilerin, ulusal çıkar ve salahiyeti tehlikeye atacak faaliyette bulundukları ve pişmanlığın geç ve etkisiz olacağı" belirtilmektedir. Elçi Servert, devamlı aynı noktaya vurgu yapan genelgelerin; Hükümet'in asıl kaygısını ortaya çıkardığını ve genel tanımlamalar barındırmalarına karşın "Mustafa Kemal Paşa ve birkaç elebaşına" yönelik gönderildiğini yazmaktadır. Elçi; Mustafa Kemal Paşa'nın I. Dünya Savaşı sırasında Çanakkale'nin savunucusu olarak ön plana çıktığını; o ve çevresindeki kişilerin, ülkeyi, başta Yunan olmak üzere, yabancı işgalinden kurtarmak amacıyla, gerilla savaşı denilebilecek bir savaş hazırlığında olduğunu aktarmaktadır.

İspanyol diplomat, Osmanlı Hükümeti'nin bu genelgeleri; İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Milne'nin talimatıyla gönderdiğinden şüphelenmektedir. Osmanlı Hükümeti, tam da bu nedenle elindeki son gücü kaybetmiş bulunmaktadır. Zira genelgenin yayınlanmasında İtilaf Devletleri'nin bir dayatmasının söz konusu olması; Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının halka sundukları bilgi ve gerekçeleri haklı çıkarmaktadır. Osmanlı halkı nezdinde Hükümet, "toprak bütünlüğü için çok savaş veren bir hükümet gibi görünmemekte ve görünemeyecektir." Elçi, bu nedenle Hükümet'in talimatlarına uyulmasına ya da direniş gruplarının ortadan kaybolacağına ihtimal vermemektedir. Elçi, raporunu yazdığı sırada; yayınlanan bir İrade-i Seniyye ile Mustafa Kemal Paşa'nın rütbesinin düşürüldüğü ve nişanlarının alındığı haberini almıştır. Paşa'nın ülke içinde birçok taraftarı bulunduğu göz önüne alındığında, bu önlemin Osmanlı Hükümeti için ters bir etkisi olacağını ileri sürmektedir.[294]

11 Ağustos 1919. Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Auguste Gauvain'in makalesini neşretti: *Konferansın yavaşlığı Asya'da bir felaketle sonuçlanacak. Kasım ayından beri Türkiye'ye hükümet yok. Mevcut sultan bir öncekinden daha enerjik olsa da etkisiz. Ne maddi ne de manevi bir güce sahip değil. [. . .] Türkiye'yi savaşa sokan ve en başından beri Almanya tarafından desteklenen... İttihat ve Terakki grubunun partizanları Küçük Asya'da yeniden palazlanıyorlar. [. . .] Şu anda, Doğu Ordusu genel müfettişi Mustafa Kemal tam bir bağımsızlık taslıyor. İstanbul hükümetinin vatanı Müttefiklere sattığını söyleyerek halkı kendisine katılmaya çağırıyor. Başka yardımcı subaylar da buldu. Bunlar, on binlerce adamdan kurulu bir güce sahip ve Türk tarzında, yani Hristiyanları katlederek "manevi birlik" sağlamaya hazırlanıyorlar. En çok tehdit altında bulunanlar Ermenilerdir. Müttefik kuvvetleri Ege Denizi çevresine yerleştiler ve hızlıca [yardıma] koşabilirler. Fakat Ermeni vilayetlerinde yaşayan nüfus tamamen yalnız bırakılmışlardır*.[295]

Erzurum'daki İngiliz İrtibat Subayı Yarbay Alfred Rawlinson, hazırladığı raporu Britanya Harbiye Nezâretine telgraf suretiyle gönderdi:

Erzurum Kongresi'nin amacı, ABD Başkanı Wilson'un prensipleri doğrultusunda "self-determinasyon" ilkesine dayalı bir hükümet şekli oluşturmaktı[r.] Doğu'da terhis edilen Türk ordusu, genel olarak Ermeni saldırı ve tecavüzüne karşı koymak üzere şekillenmiş olan "milli irade" (national desire) sebebiyle bölgeyi terk etmemiş, sonuçta bölgede daha çok eğitimli askerlerden oluşan bir nüfus meydana gelmişti[r.] Bu durum, toplumun kolay bir şekilde teşkilatlanmasına yardımcı olarak bölgedeki "ihtilâl" (revolution) hareketi için alt yapı ve güç unsuru oluşturmuştu[r.] Erzurum'dan ayrılmadan önce, konferansın son gününde Mustafa Kemal'le iki saatten fazla görüşme imkânım oldu. O, açık bir şekilde konferansın İstanbul Hükümeti'ni dikkate almadığını ve hareketin ihtilâlci bir karakter taşıdığını kabul etti. Mustafa Kemal, diğer vilâyetlerin önemli çoğunluğunun desteğini bekleyerek olağan ve düzenli bir tarzda hareket etmeyi arzu etmesine rağmen, Paris Konferansı'nın Ermeni Hükümeti'ne eski Türk-Rus sınırı ötesinde bir toprak tahsisi kararına ihtilâlci ordu tarafından karşı koyulacağını ve düzenli Türk birliklerinin de bu harekete katılacaklarını ima etti.[296]

---

[294] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 295-296.

[295] Auguste Gauvain, "L'Anarchie Ottomane", *Journal des Débats*, 11 Août 1919, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 96, dipnot 196. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[296] FO, 371/4158/12601; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 196-197, dipnot 628.

Rawlinson, *Türk ulusal ihtilâlinin başarı kazanması ihtimalinin büyük olduğuna* dikkati çekiyor, *Türk topraklarından bazıları Ermenilere verilirse, uzun sürecek çetin bir sorun yaratılmış olacağını ve İtilâf devletleri tarafından çok sayıda askerî kuvvet kullanılması gerekeceğini* yazıyor: *"Ermeniler, yutamayacakları bir lokma ısırdılar. Yönetimde yetenek göstermedikleri gibi, daha çok toprağa sahip olmak isteğinde de değildirler*." Rawlinson, Mustafa Kemal'in mülakat esnasında *Bolşevik eğilimi ve propagandasını reddettiğ*ini kaydediyor. Rawlinson'a göre *aradaki fark ancak bir ad farkı*dır; *gerçekte tüm ulusal akım, Lenin tarafından başlatılarak cömertçe finanse edilmişti, ama Milliyetçi önderler, bir Bolşevik ordusunun komutanı rolüne bürünen Enver Paşayla işbirliğini reddetmişlerdir*.[297] Mustafa Kemal'in Enver'e ve Bolşeviklere karşı mesafeli tavrını tesbit eden Rawlinson "Erzurum Konferansı günlerinde Doğu Anadolu'daki durum" başlıklı raporunda, *Batum'dan çekilen Osmanlı ordusunun halka*

[297] FO/4158/126001; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 106.

35.000 tüfek dağıttığını ve Erzurum vilayetinde depolanmış tüfek sayısında, önceye göre 75.000'lik bir azalma olduğunu da *bildiriyor*.[298]

13 Ağustos 1919. ABD matbuatından *Arcansas Democrat* gazetesinin haberinde *Halil (Kut) Paşa'dan eski bahriye nazırı olarak söz edilirken kendisinin İttihat ve Terakki'nin liderlerinden Talat Paşa ile birlikte Mustafa "Kamil"e katılmak üzere Anadolu'ya kaçtığı bilgisi verilmekte*dir. *Aynı haberde 4 Ağustos'ta İstanbul'dan bildirilen bir raporda İzmir ve Erzurum'da silahlı çeteler kurulması ve ayrılıkçı kongre düzenlenmesi suçlamasıyla İstanbul Hükümeti'nin Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'i tutuklayacağı belirtiliyor*.[299]

14 Ağustos 1919. *14 Ağustos 1335 (1919) Perşembe: Harbiye Nazırı Nazım Paşa istifa etmiş ve yerine Süleyman Şefik Paşa tayin olunmuştur. Süleyman Şefik Paşa, Harbiye Nezareti müsteşarı İsmet* [İnönü] *Bey ile, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ikinci reisini* [Diyarbakırlı Kazım İnanç?] *azletmiştir*.[300]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Tuğamiral Mark Bristol, Washington'a 152 numaralı mahrem telgraf gönderdi: *Anadolu'nun İtilâf devletleri tarafından işgal edilmemiş tüm bölgeleri, yetkisi başkentin surlarını aşmayan İstanbul yönetimine karşı açıkça başkaldırmış durumda. İtilâf devletleri Yüksek Komiserlerinin ya halk tarafından aşağı görülen bir hükûmeti savunmak, ya da Mustafa Kemal'le anlaşmaya varmak gibi çok güç bir durumda kalmaları ihtimali var*.[301]

14 ağustos'ta, Yüksek Kurul, durumun bunalıma döndüğünü telledi. İtilâfçılarca işgal edilmemiş olan bütün Anadolu, etki alanı İstanbul'un çevresinde sınırlı bir bölgeden dışarı çıkamayan hükümete karşı ayaklanmış görünmektedir. Bazı bölgelerde bölgesel örgütlerini kurmuşlardır. Kurul, şunları da eklemektedir: Türkiye'deki İtilâf Devletleri Yüksek Komisyon üyeleri bile, ya kendi ulusu gözündeki yok olmuş bir hükümeti savundukları ya da Mustafa Kemal ile bağlantı kurdukları için "ağır zorluklar" içindedirler.[303]

Fotoğraf n. *İstanbul'daki "Türkiye Mandaları Beynelmilel Komisyonu Amerika Şu'besi" unvanlı Amerikan heyeti*.[302]

Amiral Bristol, İtilâf Devletleri'nin Türkiye'deki politikaları konusunda son derece şüpheci idi. Uluslararası politikanın olağan gidişinin kendisini sarsan bir yanı vardı ve bu şüphecilik onun raporunu renklendiriyordu. Yüksek Komiser, 14 ağustos tarihinde, Mustafa Kemal partisinin Erzurum'da bir hazırlık kongresi yaptığını ve bu kongrede Türkiye'nin parçalanmamasını istediğini yazıyordu. Bu, Mandaya karşı çıkmak anlamına gelmiyordu, fakat herhangi bir Manda yanlısı olmamakla birlikte, bu konuda bir zorunluk olursa, daha çok bütün Türkiye'yi içine alan tek bir Manda düzeni yeğ tutuluyordu. Bu arada, Mustafa

[298] FO, 371/4158, 120601; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 467.
[299] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 94. Halil'in bahriye nazırlığı yaptığı, Berlin'de firarî Talat'ın Anadolu'ya Mustafa Kemal'e iltihak ettiği kısım, asparagastır.
[300] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 434.
[301] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 113.
[302] Tasvîr-i Efkâr, 14 Ağustos 1335-1919, Numero 2812, s. 1. "Şehrimizde pek mühim mesâil-i milliye hakkında tahkîkât icrâ eylemekde bulunan Amerika hey'eti âzâsı Yüzbaşı (Yeil), Müverrih (Laibâyer), Mistır (King), Mistır (Kıreyn), Mistır (Montgomeri)"
[303] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 181.

> Kemal zamanla Türkiye'nin denetimini ele geçirmeyi ve güçlü bir hükümet kurmayı umuyordu. Yüksek Komisyon, Türkiye anlaşmasının geciktirilmesinin, Mustafa Kemal'in lehine çalıştığı kanısındaydı.[304]

Ravndal raporu:

> Telgraf
>
> Dışişleri Bakanlığına
> Washington
>
> 14 Ağustos 1919, İstanbul
>
> Türklerin işleri bir bunalıma gidiyor. Müttefiklerce işgal edilmemiş bütün Anadolu, Hükümete karşı isyan halinde gözüküyor. *Harbiye Nazırı Nazım Paşa*'nın, *Enver*'in amcası *Halil Paşa*'nın İstanbul'da hapisten kaçması üzerine istifa ettiği öne sürüldü. Gerçek istifa nedeni ise, iç bölgedeki durumun onu eli kolu bağlı hale sokmasıdır. Hükümetin yetkisi, ancak çevredeki sınırlı bir alanda geçiyor.
>
> Bu uyarıcı haberler iki barış komisyonu tarafından getirildi. Uşak ve Eskişehir gibi yerlerde isyancıların mahalli memurları görevden alıp yönetime el koydukları bildirildi. Kabinenin durumu çok zayıf ama *Damat Ferit Paşa* çekilse, belki de yerine, gene aynı okuldan 80 yaşındaki *Damat Tevfik Paşa* atanacak. Ayrıca Padişah'ın görevden alınıp, yerine, isyancı hareketin beyinleri sayılan aydınların tercih ettiği Veliaht'ın, Mustafa Kemal partizanları tarafından padişah yapılması olanaksız görülüyor. Buradaki Müttefik komutanları, yakında kendilerini halkın gözünden düşmüş bir hükümeti savunmak durumunda ya da rahatsız Türk kuvvetlerinin tehdidi karşısında çok güç durumda bulabilirler. Geçen pazartesi gecesi bir siyasal parti toplantısında, bazı heyecanlı kişiler Cumhuriyetin ilanını önerdiler ama hemen tutuklandılar.
>
> *Ravndal*[305]

Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Mustafa Kemal'e şifreli telgraf gönderdi. Ali Fuad'ın bildirdiğine göre *İstanbul'daki Karakol Cemiyeti kurucularından Kara Vasıf, Ali Fuat'a gönderdiği mektupta, Osmanlı aydınlarından Ahmet Rıza, Cami Bey, Reşid Said ve Ahmet İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut, Reşat Hikmet ve Esat paşaların görüşlerini yansıtarak, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu yardımın Amerika tarafından yapılmasının kolay katlanılır bir kötü durum olarak kabul edildiğini bildiriyor; Kongrede bir an önce iş görmek, Amerikalılar gitmeden durumu bildirmek gerektiğini ve bu maksatla Kongrenin ivedilikle toplanmasını rica ediyor*.[306]

Bristol; *Mustafa Kemal'in İstanbul'daki yakınlarına gönderdiği özel mektuplarda Amerikan mandasını yeğ tuttuğunu belirttiğini* Hariciye Nezâretine bildiriyor.[307]

> İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiserliği'nin raporu: Durum bunalıma dönüştü. Bütün Anadolu, etki alanı İstanbul dışına çıkamayan Hükümet'e karşı ayaklanmıştır. Bazı bölgelerde bölgesel örgütler kurulmuştur. Mustafa Kemal Partisi, Erzurum'da bir hazırlık kongresi yaptı. Türkiye'nin parçalanmamasını istedi. Herhangi bir manda yanlısı olmamakla birlikte, bu konuda bir zorunluluk olursa, daha çok bütün Türkiye'yi içine alan tek bir manda düzeni yeğ tutuluyor.[308]

Louis Edgar Browne, Charles Crane *ile öğle yemeği yedi*.[309]

ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı ve Paris Sulh Konferansı Başmurahhası Frank Polk, Washington'a telgraf gönderdi: *"Batı Trakya sorununda her türlü anlaşma havada". İtalyanlara ve Yunanlılara, Anadolu ve Trakya üzerindeki karşılıklı anlaşmalarda biraz duraklama yapmalarını; "çünkü, A.B.D.'nin İtalya'nın,*

---

304 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 184.
305 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 34. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
306 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 125.
307 Doğan Avcıoğlu. (1974). *Millî Kurtuluş Tarihi* (Cilt 1) içinde (s. 262). İstanbul: Tekin Yayınevi.
308 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 45.
309 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 546.

Anadolu'nun güney kıyısını ele geçirmesine asla razı olmayacağını söyledim," diyen Polk, Dışişlerinden, Batı Trakya'nın İstanbul ve Boğazlar için kurulacak yönetim alanına katılması şeklinde bir ortalama çözüm yolu önermesine izin vermesini istedi. 15 ağustos'ta, Dışişlerinden, kendisinin ileri sürdüğü ortalama çözüm yolunun önerilmesi iznini yeniden istediği gibi bu konuda Başkan'ın da görülmesini, olmazsa, daha önce tartışılması yapılmış önerilerin uygulanmasını önleyemeyeceğini bildirdi.[310]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Eski 6. Kolordu Kumandanı ve İttihad ve Terakki üyesi olan Enver Paşa'nın amcası Halil* [Kut] *Paşa ve kendisiyle birlikte, propaganda şefi Kut Bey ile eski nazır Küçük Talat* [Muşkara] *Bey Harbiye Nezareti'ndeki hapishaneden kaçmışlar ve Mustafa Kemal ile buluşmak için Erzurum'a doğru yola çıkmışlardı*r.[311]

El Dia, "Mustafa Kemal'in Kuvvetlerinin Durumu" başlıklı haber neşretti. *Mustafa Kemal'in ulusal savunma ordusu birliklerinin İzmir-Afyon Karahisar hattındaki Uşak'ı ele geçirdikleri bildiril*iyor.[312]

Fransız sosyalist *Le Populaire* gazetesinda Phedon imzalı makale neşredildi:

> Birkaç günden beri, başıbozuklar ve Kürt çapulcularından kurulu düzenli Osmanlı ordularının Ermenistan sınırında yığınak yaptıkları bildiriliyor. Bu ordulara kumanda eden Mustafa Kemal ve o yörede dolaşan Enver Paşa yeni Ermeni katliamına girişeceklermiş ve Kafkasya'dan, Ağrı Dağından İskenderun körfezine kadar uzanan bölgede kurulmak istenen Ermeni Cumhuriyetini daha yumurtada iken boğmayı tasarlıyorlarmış. Aynı zamanda, İzmir'e çıkan Yunanlılara karşı da genel bir Türk saldırısı başlayacakmış… Şimdiden, öldürülen Yunanlıların sayısı artıyormuş.
>
> Bu çeşit haberler yar resmî ajanslar tarafından verilince ciddî şüphelerle karşılanmalıdır. Çünkü, -büyük veya küçük- Müttefik devletlerin emperyalizmi, girişimlerini haklı çıkarmak için durmadan yeni deliller peşindedir. Şimdi pekâlâ mümkündür ki, kamuoyunu geniş çapta işgallere hazırlamak için bazı yöresel olayları şişirmeye çalışmak denensin. Ordularının İzmir'e çıkmasından önce Atina hükümeti, bu şekilde, bölgede Müslümanların giriştiği zulümlerden dem vuruyordu…
>
> Fakat, Mustafa kemal'in emrindeki milliyetçilerin ve Kürtlerin yeni Ermeni katliamları tasarlayabileceklerini kabul ediyorum. Suç kimde? Kuşkusuz bize çok sempatik olan Ermeniler, geçmişte, her zaman büyük devletler tarafından feda edilmişlerdir…[313]

15 Ağustos 1919. Yeni Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik, *kolordulara gönderdiği telgrafla, Kolorduların kendi aralarında şifreyle doğrudan doğruya haberleşmesini yasakla*dı. *Haberleşme İstanbul kanalıyla yapılacaktır*.[314] Bu talimat, Amasya cuntasının emir komuta zincirini bozarak kolordular arası gerçekleştirdiği şifreli muhaberata yönelik bir tedbirdir.

15/16 Ağustos 1919. ABD'li gazeteci-istihbaratçı Louis Edgar Browne, *C.R. Crane ile olan görüşmesinden bir veya iki gün sonra* [İttihadçı, Sabataycı (ÖFA notu)] *Halide Edip ile görüşmek üzere evine gittiğinde Halide Edip Hanım, kendisine "Damat Ferit Kabinesi'nin halkı temsil etme yetkisinin kalmadığını ve Sivas'ta toplanacak Milli Kongre'nin baskısı ile Hükümet'in istifaya zorlanacağı ümidini ve inancını" belirtmiştir*. *Daha sonra da ona Anadolu'ya yapacağı seyahat ile ilgili detaylı bilgileri ve*

[310] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 198.
[311] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 256-257. Muhabir, İttihadçı Halil Kut'u iki farklı kişi sanmış gibi görünüyor.
[312] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 257.
[313] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 84.
[314] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1213.

Milli Kongre'ye takdim için güven belgesini, koyu renk elbise giymiş birinin kendisine getireceğini söylemiştir.[315]

16 Ağustos 1919. Ordu müfettişlikleri lağvedildi.[316]

Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir, alakadar kolordulara telgraf keşide eyledi: *Dersaadet'ten Karakol Cemiyeti namında bir talimat-ı mahremane buraya geldi, kolordunuza da geldi mi? Gelmiş ise münderecatının [içindekilerin] ehemmiyet-i mahsusasına [özel önemine] binaen bunun hiçbir vechile intişanna [yayımlanmasına] mahal verilmemesi ve metinin mahiyeti hakkında bazı tetkikat-ı muhimme [önemli inceleme] ifası lazımdır. Gelmiş ise ona göre muhabere edilmek üzere keyfiyetin suret-i mahremanede [gizli surette] inha [haber] buyrulması*.[317]

İTC merkez komitesi vekil teşkilatı Karakol'un programı şudur:

> 1 - Saadet-i beşeriyeyi te'min, istiklâl ve hukuk-u milliyeyi istihsal ve tamami-i vatanı mü'dafaaya çalışan bir cemiyet vardır. İsmi "Karakol" 'dur.
>
> 2 - "Karakol"'un maksadı milletlere hürriyet ve hukuk-u tabiiye ve serbesti-i inkişafını temin ettirmek ve akaid-i vicdaniye ve menafi-i hukuk-u vataniyeye muhalif her nevi istibdadı kırmak esası dairesinde çalışan bütün hükûmat ve cemaat ile birlikte çalışmakdır.
>
> 3 - "Karakol" kuvvetini, insaniyet aleminin en necibi bulunan sulhperver heyetlerin ve umum sosyalist ve amele gruplarının müzaheret-i beynelmileliyesinden ve Türk, Müslüman aleminin yüreğinden ve maksadını kabul eden her ferd ve cemiyetin muavenetinden alır.
>
> 4 - "Karakol" 'un dahildeki faâliyeti: Vahdet-i milliye ve mülkiyeyi, hürriyet ve hukuk-u tabiiyeyi teşebbüsat-ı meşrua-i sakitane ile te'mine ma'tuf ve maksur olup şu kadar ki her hürriyeti boğan, her hakkı ezen ve yalnız kuvvet ve menfaal önünde secde eden müstebidlere karşı indeliztırar silâh-ı ihtilâle sarılacak ve kırılmaz bir azim ile yumruğunu sallayacak, hür ölecek fakat esir ve zelil yaşamayacakdır.
>
> "Karakol", bu maksad-ı mukaddesin elde edilmesi uğurunda dökülecek kanlar, sönecek ocakların maddî ve manevî mesuliyet-i azîmesinin, kendilerini kudretullah fevkinde nâzım-ı cihan addeden mütecaviz zebunkeşlere aid olduğunu ilân eyler.
>
> 5 - "Karakol" 'un hâriçdeki faaliyeti, ikinci maddede mezkûr desatir-i insaniyeye imtisal ve tevfik-i hareket eden bilcümle kuvay-ı hariciye ik teşrik-i mesaiyi istihdaf ederek teşekkülât-ı mevcudeye müzaheret eyler ve onlardan da mütekabilen yardım bekler.[318]

ABD matbuatından *New York Tribune* gazetesinin haberine göre *Avrupa, Türkiye*"*de yaşanmakta olan "kaosun" suçlusu olarak ABD'yi işaret etmeye başlamıştır. Zira Wilson'un Türkiye üzerindeki manda idaresine yönelik cevabının gecikmesi Müttefik kuvvetleri harekete geçmekten alıkoymuştur. "Jön Türk" hareketi yeniden güç kazanarak İttihat ve Terakki Partisi'ni diriltme ve İtilaf yanlısı mevcut hükümeti devirme tehdidi ortaya çıkmıştır. Üstelik Anadolu'da örgütlenmeye devam eden Mustafa Kemal, yakında Sivas'ta bir kongre daha toplamayı planlıyordu. Buna göre M. Kemal Paşa'nın programı şu altı maddede özetlenmişti: "Halifelik makamına saygı, Türkiye'nin bağımsızlığını tamamlamak, Anadolu'nun hiçbir bölgesini başka bir devlete özellikle de Ermenilere bırakmamak, Yabancı bir kontrole veya mandaya karşı durmak, Bağımsız dış politika, Azınlık haklarının güvence altına alınması." M. Kemal bu programın İtilaf Devletlerine karşı herhangi bir düşmanca niyet taşımadığını belirtirken*

[315] Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 121-122. Oldukça ilginçtir ki Halide Edib, Louis Edgar Browne'den hiçbir eserinde bahsetmeyecektir.
[316] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 273.
[317] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 197-198.
[318] Fethî Tevetoğlu, *Millî Mücâdele Yıllarındaki Kuruluşlar*, 1988, s. 8-9.

Anadolu"nun parçalanmasına yönelik bir teşebbüse karşı ise savaşmaya kararlı olduğunun altını çiziyor.[319]

İspanyol *El Dia* gazetesi, "Türkiye'de Milliyetçi Hareket" başlıklı haber neşretti. *İstanbul'dan alınan bilgilere göre, Anadolu'daki farklı askeri kuvvetlere gönderilen generaller Türk Hükümetine Mustafa Kemal Paşa'nın prestijinin ve büyük popülerliğinin ön plana çıktığına ilişkin uzun telgraflar çekti*ler. *Bu telgraflarda, kendisinin* [M. Kemal'in] *tutuklanmasının mümkün olmadığı, Anadolu'daki bütün askeri kuvvetlerin bu harekete katılacağının açıkça söylenebileceği ve durumunun Türk Hükümeti için olağanüstü bir şekilde ciddi olduğu bildirilmiştir*.[320]

17 Ağustos 1919. ABD matbuatından *The Washington Post* ve *The Sun* nam gazetelerde *Enver ve Talat Paşa gibi isimlerin Anadolu'daki milliyetçilerle doğrudan temas halinde olduğu*, *Enver Paşa'nın Kafkaslardaki Pantürkist çizgideki faaliyetleri ve Ruslarla olan yakın temasının Anadolu'daki Milli Hareket adına yapıldığı, M. Kemal ve Rauf Bey'in imparatorluğu kurtarma adına Bolşeviklerle ilişki kurmaya çalıştığı* bildiriliyor.[321]

Paris'de münteşir *Le Petit Parisian* gazetesi, *başmakalesinde Mustafa Kemal'in 200.000 kişiye yakın bir kuvveti bulunduğunu, hareketin gizli liderinin ise Enver Paşa olduğunu ileri sürüldüğünü yazıyor*.[322]

18 Ağustos 1919. Aneurin Williams, Avam Kamarasında mühim bir konuşma gerçekleştirdi. İngiliz donanması İTC şubesi, kumandanlar, esliha ve mühimmat deposu Anadolu dahiline hâkim olamadığı vechile vaziyet tehlikelidir. İttihadçılar teşkilatlanmaktadır:

> Ben Sayın Başbakan'ın Türkiye için önerdiğini Kafkaslar için öneriyorum. Biliyorum ki Kafkaslar bölgesi Türkiye dominyonlarından değil. Başbakan'ın sözlerini de Kafkaslar hakkında verilmiş sözler olarak anlayamam öyle anlamak da istemem. Fakat şunu söylüyorum: Anadolu ile Kafkasların geleceğinin iç içe olduğunu söylüyorum. Küçük Asya'nın içleri İngiliz Filosu'nun etkisinden uzak olmasından dolayı şu an için tam bir cephanelik. Generaller var. Her tür Türk subayları var. Genç Türk Parti'nin şubeleri var. Çok büyük sayıda yayılıyorlar. Büyük Güçler'e karşı isyanlar organize ediyorlar. Barışı tehdit edecek şekilde Muhammedi fanatizmi abartıyorlar. Ve orada yaşayan Hıristiyanlar büyük tehlike altındalar.
>
> Yüksek mevkilerden bir yetkilinin Küçük Asya'da binlerce mil seyahat yaparak gördüğü manzaraya göre oralara Üçlü Bağlaşıklar henüz hükmedebilmiş durumda değiller. Oradaki Hıristiyan ve Ermeniler daha da gaddar Muahmmedci grupların öldürme ve yok etme tehdidi altındalar. Şu gayet iyi biliniyor ki Enver Paşa oralarda bir yerde. Ya Kafkaslarda ya da Kuzey İran'da. Daha dün ya da bugün kardeşinin İstanbul'dan kaçtığını öğrendik. Bu tür insanlar dünyanın bu parçasında yayılıyorlar, ayaklanmaya ve katliama hazırlanıyorlar. Son bir çılgınlık yapmak istiyorlar. Düşmanlarından intikam almak için son bir çaba. Diyorlar ki, yenileceğiz biliyoruz ama Küçük Asya ile kaderimiz ayrılmaz bir biçimde birleşmiştir. Eğer bizim Kafkasya'dan çekildiğimiz bilinirse, düşmanlarımız arasındaki tüm fanatikler cesaretlenecek ve heyecanlanacaklar. Ve tüm ülke, hem Küçük Asya hem de Kafkaslar kargaşa ve mezbaha ortamına çekileceğinden ben ve orayı bilenler eminiz.[323]

19 Ağustos 1919. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. *Collaro'nun raporlarında Ağustos ayına gelindiğinde Giresun'da politik bir değişimin söz konusu olduğu belirtilmektedir. Nitekim o günlerde İttihatçı bir grubun önce Giresun'a sonra Vona'ya (Perşembe) geldiği ve burada bulunanlara Hristiyanlara karşı*

[319] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 95.
[320] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 257.
[321] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 151.
[322] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 83.
[323] Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 34.

boykot çağrısı yaparak ticarethanelerinin ellerinden alınması için propaganda yapıldığı iddia edilmektedir.[324]

19 Ağustos gecesi, saat 21.30 civarında Ali Fuat Paşa ile görüşmek üzere, büyük bir gizlilik içinde, şehrin birkaç mil dışındaki Paşa'nın karargâhına götürüldüklerini belirten L.E. Browne, Ali Fuat Paşa'nın ve yanındakilerin, Cengiz ve kendisini "oldukça samimi" karşıladıklarını ve "çok özel bir şekilde ağırladıklarını" kaydetmektedir. Browne: *General Ali Fuat yaklaşık 38 yaşlarında genç birisi. Kendisi şimdiye kadar gördüğüm hoş bir Türk*[*]*. Kahverengi saçlı, çok güzel yapılı ve Fransızcayı çok mükemmel konuşuyor. Personelin çoğu da Fransızca konuşuyor*. Ali Fuat ise yıllar sonra kaleme alacağı hatıratında, Browne'yi ve ziyaretini sıradan hatta önemsiz bir vaka göstermeye çalışacaktır. *L.E. Browne'a göre, Ali Fuat Paşa, Milli Hareket'in istekleri ile ilgili olarak şunları söylemiştir*:

> Sultanımız ile bir anlaşmazlığımız yok. Mümkün olur ise, Saltanat kalmalı ve biz ona karşı en az güvensizliği duymak istiyoruz, fakat Anadolu içlerindeki askerlerin hemen hemen hepsi Milli Hareket'i destekliyor. Bu hareket Yunanlıların İzmir'den çıkarılması amacını güdüyor. İstanbul Hükümeti hiçbir şekilde Türk Milleti'ni temsil edemez. O süt ve su kabinesi (sulanmış bir kabine) macundan daha yumuşak ve Müttefik isteklerine göre, değişik kalıplara giriyor. Biz Türkler buna tahammül edemeyiz. Bir ay içerisinde kabinenin çökeceğine inanıyoruz, fakat çökmez ise de sonuçlardan biz sorumlu olamayız. Biz Türkler, milletini yüksek ücret verene satan üyelerin bulunduğu bir hükümetin varlığına izin vermeyeceğiz. Devrim gerekebilir. Anadolu'daki birlikler bizi izleyecekler ve İstanbul'daki birliklerin de bize katılacaklarına inanıyoruz. Aksi takdirde iç savaş durumu ile yüz yüze geliriz. Sultanımızı korumayı arzu ediyoruz, fakat memleketinin sesini dinlemesini de bütün arzumuzla diliyoruz.[325]

21/22 Ağustos 1919. Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Karabekir'e cevabî telgraf keşide eyledi: *Karakol Cemiyeti talimatnamesinden evvelce birçok nüsha gelmişti. Tevzii [dağıtımı] muvafık [uygun] görülmeyerek hıfzedilmiştir [saklanmıştır]*.[326]

22 Ağustos 1919. Alaşehir Kongresinin altıncı günü. Karesi Saruhan ve Havalisi Harekat-ı Milliye ve Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi Reisi İttihadçı Hacim Muhiddin (Çarıklı), *genel kurula bir teklifte bulunmuş ve şöyle demişti*:

> Biz Mütârekede imzaladığımız ve kabul ettiğimiz siyasî durum gereğince İtilaf Devletlerinin askerî zorunlukla işgal etmek istedikleri bölgeleri kendilerine teslim ve işgallerine karşı susmak zorunda kaldık. Fakat işin içine Yunanlılık girince buna umumî vicdan susmadı. Millî coşkunluk başgösterdi. Eğer bu işgal bir askerî lüzuma dayansa idi veya öyle anlaşılsa idi ve bu işgal İngiliz, Fransız veya Amerikalılar tarafından yapılmış olsaydı kimse ses çıkarmayacaktı. Ve şimdi mademki işgalin sınırlandırılması ve kötülüklerin incelenip soruşturulması Barış Konferansı'nda karara bağlanmıştır, kan dökülmesinin arkası alınmak isteniyorsa, Yunanlılar çekilsinler, kendileri bir askerî kurul göndersinler.[327]

---

[324] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 76; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 344.

[*] İttihadçı Ali Fuat, ırken gayr-ı Türk idi. Esbak Meclis-i Mebusan Berat mebusu, Arnavudluk'un Viyana sefiri, Avlonyalı Mustafapaşazade Süreyya'nın belirttiğine göre; (Ali Fuat'ın dedesi) Müşir Mehmet Ali Paşa (Karl Detroit), "Berlinli bir Yahudi dönmesi" idi: Abdülhamit Kırmızı, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)*, 2009, s. 100. Hristodulu'nun belirttiğine göre Ali Fuat'ın pederi İsmail Fazıl Paşa, "dönme" idi: Hristos K. Hristodulu, *Mustafa Kemal ve Selanik Yaşamı*, 2008, s. 123.

[325] Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 132-134. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[326] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 198.

[327] Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, 1969, s. 49. Hacim Muhiddin, TBMM Hükümetinin Bursa Valisi olacaktır. "Ege Bölgesi'nde toplanan kongrelerin öncülüğünü yapan Hacim Muhittin Bey, Teşkilat-ı Mahsusa İzmir sorumlularındandır. Hacim Muhittin, 1914 yılında İzmir-Çeşme'ye Kaymakam olarak atanmış ve İttihat ve Terakki iktidarı süresince İzmir Polis Müdürlüğü yapmıştır."

İspanyol *El Dia* gazetesi, "Anadolu'da Anormal Durum" sernameli haber yayınladı. *Hükümetin dikte ettiği pek çok önleme ve halka yapılan tüm uyarılara rağmen Anadolu vilayetlerindeki rahatsızlık verici dâhili durumun devam ettiği belirtil*mektedir. *İzmir-Karahisar hattındaki Uşak'ın isyankâr birlikler tarafından ele geçirildiği bildiril*iyor.[328]

23 Ağustos 1919. Sivas Valisi Reşid, Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezaretine cevabî şifreli telgraf keşide eyledi:

23/8/1335

Dâhiliye Nezaret-i Celilesine

22 Ağustos 1335 tarihli şifreye cevap ve aynı tarihli şifre telgrafnâme-i acizâneme zeyildir:

Evvelâ hakk-ı acizânemde ibraz buyrulan measir-i itimat ve teveccühe arz-ı şükran eylemekle beraber mahiyet-i mesele vatanın selâmetine taalluk etmek itibariyle bu bapta biraz daha söz söylemekliğime müsaade buyurulmasını istirham ederim. Tahkikat ve istidlalat-ı mevsuka-i bendeganem neticesinde hâsıl ettiğim kanaate göre: Sivas Kongresi Erzurum kongresinin neticesi olacaktır ve bilhassa vilâyat-ı şarkiye ahalisince Hükûmet-i Osmaniyeden amâli iftirakcuyâbe beslenmekte olduğu hakkında İstanbul'da hâsıl edilen ve bir zamandan beri yalan yanlış bir takım ilâvat ve mütalâat-ı indiye ile beraber sütunu matbuata bile geçen pek fahiş bir zehabı tashih için vilâyat-ı sairede dâhil olduğu halde umum vilâyat-ı Osmaniye murahhaslarından mürekkep olarak içtima edecek ve cümlenin maksadı Padişah-ı Ali Osman Şevketpenâh Efendimiz Hazretlerinin taht-ı hümayunları etrafında toplanılarak İstiklâl-i Osmaninin muhafazasıyla beraber memleketin parçalanmasına mani olacak tedabiri tezekkür etmekten ibaret olduğu gösterilecektir.

Takip edilecek zemin-i müzakere bundan ve maksadı aslî vatanın istiklâl ve tamamiyet-i mülkiyesinden ibaret olduğu halde kongrenin içtimaindan endişeye düşmek ve her taraftan gelecek azasını dağıtmaya teşebbüs etmek bu fikrin aksini iltizam manasını tazammun eder ki bu yolda hareket bittabi gerek Şevketpenâh Efendimiz Hazretlerinin ve gerek Hükümet-i Saniyelerinin rıza ve arzularına münafi telakki edilmek lazım geleceği pek ayandır. Netice itibariyle şunu arz etmek isterim ki; hükûmet ile milletin amâl ve metalibinde bir taarüz yok iken ve bunlar yekdi gerinin lazım-ı gayr-ı müfarıkı iken yanlış istihbarata istinaden Anadolu ahalisini Makam-ı Muallâ-yı Saltanat ve Hükümet-i Seniyelerine karşı başka emellere hadim ve hatta asi vaziyetinde tanıtarak hükümetle efrad-ı millet arasında bir uçurum açmak böyle nazik ve buhranlı bir zamanda pek tehlikeli bir hareket olacağını zannediyorum. Bir de şu ciheti arz edeyim ki kongre tarafından Erzurum'da ittihaz ve her tarafa tebliğ olunan karara nazaran maazallah neticesi memleket için felaket tevlit edecek teşebbüsat-ı fiiliyede bulunmayacağına ve yalnız sükûnet ile hakk-ı meşru-u milliyi talep vaziyetinde kalacağına ve bilhassa intihab-ı mebusan kararnamesindeki müddetlerin taksiri hakkında yeni bir kararnâme yapılarak mümkün olduğu kadar süratle meclis-i mebusanın küşadı talep olunacağına ve bu bapta ittihaz olunacak mukarreratın yine nazar-ı hükümete ve belki itilâf mümessillerine de arz ve iblâğıyla iktifa edileceğine eminim.

Şu hale göre ortada sükûn ve asayişi muhil bir teşebbüs, vatanın menafi-i aliyesine münafi bir tasavvur yok iken ve payitaht gazetelerinde görüldüğü veçhile merkezi saltanatta bulunan muhtelif fırka-yı siyasiye efradı hükümetin ve itilâf mümessillerinin gözleri önünde içtima ederek kimse tarafından bir günâ vekâlet ve salahiyetleri olmadığı halde, münasebetli, münasebetsiz her meseleye dair ittihaz-ı mukarrerat ile Zat-ı Hazreti Padişahiye ve hatta ecanibe bile arizalar, muhtıralar tevdi ve takdim ederler iken Sivas Kongresinde 25, 30 kişinin toplanıp da endişe-yi vatan ile müdavele-i efkârda bulunmasının men'i ne dereceye kadar doğru olabileceğini kestiremiyorum. Kaldı ki bir heyetin metalip ve müzakerat-ı anifede bulunabilmek için İstanbul'daki fırka-yı siyasiyeye igmaz-ı ayn ile sıfat ve salahiyeti meselesi mevzuubahis olur ise teşebbüsat ve tevessülâti maruzada maksatları Meclis-i Mebusanın içtimaina kadar memalik-i müttehidenin her tarafında meşru görüldüğü veçhile bizde de mukarrerat-ı memleketin tayin olunacağı şu mühim zamanda hükûmet-i seniyyeye mabih- i istinat olacak tezahürat-ı milliyede bulunmaktan ibarettir denilebilir ve hakikat de bundan ibarettir.

[328] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 257.

Elverir ki mahiyet-i mesele şu suretle ihata ve kongrenin içtimaından maksad-ı asli bundan ibaret olduğuna ve bu yüzden Sivas muhitinde muhill-i sükûn ve asayiş ufak bir hareket bile vaki olmayacağına heyet-i müctemi-i vükelâ tarafından kanaat buyurulsun ve yahut muvafık-ı rey-i devletleri olursa Sivas'ın halini yakında re'y-ül ayn görerek kanaatini merkez-i saltanata bildirmek üzere aklı başında rical-i devletten haiz-i itimat bir zat izam kılınsın. Ondan sonra kongrenin içtimaından asayişin muhil olacağı zan ve zehabında bulunan ecanibi ikna etmek pek kolay bir iş olur. Fakat evvelemirde rical-i devletin kendilerinde bu kanaat hâsıl olmak lazım olduğunu tekrar ederim.

Şu halde kongrenin içtimaı eğer düvel-i müellefece esasen buralarda işgali musammem değilse bir vesile teşkil etmemek lazım gelir. Musammem ise ne yapılsa faydası yoktur. Şimdi de müsaade-i devletiniz ile kongrenin inikadına mümanaat halinde tahaddüs edecek mahazir-i mühimmeyi muhakeme edelim:

20 ve 22 Ağustos tarihili şifreli telgrafnâmelerle tafsilen arz ettiğim veçhile içtimaa mümanaat vukuunda mukavemet görüleceği ve bundan dolayı şehrin orta yerinde silâh patlayarak asayişin o zaman muhtell olacağı ve işgal-i ecnebiye kendi elimizle vesile ihzar edilmiş bulunacağı meydandadır. Alâ küllü takdireyn işgal vuku bulacağı mülahazasına karşı ehvenişer olan hangisi ise ve hangi suretle işgalin baid ül ihtimal olduğuna kanaat var ise o şıkkı ihtiyar etmek tabiî ve zaruridir ki vaziyet-i siyasiyeye tamamen vakıf ve mukarrerat-ı milletten bittabi birinci derecede mesul olan heyet-i celile-i vükelâ durur iken acizleri tarafından bu bapta arz-ı mütalâa olunmak küstahlık olur. Binaenaleyh bu bapta bendenizi müşkül mevkiden kurtaracak emri sarih asifanelerine intizar eylemek de hakkım derkârdır efendim.

Sivas Valisi Reşit[329]

Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

23/8/1335

Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

1. İstanbul yolcularından pederim İsmail Fazıl Paşa ile Hami Bey dün Yozgat'tan Sivas'a hareket ettiler. Bunlardan evvel hareket edenlerin bir iki güne kadar Sivas'a muvasalat edeceklerini zannederim.

2. Nezaretin şifreli muhaberata müsaadesi telgrafhanelerin işgali üzerine bir ricattir. Hükûmet-i merkeziye tamamıyla muhaliftir. Yakında sukutu muhtemeldir. Konya iyileşmeye başladı. Nevres hakkında Bekir Sami Bey'in nazar-ı dikketi celp edilmiştir. Arz ihtiram efendim.

3. Hususî muhaberatta müfettişlik şifresinin istimali rica olunur.

20'nci Kolordu Kumandanı Ali Fuat[330]

24 Ağustos 1919. Karesi ve Saruhan Hareket-ı Milliye ve Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi ve Alaşehir Kongresi Reisi Hacim Muhiddin'in (Çarıklı) günlük kaydı:

Alaşehir, 24.8.35: Bizim arkadaşların hepsi Kongrenin çabuk bitirilmesini istiyor, güyâ uzattığımdan dolayı benden şikâyet ediyorlar?

Affi umumi meselesi. (Kongre'ye).

Bu sabah kongre içtimaında Ceza Talimatnamesini, Pâdişaha yazılacak telgrafnameyi hazırladık. Merkezi Umumi veya Heyeti Umumiye'yi esas itibarile kararlaştırdık, öğleden sonra şeklini müzakere edeceğiz. Padişaha yazılan telgrafname sureti. (Metin vesikalar arasındadır.)

Öğleden sonra yine içtima ettik. Akşam üzeri Kongreden çıkarken [Çerkes Edhem'in ağabeyisi] Tevfik bey çağırdı, kendisiyle baraber bir iki rakı içtik. Yine hayli şikâyetler etti ve hatta bu gidişle yine kendi arkadaşlarının

[329] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 327-329.
[330] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 331-332.

> Mustafa beyi öldüreceğini söyledi. İhtimalki bir tertibi var, eğer böyle ise denaet! Tevfik bey biraz daha yumuşamış, evvelce mağrur, çok mutaazzım idi. Kongrenin muntazaman içtima ederek kendisine hiç aldırmaması ve Bahri giderken kendisinden tavsiye almadığı için Denizli ve Nazilli cihetinde muvaffak olamıyacağını ve hatta belki kovulacağını söylerken cihet murahhaslarının gelmesi Tevfik beyin azametine dokundu. Ben de kendisine Teşkilât Talimatnamesi mucibince yeni yapılacak intihapta bittabi kendisi de intihap edileceği cihetle, o zaman işleri eline alabileceğinden bahsettiğim zaman memnun oldu. Ve Amerika bayrağı her tarafa niçin çekildiğini izah etti. Bu bâbda da biraz mübadeleyi efkâr ettik.[331]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, İstanbul muhabirinin mektubunu neşretti:

> Selânik'te doğan Mustafa Kemal, Talât ve Enver'in en eski arkadaşlarındandır ve politika arkadaşları ön plana geçerken kendisi şimdiye kadar sivrilememiş, ihtiras sahibi biridir… Enver'in hasmı olduğu söyleniyorsa da İttihatçıdır ve onun ismi altında İttihat ve Terakki Partisi ülkenin idaresini ele geçirmeye çalışmaktadır.
>
> Geçen cuna günü İstanbul'a telgraf çekerek, İstanbul hükümeti milliyetçi çetelere karşı kuvvet gönderirse Anadolu'da bağımsız Cumhuriyet ilân edeceğini bildirmiştir…
>
> …Doğu ve Batı Anadolu'daki iki Türk hareketi, eylemde ilişki halindelerse de, ayrı amaçlar güdüyorlar. Birincisi, Türk vilâyetlerinde herhangi bir Ermeni Devletinin kurulmasını engellemek, ikincisi Küçük-Asya'da Yunan işgalinin genişlemesini durdurmak, mümkünse Yunanlıları İzmir'den kovmak istiyor…[332]

26 Ağustos 1919. Alaşehir Kongresi içtima ediyor. *Alaşehir Kongresi idare heyeti mandacı İttihatçılar'dan oluşturulmuştur*:

> Kara Vasıftan haber getiren Ragıp Bey, 26 Ağustos'ta Kongreye katılmış ve "kongrenin herhalde tekrar içtimaı [toplanması] lüzumundan ve çünkü kendisinin Dersaadet'ten üç grup namına gel"diğini söylemiştir. [..]
>
> Ragıp Bey kendisini ne kadar yetkili görüyor ki, Ege'deki "mesailerini tenkit ederek [çalışmaları eleştirerek]" "bu mesaiyi israfla itham edebiliyor" [bu çalışmayı boşunalıkla suçluyor]. Bizim günlükte hangi zor koşullarda ve ne büyük çabalar sonrasında oluştuğunu gördüğümüz bu "mesainin" neden hor görüldüğünü Hacim Muhittin maalesef yazmamaktadır.
>
> Kongre sonunda şu kararlar alınır: 1) Kongre azaları kendilerini 17 Mart 1919'da ilk kongresini toplayan Müdafaa-i Hukuki Osmaniye Cemiyeti'nin azası kabul ederek cemiyet merkezini İzmir'den İstanbul'a naklederler. Böylece Müdafaa-i Hukuk adının alınması tekrar merkezileşmeyi işaret etmektedir. Hem de inisiyatif İstanbul'a, yani Karakol'a gitmektedir. 2) Yeni İdare Heyeti şu beş kişiden oluşmuştur: Cami Bey, Halide Edip Hanım, Ragıp Nureddin, Aydınlı Nazmi Bey ve Moralızade Halid Bey. Böylece Alaşehir Kongresi idare heyeti *mandacı İttihatçılar*'dan oluşturulmuştur. Bu durum "aşağıdan yukarı doğru" "demokratik bir tarzda" kurulduğu ve "sivil örgütler" olduğu iddia edilen cemiyet ve kongrelerin durumuna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Cemiyet merkezi, İstanbul'dan gelen "biri"nin müdahalesiyle bir hamlede İstanbul'a alınmış ve beş kişilik yönetim kuruluna Ege'yle yakından uzaktan alakası olmayan Halide Edip Hanım adeta "atanmıştır". Bu, ancak merkezi bir örgütün çalışma tarzıdır. Daha sonra Ragıp Bey, Hareket-i Milliye'nin parasının Müdafaa-i Hukuki Osmaniye'ye aktarılmasını isteyecek, ama reddedilecektir.[333]

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu), Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Heyet-i Temsiliye azası Mirliva Kazım Karabekir'e telgraf keşide eyledi:

---

[331] Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 43. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifade ve vurgular tarafımıza aiddir.

[332] Le Temps, 24 Août 1919, p. 2; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 86-87. İki kaynak, mezkûr makalenin bir kısmını alıntılamışlardır: "Mustafa Kemal, Hükümet Anadolu'ya asker sevkederse cumhuriyet ilan edeceği tehdidinde bulunmuştur. Bunun üzerine hükümet asker göndermekten vazgeçmiş"tir. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 68. "*Le Temps*'ın İstanbul muhabirine göre bu gelişmeler ışığında Anadolu'da bağımsız bir cumhuriyet dahi ilan edilebilirdi." Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 95-96.

[333] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 236-237.

15. Kolordu Komutanlığına

Kongre dolayısıyla Sivas'taki ittihaz edilen tedabir-i ihtiyatiye ve inzibatiye ber-vech-i atidir:

Süvarı ve ester süvari müfrezeleri ikmal ve takviye ve Sivas'ta cem ve Amasya'daki istihkâm taburu ile kolordu topçu alayı Sivas'a tarik edilmişlerdir. İnzibat bölüğüne şayan-ı itimat zabitan verildiği gibi münasip polislerle emin bazı jandarma efradı da sivil elbise ile kongre hizmetinde istihdam edilecektir.

Kasabanın belli başlı mahreçlerine postalar ve kongrenin içtima edeceği mektep binasının karşısındaki binaya da bililtizam hizmet kıtası ikame edilmitir. Halkın kuvve-i milliye ve maneviyesinin her türlü tezelzülden masun bulundurulmasına çalışıldığı gibi bu maksatla bir de gazeye çıkarılmak üzeredir efendim.

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin.[334]

27 Ağustos 1919. Paris'de münteşir *L'Echo de Paris* gazetesi yazıyor: *Atina kaynaklı bir haber,* ABD Başkanı *Wilson'un Türk hükümetine bir telgraf göndererek Ermeni katliamının hemen durdurulmasını istediğini, yoksa 12. Noktanın uygulanmayacağını söylediğini bildirmektedir*.[335]

28 Ağustos 1919. Amiral Mark Bristol, ABD Dışişleri Bakanına telgraf keşide eyledi:

Telgraf

Dışişleri Bakanlığına
Washington

28 Ağustos 1919, İstanbul

İvedi
İsyancılar tarafından yönetilen bölgeye girmelerine izin verilen Amerikan tanıklarından alınan bilgiye göre, söz konusu olanlar iki konu üzerinde durmaktadırlar. Birincisi, *İzmir*'den *Yunan* birliklerinin çekilmesi, istemlerini Müttefikler katında destekleyecek bir hükümet değişikliği, ikincisi, hükümetin yürüteceği görüşmeler sonunda Yunanlılar çekilmezse, Yunanistan'a savaş ilan etmek... Bu görüş, Yunan inatçılığını desteklerse Müttefik ülkelere savaş açmayı da kapsamaktadır. Yunan aleyhtarı milliyetçi hareket, Anadolu'ya yayılmakta ve ihtilal sözü sık sık duyulmaktadır. İsyancı hükümetin adı *Heyet-i Temsiliye*'dir. Kuvvetlerine *Kuva-yı Milliye* denilmektedir. Sivas'taki kongre, delegelere toplanmak için daha fazla süre kazandırmak amacıyla 5 Eylül'e ertelendi. İç bölgelerdeki gelişmeler benim daha önceki beyanlarımı doğrulamaktadır. Barış Konferansı isteklerini Türkiye'ye kabul ettirmek isterse, çok sayıda birkaç büyük işgal ordusu gerecektir.

Bristol[336]

29 Ağustos 1919. Ankara'daki 20'inci Kolordu Kumandanı Mirliva *Ali Fuad Cebesoy ise, 29 Ağustosta Kolordu Komutanlığından uzaklaştırılır. Yerine Hulûsi Paşa getirilir.. Fakat Ali Fuad, Kolordusunu bırakmaz. Tümen Komutanı* [Çerkes] *Mahmut* [Hendek] *ve Kolordu Kurmay Başkanı Hâlis Bıyıktay'ın uyarıları üzerine, Hulûsi Paşa, komutanlığı kabule cesaret edemez*.[337]

30 Ağustos 1919. Meclis-i Âyan'dan Ahmed Rıza, davet edildiği İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiserliğini ziyaret etti. Ahmed Rıza, Fevkalâde Komiser Vekili *Ravndal'a, yakında İsviçre veya İtalya'ya giderek orada Türkiye için açıkça Amerikan Mandası doğrultusunda çalışacağını söyledi.*

[334] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 146. Mezkur telgraf, "Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey hakkında suikastta bulunmak üzere bazı zabitanın Dersaadet'ten sevk olundukları ve binaenaleyh hariçten gelecek memurin ve zabitanın hüviyetlerinin tahkiki hakkında bir şube ihzarı ve Sivas'taki Ermenilerin kesafeti dolayısıyla taraflarından vaki olabilecek her türlü ehvale *[fenalıklara]* karşı piyade ve süvari elde kuvvet bulundurulması ve hükümetin jandarma ve polisine itimat olunmayarak mücerrep *[sınanmış]* bazı zabitanlar istihbaratın tanzimi hakkında 15'inci Kolordudan vaki işarata" cevabdır (Demirel, 2017, s. 145-146).

[335] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 84.

[336] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 34-35. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[337] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1212.

İngiltere'nin, Türkiye üzerinde bir İngiliz Mandası kurulmasını destekletmek için çok sıkı çalıştığını ve Sultan'ın da kendileriyle birlik olduğunu anlattı; bu amaçla, İngilizler ile Sultan arasında gizli bir anlaşma bulunduğuna inanıyordu. Şimdiki nüfuz yani etki yarışını Alman sömürgeciliğinin yeni bir biçimi sayıyor ve milliyetçilerin programının ise yalnızca Türkiye'yi, bir yıl önceki ve savaş sırasındaki duruma tekrar düşmekten korumaktır, diyor. ***Komisyon, bu görüşme üzerine, Dışişlerine bir telgraf çekerek Türkiye üzerindeki İngiliz hırs ve doymazlığı ve bunu önlemek için Fransızların gösterdiği güçsüzlük karşısında, Amerika, duruma seyirci kalamazdı diye ekliyordu****. Dışişleri, İngiliz konusunda ve bunun Amerika için yarattığı durumdan o kadar rahatsızlık duymuyordu. Bu nedenle, bu işe karışmamaları ve taraf tutmaktan ya da bir Türk partisiyle fazla dost görünmekten kaçınmaları için talimat gönderildi. Komisyona, daha önce Türkiye Mandası konusunda* ***"Türklere öğüt vermek ya da herhangi bir görüş bildirmekten"*** *kaçınmaları hakkında verilmiş olan talimat da hatırlatılıyordu*.[338]

31 Ağustos 1919. Taşra gazetesi *Lyon Républicain* yazıyor: *Enver Paşa Anadolu hareketinin ruhudur*.[339]

Ağustos-Eylül 1919. *Enver Paşa, Cemal Paşa ve Talat Bey 1918 Kasımında çekilen Almanların yardımıyla Osmanlı İmparatorluğumun yıkıntıları arasından Karadeniz yoluyla Odessa'ya kaçmışlardı. Enver ve Talat sonunda Berlin'e ulaşarak 1919 yazının sonlarında Bolşevik temsilcisi Karl Radek'i cezaevindeki hücresinde ziyaret ettiler.* Aleksander İsrail Helphand (nam-ı diğer Parvus) küratörlüğünde *Bolşevik Parti'nin parayla desteklenmesi olayında Radek, Alman Genelkurmayı ile Lenin arasındaki aracılardan biriydi. Yeni Alman hükümeti Almanya'daki komünist ayaklanmasını bastırdığı sırada 1919'da Radek'i de tutuklamıştı. Ancak önemli bir kişi olarak görülüyor ve cezaevindeki hücresinden politik işlerini yürütmesine izin veriliyordu*.[340]

> Radek Ağustos ayında tutuklu bulunduğu hapishanede özel bir bölüme alınmış ve ziyaretçi kabul etmesine izin verilmiştir. Ziyaretçileri arasında Reichswehr'in liderlerinden biri olan Seeckt de vardır ki, bu şahıs savaş sırasında Enver Paşa ile yakın ilişkiler içinde olmuştur. Yani Talat ve Enver, Alman Genel Kurmayının gözetim ve denetiminde Radek'le ilişki kurmuşlardır. Savaştan yenik çıkan üç dev imparatorluk, Almanya-Rusya-Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya karşı kendilerini doğal bir ittifak içinde bulmuşlardır. Radek'le ilişki kuranlardan biri olan Köstring, daha sonra Moskova'da Alman Askeri Ataşesi olarak görev yapacaktır ve Enver Paşa'ya Moskova'ya gitmesi için uçak temin eden kişidir.[341]

Yahudi Bolşevik Karl Radek:

> Misafirlerimden ilk ikisi Jön Türk Hükümetinin başı Başbakan Talat Paşa ile onun Harbiye Nazırı, Trablusgarp savunması kahramanı Enver Paşa idi. Türkiye'nin bozgununun ardından, yarı-yasadışı olarak Berlin'de yaşadıkları dönemde -Müttefikler onların sınır dışı edilmelerini istiyordu- Türkiye'nin bundan sonra savunmasını nasıl yürüteceğini planlıyorlardı. Bozgundan sonra Sovyet Rusya üzerinden yasa dışı biçimde Almanya'ya kaçan Enver, Sovyet Rusya'nın yeni, gelişmekte olan ve Müttefiklere karşı mücadele ederken dikkate alınması gereken bir dünya kuvveti olduğu konusunda Alman askeri çevrelerinin dikkatini ilk çeken kişidir.
>
> Talat'ı Brest-Litovsk sürecinden tanıyordum. Orada onu zafer kazananların masasında görmüştüm. Berlin hapishanesinde ise, bir posta memurunun oğlu olduğunu anımsayan ve kendisi de eski bir posta memuru

[338] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 185.
[339] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 90.
[340] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 397.
[341] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 86. "Ağustos veya Eylül 1919'da Talat Paşa, Komünist enternasyonal Sekreteri Karl Radek'i Berlin'deki hapishanede ilk ziyaret edenler arasında bulunmaktaydı. [..] Talat Paşa'dan daha genç ve harekeli olan Enver Paşa, Alman Silahlı Kuvvetleri subaylarının tavsiyesiyle Radek'in *siyasi salon* diye adlandırdığı Moabit hapishanesine gitmişti." Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 22-23.

olan, kırılmış bir adam, durmadan Müslüman Doğu'nun kendisini esaretten ancak Sovyet Rusya'nın ittifakı ile ve halkların desteğini alarak özgür olabileceğini tekrarlamaktaydı.

Türkiye'nin dünya savaşı yenilgisinden sonra savunmasını yürüten Kemal Paşa ile ilişkilerini, Kemal kendini düşük Genç Türkler rejiminden iddia edildiğinin tersine ayrı tutarken, onlar aralarında önemli bir fark bulunmadığı ve ona yurtdışından yardım organize etmekte oldukları şeklinde açıklıyorlardı. Ben onları Rusya'ya gitmeleri için iknaya çalıştım, aslında Enver Paşa daha sonra gitti.

Talat'ın doğuştan gelen zekası ve irade gücünün beni çok etkilediğini ifade etmeliyim; bozuk bir Fransızca ve Almanca ile konuşuyordu. Almanca ve Fransızca ile kendisini rahatça ifade edebilen Enver Paşa ise, yapı olarak sinirli, dengesini bütünüyle kaybetmiş ve ülkesinden ziyade kendi pozisyonu için mücadele eden dengesiz bir insan görünümü vermişti.[342]

Radek: *Söylemem gerekir ki Talat beni doğal zekası ve iş yapma hevesi ile etkilemiş, bozuk Almanca ve Fransızca karışımı ile konuşmuştur. Enver Paşa, Fransızca ve Almanca'yı rahatça kullanmakta, mizaç olarak sinirli ve ülkesinden çok kendi özel durumu için mücadele eden, tamamiyle kontrolünü kaybetmiş bir adam imajını vermiştir*.[343]

Radek, 8 Ağustos 1922 tarihli Komintern'deki beyanatında, İttihadçı Talat'ın Bolşeviklerle 1919 Eylülü'ndeki temaslarını zikredecektir:

Türkiye'nin yenilgiye uğraması üzerine halk kitleleri Jön Türk Partisi'nden yüz çevirdi. Türkiye bu savaşa zorla sokulmuş olduğu halde bu Partiyi savaşa katılmanın suçlusu olarak mahkum ettiler. Bu partiyi, kendi kirli işlerini "anavatanı kurtarma" bayrağı arkasına gizleyen memurların yolsuzlukları dolayısıyla suçladılar. İtilaf Devletleri'ne karşı Türk savunmasını örgütlemeyi üzerine alan Mustafa Kemal Paşa, yeni bir bayrak açmak zorunda kaldı. Jön Türklerin en iyi unsurları faaliyetlerini durdurmadılar. İçlerinden bazıları dış ülkeler arasında Sovyet Rusya'yla ilişki kurmaya çalıştı. Bu konuda Talat Paşa'nın da hakkını yememek gerekir. Talat Paşa, Sovyet Rusya'nın en büyük tehdide uğradığı bir sırada bu ülkenin önemini kavramıştır. Talat, 1919 Eylül ayındaki Denikin saldırısı sırasında dış ülkelerde bulunan Sovyet temsilcileriyle görüştü ve Rus-Türk yakınlaşmasının propagandasını yaptı.[344]

Bolşevik Yahudi Karl Radek, SovNarKom resmî yayın organı *İzvestia* gazetesinin 11 Ekim 1918 tarihli nüshasında neşredilmiş makalesinde şu cümleyi kurmuşdu: *Genç Türkler, Almanlardan, Abdülhamid devri memurlarından daha çok rüşvet aldıkları için, Almanya tarafına dönmüşlerdi*.[345]

2 Eylül 1919. Harbiye Nazırı Süleyman Şefik ve Dahiliye Nazırı Adil, Elaziz Valisi Feyzioğlu Ali Galib'e şifreli telgraf keşide eylediler:

2 Eylül 335

Dersaadet'ten Elaziz Valisi Galip Bey'e

Arz olunmuştur. İrade-i seniyyesi bugün sadır olacaktır. Binaenaleyh kesb-i katiyet etmiştir. Talimat şudur: Malûmunuz olduğu vechile Erzurum'da kongre namı altında birkaç kişi toplanarak bir takım kararlar ittihaz ettiler. Ne toplananların ne de ittihaz ettikleri kararların esas ve ehemmiyeti vardır. Fakat bu hâller memleketçe bir takım kıylukali mucip oluyor. Avrupa'ya ise pek fena mübalağa ile aksettiriliyor. Binaen ala zalik pek fena su-i tesirat hâsıl etmekte oluyor. Ortada şayan-ı ehemmiyet bir kuvvet, hiçbir vaka olmadığı halde mücerret bu mübalagat ve su-i tesirattan endişeye düşün İngilizlerin ahiren Samsun'a epeyce bir kuvvet

[342] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 87.
[343] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 23.

[344] Doğu Perinçek. (2020). *Komintern Belgelerinde Türkiye* (3. baskı) içinde (s. 84). İstanbul: Kaynak Yayınları.
[345] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 564-565.

çıkaracakları istidlâl olunuyor. Hükümetin umum sırasında tarafınıza da icra eylediği tebligat-ı malûmeye mugayir harekâta devam etmekte olursa ise çıkarılacak ecnebi kuvvetlerin Sivas'a ve oradan daha ileride de çıkarak birçok mahalleri işgal etmeleri ihtimali baid değildir. Bu ise memleketin menafine bittabi münafidir. Erzurum'da toplanan eşhas-ı malûmenin kariben Sivas'ta içtima ederek yine bir kongre akdetmek istemekte oldukları muhabarat-ı vakıadan anlaşılıyor. Böyle beş on kişinin orada toplanmasından hiçbir şey çıkmayacağı hükümetçe malumdur. Fakat bunları Avrupa'ya anlatmak mümkün değildir. İşte bunun için orada toplanılmasına meydan vermemek icap ediyor. İşte bunun için de evvel-be-evvel Sivas'ta hükûmetin itimad-ı tammına mazhar ve selâmet-i memlekete muvafik olan tebligatı harfiyen icraya âzim bir vali bulundurmak lâzım gelmektedir. Zat-ı vâlâlarını onun için oraya gönderiyoruz. Gerçi Sivas'ta kongre akdetmek istemekte olan birkaç kişiye mümanaat etmek o kadar güç bir şey değilse de erkân ve ümera ve zabitan ve askerin bazıları da bunlarla hemfikir oldukları anlaşılmasına nazaran hükümetin ittihaz edeceği tedabiri ellerinden geldiği kadar takip, tas'ib ve eşhas-ı malûmeyi mümkün olduğu kadar iltizam edecekleri nazar-ı dikkate alınarak şayan-ı itimat bir, iki yüz kişinin refakatinizde bulunması temin-i muvaffakiyet için münasip görülmektedir. Binaberin evvelce yazdığım veçhile oralardaki Kürtlerden itimat edilen yüz, yüz elli kadar süvariyi birlikte alarak ve ne için oradan gidildiği hiç kimseye serdedilmiyerek Sivas'a hiç kimsenin intizar etmediği bir zamanda bi'l-vusul vali ve kumandanlığı hemen ele alacak ve oradaki jandarma ve askerî miktarları cüz'i olmakla beraber hüsn-i idare olacak olursanız karşınızda başka bir kuvvet bulunmayacağı cihetle derhâl tesis-i nüfuz ederek içtimaa meydan vermemiş olacak ve orada buluşanlar var ise hemen derdest edip mahfuzen İstanbul'a gönderebileceğiniz derkârdır. Bu suretle ihraz olunacak nüfuz ve iktidar-ı hükümet dâhilde sergüzeştcüyâne harekette bulunanları yıldırarak bu gibi harekât-ı gayr-i marziyenin vukuuna mani olunacağı gibi hariçte de pek ziyade hüsn-i tesir ederek ecnebilerin asker çıkarmak ve oraları işgal etmek hususlarındaki tasavvurlardan sarf-i nazar etmeleri için hükümetçe bir mümessek-i kaviye müracaat ve teşebbüsü teşkil edecektir. Zaten Sivas muteberan-ı ahalisinden bazılarından mevsuken tahkik olunduğu veçhile ahali ve politikacıların tahrikatından, para toplamak için vaki olan tazyikattan pek ziyade müteneffir ve bunların men'i için hükümete her suretle müzaharete hazırdır. Orada jandarmaya derhal yazılacak istenildiği kadar efrat bulunacağı ve buna müteneffizan tarafından suret-i mahsusada muavenet olunacağına itimat edilmektedir. Bu suretle miktan kâfi ve hükümete kaviyyen merbut bir jandarma teşkil edildikten sonra birlikte götüreceğiniz süvarileri mutayyeben yerlerine iade ederiz. İşte yapılacak tedabir bundan ibarettir. Bundan sonra kemal-i suhuletle ve muvaffakiyetle tatbiki mücerret derece-i nihayede iltizam-ı mektûmiyete vabestedir. Sivas'a memuriyetinizden hatta o cihete gideceğinizden efrad-ı ailenizden en emin olduğunuz hiçbir kimseye bile bahsetmeyiniz. Ve Sivas'a gidinceye kadar maksadı yanınızdakilere dahi sezdirmeyiniz. Muvaffakiyetin üssü'l-esası budur. Bu cihetle şimdilik herhalde ailenizi orada bırakarak etraftaki aşairi teftiş için beş on gün duracağınızı efrad-ı ailenize ve sairlerine bilifade hemen hareketle bir gün evvel Sivas'a bağteten vasıl olmaya gayret etmelisiniz. Oraya vusulünüzde atide münderiç telgrafnameyi icap edenlere bi't-tebliğ vali ve kumandanlığı ele alarak işe başlamalısınız. Bir taraftan da makine başında nezarete icab-ı hale göre iş'ar-ı keyfiyet etmelisiniz. Bu suret malum olur olmaz size yine makine başında tarafımdan icab-ı hâle göre tebligat-ı lâzıme icra olunacaktır. Bu suretle işe başladıktan sonra ne vakit münasip görürseniz ailenizi ve eşyanızı Sivas'a celp edebilirsiniz. Şu kadar ki elyevm orada bulunan Reşit Paşa'nın Valilikten azlolunduğu ve yerine diğerinin gönderileceği her nasılsa şayi olarak müşarünileyh tarafından nezarete müracaat edildiğinden ve isimleri malumunuz olan zevatın Sivas'ta kariben birleşmek istedikleri iş'arat-ı vakıadan anlaşıldığından beyhude bir dakika vakit geçirilmeyerek bir an evvel hareket ve bir saat evvel muvasalata gayret etmeniz de meslahaten ehem ve elzemdir. Şu esbap ve mülahazata göre ne vakit hareket ve ne kadar müddette muvasalat edebileceğinizin iş'arı muktazidir. Sivas'ta ibraz edeceğiniz telgrafnâme şudur: Zat-ı âlilerinin Sivas vali ve kumandanlığına tayinleri meclis-i vükelâ kararıyla bi'l-istizan şeref-sadır olan irade-i seniyye-i Hazret-i Padişahi iktizasından olduğundan hemen hareketle bu telgrafnameyi Sivas'taki memurin-i mülkiye ve askeriyeden icap edenlere bi'l-irâe vali ve kumandanlığı deruhte ederek ifa-yı vazifeye mübaşeret ve hemen iş'an keyfiyet etmeleri tebliğ olunur.

Harbiye Nazırı Süleyman Şefik

Dahiliye Nazırı Adil[346]

[346] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 345-347.

2/9/1335 tarihiyle ve 20'nci Kolordu vasıtasıyla Balıkesir Hareket-i Milliye Heyetan'ı Merkeziyesi Balıkesir, Alaşehir Kongreleri Reisi Hacım Muhittin Bey'den alınan telgrafname ber vech-i zir maruzdur:

> Şarki Anadolu Heyetan-ı Temsiliyesi'ne,
>
> Kardeşler, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'nin Balıkesir ve Alaşehir kongrelerine gösterilen samimî teveccühe son derece memnun kaldık.
>
> Her iki kongrenin aciz reisi bulunmaklığım hasebiyle bil-vekâle arz-ı teşekkür ederim. Şarktan garba tevessü eden teşkilât-ı vatanperveraneleriyle, garptan şarka tevessü edecek teşkilât-ı nacizanenin birleştiği gün gayemizin, istihlas-ı vatana matuf teşebbüsat-ı vatanperveranemizin en büyük bayramı olacaktır. İhtiramatımızın kabulünü istirham eylerim.[347]

3 Eylül 1919. Akhisar'daki İngiliz İrtibat Zabiti rapor kaleme aldı: *Yunan işgali gerçekleşince bile örgütlü bir direnme yoktu. Direnme, Yunanlılar zulümlerinde ısrar edip köyleri yakmaya, Türkleri öldürmeye ve çocukları boğazlamaya devam eyledikten sonra ortaya çıktı*.[348]

4 Eylül 1919. Sivas Kongresi küşad edildi. Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'in (Köseoğlu) ihtiyatlı surette tahrir ettiği Sivas Kongresi delegelerinin unvanlarına bakılacak olursa[349], kongrenin küşadı çok büyük oranda askerî cuntanın müzaheretiyle gerçekleştirilmiştir denilebilir.

Salahaddin (Köseoğlu):

> Kongre Eylül'ü Dördüncü Perşembe günü öğleden sonra saat 2'de içtima salonunda toplandı. Büyük salonun nihayetine doğru ve ortada bir küçük riyaset masası, arkasında zabıt tutacak zata mahsus bir masa ve iki kenardaki koltuk ve iskemlelerde kongre azası bulunmakta idi. Salon küçük bayraklarla süslenmişti.
>
> Azadan bir zat söz alarak "efendim şimdi tabiî riyaset meselesi mevzubahis olacak. Bendeniz riyasetin birer gün veya birer hafta devam etmek üzere münavebe ile olmasını ve aza isimlerinin veya temsil edilen vilayet ve sancak isimlerinin baş harfleri itibariyle tertip edilmesini teklif ediyorum. Bu neden icap ediyor efendim. Bu suretle işin içine şahsiyet karışmamış olacağı gibi, harice karşı da müsavata riayet ettiğimizden hüsn-i tesir etmiş olur," dedi.
>
> Teklif reye kondu. Yirmi altı mevcuttan üç muhalif rey ile Mustafa Kemal Paşa ekseriyet kazandı. Ve bir açılış nutku söyledi.
>
> Riyaset ve intihap keyfiyeti murahhaslardan bir kısmı arasında evvelce görüşülmüştü. Kongrenin bir şahsın amaline *[emellerine]* veya mazharına *[şereflenmesine]* hizmet için toplanmadığı, birliğin temel taşı milli bir mesele olduğu, binaenaleyh riyasetin inhisarı *[tekeli]* altında bulundurulmaması icap edeceği söylendi. Merhum İsmail Fazıl Paşa bu fikre taraftar oluyor, gerek sin, gerek rütbe itibariyle riyasete elyak *[layık]* olduğu kanaatinde bulunuyordu. Diğer bir takım sebeplerle Rauf Bey, Bekir Sami Bey de bunu muvafık buluyorlardı. Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'a vürudundan evvel Sivas'ta kongre hakkında halkın tenviri ve temayülat-ı umumîyenin kontrolü için Bekir Sami Bey tarafından Sivas halkının ileri gelenleri bir cuma sabahı Numune Mektebi'nde toplatılmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçı olup olmadığı, memlekette yeniden İttihatçılığın uyandırılıp halkın mukateleye *[birbirini öldürmeye]* sevk olunacağı hakkında muhaliflerce kendisine vaki müteaddit suallere mumaileyh yemin ile ortada fırkacılık değil, millet ve memleket meselesi mevcut olduğunu, Anadolu'da milleti birlik içinde tutarak ecnebi metalibine *[isteklerine]* karşı mümkün olanın kurtarılacağını, İstanbul'un işgal altında bulunması hasebiyle orada mukavemete imkân bulunmadığını beyan etmiş ve memleketin bu zihniyeti Paşa'ya anlatılarak kongrenin küşadında (4, 5, 6 Eylül müzakerelerinde)

[347] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 153.
[348] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1254.
[349] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 152-153.

heyetin İttihatçı olmadığının temini için bir yemin formülü ihzarı, padişaha ariza takdimi müzakeratın başını teşkil eylemişti.[350]

Kongreyi, *Narkomindel*in (Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiserliğinin) görevlendirdiği bir murahhas kongreyi takib etmektedir: *1919 Ağustos'unda bir grup genç Türk'ün katılımıyla Moskova'da Dışişleri Halk Komiserliği "Doğu Dairesi Müslüman" Seksiyonuna bağlı "İslam Kurtuluş Ligası" kurulur. Devrimci hareketin yönü özellikle İran ve Türkiye'ye çevrilir. Bunun için halk komiserliği dış ilişkiler bölümü, ekim ayında Sultan Galiyev'in mutemet adamlarından olan Mahmudov adında birini Sivas Kongresi'ne gözlemci olarak gönderir*.[351]

Sivas Kongresi gerçekleşirken Çerkes kökenli Ebubekir Pilyef, Kuzey Kafkasya hükümeti adına Sivas'a gelmiş ve bağımsızlık konusunda Mustafa Kemal'den yardım talep etmişti. Sivas Kongresi katılımcılarının adlarını tarayan biri, kongreye katılan Kuzey Kafkasyalıların abartılı sayısıyla şaşkına uğrayabilir. Kongreye katılan 38 delegenin 12'si Kuzey Kafkasya kökenli. Mustafa Kemal'in işgalcilere karşı savaş yürüten 15 kişilik Merkezî Temsil Heyeti'nin en az 3 üyesi Kuzey Kafkas kökenlidir.[352]

Salahaddin (Köseoğlu), İkinci Dünya Savaşının bitiminden sonra kaleme alacağı hatıratında şunları da yazacaktır:

1908 İnkılabı'nda İttihat ve Terakki Fırkası, Enver-Cemal-Talat diktatörlüğüne ve binnetice harp devresinde birincinin tahakkümüne müncer oldu [*tahakkümüyle sonuçlandı*]. Mülahazası geniş olmayan ve yalnız muayyen noktalarda inat ve ısrarı bilen Enver, ordu kuvvetlerini askerlik gayesinde kullanmaya hasr-ı gayret etmediğinden orduları kati netice alınacak yerlerde hafif bırakarak inhizama [*bozguna*] uğrattı. Mütareke ile memleketi terke mecbur kaldı.

Talih 1919'da Mustafa Kemal'i sahneye çıkardı. Siyaset, hukuk, iktisat gibi mesleklerin sahalarında tekâmül ve terakki edememesi yüzünden inkılaplar fikirle değil kılıçla yürütülmeye müncer oluyor [*yürütülmekle sonuçlanıyor*]. Hâlbuki ihtilali ordu yaparsa millet diktatörlüğe gidiyor ve bir şahsi idareden kurtulmak isterken daha zorlusuna uğruyor.

1918'de mütarekeden sonra herkesin benliğinde, daha doğrusu derdine düştüğü hayret devrinde, kabinede harbiye nazırlığı bulamayınca bir iş arayan ve İttihatçılardan bazılarının Anadolu'ya geçmek emellerine Enver'in bıraktığı paraları evvela isteyen müşarünileyh [Mustafa Kemal] zamanın dâhiliye nazırından Samsun ve havalisi Rumlarının ve civar Türklerin ellerinden eslihalarını [*silahlarını*] toplamak ve o cihette bir isyanın hudusuna [*meydana gelmesine*] mani olmak hizmetini aldı. Bunu büyüterek ve zamanın Harbiye Nazırı'ndan salahiyet isteyerek Üçüncü Ordu Müfettişliği'ni temin etti. Bu kere oraya varınca hal-i feveranda bulunan milli heyecan ve harekâttan istifade de etti. Sivas Kongresi'ni de yaptırarak milli teşkilatı tanzim ve Heyet-i Temsiliye namı ile idareyi ele alarak İstanbul'a karşı hukuk-ı halkı müdafaaya azim oldu.

[..]

Gerek Erzurum'da, gerek Sivas'ta kongrede bulunan zatların hemen hepsi milli birliğe tamamen kani idiler. Bir muhteris peşinden yürümek, yeni bir gaile açmaktan muhterizdiler *[sakınıyorlardı]*.

Riyasete intihab keyfiyeti Erzurum'da nasıl olduğu, oraya Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği Sivas Mümessili Feyzullah'ın raporundan dinlenmelidir. Yani açılışın ancak üçüncü günü ve kendisinin isim tasrihi suretiyle teklifi üzerine riyasete kabul olunmuştur.

Sivas'ta az fark ile aynı ruh haleti vardı. Daha Paşa Sivas'a gelmeden Sivas Numune İlkokulu'nda Bekir Sami Bey'in davetiyle toplanan Sivas eşrafı bu işin İttihatçılıkla münasebeti olup olmadığını sordular. Memleketin lüzumsuz maceralara sürüklenmemesini istediler. Bekir Sami Bey bu işin İttihatçılık, İtilafçılık münasebeti

[350] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 154.
[351] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaşı Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 253, dipnot 439.
[352] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaşı Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 268, dipnot 505.

olmadığını, milletçe birlik yapmak lazım olduğunu, İstanbul işgal altında olduğundan orada bunun yapılamayacağını yemin ile bildirdi.

Kimse yeni bir Enver istemiyordu. Ancak Rauf Bey'in mütevazı şahsiyeti tatminkâr görülüyordu. Her iki kongre [Erzurum ve Sivas kongreleri], beyanname ve kararlarında Hilafet ve Saltanat'ın bütün haklarına riayetkâr olduğunu teyit ve ilan etti. Sivas Kongresi riyaset intihabında da hatıra gelen nokta bir adam sivriltmek değil, milleti kurtarmak idi. Eşhas peşinde gidilmediği gösterilmek isteniyordu. Olmadı. Hırs galebe çaldı.

İstanbul ricali Sivas Kongresi'nin akdine mani olamayınca bir baskınla müteşebbisi ele geçirmek istedi. Acemice yaptığından, meydana çıktı ve payını aldı. Bu, hükümete emniyet edilemeyeceğini ilana ve kabinenin sükûtunu talebe vesile oldu. Cevap verilemeyince İstanbul'la mühabere kesildi. Ferit Paşa ve yaranı inadı devam ettikçe memleketin padişahsız ve İstanbul'suz idare olunabileceği herkese öğretilmiş ve hasım kuvvetlendirilmiş oldu.[353]

5 Eylül 1919. Diyarbekir'deki 13'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Ahmed Cevdet, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) şifreli telgraf keşide eyledi:

5/9/1335

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

1. Firarî Diyarbakırlı Ekrem'in Urfa'dan pederine gönderdiği mektup hülasası ber-vech-i atidir:

Binbaşı muhbir Neil vasıtasıyla Paris Konferansı'na Kürtlerin vaziyetini anlatmak ve Türk ihtirasının önüne geçip Kürtlerin hukukunu müdafaa etmek üzere Halep, Antep tarikiyle Malatya'ya kadar kâmilen yollarda ekseriyetini istiklal ve hürriyete teşne gördüm. Mustafa Kemal Paşa Malatya'dan tevkifimizi emrettiğinden seyahate devam etmeyerek Malatya'dan geri döndük. Şimdi Urfa'dayım. Pazartesi günü Halep'e gideceğim. Oradan İstanbul'a gitmek niyetindeyim.

2. Bu mektubu yanında hizmet eden Mehmet Sadık namında biri ile göndermiş. Mektupla beraber merkum derdest edilmiştir. Bu adamın ifadesine göre Vali Urfa'ya gelmemiş, bir takım jandarma ile Saka köyünden bir semt-i meçhule gitmiş. Malatya'dan valinin izinin iyice tahkiki lâzımdır. Mutasarrıf ve diğer heyet-i faside ile beraber Urfa'ya gelmiş ve Halep'e gitmişlerdir.

Kolordu Harekât 2477 numara ile mücavir kolordulara yazılmıştır.

13'üncü Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet[354]

Ankara'daki 20'nci Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi Ömer Halis, 3'üncü Kolordu Erkan-ı Harbiye Riyasetine telgraf gönderdi:

5/9/1335

Üçüncü Kolordu Erkân-ı Harbiye Riyasetine

Kayseri'nin münevver vatanperveranı ve eşrafı bilictima bugün teşkilât-ı milliye meselesi halledilmiş ve Belediye Reisi Rifat ve mebus-ı sabık İmamzade Ömer ve Salâhattinzade Ahmet Suphi Beylerden ibaret bir heyet-i idare teşkil edilmiştir. Keyfiyet kurbiyyet itibariyle doğruca zat-ı alilerine de bildirilmiş olup murahhasların intihap ve izamına çalışıldığı ve evvelce arz eylediğim cihetle Maraş'ın teşkilat-ı milliyesine celb-i dikkati tekrar arz eylerim.

20'inci Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi Ömer Halis[355]

[353] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 131-133.
[354] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 349.
[355] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 386.

6 Eylül 1919. Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) şifreli telgraf keşide eyledi:

> Ankara, 6/9/1335
>
> Dakika tehiri caiz değildir.
>
> Üçüncü Kolordu Kumandanlığına
>
> 2 Eylül 1335 şifre: General Milen'ın Dersaadet'ten Konya'ya ve buradan Dersaadet'e avdeti ve Afyonkarahisar'daki Hintli askere madalya tevzii, Eskişehir ve Kütahya cephaneliklerinin anahtarlarının zorla almaları, on beş güne kadar Afyonkarahisar ve Kütahya cephanelikleri muhteviyatının Eskişehir'e nakline ve Eskişehir mümessilinin mevki kumandanı olarak unvan alması ve bu kere mevaki-i mezkûrede tebdil ettikleri taburlar mevcudunun eskisine nispetle zaif mevcudunda bulunduğu ve elyevm Derince'de iki piyade levasına yakın İngiliz kıtaatının harekâta hazır bulunması bir emrivakinin karibüzzuhur olduğunu ifşa etmektedir. Buna mukabil tertibatımız ise askerî olmaktan ziyade kuva-yı milliyeye müstenittir. Böyle bir kuvvetle ise muvaffakiyetin bizde kalması ile ekserisi müteredditolanların tarafımıza celp edileceği malûm-u alileridir. Esasen Dersaadet'le irtibatımız kalmamış gibidir. Şimdilik kaymakam Kemal Bey ile muhabere edebiliyoruz. Bu zatın akıbeti hakkında da endişe etmeye başladım. Şu halde Sakarya'dan itibaren şarka doğru imalât-ı sınaıye ve hututu telgrafiyenin tahribine başlanması pek büyük tesir yapacaktır. Esasen mevad-ı infilâkiye ve eşhasın azlığından tahribat pek büyük olamayacak ve atiyen ise uzun müddet men edilmiş olamayacaktır. Gerek bu tahribatın icrası ve gerekse malûm zevatın tevkifi hakkında bu geceden itibaren emr-i kat'iyi vereceğim. Bunun ne miktar zamanda icra edileceği kestirilemez. Dersaadette'ki zabitanın biliçtima bazı metalibatta bulunduğu Harbiye Nazırının bazı mevait ve tehdidatıyla önü alındığı haber alındı ise de tafsilât alınamamıştır.
>
> Salâhattin Bey Dersaadet'e gittikten sonra Konya'nın ıslahına çalışıyorum. Fakat fazla vakte lüzum var. Fahrettin Beyin nerede olduğunu bilmiyorum. Konya'ya evvelce Yemen'de bulunmuş olan Ferik Topal Sait Paşa geldi.
>
> Okşayarak teshire çalışıyorum. Sivas vilâyetine tayin edilen Galip Bey Kayserili erkânı harp kaymakamıdır. Mamuretülaziz Valisi bulunmaktadır. Atiyen de edinilecek malûmat da arz edilecektir.
>
> 20'inci Kolordu Kumandanı Ali Fuat.[356]

7 Eylül 1919. İngiliz Yüzbaşı Edward Noel'in günlük kaydına göre, Fransız Jandarma Müfettişi Yüzbaşı Brunot Defadre'yle Malatya'da görüşen Sivas Valisi (30 Ağustos'ta tayin edilmişti) Feyzioğlu Ali Galib, Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâretine 7 Eylül'de rapor göndermiş ve *Fransızların Mustafa Kemal'i ve Sivas Kongresi'ni gizlice desteklemekte olduklarını* bildirmiştir. Zira Ali Galib, Mustafa Kemal'in Sivas Vilâyeti hududuna girdiği vakit tevfik edileceğini söyleyince Brunot, *Mustafa Kemal'in teşebbüsat-ı vatanperveranede bulunduğunu* cevab vermiştir.[357] Aynı gün, Mustafa Kemal, 3'üncü Kolordu karargâhından Diyarbekir'deki 13'üncü Kolordu Kurmay Başkanına şifreli telgraf göndererek Feyzioğlu Ali Galib'in, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Sivas Şubesi Reisi Halid'in, İngiliz Yüzbaşı Edward Noel ve arkadaşlarının, şayet 13'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Cevdet muvafakat etmese dahi, *behemehal* tutuklanmalarını emretti. *İlginçtir ki, Mustafa Kemal Noel'i tutuklama buyruğuna dahil ederken, Kongre, oybirliğiyle aldığı kararda onu dikkatle hariçte* tutacaktır.[358]

Sivas Kongresi reisi Mustafa Kemal, Anadolu'daki Rum ve Ermeni işgaline ilaveten Müttefiklerin işgaline karşı da mukavemet edilmesini sarahaten ilân edilmesine sıcak bakmadı, Mondros Mütarekenamesinin 7'nci maddesini ihlâl edici kararlardan ve hareketlerden uzak durulmasını belirtti:

---

[356] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 157.
[357] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 565, dipnot 298.
[358] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 565, dipnot 299.

Bendeniz Mazhar Bey'in mütâlaasında bir mahzûr görüyorum; esâsen bu mâddede Encümen'in nokta-ı nazarı umûmîdir. Herhangi bir müdâhale ve işgâlin Ermenilik ve Rûmluk teşkîli gâyesine ma'tûf addolunacağından bahsediliyor; hâlbuki eğer Mazhar Bey'in söyledikleri vech-ile olursa mütâreke-nâmenin hakk-ı işgâl fıkrasına karşı muhâlif bir vaz'iyet almış oluruz ki, bu da bizim için tehlikedir. Memleketi müşkil bir vaz'iyete sokmuş oluruz.[359]

Salahaddin (Köseoğlu):

Nihayet Eylül'ün 7'inci günü asıl maksada temas edildi. Erzurum Kongresi nizamnâme muhteviyatı okunarak bu hükümlerin tekmil memlekete teşmili gaye ve maksadı güdüldü.

Cemiyetin unvanı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oldu. "Heyetan-ı Temsiliye, vatanın heyet-i umumîyesini temsil eder" dendi ve Erzurum'dan gelen beş kişilik Heyet-i Temsiliye'ye altı aza daha intihap ve ilavesiyle adedi on bire iblağ edildi.

Her iki kongre mukarreratı yan yana getirilip okunursa yapılan tadilatın birincisinde yalnız Vilâyât-ı Şarkiye, ikincisinde tekmil memlekete ait olmasından ibaret olan fark görülür. Bu suretle Sivas Kongresi'nin tekmil memleketi bir noktada toplu surette sevk ve idare imkânını ihzardan ibaret olan mevzu ve maksadı tebarüz eder.

Her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili ve gayesine matuf her türlü harekâtın reddi hususunda müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edildi.

Hükümet-i Osmaniye'nin memleketimizin herhangi bir cüzünü terk ve ihmâl ıztırarında *[mecburiyetinde]* kaldığı takdirde alınacak idari, siyasi, askerî vaziyetlerin tayin ve tespiti hususları karargir oldu. İdare-i muvakkate tabiri beyannamede kullanılmadı.[360]

8 Eylül 1919. Yarbay Louis Mougin rapor kaleme aldı. *Fransa'nın, Padişahın nâzırlarıyla değil; milliyetçi hareketin liderleriyle müzakere etmesi lazım geldiğini* bildiriyor:

Hiç şüphe yok ki, istisnasız bütün Türkler, Mustafa Kemal'in hareketinin muvaffakiyetini kalben arzulamaktadır. Yalnız sadaret "yürümüyor", isyancıların izinden gidemediğini, İtilaf Devletleri'yle arasını bozmak istemediğini iddia ediyor. Hepsi hikâye. Onun bu hatt-ı hareketinde, yeni Arap İmparatorluğunun önünde küçük ve parçalanmış bir Türkiye bulundurmak isteyen İngilizlerin elini görelim (...).

Hareketin liderleri konuşmak istiyorlar, bize onlarla nasıl konuşacağımızı bildirin, biz bundan sadece kazanç elde edeceğiz, onlar el uzatmamızı bekliyorlar. Onlar yarının efendileri olacaklar, çünkü haklı bir davayı müdafaa ediyorlar.

[359] Recep Toparlı, *Sivas Kongresi Tutanakları*, 2015, s. 100. İttihadçı Mazhar Müfit (Kansu), mezkûr 2'nci madde hakkında şu beyanda bulunmuştu: "İkinci mâddenin başında da *Her türlü işgâl ve müdâhaleyi Rûmluk ve Ermenilik teşkîli gâyesine ma'tûf olarak telakkî edeceğimizden…* deniliyor. Hâlbuki bugün meselâ Antalya ve Konya İtalyan işgâli altında bulunduğundan Rûmluk ve Ermenilik teşkîliyle alâka-dâr olamaz; olsa olsa İtalyanlık teşkîli demek olur! Binâen-aleyh acabâ biz yalnız Rûmlara ve Ermenilere karşı mı vatanımızı müdâfaa edeceğiz? Her hâlde bu mâddeyi de umûmî bir şekle sokmak lâzım gelir i'tikâdındayım." Mazhar Müfit'in bu beyanı üzerine Mustafa Kemal dikkat çekici bir illiyet kurmuştur: "Müsâade buyrulursa ba'zı îzâhât vereyim. Erzurum Kongresi'nde bu mâdde yazılırken aynı nokta-i nazar mevcûd idi fakat eğer o zamân Fransız, İngiliz ve İtalyanlarla da mücâdele edeceğiz deseydik milletin tevahhuş etmesi muhtemeldi! Bu noktayı nazar-ı i'tibâra alarak Düvel-i İ'tilâfiyyeden bahsetmemiştik: Yalnız onların müdâhalâtını da bi'n-netîce Rûmluk ve Ermenilik teşkîli gâyelerine ma'tûf addetmiştik. Fakat şimdi artık dediğiniz gibi yazabiliriz. Her hâlde unutulmamalı ki, eğer Antalya bugün işgâl altındaysa bunun sebebi münhasıran Yunanlıların İzmir'i işgâl etmiş olmalarıdır! Binâen-aleyh Antalya işgâli de Rûmluk gâyesiyle alâka-dâr demektir. Milletimiz Ermeni ve Rûm'a karşı mukâvemeti zarûrî görür." (Toparlı, 2015, s. 98).

[360] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 154-155.

(…). Bize verilen rolü oynayalım, henüz mevzilenilmedi; ama kaybedecek vakit yoktur, acele etmeliyiz zira Amerikalılar [General Harbord ve maiyeti] zaten oradalar [Sivas'dalar], bugün iktisaden başlayan ve yarın yoğun bir şekilde siyasî hale gelebilecek mühim bir faaliyet gösteriyorlar.[361]

Malatya'da bulunan Elaziz Valisi Feyzioğlu Ali Galib'den Dahiliye Nezâretine *gayet mahrem* ve zata mahsus telgraf:

Vilâyet Jandarma Müfettişi Mösyö Todiruti ve İngiliz Binbaşısı Mister Noel Malatya'dadır. Her ikisiyle de samîmi temâsdayım. Fransız, Mustafa Kemal'in tesebbüsât-ı vatan-perverânede bulunuyor [olmasını] tahsîn ediyor. İngiliz ise bilakis ihânet sayarak takbîh eyliyor. Her ikisi de sâbit fikir ile bu bahse ehemmiyet veriyorlar. Mes'elenin mâhiyet-i hakîkiyesi hakkındaki îzâhâtımız te'sîr-i nâfi' icrâsından hâlî kalmamışdır. Bugün Fransız, dört gün sonra da İngiliz Elaziz'e gidecekdir. Malatya'da olduğu gibi Elaziz'de de ayrı ayrı iki konak ihzâr edildi. Türk [ihtiramkâr]lığı da memnûniyeti mûcib olmakda bulunduğu ma'rûzdur.[362]

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu): *Sekizinci günü padişaha çekilen telgrafta hal-i hazır hükûmetin hiçbir şekilde milli irade ve milli menfaatleri gözetmediği ve kongrenin maksat ve gayesi ne olduğu arz ve izah olundu*.[363]

9 Eylül 1919. Dahiliye Nazırı Adil, Malatya'daki Elaziz Valisi Feyzioğlu Ali Galib'e şifreli telgraf keşide eyledi:

9/9/1335

Malatya'da Elaziz Valisi Beyefendiye

8/9/1335 Numara 2. Sivas'ta şayan-ı itimat vasıta olmadığı cihetle malumat-ı kâfiye alınamamakta ise de ora ahalisinden burada bulunan bir adamın ifadesine ve sair yerlerden de alınan malûmat-ı umumiyeye nazaran evvelâ ahali bu tahrikâta taraftar değildir. Saniyen asker ekall-i kalildir. Bu hareketi idare etmekte olanlar eşhas-ı malûme ile kumandan ve zabitandan bazılarıdır. Bunlar işe bir millî şekil vererek maksatlarını terviç ettirmeğe çalışmaktadır. Halbuki millet bu işlere taraftar değildir. Orası daha karip olduğu cihetle istediğiniz malumatı daha suhuletle istihsal edebilirsiniz. Maahaza gazeteler her nasılsa oraya memuriyetinizden bahsettikleni cihetle bir gün evvel azimetiniz daha ziyade kesb-i ehemmiyet etmiştir. Birlikte bulunduracağınız kuvvetin ne kadar ziyade olursa muvaffakiyeti o nispette teshil edeceği derkârdır. Bu kuvvetin miktarıyla vakt-i hareketinizi bir gün evvel tayin ve iş'arına muntazınım.

Nazır Adil[364]

Feyzioğlu Ali Galib, Dahiliye Nazırı Adil'e cevabî şifreli telgraf keşide eyledi:

9/9/1335

Dâhiliye Nezaretine

Gayet müstacel ve mahremdir. Bizzat halledilecektir.

Şehr-i halin On dördüncü günü kâfi kuvvetle eşkıyanın takip ve derdesti için Malatya'dan hareket edecek veçhile tedabir-i mukteziye icra edilmiştir. Biavnillahi Teâlâ müsademede netice-i muvaffakiyet olduğunu itimat buyurulsun. Yalnız işaratın cevapları ve mukteziyatı tehir buyurulmalıdır.

[361] Paul Dumont, *Un officier des Forces d'Occupation Françaises en Turquie: Le Colonel Louis Mougin (1919-1922)*, 1981, s. 1554. Köşeli parantezler "[]" içindeki ilaveler tarafımıza aiddir.
[362] T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922),* 2003, s. 96. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[363] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 155.
[364] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 347.

Elaziz Valisi Ali Galip[365]

Feyzioğlu Ali Galib, Maliye Nezaretine telgraf keşide eyledi:

Malatya, 9 Eylül 1335

Maliye Nezareti Celilesine

Vilâyet dâhilinde yapılacak takibat için jandarma tahsisatından alınacak 10.000 liralık havalename mukabilinde Malatya Mal Sandığından defaten tediyesi muktezi mebaliğ meyanında meskûkât-ı Osmaniye'den olduğuna delalet edecek surette yazı ve tuğrası silik olup şimdiye kadar rayiç bedeli üzerine evrak-ı nakdiye ile mübadele edilemeyerek sandık-ı mezkûrda mevcut ve mahfuz bulunan elli altı bin küsur kuruştan ibaret silik mecidiyelerin alınması lüzumu tahakkuk etmiştir. Çünkü bu halde bahusus ahaliyi kura ve aşair arasında evrak-ı nakdiye ile levazım iştirasına müşkilatı dai olduğuna binaen meskûkatı madeniye ile badelmübadele sarf edilmek mutat olduğundan ve külliyetli miktarda mübadele de müşkil ve fiyatının terfiki mucip olacağından Malatya mal sandığında mevcut silik meskûkâtın dahi havale meyanında olsuretle tesviyesi için telgrafla muhasebeciliğe mezuniyet itasına müsaade buyurulması temenni ve suret-i sarfında tahassül edecek menfaatin hazine hesabına irat kayıt edileceğini temin ederim.

Elaziz Valisi Galip[366]

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu) emrindeki bazı kumandanlıklara telgraf gönderdi:

9/9/1335

Kavak Mıntıkası Kumandanlığına Amasya'da: Beşinci Fırka Kumandanlığına

Samsun'da: On beşinci Fırka Kumandanlığına

1. Ahiren Konya'ya kadar bir seyahat yapan General Milen'ın harekâtından hükûmet-i merkeziyenin hafi bir surette İngilizlerle tevhid-i mesai eylediği anlaşılmaktadır. Eskişehir'de büyük bir İngiliz kuvveti ve Konya'ya keza kuvvet gönderilmiş ve Afyonkarahisar'la Eskişehir cephaneliklerinin anahtarları cebren elimizden alınmıştır. Gerek bunlar ve gerek bunlara mümasil hadisat peyderpey İngiliz kuvvetlerinin geleceğini ve Eskişehir, Afyonkarahisar hattının ve depolarının işgaliyle şarkî ve garbî Anadolu'nun ikiye aynılarak günbegün kesbi kudret eden Kuva-yı Milliyenin duçarı zaaf olmasına çalışılmakta olduğu tahakkuk etmiştir. Binaenaleyh daha fazla teenni ve tevekkül gayr-ı kabili telâfi felaketler tevlit edeceğinden Yirminci Kolordu mıntıkasındaki kuva-yı milliye dahi hâl-i faaliyete geçmiştir. Eskişehir havalisinde Süvari Kaymakamı Atıf Bey ve Afyonkarahisar mıntıkası kuva-yı milliyesine de Yirmi Üçüncü Fırka Kumandanı Kaymakam Ömer Lütfu Bey tayin edilerek halât-ı mesrudenin temadisine ve Eskişehir'e daha ziyade kuvvet sevkine mümanaat edilmesi kendilerine tebliğ edilmiştir.

2. Birkaç gün evvel öteden beri Hükûmet-i Osmaniye aleyhine yaptığı propagandalarla maruf bir İngiliz binbaşısı ile vatana hıyanetleri tahakkuk eden Bedrihânilerden birkaç bey ile bunlara zahir olan Harput Valisi ve Malatya mutasarrıfı Malatya'da akd-ı içtima ederek Kürt aşairini celp ve ceme çalıştıkları ve bu sayede İngiliz parasıyla ve hükûmet-i merkeziye hesabına bir kuvvet teşkil ederek kuva-yı milliyeyi dağıtmaya çalışacakları mevsukan istihbar edilmiş ve mahallerinde imha için kolordularca tedabir-i lâzımeye tevassul edilmiştir.

3. Her türlü ihtimale karşı mıntıkanızda da müteyakkız ve hazırlıklı bulunulması ve betahsis kuva-yı milliyenin vasi mikyasta ihzar ve teksirine çalışılması ve İngilizlerin herhangi bir an ve zamanda askerimizin silâhını almaya veya baskına kalkacağı ehem ve elzemdir. Bir tedbir-i ihtiyatî olmak üzere hareketinden sarfınazar edilen Turhal civarındaki taburun da muvakkaten Tokat'a aldırılmasını rica ederim.

[365] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 347.
[366] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 348.

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin[367]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Enver'in "üvey kardeşi"* Nuri (Killigil), *Bakü'ye giderek orada Türkiye ile Rusya arasında aracılık yapan bir örgüt kur*muş, *Azerbaycan yönetimindeki bazı önemli makamlara Türkiye'li İttihatçıları gizlice yerleştirmeye baş*lamıştır, *böylece iktidarı ele geçirmeye çalışıyor. Bu örgütün giderlerini iş başındaki Müsavat hükümeti karşılıyor. Türk milliyetçileri bu örgütün üyeleri aracılığıyla Azerbaycan'la resmî olmayan ilişkiler kurmuşlardır*.[368]

Nuri (Killigil), Kâzım Karabekir'e mektub gönderdi: Elviye-i selase (Kars, Ardahan, Batum) ayrı birer cumhuriyet olmalılardır.[369]

Salahaddin (Köseoğlu) Sivas Kongresi hakkında yazıyor: *Ertesi gün* [9 Eylül'de] *şu ant içildi: "Saadet ve selamet-i vatan ve milletten başka hiçbir maksad-ı şahsî takip etmeyeceğiz. İttihadı Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma, mevcut fırka-i siyasiyeden hiçbirisinin amal-i şahsiyesine hadim olmayacağıma, vallahi, billahi…"*[370]

10 Eylül 1919. İttihadçı Gözhekimi Esad (Işık), Mustafa Kemal'e evrak gönderdi:

> 4- 11 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi sırasında Mustafa Kemal İTC ile ilişkili görünmeyi istemiyordu ama Kazım Karabekir'e göre Teceddüt Fırkası 5 Mayıs 1919'da kapandığı halde, faaliyetlerine ve Mustafa Kemal'le ilişkilerine devam etmişti. Sivas Kongresi devam ederken, 10 Eylül 1919'da İstanbul'dan Teceddüd Fırkası namına göz doktoru Esad Paşa, bir kuryeyle Trabzon yoluyla Mustafa Kemal'e mektup ve bazı evraklar göndermişti. Gönderilenler arasında Teceddüd Fırkası'nın resmi mührüyle bir mektup ve Esat Paşa imzalı bir özel mektup ve on büyük sahifeden ibaret teksir ile basılmış, bütün yabancı devletlere verilmesi tasarlanan beyannamenin sureti bulunmaktaydı. Esat Paşa mektubunda Mustafa Kemal'i fırkanın doğal lideri olarak gördüğünü belirtiyor ve fırkanın kimi üyelerini onun tayin etmesini istiyordu.[371]

Doktor Rıza Nur: *Aslında o zaman I. Dünya Savaşı sonucu millet büyük çoğunlukla İttihatçı aleyhtarı olmuştu. Çünkü milleti savaşa bu parti sokup mahvetmişti. Sivas Kongresinde Mustafa Kemal bunu bildiğinden İttihatçı olmadığına ve olmayacağına dair yemin etmişti*.[372]

> Nitekim, ilginçtir ki, Mustafa Kemal Cavit Bey'i Amasya Toplantısı'na çağırdığı halde (çağrı ona 6 Temmuz'da ulaştı), 14 Temmuz'da bundan vazgeçilmiş olduğu haberi geldi. Aynı biçimde, Mustafa Kemal'in, İzmir cephesi komutanlığını yapmak için Bekirağa Bölüğü'nden kaçması için haber gönderdiği Halil Paşa, 7 Ağustos'ta kaçıp Kongre'den sonra Sivas'a geldiğinde, Mustafa Kemal fikrini değiştirmiş bulunuyordu. Sivas'ta gizli kalmasını istediği Paşa'ya, sınır dışında, Azerbaycan, İran ve Rusya'da çalışmasını önerdi.[373]

Salahaddin (Köseoğlu) Sivas Kongresi hakkında yazıyor: *10 Eylül'de Erzurum Kongresi mukarreratında yapılan tadilat ile hâsıl olan Sivas Kongresi mukarreratı yeniden okunup kabul ve cemiyetin yeni unvanı tasdik edildi*.[374]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesinde neşredilen başmakalede Türkiye'de yeni bir durum husule geldiği, kalıcı sulh için milliyetçi teşkilatın hesaba katılması gerektiği yazıyor. Sivas Kongresinin ve

---

[367] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 353-354.

* "(Enver'in üvey kardeşi olan) Nuri Paşanın.." Erden Akbulut & Mete Tunçay. (2007). *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)* içinde (s. 9). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.

[368] FO/5171/E 12472; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 180-181.

[369] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 204-205.

[370] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 155.

[371] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 121-122.

[372] Rıza Nur, *Millî Kıyam: Millî Mücadelenin İç Yüzü*, 1994, s. 45.

[373] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 498.

[374] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 155.

Mustafa Kemal grubunun Müttefikperver niteliği, Fransa Hükümeti yarı resmî sözcüsünde karşılık bulmuştur denilebilir:

> Güvenilir görünen bilgilere göre, Küçük-Asya'da teşkilâtlanmakta olan Türk kuvvetleri ne adi yağmacı çeteler haline düşmüşler ne de ilkel sürüler haline dönüşmüşlerdir. Yetenekli şeflerin yönetiminde siyasî ve millî bir program gereğince kurulmuşlardır.
>
> Mütarekeden hemen sonra Türklerin maneviyatı o kadar düşüktü ki, Müttefiklerin bütün şartlarını kabul edeceklerdi. Fakat, Yüksek Konsey'in görüşmeleri uzadıkça ve Müttefiklerin aralarındaki birlik Doğuda gevşer göründükçe Türkler tabiatiyle ümitlendiler… Yüksek Konsey Türkleri (Damat Ferit'i) İstanbul'a yüz geri etti, İzmir'e Yunan çıkarmasına izin verdi, Türkiye'yi bölgeler halinde paylaşmayı düşündü. Özetle, sanki Türklere, birlik duygusu ve onu savunma arzusu verecek hiçbir manevî güç yokmuş gibi davrandı.
>
> Oysa bu güç meydana çıktı ve durumdaki yenilik işte burada. Enver'in şahsî hasmı ve şimdiki Sultanın iş arkadaşı olan general Mustafa Kemal, Samsun'a Üçüncü Ordu müfettişi gönderilmişti. Eski Sofya ateşemiliterliği yapan Mustafa Kemal, Çanakkale savaşında bir kolordu, sonra Filistin'de de bir ordu yönetmiştir. Şu halde, şef olabilmek için gerekli bilgilere ve şefliğin gerektirdiği karaktere sahiptir. Müttefiklerin politikası ona vatandaşlarının dinî ve vatanperverlik hislerini tahrik için delil vermiş ve böylece Sivas ve Erzurum bölgesinde sağlam bir askerî teşkilât kurmayı başarmıştır…
>
> …Doğu meselesini çıkmaz ayın son çarşambasına atmayalım; bilakis yeni olayların gerektirdiği yeni bir zihniyetle ele alalım…[375]

11 Eylül 1919. Sivas Kongresi tamamlandı.

Fanatik kemalist solcu Doğan Avcıoğlu, elbette Mustafa Kemal'i müstesna addetmek suretiyle, Harekat-ı Milliyecilerin "kurtuluş" için her rüzgâra yelken açtıklarını teslim ediyor:

> Milliyetçilerin pek çoğu, en az kötü çözüm yolu diye Amerikan mandasını önerirler. Eğer ABD, Türkiye üzerinde manda almaya hazır olduğunu önceden ilân etse, Sivas Kongresi'nde, Atatürk'e rağmen, manda önerisi kabul edilebilecektir. İşin daha ilginç yanı, Sıvas Kongresi'nde, Amerikan mandası olmayı bir kurtuluş yolu diye önerenlerin pek çoğu, manda umutları boşa çıkınca kurtuluşu Bolşevik Rusya'ya yönelmede göreceklerdir. Karakol Örgütü kurucusu Kara Vâsıf, Sivas'ta ateşli bir Amerikan mandacısıdır. Ne var ki, Kara Vâsıf öncülüğünde Karakol Örgütü, 1920 yılı başlarında, Bolşevik Rusya ile elele İslâm Dünyası'nda bolşevik ihtilâller tutuşturma çabasındadır. İthal malı fes yerine kalpak giymeyi reddeden Millet Meclisi, Haziran 1920'de Türkçü Hamdullah Suphi'nin önerisiyle, neredeyse bir bolşevik manifesto yayınlayacaktır.[376]

Salahaddin (Köseoğlu) Sivas Kongresi hakkında yıllar sonra kaleme alacağı hatıratında şunları yazacaktır:

---

[375] Le Temps, 10 Septembre 1919, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 88-89. İki kaynak, mezkûr başmakaleyi kısaltarak mevzubahis etmişlerdir: "Fransız Le Temps'ın başyazısı: Anadolu'da teşkilatlanmakta olan Türk kuvvetleri, yetenekli önderlerin idaresi altında siyasi ve milli bir programa uygun olarak kurulmuştur." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 96-97. "Kongrenin aldığı kararları takiben *Le Temps*, *Artık Türkiye'de yeni bir durum ortaya çıktı* diyordu. Gazeteye göre bu yeni durum göz önüne alınarak Türklerle olan barışın ivedilikle nihayete erdirilmesi Fransa için iyi olurdu. Ayrıca Mustafa Kemal öyle iddia edildiği gibi Enver Paşa tarafından idare edilmiyordu; bilakis onun hasmıydı. Pek çok cephede ün yapmış olan bu general, önderlik kabiliyetleriyle güçlü bir teşkilat kurmuştu. Doğuda ortaya çıkan bu güç Fransa'yı yeni maceraların içine çekebilirdi. Bu ihtimalden çekinen *Le Temps*, *İster beğenin ister beğenmeyin, bir Türk gücü yaşıyor* diyordu." Le Temps, 10 Septembre 1919, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 101.

[376] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 907.

11 Eylül'de müzakeratın en canlı safhaları manda meselesi etrafında oldu. Müzakerede bizzat bulundum. Bu hususta *Nutuk* sahife 53, 68'de tafsilat-ı kâfiye vardır.* Burada iki noktayı izah etmek isterim. Mandanın hakiki ve mazbut tarifi olmadığından bunun tam manasıyla bir himaye mi, yoksa alelade bir müzaheret mi olduğu, harici ve dâhili istiklalimizi ne dereceye kadar tahdit edeceği bilinmemekte idi.

Kitaplarda mazbut bir tarifi olsa dahi devlet zayıf oldukça manda himaye halini alır, kavi olursa müzaheret hududunda kalırdı.

Halbuki devletin İstanbul'daki res'-i idaresine ve etrafındaki ricalin seciyesine kimsede itimat kalmamıştı.

İngilizlerin Türklere hakk-ı hayat vermemek üzere Lloyd George'un şahsında temsil ettiği imhakâr siyasete, en zengin vilayetlerimizi Yunanistan'a vererek servet-i medeniye ve münakale imtiyazlarını İngilizlere hasretmesine, şarkta Kızılırmak'a kadar dayanan bir Ermenistan teşkiline ve Türk hükümetini mahreci Antalya olarak Ankara ve Konye ve Kastamonu vilayetleriyle tahdide kalmasına karşı meyus olan bir kısım münevveran, Amerikalıların hiss-i adaletine müracaatı düşünmekte ve Amiral Bristol ile memleketimizi tanıyan Amerikalıların hissiyat ve mütalaat-ı hayr-hahânelerinden bir nokta-ı istinat teminini aramakta idiler.

Memleketin dört-beş yüz milyon lira borcu olduğu, varidatının bunun faizine bile karşı gelemeyeceği, sulh takarrür ederse kim bilir ne gibi tazminat daha ilaveten isteneceği, müstakil yaşamak ve devlet idare etmek için, bizi dâhilden ve hariçten boğmak isteyenlerle uğraşmak için orduya, malzemeye, paraya ihtiyaç olduğu, bunun da memlekete karşı istila emeli beslemeyen herhangi bir devletten müzaheret *[yardım]* suretiyle temini mümkün olursa fevkalade netice olduğu düşünülmekte idi.

Mecliste Vasıf Bey, Bekir Sami Bey, İsmail Hami Bey, İsmail Fazıl Paşa, Refet, Rauf Beyler tarafından bu nokta-ı nazar kuvvetle tervic ve iltizam olundu. Bütün bu mütalaalar hüsnüniyete istinat etmekte idi.

Aleyhte olarak Erzurum Mebusu Hoca Raif Efendi, Hüsrev Sami (Eskişehir), Ahmet Nuri (Bursa) Beyler hakk-ı hayatı kendi mesaimizden beklemek yolunu tervic ettiler.

Meselenin bir neticeye iktiranı mümkün olamadı. Nihayet Rauf Bey'in Amerika Kongresi'nden memleketimizi tetkik için bir heyetin daveti teklifi ittifakla kabul olundu. Fakat bu karar mevki-i tatbike konmadı. Kongre 11 Eylül'de nihayet bulmuştu.[377]

Diyarbekir'deki 13'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Ahmed Cevdet, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) şifreli muaccel telgraf keşide eyledi:

Diyarbakır, 11/9/1335

Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

Dakika tehiri caiz değildir.

1. Jandarma Yüzbaşısı Faruk Efendi'nin işaratını mübalağalı görüyorum. Bu kadar umumî bir hareket-i içtima yapacaklarına ihtimal vermiyorum.

2. Malatya'da İlyas Bey'e* sahra ve cebel toplarını tabiye ederek müsellah Ekrâdı katiyen şehre sokmamak ve Türk ve şayan-ı itimat ve muallem olan kasaba ahalisinden eşraf ile görüşerek bir miktar efrada depolardan silah vermek suretiyle kuvveti tezyit etmek için derhal tebligat ifasını Üçüncü Kolordudan ehemmiyetle rica ederim. Vali, Mutasarrıf herhalde mıntıkada kalamazlar. Elaziz'e muvasalat edecek taburla süvari bölüğünü Malatya'ya tahrik için Elaziz'e emir verdim. Siverek'teki piyade taburu Osmaniye'den bir sahra topu alarak Harput'a hareket edecektir. Silvan'daki piyade taburu ile Siverek'teki süvari bölüğünü de şimdilik Diyarbakır'a celp ediyorum. Şimdilik Osmaniye'ye buradan iki sahra topu gönderdim. Türk, emin ve muallim efrattan bir

* Köseoğlu'nun bu mütalaası doğru değil. Tıpkı Mustafa Kemal gibi, Köseoğlu da, ABD mandaterliği talebine ilişkin her ciheti olduğu gibi mevzubahis etmemiştir, geçiştirmiştir.

377 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 156.

* 14'üncü Alay Kumandanı Binbaşı İlyas (3'üncü Kolordu Kumandanı Salahaddin'den Kangal'daki Ahz-ı Asker Şube Reisi Binbaşı Rıza'ya tarihsiz şifreli telgraf; akt., Demirel, 2017, s. 353).

kısım efradı taht-ı silaha almasını Elaziz'e de yazdım. Fırka kumandanı Kenan Bey'i Harput'a kadar otomobil ile oradan icap ederse kuvvetle Malatya'ya göndermek üzereyim. Vaziyet kesb-i salah edinceye kadar Malatya'da kalacaktır. Bu hususatın da İlyas Bey'e bildirilmesini ve iş'arını tel açılıncaya kadar Malatya hakkında sık sık malumat alarak bildirilmesini rica ederim. Cebel takımının da Malatya'ya varıp varmadığının tahkiki.

3. Ahaliye hiyanet hakkında beyannameler neşredildi. Elaziz belediye reisi milletin, vatanın selametine çalışanlarla beraber olduğunu bildirdi.

4. Mamahatun'daki süvari alayının mümkünse muvakkaten Elaziz'e hareketini On Beşinci Kolordudan istirham eylerim.

13'üncü Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet[378]

11 Eylül 1919 sonrası. *Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Paşa da Sivas Kongresi'ne katılmak üzere gelen ancak tepkiden korkularak arka odalarda görünmez kılınan İttihatçılardandı. Kendi ifadesine göre Halil Paşa Mustafa Kemal'den görev istemiş, Mustafa Kemal ona resmi bir görev vermemiş ancak şöyle demişti*:

Senden Doğu bölgelerinde yararlanmak isteriz. Örneğin Bolşeviklerle aramızda yol açmak ve bu suretle bağlantıyı sağlamak, sonra Bolşeviklerden silah, cephane ve paraca yardım görmek... Siz mütarekeden önce Kafkaslarda ordularımızla harekat yapmıştınız. O zamanlarda Bolşevikleri yakından tanımıştınız. Onun için bu taraflardan Anadolu'ya yapacağınız yardım, diğer taraflardan yapacağınız yardımlardan daha değerli olacaktır.[379]

Halil Paşa Bekirağa'da bulunduğu sırada "milli teşkilat" vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'dan "Hapishaneden çıkar çıkmaz Anadolu'ya geçiniz İzmir Cephesi uhdenizde olacaktır" şeklinde emir aldığını belirtmektedir.[380]

Halil (Kut): *Bu arada şu da ortadaydı ki Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey benim ve daha çok da beraberimde olan Küçük Talat'ın "Heyeti Temsiliye" yanında görünmemizi istemiyorlardı. Mustafa Kemal ve arkadaşları da İttihat ve Terakki mensubuydular ama Milli Hareket'e İstanbul'un ve dış devletlerin İttihat ve Terakki Partisi'nin bir hareketi zannını vermek istemiyorlardı ki ben de bu konuda kendilerine hak veriyordum*.[381]

12 Eylül 1919. Karabekir, Nuri'ye (Killigil) 9 Eylül tarihli şifreye cevaben şifreli telgraf keşide eyledi. Ol babda, *bu dönemde Sovyetlerle ilişki kurma girişimlerinde epeyce yol alan "Karakol" cemiyetidir. Ekim 1918'de Enver ve Nuri Paşalar tarafından Azerbaycan'da ve Elviye-i Selâse'de* [Kars-Ardahan-Batum'da] *bırakılan Türk subayları ve Teşkilât-ı Mahsusa üyeleri az çok "Karakol Cemiyeti"yle bağlantıdadırlar. Böylece Kafkaslarda yeniden örgütlenmeye başlayan komünistler ilk önce bunlarla karşılaşırlar. Bu sırada İngilizler tarafından, İstanbul'da ve Batum'da tutuklu bulunan Halil ve Nuri Paşa'lar (Enver Paşa'nın amcası ve kardeşi) aynı günde, 7 Ağustos'ta kaçırılırlar. Bu, açıkça "Karakol Cemiyeti"nin işidir. Nuri Paşa Elviye-i Selâse'de bir hareket oluşturmak ister, ancak başlarına bela açacağından korkan Kâzım Karabekir onu Azerbaycan'a gönderir*.[382]

---

[378] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 349-350.

[379] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 108.

[380] Nurettin Çakıcı, *Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919-1922)*, 2021, s. 77. "Bekir Sami'nin (Günsav) anılarında da Halil Paşa'nın Galatalı Şevket, Kara Vasıf ve Saim Cevat tarafından kaçırıldığı belirtilmektedir."

[381] Nurettin Çakıcı, *Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919-1922)*, 2021, s. 77, dipnot 409.

[382] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 107. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

> Halil Paşa da biraz Anadolu'da dolaştıktan sonra, Anadolu hareketinin bir İttihatçı hareketi olarak tanınmasından çekinen Mustafa Kemal onu Savak'a çağırır, ancak orada da Halil Paşa'yı kongreye gelen temsilcilerden saklamak gerekecektir. Sonunda Mustafa Kemal onu Sivas'a çağırır, ancak orada da Halil Paşa'yı kongreye gelen temsilcilerden saklamak gerekecektir. Sonunda Mustafa Kemal onu "Bolşeviklerle bağiantıyı sağlamak için" Doğu'ya gönderir.[383]

Salahaddi (Köseoğlu): [Sivas Kongresinde] *12 Eylül'de aleni bir celse yapılarak müteheyyiç bazı nutuklar irat edildi ve kapandı. Sivas Kongresi, Erzurum Konferansı'nın bir neticesi oldu. Ve tekmil memlekette vatan müdafaası emrinde müttehit milli bir tesanüt ahdini şimdilik küşat ve sonra da temin etti*.[384]

13 Eylül 1919. İttihad Terakki Cemiyeti milliyetçi fraksiyonu Sivas Heyet-i Temsiliyesi, Sadrazam Damad Ferid hakkında iki iftirada bulunuyor. *Heyet-i Temsiliye imzasıyla 13 Eylül 1919'da kumandanlıklara, vilayetlere, müstakil sancaklara, belediyelere, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne intihabat hazırlıklarının tesrii emir olundu:*

> Hükümet-i merkeziyenin ittihaz ve takip etmekte olduğu meslek-i irticakârânesine ve yaşamakta olduğumuz günlerin mehalik ve muhatarat-ı azimesine karşı müdafaa-i hukuk ve muhafaza-i mevcudiyet için meclis-i millinin intihap ve inikadını temin ve tesri etmek bugünün en mühim vazifesidir. Hükümet-i merkeziye milleti iğfal ile mebusan intihabatı ayrıca icra etmemiş olduğu gibi son zamanlarda karar verdiği intihabatı da türlü esbapla tavik ve tehir etmektedir. Ferit Paşa'nın Toros'un ötesindeki vilâyâtımızdan feragat ettiği sulh konferansına verdiği muhtıralarla sabit ve Aydın vilâyetinde Yunanlılarla tahdid-i hududa teşebbüsü oradaki işgali emrivaki bir ilhak olarak kabul ettiğine delil bulunmuş ve aksam-ı meşgule-i saire memleket içinde bunlara benzer gafilâne ve hainane siyasetle mahkum ve memleketi inkısama uğratacağı kaviyyen melhuz ve meclis-i millinin inikadından evvel sulhnameyi imza ile milleti bir emrivaki karşısında bulundurmak niyetinde olduğu muhtemel bulunmuş olduğundan, Umumî Kongre orduyu ve milleti intibaha davetle ber-vech-i ati hususatın sürat-i icrasını vezaif-i hayatiye-i milliyeden ad ve beyan eyler:
>
> Evvela: İntibahat hazırlıklarının mer'i kanundaki en asgarî müddet zarfında icra ve ikmali için belediyeler ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri faaliyet-i tamme ile çalışmalıdır.
>
> Saniyen: Sancalardan çıkarılacak mebusların miktar-ı nüfusuna nazaran adedi hemen tespit olunarak Heyet-i Temsiliyeye şimdiden bildirilmelidir. Namzetler meselesi bilahare bilmuhabere kabul olunacaktır.
>
> Salisen: Gerek intihabat hazırlıkları, gerek intihabatın icrasında mucib-i tehir esbabın şimdiden teemmül ile ref'i ve hiçbir teehhüre meydan verilmeyerek sürat-i ifasına muavenet buyurmanız mercudur.
>
> İşbu kararı mıntıkanızdaki bilcümle belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine tebliğ ve icabının süratle ifasına muavenet buyurmanız rica olunur.
>
> Heyet-i Temsiliye.[385]

Herhalde aynı gün, Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kazım Karabekir, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

> Üçüncü Kolordu Kumandanlığına
>
> 1. 5 Eylül 1335 tarihli ajansta Sadrazam Paşa hazretlerine atfedilen be yanat yine mucib-i teessür ve münakaşatı badi olduğu gibi, vatan ve milletin elan içyüzünü bilmemek ve bu yüzden mütehassil hatalı neşir ve telakkilerle hükümet-i merkeziye ile milletin arasını açık tutmak muhataralarını görüyorum. Bu ajans

[383] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 107. "Bu görev verme işinde bir uzaklaştırrna isteği seziliyorsa da Halil Paşa Türk-Sovyet ilişkilerinde en önemli rolü oynayacak kişilerden biri olacaktır."

[384] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 156.

[385] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 162-163. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Ermenilere ve Yunanlara toprak verilmesinin kabul edildiği iddiaları, doğru değildir.

münasebetiyle tekrar eylerim ki Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa hareketi yoktur. Umum Anadolu'da tamamıyla milletin vahdet ve müşareketinden mütehassıl bir cereyan-ı milli vardır. Mustafa Kemal Paşa da o milletin sinesinde ancak bir ferttir. Mevcudiyetini hayat ve memat dalgasından kurtarmak isteyen bütün milletin bu harekâtını İttihat ve Terakki manevrası veyahut birkaç şahsın tecellüdü mahiyetinde göstermek kadar zalimane bir hareket ve kanaat olamaz. Böyle telakki ve kanaatler tamamıyla devlet ve milletin zararına birer suikasttır. Tamamıyla açık ve vicdani olarak söylemek lazım gelir ki hükûmet-i merkeziye milletin itimat ve emniyetini gittikçe daha ziyade kaybetmektedir. Umumi olan milli harekâtın mahiyet-i askeriyesine gelince, bunu da defaatle arz ettiğim veçhile tekrar arz ve teyit eylerim ki, en büyük kumandanlarından son neferine kadar zat-ı akdes-i hazret-i Padişahiye kemal-i tazim ile merbut ve mütehassis olan ordu-yu hümayun milli cereyana pek ziyade kıymet ve ehemmiyet atfetmekte ve amâl-i meşrua-i milliyeden büyük bir ümid-i necât beslemektedir. Binaenaleyh hükûmet-i merkeziyenin tarih ve millet nazanında fevkalâde muhataralı olan vaziyeti her türlü calî ve sun'i tesirlerden azade bir hâl ile ve serian millete itminan-bahş bir surette tashih edilmelidir.

2. Bugün Sivas umumî kongresinin zat-ı akdes-i hazret-i padişahiye olan maruzatına Dersaadet'te Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesinin sureti katiyede mani olduğu ve zat-ı akdes-i hazret-i padişahi ile millet-i necibeleri arasında hail olmak gibi tarihin hiçbir vakit affedemeyeceği bir cürete karşı kongrenin bilâ-mani maruzatlanı için yol açılıncaya kadar Anadolu'nun payitahtına olan muhaberatı da karar-ı milli ile inkitaa uğramıştır. Acizleri telgraf müdür-ü umumisinin böyle bir harekete cüretini hükümet-i merkeziyenin karar ve malûmatı haricinde kabul ve tasavvur ettiğim cihetle alakadaranının derhal tecziyesiyle beraber vaziyetin lisan-ı hükü- metten tashihi ve bilhassa milletin zat-ı akdes-i hazret-i padişahiye olan revabıt ve tazimat-ı fevkalâdesine arzu-yı meşruunu sevgili Padişahımıza bilâ-vasıta arz ve iblağa mümanaat olunmayarak hükûmet-i celilemizce millet ve ordu revabıtının bilfiil kazanılması suret-i mahsusada ve kemal-i hulus-ı vatanperveri ile arza müsaraat eylerim.

15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir[386]

14 Eylül 1919. Diyarbekir'deki 13'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Cevdet, Mustafa Kemal'e telgraf keşide eyledi:

Bitlis İli'nin bir kısmı dışında bölge işgal acısı duymamıştır. En çok bu yüzden ve başka çeşitli etkilerden dolayı, gereken kişiler aydınlatılmış olmasına rağmen, bölgemde Doğu illerinin öteki yerleri gibi tek bir kitle hâlinde millî birliğe uygun fikirler yoktur... Bunda İngiliz propagandası ve İngiliz parasıyla aldatılmış bâzı Kürt gençlerinin de etkisi çoktur. Devamlı uyarı ve teşviklere rağmen Diyarbakır ve Elazığ illerinden Erzurum Kongresi'ne kimsenin katılmayışı ve Kongre kararları heryerde gerekli kişilere verildiği, amaç anlatıldığı halde hâlâ istenen örgütün yapılamaması, böylece bölgemde henüz Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin kurulmuş olmaması yüzünden, herkes gerçek amaçlardan habersizdir. Onun içindir ki, Istanbul Hükümeti ile tüm ilişkiler kesilerek, haberleşme merkezi Heyet-i Temsiliye olursa, muhalifler, siyasal bir amaç güdenler, bu hareketi halka başka türlü anlatacaklar, Hilâfete karşı isyanmış gibi göstererek fikirleri karıştıracaklardır... Bölgemin İngiliz nüfuz ve işgali altında bulunan yerlere yakın ve Arabistan'la sınır komşusu olması nedeniyle İngilizler, bu noktada da propaganda yapacaklardır...

Özellikle bölgemde Arap ve Kürt birçok aşiretler olduğundan bunları Hilâfet politikasıyla elde tuttuğumuzu göz önüne almak gerekir.[387]

Herhalde aynı gün, Miralay Ahmed Cevdet, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) de şifreli telgraf keşide eyledi:

Üçüncü Kolordu kumandanlığına

Elaziz Valisi Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Rahmi Beylerin dâhil bulunduğu heyet-i fesadiye "Ermeniler Malatya'ya hücum ediyor. Harput'tan Malatya'ya gelen asker Ermeni askerlerdir" diyerek aşâiri tehyüçü iğfal etmek suretiyle cem'e ve bu suretle maksatlarını istihsale çalışmışlarsa da ittihaz edilen askeri, idari ve siyasî

[386] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 360-361.
[387] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1218.

tedabir sayesinde aşâir tamamen dağıtılmıştır. Hakikati anlayan rüesa gözyaşları dökerek izhar-ı nedamet, makam-ı ulyâ-yı hilafete tarz-ı sadakat eylemişler ve hainini de kovmuşlardır. Vali ile Mutasarrıf iğfal ettikleri aşiret reisinden Urfa'ya kadar kendilerini salimen isâl etmesi için istirham tenezzülünde bulunmuşlardır. İngiliz binbaşısı "icabında Urfa'dan asker getiririm" demesi üzerine rüesa hakikati büsbütün anlamış ve İngiliz binbaşısından nefret eylemişler. Eğer kuvveti, binbaşı kuvveti gelirse bütün varlıklarıyla müdafaa edeceklerini söylemişler ve heyet-i fesadiyeyi büsbütün istiskal etmişlerdir. Bunun üzerine Binbaşı Noel getirdiği heyet-i fesadiye ile beraber Kâhta'dan Antep istikametine savuşmuştur. Mutasarrıf ile Valinin Urfa-Halep tarikiyle İstanbul'a firar edecekleri tahakkuk etmiştir. İngiliz müstesna olmak üzere diğerlerinin mintikam dâhilinde takip ve derdestine emir verdim. 12/9/1335'te Malatya'ya gelen İngiliz ordusuna mensup Miralay Neil'e, Binbaşı Noel harekâtından şikâyet etmiştim. Britanya ilâ-yı siyaseti namını taşıyan bu zat da Binbaşı Noel'e harekâtı muahaza ve tenkit ederek hemen avdetini tebliğ etmiştir. Esasen aşâir de istiskal ettiği ve aleyhinde feveran ettiği için savuşup gitmiştir. Dün General Harbord riyasetinde buraya gelen ve Harput ve Sivas istikametine hareket eden Amerika heyeti de bu meseleyi bütün üryanlığıyla anlattım. Binbaşı Noel'in harekâtını protesto ettim. Mütarekenin tarih-i akdinden beri maruz kaldığımız tahrikât-ı siyasiye ve haksızlıklara dair ne kadar vesaik varsa kendilerine verdim. Pek ziyade beyan-ı memnuniyet ettiler. Bugün hakikatin anlaşılması ve kolorduların müttehiden tedabiri sayesinde Malatya livasında sükûnetin tamamen avdet ettiğini Amerikalılara söylediğim gibi Halep'teki generale de bildirdim. Bütün efrad-ı millete de beyannamelerle hakikati anlattım. Elaziz vilâyeti belediye riyasetinden de irşadatımdan dolayı teşekkürler ve sadakati havi cevaplar aldım. Bugün bütün mintikam sükûn-ı mutlak içindedir. Herkes hainleri pek ziyade olarak tel'in etmektedir. Harekât 16849 numara ile makam-ı sadarete, erkân-ı harbiye-i umumiye riyasetine, bera-yı malûmat mücavir kolordulara arz edilmiştir.

13'üncü Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet[388]

Ahmed Cevdet, Harbiye Nezaretine keşide eylediği telgrafın birer suretini Salahaddin'e (Köseoğlu) ve Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kazım Karabekir'e gönderdi:

14/9/1335

Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

Malatya mutasarrıfının ve oradaki heyet-i fasidenin tahrikâtı üzerine İngiliz Binbaşısı Mister Noel müstesna olarak mutasarrıf ve vali de dâhil olduğu halde heyetin tevkifine emir verdiğimi arz etmişim. Esasen hıyanetleri musemmen olduğundan ve bunu hissetmiş olmalılar ki dün fecirle beraber cümlesi Malatya'dan firar etmişlerdir. Mutasarrıfın Ekrâd rüesasıyla yaptığı şifreli muhaberata ait telgraflan Malatya merkezinden aldırdım. Takdim edeceğim. Şimdi Malatya'dan alınan malûmata nazaran bu heyet Malatya'dan beş saat mesafede Buhkan karyesinde müsellâh aşâir toplamak ile meşgulmüş. Esasen Pazarcık, Elbistan, Arga kazalarını dolaşarak gelirken bu heyet Alevi ve Kürt köylerini gezmişler, Kürtlere behemehâl silah tedarik etmeleri ve hükûmete isyan, etmelerini tenbih eylemişlerdir. Bu da ispat ediyor ki bunlar Bedirhanilerden olan mutasarrıfın hıyanetinden ve valinin anlaşılmayan hafi bir maksadından istifade ederek bir inkılap yapmak istiyorlar. Geldiği günden beri Vali aşâir arasında serseri bir surette dolaştı. Hatta Kolordu kitaatını zayıflatmak maksadıyla efradımızı firara teşvik için bir cemiyet-i hafiye teşkil ettiği ve firarilere sahte ilmühaber verdiği istihbar kılındı. Ali Galip Bey esasen mesleksiz ve Haris-i Câh ve servet düşkünü bir zattır. İngiliz parasına vicdanını satması da pek muhtemeldir. Kahtalı Rişvan aşiret reisi Bedir Ağa da bu heyetle beraberdir. Bedir ağa Malatya sancağında en müteneffiz bir adamdır. Bütün kazalara ve Bedir Ağa'ya vaziyet ve maksat izah edilerek beyanname yazılmış ise de İngiliz liraları saf vicdanları izlal etmesi müsteb'at değildir. Malatya'daki süvari alayı Elaziz'den sevk edilen kuvvetle takviye edilerek bu muzır heyetin nerede görülürse derdest ve tevkifini emrettim. Vilayete mektupçu, mutasarrıflığa jandarma tabur kumandanı tevkil edilmiştir. Vilayete bademe vali ve mutasarrıfın emirlerini icra etmemelerini ve mülhakata hiyanetlerinden bahis tamim yapmalanını tebliğ ettim. Malatya'da kuvvetli bulunmak icap ediyor. Kısm-ı külli kıtaatımız Siirt mıntıkasındadır. Mamafih imkân derecesinde Malatya'yı takviye edeceğim. Üçüncü Kolordunun Aziziye'den tahrik edildiği süvari bölüklerinin Malatya'ya tesri-i hareketlerini, ihtiyaten Sivas'ta da bir piyade alayı ile bir

[388] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 348-349.

cebel bataryasının da hazır bulundurulmasını Üçüncü Kolordudan hasseten rica ederim. Dersim'e karşı On beşinci Kolorduca Kığı ve Erzincan'da münasip kuvvet bulundurulmasını da ihtiyaten muvafık buluyorum. Dâhiliye Nezareti mutasarrıf hakkındaki maruzatımı is'af etseydi bu haller olmazdı. Binbaşı Noel'in hıyaneti hakkında Dahiliyede ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiyede dosyalar vardır. Buna rağmen Noel'e Dâhiliyeden vesika verilmesi de hayretlerle telakki edilmiştir. Mütareke şeraitinin tatbikinden kolordu mesuldür. Noel'in mütareke şeraitini teftiş için gönderildiğine dair Harbiye Nezaretinin bile haberdar edilmemesine göre bu heyet-i muzırranın belki de kabinenin malûmatı haricinde bir maksad-ı hafi ile gönderildiğine hükmediyorum. Bu meselenin tahkikini ve Vali ile Mutasarrıfın azil emrinin resmen derhâl vilâyete tebliğini selâmet-i vatan namına Nezareti Celileden hasseten istirham ederim.

Harekât 23 numara ile Harbiye Nezaretine 3. ve 15 Kolordu Kumandanlıklarına yazılmıştır.

13'üncü Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet

14/15 Eylül 1919. Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandan Vekili Mahmud (Hendek), Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) zata mahsus telgraf keşide eyledi:

14-15/9/1335

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

Asayişe müteallik zata mahsustur.

1. Bugün Ankara valisiyle saatlerce görüşüldü. Mumaileyh halen kongrenin meşruiyetine kani değil. Safsatalara kalkıştı. Cevap verildi. Müheyya-ı hareket olduğunu vechen anlaşacağını söyledi. Maksadımız bizim için gayr-i müsait olan Çorum'dan kendisini çıkarmaktır. Yol için her hazırlık yapılmıştır. Mumaileyh için Ankara'da valilik ihtimali kalmamıştır.

2. Bura halkının Zat-ı Şahaneye çekecekleri arizayı Fransız mümessili vasıtasıyla ve Frans Descire [*Franchet d'Esperey? (ÖFA notu)*] yediyle göndermek üzere Fransızca tercüme ve generale de Fransız vatanperverliğinin tesir-i âleme şümulü hasebiyle kendilerinin bu istirhamı is'af buyuracaklarından bahis bir ariza yazılmıştı. Maatteessüf yarın tren hareket etmeyeceğini haber verdiler. İstanbul'la irtibatı kesmeyi hükümet de istiyor. Bir de Eskişehir'de oturan ve kendisine uygun zabitan ve maiyeti olan Hamdi Paşa'nın İngilizlere istinaden bir şey hazırladıklarını zannediyorum. Fuat Paşa'nın pek mübalağalı akseden harekâtı, Ankara'daki İngiliz mümessilinin aldığı talimat üzerine mütelaşi bulunuşu buna delâlet ediyor.

3. Eskişehir artık telgraflarımızı almamaya başladı. Hamdi Paşa'nın telgrafhaneye nöbetçi koyduğunu telgrafçı haber verdi. Bu tesir ile Afyonkarahisar ile de telgraf irtibatı kesiliyor. Sivrihisar-Karahisar arasında atlı posta yapılmasını emrettim.

4. Konya muhaberesinin kat'ını 23'üncü fırkaya yazmıştık. Alıp almadığını bilmiyorum. Bugün telgraf başında söylerken, Eskişehir muhabereyi kesti. İhtiyaten yarın yazıyorum.

5. Kastamonu Valisinin hareket ve azli ve Jandarma kumandanlığının tebdili o kadar hazırlanmış olan vilâyet merkezini susturmuştur. Miralay Osman Bey dün hareket etti. Girmekte müşkilât ve mukavemete uğramazsa muvaffakiyeti şüphesizdir.

6. Çorum Mutasarrıfına kongrece bir şey yazılsa iyi olacaktır. Kezalik Vali Reşit Paşa hazretlerinin Vali Muhittin Paşa üzerinde tesiri olduğunu söylediler.

7. Kaymakam Emrullah Bey'in hastalanan Kayseri Mutasarrıfına vekâlet etmesine muvafakat ettim. Mumaileyh vaziyet-i umumiyeden haberdar edilirse ve okşanırsa çok iş göreceğini ümit ediyorlar.

8. Mösyö Braun'un *[Louis Edgar Browne? (ÖFA notu)]* son iki mektubunu Nusret Efendi ile Kemal Bey'e gönderdik. Kongre beyannamesini mümessiller vasıtasıyla taksim edebildi mi? Sinop'taki telsiz telgraftan istifade mümkün değil mi?

9. Bugünkü gazetelerde on sekizde Ahmet Bey'in İsviçre'ye gideceği yazılmıştır.

10. Kongrenin Zat-ı Şahaneye, mümessillere olan tebligatı, Harput Valisinin teşebbüsat-ı elimanesi gazetelerle neşredilmiştir. Suretinin 15'inci Kolorduya verilmesi mercudur.

20'inci Kolordu Kumandan Vekili Mahmut

Bir sureti şifre edilerek Erzurum'da 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa hazretlerine keşide ettirilmiştir. Yalnız bir sureti de Mustafa Kemal Paşa hazretlerine takdim edilmek üzere çıkartılacaktır.

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin

Sureti Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine takdim edilmiştir. 17/6/1335[389]

15 Eylül 1919. Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf gönderdi. Mirliva Ali Fuad'ın (Cebesoy) 20'nci Kolordusu gayr-ı nizamî hale getirilmiştir. Karabekir, bu hadiseyi hukuksuzluklara yol açacağı endişesiyle tenkid ediyor:

Adet: 126 Sivas: 15/9/1335

15. Kolordu Kumandanlığına

1 - 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa hazretlerinin talimatı bervechiâtidir. Bu talimat kongre hey'eti umumiyesince tasvib edilmiştir.

Suret

Şimdiye kadar hükümeti merkeziyenin milleti dilhun edecek siyaseti kâfi gelmiyormuş gibi bu kerre de Aydın Kuvvayi Milliyesinin meşrû hareketlerini akim bırakmak ve Anadolu'yu Şarkiyi Garbîden vurmak maksadile İngilizlere hafi bir surette iltica ederek Dersaadet – Eskişehir - Konya şimendüfer hatlarını İngiliz kitaatiyle işgal etmeye çalıştıklarını, Sivas'ta bütün millet namına hali in'ikatta bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti kongresi tarafından haber aldım. Hükümeti merkeziyenin hainane teşebbüsatına karşı son derece âzimkârane hareketi bütün milletdaşlarımızdan rica ve vaziyet Dahiliye ve Hariciyemizin makamı hilâfet ve saltanatın muhafazası ve millet ve vatanın istiklâlini temin için azimkârane ve fedakârane hareket zamanı artık hulül eylemiştir. Binaenaleyh âtideki talimata göre hareket ve icraatta bulunmanızı taleb ederiz. Eskişehir mıntakası Millî Kumandanlığına suvari kaymakamı Atıf ve 23. Fırka mıntakasını ve Alaşehir dahil olduğu halde millî kumandanlığına Kaymakam Lütfi beyler tâyin edilmiştir. İşbu kumandanlara millet namına her nevi salâhiyet bahşedilmiştir. Buradan tekmil hükûmeti mülkiye ve askeriyeyi ziri idarelerine alacak ve itaat etmeyenleri millet namına tevkif edecekler, ve gayri kanunî ahval ile asayişsizliğe kat'iyyen mey- dan vermeyeceklerdir. Mütareke ahkâmına mugayir olacak her nevi dahilî ve haricî tecavüzata karşı hukuku milleti icabında silâhla müdafaa edecekler ve daha fazla ecnebi kuvvetlerin Eskişehirin garpten şarkına geçmesine mâni olacaklardır. Bu maksatla her nevi vesaitten istifade meşrûdur. İşbu talimat dairesinde harekâtımızı tanzim arzuyu millî iktizasından olmakla müsellem olan hamiyet ve dirayetinizden azami surette menafii devlet ve millet ve hukuku padişahiyi muhafaza eylemenizi heyetimiz namına rica eder ve icraatınızdan peyderpey malûmat vermenizi ve muvaffakiyetinizi temenni eyleriz.

2 - 5/9/1335 tarihli muhtırai devletleri kongrede umum muvacehesinde kıraat edildi. Münderecatının mucibi memnuniyet ve şükranının verilerek nazarı itibara alınmasına müttefikan karar verildi. Gözlerinizden öperiz kardeşim.

Hey'eti Temsiliye namına Mustafa Kemâl 3. Kolordu Kumandanı Salâhattin

Bu talimatı Ali Fuat Paşa teklif etmiş, kongre de tasvib ederek kendi emri gibi isdar etmiştir. Şu halde kolordunun Kuvvayi Milliye haline kalbolunması mes'uliyeti kongrenin oluyor! Bu talimatta hilâfet ve saltanatın muhafazası akdemi vazife olarak gösteriliyor. Kuvvayi Milliye kumandanlarına fevkalkanun salâhiyetler veriliyor. Halbuki kongrenin 13 Eylül tarihile, yani iki gün evvel mutalâaten sorduğu 6 maddelik tamimin birinci maddesi, kavanini mevzua dairesinde umur ve muamelâtı devletin tedvirine devamdan

[389] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 372-373.

bahsediyordu. Bu yeni talimatla kaymakam rütbesindeki askerler hükümeti mülkiyeye de âmir oluyor ve itaat etmezse millet namına tevkifi hakkına malik bulunuyor. Muayyen insanların tevkif salâhiyeti kolordu makamından daha aşağı inerse millet namına (!) diye neler olur bilinmez.. Bu talimata ikinci madde olarak benim on gün evvel gönderdiğim muhtıranın mucibi memnuniyet ve şükran olduğu ve nihayetinde de samimi beyanat da beni düşündürdü. Bu ayrıca ve vaktinde bana yazılmalı idi; her nasılsa unutuldu ise de yine ayrı yazılması muvafık olurdu. Hususile muhtıranın birinci maddesi ordunun ehemmiyetinden, çete ve komitelerin fenalığından bahsediyordu.. Gerek bu yeni vaziyet ve gerekse Sivas kongresi beyannamesinde Erzurumda verilen kararlar ve Erzurum kongresi beyannamesine rağmen tezad işlerin sebebi ne olabilirdi? Ya dikkatsizlikten veyahut verilen sözlerin, kararların, yapılan tekliflerin ehemmiyeti yoktur, muhit değiştikçe yeni sözler, yeni karalar verilecektir gibi fena bir düşünceden ileri gelebilirdi. Her iki halde de zaman ilerledikçe ne müşkil vaziyetlere düşeceğimizden endişeye başladım. Bu son vaziyet bir kolordu kumandanının teklifi ve kongrenin kararı. Ben ancak şarkta bu vaziyete müsaade etmem. Başka yapacak bir şey bulmuyordum. Yalnız Hey'eti Temsiliye diye bu mühim kararları tebliğ eden hey'etin vazife ve mes'uliyeti nedir? Benim de dahil olduğum hey'eti temsiliye mi bu ve daha mühim vaziyetleri idare edecektir. Bunu kongre hey'eti temsiliyesine şöylece, bugün, 16 Eylülde sordum: "Vezaif ve mes'uliyeti nizamnamei mahsusu ile tâyin edilmiş olan Şarkî Anadolu vilâyatı hey'eti temsiliyesi ile Umum Hey'eti Temsiliye vezaif ve münasebatı ne suretle birbirine rabt ve telif edilmiştir?" aynı zamanda kongre nizamnamesinin de bugün makina başında yazdırılmasını rica ettim.[390]

Diyarbekir'deki 13'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Ahmed Cevdet, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

15/9/1335

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

Sabik Malatya Mutasarrıfının aşâir ağalarına yazdığı şifre sureti aynen ber-vech-i zir maruzdur:

13'üncü Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet

Suret:

Hacı Bedir Ağa geldi. Görüştük. Cengâver 100 süvari ve 200 piyade ile yay- lada intizar ederek Neil Bey'e serian iltihak ederek ve gece gündüz demeyerek nihayet üç güne kadar cümleten Malatya'ya yetişiniz. Cümlemiz ve Bedir Ağa dahi vali bey hazretleriyle beraber bulunacağız. Bu iş din ve devlet uğrunda olup bir dakika geri kalmamalıyız. Devlet bugünde biz Kürtlerden sadakat ve fedakârlık bekliyor. Sizi şiddetle bekliyoruz azizlerim.

Mutasarrıf Halil[391]

Karesi Saruhan ve Havalisi Hareket-i Milliye ve Reddi İlhak Heyet-i Merkeziyesi Reisi Hacim Muhiddin'in (Çarıklı) günlük kaydı:

15.9.35 Pazartesi: Bugün gaybubetimden beri hâdis olan pek garip vukuatı işitmekle müteessir oldum.

Merkez Heyeti, tavrı serkeşî alarak para vermemeye başlamış ve Heyeti Merkeziyenin kazalardan para getirmesi iddiasını ileri sürmüş! Bizim Keçeci Hafiz efendi, Merkezi Heyet maliyesi namına Heyeti Merkeziyeye bir pusula yazarak, Heyeti Merkez inzibat kadrosunun lağvi icab eyleyeceğini ve yalnız dört süvarı istihdamı ile bunlara da 20 şer liradan fazla maaş verilmemesini emir ve iblağ buyurmuş. Zihi hayret!!

Bugün öğleden evvel ve sonra Fransız yüzbaşısı ve tercümanları Müsyö Moris ve Câmi [Baykurt] ve İsmail Subhi [Soysallıoğlu] beylerle görüştüm. Fransız yüzbaşısı pek ziyade Türk muhibbi görünüyor ve dün Dersaadetten avdet eden istihbarat kalemi müdürü binbaşı Müsyö Rolanın, Kuvayı Milliyeyi görmeden avdete mevburiyetinden müteessir olduğunu söylüyor. Öğleden sonra merkezdeki süvarı kıtalarının bir fotoğrafisini çıkardılar. Câmi ve İsmail Subhi beylerin ne için geldikleri ve ne maksatla dolaştıkları anlaşılamıyor? Ben

[390] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 244-245. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[391] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 351-352.

evvelce meb'us olmak isteyeceklerini zan etmiştim. Fakat Balıkesirde öğrendiğime nazaran bunların Amerika mandası lehinde propaganda yapmak istedikleri anlaşılıyor. Fakat bilmem ki bunun için bir para aldılar mı? Biz, bilhassa Câmi beyi gayet namuskâr tanırız!

Somalı Hacı Hafız efendi vasıtasiyle eniştemden bir mektup aldım. Bunda Beyruttan Muhiddin Gandur beyin bir mektubu melfuf idi. Benim İstanbuldan yazdığım mektuba cevap veriyorlar. Abdülhamid Avrupada bulunduğu için kendisi ile muhabere ettiklerinden dolayı geç cevap verdiklerini, İskenderiye Osmanlı Bankası vasıtasıyle 200 Mısır lirası gönderdiklerini bildiriyorlar. Öyle parasız kalmıştım ki! Bilhassa Dersaadetteki âilemi çok düşünüyorum. Bunu bir imdadı ilâhi olarak telâkki edeceğim. Benim için değil, fakat hiç olmazsa ailemin sekiz on aylık ihtiyacını def edecek!.[392]

16 Eylül 1919. Vali Vekili Servet, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralaya Salahaddin'e (Köseoğlu) ilaveli telgraf gönderdi:

16/9/1335

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

Malatya mutasarrıflığı vekâletinden aynen 14/Eylül/1335 tarihli telgrafname sureti bera-yı malûmat naklen arz olunur.

Vali Vekili Servet

Suret

1. Buraca yapılan tedabir-i acile ve gerekse izam kılınan heyet-i nasihanın içtima etmiş olan aşâir ve rüesasına yapmış oldukları tebligat netice-i hasenesi olmak üzere bine karib içtima etmiş olan bütün aşâirin tamamıyla dağılmasına muvaffakiyet hâsıl olmuştur.

2.Buradan firar eden, bir takım tazyikat ve vaidlerle, aşâir rüesasını elde etmek ve Ekrâd başında cem arzusuna muvaffak olamayan Ali Galip ve Halil Rahmi Beyler artık bu tedabir ve yapılan tergip ve teşvik neticesi memleketi terk etmek zarureti karşısında bulundukları cihetle buradan gönderilen Pütürge kaymakam-ı sabıkı Ragıp Bey'le Kâhta aşâir reisi Hacı Bedir Ağa'nın himayeleriyle ve Kâhta tarikiyle Urfa'ya gitmek üzere bugün Arga'dan hareket etmişlerdir.

3. Başına toplamış olduğu bir takım hazele ile buraya gelerek Türk ve Kürt anasırları arasına tohum-u nifak saçmak isteyen İngiliz Binbaşısı Noel amiri olan Miralay Mösyö Bill'den aldığı emir ve talimat üzerine yarın alessabah Gözese tarikiyle ve yine jandarmalarımızın himayeleriyle merkezi livaya uğratılmaksızın Gözese nahiyesi üzerinden Elbistan'a hareket edeceklerdir.

4. Salif-ül arz ittihaz kılınan tedabir-i hasene neticesi olmak üzere bütün veka-i faside izale ve emn ü asayiş iade ve memleketin her tarafında sükûnet-i tamme olduğu maruzdur.[393]

17 Eylül 1919. Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal, 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

17/9/1335

Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanlığına 12/9/1335 tarihli tebligata zeyildir:

1. Hiyanet-i vataniyesi fiilen ve vesaika müsteniden sabit olmuş bulunan Ferit Paşa kabinesinin iskatı ile yerine amal-i milliyeye hadim meşru bir heyetin tayin ve ikamesi istirhamının zat-ı akdes-i hazret-i padişahiye arz ve refine heyet-i hazıra-i hükümet mümanaat eylemekte bulunduğundan kongrece takarrür ettirilip tatbiki

[392] Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 57-58. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

[393] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 354.

Heyet-i Temsiliyemize havale edilen tedabir, maruzat-ı mezkûre mesmu-i şahane olup meşru bir heyet mevkii iktidara geçinceye kadar Ferit Paşa kabinesi ile yalnız muhaberat-ı resmiyenin kat'ıdır.

2. Vazıh olan bu maksad-ı meşruun tesri-i istihsali için sizce varid-i hatır ve kabil-i icra sair tedabir-i müessire varsa işarı rica olunur.

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal[394]

Karesi Saruhan ve Havalisi Hareket-i Milliye ve Reddi İlhak Heyet-i Merkeziyesi Reisi Hacim Muhiddin'in (Çarıklı), dün küşad edilen İkinci Balıkesir Kongresi hakkındaki günlük kaydı:

17.9.35: Bu sabah yine kongre içtima ederek teşkilât ve cebheler muamelâtını tensik ve tevhid ve tesbit için encümen mukarreratını tetkike başladı. Benim ümidim, kongrelerin en büyük faidelerinden birisi de bu olacak.

Öğleden sonra üç buçukta kongreyi görmek üzere Fransız yüzbaşısı Leksa ile tercümanı Mösyö Maurice ve Bandırmada mukim Fransız Mösyö Richard ve Câmi ve İsmail Subhi beyler geldiler ve ben kendilerini beklediğim için kongreye reis vekili ve Burhaniye murahhası Hoca Mehmed bey riyaset ediliyordu. Biz kongreye dahil olduğumuz zaman Soma murahhası Mehmed Tevfik bey General Milne'nin hükümete verdiği notadan bahisle Kuvayı Milliyenin dağılması icab edip etmeyeceğine dair istizahda bulunuyordu. Onu müteakip Baki bey, Hafız Hüseyin efendilerle Vâsıf bey beyanı mütelaa ettiler ve Vâsıfın beyanat ve nutku hakikaten beliğ idi. En nihayet Alaşehir Kongresine riyaset etmek itibariyle bu bâbta izahat vermekliğim teklif edildi. Ben de Alaşehir kongresinin bu bâbtaki mukarreratından ve sulh konferansının neticei mukarreratına intizaren ve Düveli Mutelifeyi tazimen ve muvakkaten tatili taarruz esasının kabul edildiğini, yoksa terki silâhın mevzuu bahis bile olamayacağını söyledim. Ve Ceneral Milne'nin notasiyle Alaşehir kongresinden kendisine ve İzmir'deki Tahkiki Fecayi ve Tahdidi Hududu İşgal Komisyonu azalarına yazdığımız muhtıraları okudum. Ve hastahanelerin tezyidi ve levazımı şitaiyenin ihzarı mesâili mevzuu bahis olduktan sonra kongre teneffüse karar verdi ve Mösyö Leksa ile rüfekasına riyaset odasında birer çay ikram ettim. O da bizim usulu müzakeremizi pek medeni bulduklarını söylüyorlardı ve beyanı memnuniyet ediyorlardı. Yarım saat sonra kongre celseye başladığı zaman yüzbaşı Mösyö Leksa kongreye alenen beyanı teşekkür etti ve hatta Harekâtı Milliyeyi pek ziyade takdir ettiğini söyledi. Ben de kendisine münasip bir cevap verdikten sonra gayemiz hakkında âlemi medeniyet huzurunda ve bilhassa Fransa hükümeti namına kendilerini işhad ettiğimi söyledim. Bu son cevabımı arkadaşların hepsi de çok beğendiler. Ve yine Nezaretten gelen bir telgrafnamede kıtaatı askeriye ve Kuvayı Milliye rüesasıyla temas etmek üzere Alaşehire İngiliz binbaşısı Nabb?, Akhisara yüzbaşı Jhonson ve Balıkesire de yüzbaşı Turniya'nın memur edildiği bildiriliyordu. Ben bunu biraz istiğrab ettim. Hükümet veya İngilizler, kuvvetleriyle dağıtamadıkları Kuvayı Milliyeyi İngiliz liralarıyla ve aramıza nifak koymak suretiyle dağıtmaya teşebbüs edecekler zannında bulunuyorum. Bakalım nasıl olur?

Bu akşamki yoklamada karargâhta bizim efraddan yalnız Mustafa Ef. ile Mehmed Ef, Sabri ve İbrahim ile Şerif vardı, Neşet arkamızdan geldi. Bu akşam Rifatın evinde iken Fehmi benim bulunmadığım zaman Kâzım beyle beraber rakı içip ve hatta ut çaldırdıklarından bahs ediyordu. Zannederimki bunlar hemşehrilik kuvvetiyle her ihtimale karşı bizim kuvvetleri de avuçları içine almak istiyorlar. Kâzım gayet namuskâr bir şahsiyet, farz edelim ki benim kuvvetlerim de onun elinde bulunsun...[395]

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu), alakadar bazı kumandanlıklara telgraf keşide eyledi:

17/9/35

5'inci, 15'inci ve Niğde'de 11'inci Fırka Kumandanlığına

Ali Galip ve hempaları tarafından iğfal edilerek Sivas'taki kongreyi dağıtmak üzere Malatya ve civarında içtima eden bazı aşâir iğfal edildiklerine tamamen kani olarak dağılmış ve bir şey yapamayacaklarına ve

[394] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 361.

[395] Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 58-59. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

akıbetlerinden havfnak olan Ali Galip ve rüfeka-i melaneti Urfa'ya gitmek üzere Arga'dan kaçmış, Kürt ve Türk unsurları arasında tohum-u nifak saçmak isteyen ve Ali Galip ile teşrik-i mesai eden İngiliz binbaşısı Noel amirinden aldığı emir üzerine Elbistan'a avdet etmiştir. İttihaz kılınan tedabir-i hasene ile bütün vekayii izale ve memleketin her tarafında emn ü âsâyişin mükemmel olduğu Elaziz Valisinden bildirilmektedir.

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin

İlave

Ali Galip ve rüfekasının Kayseri'ye gelmeleri ve agleb-i ihtimal Ulukışla tarikiyle trenle İstanbul'a gitmek istemeleri pek muhtemeldir. Binaenaleyh hasetsen Ulukışla'dan geçeceklerin taht-ı tarassutta bulundurulmaları ve mumaileyhimin oraya vürudları halinde bir suret-i münasebede tevkif ve Sivas'a sevk edilmeleri elzemdir.

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin[396]

Miralay Salahaddin, Amasya'daki 5'inci Fırka Kumandanı Cemil Cahit'e (Toydemir) zata mahsus telgraf keşide eyledi:

17/9/1335

Zata Mahsustur

Amasya'da Beşinci Fırka Kumandanlığına

1. Dersaadet'te hafiyelik ettiği sabit olan Kastamonu telgraf müdürü ile icap edenler tevkif edildiği gibi Vali Ali Rıza Bey de İnebolu'da tevkif edilmiştir ve Kastamonu'da vaziyet tamamen kesb-i salah etmiştir.

2. Çorum'a giden Binbaşı Mehmet Bey'in Çorum'da tevkif edilmek istendiğini ve adem-i muvaffakiyetle avdete mecbur olduğu istihbar edilmiştir. Maahaza Ankara Valisi Sungurlu tarikiyle Ankara'ya hareket etmiş ve oraca tevkifi muhakkak bulunmuş ve Çorum Mutasarrıfı Sivas'a talimat almak üzere müheyyayı hareket olduğu bildirilmiştir. Mumaileyh avdet etmişse de alınacak malûmatın sürat-i iş'arını rica ederim.

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin[397]

Cemil Cahit, Salahaddin'e cevabî telgraf gönderdi:

17/9/1335

Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

1. Topçu Alay Kumandanı Mehmet Bey bugün Çorum'dan avdet etmiştir. Mumaileyhin müşahedat ve malumatına nazaran Çorum şehri vali ve mutasarrıf şerefine bayraklarla donatılmış ve bunlar Kastamonu'daki nizamiye alayına mensup olup Çorum'da bulunan ve yüz on nefer mevcudundan ibaret nizamiye taburu ile mahalli jandarmalar tarafından muhafazaya alınmıştır. Vali ve mutasarrıf Çorum ahalisine, kongrenin vilâyet-i şarkiyeyi Ermenistan'a terk etmek üzere teşekkül ettiğine dair propagandalar yapmakta, bu hususta çok para sarfıyla Ermeni ve Rumlardan teşkilât icra etmekte imişler.

2. Ahali bu halden bizar olmakla beraber buradaki asker ve jandarma kuvvetine karşı kendilerinde bir cesaret göremiyorlarmış. Ankara'daki Kolordu Kumandanı Vekili, valinin ve mutasarrıfın tevkifini Çorum şube riyasetine emir etmiş ise de asker ve jandarmaların hükümete meyyal olmasından şube reisi tarafından tevkiflerine imkân hâsıl olamamıştır.

3. Kastamonu vali vekili ve jandarma alay kumandanıyla nizamiye alay kumandanını tevkif eden Miralay Osman Bey namında bir zatın mevcudiyeti mevsukan istihbar kılınmıştır. Şu hale karşı Çorum'un vaziyeti de sukut edeceği de aşikârdır.

[396] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 355-356.
[397] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 375.

4. Topçu Alay Kumandanı Mehmet Bey Çorum'a giderken Mecitözü'ne uğramış ve burada mumaileyhin vürudu ile Hürriyeti ve İtilâf Partisi'ne mensup kesan köylere firar etmişler ve aynı zamanda seksen atlıdan ibaret bir Bolşevik kuvvetinin Çorum üzerine yürümekte olduğunu telgrafla Çorum'a bildirmişlerdir. Çorumdaki tabur tertibat-ı lazıme almış ve hatta kışlaya makineli tüfek dahi tabiye edilmiş ise de Mehmet Bey'in Çorum'a muvasalatının topçu hayvanatına kışlık tavla ihzarı maksadıyla olduğu anlaşılınca memul fenalığın önü alınmış, dolaplara saklanmış bulunan aile ve evlatlan meydana çıkarılmıştır.

5. Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetince, Çorum hükûmetine karşı icap eden teşebbüsata bugünden itibaren bed' edilmiştir ve alınacak malumatın peyderpey bildirileceği maruzdur.

Beşinci Fırka Kumandanı Cemil Cahit[398]

Bu son derece radikal kararın altında yatan şudur: İstanbul hükümetinin iktidarına karşı ikinci bir iktidar odağı kurulmuştur. Askerî otorite (Anadolu'nun o sırada doğrudan kendine bağlı başka hiçbir askerî gücü olmadığı için Kuva-yı Milliye) çoğu hâlâ İstanbul hükümetine bağlı olan sivil otoritenin görev ve yetkilerini kısıtlamakta ve siviller askere tabi kılınmaktadır. O sırada hâlâ Osmanlı ordusunun komutanı statüsünü taşımakta olan Karabekir gayri nizami birliklere verilen bu yetkiye yönelik olarak demokratik bir eleştiri yapmaktadır.[399]

Açıklamalı [ÖA3]: ?

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds'un derkenarı: *Albay Lawrence, Enver'e karşı Talât'ı kullanmamızı öneriyor. Ancak Enver, kendisiyle hokkabazlık yapılabilecek bir kişidir. Gerçek yeteneğe sahip olan Talât'tır. Mustafa Kemal Enver'i bir yana itebilir, ancak kendisi de muhtemelen Talât tarafından kullanılmaktadır. Her ikisi de fırsatçılar şebekesine mensupturlar ve onların Türk İmparatorluğu'nun ve öteki ülkelerin Müslüman mallarının yıkıntılar üzerinde bir çeşit bağımsız Türk devleti kurma çabalarında mantık ve tehlike duygusuyla dizginlenemezler... Arzu edilse bile Talât'la bir anlaşma yapmak olanaklı görünmüyor. Esasen, Ingiliz yanlısı bir Türkiye kurulmasıyla ilgili olarak yapmış olduğu öneriyi reddetmiştik ve bu konuda Fransızlarla İtalyanlara bilgi vermiştik*.[400]

İspanyol *El Dia* gazetesi, "Emperyalizme ve Müttefik Zulmüne Karşı" başlıklı haber neşretti. *Milliyetçi asilerin Sivas şehrinde bir kongre düzenledikleri, bir komite (Heyet-i Temsiliyye) seçildiği, bu komitenin Erzurum'da ikamet edeceği* bildiriliyor.[401]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, Sadrazam Damad Ferid mülakatını neşretti. İstanbul hususî muhabiri François Psalty'nin *Mustafa Kemal Bey'in hareketinin mahiyeti nedir?* sualine Sadrazam şu cevabı vermiştir: *Hareketin askerî hiçbir bünyesi yoktur ve millete dayanmamaktadır. Bunlar savaşta rütbe almış ve herhangi bir iş peşinde Anadolu'ya sığınmış subaylardır ve bir hareket yaratabilmek için çaba göstermektedirler. Hareket bir saman ateşidir, alevleri şimdiden sönmüştür… Bu hareket için Anadolu'da çok para harcanıyor; savaşta büyük servetler toplayan İttihat ve Terakki'nin parmağı vardır… Hareket tamamen ittihatçıdır…*[402]

18 Eylül 1919. ABD'nin İstanbul Komiseri Ravndal, ABD Dışişleri Bakanına telgraf gönderdi:

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

18 Eylül 1919, İstanbul

[398] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 375-376. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[399] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 277.
[400] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 89.
[401] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 262.
[402] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 85.

Kabinenin birkaç gün daha dayanması zor görürüyor, 9-10 bakan, asilerden yana gibi. *Osmanlı Bankası*'ndan alınması kararlaştırılan borç suya düştü. İstanbul ve Anadolu hem vergiler, hem de gıda bakımından birbirinden ayrılmış durumda. Eskiden Trabzon valisi, daha sonra Beyrut valisi olan Bekir Sami'nin [Kunduh] isyancı hükümetin başı olduğu bildiriliyor, askeri liderler ise Mustafa Kemal, Rauf [Orbay] ve Küçük Talat'tır [Muşkara]. İzzet [Furgaç] Paşa'yı sadrazam olarak istiyorlar. Padişah'in durumu değişmiş değil ama [Damad] Ferit Paşa'ya bağlı kalırsa durumu sarsılabilir. Çünkü Veliaht kabinede Milliyetçilerin isteğine uygun bir değişiklikten yana.

Ravndal
Amerikan Komiseri, Amerikan Elçiliği[403]

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu), bazı kumandanlıklara telgraf gönderdi:

18/9/1335

Amasya 5'inci Fırka Kumandanlığına
Samsun'da 15'inci Fırka Kumandanlığına
Niğde'de 11'inci Fırka Kumandanlığına
Kavak Mıntıkası Kumandanlığına
Aziziye Mıntıkası Kumandanlığına

Yirminci Kolordu'dan Kastamonu'ya memuren gönderilen Miralay Ali Osman Bey'in vali vekili ve jandarma alay kumandanı tarafından tevkif edildiği ve bunu haber alan zabitan ve hamiyetinden ahalinin sırf bir eser-i ihanet olan hareket-i vakıaya karşı protesto ile mumaileyhi ahz, vali vekili ile jandarma alay kumandanını bilmukabele tevkif eyledikleri, mektub-u vilâyet Ferit Bey'in Kastamonu vali vekâletini deruhte ettiği ve tekmil vilâyetin teşebbüsat-ı milliyeye zahir olduğu ve hükûmet-i merkeziyece Kastamonu vilâyetine tayin edilen Ali Rıza Bey'in İnebolu'dan Dersaadet'e avdet eylediği işarat-ı mahalliyeden anlaşılmıştır. Tamimen tebliğ olunur.

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin[404]

Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandan Vekili Mahmud (Hendek), Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) şimdilik tarihini tesbit edemediğimiz bir telgraf keşide eyledi:

Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

1. Ankara vilâyeti bugün Sadrazam Paşa'ya bir telgraf çekmiş ve bunda milleti temsil eden Sivas Kongresinin halâs-ı vatan ve teali-i milletten ibaret amâl-i meşruasını, sadakatle merbut bulunduğumuz Hilafetpenâh Efendimize arz edilemezse, artık Ankara vilâyetince hükûmeti merkeziye-i hazıraya berdevam itaatin kabul olamayacağını bildirmiştir. Bu telgraf bütün vilâyet ve elviye-i müstakileye de tebliğ edilmiştir.

2. Kongre muhaberesinin kat'ı Karahisar fırkasına bildirilmiştir.

3. Eskişehir'e iki fırka kumandanı ve birkaç maiyet zabitanıyla gelmiş olan Hamdi Paşa'ya Ankara'ya gelmelerinin büyük fenalığı intaç-ı muhakkak olması itibariyle bundan sarfınazar etmesi yazılmıştır.

4. İstanbul gazetelerinde mahut Ali Galip'in miralaylığa terfii, Üçüncü ve On beşinci Kafkas Fırkası Kumandanlıklarına Miralay Rüştü ve Cemil Beylerin tayin edildiği ve Amerika tahkik heyetinin semere-i mesaisi Wilson'un siyaset-i teşebbüsü ile memleketimize müteallik mesailin sulh konferansınca serian nazar-ı dikkate alınacağı okunmuştur. Hükûmet-i merkeziye, kendi ihanetini setr için cereyan-ı milliyi Padişahımız aleyhinde göstermek için memleket gazetesinin neşredilen nüsha-yı mahsusası efkâr üzerinde oldukça bir tesir husule getirmiştir. Sivas'tan gelen mülazım efendi muvasalat etti.

15'inci Kolorduya ve Üçüncü Kolorduya arz edilmiştir.

[403] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 36-37. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.
[404] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 376.

20'inci Kolordu Kumandan Vekili Mahmut[405]

19 Eylül 1919. Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandan Vekili Mahmud (Hendek), Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

19/9/1335

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

1. Bu gece Ankara'ya gelmekte olan Vali-i Vilâyet Muhittin Paşa Keskin civarında yetmiş atlı Kuva-yı Milliye tarafından kaldırılmış ve yalnız jandarma kumandanı buraya gelmiştir. Mumaileyhin Sivas'a nakli için oraya bir zabit refakatinde üç atlı gönderiyorum. Sizin arabalardan ve süvarilerden gönderilerek Yozgat'ta süvari ve arabanın değiştirilmesini istirham ederim.

2. Bugün Ankara'daki İngiliz kontrol zabiti, istasyon müdüründen başka bütün memurin ile Eskişehir'e a[v]det etmiştir. Bu hale nazaran zayıf bulundukları bu hat üzerinde tren işlememesini arzu ediyorlar. Bu az çok İstanbul'dan gelecek şeylerin pahalılanmasını mucip olacaktır efendim.

20'inci Kolordu Kumandan Vekili Mahmut[406]

20 Eylül 1919. Halife-Padişah Vahideddin, beyanname-yi hümâyun neşretti:

Bugünlerde Anadoluda serzede-i zuhûr olan ahval ve harekâtın safahatı mahallerinden vürudeden telgrafnamelerden vâsıl-ı sem'i ıttılaımız olmuştur. Bu hal esef-i iştimâl İzmir işgali ile anı takip eden vakayii fecianın Anadolu Vilâyat-ı Şarkıyyesi mukadderatı hakkında işaa edilen rivayâtın efkâr-ı ahalide hâsıl ettiği teessürat neticesi olup vukuat ve şayiat-ı mezkûreden bilcümle efrad-ı ahalimizle beraber kalbimizde husule gelen teessürat pek amîk ve hukuk-u dövlet ve milletin sıyaneti emrinde sarr-ı mahasal gayret etmek cümlemiz için pek tabiî ise de şu ân-ı mühimde hükûmet ve millete terettübeden vazife, teşebbüsat-ı ma'kulei siyasîyeye ve ittahazâray-i umumiye ile muhafaza-i hukuka çalışmaktan ibarettir. Hükûmetimizin takip ettiği siyaset neticesinde İzmir fecayii Avrupa düvel ve milel-i mütemeddinesinin nazarıdikkat ve müveddetini celbile mahalline bir hey'eti mahsusa i'zâm ve bîtarafane tahkikata iptidar olunarak enzar-ı medeniyette hakkımız tezâhür etmekte bulunduğu ve Anadolu Vilâyat-ı Şarkıyyesine dair olan rivayât ve şayiata karşu da hükûmetçe hertürlü teşebbüsattan hâli kalınmayıp zaten vahdet-i milliyemizi ihlâl edecek hiçbir karar ve tedbir olmadığı halde dahil-i memalikte âsayiş ve inzıbatı sektedar ve nüfuz-u hükûmeti haleldar eyliyecek hergûna harekât ve efrad-ı millet beyninde tefrika ve şikakı müeddi olacak her türlü teşebbüsat devletimizin menafii esasiye ve hayatiyyesiyle kabil-i te'lif değildir. Bâzı kimseler tarafından memleketin vaz'iyyet-i hakıkıyyesini tebdil ve gûya ahali ile hükûmet arasında muhalefet vücûdü ilân edilerek hakkımızda Avrupa efkâr-ı umumiyesinin tagîît kılınması menafii âliyei memleketi külliyen rahnedar edebileceği gibi bilvücuh şayanıteessüf olan bu hâl şerait-i kanuniye dairesinde biranevvel icrasını arzu eylediğimiz intihabatı da duçar-ı teahhurât ederek sulhün takarrübetmekte bulunduğu bir sırada vücudü lâbüdd olan Hey'eti Meb'ûsânın içtimaını ta'vîk ve bu yüzden hükûmetin müşkilâtını tezyideyliyecektir.

Bugün umum efrad-ı milletimden intizarım hâl ve mevkıin nezaketini bittakdir muhafazai sükûn ve itidal ve ahkâm-ı kavanine ve evamir-i hükûmete temamii ittiba' ile memleketin intizam ve asayişini muhil harekâttan içtinabeylemek ve bu suretle karîben sulh müzakeresine davet olunacak Osmanlı Murahhasları konferansı muvacehesinde milletle hemahenk olarak isbat-ı mevcudiyet edebilmektir.

Altıbuçuk asırdanberû Avrupa muvazenesinde bir âmil-i mühim olan devletimizin vahdet ve tamamiyetini Devlet-i Osmaniyyenin mevki' ve haysiyyetini te'min edecek bir sulha karîben nailiyyetimizi eltâf-ı süphaniyyeden ümidetmekteyim. Düvel-i Muazzamanın hissiyat-ı nesfetkârâneleri ve hakikate gittikçe nüfuzetmekte olan Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyesinin itidalperverliği bu ümmidini tevsik eylemektedir.

[405] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 372.
[406] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 373-374.

> Hükûmetin hertürlü müşkilât-ı dahiliyeden masûn kalarak takviyesi ve memleketimizin hertarafında ahkâm-ı kavanine harfiyyen riayetle sunûf-ı tebaamızın mahfuziyet-i hukuku ehass-ı âmalimiz olup hey'eti hükûmetimizin de bu babdaki amâl-i hümayunumuzu tamamiyle rehber-i hareket ittihaz edeceğine eminim.
>
> Şu efkâr ve amâl-i halisanemizin memalikimizin her cihetine neşr-ü tamîmile sadakat ve hamiyyetlerinden mutmain olduğum bilcümle efrad-ı milletimin sem'i ıttılaına îsalini irade ederim.[407]

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu): *20 Eylül 1335 tarihiyle ve Sadrazam Damat Ferit imzasıyla bir beyanname-i hümayun İstanbul neşir tamim edilmişti: 15'inci Kolordu'dan tezyilen neşredilen bu beyanname vesaik meyanındadır. Beyannamede hükümetin takip ettiği siyasetin İzmir fecayiini Avrupa milletlerinin nazar-ı mürüvvetine koyduğu, bir heyetle bitarafâne tahkikat yapılmakta ve hakkımız tezahüt etmekte olduğu, vahdet-i milliyemizi ihlal eder hiçbir hareket olmadığı, böyle iken muhalefet olduğu ilan ve işaa edildiği, bu hal intihabata ve mebusan içtimaına müessir bulunduğu, hükümetin evamirine ittiba istendiği, kariben iyi bir sulhe nailliyet ümit olduğu merkezindedir*.[408]

Mustafa Kemal, 20 Eylül 1919 tarihli Padişah beyannamesinin Anadolu halkına okunmasını engellemektedir.[409]

Mustafa Kemal, Amerikan Manda Tetkik Heyeti reisi Tümgeneral James G. Harbord'a, siyasî rejimi değiştirmek ve hilafet-saltanat makamını birbirinden ayırmak istediğini belirtti: *Halkın çoğunluğunun rızasıyla demokratik bir yönetim kurmayı arzu ediyoruz, Sultan'ın ise, sadece manevi unvanı olmalı*.[410]

Sivas'daki ARMHC Heyet-i Temsiliyesi tarafından 9 Eylül'de Garbî Anadolu Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanı tayin edilen Ali Fuad (Cebesoy), Eskişehir'e beyanname neşretti. Mustafa Kemal, Bâb-ı Âlî ile iletişimi kopardı; İngilizlere ılımlı mesajlar verdi:

> Bütün Anadolu vilâyetleri Müslüman halkını bihakkın temsil eden millî kongre kararlarına tevfikan teşkilâtı asliyesini muhafaza etmek şartile Eskişehrin hükûmeti merkeziye ile irtibat ve alâkasını kesmesini ve millî kongre heyeti temsiliyesine merbutiyeti temin maksadile Eskişehirdeki muslihane teşebbüslerimize muhalefette bulunulmamasını İtilâf devletleri namına Eskişehirde bulunan İngiliz askerî kuvvetleri kumandanlarından son derece rica ederiz. İngiltere gibi kadîm ve hürriyetperver bir milletin Türk milletinin bu meşru hareketine karşı hiçbir muhalefet tasavvur edemeyiz.[411]

Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanı Mahmud (Hendek), Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

> 20/9/1335
>
> Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

---

[407] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1954, Sayı 10, Vesika No: 221. "Vilâyat-ı Şarkıyyesi mukadderatı" ifadesi, Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 377'de "Vilâyet-i Şarkiyesi mukarreratı" şeklinde yazılmıştır.

[408] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 165.

[409] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 137.

[410] Chicago Daily News, 16 Ekim 1919; Aktaran: Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 89.

[411] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 209-210. Ali Fuad, 28 Ağustos 1919 tarihinde 20'nci Kolordu Kumandanlığından azledilmişti: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 127. Çünkü Ali Fuad, "evamir-i devlete karşı bir tavr-ı muhalefetkârane ittihaz ederek hükümet-i merkeziye ile katı muhabere ve alâka eyle"mişti: Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1963, Sayı 46, Vesika No: 1076. Sivas Heyet-i Temsiliyesi, Ali Fuad'ı, 9 Eylül'de Garbî Kuvâ-yı Milliye Umum Kumandanı tayin etmişti (Tansel, 1978, c. 2, s. 128).

> Düşman menafine alet olan ve imha-yı vatana sai bir haslet-i mezalime istinat eden alçak kabinenin elan muhafazatan mevki edebilmesi mukabil bir tedabirin ittihazına sai olduklarına delâlet ediyor. Süleyman Şefik Paşa'nın ve emsalinin muhtelif suretle taltifleri, dünkü ajanslarda Sadrazam Paşa'nın beyanat-ı kâzibesi bunu teyit eylemektedir. Dersaadet ve İzmit telgraf memurlarından da bazı malûmat alıyoruz. Bunda güya "Anadolu'da Bolşeviklik var" diye İngilizlerin tahşidata çalıştıkları ve Ermenilerden gönüllü yazdıkları ve hükümetin beyanname neşriyle 286'dan 306 tevellütlüleri silahaltına alacağı işaası mevcuttur. Bizim askerden silahaltına almak pek müşkül ve alındığı takdirde yirmi dört senesi gibi hemen millete ilhakı tabiî ise de ihtirasat ve ifsadatın vatan-ı mukaddesimizi daha derin bir buhrandan kurtarması için buna meydan verilmemesini zaruri görüyorum. Terviç buyurulduğu takdirde pazartesi günü bütün vilâyet ve kolorduların kabineyi tazyik etmeleri, aksi halde daha büyük ve şedit tedabir ittihazına mecbur kalınacağının ihtar buyurulmasını arz eylerim.
>
> 20'nci Kolordu Kumandan Vekili Mahmut[412]

İngilizler işgal etmiş oldukları Merzifon'dan Mustafa Kemal lehine geri çekildi[413]:

> Bizimle görüşmek üzere Amasya'ya kadar gelen İngiliz mümessili Zolter Merzifondaki İngiliz askerini çektikleri takdirde memnun olup olmayacağımızı sormuş. Bittabi cevaben pek memnun olacağımız bildirilmiştir.[414]
>
> Jeneral Salli Kledin Fuat Paşa nezdine gönderdiği bir heyet -ki bir erkânıharp binbaşısı ile Eskişehir İngiliz kontrol zabitinden mürekkep idi- İngilizlerin ahvali dahiliyemize ve harekâtı milliyemize kat'iyyen müdahale eylemiyeceklerine dair söz verdiler. Bu sıralarda, İngilizler, Merzifonda bulunan kuvvetlerinin geriye alınması halinde memnun olup olmayacağımızı istimzaç eylemişlerdi. Bittabi pek memnun olacağımızı bildirmiştik. Filhakika oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıklarile beraber evvelâ, Samsuna çektiler. Badehu oradan da İstanbula naklettiler.[415]

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds'un derkenarı: *Mustafa Kemal az sayıdaki garnizonlarımızı şimdi Anadolu'dan çıkarmak için onları hırpalıyor. Samsun'dan çekilirsek onun akımının sağlamış olacağı teşviki ve oraya sığınmış olan Hıristiyanların kaygılarını tahayyül etmek kolaydır. Amiral Robeck İtalyanlarla Yunanlıların geri çekilmelerini öneriyor; ancak bu denli bir politika, Ermenistan (Doğu illeri) ve İstanbul'u Türklere bırakacağımıza dair söz vermek anlamına gelecek, ama Mustafa Kemal'i yatıştırmayacaktır. Ona (Kemal'e) sadece güç kullanarak veya Türkiye'yi Türklere teslim etmekle işlem yapabiliriz. Bu arada, onun elindeki Hıristiyanlar, ona karşı sert önlemler alınmazsa, muhtemelen güvenlik içinde olacaklardır. Onun iyi harekette bulunmasını şu iki etken sağlayabilir: 1. İstanbul işgalimiz altındadır ve 2. İttihat ve Terakki'nin etkili elemanları Malta ve Mondros'ta tutulmaktadır*.[416]

21 Eylül 1919. Mustafa Kemal, Erzurum'daki askerî ve mülkî amirlere ve ABD'li Tümgeneral James G. Harbord'a telgrafname keşide eyledi:

> 21 Eylül 1335
>
> 15'inci Kolordu Kumandanlığına, Erzurum Vilayetine, Erzurum Heyet-i merkeziyesine, Amerikalı General Harbord'a
>
> 19 Eylül 1335 tarihiyle Damat Ferit Paşa tarafından Trabzon Valisi Galip Bey'e keşide olunan telgrafnamede takım takım Bolşeviklerin sevahil-i Osmaniye'ye geçerek Samsun ve Trabzon tarikiyle Anadolu'ya dâhil oldukları ve binaenaleyh dâhil-i memlekette Bolşevizm usulünün intişar ve tevessüünün men'i hakkında ne

[412] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 374. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[413] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, s. 65.
[414] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 265.
[415] Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 122.
[416] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 90.

gibi tedabir ittihaz edilmiş olduğu istizah edilmektedir. Bu işarın kizb-i muhakkak olduğunu milletimize ispat için hiçbir söze hacet olmadığı kanaatindeyiz. Yalnız amâl-i milleti başka bir surette göstermek için Ferit Paşa'nın irtikâb-ı cinayatta ne derece ileri gittiğine nazar-ı dikkat-i umumiyeyi celp ile iktifa ederiz. Hükümet-i merkeziyenin pek hainâne olan tevzirati ile milleti Avrupa'ya karşı ittihama kalktığı kemal-i hayret ve teessüfle görülüyor. Kalp ve vicdanını menafi-i ecnebiye satan bir takım kesânın asl u faslı milletimizce meçhul bir nam ve bahane tasni ederek mefkûre-i istiklâl-i milleti boğmaya ve milletin lehü'l-hamd kendi kuvvetiyle şimdiye kadar hâsıl ettiği tesirat-ı haseneyi ihlale çalıştığı aynen anlaşılıyor. Devletimizin menafi-i esasiye ve hayatiyesini düşmanların nisfına şimdiye kadar müteaddit defalar ihmâl ve izlâl ve dâhil-i memlekette şuriş ve tefrika ihdasına bizzat nazırlarıyla ve düşman arzusuyla iptidar eden bir heyet-i hükümete tekmil efrad-ı millet alenen âdem-i itimat izhar eylemiş iken halen muhafaza-i makam hırsını ve menafi-i ecnebiyeyi müdafaa hevesi ile milleti hakk-ı kelâmından mahrum ve padişah-ı muhteremine arz-ı tazallümden memnu bırakılıyor. Dâhil-i memlekette asayiş ve inzibat lehü'l-hamd yolunda ve herkes iş ve gücünde iken güya asayişsizlik bahane edilerek millet arasında nifak ve mukatele ihdasına çalışılıyor. Ve her taraftan vaki olan istirhamat ve müracaata rağmen halâ Zat-ı Şevket-Simât-ı Hazret-i Padişahi milletin amal ve metalibinden meçhuliyet içinde bırakılıyor. Bu derece hainane makasıda alat olan ve gayr-i meşru surette millete cebir ve tahakküm göster[e]n heyetin hiçbir mevki-i meşruu olmadığını ve milletin kendilerini hiçbir suretle tanımadığını ve umum efrad-ı milletin hukuk-i aliye-i hilafet ve saltanatı ve istiklâl-i millet ile hukuk-ı mukaddes-i meşrutiyeti müdafaaya amade ve şayan-ı emn ü itimat ricalden mürekkep bir heyet-i hükümet mutalebesinde olduğunu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi bu vesile ile bir kere daha beyan eyler ve bütün bu maruzat-ı muhikkaya rağmen hükümet-i merkeziyenin ecnebi kuvvetiyle memlekette nifak ve mukatele ihzarına fiilen tevessülü görüldüğü halde tevellüt edecek avakıb-ı vahime ve netice-i fecianın tekmil mesuliyetini böyle bir mukateleyi ihzar eden gayr-i meşru hükûmet erkânına ait kalacağını ve milletin kendi amal ve kanaat-i sadıkasına bütün kuvvetiyle musır ve merbut kalacağını tekmil âlem-i medeniyete ilân eyler.

Bu beyannamenin en küçük makamata ve nevahiye ve kuraya kadar tebliği ve suret-i tebliğ ve netayicinin iş'an Heyet-i Temsiliye kararıyla ilan olunur.

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal[417]

22 Eylül 1919. Mustafa Kemal, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) ilaveli telgrafname gönderdi:

Sivas, 22/9/1335

Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

Hakipay-i Şahaneye vuku bulan maruzat sureti bera-yı malûmat leffen takdim kılındı, efendim.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal

Hakipay-i meali-İhtiva-yi Hilâfetpenâhiye

Şevket-penah Efendimiz:

Kullarınızı Hakıpay-i hümayunlarına tekrar arz-ı hal ve hakikate saik olan sebep heyet-i hazıra-i vükelânın ketm-i hakayıkla zat-ı şehinşahilerine arz ve ilâm ettiği veçhile bir emel-i na-meşru değil, milletin metalib-i muhikkasıdır. Mükerrer istirhamatımızın kabinenin dest-i hıyanetiyle südde-i seniyyelerine arzına mümanaat edilmesi memleketin ve tabaa-i sadika-i hümayunlarının zararına telafi-na-pezir bir hesap kayd ve teşkil ediyor. Bu kere Ferit Paşa'nın müzeyyel mütalaatı ile vilâyata tebliğ edilen beyanname-i hümayunları muhteviyatından dahi pek bariz anlaşılıyor ki milletin amâli ve mekasidi meşruası kabinenin irtikâp edip fiilen ve vesaik ile sabit harekât-ı hainaneleri zat-ı akdes-i hümayunlarından mektum tutulmuştur. Ferit Paşa'nın zat-ı şevket-meab-ı şehriyarilerine muhalif-i hakikat maruzatta bulunmak suretiyle millet ve vatana karşı irtikâp eylemekte olduğu ihaneti tasniden çekinmediği de kemal-i teessürle görülmektedir. Tarihin hiçbir safha-i ihanetine makis olamayacak bir cinayetle ahaliye yekdiğeri aleyhinde iğva ve milleti ihtirasat-ı

[417] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 378-379.

ecnebiyeye feda eden bu kabinenin arzu-yı milli hilafına olarak mevkiinde kalması pek büyük felaketler celp ve ihzar etmektedir. Bütün cihan mülk-i hümayunlarında sükûn ve asayişin müterakkıbı iken vilâyetlere çekilen telgrafnamelerle bir taraftan aşâir-i mutiayı efrad-ı ahali üzerine teşvik ile beraber memalik-i şahanenizin hercümerci içinde ve muhtaç-ı muavenet olduğunu resmen beyan ederek müdahale-i ecnebiyeyi davet eyleyen, diğer cihetten Vilâyat-ı Şarkiye'de vasi bir Ermenistan teşkiline ve Toros silsilesinin cenubunda kâin yerleri terke amade bulunduğunu ifade ile dâhilî ve haricî düşmanlarımızın amalini terviç ve tatmin etmek isteyen bir kabinenin mevki-i iktidarda kalmasını zat u mülk-i hümayunlarınızın düşmanlarından başka hiçbir kimse arzu etmez. Paris sulh konferansının mebuslarımızın intihabatından ve meclisin inikadından evvel Türkiye hakkında ittihaz-ı karara başlaması muhtemeldir. Milletin itimadına müstenit olmadığı düvel-i İtilâfiyece de malûm bulunan Ferit Paşa kabinesinin bu suretle re's-i idarede kalması murahhaslarımızın konferansa davet ve kabul olunmamasını, kabulü halinde de evvelce olduğu gibi bu defa da tard ve iade ile aleyhimizdeki hükmün tebliği ile iktifa olunmasını istilzam edecektir ki bunun neticesi olarak zuhuru tabiî olan felâketin milleti büsbütün duçar-ı yeis edeceğini zat-ı şahaneleri pek iyi takdir buyuruyorlar. Binaenaleyh memleketi siyaneten Ferit Paşa kabinesinin hemen iskatıyla itimad-ı umumiyeye mazhar zevattan mürekkep bir kabinenin teşkiline müsaade-i şehninşahilerini bütün millet namına niyaz ve istirham ederiz. Ol bapta ve katıbe-i ahvalde emr ü ferman hazret-i tacidar-ı azamilerinindir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi[418]

23 Eylül 1919. 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir: *Bugün 23 Eylül'de [1919] eski ordu kumandanı Halil Paşa'yı (Enver Paşa'nın amcası) (Demirci Ali bey) namıyla ve Nahcıvanlı Büyükhan refakatiyle Erzurum'dan Nahcıvan'a yola çıkardım. Halil Paşa İstanbul'dan kaçtıktan sonra Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş, vatan içinde bir vazife verilmesi mahzurlu olduğundan yardımımla doğuya gitmeye karar vermiş, bir kaç gün evvel Erzurum'a gelmişti*.[419]

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi:

Collaro'nun Giresun'da iyi bir istihbarat ağı kurduğu raporlarda verdiği ayrıntılı bilgilerden anlaşılmaktadır. Nitekim o dönemde Collaro Sivas'ta toplanan Kongre'nin Giresun'daki yansımasının ne olduğuna ve Anadolu'daki bu yeni oluşumun Giresun'da kimlerle iletişimde olduğu bilgisine vakıftır. Collaro raporunda 21 Eylül 1919 tarihinde Giresun kaymakam vekili Pertev Efendi'nin Sivas'tan Mustafa Kemal imzalı bir telgraf aldığını, Pertev Efendi'nin Kazanın askeri ve sivil erkânını kaymakamlığa çağırarak olağanüstü bir toplantı düzenlediğini belirtmektedir. Collaro muhtemelen kendi adamı veya adamları vasıtasıyla bu toplantının ayrıntılarına ulaşmış ve bunu Trabzon'daki konsolosluğa rapor etmiştir. Collaro raporunda bu toplantıya Kazadan tanınmış Hürriyet ve İtilaf taraftarı olan Gümrük Müdürü Sıddık Bey'in katılmadığını, diğerlerinin ise bu toplantıya iştirak ettiğini yazmaktadır. Toplantıya resmi görevi olmamasına rağmen [İttihadçı] Eşref Bey de katılmıştır. Giresun Liman Kaptanı Hilmi Bey toplantıda söz alarak Sivas Kongresi'nde neler yaşandığını ve kabineye karşı alınan kararları anlatmış ve orada bulunanları bu konudaki fikirlerinin ne olduğu hakkında konuşmaya davet etmiştir. Ancak birçok kişi bunun üzerine çekip gitmiştir. Geride kalanlar Sivas'takilerin kendilerinden parlamentoda olduğu gibi bir güvenoyu oylaması yapmalarını istediğini belirtmelerine rağmen herkes kendi rengini belli etmekten çekinmiştir. Collaro'nun raporundan burada hazır bulunan sadece dört kişinin Sivas'daki oluşum lehine güvenoyu kullandıklarını, bunların da Belediye Başkanı Osman Ağa, Liman Kaptanı Hilmi Bey, Giresun Posta ve Telgraf Müdürü Zühdü Bey, Giresun İdadi Eski Müdürü Abdullah Hasib Efendi olduğunu kaydetmektedir. Oylamadan sonra herkes dağılmıştır.

Aynı raporda 21 Eylül'ü 22 Eylül'e bağlayan gece Trabzon'dan padişahın halka hitaben fermanını içeren bir telgraf alındığı bildirilmektedir. 22 Eylül sabahı tellalların her yerde öğleden sonra saat 4'te Hükümet Konağı önünde bu fermanın okunacağını ve herkesin oraya gelmesi gerektiğini bildiren mesajı duyurduğu bildirilmektedir. İlan edilen saatte halk Hükümet Konağı'nın önünde toplanmış; Pertev Efendi, Osman Ağa, sivil ve askeri erkân ve kalabalığın huzurunda Liman Kaptanı Hilmi Bey fermanı yüksek sesle okumuştur.

[418] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 379-380.
[419] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 203-204.

Collaro raporunda daha bir gün önce Osmanlı Hükümeti aleyhine oy kullanan Hilmi Bey'in fermanı okumaya başlamadan önce fermanı öpüp başına koymasını yeterince komik bulduğunu yazmaktadır. Mesajda Avrupalı başlıca devletlerin Türkiye lehine düşüncelere sahip olduğunu, bazı yerlerde birkaç kendini bilmezin yaptığı kışkırtmaların vatana büyük zararlar vereceğini ve bu kışkırtıcı organizasyonların Paris Konferansı'na çağrılmayı bekleyen Osmanlı delegasyonunu zor duruma sokacağından bahsedilmiştir. Kalabalık Padişah fermanını büyük bir dikkatle dinlemiş ve Sultanı alkışlayarak dağılmıştır. Collaro raporunda bu seremoniye katılan [İttihadçı] Eşref Bey'in kalabalığa hiçbir konuşma yapmadığını ve sessizce beklediğini belirterek "*eğer orada bir konuşma yapsaydı halk Eşref Bey'i orada parçalardı*" ifadesini kullanmaktadır. Collaro bu olayla ilgili "*Giresun padişaha bağlılığını göstermiştir*" demektedir. Ama "*Merkezi Hükümet acaba İtilaf devletlerine aynı sadakati göstermekte midir?*" diye sormaktadır. Nitekim Merkezi Hükümetin atadığı Pertev Efendi daha dün gece Osman Ağa'nın ve diğer kişilerin olduğu toplantıda Sivas Hükümeti lehine oy kullandığını ve buna Pertev Efendi'nin ses çıkarmadığını ve hala daha o makamda oturduğundan bahisle bunu anlamlandıramadığını itiraf etmektedir.[420]

Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanlığı Erkan-ı Harbiye Reisi Ömer Halis, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

23/9/1335

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

1. Dersaadet'te Zat-ı Şahane ile beraber kırkı mütecaviz makamata, tekmil elviye-i müstakile ve vilâyat Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleriyle, belediye reisi ve müftülerine ve Kolordulara keşide edilmek üzere, Ankara vilâyeti memurini, ulema ve eşraf ve ahalisi bir tekid arizalye-i telgrafiyesi çekti. Her yerde bu tekide mukabele ve iştirak edilmektedir.

2. Kolorduların da müşterek ve müessir ikinci bir telgrafname çekilmesini münasip buluruz. Merkezi bulunan Sivas, Diyarbakır, Erzurum Kolordularıyla da temasla çekilecek telgraf mealinin bildirilmesini istirham eylerim. Konya şehri bir, iki, telgraf yazdırmaklığımız üzerine Niğde telini tamamen kat etmiştir. Mamafih valinin nüfuzunun sarsıldığı ve korkmaya başladığı mevsuktur.

3. Fuat Paşa bir İngiliz erkânıharp binbaşısı ile görüştü. Kuvayı İtilâfiye, harekât-ı milliyeye karşı katiyen bitaraf kalacaklarını ve Dersaadet-Bağdat hattına tecavüz edilmemesini ve İngiliz askeri bulunan şehirlere Kuva-yı Milliyenin girmemesini ve İngiliz askerinin katiyen şimendiferden ayrılmayacaklarını vaat ve rica eylemişlerdir.

20 Kolordu Kumandanlığı Vekili namina Erkân-ı Harbiye Reisi Ömer Halis[421]

Niğde'deki 11'inci Fırka Kumandanı Mümtaz, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

23/9/1335

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

1. Niğde'nin teşkilât-ı milliyesine muvaffakiyetle çalışılmaktadır.

2. Konya'ya tabi' Ereğli, Karaman kazalarında da teşebbüsatımızla müsmir bir netice elde edilerek oralarda cemiyetin teşekkül etmekte olduğu.

3. Konya'nın Koçhisar sancağında icra edilen teşebbüsat ile muvaffakiyet hâsıl olarak şube reisi ile görüşüldüğü ve namus üzerine kasem ettirilerek badema Konya'ya değil Niğde'ye asker sevk etmesi taht-ı temine alındığı

[420] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/24; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 346. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[421] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 380-381.

ve mezkûr beldenin ileri gelenleriyle temas edilerek teşkilat-ı milliyeye başlanılmak üzere olduğu bera-yı malûmat arz olunur.

11'inci Fırka Kumandanı Mümtaz[422]

İspanyol *El Dia* gazetesi "Türklerin Endişeleri" sernameli haber neşretti. *İzmir bölgesindeki durumun hassasiyeti azaltılmıştır ancak Ankara, Sivas ve Niğde bölgelerindeki durum ciddiyetini koruyor ve milli fikirleri temsil etmeyen ve İmparatorluğun çıkarlarını savunmaya muktedir olmayan mevcut hükümeti meşgul* ediyor. *Asilerin liderlerinin yıkıcı yönetimleri Hükümeti çok zor duruma sokuyor. Sadrazam bir açıklama yaparak, hükümetlerinin Mustafa Kemal tarafından başlatılan hareketle bağlantısının olmadığını, ancak hükümete uygulanan tedbirler nedeniyle isyancıların Anadolu'nun iç bölgelerindeki yarattığı anarşiye hükümetin karşı koyamadığını ve milli hareketin liderleriyle müzakereler başlatmak niyetinde olduğunu belirtmiş ve bununla birlikte tek radikal çözümün Türkiye ile barış imzalanması olduğunu vurgulamıştır*. Ayrıca, *Batı Trakya'nın Yunanistan'a ilhak edildiğini ilan eden telgraf Türk çevrelerde büyük bir tepkiye neden oldu*.[423]

Eylül ayının sonlarına doğru, sadrazamın Anadolu içlerinde Eskişehir'e kadar gitmesi ve orada Mustafa Kemal ve Hüseyin Raufla görüşmesi olasılığı ortaya çıkmıştı. Sir John de Robeck'in İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 23 Eylül'de bildirdiğine göre, Ingiliz askeri yetkilileri bu öneriye karşı çıkmamış; hatta bunu iyi karşılamışlardı ve bu maksat için gerekli kolaylıkları yapmaya hazırdılar. Ancak, bu konuyla ilgili planda kimi değişiklikler yapıldıktan sonra, anlaşılan, General Hadi Paşa'nın başkanlığı altında olan ve kimi general ve delegelerden oluşan bir heyetin Anadolu'ya gönderilmesi olasılığı ortaya çıkmıştı.

Robeck, Mustafa Kemal'in bu konudaki tutumundan emin değildi. Onun inancına göre, Kemal'in amacı, İstanbul yönetiminin istifasını sağlamaya ve Anadolu'nun bölünmesini önlemeye yönelikti. Ulusalcı önder, İttihat ve Terakki'yle herhangi bir ilişiği olmadığını teyit etmişti; ancak Damat Ferid bunun asılsız olduğuna inanıyordu. Ferid'in görüşünce, kendi "yasal yönetimine" karşı bir isyan başlatılmıştı ama Müttefikler, onun bu isyanı bastırması için mevcut olan zayıf askeri güçleri kullanmasına izin vermiyor ve kendileri (Müttefikler) de bu isyanı bastırmak için harekete geçmiyorlardı. Dolayısıyla, Osmanlı yönetimi oldukça güç bir duruma girmişti. Bu durumu gidermek amacıyla Robeck, bırakışmanın sona ermesini ve Yunan ve Italyan askerlerinin Anadolu'dan çekilmesini sağlaması için Londra'ya baskı yapıyordu.[424]

24 Eylül 1919. Mustafa Kemal'den ABD Senatosu Başkanına mektub: [..] *Bizlerle İttihatçılar arasında herhangi bir münasebet olamaz*. [..][425]

Mustafa Kemal, General Harbord'a mektub gönderdi: *Bizim memleketimizde bu doktrinin [Bolşevizm'in] hiçbir şekilde bir yeri olamaz. Dinimiz, adetlerimiz ve aynı zamanda sosyal bünyemiz tamamiyle böyle bir fikrin yerleşmesine müsait değildir. Türkiye'de ne büyük kapitalistler, ne de milyonlarca zanaatkar ve işçi vardır. Diğer taraftan zirai bir problemimiz yoktur*.[426]

Mustafa Kemal, Enver-Talat-Cemal takımıyla temasta olmadığını yalan söylüyor:

Mustafa Kemal, ABD'nin Ermenistan mandası projesini incelemek için gönderilen Amerikalı General Harbord'a verdiği muhtırada Damat Ferit'in ve İngilizlerin milliyetçi hareketi komünistlikle suçlamalarından uzun uzun yakınır ve Bolşeviklik iddialarını reddetmeye büyük önem verir:

[422] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 386.
[423] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 257. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[424] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 91.
[425] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 86. Mustafa Kemal güvenilir birisidir denilebilir zira ne diyorsa genellikle tam aksi doğrudur.
[426] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 39.

"Kabinenin tutunduğu öteki silâh Bolşevizm korkusudur. Vâlilere yapılan resmî genelgelerde Bolşeviklerin Anadolu'ya girdiklerini ve bizim faaliyetlerimizin bunlardan esinlendiğini söylemekten çekinmiyorlar...

Bizim memleketimizde doktrinin (Bolşeviklik) hiçbir biçimde bir yeri olamaz. Dinimiz, göreneklerimiz ve aynı zamanda toplumsal yapımız, böyle bir fikrin yerleşmesine elverişli değildir. Türkiye'de ne büyük kapitalistler, ne de milyonlarca zenaatkâr ve işçi vardır. Öte yandan tammsal bir sorunumuz yoktur. Son olarak, toplumsal bakımdan, dinsel inançlarımız Bolşevizmi benimsemekten bizi uzak tutmaktadır. Türk milletinin bu doktrine karşı hiçbir eğilimi olmadığının ve hatta gerektiğinde mücadeleye hazır olduğunun en iyi kanıtı, Ferit Paşanın Bolşevizmin memleketi istilâ ettiği ve etmek üzere olduğu yolundaki asılsız söylentilerine karşı milletin duyduğu dehşet duygusudur. Ferit Paşa Kabinesi, tam anlamıyla İngilizlerin istilâ duyguları için biçilmiş kaftandır".

"...Eskişehir'de tam anlamıyla dinginlik egemen iken İngiliz bölükleri yöresel komutan Albay Âtıf Bey'in evine girdiler, hakkında her çeşit olanak dışı iftiralar ettiler ve onu askerlerinin gözleri önünde alıp götürdüler ve adamlı olarak Istanbul'a yolladılar. Yöresel halk arasında, bu saldırının doğal olarak açtığı heyecan ve kaynaşmayı açıklayabilmek için, İngilizler, Bolşevikler ve İttihatçıların bu bölgeyi istila etmekte oldukları yolunda haberler yaydılar....."

"Gerçeği, yâni hareketimizin tamamen millî niteliğini yanlış göstermek amacıyla İngilizler, bizim bir Almanlar ya da Bolşeviklerden, bir yabancı müslümanlar ya da İttihatçılardan, bir Enver Paşa'dan ya da daha bilmem kimden para aldığımız yolunda haberler yayıyorlar. Bu söylentiler, Ferit Paşa Kabinesi'nin de işine geldiği için onlara önem verip kuvvetlendiriyor. Gerçekte örgütümüzün bu sözü geçen kaynaklarla hiçbir ilgisi yoktur ve olamaz. Çünkü en başından beri açıklandığı üzere, amacımız yalnızca vatanseverliğe dayalıdır ve açık bir yön izlemektedir".[427]

Mustafa Kemal, 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

24/9/1335

Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

Heyet-i Temsiliyeye birçok eşhas tarafından telafi-i mağduriyet ve mevkufiyet gibi müracaatlar vaki olmaktadır. Sivas umumî kongresi nizamnâmesine nazaran heyetimizin idare-i devlete müdahaleye salahiyeti bulunmadığından sarfınazar bugünkü vaziyette sırf Zat-ı Hazreti Padişahiye milletin maruzatını ismaa muvaffak olup Hain Ferit Paşa kabinesinin sukutuna kadar İstanbul ile muvakkaten resmî muhaberatın kat'ından ibaret bulunmaktadır. Binaenaleyh her vilâyet ve müstakil mutasarrıflık dâhilinde umur-ı hükûmetin kavanin-i mevzua-ı devlet dairesinde temşiyet edilmekte olmasına nazaran kanun dairesinde hakk-ı şikâyet vesaire gibi şahsî muamelâtın doğrudan doğruya mahallerindeki alâkadar makamat-ı resmiyeye arz-ı lüzumu tamimen tebliğ olunur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal[428]

Mustafa Kemal, Miralay Salahaddin'e bir telgraf daha gönderdi:

Sivas, 24 Eylül 1335

Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

Eskişehir Mutasarrıfının hain Ferit Paşa kabinesinin hizmetkârı olmakta devam eylemesi, İngilizlerin Eskişehir'deki kuvvetlerini hissolunur derecede tezyide kıyam eylemeleri o civar halkını pek muhik olarak teessüre düşürmüş olduğundan ahiren birçok millî kuvvetler Eskişehir hükümeti aleyhinde hareket eylemiştir. Bu harekât-ı milliyenin matlup olan intizam dâhilinde sevk ve idaresi için Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ma'ruz Kuva-yı Milliyenin kumandasını deruhte buyurmuşlardır. Müşarünileyhin Eskişehir'e dört saat mesafede Cimşir köyünde İngiliz zabitaniyla vaki olan mülakatında İngilizler hükümetin umur-u dâhiliyesine

[427] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 657-658. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[428] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 382.

ve harekât-ı milliyemize müdahale etmeyerek katiyen bitaraf kalacaklarını ve mevcut İngiliz askerinin demiryolundan ayrılmayacaklarını temin eylemişlerdir. Kendilerine cevaben istiklâl ve mevcudiyetleri için çalışan milletimizin bu günkü maksad-ı hıyanet-i vataniyesi sabit olan Ferit Paşa kabinesinin ıskatı ve bunun hizmetkârı olan memurinin iş başından çekilmesi olduğu, İtilâf hükûmatına karşı asla bir fikr-i tecavüz beslenilmediği bildirilmiştir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namina Mustafa Kemal[429]

Miralay Salahaddin, Garbî Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Ali Fuad'ın şifreli telgrafının birer suretini aladakar kumandanlıklara keşide eyledi:

Yirminci Kolordunun 21-22/9/1335 tarihli şifresi ber-vech-i atidir:

Gayet aceledir.

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına
15'inci Kolordu Kumandanlığına
20'inci kolordu Kumandanlığına
13'üncü Kolordu Kumandanlığına
Malatya'da 5'inci Fırka Kumandanlığına
Niğde'de 11'inci Fırka Kumandanlığına

1. Kuvayı Milliye ile Eskişehir'den dört saat mesafede ve Eskişehir'in cenub-i şarkisinde Cimşir ve civarına geldim.

2. Eskişehir'de Kuvayı İtilâfiye namına hareket eden İngiliz generali Salli Kled [*Solly-Flood (ÖFA notu)*] tarafından gönderilen bir erkânıharp binbaşısı ile Eskişehir İngiliz kontrol askeri zabitanından mürekkep bir heyet ile mülakat ettim. Mezkûr mülakatta Kuvayı İtilâfiyenin hükümetin umuru dâhiliyesine ve harekâtı milliyeye müdahale etmeyerek kattiyen bitaraf kalacaklarını, fakat İzmit, Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar gibi İngiliz kuvveti bulunan mevakie Kuvayı Milliyenin dâhil olmamasını ve Dersaadet-Bağdat hattına tecavüz edilmemesini rica ettiler. İngiliz askerinin şimendifer hattından ayrılmayacaklarını bildirdiler. Karahisar'da bir tabur, Kütahya'da bir bölük, Eskişehir'de iki tabur ve İzmit'te kuvveti meçhul İngiliz kıtaatı olduğu ve bunlardan başka şimendifer imalât-ı sinaiyesinde muhafız bulunduğunu dermeyan ettiler. Buna karşı salahiyet ve iktidarım dâhilinde bulunan mıntıkada şimendifer hattına tecavüz vuku bulmayacağını vaat ve beyannamelerde zikrolunduğu veçhile harekât-ı milliyenin maksadı Kuvayı İtilâfiye ile muhasama tevlit etmek olmayıp arzu-yu milliye tevfikan ifa-yi vazife etmeyen kabinenin iskatı ve yerine bihakkın milletin itimadını haiz bir kabinenin merci-i hükümete geçirilmesine istihdaf ettiğini ve Eskişehir'de arzu-yu milliye serfüru etmeyen mutasarrıfın şayan-ı itimat bir zata makamını terk ederek milli kongreye kesb-i irtibatı hususunun temini lazım olduğu bildirildi. Mumaileyhin bu hususun salahiyetleri dâhilinde olmadığını, mamafih tavassut edeceklerini bildirdiler. Şimdilik Eskişehir'in dâhilden kazanılmasına gayret olunmaktadır.

3. Eskişehir şimalinde bulunan telgraf hututu ile şimendifer ve imalât-ı sinaiyenin yarından itibaren tahribi ve Eskişehir'in Dersaadet'le muvasalasının kat'i hususuna teşebbüs ettim. Teşebbüsat neticesi bilahare bildirilecektir.

4. Afyonkarahisar lehimizde kazanılmıştır. Kütahya'nın kazanılmasında kuvve-i karibeye gelmiştir. On ikinci kolordu kumandanı kolordusuyla milli kongreye iltihak etmiş ve Konya valisi ne yapacağını şaşırmıştır. Kon[y]anın da kazanılması kaviyen memul bulunulmaktadır.

5. İngilizleri esna-yı mülakatımda müteessir ve kuvvetsiz gördüm. Atıf Bey meselesinde bana hak verdiler. Bununla beraber hükümet-i hazırayı müdafaa ettiler. Seri ve birbirini tevali edecek olan icraatımız bunları büsbütün serfüru ettirecektir.

[429] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 385. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

6. Sivas'ta Üçüncü Kolordu ve Ankara'da 20'inci Kolordu Kumandanlıklarıına tebliğ edilmiştir.

Garbi Anadolu Umum Kuvayı Milliye Kumandanı Ali Fuat

1. Birer suretinin kongreye ve 15'inci ve 13'üncü Kolordu Komutanlıklarına itası.
2. Bir ve ikinci maddelerde tenakus vardır. Esbabı sorulur.
Amasya'da 5'inci, Samsun'da 15'inci fırkalar ve Kavak mıntıka kumandanlıklarına yazılmıştır.
15'inci ve 13'üncü Kolordu Kumandanlıklarına tarafımdan yazılmıştır.24/9/1335

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin[430]

25 Eylül 1919. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds: *Arzu edilse bile Talât'la bir anlaşma yapmak olanaklı görünmüyor. Esasen, İngiliz yanlısı bir Türkiye kurulmasıyla ilgili olarak yapmış olduğu öneriyi reddetmiştik ve bu konuda Fransızlarla İtalyanlara bilgi vermiştik*.[431]

W. S. Edmonds, Amiral de Robeck'in 23 Eylül tarihli telgrafına derkenar kaydetti: *Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki'yle bir ilişiği olmadığı iddiası saçmadır. Sadrazamın, Mustafa Kemal'e karşı bir ordu göndermesine izin vermememizden sızlanması da saçmadır, çünkü bu askerlerin Mustafa Kemal'in askeri gücüne katılmasını önleyecek bir durumda değildir. Sadrazam ümitsizlik içindedir; ancak ona geniş ölçüde yardımcı olabilmemiz için uzun süreli ve güç olacak askeri harekâta geçmemiz gerekecektir. Biz demiryolunu ve öteki stratejik yerleri koruyabilirsek, Mustafa Kemal belki başarılı ve başkalarına zararlı olamaz. Anadolu'nun kış mevsimi onun savı nın rağbetini artırmayacaktır ve kendisi de Hıristiyanlara karşı aşırı hareketlerde bulunursa, bunun, Aydın veya İstanbul'u geri almada (kurtarmada) ona yardımcı olmayacağını biliyor. Ermenilerin kurtuluşu sonuçta (Rus generali) Denikin'ce sağlanacaktır*.[432]

Konya'daki İngiliz İrtibat Subayı rapor kaleme aldı: *Vâli Cemal Bey, bu sabah beni görmeye geldi. Çok heyecanlı bir hâldeydi. Kendisini öldüreceklerini, evini bombalayacaklarını söyledi. Tutunamayacak duruma geldiğini belirtti ve istifa konusunda benden öğüt istedi. Bütün unsurları değerlendirdikten sonra, ona gayri resmî olarak, son hızla uzaklaşmasını öğütledim. Bu öğüt, şu düşüncelere dayanır: 1 - Bir haftadan fazla bir süredir Merkezî Hükûmet ile bağlantı tamamen kesilmiştir. 2 - Konya şehri bugün milliyetçiler tarafından çevrilmiştir. Çember, her gün daralmaktadır. Vâli'nin görevde kalışı, şehrin milliyetçilerin eline düşmesini engellemiyecektir*.[433]

İngilizler Samsun'u tahliye etmeye başladı.[434]

Kütahya Hamidiye'deki Garbî Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

Hamidiye, 25/9/1335

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

1. Millî süvari kuvvetleri 21/9/1335'te Kütahya'ya girerek Kütahya'nın hükümet-i merkeziye ile olan alâkasını kat' ve kongre Heyet-i Temsiliyesine rabt etmişlerdir. Kütahya'da bulunan 150 kadar mevcut kuvvet aynı gün akşam üzeri tren-i mahsus ile Eskişehir'e çekilmiştir.

---

[430] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 383-384.
[431] Salâhi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 89.
[432] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 91-92.
[433] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 149; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1221-1222, dipnot *.
[434] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 130.

2. İngilizler Kütahya cephaneliğinde mevcut cephaneden iki bin sandık cephaneyi kuva-yı milliye gelmeden evvel nakletmişlerse de kısm-ı azamını nakledememişlerdir. Bu cephaneler kuva-yı milliye tarafından dahile nakledilmektedir. İngilizlerin avdeti ihtimaline binaen Porsuk Çayı üzerindeki on metrelik asma köprü tahrip edilmiştir. Kongre Heyet-i Temsiliyesine bildirilmek üzere Üçüncü Kolorduya bera-yı malûmat yirminci kolorduya verilmiştir.

Üçüncü Erkân-ı Harbiye Reisi namina 20'inci Kolordu Kumandanı Ali Fuat[435]

Il Giornale d'Italia gazetesi makale neşretti. Mezkûr makalede *"Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum ve Sivas'taki çalışmalarından ve Yunanlılara karşı savaşan güçlerin komutanı olduğundan" söz edilerek, Rauf Bey'le birlikte hareket ettikleri belirtilmiştir*.[436]

Renato La Valle, savaş biteli bir yıl olmasına ve insanlığın barışı arzu etmesine rağmen, henüz barışın kurulamadığından yakınarak sorumluluğu Paris Barış Konferansı'nın Yüksek Konseyi'ne yükledi. Sözü Türkiye'ye getirerek, Anadolu'da ortaya çıkan Türk milliyetçisi ayaklanmanın önemine dikkat çekti ve yabancı basının bunu "çete" ve "milliyetçi çete" gibi sözlerle yorumladığına işaret ederek bunun büyük bir hata olduğunu dile getirdi. Renato La Valle, Yunanlara karşı mücadele eden güçlerin çete olmadığını, düzenli ve subaylar tarafından yönetilen bir hareket olduğunu belirterek, I. Dünya Savaşı'nda, önce Çanakkale'de, sonra Filistin'de en önemli komutan olarak sivrilen General Mustafa Kemal'in bu birliklerin lideri olduğunu bildirdi. La Valle, Mustafa Kemal Paşa hakkında da bilgi vererek, iyi bir subay ve popüler bir şahsiyet olan Mustafa Kemal'in ordu müfettişi olarak gönderildiği Samsun'da isyan bayrağını açtığını anlattı. Erzurum ve Sivas bölgesinde başlattığı Millî Hareketin, Balıkesir civarında da geliştiği ve eski Bahriye Nazırı Rauf Bey ve ordu komutanları Ali Fuat ve Refet Paşalar tarafından da desteklendiği bilgisi verildi. Benzer organizasyonun Batı Anadolu'da Albay Kel Ali ve Yüzbaşı Şükrü tarafından da yapıldığı ilave edildi. Mustafa Kemal Paşa'nın diplomatik ilişkilerinden de söz eden yazar, Erzurum'da Araplarla İngilizlere karşı bir antlaşma yaptığını ileri sürdü.[437]

26 Eylül 1919. Üçüncü Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi, Niğde'deki 11'inci Fırka Kumandanı Mümtaz'a telgraf gönderdi:

26/9/1335

Niğde de 11'inci Fırka Kumandanlığı
Samsun'da 15'inci Fırka kumandanlığı
Kavak Mıntıka Kumandanlığı
Amasya'da 5'inci Fırka Kumandanlığına

1. Bolu sancağından sonra Mudurnu kazası ve Kütahya livası amal-i milliyeye irtibatı ilân etmiştir. Düzce ve Eskişehir'e intizar olunmaktadır. İzmit'te heyecan-ı vatanperverane mütezayittir. 25/9/1335

20 Kolordu Erkân-ı Harbiye Re'isi Halis

2. İnebolu'da vapura bindirilerek Dersaadet'e iade edilen Kastamonu Valisi Ali Rıza aldığı emir üzerine Zonguldak'a çıkmak istemiş ise de ahalinin adem-i hoşamedi ve nümayişleri üzerine yoluna devama mecbur olmuştur. Ankara valisi Sivas'a geliyor.

Üçüncü Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi[438]

---

[435] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 386-387.
[436] Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 169-170.
[437] Renato La Valle, "La Politica Elettorale di Wilson. Da Fiume a Costantinopoli. La Turchia Insorge", *Il Giornale d'Italia*, 25 Settembre 1919; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *İtalyan Kaynaklarında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa Hakkında İlk Haberler*, 2023, s. 23. Çelebi, La Valle'nin makalesini daha tafsilatlı şekilde iktibas etmeyi 21 sene sonra tercih etmiştir.
[438] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 388.

Niğde'deki 11'inci Fırka Kumandanı Mümtaz, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf gönderdi:

> Niğde, 26/9/1335
>
> Sivas'ta Üçüncü Kolordu kumandanlığına
>
> Şimdi Konya'dan alınan haberi arz ediyorum efendim: Ulema, tüccar, eşraf memleket hükümet konağında içtima ve ittifak-ı arâ ile Kaymakam Nazım Bey'in teklif buyurdukları Konya Mebus-ı sabıkı Hadımlı Mehmet Vehbi Efendi'yi vali vekili tayin ve kabul ettiler. Vaziyeti Nazım Bey'e arz etmek üzere yanın bir heyet Yenişehir'e gidecektir. Konya da Kuva-yı Milliyeye iltihak etmiştir. Selâmet-i memleket ve asayişin taht-ı temine alındığı maruzdur efendim.
>
> 11'inci Fırka Kumandanı Mümtaz[439]

27 Eylül 1919. Sivas'taki Mustafa Kemal, İstanbul'daki Selânikli Abdülkerim Paşa'yla telgraf makinesi başında muhabere ediyor:

> [..] Milli harekatımızı yanlış anlayarak beyân etmekten geri durmayan düşmanın çok olduğu muhakkaktır. Fakat çok yazıktır ki, bu milletin kötülüğünü isteyenlerin başında devlet-i ebed-müddetimizin göğsünde oturan Ferid Paşa ve nezaret mevkilerinde bulunan Âdil Bey, Süleyman Şefik Paşa gibi devlet adamları bulunuyor.
>
> Memleketimize takım takım Bolşevikler girdiğini ve milli harekatın Bolşevik harekatı olduğunu resmen ilan eden ve yayan bu bedbahtlardır.
>
> Necip ve nezih milli harekatımızın İttihadcıların katliam gibi hareketleri olduğunu ve İttihadcıların parası ile yürütüldüğünü resmen ve alenen dünyaya, yabancı gazetecilerine söyleyen bu gafillerdir.[440]

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal, Mamuretülaziz Valisi Haydar'a (Vaner) telgraf göndererek (i) Ali *Fuat Paşa'nın İngiliz heyeti ile mülakat* ettiğini, *bu heyetin İngilizlerin ahvali dahiliye ve hareket-i milliyemize katiyen müdahale etmeyeceklerine dair söz verdikleri*ni; (ii) İngilizlerin *Merzifon'u terk etti*kleri ve *Samsun'dan da çekilecekleri*ni bildirdi.[441]

> 27/Eylül/335
>
> Haydar Beyefendiye
>
> İstanbul'un yakınlığı hiçbir günâ mucib-i havf olmamalıdır. Artık her türlü menfi ihtimalât bertaraf edilmiştir. Hükûmet-i merkeziye iltica vaziyetindedir. Hareket-i milliyeye karşı hiçbir tedbir almaya muktedir değildir. Bugün sekiz saat telgraf başında anlaşmak için uğraştılar. Kendilerine çekilmelerinden başka milleti tatmin edecek bir çare kalmamış olduğu cevab-ı kat'isi verilmiştir. İngilizler ahval-i dâhiliye ve milliyemize kat'iyen müdahale etmeyeceklerine dair teminat vermişlerdir. Merzifon'u tahliye ettiler. Samsun'u tahliyeye başladılar. Kütahya'yı bu gün tahliye ettiler. Harici vaziyet-i siyasiyemiz millet için pek samimî ve müsait şekildedir. Bir an evvel acz ve ihaneti sabit Ferit Paşa kabinesin iskat etmekten başka milletin hayır ve selâmetini temin edecek bir şey kalmamıştır. Teşkilât-ı milliyeyi sükûnet ve intizam ile İstanbul'a doğru teşmil etmek lazımdır. İzmit ve Adapazan ile ve Kandere ile ciddî bir surette temas ve irtibat tesisi ile iktisadî vaziyetin ifasına tevessül buyurmanızı rica ederim.

---

439 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 386.

440 Osman Öndeş. (2012). (Haz.). *Sultan Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor* içinde (s. 315-316). İstanbul: Timaş Yayınları.

441 *ATASE Arşivi*, ATA-ZB, K: 16, G: 10, B: 1, 2; Aktaran: Mustafa Sarı. (2004). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Devlet Adamı Haydar (Vaner) Bey* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 194-195). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Sakarya.

Mustafa Kemal[442]

ABD'nin İstanbul Komiseri Ravndal, ABD Dışişleri Bakanına telgraf gönderdi:

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

27 Eylül 1919, İstanbul

Anadolu'daki dört kolordunun komutanları, yeni *30'uncu* [20'inci (ÖFA notu)] *kolordu komutanı Ali Fuat*, *15. kor. komutanı Kâzım Karabekir*, *13. kor. komutanı Cevdet* ve *3'üncü kor. komutanı Selahattin*, Padişah'a bir muhtıra göndererek Kabineyi, Türkleri bölmek, böylece ulusun gücünü azaltmakla görevli yabancı parayla satın alınmış ajanlardan kurulmuş olmakla suçlamışlardır. Bu politikacıların bu yolla iktidarda kalmayı başardıkları belirtilmiştir. *Harput valisi Galip Beye* atıfta bulunularak, onun Kürtleri milliyetçi örgüte karşı kışkırttığı ve Türk birliğine karşı Kürt bağımsızlık hareketini bir silah gibi kullandığı öne sürülmüştür. Görünüşe göre milliyetçi akım gelişmeye devam etmektedir. *İngiliz Yüksek Komiseri*, düzeni sağlamak için ne yolu tutmak gerektiği konusunda kararsız olduğunu dün bana söyledi.

Ravndal
Amerikan Komiseri, Amerikan Elçiliği[443]

Niğde'deki 11'inci Fırka Kumandanı Mümtaz, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

Niğde, 27/9/1335

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

Şimdi Konya'dan alınan haberler ber-vech-i zirdir. Efkâr-ı umumiye amal-i milliye lehindedir. Yenişehir'deki Nazım Bey alayı bugün Konya'ya geliyor. Otomobil ile istikbaline 9 kişi gitmiştir. Konya eşrafından Zeynelabidin'in kardeşlerinin bugün tevkif edilmesi muhtemeldir. Evvelce firar edenler akşam Eskişehir'de tevkif edilmiştir. Evvelce Vali Cemal tarafından tevkif edilerek İstanbul'a gönderilen Hüsnü Bey'le sabık telgraf merkez müdürü Haydar ve mahdumu şimendiferle Karahisar'dan geçerken kuva-yı milliyenin treni tevkif etmesi üzerine kurtarılmıştır. Ali Fuat Paşa İzmit'i muhasara etmiş, akşama veya yarın sabaha kabinenin sukutuna intizar ediliyor. İstihbaratı Kolordu Kumandan Vekili Şükrü Bey bildirecek. Konya gibi hareket eden Eskişehir de Ali Fuat Paşa tarafından muhasara edilmiştir. Konya'nın Ali Fuat Paşa ile muhaberesinin Sivas tarikiyle temin edilmesini rica ediyorlar. Ahvalden Refet Bey haberdar edilmiştir. Refet Bey Konya'ya hareket etmek üzeredir.

11'inci Fırka Kumandanı Mümtaz[444]

28 Eylül 1919. Mustafa Kemal, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi:

Sivas, 28/9/1335

Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

Konya Valisi Cemal Bey'in ef'al ve harekât-ı ihanetkârânesi tahakkuk eyledikten sonra hempalarıyla birlikte firar ettiği ve içtima eden halkın ittifak-ı ârâsıyla ulema-ı kiramdan Vehbi Efendi hazretlerini vali vekâletine tayin eyledikleri tamimen tebliğ edilmişti. Heyet-i Temsiliyemiz azasından sabık Üçüncü Kolordu Kumandanı Refet Beyefendi otomobil ile Ereğli'ye ve oradan tren-i mahsusla Konya'ya dün gece vasıl olmuştur. Müşarünileyhin verdiği malûmatta Konya ahali-i muhteremesinin büyük bayram suretinde tezahürat-ı

[442] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 388. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[443] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 37-38.
[444] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 384.

milliyede bulunarak hıyaneti tahakkuk eden Ferit Paşa kabinesinin bir an evvel terk-i mevki eylemelerini talep eyledikleri ve asayişin fevkalâde mükemmel olduğu ve orada bulunan İngiliz ve Fransız mümessillerinin Refet Beyefendiyi ziyaretle harekât-ı milliyeye karşı tamamen bitaraf kalacaklarını bir daha teyit eyledikleri bildirilmiştir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal[445]

Mustafa Kemal, Miralay Salahaddin'e bir telgraf daha gönderdi. Buna göre Sivas askerî cuntası, Sadrazam Damad Ferid Kabinesine hükümet darbesi yapmakla Padişah'ı tehdit etmiştir; işgalciler ise seyirci kalmaktalar:

Sivas, 28/9/1335

Sivas'ta Üçüncü Kolordu kumandanlığına

Ereğli, Bolu, Adapazarı, İzmit ve havalisindeki Kuva-yı Milliye hükûmet-i merkeziyenin mecnunane ve ihanetkârâne cüretinden naşi derhâl lüzum-ı iskatını zat-ı hazret-i padişahiye arz ve iblağ eylemiş ve Ferit Paşa kabinesinin temerrüdü halinde İstanbul'a harekete müheyya bulunduklarını ve bu suretle hareketlerine karşı İtilâf devletlerinin bitaraf kalacakları hakkındaki teminata tamamen kani bulunduklarını bildirmişlerdir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal[446]

Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesinin *İstanbul muhabiri, İstanbul hükümetinin el altından millî harekete yardım ettiğini, gerektiğinde politik isteklerini kabul ettirebilmek için hareketin askerî gücüne dayanacağını düşünerek sevindiğini yazıyor*.[447]

29 Eylül 1919. Eskişehir'de münteşir *İtidal* gazetesi, Kuva-yı Milliyeyi Hareket Ordusuna benzetiyor: *Millet bir kere 31 Mart hadisesinde aldandı, sonunda gördü ki zulümler, itisaflarla cennetmekân Abdülhamid idaresine bin kere razı oldu. Onun içindir ki yine aynı ellerle başımıza bin türlü felaketler hazırlayan böyle ikinci bir Hareket Ordusu bu millet arasında doğamaz, tutunacak hiç bir yer bulamaz*.[448]

"BOA, DH-KMS, No: 53-3/24" künyeli Dahiliye Nezareti vesikasına göre, Anadolu'daki birtakım mutasarrıflar, *"Selanik İttihatçılığı'nın siyasetini güden Harekât-ı Milliye"ye karşı Damat Ferit Paşa Hükümetini savunmak ve aleyhindeki propagandaları önlemek maksadıyla tahsisat-ı mestureden 500 lira gibi önemli miktarda paralar iste*mişlerdir.[449]

Eylül 1919. *Current History* mecmuasından: *Hükümet, Erzurum ve İzmir bölgelerinde silahlı çeteler örgütlemekle suçlanan Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanmalarını emretti. Sabık Bahriye Nâzırı ve Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa, Küçük Talat'la beraber payitahttan kaçarak Erzurum'da Mustafa'ya katıldı. Orada yaşananlar Ermeni çevrelerini endişelendirdi; Ermenistan Hükümeti, İngiliz askerî kuvvetlerinin Mavera-yı Kafkas'da kalmasına müsaade etmesi için İngiliz Hükümeti'ne telgraf çekti ve Paris'teki Amerikan Büyükelçisi'nden, Ermenistan'daki Müttefikler Arası Heyetin reisi Tümgeneral Harbord'un gelişini hızlandırmasını istedi*.[450]

---

[445] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 385. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[446] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 391.
[447] Le Temps, 28 Septembre 1919, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 90.
[448] Peyam, 5 Teşrinievvel 1919, s. 2.
[449] Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 140.
[450] *Current History*, September 1919, Vol X, No. 3, p. 420.

Eylül-Ekim 1919. *Böyle karışık dönemlerde ittifaklar da o denli karışıktır. Azerbaycan'da hükümeti elinde tutan Müsavat Partisi "sol" ve milliyetçi olarak tanınır, onun için de o bölgede tampon bir devlet isteyen İngilizlerin elindedir. Sağcı İttihat Partisi ise panislâmist olduğundan Anadolu hareketine daha yakındır ve şiddetli bir antibolşevik olmasına rağmen, Dağıstan hareketine yardım eder. Böylece Türk subaylarının Dağıstan'a gelmesi İttihat Partisi'nin aracılığı ile olur. Dağıstan Komünist (Bolşevik) Partisi'nin Eylül ya da Ekim 1919 tarihli bir raporunda şöyle denilmektedir: "Azerbaycan'ın panislâmist İttihat Partisi.. adamlarını ve maddi yardımını göndermektedir ve 'Karakol' adındaki Türk devrimci komitesi.. Dağıstan'a Türk subayları göndermektedir. 'İttihat' bolşevizme karşı açık bir düşmanlık gösterir, oysaki 'Karakol' cemiyetinin Türk subayları, Doğuda İngiltere'nin nüfuzunu yıkmak istediklerinden, Dağıstan'a İngiltere ile mücadele aracı gözü ile bakmaktadır ve İngiltere'nin baş düşmanının Sovyet Rusya olduğunu iyice bildiklerinden, Bolşeviklerle elele verip anlaşarak çalışmaktadırlar."*[451]

1 Ekim 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal'in asi kuvvetleri, Konya'yı ele geçirmiş ve şehirdeki İstanbul Hükümeti yanlısı yöneticileri şehirden kovmuşlardır*.[452]

2 Ekim 1919. Ali Rıza Paşa sadaretinde yeni kabine kuruldu.

> Mustafa Kemal, 2 Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa Kabinesi, Anadolu ile ilişki kurmak için "Sivas'ta oluşturulan Heyet-i Temsiliyye'nin İttihatçılıkla ilişkisi var mı?" diye sorduğunda İttihatçıları korumaktan geri durmadı. Başta, hareketin İttihatçılıkla hiçbir ilişkisi olmadığını söyledi, daha sonra İttihatçılık düşmanlığını doğru bulmadığını, İttihatçıların yönetiminde ülkeyi yıkıma götüren küçük bir topluluk dışındakilerin yansızlığını korumuş, kötülüğe alet olmamış namuslu insanlar olduğunu uzun uzun anlattı. Ali Rıza Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa katılmasına neden olanların kovuşturulması talebini ise, "Savaşa girmemenin mümkün olmadığını, dolayısıyla harp mesulü aramanın mantıksız olduğunu" söyleyerek savuşturdu ve savaş sırasında işlenen her türden cinayetin faillerinin yargılanması konusunda söz vermekten kaçındı. Ancak Mustafa Kemal, bu tarihten sonra adım adım İttihatçılarla ilişkisini kesti.[453]

Sivas Heyet-i Temsiliyesi azası Miralay Salahaddin (Köseoğlu): *İstanbul'la yalnız muhabere değil, para irsalâtı [gönderilmesi] da durdurulmuştu. Çaresizliği gören hükümet uyuşmak istedi. İmkân bulamadı. Ferit Paşa çekildi, Ali Rıza Paşa geldi*.[454]

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, *Quai d'Orsay*a gönderdiği telgrafta, Ali Rıza Kabinesinde *nazırlardan beşinin ve bu arada Sadrazam'ın da general oluşuna, Cemal* [Mersinli] *Paşa'nın ulusçuluğuna dikkati çekiyor*. *Padişah ulusçularla anlaşmak niyetinde, fakat ulusçuluğu savunmuş olan belli başlı kişilerden hiçbirisine görev verilmemiştir*.[455]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, İspanya Hariciye Nazırına "Bakanlık Krizi ve Ulusal Hareket" başlıklı rapor gönderdi:

> Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin istifası; mevcut durumun toprak bütünlüğünün korunmasından çok uzak olduğunu gören "milliyetçilerin" baskısıyla gerçekleşmiştir. Milliyetçiler, Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na çağırılacağını öngörerek; Türkiye'nin iddia ve taleplerinin konferansta, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nden başka bir Hükümet tarafından savunulmasını istemektedirler. Milliyetçilerin bu baskıları ve hatta "suikast tehditleri" karşısında; Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur. Elçi -aldığı haberlere göre- yeni kurulan hükümetin, "ulusalcıları" memnun etmekten uzak olduğunu aktarmaktadır. Uulusal hareket; İzmit

[451] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 108.
[452] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 258.
[453] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 122.
[454] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 133.
[455] *Ministére des Affaires Etrangéres*, vol. 90, p. 220; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 45.

merkezinde Rauf Bey, Ankara'da Fuat Paşa ve Konya'da Mustafa Kemal Paşa tarafından yürütülmektedir. Bu üç lider, milliyetçi hareketin birçok "unsurların" çeşitli bahanelerle İstanbul'dan uzaklaşarak, Anadolu'nun içlerine çekilmelerini sağlamışlardır. Bu unsurların hepsi değilse de birçoğu Anadolu'ya; Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından, bizzat milliyetçilerin faaliyetlerini sonlandırmak üzere gönderilmiştir. Ulusal hareketin merkezi; Sivas'ta yapılan bir kongreyle düzenlenmiş; bu kongreye katılan temsilciler de, ikincil merkezlerde yapılan kongrelerde seçilmişlerdir. Haberlere göre, ulusal hareketin oluşturduğu, savunma cuntaları; Sivas'ta ya da İtilaf ordularının darbesinden uzak bir noktada kurulan merkez cuntaya bağlı olarak faaliyet gösterecektir. Öte yandan ulusal hareketin, hiçbir anti-Hristiyan niteliği ya da söylemi bulunmamaktadır. Elçi Servert, Türklerin çoğunda vatanperver duyguların henüz canlanmadığını; bu nedenle ulusal hareketin maddi ve personel ihtiyaçlarını, İttihat ve Terakki kadrolardan sağladıklarını yazmaktadır. Bununla birlikte Türkler, Padişahlarının Fransa ve İngiltere Yüksek Komiserleri tarafından İstanbul'da rehin alındığına inanmaktadırlar. Raporda aktarılan bu bilgilerde; cunta olarak ifade edilen yapılanmaların Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri; merkez cuntanınsa Heyet-i Temsiliye olduğu anlaşılmaktadır. Bu haliyle raporun, Heyet-i Temsiliye'nin Sivas Kongresi'yle ulusal bir nitelik kazandığını ve bu kongreye katılan delegelerin, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri içinden seçildiklerini doğru bir şekilde aktardığı söylenebilir. İstanbul'dan Anadolu'ya geçen ve Mustafa Kemal Paşa yanında Milli Mücadele'ye katılan siyasi ve askeri kişiler için "unsurlar" ifadesini kullandığı görülmektedir. Oysa Elçi Servert, bir önceki raporunda aynı kişilerden "elebaşları" olarak söz etmektedir. Daha önceki raporunda Osmanlı Hükümeti'nin gönderdiği genelgelerle valilikleri bu kişilere karşı uyardığı göz önünde alındığında; elçi bu ifadeyi Osmanlı Hükümeti perspektifini yansıtması için kullanmış olabilir. Bununla birlikte, elçinin son raporunda kullandığı üslup, Milli Mücadele kadrolarına daha olumlu yaklaşmaya başladığını göstermektedir. Zira ulusal hareketin Karadeniz'deki bir gemiden 35 milyon ruble çaldıklarına dair söylentilere inanmadığını; ulusal hareketin insancıl amacının, Avrupa kamuoyunun sempatisini kazanacağını belirtmesi, elçinin, bu yaklaşımı kanıtlar niteliktedir.[456]

Balıkesir'de bulunan Hacim Muhiddin (Çarıklı) günlüğüne yazıyor. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesinin Bâb-ı Âlî'yle tüm irtibatı kesmiş olmasını "garip ve çirkin vaziyetler"den telakki ediyor. Her ne kadar mizahî de olsa, Hacim Muhiddin ve rüfekasının Mustafa Kemal sadaretinde tasavvur ettikleri milliyetçi hükümetin askerîliği calib-i dikkattir:

[..] Garip ve çirkin vaziyetler! Bir taraftan hükümetle uğraşmak ve belki katı irtibat zaruretine karşı tedbir ittihaz etmek, diğer taraftan bunların tanzimine çalışmak! Bakalım bu kadar gürültülerin neticesi ne olacak? Acaba tanzim ve idare mümkün olacak mı, yoksa en nihayet Câmi'nin [Baykurt] fikri gibi Amerikalılara iltica zarureti mi hasıl olacak? Ümit ve medet Allah'tan!..

Akşam Ferid paşanın istifasını haber aldık. Bahriye Nazırı esbakı birinci ferik Ali Rıza Paşa kabinenin teşkiline memur edilmiş. Bakalım bu adamlar ne politika takip edecek? Çünkü Ali Rıza Paşa uğursuzluğuyla şöhret almış bir adamdır. Ama belki fena zamanda uğurlu gelir!

Bu akşam Kâzım beyin yanında Câmi, Necati ve İsmail Subhi [Soysallıoğlu] beylerle beraber alaylı ve gülünç bir zaman geçirdik. Evvelâ Ali Rıza paşanın nasıl bir kabine teşkil edeceğini tesbit ederek bunun her halde iğfal kabinesi olacağına ve Ferit Paşanın sukutu Şark ve Garp Harekâtı Milliyesinin muvaffakiyeti olduğuna karar verdik.

Sonra bu kabinede kimlerin bulunabileceğini düşündük ve ekseriyetle Mustafa, Asım, Hamdi efendilerle Ahmed Abuk, Salih, Hurşid ve Hadi Paşaların ve Âdil, Tevfik beylerin bulunması pek muhtemel olacağını düşündük.

Bunu müteakib şu zaman için milli bir kabinenin kimlerden ibaret olması lâzım geleceğini belirttik. Damad Şerif Paşanın riyaseti altında Hoca Fatin efendi Şeyhülislâm olmak üzere, Cevad, Çürüksulu Mahmud paşalarla Rauf Ahmed, Tahsin, Ahmed Selâhaddin, Hâmit, Kemal Atıf, Yusuf Kemal; Ferid, Mehmed Ali ve Mehmed Celâl

[456] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 296-297.

beylerden mürekkep bir kabine tasavvur ettik, bundan sonra bizim Hareketi Milliyecilerden bir icraat kabinesi düşünerek ber-vechi zîr teşkil ettik:

Mustafa Kemal Paşa Sadrazam, Kemal Atıf Bey Şeyhülislâm, Ali Fuad [Cebesoy] Paşa Harbiye Nazırı, Rauf [Orbay] Bey Bahriye Nazırı, Kâzım Karabekir Paşa Nafia Nazırı, Hacim [Muhiddin Çarıklı] Bey Dahiliye Nazırı, Câmi [Baykurt] Hariciye Nazırı, Kara Vasıf [Karakol] Bey Ziraat Nazırı, Bizim Kâzım [Özalp] Bey Maarif Nazırı, Erzurumlu Raif Efendi Adliye Nazırı, İsmail Fazıl [Cebesoy] Paşa Şurayı Devlet Reisi, [Kapancızade] (Deli) Hamid Bey Evkaf Nazırı, Kâtibi Mesul Celâl [Bayar] Bey Maliye Nazırı Bu kabinenin nizamnamei dahilisi:

1) Bütün yazı hokkaları bombadan,

2) Kalemler tüfek harbisinden,

3) Kağıt kesecekler keskin birer hançerden,

4) Pencerelerde birer mitralyöz olacak ve sonra da Meclisi vükelâda ayaklarda çizme, bellerde birer kuşak ve üçer sıra mavzer ve bir sıra barebellom fişenkliği ile dörder bomba ve üste takılı uzun barebellom tabancaları ve fişenklik kayışları arasında sekizlik bahri sabis dürbünleri bulunacak ve kapıda on iki eğerli hayvan ve on sekiz adet seyrek basan hazır olacak, otomobile binmek katiyyen men edilecek. İstanbula çıkılırken ağızları kilitli birer yağcı bedir heybesi omuzlarda asılacak. Umumi Jandarma Kumandanı Vehbi bey koltuğunda bir bohça ile girerken fotoğrafisi alınacak. [..][457]

3 Ekim 1919. Askerî cunta mensubları muhabere ediyorlar. Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandan Vekili Kaymakam Çerkes Mahmud Nedim (Hendek), Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu), telgraf keşide eyledi:

3/10/1335

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

Gayet acele, dakika tehirleri mucib-i mücazat olacaktır.

Tensip ve tasvib-i alilerine iktiran ettiği takdirde düşen hain kabineden bilhassa Ferit, Süleyman Şefik Paşalar ile dâhiliye nazınının kaçırılmaması, bir taraftan takip edilen tehcir maznunlarının seri muhakemeleriyle masumlar hakkında umumî af ilânı, emsali silah altında bulunan bilumum efrattan hal-i firaride bulunanların cezalarının affı baki kalmak üzere celp edilebilmelerinin temin buyurulmasını, harekât-ı milliyenin hiçbir kimseyi halen ve atiyen hiçbir suretle tecziye ve taltif edilmeyeceğinin neşir ve ilânı, hidemati-ı vatanperverane ve fedakâranelerinden dolayı mevki ve rütbelerinden olan Ali Fuat Paşa ve Refet Beyefendi'den Ali Fuat Paşa'nın kendi kolordusunda ibkası, Refet Beyefenin İkinci Kolordu Kumandanlığına acilen tayini ile daha birçok safahat takip edecek olan teşebbüsat-ı milliyede kolorduların azim ve dirayetli ellerde bulundurulmasının temin buyurulması ve hain kabine tarafından kanuna muhalif olarak iş başına getirilen birçok kesan ve mütekaidinin tekrar tekaüde irca'ı ile millet ve ordunun en azimli en faal bir zamanda atıl ellerde bulundurulmaması ve İtilaf hükümetlerinin ahkâm-ı mütarekeye riayetlerinin teminine çalışılması, yeni kabine amali milliyeye tamimiyle mutavaatkar olursa zat-ı hazreti padişahi ile kabineye teşekkür telgrafları çekilmesi ve kabine ile olan muhaberatı müteakip amal-i milliyenin takip edilecek safahatı hakkında emr ü iş'ar buyurulmasını rica ederim.

Yirminci Kolordu Kumandanı Vekili Mahmut[458]

Mustafa Kemal, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi. İttihad ve Terakki karşıtı bazı mühim zevatın kellelerini istiyor:

3/10/1335

[457] Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 78-79. İktibasdaki parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

[458] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 393.

Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

Ber-vech-i ati mealde sadrazama müracaat buyurulması ve neticenin inbası rica olunur.

Ahali-i İslâmiyeyi teslih ve yekdiğeri aleyhine mukateleye sevke kıyam eyleyen ve orduyu inhilâl ettirmek ve binnetice vatanı müdafaasız bırakmak için emir verdiklerinden ve ordunun esrarını, şifrelerini çalmak için tertibat-i fiiliye ittihazı suretiyle faş eden ve Kanun-ı Esasi ahkâmınca taarruzdan masun olan muhaberatı hususiye-i millete mani olan nüzzar-ı sabıkadan Ali Kemal Bey, Süleyman Şefik Paşa, Dâhiliye Nazırı Adil Bey'in millet meclisinin küşadında divan-ı aliye tevdi edilmek üzere hiçbir tarafa firarlanna meydan verilmemesini ve Telgraf Müdür-i Umumisi Refik Halit Bey'in aynı esbaptan dolayı derhâl tevkifi ile mahkeme-i aidesine tevdiini kanunun masuniyet ve kutsiyeti namına talep ederiz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsililiyesi namına Mustafa Kemal[459]

Miralah Salahaddin, Mustafa Kemal'in kelle isteyen fırkacı talimatı mucibince fakat lisan-ı münasiben, Sadarete müstacel telgraf gönderdi:

3/10/1335

Makamı Celil-i Sadarete

Gayet müstaceldir

En ziyade vahdet ve sükûna muhtaç olduğumuz bir zamanda sunuf-ı ahaliyi birbirine karşı teslih ile mukateleye sevk-i kıyam eyleyen ve mütarekename mucibince haddi asgariye indirilen ordumuzu adeta kendileri aleyhinde bir kuvvet telakki ederek büsbütün zaaf ve inhilâle duçar edecek evamiri ita eden ve Kanun-i Esasi ahkâmınca taarruzdan masum olan muhaberat-ı hususiye-i millete mümanaat eden ve memurin-i muhabere-yi hafiyeliğe icbar eden ve ordunun esrarını, şifrelerini çalmak için tertibat-ı fiiliye ittihaza ictisar eden nüzzar-ı sabıkadan Ali Kemal Bey, Süleyman Şefik Paşa, Adil Bey'in divan-ı aliye verilmek üzere firarlanına meydan verilmemesini ve Telgraf Müdür-i Umumisi Refik Halit Bey'in aynı esbaptan dolayı tevkifi ile mahkeme-i aidesine tevdiini huzur-ı fehimanelerine arz ve rica eylerim ferman.

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin[460]

4 Ekim 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı Thomas Hohler, Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Şefi Kidston'a zata mahsus mektub gönderdi. Hohler'e göre sabık Sadrazam Damad Ferid Paşa *-ki çok eski kişisel dostuydu- ülkesi için mümkün olan her şeyi yaparken İngilizlere karşı en dürüst ve dostça biçimde davranmıştı. Yeni hükümet şimdilik Padişah'la Kemalciler arasında bir uzlaşım gibi görünüyor, fakat ileride ne olacağı belli değil. İngiliz çıkarlarına dokunmamak, karışıklık çıkarmamak ve Hıristiyanlara kötü muamele yapmamak şartıyla hangi hükümetin işbaşında olduğuna aldırmamak gerekiyor. Kemalciler İttihatçılığı reddediyorlar, fakat İttihat ve Terakki'nin bazı eski mensupları kaçınılmaz olarak onlara katılmış olmalı*dır. *Türkler çılgınca bir fikre akıllarını takmışlar: Güya İngiliz hükümeti İzmir'in işgalinin ne denli büyük bir hata olduğunu anlamış, ve bundan sorumlu olan Amiral Calthorpe'u işinden almış.*[461] Hohler, Kemalistlerin, *aslında İngiltere'nin dostluğunu istediklerini fakat İngiltere'ye güvenlerinin sarsıldığını, özellikle İzmir'in işgalinden İngiltere'nin sorumlu tutulduğunu, Türklerin bu yanlış kanaatini gidermek için Lord Curzon'un bir açıklama yapmasının uygun*

[459] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 394.
[460] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 394.
[461] *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 788-791; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 43-44.

*olacağı*nı bildiriyor.[462] Şunu da yazdı: *Bildiğin gibi, Ferit son dakikaya değin bizzat bir kuvvetle gitmeye ya da bir kuvvet göndermek konusunda pek istekliydi; fakat biz ona engel olduk*.[463]

5 Ekim 1919. Sabık 1'inci Ordu Müfettişi Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Nigehban Cemiyeti, Harekât-ı Milliye'yi yeni bir Hareket Ordusu diye tavsif ediyor*.[464]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, ABD Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Damad Ferid Paşa'nın düşürülüp yerine Ali Rıza Paşa kabinesinin kurulması, *özetle, Türkiye'de Amerikanın etkinliğini büyük ölçüde artırmıştır*:[465]

Telgraf

Dışişleri Bakanlığı
Washington

5 Ekim 1919

Dün *Damat Ferit* hükümetinin düşüşü ve *Ali Rıza*'nın yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmesi, Milliyetçi Partinin gözle görülür ilk zaferidir. Başarı ölçülüdür ama gerçektir. Denetim belki de *Sadrazam İzzet Paşa* tarafından Milliyetçilere garanti edilmiştir. Rıza hükümetinin geçici olduğuna inanılmaktadır. Hükümetin düşüşü, Milliyetçi güçlerin iç bölgelerden, Karadeniz ve Marmara kıyılarına şiddete başvurmaya gerek kalmadan ilerlemeleriyle aynı zamana denk gelmiştir. *Adapazarı*, *İzmit*, ……... da ayın 30'unda mahalli yöneticiler yerine Milliyetçiler geçmiştir, ayın birinde, her yerden (?) otuz mil uzaklıkta olan Karamürsel'i işgal etmişlerdir. Ayrıca dün de *Samsun* işgal edilmiştir. Bu harekâta 150 bin kişilik 8 Milliyetçi kolordunun katıldığı bildirilmekleyse de, bu rakam abartılmıştır.

Şimdiki bunalım, Sivas Kongresinin isteklerinin *Damat Ferit* tarafından *Padişah*'tan gizlenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, Müttefik yüksek komiserlerinin Mustafa Kemal'e karşı önlem alınmasını istemeleri üzerine, Babıâli, *Cemal Paşa*'nın eski kurmay başkanı *Ali Fuat Paşa*'yı Eskişehir'e göndermiş, o da yolda rastladığı birliklerden jandarma derlemiştir. Eskişehir'e varışta *Ali Fuat*, hemen Milliyetçiler safına geçmiştir. Aşağıdaki telgrafi 23'üncü kolordu komutanı Kâzım Bey ve Albay Kara …….. ile birlikte imzalamış ve Padişah'a göndermiştir:

"*Bizi kana susamış gibi gösteriyorsunuz. Böylece bizim adımızı lekeliyorsunuz. Biz kan dökücü değiliz. Bizim siyasetimiz vatanın çıkarlarını korumaktır. Dileğimiz bugünkü hükümeti görevden alıp onların yerine milletin itimadını sağlayan kişileri getirmenizdir. Bizim amacımıza karşı koyan bütün valileri görevden alınız. Anadolu'da bize karşı çalışan ajanlarınız, şimdiden hak ettikleri cezayı almışlardır. Kürtleri bize karşı kışkırtmak istiyorsunuz, ama başaramayacaksınız*."

Bu kestirme isteği, Sivas kongresinin Sadrazama gönderdiği bir ikincisi izlemiştir:

"Anavatanın çıkarlarını şerefle korumadığınıza ve bizim öğütlerimizi dinlemediğinize göre, size karşı gerekli kararları almış bulunuyoruz ve bu kararların uygulanışı gecikmeyecektir. Onları hemen göreceksiniz."

Yukarıdaki telgraflar alınınca, İstanbul'daki Milliyetçi liderler, hem Babıâli'yi hem de Sarayı sarıp, Ferit kabinesinin düşürülmesini başarıyla istemişlerdir. Öğleden sonra üç bakan istifa etmiş, ötekiler hemen onları izlemişlerdir. Belirtildiğine göre Damat Ferit, inat etmiş, en sonunda istemeye istemeye o da direnmekten caymıştır. Padişah, hükümeti kurması için *Tevfik Paşa*'yı çağırmış ancak o da reddetmiştir. *İzzet*'in, kabineyi tamamen Milliyetçilerden oluşturacağı bilindiğinden, durum daha olgun olmadığı için, onun adı öne sürülmemiştir. Bir uzlaşma olarak *Ali Rıza* bulunmuş, o da dün öğleyin kabinesini kurmuştur. Kabinede eski sekiz bakanla, beş yeni bakan bulunmaktadır. Sonuç, özetle, Türkiye'de Amerikanın etkinliğini büyük ölçüde artırmıştır. Belki de bırakışmayı isteyen bütün partilerin kıskançlıklarını ve entrikalarını artımaya zorlayacaktır,

[462] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LV-LVI.
[463] *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 780-781; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 604, dipnot 387.
[464] Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 668.
[465] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 40.

ama onların Milliyetçileri baskı altına almak istemeleri içten değildir. Müttefikler şimdi Milliyetçileri denetim altına almaya çalışacaklar ve düzeni korumak bahanesi altında eski siyasetlerini sürdüreceklerdir. İç bölgelerdeki Amerikalıların ve Hıristiyanların güvenliği Milliyetçilerin başarısıyla belki artmış olmaktadır. Hiçbir yerde asilerin isteğiyle bir şiddet olayı beklenmiyor.

Yeni beş bakanın adları şöyledir: *Sadrazam Ali Rıza*, *Şeyhülislam: Haydarîzade İbrahim*, *Harbiye Nazırı: Cemal Paşa*, (Milliyetçidir), *İçişleri Bakanı: Damat Şerif*, *Dışişleri Bakanı: Mustafa Reşit*, *Devlet Bakanı: Abdurrahman*.

Bristol
Amerikan Elçiliği[466]

6 Ekim 1919. Britanya Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon; Paris, Washington ve Roma sefirliklerine muhtıra gönderdi: *Krallık Hükümeti'nin, teslimi istenmek üzere olan bu adam* [İttihadçı lider sabık sadrazam Mehmed Talat] *ile herhangi bir şekilde görüşmelerde bulunmasının son derece yakışıksız bir iş olacağı mülâhazasında olduğunu ve böyle bir teklifin badema reddedilmesi lâzım geldiğini* bildiririm.[467]

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. *Raporlarda* [İttihadçı] *Eşref Bey'in Sivas'tan aldığı şifreyle geçici hükümetin Giresun temsilcisi olarak seçildiği ifade edilmektedir. Collaro haberleşme için Eşref Bey'e şifre anahtarları gönderildiği ve bu tarihten itibaren onun Sivas ile doğrudan görüşme imkânı bulduğunu belirtmektedir. Bu günlerde Eşref Bey Sivas'tan gelen haberleri etrafına duyurmaya ve yeni kurulan bu organizasyon için bölgede zemin oluşturmaya çalışmaktadır. Eşref Bey halka Amerika'nın ve İtalya'nın bu yeni harekete sempati gösterdiğini, Mustafa Kemal Paşa'nın ültimatomu sonrasında İngilizlerin Samsun'dan çekildiğini söylemiştir. Collaro İngilizlerin Samsun'dan çekilmesi üzerine birçok Rum'un bölgeyi terk ettiğini yazmaktadır*.[468]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, İspanya Hariciye Nazırına "Kriz ve Anadolu'da Ayaklanmalar" başlıklı rapor gönderdi. Sivas Kongre Heyetinin İspanya Elçiliğine ulaştırılan 11 maddelik mukarrerat sureti oldukça ilginç. Heyet-i Temsiliye Padişah'ı cumhuriyet idaresi kurmakla tehdit ediyor:

Elçi Servert 6 Ekim 1919 tarihli raporunda, Sivas Kongresi'nden gönderilip, İstanbul Temsilciliği'ne birkaç gün önce ulaşan, Türkçe yazılmış bir bildiriyi değerlendirmektedir. Bildiri; istifa eden Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı "ulusal birliği bozmak amacıyla Anayasa'nın emrettiği seçimlerin yapılmasını engellemek; Padişah ve halk arasındaki bağı koparmakla" suçlamaktadır. Bildiri ayrıca; "Anadolu ve Rumeli Delegeleri Genel Kongresi'nin", halkın huzurunu bozacak herhangi bir olaya sebebiyet vermeyeceğini garanti etmektedir. Kongre; barışçıl bir yol izlemek amacında olduğunu; 'tüm dünyaya adalet sözü veren' Büyük Devletler'in, bu hususta kendilerine vereceği destekten emin olduğunu açıklamaktadır. Elçi Servert, bildiriyle ilgili olarak; "mevcut koşulların, Türk kamuoyunu, Avrupa'nın Türkiye'ye yönelik planları hakkında uyandırdığı" yorumunda bulunmaktadır. Çekingenliklerinden sıyrılan Türkler; artık İmparatorluğun bütünlüğünden ve İtilaf kuvvetlerinin geri çekilmesinden daha azıyla memnun olmayacaktır. Bugün Türkler, nazırların kısa vadeli politikalarının, durumda hiçbir değişiklik yaratmadığını görerek, taleplerini kendileri ifade etmektedirler. İspanyol elçi raporunun devamında, İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri'ne ulaşan bilgilere göre, Sivas Kongresi'nin aldığı kararları aktarmaktadır.

1- İmparatorluğun bütünlüğünü sağlamak ("Ermenistan' ya da onu oluşturan herhangi bir devlete veyahut İtilaf Devletleri'ne bir parselini dahi teslim etmemek"),

---

[466] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 39-41. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[467] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 174.

[468] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/25; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 347.

2-İtilaflarca işgal edilen toprakların boşaltılmasını sağlamak,

3-İstanbul(Damat Ferit Paşa) Hükümeti'ni tanımamak ve hükümetin düşmesini sağlamak

4-İstanbul Hükümeti'ne vergi ödemeyi reddetmek,

5-Her yerde Türk bankaları kurulmasını sağlamak ve halkı, yabancı bankalardaki hesapları çekmeye zorlamak, Erzurum'da Türk lirası modelinde para basmak,

6-25 yaşına kadar olan Türk erkekleri askere çağırarak düzenli orduyu etkin kılmak,

7-Kürk birlikler kurmak üzere Adcayi (?) Paşa'nın ve Kürt aşiretlerinin silahlanmasını sağlamak,

8-Hükümeti tanımadıklarını göstermek amacıyla İstanbul'la tüm telgraf iletişimini kesmek

9- Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu hükümetin, halkın ve Müslümanların hükümeti olduğunu duyurmak,

10- Azerbaycan Hükümeti'yle Kafkasya'daki hareketleri koordine etmek,

11- Ülkenin gerçek vaziyetini açıklayarak Padişah'a en samimi bağlılıklarını sunmak ve İstanbul Hükümetini değiştirmesi için yalvarmak."

Raporda, Sivas Kongresi'nin, aldığı kararları Padişah'a gönderdiği belirtilmektedir. Buna göre Heyet-i Temsiliye; Padişah'ı, Halife olarak tanımaktadır. Heyet, Padişah'tan bir an önce Meclis-i Mebusan'ı toplamasını; vatanperver kişilerden oluşan bir kabine kurmasını istemektedir. Bu kararları imzalayanlar, vatanın bölünmesine yönelik her girişime karşı hayatları pahasına savaşmaya yemin ettiklerini; İtilaf Devletleri'nce işgal edilen toprakların yeniden kazanılması için her türlü fedakârlığa hazır olduklarını belirtmektedirler. Elçi ayrıca, Heyet-i Temsiliye'nin, bu kararları kabul etmemesi halinde Padişah'tan ayrılacaklarını ve bağımsız bir devlet kuracağını belirttiğini yazmaktadır. Elçi, şimdiden bir cumhuriyetten bahsedilmesinin dikkat çekici olduğu görüşündedir. [..] Elçi Servert raporunun devamında Sivas Kongresi'yle yaşanan bu gelişmelerin, yeni kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin, seçimleri başlatacağını bildirmesine sebep olduğunu yazmaktadır. Daha önceki hükümette olup, yeni kabinede de yer alan nazırların birçoğu, bugün, Damat Ferit Paşa'yı diktatör olarak adlandırmakta; Paşa'nın birçok işi kendi çıkarına yaptığını söylemektedirler. Öte yandan Ali Rıza Paşa Hükümeti de, "şüphesiz" Anadolu'daki ayaklanmaların bitmesini, en azından tehdit boyutuna ulaşmamasını istemektedir. İtilaf Devletleri ise; ulusal hareketin, tümüyle milli emeller değil, fakat kişisel çıkarlarla oluştuğunu ve ileride bu kişiler arasında ayrılık oluşabileceğini düşünmektedir. Elçi böyle bir durumda ülkenin bölüştürülmesini kolaylaştıracağından, İtilaf Devletleri yetkililerinin bu ayaklanmalara tümden karşı olmadıkları görüşündedir.[469]

Mustafa Kemal, Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf keşide eyledi. Askerî cuntaya bağlı kumandanlıkların *İrade-yi Milliye* gazetesine abone toplamalarını emrediyor:

6/10/1335

Üçüncü Kolordu Kumandanlığı Canib-i Alisine

[469] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 298-300. "[..]" ibaresini ikame etmek suretiyle iktibasdan çıkardığımız Türkkan-Tunalı mütalaası şudur: "Raporda verilen kongre kararları ve bildiri içeriklerinin, gerçeği yansıtmadıkları görülmektedir. Öncelikle raporda yer alan kararlar, Sivas Kongresi'nde alınan kararlar değildir. İkinci olarak, gerçekte Sivas Kongresi Umum Heyeti'nin, Padişah'a gönderdiği bildirinin Saray'a ulaşması, Hükümet tarafından engellenmiştir. Dahası, genel olarak Damat Ferit Paşa'ya yönelik suçlamalar içerdiği bilinmekte birlikte, bu bildirinin metni yayınlanmamıştır. Sivas Kongresi'nin beyannamesinde, saltanat ve halifeliğe bağlılığın ifade edildiği göz önüne alındığında, Umum Heyeti'nin kongre kararlarının tanınmaması durumda, yeni bir devlet kurmakla tehdidinin pek olası olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, İtilaf Devletleri yetkililerinin İspanya Temsilciliği ile paylaştığı bu bilgilerin, daha çok Heyet-i Temsiliye'nin muhtemel eylem planlarıyla ilgili kendilerine gelen istihbaratlar olduğu düşünülebilir."

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin vasıta-i neşr-i efkârı olan *İrade-i Milliye* gazetesinin temin ve devam-ı intişarı için abone kayd ve tedariki hususunun icap edenlere emir ve tavsiye buyurulmasını arz ve istirham eyleriz.

Sivas Heyetan-ı Temsiliyesi

***

Samsun'da 15'inci Fırka Kumandanlığına
Amasya'da 5'inci Fırka Kumandanlığına
Kavak Mıntıka Kumandanlığına
Tokat Mıntıka Kumandanlığına
Ahz-ı Asker Heyeti Riyasetine

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin vasıta-ı neşr-i efkârı olmak üzere Sivas'ta *İrade-i Milliye* namıyla bir gazete intişar etmektedir. Bu gazete Anadolu halkını tenvir ve irşat ve aynı zamanda en ciddi ve en yeni havadisleri ihtiva edecektir. Temin ve devam-ı intişarı için arzu eden zevatın abone kayıt edilmeleri hususunda teşvikat ve teslihât-ı lazıme ifa ve ibrazının kıtaat-ı nizamiye ve ahz-ı asker riyasetine tamimini tavsiye ederim.

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin[470]

Garbî Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Mirliva Ali Fuad (Cebesoy), Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) telgraf gönderdi. İngiliz, milliyetçi hareketi takdir ve hatta destekleyeceğini ima etmiştir:

Eskişehir, 6/10/1335

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

1. Hükümet-i sabıkanın efkârını terviç edip bunun amaline hizmet eden memurinin gayr-i meşru kuvvetlerden istifade ederek icra etmiş olduğu tazyikat ve akla gelmeyen bin türlü işkencelerine rağmen Eskişehir ahalisi diğer milletdaşları misillü amal-i millî uğrunda son derece çalışarak nihayet amâl-i milliyeye muhalefet edenlerden bir kısmını tevkif etmiş ve diğerleri İngiliz kuvvetlerinin muavenetine müzahir olarak trenle kaçmış ve nihayet 4/10/1335'te Bolu muhasebecisini mutasarrıf vekâletine tayin ederek tamamıyla amal-i milliyeye iştirak etmiş olduklarını tebşir eylerim.

2. Muhalefetinde son derece temerrüt eden Mutasarrıf Hilmi Bey müfrit bir milliyetperver tarafından katledilmiştir.

3. İngiliz muavenetiyle Dersaadet'e dün gece trenle kaçmış olan Hamdi Paşa ile maiyetinin derdest ve tevkifleri için Harbiye Nazır-ı cedidine telgraf verilmiştir.

4. Bilahare ricası üzerine maiyetimde yüzlerce gönüllü süvari olduğu halde Eskişehir'in şarkında İngiliz generali Sallaker [*Solly-Flood? (ÖFA notu)*] ile mülakat edilmiş ve esna-yı mülakatta harekât-ı milliyeye karşı hiçbir muhalefette bulunmayacağını ve bilakis işbu harekâtı takdir ettiklerini ve şimdiye kadar amâl-i milliyeye muhalif hareket ettiğinden dolayı mafevkleri tarafından duçar-ı muhatap olduğunu, fakat böyle bir şeye sebebiyet vermediğini ve kendisi ile maiyetinin şimendifer hattı muhafazasına devam edeceğini bildirdi. Ben de cevaben bana yazmış olduğu mektupların millete ait olduğu cihetle vuku bulan şikâyetler üzerine muahezeye maruz kalmış olması muhtemel olduğunu bildirdim. Söylediği sözlerin hülasası: Dün hükûmet-i sabıkanın müdafii iken bugün amâl-i milliyenin muvaffak olması üzerine milletin müdafii olmak istediklerini ima etti.

[470] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 394-395.

Anadolu Garbi Umum Kuvayı Milliye Baş Kumandanı Mirliva Ali Fuat[471]

İngiliz yarı resmî *The Times* muhabiri "Jön Türkler Yeniden İktidarda: Yeni Kabinenin Gerçek Yöneticileri" serlevhasıyla Londra'ya bildiriyor. *Mustafa Kemal'le sürekli telgraf haberleşmesini, onun yeni Meclis-i Vükela'yı tasvip ettiğini, basının büyük bölümünün ve özellikle İttihat ve Terakki eğilimli gazetelerinin Mustafa Kemal için gösterdikleri heyecanı anlattıktan sonra, bu ve başka bazı işaretlerden yola çıkarak, yeni hükümetin İttihat ve Terakki'nin yeniden iktidara dönmesi sayılabileceği ileri sürülüyor. Zira Anadolu'ya egemen olan Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ile müttefikti*.[472]

Paris'de münteşir *Le Petit Parisien* gazetesi yazıyor. *Damat Ferit'in bir kaç aydır prestijinden çok kaybetmesini, Anadolu'da, merkezî yönetimin etkisini duyuramamasını onun düşüşüne neden gösteriyor, Mustafa Kemal'in, "biraz abartmalı olsa da 300 bin kadar asker topladığının sanıldığını" yazıyor*.[473]

7 Ekim 1919. ABD matbuatından *The New York Times* gazetesinde *"Türkiye Müttefikler İçin Yeniden Büyük Sorun Oluyor" başlığıyla verilen habere göre Damat Ferit Paşa'nın istifasının ardından Ekim ayı başında Ali Rıza Paşa yeni hükümeti kurmuştu*r. *Bu durum söz konusu haberde "Jöntürk Partisi'nin yeniden kabineye dönüşü" olarak nitelenmişti*r. *"L'Intransigeant" gazetesine dayandırılan bilgiye göre Damat Ferit Hükümeti'nin düşmesinde M. Kemal'in etkisine dikkat çekiliyordu. Buna göre Erzurum'da yeni bir yönetim kuran M. Kemal'in işgalci kuvvetlerden uzak bir meclisin toplanması yönünde seçim çağrısı yaptığı ve İstanbul Hükümeti'ni istifaya davet ettiği belirtilmiştir*.[474]

Sivas'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti resmî yayın organı *İrade-yi Milliye*, sabık Sadrazam Damad Ferid Paşa hakkında gerçek-dışı haber neşretti. İddiaya göre *vatana ihaneti gerçekleşen* Ferid Paşa ile sabık Dahiliye Nazırı Âdil, *Yunanistan'a firar etmek üzere*ler.[475]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Türkiye'nin Asya vilayetleri, barış konferansının alacağı herhangi bir karara karşı direniş gösteren milliyetçi bir yeniden doğuşla çalkalanıyor. Hareketin öncüsü Mustafa Kemal, Anadolu vilayetlerinin temsilcilerinden bir Kongre toplamıştı*r *ve bu kongrede de Türkiye'nin belirli sınırlar içerisinde tam bağımsızlığını içeren bir program oluşturulmuştu*r. *Hareketin Kafkas Ötesi ve İran'a da genişleyeceğinin, aynı zamanda da Kürtler ve Araplar arasındaki çalkalanmalara ve hareketlere de yön vereceğinin tahmin edildiği ifade edilm*ektedir. *Panislamizm artık her yerde*dir. *İtalyanların* [İngilizlerin? (ÖFA notu)] *gözetimi altında bulunan İstanbul Hükümeti, başlangıçta bu harekete direnmek istemişse de bu hareketiyle ülke üzerindeki denetimini kaybetmişti*r. *Hareketi bastırmak üzere gönderdiği askerler de isyancılara katılmıştı*r. *Yine gönderilen generaller ve resmi görevliler de taraf değiştirmişlerdi*r. *Hükümet, yeniden doğan milliyetçiliğe karşı aciz bir duruma düşmüştü*r. *Barış Konferansı'nın Türkiye'nin parçalanması kararı vermesi durumunda, ülkenin bilfiil askeri olarak işgal edilmesi gerekmekte*dir. *Ancak Kuzey Amerikalılar buna yanaşmayacaktı*r. *Diğer taraftan eğer Türkiye'nin devamı yönünde karar verilirse, bu da ciddi sorunlara yol açacaktı*r. *Bunların başında da işgallerini genişletmek isteyen Yunanlıların İzmir'deki varlığı gelmekte*dir.[476]

7/8 Ekim 1919. Ahmed İzzet (Furgaç), Harbiye Nezâreti kanalıyla, Sivas'daki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. *Aralarındaki*

[471] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 395-396. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[472] The Times, 13 October 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 43.
[473] Le Petit Parisien, 6 Octobre 1919, p. 3; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 91.
[474] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 98.
[475] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 40, dipnot 53.
[476] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 262-263.

dostluk ve askeri kardeşlikten dem vurduktan sonra, kabinedeki eski ve samimi dostlarıyla görüştüğünü anlatıyor. Milli harekâtın yararlı etkilerinin devamı, "hâkimane ve kanuni bir idarenin" kurulmasına bağlıydı. Fakat güvenilir birisi, Kütahya ve Bilecik cihetlerinde uygunsuz bazı halleri haber vermiştir. Ayrıca, Kastamonu vali vekili, bazı memurların atanması ve cezalandırılmasını "adeta" emrediyor. Bu gibi davranışlar "idarei sakimeyi" (yani İttihat ve Terakki idaresini) aynen taklit anlamına gelir.[477]

8 Ekim 1919. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *Sivas'tan alınan telin ne yazık ki eski İttihatçı havasında olduğunu, büyük tehlikenin İttihat ve Terakkililerin adım adım ulusçuluk bayrağı altında iktidara gelmeleri olduğunu bildiriyor*.[478]

9 Ekim 1919. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı tarafından neşredilen *The Orient News* gazetesi, *gerçekse, İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmiş olması durumunu olumlu karşıla*maktadır, *zira böylece savaş içinde İttihat ve Terakki'nin halka rağmen hükümet olduğu görüşü yalanlanmış olacak. Ayrıca, son 10 yılda Türkiye'nin başına gelen felaketlerden sorumlu olan partinin temsilcilerinin bu devleti "imparatorluksuz" bırakacak olan barış antlaşmasını imzalamak durumunda kalmalarının bir memnuniyet kaynağı olacağ*ını yazıyor[479]:

> Ateşkesten bu yana memnun olunmayan her durumun sorumluluğu Damat Ferit Paşa'ya yüklendi ve savaşa girişte dahi o suçlandı. Paşa'nın İTC karşıtlığı herkesçe bilinmektedir. Onun suçlamalarla gücünün azalması da Mustafa Kemal'in zaferidir. Mustafa Kemal İTC'nin devamıdır ve Damat Ferit Paşa'ya yönelik suçlamaları yıpratma politikasıdır. Bu durumdan müttefiklerle olan ilişki nasıl etkilenir? Eğer İTC yeniden yönetime gelirse ülkeyi nasıl yönetir ve son 10 yıldaki olaylardan vicdan azabı duyacak mı?[480]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor. *Türk Ordusunun komutanlarından biri olan Mustafa Kemal İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline ve İstanbul hükümetine karşı isyan etti, kendisi ve diğer Türk komutanları Orta ve Doğu Anadolu'da vergi topladı ve asker alımı yaptı ve ayrıca Erzurum'da büyük miktarda silah ve mühimmat biriktirdi*ler. *Bununla birlikte, isyancılar, Azerbaycan Hükümeti ile bir sözleşme imzalamışlar ve İstanbul Hükümeti kendilerine karşı düşmanca tutumunu değiştirene kadar İstanbul'la iletişimi kesmişlerdi*r. *Bazı kesimlerin bu isyanın birincil hedefinin Sultan'ı değiştirmek olduğunu söylemesine rağmen hareket, açıkça İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline ve İstanbul Hükümetine karşı*dır. *Konya vilayeti isyancıların eline geçti ve iç bölgelerdeki demiryolları büyük hasara uğradı. Ayrıca, Enver Paşa'nın amcası olan ve Mustafa Kemal ile müttefik olduğunu itiraf etmeyen Halil Paşa Ankara'nın batısında bir grup bağımsız eşkıyanın başına geçti*.[481]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Yeni Türk hükümeti hızlı bir şekilde kuruldu. İki önemli görev olan Hariciye ve Harbiye nazırlıklarına Reşid ve Cemal atandı*. Sadrazam *Ali Rıza Damad Ferid'in istifası ile sonuçlanan milliyetçi isyanın öncüsü Mustafa Kemal ile çatışmak istem*ektedir.[482]

10 Ekim 1919. Trabzon Mevki Kumandanlığından Sivas Heyet-i Temsiliyesine şifreli telgraf: *10/Teşrinievvelde Fransız mümessili daireye geldi. Trabzon'daki Fransız mekteplerinin açılacağını ve bazı mektep eşyası hakkında malûmat sorduktan sonra size arzı hürmetle ne zaman Trabzona geleceğinizi sordu ve birkaç gün evvel haberdar edilmesini söyledi. Harekâtı milliyenin bir ecnebi*

---

[477] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 35.

[478] *Ministére des Affaires Etrangéres*, vol. 90, p. 242-243; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 45.

[479] The Orient News, 9 October 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 44.

[480] Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 37.

[481] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 258. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[482] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 265.

hükümetine istinad edip etmediğini sordu. En büyük müessirin İzmir işgali olduğunu ve millet kendi kuvvetine istinaden yaptığını söyleyince Kâzım Karabekir'le Mustafa Kemâl Paşaların öne düşerek harekâtı milliyeyi ihdas eylediklerini söyledi. Harekâtın millî olduğunu izah ettim. Amerikalıların Ermenistan mandasını aldıkları gibi Türkiye mandasını da istediklerini, halbuki bu iki millet hasım olduğundan gayrı mümkün olduğunu, Ermenistan arazisinin taşlık ve gayrı münbit olduğunu söyledi ve Ermenistan hakkında bizim ne düşündüğümüzü, Enver Paşanın ordudaki nüfuzunu, Enver ve Nuri Paşaların nerelerde bulunduklarını sordu ve Enver'in baba, amca ve biraderlerini paşa yaptığını söyledi. Nuri Paşanın iktidar ve yaşını sordu. Cevaben Ermenistan tevessü etse de idareden âcizdir. Ermeniler ziraatten ziyade ticaret ve sanayi ile uğraşırlar, Enver'in bugün nüfuzu yoktur diye cevap verdim.[483]

İngiliz Fevkalâde Komiserliği, Ali Rıza Kabinesinin, *Anadolu hareketinin etkisi altında olduğu için, İttihat ve Terakki renginde sayılması gerektiğine karar vermişlerdi*r.[484]

İtalyan *Il Messaggero* gazetesi, Costane Zarian'ın makalesini neşretti: *Mustafa Kemal Paşa ve İttihatçı komite tarafından meydana getirilen* milliyetçi *hareket, Anadolu'daki bütün güçleri bir araya getirdikleri izlenimi ver*mektedir.[485]

Mustafa Kemal, Ahmed İzzet'e (Furgaç) cevabî telgraf gönderdi. *Sivas Kongresi murahhasları, İttihat ve Terakki'nin ihya edilmeyeceğine tek tek yemin etmişlerdi*r. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetinin *İttihat ve Terakki ile ilgisi olmadığını "bedhahandan gayrı" millet ve yabancılar biliyorlar. Fakat genel ve rasgele bir İttihatçı düşmanlığı doğru değildi*r. *Kötülükleri ve yolsuzlukları yapmış olan bir "hizbi kalil" herkesçe itham edilmekte. Fakat İttihat ve Terakkililerden bu işlere karışmamış olanlarının, eğriyi doğruyu ayıramayan "alelumum avam kısmının" suçlaması altında kalması ilke olarak ve ülkenin asayişi ile geleceği açısından doğru değildi*r.[486]

11 Ekim 1919. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. *İstanbul'la Sivas'ın anlaştıklarını* bildiriyor, *böylece hükümetin Kuva-yı Milliye'nin sorumluluğunu yüklendiğini, oysa Kuva-yı Milliye'nin varlığının mütarekeye aykırı olduğunu yazıyor. Üstelik İngilizler, ellerindeki 100 bin Türk esirini iadeye başlıyorlar*.[487]

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Reisi Hacim Muhiddin'in (Çarıklı) 11 Ekim 1919 tarihli günlük kaydına göre Sivas Heyet-i Temsiliyesinin Batı Anadolu'daki vukuattan haberi yoktur. Sovyet Rusya mümessilleri, Balıkesir Kongresi merkez heyetiyle ve Mustafa Kemal'le temas kurmaya çalışmaktadır. Gazete vasıtasıyla Bolşeviklik-demokrasi propagandası yapılması için ödenek teklif edilmiştir. Almanya, Sovyet Rusya vasıtasıyla İstanbul'da gömmüş olduğu 25.000 adet tüfeği ve parayı Harekat-ı Milliye unsurlarına teslim etmek istemektedir. Almanya ve Sovyet Rusya, Harekat-ı Milliye'yi Müttefiklere karşı koz suretinde kullanmak için desteklemeye azimkârdır:

> Balıkesir, 11.10.35 Cumartesi: Bugün eski merkez memuru Cemil ve murahhasımız Hulûsi ve Vâsıfın [Çınar] biraderi Esad beyler Dersaadetten ve istihbarat memurumuz İlhami bey de Bandırmadan geldi.
>
> Hulûsi, temasları hakkında biraz izahat verdi ve hükümeti merkeziyenin Sivas ile anlaştıktan sonra kendilerine ehemmiyet vermediğini söyledi. Zaten bizimkilerin alelıtlak Sivas kongresi için İbrahim Süreyyayı tevkil

[483] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 374. Karabekir, Sivas'da bulunmaktadır; mensubiyeti mucibince Heyet-i Temsiliye cuntasının mahrem toplantılarına katılmaktadır.

[484] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 44.

[485] Costante Zarian, "Situazione Minacciosa in Turchia. La Gravità del Movimento di Ribellione in Anatolia", *Il Messaggero*, 10 Ottobre 1919; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *İtalyan Kaynaklarında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa Hakkında İlk Haberler*, 2023, s. 20.

[486] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 37-38.

[487] *Ministère des Affaires Etrangères*, vol. 90, p. 249-250; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 45.

etmeleri doğru değil idi. Çünkü Mustafa Kemalin tab'ı mütehakkimi belli idi. Nitekim yazdığı telgrafların birisinde mebus namzetleri meselesini bilahare hal edeceği yazılı idi Halbuki ben daha üç ay evvelinden beri şarktan gelen cereyana mukabele etmek için onların kongrelerine kuvvetli olarak iştirakimizi söylediğim halde din- lettirememiştim. Zaman söylediklerimi isbat ediyor. Nasılki Sivas kongresinin vekili olan Heyeti Temsiliye umum Anadolu namına hareket ve hükümetle bu noktai nazara göre temas etmeye başladı. Halbuki bizim ne teşkilât ve ne muhaberatımızdan Sivasın malûmatı bile yoktur! Her ne ise netice de vatan kurtulsun da nasıl olursa olsun...

Câmi [Baykurt] beyle beraber gelen İsmail Subhi [Soysallıoğlu] beyefendi de mebus olmak istiyormuş. Bugün Sivasa bir telgraf yazarak Kara Vâsıf Bey, Dersaadete giderken beraber götürdüğü namzet listesinde kendi ismi de bulunduğundan münasib bir yerden namzet gösterilmesini rica ediyordu. Yarın telgrafın suretini aldıracağım.

Cemil'i istihbarat vazifesinde kullanmak istiyordum. Hamdi ve Hulûsi beyler razı olmadılar. Hatta Hamdi benim adam kayırmak mesleğini takip ettiğimi bile söyledi! Ben de bir daha söylemeyeceğim. Ve Heyeti Merkeziye umumen toplandığı vakit istifa ile terki mevki edeceğim.

Esad da birçok şeyler anlattı. Dersaadete on beş gün evvel Lenin ve Troçki tarafından yedi Rusyalı gönderilmiş, bunlar Balıkesir ve Mustafa Kemal ile temasa memur imişler. Halbuki bunlar muvaffak olamadıkları için arkalarından Abdullah bey veya Ef. nâmında bir Tatarı, Ruslara hitaben bir takbihname ile göndermişler. Abdullah bilhassa Esad ile temas edip ve bizimle görüşmek istemiş fakat Esad korkmuş ve görüşmemiş. Hatta kendisine bolşeviklik efkârıyle demokrasi fikirlerini mezc ederek propaganda yapmak üzere bir gazete çıkarmak için 3000 lira dahi verecek olmuşlar ve Almanlar tarafından İstanbulda gömülen 25000 silah ile parayı teslim edebileceklerini bile söylemişler. Bunu Alman Erkânıharbiyesi Ruslara haber vermiş ve maksatlarının bolşevikliği idhal olmayıp, Avrupaya ve bilhassa İngiltereye karşı koyan her kuvvete muavenet kendi vazifeleri olduğu için bize muavenet edeceklerini ilâve etmişler. Fakat Esad korktuğu için bir şey yapamamış. Ve Vasıfa söylediği halde o da ehemmiyet vermemiş. (Esad diyor ki: Vâsıf kendi yapmadığı işlere ehemmiyet vermez).

Ben Esadı yarın akşam gönderib Abdullah Ef. yi davet etmek istedim. Fakat Hamdi ve Hulûsi, burada para meselesi olacağı için itiraz ettiler. Nihayet bu işde alâkadar olduğunu söyledi. Ömer Âbit hanında 4. kat 23 numarada İsmail Nureddin beye bir telgraf yazarak Giritli Mehmed Ali beyle görüşerek, Abdullah Ef. nin ilk vasıta ile gönderilmesini, muamelatı ticariyeden bahsederek bildirdik. İşin içinde (vaktiyle Bergamada İttihat ve Terakkî mektebi müdürü olan) Giritli Mehmed Ali olduğu için biraz şüpheleniyorum. Çünkü Mehmed Ali ağzı açık bir zattır. Hem sır saklayamaz ve hem de bilmemki okadar şâyânı itimat değil gibi! Bakalım elbette telgrafa bir cevap alacağız?

Ha, bu Ruslar İttihatçılarla da temas etmek istemişler! Esad da yine bilvasıta Hakkı Tarıkı [Us] tavsiye etmiş. Ve zannediyorum ki Hakkı Tarık bunlardan biraz muaveneti nakdiye görmüş. Çünkü iki gün evvel parasızlıktan bahsederken üç gün sonra teşkilât için para bulduklarını söylüyormuş![488]

12 Ekim 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Anadolu'da başlayan* milliyetçi *hareketin nedeni Sadrazam'ın onurlu bir barış görüşmelerine başlamaması olduğu belirtilmekte*dir. *İsyancı birlikler, Konya, Adapazarı ve Bilecik'in önemli bölgelerini ele geçirmelerine rağmen İngilizler sadece Eskişehir'e kadar Anadolu demiryolunu kontrollerinde tutabiliyorlar*. *Sultan ile isyancılar arasında bir çeşit sözleşme olduğu iddia* ediliyor, *Edirne'den Toroslara ve İran sınırına kadar bir Türkiye'nin devamının Boğazların güvenliğini sağlayabileceği belirti*lyor *ve İstanbul'un Türk başkenti olarak korunması ve Sultan'ın hükümranlık ve Müslümanların halifeliği haklarını muhafaza etmesinin gerekliliği vurgulan*ıyor.[489]

[488] Şerafettin Turan (Haz.), *Alaşehir ve Balıkesir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)*, 1967, s. 84-85. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

[489] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 259. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

El Dia yazıyor: *Asya ve Avrupa Türkiye'sinde yaşanan olaylar, müttefik devletler diplomasisinde huzursuzluğa neden olmuştur ve müttefik temsilcileri bir kez daha beceriksizliklerinin cezasını çekiyorlar*. *Artık Anadolu'da ve Asya'nın büyük bir bölümünde müthiş bir milliyetçi hareket zincirlerinden kurtulduğu görül*üyor. *Babıali'nin büyük bir birliğe kumanda eden Mustafa Kemal'e karşı gönderdiği birlikleri mağlup* olmaya *devam* ediyor. *Mustafa Kemal, Erzurum ve Sivas'ta iki kongre toplayarak, Sultan'la ilişkilerini koparmış ve imparatorluğun tamamının bütünlüğünün savunulacağını ilan etmiştir*. *Tehditleri, hem Ermenistan'a hem de İtilaf devletlerine yöneliktir*. *Müttefiklerin büyük hataları sonucunda, başarısızlığın sorumlusu olarak görülen Enver Paşa gücünü topladı ve Batılı büyük güçlere karşı saldırıya geçti. Türklerin, Ermenilerin ve Suriyelilerin haklarını gözetmeksizin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak isteyen müttefikler, Türk milliyetçiliğini ortaya çıkardı. Açıkça Arap emellerine hizmet etmek için bir rüyadan öteye geçemeyecek bir işe girişildi. Müttefik devletlerin liderleri bütün muhtemel hataları yaptı*lar.[490]

13 Ekim 1919. Sivas'daki ARMHC-HT Reisi Mustafa Kemal, İstanbul'daki Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Miralay Galatalı Şevket'e mektub gönderdi:

> Miralay Şevket Bey'e,
>
> Bir buçuk aya kadar mebusan intihabı [milletvekili seçimi] hitam bulup [bitip] inşallah Meclis küşat olunacaktır [açılacaktır]. Kuvvei teşriiyenin [yasama gücünün] gerek ecnebi ve gerekse dahili düşmanlara karşı tahtı emniyet ve muhafazada olarak ifayı hizmet eylemesi bugünün şayanı teemmül [etraflıca düşünülmesi gereken] ve pek mühim bir meselesidir. Dersaadette [İstanbul'da] bu noktai nazardan dahili vaziyeti nasıl görüyorsunuz? Mütelifin [İtilaf Devletleri] tarafından bir tecavüz ihtimali mevcut olabilir mi? Her iki ihtimale karşı hafi ve celi [gizli ve açık] ne gibi tertibatı tahaffuziye [korunma] ve tedafüiye ittihazı [savunma önlemleri] düşünülmektedir? Zabıta, jandarma, milli ve hafi teşkilat ve askeri vaziyetimiz bugün ne haldedir ve ne yapılmak tasavvur buyrulmaktadır. İş'arını [bildirilmesini] rica ederiz.[491]

Tasvir-i Efkâr başyazarı Velit'in 13 Ekim günlü "İstanbul'a mümessil tayin ettiğiniz Vasıf Bey ne vakit gelecektir, talimatı nedir?" sorusuna Mustafa Kemal'in hiçbir cevap vermemesi dikkati çekiyor.[492]

ABD'de münteşir *Chicago Daily News*, "L.E. Browne, Liderlere Eşlik Ediyor" başlıklı haber neşretti. Louis Edgar Browne şunları bildirmiştir:

> …Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey başkanlığındaki delegeler telgraf bürosuna gittiklerinde ben de beraberlerinde gittim. İstanbul'u aradılar ve Dahiliye Nazırı Adil Paşa'nın İstanbul'daki telgrafhaneye gelmesini istediler. Nazır geldiğinde, kararı bildirdiler ve bu kararı Sultan'a götürmesini emrettiler, ancak Adil Paşa bunu reddetti ve Hükümeti oyalamak maksadı ile telgrafhaneyi lüzumsuz cızırtılar ve lakırdılar ile meşgul etti. Daha sonra <u>Dahiliye Nazırı Adil Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'i vatan haini ve asi olmakla itham edince, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey de buna karşılık onu birkaç kuruş için kendisini İngilizlere satan adi bir insan olarak gördüklerini söylediler</u>. Olaylar biraz durulduğunda ise, Mustafa Kemal Paşa, Adil Paşa'dan, Sadrazam'ı (Damat Ferit Paşa'yı) telgraf bürosuna çağırmasını emretti. Düzenbaz Adil bunu reddedince, Padişah'a bir muhtıra hazırlandı ve durumun ciddiyetini vurgulayan bu muhtıra, Heyet Üyeleri tarafından imzalandı.[493]

İspanyol La Correspondencia de España ve El Sol nam gazeteler yazıyorlar: *"Vakit" gazetesinin son nüshasında yayınlanan bir haberine göre, hükümet ile devrimci unsurlar arasında telgrafla yapılan müzakereler sonucunda, iki taraf tamamen uzlaşmış ve böylece ülke ihtiyaç duyduğu birliğe kavuşmuştur*. *Devrimcilerle uzlaşan hükümet, isyancıların ateşkesin açık olarak ihlal edildiği*

---

490 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 263-264.
491 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 200.
492 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 240.
493 *Chicago Daily News*, 13 October 1919; Aktaran: Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, 2004, s. 221-222. İktibasdaki <u>vurgu</u> tarafımıza aiddir.

*düşüncesine ve ülkenin tamamen yabancı işgalinden kurtulması fikrine katıldığını ortaya koymuştu*r. *Nitekim yeni yayınlanan Sivas Kongresi'nin üçüncü maddesi, herhangi bir Osmanlı eyaletinin işgaline veya bu yönde bir girişime ve imparatorluk topraklarında Yunan ve Ermeni devletleri kurmak isteyen güçlere, Aydın ve Balıkesir'de olduğu gibi topyekûn karşı konulması prensibini içeriyor*.[494]

Nevittihadçı Dilemma: Teşkilat-ı Milliye - ARMHC, Cemiyet - Siyasî Fırka Gerilimi. Meclis-i Mebusan güdümlü seçim süreci:

> Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adeta İttihat ve Terakki'nin yaşamış olduğu ünlü Cemiyet-Fırka ikilemini yaşıyor gibiydi. İstanbul gazetelerine verilen 10 Ekim günlü cevapta, Cemiyet'in, siyasi bir fırka olmadığından, vekiller veya sadrazamın belirlenmesinde etken olmadığını ve olamayacağını söylüyor (md. 5), fakat biraz ötede yeni kabine üzerine görüş belirtebileceğini anlatıyordu (md. 7). [Ebüzziyazade] Velit'in 13 Ekim tarihli sorularına verilen cevapta (md. 7) seçimlere "gayri meşru bir güna müdahalede" bulunulmayacağı belirtildikten sonra, "meşru" bir müdahale kapısı açık bırakılıyor, Cemiyet'in, esaslarını kabul edenlerin başarılı olmalarını dilediği söyleniyordu.[495]

14 Ekim 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı Thomas B. Hohler, Amerikan General McCoy ile mülâkatını hâvî muhtırayı Hariciye Nezâretine gönderdi. Hohler McCoy'a şöyle söylemiştir: *Biz vatanseverliğe itiraz edeceklerin -o Mustafa Kemal'in bu vasfını ziyadesiyle övmekteydi-en sonuncusuyuz; fakat korkarım ki, o da İttihat ve Terakki'nin ruhunu miras almış olmasın!*[496] Anlaşılmaktadır ki "vatansever" olarak nitelendirilen Mustafa Kemal, İngiliz ve Amerikan askeriyesinin mühim bir kısmı tarafından tebcil edilmekteydi. Hayatî mesele, Mustafa Kemal'in İttihadçı olup olmamasıdır.

ABD matbuatından *Evening Star* gazetesinin haberine göre, *M. Kemal yaptığı açıklamada Enver Paşa ile işbirliği yapıldığı yönündeki iddiaları yalanlamış, Enver Paşa'nın izlediği politikaların Türkiye'ye zarar verdiğine dikkat çekmiştir*.[497]

15 Ekim 1919. İngiliz liberal *The Manchester Guardian* gazetesi "Türkiye'de Bölünme" başlıklı Reuter mahreçli haber neşretti. *Türk Hükümeti ile Ulusçu liderler arasındaki müzakerelerin sonuçlandığı, Ulusçuların kendi bakış açılarını kabul ettiği için mevcut kabineyi destekleyecekleri, yani politik krizin Ulusçuların zaferiyle sonuçlandığı belirtilmiştir. Ayrıca Sivas Valisi Haneddin Paşa'nın bildirisine yer verilmiştir: "İstanbul Hükümeti anlamsız politikalarıyla ülkeyi parçalanmaya götürüyor. Bizim Ulusal ve ekonomik bağımsızlığımızın dayanağı olan Bağdat Demiryolu İngiliz düşmanlarımıza verilmiştir. Feragat eden hükümet sadece Halifeliğin başı olan Sultanın düşmesini önlüyor."*[498]

İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor. *Erzurum ve Sivas kongrelerinin ardından İstanbul Hükümeti'nin istifa etmesi ve Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulması Fransa'da huzursuzluğa yol açmıştır*. *Fransız basını, kabinede bulunan Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın Filistin Cephesini savunan kişi olduğunu vurguluyor*. "*Le Journal" gazetesi yazarı M. Saint-Brice ise Cemal Paşa'nın Filistin'e değil Irak'a asker yollayan kişi olduğunu iddia ediyor*. *Bununla birlikte bütün Fransız basını Cemal Paşa'nın milliyetçi hareketin lideri olan Mustafa Kemal ile yakın arkadaş olduğu konusunda birleşmiştir*. *Bu nedenle de yeni Harbiye Nazırı'nın Türkiye'nin bağımsızlığını korumaya çalışan milliyetçi harekete faydalı olacağından korkuluyor*. *Önemli sayıda Fransız devlet adamı ve yazarlar, halen Türkiye'de veya en azından Anadolu'da Fransız mandası oluşturma fikrinden vazgeçmemişlerdir ve bu hükümet değişikliği*

---

494 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 264.
495 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 189, dipnot 410.
496 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 170.
497 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 94.
498 The Guardian, 15 October 1919, *The Split In Turkey*, p. 8; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 57. Sivas Valisinin adı, Reşid'dir.

*planlarına uygun değildir. İngiliz hayranı Saint-Brice'a göre milliyetçi hareket, İngilizlerin sempatisini ve korumasını sağlayarak Paris Konferansı'nı lehlerine çevirmeye çalışıyor. Bu durum, İngilizlerin bölgede Fransızların önüne geçmek için yeni bir manevrası olarak yorumlanmakta*dır.[499]

16 Ekim 1919. ABD'nin New York şehrinde münteşir *The Sun* gazetesi, Genç Türk'ün Dönüşü" sernameli haber neşretdi. Buna göre: *Türk ulusçuluğu bir hayli izini taşıdığı İttihatçılıktan yalnızca ismen ayrılmıştır. Zira Jön Türkler, bu sıfatla faaliyet gösteremeyeceklerini anlayınca ulusçu hareketi başlatmışlardır. Liderleri Enver, Talat ve Cemal firari olduğundan bu hareketin başına Mustafa Kemal Paşa geçmiştir. Küçük Asya'da topyekun bir kurtuluş seferberliğine girişen Mustafa Kemal, kısa sürede belirgin bir şekilde Türk oldukları ve geçmişte İttihatçıların Osmanlı Devleti'ni Türkleştirme çabalarına arka çıktıkları bilinen vilayetleri kendi tarafına çekmiştir. Velhasıl bugünkü ulusçuluk, 1908 Devrimi ulusçuluğunun neredeyse bütün özelliklerini yüklenmiştir*.[500]

Cemal, Cavid'e mektub gönderdi. *Kemal'in karakterini "dürüst, zeki ve cesur" olarak tammlamış ve işbirliği için isteğini belirtmiştir*.[501]

17 Ekim 1919. Havas Ajansı, İttihadçıların Şehzade Mehmed Selim'i tahta çıkarma planına ilişkin *olup bitenlerden haberdar çevrelerin, başından beri "Jön Türklere" düşman olan Vahdettin ile onun yerine Mehmet Selim'i getirmek isteyen "Jön Türkler" arasında şiddetli bir kavga öngördüklerini bildiriyor*.[502]

Ermeni Patriği ve Rum Patrik Vekili birlikte Yüksek Komiserlikleri ziyaret ederek, Türkiye'de ulusal hareketinin başarısının ve kurulan yeni hükümetin Hıristiyanlar için büyük bir tehlike teşkil ettiğini ve durumu İttihat ve Terakki'nin yeniden iktidar olması biçiminde değerlendirdiklerini, belki de istifa edip cemaatlerini o denli umut bağladıkları İtilaf'a emanet edebileceklerini bildirdiler. Olayı merkeze bildiren de Robeck, iki din adamının davranışını "emsali görülmemiş" diye niteliyordu. Osmanlı uyruğu olan patriklerin hükümetlerini yabancı elçiliklere şikâyet etmeleri gerçekten "olacak" şeylerden değildi ve temsil ettikleri cemaatlerin Osmanlı ülkesinden ayrılmak ümit ve beklentilerini yansıtıyordu.[503]

İspanyol *El Sol* gazetesi, "Doğu'nun Hasta Adam'ı Yaşamak İstiyor" başlıklı makalesinde *Jön Türklerin dolaylı olarak iktidara döndüklerini bildiriyor*.[504]

El Sol, "Jöntürkler Yönetime Döndü" sernameli haber neşretti:

> Yeni Türk hükümetinin sadece barış antlaşması imzalamakla görevli bir kabineden ibaret olmadığı, aynı zamanda İttihat ve Terakki Partisi'nin dirilişi anlamına geldiği ifade edilmiştir. Jöntürkler, dolaylı bir şekilde yönetime geri dönmüşlerdi. Müttefikler artık yeni ve daha büyük bir sorunla karşı karşıyaydı. Damad Ferid, Türkiye'yi son felaketten korumak için Sadrazam ilan edilmişti. Kendisi Paris'e son derece garip lisan kullanan bir heyet göndermişti. Ülkesinin savaştan küçülerek veya toprak kayıplarıyla çıkacağına inanmıyordu. Cesaretini toplayarak Müttefik Yüksek Konseyi'ne çok da diplomatik olmayarak Fransızları topraklarını terk etmeye mecbur edeceğini söylemişti. İstanbul'daki siyasi çevreler, kendisinin gözdağı girişiminin acınacak bir şekilde başarısız olduğunu anlamışlardı. Bunun üzerine, Küçük Asya'da müthiş bir milliyetçi hareket ortaya çıkmıştı. İttihat ve Terakki Komitesi'nin üyeleri arasındaki ağ ve Enver, Talat ve yoldaşlarını seven yetkililer, vatansever bir uyanış organize etmişlerdi. Bu uyanışa katılmak için binlerce gönüllü akın etmişti.

[499] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 280. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[500] Esen Ertuğrul, *ABD Basınında Türk Devrimi* [Doktora Tezi], 2026, s. 70-71.

[501] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 22.

[502] *Ministere des Affaires Etrangeres*, c. 91, p. 5; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 112, dipnot 219.

[503] *Documents on British Foreign Policy*, c. IV, p. 827-828; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 225.

[504] Beatriz Lozoya Hortelano, *İspanyol basınında Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*. [Yüksek Lisans Tezi], 2015, s. 43.

Ayaklanmanın liderleri, yaralı bir çığlıkla İstanbul hükümetinin diplomasi, fırsatçılık ve hatta teatral tehditlerle elde edemediklerini güç kullanarak elde edeceklerini söylüyorlardı.

9 Ağustos'ta [*23 Temmuz-7 Ağustos tarihleri arasında (ÖFA notu)*] Erzurum'da bir kongre toplanmıştı. Anadolu vilayetlerinden temsilcilerin düşündükleri sıralarda, gerçek bir ordu Aydın'da Yunanlılara saldırmış ve onları şehirden kovmuştu. Bu taarruzun ardından isyan çok hızlı bir şekilde gelişti. 25 Eylül'de milliyetçiler Konya'ya girdi. Ekim başlarında İzmit'in 40 kilometre doğusundaki Adapazarı ve Bursa'ya 80 kilometre mesafede olan Bilecik'i ele geçirdiler. Bütün Küçük Asya, Karadeniz kıyılarında bazı bölgeleri kurtardı. İstanbul bölgesinin yıkık imparatorluktan izole edilmesine çok az kalmıştı. İşgalci İngiliz askerlerinin yardımları sayesinde Damad Ferid, Eskişehir'e kadar Anadolu demiryollarını elinde tutmayı başarmıştı [*Damad Ferid'in İngilizlerce desteklendiği iddiası doğru değildir, bilakis aldığı talimat vechile Orgeneral Milne söz konusu demiryolunu M. Kemal'e terk edecektir (ÖFA notu)*].

Milliyetçilerin lideri Mustafa Kemal ise ne Sadrazam'ı ne de onun delegelerini tanımayacağını ilan etmişti. Kendisi, bütün valileri değiştirdi ve her mevkie kendi yetkililerini yerleştirdi. Durumdan korkan Damad Ferid, müttefiklerden orduyu canlandırmak ve isyanı bastırmak için para yardımı talep etti. Müttefikler, sadık birliklerin isyancıların yanına geçeceklerini anladıkları için bu talebi reddettiler. Bunun üzerine Sadrazam istifa etti. Kafası karışan Sultan, Tevfik Paşa'yı çağırarak kendisini hükümet kurmakla görevlendirdi. Tevfik, milliyetçilerin kendisini Türkiye'nin gerçek siyasi lideri olarak tanımayı reddetmeleri üzerine görevi iade etti. Böylece Ali Rıza'nın Sadrazam ilan edilmesi ihtiyacı doğdu. Ali Rıza, Mustafa Kemal'in adamı olan Cemal'i Harbiye Nazırı olarak kabul etmek zorunda kaldı. Yeni Türk Hükümeti, coşkun milliyetçiliğin bir unsuruydu.

Haberin sonuç kısmında, Türkiye'nin paylaşılmasıyla ilgili uzlaşmış olan Yüksek Konsey'in ne yapacağı, aynı Anadolu'da Yunanistan, İtalya ve Fransa'ya hangi nüfuz alanlarının verileceği sorgulanmıştır. Buna göre, Yunanlılar aldatılacaktı. İtalyanlar, Antalya'daki planlarının yok olmasından korkarak durumu protesto edeceklerdi. Suriye'yi düşünen Fransızlar, bu kadar zengin ve Fransız hayranı bir bölgeyi terk etmemek için ne yapacağını düşünecekti. İngiltere'ye gelince, o zaten sakince Mezopotamya ve Filistin'e yerleşmişti. Son olarak, boğazların uluslararasılaşması ve Ermenistan'ın kurulması kaçınılmazdı. Ayrıca Osmanlı baskısı altında yaşayan Hıristiyan ırkları özgürleştirmek de kaçınılmazdı. Dahası Anadolu'da umutsuzca savaşmaya hazır ve geleneksel olarak çok hünerli 300 bin [*300 bin sayısı mübalağadır (ÖFA notu)*] Türk askeri vardı. Müttefikler, fetihçiler gibi Anadolu'nun ilçelerine ilerlemeden önce çok düşüneceklerdi.[505]

18 Ekim 1919. İstanbul Beykoz'da mukim sabık 1'nci Ordu Müfettişi Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Enver ve Halil Paşalar'ın Kuvâ-yı Milliye'ye müracaat ettiklerini Mustafa Kemal resmen tekzip ediyor*.[506]

19 Ekim 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğinden Hariciye Nezâretine telgraf gönderildi. Buna göre Ermeni ve Rum patrikleri beraberce Fevkalâde Komiser Vekili Richard Webb'i ziyaret etmişlerdir. Patrikler şikâyet ediyorlar ki iktidar, Damad Ferid'in sukûtunu müteakiben teessüs eden Müşir Ali Rıza kabinesiyle İttihadçıların eline yeniden geçmiştir binaenaleyh *Türkiye'deki Hıristiyan nüfus tehditle karşı karşıya*dır.[507]

The Philadelphia Inquirer (News Section) gazetesi, "Türkiye'de Ulusçu Hareket" başlıklı haber neşretdi. *Anadolu'daki direnişin 2. Abdülhamit'i tahttan indiren Jön Türklerce planlandığı ve uygulandığı öne sürülmüştür. Yazıya göre; İttihat ve Terakki Cemiyeti mütareke sonrasında Mustafa Kemal'in şahsında yeni bir kimliğe bürünmüştür. Ulusçu liderin engellenemeyen yükselişi, mevcut rejimin varlığını ciddi anlamda tehlikeye düşürmüştür. Padişahın tahttan indirilme ihtimalini kuvvetlendiren bu gelişmeler,*

[505] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 266-267.
[506] Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 670.
[507] FO 608/97, 19971; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 189-190.

kimi çevrelerde Türkiye'de Müttefiklerle müzakere edebilecek bir otorite kalmayacağı endişelerini körüklemiştir.[508]

20 Ekim 1919. Kafkaslar Bölge Komitesi ve Rus Komünist Partisi mensubu Viktor Naneyşvili, On Birinci Kızıl Ordu Siyasî Komiseri Sergey Mironoviç Kirov'a telgraf gönderdi. Naneyşvili, Nuri (Killigil) ile görüşmüştür. Ayrıca Halil (Kut) ile görüşmeyi de intizar etmektedir. *Böylece iki tarafın da birbirine beslediği güvensizliğe rağmen ortak düşman İngilzler ve Denikin ordusuna karşı Dağıstan'da bir cephe kurulur ve bunun başına Nuri Paşa getirilir. Bu anlaşmalar Astrahan'da bulunan S. M. Kirov aracılığıyla Moskova'ya bildirilir*. Naneyşvili, *Bakû'de bulunan Dr. Fuat Sabit* [Ağaçık] ile de mülakat etmiştir. *Fuat Sabit: "Bolşevizmin ülkemizde kurulması için sosyal, ekonomik hiçbir temel olmadığı gibi halkın anlayışı ve gelenekleri de buna karşı olduğundan hiç bir toplumsal reform çağrısına girişineden ne biçimde yardım edeceklerini" sorar. Şimdilik yol olmadığından ancak paraca yardım edebilecekleri cevabını alır*.[509] *Bolşevikler ve Türk ulusçuları arasında, Britanya İmparatorluğu'na karşı ortak bir cephe kurmak üzere anlaşmaya varılmıştır*.[510]

> Amacı sınırlı olan bu anlaşma gene "Karakol Cemiyeti"nin aracılığıyla gelişecek, daha geniş kapsamlı bir anlaşma tasarısına dönüşecektir. Ekim ayı içinde Kafkaslardan bir komünist temsilcisi İstanbul'da "Karakol"cularla görüşür. Bu temsilcinin adı Türk kaynaklarında Şalva Eliava olarak geçer. Oysa Şalva Eliava 1918'den 1920'nin Temmuz'una kadar Türkistan'dadır. Bu nedenle sözü edilen temsilci o olamaz. Belki de sözü edilen temsilci başka kaynaklarda adı geçen Albay İlyaçefdir. Ancak temsilci kim olursa olsun bazı görüşmelerin yapılmış olması gerekir, çünkü bir ay sonra "Kafkastaki yoldaşlarla her konuda görüşmelere girişmek üzere "Karakol Cemiyeti tam yetkili temsilcisi Baha Sait yoldaş" Bakû'ye varacaktır.[511]

Galatalı Şevket, Mustafa Kemal'e cevabî mektub gönderdi:

> İstanbul'da üç şubemiz vardır. Bunların azası kesirdir [çoktur]. Asker ve jandarma, sivillerin, memurinin kısmı kullisi, kıtaatın hemen kaffesi [birliklerin hemen tümü] elde edilmiş, fikri milli tezyit ve milli ahrarımızı Kongrece vahdeti milliye gibi tekmil milli gruplar ve namuslu zevatı meşhure ve münevvere maksada imale edilmişti [bütün ulusal gruplar, namuslu ünlü kişiler ve aydınlar amaca kazanılmıştı]. [...] Buradaki heyeti hafiyenin [gizli kurulun] taşradaki milli cemiyetlerin aleni vasıtai icraiye ve faaleleri haline getirilmiş ve hali hamiyette de ayni usul ile vazifelerine devam ettirilmekte bulunulmuştur. Hükümeti sabıka zamanında teşkilatı bir dereceye kadar ilerletilen ve bilatefrik bütün İslamlar dahil edilen …* ikmal edilmesine ve teşkilatımızın tevsiine ayrıca çalışılmakta ve Kuva-yı Milliye ilerledikçe aleni [açık] teşkilat yapılmakta ve düşünülmektedir. Fakat evvelce arzedilen mütaleattan [daha önce sunulan görüşlerden] dolayı berveçhibala

---

[508] Esen Ertuğrul, *ABD Basınında Türk Devrimi* [Doktora Tezi], 2026, s. 71.

[509] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 108-109.

[510] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 92.

[511] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 109. "Baha Sait hakkında bir çalışması bulunan Tevetoğlu'ndan naklen: Aslen Dağıstanlı olan Baha Sait, Türkiye'ye 16 yaşında iken gelmiş ve Harb Okulu'nda ve Harb Akademisi'nde okumuş, ancak kurmay binbaşı iken askerlikten emekli, Arapça, Farsça, Rusça, Almanca, Fransızca dillerini bilen, Urdu ve Çağatay lisanlarına da vakıf parlak bir şahsiyettir. İttihat ve Terakki'ye ne zaman, nerede ve nasıl girdiği bilinmemektedir. İttihat ve Terakki iktidarı sırasında resmi hiçbir görev almamıştır. Talat Paşa tarafından 1914-1915'te Tillis'e gönderilmiş ve Rauf Bey'le birlikte Hindistan seferine katılmıştır. Trabzonlu Hacı Ahmet Barutçu, Teşkilat-ı Mahsusa'cı Cevat Abbas ve Fuat Bulca, Baha Sait'in yakın dostları arasındadır. İttihat ve Terakki, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, Türk Ocağı, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, Milli Kongre ve Karakol Cemiyeti kurucusu olan Baha Sait, 14 Kasım 1918'de toplanan Milli Kongre'de Dr. Esat Paşa'nın yanındadır. Baha Sait Rusya'ya Karakol adına gönderilmiştir. 1920 yılının Mart ve Nisan aylarında Bakü'de kurulan Türk Komünist Fırkası'nın heyet-i merkeziye üyesidir." Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 292, dipnot 21. Selânikli Fuat Bulca, Mustafa Kemal'in akrabasıdır. Cevad Abbas Gürer de Mustafa Kemal'in yaveridir.

* Üç nokta, Mustafa Kemal'in sansürlediği kısımdır. Akşin ve Akal mütalaalarına göre sansürlenen kısımda bir cemiyetin ismi bulunmaktaydı. Bu da, kuvvetle muhtemel, *İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı*dır (Akal, 2018, s. 201).

kuvayi idare edecek heyetin hafi kalması [yukarıdaki güçleri yönetecek kurulun gizli] ve Anadolu'da sonuna kadar vazifesinde devam edecek olan Kuvayi Milliyeye istinat [dayanması] ve ayrıca hafi [gizli] teşkilat yapılmağa kalkışılma[ma]sının muvafık olacağı fikrindeyiz.[512]

21 Ekim 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi, "Jöntürkler Bir Kez Daha Yönetimde" başlıklı haber neşretti: *Yeni Türk hükümeti milliyetçilerin lideri Mustafa Kemal ile devamlı telgrafla iletişim* halindedir. *Mustafa Kemal yeni kabineyi onayladı. Türk basınının büyük bir bölümün Damad Ferid'in istifasını, rakibi Mustafa Kemal'in ve milliyetçi hareketin bir zaferi olarak yorumladı ve bu durum da meşhur İttihat ve Terakki Komitesi'nin yeniden yönetimi ele geçirdiğinin kanıtı oldu. Ayrıca, bu değişimin o zamana kadar talepleri tartışmasız bir şekilde kabul edilen müttefiklerin politikalarına karşı bir tavır olarak değerlendirilebileceği de* söylenebilir.[513]

20-22 Ekim 1919'da *Amasya'da Salih Paşa ile imzalanan üçüncü protokolde, Hey'et-i Temsiliye'nin seçimlerin özgürce yapılmasına karışmaması, yalnızca "İttihat ve Terakki'ye mensup ve orduda seyyiatlı eşhas"ın seçilmemesi için -öğüt verme yoluyla- çalışması öngörülmektedir*.[514]

23 Ekim 1919. Sivas Heyet-i Temsiliyesi, âzâlarından münazil 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet'i (Bele), *Aydın Cephesi Kuva-yı Milliye* Kumandanı tayin etti.[515]

İngiliz liberal *The Manchester Guardian* gazetesi "Türk Tehlikesi" başlıklı haber neşretti. *Haberin ayrıntılarında Türkiye'deki olayların daha endişe verici hale geldiği, iki ay önce Türkiye'nin İtilaf Devletleri kontrolüne tabi olduğu farz edilen ve kendi halkı için kabul edilebilir olan bir kabine tarafından yönetildiği ancak şu anda İttihat ve Terakki'nin desteklediği mutlak güce sahip Ulusçu lider Mustafa Kemal'in aracı olmaya gönüllü olan bir kabine olduğu belirtilmiştir. Ulusçuların ülkede baskın olmasının meclisin Ulusçuların istediği şekilde karar almasını gerektireceği ve bu durumda İtilaf Devletleri ile Ulusçuların isteklerinin uyuşmayacağı, Yakın Doğu barışının erteleneceği belirtilmiştir*.[516]

24 Ekim 1919. Mustafa Kemal, İstanbul matbuatından *Tasvir-i Efkâr* muharriri Ruşen Eşref'e (Ünaydın) Amasya'da İTC aleyhtarı beyanat verdi: *... İttihat ve Terakki, siyaseti itibarıyle de iflâs etmişti. ... O fırkaya mensup olan zevat, mevki-i iktidarda iken, milletimizin ihtiyacına, mizacına teallûk etmiyen istilâcuyane bir politika takip ettiler. Kendi toprağı himmet ve itinaya muhtaç iken, bu milletin gözlerini başka noktalara tevcih etmeğe çalışan bir siyaset, tabiî bir siyaset değildi. Binaenaleyh iflâsa mahkûm idi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin emeli ise o siyasetten dolayı bu hale gelen zavallı memleketi ve toprakları nameşru emperyalizm ve kolonizasyon siyasetleriyle istilâya, parçalamağa çalışan yabancı mütecaviz kuvvetlere çiğnetmemek!...*[517]

İspanyol *El Dia* gazetesi "Milliyetçi Türklerin Şartları" başlıklı haber neşretti: *Milliyetçi hareket ile yeni Türk hükümeti arasında müzakereler yapıldı*. Mustafa Kemal, yeni hükümete birtakım şartlar önermiş ve temin edildikleri vakit Ali Rıza Kabinesini destekleyeceğini belirtmiştir:

1. Hükümet, Erzurum ve Sivas kongrelerinin kararlarına ve isteklerine saygı duyacak.

2. Temsilciler Meclisi toplanana kadar, hükümet, ülkenin geleceğini etkileyecek herhangi bir anlaşma imzalamayacak.

---

[512] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 200-201.
[513] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 267-268.
[514] Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 1999, s. 30.
[515] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 96.
[516] The Guardian, 23 October 1919, *The Turkish Danger*, p. 6; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 57. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[517] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçler*, c. III, s. 8; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 67-68.

3. Eskiden olduğu gibi, barış konferansına katılacak olan Türk delegeler, yetersiz kişiler arasından seçilmeyecek ve heyetin içerisinde milletin inandığı ve güvendiği kişiler olacak.

*Merkezî hükümetin bu koşulları kabul etmesi durumunda, Mustafa Kemal kesinlikle başka koşullar da öne sürecektir. Bu koşullar arasında siyasi suçlulara yönelik genel bir af ilan edilmesinin yer alacağı ve cinayet suçlularını ve savaş esirlerine zulmedenleri içermesi durumunda, müttefiklerin bu affı reddedecekleri de ifade edilm*ektedir.[518]

27 Ekim 1919. Refi Cevad (Ulunay) *Alemdar* gazetesine başmakale neşretti:

[..] 1- Harekat-ı Milliyeye tarafdarız.

2- Harekat-ı Milliyede İttihadcılık olmamak şartile.

Şimdi ikinci noktayı tedkik edelim. Harekat-ı Milliyede İttihadcılık var mıdır?

Mustafa Kemal Paşa İttihadcı değildir. Fakat Harekat-ı Milliyeye sokulan şahsiyetlerin ekseriyet-i azamîsi İttihadcıdır. Bunu da asarıyla anlıyoruz ve bittabi bu memleketin tekrar İttihadcı pençesine düşmemesi içün milleti intibaha davet ediyoruz.

İttihadcılık denilen şeyin temessül etmiş bir şekli yokdur. İttihadcılar hareketlerile kendilerini belli ederler. Mesela öperken hart! diye ısırırlar. Okşarken çimdiklerler. Habsederler, işkence ederler. Sonra asarlar, yakarlar. Öldürürler. Sokakda saklanarak dan diye vururlar. Soyarlar, kanını emerler, parasını alırlar. İlh..

[3 satır sansürlenmiştir.]

1- Birkaç kişi Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Beği Eskişehir Köprüsü üzerine güpe gündüz tabanca ile vurdu, öldürdü. Zavallı aile babası üzerine tabanca havale edildiği zaman iki elini havaya kaldırarak: "Etmeyiniz! Vurmayınız! Ben bîgünahım!" diye bağırıyordu.

2- Ankara Hareket-i Milliye Reisi Ali Fuad [Cebesoy] Paşa köyleri basarak köylüleri haraca bağladı.

[5 buçuk satır sansürlenmiştir.]

4- Anadolu taunundan kaçar gibi merkeze doğru muhacerete başladılar.

5- Şuradan buradan toplanan memurlar, tahtelhıfz Sivasa sevk edilerek habs ve tevkif edildiler.

6- Bazı memurin istifaya mecbur edildiler.

[2 satır sansürlenmiştir.]

Bunlar şimdilik ıttıla-yı kesb etdiğimiz vekayidir. Ve bu vekayi su katılmamış İttihadcılıkdır. Buna Mustafa Kemal Paşa gibi bir adamın hiçbir zaman müsaade edeceğine ihtimal vermiyoruz.

O halde? O halde bunu yapanlar, Harekat-ı Milliye arasında nasılsa sokulmak fırsatını fevt etmeyen eski belalılardır. Demek oluyor ki Harekat-ı Milliye arasından bu kabil adamları birer tekme ile fırlatıb atmazsa bittabi İttihadcılık makinesinden kendini kurtaramaz. Ankarada vuku bulan yolsuzlukları yakinen biliyoruz. Bu adamlar [Sivaslı Şeyh Receb ve rüfekası] da şikâyet ediyorlar. Ne diyeceğiz? Harekat-ı Milliyeye tarafdar bir gazeteci olarak söylüyorum. Ne diyeceğiz? Ne yapacağız? [..][519]

28 Ekim 1919. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi talimatı mucibince Payitaht ile Konya arasındaki posta ve telgraf hattı kesilmiş durumda. Tecrit edilmiş haldeki *Konya'da Suğla gölü bölgesinde 27 köyün eşrafı*, (herhalde Konya'yı teftişe gelen İngiliz irtibat subayına teslim

[518] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 268-269.
[519] Alemdar, 27 Teşrîn-i evvel 1335-1919, Numero 315-2616, *Yine Sivas Telgrafı*, s. 1.

etmek suretiyle) İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserine ulaştırılması üzere bir muhtıra kaleme aldılar:

Bozkır'da Kuva-yı Milliye adıyla örgütlenen İttihat ve Terakki Komitesi, seferberlik buyruğu vermiştir. Bunlar, bir vesileyle eşrafın, önde gelen kişilerin ve okumuş sınıfların evlerine baskın vermiş ve yağma etmişlerdir. Millî kuvvetleri halkın tanıması için top ve makineli tüfeklerle bâzı yerlerde ateş açmışlar ve müslüman, hıristiyan birçok kişiyi öldürmüşlerdir. Kayacık, Ahırlı gibi köylerde 8-10 evi topla yıkmışlardır. Posta ve telgraf bağlantısı kesildiğinden yüksek makamlara bu zulmü duyuramıyoruz.

Mütareke hükümlerine göre, Hükümetimiz, Kuva-yı Milliye'ye karşı koyacak yeterli güçten yoksundur. Bu nedenle, gerekli yardımı mümkün olan hızla İngiliz Hükümeti'nin yapmasını rica ederiz.

Bu raporu alır almaz, Sir, Kuva-yı Milliye'nin ateş ve zulmünden Bozkır'ı kurtarmak amacıyla yardım elinizi uzatmanız için yalvarırız.[520]

29 Ekim 1919. Harekat-ı Milliyenin İstanbul ile Sivas merakizi arasında gerilim vuku buluyor:

29/12/1335

Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Salâhattin Beyefendiye:

Harbiye Nezaretinden gelen telgrafa verilen cevap aynen takdim olundu. Bu bapta mütalaaları mercudur.

1. Birçok erkân ve ümera açıktadır. Tutulan meslek, kolordulara erkân, fırkalara miralay rütbesindeki ümeranın tayini imkânını aramaktır.

2. Bu sayede birçok müracaatın önü alınmış ve harice bir hayli zabit sevk edilmiş olacaktır.

3. Zaten tayinlerde müdafaa-i milliye nokta-i nazarı göz önünde duracaktır.

4. On ikinci Kolorduya Nazilli cephesine Nurettin Paşa'nın tayini ve maiyetlerine çokça bir maiyet terfiki mutasavverdir.

5. Nezaretin nokta-i nazarına heyet-i aliyelerinin muhalif düşüncesini muvafık görmediğim gibi müttehaz mesleğim kuva-yı milliye ile Anadolu'ya büyük rütbeli çokça zevatı göndermiş olmak. Açıkta kalmış muktedir erkân ve ümeranın terfiye hallerini temin etmek gibi düşüncelerin heyet-i aliyelerince teshilini ümit etmek hakkını kemal-i ehemmiyet ve hararetle muhafaza etmekte bulunduğunu arz eylerim.

Harbiye Nazırı Cemal

Cevap Sureti:

Ali Fuat Paşa'nın kumandadan infikakını esasen hiçbir vakit kabul etmedik. Bu sebeple Ahmet Fevzi Paşa'nın Yirminci Kolordu kumandanlığına asaleten tayini mevzuubahis olamaz. Binaenaleyh Yirminci Kolordu Kumandanlığı meselesinin hal-i hazırıyla kalması zaruridir. Yani Mahmut Bey, Ali Fuat Paşa emr-i kumandayı deruhte edinceye kadar vekâlette kalacaktır. Sulh takarrür edip ordunun alacağı şekil tamamen taayyün etmedikçe tasvip buyurulan prensibin mevki-i tatbike konulması fayda yerine mahazir-i azimeyi cami olacaktır. Harpte bilfiil iktisab-ı mevki ve makam etmiş zevati madun vaziyete indirmekle gayr-i memnun bir hale sokmayı istilzam edecek bu nabemevsim teşebbüsat, teşkilât-ı milliye için çalışmakta ve bu uğurda sonuna kadar ibraz-ı fedakâri etmeye ahd ve misak eylemiş bulunan bu zevatı işbaşından ayırmakla da vahdet-i milliyeye en muzır bir tesir yapacaktır.

Açıkta kalmış muktedir zevatın kolordu mıntıkalarında münhal birçok mıntıka ve mevki kumandanlıkları ile ahz-ı askerlerde istihdamları suretiyle terfiye halleri mümkün olduğundan bu zevatın bu gibi mahallerde istihdam edilmek üzere kolordular emrine tayinleri muvafik olur. Asıl ko- lordu firkalanın muhtaç olduğu ufak rütbeli erkân-ı harp zabitanıyla İstanbul'a yığılmış olan etibbanın bir an evvel taşraya gönderilmesi lazımdır. On İkinci Kolorduya gelince: Bu Kolordu bilfiil muharebe eden kuva-yı milliye ile anlaşmış ve teşrik-i mesai

[520] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1043-1044.

etmiş, vatan müdafaasında fiile müstenit bir itimat-ı mütekabile tahassul eylemiş bulunduğu için tebdil katiyen caiz olmadığından başka, oradaki vaziyetin de buna asla tahammülü yoktur. Arz-ı tazimat eyleriz efendim.

Heyet-i Temsiliye namina Mustafa Kemal

***

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Harbiye Nezaretinin teşkilât namı altında şu aralık yapmak istediği tebeddülâta dair terviçnamesi ile cevapname-i alileri mütalâa kılındı.

Meselede şahsiyet-i acizanem de bulunduğundan bidayette nezaretin işarını bilâ-mutalaa aynen çektirmiştim. Sulh takarrür ve ordunun akıbeti kat'i olarak taayyün ettikten ve buna göre bir teşkilat ve heyet-i mevcudede tasfiye icra olunduktan sonra orduda ipkası elzem zevatın bir mukarrerata teb'an istihdamı muta ve muhterem olacağı azade-i arzdır. Fakat Anadolu'ya büyük rütbeli dört zat göndereceğiz diye sulhtan evvel ortalığı kâmilen hercümerç etmenin, masarif-i beyhude ihtiyarından başka, bir kısmının da beyhude tasfiye ve ihraç ile perişan edilmesinin ve tekmil kitaat-ı askeriye kumandasının yabancı ellere verilmesinin manasını anlayamadım. Bu kadar gayret İstanbul'daki dört paşanın ikdan için değilse daha derin bir mana teemmülü zaruridir.

Temmuzdan beri kolorduya muktedir zabit ve ümera talep ettiğim halde bir şey gönderilmiyor. Nezaret firarî zabitleri, mezunları iade etmiyor. Bir seneden beri kolordunun levazım reisi, istihkâm kumandanı yoktur. Kolordu ve firkalanın erkân-ı harbiye zabitanı noksandır. Fırkalara yeni baştan miralaylanı vermeyi düşünürler. Ceman kolorduda bugün 5 er- kân-ı harp zabiti, 9 miralay kumandan, 17 sunuf-ı muhtelife tabur kumandanı, 61 sunuf-ı muhtelife yüzbaşı, 55 mülazım-i evvel, 100 mülazım-i sani münhal vardır. Bu nevakis ikmal edilirse ve nezaret inayet ederse Anadolu'da canlı bir kolordu vücut bulabilecektir. Diğer kolorduların aynı halde olduğunu zannederim. Bu cihete bilhassa sarf-ı dikkat ve inayet buyurulmasının, icap edenlere işar ve ihtarı melhuzu rey-i alileridir, efendim.

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin[521]

Sivas'da içtima eden askerî cunta, mukarreratını alakadarlara tamim etti:

29/11/1335

1. Meclis-i Mebusanın mahall-i içtimai,

2. Bade'l-ictima Heyet-i Temsiliye ve teşkilât-ı milliyenin alacağı şekil ve tarz-ı faaliyeti,

3. Paris Sulh Konferansı'nın hakkımızda müspet veya menfi bir karar vermesi haline karşı tarz-ı hareket,

gibi mevadd-ı mühimmeyi müzakere ederek taht-ı karara almak üzere 12., 15., 20., 3. Kolordu Kumandanlarıyla Erkân-ı Harbiye Reisi 29/10/1335 tarihinde Sivas'a davet olundu. 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat ve 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşalar Hazeratı Sivas'a geldiler. Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Salâhattin Beyefendi de zaten Sivas'ta bulunuyordu. 12. Kolordu Kumandanı mıntıkasının ahval-i fevkalâdesi ve kendisinin vazifeyi yeni deruhte etmiş bulunması hasebiyle mahall-i memuriyetinden ayrılmayı mahzurlu görerek Erkân-ı Harbiye Reisi Binbaşı Şemsettin Bey'i gönderdi. 13. Kolordu vaziyeti itibariyle pek nazik olduğundan ve Heyet-i Temsiliyece verilecek kararlara itimadı bulunduğundan bahisle mahallinden adem-i infikâkları tensip edildi. 16/11/1335'ten 29/11/1335 tarihine kadar kolordu kumandanlarının iştirakiyle Heyet-i Temsiliyece icra olunan müzakerattan bâlâdaki mevadda taalluk eden mukarrerat ber-vech-i zirdir:

[521] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 403-405.

1. Meclis-i millinin İstanbul'da içtimaındaki mezahir ve mehalike rağmen hükûmet-i seniyyenin hariçte içtimaa adem-i muvafakati yüzünden ve memleketi buhrana duçar etmekten ictinaben İstanbul'da içtimai zarureti kabul edildi. Ancak atideki tedabirin ittihazı lüzumu takarrür etti.

A-Bilumum mebusları vaziyet hakkında tenvir ile münferiden mütalaalarını talep etmek,

B-Mebuslar İstanbul'a gitmeden evvel Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Edirne gibi mahallerde kısım kısım toplanarak meclis-i millinin içtimaina nazaran gerek İstanbul'da ve gerek hariçte alınması lazım gelen emniyet tedabirini ve programımızın esasatını müdafaa edecek kuvvetli bir grubun vücuda getirilmesi esbabını tezekkür ve teemmül eylemesi.

C-Teşkilat-ı cemiyyeti süratle teşmil ve tarsin için kolordu kumandanlarının mintika kumandanlıkları ve ahz-ı asker rüesası vasıtasıyla delalet-i seria-ı fiiliyede bulunmaları.

D-Bilcümle rüesa-yı memurin-i mülkiyeden her ihtimale karşı teşkilât-ı milliyeye sadakatte bulunacaklarına dair söz almak ve kendilerinin vesait-i mevcudeleriyle teşkilât-ı cemiyeti taazzuv ettirmeye sürat-i mümküne ile tevessüllerini talep etmek.

2. Meclis-i milli İstanbul'da içtima ettikten sonra mebusan emniyet ve serbest-i tam ile ifa-yı vazife-i teşriiye eylemekte olduklarını teyit edeceği güne kadar Heyeti Temsiliye şimdiye kadar olduğu gibi hariçte kalarak vazife-i milliyesine devam edecektir. Ancak bilcümle livalardan mebus olan zevattan intihap edilmek üzere birer, vilâyet ve müstakil livalardan ikişer zatın nizamnâmenin sekizinci maddesine istinaden Heyet-i Temsiliye azası olarak Eskişehir kurbünde cem edilerek vaziyetin tavzihi ve meclis-i mebusanda suret-i hareketin takriri tezekkür edilecektir. Bu içtimai müteakip Heyet-i Temsiliye suret-i münasibede takviye olunduktan sonra diğer zevat İstanbul'a meclis-i milliye gidecektir. Heyet-i Temsiliyenin vazifeye devam ettiği müddetçe teşkilât-ı milliyenin şekil ve tarz-ı faaliyeti nizamnâmede münderiç olduğu gibi olacaktır. Meclis-i Mebusan emniyet-i mutlaka içinde bulunduğunu teyit ettiği zaman Heyet-i Temsiliye nizamnamede mevcut salahiyetine istinaden umumî kongreyi içtimaa davet ederek on birinci madde mucibince cemiyetin alacağı vaziyet-i atiyenin takarrürünü kongrenin kararına terk edecektir. Kongrenin mahall-i içtimai ve suret-i inikadı o zamanki ahvâl ve icabata tâbi olacaktır. Kongrenin davet olunduğu zaman ile inikadı arasında geçecek müddet zarfında Heyet-i Temsiliye hükûmet-i merkeziye ve Meclis-i Mebusan riyaseti ile mecburiyet-i kat'iyye görmedikçe münasebat-ı resmiyede bulunamaz.

3. Paris Sulh Konferansı hakkımızda menfi bir karar verdiği ve hükümet ve meclis-i millice kabul ve tasdik edildiği halde vesait-i seria-i münasibe ile irade-i milliye bilistimrac nizamnâmede musarrah olan esasatın istihsaline çalışılacaktır.

Mustafa Kemal, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat, 3. Kolordu Kumandanı Salâhattin, 12. Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi Şemsettin, Ahmet Rüstem, Hüseyin Rauf, İbrahim Süreyya, Hakkı Behiç, Ömer Fevzi, Vasıf, Mazhar Müfit, Bakir Sami, Hüsrev, Rasim.[522]

31 Ekim 1919. İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, Madrid'e "Bahriye Nazırı Salih Paşa ve Sadrazam Arasında Anadolu'daki Ulusal Örgüt Hakkında Yazışmalar" başlıklı rapor gönderdi. *Daha önce dirsek teması olarak yorumladığı Bahriye Nazırı Salih Paşa ve Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa görüşmesinin, bir uzlaşma ile sonuçlandığını bildirmektedir. Salih Paşa, ulusal örgütün koşullarını içeren iki yazışmayı Sadrazam'a iletmiş; -yerine getirilip getirilmeyeceği belli olmasa da- koşulların büyük bir çoğunluğu, Padişah, Sadrazam ve Meclis-i Vükela tarafından kabul edilmiştir. Elçi, "ulusal örgütün" ilk baştaki amacının, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin acizliğini kanıtlamak olduğunu; yerine gelen Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin verdiği sözlerden başlarda tatmin olmuş göründüğünü yazmaktadır. Bu gelişmeler yaşanırken, İtilaf Devletleri yetkilileri; ulusal örgütten korktuklarını ispat eden bir tutum takınmışlardır. İstanbul basınının; Anadolu halkının ulusal örgütten dolayı zarar gördüğü, Mustafa Kemal Paşa'nın ulusal çıkarların aksine ve ülkeyi barış konferansında zor durumda bırakacak şekilde hareket ettiği yönünde haber ve yazılar yayınlamasını sağlamaktadır. Elçi Servert, ulusal örgütün bu tür aşırılıklardan*

[522] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 401-402.

kaçındığını; fakat her ayaklanmada olağan olduğu üzere, bazı bölgelerde ulusal örgüt karşıtlığının görüldüğünü bildirmektedir.[523]

Ekim 1919. İttihadçı Sivas Heyet-i Temsiliyesi askerî cunta yönetiminin başvurduğu yöntem ve vasıta silah idi:

> "Mebusların fikirlerinden vazgeçenleri öldürmeye bile karar vermiş ve mütalaat serdetmiştim. Orada [İstanbul'da] bir teşkilat yapmak elzemdir. Ve bunu biz yapmalıyız." (Mustafa Kemal, 17 Ekim.) "Hariçteki teşkilat kuvve-i bazu ile oldu. Kaç insanı tehdit ettik." (Kâzım Karabekir, 17 Ekim). "Biz milli kongreleri yaparken, karşımıza çıkan kuvvetleri nâmeşru dedik, ezdik. Ve bunda haklı idik. Bu seferki muhalefeti de yine ezecek miyiz?.. Bugün teşkilat-ı milliye teşkilat-ı askeriyenin başka bir şeklidir. Ve askerlik gibi memleketin her tarafına yayılmıştır." (Kâzım Karabekir, 18 Ekim). "Heyet-i Temsiliye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şimdiye kadar gösterdiği sermaye maddi kuvvettir. Müsellâh kuvvetlere kumanda ediyor." (Rauf Bey, 18 Ekim). Aynı üsluba Karakol'un [İttihadçı Karakol Cemiyeti'nin] programında rastlıyoruz: Md. 4 "Karakol'un dahildeki faaliyeti: ... her hürriyeti boğan, her hakkı ezen ve yalnız kuvvet ve menfaat önünde secde eden müstebidlere karşı indeliztırar silahi ihtilale sarılacak ve kırılmaz bir azim ile yumruğunu sallayacak..."[524]

1 Kasım 1919. *Fransız Kara Kuvvetleri Arşivi'nde yer alan 1 Kasım 1919 tarihli resmi raporda,* [..] *Mustafa Kemal organizasyonunun Arap memleketleri, Kilikya ve Kürdistan dışında bütün Osmanlı İmparatorluğu'na hakim olduğu; fakat Mustafa Kemal'in istekleri karşısında Ali Rıza Paşa'nın çekilerek yerini İzzet Paşa'ya bırakabileceği, ancak İzzet Paşa'nın Mustafa Kemal'e "iktidara geldiği takdirde Heyet-i Temsiliye diktatoryasını kabul etmeyeceğini" söylediği belirtilmektedir. Mustafa Kemal'in ulusal hareket politikası ise şöyle yorumlanmaktadır*:

> Mustafa Kemal'in gücü (yıldırma ve moral gücü), gerçekte Osmanlı Hükümeti'nin ve İngiliz yönetiminin zayıflığından kaynaklanmaktadır… Mustafa Kemal'in arkasında askerler ve ordu bulunmakla birlikte, ayrıca, mesuliyet almaktan korkmayan tek parti olan İttihat ve Terakki Partisi de O'nu desteklemektedir. Her ne kadar sırtını eski İttihatçılara dayasa bile Mustafa Kemal İttihatçı değildir. O, samimi bir vatansevere benzemektedir… Mustafa Kemal Arap Yarımadası'nın güneyine, İran'ın doğusuna ve Rusya'nın güneyine el koyarak kolayca Osmanlı İmparatorluğu politikasını kontrol edebilecek olan İngiltere'nin Türkiye'nin en büyük düşmanı olduğunu anlamıştır.[525]

İspanyol *El Dia* gazetesi, "İngiltere'ye Karşı Türk Düşmanlığı" sernameli haber yayınladı: *Türk milliyetçileri arasında İngiliz politikalarına karşı yoğun bir nefret olduğu belirtilmektedir. Amerikan gazeteci, Mustafa Kemal'in İngiltere'nin Türkiye'yi yok etmek istediğini düşündüğünü, bu suçlamanın bütün ülkede var olduğunu ve isimleri farklı olsa da benzer organizasyona sahip milliyetçilerin veya İttihat ve Terakki Komitesi'nin İngiltere'nin Türkiye'de manda yönetimi fikrine tamamen düşman olduklarını vurguladığı da ifade edilmekte*dir.[526]

El Dia gazetesi, "Türk Tehlikesi" sernameli haber neşretti. *Müttefik Yüksek Konseyi'nin Türkiye'deki olaylar karşısındaki pasifliği*, *Türk tarafın başarılarının yoğunlaşacağının göstergesi*dir. *İki ay önce Türkiye, müttefiklerin denetimini kabul eden bir hükümet tarafından yönetilirken artık yönetimde halkın sesine kulak veren ve milliyetçilerin lideri Mustafa Kemal'in ve İttihat Terakki Komitesi'nin unsuru olan bir hükümetin vardır*. *Gerçekte Sultan bu hükümetin kurulmasına müdahale etmedi ancak adı geçen komitenin dâhili ve harici nitelikte pek çok şartını kabul etmek zorunda kaldı*. *Bu şartlardan biri meclisin toplanması ve hükümetin Türkiye'nin geleceğini etkileyecek hiçbir müzakereye girişmemesi*dir. *Bu*

---

[523] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 303-304.

[524] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 243-244, dipnot 550.

[525] *Cheteau de Vincennes*, 7 N 3210, D. 1, s. 1-2; Aktaran: Bige Yavuz. (1994). *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)* (s. 37). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[526] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 264.

*şartın kabulü, ülkeyi artık milliyetçilerin yönettiğinin ve meclisin de bu komitenin sözünden çıkmayacağının kanıt*ıdır. *Milliyetçiler, Türkiye'nin ne toprak ne de güç olarak herhangi bir şekilde küçülmesini kabul etmeyeceklerdi*r. *Ancak birçok gizli anlaşma yaparak ülkeyi bölmeyi planlayan müttefiklerin bu arzuya razı gelmeyecekleri aşikârdı*r. *Bu zıtlığa rağmen, müttefikler, milliyetçilere karşı hiçbir şey yapmadan duruyorlar ve bu da Asya'da başarılı bir barış antlaşması imzalanma ihtimalini azaltıyor*.[527]

2 Kasım 1919. ABD'de münteşir *The Courier-Journal* gazetesi "Yine Jön Türkler" başlıklı haber neşretdi: *Yazıya göre, bu bilginin ehemmiyeti bugünkü ulusçuların dünün Jön Türkleri olmalarında yatmaktadır. Anadolu'dan alınan haberlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eskisinden güçlü bir şekilde geri döneceğine yönelik emareler bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın son zamanlardaki başarıları yeni bir Jön Türk uyanışına işaret etmektedir. Neticede Anadolu'da bir "Mustafa Kemal Türkiye'si" kurmaya çalışan ulusçu hareket, Osmanlı Hükümeti için aşılması zor bir tehdide dönüşmektedir*.[528]

İspanyol *El Pais* gazetesi yazıyor: *Artık Türkiye'nin geleceğine karar verilmesi gerek*iyor*, müttefiklerin bu konuda faaliyette bulunmaması sorunu büyüterek gerçekten tehlikeli bir hale soktu ve bu süreçte Türk milliyetçileri Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha da güçlü hale geldi. Şubat veya Mart ayında hiç kimsenin Türkiye'nin bu kadar güçlenebileceğini düşünemedi. Artık Antalya'nın İtalya'ya mı, İzmir'in Yunanistan'a mı, Suriye'nin Fransa'ya mı ve Ermenistan'ın Ermenilere mi verileceğini sorgulamanın faydasız olacağı* aşikârdır. *Korkunç bir diplomatik yıkımı engellemek için bütün müttefiklerin birleşmesi gerek*mektedir. *Müttefikler başarılarının meyvelerini kaybetmemek için bu birli*k *kaçınılmaz*dır. *Büyük bir askeri işgali kim gerçekleştirebilece*ktir? *Bu kritik zamanda bütün müttefiklerin bu konuda Fransa'yı desteklemesi gerek*mektedir.[529]

3 Kasım 1919. Sivas'da Heyet-i Temsiliye nam idarî heyet mahremane içtima ediyor (4 kişi). Tutanakta, ecanible temaslar hakkında dikkat çekici ifadeler yer alıyor: [İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri] *Bristol ile suret-i hususiyede görüşülüp görüşülmediği* [İttihadçı Kara] *Vasıf Bey'den soruldu.* [..] *Anadolu'da teşkilât-ı milliye hakkında tedkikatta bulunmak üzere hareket edeceği haber alınan ecnebilerden mürekkep heyetin teşkilâtın kuvvet ve mekneti hakkında kat'î kanaatla avdetlerinin te'mini alâkadarâna yazıldı*.[530]

ABD'nin İstanbul Elçiliği görevlisi Stanav, ABD Dışişleri Bakanına telgraf gönderdi:

Telgraf

Dışişleri Bakanlığı
Washington

3 Kasım 1919, İstanbul

On beş Kasım'da Suriye'den gelerek, İngilizleri takviye için, İstanbul bölgesinde toplanmış bulunan Fransız birliklerinin ayrılması eğilimi, başkentte Fransız prestijini artıracaktır. Çünkü onları buradaki varlığı pek hoş karşılanmıyor. Milliyetçi çevreler bu davranışın Fransızlar açısından akıllıca olduğunu belirtiyorlar.

Gene de Türkiye'nin geleceği konusunda bir İngiliz-Fransız-İtalyan anlaşması mevcut değil. Sanıyorum buradaki İngilizler, merkezi Kafkaslarda olan *Enver Paşa* tarafından yönetilen, ayrıca Mısır ve Hindistan'da İngilizleri rahatsız etmeyi amaçlayan *Turancı* görüşün gücünü anlamıyorlar sanıyorum. Bu akım dini olmaktan çok ırkçıdır. Mısır'da yeni patlamalar olacağı haberini güvenilir kaynaklardan aldım. Turancılığa karşı en iyi

[527] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 269-270. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[528] Esen Ertuğrul, *ABD Basınında Türk Devrimi* [Doktora Tezi], 2026, s. 70-71.
[529] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 270.
[530] Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, 1974, s. 43-44.

çare Rusların Kafkasya'yı işgalidir ve bunda İngilizlerin Gönüllü Orduyu son zamanlarda desteklemeleri hesaba katılabilir.

Stanav
Amerikan Elçiliği[531]

6 Kasım 1919. İngiliz liberal *The Manchester Guardian* gazetesi, "Anadolu'daki Türk Ulusçular" başlıklı haber neşretti. *11 Ekim'de yazılmış İzmir'den gelen bir mektuba yer verilmiştir. Millî Mücadele Hareketi hakkında bilgi veren haberde, Anadolu'daki Ulusçu Hareketin zemin kazandığı, lideri Mustafa Kemal'in İstanbul'daki Merkez Hükümetle olan bağlarını attığına dikkat çekilmiştir. 100.000 kişilik gönüllü bir ordu kurulduğu, Ulusçuların bazı illeri işgal ederek Yunan Birliklerine büyük bir saldırı hareketi planladıkları ve bu hareketin başarılı olduğu takdirde Türklerin Yunanları İzmir çevresine sıkıştıracağı belirtilmiş ve bu duruma sebep olan gelişmenin Ulusçu programdaki Anadolu ile tüm bağlantıların kesilmesi olduğu iddia edilmiştir*.[532]

9 Kasım 1919. Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi, Hahambaşı Haim Naum mülakatını "Osmanlı milliyetçi hareketi Müttefik Devletlerine karşı yönelmiş değildir" sernamesiyle neşretti:

Mustafa Kemal Paşa'nın milliyetçi hareketi bir gerçektir. Anadolu'nun bütün halkı onunla beraberdir; denildiğinden daha zayıf bir orduya sahiptir; bu ordu eski düzenli ordunun kalıntılarından kurulmuş, gönüllülerle genişletilmiştir; donanım açısından çok zayıftır ve bulma imkânı da yoktur.

Bu hareket Müttefikler için ve özellikle, Suriye, Kilikya ve birkaç Türk vilâyetinin büyük kısmında görevi bulunan Fransa için tehlikeli midir diye soruyorsunuz. Doğruyu söylemek gerekirse, sanmıyorum. İşte delillerim:

Millî hareket, hemen hemen resmî bir karakter kazanarak uslandı. Damat Ferit hükümeti sırasında Mustafa Kemal isyancı idi. Bugün ise mareşal Rıza Paşa'nın başında bulunduğu hükümetin nerede ise yardımcısıdır. Mustafa Kemal ne macera peşinde koşan biridir ne de fanatiktir. Türkiye'nin iç durumunun nezâketini bilmektedir ve bu durumu kötüleştirmek için hiç bir şey yapmayacaktır.

Sultanına sadıktır ve asla emirlerinden çıkmaz. Onun programı -ki bütün Türkiye'nin programıdır- basit bir formülden ibarettir: Mösyö Wilson'un prensiplerinin eksiksiz uygulaması, yani Osmanlı bölgelerinin Osmanlı kalmaları. Daha ileri gitmiyor.

Eğer bazı hoşnut olmayan Araplar, Fransa ve İngiltere'ye karşı mücadele için Mustafa Kemal'den destek göreceklerini söylerlerse inanmayın...[533]

10 Kasım 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Sör John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a gönderdiği muhtırasında *Mustafa Kemal ayrı bir hükümet için vergi topluyor* dedi.[534]

Lord Curzon'a Istanbul'dan gönderilen 10 Kasım 1919 tarihli raporda Istanbul Hükûmeti'nin parasızlığı anlatılır. Anadolu'daki gelirlere Mustafa Kemal'in el koyduğu iddia edilir. Sıkıntıdaki Istanbul Hükûmeti'ne para yardımı yapılırsa, bunun bir bakıma milliyetçileri sübvansiyone etmek anlamına geleceği ileri sürülür.[535]

11 Kasım 1919. Samsun'daki İngiliz Kontrol Subayı Yüzbaşı Perring rapor veriyor: *Mustafa Kemal'in Padişah tarafından gönderildiği iddiasının doğru olmadığı anlaşıldığından, ulusçu hareket, artık hiç tutulma*maktadır. *Mali desteği tehditle elde* etmekmektelerdir. *Yunanlılar ülkeyi istilaya devam*

[531] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 43-44. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[532] The Guardian, 6 November 1919, *Turkish Nationalists In Asia Minor*, p. 9; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 58.
[533] Le Matin, 9 Novembre 1919, p. 1; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 92-93. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[534] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 223.
[535] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1005, dipnot *.

etmezler ya da büyük, bağımsız bir Ermenistan kurulmazsa, Mustafa Kemal *hareketi*nin *istikbali* yoktur.[536] Diğer bir deyişle Padişah'ı kandırmış Mustafa Kemal'in sönümlenmekte olan cuntacı hareketinin devletleşebilmesi için mesela Yunan işgalinin kontrollüce genişletilmesi lazımdır.

Sivas'da Heyet-i Temsiliye mahrem içtima ediyor. Şu karara varıyor: İttihadçı lider sabık Sadrazam Mehmed Talat'ın *Almanya'da Kuva-yı Milliye'ye silah yolladığı hakkindaki* Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi *neşriyatının İstanbul basınınca "tezyifkârane" bir surette yalanlanması* için Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı İttihadçı Galatalı Şevket'e talimat verilmesi.[537]

Sivas Zara'da Rüşdiye Mektebi binasında, Muvahhidin Cemiyeti Kongresi gizli içtima ediyor. Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf (Orbay), İsmail Hami (Denişmend) hazirun arasındadır. Aynı zamanda gizli Sivas Heyet-i Temsiliyesinin de azası olan Bekir Sami (Kunduh), Muvahhidin Cemiyetinin maksadını izah ediyor:

> Türkiye'nin son savaştan mağlup olarak çıkması bize bir gerçeği göstermiştir. Hıristiyan dünyası, Müslüman dünyasını kendi despotik boyunduruğu altına almak arzusu taşımaktadır. Müslüman güçlerden alınan haklar ki, bu haklar daha küçük Hıristiyan milletlere verilmiş olacaktır. Mısır, Hindistan, Fas, Cezayir, Tunus ve Afrika'da Trablusgarp'ın haline bakınız. Tum bu ülkeler İngiliz, Fransız veya İtalyan boyunduruğu altında inlemektedirler. Despotizm altında inleyen bu halkların Müslüman olmaktan başka suçu var mıdır? Bunların Habeşistan ve Karadağ halkı kadar bağımsızlığa liyakatleri yok mudur? Bu vaziyet karşısında bağımsızlığımıza ve mevcudiyetimize karşı ittifak içinde bulunan, Hıristiyanlığın fanatik saldırılarına karşı koyabilmek için samimi bir şekilde İslam'a sarılmak zorundayız. Peygamberimizin talimatları doğrultusunda tüm Müslümanlar arasında ittihadı ve kardeşliği tesis etmek durumundayız. Zira emniyetimiz için başka bir yol söz konusu değildir. Bundan dolayıdır ki, programını okumuş olduğunu cemiyet kurulmuştur.
>
> Panislamizm, bazı fanatiklerin inandığı gibi, tecavüzü veya baskıda bulunmayı gaye edinmez. Sadece meşru müdafaayı hedef alır. Faydasız sözlerle vakit geçirecek durumda değiliz. Bundan dolayı İslam ittihadının gerekliliğini takdir ederek, şu an burada mevcut olan kıymetli temsilcilerini bize göndermiş bulunan kardeşlerimize şükran borçluyuz.
>
> Şu anki kongremize delege göndererememiş olan Hindistan, Afganistan, Buhara, Cezayir, Fas ve Muskatlı kardeşlerimizin Allah'ın izni ile, ikinci kongremize katılacaklarını ümit etmekteyiz. Kongreye katılanların yönetim kurulu üyelerini seçmelerini öneririm.[538]

12 Kasım 1919. Yüzbaşı Hadkinson, Koramiral John de Robeck'e rapor gönderdi. Raporun *Harekat-ı Milliye* babında şunlar derc edilmiştir:

> Yunanlıların İzmir'i işgal etmesiyle başlayan Garbî milliyetçi hareket, Mustafa Kemal'in Şarkî ve Ali Fuad'ın merkezî hareketleri artık birleşmişlerdir ve memleketin her tarafına tevsi ediyorlar velakin harekatın yayılışı

[536] FO, 371/4160, 159178; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 254, dipnot 574. Doğan Avcıoğlu, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya Padişah'ın gönderdiği meselesine müteallik ifadeyi dışarıda bırakmak suretiyle, Perring raporundan şu kısmı iktibas etmiştir: "Şimdi bölgede milliyetçi hareket hiç popüler değildir... Adam toplama çabaları başarısız kaldı... Seferberlik yolunda herhangibir girişimin tam bir fiyaskoyla sonuçlanacağı açıktır. Hareketin içinde kalanlar, yalnızca subaylar ve bâzı memurlardır. Yunan birliklerinin içerilere ilerlemesi ve bağımsız büyük bir Ermenistan kurulması gibi dıştan yeni bir kışkırtma gelmedikçe, milliyetçi hareket sönmeye mahkûmdur." Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 229; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1290, dipnot *. Diğer taraftan Sina Akşin de mezkûr belgeye *İngiliz Belgelerinde Atatürk*'ten ulaştığı halde sadece "FO, 371/4160, 159178" künyesine atıf göstererek sanki Londra'nın *Public Record Office* arşivinde çalışmış hissi vermek istemiştir.

[537] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 211.

[538] Toplumsal Tarih, Şubat 2014, Sayı 242, s. 41. Bu bilgiler, İngiliz istihbarat raporuna müsteniddir. "İngiliz Dışişleri Arşivi'ndeki söz konusu bilgiler *nasıl temin edilmiştir?* sorusu, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Sivas'ta İngiliz ve Amerikan konsolosluklarının Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar faaliyetlerini sürdürmeleriyle izah edilebilir."

elebaşlarının beklediği kadar hızlı değildir. Hareket, bilhassa milislerin bakımı için yüklü miktarda paranın toplandığı yerlerde, alelekser, pek de rağbet görmüyor; öte yandan halk harb etmekten bıkmış vaziyettedir ve ne kadar iyi maaş alırlarsa alsınlar silah altında devam etmeye meyilli değiller. Balıkesir'de tertiplenen son Kongre'deki muamelatı yakından izleme ve rüesanın birçoğuyla temas kurma fırsatım olduktan sonra, mezkûr tüm milliyetçi hareketin temelinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bulunduğuna, aksi ne söylenirse söylensin, bugün her zamankinden daha fazla kaniyim. Şahsen, karşılaştığım liderlerin yaklaşık dörtte üçünün sabık İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubları olduklarını maalmemnuniye gördüm. Bunu, meseleyle alakalı ve vaziyet-i umumiyeye müteallik çok sayıda malumat edindiğim sabık bir Bursa Valisi tarafından teyid ettirdim.

Mezkûr milliyetçi hareket ne kadar güçlenirse onu bastırmanın o kadar zor olacağı ve memleketin nihaî olarak pasifleştirilmesinin bu şerait altında çok zor ve uzun bir mesele olacağı hususunda hiçbir şüphe bulunamaz zira Kuvâ-yı Milliyeyi teşkil eden adamların ekserisi memleketin ayaktakımını temsil ediyor ve dağıtılacakları gün haydutluğa veya Bolşevizme başvurmaları bekleniyor.[539]

16 Kasım 1919. Sivas'da cuntacı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi gizli içtima ediyor: *Kâzım (Karabekir) Paşa - Meselâ Enver Paşa. Vâsıf Bey İstanbul'da Enver Paşa'nın Azerbaycan'da teşkilâtla meşgul olduğundan bahsediyor. Reis (Mustafa Kemal) Paşa - Biz de onu geri çağırdık. Onların murahhaslariyle de güzel güzel anlaşacağız. Başka ne yapalım*.[540]

ARMHC Heyet-i Temsiliyesi, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da açılmasını kararlaştırdı. Bununla birlikte Mustafa Kemal, meclisin İstanbul'da açılmaması gerektiğini belirtiyordu öyle ki İstanbul Hükûmeti "millet nazarında gayrı meşru" gösterilmeli ve "ilga" edilmeliydi:

Mustafa Kemal Paşa Meclisin İstanbula gitmesi aleyhinde. Bu fikrini bazı arkadaşlara da kabul ettirmiş. Benimle de yalnız görüştü. Şu fikri sarih görüyordu: "Meclis kat'iyyen İstanbul da toplanmasın. İstanbul hükûmetini millet nazarında gayrı meşru gösterip ilga etmek ve Eskişehir veya Ankarada Meclisi Milliyi toplayıp millî bir hükümet yapmak. Bu işleri başarmak için Ordu vasıtasile bir inkilâb hareketine başlamak.» Bu fikrini kabul ettirmek için millî hükûmetin Harbiye Nazırlığına Ali Fuat Paşayı veya tercihan beni düşündüğünü de söyledi. Hey'eti hükûmet taayyün etmiş. Kendisi Reisi Hükûmet, Bekir Sami Bey Dahiliye, Rüstem Bey Hariciye, Rauf Bey Bahriye daha diğerleri münasip yerlere. Yani Hey'eti Temsiliye Kabine oluyor...[541]

İspanyol *El Dia* yazıyor. *Yunanlıların Mayıs ayında İzmir'e asker çıkarttıklarına herkes aşina*dır. *Bu askerler İzmir'i işgal etti ve düzensiz Türk birlikleri tarafından kendilerine karşı konulana kadar içeriye doğru kilometrelerce ilerledi. Bu olaylarda doğrudan bilgi akışının olmaması nedeniyle bazı karanlık yerler* bulunuyor. *Durumu netleştirmeye faydalı olması açısından İzmir'den gelen bir mektubun özeti*ni sunuyoruz:

Küçük Asya'da milliyetçi hareket toprak kazanmaya devam ediyor ve Mustafa Kemal, İstanbul merkez hükümetine olan bütün bağlılığını bozdu. Emri altında gönüllülerden oluşan, düzenli ve iyi silahlanmış yaklaşık 100.000 kişilik bir ordu var [*Mübalağa (ÖFA notu)*] ve bölgeyi elinde tutmaya devam eden bu ordu, henüz Hıristiyanlara rahatsızlık vermedi. Milliyetçiler, İzmir'in farklı bölgelerini işgal eden Yunan kuvvetlerine karşı büyük bir saldırı düzenlemeye karar verdiler. Eğer bu hareket başarıya ulaşırsa, Türkler İzmir çevresinden Yunan askerlerine saldırmaya kalkışabilirler. Bu nedenle, bu olayların önüne geçilebilmesi için, barış konferansının milliyetçilerin liderlerinin taleplerine karşılık vermesi ve gerekli önlemleri alması gerekiyor. Konferansın alacağı kararlar Küçük Asya'dan bütün Yunan birliklerinin geri çekilmesi gibi radikal olmalı, aksi takdirde herhangi bir şekilde şoktan kurtuluş yok.[542]

[539] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 239-240.
[540] Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, 1975, s. 123.
[541] Kâzım Karabekir. (1960). *İstiklâl Harbimiz* içinde (s. 375). İstanbul: Türkiye Yayınevi.
[542] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 271.

19 Kasım 1919. İsviçre *Bern'deki Alman Konolosluğu'ndan Alman Dışişleri Bakanlığı'na 19 Kasım 1919 tarihinde gönderilen bir yazıda, Talat Paşa'nın bu ayın başlarında Cavit Bey ve Necmettin Molla ile Lozan'da görüşmeler yaptığı, programında İttihat ve Terakki'nin kurucularından olan Ahmet Rıza ile de görüşme olduğu, ancak Ahmet Rıza'nın Roma'dan Lozan'a gelmesinin gecikmesi üzerine, Talat Paşa'nın Ahmet Rıza ile görüşemeden Almanya'ya geri döndüğü ifade edilmiştir*.[543]

Tahkik heyeti reisi Ferik Mustafa Fevzi (Çakmak), Sadrazam Ali Rıza'ya telgraf gönderdi. Yoldayken Teşkilat-ı Milliyeci *çetelerin saldırısına uğradığını* bildiriyor. *Mustafa Kemal'e durumu şikâyet ettiğinde, o, teftiş heyetinin ulusçu harekete karşı olduğunu sandıkları için öyle davrandıklarını söylemiş, sonra da hükümetten şikâyetle, teftiş heyetlerine gerek olmadığını, bunların hükümetle örgüt arasında anlaşmazlık izlenimi verdiğini bildirmiş*tir. *Mustafa Kemal'e göre seçimler meşru bir zeminde cereyan etmekte. Yalnız Anadolu halkının cehaleti bazı hallerde ikinci seçmenleri belirlemeyi gerekli kılıyormuş.* Mustafa Fevzi (Çakmak), *bu değerlendirmelere katılmadığını, heyetine silahlı bir birlik katılması, bütün vilâyetler erkânının ve seçim kurullarının azledilmesi gerektiğini ve İstanbul'a dönmek zorunda bulun*duğunu beyan ediyor. *Gazetelerde çıkan, ve bir istisnayla teftiş sonuçlarını güllük gülistanlık gösteren haberler esassız*dır. *Hurşit Paşa heyetinin durumu da farklı değil*dir.[544]

Baha Sait'in Bakû'ye geldiği dönemde Rus Komünist Partisi Kafkas Bölgesel Komitesi Moskova'ya "Karakol gizli cemiyeti hakkında bilgiler" ve "Türk ayaklanma hareketi" başlıklı ve 19 Kasım tarihli iki rapor yollar. Bu raporlardaki bilgiler Baha Sait'den ya da Kafkaslarda bulunan "Karakol Cemiyeti"ne bağlı diğer kişilerden kaynaklanmış olmalı ki tüm Türkiye'deki hareketin başlangıç ve odak noktası olarak bu cemiyet gösterilir. Buna bir de Eylül ayından beri Berlin'de Enver Paşa ile Karl Radek arasında yapılan görüşmeler eklenirse Sovyetlerin ilk önce İttihat ve Terakki ve ona bağlı kuruluşlarla ilişki kurduğu görülür. Bunun bir nedeni bu kuruluşların o tarihte daha çok tanınmış ve örgütlenmiş olması ise de Mustafa Kemal grubundakilerin ve özellikle tek düzenli askerî gücü elinde tuttuğu için ağırlığı büyük olan Kâzım Karabekir'in duraksamalarını hatta engellemelerini de göz önünde tutmak gerek. Aynı zamanda Sovyetlerin elinde o tarihte İttihat ve Terakki ile Mustafa Kemal grubu arasındaki ayrılığı değerlendirmek için yeterli malzeme yoktu. Bununla birlikte elimizde, Ankara Hükümetiyle kurulan ilişkilerden önce Sovyet Merkez yönetiminin İttihatçılarla Türkiye üzerinde herhangi bir anlaşmayı onayladığını gösterir hiçbir kanıt yoktur.[545]

Kara Vasıf, Mustafa Kemal'e şifreli telgraf gönderdi: *Kuvayi Milliye ile hemfikir olan Meclis, padişaha karşı ilânı husumet eylerse, Anadolu kimin arkasından gider?!..... Kuvayi Milliyeye mi tâbi olsun?!..... Meclisi Anadoluda toplamak fikrinden feragat bir farizai vataniyedir...*[546] Meclisin İstanbul'da mı Bursa'da mı içtima edeceği meselesinde Kara Vasıf ile Mustafa Kemal farklı düşünmekteler:

---

[543] Mustafa Çolak, *Komitenin Ruhu Talat Paşa*, 2018, s. 240, dipnot 372.

[544] İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatının 28 Kasım tarihli raporu, FO, 371/4161, 163686; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 205. Mustafa Kemal'in 6 Temmuz 1918 tarihli Karlsbad günlük notu: "[..] Dedim ki, ben her zaman söylerim, burada da bu vesileyle arz edeyim, benim elime büyük bir yetki ve kudret geçerse, ben sosyal hayatımızda arzu edilen inkılâbı bir anda bir "Coup" [darbe] ile tatbik edeceğimi zannederim. Zira, ben, bazıları gibi halkın anlayışını, önde gelenlerin anlayışlarını yavaş yavaş benim anlayışım ölçüsünde düşünme ve tasarlamaya alıştırmak suretiyle bu işin yapılabileceğini kabul etmiyor ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor. Neden ben bu kadar yıllık bir yüksek öğrenim gördükten, medeni ve sosyal hayatı inceledikten ve hürriyeti elde etmek için hayatı ve yılları harcadıktan sonra neden sıradanların seviyesine ineyim? Onları kendi seviyeme çıkarayım; ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar. Bununla beraber bu meselede incelenmeye değer bazı noktalar vardır. Bunları iyice kararlaştırmadan işe başlamak hata olur. [..]" *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2003, c. 2, s. 188.

[545] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 110.

[546] Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 194.

> Temsil Kurulu üyesi Kara Vasıf'ın Miralay Şevket Bey'in şifresiyle Pangaltı'dan çekilen telgrafında, Temsil Kurulu'ndan, Meclis'i İstanbul'dan başka bir yerde toplaması görüşünden vazgeçmesi istendi. Vasıf Bey, Meclis için İstanbul' da hiç bir tehlike olmadığını ileri sürdü. Meclis Anadolu'da da toplansa İtilaf Devletleri siyasetine aykırı hareket etmeyecek olan Padişah'ın onu feshedebileceğini, bu koşullarda Anadolu'nun Kuvayı Milliye'nin değil, Padişah'ın arkasından gideceğini bildirdi.[547]

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı ve Heyet-i Temsiliye azası Miralay Salahaddin (Köseoğlu): *İstanbul teşkilatından Kara Vasıf Bey'den alınan telgraflarda mebusanın İstanbul'da içtimaı, siyasi ve idari esbabın telahuku [birleşmesi] zarurî olduğundan başka yerde içtimaa imkân olmadığı, zaruretin hisse hâkim olması, Mustafa Kemal Paşa'nın mebus olmayarak hariçte kalması lüzumu bildirilmekte idi*.[548]

İngiliz yarı resmî *The Times* muhabiri İstanbul'dan Londra'ya bildiriyor. *Hükümet Bozkır'da ulusçularla muhalifleri arasında aracılık yapmaya çalıştı, ulusçular nizami kuvvetler kullandıkları halde ağır yenilgiye uğrayıp silahlarını yitirdi*.[549]

The Times gazetesinin haberine göre Kuzey Irak'ın Britanya kontrolündeki sınırının ötesinde *Genç Türklerin etkisinin tekrar önem kazandığı* ve *Anadolu'nun büyük bir kısmının Lenin'e birlik mesajı gönderen asi Türk General Mustafa Kemal'in kontrolü altında olduğu* bildiriliyor.[550]

20 Kasım 1919. Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Marghetitch, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı liberal Paul Hymans'a rapor gönderdi. *Kasım 1919 sonlarına gelindiğinde Türkiye'de en belli başlı olayın "Milli Hareket" olduğunu, yeni meclisin İttihatçı-Milliyetçi karışımı olacağını ve Hıristiyanların yer almayacağını, otoritesi sarsılmış ve kararsız hareket eden İstanbul Hükümeti'nin ülkenin bütün aşırı guruplarıyla hareket ettiğini, Kürtlerin büyük çoğunluğunun Mustafa Kemal ve başlattığı harekete düşman olduklarını ve bunlara karşı savaşmaya geldiklerini belirtiyor*.[551]

Kara Vasıf Bey, Mustafa Kemal'e çektiği telde, Gebze'de çetecilik yapan Yahya Kaptan'ı suçladı. Gebze kaymakamının değişitirilmesini istedi.[552]

> Gebze'de çetecilik yapmakta olan Yahya Kaptan, Mustafa Kemal'e başvurarak ondan emir beklediğini bildirdi. Mustafa Kemal, bulunduğu çevrede güçlü bir teşkilatlanmaya gitmesini öğütledi ve hazır beklemesini bildirdi. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kartal Şubesi Başkanı Ahmet Necati Bey, Mustafa Kemal'e çektiği telgrafta, köyde sebepsiz adam öldüren, gasp yapan Yahya Kaplan'ın Hükümet'çe koğuşturulduğunu, kendisini teslim etmek zorunluluğu bulunduğunu bildirdi.[553]
>
> Mustafa Kemal Paşa, Yahya Kaptan'ı Karakol'dan sorduğunda Kara Vasıf ve Galatalı Şevket Bey imzalı şifrede, Yahya Kaptan'ın feci işlere girişmiş bir kişi olduğu, fenalıklarını örtmek için de Kuvâ-yı Milliye'ye leke sürdüğü

[547] Zeki Sarıhan. (1994). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* içinde (c. 2, s. 238). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

[548] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 174. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[549] The Times, 28 November 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 126, dipnot 246.

[550] The Times, 11 November 1919, *The Question of Kurdistan*, p. 15; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 61.

[551] DT 1916-1925, P1415-1416, CT 1916 a 1920, Marghetitch'den Dışişleri Bakanı Paul Hymans'a (Brüksel), Palais de Belgique No 406/252, İstanbul 20 Kasım 1919; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 114.

[552] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 240.

[553] 24 Kasım 1919; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 246.

belirtilmiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa, Yahya Kaptan'ın öldürülmesi hususunda Karakol mensuplarının verdikleri cevapları ikna edici bulmamıştır.[554]

Anlaşılan, Yahya Kaptan'ın Karakolcularla yıldızının barışmazlığı ekimden sonra, yani kendisinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezinin emrine girmesiyle başlamıştır.[555]

21 Kasım 1919. İngiliz istihbarat raporundan: *(Paris) Barış Konferansı Türkiye'ye karşı olarak kararlar alırsa, ulusalcıların Anadolu'da cumhuriyet ilan eden bir bildiri hazırladıklarına inanılmaktadır. (Osmanlı) İçişleri Bakanının öğrendiğine göre, Mustafa Kemal, Enver'le sürekli olarak yazışmaktadır*.[556]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, İspanya Hariciye Nazırına "Siyasi Durum Hakkında" rapor gönderdi. *Sadrazam Ali Rıza Paşa, Paris Barış Konferansı'na telgraf çekerek, barış koşullarıyla ilgili görüşmek üzere bir kere daha çağrılmayı talep etmiştir. Diğer yandan da Hükümet, seçimler için hazırlık çalışmalarına devam etmektedir. Hariciye Nazırı; Anadolu'ya gönderilen komisyonların, seçimlerde oy vereceklerin tespitiyle görevli olduklarını açıklamıştır. Fakat İstanbul Temsilcisi; Hükümet'in oluşturulan komisyonların Anadolu'ya gönderilişindeki asıl amacının, ulusal örgütlenmeyle temasını yitirmemek olduğunu savunmaktadır. Böylelikle Hükümet, kendisinin vatanperver emellerle hareket ettiğini göstererek, ulusal örgütün kendisine karşı ayaklanmasını engellemeye çalışmaktadır. Hariciye Nazırı açıklamasında seçimler sonunda Meclis-i Mebusan'da herhangi bir siyasi partiyle ilişkisi bulunmayan ülke temsilcilerinin yer alacağını belirtmiştir. Mevcut Hükümet, tüm siyasi partilerle alakasız olmasıyla övünmekte; yeni seçilecek mecliste de lehte bir çoğunluk kazanacağına, bu çoğunluğun Türkiye'nin bağımsızlık ve bütünlüğünü korumak için çalışmaya hazır olacağına inanmaktadır. Elçi, Hükümet'in güveninin Mustafa Kemal Paşa'nın desteğini almasından kaynaklandığı; oysa İstanbul basınının taraflar -İstanbul ve Anadolu- arasında ayrılık tohumları ekmeye meyilli olduğu yorumunda bulunmaktadır*.[557]

22 Kasım 1919. Sivas'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi gizli içtima ediyor. İstanbul'daki Karakol Cemiyeti Arabistan'a istiklâl verilsin istemektedir. Mustafa Kemal veremeyiz diyor. Mustafa Kemal, Padişah ile Kuva-yı Milliyeyi farklı kutublar telakki ediyor:

[..] (19 tarihli, Mebusanın İstanbul'da içtimaından ve Arabistan ahvalinden bâhis İsa imzalı telgraf okundu.)

Reis [Mustafa Kemal] Paşa - Şimdi bunu yazan bir heyettir. Yalnız [Miralay Galatalı] Şevket Bey değildir. İsa namı umumîdir. Yani yalnız bir kişi değildir. Onu, kimler olduğunu [Kara] Vâsıf [Karakol] Bey'den öğreneceğiz. Bize yeni malûmat vermiş oldu. Bir şey var, Arabistan'a istiklâl vermeyiz. Böyle şey olur mu? Yalnız bu, İstanbul heyet-i merkeziyesinin mantık ve tasavvuratını gösterdiği için enteresandır.

Mazhar [Müfid Kansu] Bey - Nizamnamemizi görmemişler mi?

Kâzım [Karabekir] Paşa - Münakaşaya değmez.

Reis Paşa - Ve daha bir şey var. Yani ahali kimi takip eder noktası var ki, bu bir tehdit noktasıdır. Yani bir şey olacak olursa ahali kimi takip eder. Padişahı mı, Kuva-i Milliye'yi mi?

Reis Paşa - Başka bir şey var mı efendim?

Hüsrev [Gerede] Bey - Yoktur efendim.

Reis Paşa - Beş dakika istirahat efendim.

---

[554] Hasan Ali Polat & Osman Akandere. (2021). Karakol Cemiyeti Liderlerinden Galatalı Şevket Bey'in Hayatı ve Millî Mücadele'deki Hizmetleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVI(2), s. 655.

[555] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 250-251.

[556] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 118.

[557] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 304-305.

Saat 4,35 sonra
İkinci Celse içtima etmediğinden hitam.[558]

Japonya'nın Paris Sefiri Matsui Keishiro, Japonya Hariciye Nazırı Uchida Kosai'ye telgraf keşide eyledi. Keishiro, *Enver Paşa'nın Anti-İngiliz propagandasını desteklediğini ve Moskova ile Taşkent'e ajanlar gönderdiği yolunda spekülasyonlar yapmakta*dır.[559]

23 Kasım 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Sör John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a muhtıra gönderdi. *Türkiye'deki bütün kötülüklerin kaynağı olarak İzmir'in işgalini gösteriyor*. *Bu işgal asayiş adına yapılmış, oysa bir fetih ve haçlı seferine dönüşmüştü*r. *Türkler cezalandırılmalı, fakat İngiliz Müslüman İmparatorluğu'ndaki çıkarlar bakımından bu ceza, büyük çoğunluğu Osmanlı olan vilayetlerin bölünmesi şeklini almamalı*dır. *Bu yapıldığında, Ulusçu Parti, İttihat ve Terakki ile işbirliği yaparak* İngiliz imparatorluğunun *güvenliğini tehdit edecekti*r.[560]

Sivas Kongresi döneminde Fransızların Kongreyi basma ve Sivas'ı işgal etme düşüncesi bölgede hemen yankı bulmuştur. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro'nun *Trabzon'da İngiliz Kontrol subayı Crawford'a yazdığı 23 Kasım tarihli mektup bunu bize kanıtlamaktadır. Collaro mektubunda*:

> "İsteğiniz üzerine durumla ilgili size bilgi veriyorum. Birkaç günden beri şehirde alarm zilleri çal-maya başladı. Osman Ağa'nın çetesindeki adamların sayısını arttırdığını ve Türklere cephane ve silah dağıttığını öğrendim. Dün önceden korumamız altında olan kadınlardan biri bana gelip Sivas'ın Fransız birlikleri tarafından işgali burada heyecan yarattığını ve onların bölgeyi tüm işgallere karşı korumak için Hristiyanları iç bölgelere göç ettirmeyi düşündüklerini söylemiştir. Akşama doğru bir Türk bizimle irtibata geçip Mustafa Kemal Paşa'nın Osman Ağa ile irtibata geçtiğini ve ona Fransız birliklerinin Sivas'a doğru yürüdüğü, cephane ve silah yüklü bir Yunan gemisinin bölgedeki Rumlara bu silahları göndermek amacıyla Romanya'ya doğru hareket ettiği, bundan amacın bölgede Bağımsız bir Pontus-Ermeni devletinin ilan etmek olduğu bilgisini verdiğini söylemiştir. Ayrıca söz konusu kişi Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafta Rumların iç bölgelere sevk edilmesine karar vermek için Trabzon'da bulunan Eşref Bey'in dönüşünü beklemeleri gerektiğini de ifade etmiştir."

Collaro mektubunun sonunda İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiserliği'nin uyarılmasını ve hızlı bir şekilde gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.[561]

25 Kasım 1919. İspanyol *El Dia* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal Paşa milliyetçi hareketin resmi meselelere müdahale etmeyeceklerini ve Sivas Kongresi kararlarına yakın olan hükümetin emirlerinin kısıtlama olmaksızın uygulanacağını ifade etti. Meclisin bir an evvel toplanmasını ve barış konferansına bir Türk heyeti katılmadan önce önemli meseleleri müzakere etmesini sağlamak amacıyla hükümetin seçim çalışmalarının hızlandırılmasını emretti*.[562]

27 Kasım 1919. Mustafa Kemal'in Erkân-ı Harb (Kurmay) Binbaşısı Hüsrev'in (Gerede) günlük notunda belirtildiğine göre, Sivas Heyet-i Temsiliyesi İstanbul mümessili İttihadçı Kara Vasıf (Karakol), Fransız Fevkalâde Komiserliği Bahriye Subayı *Guvabet* ile temastadır. *Guvabet*, Kara Vasıf'a sormuş: *Bu ulusal harekette Bolşevizm, İslâmizm var mı?* Ve sonra telkin etmiş: *İslâmcılık akımı gelecekte Cezayir'i bile etkileyebilir. Türkçülüğün İslâmcılık olmadığına insanları inandırınız*. Hüsrev: *General Franchet*

[558] Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, 1975, s. 88. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler ve vurgular tarafımıza aiddir.
[559] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 20-21.
[560] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 302.
[561] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 348.
[562] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 270.

D'Ésperey, Kürdistan'da, Süleymaniye'de bağımsızlık istendiğini söylemiş. Kara Vasıf karşılık olarak bu hareketin İngilizlere karşı yapıldığını, Türklerle Kürtlerin birbirlerine sıkı bağlarla bağlı olduklarını belirtmiş. General Desperey "Devir çıkar devridir. Sermayenin yüzde yetmişi Fransa'nındır. İngilizlerin çıkarları varsa da daha geridir. Başka kavimlerin girmesine aldanmayınız." demiş.[563]

Cemal Paşa, Talât Paşa'ya yazdığı 27 Kasım 1919 tarihli mektupta, Enver ile Moskova'ya gitme niyetlerini açıklar ve "Geleceği, güneşin doğduğu tarafta (Doğu'da) görmekten ibaret olan" Talât Paşa'nın görüşüne çoktan katıldığını belirtir. "Güneşin doğduğu yer" ile Bolşevik Rusya kastedilmektedir.[564]

28 Kasım 1919. İngiliz Hariciye Nezâreti Şark Dairesi reisi George Kidston'dan İngiliz Hariciye Nezâreti dâimî müsteşarı Eyre Crowe'ye muhtıra:

> Ermenilerin Müslüman komşularını kesmesinden hiç şüphe etmem ve Erivan'ı kontrol altında tutan Taşnak çetesine en küçük bir itimat göstermemek lâzımdır. Bu Taşnaklar müthiş bir vahşetle çalışıyorlar ve talihsiz Ermenilerin hiçte yararına hareket etmiyorlar.
>
> Sulh konferansının Türkiye hakkındaki yayınları Mustafa Kemal harekâtını yarattı. Rum'ların İzmir'e çıkıp orada yaptıkları da bu harekâtı körükledi. Kürtlere her ne kadar inanmazsak da onları kullanmamız menfaatimiz icabıdır. Doğu Vilâyetlerine gelince Türklerle harp etmeden o bölgeleri Ermenistan ve Kürdistan diye bölemeyiz. Çok korkarım ki geçen Haziran'da aldığımız kararları Türklere kabul ettiremeyeceğiz, keşke aksini düşünebilseydim.[565]
>
> …Ermenistan'ın geleceği meselesi tamamen Türk meselesinin çözümü ile ilgili görülüyor. Ermeniler bu devletin neresinde olacaklar? Öyle zannediyorum ki; Mustafa Kemal elindeki kartları barış kararları deklere edildikten sonra açacak. O, elindeki kartların sağlamlığından çok emin ve bizim elimizin de zayıf olduğunu çok iyi biliyor… Doğu vilayetlerine yönelik uluslararası veya başka türden bir mandaterlik kurulacağını zannetmiyorum. Askerî bir güce başvurmadan Türkleri etkisi kılacak derecede bölgeyi Kürt ve Ermeni bölgelerine ayırmak imkânsız bir şey gibi görünüyor. Sanırım zorluğun odak noktası da burada. Bizim herhangi bir yere gönderebileceğimiz tek bir adamımız bile yok ve Türkler de bunu çok iyi biliyorlar… Ayağımızı yorganımıza göre uzatmalıyız. ABD veya başka biri yardıma gelmez ise Türklere barış kararlarını dayatmak hayal olacak. Keşke şartları mütarekeden hemen sonra kabul ettirmeye girişseydik. Muhtemelen her şey çok daha farklı olurdu…[566]
>
> "Mustafa Kemal, barış koşulları açıklanınca elindeki kartları gösterecektir ve onun başlıca kartı, barış konferansının kararlarından memnun olmazsa, Küçük Asya'daki her Hıristiyan'ı öldürme gücüdür. Kendisi (Kemal) askeri bir harekât başlatmak gücüne sahip değildir; ancak Müttefikler da aynı durumdadır; ama Kemal'in gücü artarken, Müttefiklerin gücü günden güne azalıyor…" İzmir olaylarına da değinen Kidston, Crovve'un bu olayların daha sonraki gelişmelerde pek az rol oynadığı görüşüne katılmamış; bu konuda barış konferansını uygulamış olduğu geciktirme politikasından dolayı eleştirmişti. Müslümanların bu olaylarla ilgili görüşlerine de değinen Kidston, onları düşman etmenin çılgınlık olacağını ve İttihat ve Terakki'nin, Bolşevik yalanı olan "İngiliz imparatorluğunun İslamı yıkmaya çalıştığı" iddialarını gerçekmiş gibi gösterdiğini öne sürmüş; şunları eklemişti: "Türklere karşı Kürtler ve Azerilerle dost olmak iyi olacaktır." Kidston yazısına şöyle son vermişti: "Doğu illeriyle öteki yerlerde yeterince askeri güç yoktur, ilgili bölgelere tek bir asker bile gönderemeyiz ve İttihat ve Terakki bunu biliyor. Ek askerler için gerekli mali kaynaklara da sahip değiliz.

[563] Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2019, s. 126-127. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Mustafa Kemal'in hilafeti niçin ilga ettiğini tenvir eden mühim ifadelerdir.

[564] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 491-492.

[565] Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, 1967, s. 216.

[566] PRO, FO 608/78/20832; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 301, dipnot 804.

> Amerikalılar veya başkaları son anda yardımda bulunmazsa, Yüksek Konsey'in kararlarını Türklere kabullendirmek oldukça güç olacaktır. "[567]

29 Kasım 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Amiral Richard Webb, 14-21 Kasım tarihlerini kapsayan İngiliz istihbarat raporunu Hariciye Nâzırı Curzon'a iletti. İstihbarat raporuna göre milliyetçiler *bir Anadolu Cumhuriyeti ilânını* düşünmektedirler. Yanı sıra Mustafa Kemal, *Enver Paşa ile muhabere* etmektedir.[568]

Paris'de bulunan Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşar Yadımcısı Sör Eyre Crowe (belirtildiğine göre Yunan taraftarı olmakla maruftur), Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 2219 numaralı mektub gönderdi. Mülahazalarına nazaran Kemalist cuntayı isabetli teşhis edemediği anlaşılıyor: *Mustafa Kemal'in yönettiği akımı aslında Türkiye'yi her türlü dış kontrolden uzak tutmak ve mümkünse imparatorluğun çoğunluğu Rum, Ermeni ve Kürt gibi diğer unsurlarla meskûn bulunan ülkelerini elden çıkarmamak amacını gütmek bakımından İttihat ve Terakki taraftarı ve emperyalisttir. Dolayısıyla bu akım, Türkiye sorununun çözümlenmesi konusunda barış konferansının benimsediği ve İngiliz Başbakanının 8 Kasım 1919'da Guildhall'da* [Londra Belediye Binasında] *etraflıca anlattığı genel amaç ve politikaya düşmandır*.[569]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, İspanya Hariciye Nazırına "Fevzi Paşa'nın Mustafa Kemal'le Görüşmesi ve Erzurum'un Telgrafı" başlıklı rapor gönderdi:

> 29 Kasım tarihli İstanbul Temsilcilik raporu, Milli Mücadele kadroları ve Ali Rıza Paşa Hükümeti arasında ilişkilerin Amasya Görüşmeleri'nden bu yana bozulmaya başladığını göstermektedir. Rapor, Hariciye Nazırı'nın oy kullanacakların tespiti için gönderildiğini söylediği komisyonlardan birine başkanlık eden Fevzi Paşa'nın Sadrazam'a gönderdiği telgrafa dayandırılmaktadır. Fevzi Paşa ve komisyon, yanlarında bir jandarma birliğiyle, 18 Kasım günü Tokat'tan Sivas'a geçmek üzere hareket ettikleri sırada, Kuvayı Milliye kuvvetleri tarafından saldırıya uğrayarak ilerlemeleri durdurulmuştur. Mustafa kemal Paşa'nın emri üzerine saldırı durdurulmuş; Fevzi Paşa ve beraberindekiler ile Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin diğer komutanları bir araya gelmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa bu görüşmede, durdurulmalarının nedeninin, "Osmanlı Hükümeti'nin; memleketi savunmak ve yeniden doğuşunu sağlamak amacıyla kurulan ulusal harekete karşı ve ulusal hareketin düşmanı olduğunu" söylemiştir. Zira memleketi kurtarmaktan aciz olan Hükümet; yönetici ve memurlarını milliyetçi harekete düşmanlar arasından atamaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Hükümet'in yönetici ve memurları atamadan önce ulusal harekete danışması gerektiğini; güçlerin böylelikle birleştirilebileceğini belirtmiştir. Paşa, Hükümet'in mebus adaylarının şu ya da bu partiye mensup olması bahanesiyle seçimlerin yapılmasını geciktirdiğini iddia etmiş; ayrıca birçok önemli konuda Heyet-i Temsiliye'nin telgraflarına cevap dahi vermediğini belirtmiştir. Fevzi Paşa telgrafında, Milli Mücadele komutanlarının kendisine; bölgede birçok azılı çete bulunması ve mevsimin kötü koşulları nedeniyle seçim komisyonunun; henüz çalışmaları tamamlanmamış olan Vilayet çevresinde görev yapmasının kendilerince daha uygun olacağını söylediklerini aktarmıştır. Elçi, Fevzi Paşa'nın Hükümet'i bilgilendiren telgrafında; tehdit ve zorlama gördüklerini, seçim adaylarının hepsinin, ulusal harekete mensup olduklarını belirttiğini, memurların ve seçim komisyonlarının çoğunun görevden alınması gerektiğine inandığını aktarmaktadır.[570]

---

[567] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 116-117. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[568] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LXXXI.

[569] *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. IV, p. 911; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 68. Jaeschke şu kısmı alıntılamıştır: "M. Kemal'in hareketi aslında İttihat ve Terakki Komitesinin hareketinin aynıdır ve Türkiye'yi Rum, Ermeni ve Kürtlerin kesif bulunduğu kısımlariyle bütün yabancı kontrollardan uzak tutmak hedefini gütmek manasına emperyalisttir." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 170.

[570] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 305-306.

Aralık 1919 Bidayeti. *1919 Aralık'ı başında Berlin'e sığınan eski sadrazam Talat Paşa'nın girişimiyle, özellikle Kuzey Afrika'da Pantürkist propaganda ile meşgul olacak bir kongre Zurih'te toplanıyordu*.[571]

1 Aralık 1919. *Enver Paşa, Berlin'den Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Polis eski Müdürü Azmi'nin Konya'ya gidip Refet Bey ve Mustafa Kemal'le ilişki kurduğunu, yurttan gelen haberlerin iyi olduğunu, İtalyanların Talat Paşa'yı Roma'ya çağırdığını, onun yerine kendisinin (Cemal Paşa'nın) gitmesinin iyi olacağını bildirdi. Mektupta ileri sürüldüğüne göre İtalyanlar, Jön Türklerle birlikte çalışmaya istekli olduklarını bildirdiler*.[572]

Enver'in Ahmed Cemal'e mektubundan: *Ve bir de şimdilik bence Talat'la ayrı çalışılıyormuş vaziyetini göstermemek iyi olacaktır ki harice karşı kuvvetli görünmüş olalım*.[573]

Enver'in Cemal'e mektubundan: *Dostumuz Radek, yarından sonra yani Çarşamba günü serbest bırakılacaktır. Eğer ailemin gelemeyeceğine dair bir telgraf alırsam, onunla yeniden hava yolculuğuna çıkacağım*.[574]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi: *Hâlen milliyetçilerin Anadolu halkı arasında güçlü bir desteği olmadığı bence açıktır. Hareket, millî olmaktan çok, askerî-siyasal bir örgüttür. Ordu'ya ve halkın karışık zamanlarda ön plana çıkan unsurlarına dayanmakta ve Anadolu'nun uysal ve yasalara bağlı halkına genellikle egemen olmaktadır*.[575] Webb'in aktardığı rapora göre nevittihadçı Sivas Heyet-i Temsiliyesine bağlı Kuva-yı Milliye birlikleri, Konya Bozkır'daki bazı köyleri ateşe vermişler, bazı köylerdeki birçok haneyi (içlerinde insanlar bulunduğu halde) topa tutmuşlardır:

> Ekim başında başlayan ayaklanmayı, ulusçuların zorla para toplama girişimlerine karşı Bozkır halkının direnmesi olarak açıklıyor. Faal direnme üzerine ulusçular iki-üç köy yakmışlar, köylüler de dağa çıkmış. Hurşit Paşa bilgi almak ve tarafları uzlaştırmak için hükümet tarafından Konya'ya gönderilmiş. Webb, ilişikte 27 köyün ileri gelenlerince imzalanmış, İstanbul'daki İngiliz siyasi temsilcisine hitap eden 28 Ekim günlü bir dilekçeyi de sunuyor. Buna göre İttihat ve Terakki Kuva-yı Milliye adıyla bölgede seferberlik ilan etmiş, ileri gelenlerin evlerini basıp yağma etmiş. Kuva-yı Milliye'yi tanısınlar diye "Siristat" yöresinde "Vaskeh" köyüne ateş edip, Müslüman ve Müslüman olmayan hayli kişinin ölümüne yol açmışlar. Kayacık, Ahırlı, "Odan", "Epek" köylerinde içinde insanların da bulunduğu sekiz-on evi top ateşine tutup bombalamışlar. Posta ve telgraf hizmetleri durduğundan yüksek makamlara durumu bildirememişler. Bozulan barış ve sükûnun geri gelmesi imkânsız göründüğünden mütareke hükümlerine göre hükümet ulusçu kuvvetlerle baş edemeyecek durumda olduğuna göre, Bozkır'ı Kuva-yı Milliye'nin ateş ve zulmünden kurtarmak için İngiliz hükümetinin yardımı isteniyor. Söz konusu köyler şunlar: Soğucak, Kovanlık, "Papoushdji" (Pabuççu?), Hacı Yunuslar, "Domlu", Karabayır, "Houlouslar", Söğüt, "Gidret", "Bekle", Çat, Yalnızca, Kiraz, Elma, Ağaç, "Baybaghin", Fakiler, "Tebe Ersi", "Ekilse", "Saristad", Akçapınar, Ahırlı, "Geundeckun", Ali Çerçi, "Karaja Erd", "Farma", "Sorkon", "Mervesli".[576]

4 Aralık 1919. Yahya Kaptan, İzmit 1'inci Fırka Kumandanı Rüştü'ye müracaat ederek *hayatının tehlikede olduğunu, müfrezesinin silah ve mühimmatını teslim edip bölgeden ayrılmak kararında*

[571] Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 26.
[572] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 259. Azmi, İtalyanların himayesindeydi.
[573] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 120.
[574] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 24.
[575] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 258; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1222-1223, dipnot *.
[576] *Documents on British Foreign Policy*, vol. IV, p. 916-917; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 126, dipnot 246.

*olduğunu bildir*iyor. *Rüştü, "nesayihi lazıme" vererek ve hizmet edecek mühim zamanlar* içerisinde bulunulduğunu belirterek *görevine devam etmeye* Yahya Kaptan'ı ikna ediyor.[577]

6 Aralık 1919. *Seçim sürecinden bahseden gazetelerden "Il Tempo"da Anadolu'daki durumun ele alındığı yazıda seçimlerin yapılmakta olduğundan söz edildi. Aynı yazıda Anadolu hareketi ve Mustafa Kemal Paşa hakkında da bilgi verildi. Güvenilir kaynakların Anadolu'daki milliyetçi hareketin kafa karıştırıcı olduğunu belirttikleri dile getirilerek Mustafa Kemal'in aksini iddia etmesine rağmen hareketin birlik olma konusunda eksiklikleri olduğu savunuldu*.[578]

Enver'den Ahmed Cemal'e mektub: *İstanbul'dakilerin Sai'nin [Talat Paşa'nın kod adı] talimatıyla hareket ettiklerini zannetmiyorum. Fakat bence onlara lüzumsuz ehemmiyet vermek de bilmem doğru mudur?*[579]

Enver Paşa Cemal Paşa'ya yazdığı mektuplarda (1 ve 6 Kanunuevvel/Aralık 1919 tarihli) Moskova'ya gideceğinden bahsetmekte ve kendi fikri dâhilinde Bolşeviklerin yardım etmeyi kabul ettiklerini belirtmektedir.[580]

10 Aralık 1919. *Muvahhidin Cemiyeti'nin ikinci toplantısı, İngiliz arşivindeki bilgilere göre 10 Aralık 1919'da Sivas İdadisi'nde yapılmıştır. Bu toplantıda M. Kemal bir konuşma yaparak cemiyetin genel merkezinin Ankara'ya taşınmasını önermiştir. Yapılan toplantıda aşağıdaki kararlar alınmıştır*:

1- Avrupa devletlerinin Hilafet ve Osmanlı devletini yok etmeyi, Türkleri İstanbul, İzmir, Edirne ve Adana'dan çıkarıp atmayı veya Hilafet'in saygınlığını gidermeği ve imparatorluğun bağımsızlığını tehlikeye düşürmeği hedef alan bir siyaseti uygulamaya koymaları halinde evvela Osmanlı milleti böyle bir karara boyun eğmeği reddedecek, ikinci etapta ise Muvahhidin Cemiyeti şubeleri vasıtasıyla dünya Müslümanlarını isyana teşvik edecektir.

2- Milletin hangi şartlar dahilinde barış yapmaya hazırlandığını açıklamak üzere merkezi hükümete bir rapor sunulacaktır. Şartların kabul olunmaması halinde doğacak sonuçlar için sorumluluk kabul edilmeyecektir.

3- Muvahhidin Cemiyeti Yürütme Kurulu, Milli Mücadele Temsil Heyeti ile ortak hareket edecektir.

4- M. Kemal Paşa, Rauf Bey ve onlar tarafından seçilecek kıdemli kurmay subaylardan oluşan bir askeri kurul oluşturulacaktır. Bu kurul, mevcut olan ve oluşması planlanan milli mücadele kuvvetlerini tanzim ve idare edecektir.

5- Milli mücadele kuvvetlerinden sorumlu olan herkese, askeri vazife görmeye elverişli kimselerin derhal adlarını, adres ve mesleklerini kaydetmesi için emir verilecektir.

6- Köy koruculuğu gibi teşkilatlar askeri kurulun emri altında bulunacaktır.

7- Askeri kurul, mümkün mertebe Genel Kurmay Başkanlığı ile irtibatta olacaktır.

8- Rusya'dan ithal edilen silah ve askeri malzemelerin düzenli bir şekilde aktarılabilmesi için Samsun'da bir muhabere üssü oluşturulacaktır. Bu tür üsler, Sivas, Merzifon, Tokat Amasya, Kayseri, Kırşehir, Ayaş, Ankara ve Eskişehir'de de olacaktır.

---

[577] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 248.

[578] Il Tempo, 6 Dicembre 1919; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *İtalyan Kaynaklarında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa Hakkında İlk Haberler*, 2023, s. 25-26.

[579] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 120.

[580] Nurettin Çakıcı, *Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919-1922)*, 2021, s. 74. "Talat Paşa'da Enver Paşa'da Bolşeviklerle temas kurulmasını ve Anadolu hareketi için yardım sözü lınmasını kendilerine mal etmeye çalıştıkları görülmektedir."

9- Tüm askeri kıtaların komutanlarından derhal kumandaları altında bulunan asker, silah ve malzemelerin sayısını bildiren rapor istenecektir.[581]

12 Aralık 1919. Erzurum'da bulunan Meclis-i Mebusan seçimi Tahkik Heyeti Reisi Ferik Mustafa Fevzi (Çakmak), Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâretine rapor gönderdi. Fakat Heyet-i Temsiliye cuntası baskısı altındadır. Alenî raporlar ile mahrem raporlar arasında ciddi farklar bulunuyor:

Fevzi paşa heyeti aralık ortalarında Dahiliye Nezareti'ne Erzurum'daki durum hakkında bir rapor telledi. Bunda, Erzurumluların ulusal örgüt kurmalarına rağmen merkezi hükümete karşı muhalefet amacını gütmediklerini, her şeyin yolunda ve usulüne göre yürüdüğünü, Mustafa Kemal'in ulusal örgütün kurucusu olmayıp, Erzurumluların yarattığı harekete katılmış olduğunu, "arzusu hilafına" 500 mühürlü mazbata ile halk tarafından aday gösterildiğini bildirdi. Fakat Hurşit Paşa heyeti için olduğu gibi, Fevzi Paşa heyeti için de, "güllük gülistanlık" resmi rapor ve demeçlerin ardında olumsuz gizli rapor ve mütalaaların bulunduğu yönünde işaretler vardır. İngiliz istihbarat raporlarına göre, Fevzi Paşa heyetine seçimlerle ilgili bilgiler veren memurlar azledilip hapse atılmış, ulusçuların çıkardığı zorluklar yüzünden, heyet, Erzurum ve Bitlis'i teftiş edebilmelerinin şüpheli olduğunu bildirmiş.[582]

Enver, Cavid'e mektub gönderdi. *İstanbul'daki eşine para yardımı yapılmasını istemektedir*.[583]

17 Aralık 1919. İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, Madrid'e "Siyasi Durum Hakkında Özet" sernameli rapor gönderdi:

Fransız işgal kuvvetlerinin İngiliz kuvvetlerinin yerini alışıyla ilgili temsilcilik raporu, "Anadolu'daki ulusalcı yapılanmalar" ve Mustafa Kemal Paşa ile ilgili tek haberin, bu yapılanmalara karşı ayaklanan Anzavur Ahmet Bey'in kumandasındaki bazı küçük birliklerin yenilmesi olduğunu belirtmektedir. Raporda, ayaklanmanın sebebi; Mustafa Kemal Paşa ve Sivas Kongresi'nin, Ahmet Bey'e ve yandaşlarına verdiği sözleri tutmaması olarak belirtilmektedir. Anzavur Ahmet'e karşı Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı kuvvetlerin yanı sıra, Osmanlı Hükümeti'nin ordularının da çarpıştığı; söylenenlere göre Anzavur birliklerinin takibinin devam ettiği bilgisi verilmektedir. Elçi Servert, Anzavur Ayaklanması ve Ahmet Anzavur'la ilgili olarak kendisine ulaşan haberleri resmi kaynaklardan doğrulayamadığını; bu nedenle çelişkili bilgiler edindiğini belirtmektedir. Anzavur Bey'i, kimileri önemsiz bir partinin başkanı olarak tanımakta; kimileriyse Konya civarında çok etkili bir kişi olduğunu söylemektedir. Babıâli'de Anzavur'un başını çektiği gruplar 'Anzavur Milisleri' olarak anılmaktadır. Söylentilere göre bu milisler, Hükümet kuvvetleri tarafından takip edilerek yenilmiştir. Bununla birlikte İstanbul'da, ortalardan kaybolan eski bir Erkan-ı Harp Reisi'nin Anzavur'la buluşacağı söylentisi dolaşmaktadır. Buna karşın Hükümet, bu kişinin Anzavur'un emrine sunabileceği kuvvetleri önemsememektedir. Zira Hükümet, bir yandan Mustafa Kemal Paşa'dan Anzavur üstüne jandarmalarını göndermesini istemekte, diğer yandan İstanbul'dan Hurşit Paşa'ya Anzavur'la uzlaşmaya varması için açık ve sert emirler vermektedir. Bu emirlerde ayrıca, Gürcistan göçmeni Çerkezlerin taleplerini incelemek ve Çerkezler ile Mustafa Kemal Paşa taraftarları arasında bir uzlaşma yolu aranması da bulunmaktadır. Elçi; Babıâli'nin Kürtlerin İngiliz müfrezelerine saldırılarını ve ilerlemelerini durdurmak için yine, bu ulusalcı yapılanmanın şefine, yani Mustafa Kemal Paşa'ya başvurduğunu belirterek, bunun da Milli Mücadele'nin Hükümet'e itaatinin kanıtı olduğunu savunmaktadır. Yine de bu itaatin Mustafa Kemal Paşa ve taraftarlarının kendi arzularından kaynaklandığı görüşündedir. Öte yandan Hükümet; üyelerinin hepsi ulusalcı yapılanmadan, (yani Anadolu ve Rumeli Müdaafa-i Hukuk Cemiyeti'nden) olan Şûray-ı Devlet'i lağvetmiştir. Elçi, Hükümet'in aldığı kararlarla çelişkili bir durum içine düştüğü; bunun tek açıklamasının, Hükümet'in kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi olabileceği yorumunda bulunmaktadır. "Zira Hükümet, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini beceriksiz ve düşmana satılmış ilan etme tehdidi karşısındadır." Bu nedenle Osmanlı Hükümeti, Milli Mücadele'ye; ihanet

[581] Toplumsal Tarih, Şubat 2014, Sayı 242, s. 42-43.

[582] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 252-253. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. "Londra'da yayımlanan The Times, 1920 yılında *Bazılarınca Selanikli Yahudi kökenli olduğu söylenen Mustafa Kemal, Milliyetçi harekete Haziran 1919'da katıldı* diye yazıyordu." Cengiz Şişman, *Suskunluğun Yükü*, 2016, s. 334.

[583] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 120.

ve acizlikle suçlanmamak için dostane; İtilaf Devletleri'nin baskılarını geçiştirmek içinse düşmanca bir tavır içine girmektedir. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, Hükümet'in kendisine ve hareketine gösterdiği yakınlığı; vatanperver gayesine ulaşmak için kullanmaktadır. Elçiye göre Hükümet'in çelişkili tavrının aslında, Mustafa Kemal Paşa ve Hükümet arasında gizli ve sözlü bir anlaşmaya dayanıyor olması da bir ihtimaldir. Hükümetin, Mustafa Kemal Paşa'ya aslında yerine getirmeyeceğini bilerek; İtilaf Devletleri'nin istediği yönde emirler vermesini bu ihtimalle açıklamaktadır.[584]

21 Aralık 1919. Talat, Cavid'e mektub gönderdi: *Ben ümidimi kamilen güneşin doğduğu tarafa bağladım. Bütün varlığımla o dairede çalışacağım*.[585]

Talat, Münih'de bulunan Ahmed Cemal'e mektub gönderdi: *Ben ümidi atiyi güneşin doğduğu tarafta görüyorum. Bütün varlığımızla oralarda çalışmak ve kuvvetlenmek lazımdır*.[586]

ABD'de münteşir *Chicago Daily Tribune*, İstanbul'deki muhabir Ladislas Czapski'nin "Damat Ferit" sernameli yazısını neşretdi: *Damat Ferit Paşa'nın beklenmedik düşüşü başkentte görev yapan İngiliz askeri ve diplomatik temsilcileri arasında endişe yarattı. Eski sadrazam açıkça İngiltere'nin adamıydı ve çekilmesi Anadolu'daki ulusçuların galibiyeti anlamına geliyordu. (…) Ferit, İngiliz desteğiyle Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı hareketi itibarsızlaştırmak ve bastırmak için her yolu deniyordu. (...) Kenara çekilmesiyle birlikte Türkiye'deki milli duyguların kapıları ardına kadar açılıyor. Kısa süre önce, başkentte yanıltıcı bir şekilde Erzurum ile Sivas civarındaki vilayetlerle sınırlı bir İttihatçı ve Bolşevik komplosu olarak aksettirilen ulusçu hareket, şimdi neredeyse bütün ülkeyi kasıp kavuruyor*.[587]

22 Aralık 1919. Berlin'de, Almanların nezaretinde Karl Radek'le görüşen İttihadçı lider Mehmed Talat, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi: *Buradaki Bolşevik reisleriyle temas halindeyim. Şimdiye kadar mahpus bulunan Radek ile birkaç kez görüştüm. Ve yukarıda sözünü ettiğim esaslar çerçevesinde çalışmak ve daha sonra Lenin'in onayına sunulmak üzere anlaştım. Radek'in tahliyesi için Almanlar nezdinde pek çok çalışarak muvaffak oldum ve başka bir ad altında seyahat etmesini sağladım. Bundan dolayı Radek ve burada bulunan Bolşevikler bize şükran borçludurlar*.[588] Talat, *Bolşeviklerle ilişkide olduğunu ve Enver Paşa'nın Rusya'ya hareket etmek üzere olduğunu bildir*iyor.[589]

TALAT PAŞA'NIN MEKTUBU

22 Kânunuevvel 1919

Memleketin âtisini ben şu yolda görüyorum.

Avrupa, mevàd-ı iptidaiyyesi gayet zengin olan Rusya'dan uzun müddet istifade mümkün olamıyacağını yakinen bildiği için bu zararını imkân nisbetinde Türkiye'den telâfi etmeğe çalışacaktır. Düvel-i İtilâfiye'nin Türkiye üzerinde besledikleri bütün amâl ve makasid-ı siyasiyeden sarf-ı nazar yalnız şu maksad-ı iktisadîleri bile arzu ettiğimiz şekilde hür ve müstakil bir Türkiye'nin vücuduna mâni olacaktır. Binaenaleyh bizlerle aktedecekleri muahede-i sulhiyede kendileri için birçok esbab-ı müdahale bulunacak ve şerait-i sulhiyye iktisaden memleketimizden a'zâmî istifade etmelerine müsaid birçok mevadı haiz bulunacaktır. Elimizde kalacak yerlerin menabii kesîr olmakla beraber bu şerait dahilinde memleketin esbab-ı terakkisini te'min etmek mümkün olamıyacaktır. Sulhun tahdid edeceği Türkiye Avrupa'nın bu gayesine sed çekebilecek derecede kuvvet olmıyacaktır. Binaenaleyh bu kuvveti hariçte aramak ve muavin kuvvetler vücuda getirmek icap eder. Bunu ben iki büyük muhitte aramak ve kuvvetli bir teşkilât yapmakta görüyorum. Bu kuvvetin biri vâsi Türk âlemi, ikincisi de İslâm âlemidir. Türk âleminde şimdiye kadar hiç işlenmemiş olan Türkistan bizim

[584] Yasemin Türkkan-Tunalı, İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye [Doktora Tezi], 2016, s. 307-309.
[585] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 90.
[586] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 90.
[587] L. Czapski, "Damad Ferid", *Chicago Daily Tribune*, 21 December 1919, p. 7; Aktaran: Esen Ertuğrul, *ABD Basınında Türk Devrimi* [Doktora Tezi], 2026, s. 70.
[588] Ahmet Kardam. (2020). *Mustafa Suphi: Karanlıktan Aydınlığa* içinde (s. 165). İstanbul: İletişim Yayınları.
[589] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 117.

için gayet esaslı bir saha-i mesaidir. Bu sahada dahildekilerin doğrudan doğruya çalışması hem müşkül, hem de tehlikelidir.

Teşkilât-ı esasiyye vücuda getirdikten sonra maddi ve manevi surette muavenet kabil olabilir. Bu teşkilât'ı esasiyeyi yapmak için rüfekadan bazılarının o havaliye giderek çalışması iktiza ediyor. Bugün üzerimize düşen vazife, mazideki umumî ve hususî hatiyyatı unutarak geniş bir fikirle herkesin kabiliyetinden a'zami istifade ve bu suretle gaye-i umûmîyi te'mine çalışmak olmalıdır. Ben Enver Paşa'yı gerek İslâm âlemindeki nüfuz ve ehemmiyeti ve gerek azim ve metaneti ve gerek şerait-i hazıra dahilinde uzun müddet memlekete avdetinin gayr-i mümkün bulunması dolayısiyle o havalide çalışabilecek mühim bir uzuv telakki ediyorum. Binaenaleyh bazı rüfeka ile kendisinin Türkistan, Azerbaycan ve şimalî Kafkasya'da derece derece çalışmaları takarrür etmiş ve o semte müteveccihen hareket etmişlerdir. Ancak hâvali-i mezkûrede çalışabilmek için Bolşevik'ler ile anlaşmak zarûrîdir. Bolşevikler Rauf Bey'ce de ma'lûm olduğu vechile (Brest Litovsk) muahedesi esnasında vâsi bir Sovyet İmparatorluğu gayesini takip ediyorlardı. Eski Rusya imparatorluğu dahilinde -ki bunda Finlandiya, Litvanya, Estonya, Ukrayna, Polonya, Kafkas ve Türkistan da dahil idi- Sovyet teşkilâtı yapıp bu teşkilatı Petersburg veya Moskova'ya rabt etmek ve bu suretle eski Rus imparatorluğunu, başka bir kisve altında, ihya etmek arzusunda bulunuyorlardı. Bugün Bolşevik'ler bu fikirlerinden bazı fedakârlıklar yapmışlardır. Eski Rusya imparatorluğu dahilinde teşekkül eden muhtariyet ve istiklâliyetleri tanıyacaklarından bahs ediyorlar. Buradaki Bolşevik rüesası ile hal-i temastayım. Şimdiye kadar mahbus bulunan (Radek) ile defeat ile görüştüm. Ve bâlâda zikrettiğim esaslar dairesinde çalışmak üzere (Lenin) nin tasdikine ta'likan anlaştım. (Radek) in tahliyesi ve tayyare ile Moskova'ya gidebilmesi için Almanlar nezdinde pek çok çalışarak muvaffak oldum. Ve başka bir nam altında esbab-ı seyahatini temin ettim. Bundan dolayı (Radek) ve burada bulunan Bolşevik'ler bize medyunu şükrandırlar. (Radek) Bolşevik'ler hükûmetinin şark mesaili mütehassısı olduğundan mukarreratımızın merkezce kabul edileceğini suret-i katiyyede temin ediyor.

İkinci saha-i mesainin âlem-i islâm olduğunu söylemiş idim. Türkistan teşkilatı Efganistan vasıtasiyle Hindistan'da çalışarak Hindistan âleminde bir tesir yapabilir ve Devlet-i Aliyye ve Hilâfet-i İslâmiyye lehinde kuvvetli bir cereyan uyandırabilir. Araplar mütârekeden sonra tamamiyle inkisar-ı hayale uğramışlardır. Fransızlar ile İngilizler arasında (1916) tarihinde akt edilen mukavelename [Sykes-Picot] Arabistan'ı tamamiyle parçalayıp kuşa benzetiyor. Ve müstakil Arabistan'a kıt'a olarak çölden başka hemen hiç bir şey bırakmıyor. Emir Faysal'ın maiyyetinde bulunanlardan biri İsviçre'de bize mensup bir zat ile olan mülakatında Arap gençlerinin maziyi unutarak Türkler ile eski Almanya veya Avusturya, Macaristan gibi birleşmek ve beraber çalışarak itilâfçıların istilâsına mâni olmak fikrinde olduklarını söylemiş ve Mustafa Kemal Paşa ile tesis-i münasebet arzusunda bulunduklarını ilâve etmiştir. Sulh şeraitinin müzakeresi sırasında Arapların Türkler ile birleşmek arzusunu izhar etmeleri ve bu babta haklı tezahüratta bulunmaları nüfûz-u hilâfetin o havalide devam ve bekasını göstereceğinden fevkalâde faydalı olabilir. Dahilden vesait-i muhtelife ile bu maksadın istihsaline sarf-ı mesai olunabilir. Bu tarz ve şekl-i mesâi Rauf Bey'in gayesine ve arzusuna pek muvafik olduğundan bu hususta sarf-ı mesai edebiliyor.

Biz de harici bir teşkilât ile kendisine muavenet edebiliyoruz. Mısırlı Aziz Bey iki gün evvel Berlin'de beni buldu. Bu esas dairesinde kendisiyle uzun uzadıya görüştük. İnkisar-ı hayale uğramış, Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı mektubu gönderiyorum. Bu zat dahilden ziyade hariçte ve bu maksad uğrunda istihdam edilebilir. Ve bu yolda çalışması için kendisine imzasız not şeklinde bir cevap verilebilir.

Ben memleket için çalışmayı şimdilik şu üç şekilde hulasa edebiliyorum. Biri dahilde, diğerleri de Türklük ve İslâmlık âleminde.

Dahildeki teşkilât-ı milliye iktidarı tamamiyle ele almalı ve muntazam bir hükümet şeklinde memleketi idare ederek sulhu akd etmelidir. Teşkilât-ı milliyenin halen hiç bir fırkayı temsil etmemesi pek muvafıktır. Ancak mevki-i iktidara geldikten sonra her ne nam ile olursa olsun Meclis-i Mebusan'da kuvvetli bir firka vücuda getirmesi zarurîdir.

Hariçte bulunan uzuvlar ile açık hiç bir münasebetleri olmamalıdır. Harp mesullerinin muhakemesi için bir divân-ı âlî teşkil etmeleri lazımdır. Bu tamamiyle ayrı bir meseledir. Bir taraftan bu cihet takip edilmekle beraber diğer taraftan yalnız ara sıra benimle gönderilecek adamlar vasıtasıyle münasebette bulunulabilir. Mamafih arzu etmedikleri ve ahvali gayr-i müsait buldukları halde şimdilik ihtiyat etmeleri de kabul olunabilir.

Esasen gerek benim ve gerek diğerlerinin vaziyet-i siyasiyeleri bugün buna müsait olmadığı gibi memleket için de zararlıdır. Takibini muvafik gördüğüm üç tarz-ı mesaiyi burada tekrar ediyorum:

Evvelâ- Dahildekilerin müstakillen çalışmaları,

Sâniyen - Hariçtekilerin âtiyen Türk ittihadı vücude getirebilmek için Türkistan'da çalışmaları ve Türkistan'ın bilâhare istiklâliyyetini te'min edebilmek için idarede askerî ve mülkî teşkilât vücuda getirmeleri,

Salisen - Arapların bugünkü me'yusiyyetinden istifade ederek ilerde bir Arap ve Türk ittihadını te'min edecek teşkilâtı vücude getirmek ve umumiyet itibariyle âlem-i islâm da lehimizde bir cereyan uyandırmak.

Bütün bu teşkilât ya şimdiden veyahut ileride Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına veyahut teşkil edeceği bir büroya rabt olunabilir. Harici teşkilatın nokta-i temasını ben teşkil edeceğimden işin ciddiyyet ve safiyyetinden emin ve askerce bir itaata intizar olunabilir.

Avrupa'da bulunduğum bir sene zarfında propaganda için yapılan teşebbüsat ve teşkilât;

1 - Lahaye'de bir Türk istihbarat bürosunun teşkili ve memleketimiz lehinde gerek Hollanda ve gerek diğer bîtaraf memleketler matbuatında neşriyat icrası,

(Tafsilat-ı lâzime Asım Bey tarafından verilecektir).

Bu teşkilât atiyen hükûmete rabt olunabilir.

2 - Amsterdam'da in'ikad eden beynelmilel Sosyalist Kongresi'nde beynelmilel sosyalistler kâtib-i umumisi (Huysmans) ile mülakat ettim. Ermeni vekayiinin suret-i cereyanını buna izah ve Müslümanların Ermeni'ler tarafından duçar-i tecavüz olduğuna kendisini iknaa çalıştım. Amsterdam'da kongreye iştirak için gelen Gürcü hükümet-i muvakkatesi reisi (Çengilli) ile de görüştüm. Ve Ermeni vekayii hakkındaki nokta-i nazarımızı kendisine izah ettim. Çengilli in'ikad eden (Bern) Sosyalist konferansında Ermeni'ler aleyhinde irad-ı nutuk ederek Türkiye'de cereyan eden Ermeni vekayiinin müsebbip ve me'sûl-i hakikîlerinin bizzat Ermeni'ler olduğuna yaptığı tahkikat üzerine kanaat-ı kâmile getirdiğini serd ve beyan eylemiştir.

(Bu babta Asım Bey tarafından malûmat-ı kâfiye verilecektir).

3 - Fransız ve İtalyanlar ile mülâkat ve müzakerat ve bunlardan hasıl ettiğim fikirler.

Gerek İtalyanlar, gerek Fransızlar atiyen idareyi ellerine alacaklarını muhakkak gördükleri Jön Türkler ile şimdiden hüsn-ü münasebete girmek ve kendilerini İngilizler nezdinde müşkül bir bir mevkie sokmamak şartiyle bizlere mümkün olan muaveneti yapmak arzusundalar. Ancak bugün açıktan fi'lî bir harekette bulunmalarına imkân olmadığı gibi esasen vaziyet-i siyasiyeleri de buna müsait değildir. Bu hususta bize İtalyanlar, Fransızlardan daha müsaadekâr davranıyorlar. Buradaki İtalyan delegesi vasıtasiyle İtalya Hariciye Nezareti müsteşarı Kont Sforza ve dolayısiyle İtalya hükûmetiyle her vakit temas edebiliyorum.

Cavit Bey de evvelce bizde (Turuk-u Umûmiyye) şirketi müdürü iken elyevm (İ'marât ve Te'sisat) nazırı bulunan (Lostor) vasıtasiyle Fransa hükûmeti ile temasa gelebiliyor. Mamafih bu hususat tamamiyle dahildekilerine ait olduğundan biz yalnız dahildekiler lüzum gördüğü takdirde bu işde tavassut edebiliriz.... Ve icabında kendi ta'yin edecekleri zevatı bunlarla görüştürebiliriz.... Arzu ettikleri takdirde tamamiyle aradan çekiliriz.

Cavit Bey hakkındaki mütaleam:

Cavit Bey memleketin dahilde ve hariçte muhtaç olduğu bir uzuvdur. Muktedir ve namusludur. İtilâfiyûn nezdinde bizim vaziyetimizde değildir. Harbe muhalif kalmış, harp esnasında ecnebileri ve menafi-i ecnebiyyeyi âtiyen memlekete nafi olur mülahazasiyle müdafaa etmiştir. Amerika ile kat'ı münasebata aleyhtar bulunmuştur. Bu cihet Amerika sefaretince de ma'lumdur. Ermeni vekayii ile de alakâsı yoktur. Hakkında verilen hüküm hilâf-ı vicdan, kanun ve usuldür. Herhangi bir şekilde ileride Divân-ı Âlice muhakemesi icra edilmek üzere bu hüküm geri alınabilir.

Asım Bey'in avdetinden evvel mümkün ise Küçük Refet [*Bele (ÖFA notu)*] Bey'i veyahut o derece tanıdığım birisinin İsviçre veya Almanya'ya gönderilmesini ve bu mesail hakkında teati-i efkâr edilmesini pek arzu ederim.

Bu zat aynı zamanda sosyalist cereyanlarını da tetkik ve er - geç Avrupa muhitinde pek büyük bir rol oynayacak olan bu cereyanlardan bizlerin suret-i istifademiz hakkında da bir fikir edinebilir. Paramız yoktur. Sizden para istediğimize de zahip olmayınız. Şimdiye kadar bu işlerde bir miktar kendi paramdan sarfettirdim, Masarifin diğer bir kısmını [Karasu] nun [*Selanik Yahudisi Emmanuel Carasso'nun (ÖFA notu)*] Nesim Mazlıyah üzerindeki parasından mes'uliyyeti üzerime alarak sarf ettirdim ve atiyen de ettireceğim. Sonrasına Allah kerim.

-

Azmi Bey'i ben göndermedim, Mumaileyhin benimle hiç bir alakası yoktur. Parası kalmadığından bahisle dahile giderek bir köşede oturacağından bahsetti. Ben de münasip gördüm. Maateessüf haber aldığıma göre bu zavallı budala dünyayı velveleye vermiş ve bizim işlerimize de sekte îras etmiştir.

-

Siyaset-i dahiliyye hakkındaki mütalâatım:

Millî teşkilât rüesası mebusana girmeli, hükûmeti elde etmelidir. Kabine dahilde ve hariçte otorite te'sis edebilecek bir zatın riyasetinde ve ekseriyyeti bu rüesadan mürekkep olmak üzere teşkil edilmelidir. Ahval ve vaziyet katiyen icap ettirdiği takdirde firka-i saireden bir kaç zat da kabineye idhal olunabilir. Bence bu otoriteyi haiz zat buradan gördüğüme nazaran Mustafa Kemal Paşa'dır. Bu suretle teşekkül edecek kabine (Clemanso) nun tarz-ı siyasetini meşk ittihaz edebilir. Cavit Bey'in beyanatına nazaran bugün memlekete fenalıkları dokunan erazil-i eşhasın 31 Mart hadisesinde vücutları tahakkuk eden edanî imiş. Bu edepsizlere hadlerini bildirmek ve rezilliklerine meydan vermemek memleketin menafii iktizasındandır. Matbuatı erâzil-i nâs elinden kurtarmalıdır. Biz buna muvaffak olamadık. İnşallah siz olursunuz. Millî kuvvet buradan mütalea dermeyan edemiyeceğim bir şekilde sulh neticesine kadar muhafaza olunmalıdır. Kuvve-i milliyyeye istinad eden mütecanis bir kabinenin dahilde ve hariçte pek büyük tesiri olacağından şüphe yoktur.

Bizlere gelince istediğiniz şekle girmek, istediğiniz tarzda çalışmak arzu ettiğiniz husûsî ve umumî her türlü fedakârlığı yapmak en büyük emelimizdir. Muvaffakıyetinize bütün kalbimizle duahanız. Asım Bey parolamı size bildirecektir. Bana gönderilecek zatın aynı parola ile gönderilmesini rica ederim.[590]

Ahmed Cemal'e hitaben *Enver Paşanın kendi elyazısı olan ve "Ali" imzasını taşımakla beraber ay ve günü belli olmayan ve sonradan 1919 tarihi kaydedilen bir mektubu*:

Kardeşim efendim,

Bir vesile ile, Talât'la konuştum. Mektubunu göstermeyerek bahsettim. Istanbul'da (aleyhteki) propagandalara ehemmiyet vermemekliğimizi söyledi. Ben de, fazla zihin yormamanı muvafık görürüm.

Diğer işler için de, Berlin'deki İtalyan Delegesi ile görüştükten sonra bir karar verelim demişti. Halbuki İtalyan Delegesi, öyle pek işe girişmeyerek, yalnız muhaberata vasıta olacağını söyleyip işi kısa kesmiş ve muhavere pek akademik cereyan etmiş.

Burada Bolşevik arkadaşımız [*Karl Radek. Bolşevik liderlerinden. Sovyetlerle temas sağlayan*. (*Aydemir notu*)] hapisten çıktı. Beraber uçacaktık. Fakat, Polonya'dan geçmesine müsaade edildiği için o, o yolu tercih etti. Ben doktorla uçacağım. İnşaallah varırız. Burada Bolşevik arkadaşlarla muhaverede, her türlü fikrim dahilinde muaveneti kabul ediyorlar. Şimdilik umumi fikrim:

1- İslam milletlerinin kurtarılması.

2- Hedefimiz müştereken, Avrupa'nın Emperyalist kapitalizmi olduğuna göre, Sosyalistlerle teşriki mesai (işbirliği).

[590] İlhan Tekeli & Selim İlkin. (1980). Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları. *Belleten*, 44(174), s. 315-321. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

3- Kurtarılan memleketlerin, idare-i dahiliyesinde esasatı diniyeye dokunmamak şartı ile Sosyalizm prensiplerini kabul.

4- İslamın kurtuluşu için, ihtilal de dahil olmak üzere, bütün tazyik vasıtalarının kullanılması.

5- Bu hususta, İslamdan gayrı mahkûm milletlerle de teşriki mesai.

6- İslam camiası içinde, her unsurun inkişafına müsaade etmek.

İşte şimdilik bu. Bakalım vaziyetin inkişafına göre nasıl hareket etmek lâzım gelecek? Seni vaziyetten daima haberdar ederim. Bu hususta gelecekte, beraber çalışmak hakkındaki vaadini de hiç unutmayacağım. Eğer esas itibariyle bu fikirde müştereksek, muhitimizde şimdiden böyle çalışalım. Ve bu hususta mütalaan varsa, Nazım (Doktor) vasıtasıyle yaz, bana gelir. Gözlerinden öperim. Hanımefendiye ihtiramlarımı arzederim.

Kardeşin Ali[591]

İtalyan milliyetçi *L'Idea Nazionale* gazetesi, Meclis-i Mebusan intihabatını mevzubahis ediyor. *Çeşitli partiler arasında ajitasyon ve çatışmanın her geçen gün arttığına dikkat çekerek açılacak meclisin İttihatçı bir karakterinin olacağını* bildiriyor.[592]

23 Aralık 1919. Trabzon'a muvasalat etmiş bulunan Teftiş Heyeti Reisi Fevzi Çakmak'ın günlük kaydı: *Bazı eşraf ziyafet veriyor. Hacı Hamdi Bey ve Eyüpzade Murad Bey İttihatçıların tarafında faaliyetleri ve gayesi meşhurdur*.[593]

Refi Cevad (Ulunay), *Alemdar* gazetesinde başyazı neşretti: *Ben İttihatçı değilim demekle İttihatçılığa karşı olunmaz.*[594]

İlk savaş-sonrası seçimler sırasında (Kasım 1919), Teceddüt Fırkası faaliyette değildi. Bu İttihatçılar'ın aynı seçimlerde büyük bir zafer kazanmasını engellemedi, ama İttihatçılar bu zaferi milliyetçi bir kimlikle sağladılar.[595]

25 Aralık 1919. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtırası kaleme aldı. Harekat-ı Milliye'de Enverciler ile Kemalciler arasında farklılaşma tesbit ediliyor: *İttihat ve Terakki gitgide İslamcılığa dönüyor ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İslamcılığını zayıf buluyor. Fakat bu hususta alınacak karar büyük ölçüde Sivas İslam Kongresi'nin sonuçlarına bağlı*dır[596]:

25 Aralık tarihli istihbarat raporu, Mustafa Kemal'in, Sivas'ta, İran, Hindistan, Afganistan v.s.'den gelecek delegelerin de katılacağı Pan-İslâmcı bir konferans düzenlemekle uğraştığını bildiriyor, şöyle diyordu:

"Bu konferans toplanırsa, hiç kuşkusuz, İngiltere'ye karşıcıl epeyi propagandaya girişecektir. Bu denli bir konferansa katılacak delegeler kendi ülkelerindeki gerçek İslâm görüşünü temsil etmemekle birlikte, çok zarar yapabileceklerdir. . . İngiliz yönetimi birşeyler yapmalıdır. İngiltere'nin, Müslüman'ların daima dostu olduğunu açıklamalıdır. Kıral Hüseyin, Emir Faysal, Ağa Han v.s.'yi kullanmalıdır. Oldukça İngiliz yandaşı olduğunu söyleyen sabık Senüsi Sidi Ahmet'i kendisinden yana çekmelidir."[597]

[591] Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, 1985, c. 3, s. 492-493.
[592] L'Idea Nazionale, 22 Dicembre 1919; Aktaran: Mevlüt Çelebi. (2023). İtalyan Kaynaklarında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa Hakkında İlk Haberler. *Tarih Dergisi*, (81), s. 26.
[593] Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 680.
[594] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 291.
[595] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 139.
[596] FO, 371/4161, 173267; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 338, dipnot 19.
[597] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 59.

48 numaralı İngiliz hariciye vesikasında belirtildiğine göre *seçim sonuçlarına karşı "tam bir ilgisizlik" vardı*r.[598]

26 Aralık 1919. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti (ARMHC) Erzurum şubesi, ARMHC Heyet-i Temsiliyesi Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. *Harekat-ı milliyeyi lekedar etmek üzere el altından çalıştığı, tehcir ve taktil (çok öldürme) fiilinden dolayı haklarında ahzügirift [yakalama] müzekkeresi sadır olan Ebülhindili Cafer*den şikâyet ediyor.[599]

27 Aralık 1919. İstanbul'daki Kara Vasıf, Ankara'ya bugün muvasalat eden Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. *Yahya Kaptan'ın "Gebze heyet-i idaresini" tanımadığından yakını*yor.[600]

Emekli General Fahri Belen: *Bilindiği gibi Temsil Heyeti 16 kişi olduğu halde çeşitli nedenlerle Ankara'ya dört kişi gelebildi. M. Kemal Paşa bunu gizlemeye çalışıyor, konuşmalarını da Temsil Heyeti adına yapıyordu. Gerçek şuydu ki artık Temsil Heyeti yoktur*.[601]

Aralık 1919 Nihayeti. *Aralık 1919 sonunda Fransız istihbaratı tarafından kaleme alınan bir rapora göre, Harbiye Nezareti ile Anadolu hareketinin liderleri arasında işbirliğini sağlayan askeri heyetler bulunmaktadır. Aynı raporda, Anadolu'daki müdafaa güçlerine İstanbul'dan asker ve malzeme sevkiyatının nasıl yapılacağı konusunda bu iki merkezin yakın zamanda anlaşmaya vardıkları da belirtilir. Bu stratejik işbirliğinin hayata geçirilmesinde Karakol Cemiyeti büyük rol oynamıştır*.[602]

1920

Kâzım Karabekir: "Henüz memlekette İttihat Terakki Teşkilatından maada kökleşmiş bir taazzuv [şekillenme-örgüt anlamında) tamamlanmamıştı, Müdafaa-i Hukuklar İttihatçılar vasıtasile istenilen istikamete çekilebilirdi."[603]

İtalyan ajanlar ve Türkiye'nin müstakbel yöneticileri arasındaki ilişkiler asla kolay olmamıştır. Türk ulusalcılar, rahat muhatap değillerdi. Çok belirsizlikler olsa da Rus Bolşeviklerle ilişkilerinin özü artık bilinmekteydi. İç farklılıklar daha az açık ve az çözülebilirdi. Bu nedenle Kemalist Hareket'in büyük Enverci-Bolşevik aksının eki olduğu sanılmaya devam ediyordu.[604]

Heyet-i Temsiliye İstanbul mümessili İttihadçı *Kara Vasıf Bey, bolşeviklere dair şu malûmatı veriyordu: "Rus bolşevikleri Kırımda bir umuru şarkiye şubesi tesis etmişler, bize buraya bir adam yollamışlar, bu zat bizden iki murahhas istiyor, teklifi, hılâfet ve esasat-ı diniye beynelislam bilinecek şeylerdir. Bizim istediğimiz derhal demokrat bir idarei hükûmet teşkili, amele ve köylünün himayesi için teşkilat icrası ve idareye iştirakleri temin olunsun. Büyük sermaye ve imtiyazlı şirketler, bankalar cemaat namına*

[598] FO, 371/4161, 173267; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 254, dipnot 574.

[599] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 337. Ebulhindili Cafer ve avenesi hakkında Karabekir'in mütalaası: "Bu adamların Erzurum'un kabadayı takımından olup İttihat ve Terakki zamanında çetecilikle bir çok servet topladıklan ..., şimdi Heyeti Temsiliye'nin fedaisiyiz diye Müdafaa-i Hukuk teşkilatına galip gelmeye yelteniyorlar." (Akal, 2018, s. 337).

[600] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 249, dipnot 561.

[601] Belen*, Türk Kurtuluş Savaşı***,** s. 142-143; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 260.

[602] Erol Ülker, *Ulus Devletin Eşiğinde İstanbul*, 2026, s. 22.

[603] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 24.

[604] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 201-202.

devredilsin. Biz, Türklere nakden Kırımda altın ve gümüş ihzar ettik ve harekatı müşterekei askeriye icrasında yardıma hazırız. İngilizler ve Fransızlar memleketinizden tardolunsun. Biz murahhas yollıyacağız, şartlarımız hemen hemen ayni şeyler. Fakat murahhasımız imzaya mezun olmayıp kararlarını bize yazacak, alacağı mezuniyet üzerine imza edecektir. Bu da sizin tasvip ve kabulünüze göre olacaktır."[605]

Damad Ferid'e göre *İttihatçı liderler, özellikle Enver ve Cemal Paşa'lar, "cahilâne emirler veren" "bolşeviklerdir"*.[606]

Harekât-ı Milliye'de Tabakalaşma: Evvelîn (Öncekiler) & Âhirîn (Sonrakiler). Fevzi Çakmak: *Ona göre sonradan Millî Mücadele'ye katılanlar hemen öne geçmişler, her şeyi ellerinden almışlar, Mustafa Kemal Paşa ile aralarını açmışlardır. Karabekir bu düşüncesini sık sık tekrarlamıştır*.[607]

> Ulusal hareketin ilk liderleri, Anadolu'ya Mustafa Kemal'le ya da ondan önce gitmiş olan kişiler [Refet (Bele) (1881-1963), Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy), Kâzım Karabekir gibi], Mustafa Kemal'i körükörüne izlemeye hazır olan ve onunla eski arkadaşlarının arasını açmaya çalışan Anadolu'ya görece geç gelenler tarafından gitgide geriye itildiklerini hissettiler. Bu grubun başını Kılıç Ali (1888-1971), Ali (Çetinkaya) (1878-1949), Recep (Peker) (1888-1950), İsmet (İnönü), Yunus Nadi (Abalıoğlu) gibi kişiler çekiyordu.[608]

Mustafa Kemal, Harekat-ı Milliyenin mutlak lideri oldukça İttihadçı teşkilatı tedricen tasfiye ediyor. İngilizlerin 16 Mart tutuklamaları, Mustafa Kemal'in ekmeğine yağ sürecektir:

> İstanbul'un işgaline karşı aktif direnişin tarihi, İttihat ve Terakki Partisi ile Milliyetçi Hareket arasındaki örgütsel sürekliliğin hikâyesidir. Toplumsal kurumların pek çoğunda önde gelen aktörler değişmiş, fakat Kuvay-ı Milliye'nin davasına hizmet eden sistemler olduğu gibi kalmıştı.
>
> İTP'nin istihbarat örgütü, Teşkilât-ı Mahsusa'nın (TM) üyeleri çalışmalarını direniş hareketine aktardılar. Mütareke'nin ilk yıllarında TM, çalışmalarını Harbiye Nezaretinden gizli olarak yürütürken, İTP ayrıca bir başka grubu, Karakol'u kurdu.
>
> İTP'nin nihai savunma stratejisi, savaş kaybedildiği takdirde Anadolu'daki bir üsten savaşmaya devam etmekti. İşte bu amaçla Karakol Anadolu'ya silah ve insan kaçırıyordu. Mustafa Kemal Milliyetçi Hareket'in liderliğini ele geçirince, Karakol dahil, İTP'nin tüm faaliyetlerini engellemeye çalıştı. Ne ki, Mustafa Kemal, aynı zamanda İstanbul'da, Milliyetçi Hareket'e istihbarat, yardım ve destekleyici propaganda sağlayan hazır bir örgütsel

---

605 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 94-95.

606 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi*, 1988, c. 2, s. 29.

607 Asım Gündüz. (1973). *Hatıralarım* (İ. Ilgar, haz.) içinde (s. 211-213). İstanbul; Aktaran: Cengiz Özkarabekir. (2020). (Haz.). *Hatıratlarla Karşılaştırmalı Nutuk* içinde (s. 455). İstanbul: İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri A.Ş.

608 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 242. "Ali Çetinkaya, Enver Paşa'nın Dünya Savaşı'nda iktidara el koymak, ya da bir darbeyi bastırmak için Talât Paşa'dan da habersiz Istanbul'da bulundurduğu 10 bin kişilik gizli bir askerî kuvvetin önemli bir kısmının komutanlığını yapmaktaydı. İttihatçılığı canlandırma suçuyla İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanan Rauf Orbay, anılarında Ali Çetinkaya ve Kılıç Ali gibi mahkeme üyelerini kastederek şöyle yazmaktadır: *Mahkeme heyetinin bizzat başkanı bulunan zat, Mütareke'nin imzalamışıyla İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden bâzıları vatandan ayrıldıkları zaman ve hatta İttihat ve Terakki Hükümeti'nin yerine gelen Kabine'nin öğrenerek, İttihat ve Terakki örgütünü kaldırdığı ana kadar, memleketten ayrılan ileri gelenlerin kişi ve makamlarını korumak için belli askerî örgütün dışında mürettep ve gizli bir silahlı kuvvetin önemli bir kısmının komutanlığı görevleriyle şereflenmiş bulunuyordu. Ve keza yine aynı Mahkeme Kurulu üyelerinden ve her nedense hâlâ -asıl adı yerine- takma adla anılan bir başkası da savaş zamanında teğmen rütbesiyle Enver Paşa'nın kardeşinin emirberi ve daha sonra ölen eski Padişah'ın bendelerinden ve korucularından bir maiyet subayı idi* (Yakın Tarihimiz, cilt IV, s. 307). Kılıç Ali, Ankara'dan hizmet isteyince, Atatürk bunu güvensizlikle karşılayacak ve Nuri Paşa'nın bu yakınını uzaklaştırma yollarını arayacaktır. Kılıç Ali, sonradan Atatürk'ün güvenini kazanacaktır." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 500, dipnot *.

temel devralmıştı. Bu örgütler, başlıca, TM loncalar, Osmanlı Kızılay Derneği (Hilâl-i Ahmer miyeti), iş adamları, kadın dernekleri ve Osmanlı Harbiye Nezareti'ydi.

İstanbul'un *de jure* [hukukî] işgalinden sonra yurtsever eylemcilerin büyük bölümü İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edildiler. Bunun üzerine, Ankara'nın kontrolünde yeni direniş hücreleri kuruldu. Bu gruplar, geriye kalmış daha az tanınmış Milliyetçiler'in kılavuzluğunda, Karakol'un daha önce çalışmış olduğu ilçelerde görev yaptılar.[609]

1 Ocak 1920. *Ortadoğu'da görevli İngiliz Başkomutan, Genelkurmay Başkanına 1 Ocak 1920'de gönderdiği gizli telgrafta, Yakın Doğu'yla ilgili olarak şu görüşleri belirtmiştir*: *"Durum aleyhimize gelişiyor. Pan-Turanist akım gittikçe güçleniyor. Bu akımın önderleri Bolşeviklerle ittifak kurmuşlardır." Telgrafta ayrıca, Türklerin düşmanlığına değinilerek, İttihat ve Terakki'nin hâlâ epey güçlü olduğundan söz edilmiş; Mustafa Kemal'in Anadolu'da büyük bir orduya komuta ettiği ve Enver'in Azerbaycan'da Nuri ile temas kurduğundan söz edilmiş ve şunlar eklenmiştir*: *"Yunanlılarla İtalyanların İzmir üzerindeki hak iddialarının kabul edilmiş olması, onlara (Türk ulusalcılara) daha çok güç sağlamıştır. Araplar arasında huzursuzluk; Gürcistan ve Azerbaycan'da ihtilal vardır. Bolşevikler Kafkasya bölgesine yaklaşıyor; Afganlar Bolşeviklerle entrikalar çeviriyor."*[610]

4 Ocak 1920. *İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral Richard Webb, 4 Ocak'ta Lord Curzon'a şu mektubu göndermiştir*: *"Emekli sadrazam Tevfik Paşa, 1 Ocak'ta İngiliz Yüksek Komiserliğine uğrayarak şimdiki durum hakkında görüşmede bulunmuştur... Bu görüşme sırasında, ulusal akımın tüm ülkenin görüşlerini yansıtmadığını anlatmada epey güçlük çekmiştir... Kendi görüşümce, Tevfik Paşa, bu ülkede (Türkiye'de) İttihat ve Terakki'nin yeniden hareketlenmeye başladığı belirtilerinin Avrupa'da yaratmış olduğu izlenimi etkisiz bırakmak ve İngiltere yardımda bulunursa, bu yardımın iyi bir izlenim yaratacağını bildirmek amacıyla, muhtemelen padişahın dileği üzerine bizi ziyarete gelmiştir."*[611]

7 Ocak 1920. İttihadçı Erzurum Heyet-i Merkeziyesinden Ankara'daki Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesine tenkid: *Doğu Anadolu'yu ihmal etmek, Türk-Kürt birliğini unutarak buralara ilgilenmeyen kişilerin milletvekili yapılması, böylece ayrılıkçı Kürtlerin eline keskin bir silah verildiği, Merkez Kurulu yerine resmî makamlarla haberleşmek, tek başlarına yetkileri olmadığı halde bazı kişilerin yazışmalarda Temsil Kurulu'nun imzasını kullanması, Temsil Kurulu'nu kimlerin meydana getirdiğinin bilinmemesi*.[612]

8 Ocak 1920. Mustafa Kemal'in himaye ettiği Hereke'deki çeteci Yahya Kaptan, mıntıkaya Bandırma Vapuruyla sevkedilen Bâb-ı Âlî özel harekat birlikleri tarafınca etkisiz hale getirildi. Bu hadise, Harekat-ı Milliyenin İstanbul kolu ile Sivas kolu arasında ayrışma tezahürüdür denilebilir:

İzmit'ten Rüştü, Komutan Vekili Fevzi ve Sırrı'nın, İstanbul'dan Mustafa Kemal'in yaveri Cevat'ın [Abbas Gürer] telleri Yahya Kaptan ve adamlarının ulusal dava için iyi ve yararlı bir unsur oluşturduklarını; İstanbul'dan [Kara] Vasıf ve [Galatalı] Şevket beylerin telleri ise onların son derece zararlı olduklarını anlatıyordu. O bölgede iki Rum bekçisinin öldürülmüş, bir zengin Rumun da kaçırılmış olması, işe dış siyaset bakımından ayrı bir nezaket veriyordu. Vasıf ve Şevket beyler, İstanbul hükümeti, yerel olarak da Ahmet Necati ve Yüzbaşı Nail, bu ve bunun gibi kötülükleri Yahya Kaptan'a ve adamlarına, diğerleri ise Arnavut Küçük Arslan çetesine mal ediyorlardı. Neticede, Mustafa Kemal'in ve İzmit'in kurtarma çabalarına rağmen, İstanbul hükümeti 50 jandarma ile İstanbul Muhafız Alayı'ndan 90 askeri ışıkları söndürülmüş Bandırma vapuru ile gece Hereke'ye çıkardı ve bunlar Tavşancıl'ı kuşattılar (8 Ocak). Yahya Kaptan teslim olduysa da öldürüldü. Bir tele göre "köy haricinde aleti ceriha" ile öldürülmüştü, kafası da kesikti". Jandarma dışında Muhafız Alayı askerinin

[609] Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 143.
[610] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 132.
[611] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 132-133.
[612] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 313.

kullanılmış olması Cemal Paşa'nın da sorumluluğunu akla getiriyor. Nitekim Atatürk bunu belirtiyor. İlginç olan, İstanbul örgütünün Yahya Kaptan'a karşı tavrını, trajik ölümüne rağmen ısrarla sürdürmüş olmasıdır.[613]

8 Ocak 1920. İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, Harbiye Nâzırı Cemal'e (Mersinli) nota verdi. Buna göre *istihbarat servisleri, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın, Osmanlı birliklerine göndermiş olduğu telgrafları gizlice ele geçirmişlerdi. Bu telgraflarda Kuvâ-yı Milliye'nin silah ve cephanelerin önemli bir kısmına Cemal Paşa'nın delaletiyle sahip olduğuna dair bilgiler yer alıyordu. Bu arada bir yedek subay, iki topu Kuvâ-yı Milliye'ye göndermek isterken yakalanmıştı. Bu olaydan da Cemal Paşa'nın sorumlu olduğu iddia ediliyor*.[614] Gerçekten de öyledir:

Bandırma'da bulunan XIV. ve Konya'da bulunan XII. Kolordularına gizli bir talimat gönderen Cemal Paşa, onlardan Batı Anadolu'da bulunan Kuvâ-yı Milliye'yi desteklemelerini emretmişti. Cemal Paşa'nın talimatı ile hareket eden Levazımat-ı Umumiye Dairesi de aynı kolordulara birer talimat göndererek, Batı Anadolu' da bulunan Kuvâ-yı Milliye'nin düzenli birlikler gibi iaşesinin sağlanmasını emretmişti. Buna göre Kuvâ-yı Milliye reisleri ihtiyaçlarını gizlice bildirecek, nizami ordu kumandanları bu ihtiyaçları karşılayacaklardı. Cemal Paşa'nın gizlilik uyarısına rağmen bazı yazışmalar İngiliz İstihbaratı tarafından ele geçirilmişti.

Kuvâ-yı Milliye'nin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla aşar ambarları ile Duyûn-ı Umûmiye sandıklarından makbuz karşılığı para ve erzak alması Cemal Paşa tarafından "uygunsuz" bulunuyordu. Cemal Paşa kolordu kumandanlarına birer talimat göndererek Kuvâ-yı Milliye'nin bu tür hareketlerine müsaade edilmemesini emretmişti. Daha önceki talimatları malum olan Cemal Paşa, Kuvâ-yı Milliye'nin meşru zemini kaybetmemesi ve tepki görmemesi için bunları istiyordu.

1919 Aralık ayı sonunda, Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın personelinden yapılan teklife uygun olarak, Kuvâ-yı Milliye'nin donatımı için askerî okul personeli arasından seçilen genç personelin gönderilmesine karar vermişti. Bundan sonra Cemal Paşa, gerekli görülmesi halinde düzenli ordudan terhis edilen birliklerin Kuvâ-yı Milliye'ye katılmak üzere gönderilebileceğini XV. Kolordu'ya bildirmişti. Başkent'ten Anadolu'ya savaş malzemelerin gönderildiğine ve dahildeki cephanenin değişik oluşumlara dağıtıldığına dair bilgi toplayan istihbarat servisleri bu işlerin arkasında da Cemal Paşa'nın olduğunu iddia ediyorlardı. İstihbarat servisleri, Cemal Paşa'nın yine XV. Kolordu'ya ihtiyaçları için yeterli cephane sağlanabileceğini ve gönderilebileceğini bildirdiğini ileri sürüyorlardı. Bunun dışında 31 Aralık 1919 tarihinde bir Türk memuru başkentten Bandırma'ya 75 ve 125 mm'lik top mermileri ve diğer yedek parçaları göndermek isterken yakalanmıştı. İstihbarat Servisleri bu şahsın bir hapishane arkadaşına, kendisini bu işlere Cevat Paşa'nın bulaştırdığını söylediğini öğrenmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa'nın Cemal Paşa'dan top mermisi ve silah parçaları talep ettiği Cemal Paşa'nın da yetkililere bu taleplerin karşılanması için talimat verdiğine dair bilgiler de istihbarat servislerine ulaşmıştı. Fransız birlikleri, Diyarbakır'ı işgal için ilerlediği zaman Cemal Paşa'nın XIII. Kolordudan 200 zanaatkarın Kuvâ-yı Milliye'ye geçmesi için talimat verdiğine, Fransızların Diyarbakır vilayetindeki planları hakkında keşif yapılması ve bu planları gösteren haritalar hazırlanması için talimat verdiğine dair kesin kanıtlar elde etmişlerdi. Cemal Paşa'nın Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye'yi ortadan kaldırmak isteyen Ahmet Anzavur'a karşı askerî direnişin düzenlenmesinde rol aldığı tespit edilmişti. Ayrıca Cemal Paşa'nın İtilâf karşıtı ve İslamcı propagandalara bulaştığı da ileri sürülüyordu. 1919 Aralık ayı sonunda Cemal Paşa'nın İsviçre' de, Fas, Tunus, Cezayir ve Mısır entelektüellerini kapsayan bir kongre düzenlenmesi için çalıştığı tespit edilmişti. Anadolu'daki işgal kuvvetlerinin başkumandanı olarak General Milne'e bu konuda bilgi verilmesi gerekiyordu. Cemal Paşa bunları bilmesine rağmen, birden fazla olayda Milne'den izin talep etmemişti.[615]

---

[613] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 247-248.

[614] FO, 371/4161, 171775; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 305.

[615] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 305-306. Harekat-ı Milliye rüesasından Mersinli Cemal'in Müttefik karşıtı ve İttihad-ı İslâmcı olması, onun istifa ettirilmesi ve sürgün edilmesi için yeterli hususiyetlerdir. Müttefikler nazarınca makbul milliyetçi, Mustafa Kemal gibi Müttefik dostu ve minimalist milliyetçidir.

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor. Cenevre mahreçli istihbarata göre *seçimler İttihatçılar için başarı oldu*.[616]

9 Ocak 1920. *"The Washington Post" ve "New York Herald"ın özel muhabiri olan William T. Ellis, mütarekeden bu yana Türkiye'de yeni bir "milliyetçi" ordu kurulduğunu ve M. Kemal'in bu yapının yeni milli lideri olduğunu belirtiyor. M. Kemal'in Çanakkale'de gösterdiği başarılara da değinen Ellis, onu sarışın ve sakin yapısıyla bir İskandinav'a benzetmiş, savaş sırasında ordu içinde en iyi asker olarak nam salmış olan M. Kemal'in, modern, ılımlı ve yetkin bir kişi olduğuna dikkat çe*kiyor. *M. Kemal ile Enver Paşa arasında geçmişten gelen rekabete de değinen Ellis, bu durumun uygarlık açısından iyi bir şey olduğunu, zira Enver Paşa gibi pervasız ve sorunlu bir kişinin başlangıçta duyurulduğu gibi Anadolu'daki hareketin başında olmasının sorunu içinden çıkılmaz bir hale sokabileceğini öne sürü*yor. *Yazının devamında Türk tarafının mağduriyetine de değinilirken İzmir'in işgaliyle birlikte Yunanlılar tarafından işlenen cinayet, soygun, tecavüz ve sürgünlerden bahsedilmiş ve oluşturulan araştırma komisyonunun bunları doğruladığına dikkat çekilmişti. Dolayısıyla da Türkler dünya önünde kurban durumuna düşmüştü. Bunun yanında Yunan ve Ermeniler tarafından Türklere uygulanan baskı ve zulüm haberleri Anadolu'da yankı uyandırmış ve bu durum milliyetçilere bir fırsat yaratmıştı. İşte bu süreçte M. Kemal'in lider olarak ortaya çıkışı ve dağıtılmış olan askerleri silahaltına çağırması halkta karşılık bulmuş, kurulan yeni ordu aynı hissiyattaki ülkece desteklenmiştir. Zira insanlar yok olan evleri ve zedelenmiş gururları uğruna savaşarak "ölümü göze almış" bir ruh hali içerisindelerdi. İlgili yazının sonunda Ellis, Anadolu'da başlatılan Milli Mücadele'ye karşı Batı'daki şaşkınlığı şöyle özetliyordu: "(…) Bir yıl öncesinde Osmanlı Hükümeti, Müttefikler tarafından istenecek her şartı kabul etmek zorundaydı, ancak bugün milliyetçiler bir orduya, örgütlü bir yapıya, bir amaç ve propagandaya sahip durumdalar. Kimse sonuçların ne olacağını tahmin edemez."*[617]

10 Ocak 1920. Harbiye Nâzırı Ferik Cemal (Mersinli) [ki 22 Haziran 1919 Amasya askerî cuntası mensubuydu], cuntacı Heyet-i Temsiliye âzâsı 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi. Tahkik Heyeti Reisi Ferik Mustafa Fevzi (Çakmak), 7 Ocak'da Harbiye Nâzırı nezdine gelerek mahremane görüşmüşlerdir. Harbiye Nâzırı, *3. Fırka Komutanı Halit (Deli)'ten* [Karsıalan] *şikâyet ediyor*. Deli Halid'in *komiteci ruhuyla siyasetle uğraştığını, kendi düşüncesinde olmayanlara baskı yaptığını, seçmenlere istediği yönde oy kullanmaları için ant içtirdiğini, ülkenin ancak İttihat ve Terakki zihniyeti ile kurtulacağını* Ferik Mustafa Fevzi bildirmiştir. Erzurum'da saklanan Deli Halid, 3'üncü Fırka Kumandanlığından *ayrılırken "menhus emir"* çıkartmıştır.[618]

Karabekir cevabî telgraf gönderdi. Halid *müfrit milliyetperver*dir. Fakat *Maçka seçimlerinde silahlı müdahalede bulunduğu söylentisi doğrulanmadı. Buna karşılık Erzurum Kongresi'nde orduyu dağıtmak önerisinde bulunan "bedtıynet şerir" Ömer Fevzi gibilerin Fevzi Paşa heyetini zehirledikleri anlaşıldı. Heyet hiçbir yerde tarafsız davranmadı. Zara'da halk Mustafa Kemal aleyhinde teşvik edikdiklerinden bahisle heyetten şikâyetçi oldu. Hürriyet ve İtilaflı olan İlhami kesinlikle milli harekât aleyhinde olup önceki kabinenin zihniyetini taşıdığı Kürt sorunu ile ilgili görüşmeden anlaşıldı. Hürriyet ve İtilaf'ın "esasatından" bir olan gençlik aleyhtarlığı kendilerinde göründü. Heyetin ilmiyeden olan üyesi fena bir şey düşünmek kabiliyetinden yoksun. Fevzi Paşa ise "pek ziyade düşkün ve manen bitkin" olup İlhami ne derse onu kabul etti. Heyetin görüşlerinin buna göre değerlendirilmesi* müsterhamdır.[619]

[616] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 95.
[617] The Washington Post, 9 January 1920; Aktaran: Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 97. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[618] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 253.
[619] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 253-254.

10 Ocak tarihli İngiliz istihbarat raporu, Türkiye'nin çeşitli ilçelerinde ulusal akımı genellikle subayların, emekli subayların, toprak sahiplerinin, zengin tüccarların ve hukukçuların desteklediğini; başlıca kışkırtıcıların askeri kişiler olduğunu bildirmiş, şu adlar üzerinde durmuştu: Edirne: 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar; Kırkkilise: 54. Tümen Komutanı Şükrü Bey; Eskişehir: General Ali Fuat Paşa; Konya: 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin; 3. Kolordu sabık Komutanı Albay Refet; Afyonkarahisar'daki ulusalcı askerlere komuta eden Albay Arif; Akhisar bölgesindeki ulusal güçlere komuta eden "aşırı görüşlü bir İttihatçı olarak bilinen Celal Bey." Rapora göre, ulusal akımın en faal muhalifi, bir süreden beri Balıkesir ve Bandırma dolaylarında, Çerkez ve Arnavutlardan oluşan bir güçle ulusalcılara kafa tutan Çerkez Ahmed Anzavur idi. Başlıca muhalifler, ulusal akımın başlangıcında İstanbul'a akın ederek Hürriyet ve İtilaf Partisi'yle İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne katılmışlardı. Bu iki örgüt, geniş ölçüde siyasi propagandaya girişerek, iktidardaki yönetim arasında bulunan ulusalcı unsurların görevlerine son verdirmeye çalışıyordu. Raporda ayrıca ulusalcıların asker kaydı ve silahlandırılması; ulusal çeteler, eşkıya grupları ve mali kaynakları hakkında bilgi veriliyor; çeşitli yerlerde ulusalcıları destekleyen veya onlara karşı çıkanların adlarını açıklıyordu.[620]

Belçika matbuatından Katolik dünya görüşlü *La Libre Belgique* gazetesinde Innominato imzalı "İstanbul" nam makale neşredildi: [..] *Altın Boynuz'daki Türk Hükümeti Avrupa'nın tutsağıdır…Türk'ü Anadolu'ya sürmek, Bolşevikler ve Talat-Enver Komitesi'nin eski üyeleri arasında var olan bağı o andan itibaren güçlendirmek ve geliştirmek olur*.[621]

11 Ocak 1920. Karakol Cemiyeti idarecilerinden Çerkes Baha Said, Kızılordu temsilcisi ile Bakü'de anlaşmaya vardı. Lâkin Mustafa Kemal bu andlaşmayı engelleyecektir zira Karakol liderleri ile M. Kemal riyaset mücadelesi içerisindedir. 16 Mart 1921'de ise Mustafa Kemal Sovyetlerle muahede imzalayacaktır.

> "Karakol İhtilal Cemiyeti ve Uşak Kongresi Heyet-i İcraiyesi" adına Baha Sait ile Rusya Sovyetler Cumhuriyeti'nin bir temsilcisi arasında Bakû'da bir dostluk ve yardımlaşma anlaşması imza edildi. Hem Temsil Kurulu, hem de Sovyetler tarafından tanınmayacak anlaşmaya göre, iç ayaklaamalara ve emperyalist müdahalelere karşı işbirliği yapılacak, İslam ülkeleri sömürgelerden kurtarılacak, Sovyetler, Karakol Cemiyeti'ne para, silah ve cephane yardımı yapacak, Karakol Cemiyeti, Beyaz Ruslarla çarpışmak üzere silahlı kuvvetler sağlayacak, Batum, Hindistan, Afganistan ve İran'da İngiltere'ye karşı ayaklanmalar hazırlayacak. Karakol Cemiyeti 3 (veya 13) Kasım'da İttihatçılar tarafından kurulmuştu. Türkiye ile Sovyetler arasında dostluk ve işbirliği anlaşması 14 ay sonra, 16 Mart 1921'de Moskova'da imzalanacaktır.[622]
>
> Karakol, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına değil, kendi adına Bolşevikler'le kurduğu ilişki sonucunda 11 Ocak 1920'de "Türkiye ihtilal Hareketi'ni temsil eden Karakol Örgütü ve Uşak Kongresi Heyeti İcraiyesi namına hareket eyleyen Kafkasya'daki murahhas Baha Sait Bey'in Bolşevikler'le yaptığı bir muahede-i ittifakiye" imzalamıştır. Vasıf Bey mektubunda anlaşmanın "Türkiye hükümet-i muvakkate-i ihtilaliyesini temsil eden Uşak Kongresi heyeti icraiyesi ve Karakol Cemiyeti ihtilaliyesiyle Kızıl Orduya mensup olup elyevm Dersaadet'te bulunan Miralay İlyaçef' tarafından imzalandığını yazmaktadır. Görüldüğü gibi Sovyetlerle bir tüzel kişilik adına ilk kez Karakol anlaşma imzalamıştır. Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye adına henüz murahhas göndermemiştir. Mustafa Kemal Sovyetler'e ancak BMM açıldıktan sonra Meclis adına yetkili bir heyet gönderecektir.
>
> [..] "Türkiye hükümet-i muvakkate-i ihtilaliyesi" kavramları Bolşevik devriminden esinlenerek kullanılan kavramlardır. Sivas ve Erzurum Kongreleri'nin, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin telaffuz

[620] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 134.
[621] Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 126.
[622] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 319.

etmediği bu kavramlan, Karakol telaffuz etmekten hiç çekinmemektedir. Çünkü Bolşevikler'le işbirliği içinde çalışan eski İttihat ve Terakki kadroları bu kavramlarla çoktan tanışmıştır. [..][623]

Harekat-ı Milliye arasındaki iktidar mücadelesi tebarüz ediyor. İstanbul heyet-i merkeziyesi, Ankara heyet-i merkeziyesine Yahya Kaptan vakası kapsamında galebe çalıyor: *Karakol Cemiyeti'nin Harbiye Nezareti'ndeki irtibat subayı boğazlar komutanı Miralay Galatalı Şevket idi. Kara Vasıf da, Cemal Paşa Harbiye Nazırı iken onunla ve onun aracılığıyla Ankara ile doğrudan bağlantı kurmuştur. Telgraflar bir başka şeyi de ortaya koymaktadır: Harbiye Nezareti ile Mustafa Kemal'in liderliğindeki Milliyetçi örgütün Heyet-i Temsiliyesi arasındaki iktidar mücadelesi. Bu mücadele Karakol ile Mustafa Kemal arasındaki mücadele ile aynı zamanda ve benzer biçimde gelişmiş gözükmektedir.*[624]

Ankara ARMHC Heyet-i Temsiliyesi âzâsı Kemalist İttihadçı Mazhar Müfit (Kansu), yıllar sonra neşredeceği hatıratında meseleye ilişkin şu cümleleri derc edecektir: *Yahya Kaptan İstanbul'u* [Harekât-ı Milliye İstanbul heyet-i merkeziyesini] *dinlemezdi. Çünkü doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'dan emir alıyor ve Paşa'yı dinliyordu. Verilen emre göre hareket ediyordu. Zaten bizce de Dahiliye Nazırı'ndan, şundan bundan gelen emirleri dinlememesi matluptu*.[625]

İstanbul mebusu Sırrı, Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi: *Yahya Kaptan'ın tenkili Kuva-yı Milliye'ye ve genel olarak ulusçu akıma ağır bir darbe oldu*.[626]

Meclis-i Vükela, *Kartal ve Şile'ye eşkıya takibine giden askeri müfrezeye, az zamanda gösterdiği hizmet karşısında 40 bin kuruş* [40 lira] *para mükafatı verilmesini kararlaştırdı*.[627]

13 Ocak 1920. İstanbul'daki Britanya Karadeniz Ordusu İstihbaratı rapor kaleme aldı. Buna göre *Cemal Paşa 19 Kasım 1919 tarihinde 32. Kafkas Alayı'ndan iki bölüğü Milne'den izin almadan, Zonguldak'tan İstanbul'a gönderdi. Bu kıtaların Zonguldak'a geri gönderilmesi istendiğinde Cemal Paşa bir aydan fazla bu emre itaat etmedi. Bu kıtalar uzun bir süre sonra Zonguldak'a geri gönderildi. 159. Alay da Milne haber verilmeden, Afyon Karahisar bölgesinden Alaşehir ve Salihli bölgesine gönderilmişti. Kendisinden izahat istenen Cemal Paşa durumu inceleyeceğini ifade ederek her hangi bir açıklama yapmamıştı. Baskılar üzerine Paşa, hareketin kendi emri ile gerçekleşmediğini bildirdi. Cemal Paşa nihayet alaya, Afyon Karahisar'a geri dönmesi için talimat verdi. Ancak alay geri çekilirken düzenli birliklerle bağlarını koparark Salihli yakınlarında Kuvâ-yı Milliye'ye katıldı. Milne, Harbiye Nazırı'nın desteği olmadan bağlı kumandanların böyle bir hareket yapmayacaklarını düşünmekteydi. Cemal Paşa'nın, Azerbaycan ile doğrudan iletişim kurduğu eski Türk-Rus sınırında Ermenilerle savaşmaları için Tatar kuvvetlerine talimat verdiği ve onlara cephane sağlandığına dair deliller de toplanmıştı.*[628]

14 Ocak 1920. *Berlin'deki Alman Elçiliği'nin Alman Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiğine göre, Talat Paşa ve bağlantıda olduğu İsviçre'deki İttihatçı arkadaşları kendilerine yakın Fransız dostlarıyla görüşüyor ve Fransa ile yakınlık kurmaya çalışıyorlardı. Bu çerçevede daha önceleri Osmanlı Devleti'nde Tütün Reji Genel Müdürü olarak görev yapmış ve Paris'te İaşe Komisyonu Başkanlığı'nda bulunmuş olan Ernst Weil*

[623] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 292-293. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. "Halil Paşa anılarında ondan, *Komünist Teşkilat liderlerinden Erkanıharp Binbaşı Baha Sait* diye söz etmektedir. Baha Sait Dağıstan'da Beyaz Ordu'ya karşı savaşırken Bolşeviklerin güvenini kazanmış ve Ocak ayında Mustafa Kemal'i ayağa kaldıran anlaşmayı o zaman yapmıştır." (Akal, 2018, s. 303).

[624] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 183-184.

[625] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 249, dipnot 561.

[626] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 248.

[627] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 248.

[628] FO, 371/4162, 177917; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 307.

ile de görüştüklerini Almanya'nın Bern Konsolosu yazmaktadır. Bu rapora göre Cavit Bey, Fransız dostu Pichon üzerinden Fransız hükûmeti ile ilişki kurmaya çalışıyordu. Alman konsolosa göre, İttihatçıların İtilaf Devletleri'ne yanaşmaları, Alman menfaatleri açısından tehlikeli olabilirdi.[629]

16 Ocak 1920. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds, bir istihbarat raporuna derkenar yazdı: *Türklerin, Moskova'daki Doğu Bürosunun yardımıyla Pan-İslamist davranışlarda bulunduklarına ve Kürtlerle Arapları bize karşı cephe almaya kışkırttıklarına kuşku yoktur; ama Mustafa Kemal'in "İslam Kuvvetleri" projesi ciddi bir güç olmaktan çok, barış görüşmeleri sırasında bizi korkutmak amacını gütmektedir. Moskova, Berlin ve İstanbul tarafından, zamanın gereklerine göre yaratılmış olan bu Pan-İslamizm ve ulusal duyguların büyük bir kısmı, Türkiye ve Rusya ile barış yapıldıktan sonra sönecektir*.[630]

17 Ocak 1920. *İngiliz Secret Intelligence Service'nin 17 Ocak 1920 tarihli W. S. Edmonds imzalı ve "The Anti-British Activities of Cavaliere Guiza" başlıklı raporu, Guisi'nin kariyerini ve faaliyetlerini ele aldıktan sonra şöyle son bulmaktadır:*

> Son zamanlarda faaliyetlerini Türklerin üzerinde yoğunlaştırdı. İsviçre'de yaşayan Türklerin hepsine çağrı yaptı; ihtiyaç duyduklarını temin konusunda Konstantinopolis'le ilişkileri kolaylaştırma, hatta Kemal Paşa ile temas konusunda sözler verdi. İtalya için milliyetçilere ve birlikçilere (İttihatçılar kastediliyor, ç.n.) pasaport sağlayan odur. Milliyetçilerle Kemal arasındaki haberleşme onun üzerinden yapılıyor. Ve nihayet o, İngilizlere karşı her türlü entrikaya yardımcı olan kişidir. Bürosu akıl danışma ve entrika yeridir.[631]

17/18 Ocak 1920. İzmit 1'inci Fırka Kumandanı Rüştü, Sivas Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. Telgraftan anlaşıldığına göre, *Gebze ve Hereke milli teşkilat bakımından İstanbul'a bağlı olmakla birlikte, İzmit'ten "İstanbul'a karşı himaye" edilmek istenilmiş. Son olarak İstanbul'dan Yahya Kaptan'a yapılan tebligatta, orasının İstanbul'a bağlı olduğu bildirilmiş. Yahya Kaptan'ın buna red cevabı vermesi "mucibi tedibi" olmuş*.[632]

18 Ocak 1920. Sivas Heyet-i Temsiliyesi reisi Mustafa Kemal, İstanbul'daki Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Miralay Galatalı Şevket'e telgraf gönderdi. *Gebze ve Kartal heyet-i idarelerinin, hükümetle ilişkilerinin kesildiği dönemde doğrudan Heyet-i Temsiliye'ye bağlandığını, fakat bu havalinin, İstanbul vilayetine bağlı olduğu için İstanbul heyet-i merkeziyesi tarafından yönetilmeye başlandığının haber alındığını bildir*iyor. *Bununla ilintili olarak, Mustafa Kemal, "mahallerine tebligatı lazıme icrası için" bu konudaki kararların ne olduğunu soruyor*.[633]

ABD matbuatından *The New York Times* gazetesi: *Türk milliyetçilerinin liderleri Enver, M. Kemal ve Talat Paşa Bolşevikler ve Almanlarla görüşerek İslam dünyasını İngiltere'ye karşı ayaklandırmaya çalışıyor*lar.[634]

20 Ocak 1920. İstanbul'da bulunan Sivas Heyet-i Temsiliyesi âzâsı Kara Vasıf, Sivas Heyet-i Temsiliyesi reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. *Yahya Kaptan'ın "pek çok" fenalıklar yaptığını, fakat "Heyetimizce" kendisinin geçici olarak saklanması, Kuva-yı Milliye işlerine karışmaması, fenalık yapmaması, yanındaki firari asker ve jandarmaları geri vermesi şartıyla hakkında kovuşturma*

[629] Mustafa Çolak, *Komitenin Ruhu Talat Paşa*, 2018, s. 240-241.
[630] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 118-119. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[631] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 200.
[632] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 249.
[633] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 249.
[634] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 151.

yapılmaması teklifini iletmek üzere Gebze'ye memur gönderildiğini, fakat bu sırada kendilerinden habersiz tenkil harekâtına girişildiğini bildiriyor.[635]

21 Ocak 1920. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. *Collaro'nun raporuna göre Osman Ağa 15 Ocak 1920'de Şam vapuru ile Trabzon'dan Giresun'a gelmiştir. 19 Ocak'ta İttihat ve Terakki kulübünde Müftü, Eşref Bey ve diğer ileri gelenlerin de hazır olduğu bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Osman Ağa bu toplantıda Rumların Trabzon vilayetinde kuracakları Pontus devleti için Batum'da bir ordu kurduklarını, Trabzon, Giresun ve kıyı bölgelerini işgal edecekleri bilgisini vermek için Trabzon'a çağrıldığından bahsetmiştir. Osman Ağa Trabzon'daki Türklerin kanlarının son damlasına kadar vatanı savunmak için hazır olduklarını, aynı şekilde Giresun'da da kendilerinin hazır olması gerektiğini söylemiştir. Toplantıda milis kuvvetlerin bir araya getirilmesi ve Giresun Rum halkının yakından takip edilmesi kararı alınmıştır*.[636]

22 Ocak 1920. Mustafa Kemal, Kara Vasıf'a telgraf göndererek Yahya Kaptan'ın ne gibi *fenalıklar* irtikab ettiğini soruyor.[637]

Ankara'daki Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal, Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e "gayet acele ve zata mahsus" telgraf gönderdi: *İngilizler Dersaadette tecavüzü arttırarak nazır veya meb'uslardan bazı zevatı ve bilhassa Rauf Beyi tevkif ederlerse bilmukabele Anadoluda bulunan İngiliz zabitanı tevkif edilecektir. Binaenaleyh Erzurumda bulunan Rawlinson'u kaçırmamak için şimdiden ittihazı tedabir edilmesini rica ederim*.[638]

Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e şifreli telgraf keşide eyledi. İngiliz Yarbay Rawlinson'la görüşmelerinden etkilendiği anlaşılan Karabekir, Müttefikler ile Sovyet Rusya arasında "tarafsızlık suretinde denge politikası icrasını tavsiye ediyor:

> Bu dönemde Anadolu hareketinin tutumu nedir? Bir yandan Kızılordu'nun ilerlemesi büyük dikkatle izlenir. Ama öbür yandan da tüm İngiliz yetkilileri Türkiye'yi Kafkas seddinin bir parçası haline getirmek için ellerinden geleni yapmaktadırlar ve Erzurum'da bulunan ve o bölgedeki silahlan toplamakla görevli Yarbay Rawlinson bu iş için hayli çaba harcamaktadır. Kâzım Karabekir'in o dönemdeki görüşlerinde Yarbay Rawlinson'un etkileri sezilir. Örneğin Karabekir 22 Ocak'ta Ankara'ya yazdığı raporda: "Şimdiden direniş karar ve harekâtına girişmek ya da söz vermek bile Bolşeviklerin kazanmaları halinde yok olmamız demektir. Bolşevikler kazanmasalar bile vatanımızı kendi elimizle İtilâf hükümetlerine teslim etmek demektir.. Şu halde en doğru yol, tarafsızlığı tüm gücümüzle korumamız gerektiğidir. Fakat bu tarafsızlık siyasetini o kadar ustalıkla yönetmek gerekiyor ki, İtilâf devletleri bu işin kendilerine gerçekten çıkar sağlayacağına inansınlar." Bu ustalık şöyle olacaktı: "İtilâfa anlatılacak ki Bolşevizmi hiçbir şekilde istemeyen Türkiye İtilâf tarafından rahat bırakılırsa tarafsızlığıyla bir set meydana getirecektir. Ancak ne olursa olsun, durum açıklığa kavuşmadan tüm eylem ve olaylar fiilen sınırlarımza kadar dayanmadan ve hatta dayandığı halde bile güç ve etkilerinin derecesi inandırıcı bir biçimde belirmeden Bolşeviklerin tarafını tutmak, memleketin yok olmasıdır."
>
> Mustafa Kemal bu telgrafa, "yüksek görüşlerinize tümüyle katılırız" diye cevap verecektir.[639]

24 Ocak 1920. Kara Vasıf, Mustafa Kemal'in 22 Ocak tarihli telgrafına cevab veriyor: *Yahya Kaptan'ın teslim olduktan sonra öldürüldüğünü duyduk. Ölümünün nedenleri: a) Hiçbir kimseyi dinlememesi. b) Kuva-yı Milliye adına "aleni fecaat, şekavet" yapması, eşkıyayı saklaması. c) "Gösterilen mahale"*

---

635 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 248.

636 *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/35; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*. 2021, s. 349-350. "Toplantının içeriği kadar Collaro'nun toplantılarda konuşulan tüm detayları öğrenebilmesi de çok ilgi çekicidir."

637 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 249.

638 Kemal Atatürk, *Nutuk*, 1969, c. 3, s. 1194, Vesika 226b.

639 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 114-115.

gitmesi için verilen emirleri dinlememesi. Bunun üzerine hükümet, köylerden "ve etraftan" başvuranların ısrarına dayanamayarak, harekât haberimiz *olmadan yapmıştır*.[640]

25 Ocak 1920. İstanbul matbuatından *Alemdar* gazetesi: *Kuvâ-yı Milliye Murahhaslarının Ziyaretleri: Dün Sivas mebusu Rauf, Kara Vasıf beğler ile Amasya mebusu Bekir Sami Beğ Sadrazam Paşayı ziyaretle uzun müddet müzakeratda bulunmuşlardır*.[641]

Belçika matbuatından Katolik dünya görüşlü *La Libre Belgique* gazetesi "Türkiye. Büyük Bir Dâhili Krizin Arefesinde" nam haber neşretti. *İttihat ve Terakki liderleri ve milletvekillerinin milliyetçiler sıfatıyla seçildiklerini, Müttefikler'in imparatorluğun bütünlüğüne saygı göstermemeleri halinde direneceklerini bildirdiklerini, bunun ise "uzlaşmaz Türklerin lideri Mustafa Kemal Paşa ile Sadrazam arasındaki görüş farklılığını" oluşturduğunu, kabinenin istifasının yakın olduğunu bildiriyor*.[642]

26 Ocak 1920. Kara Vasıf, Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi:

> Geçen gün bir şifrenizi almış, pek müteessir olmuş ve şifre ile istizah etmiştim. Cevap alamadım. Paşam; şahsi bir siyaset takibettiğimi mi zannediyorsunuz. Yoksa maksadı kavramayacak, vaziyeti ihata etmeyecek humekadan [ahmaklardan] olduğumu mu tahmin ediyorsunuz? Her iki hali de protesto ederim. İman ve itikadım birdir. Bilainhiraf [sapmaksızın] yürüyorum. Yalnız başka bir şey düşünüyor ve bana söylemek istemiyorsanız ona bir şey demem. Açıkça bildirmenizi rica ederim. Sert ve tevbihamiz [azarlama] sözlerle son derece müteessir olurum. Bu, beni mesaiden alıkoymaz. Beni muhalefete sevk etmez. Fakat, arada şahsiyet meselesini pekala tevlid edebilir [doğurabilir]. Buna nazarı dikkatinizi celbeder ve bir hakikat tezahür etmeden ve benim neler çektiğimi takdir etmeden, teşebbüsatta bulunmamanız, mevkiinizden beklenen ve hiç ihmal edilemeyecek olan nezaket ve itidal icabı olduğunu şuracıkta dermeyana müsaade buyurunuz.[643]

27 Ocak 1920. Mustafa Kemal'in *Associated Press*e beyanatı 27 Ocak 1920 tarihli ABD gazetelerinde neşredilmiştir. Kendisinin ne İttihadçı ne Bolşevik olduğunu, Anadolu'da Bolşevik tarzı yönetim kurmayacağını Batılılara ifade ve garanti etmiştir. Sovyet Rusya'yla zoraki ittifak, geçici imiş:

> M. Kemal ise basında çıkan Enver ve Talat Paşa'nın milliyetçilerle işbirliği halinde olduğu iddialarını kesin bir dille reddetmiş ve Birinci Dünya Savaşı'na girilmesinde Enver Paşa'nın hatalı olduğunu, onun yüzünden Türk ordusunun Alman politikasına alet edildiğini dile getirmişti. İtilaf Devletleri'ndeki Bolşevizm endişesinin farkında olan M. Kemal, Batı'ya verdiği mesajda Anadolu'daki yönetimin bu yöndeki bir rejime dönüşmeyeceği güvencesini verirken iki yönetim arasında kurulacak ittifakın ise İtilaf Devletleri'nin tutumuna bağlı olduğuna dikkat çekmişti. The Associated Press ajansına konuşan Mustafa Kemal Paşa, Müttefiklerin Türkleri ülkenin yıkımına neden olacak bir barışa zorlaması halinde neler olacağını kestirmenin zor olduğunu belirterek böyle bir durumda Sovyetlerle yapılacak olan bir ittifakın ancak geçici olabileceğini söylemiş, zira Bolşevizm'in Türk halkının dini inanç ve vatanseverlik duygularına aykırı olduğunu belirtmişti.[644]

28 Ocak 1920. Talat, Cavid'e mektub yazdı: *Biz diğer tarafla teması katiyen kesmedik. Bu hafta arkadaşımız [Enver] yalnız olarak semti maluma [Moskova'ya] müteveccihen yine aynı vasıta ile seyahatine devam edecektir. İnşallah bu defa gider*.[645]

29 Ocak 1920. *İsmini vermeyen bir arkadaşı, 29 Ocak 1920'de Aubrey'e gönderdiği raporda, İstanbul'da Damad Ferid ile görüştüğünü yazıyordu. Damad Ferid ona Ankara'daki Milliyetçilerin Bolşevik*

---

[640] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 249.
[641] Alemdar, 25 Kânûn-ı sânî 1335-1919, Aded 404-2704, *Dahilî Haberler*, s. 2.
[642] Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 117.
[643] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 288. Mustafa Kemal, *Nutuk*un vesikalar kısmında bu telgrafın öncesine ve sonrasına aid telgraflaşmaları neşretmemiştir.
[644] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 151.
[645] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 90.

olduğunu, Berlin, Zürih ve Romanya'da komiteleri olduğunu ve Erzurum ve Sivas'tan bu komitelere haberler ve tâlimâtlar gittiğini söylemişti. Damad Feride göre Mustafa Kemal Selânikli bir Yahudiydi ve Milliyetçilerin diğer ileri gelenleri de farklı ırklara mensuptu, yani Ankara'daki Milliyetçilerin içinde hiç Türk yoktu. Rus Bolşevikler gibi kendilerine karşı çıkan Türklere işkenceler tatbik ediyorlardı. Hem İstanbul'da Hârbiye Nezâretinde onları destekleyenler vardı hem de yurtdışındaki Alman taraftarı eski İttihâtçı liderlerle irtibatlarını devam ettiriyorlardı. Damad Ferid, İngilizler onu desteklemedikleri ve Milliyetçilerin üzerine ordu göndermesine izin vermedikleri için istifa etmişti. Eğer ona destek verirlerse hem İstanbul'daki hem de Anadolu'daki Milliyetçileri kısa zamanda bertaraf edip Milliyetçi Hareketi çökertebilirdi.[646]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi, Yunanistan'ın Washington Elçisi Georges Roussos'un beyanatını neşretti. Roussos, *Türkiye'deki direniş hareketini halâ kontrolü elinde tutan Jön Türk Partisi'nin bir çığlığı olarak niteliyor*. *Kaderci bir anlayışa sahip olan Türklerin bitkin bir vaziyette olduğuna dikkat çeken Roussos, M. Kemal'in liderliğinde başlayan direnişin beyhude olduğunu şu sözlerle ifade ediyor*:

> Türklerin ihtiyacı olan şey dinlenmek, böylece kendisinin varlığını sürdürmesine müsaade edilebilir. Geçmişte sahip olduklarından ona kalacak olan şey yeterince fazladır ve bu da onun mutlu ve düzenli bir hayat sürmesine yetecektir. O, Barış Konferansı'nda alınan tüm kararlara uyacak ve kendisinden alınması gerekenleri de kabul edecektir.(…) Dışardan desteklenmedikleri takdirde çok kolayca dağıtılabilecek olan Kemal'in eşkıyaları ise aslında ciddi bir tehdit olarak kabul edilemez.[647]

İngiliz bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesinin "Türkler Savaşmaya Hazır" başlıklı haberinde belirtildiğine göre *Türklerin İstanbul'u kaybetmesi durumuna karşı savaşmak için hazırlandığını bildirmiştir. Bununla birlikte, Enver Paşa'nın Bolşeviklerle iş birliği yaparak Kafkasya, İran, TransKafkasya ve Afganistan'da Türklerin barış koşullarına karşı direncine yardım için bir Müslüman ayaklanması başlatacağına inanıldığı bilgisi paylaşılmıştır*.[648]

Ocak 1920. *Ortak çıkar, Enver ve eski dostu General Hans von Seeekt'i biraraya getirmişti. (General Hans von Seeckt I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Başkumandanlık karargâhında Erkânı Harbiye Umumiye Reisi olarak yeniden görev almıştır.) Ortak çıkarları Sovyet Rusya üzerinde yoğunlaşmıştı. Seeekt'in Ocak 1920'de Viyana'daki General von Massow'a yazdığına göre, Rusya ile yapılacak siyasi ve ekonomik işbirliği, gelecekteki Almanya siyasetinin amacı olmalıydı*.[649]

Amerika'da yayımlanan "Asia" adlı dergide Jackson Fleming M. Kemal ve Milli Mücadele hareketi hakkında "Yakın Doğu'da Kritik An" başlıklı uzun ve ayrıntılı bir makale yazarak konunun ciddiyetine dikkat çekiyor:

> Buna göre, savaş sonrasında İtilaf Devletleri'nin işgali, Halifeliği kaybetmekten korkan Sultan ve kabinenin İtilaf Devletleri ile iş birliği halinde olmasına rağmen vatansever Türkler ülkenin her yerine dağılmış vaziyetteydi. Nitekim M. Kemal liderliği altında Temmuz'da ilk ulusal kongrelerini yapmışlar ve İstanbul'daki Müttefik kuvvetleri rahatsız etmeye başlamışlardı.
>
> Ancak Paris Konferansı ve Batı, bu Milliyetçi hareketi liderleri yurtdışında saklanan eski konuşulmaz İttihat ve Terakki unsurları olarak görmekte ve ülke dışında saklanan parti liderlerinin bu hareketi yönettiği yönünde

[646] Mehmet Hasan Bulut, *İngiliz Derviş*, 2018, s. 378-379.
[647] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 167. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, 5 Eylül 1922 tarihli nüshasında, beyhude yere "Yunanlar aptal"dır diye yazmayacaktı.
[648] The Daily Express, 29 January 1920, *Turks Ready to Fight*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 64.
[649] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 23.

propaganda yapmaktaydı. Bu bakış açısına göre bu Milliyetçiler o eski kendini yönetmekten aciz Alman yanlısı, Ermeni ve Rum katili Panislamist kesimle aynıydı ve şimdi de geriye kalan Ermenileri katletme noktasındalardı. Doğudaki propaganda ise bu Milliyetçilerin Türk İmparatorluğunu harabeye çeviren İslam inancını sarsan ve şimdi de Türk halkını intihara sürükleyen İttihat ve Terakki unsurları oldukları yönündeydi.

Bu iki görüşü belirttikten sonra Flaming, M. Kemal'in uzun süredir İttihatçı karşıtı ve Enver Paşa'ya muhalif bir kimse olduğunu ifade ederek onun başlattığı hareketin toplumun büyük bir kesimi tarafından desteklendiğine dikkat çekiyordu. Ayrıca mevcut İttihat ve Terakki unsurlarının da savaş sonrası gururları kırılmış vaziyette değişim geçirerek yeni bir liderlik altına toplandığını söylüyordu. Bu süreçte Müttefik kuvvetlerin acımasız politikasının Türklere karşı savaşan Müslümanlarda bir sempati oluşturduğunun da altını çizen Fleming, sadece Yakındoğu'da değil Hindistan'da pek çok şehirde bu duruma yönelik gösterilerin olduğunun da altını çizmişti. Flaming Anadolu Hareketi'nin siyasi olarak İslam'dan uzak modern bir devlet kurmayı amaçladığını ifade ederken Türk Milliyetçilerinin batı yanlısı bir siyasi görüş benimsediğine dikkat çekiyordu.[650]

Şubat 1920. İtalyan İşgal Kuvvetleri ile Heyet-i Temsiliye gizli müzakere yürütüyorlar:

1920 yılının ilk günlerinde Mustafa Kemal Rodos'a gizli bir anlaşma önerisi göndermiştir: İtalyanların silah ve giysi temini yapmaları karşılığında Türkler kendilerine gelecekte ekonomik ve ticari ayrıcalıklar sağlayacaktır. Mustafa Kemal, İtalyanların anlaşmayı kabul etmemeleri durumunda başkalarına (yani Fransızlara) başvuracağının anlaşılmasını sağlamıştır. Anlaşmayı imzalayacak olan De Bisogno'nun Konya'daki eski tanıdığı, Albay Refet (Bele) olacaktır.

Refet, İzmir İtalya konsolosu Senni ile Antalya'da görüşmüştür. Senni raporunda, onu "açıkgöz ve çok hırslı" biri olarak tanımlıyor. Nitekim Refet, Kemal'in direktiflerini yerine getiren basit bir kişi değildi, ayaklanma hareketinin ilk gerçekleştiricileri arasındaydı, ancak Rauf ve Bekir Sami ile birlikte ulusalcı düzenin ılımlı kanadına aitti. Bu kanat, gerek müttefik güçleri, gerekse İstanbul'un "yasal güçleri" karşısında daha yumuşak bir eğilim tercih ediyordu. Kısacası İtalyan yetkililer için mümkün olan en iyi muhataptı, özellikle de ılımlıların Ankara'da üstünlüğü ele geçirme olasılığı dikkate alındığında.

Refet sadece ekonomik imtiyazlara ilişkin geniş vaatleri yinelemekle kalmamış, *İtalya'dan silah gönderilmesinin imkânsızlığını kabul etmiş ve Antalya'da kalan Türk silahlarının tesliminden de memnun olmuştur*. (O günlerde bu operasyon tüm hızıyla devam ediyordu ve daha sonra Scialoja bunun için belli bir mahcubiyet yaşamıştır.) Her şeye rağmen ılımlı olsa da, Refet de sakin bir şekilde İtalyanların Konya'yı terk etmelerini istemiştir, öyle ki Senni Türkiye'deki İtalyan askeri varlığının *basit bir şekilde ve anlık olaral tolore edildiğini*, ancak elbette ki iyi karşılanmadığını fark etmişti. Dışişleri Bakanlığı müzakere etmeyi sevdiği ulusalcılardan daha aşırı uçta bulunan ulusalcılar olduğunu iyi biliyordu; ayrıca Kilikya'da Fransızların başına gelmekte olanlar, bunların er ya da geç İtalyanların başına da gelebileceğinin iyi bir göstergesiydi. Yani, daha İstanbul'un işgali denilen olayın öncesinde Konya Sorunu çok ciddiydi.[651]

Münevver Ayaşlı: "*Paşam ne olur, hâtıratınızı yazsanıza, niçin yazmıyorsunuz? Bilinmeyen birçok meselenin iç yüzünü biliyor, karanlık kalmış hadiseleri aydınlatıyorsunuz, bunların kapalı kalması ve birgün şahitlerinin birer birer hayat sahnesinden çekilmesiyle meçhul olarak kalması yazık değil mi?" O zaman Refet Paşa susar, acı acı güler: "Bu milletin her şeyi yıkılmış, bir İstiklâl Harbi ayakta, hâtıralarımı yazayım da, onu da ben mi yıkayım?" derdi. Günahı boynuna, verdiği cevap bu idi. Asıl sebep ne idi, bunu bilemiyoruz. Velhasıl, hâtıratını yazamadan Refet Paşa da göçüp gitti*.[652]

Şubat 1920 başlarında, İngiliz askeri istihbaratı, Enver'in "büyük Müslüman Bolşevik ordusu" başında, İran'dan Maraş'a yürüme amacına yönelik propagandasına dair rapor vermiştir.[653]

---

[650] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 96. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[651] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 211. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[652] Münevver Ayaşlı, *İşittiklerim Gördüklerim Bildiklerim*, 2014, s. 13.
[653] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 52.

3 Şubat 1920. İngiliz istihbarat raporunda belirtildiğine göre Bekir Sami (Kunduh), Kara Vasıf, Gözhekimi Esad (Işık), Doktor Adnan (Adıvar); *Hilaliahmer, Milli Kongre, Sosyalistler, İttihad-ı İslam ittihatçıları gibi örgütler arasında eş güdümü sağlamak için, Çağaloğlu 34 no'da Teşkilat-ı Milli Meclis-i Kebiri'ni kurmuşlar*dır.[654]

4 Şubat 1920. *Alemdar* gazetesindeki makalesinde, Refi' Cevad'dan dikkat çekici bir biçimde doğru tesbitler:

> Millet Meclisi binasında toplandıkları için zorunlu olarak Mebuslar Meclisi diyebileceğimiz topluluk içinde, Hareket-i Milliyeci İttihatçılar, eski İttihatçılar, her ikisine de dahil olmayanlar var. Eski İttihatçılarla, Hareket-i Milliyeci İttihatçılar çekişme halinde. İkisi de dışardan idare ediliyor. Başkanlık seçimini Berlin'den idare edilenler kazandı.[655]

5 Şubat 1920. Refik Hâlid (Karay):

> (Meclisdeki Cereyanlar) unvânıyla yazdığımız dünkü makâlemizde yeni Millet Meclisinin ihtivâ etdiği iki muhtelif zümrenin gâye ve maksadlarını izâh etmişdik.
>
> Şu nokta-i nazarımızı daha ziyâde tavzih ve ızhâr için Hareket-i Milliye ismini elân Anadolu Isyânının ne gibi şerâit tahtında zuhûr ve hangi kuvvete istinâden tevsi' eylediğini ve İttihadcılarla ne sûretle kaynaşdığını tedkîk icâb eder.
>
> On senedir bilâ-inkita' binüb bin dürlü mâcerâ ve tehlikelere sürdükleri hükûmet atını Tal'at ve Enver partisi nihâyet başıboş bırakmağa ve kaçmağa mecbûr kalınca mevki'-i iktidâra gelen Tevfik Paşa ve onu ta'kîb eden Ferid Paşa kabîneleri binicilikde lâzım geldiği mahâreti ibrâz edemediler. At süvârisiz kaldı. Bunu gören iki cündî başbaşa virüb şu sâhibsiz esb-i idârenin dizginlerini ele geçirmek arzusuna düşdüler. Kendilerinde bu kâbiliyet ve liyâkatı görüyorlardı. Diyorlardı ki: "Birimiz Balkan Harbinin, diğerimiz Harb-i Umûmînin kahramanlarıyız. Her ikimiz de mensub olduğumuz ve on senedir her hidmetine can atdığımız (İttihad ve Terakki)den lâyık olduğumuz mevki'-i rüchânı göremedik. Enver Harbiyeye, Cemal Bahriyeye geçdi. Halbuki Harbiye birimizin kılıcı hakkıydı, Bahriye diğerimizin meslek ve hidmetinin îsâl etmesi iktizâ eden en kesdirme ve ma'kûl bir mesneddi. Her ikimiz de Harb-i Umûmî devrindeki yağma ve gâretlerden binnisbe uzak kaldık, binâenaleyh Başkumandan ve Arabistan Kumandanı ve Bahriye Nâzırı saffetile birimize Sûriyede, karada, diğerimize Bahriyede, denizde hükm etmiş bulunan Enver ve Cemalleri istihlâf için bugüne göre lâzım gelen sıfat ve meziyâtı hâiziz. Muhâlif hükûmetler görülüyor ki uzun müddet dayanamıyacak; ilk vesîleden istifâde etmek üzere hazır durmamız, hattâ vesîleyi ihzâr için fa'âliyete bile geçmemiz iktizâ eder."
>
> İşte bu düşünce sevkile İstanbulda ekseriyeti zâbitâna istinâd eden bir (Ayyıldız) cemiyet-i hafiye ve ihtilâliyesi teşkîl olundu; bir müddet çalışıldı. Fakat görüldü ki Pâyitahtın vaz'ıyet-i idâriye ve siyâsiyesi i'tibârile orada tevsi'-i harekât etmek müte'assirdir. Anadoluya geçmek lâzım gelecek. Zâten bu Anadoluya geçmek (İttihad ve Terakki)nin son ümîdidir. Harbde mağlûbiyet baş gösterir göstermez bu vâsıtaya mürâca'at olunmak eskidenberi tekarrür etmiş, hattâ bu hususda teşkilât bile yapılmışdı. Mütârekeyi müte'akib (Zaman) gazetesi idârehânesinde tesâdüf etdiğim Ma'ârif Nâzırı Şükrü Beğ bana: "Anadoluya geçer, siperler kazar ve harbe devâm ederiz!" demişdi. Ya'ni (İttihad ve Terakki) oralarda barınmağı, oralarda vakit kazanmağı çokdan düşünmüşdü. Yeni rüesâ bu projeden istifâde, daha doğrusu bu projeyi tatbîk edeceklerdi.
>
> Onlar bu sûretle çalışırken mevki'-i iktidârdaki hükûmetlerin kuvvetli kanadını kırmak için de İstanbuldaki Tal'at ve Kara Kemal (İttihad ve Terakki)si yaman bir gayretle fa'âliyete başlamışdı. Gazeteleri, me'murları, propagandaları ve paralarile kabîneleri za'fa düşürmeğe çalışıyorlardı. O müdde-i umûmî isti'fâları, o maslûb-ı Kemal âyinleri, o Dârü'l-Fünûn politikaları hep bu fa'âliyetin semereleri idi. Hareket-i Milliyeciler Harbiye Nezâretini ellerine almışlardı, gelen nâzırların ya hastalığından, ya mesleksizliğinden, ya iktidarsızlığından istifâde ederek hep kendi dilediklerini yapdırıyorlar, kabînedeki diğer arkadaşlarile aralarını açub mütemâdî

[654] FO, 371/5165, E 652/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 383, dipnot 102.

[655] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 319.

isti'fâlara sebeb oluyorlardı. Rauf Beğ meslek-i askeriyeden çekilerek çokdan atı almış, Üsküdarı aşmışdı. Diğeri ise sa'y-i mütemâdî sâyesinde Harbiye Nâzırının sâfiyetinden ve kabînenin za'fından bil-istifâde en yüksek me'muriyet-i askeriye elde ederek Anadoluya müfettiş olarak resmen geçmişdi! Onlar bir tarafdan, berikiler diğer tarafdan çalışa çalışa nihâyet esâsı kurmuşlar, kendi zu'mlarınca atın dizginlerini tutub üzengilerin yerine de ayaklarını basmışlardı. Şimdi bir hamlede sıçrayıvermek için bir fırsat lâzımdı.

İzmir işgâli bunu (تهيه) etdi.

(Venizelos) belki bütün bu safahâta bizden ziyâde vâkıfdı. Eğer vâkıf olarak yapdıysa en büyük mahâret-i siyâsiyesi şu fırsatı onlara te'min etmek olmuşdur. Yunan Megalo İdeasının bu sergerdelerin iz'ânsız hareketleri netîcesinde daha ziyâde sühûletle tahassul ve tahakkuk edebileceğini hesâb ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa henüz kendisini hazır bulmuyordu. Kuvvetini bir ölçtü: kimlere istinâd ediyordu? Fırka ve jandarma kumandanlarına değilmi? Husûl-i maksad için bunlar bülegân-ı mâ-beliğ kâfî ise de siyâseten muvâfık değildi. On Temmuz, Otuz Bir Mart hâdiselerine çok müşâbih olacakdı; bir ısyân-ı askerî mütâreke esnâsında müdahaleyi icâb edebilirdi; bunu halkın, ahâlinin hakkını müdâfa'ası şekline, ya'ni millî bir hareket şekline sokmak lâzımdı. İşte, "Hareket-i Milliye" bu düşünceden doğdu. Binâenaleyh ona göre teşkilâtı ikmâl iktizâ ediyordu.

Bir müddet beklediler. "Hareket-i Milliye" bu esnâda Anadoluda mevcûd İttihad ve Terakki teşkilâtından 'âzamî sûretde istifâde ediyordu. Tehcir ve taktîl ile şâibedâr ve koyu İttihadcılıkla ma'rûf kimseler bu harekete can kurtaran gibi sarıldılar; debdebe ve sergerdelik merâkında bulunan erkân-ı askeriye ile temâsa geldiler. Fikirlerince hava artık kıvâma gelmişdi; iş kurtarmağa kalmışdı.

O sırada Mustafa Kemal Amasyada idi. Hükûmet Anadolunun en uzak beldelerine kadar "Silâhlanub geliniz!" me'alinde telgraflar çeken (İzmir Redd-i İlhak) cem'iyeti telgrafnâmelerinin te'hir-i irsâli için emir vermeğe mecbûr olmuşdu. Zîrâ umûmî ve ânî bir hareketden bihakkın korkuyor, tâ Sivaslardan, Erzurumlardan, Diyarbekirlerden ayaklanub İzmire doğru akan bir başıbozuk ordusunun fâideden ziyâde zarârı mûcib olacağını bir müdahaleye sebebiyet vereceğini düşünüyordu. Mustafa Kemal bu emri vesîle ittihâz etdi, "sadâ-yı millîyi boğmak" te'birile ilk hurûc ve ısyân bayrağını açdı, hükûmetin emrine itâ'at eden telgraf me'murlarını tehdid ve İstanbul ile kat'-ı muhâbere için vâlileri teşvîk etdi. Lâkin henüz teşkilât tam değildi. Hiçbir tarafda mutâva'at görmedi. Şaşaladı, yeni bir takım fa'âliyetler ibrâz etmek lüzûmunu anladı.

Bu yeni fa'âliyetler Erzurum ve Sivas kongreleri şeklinde meydan aldı. Zâbitânın cenâh-ı himâyesi altında vilâyet merkezlerinde artık ahâli dahi bu harekete iştirâk etdiriliyordu. Kongre mürettiblerinin sadâsı bu sûretle bir sadâ-yı millî unvânı alabiliyordu. Nihâyet -bildiğimiz şekilde- iş patlak verdi. Harekete iltihâk etmeyen beldelere birkaç zâbit gidiyor, oradaki me'murîn-i askeriye ile iştişâre ederek der'akab İttihadcı rüesâ-yı me'murînle birleşüb hükûmete bir adem-i i'timâd telgrafı çekdiriliyor, telgrafhâneler de taht-ı muhâfazaya alınub Pâyitahtla muhâbere-i kat' olunuyordu.

Bu tarz hareket ve bu manevra muvaffakiyeti te'min etmişdi. Ya'ni (Hareket-i Milliye) Anadoludaki İttihad ve Terakki teşkilâtına istinâd etmek sâyesinde maksadına ermişdi.

Bu bir propaganda ve blöf muvaffakiyeti idi ve ancak (İttihad ve Terakki)den müzâheret-i kuvviye görmek şartile husûl bulabilmişdi.

Binâenaleyh dünkü makâlemizde beyân etdiğimiz vechile bütün bu harekâtın insıbâb etdiği Meclîs-i Meb'ûsânda, biri diğerinin binnisbe temiz isminden, diğeri ötekinin eski teşkilâtından istifâde etmiş bulunan iki fırka, iki omuzdaş vucud buldu: Hareket-i Milliyeciler ve İttihadcılar...

Burada işler böyle giderken Avrupaya kaçan rüesâ-yı İttihad ne yapıyor, nasıl bir mâcerâ geçiriyor ve ne sûretle vuku'atdan istifâde etmek istiyordu? Onu da ayrıca yazacağız. Zîrâ bugünkü meclisin teşekkülü (Berlin)dekilerin 'azîm te'siri vardır ve mâdem ki meclisi tedkîk ediyoruz, bu ciheti de ta'mik lâzımdır.[656]

[656] Alemdar, 5 Şubat 1336-1920, Aded 415-2715, *Meclisdeki Cereyanların Menba'ı*, s. 1. "Cündî": Süvarî askeri. "Mevki'-i rüchân": Üst düzey mevki. "Gâret": Düşman toprağına yağma için yapılan hücum, akın, çapul.

6 Şubat 1920. Britanya Hariciye Nezareti Şark Dairesi Başkâtibi W. S. Edmonds'un 2 Şubat tarihli Andrew Ryan muhtırasına derkenarı: *İttihat ve Terakki ortadan kalkmadan Türkiye Bolşevikliğe karşı olmaz, ancak Bolşevikliğin kalesi olur. Nihai hedef olarak söz dinleyen bir Türkiye ile anlaşmak çok arzuya şayandır*. *Fakat barış olmadan siyaset değişikliği söz konusu olamaz. O zamana kadar uzlaşıcı bir tutumu Türkler zaaf olarak yorumlarlar. Türk halkının faal unsurları ülkelerinin menfaatına gerekli gördükleri için Bolşevikliği* seçmişlerdir.[657]

Ankara'daki ARMHC Heyet-i Temsiliyesi reisi Mustafa Kemal, Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi: *Şark Cephesi'nde resmî veya gayrıresmî seferberlik yaparak Kafkas seddini arkadan yıkacak tahşidata başlamak, yeni Kafkas hükümetleriyle ve bilhassa Azerbaycan, Dağıstan gibi İslam hükümetleriyle müstacelen temasa gelerek İtilaf plânına karşı kararlarını ve vaziyetlerini anlamak. Kafkas milletleri bize set olmaya karar verdikleri halde harekât-ı taarruziyemizi tevhit için Bolşeviklerle anlaşmak*.[658]

> Batılı güçlerin Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın yanında tutum takınarak Türkleri Bolşeviklerden ayırmak için nasıl dolaplar çevirdiklerini ayrıntılarıyla anlattı. Ek olarak, Kafkaslar'ın, Türk ulusal hareketinin İtilaf kuvvetlerine yönelik bir karşı taarruza geçebileceği "tek olanaklı cephe" olduğunu da söylüyor. Mustafa Kemal devamla, üç Transkafkasya devletinin Batı yanlısı bir set oluşturması durumunda, bunun bağımsız bir Türk devleti kurma yönündeki tüm umutların sonu anlamına geleceğini vurguluyor. Bu yüzden de Türklerin Kafkaslar'da Bolşevik kontrolünü kolaylaştıracak her şeyi yapmaları gerektiğini belirtiyor.[659]

Açıklamalı [ÖA4]: Bülent Gökay Türk ulusal hareketi diyor. Kendi şahsî görüşlerini yedirmiş. Halbuki M. Kemal siyasal İslâmcı söylem istimal ediyor. Bu kısım çıkartılabilir.

İngiliz istihbaratı, Mustafa Kemal'in bu ve emsali diğer şifreli telgraflarını birkaç ay içerisinde deşifre edecektir.[660]

Doktor Rıza Nur:

> Bu aralık Bolşeviklik Rusyada alabildiğine gidiyor. Enver Paşa, onun peşinde Doktor İbrahim Tali' (Dürzi), Halil Paşa, Cemâl Paşa, Bedri, Küçük Tal'ât gibi bir takımları Rusyada bolşevikler ile beraber. Mustafa Kemâl bolşeviklere ümit bağlamış, ora ile temasa girmeye çalışıyor. Adamlar gönderiyor. Halil [Kut] ile muhabere tesis ediyor. Zannınca bolşeviklik ve komünistlik çok iyi şey; Türkiye bu sistemle yaşamalı, Ruslarla birleşmeli, aklınca Rusyadaki Türk ve Tatarlardan Rusların iştiraki ile yardıma bir ordu getirecek. Bunun adını da Yeşil Ordu koyuyor. Bu havadis her tarafa yayılıyor. Herkes hayrette. "Yecüc, Mecüc mi" geliyor![661]

***

İstidrat: *Sovyet Rusya'da Kızıllar ve Beyazlar arasında yaşanan iktidar savaşının sirayet ettiği bölgelerden biri Kuzey ve Güney Kafkasya'ydı. Bu bölgede hem Kızıllara hem de Beyazlara direnç gösteren Yeşiller adlı isyancı köylü ve Kossak gruplar da mevcuttu. Yeşiller içinde zamanla Kızıllara ve*

"Binnisbe": nisbeten. "İstihlâf": Birini kendi yerine bırakma, yerine geçirme; birinin yerine geçme. "Müte'assir": Zor, güç, zahmetli. "Sa'y-i mütemâdî": Sürekli, devamlı çaba. "Zu'm": Zan, bâtıl zan, boş inanç. "Mutâva'at": 1.Karşı çıkmama, boyun eğme, itâat etme. 2.Uygun olma, uygun düşme, uyma. "İnsıbâb": Dökülmek, akıtılmak. "Ta'mik etmek": Bir meseleyi iyice, esâsını anlayacak şekilde incelemek, araştırmak.

657 FO, 371/4162, 176296; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 428.

658 Karabekir, *İstiklâl Harbi'nin Esasları*, s. 215; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 265.

659 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 94. "Mustafa Kemal, İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi çember içine almaları karşısında Kafkas Hükümetlerini yıkarak Bolşeviklerle birleşilmesi ve Doğu'da seferberlik yapılması ile ilgili görüşlerini Karabekir'e bildirdi." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 362.

660 PRO, FO, 371/E 6151/262/44; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 94, dipnot 71.

661 Dr. Rıza Nur. (1967). *Hayat ve Hatıratım* (H. Schmit, haz.) içinde (c. 3, s. 592). İstanbul: Altındağ Yayınevi. "Anadolu'da beliren ve genel olarak Mustafa Kemal'in liderliğine ve politikalarına karşı çıkan Yeşil Ordu [..]" A. L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları 1908-1923*, 2003, s. 231.

Beyazlara dönük bir eğilimin olduğu müşahede edilmektedir. Örneğin Tambov'da ayaklanan Antonovcular (Yeşiller) ve Krasnodar bölgesindeki Yeşiller daha çok Beyaz Ordu'ya yakınlık duyarken, Nestor Mahno komutasındaki Ukrayna Yeşilleri, Kızıl Ordu ile zaman zaman ittifak yapmışlardı. Türkistan'daki Basmacılar ve Kuzey Kafkasya'daki Dağlılar ise Bolşevik karşıtı Yeşiller olarak ön plâna çıkmışlardı.[662]

> Rusya'daki Yeşilordu hareketi Doğu Karadeniz kıyılarında Soci ve Suhumi bölgelerinde çıkan bir Rus Hristiyan küçük köylü hareketidir. 1919 baharında Denikin'e karşı patlayan fakat Bolşeviklere de karşı çıkan bu ayaklanma 1920 başlarında radikalleşmiş ve Kuzeyden inen Kızılordu ile birleşmiştir. Sancağı kırmızı zemin üzerinde yeşil bir haç olan bu hareketin ne İslamlıkla, ne Dağıstan'daki hareketle ne de Anadolu ile bir ilgisi vardır. Ancak 1920 yılının başında Kızılordu ile Karadeniz kıyısında bağlantı kurmak umudunda olan Anadolu bu hareketle yakından ilgilenmiş, ancak bunun niteliğini propaganda amacıyla bir İslam hareketi olarak yansıtmıştır.[663]
>
> Rus iç savaşında Makhno adında Yahudi düşmanı bir köylü haydutun yönettiği, Yeşil Ordu'dan esinlenmiş silahlı bir çete vardı. İslamın rengi yeşil olduğundan, Türk ulusal direnişini destekleyenlerin bir kısmı, Yeşil Ordu'nun Müslüman komünistler tarafından kurulduğuna inanıyordu ve özgür Anadolu'da benzer bir organizasyon kurdular. Adı yine Yeşil Ordu'ydu ve Müslümanların bile denetimine girmek istemeyen Çerkezlerin ilgisini çekmişti. Disiplinsiz asi savaşçıların yanı sıra Türkiye'de az sayıda Marksist görüşlüler vardı; bunlar genelinde yönetici sınıfına mensup ailelerin Almanya'daki Spartakist hareketten etkilenen çocuklarıydı ve umutlarını Bolşeviklerin dillendirdiği dünya çapındaki devrime bağlamışlardı.[664]
>
> Tunçay'ın sunduğu Yeşilordu Talimatnamesi'nden örgütün Asyacı (Avrupa karşıtı, "Asya Asyalılarındır"), kapitalizm karşıtı olduğu, fedaileri, örgüte girişteki usulleri, gizliliği, hainleri idam etmesiyle İttihat ve Terakki'nin 1908 öncesini andırdığını söyleyebiliriz. Önemli bir özelliği her muharebe ve askerliği "nefretle" karşılamak, devrim gerçekleştiğinde halkı askerlikten kurtarmak amacıydı (ordu düşmanlığı). Sosyalizmin İslamiyete ne denli benzediği ve Yeşilordu'nun sosyalizmden yararlanmak ve ona yardımcı olmak amacını güttüğü belirtiliyordu.[665]

***

Mustafa Kemal'in 5 Şubat 1920 tarihli şifreli telgrafında belirttiği Bolşeviklerle ittifak meselesine Diyarbekir'deki 13'üncü Kolordu Kumandanı Ahmed Cevdet, Bandırma'daki 14'üncü Kolordu Kumandanı Mirliva Yusuf İzzet ve 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir çekince koyacaklardır. Ahmed Cevdet, Kürdistan mıntıkasındaki içtimaî düzenin Bolşevikliğe muvafakat etmeyeceğini ifade edecektir. Yusuf İzzet, Bolşeviklerle ittifak kurulup Kafkas Seddi'ni yıkmak kuvvetle muhtemel İtilâf Devletlerinin ablukasını ve işgalini artıracaktır. Karabekir, İngiliz Kaymakam Rawlinson'la mülakatına istinaden Kafkas Seddi stratejisinin Türkiye'yi işgal ve yıkıma uğratmayacağını ve dahi Bolşeviklerle kara bağlantısı sağlanmadıkça Bolşeviklerle ittifak edilmesinin mahzurlu olacağını çünkü memleketin İtilâf tarafından ezilebileceğini belirtecektir. Karesi'deki 61'inci Fırka Kumandanı Köprülülü Kâzım, Düvel-i İtilâfiyenin Yunan kuvvetlerine müsaade etmesine sebebiyet vereceği için Bolşeviklerle ittifaka henüz taraftar değildir. Mardin'deki 5'inci Fırka Kumandanı Mehmed Kenan maliyenin mevcut vaziyeti karşılamakta zorlandığı vechile *seferberlik ve tahşidat yapmak ve taarruzî mahiyette harekâtta bulunmak ve Bolşevikliği Anadoluya ithal etmek vaziyetimize muvafık görülmemektedir* diyecek fakat Bolşeviklerle hoş geçinilmesini münasib telakki edecektir.[666]

---

662 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 113.
663 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 111, dipnot 113.
664 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert MacNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 226-227.
665 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 427, sonnot 255.
666 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 15, Vesika No: 392, 393, 394, 397, 398.

9 Şubat 1920. *Nihayet 9 Şubat günü hükümet Meclis'e programını sundu. Bunda, iktidara gelindiğinde ülkenin durumu hatırlatılıyordu. Hemen seçimlere girişilerek merkezi hükümetle Anadolu arasında haberleşmenin kesilmesi derecesine varan anlaşmazlığın giderilmesi yoluna gidilmişti. Artık Meclis'in toplanmasıyla, ulusal iradenin Meclis'te tecellisiyle, meşrutiyet kurallarına "tamamen tevfiki harekete" hiçbir engel düşünülemezdi. Böylece II. Meşruiyet siyaset sahnesinde İttihat ve Terakki'nin belki en bunalımlı sorunu olan Fırka-Cemiyet ilişkileri, ikiliği sorunu adeta yeniden "ısıtılıp" ortaya konmak isteniyor gibiydi. Bu sefer Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Mebusan ya da Felah-ı Vatan grubu ile olan ilişkiler söz konusuydu. Meclis toplandığına göre artık hükümet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin arka plana çekilmesini istemekteydi. Az örtülü olarak dile getirilen bu arzunun Mustafa Kemal'i nasıl sinirlendirdiği tahmin edilebilir. Üstelik hükümet Cemal ile Cevat paşaları istifa ettirten İtilaf ültimatomunu hiç söz konusu etmiyordu. Buna karşılık mütarekeye mutlaka uyma gereğinden, yabancı uzmanların yetkili gözetiminde yapılacak ıslahattan söz ediliyordu*.[667]

11 Şubat 1920. *Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı ve Osmanlı meclisinde önde gelen bir ulusçu lider olan* Hüseyin Rauf (Orbay), Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Mustafa Fevzi'yle (Çakmak) *görüşerek, İngilizlere basit bir mesaj ulaştırmasını istedi: "Eğer İngilizler bizim Türkiye'deki bağımsızlığımızı desteklerlerse, Kafkaslar'da Bolşeviklerin durdurulması konusunda önemli bir rol oynayabilir"*.[668]

> Rauf Bey bu raporu [Mustafa Kemal'in 5 Şubat tarihli istikşafî mahrem telgrafını] aldıktan sonra 11 Şubat'ta, Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa ile görüşür. Ondan, "İngilizlerle açıkça konuşarak bağımsızlığımızı onaylamak şartıyla Kafkas durumuna bizim etkili olabileceğimizi ve Bolşevik akımının Kafkas dağları kuzeyinde durdurulması olasılığını anlatmasını" ister. Fevzi Paşa ise daha da ileri giderek: "Birinci ve Onbeşinci (Kâzım Karabekir Kolordusu) kolorduların Bolşeviklere karşı savunma amacıyla seferber edilmesi için İtilâf Devletleri katında girişimlerde bulunmaya Vekiller Heyetini teşvik etmektedir". Böylece bir süre sonra Ankara'da Başbakan ve Genelkurmay Başkanı olacak kişiler, Mustafa Kemal'in önerilerinin tam tersini yapacak ve bunları anlatan Rauf Bey'in telgrafının kenarına bir el, telgrafın bu içeriğine rağmen "İstanbul'un rapora cevabı hemfikirdir" diye not düşecektir. Bu dönemde yapılacak başka bir şey yoktu.[669]

Kâzım Karabekir, 5 Şubat tarihli mahrem telgrafa cevaben şifreli telgraf keşide eyledi. Karabekir, *raporu alınca Rawlinson'la uzun bir görüşme yap*mıştır. *Rawlinson Aras nehri ve Soğanlı dağlarının iyi bir savunma hattı olacağını, İngiliz kuvvetlerinin gerekirse onları destekleyebileceğini söyle*miştir.[670]

> İngilizler başlangıçta, kendi deyimleriyle, Enveristlere karşı, Kemalistleri kullanmayı denerler. 11 Şubat 1920 günü Karabekir Paşa'yı görmeye gelen Rawlinson, Bolşeviklerin Enver Paşa ile birlikte bir sürü orduyla Kafkasya'dan Güney'e indiklerini, bu orduların ya da ordulardan birinin komutanlığını Enver Paşa'nın yaptığını söyler. Rawlinson, "Enver, bir islâm ordusuyla sınırınıza dayanırsa ne yaparsın?" sorusunu yöneltir ve Musul'dan Karadeniz'e kadar Türkler ve Musul'dan Güney'e de İngilizler cephe kurarlarsa, Enver ve Bolşevik ilerlemesinin durdurulabileceğini belirtir.[671]

14 Şubat 1920. İspanyol *El Sol* ve *La Epoca* gazeteleri yazıyorlar. *Londra Konferansı toplandığı sırada, İngiltere'nin Türkiye ile gizli bir antlaşma imzaladığına ilişkin bir söylenti ortaya çıkmıştır*. *Bunun üzerine, İngiltere'nin Paris Büyükelçisi, bir gazetede yayımlanan ve İngiltere ile Türkiye arasında imzalanan antlaşma olarak lanse edilen metnin apokrif (sahte) bir belge olduğunu deklare etmiştir*.[672]

---

667 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 393.

668 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 91.

669 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Belge No. 389, Rauf Bey'den Mustafa Kemal'e, 12 Şubat 1920; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 115-116. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

670 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 116.

671 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 541.

672 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 129.

15 Şubat 1920. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Albert Defrance, Paris'e telgraf gönderdi. *Bekir Sami'nin* [Kunduh] *Fransa Yüksek Komiserliği tercümanı Ledoulx ile yaptığı görüşmeyi bildiriyor. Görüşmeyi Bekir Sami istemiş*dir. *Ledoulx Kuva-yı Milliye faaliyetlerinin doğurabileceği pek ağır sonuçlara dikkatini çekmiş ve derhal her türlü silahlı eylemin durdurulmasını tavsiye etmiş*dir. *Bekir Sami şunları söylemiş*dir: *1) Suriye'de rastlanılan zorlukların Ulusçulardan kaynaklandığı iddiası var, oysa hiçbir yerde müdahaleleri söz konusu değildi*r. *Bu zorlukların tohumlarını Fransa'nın müttefikleri ekmiş bulunuyor. 2) Maraş ve Urfa'daki olaylar Fransız makamlarının Ermeni yanlısı siyaseti ve Fransız askeri olan Ermenilerden kaynaklanıyor. Halkın elindeki silahları çekilmeden önce İngilizler dağıtmışlardır.*[*] *Sivas'ta Picot, Brémond'un başlattığı Ermeni yandaşlığına son vereceklerini vaat etmişti, ama bu vaat yerine getirilmemiştir*. *3) Mebus oldukları için Rauf Bey, Kara Vasıf ve kendisi "Kuva-yı Milliye Komitesi"ne* [Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesine] *artık mensup değillerdi*r. *Ama söylenenlerin önemi dolayısıyla Mustafa Kemal'e sözü edilen tavsiyeleri içeren bir haber gönderilecektir*. Defrance *İngilizlerle ilgili söylediklerinin doğru olabileceğini; ama genelde, alınan bilgilerin Bekir Sami'nin sözlerinin içten olmadığını gösterdiğini* şerh düşüyor.[673]

Berlin'deki sabık Sadrazam Mehmed Talat'ın 22 Aralık 1919 tarihli mektubu Mustafa Kemal'e teslim edildi.

> Bu mektupta Talat geçmişteki yanlışların unutulması gerektiğini savunarak, Ankara'ya İttihat ve Terakkililerin hizmetlerini sunmaktadır. Söz konusu hizmet Enver eliyle ve Bolşeviklerle anlaşarak Türkistan, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya'da gerçekleştirilecekti. İkinci bir çalışma alanı İslam âlemi olacaktı. Hindistan yanında hayal kırıklığı içinde olan Arap ülkeleri vardı. Arapların hoşnutsuzluğu dolayısıyla Avusturya-Macaristan örneğinde bir Türk-Arap birliğinden söz etmektedir. Demek ki Talat ve arkadaşları yurtdışıyla meşgul olacaklardı. Ülke içindeyse ulusal örgüt "iktidarı tamamıyla ele almalıydı." Aldıktan sonra da Meclis-i Mebusan'da kuvvetli bir fırka oluşturulmalıydı. Talat, Mustafa Kemal'in sadrazam olmasını "uygun" görüyordu. Mektupta Talat gibi bir "siyaset kurdu" için biraz hayali sayılabilecek değerlendirmeler vardı. Örneğin kimi İtalyan ve Fransızlarla yapılan temasların sonuçları konusunda bir iyimserlik... Sonra Araplarla birleşmenin olanağı konusunda iyimserlik... Nihayet, işgal altındaki bir İstanbul' da demokratik-ulusçu hareketin önderinin sadrazam olabileceğini düşünmesi...[674]

Yarı resmî *Le Temps* gazetesi, *İttihat ve Terakki'nin Türkiye'nin kaderine hükmetmeye devam ettiği gerçeği ile yüzleşilmesi gerektiğini belirtiyor ve şu dikkat çekici ifadeleri kullanıyor: "Türk bayrağının dalgalanmaya devam etmesi gereken Kilikya'da Fransa'nın hiçbir egemenlik yahut işgal hakkı iddia etmemesini umuyoruz."*[675]

17 Şubat 1920. *Eskiden donanma albayı, İzmit bölgesinde denetim ve istihbarat subayı olan bir İngiliz hukukçu (ad verilmiyor), 17 Şubat'ta kaleme aldığı raporda, İzmit bölgesinde Mustafa Kemal'in birçok yandaşlarının İttihat ve Terakki'nin üyeleri olduklarını veya bu örgütü desteklediklerini* belirtmiştir. *Onun görüşünce, Türkler İstanbul'da yardımcı ve güçsüz olarak bırakılmalı*lar. *Bu kişi ayrıca şunu belirtmiştir*: *"Alelade Türk'ü bir adam olarak Ermeni ve Rum'a oranla daha yüksek bir kişi olarak*

[*] İngilizler, daha sonra, "Fransızlar'ı bölgeden asker almakla eleştir"eceklerdir. "Bölgedeki Fransız işgal kuvvetlerinin yaklaşık üçte biri o bölgede yaşayan Ermeniler'den oluşuyordu. Zaten nefret ettikleri Ermeniler'i işgalci üniforması içinde görmenin Türkler'i rahatsız ettiğini anlamak zor değildi. Dolayısıyla, ayaklanmalar başlar başlamaz, ilk olarak Ermeniler'e yönelmişlerdi." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 209.

673 *Ministere des Affaires Etrangeres,* vol. 92, p. 72-75; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 470-471. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

674 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 293-294.

675 Le Temps, 16 Février 1920, p. 1; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 156.

sayarım. Türk, sıkıyönetim altında ve kışkırtıcılardan korunursa toplumun barışsever ve dürüst bir üyesi olabilir."[676]

19 Şubat 1920. Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî çizgili *La Derniere Heure* gazetesi "Hasta Adam ve Onun Tabipleri" nam haber neşretti: *Zaten Türkiye eski "İttihat ve Terakki" Partisi'nin mirasçıları olan milliyetçilerin ellerinde. Bu memnun olunmayacak bir gerçek. Şu an iktidarı icra etmeye yetenekli başka bir kurum da yok. Sözün kısası, Sultan tamamen milliyetçi bir meclis oluşturmak zorunda, başkanı İzzet Paşa olabilir. Peki Müttefiklerin politikası ne olacak? Önceden değişen kabine kesinlikle böyle…O halde Meclis'in tamamı. Enver Paşaların ve Talatların adamı olan Mustafa Kemal'le sıkı ilişki içinde bulunan aşırıcılardan oluşuyor*."[677]

20 Şubat 1920. Boris P. Şeholdayev, partizan birlikleri kumandanı Gikolo'ya telgraf gönderdi. Buna göre *Nuri* [Killigil] *Paşa'nın İngilizlerle anlaştığı söylentileri* deveran etmektedir.[678]

Ankara'daki ARMHC-HT reisi Mustafa Kemal, Berlin'deki Talat'a tafsilatlı bir cevabî mektub gönderdi. Müttefiklerin müsbet karşıladıkları Teşkilât-ı Milliye ile anlaşmaya çalıştıklarını bildirdi. İttihadçılar tarafından alınacak her siyasî kararın en nihayet kendi tasdikinden geçmesi gerektiğini ifade etti. Ayrıca, İslâm Konferedasyonu kurmak siyasî hedefinin Mustafa Kemal tarafından belirtilmiş olması, dikkat çekicidir:

> *Vaziyetin kısa muhâkemesi:*
>
> Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namı altında vücuda getirilen vahdet-i milliyye Erzurum ve müteakiben Sivas umumî kongrelerinde tesbit edilen esaslara göre Türk ve Kürt millî hudutlariyle tahdid edilen Türkiye'yi inkısamdan kurtarmak ve Osmanlı devlet ve milletlerinin istiklalini temin etmek gayesini istihdaf etti. Bu gayeye vusul için fi'len ve zımmen müdafaayı esas ittihaz etti. Teşkilât-ı milliyye köylerden bil'itibar nahiye, kaza, livâ ve müstakil livâ ve vilâyet merkezlerindeki heyet-i idare ve heyat-ı merkeziler ile yekdiğerine rabt olundu. Kongrelerin tevlid ettiği on altı kişilik bir heyet-i temsiliye teşkilat-ı umumiyyenin müdür ve nâzımı oldu. Gayeye vusul için Heyet-i Temsiliyeye büyük salâhiyet verildi. Heyet-i Temsiliye riyaseti benim üzerimdedir.
>
> Medenî ve zahirî ve kanunî denilebilecek olan Müdafaa-i Hukuk teşkilâtının içinde mahrem talimat dairesinde teşkilât-ı müselleme mevcuttur. Ordu bilâistisna başlarındaki büyük kumandanlardan son neferine kadar teşkilâtımız kadrosuna dahildir. Harekât ve muharebâtı idare etmek için bana merbut bir Erkân-ı Harbiye vardır. Heyet-i Temsiliye namına da, müntehap âzadan maada güzide arkadaşlardan mürekkep muamelât-ı umumiyeyi tedvir eden bir büro vardır. Harekât-ı fi'liyye şimdilik yalnız umum İzmir cephesi üzerindedir. Bu cephe de muhtelif kumandanlıklara ayrılmıştır. Son günlerde (Maraş) Fransızları tard eden ve Kilikya'nın bazı aksamında mahallî teşebbüsatta bulunan ve (Urfa) ile (Birecik) teki Fransızları muhasara eden Kuvayı Milliyemiz faaliyete geçmiş bulunuyorlar. Ötedenberi İngiliz parası ve yardımı ile dahilde Kuvayı Milliye aleyhinde tezahürat-ı Milliyede bulunan muhalifler Adapazarı - Balıkesir - Bozkır havalisinde şiddetle kahır ve tenkil edilmişlerdir.
>
> Suriye ve Iraklılar ile ötedenberi münasebet tesis etmiş ve kendileri İngiliz ve Fransızlar aleyhine teşebbüsata geçirilmiştir.

[676] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 136-137.

[677] La Derniere Heure, 19 Şubat 1920, *L'Homme Malade et ses Medecins*, s. 3; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 37, dipnot 95.

[678] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 114. Wardrop, Curzon'a gönderdiği 3 Ocak 1920 tarihli telgrafında, Nuri Killigil ve erkân-ı harbiyesinin Dağıstan'dan sınırdışı edilmeleri gerektiğini yazmıştı (Yerasimos, 2000, s. 130). Diğer bir deyişle İngilizlerin Nuri'yi desteklediği iddiası, gerçek dışıdır.

Daha ciddî esaslar dahilinde tevhid-i harekât için nezdimize gelmiş olan salahiyettar Arap murahhasları ile mukarrerat ittihaz edilmiştir. Araplara karşı bidayettenberi ifade ettiğimiz siyasî formül şudur:

Her millet kendi dahilinde istiklâlini kurtardıktan sonra, (konfederasyon) halinde birleşmek; bu esas Araplarca maalmemnuniyye kabul edilmiştir.

(Emîr Faysal'ın) mutemetleri dahi bu esas dahilinde birleşmek üzere müracaat eylemişlerdir. (Faysal)ın Fransızlar lehine gizli bir politika takip etmesi zan ve ihtimali henüz bizi ihtiyatkar hareket ettiriyor. Fakat Araplarla müşareket-i ef'alde fi'liyat, diğer hiziblerin itilâfiyle başlamıştır.

Azerbaycan, Şimâlî Kafkasya, Gürcistan ile daha ilk devirde az çok münasebata başlanmıştı. Halil Paşa ile Sivas'ta arîz ve amîk görüştükten sonra kendisini Azerbaycan'a gönderdik. Esaretten kurtulan Nuri Paşa'nın da Kafkasya'da faaliyete geçmesi için tedabir alındı. Elyevm her ikisi ile muhabere ve münasebet berdevamdır. Halil Paşa Azerbaycanlılardan bir kuvvetin başında olarak elyevm (Zanzezur)dedir ve Ermenilerle muharebe ediyor, Nuri Paşa Şimâlî Kafkasya kuvvetlerine kumanda ediyor. Kendilerine arzu ettikleri zabitleri peyderpey gönderiyoruz.

Halil Paşa'ya verdiğim nokta-i nazarlar: Azerbaycan ve şimâlî Kafkasya'da Çerkeslerin istiklâllerini te'min etmek, Azerbaycan ile ittifak etmiş olan Gürcistan ile itilâf halinde yaşamak. Daha evvel Türkistan'da bulunduğunu tahmin ettiğim Enver Paşa ile te'sis'i irtibat ederek onunla Türkistan istiklâlini te'mine çalışmasını söylemek ve gerek Kafkasya'da ve gerek Türkistan'da vücuda getirilecek harekât ve faaliyeti Türkiye menafiine tevcih etmek ve bunun için benimle muhafaza-i irtibat eylemek.

İki gün evvelisine kadar Halil ve Nuri Paşa'lardan vürûd eden ma'lûmattan henüz Enver Paşa ile te'sis-i irtibat edilmemiş ve fakat bu maksatla icap eden zabitânın gönderilmiş olduğu anlaşıldı. Halil Paşa'ya ve Halil Paşa'dan evvel Kafkasya'ya gönderdiğim zabitlere Bolşeviklerle temas ve zemîn-i itilâf taharri etmelerini ve fakat her türlü mukarrerat-ı kat'iyye için benim tasdikime ta'lik-i keyfiyet olunmasını söyledim. Yakın zamana kadar (Novorosiski) ve şarkında (Denikin) ordusunun mevcudiyeti mezkûr temasa müsaade etmiyordu. Şimâlî Kafkasya'da Çerkeslerin teşkil ettikleri şûra tarafından gönderilen bir heyet-i murahhasa ile aynı daire dahilinde talimat verdim.

Araplarla itilâfta kullandığım formülden ve Kafkasya'daki arkadaşlara verdiğim talimattan anlaşılacağı vechile benim de düşündüğüm muhtelif İslâm kitlelerini mazhar-ı istiklâl olmak için bugün Türkiye'ye musallat olan düşmanlar aleyhine tahrik etmek ve bu suretle Türkiye'nin tazyikini tahfif ve kuvva-i maddiye ve maneviyesini âzamî menâfii istihsal edebilecek surette daha serbest kullanmak. Ve âtiyen istiklâllerini kurtaracak olan İslâm kitleleriyle konfederasyon halinde birleşmek. Şimdiye kadar masruf mesainin tecellî eden netayici şayan-ı memnuniyet gibi görünmektedir. Tahmin olunduğuna göre İtilâf devletleri ilk zamanlarda tatbikini tasavvur ettikleri imha kararlarından sarf-ı nazar ederen Türkiye'nin mevcudiyetini tanımak kararına takarrüp ediyorlar.

Fransızlar, İtalyanlar daima; İngilizler zaman zaman Kuvvayı Milliyye ile anlaşmak için Sivas'a kadar büyük ve sahib-i salâhiyet siyasî memurlarını seyahat ettirmişlerdir. Biz hudud ve istiklâl noktalarında fedakârlık hususuna katiyen yanaşmadık. Bunun için onlardan bize âzamî fedakârlığı yaptırabilecekleri ümidiyle zamandan istifadeyi tercih edegeldiler. Amerikalılar ile daha çok samimî görüştük. General (Harbord) bizzat Sivas'ta uzun uzadıya müdavele-i efkâr etti. Ve binnetice bizim lehimizde harekete karar verdi.

İtilâf devletlerinde meşhud olan âzami tebeddül zihniyetinin son (Bolşevik) harekât ve muvaffakıyâtına bizim Maraş'ta ve Islahiye civarındaki muvaffakıyat-ı askeriyyemizin inzimam etmesinden neş'et ettiği zan olunur.

Suriye ve Irak'taki mütevazi faaliyetler dahi Fransız ve İngilizlerin hadd-i ma'kule inmelerine sebebiyet vermiş olabilir.

Şimdiye kadar (Bolşevikler) ile temas ve îtilâf hususunda memur ettiğimiz zevata verdiğimiz talimatta şart-ı esas olarak kendi nokta-i nazar ve gayelerimiz mahfuz kalmak üzere kadîmen müşterek düşman aleyhine tevhid-i hareketden ibarettir. Buna mukabil bizim şiddetle muhtaç olduğumuz para vesaire talebi mühim görülmüştür. Bolşevikler ile prensip ve içtihatta ittihad hususunu bugün için sehil görmemekle beraber zarûret-i kat'iyye halinde tasavvur etmediğimizden mevzuu bahis edilmemiştir. Binaenaleyh vatanımızı

parçalanmak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek ihtimal-i meş'ûmu karşısında Bolşevik prensiplerini fi'len tatbik etmekte çare-i halâs tahmin olunursa cihet-i tatbikıyyesindeki müşkülâta rağmen bugün hâkim olduğumuz kuvvete istinaden o hususa da tevessül etmek lazım gelebilir.

Hükûmet-i merkeziyyeyi tazyik ederek meb'usan intihabatını icra ettirdik. Elyevm içtima eden meb'usan hemen istisna bizim esaslarımız dairesinde tarafımızdan yapılan bir programı kabul etmişlerdir. Bununla iktifa etmiyerek mezkûr programı disiplin dairasinde müdafaa etmek üzere sekseni mütecaviz meb'ustan mürekkep (Felâh-ı Vatan) namı altında bir ekseriyyet gurubu vücuda getirdik. Bu grup intihap olunan dokuz kişilik bir heyet-i idare tarafından idare edilmektedir. Heyet-i Temsiliyye azasından olan meb'us arkadaşları kâmilen meclise gönderdim. Bunlardan icap edenler grup heyet-i idaresi dahilindedirler. Ben de mebusum. Fakat kuvvâ-i umumiyyeyi muhafaza ve menfi ihtimalât karşısında serbest sevk ve idare edebilmek için İstanbul'a gitmedim. İkmal ettiğim heyet-i merkeziyye â'zasiyle şimdilik Ankara'yı merkez ittihaz ettim. Hem Kuvayı Milliye hem de heyet-i idaredeki murahhaslarımız vasıtasiyle grup ile irtibat ve münasebetteyim.

Bilvasıta icra eylemekte olduğum muhaberat ile zât-ı şâhanenin niyatına ittila hasıl ediyorum. Zat-ı şâhane Kuvayı Milliyyeden mütevahhıştır. Me'buslar, sizce pek güzel tahmin olunur, daima sevk ve idare edilmek lâzımdır. Bundan mahrum oldukları dakikada gûnâgûn te'sirat altında mevcudiyetleri muayyen bir gayeye yürümeye hâdim ve nâfi olmaktan ziyade hail olur. Elyevm İstanbul'da 30-40 bin İngiliz ve aynı miktarda Fransız kuvveti vardır. Polis ve Jandarmamız dahi ecanibin âletidir. Ali Kemal, Refi Cevat ve hempaları gibi alçaklar, Ferit Paşa ve tevabii gibi ahmaklar kendilerini düşman mevcudiyetinden istifade ederek emin görüyorlar ve teşebbüsat-ı mel'anetlerinde serbest buluyorlar. Kuvayı Milliye'den mütevahhiş olan Padişah Kuvayı Milliye'ye muarız olanlara ve onların ığfalâtiyle belki İngilizlere tevdî-i hayata mütemayil görünüyor. İşte bu kuyûd ve şurûtdan dolayı bugün için Dahiliye, Hariciye vesair bir iki nâzırın tebdili şartıyle Ali Rıza Paşa kabinesini mevki-i iktidarda tutmak tercih olundu. Zâhiren itilâf etmiş gibi olduğumuz Ali Rıza Paşa hakikatte Kuvayı Milliyye'ye değil, zât-ı şâhâne'ye merbuttur. Ve bizi iğfal ederek Kuvayı Milliyye'yi imha için çarecûdur. Bütün fikirlerimizi ve maksatlarımızı bütün meb'uslara anlatmağa ve onları İstanbul muhitinin ve düşman tehdidinin ve padişah vehminin tesirinden kurtarmağa imkân olmadığından bugün hükûmet meselesinde radikal hareket edilmek mahzurlu telâkki edilmiştir.

Ben harekât safhasını ikiye ayırıyorum: Birincisi sulha kadar takip olunacak tarz-ı hareket; ikincisi sulhtan sonra tavır ve hareket. Bunlar birbirinden farklı olmak lâzımgelir. Çünkü bugün yalnız dahili düşmanlarımıza karşı değil onlarla beraber doğrudan doğruya itilâf devletlerine bilhassa İngilizlere karşı vaziyet ve tedbir almak mecbiriyetindeyiz.

Halbuki İstiklâlimiz mahfuz kalmak şartiyle bir sulh aktedildikten sonra yalnız dahili husemâmızla karşı karşıya bulunacağız ki bugünkü âm ve şâmil kuvvet ve nüfuzumuzu hüsn-ü muhafaza ettiğimiz takdirde bu zavallılara lâyık oldukları muameleyi tatbikte hiçbir müşkülât tasavvur etmiyorum.

Fakat birinci safha bence henüz çok mühimdir. İtilâf devletleri yukarıda söylediğim hudud dahilinde (cenup hududu İskenderun cenubu -Halep ile Fusta arası- Cerablus köprüsü ve şarkta Musul vilâyeti) temamiyet-i mülkiyemizi ve istiklâlimizi bütün mânasiyle kabul ve tasdik etmek şartiyle bir sulh yaparsa ve iktisaden te'min-i menâfi için dermeyan edeceği şurût hakk-ı hayâtımızı iptal etmiyecek derecede olursa ba'dessulh çalışmak için müsait bir sahaya ve şerâite malik olabiliriz. Eğer istiklâlimiz iktisaden olduğundan ziyade siyaseten İngilizlerin taht-ı murakabesinde olacak surette bir sulh yapılırsa âtiyen dahi serbesti-i harekâttan mahrum bırakılmış olacağız. İşte böyle bir neticeye razı olmamak ve bu noktada lüzum görülürse sulhu muallakta bırakıp harekete geçmeyi şahsen tercih ederim. Yalnız burada nâzik bir nokta vardır. O da bu fikrin Meclis-i Mebusan'ca ve pâdişahca kabulünde tereddüt gösterilmesidir. Bu takdirde hareket isyan halinde olacak demektir. Her halde az çok kabil-i hazım şerait-i sulhiyye karşısında mesai-î âtîyye ile telâfi-i mâ-fât'a güvenercek ifratkâr harekâttan mücanebet olunacaktır. Bugün için hükûmetin henüz bütün manasiyle teşkilât-ı milliyyenin elinde bulunmadığını zikretmek lazımdır. Agleb-i ihtimâl sulhu yapacak olan kabine Ali Rıza Paşa kabinesi olacaktır. Bu kabinenin sulh yapmakta bizim prensiplerimizi takip edeceğini me'mul ederim. Fakat bir tarafın da âtiyi düşünerek Kuvvayı Milliyyeyi imhâda sarf-ı mesai edeceğini kabul ediyorum. Maahaza bugün bütün vesait-i icraiyye hemen bizim elimizde bulunduğuna göre teşebbüsatının akîm bırakılacağından eminim. Yukarıda tasvir ettiğim gibi bir sulh akdinden sonra teşkilât-i milliyyeye münasip bir şekil vereceğim. Ve bizzat meclise girerek her halde kuvvetli bir parti yapmağa ve hükûmete hâkim olmağa çalışacağım. Bizzat

kabine teşkil etmek niyetinde değilim. Kuvvetli bir parti vücuda getirmek ve bu partiye meclis dahilinde ve memlekette idame ve hüsn-ü idare etmek cihetini uzun zaman için daha faydalı ve müessir görüyorum. Mamafih hükûmeti tamamen şâyan-ı emniyet ve enerjik arkadaşlardan ve radikal bir tarzda teşkil ettirmeyi de lâzimeden addederim. Bittabi böyle bir kabine gayeye tevcih ve himaye edilecektir.

Türkiye'deki mesâinin tarihî mesuliyyeti teşebbüsat ve faaliyyet-i şahsiyem ile alakadar bulundurulunca rey ve mütalaam haricindeki teşebbüslere muârızım. Türkiye'nin tâli ve mukadderatına ma'tuf mesâîi hariciyyenin dahi nokta-i nazar ve mütalâatım dairesinde olmasını lüzumlu addederim. Mütalâatımda ve tasavvuratımda mutaassıb değilim. İcabat-ı ahval ve hâdisatı sühuletle takdir ederim.

Türkiye'nin menafiine mutabık her türlü muhassala-i mesaîyi hürmetle karşılarım. Müdavele-i efkârla mutalaatımdan gaye-i umumîye nafi olabilecek fedakârlığı yapmakta tereddüd etmem. Ancak ikinci üçüncü derecede vesaitle mukadderat-ı umumiyeye tesir yapacak temas ve teşebbüsleri mahzurlu görürüm. Ecnebiler ile dahi yapılacak her türlü temas ve itilâflarda son söz ve son karar buraya ta'lik olunmalıdır. Meselâ (Lenin) in tasdikine ta'liken (Radek) ile anlaşma benim tarafımdan da tasdik ile mukayyed olmalıdır. Sulhtan sonraki mesaî-i müştereke için daha esaslı projeler yapılabilir. Sulha kadar takip edilmekte olan hatt-ı harekette devam maksada kâfi gelebilir zannederim. Müsait gibi görünen vaziyet-i ahîre-i siyasiyenin büsbütün ma'kûs bir şekil ve renk alması ihtimaline karşı mücadeleye devam esas olarak kabul olunmalıdır.

Bir seneden beri Avrupa'daki mesainiz şayan-ı memnuniyettir. Aynı tarzda sarf-ı mesaîye devam daha faideli netayiç verecektir. Ben müdafaa ettiğim prensipler meyanında Harb-i Umumi'ye duhulün zaruri olduğunu ve harbe duhul ettikten sonra grubuna dahil bulunmanın yine zaruri olduğunu ve bundan dolayı harb mes'ûlü aramak mantıksız olduğunu alel'ıtlak Kanun-u Esâsî ahkâmına mugayir hareket edilmiş ise bu suretle hareket eden kabineleri meydana çıkarmak ve haklarında ahkâm-ı kanuniyye tatbik etmek için mütarekeden evvel Balkan Harbi'nden itibaren ve mütarekeden bugüne kadar mevki-i iktidara geçen kabineleri nazar-ı dikkate almak lâzım geleceğini ifade ediyorum. İşbu nokta-i nazarlarımı, benden, Harb-i Umumi'yi ilân eden kabine ve Harb-i Umumiye duhul ve Alman taraftarlığı aleyhinde resmen beyanatta bulunmamı talep etmiş olan hükümete karşı resmen nokta-i nazarlarımı esbap serd ederek müdafaa ettim. Ecânible dahi münasebatımda aynı nokta-i nazarların müdafaasını iltizam ettim. Ermeni mesaili hakkında en ziyade aleyhimizde bulunan Amerikalılardır. General (Harbord)'a verdiğim izahat müşarünileyhde azîm tahavvül husule getirdi ve beni tasdik etti. İstanbul'da İtalya mümessil-i siyasîliğinde bulunmuş olan (Sforza) ile benim de husûsî dostluğum vardır.

Cavid Bey'in mesâîsini her zaman semere bahş bulurum. Sizin de takdir ettiğiniz gibi bir zaman için münasebatımızın bilhassa hafi tutulması pek mühimdir. Refet Bey'i, pek mühim olan Denizli cephesindeki kuvvetlere kumandan tayin ettik. Yunanlıların taarruz hazırlıklarında bulundukları bu sıralarda oradan ayrılması mümkün değildir. Buna mümasil muktedir ve şayan-ı itimad arkadaşların kâffesi vücutlarıyle kaim mühim vezayıf üzerinde bulunuyorlar. Şimdilik Asım Bey'in sür'at-i mümkine ile tekrar size mülâki olması ve yine kendisinin avdetiyle aramızdaki rabıtayı muhafaza eylemesini daha emin ve sehil buluyorum. Parasızlıktan bahsediyorsunuz. Maatteessüf ben de ondan bahsedeceğim. Bugün içinde bulunduğum vaziyete girerken beş param olmadığını suhuletle tahmin edeceğinizden eminim. Girdikten sonra da İstanbul'da bol bol mevaidde bulunan zengin zevatın bizi derhatır edeceklerini farz etmek gafletinde bulundum. Milletten para istemek, onlara en mukaddes gayeler hakkında bile şüphe ve tereddüt ilka ediyor. Bundan başka muhaliflerin en kuvvetli propaganda silâhını teşkil ediyor. Bu sebeple pek elîm ihtiyacat içinde dua ile iş görmeğe çalışıyoruz. Fakat bittabi parasızlık yüzünden birçok nâfi teşebbüsler ve kat'i ihtiyaçlar te'min ve tatmin edilemiyor. Binaenaleyh sizden şimdilik hiç olmazsa elli bin liranın Asım Bey'le gönderilmesine intizar eylerim.

Şimdilik münasebet ve irtibatımızın yalnız benimle ve yalnız Asım Bey vasıtasıyle olmasını lüzumlu görürüm, Çünkü başka vasıtalarla ve başka şahıslar ile münasebette bulunduğunuz takdirde derhal şuyû bulur... Nitekim bulmuştur... Bu takdirde memlekette bütün teşebbüsatımızı zaten tefsir etmekte oldukları (İttihatçılık) ile tavsif ederek kuvvetinizi tenkis için düşmanlara silâh ve fırsat vermiş oluruz.

(Aziz) Bey'in Arap mesailinde burada istifadeli olacağını tasavvur ediyorum. Ancak kendisine maddeten muavenet edecek halde olmadığımı bilmesi münasip olur.[679]

21 Şubat 1920. Sabık Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi: *İttihatçılar Bolşeviklerle anlaşmak istiyorlar*.[680] *Şeyhülislam-ı sabık Mustafa Sabri Efendi Hazretleri de, "Zavallı Türk Milleti! Dünkü gün Rusya ezeli düşmanımızdır diyerek seni Almanlarla beraber harbe sokanlar bugün de Bolşeviklik namı altında Moskoflarla birleşmeye davet ediyorlar" hitabıyle, bir İttihatçı oyunu olarak gördüğü Anadolu millî hareketini İslâma karşı bir davranış ilan etmiştir*.[681]

İtalyan *L'Italia* gazetesi: *Enver Paşa Kürdistan'da İngiltere'ye Karşı Bir Hareket Hazırlıyor*.[682]

24 Şubat 1920. *17 Şubat 1920 tarihinde Misak-ı Millî'yi kabul eden Meclis-i Mebusan 24 Şubat 1920 tarihinde Yüksek Komiserlere birer mektup göndererek "Misâk-ı Millî" kararlarını bildirdi*.[683]

İspanyol *El Sol* gazetesi:

> Aralık 1918'de [*1919? (ÖFA notu)*] Mustafa Kemal, İstanbul'daki meşruiyete [*meşrutiyete? (ÖFA notu)*] sadakat göstermeyen Anadolu'da askeri bir hükümet kurdu. Ve yaklaşık [...] 60.000 asker topladı. Kurulan bu güçler Aydın'daki Yunanlara saldırıp onları hezimete uğrattıktan sonra İzmir'e girmek üzereydiler. Uzun ve tehditlerle dolu müzakereler sonrası Padişah ve nazırları teslim oldu ve sonrasında İstanbul'da Ali Rıza Paşa hükümeti kuruldu. Ali Rıza Paşa topçu komutanıdır. Bedenen ve ruhen İttihat ve Terakki partisinin fanatik bir destekçisi, Alman hayranı, yabancılara güvenmeyen, milliyetçi ve Türk birliği destekçisidir.[684]

25 Şubat 1920. Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Mustafa Fevzi (Çakmak), Ankara'daki Heyet-i Temsiliyeye şifreli telgraf keşide eyledi. *İzmir'in ilhakı durumunda Kuvâ-yı Milliye'nin demiryolları, cephane, silah ve mühimmat depoları ile stratejik noktalara el koymasını istedi. Plana göre, bu aşamadan sonra 12., 14. ve 20. Kolordular hükûmetle irtibatlarını kesecek, 15. 13. ve 3. Kolordular ise hükûmetle irtibat halinde kalarak işgal kuvvetlerine karşı hükûmetin tehdit unsuru olacaklardır. Bu safhadan sonra İtilaf Devletlerinin baskıları karşısında hükûmet bu kolorduların hükûmete isyan ettiklerini, bu nedenle Anadolu'ya nasihat heyetleri göndermek dışında bir şey yapamayacağını bildirecektir. Nasihat heyetlerinde yer alacak bazı değerli şahsiyetlerin Anadolu'ya geçtikten sonra Kuvâ-yı Milliye'ye katılımı sağlanacaktır. Bütün bunlardan sonra İngiliz ve Fransızların fiilî müdahaleye karar vermeleri durumunda 15. 13. ve 3. Kolordular da hükûmetle irtibatlarını keseceklerdi. Bu plan memleketin "en nazik anında" hayata geçirilecektir*.[685]

Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandan Vekili Çerkes Mahmud Nedim (Hendek); İstanbul'daki Rauf'a (Orbay) ve İsmet'e (İnönü), Erzurum'daki 15'nci Kolordu Kumandanı Mirliva Kazım Karabekir'e ve

---

[679] İlhan Tekeli & Selim İlkin. (1980). Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları. *Belleten*, 44(174), s. 322-329.

[680] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 90. "Şimdi de işitdiğime nazaran bugün memleketin ağniyâsını teşkîl eden İttihadcılar, zengin düşmanı olan Bolşeviklerle teşrîk-i mesâîye pek ziyâde hevâheşkârdırlar." Alemdar, 21 Şubat 1336-1920, Aded 431-2731, *Mustafa Sabri Efendi ve Bolşeviklik*, s. 2.

[681] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 10, dipnot 8.

[682] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 203-204, dipnot 33. Bu haber, İtalyan Sosyalist Fırka yayın organı *Avanti!* gazetesi tarafından 29 Şubat'ta "memnuniyetle karşılanmıştır."

[683] FO, 371/5162, E 1195; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 322.

[684] Beatriz Lozoya Hortelano, *İspanyol basınında Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*. [Yüksek Lisans Tezi], 2015, s. 47.

[685] *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 1957, Sayı 21, Vesika no. 538; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 312.

Sivas'daki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) Mustafa Kemal'in telgrafını keşide eyledi:

Bu günlerde vaziyeti hariciye ve dahiliyemizi bervechi âti mutalaa etmekteyiz. Ahiren muhtelif menabiden gelen malûmattan Düveli İtilafiye ve müşarekenin bizimle sulh akdetmek için bir kararı kati vermek üzere oldukları anlaşılmaktadır. Bu kararın nasıl olabileceği hakkındaki bu fikrimizi bu raporumuzda izaha çalışmakla beraber rufakamızın mutalaalarımıza ittila hususunda istical ettiğimizide arz ederiz.

Son Londra mülakatı üzerine şayanı memnuniyet haberler aldık. Ancak İngiltere Hariciye nazırı ile Millerand'ın beyanatı mühimmeti memleketimizdeki Düveli İtilâfiye kuvvetlerinin İstanbul, İzmir ve tekmil sahillerimizdeki esliha ve cephane depolarımızın İngilizlere teslimi hakkında Harbiye Nezaretine vaki olan teklifi resmi ve muhaliflerin her defadan daha ziyade Dersaadet ve Anadolu'da efkârı umumiyeyi teftiş maksadiyle neşriyatı tevsi ve teşebbüsati fiiliyeye başlamaları ve Hükümeti merkeziyenin menfi bir karar karşısında hiç bir mukavemet göstermiyeceği hakkında şimdiden emareler mevcut olması gibi ahval sulh şeraitinin ağır olacağını zan ettirmektedir.

İngiltere Hariciye Nazırı, nutkunda Türkiye sulhu hakkında mesaili atiyeyi tetkik ve tâmiki lâzım geldiğini bildirmektedir. Dersaadetin vaziyet müstakbelesi Boğazlar hakkında elde edilecek teminat, Dersaadet ile Bulgaristan arasındaki havalinin atide hangi hakimiyet ve idare altında kalacağı, Anadolu'nun mukadderati âtiyesi, İzmir'de Yunan'lıların mevcudiyeti.

Millerand'ın nutku Lort Curzon'un nutku kadar açık değilse de Fransa mebuslarının telaşından Fransa Hükümeti haziresının 1916 senesinde Anadolu hakkında itilaflarda bahsoluanan nüfuz mıntıkalarının tatbikine meyyal olduğu anlaşılmaktadır.

Düveli İtilâfiyenin memleketimizdeki kuvvetleri malumuali olduğu vechile iki kolordu İngiliz Fransız altıbin kişi kadar İtalyan ve Yunan ki ceman yüzbin kişi kadar ve Çanakkale boğazının tarafeyinin de muhtelit bir fırka ve İzmir işgal mıntıkasında sekiz Yunan firkası ve Fırat'ın garbiındaki Kilikya mıntıkasiyle Fırat'ın şarkındaki işgal mintakasında 1,2 Fransız fırkası mevcuttur. Kilikya'ya da ha dört Fransız fırkasının gelmekte olduğu söylenmektedir. Kuşadası, Antalya, Konya havalisinde bir İtalyan fırkası olup Anadolu ve Rumeli şimendifer hatları üzerinde küçük müfrezeler vardır. Boğazlardaki evvelce mevcut harp sefinelerinden maada bu kerre beş dretnot ve dört büyük muhrip ile küçük harp gemilerinden mürekkep İngiliz Bahrisefit filosu da Dersaadet'te muvasalat etmiştir.

Dersaadette muhtelif gazetelerle Düveli İtilâfiye namına çalışan bir zümrenin ortaya İstanbul'un bizde kalmasını ileri sürerek Düveli İtilafiyenin ötedenberi mevcut âdil ve insanî siyasetlerine dair işae ettikleri havadis, İstanbul muhitini hayliden hayliye yumuşatarak mukavemet esasını kabul etmiş olan Kuvayı Milliye ve Teşkilatını düçarı zaaf etmeye çalışmaktadırlar. Yunan işgalini Şimalden durdurmağa muvaffak olan Balıkesir cephesinin arkasında Karabiga civarında Ahmet Anzavur Kumandasında, kuvveti günden güne tezayüt etmekte olan 800 kişilik bir çete ile de düşmanlar faaliyete geçmişlerdir. Hükümeti merkeziye milleti her vechile kuvvetten düşürecek ecnebi tekliflerini derhal kabul ve icabına tevessül etmektedir. Muhaliflerin fiili teşebbüsatına mani olmak şöyle dursun Kuvvayi Milliyenin inhilâlini mucip olacak tamimler yapmaktadır. Ezcümle lehmizde başlamış olan sulh konferansının hüsnü neticeye iktirani için aslâ mevcut olmayan Ermeni kitalinin durdurulması ve Yunan kuvvetlerine karşı kuvayi milliye harekâtının derhal tevkifi hakkında İngiliz teklifini Harbiye Nazırımız aynen kabul ve tamim etmiş ve onüçüncü kolordudan bu tamimin tatbik edildiğine dair de malumat talep etmiş, bir taraftan da Heyeti Temsiliyeye Hükümetin siyaseti dahiliyesinin esasen kuvayı milliyeyi dağıtmak olup harice karşı kuvvetli olduğunu göstermek olduğundan bu gibi tedabire tevessül edildiğini bildirmiştir. Hükümeti Merkeziyenin aciz ve müstereddit olduğu tahmin edilmektedir. Meclisi mebusana gelince şimdiye kadar arzu edilen tesanüdü teşkil edememiş ve hatta fedakâr mebuslarımızın beyanatı mühimmesi de ictimâ salonunun haricine çıkmamakta bulunmuştur.

Sivas ve Erzurum Milli kongreleriyle Ankara'da Mebusan ictimaında mukarratı maluma dahilinde vatanın istihlasına son derecede gayret etmeyi deruhte etmiş olan heyeti temsiliyemiz bu hususstaki mesuliyeti tamamiyle müdrik ve bu uğurda kiç bir ihtırasatı düşünmeksizin en azîm fedakârlığı ifaya hazır ve müheyya olduğu cümlece malumdur. Ancak hali inkitada bulunan Meclisi Milli ve bunun itimadına mazhar olmuş olan

> Hükümetin şu ânı mühimde vatanın istilası uğrunda başta bulunarak her nevi umur ve hususatı kanun dairesinde idare etmeleri de en mühim temenniyatımızdır. Bunun için Düveli İtilafiyenin kuvvete istinaden yapmaları melhuz menfi teklifleri karşısında Meclisi Millî ile Hükümetin ne gibi tedbir ve tertibat hazırladıklarını öğrenmeyi yakın hattı hareket için lüzum görmekteyiz. Hükümet ve grup nezdinde icrayı teşebbüsat ile neticenin sürati işarına muntaziriz, İstanbul'da yüzbin kişilik bir ordu ve büyük bir donanmalarının mevcudiyetini nazarı dikkatte tutmak lâzımdır. Öğrenmek istediğimizi Dersaadetteki rüfekaya yazdık bu baptaki mutalaayı âliyeleri müsterhamdır.
>
> Mustafa Kemal
> Rauf ve İsmet Beylere yazıldı. 25 mnh
> Memduh[686]

Berlin'deki İngiliz Binbaşı Hedley, Tuğgeneral Malcom'a telgraf keşide eyledi. Enver İngiliz askerî istihbaratıyla temas kurmuş ve şu teklifde bulunmuşdur: *Türkler, Avrupa'da kalacaktır ve Asya'daki varlığının hatın sayılır kısmını koruyacaktır: Kafkasya, Türkistan ve Afganistan'ın bağımsızlığının tanınması, Mısır'a verilen bağımsızlığın Sudan'a da verilmesi ve Anglo-Mısır Anlaşması'nın sonuçlandınıması, Arabistan'a self-determinasyonun tanınması ve İzmir ve Trakya'nın kaderinin Türkiye yararına sonuçlandırılması*.[687]

26 Şubat 1920. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi (ARMHC-HT) Dersaadet Murahhası Kara Vasıf (Karakol), Karakol İhtilâl Cemiyeti ile Sovyet Rus Cumhuriyeti namına Miralay İlyaçef arasında 11 Ocak'ta akdedilmiş bulunan muahedenameyi Ankara'daki Heyet-i Temsiliyeye gönderdi.[688]

ARMHC-HT Reisi Mustafa Kemal, Kara Vasıf'a mektub gönderdi: *Eğer memleket ve milletin menafii aliyesi [yüksek çıkarları] müşterek ve müttehit çalışmamızı iktiza ettiriyorsa [birlikte ve ittifakla çalışmamızı gerektiriyorsa] ve müşareke-i efalimiz [ortak işlerimiz, emellerimiz] ancak amali milliye mutabakati fiilen sabit olmuş bulunan esasatı malume [bilinen esaslar] dairesinde cereyan edebilir*.[689]

Berlin'deki Enver'den Ahmed Cemal'e mektub:

> İngilizlerle müzakereye vasıta olan zat [..] gerek Nazırların fikri, gerek İngiltere'nin artık Fransızlardan ayrı politika takibinde serbest olduklarını, saniyen İngilizler, eski fikirlerini terkederek, Türk milletinin ekseriyetini teşkil eden milliyetçilerle beraber çalışmak istediklerini ve bu münasebetle Istanbul'u bize bıraktıkları gibi, Boğazlarda bıraktıkları askerleri de iki sene sonra çekeceklerini ve Kafkas Cumhuriyetlerinin istiklalini tanıdıklarını ve İzmir de dahil olduğu halde, bütün Suriye ve Irak'tan gayrısının bizde kalacağını, Irak hakkındaki kararın da tamamen kati olmadığını, bunlara mukabil bizim de, İngilizler aleyhinde çalışmaktan vazgeçmemizi, Mısır'ın da şimal (kuzey) kısmına istiklal vereceklerini söyledi.[690]

29 Şubat 1920. Mustafa Kemal, Berlin'deki firarî sabık Sadrazam Talat'a mektub gönderdi: *(...) vatanımızı parçalanmak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek gibi uğursuz bir ihtimal karşısında Bolşevik prensiplerini fiilen uygulamada kurtuluş çaresi tahmin olunursa, uygulama*

---

686 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 486-489.

687 F.O. 371/5211/E-1311/30/fo 36; Aktaran: Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 22. "Aynı türde dolaylı önermeler daha sonra Talât-Cavit tarafından bir Polonyalı arabulucu yoluyla askeri misyona yapılmıştır." (Yamauchi, 1995, s. 29, sonnot 33).

688 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 395.

689 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 206.

690 Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa: Makedonya'dan Ortaasya'ya (1914-1922)*, 1985, c. 3, s. 503. Şu kaynaktan iktibas et (*ÖFA notu*, 30 Mart 2024): Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, 2002, s. 37-38. Yamauchi'de tam metin bir sureti bulunuyor: Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 90.

yönünden zorluklar bulunmasına rağmen bugün olduğumuz kuvvete dayanarak, o hususa da girişmek lazım gelebilir.[691]

3 Mart 1920. *Mustafa Kemal, Kara Vasıf'a gönderdiği cevapta, Karakol Cemiyeti'ni ancak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul merkezi olarak tanıdıklarını ve bu durumda Baha Sait'in temsilciliğini ve bu anlaşmanın geçerliğini tanıyamayacaklarını bildirir. Aynı zamanda Rauf Bey'e yazdığı bir mektupta da Albay İlyaçef'le görüşmesini ve eğer yetkili bir kimse ise onunla kısa bir anlaşma metni hazırlayıp Ankara'ya göndermesini söyler. Ayrıca olup bitenleri, bu son cümle hariç, Kâzım Karabekir'e haber verir ve Halil Paşa'ya Baha Sait'in Anadolu'yu temsil etmediğini yazmasını bildirir*.[692]

Mustafa Kemal, 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e telgraf keşide eyledi. Buna göre, *Baha Sait'in Bakû'de imzaladığı anlaşmayı, Kızılordu'dan Albay İlyaçef, İstanbul'a, Kara Vasıf Bey'e getir*miş, *Kara Vasıf da bir mektupla anlaşmayı onaylanmak üzere Ankara'ya gönder*miştir.[693] Mustafa Kemal, Karabekir'e andlaşma metnini göndermemiştir:

> Karakol cemiyeti ve bilhassa bu cemiyetin dahilen ve haricen müstakil harekete mezun bir heyet-i merkeziyesini ve Baha Sait Bey'in sıfat ve salahiyetini tanımakta ve binaenaleyh Baha Sait Bey tarafından hakikate mutabık olmayan sıfat ve salahiyette başlamış olan müzakereye ve yapılmış olan muahedeye temasta mazur olduğumuzu bildirdik. Gerek Vasıf Bey'i gerek rüfekasını Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul Heyet-i Merkeziyesi olarak tanıdığımızı, yoksa siyaset-i dahiliye ve hariciyede ayrı ayrı iki komitenin itilaf etmiş şekline delalet edecek her türlü muamelat ve tezahüratı katiyyen reddettiğimizi, dahili, harici tedabir-i siyasiye ve icraiyeden millete karşı dünyaya karşı, tarihe karşı Heyet-i Temsiliye'nin mesul olduğunu ve diğer taraftan kolordu kumandanları arkadaşlarımızın bu hususa dair nokta-i nazarlarını istimzac etmeden ve mütalaalarını almadan cemiyetimizin hiçbir taahhüdatta bulunamayacağını serahaten ittiban ettik. Ve fimabaad aynı tarz ve hareket devamları takdirinde kendileriyle muamele ve irtibatı kat' etmek mecburiyetinde kalacağımızı yazdım.[694]

ABD'nin Berlin Elçiliği görevlisi Dresel, ABD Dışişleri Bakanına rapor gönderdi:

> Telgraf
>
> Dışişleri Bakanı
> Washington
>
> 3 Mart 1920, Berlin
>
> Kayıtsız kalamayacağım çeşitli kaynaklar, bana *Enver Paşa*'nın *Berlin*'de olduğunu, ancak kısa sürede uçakla ayrılmaya hazırlandığını bildirdiler. *İngiliz Maslahatgüzarı* resmen Dışişleri Bakanını protesto etti. Dışişleri Bakanlığı Enver'in Berlin'de bulunduğundan tamamen habersiz olduğunu, inceleyeceğini bildirdi. Denetleyemediğim bir kaynak, *Enver*'in buradaki Bolşeviklerle yakın ilişki içinde olduğunu, dün *Kopp* ile görüştüğünü belirtti. Gene de İngilizler Enver'in *Hindistan*, *Afganistan* ve özellikle *Mısır*'da karışıklıklar çıkarmak için Bolşevikliklerle işbirliği yapabileceği görüşündeler.
>
> *Talat* da birkaç haftadır Berlin'de, şimdi İsviçre'ye gidiyor. Orada bir gizli servis bürosu yönettiği ve *Bolşevik* ajanlarıyla temasta olduğuna inanılıyor.
>
> *Dresel*[695]

---

691 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 41-42.

692 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 117. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

693 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 117.

694 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 295. "Karakol Örgütü kurucusu İttihatçı Kara Vâsıf, 1919 sonbaharında Sıvas Kongresi'nde Amerikan mandası olmanın en ateşli savunucusuyken, 1920 başında İslâm Dünyası'na özgü bir Bolşevik ihtilâlciliğin öncülüğünü yapmaktadır." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 485.

695 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 68.

5 Mart 1920. *5 Mart gecesinde ise Nuri* [Killigil] *Paşa'nın adamlarından Çerkes Kâzım Bey Dağıstan Savunma Şurasını basar ve şuranın ileri gelenlerinden S.S. Kasbekov'u öldürür*.[696]

Karabekir, Mustafa Kemal'e cevabî zata mahsus telgraf keşide eyledi:

Erzurum: 5/Mart/1336

Ankarada 20. Kolordu Kumandanlığına

Zata mahsustur:

C. 3/Mart/1336 - Hey'eti Temsiliyeyedir. Kara Vasıf Beyden gelen tafsilât bu babdaki mutalâai kıymettar buraca kemâli dikkatle nazarı dikkate alındı. Vâsi olan bu siyaset ve mülâhazat hakkındaki noktai nazarı âcizanem bervechiâti serahaten tesbit edilmiştir: Bolşevizmin sari olan kudret ve harekâtı bahusus böyle İtilâf devletlerinin aleyhimizdeki tazyikatı bu şekilde tecelli ettikçe er geç memleketimizi dahi sürükleyecek ve yegâne aman ve halâsın o kuvvetle beraber tevhidi mukadderat olunmasını icab ettirecektir. Bir kere bu fikri adeta bir esas olarak kabul ettikten sonra bir de hedefe vüsul için yapılacak yanlış ve vaktinden evvel müstacel harekâtın intac edeceği en büyük felâketleri ayrı bir safha olarak tetkik etmelidir. Bunu kat'î bir surette bilmelidir ki Bolşevizmin bizi kurtaracak bir surette girmesi ve onun icab ettirdiği harekâtın tervic edilmesi ancak ve ancak şarkî vilâyattan yani Erzurum kapısından olabilir. Ve orada böyle uzak nazariyatı mühlike ile değil, bolşevizmin nüfuz ve kuvvasının Kafkasları aşıp hududlarımıza dayanmasile tecelli edecektir. Ve böyle bir harekettir ki bolşevizmin dairei istilâsına girince memleketimizi de cihan nazarında mağdur ve harekâtını da zaruri gösterecektir. Buna mebnidir ki İstanbuldaki teşkilâtın bir patlak vermesi veyahutta işe ve taahhüdata girişmesi esasen hilâfi selâhiyet olduğundan gayrı muta'dır. Ve muhakkak düşmanların büyük mikyasta hücumunu, binnetice İstanbulda İtilâf kuvvası, Rum ve Ermeni anasırının ittihadile bolşevizm bühtanı altında anasırı islâmın pek fena halde tazyik ve imhasını ve artık Türk payitahtının Türk tarihinden uzaklaşmasını icab ettirecektir. Hattâ daha evvel payitaht Rumeli cihetinden bolşevizm ile temasa gelse dahi aynı eşkâl tahtında gafletle olacak bir kıyam; payitahtı ve unsuru islâmı aynı tehlikelerin tahtı tesirinde bulunduracaktır. Bu cihet böyle olmakla beraber bolşevik ordularına da memleketimiz tarafında lâkayit ve müstağni davranılmayarak kendilerinin ümit ve emniyeti tesis ve muhafaza ve hududlarımıza daha çabuk ve emniyetle bilfiil gelmelerini tesri için de teşebbüsattan geri durmamak ve fakat arz ettiğim vechile bir gûna angajmana girişmeyerek işi manevî revabit ile idare etmek lâzımdır. İstanbuldaki Kara Vasıf ve rüfekasını bu noktai nazar etrafında ikaz ile müttehit olan meslek ve harekâtı itidale sevk etmek ve kendilerini red ve iğmaz suretile meyus etmemek fikrindeyim. Ve muhakkak olan bir cihet var ki o da bâlâda arz ettiğim vechile Erzurum mıntakai hududiyesi esasen Bakû havalisi ve alâkadarile muntazam ve esaslı bir temasta bulunduğu ve burası ne Almanyanın ne de Rusların müfrit ve bizi Harbi Umumide olduğu gibi sürüklemek şanından olan cereyanlarına kapılmayıp vakayii sahihe ve menafii hakikiye üzerine cereyana nazım olacağı cihetle Kara Vasıf Bey rüfekasından arzu ve hey'eti muhteremelerince de tasvib edilen bir iki zatın doğruca sırf bu işler hakkında görüşmek ve müştereken takip etmek üzere Erzuruma gelmelerinin teklif buyurulması muvafık olur. Baha Sait Beyin tekzib selâhiyetini şimdilik muvafık göremiyorum. Onu cereyanına bırakmak fakat bu işi de İstanbul Şubesi nezdinde ikaz ve tadil suretinde düzeltmek daha münasip olacağını arz eylerim. Kızıl orduya mensup olduğu bahsolunan Rus Miralayı İlyaçef'in, İngilizlerin keşfi esrarı için her vakit her yerde müracaat ettikleri vechile bizim içimizi derinden tahlil ve ihbar için bir casus olmaması ve bunun hakkında pek nafiz ve dakik davranılmasını ve bu babda icab edenlerin ikaz buyurulmasını temenni eylerim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir[697]

7 Mart 1920. Doktor Fuad Sabit (Ağacık), Karabekir'e rapor gönderdi: *Ben Kafkasya Türklüğünü Gürcü ve Ermeni emperyalizminden kurtarmak için Sovyet esasının kabulünü lazım görüyorum. Ben*

[696] "Kâzım Bey müfrezesinin Dağıstan Savunma Sovyeti Sosyalist Grubuna saldırması ve S.S. Kasbekov'u öldürmesi"; "Borba za Ustanovlenie..., Belge 443; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 114. "Artık Dağıstan cephesi dağılmıştır. Nuri Paşa ve çevresinin karşı devrimci nitelikli bu eylemlerinden Anadolu temsilcileri Fuat Sabit ve Halil Paşa, Bakû komünistlerine daha çok yanaşmaya başlayacaktır."

[697] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 510-511. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Bolşeviklerle beraberim. Türkiye haricindeki Müslümanların Bolşeviklerle beraber çalışmalarını ve Sovyet esasatını kabul etmeleri lazım geleceğini Dağıstan'da umumi içtimalarda söyledim.[698]

7/8 Mart 1920. Cunta mensubu Edirne'deki 1'inci Kolordu Kumandanı Miralay Cafer Tayyar (Eğilmez), Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. *Çoğunlukla köylüler her türlü fedakârlığa hazır ama emlak sahipleri ve Balkan Savaşı facialarında felakete uğrayanların önemli bir bölümü faaliyetten çekiniyor. Özellikle kasaba eşrafı ulusal örgütlenmeyi Bolşeviklikle ilgili görüyor*.[699]

9 Mart 1920. İspanyol matbuatı yazıyor: *İstanbul'un işgal edileceği haberi, İsviçre'de oturan sayısız İttihat ve Terakki Partisi taraftarı arasında büyük bir dehşet uyandırmıştır*. *Jöntürkler şu mesajı deklare etmişlerdi*r: *"Müttefik askeri kuvvetlerinin İstanbul'u işgal edecekleri gün, Hıristiyanlara karşı genel savaş başlayacak"*.[700]

10 Mart 1920. Karabekir, Mustafa Kemal'e şifreli telgraf keşide eyledi. *En önemli işin, "şimdiden hiç bir yükümlülüğe girmemek şartı ile Bolşeviklerin bir an önce Güney Kafkasları aşmasını sağlamak için kendilerini bir kurtarıcı gibi bekleyen milyonlarca halkın olduğunu kendilerine anlatmak" olduğunu yaz*ıyor.[701]

11 Mart 1920. Mustafa Kemal, Karabekir'e cevabî şifreli telgraf gönderdi. *Bolşeviklerle ilişki kurmak için bir heyet gönderilmesini öneri*yor.[702]

Doktor Fuad Sabit'in [Ağaçık] 7 Mart tarihli mektubu, Trabzon'daki 3'üncü Fırka Kumandanı Miralay Rüşdü tarafından Karabekir'e teslim edildi. *Dağıstan'dan Bakû'ye yeni dönmüş olan Fuat Sabit, Nuri* [Killigil] *Paşa'nın Müsavatçıların emrinde Bolşeviklere karşı çalıştığını ve Müsavatçıların İngilizlerin elinde oyuncak olduğunu anlat*maktadır.[703]

İspanyol *El Imparcial* gazetesi yazıyor: *Destekçisi ne olursa olsun, milliyetçi Türk hareketi, yayılmaya devam ederek müttefikleri tehdit eder hale gelmiştir*. *Türkiye'de artık resmi ve bağımsız iki hükümet vardır*. *Bunlardan ilki, Sultan ve müttefik askerlerin denetimindeki İstanbul Hükümeti, diğeri ise Anadolu'da ikamet ettiği için daha etkili ve gerçek olan, İstanbul Hükümeti'nin emirlerine uymayan, halkın hissiyatını dikkate alan ve müttefiklerin Türkiye'ye son vermeye yönelik kararlarına karşı gelen Mustafa Kemal ve hükümeti*dir.[704]

12 Mart 1920. Karabekir, Halil'e (Kut) mektub gönderdi. Azerbaycan Müsavat Hükümetinin İngilizperver *tavrının İngilizlerin gözünü boyamaktan başka bir şey olmadığına inandığını yaz*ıyor.[705]

Mustafa Kemal, Galatalı Şevket'e telgraf gönderdi: *İstanbul'da mevcut teşkilatımızın, maksadı temine gayrikafi olduğu anlaşılmaktadır. [Bu] ademi muvaffakiyetin sebebi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatı namı altında Karakol nizamnamesinin tatbikatına çalışılmakta olduğu anlaşılmıştır. Karakol nizamnamesi, birçoklarını teşkilata temas etmekten tedhiş eylemiştir. Bu sebeple*

698 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 297.
699 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 519, dipnot 75.
700 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 149.
701 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 118.
702 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 118.
703 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 118.
704 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 272. "Haberde, henüz Ankara'da meclis açılmadan önce Mustafa Kemal Paşa'nın bir hükümeti olduğu iddia edilmekte ve bu hükümetin Türk halkının gerçek temsilcisi olduğu vurgulanmaktadır."
705 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 118.

Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı Nizamnamesi esasına göre teşkilat taazzuf ettirmek, İstanbul için bilhassa kafidir.[706]

Mustafa Kemal, *İstanbul'un işgal edileceği yolunda aldığı haberleri kolordulara da bildirdi. Mustafa Kemal, İstanbul'daki örgütlenmenin Karakol Cemiyeti'ne göre değil, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tüzüğüne göre yapılmasını, silahlı örgütlenmede de bunun uygulanmasını istedi, merkez kurullarında görev alanların adlarının gizli tutulabileceğini bildirdi*.[707]

> Meclis'in kapatılmasından ve İngiliz işgalcilerinin bütün açık siyasal faaliyetleri durdurmasından önceki üç ay boyunca, Rauf (Orbay) ve Kara Vasıf liderliğindeki Meclis-i Mebusan'daki İttihatçılar, Felah-ı Vatan grubu milliyetçi davayı ve bu davanın programı olan Millî Misak'ı savundular. Ne var ki, bütün taktik meselelerde Mustafa Kemal'in çizgisini izlemediler ve bilhassa Meclis'in Ankara'ya taşınması teklifini reddettiler.[708]

Müttefikler tarafından *Meclisin basılarak Karakol'un üst düzey yöneticilerinin tutuklanması, diğerlerinin Anadolu'ya geçmesi bu emri de facto hayata geçir*ecektir.[709]

14 Mart 1920. Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e, 11 Mart tarihli şifresine cevaben, şifreli telgraf keşide eyledi. Sovyet Rusya nezdine *ayrıca bir heyet göndermenin gerekli olmadığını, kendisinin Bakû ile devamlı ilişkide bulunduğu*nu *ve yapmak istediği önerileri Erzurum'a yazarsa kendisinin iletebileceğini* yazıyor.[710]

16 Mart 1920. Britanya İstanbul'a asker çıkarttı; Bâb-ı Âlî Harbiye ve Bahriye nezâretlerini, Posta ve Telgraf Nezâretini işgal etti. Savaş suçlusu oldukları gerekçesiyle Meclis-i Mebusandan, Meclis-i Âyandan birkaç mebusu ve Sovyet Rusya, Fransa, İtalya iltisaklı birtakım milliyetçi aktörleri tutukladı.

İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserleri müşterek bir beyanname neşrettiler. *Türk ulusal akımının önderlerini, "kaçak İttihatçı önderlerin" ülkülerine bağlı kimseler olarak nitelendir*iyorlar.[711]

İstanbul'un İngilizler tarafından işgali, Mustafa Kemal'e işgal edilmiş bölgelerdeki İttihatçı yeraltı örgütünü itaatkâr bir araç haline getirme imkânı verdi.[712]

Kazım Karabekir, Halil ve Nuri Paşalara yazdığı ve iki kanaldan gönderdiği mektupta, İstanbul olayını anlattıktan sonra, Bolşeviklerin Türkiye sınırlarına dayanmak için Kafkasları istila etmesini, Azerbaycanlılarla birlikte Türkiye sınırlarına doğru harekete geçmesini istedi. Azerbaycan'ın, Gürcistan'ın, Batum'un Bolşevikleştirmesine yardım edilmesi talimatını verdi. Karabekir, bu yazışmayı Temsil Kurulu'na bildirdi, ona yarın verilecek cevapta, talimatın uygun olduğu bildirilecek ve sonuçtan bilgi verilmesi istenecektir.[713]

Nitekim Kapancızâde Hamid, Erzurum valisi olduğu dönemde meseleyle alakalı şu cümleleri kaydetmiştir:

> Kâzım Karabekir Paşa Komünizm Propagandası Yapıyordu

[706] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 289.
[707] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 422.
[708] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 146-147.
[709] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 295.
[710] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 118.
[711] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 206.
[712] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 219.
[713] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 434.

> Gümrü'de bizi Ermenilerden ziyade Cephe Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Bolşevizm temayülleri meşgul ediyor ve üzüyordu. Hiçbir gün geçmezdi ki Karabekir Paşa hepimizi yanına çağırarak komünizmin muhassenâtından* bahsetmesin. Biricik kurtuluş ve başarı çaresinin onda olduğunu ileriye sürmesin.[714]

16 Mart 1920 işgali ve tevkifatı mucibince *Ankara'ya kaçanların bir kısmı hizmet için, bir kısmı da İttihatçı olup da yakalanarak Malta'ya sürülmekten kurtulmak içindir*.[715]

Rahmi (Apak):

> Mütarekeden sonra artık askerlikten çıkmaya karar verdim. Üç dört arkadaş birer miktar para koyarak Tophane'de bir un değirmeni işletmeye başladık. Unculuk ediyor, namusumuzla kazanarak geçinmeye çalışıyorduk. ... Rumlar ve Ermeniler bizi çekemediler. Aleyhimize İngiliz polisine bizi jurnal etmişler. Bir gün ansızın değirmenimiz basıldı. Dolu un çuvalları içlerinde dinamit veya bomba saklanmış diye müsadere yağma [edildi] veyahut çamurlar içine atıldı. Sermayemiz mahvoldu. Bir müddet de mevkuf kaldık. Elimizde avucumuzda kalanı da, hapisten kurtulmak için İngiliz Subaylarına rüşvet olarak yedirdik. İp ve sivri külahla kaldık. Hayatımızı, şerefimizi kurtannak ve öç almak için hemen Anadolu ya geçerek Milli harekat cephesine katıldık.[716]

17 Mart 1920. *Kazım Karabekir, Halil ve Nuri Paşalara yazdığı ve iki kanaldan gönderdiği mektupta, İstanbul olayını anlattıktan sonra, Bolşeviklerin Türkiye sınırlarına dayanmak için Kafkasları istila etmesini, Azerbaycanlılarla birlikte Türkiye sınırlarına doğru harekete geçmesini istedi. Azerbaycan'ın, Gürcistan'ın, Batum'un Bolşevikleştirmesine yardım edilmesi talimatını verdi. Karabekir, bu yazışmayı Temsil Kurulu'na bildirdi, ona yarın verilecek cevapta, talimatın uygun olduğu bildirilecek ve sonuçtan bilgi verilmesi istenecektir*.[717]

> Karabekir, Halil Paşa'ya yazdığı mektupta İstanbul olaylarını anlattıktan sonra şöyle der: "Bunun için, Bolşevizmin zaten hazır olan memleketimize ve sınırlarımıza fiilen dayanması için, hemen Kafkasların istilâsı ve hatta Bolşeviklerin küçük bir kuvvetle Azerbaycan'a gelerek Azerbaycanlılada birlikte sınırımıza doğru hareketi amaca varmak için yeterlidir.. Azerbaycan ve Dağıstan'da Bolşeviklik düşüncesinin egemen olması ve gereğinde Batum Bolşeviklerine yardım edilebilmesinin ve Gürcistan'ın da Bolşevik grubuna sokulmasının sağlanılması çok yerinde olur."[718]

Nitekim Kapancızâde Hamid, Erzurum valisi olduğu dönemde meseleyle alakalı şu cümleleri kaydetmiştir:

> Kâzım Karabekir Paşa Komünizm Propagandası Yapıyordu
>
> Gümrü'de bizi Ermenilerden ziyade Cephe Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Bolşevizm temayülleri meşgul ediyor ve üzüyordu. Hiçbir gün geçmezdi ki Karabekir Paşa hepimizi yanına çağırarak komünizmin muhassenâtından* bahsetmesin. Biricik kurtuluş ve başarı çaresinin onda olduğunu ileriye sürmesin.[719]

18 Mart 1920. Enver, Ahmed Cemal'e mektub gönderdi: *Kara Vasıf Bey'den bir mektup aldım. Yüzde doksan beş vaziyete hakim olduklarını, fakat bütün ümitlerinin pan-Islamizm, Turanizm hareketine bağlı olduğunu* yazıyor.[720]

---

[714] Halit Eken. (2008). *Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları: Kapancızâde Hamit Bey* içinde (s. 594). İstanbul: Yeditepe Yayınevi. "Muhassenât": Yararlı, güzel, hayırlı işler (Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük).
[715] Dr. Rıza Nur, *Millî Kıyam: Millî Mücadelenin İç Yüzü*, 1994, s. 29.
[716] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 122-123.
[717] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 434.
[718] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 119.
[719] Halit Eken. (2008). *Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları: Kapancızâde Hamit Bey* içinde (s. 594). İstanbul: Yeditepe Yayınevi. "Muhassenât": Yararlı, güzel, hayırlı işler (Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük).
[720] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 120.

Meclis-i Mebusan Fındıklı Sarayı'nda içtima ediyor. Rüesası milliyetçi olan birtakım mebus, Meclis-i Mebusan'ın tatil edilmesi için takrir verdiler. Takrir, müttefikan kabul edildi. Merkûm mebuslar ise vazifelerini yerine getirdikleri vechile Ankara'ya iltihak edeceklerdir: Tunalı Hilmi (Bolu), Doktor Rıza Nur (Sinob), Hüsrev Gerede (Trabzon), Hüseyin Avni Ulaş (Erzurum), Kadirbeyoğlu Zeki (Gümüşhane):

III. - BEYANAT

1. — *Sinop Mebusu Rıza Nur Beyin, Mebusundan bazılarının Meclis-i Mebusan Dairesinden cebren alınmalarına dair protestoyu mutazammın beyanı*.

RIZA NUR BEY (Sinop) — Bendeniz söz istiyorum efendim.

REİS — Buyurunuz efendim.

RIZA NUR BEY (Sinop) — Efendiler; mühim bir an-ı tarihî yaşıyoruz. Bu Devlet ve Millet bu zaman a kadar böyle büyük bir musibete duçar olmamıştır. Payitaht-ı Osmanî ve Darülhilâfet-i İsiâmiyye bu gün ecnebî devletlerin işgâl-i müsellahı altına geçmiş bulunuyor. Bunu mucib hiç bir hâl mevcut değildir. Meclis-i Mebûsân-ı Osmanî tecavüze uğradı. Mebus arkadaşlarımızdan Rauf, Vâsıf, Faik ve Şeref Beyler ve Numan Efendi, Meclis-i Mebûsândan kuvve-i işgâliyye tarafından cebren alınıp tevkif edildi. Bu hâl, hukuk-u esasiyyeye ve hulkuk-u Düvel'e tamamiyle muhaliftir. Bilâ kayd-ı şart istiklâl-i vicdan ve efkâra malik olmayan bir Meclis-i Mebûsânın serbestçe ittihaz-ı karar eylemesi mümkü n olmıyacağından Milletvekillerinin masuniyyetine karşı ifcâ edilen bu tecavüzü protesto ediyoruz. Bu protestomuzun, bütün cihan heyet-i teşriyyesinin ve bilhassa bil-cümle parlamentoların maderi olan Britanya Parlamentosunun ve bu gibi vakayi'i tarihiyyeye defaat ile sahne olmuş olan Fransız ve İtalya Parlamentolarının senı-i ıttılaına vâsıl olmasını temenni ederiz. Bu gün deruhde ettiğimiz vazife-i milîiyyeyi ifâya ancak bu derecede kadiriz. İşte bu esbaba binaen verdiğimiz bir takrir ile bir teklifte bulunuyoruz. Bu takririmizi millî bir vesika olarak tarihe tevdi ediyoruz.

SEYFULLAH EFENDİ (İsparta) — Rüfeka-yı mühteremeden iki zâtın ismi söylenmedi. Cemâl Paşa ile Tahsin Bey'de tevkif edilmişlerdi.

OSMAN NURİ BEY (Lazistan) — Meclis haricinde tevkif edilmişlerdir.

IV - EVRAK-I VARİDE

Takrirler

1. — *Bolu Mebusu Hilmi Bey ve rüfekasının, vazife i memuriyetinin icrasında ehemmiyet bahş olacak bir hal vukuuna dair Meclis-i Mebusanm umumi inikatlarının tehirine dair takriri.*

REİS — Bir tavır var, müsaadenizle okuyalım. ("Okunsun" sadaları) Takriri okuyunuz efendim.

Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

Kanun-u Esası-ı Osmaninin 7 ncı maddesi mucibince "sulh ve ticarete ve terk ve ilhak-ı araziye ve Tebaa-i Osmaniyyenin Hukuk-u Asliyye ve şahsiyyesine taallûk eden ve Devletçe masarifi mucib olan muahedalm akdinde Meclis-i Umuminin tasdiki şarttır."

Harb-i Umuminin Memleketimiz için pek na-müsait şerait dahilinde hitam bulması hasebiyle elim bir vazife-i tarihiyye ifasına davet olunan Meclis-i Mebusan, ahiren Makarr-ı Hilafet ve Saltanat-ı Seniyyede ahval-i fevkalade tahaddüs etmesi ve Meşrutiyyetle idare olunan memalikin kâffesinde Milletvekillerine temin edilen masuniyat ve muafiyatin ilca-yı vakayi' ile müntezi' olması hasebiyle, vazaif-i mebusinin icabatını memleketin vaziyet-i hazırası ile telif imkânından mahrum kalmıştır. He r şeyden evvel hürriyet-i efkâra ve istiklâl-i vicdana vabeste olan bu vazife-i mukaddesenin emniyetle ifasına imkân bahş bir hal ve vaziyetin tahassülüne intizaren umumî inikatların tehirini teklif ederiz.

Bolu Tunalı Hilmi
Maraş Tahsin
Genç Celâl

Sinop Dr. Rıza Nur
Sinop Zeki
Lazistan Osman Nuri

İstanbul Kâmil — İzmit Ali
Gümüşhane Zeki — Trabzon Hüsrev
Erzincan Halil — İçel Ali
Karahisar-ı Şarki Fazıl — Tokad Şevki
Tokad Ahmet — Bursa İlyas
Erzurum Hüseyin Avni

REİS — Takrir münderecatına tamamiyle ıttıla' hâsıl oldu mu? ("Evet, reye konulsun" sadaları)

Vazife-i mebusiyyetin icrasında emniyetbahş olacak bir halin vukuuna kadar öüzakeratımızın tehirini teklif ediyorlar Kabul edenler ellerini kaldırsın: (Eller kalkar)

SELAHATTİN BEY (İstanbul) — Müttefikan kabul. ("Müttefikan kabul" sadaları)

REİS — Evet efendim, müttefikan tehir-i müzakere kabul edildi. [..][721]

19 Mart 1920. Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Birinci Ferik Fevzi (Çakmak), 14'üncü Kolordu Kumandanı Mirliva Yusuf İzzet'e (Met) şifreli telgraf gönderdi: *Amiral Calthorpe, Anadolu Istanbul Hükümetini tanımamak yoluna girdiği için daha şiddetli tedbirler alacağını bildirmiştir. Anadolu'da bâzı sergerdelerin hareketleri, Osmanlılığın gerçek çıkarlarına aykırıdır. Anadolu'da Sultan tarafından atanmış en kıdemli komutan sizsiniz. Harbiye Bakanlığının emrini bütün birliklere duyurarak Ordu'nun Istanbul Hükümetini tanımakta devam etmesini sağlayınız*.[722]

20 Mart 1920. Mustafa Kemal, mahrem telgraf göndererek Batum'daki *Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye ile Bolşevik Kulübü'nün beraber çalıştığı*nı belirtti ve *bu bilginin köylere kadar ulaştırılması*nı istedi.[723]

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi:

Daha önce İzmir'in işgal haberinin bölgede yarattığı travma İstanbul'un işgal edilmesiyle daha da artmıştır. İstanbul'un işgal haberinin bölgeye ulaşması üzerine 17 Mart 1920'de Giresun'da yaşanan olayları yine Collaro'nun raporlarından okuyabilmekteyiz. Rapora göre, Giresun'a olayı haber veren iki telgraf gelmişti. Bunlardan biri Trabzon valisinden Giresun kaymakamına gönderilen ve bölgede soğukkanlı olunmasını tavsiye eden telgraftı. İkinci telgraf Ankara'dan Osman Ağa'ya gönderilmişti. Telgrafta sert bir mücadelen sonra İstanbul'un işgal edildiği, bölgede yeni bir baskına karşı hazırlıklara başlanması ve İstanbul'dan gelen yalan haberlere şüpheyle yaklaşılması gerektiği belirtiliyordu. Bu telgraflardan sonra kaymakam gerekli tüm tedbirleri almıştı. Osman Ağa ise Giresun'un önde gelenleri ve tüccarlarını belediyede toplayarak kendisine gelen telgrafı okumuştu. Osman Ağa savuma güçleri oluşturmak için 50 bin liraya ihtiyaç olduğunu bunun için herkesin taşın altına elini koymasını istemişti. Osman Ağa bir de gönüllülerin askere alınmasını ve bir an önce talimlere başlanılması emrini vermiştir. Collaro yazdığı raporda, bu gönüllülerin hiç şüphesiz Osman Ağa'nın adamlardan oluşacağı belirtiliyordu. O günlerde atmosferin çok gergin olduğunu belgelerden takip edebiliyoruz. Collaro, Hristiyanların yansıra Türklerin de bu gergin ortamdan rahatsız olduğunu belirtmektedir. Nitekim Türkler arasından bazılarının kendisinin yanına geldiğini (Collaro bunların Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarı olduklarını duyduğunu yazmaktadır) ve İngiliz veya Fransız savaş gemilerinin Giresun'a gelip demirlemesini rica ettiklerini kaydetmektedir. Yabancı bir savaş gemisinin burada olmasının asıl maksadı Osman Ağa'yı yapacaklarından alıkoyacağı düşüncesidir. Yoksa durum kötüye gitmektedir. Aynı kişiler Giresun Rum Cemaati ileri gelenlerinden Neofitos'a müracaat ederek o günlerde burada bulunan İngiliz subay Perring ile irtibat kurmasını istemiştir. 17 Mart'ta Osman Ağa, teşkilât temsilcileriyle durum tespiti yapmak ve alınacak önlemleri kararlaştırmak amacıyla Trabzon'a gitmişti. 18 Mart'ta bir İngiliz torpidosu ile Vali Hamit Bey

[721] *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, 18 Mart 1336 (1920), Cilt 1, s. 496-497.
[722] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 243.
[723] TİTE Arşivi, Kutu: 21, Gömlek: 30, B, 30-3001; Aktaran: Ferruh Özder. (2022). *Bolşevikleşme Sürecinde Ermeni-Gürcü İlişkileri ve Türkiye (1917-1921)* içinde (s. 323). Ankara: Altınordu Yayınları. "*Klüp* o dönemin İttihatçı kullanımında parti şubesi demekti!" Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 37, dipnot 61.

durumu yerinde görmek ve tansiyonu düşürmek için alınacak tedbirlerle ilgili Giresun'a gelmişti. Bu kısa süre zarfında Giresun Rum Metropoliti İstanbul'da olduğundan Rum cemaatinden birini dinlemişti. Söz konusu şahıs Rumların herhangi bir endişe duymadıklarından ve düzenin tam olduğundan bahsetmiştir.[724]

22 Mart 1920. Samsun'daki İngiliz Kontrol Zabiti Yüzbaşı Perring'in İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine gönderdiği muhtırada şunlar belirtilmiştir:

Milli Mücadele hareketi iç kısımlarda giderek büyümektedir. Türkler, Müttefiklerin en çok da Yunan veya Fransız, işgalinden korktukları için ailelerini iç kısımlara götürmektedirler. Samsun'daki üst yöneticiler milliyetçilere karşı[dır]: 15. Fırka Komutanı Albay İsmail Bey'e milliyetçi liderlerden bir telgraf gelmiştir. Ancak İsmail Bey, Britanya gemileri oradayken emirleri uygulamanın imkânsız olduğunu iletmiştir. Trabzon Valisi Hamit Bey'den bir telgraf gelmiş ve bu telgrafta Hamit Bey, Mustafa Kemal ile tüm ilişkilerini kestiğini ve Samsun Mutasarrıfına da aynısını öğütlediğini, diğer yetkili Türkleri de Hristiyanların güvenliğinden sorumlu oldukları konusunda uyardığını iletmiştir.[725]

24 Mart 1920. *Mustafa Kemâl Paşa'nın para tedarik etmek için giriştiği teşebbüsler.- Edirne vilâyetinde Kolordu Kumandanının ahz-ı asker muamelesine teşebbüs ettiği, Zıraat Bankasile Evkaf Sandığındaki paralara el konduğu ve Mustafa Kemâl Paşa'nın Edirne Vâlisine telgraf çekerek Düyun-ı Umumiyenin paralarının alınması hakkında tavsiyede bulunduğu, Vâlinin Dâhiliye Nezâretine posta ile göndermiş olduğu bir şifreli telgraftan anlaşılmıştı. (24 Mart 1920)*[726]

25 Mart 1920. Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Birinci Ferik Fevzi (Çakmak), 14'üncü Kolordu Kumandanı Mirliva Yusuf İzzet'e (Met) şifreli telgraf gönderdi: *İngiliz Devletinin siyasal temsilcisi, Hükümete verdiği notada, Karadeniz Ordu Komutanlığının verdiği bilgiye göre, Lefke civarındaki başıbozuk birlikler sergerdesinin 24.3.1920 tarihinde oradaki İngiliz Komutanına, o günün akşamı saat dokuzda geriye çekilmesine, bu yapılmazsa çatışmanın başlıyacağına dair tehditte bulunduğundan ve aynı gün güneş battıktan sonra İngiliz birliklerine ateş edildiğinden söz ederek, böyle bir saldırıdan dolayı Osmanlı Hükümeti ile Hükümet Başkanının tamamen ve kişisel olarak sorumlu sayılacağını açıklamıştır. Her zaman bilindiği üzere, böyle bir olayın millet ve memleket başına açacağı belâ ile bunun sonucundan doğacak tehlikeler sizce de tamamen değerlendirileceği için hemen ateşin kesilmesiyle herhangi bir saldırıdan zinhar kaçınılması ve İtilâf Devletleri kuvvetlerine ve özellikle İngiliz birliklerine karşı her çeşit iyi davranışta bulunulmasının sağlanması...*[727]

26 Mart 1920. Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal, Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf gönderdi. Parasızlıkdan şikâyet ediyor: *Bugün Gebzenin Kuşçu mevkiinden hareket eden Trabzon meb'usu Hüsrev* [Gerede] *Beyden şifre ile malûmat hülâsasına nazaran İstanbuldan bir çok münevveran ve zabitan Anadoluya hareket ediyor.* [Sabataycı] *Ahmet Emin* [Yalman]*, Yunus Nadi, Celâl Nuri* [İleri]*, Ahmet Ferit* [Tek]*, Rıza* [Nur]*, Nuri Beylerin firarları..... edilmiştir. Veliahd hazretlerinin de Anadoluya geçmek istediği anlaşılmıştır. İstanbuldan Gebzeye kadar menzil yolu ..... tanzim edilmiştir. Daha şark akşamında köylü vesaitinden istifade için mühimce bir*

[724] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/40; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920),* 2021, s. 350-351.

[725] FO, 371/5046, 72-74; Aktaran: Merve Doğan-Kader. (2021). İngiliz Belgelerinde Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'un Tutuklanması. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (31), s. 224.

[726] F. Rezan Hürmen, *"Bir Devlet Adamının" Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, 1993, c. 2, s. 374.

[727] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 243-244.

paraya ihtiyaç vardır. Parasızlık bu babda müşkülât ihdas ediyor. Bu malûmat sureti mahremaneden arz edilmiştir.[728]

27 Mart 1920. 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, Halil'e (Kut) ve Nuri'ye (Killigil) teslim edilmesi üzere, iki farklı tarikle, mektub gönderdi: *İstanbul, İngilizlerin tamamile işgali resmî ve idarelerine girdikten sonra artık payitaht ile Anadolunun revabıtı idariyesi uzun müddet ayrı kalacak ve Anadolu kendi kendini idareye mecbur bulunacaktır. Anadolu yeni bir Millet Meclisini sür'atle Ankaraya toplamaktadır. Maahaza evvelce memleketimizin şerait ve ihtiyacatı iktisadiyesini bildirmiştim. Haricî devletlerden hiç birisile ne istikraz ve ne de muavenet imkân ve ihtimâli şimdilik yoktur. Bizim için en seri ve müessir çarei muavenet, evvel be evvel Azerbaycan hukûmet ve milletinden olacaktır. Vekayii umumiyeyi cihan daha ziyade inkişaf edinceye ve Bolşeviklerle olacak teması neticesinde memleketimizin iktisadiyatı daha vasi ve emniyetli bir şekle sokuluncaya kadar işbu Azerbaycanın kıymettar muaveneti seriasını ve bunun idamesini temin ne zamana kadar ilk taksitin ne vasıta ile isal olunacağının iş'ar buyurulmasmı rica eylerim*.[729]

Fransız milletvekili M. Bellet, Fransa Millî Meclisine beyanatta bulundu:

> Ben kapitülasyonların geçerli olduğu bir ülkede [Osmanlı Devleti'nde] yirmi iki yıl yaşadım. Burada bana tanınan ayrıcalıklardan faydalandım. Kapitülasyonlar, o ülkenin hakim ulusu karşısında bizlere haklar verirdi ve kapitülasyonların olduğu bir rejimde yaşadığımız için bizler, yalnızca kendi konsolosluk mahkemelerimiz önünde yargılanabilirdik. Yargıda ve vergilenmelerde [...] ayrıcalıklara sahiptik. Orada şu gerçeği gördüm: Çünkü Fransa güçlü bir milletti, çünkü evrensel olarak saygı duyulması gereken bir bayrağı vardı, çünkü savaş gemileri, topları ve tüfekleri vardı. Yalnızca kuvvet karşısında diz çöken Türkler, Fransa karşısında teslim olmuştu. Böylelikle biz, gücümüz sayesinde bu ayrıcalıklara kavuştuk... Yunanlılar artık Türklerin altında yaşamak istemedikleri ve nüfusları 300.000'e düştüğü için isyan ettikleri zaman onların imdadına kim koştu? Navarin'de Fransa ve İngiltere Yunanistan'daki Türk hâkimiyetine son verdi. Girit'te isyan çıktığı zaman da yardıma koşan ülke Fransa'ydı. Ayrıca Fransa, Türk hâkimiyetinde yaşayan diğer ulusların özgürleşmesi ne de yardım etti.[730]

Mösyö Bellet, Harekat-ı Milliyenin Berlin-Moskova-Ankara hattına dikkat çekiyor. Tek kusuru, Mustafa Kemal'i *Almanya'nın adamı* telakki etmesidir:

> İstanbul'daki hükümet ister liberal, ister Jön Türk, ister milliyetçi, ne olursa olsun; savaştaki yenilgisine rağmen bugün Almanya'nın İstanbul'daki etkisinin devam ettiğini söyleyebiliriz. Eğer arzu ederseniz sizi hemen ikna edebilecek birkaç örnek verebilirim. Talat Paşa birkaç zamandır Berlin'de değil mi? Enver Bey emirlerini Berlin'den aldıktan sonra Bolşevikler ve Türkiye ile sıkı bir müttefiklik tesis etmek ve hasımlarımızın oyunları doğrultusunda Azerbaycan'da bir cumhuriyet kurmayı denemek amacıyla Kafkaslarda değil mi? Son olarak, birkaç ay önce, en üst düzey yetkililerimizden birinin [Picot'un] görüşmek için ziyaret ettiği Mustafa Kemal Paşa da Almanya'nın adamı değil mi? [. . .] Jön Türk partisinin [İttihat ve Terakki'nin] basit bir halefi olan Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'deki Alman siyasetinin yardımcısı, müttefiki ve destekleyicisidir.[731]

Kaynakta sarahaten belirtilmiyor fakat muhtemelen yine Bellet, *Alman Genelkurmay Başkanı Lundendorff'un "Türkiye'nin savaşa girmiş olması Almanya'nın savaşı iki yıl daha sürdürmesini sağladı" dediğine dikkat çekerek* Türkiye'ye merhamet edilmemesi gerektiğini söylüyor:

---

[728] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 577. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler ve vurgu tarafımıza aiddir.

[729] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 576-577.

[730] *Journal Officiel* (*Chambre des Deputes*), 28 Mars 1920, p. 757; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 53-54.

[731] *Journal Officiel* (*Chambre des Deputes*), 28 Mars 1920, p. 757-758; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 94-95. Bellet'in beyanatı, Mustafa Kemal'in niçin İTC'li olmadığını bas bas bağırdığına ve dahi Anadolu'daki İTC merkez komitesi vekil örgütlerini ve mensublarını tasfiye ettiğine bir izah getirebilir.

İşte hasımlarımızın genelkurmay başkanının sözleri… İki yıl daha! Düşünün beyler; ülkemizdeki ölümleri, üzüntüleri, yıkımları, yasları bir düşünün. Demek iki yıl daha; bizim ve hatta en iyimserlerin bile onca yıkıntının ve onca yasın arasından ulaştığımız zaferden şüphe ettikleri 1918'n o hüzünlü baharı… Eğer Türkiye savaşa girmeseydi bunu önleyebilirdik. Dahası, eğer Türkiye tarafsız kalmış olsaydı, dünya çapında ölümleri engelleyebilecektir… İşte Türkiye'nin eseri, işte Türkiye'nin yaptığı ve neden olduğu şey budur. Ben Fransız Meclisi'nin önünde konuşurken bunların unutulmasını istemiyorum. Ve şimdi, beyler, sizler de açık bir şekilde hissediyorsunuz ki ben Türklere karşı yumuşak davranılması hususundaki öneriyi desteklemek niyetinde değilim. Bence oynadılar ve kaybettiler, bedelini ödemeliler.[732]

29 Mart 1920. Fransızların himayesinde İsviçre'de ikamet eden Maliye eski nâzırı Sabataycı Cavid'in günlük kaydı: Anadolu'daki Teşkilât-ı Milliye'nin kuryesi Kaymakam (Yarbay) *Edip* [Servet Tör]*, Karasu'yu* [Emmanuel Carasso'yu] *görüp maksat için biraz para almak ve mümkün olursa Sforza ile de görüşmek üzere İtalya'ya gitmek istiyor*.[733]

31 Mart 1920. Halil (Kut), Bakü'ye muvasalat etti.[734]

Halil Paşa Kazım Karabekir'den "Sizin, Enver ve Nuri Paşaların başta gelen vazifeleriniz, Sovyet idaresini Türk hududuna kadar ulaştırmak olmalıdır. Bu yolda yürünmesi lazımdır, aksi takdirde hareket edilecek olursa, bu başkalarının durumuna yarayacaktır" şeklinde ikinci bir şifre aldığını belirtmektedir. Halil Paşa söz konusu durumun "Azerbaycan'nın Ruslara teslim edilmesi" demek olduğunu dile getirmiştir. İfadelerinin devamında Bakü Hükümetinin Bolşeviklere istedikleri petrolü vermediklerini dolayısıyla da bu durumun Rusların Azerbaycan'ı işgal etmesine sebep olduğunu ileri sürmektedir.[735]

Mart 1920. *Kamil Bey, ağabeyinin hem Türkiye'deki, hem de Almanya'daki mallarının sorumluluğunu almıştır. Enver'in bu sadık kardeşi, Mart 1920'de Deniz Ticaret Şirketinin ve Büyükdere'deki çiftliğin kârlarını dikkatlice incelemiş olduğunu Enver'e haber vermiştir. Kamil Bey, çiftlikten yıllık 5.000 lira, Deniz Ticaret Şirketinden de aylık 500 liralık bir gelir elde etmeyi ümit etmekteydi. Kamil Bey, bundan başka 56.000 İsviçre frangı, 20.000 İtalyan lireti ve 20.000 Alman markından oluşan toplam 40 milyon marktan da sorumluydu*.[736]

Nisan 1920. *Gerçekten, pek çok defa, Karakol ile Anadolu'daki Milliyetçi lider kadro arasında anlaşmazlık çıktı. 1920 Nisan'ında, Karakol'un Sovyetler'le bağımsız ilişkiler kurmasına kızan Milliyetçi liderler Karakol Cemiyeti'ni dağıttılar*.[737]

1 Nisan 1920. İstanbul matbuatından *Alemdar* gazetesi Türk Tealî Cemiyeti beyannamesini neşretti. Türk Tealî Cemiyet, Kuvâ-yı Milliye'deki Selânik Dönmeleri kliği aleyhindedir. Nitekim hilafet-saltanat karşıtı bu kliğin zihniyeti, Moskova'daki Bolşeviklerin zihniyetine benzemektedir:

Top ve tüfek sustuktan ve yüce vatanımızda, yurdumuzda, barışıklık borusu çalmaya başladıktan sonra her Türk ve Müslüman kendi iş ve gücüyle ve Türklüğün yükselmesi ile uğraşması gerektir.

Şimdiye kadar Türk olmadıkları halde Türk milletinin başına geçerek kendilerini öz türk gösteren ve Türk'ün malını, ırzını, canını yokeden, çocukları öksüz, kadınları dul, evleri yoksul bırakan ve bunu kendisine iş güç edinerek çeşit çeşit ad ve lâkaplar takınarak ortaya çıkan ve her gün Türkleri aldatan hainlere aldanmayınız. Türk milleti böyle çok kara günler görmüş geçirmiştir. Böyle günlerde Peygamber postunda oturan ulu

[732] *Journal Officiel* (*Chambre des Deputes*), 28 Mars 1920, p. 758; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 83.
[733] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 77.
[734] 3'üncü Fırka Kumandanı Rüşdü'den Karabekir'e şifreli telgraf, 10 Nisan 1920; Aktaran: Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 614. "..on gün evvel Bakû'ya gelen Halil Paşa.."
[735] Nurettin Çakıcı, *Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919-1922)*, 2021, s. 79.
[736] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 26.
[737] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 155.

padişahların taç ve tahtı etrafında güçlü ve kuvvetli olarak toplanmış ve kendilerini selâmete çıkarmıştır. Şu zamanda tarihten ibret alalım. Süslü ve yaldızlı lâflarla ortalığı velveleye veren, Arnavudu Türk'ten, Arabı Türk'ten, Kürdü Türk'ten ve arada kalan Çerkesi bu defa Türk'ten ayırmaya çalışan ve bugünkü ahvalin zuhuruna sebebiyet veren (Kuva-yı Milliye) adından istifade eden ve Moskof ilindeki Bolşeviğin kafasını taşıyanlar gibi yersiz yurtsuz serserileri eski zamanlarda pâdişahlarımız birer birer tepelediler ve milletin gayretine güvenerek milleti kurtardılar. Analarımızın evlâtları olduğumuzu unutmayalım. Hükümet gemisini kayalara çarptırtmayalım. Aslı nesli belirsiz kimselere ecdadımızın yadigârı olan bağrı deşik vatanımızı batırtmayalım. Ey Türk ve Müslüman kardeş, seni aldatmak isteyene, hamiyetten, dinden, milliyetten bahsedene sor. Sen necisin? Çiftin, çubuğun, öküzün, tarlan var mı? Nerelisin? Hangi köydensin? Anlasın ki bunlar şeytan gibi koğulmuş ve seni de memleketinden koğdurtmaya, öldürtmeye ve en nihayet malını, paranı soymaya gelmiş yersiz yurtsuz Türk olmayan yabancılardır. Bunlara kanma ve aldanma, iğfalata kapılma, fakat hiçbir zaman âtıl ve bâtıl dahi kalma. Fikrinde daima bir nokta bulunsun, yerin yurdun, ocağın bucağın hep Türktür. Ve bunlar ancak Türk neslinin elinde yükselecek ve kurtulacaktır. Bilmiyerek şu toprağa ihanet etme. Hilâfet ve saltanata bağlanmaktan ayrılma. Ağır başlı ol. Ağır başlı olarak hakkını istemekten çekinme.[738]

İspanyol *El Imparcial* ve *La Epoca* nam gazeteler yazıyorlar: "İngiltere ile Türkiye Arasında Gizli Bir Antlaşma mı Var?" *Habere göre, "New York American" Gazetesinin Berlin'deki muhabiri, İngiltere ile Türkiye arasında 1919 Nisan'ında imzalandığını belirttiği ve İngiltere'nin Türklerin Avrupa'daki varlığının devamını garanti ettiğini ileri sürdüğü sözde bir gizli antlaşmanın metnini yayınlamıştır. Gazete, antlaşmanın ne Fransa ne de Amerika tarafından bilinmediğini ve sunduğu şartlara göre İstanbul'un, Sultan'ın başkenti olmaya devam etmek üzere Türklerin elinde kalacağını belirtiyordu. Buna karşılık İngiltere boğazlara müdahale edebilecek ve Suriye ile Mezopotamya'da önemli imtiyazlara sahip olacaktı. Muhabir, antlaşmayı imzalayanların isimlerini de aktarmış ve metnin kendisine Talat'ın sadrazamlığı sırasında Maarif Nazırı olan Nazet* Bey tarafından gönderildiğini iddia etmiştir. Adı geçen sözde antlaşma, İngiliz kapitalist ruhunun Amerikan demokrasi ruhunun tam tersi olduğunun vurgulanması amacıyla, "New York American" gazetesinde sansasyonel başlıklarla sunulmuştu*.[739]

5 Nisan 1920. İttihadçıların Bakü'de kurdukları Türk Komünist Fırkasından Mustafa Kemal'e mektub gönderildi: *"Burada, İbrahim Efendi'nin (kuriye) size söyleyeceği kişilerden bir Merkez Kurulu teşkil edildi. Bu kurul, Bolşevik Merkez Kurulu ile işbirliği yaparak, onun bir şubesi gibi çalışmaya koyuldu. Buradaki Türkleri birleştirmeye çalışacak ve bundan böyle sizinle Bolşevikler arasında temas, bu kurul eliyle sağlanacaktır. Bu nedenle, askerî, politik ve öteki konulara ilişkin bütün yazılarınızda da bundan böyle kurulun muhatap tutulması uygun olur*." *Heyet-i Temsiliye'nin Türk Komünist Partisi katında tam yetkili bir delege bulundurması* mercudur.[740]

---

[738] Alemdar, 1 Nisan 1920, s. 4; Aktaran: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi*, 1988, c. 2, s. 513. *Alemdar*ın ilgili nüshasını kontrol ettik, gazete 2 sayfadan müteşekkil ve mezkûr beyanname ikinci sayfada yer alıyor: "Türkler ve Kuva-yı Milliye: (Türk Tealî) Cemiyetinin umum şubeleriyle ve bütün Türk kardeşlerine beyannamesi. Top ve tüfenk susdukdan ve yüce vatanımızda, yurdumuzda, barışıklık borusu çalmaya başladıkdan sonra her Türk ve Müslüman için kendi iş ve gücüyle ve Türklüğün yükselmesiyle uğraşması gerekir.
Şimdiye kadar Türk olmadıkları halde Türk milletinin başına geçerek kendilerini öz Türk gösteren ve Türkün malını, malını, ırzını, canını yok eden, çocukları öksüz, kadınları dul, evleri yoksul bırakan

* Sadrazam Talat'ın Maarif Nazıları sırasıyla Ali Münif, Doktor Nazım ve Said idi: Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, 1999, s. 1, 6.

[739] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 129-130.

[740] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 487.

6 Nisan 1920. *Karabağ ahalii islâmiyesi hükûmeti*, Halil'e (Kut) müracaat etmiş ve *başlarında müşarünileyh olduğu halde Ermeni tecavüzlerini kendi kuvvetlerile def etmek arzusunu* bildirmişlerdi. Davete icabet eden Halil, bugün, harekete geçmiştir.[741]

7 Nisan 1920. İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Türk Hükümeti, müttefiklerin milli kuvvetlerin terhisini talep eden notasının uygulanmasına karar vermiştir. Bu çerçevede üç nazırdan oluşan bir komisyon, halka hitaben kaleme alınacak olan bildiriyi hazırlamakla görevlendirilmiştir*.[742]

8 Nisan 1920. Bakü Türk Komünist Fırkası kurucu azası Baha Said, Mustafa Kemal'e de gösterilmek üzere Karabekir'e mektub gönderdi: *Kırmızı Ordu'nun bütün Kafkas işleri şimdilik benim kaderime bağlanmış durumdadır... Artık burada Halil ve falan paşalar yoktur. Halil'in de içinde bulunduğu genel örgüt vardır. Onun aracısı da benim. Onun için haberleşmeyi buna göre düzenlesin. Türk Komünist Partisi adına olacaktır... İktisadî yardım için bir hafta sonraya kadar, yâni telgraf haberleşmesi düzenleninceye kadar sabretmek gerekir. İstenildiği kadar yardım yapılacaktır*.[743]

9 Nisan 1920. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi:

> 29 Mart'ta Giresun Belediyesi'nde bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantının amacı Rumlarla Türkler arasındaki yükselen tansiyonu düşürmek ve iyi ilişkileri arttırmaktı. Bu toplantı sonrasında 8'i Türk, 8'i Rum olmak üzere 16 üyeli bir komisyon kurulmuştur. Collaro'ya göre Türk üyelerin tamamı İttihatçı idi. Rum üyelerden 4'ü Lavrantios taraftarı, diğer 4 kişisi ise Lavrantios'a muhalefet eden kişilerdi. Komisyon başkanlığına Osman Ağa seçilmiştir. Toplantıdan bir gün sonra komisyon Trabzon valisine, İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne, Trabzon ve Samsun İngiliz delegelerine Giresun'da durumun normal olduğunu ve her zaman da böyle olacağını anlatan bir telgraf göndermiştir. Collaro'ya göre telgrafa imza atan Rumlar bunu kendi istekleriyle yapmamış, bunu Osman Ağa'dan korktukları için yapmışlardır. Böylece Türklerin şehirde durumun normal olduğuna dair elinde kullanabilecekleri kesin bir belge mevcut oluyordu. Rum Cemaati Başkanı Neofitos bu komisyona muhalefet etmiştir. Fakat Rum cemaati içerisinde Neofitos'a karşı muhalefet iyice artmış ve Neofitos'un hareket alanı kısıtlanmıştır. Bu durumdan yararlanan Osman Ağa onun İngilizlerin adamı olduğu yönünde propaganda yapmaya başlamıştır.[744]

İspanyol *El Sol* ve *La Libertad* nam gazeteler yazıyorlar: Padişah Hükümetinin neşrettiği *iradede, milliyetçi hareketin ülkenin içerisinde bulunduğu durumdan mesul olduğu ilan edilmiş ve hareketin liderlerine karşı yürürlükteki kanunların uygulanacağı ancak aldatılarak bu harekete dâhil edilenlerin affedileceği belirtilmiştir. İradede, yeni hükümetten barışın çabucak sonuçlandırılabilmesi için müttefiklerle ilişki kurmasının ve devletin ve milletin haklarının savunulmasının istendiği de belirtilmiştir*.[745]

İspanyol *El Sol* ve *La Epoca* nam gazeteler yazıyorlar: *Yeni hükümet, milliyetçilerle yeniden bir mücadeleye girişmiş ve ilk adım olarak İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya gönderilen milliyetçiler için bir savaş konseyi kurma çalışmalarına başlamıştır. Hükümetin yakında müttefiklerin yararına bir politika ilan edeceği belirtilmiştir. Milliyetçiler ise halifenin "İslam dininde hiçbir şeyin Türk hükümetinin Türk milliyetçileriyle savaşmasını emredemeyeceğini" bildiren bir fetvasını yayınladı*.[746]

---

[741] 3'üncü Fırka Kumandanı Rüşdü'den Karabekir'e şifreli telgraf, 10 Nisan 1920; Aktaran: Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 614.

[742] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 272.

[743] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 487-488.

[744] *CADN*, LCFT, 71/42; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920),* 2021, s. 351. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[745] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 272-273.

[746] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 273.

10 Nisan 1920. *10 Nisan'da Kâzım Karabekir'in 17 Mart tarihli mektubunu Halil* [Kut] *Paşa'ya götüren kurye subay Trabzon'a döner, haber ve mektuplar getirir. Bakû'de Fuat Sabit ve Baha Sait, Halil Paşa'yı da yanlarına alarak yerel komünistlerle birlikte çalışan ve adı da Türk Komünist Fırkası olan bir grup kurmuşlardır. Bunlar Kızılordu'nun yaklaştığını, Azerbaycan'da devrimin çok yakın olduğunu, Ermenilerin bir saldırısını önlemek için Türk ordusunun müdahalesinin yerel komünistlerce arzulandığını yazmaktadırlar. Kaybedecek zaman olmadığı için Sovyetlerle görüşmek üzere bir temsilcinin gönderilmesini de eklemektedirler*.[747]

Trabzon Soğuksu'daki 3'üncü Fırka Kumandanı Miralay Rüşdü, 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e uzunca şifreli telgraf keşide eyledi. Türk Komünist Fırkası mensubu İbrahim [Tali Öngören?], Azerbaycan ahvali ve Ermeni tecavüzatı hakkında Heyet-i Temsiliyeye tezkere göndermiştir. Bu tezkerede, Azerbaycan Müsavat Hükümeti'nin İngiliz oyuncağı olduğu iddia ediliyor. Müsavat Hükûmeti ise Bolşeviklerin mezaliminden fevkalâde muztaribdir. Sovyet Rusya'yla ittifak ederek Müsavat Hükûmetinin tercihan "kansız" devrilmesi, Heyet-i Temsiliyeye tavsiye ediliyor. Nuri'nin (Killigil) ve zabiti Mülazım Çerkes Kâzım'ın Dağıstan'daki Bolşevik aleyhtarı faaliyetinden şikâyetçi olunuyor. Azerbaycan'ın nitelikli erkân-ı harbiyesi ve nizamî ordusu yokdur:

15. Kolordu Kumandanlığına

İbrahim Efendinin vasıtai sâmileri ile Hey'eti Temsiliyeye yazılmak üzere getirmiş olduğu tahrirat aynen arz olunur:

Hey'eti Temsiliyeye

Azerbaycan vaziyeti siyasiyesi hali hazırda Azerbaycanın mukadderatı en ziyade Müsavat Fırkasına istinad etmek uzere fırkı sairenin iştirâkile müteşekkil muhtelit bir kabine tarafından tedvir edilmektedir. Bu hükûmet siyaseti hariciyesinde İngiltereye alet olmakta berdevamdır. Bu siyasetin de ana hattı müsavat partisidir. Son günlerde bolşevik ordularının Kafkas dağlarına kadar dayanmaları mehafili hükûmette endişeyi mucib olmuş ve muhtelif siyasî fırkaların iştirâkile tahaddüs eden bu vaziyet onunde Azerbaycanın takip etmesi lâzım gelen haricî siyaset yeniden mevzuubahis olmuştur. Netidece hükûmeti hazıra İngiliz siyasetinde ısrara karar vermiştir. Mamafih zaman kazanmak ve tedbiri ihtiyatî olmak üzere Sovyet hükûmetile bir zemini itilâf bulmak için parliment tarafından Moskovaya bir murahhas izamı takarrür etmiştir. Avam hükûmetin ve fırkacıların İngiliz taraftarlığını hoşnutsuzlukla telâkki etmektedir. Bu temayülâtın esası da şüphesiz avamın hissi selimi ve buıalarda bulunan Osmanlı Türklerinin İngilizler aleyhindeki propagandası Türkistan ve civar memleketlerdeki islâmların umumiyetle bolşeviklerle elele vererek beraber çalışmaları ve bilhassa Türkiyenin İngilizler tarafından mütemadiyen duçarı hakaret olmasıdır. Halk Azerbaycan halâsını ve istiklâlinin ancak Türkiye tarafından yapılacak yardımla kabili istihsal olduğuna kani bulunmaktadır. Buna mukabil hükûmet ahalideki bu temayül ve kanaati sarsmak ve takip ettiği siyasette isabet olduğunu isbat etmek üzere Türkiyenin ümitsiz bir vaziyette olduğunu ve bundan kurtulamayacağını bolşeviklerin federatif bir Rusya teşkili gayesini istihdaf ettiklerini ve Azerbaycanda zuhur edecek bolşevikliğin Mart vekayiinde görüldüğü gibi islâmların katliamı, emlâk ve emvalinin yağma edilmesinden başka bir şekilde tecelli etmeyeceğini ... etmektedirler. Bu tezebzübü siyasî icinde Türkiyeye nafi bir cereyan çıkarmak için iki şık vardır. Birincisi pek yakınlaşan bolşevik ordusunun tahtı tazyikinde temayülât ve hissiyatlarında itidal âsarı görülmeye başlayan bir kısım münevveran arasında icrayı tesir ederek Moskova sovyetile uyuşacak sollardan mürekkep bir hükûmeti mevkii iktidara getirmek. Bu sovyet esaslarının kansız ve sarsıntısız bir surette tedricen Azerbaycanda tatbiki için icab eden zamanı kazandıracak bir intikal hükûmeti olabilir. Biz buna mütemayiliz ve daha ziyade de bu şeklin hayır husule gelmesine sarfı mesai eylemekteyiz. İkincisi, şayet marülarz intikali hükÛmetin mevkii iktidara gelmesi çok teehhür ederse netice ihtilâl ile yaklaştırılacaktır. Mahaza biz itidali kendimize üssülhareke ittihaz etmekten geri durmayacağız ve mümkün olduğu kadar komunistleri birinci noktai nazarda imale etmek istiyoruz. [..][748]

Açıklamalı [ÖA5]: Hakikaten çok uzun. Dibacesini iktibas ettik. Belki tamamı da alıntılanabilir.

[747] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 120.
[748] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 612-613.

Azerbaycan *İttihat Partisi Dağıstan'a, ilk önce, Nuri Paşa'nın adamlarından assubaylıktan yetişme teğmen Çerkes Kâzım Efendi'yi yollar, ve Kâzım Efendi oradaki güçlerin komutanlığını ele geçirir*.[749]

İspanyol *El Sol* gazetesi "Milliyetçiler Uzlaşmamaya Devam Ediyor" başlıklı haber neşretti. *Mustafa Kemal'in mevcut durumu müzakere etmek üzere Londra Hükümeti'nin gönderdiği İngiliz generale, milliyetçilerin aynı tavrının devam ettiğini ve durumda herhangi bir değişiklik olmadığını söylediği aktarılmıştır. Haberde, Anadolu'daki durumu araştırmakla görevlendirilen komisyonun milliyetçilere istediklerinin verilmesini tavsiye eden bir rapor gönderdiği, milliyetçilerin Berlin'de bulunan Talat Paşa'dan kendilerini Türkiye'nin parçalanmasına karşı çıkmaya teşvik eden bir mektup aldıkları ve bu sırada da İngilizler tarafından Üsküdar ve İzmit arasındaki limanlarda bulunan Türk asker ve jandarmalarının silahsızlandırıldığı ifade edilmiştir. Haberin devamında, İzmit'te milliyetçilerin siperler kazarak dikenli teller çektikleri, hapishanelerin boşaltıldığı ve halktan silahlarını bırakmasının veya müstahkem bölgeden çıkmasının istendiği bildirilmiştir*.[750]

11 Nisan 1920. Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın beyanname neşretti. Teşkilât-ı Milliye'nin ahaliye zulmettiğini belirtti:

> [..] teşkîlât-ı milliye denilen harekât-ı bâgiyâne hem Anadolu'yu korkunç bir istîlâya uğratmak hem de devlet'in başını gövdesinden ayırmak felâketini hazırlıyor. Bugün Devlet-i Osmaniyye'nin en büyük düşmanları yalancı milliyet da'vasiyle şahsî ihtiraslarına vatan ve milleti feda edenlerdir. Bunların öyle felâketli bir âkibeti hazırlamak içün buldukları çâre ise ağır bir silsile-i cinâyettir. Kanun-ı esâsîyi ve kavânîn-i devleti ayaklar altına alarak ahaliden cebren para toplamak ve cebren askere almak, para vermiyenlere ve böyle fena bir maksadla askerliği kabul etmiyenlere eziyet, öldürmek, köyleri basıp yağma etmek, köyleri hattâ kasabaları [v]urmak gibi fezâhatler mütevâliyen ika' olunmaktadır. [..][751]

Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e telgraf gönderdi: *Bolşeviklerle bir an evvel fiilen tesis-i münasebet lüzumu malumdur*.[752]

Trabzon'daki 3'üncü Fırka Kumandanı Erzurumlu Miralay Rüşdü, Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf gönderdi. İngilizler Enver'e bir andlaşma teklif etmiştir:

> Soğuksu: 11/4/1336
>
> *15. Kolordu Kumandanlığına*
>
> Telsiz telgraf işaretile muaveneti nakdiyede bulunmaları için Halil ve Nuri Paşalara hitaben yazılan emri sâmilerini Bakû'ya isal eden zat evvelki gün Batuma avdet etmiş ve 7. Alay Kumandanı Rıza Beye Baha Sait Beyden getirdiği 8/Nisan tarihli mektup suretile şifre suretleri âtide derc edilmiş olduğu maruzdur:
>
> 3. Fırka Kumandanı Rüştü
>
> S u r e t
>
> İstanbuldan buraya Moskovanın murahhası avdet etti. Mustafa Kemal Paşaya bildiriniz. Moskovaya gönderilecek hey'eti murahhasasını göndersin. Pek müstaceldir. Ve lâzımdır. Oradan gönderilecek adam titizlikten bulamazlarsa burada Küçük Talât [Muşkara] ile beraber ben varım. Kırmızı ordunun bütün Kafkas umuru şimdilik benim mukadderatıma bağlanmış haldedir. Halil [Kut] Paşa Karabağda Ermenilere karşı hareket eden kuvvatı tanzim ile meşguldür. Nuri [Killigil] Paşa bir ahmak, hain gibi vaziyeti umumiyei milliyeyi sarsacak çocukluklar yaparak Azerbaycan hükûmeti ve İngiliz taraftarı oldu. Artık o ihtilâl kuvvetleri nazarında kirli bir nokta oldu. Maatteessüf böyle oldu. Bugün Denikinin Bahri Hazer filosu Azerbaycan ile birleştiği

[749] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 108.
[750] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 273.
[751] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 88, dipnot 296.
[752] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 304.

gündür. Bunun vehameti muhakkaktır. Türkiyeye muavenet edebilecek Rusya bunu biraz daha kapayacaktır. Amiral Sergiyef Azerbaycan hükûmeti ve Ermeniler fena halde vaziyeti işkâl ediyorlar. Erzurumun Ermenileri tevkif etmesi elzemdir. Artık burada Halil ve Falan paşalar yoktur. Halilin de dahil olduğu teşkilatı umumiye vardır. Onun vasıtası da benim. Onun için muhaberatı olvechile tanzim etsin. Türk komünist fırkası adına olacaktır. Vasıtamız Hacı Şahin Beyzade Ahmet Beydir. Rıza Bey akrabasıdır. Kendisi Batumdadır. Mümkün olduğu kadar bahriye efradı, meselâ bin kadar topcu, kaptan, makinist, hesap memuru, nefer, gemici olarak bir mevcudun muhtelif eshabı ihtisastan olmak üzere tefrik edip göndermeye çalışınız. Ancak Azerbaycana ait olan bu filonun Rus elinden kurtarılması buna bağlıdır. Filonun mecmu kuvveti 40 top, 10 gemidir. Bunlar burada 3-4 parçada yerli harp gemisini de ilâve etmek gerektir. Yedi buçukluk ve on beş buçukluk arasında muhtelif topları, makinalı tüfekleri, tayyare topları vardır. Ekserisi tüccar gemileridir. Üç tane küçük torpito vardır. Buna mukabil şimal filosu daha kuvvetli ise de henüz ortada yoktur. Çünkü Volga buzları daha erimedi. İcabında bu filo Bakûyu tehdid edecektir. Bundan başka Azerbaycan 16 bin tüfek, iki küçük tank, 120 makinalı tüfek, top mermisi, beş milyon piyade fişeği aldı. Beş bin kadar Rus askerini belki ordusunda istihdam edecektir. Bu ahvale tâbidir. Şimdiki halde Azerbaycan hükümeti tamamen İngiliz elinde bulunmuş görülüyor. Onun için Şimal harekâtının Türkiyeye imkân derecede muavenete mümanaat ediyor, demektir. Eğer Erzurumda Ermeniler aleyhine ordu kumandanının da Halile bildirdiği gibi bir hareketi sûriye bile gösterilse burada vaziyet biraz kesbi selâh edecektir. Azerbaydanda vaziyeti dahiliye hükümet fırkaların mümessillerile teşekkül ediyor. Kuvvetli fırka addedilen müsavat 10 Ermeni meb'usunun da Taşnak reyile ekseriyeti muhafaza ederek ancak mevkii iktidarda kalıyor. Münci görünen bu hükümetin şiarı da samimi surette İran-İngiliz ittifakına mümaşat şeklinde tebarüz etti. Ve İran ile dört maddelik bir mukavele de yaptı. Şehbender, iktisad, Demiryolları, Limanlar, İttihad, Ahrar, Sosyalist, Komünist Fırkaları 35 rey ile müttehiden ekalliyettedirler. Müsavatın 10 Ermeni, 5 Rus vesair reylerile kırk beş reyi vardır. Sosyalist nazırlar istifa ettiler. Şimdi vekâleten mevkilerinde bulunuyorlar. İkinci grubun hepsi İngiliz aleyhtarı ve ihtilâlcidir. Mamafih komünist partisi hepsinden daha kuvvetli olduğu için yeni intihabat olursa ekseriyeti onlar kazanacağından bu parlamana benzeyen kaptüre hey'eti dağıtmak istemiyorlar. Komünistlerde hiç bir müşterek hikmet kabul etmemek şiarında oldukları için kabineye dahil olmuyorlar. Gürcistan Batumu kendilerine terk ettirmek için Azerbaycana hey'et gönderdi. Azerbaycan buna muvafakatten başka çare bulamayacaktır. Onun için bizim en kuvvetli çaremiz Kars, Ardahan, Batum teşkilatını takviye ederek şimalden Karadeniz sahililile gelen kırmızı kuvvetle bir yol açmak olacaktır. Azerbaycandan ümidi muavenet beklemek şeytandan ümidi rahmet beklemek kadar abestir. Batum teşkilatını takviye için lüzumu kadar masraf görülmüştür. Buraya sür'atle bir kaç yüz nefer gönderilmek de lâzımdır. O da hâmili tezkereye tenbih edilmiştir. Azerbaycanın dört tayyaresi dört de bahriye tayyaresi oldu, mümkünse bir iki tayyareci zabiti en serî vasıta ile gönderiniz. Tayyareci Ahmet Nüzhet orada ise söyleyiniz, gelsin. Gencede telsiz telgraf istasyonu yoktur. Bakû istasyonu alır cevap veremez. Astergan cevap verir ve alır. Parolamız bugün Astergana gönderilmiştir. Şifre de gönderilmiştir. Bir hafta sonra Astergan sizi siz de Asterganı arayınız. Buranın telsiz telgraf istasyonu iki gündür hükümetin emrile temhir edilmiştir. İşlemiyor. Şimal ile vasıtai muhabere olmaktan korkuluyormuş. Mamafih açtırırız. Şifremizle aynı işaretle arasınlar. Bakû istasyonu açıldıktan sonra muhaberemizi temin edebileceğiz. Yakında Demirhan Şûrada bir istasyon vaz ve tesis olunacaktır. Bundan sonra göndereceğim mektupta vaziyeti umumiyei sevkülceyşiyeyi göndereceğim. Dağıstanın vaziyeti Nuri Paşa bolşeviklerle tesisi mukaseme ve temdidi harekât için Azerbaycandan külliyetli miktarda akçe istenmiştir. Bu mektup mahalline isal edilmedi. Halil ve Talatın da dahil olduğu komitemiz Mustafa Kemâlin tamimini ve kolordunun tebliğini kendisine tebliğ etti. Artık kendi başına hareket etmesi musirren devam ettikçe aramız bozulacaktır. Enver Paşanın 3/Şubat İsviçre mektubu buraya vasıl olmuştur. O da Moskova gitmek arzusundadır. İngilizler ona İstanbulun Türkiyede kalması ve Türk memleketlerinin müstakil olması şartile tedafüi ve taarruzî bir mukavele akdini teklif etmişler. Şu kadar ki: Hindistan Mısır vesair biladi islâmiyede Türkler ihlali asayişe değil tesisi tabiiyete mazhar olsunlar. Radek bolşevik murahhası ile de Mustafa Kemâl namına gönderilen suret ..... şekline yakın bir istikamette görüşmüş. Her halde Mustafa Kemâlde bulunan metni asliye onun hey'eti murahhasa ile cevap vermesi lâzımdır. Dağıstan şimdiki halde Denikinden halâs olmuştur. Yani Denikin kuvvetleri tamamile tahliye etmişlerdir. Yoksa cebren, kahren alınmadı. Kırmızı ordu kuvvetleri Mustafa Kemâlde olan metin iktizası Türklerin rızası olmadıkça Dağıstana giremeyecektir. Yahut halkın ekseriyeti ârası gerektir. Fakat yine Türklerin muvafakati şarttır. İşte hal ve mevki bu suretle lehimizdedir. Yalınız Azerbaycan başları derd anlamıyor Türkistan tamamen tathir edilmiştir. Hey'eti Nezzar komiser hey'eti kâmilen islâmdır. Ekseri valiler Türktür. Hey'eti nezzar içinde iki Türk vardır. Moskovanın Kafkas vekili yanımda komiser olmak şartile Umum Kafkas komitesi

beni şimdilik başkumandan mevkiinde bulunduruyor. Yani bütün bu işleri alelhesap ben görüyorum. Bir Türk zabiti harbiye dairesi reisi, bir Türk erkânıharp zabiti harekât şube reisi, bir kızıl miralay da benim erkânıharbim reisim intihab edilmiştir. Yani kuvvei icraiyenin yarısı artık Türk yarısı da şimâl murahhaslarıdır. Techizat seferberlik vesair teşkilât sureti umumiyede Rusyalıların elinde, Erkânıharp reisi olan miralayı Mustafa Kemâl tanır. İstanbulda bulunuyordu. İktisadî muavenete bir hafta sonraya kadar yani telgraf muhaberesi tesis edinceye kadar sabretmek lâzımdır. İstenildiği kadar muavenet edilecektir. Artık muvasalayı ciddi ve pek mahremane teşkil etmekten başka işimiz yoktur. Bu mektubumda her kelimeyi olduğu gibi kabul ediniz, umumî hatları yazdım. Meşkûk olan bir şey de yazmadım. *Baha Sait*. Şifre miftahı fransızca hurufatla tertip edilmiş mukabili erkam dahi fransızca yazılmıştır. Üç grupludur.[753]

13 Nisan 1920. Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'in 11 Nisan tarihli isticvabî telgrafına cevabî *çok uzun* bir telgraf keşide eyledi. *Kızılordu ile birlikte hareket edilmesi gereğinden söz eder ve eğer Kızılordu Gürcistan'a girecek olursa.. "biz de Ermenistan'ı çiğnemekle birlikte Azerbaycan'ı ayaklandırmaya ve komünist yönetimini kurmaya söz veririz" diyerek sonunda Moskova'ya bir heyet gönderilmesi gereğini de kabul eder. Buna göre heyete verilecek talimatın ilkeleri de şunlar olacaktır: "Memleketimiz kapitalist değildir. Çiftçi memleketidir. Fabrikalarımız da yoktur. Emperyalist olan İngiltere ve Fransa, İslam dünyasını Asya'da ve Afrika'da boğmuş ve her yerde esir mertebesine getirmiştir. Dolayısıyla Bolşevik amaçlarında bir milletin diğer milletin toprağına göz dikmemesi ve emperyalist tahribatının yıkılarak tüm milletleri kardeş gibi yaşatmak varsa biz emperyalist olan bu devletlerin ve özellikle İngilizlerin düşmanıyız ve bu noktalarda Bolşeviklerle sonuna kadar birlikteyiz.. Bizde ne padişahlık ne de hilafet ile oynanmamalıdır.. İslam kuralları yanını da tümüyle özgür ve özerk bırakmalı çünkü Kur'anı Kerim yoksullara, işçilere ve emekçilere ait ve bizce bilinen ne kadar Bolşevik ilkesi varsa hepsini içeriyor.."*[754] *Ondan dolayı da Müslümanlar Bolşevikliği kolay ve munis kabul ve telakki etmektedir. ... Bolşevik prensiplerinin icap ettirdiği tadilat ve tahavvülatı (değişme) peyderpey ve tedricen tatbike başlayıp milletin ... hazım ve kabule alıştırarak tevsi etmelidir*.[755] Karabekir'in saltanat-hilafetin muhafazası meselesini vurgulaması mühimdir zira Sovyet Rusya, saltanat-hilafet düşmanıdır. Mustafa Kemal ve rüfekası, önce 1 Kasım 1922'de saltanatı sonra 3 Mart 1924'de hilafeti kaldıracaktır.

14 Nisan 1920. "BOA, DH-KMS, No: 53-4/45" künyeli Dahiliye Nezareti vesikasına göre, *14 Nisan'da Kuvâ-yi Milliye tarafından zarara uğratılan halkın meskenlerinin yeniden inşası, iaşelerinin temini ve telef olmuş hayvanlarının iadesi için para ayrılması* istenmişdir.[756]

15 Nisan 1920. Mustafa Kemal, Karabekir'e telgraf gönderdi. Telgraf zeylinde Kara Vasıf'ın 26 Şubat tarihli mektubu bulunuyor. Mektub, Baha Said ile Albay İlyaçev arasında Bakü'de akdedilmiş gizli andlaşmanın bir sureti yer alıyor. Sovyet Rusya'nın Kafkas Komiserliği, cuntacı Karakol Cemiyetini desteklemeyi taahhüt etmiştir. Karakol Cemiyeti ise mesela Sovyet Rusya'ya Osmanlı askeri sağlamayı kabul; Azerbaycan'da yapılacak Bolşevik hükümet darbesine da yardımı taahhüt etmiştir:

Rusya Federatif Sovyetler Cumhuriyeti adına hareket eden halk komiserleri Sovyeti'nin Kafkasya'daki İştirakiyun Fırkası Kafkas Yerel Merkez Komiseri Temsilcisi ile Türkiye devrim hareketini temsil eden Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi Yürütme Kurulu adına hareket eden Kafkasya'daki temsilci Baha Sait arasında aşağıdaki anlaşma yapılmıştır.

---

[753] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 617-618. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Nuri Killigil'in İngiliz âleti olduğu iddiasının kaynağı, Baha Said ve komünistler gibi görünüyor.

[754] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 120-121. Mezkûr telgrafı bir başka kısmen iktibas eden Emel Akal, hilafet-saltanata dokunulmaması lazım geldiğine ilişkin ikazı da haricte bırakmıştır (Akal, 2018, s. 304-305).

[755] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 305.

[756] Ş. Can Erdem, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa* [Doktora Tezi], 2002, s. 159.

1- Bağıtlı taraflar gerek kendi ülkelerindeki karşıdevrimlere, gerekse dıştaki Batı Avrupa fetihçi hükümetlere karşı tüm araç ve güçleri ile birbirlerine yardım ilkesi çerçevesinde bir savunma ve saldırı anlaşması yaparlar.

2- Bağıtlı tarafların bu anlaşmayı yapmaktaki başlıca amaçları:

a) Tüm İslam ülkelerinin Batı Avrupa emperyalistlerinin boyunduruğundan kurtarılması;

b) İran, Arabistan, Mısır, Hindistan vb. gibi İslam ülkelerinde Batı Avrupa'nın emperyalist burjuva hükümetlerine ve özellikle Asya ve Afrika'daki İngiliz emperyalistlerine karşı mücadele;

c) Bugün kurulmuş bulunan ve Avrupa emperyalistlerine karşı açılan mücadele sonucunda kurulacak olan Sovyet yönetim biçiminin kabul ve sağlamlaştırılmasından ibarettir.

3- Bu amaca varmak için Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti yukarıda adı geçen Türkiye devrimci örgütüne silah, gereç ve para ve diğerlerini bulmak ve sağlamak konusunda elinden geleni yapmayı yükümlenir.

Türkiye devrimci örgütü bu anlaşma metninin imzasından sonra silah, gereç ve para gereksinmelerini Rusya Sovyetlerine bildirecek ve adı geçen Sovyetler bu istekleri yerine getirmeyi kabul edecek ve zamanında gerçekleştirecektir.

4- Adı geçen Türkiye örgütü Rusya Cumhuriyeti'nin isteyeceği sayıda silahlı askeri güçleri Denikin, Kolçak ve Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti'nin diğer düşmanlarına karşı savaşmak için hazırlamayı yükümlenir.

5- Türkiye geçici devrim hükümetini temsil eden Karakol devrimci cemiyeti ve Uşak Kongresi Yürütme Kurulu Batum, İran, Afganistan ve Hindistan'da İngiltereye karşı bir ayaklanma meydana getirmek için gerekli girişimlere hemen başlayacaklardır ve Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti de gereken para, gereç ve silahları tümüyle sağlamakla yükümlüdür.

6- Batı Avrupa emperyalistlerine karşı İslam ülkelerinde yapılacak bu millî devrimleri koruyacak olan Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti bu Müslüman memleketlerinden her birinin tam özgürlüğünü tanıyacağına ve iç işlerine kesinlikle karışmayacağına ve yerli halkın arzusuna muhalif sosyal ve siyasî örgütler kurulmasının önüne geçeceğine söz verir.

7- Rusya Sovyet Cumhuriyeti batı emperyalistlerine karşı ayaklanan tüm Müslüman memleketlerini ve bu hareketlerin başındaki her hükümeti bu savunma ve saldırı anlaşmasını kendisi imza etmişcesine bağlaşık olarak tanıyacağı ve kabul edeceğini taahhüt eder.

8- Sözü geçen memleketlerdeki siyasî ve sosyal yönetim biçiminin kurulması ve örgütlenmesi, halklarının özgür seçim ve kararlarına bağlı olup, bağıtlı taraflar adı geçen halkların seçimlerini güçleştirmemeye söz verirler.

9- Türkistan'da kurulmuş olan Sovyetler yönetiminin güçlendirilmesi ve sağlamlaştırılması için gereken önlemlerin alınmasını Türkiye geçici devrim hükümeti kabul eder ve yükümlenir.

10- Denikin ve Kazaklara karşı Dağıstan'da yapılan mücadele, Dağıstanlılar, Sovyetler biçimi yönetime eğilim gösterdiklerinden bu memleketteki işçi ve köylü ve halkın özgür arzusuna bağlı olarak kurulan Sovyetlere yardım etmeye Türkiye geçici devrim hükümeti söz verir. Dağıstan Hükümeti'nin biçiminin kararlaştırılmasına gelince, bunu tayin etmek, Dağıstan işçi ve köylü kongresinin hakkı olup bağıtlı taraflar bu soruna kesinlikle karışmayacaklarına söz verirler.

11- Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti ve Türkiye devrim hükümetinin İngiltere ve Rusya emperyalistlerine karşı Kafkasya'da açacağı ortak hareket, Avrupa emperyalistlerinin buyruk ve nüfuzu altında, adı geçen sözleşmenin öngördüğü amaçlara karşı hareket eden ve bugün bağıtlı tarafları birbirlerinden ayıran Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın bugünkü hükümetleri tarafından engellendiğine göre, Türkiye geçici devrim hükümetini temsil eden Uşak Kongresi Yürütme Kurulu ve Karakol Devrim Cemiyeti, yukarıda adı geçen üç hükümeti, gerek Rus emperyalistleri gerek İngiltere ve gerekse Batı Avrupa'nın diğer istilacı devletlerine karşı ve bağıtlı taraflar ile birlikte hareket edecek hükümetlerle bu konuda Kafkas yerel örgütüne yardım etmeye ve korumaya söz verir. Bu hükümet darbesini Azerbaycan'da uygulamak için Türkiye geçici devrim hükümeti

Azerbaycan Türk halkının ırkçı eğiliminden ve Azerbaycanlılarca tanınmış Türk milliyetçilerinin nüfuzundan ve kişiliklerinden yararlanma yollarını arar. Azerbaycan devrim hükümetinin kuruluş biçimi Azerbaycan işçi ve köylü kongresinin özgürce vereceği karar çerçevesinde olacağından bağıtlı taraflar kongre kararlarına karşı gelmemeye söz verir.

12- Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Şimali Kafkas gibi tüm Kafkas hükümetlerinin tam özgürlükler bağıtlı taraflarca kabul edilmiş olduğundan, bunların birbirlerinden ayrı bir biçimde bağımsız olarak ya da Kafkas Birliğine katılarak ya da federasyon biçiminde hükümet kurmaları konusunda ilgililerin tamamıyla özgür bırakılacaklarını ve bu soruna hiçbir şekilde karışmayacaklarını bağıtlı taraflar kabul eder ve yükümlenirler.

13- Bu anlaşma metninin iki nüshası önce bir yandan Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti Hükümeti'nin Kafkasya'daki temsilcileri yani Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi'nin yerel komitesi ve diğer yandan da Karakol Devrim Cemiyeti ve Uşak Kongresi Yürütme Kurulu temsilcileri tarafından imza edilecektir. Bu şekilde imza edilmiş nüshalardan biri Karakol Devrim Cemiyeti Uşak Kongesi genel merkezi tarafından onaylanacak, diğeri Dışişleri Halk Komiseri ve Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti'nin merkez yürütme kurulu başkanı tarafından onaylandıktan sonra imza edilen anlaşma teati edilecektir.

14- Bu anlaşma 13. maddede belirtildiği gibi imza edildikten sonra kesinleşecektir. Bağıtlı tarafların Kafkasya'daki temsilcileri kendi imzalarından sonra anlaşmayı yürürlüğe koyacak ve bağlı oldukları hükümetlerin onaylamasını beklemeyerek ortak harekete girişeceklerdir.

15- Bu anlaşma Baha Sait Bey tarafından 1920 yılının 11 Ocak'ında Bakû kentinde yapılmış ve imza edilmiştir.

Hey'eti Temsiliye Adına Mustafa Kemal[757]

Nisan 1920 ortası. Kafkas Cephesi Askerî Devrim Konseyi Üyesi G. K. Orconikidze'den Kızılordu Genelkurmay Başkanlığına telgraf: *Bakû petrol kuyularının sovyetleşme sırasında tahrip edilmesini engellemek amacıyla ünlü Jön Türk kadrolarından Halil* [Kut] *ve Nuri* [Killigil] *Paşaların hizmetinden yararlanmak* gerekmektedir. *Söz konusu kişiler "Sovyet cumhuriyetine karşı ileride de dostça davranmaları ve Sovyet işçilerine hizmette bulunmayı önermeleri" konusunda Kemal'den talimat aldı*lar.[758]

16 Nisan 1920. Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e şifreli telgraf gönderdi. Baha Said'in akdetmiş olduğu 11 Ocak tarihli andlaşma hakkında yazıyor: *Bu ne cürettir? Uşak Kongresi de kim oluyor? Kayıtsız şartsız felaketimize sebep olacak olan bu cinayeti nasıl işlemişler? Bu muahedeyi teyid edecek kuvveti nedir? Hususiyle ben doğunun kumandanıyım, benden habersiz neye muvaffak olunabilir?*[759]

Mustafa Kemal, Karakol İhtilal Cemiyeti ile bir Sovyet temsilci arasında imzalanmış olan 11 Ocak tarihli yardım anlaşmasını tanımadıklarını bildirdi. Karabekir'e gönderdiği yazıda, onun haberi olmaksızın bu konuda bir şey yapmayacaklarını belirtti.[760] Mustafa Kemal, Karabekir'i Sovyet Rusya'yla ilişkilerde otorite kabul ediyor. Rauf'un Karakol Cemiyetine vaziyet etmesini rica ediyor. Vasıf'a nasihatta bulunuyor:

---

[757] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 127-129. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[758] Rem Kazancyan, *Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri*, 2000, s. 24-25. "Kafkas cephesi Askeri devrim Konseyi üyesi Orçonikidze, 1920 yılı Nisan ortalarında, yani Kızıl Ordu Bakü'ye girmezden az önce, "Bakü petrol kuyularının Sovyetleştirme sırasında tahrip edilmesini engellemek amacıyla Halil ve Nuri Paşaların hizmetinden yararlanmak gerektiğini ısrarla önermekte ve söz konusu kişilerin *Sovyet Cumhuriyetine karşı ilerde de dostça davranmaları ve Sovyet işçilerine hizmette bulunmayı önermeleri* konusunda Mustafa Kemal'den talimat aldıklarını vurgulamaktadır." Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 45.

[759] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 299.

[760] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 486.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine
C. 13/4/1336 şifreye:

İmza edilmek üzere Kara Vasıf Bey tarafından gönderilen itilâfname suretini arz etmiştim. Buna verdiğim cevabı ve bu münasebetle Rauf Beye yazdığım telgrafı aynen âtide arz ediyorum. Katiyyen imza etmedim ve Rauf Bey de hiç bir muamelede bulunmadı. Baha Sait Bey yalan işaa ediyor. Kara Vasıf Bey Karakol Cemiyeti namına malûmatımız hilâfına imza etmiş ise bundan da malûmatımız ve buna muvafakatimiz yoktur. Bu hususta ıttılaınız haricinde hiç bir muamele yapılmadığına itimadı tam buyurarak arzu buyurulduğu gibi red ve tekzib ve Bolşevik ve Kafkas işlerinde vukubulacak tasavvurat ve teşebbüsatımızı aynen zatıâlinize arz etmedikçe bundan sonra da hiç bir şey yapılmayacağını arz ederim.

Birinci Suret

(Rauf Beye yazılan mektubun suretidir).

Vasıf Beyin tarafı âlinizden dahi mütalâa buyurulduğu beyan edilen 20/Şubat/1336 tarihli mektubu ve iki kıt'a melfufu alındı. Esas mesail hakkında serdi mütalâadan evvel şunu dikkati âlinize vaz ederiz. Vasıf Beyin dahil ve harice karşı Karakol Cemiyeti namı altında müstakil bir komitenin Heyeti merkeziyesi olarak hareket ettiği ve Baha Sait Beyin Karakol Cemiyetinin ve Uşak Kongresinin selâhiyattar ve müstakil murahhası olarak bolşeviklerle bütün memleketin mukadderatına ait muahedat akdettiği sabit oluyor. Vasıf Beye cevaben yazdığımız mektupta Karakol Cemiyeti ve bilhassa bu cemiyetin dahilen ve haricen müstakil harekete mezun bir heyeti merkeziyesini ve Baha Sait Beyin sıfat ve selâhiyetini tanımamakta ve binaenaleyh Baha Sait Bey tarafından hakikate mutabık olmayan sıfat ve selâhiyette başlamış olan müzakereye ve yapılmış olan muahedeye temasa mazur olduğumuzu bildirdik. Vasıf Bey ve rüfekasını sadece Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti İstanbul Heyeti Merkeziyesi olarak tanıdığımızdan böyle olduğu temin ve teyid edilmedikçe ve mühim mukarreratın sabık Heyeti Merkeziye azasından olup İstanbulda bulunan rüfekanın müzakere ve münakaşasından geçtiği anlaşılmadıkça nazarı itibare alınmayacağı yazılmıştır. Vasıf Beyin mektubunda İstanbul'a bolşevik murahhası olarak Miralay İlyaçefin geldiği ve yapılacak ittıfaknameyi mumaileyhin alıp götüreceği mukayyettir. Zatıaliniz bu zatla görüştünüz mü? Filhakika selâhiyete malik midir? ve bugün imzamız tahtında yedine bir vesika vermek hususundaki reyiniz nedir? Bundan başka Baha Sait Beyin yaptığı 15 maddelik muahedenameyi gördünüz mü? Bizce bu muahedename mevaddında bir defa sahtekârlık vardır. Çünkü Türkiye hükümeti muvakkatei ihtilâliliyesini temsil eyleyen Uşak kongresi Heyeti İcraiyesi ve Karakol Cemiyeti ihtilâliyesi gibi ifadeler mugayiri hakikattir. Muahedename mevaddı umumiyetle bugünden ifasını deruhte edemeyeceğimiz hususatı ihtiva eyliyor. Zatıâliniz bizzat İlyacef ile görüşüp selâhiyetini anladıktan sonra bugün için deruhte edebileceğimiz noktalarını ihtiva etmek üzere kısa bir ittifakname esası hazırlar ve onu şifre ile bize bildirirsiniz. Biz de bir taraftan kolordu kumandanları arkadaşlarımızın bu hususa dair noktai nazarlarını istimzaç ederiz. Ancak ondan sonra taahhüdatta bulunabiliriz. Ve taahhüdatımızın Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi heyeti icraiyesi gibi heyetler tarafından teyidine ve bu suretle harice karşı vahdeti tammeye malik olmadığımızı izhar ve işaaya meydan vermeye de bittabi razı olmayız. Vasıf Bey ve rüfekasile Karakol meselesi hakkında pek ciddi olarak görüşmenizi rica ederim. Eğer bu arkadaşlar bizim evvelce karakolun intişar etmemesi hakkında verdiğimiz kararla yaptığımız tebligatı nazarı itibara almamışlar ise bize karşı doğru hareket etmemiş olurlar. Ve fimabaad aynı tarzı harekete devamları takdirde kendilerile muamele ve irtibatı kat'etmek mecburiyetinde kalacağımızı kendilerine anlatınız. Halil ve Nuri Paşalara Erzurum üzerinden yeni talimat gönderilmiştir. İcap ederse delâleti alinizle de göndeririz. Kafkasyaya bir murahhas göndermek lâzımsa Bekir Sami Beyin gitmesi lüzumunda musirrim. İşte Baha Beyin maksada ve gösterilen itimada karşı ne yolda muamele ettiği meydandadır. Edip Bey ne maksatla ve nevakit İtalyaya gönderilmiştir. Miri mumaileyh için vasıf Beyin talep ettiği vesika ve talimatı verebilmek için evvelâ bunun sıfat ve selâhiyeti ve sebebi seyahatini bilmek lâzımdır.

İkinci Suret

(*Vasıf Bey biraderimize*)

26/Şubat 1336 tarihli mektupları ve melfufatı buradaki rüfeka ile beraber kemâli ehemmiyetle okuduk. Mektubunuz iki mühim mütalâa hakkında izahat ve mutalâatı ihtiva ediyor. Melfufatta Türkiye ahval ve hareketini temsil eden Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi Heyeti İcraiyesi namına hareket eyleyen Kafkasyadaki murahhas Baha Sait Beyin bolşeviklerle yaptığı bir muahedename müsveddesi ile bunun

mevaddı hakkında tadilât ve izahatı havi bir mütalâanamedir. Bolşeviklerle irtibat ve vifak Anadolu vaziyeti âtiyesi başlı başına mühim ve umum milletin hayatına müteallik mesaildendir. Mektubu âlilerinin ve melfufatı muhteviyatında Türkiye hükümeti muvakkatei ihtilâliyesini temsil eyleyen Uşak Kongresi heyeti icraiyesi ve Karakol Cemiyeti ihtilâliyesi gibi ifadelere tesadüf edilmiştir. Bir de muahedenin tarafımızdan tebyiz ve imzasından sonra Karakol tarafından da mühürlettirileceği zikrediliyor. Karakol Cemiyeti nizamnamesi tarafınızdan tanzim ve badettabı kıtaata gönderilmesini müteakip bunun tatbikatında mazarrat gördüğümüz ve kongreler mukarreratile tesbit edilen esasata mutabık olmadıktan başka vahdeti umumiye ve milliyemizi ihlâl edeceği mülâhazasile hiç bir tarafta tatbik edilmemesini tamim etmiştik. Ve zatıâlinizle Sivasta görüştüğümüzde bu cemiyeti izah ve Karakol nizamnamesinde mevzuubahis büyük erkânıharbiyeden maksat ne olduğu izah edilmişti. Zatıâliniz Anadoludaki teşebbüsattan malûmattar olmadığınız bir sırada böyle bir nizamname kaleme aldığınızı ve bu cemiyet teşekkül ve taazzuv ettiği takdirde büyük erkânıharbiyenin Heyeti Temsiliye olacağını ifade buyurmuştunuz. Biz bütün rüfekanın Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin esasatı dahilinde çalıştığı dahili ve haricî tedabiri siyasiye ve icraiyeden millete karşı dünyaya karşı ve tarihe karşı Heyeti Temsiliyenin mes'ul bulunduğu kanaatindeyiz. Baha Sait Beyin kullandığı sıfat ve selâhiyetten haberdar olmadığımızdan ve İstanbulda harice karşı müstakil bir mevcudiyet izharından ve harekâtında müstakil olan bir heyeti merkeziyenin vücudunu bilmediğimizden Baha Sait Beyin kabiliyeti icraiyesi muhtacı tetkik görülen taahüdatı üzerine Karakol Cemiyeti heyeti merkeziyesile beraber vaz'ı imza etmekte maruz olduğumuz gibi arkadaşlarımızın bu tarzı hareketi de ezheri cihet menafii memlekete mugayir görürüz. Gerek zatıâlinizi ve gerek zâtıâlinizle beraber çalışan arkadaşımızı Heyeti Temsiliye Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin İstanbul heyeti merkeziyesi olarak tanımaktadır. Yoksa siyaseti dahiliye ve hariciyede ayrı ayrı komitenin itilâf etmiş şekline delâlet edecek her türlü muamelât ve tezahüratı kat'iyyen red ederiz. Eğer memleket ve milletin menafii âliyesi müşterek ve müttehit çalışmamızı iktiza ettiriyorsa müşarekei ef'alimiz ancak âmali milliye mutabakati fiilen sabit olmuş bulunan esasatı malüme dairesinde cereyan edebilir. Ahval ve hadisat şekli hazırın ve esasatı mesrudenin tadil ve tebdilini iktiza ettirirse yine bilcümle alâkadarının malûmat ve mutalâatı inzimam etmek ve orduyu binnetice anarşiye duçar etmekten tevakki edilerek olabilir. Binaenaleyh gerek bolşeviklerle irtibat ve ittifak meselesinde ve gerek tedabiri âtiyenin ittihazında Müdafaai Hukuk İstanbul Heyeti Merkeziyesile muhabere ve muamelede bulunduğumuzun teyid ve temin edildiği ve bu gibi mühim mukarreratın orada bulunan heyeti temsiliye âzasından neticei müzakeratına iktiran ettiğine dair izahata intizar ederiz. Bitti.

Heyeti Temsiliye namına M. Kemal[761]

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. Mustafa Kemal'e bağlı İttihadçı Topal Osman, Padişah ve Bâb-ı Âlî aleyhtarlığını Giresun'da pervasızca izhar ediyor hatta ahaliyi kışkırtmaya çalışıyor:

Osman Ağa ile Kaymakam Galib Bey arasında sürtüşmeler 11 Nisan 1920'de padişahın doğum gününü kutlama merasimi dolayısıyla daha da alevlenmiştir. Osman Ağa bu merasimin düzenlenmesine karşı çıksa da merasim ona rağmen gerçekleştirilmiştir. Osman Ağa bu merasime adamları da dahil katılmamıştır. Bu tarihten itibaren bu ikili arasında soğuk rüzgarlar esmeye devam etmiştir. Giresun kaymakamı Galib Bey Giresun'da güvenliği temin etmek amacıyla şehirde Türklerden ve Rumlardan oluşan gece bekçisi, köylerde ise aynı şekilde köy korucu sistemini uygulamak istiyordu. Osman Ağa bu işe el atıp kendi adamlarını bu sisteme dahil etmek istemiştir. Kaymakam bu girişimi net bir şekilde reddetmiştir. Bunun üzerine Osman Ağa kaymakama çok ağır hakaretler etmiştir. Kaymakam bu durumu valiye şikâyet ederek Osman Ağa'nın belediyede olduğu sürece kendisinin kaymakamlığa devam edemeyeceğini bu yüzden kendisinin istifasını kabul etmesini validen istemiştir. Vali, kaymakamın istifasını reddederek ondan bir süreliğine daha sabretmesini istemiştir. Collaro 16 Nisan 1920 tarihli raporunda Osman Ağa'nın Ankara'dan aldığı emirle üç sınıf asker toplamak için köylere adam gönderdiğini fakat hiç kimsenin bu isteğe riayet etmediğinden bahsetmektedir. Bu tarihlerde Osman Ağa bölgedeki Müslümanları İstanbul Hükümeti'ne karşı kışkırtmak için telgraf bülteni çıkarmaya başlamıştır.

[761] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 308-311. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

> Collaro bu bültenleri toplayıp Trabzon'a raporluyordu. Collaro bu dönemde Türklerden fırsatını bulanın İstanbul'a kaçtığını yazmaktadır.[762]

Mustafa Kemal, Karabekir'e telgraf gönderdi. Dürrizade fetvasını izale edebilmek için Ankara müftülerine fetva yayınlattırdıklarını bildiriyor:

> 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine
>
> 1- Ankara müftü ve ulemasının verdiği fetvayı şerife imza eshabı tarafından bugün müftülere tebliğ edildi. Vilâyet ve elviyei müstakille ile kazalar müftü efendilerinin dahi vaz'ı imza etmek suretile iştiraklerinin temini münasip olur.
>
> 2- Mıntakai âlileri dahilindeki müftü efendilerin fetvaları asılları posta ile gönderilmekle beraber şimdiden telgrafla isimlerinin iş'arı mercudur.
>
> Heyeti Temsiliye namına M. Kemal[763]

General Celal Erikan'a göre Kemalist hareket hilafet-saltanata karşı muvaffakiyetinde şu iki yurtiçi âmile fevkalade borçludur: 1) Padişah husumetlisi İttihadçılık, 2) Sünnî Hilafet düşmanı Şia, Alevîlik.[764]

18 Nisan 1920. Karabekir, Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. *Bakû'de İttihat ve Terakki'nin Bolşeviklerle birlikte Azerbaycan'da devrim hazırladıklarını gören Kazım Karabekir, Anadolu temsilcilerinin gönderilmesi için acele ederken Ankara'da meclisin toplanmasını ve hareketin yasallaşmasını bekleyen Mustafa Kemal zaman kazanmak ister. Karabekir, 18 Nisan'da, acele temsilci seçilmesini teller ve bir öneri taslağı sunar. Bu taslakta Moskova'ya gönderilecek olan ilk resmî önerinin, ilk iki maddesi hemen hemen aynen vardır*.[765]

> Karabekir, Bakû'ye gidecek kurul için hazırladığı talimat müsvettesini Mustafa Kemal'e bildirdi. Talimatta, emperyalizme karşı işbirliği, Sovyetler Gürcistan'ı Bolşevikleştirir ve buradan İngilizleri çıkarırsa Türkiye'nin de Ermenistan'ı işgal edeceği ve Azerbaycan'ı Bolşevikleştireceği bildiriliyor. Türkiye'ye para, erzak, cephane yardımı yapılması isteniyor.[766]

İtalyan *Il Messaggero* gazetesi, Kopenhag muhabiri Virginio Gayda'nın haberini neşretti: *İslam Hareketi'nin Rus Bolşevik Hareketi'yle Birleşmesi*.[767]

22 Nisan 1920. Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. 18 Nisan tarihli telgrafına hâlâ cevab beklediğini bildiriyor.[768]

23 Nisan 1920. Ankara'daki İttihad ve Terakki Cemiyeti kulüb binasında TBMM küşad edildi.

Gerek ARMHC'nin gerekse ilk TBMM'nin üyelerinin büyük çoğunluğu İttihatçıydı.[769]

Mustafa Kemal, siyasal İslâmcı olmak diğer bir deyişle inanmadığı halde İslâm'ı siyasetine âlet etmek mecburiyetinde:

> Mustafa Kemal, kendi taraftarları arasındaki duygunun birtakım tereddütler içerdiğini biliyordu. Her ne kadar kanun dışı isyancı olsalar da kendi dinî ritüellerine bağlı kaldıklarından ve geleneksel öğelerini korumak

---

[762] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/43; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920),* 2021, s. 351-352. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[763] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 311.
[764] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 992-993, dipnot *.
[765] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 121.
[766] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 489.
[767] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 204, dipnot 33.
[768] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 121.
[769] Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 1999, s. 34, dipnot 31.

> istediklerinden, aleni bir isyanın dış görünüşünden çekiniyorlardı. Mustafa Kemal, onlara güvence vermek ve yeni açılan meclise gelme konusunda isteksiz olan mebusları cesaretlendirmek için ülkenin her tarafında kendi bildirgesini dolaştırdı. Bu bildirge, kendine özgü dinî cümleleriyle sultanı-halifeyi geride bırakmıştı.[770]

Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. *"Bugün Anadolu'nun kurtuluşu için Bolşevik ordularıyla elele vererek hareketten başka bir çaremiz kalmamıştır" diyerek acele bir heyet gönderilmesini iste*mektedir.[771]

> Böylece bu dönemin [Mondros Mütarekenamesinin akdinden TBMM'nin açılışına kadarki dönemin] bir duraksama dönemi olduğu görülür. Anadolu hareketi herşeye rağmen İtilâf'tan umudunu kesmek istememekte, adeta Sovyetlere yaklaşmamak için bahane aranmaktadır. Burada Mustafa Kemal ile diğer kumandanlar ve hareketin ileri gelenleri arasında, özellikle 1920 yılının ilk günlerinden başlayarak bir ayrılık olduğu görülür. Mustafa Kemal hareketi başarmanın tek çaresinin Sovyetlerle ilişki kurmakta olduğunu görür, diğerleri İtilâfla uzlaşma umudundadırlar. Ancak İstanbul'un alınması, Kızılordu'nun Kafaslara inmesi ve Türk-Sovyet ilişkilerini İttihat ve Terakki'nin yürütmesi tehlikesinin belirmesinden sonradır ki bir değişme olur. Bu değişmede Kafkasları Sovyetlerle paylaşmak ve Taşnak Ermenistan'ı ortadan kaldırmak düşüncesinin de önemli bir payı vardır.
>
> Bu dönemde Moskova Hükümeti de Anadolu hareketi ile doğrudan doğruya bir ilişkiye girişmemiştir. Ancak Komünist Partisi'nin Kafkas Bölgesel Komitesi Kafkasya'daki Türklerle bazı anlaşmalar yapmıştır. Birincisi Dağıstan cephesiydi. Ancak burada komünistlerin güçlenmesi ve Nuri Paşa'nın tutumu sürtüşmelere yol açmıştır. İkincisi Baha Sait'le imzalanan anlaşmaydı. Fakat bunu ne Ankara ne de Moskova tanımıştır. Üçüncüsü "Türk Komünist Fırkası" adını alan Bakû'deki grubun yerel Bolşeviklerle yaptığı işbirliğidir. Bütün bunlar yerel girişimler niteliğindedir ve Ankara ile Moskova'nın bu girişimlerden haberi olmasına rağmen oluşmasında doğrudan etkileri yoktur ve hatta bu girişimleri denetlemedikleri de görülmektedir.[772]

Etnik çeşitliliğe sahip meclis esas olarak, feshedilmiş İttihat ve Terakki'ye ait milletvekillerinden ibaretti.[773]

Peki İttihatçılar Kuva-yı Milliye'yi nasıl değerlendirmekteydiler? "İttihatçılar'ın ileri gelenlerinden", İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı, İstanbul'da yayımlanan ünlü Tanin gazetesinin (Cemiyete ait ve bağlı) yazarı, Ankara'da "Matbuat ve İstihbarat Müdür-ü Umumiliği" görevini yapmış Muhittin Birgen, Karabekir'e gönderdiği ünlü mektubunda: "<u>Netice itibarıyla İttihat ve Terakki'nin merkez ve sol unsurlarından başka bir şey olmayan Kuva-yı Milliyeciler</u>" yorumunu yapmaktadır.[774]

26 Nisan 1920. İstanbul matbuatından *Serbestî* gazetesi, Mevlanzade Rıfat'ın "Bir Ta'mîm Münâsebetiyle" nam başmakalesini neşretti: *Harbiye Nezâreti'nin nüfûzu Enver tarafdârlarının elindedir. Enver tarafdârları kısa bir ta'bîr ile İttihadcı zâbitân. Bunlar kafalarına hâkim olan fikirden başka bir şeyi düşünmezler ne îcâbât-ı zamân, ne zarûret-i siyâsiye. Hülâsa hiçbir şey onları inadlarından alıkoyamaz. Onlar münhasıran kendi istifâdelerinin devâmını düşünürler. Memleketi bu günde kılıçla kurtaracaklarına inanırlar. Teşkilât-ı Milliye işte bu makûle İttihadcı erkân ve zâbitânın eser-i ma'rifetleridir. Mütârekeden sonra rüzgârı dolablarına uygun görmeyen İttihadcı askerler,*

---

[770] Lord Kinross, *Ataturk: A Biography of Mustafa Kemal*, 1978, s. 249; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 271, dipnot 513.

[771] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 121.

[772] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 121-122. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

[773] Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm*, 2023, s. 70.

[774] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 32. İktibasdaki <u>vurgu</u> tarafımıza aiddir. Muhittin Birgen, "hilafet ve saltanata daha 1919'da karşı" idi (Akal, 2018, s. 49). Vâlâ Nureddin: "İttihatçılar cidden faaliyetteydi, Muhittin Birgen Mustafa Kemal'le İttihatçılar arasında *tahtıravalli* gibiydi." (Akal, 2018, s. 105). Birgen, "Ankara'daki yönetimle, Mustafa Kemal'le anlaşamayarak Gürcistan'a gönüllü sürgün gide"cektir (Akal, 2018, s. 105).

ma'lûm olduğu üzere Anadolu'yu ateşe vermişlerdir. Parlak parlak propagandalarına rağmen memleketin selâmetine ma'tûf hiçbir düşünceleri yokdur. Onlar her ne bahasına olursa olsun mütârekeden evvelki muhteşem hayâtı idâme etmek sevdâsındadırlar.[775]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, Madrid'e "Sadrazam'ın Orduya Bildirisi ve Mustafa Kemal'in Karşı Bildirisi" başlıklı rapor gönderdi:

> Buna göre, Sadrazam Damat Ferit Paşa, henüz ayaklanmanın sürdüğü sırada, Harbiye Nazırı'na hızlı ve düzenli bir şekilde Anzavur Ahmet'e cephane ulaştırılması için emir vermiştir. Harbiye Nazırı'nın bu emri yerine getirmemesi ve ayaklanmanın Kuvayı Milliye tarafından bastırılması üzerine, Sadrazam, Harbiye Nezareti'ni de kendisi üzerine aldığı gibi, müsteşarı da değiştirerek birçok subayı cezalandırmıştır. Elçi, Hükümet'in, Anzavur'un yenilgisini itiraf edemediği gibi, sonucu zafer gibi sunduğunu; Anzavur Ahmet'in İstanbul'a kaçışını; askeri güçleri birleştirmek üzere gelmiş olarak yansıttığını yazmaktadır. Anzavur ayaklanmasının bastırılmasından sonra yaşanan diğer bir gelişme; Damat Ferit Paşa'nın orduya hitaben bir genelge yayınlamasıdır. Sadrazam genelgede, Padişah'ın kendisine ülkenin güvenliği için gereken tedbirlerin alınması yönünde emir verdiğini belirtmektedir. Genelgeye göre; ülkenin içinde bulunduğu durumdan, kesin olmayan idareleri nedeniyle önceki hükümetler sorumludurlar. Ordunun her kademesinde mareşal, subay ve erler; yasal olmayan ve ülkenin zararına bir yolda devam etmektedirler. Genelgede; Padişah'a bağlılık ve sadakatten ayrılmayan amirler tebrik edilmekte; diğerleri de görev yoluna çağırılmaktadır. Genelgeden hemen sonra, emirlere uymayan askerî ve idari amirlerin; rütbe ve kıdem alçaltması ya da maaş ve mevkilerini, aile yardımı ve lojmanlarını kaybetmekle tehdit edilmiş ve bazılarının cezalandırılmıştır. Bununla birlikte erkekler, Anadolu'da Kuvayı Milliye'ye karşı çarpışmak için jandarma acemi birliğine yazılmak zorunda bırakılmakta; "Milli Mücadele'nin elebaşlarının" Divan-ı Harpte yargılanacakları ve kendilerini ölüm cezasının beklediği duyurulmaktadır. Sadrazam, ayrıca, daha önceki kabinelerin yurtdışında yaşayan personeline verdiği devlet yardımını kesmiştir. Diğer taraftan, Mustafa Kemal Paşa'nın bu genelgeye cevaben Anadolu vilayetlerine gönderdiği bildiride; kendisinin Halife ve ulusun savunucusu olduğunu duyurmuştur. Bildiride; İtilaf Devletleri'nin Damat Ferit Hükümeti'ni kendi emellerini gerçekleştirmek için kurdurduğu; İstanbul'u yani hilafetin merkezini işgal ettikleri; Anzavur Ahmet'i Kuvayı Milliye üzerine kışkırttıkları ve Müslümanları bölmek maksadında oldukları belirtilmektedir. Elçi Servert, bu koşullar altında Sadrazam'ın "asilerin" teslimini sağlayamayacağını; hatta tam tersine düşman tarafına doğru, yani Milli Mücadele'ye katılmak için firarları teşvik edeceğini savunmaktadır. Hükümet'in, İngiliz taraftarı gözüken ya da gerçekten İngiliz taraftarı olan bu politikayla, sivil ve askeri memurlarını bu şekilde tehdit etmesi, izlemesi ve onların görev yerlerini değiştirmesi, durumun vahametini göstermektedir. Bu kişiler, gönüllü olarak ya da açlıktan, Kuvayı Milliye'ye katılacak ya da ülkeyi terk etmeye çalışacaklardır. Zira İstanbul'da, yüzlerce memurun Anadolu'ya kaçtığı ya da kaçacağı söylentileri dolaşmaktadır. İspanyol diplomat, İttihatçıların, en çok ordu içinde bulunduklarını belirtmektedir. Ordu mensubu İttihatçılar, Hükümet'in bütün bu emir ve cezaları, kendi hırsından ziyade, vatanın ve İslamiyet'in düşmanı olan İngiliz yetkililerinin dayatması nedeniyle verdiğini düşünmeye devam etmektedirler. Elçiye göre, bu kişileri Milli Mücadele'ye katılmaya teşvik edecek olan da bu düşüncedir. Öte yandan Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın aldığı karar ve tedbirler, kabinenin diğer üyeleri tarafından iyi karşılanmamıştır. Dâhiliye Nazırı istifa etmiş, fakat istifası kabul edilmemiştir. Kabine üyelerinin bazıları; başarı ihtimali bulunan ulusalcılara karşı savaşmanın imkânsız olduğunu düşünmektedir.[776]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *Ermeniler, Ermenistan'ın başkenti olarak gösterilen Erzurum'u sınırlarına dahil etmek istiyor. Ancak Erzurum'a karargâh kuran, Türk milliyetçilerinin Lideri*

[775] Ahmet Aykut Horasanlı, *İkinci Meşrutiyet ve Mütareke döneminde Serbesti gazetesi (1908-1920)* [Doktora Tezi], 2023, s. 342.

[776] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 310-312. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Mustafa Kemal'in hiçbir güç tarafından Erzurum'dan çıkarılamadığı gibi Ermenistan'ın savunması kimsenin dikkat çekmiyor.[777]

27 Nisan 1920. 11'inci Kızılordu, Bakü'yü işgal etmeye başladı.[778] İttihadçı-Kemalist askerî cuntalar koalisyonu, Sovyet Rusya'dan silah, mühimmat ve para desteği temin edebilmek için Azerbaycan'ı Sovyet Rusya'ya peşkeş çekmiştir.

> Bilinçli bir Türk milliyetçisi olan Mustafa Kemal'in başka bir Türk halkının, yani Azerilerin bağımsızlığını baltalaması kaderin en büyük cilvelerinden biri olsa gerektir. [..] Kızıl Ordu Nahçıvan vilayetini silip süpürdüğünde Azeriler, Mustafa Kemal'in adamlarını kendilerini kurtarmak için Azerbaycan'ı Ruslara satmakla suçladılar ki bu pek de temelsiz bir itham sayılmazdı.[779]

> Rusya'dan alınacak yardımın Anadolu'ya ulaşmasını sağlamak için, Rusya ile karadan doğrudan doğruya bağlantı kurulması, bunun için de Kafkasya'da işbirliği yapılması gerekiyordu. Azerbaycan'da Ruslara karşı direncin sona ermesi için, Ankara Hükümeti buradaki nüfuzunu kullanarak Moskova'ya yardımcı olmuştur. Azerbaycan'da Ruslara karşı direnen kuvvetlerin baiında İslâm Orduları Kumandanı Nuri Paşa vardı. Bu direnişe son vermek ve Azerbaycan Bolşevik liderleriyle işbirliği yapmak üzere, Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir 23 haziran 1920'de Nuri ve Halil Paşa'ya TBMM'nin de uygun gördüğü bir mektup yollamıştır. Karabekir, Bolşevizm'in İngiliz aleyhtarı yönünün önemini belirtmiş ve Kızıl Ordu'ya karşı tek bir kurşun sıkılmasının bile, Türkiye'ye ihanet olacağını bildirmiştir. Nitekim, Halil Paşa'nın da çabalarıyla, Azerbaycan'ın Bolşevikleştirilmesi kolaylaştırılmıştır. 27-28 nisan 1920'den itibaren Azerbaycan'a giren Kızıl Ordu duruma hâkim oldu. Moskova'ya gönderilen raporlarda Halil Paşa'nın Sovyet dâvasına hizmeti belirtiliyordu.[780]

> O günlerin Ankara'sında üç Sefarethane vardı: Rus (Sovyet), Azerbaycan ve Afganistan.[781]

27 Nisan 1920'de "Azerbaycan ahalisine" hitaben yayımlanan bir beyannamenin imzası şudur: "Rusya, Azerbaycan, Türkiye, Müttefik Sovyet Cumhuriyetleri ve Kızıl Orduları/Türk Komünist Fırkası Namına Halil Paşa".[782]

TBMM Kozan mebusu ve Müdafaa-yı Milliye Vekili Fevzi Çakmak'ın günlük kaydı: *İslam Bolşevikler Bakü'ye girdi, istikbal edildi*.[783]

Stefan Plaggenborg: Kemalistler *Kafkas halklarını harcayarak* Bolşevik Rusya yönetimiyle *anlaşmışlardı bile*.[784]

> Azerbaycan yönetimi ise Kızıl Ordu'nun olası saldırısına karşı birkaç ay öncesinden bazı tedbirler almaya çalışmıştı. Başbakan N. Yusufbek öncülüğünde toplanan hükümet, İçişleri Bakanı M. G. Hacinskiy'i görevden almak ve parlamentoyu dağıtmak gibi önemli bir dizi karar almıştı.

> Azerbaycan hükümeti şu kararları almıştı: *"1-İçişleri Bakanı M. G. Hacinskiy'i görevinden almak ve onun yerine komünistlerle mücadele edebilecek birini atamak, 2- Diğer sosyalist bakanların Hacinskiy ile birlikte görevlerini bırakmaları durumunda onları ivedilikle diğerleriyle değiştirmek, 3-Parlamentoyu dağıtmak, hükümete dış*

---

[777] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 170. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Diğer bir deyişle, Ermenilere karşı Şark Vilayetlerini müdafaa, Harekat-ı Milliyenin en temel bir dinamiğidir.

[778] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 100.

[779] Michael A. Reynolds. (2016). *İmparatorlukların Çöküşü: Osmanlı-Rus Çatışması (1908-1918)* (Y. Aşıkoğlu, çev.) içinde (s. 267, 269). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

[780] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 100.

[781] Salih Bozok & Cemil S. Bozok. (1985). *Hep Atatürk'ün Yanında* içinde (s. 86). İstanbul: Çağdaş Yayınları.

[782] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 306.

[783] Nilüfer Hatemi. (2021). (Haz.). *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri* (3. baskı) içinde (c. 2, s. 699). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

[784] Stefan Plaggenborg, *Tarihe Emretmek*, 2015, s. 80.

politikada ve ülkenin savunulmasında geniş yetkiler vermek, 4-Kurucu Meclis seçimlerini 6 ay sonrasına ertelemek."

Ancak alınan tüm önlemlere rağmen nisan ayındaki Bolşevik ilerlemesi durdurulamamıştı. Özellikle Türk tarafında hâsıl olan Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Sovyet hükümetiyle sağlanan olumlu ilişkiler, Kızıl Ordu'nun Bakü'deki ilerleyişini kolaylaştırdı. Nitekim Sovyet ordusu, 28 Nisan 1920'de Bakü'ye girdi. Bu sırada Güneydoğu Cephesi Askerî-Devrim Komitesi Üyesi olan Bolşevik V. A. Trifonov, Moskova'ya gönderdiği bir telgrafta şunları yazmıştı: *Bakü'de iktidar Azerbaycan Devrim Komitesi'nin eline geçti. Sovyet iktidarı ilan edildi. Azerbaycan Sovyet hükümetinin talebiyle zırhlı trenlerimiz **Bakü**'ye giriş yaptı. Diğer cumhuriyetlerdeki müttehit güçlerin desteğiyle, **petrol hazinesi**ni müttefik emperyalist haydutlara karşı koruyacağımızı umut ediyoruz. Yeni bir Sovyet cumhuriyetiyle birlikte tüm işçi ve köylüleri selamlıyoruz.*[785]

İttihadçıların ve Kemalistlerin sınırlı askerî yardım karşılığında Sovyet Rusya'ya peşkeş çektikleri Bakü; Çeçenistan'daki Grozni ve Adigeyskaya'daki Maikop menatıkıyla beraber Sovyet Rusya'nın *ham petrol talebinin yüzde yüzünü karşılıyor*.[786] TBMM Erzurum mebusu Hüseyin Avni'nin (Ulaş) 22 Ocak 1921 tarihli TBMM gizli celsesinde belirteceği üzere Azerbaycan'daki propaganda faaliyetinde 11'inci Kızılorduya ateş açılmaması gerektiği çünkü bu Bolşevik ordunun Anadolu'ya *garp cephesine* geçeceği yalanı söylenmiştir. 11'inci Kızılordu, Azerbaycan'ın milyonlarca altın liralık millî servetini de Moskova'ya müteveccihen gasb etmiştir.[787]

28 Nisan 1920. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. *Damat Ferit Paşa kabinesi başa geldikten sonra Şeyhülislam vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın hareketinin Halifeye isyan hareketi olduğu yönünde fetva yayınlanmıştı. Fakat Ankara Hükümeti bu fetvaya karşı Anadolu'da müftülere bir fetva yayınlattırmaya çalışmıştır. Giresun'da görev yapan müftü "Anadolu hareketini savunmanın kutsal bir vazife olduğu" yönünde fetva vermeye zorlanmış fakat müftü bunu reddederek 27 Nisan'da istifa etmiştir*.[788]

Kâzım Karabekir, Bakü'ye gönderdiği Ali Rıza nam kuryeye şu talimatnameyi verdi: *Baha Sait Bey mektubunda kendisinin başkumandanlığından bahseylemişti. Bir fırkai siyasiyeden ibaret olan mahdud zevat arasında Başkumandanlık tabiri hüsnü tesir yapmadı. Bu cihetle Baha Sait beyin nazarı dikkatinin celb olunması ve İstanbul'a gönderildiği bahis olunan mukavelenamenin kendi namına imza edilmesinden Mustafa Kemal Paşa'nın haberdar olmadığı, binanaleyh böyle bir mukavelename varsa muteber olmayacağı ve umum milletin karar ve iradesine istinaden Bolşeviklere karşı yapılan ilk teklifin bu kerre gönderilen teklifnameden ibaret olduğunun Baha Sait Bey'e anlatılması*.[789]

TBMM Reisi Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Mahmud'un (Soydan) 15 Mart 1933 tarihinde yazacağı tefrikasından: *Maatteessüf küçük bir isyan hareketini karşılayacak kadar Ankara'da kuvvet yok. Ankara üzerine yapılacak bir baskın hareketi, Meclis'teki hararet söndürebilir, maneviyatı sarsabilir*.[790]

---

[785] GARF, Fond: P-130, Opis: 4, Ed. Xr.: 496, L. 23; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 128-129, dipnot 602. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir.

[786] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 105. "Türkiye ile Sovyet Rusya arasında ticaret, 1921'de başlar. Sovyet Rusya Türkiye'ye tarım ürünlerine karşılık petrol ürünleri verir." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 190.

[787] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 330-331.

[788] *CADN*, LCFT, 71/45; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920),* 2021*,* s. 352.

[789] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 299.

[790] Mahmut Soydan. (2007). *Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar: Ankaralı'nın Defteri* (N. Bilgi, haz.) içinde (s. 7). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Mayıs 1920 bidayeti. *Mustafa Kemal Paşa'nın malumatı altında Enver ve Talat Paşalar Moskova ile temasta olup, Türkiye namına çalışıyorlarmış. İttihat rüesasının bu haberim olmayan mesaisini doğru bulmadım. Şark işleri benim vasıtamla görülecekti. ... Harb-i Umumi faciası hesabını henüz vermeyen ve haricen, dahilen fena bir şekilde görülen İttihat Terakki rüesasını harekat-ı milliyeye karıştırmak muvafık mıdır? Millet Meclisi buna ne diyecektir?* mülahazasındaki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, TBMM Hükümeti Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi:

> Buraya gelen miralay Kazım Bey'in [Orbay] vermiş olduğu malumattan ve bahseylediği muhaberattan anlaşılıyor ki Enver ve Talat Paşalarla rüfekası Bolşeviklerle ve Moskova ile sıkı bir temas ve alakayı muhafaza etmekte ve zat-ı samileri de bu maceraya muhabere suretiyle vakıf bulunmaktadır. ...
>
> Yarın Bolşevik orduları hudutlarımıza doğru gelirken [...] Anadolu'da yeniden İngiliz aleyhine açılmış olan mücadelata iştirak emeliyle Enver, Talat, Cemal Paşalar rüfekası ve keza Halil ve Nuri Paşalar gelirlerse bunlar nasıl telakki ve kabul olunacaktır?
>
> [...] şimdi hariçteki paşalarımız Bolşevik cereyanı diye memleketimize dahil olurlarsa [aleyhimize olur].[791]

1 Mayıs 1920. *Bir Fransız gözlemcisi, 1920 baharında Bavyera'da yapılan Jön Türk konferansında, Talat'ın bu hususdaki ifadesini şöyle bildirmiştir; "Lenin ve Troçki, Enver ile imzaladıkları antlaşmaya göre, Asya harekatı için 150.000 asker temin edeceklerdi. Hint ve Mısır delegeleri de 10.000 gönüllünün katılımını vaat ettiler*."[792]

2 Mayıs 1920. İtalyan *Il Messaggero* gazetesi, Kahire muhabiri Alberto Colasanti'nin haberini neşretti: *Enver Paşa'nın "Yeşil Ordusu"*.[793]

Rahmi (Apak):

> Bu Yeşil Ordu'ya daha Bursa'da iken, ne olduğunu bilmeden, ben de girmiştim. Kafkasya'da bulunan Enver Paşa'nın kurduğu ve Bolşeviklerin desteklediği bir teşebbüs olduğu fikrinde idim. Açık konuşuyorum. Benim, Milli Mücadele davamızın yüzde yüz muvaffak olacağı hakkında kanaatım yoktu. Fakat yüzde otuz bile olsa, mademki kurtuluş çaresi yoktu, bu mücadeleyi yapmak gerekti. [...] Sonuna kadar dövüşecektik. Düşman, bütün Anadolu'yu istila edecek olursa ve bütün vuruşmalarda ölmeyip sağ kalacak olursak Kafkaslara kadar çekile çekile çarpışacaktık. Türk Müslüman efsanesindeki KIZIL ELMA belki de bu idi. Oralara kadar çekildikten sonra ise Yeşil Ordu ile işbirliği etmek zaruri olacaktı. İtiraf edeyim ki bu bizim için geride bir destek ve kuvvet idi. Yalnız benim değil, fakat birçoklarının ...[794]

3 Mayıs 1920. TBMM'de İcra Vekilleri Heyeti ihdas edildi. Câmi (Baykurt) Dahiliye Umuru Vekili tayin edildi.

> Milli Mücadele cephesinde yerini almasından sonra bu teşkilatın üst kademelerine kadar yükselmiş, TBMM'nin ilk hükümetinde Dâhiliye Vekili olmuştur. Vekilliği döneminde Meclis ve hükümet başkanı Mustafa Kemal Paşa ile hükümet ve vekâletin yetkileri üzerine anlaşmazlık yaşamış ve istifa etmiştir. Bu hadise Abdülkadir Câmi Baykurt'un Mustafa Kemal Paşa'ya karşı cephe almasına neden olmuş, siyasî temsilci olarak gönderildiği Roma'da, İTC önde gelen isimlerinin Mustafa Kemal Paşa'yı mevkiinden uzaklaştırmak için tasarladıkları planlarına destek vermiştir. Oysa II. Meşrutiyet döneminin başında İTC'den istifa ederek muhalefet safına geçen Abdülkadir Câmi Baykurt, Mütareke döneminde de İTC muhalifliğiyle bilinmektedir. Bu durum siyasette safların çok çabuk değişebileceğini göstermektedir.[795]

---

[791] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 214.
[792] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 36.
[793] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 204, dipnot 33.
[794] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 331-332.
[795] Erdal Yılmaz. (2012). *Abdülkadir Câmi Baykurt'un Hayatı, Siyasî Faaliyetleri ve Düşünce Yapısı (1877-1949)* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 179). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.

Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, 3 Mayıs 1920 günü Karabekir'e şu şifreyi gönderir: "Elde beş para bulunmadığı malûm-u devletleridir. Şimdilik içeride bir kaynak da bulunmuyor. Başka taraftan sağlanıncaya kadar Azerbeycan Hükümeti'nden en büyük miktarda borç alabilme olanağının düşünülmesi ve sağlanmasını rica ederim". Karabekir de borcun alınmasını Bakû'daki Türk Komünist Partisi'nden bekler: "Büyük Millet Meclisi, Azerbeycan Hükümeti katında gerekli girişimlerde bulunarak mümkün olan para yardımının gerçekleştirilmesini ve hatta istikraz yapılması hususunun sağlanmasını saygıdeğer kurulunuzdan rica etmektedir".[796]

4 Mayıs 1920. İspanyol *El Sol* gazetesi "Türkiye ve Müttefikler" başlıklı haber neşretti. *Habere göre, barış konferansının açılış töreninde Türkiye'yi iki heyet temsil edecektir. Bunlardan ilki Türk Hükümeti tarafından görevlendirilmiş ve bu heyet özel bir trenle Fransa'ya doğru yola çıkmıştır. Heyet, 5 kişi ve beraberindekilerden oluşmaktadır. İkinci heyet ise Anadolu'nun sahibi olan "Milliyetçi Parti" tarafından görevlendirilmiştir. Heyet, İstanbul'a ulaşmış ve Paris'e doğru yola çıkmıştır. İkinci heyet, Türk halkının büyük çoğunluğunu temsil etmektedir. San Remo'da benimsenen antlaşma, Londra'da üzerinde uzlaşılandan farklıdır. Daha diplomatik bir dille ve Türkiye lehine düzenlemelerle yeniden yazılmış gibi görünüyor. Yine de milliyetçilerin eski metne karşı çıktıkları gibi bu yeni metne de karşı çıkmalarına kesin gözüyle bakılıyor.*[797]

5 Mayıs 1920. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. *Collaro Mayıs ayı içerisinde hastalanır ve bir süre Lepisiser'e mektup gönderemez. Yavaş yavaş ümitsizliğe düşmektedir. Collaro Lepissier'e gönderdiği mektubunda "bizim cesur kaymakamımız Galib Bey İstanbul'a gitmiş ve artık en iyi Türk memurlar Osman Ağa'ya tabi olmuştur" diye yazmaktadır. Osman Ağa bu aylarda Ankara Hükümeti'ne para göndermek için bölge halkından vergi toplamaya başlamıştır.*[798]

SovNarKom Başkanı Lenin'den mahmi Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetine telgraf: *Halk Komiserleri Konseyi, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin emekçi kitlelerinin kurtuluşunu selamlamaktadır. Konsey inanıyor ki bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti, kendi hükümetinin idaresinde Sovyet Rusya ile birlikte özgürlüğünü ve bağımsızlığını emperyalizmden ayıracaktır.*[799]

TBMM Hükümeti Müdafaa-yı Milliye Vekili Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *İcra Vekilleri Heyet ilk içtimaı Ankara Hükümet Konağı'nda, saat 2 sonrada akd etti (Bolşeviklerle anlaşmak). Yunanlıların şimal ve şark cephelerinden taarruz edeceklerine dair musırrane rivayetler vardır. Nurettin, Yakup Şevki, Kâzım Paşalar sâhib-i salâhiyet yerini İstanbul veya İzmit'te istiyorlardı. Kendilerini Mudanya'ya davet ettik. Bolşevikler Gence'ye girdi. Gürcistan Bolşevikler aleyhinde seferberlik yapıyor, Ermenistan anlaşmak istiyor.*[800]

TBMM İcra Vekilleri Heyeti, *Hariciye Vekili Bekir Sami* [Kunduh] *Bey öncülüğünde bir heyetin Moskova'ya gönderilmesini kararlaştırdı: "Bekir Sami Bey'in riyasetindeki murahhas heyeti İktisat Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk, Doktor Miralay İbrahim Tali Öngören, Lazistan Mebusu Osman Bey, Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi (General Seyfi Düzgören) Beylerden müteşekkildi."*[801]

---

[796] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 488-489.

[797] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 168-169

[798] *CADN*, LCFT, 71; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920),* 2021*,* s. 353.

[799] GARF, Fond: P-130, Opis: 4, Ed. Xr. 496, L. 35; Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 129.

[800] Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 702.

[801] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 273.

Kâzım Karabekir, 28 Nisan tarihli mektubu adreslerine varamamıştı. Bu vechile Karabekir, Bakû Türk Komünist Fırkasına hitaben, *metnin ikinci bir kopyasını hazırlar. Bakû'dekilere ikinci bir mektup yazar ve bunları Bayezıt'taki 11. Fırka'ya göndererek fırkanın iki subayı aracılığıyla Nahçivan yoluyla Bakû'ye iletir. Diğer nüsha ise doğrudan doğruya Moskova'ya gönderilir. Kurye, Teğmen İbrahim Efendi, 8 Mayıs'ta Novorossisk'e gitmek üzere Trabzon'dan motora biner, ayın yirmisine doğru Moskova'ya varır ve öneri Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin'in bürosuna ulaştırılmış olur. İşte ilk önerinin hikâyesi budur*.[802]

Kâzım Karabekir sabırsızlanmaktadır. Kızılordu'nun Azerbaycan'a girmesinden sonra Karabağ'a doğru ilerlediği haberinin gelmesi, Gümrü'de Taşnak Hükümeti'ne karşı Ermeni komünistlerinin ayaklanması, ve Erzurum'a gelen Kâzım Bey'in (Orbay) Kara Vasıf'ın Enver Paşa'yla, Mustafa Kemal'in de Talât Paşa'yla, Sovyetlerle ilişkiler konusunda yazıştıklarını anlatması Karabekir'i tümüyle endişelendirir. Bu endişelerini 5 Mayıs'ta Mustafa Kemal'e, uzun bir telgrafla bildirir ve heyetin bir an önce gönderilmesini ister.[803]

> Moskovaya hey'et gönderilmesi hakkında henüz Ankaradan bir haber yok. Ankara tarikile gelen Erkânıharp Kâzım Beyin verdiği malûmat şayanı dikkat! Diyor ki: Enver Paşanın sekiz maddeli mektubu 15/Şubatta Kara Vasıf Beye verilmiş, bu da Mustafa Kemâl Paşaya vermiş. Ayrıca Talât Paşa Mustafa Kemâl Paşaya yazmış, Mustafa Kemâl de cevap vermiş. Yani Mustafa Kemâl Paşanın malûmatı altında Enver ve Talât Paşalar Moskova ile temasta olup Türkiye namına çalışıyorlarmış. Moskovaya selâhiyettar hey'et gönderilmesi ve İttihad rüesasının bu haberim olmayan mesaisini doğru bulmadım. Şark işleri benim vasıtamla görülecekti, birbirinden habersiz iki mesainin birbirine zid neticeleri memleket için büyük zararlar getirebilir. Bundan başka Mustafa Kemâl Paşanın Talât Paşa ile muhaberesi Hey'eti Temsiliye zamanına ait olduğu anlaşılıyor. Büyük Millet Meclisi reisi sifatile bu geçen maceraya ne deniliyor acaba? Harbi Umumî faciası hesabını henüz vermeyen ve haricen dahilen fena bir şekilde görülen İttihat ve Terakki rüesasını harekâtı milliyeye karıştırmak muvafık mıdır? Millet Meclisi buna ne diyecektir? Malumat ve mutalâatımı şöylece yazdım:
>
> Erzurum: 5/Mayıs/1336
>
> Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine
>
> Bakû Komünist Fırkası delâletile Moskova Bolşevik Şûrasına iblâğ olunacak meclisi âlinin teklifnamesi derhal Trabzona verilmiş ve muktezi tedabir yapılmış ise de Bolşevik ordusunun sükûnetle ve hüsnü kabul ve istikbal suretile Azerbaycana girmesinden mütehassil vaziyeti cedide üzerine Batum ile Bakû muvasalası İngilizlerin tesirile kapanmıştır. Bu tarikle isaline çalışılan muharrerat bu kerre Bayazıt ve Nahcivan tarikile ve 11. Fırka tarafından müntehap güzide zabitan vasıtasile dahi gönderileceğinden buna ait tedabir de istimâl kılınmıştır. Ancak Azerbaycana giren islâm ordularının bir kısmı Karabağ üzerinden Ermenistana karşı harekete hazırlanmakta oldukları Erivan havalisinden mevsukan bildirildiği gibi son malûmata nazaran da Gürcistan bolşeviklere karşı seferberlik yaptığı cihetle Azerbaycan cephesinden muhtelif bolşevik kuvvasının Gürcistan hududlarına teveccüh ettiği de anlaşılmaktadır. Bu vekayiin zuhur ve cereyanı bizi ağlebi ihtimâlat yakın zamanda islâm bolşevik ordularının aksamı ile birleşecek ve teati efkâr ve müşavereye tabii bir bolşevik ordularının aksamı ile birleşecek ve teatii efkâr ve müşavereye tabii bir sevk ile icbar eyleyecektir. Binaenaleyh Moskovaya gitmek üzere sür'ati ihzarını arz ve teklif ettiğim büyük ve muhtelit hey'eti muktedireye bir kerre daha nazarı dikkati samilerini ehemmiyetle celp eylerim. Şimdiye kadar milletin lisanı talep ve mes'uliyetinden hakikî mümessil sifatile kimse ile henüz teması müzakereye gelmemiş olan bolşevik karargâhı umumisinin ilk vasıtasile olacak temasta teati edilecek olan esaslı hiç bir fikre ve selâhiyettar bir hey'ete malik olmamak iyi bir şey olmayacaktır. Muktedir ve selâhiyettar hey'etin hemen Erzuruma müteveccihen yola çıkarılması

[802] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 141. "Bayezıt kuryeleri Teğmen Kâmil ve Celâl Efendiler 6 Mayıs'ta Bayezıt'tan yola çıkarak 5 Haziran'da Bakû'ye varırlar. Fakat orada TKP'nin başında Mustafa Surhi'yi bulurlar. Onun verdiği mektup, kitap ve broşürlerle geri dönerken Şuşa çevresinde eşkıyalar tarafından öldürülürler."

[803] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 142. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

elzemdir. Hukukşinastan gayrı bazı âzâlar Erzurumdan dahi ikmâl olunabilir. Efkârı saibenin ve talimatı lâzimenin evvel emirde şifre ile de tebliğine müsaade buyurulmasını arz ederim.

2 - Hâdisatın inkişaf etmiş olan safahatına göre daha bazı mevadı mühimmenin şimdiden ve meclisi âli tarafından hal ve tesbit ve alâkadarana iblâğ olunması da pek elzem ve zaruridir. Buraya gelen miralay Kâzım Beyin vermiş olduğu malûmattan ve bahseylediği muhaberattan anlaşılıyor ki Enver ve Talât Paşalarla rüfekası bolşeviklerle ve Moskova ile sıkı bir temas ve alâkayı muhafaza etmekte ve zatı samileri de bu maceraya muhabere suretile vakıf bulunmaktadır. Binaenaleyh muhtacı hal' ve iblağ hususat şunlardır:

a) Yarı bolşevik orduları hududlarımıza doğru gelirken ve Türkiyenin mukâdderatı ve müstakbelen beşerin halâsı namına yapılacak müzakerat sırasında İslâm orduları aksamına istinaden veyahutta Anadoluda yeniden İngiliz aleyhine açılmış olan mücadelâta iştirak emelile Enver, Talât, Cemal Paşalarla rüfekası ve keza Halil ve Nuri Paşalar gelirlerse bunlar nasıl telâkki ve kabul olunacaktır? Şûrasız, meşveretsiz ferdi kararlar yüzünden vatan ve milletin bugünkü enkazı mevcudesi nelere mal olduğu malûmu devletleridir. O halde bu zevat gelir ve onlar da bu kerre iadei haysiyet namı altında yeni bir intikam sevdasına tebaan işe karışmak ve hatta baş olmak ve daha basiti de komite cereyanlarını feverana getirmek isterlerse millet bunu nasıl telâkki ve ne derecede kabul ve himaye veya müsamaha edecektir? Bütün bu işlerin avakibini derin bir nazar, müsmir fikirlerle tahlil ve ondan sonra tesbit lâzımdır. Bundan başka bu günkü şekli tesanüde kadar getirilmiş olan Anadolu harekâtı ancak işde halâsı vatan gayesini istihdaf eden ve her gûna fırka hissinin fevkinde olan umumî bir milliyetperverlik cereyanı dava ve takip ve bu gayeler harice ve cihana karşı da taassup ile arz ve izhar olundu. Bütün cihanda ikna edilebilen aksam da bu fikrin husul ve intişarına çalışıldı. Kanaat getirmeyen veyahutta Anadoluyu çürük temeller ve gizli, fasık emeller üstünde gösterip çöktürmeye çalışan haricî ve dahilî düşmanlarımızda bütün harekât ve kuvvayı milliyeyi ancak İttihad ve Terakki çerçevesi dahilinde ve Avrupada bulunan firarilerin ahlâfı tarafından tedvir olunmaktan gibi bir cereyanı muzir ile bu ana kadar da aleddevam aleyhimizde ve düşmanların hesap ve menfaatine bir kin ve hücum idame ettirmektedir. Bu hal bu merkezde iken şimdi haricteki paşalarımız bolşevik cereyanı diye memleketimize dahil olurlarsa o zaman dahilî ve haricî düşmanlarımızın müddeiyatı artık şahitsiz bir surette âlem nazarında tecelli edebilir. Bundan başka milletin haricteki zevatı ve onların bilâ vasıta dahilde göstermek isteyecekleri cehdü gayret velevki en yüksek bir vatanperverlik zemininde bile olsa bir çok âlâm ve mesaibi gören milletin hey'eti umumiyesi olmak itibarile milletin hazmedip edemeyeceğini yine millete sorup onların kalbini ve lisanını söyletmek mecburiyeti vardır. Bununla beraber haricte olan bu zevatın izzeti nefsini kırmamak ve inkisara düşürmemek de muktezaya menfaatimizdir. Zira temamile tayyün ediyor ki Enver ve Talat Paşaların ve hassaten Enver Paşanın şark İslâm ve Türk âleminde büyük bir şöhretleri vardır. Moskova Sovyet Hükümeti bile Şark ve islâm âlemini tahrik için bunların unvanlarından istifade ediyor. Şu takdirde bütün bu ahval ve ledeyyinat karşılaştırılarak en makul ve mutavassıt bir karar ittihazı muvafik olur. İhtimal ki paşaların Şark âlemindeki unvan ve mesaisinden istifade etmek İngiliz aleyhine parlayan ateşi müntehasına kadar vardırmak için şarkta ittihaz edecekleri bir merkezden aleddevam şark namına teşkilât ve propaganda yapmak zaten bolşevik âlemi nezdinde milletimizi tanıtacak ve vatan ve milletimiz hesabına propaganda edecek haricî bir komitemiz de mevcut olmasından nâşi bolşevik plânlarının hututu asliyesi üzerinde haricen çalışmalarının faideli olacağını anlatmak ve münasip vasıtalarla Anadolu ricali ile de temaslarını muhafaza etmek ve fakat her halde bugün Anadolu hududu mesaisini ve şekli idaresini yalınız Anadoluda mevcut olan evlâdı vatana terk ile bir tarzıhal ve telif bulmak ve bunu ilk temasta veyahut imkânın bahşedeceği ilk müsait fırsatta kendilerine iblâğ eylemek lazım gelir. Halil ve Nuri Paşaların da dahilde değil haricte müsmir ve azami surette çalıştırılması lâzımdır. Müşarüileyhim meselâ bolşevikler Musul ve Bağdat ve İran havalisine umumî bir hareket yapmak isterlerse bu plânın tatbik ve icraatında pek müsmir ve kavi vasıtaları ve kumanda hey'etleri olabilirler. Ve bu suretle yine vatanımıza ve dolayısile büyük hizmet ve istifadeler temin etmiş olurlar. İşte pek mühim olan ve şimdiden mevzuu bahis ve takdir olması lâzımgelen hususatı gerek meclisi âlinin bir ferd ve âzâsı ve gerek Şark cephemizin bir mes'ulü sıfatile bu maruzatımı takdim ediyorum. Bu babda milletin nebean eden hakikî âmali ve buna müstenit tedabir ve teklifi ya hey'eti umumiyede veyahut meclisi âliye karşı mes'ul vükelâyı icraiyede kemâli ciddiyetle mevzuu müzakere buyurulup ona göre talimatı lâzime ve sariha verilmesine delâlet ve inayet buyurulmasını arz ve rica eylerim.

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir[804]

Kâzım Karabekir'in 5 Mayıs 1920 Çarşamba tarihli günlük kaydı: *Silsile-i meratibe hürmet için İsmet'e de şedîd yazdım. Sahillerden haberim olmadan müfreze istiyorlar. Moskova'ya gidecek heyetin bir an evvel gitmesini tekit ettim. Kâzım Bey (Erkân-ı Harbiye Reisi olacak) diyor ki: Enver ve Talat Paşalar Moskova ile münasebette. Kemal Paşa'nın da haberi var. Muhabere de etmişler! Bunu da yazdım*.[805]

6 Mayıs 1920. Muhalefetleri sebebiyle Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresinden itibaren husumetini celbeden TBMM Trabzon mebusu Eyüboğlu İzzet ile Gümüşhane mebusu Ziya, Ankara'ya ulaşmaya çalışırlarken Samsun-Çarşamba yolunda eşkıya kılıklı kişilerce öldürüldüler. *Öldürülenlerle birlikte yolda bulunan öteki beş milletvekili, olayın basit bir eşkiyalık olmadığını 9 Mayıs 1920'de düzenledikleri bir tutanakla saptarlar*.[806]

6 Mayıs 1920 tarihli İngiliz istihbarat raporu, Heyet-i Temsiliye'nin Azerbaycan, Afganistan, Hindistan, Bolşevik Rusya, İtalya, Bulgaristan ve kimi öteki ülkelerle ilişki kurmak için yapmakta olduğu gizli temaslar hakkında bilgi veriyor; Nuri Paşa aracılığıyla Azerbaycan yönetiminden 400.000 sterlin tutarında yardım sağlanmaya; oradaki Müsavat Partisi'nin yönetimden düşürülerek yerine İttihat Partisi'nin getirilmesine ve Bolşeviklerle ilişki kurulmasına çalışıldığı bildiriliyor; "Heyet-i Temsiliye"nin örgütü ve "Bakanlıkları" hakkında bilgi veriliyor.[807]

7 Mayıs 1920. İspanyol *El Sol* gazetesi, *"The Chicago Tribune" gazetesi muhabiri Paul Williams tarafından kaleme alınan "Müttefiklere Karşı Türkiye: Jöntürkler Hazırlıklı" başlıklı makale*yi iktibas ediyor. *Makalede, 6 Mayıs* [24 Nisan (ÖFA notu)] *tarihinde, milliyetçi Türklerin Kongresi'nin Ankara'da ilk toplantısını yaptığı, kongreye, müttefikler Anadolu topraklarını boşaltana veya Türklerin müttefikleri kovmasına kadar Türkiye'nin bağımsızlığı için çalışmaya ve mücadele etmeye ant içmiş farklı bölgelerin şeflerinin katıldığı bildirilmiştir. Savaşın parolasının "Ya istiklal, ya ölüm" olduğu ve müttefiklerin antlaşmayı yürürlüğe koyması durumunda büyük ve şiddetli bir tepki alacaklarından korkulduğu ifade edilmiştir. Uzunca makalenin devamı şu şekildedir*:

> Binlerce ve binlerce Jöntürk, sadece Müslüman dünyasının gücü ve yardımcısı olduğu için Türkiye'yi ezmek isteyen tek bir Haçlı Hıristiyan kalmayana kadar anlaşma yapılmayacağına ikna edilmiş durumda. (Kendilerine göre) Hilafet ruhuna son vermek isteyen yabancı güçleri kovmak için mücadelede ölmeye hazırlar.
>
> Geçim kaynakları var ve cephaneleri bol gibi görünüyor. Milliyetçiler bu iki husus yüzünden endişeli değiller. Mevcut durumu mükemmel bir şekilde idare ediyorlar ve birçok başarı ile motive olmuş durumdalar. Şu an geriye kalan Türkiye'ye hâkimler ve onu yönetmek için bir hükümet oluşturuyorlar.
>
> İnançlılar tarafından bu sabah (6 Mayıs) eski Merkez Cami'de yapılan toplantı oldukça anlamlıydı ve "hoca" bir saate yakın din hakkında değil, sadece ülkenin durumuyla ilgili konuştu.
>
> İbadetlerini tamamlayan Kongre temsilcileri, askeri bir eskortla toplantının yapılacağı yere yürüyerek gittiler. En önde yaşlı ve aksakallı hoca ile ileri gelenler ve dini bayrağı taşıyan kişi vardı. Arkada içerisinde peygamberlerin sakal tellerinin bulunduğu kutuların taşıyıcıları vardı.
>
> Hepsi yeni bir Normal Okul'un bir salonunda toplandılar ve Şerif Bey'i geçici başkan seçtiler. Hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa hemen söz aldı ve müttefiklerin Türkiye ile imzalanacak olan antlaşmada 14 Wilson ilkesinden hiçbirini dikkate almadıklarını beyan etti. Ardından, müttefiklerin verdikleri sözleri tutmadıklarını ve antlaşmaya Hükümetin değil ancak halkın karşı koyabileceğini sözlerine ekledi. Mustafa Kemal, toplantıya katılanlardan, İstanbul'da İngilizlerin esiri olan Halife'nin bir halefini aramayı düşünmemelerini istedi, ancak

[804] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 703-705.
[805] Kâzım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, 2009, c. 1, s. 677.
[806] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1194.
[807] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 126.

aksine, onu bağımsızlığına kavuşturana kadar mücadelenin hız gevşetilmemesi gerektiğini belirtti. Konuşmacı [*M. Kemal (ÖFA notu)*], cumhuriyet kurulmasına karşıtlığını bildirdi. Ona göre, mevcut durum, sadece geçici bir hükümet gerektiriyordu. Konuşma sona erdi ve toplantının devamı ertelendi.

Toplantıya 324 kişi katıldı, bunların 50'si Parlamento'dandı (Osmanlı Mebusan Meclisi) ve Meclis'le aynı fikirde oldukları için İstanbul'un yeraltından gelmişlerdi. Temsilciler, İstanbul Hükümeti ile aynı sistem kullanılarak seçilmişti ve aralarında İstanbul Parlamentosu'nun sözcüsü Celaleddin Arif Bey, Ali Rıza Paşa hükümetinin Harbiye Nazırı General Fevzi Paşa, Fuad Paşa, Halife'den hemen sonra en etkili dini kişi olan Mevlevi Tarikatı lideri Abdulhalim hazretleri, Cemil Bey ve daha pek çok kişi vardı.

***

Halen müttefiklerin bize uygulamak istedikleri barış şartlarının saçma ve gerçekleşmesi imkânsız olduğunun farkına varmalarını bekliyoruz; ancak bu beklentiden vazgeçmek zorunda kalırsak, bunu dış yardım olmadan gönüllü olarak yapacağız." Bu açıklama, bugün, benim Bolşevik Ruslarla milliyetçiler arasında bir yakınlaşma olma ihtimaliyle ilişkili bir sorum üzerine Mustafa Kemal tarafından verilen cevaptır.

Muhafazakâr siyasi eğilimden diğer bazı Türk milliyetçileriyle yaptığım görüşmelerde, müttefiklerin Türk sorunlarının çözümünde vicdansız bir şekilde hareket ettiklerine tamamen inandıkları ve bu nedenle de milliyetçilerin, müttefik programlarının gelişimine karşı koymak için ellerinden gelen her yolu deneyecekleri izlenimine kapıldım.

Bu milliyetçiler, tam bir inançla, bir millet olarak Türkiye'nin tam olarak imha edilmekle tehdit edildiklerini varsayıyorlar ve İstanbul'daki Sultan ve Halifelerinin İngilizlerin esiri olduğuna ve bağımsızlığını kaybettiğine inanıyorlar. Onun fermanlarının, İngilizlerin yaydıkları emirlerden başka bir şey olmadığını tahmin ediyorlar.

Hepsi, mütareke imzalandığı sırada mevcut Türk topraklarının bütünlüğünü ve bu toprakların bağımsızlığının korunması ve kendileri tarafından yönetilmesi için Başkan Wilson'un 14 ilkesinin uygulanmasını talep ediyor.

Türkiye'nin önemli kadınlarından biri olan Halide Edip Hanım, bugün bana şunları söyledi:

"Wilsonculuk mu yoksa Bolşeviklik mi daha iyi karar vermek zorundayız. Kendi savunmamız için Rusya'yı mağlup eden harekette birleşmeliyiz. Bolşeviklik bizim için çok az bir farklılık içeriyor ve bizim ihtiyaçlarımıza daha iyi uyarlanabilir. Rus Bolşeviklerin gönderilmesini beklemiyoruz fakat Rusya'da Müslümanların bizimle aynı zamanda savaşmaya hazır olmaları muhtemel. Ayrıca, Bolşevik altınına sahip olacağız ve Hindistan'daki ortak düşmana karşı savaşacak farklı hareketlerle anlaşma yapabiliriz.

Müttefikler antlaşmayı yürürlüğe koymamalı ve İstanbul boşaltılmalı. İngilizlerin, İslam'ın kalbini boşaltmadıkları sürece Asya'da barış olmayacağını anlamasını bekliyoruz. İngilizlerin İstanbul'daki varlıklarından mustarip olmaktansa, Rusları İstanbul'da görmeyi tercih ederiz. Anadolu, denize ulaşmak için her zaman İzmir'i düşünür. Rusya ile İstanbul konusunda bir anlaşmaya varmamız çok mümkün. Ruslarla bizim ezeli düşmanlar olduğumuz aşikâr, ancak bugünkü durumda, biz sürgünde iki halkız ve ortak duygudaşlık bağı bizi birleştiriyor. Lenin, bir Turan ailesini devam ettiriyor ve Türkleri iyi tanıyor. Rus halkı da bizi diğer herhangi bir halktan daha iyi anlıyor."[808]

El Sol gazetesi "Milliyetçiler Dış Müdahaleyi Kabul Etmiyorlar" sernameli haber neşretti. *Türk Hükümetinin milliyetçilerden bilgi almaya çalıştığı, Sadrazam'ın Ankara'ya bir temsilci göndererek Mustafa Kemal Paşa ile görüştüreceği ve muhtemelen gönderilecek kişinin Nureddin Paşa olacağı belirtilmiştir. Haberde, müttefiklerin, Türkiye ile imzalanacak barış antlaşmasında, İzmir'in ve Kilikya'nın Türklere iadesi gibi önemli bir indirim yapmaya hazır olduğunun söylendiği, bu teklifin hiçbir doğu vilayetinin Ermenistan'a verilmemesi, Edirne'nin Türkiye'ye iadesi ve Halife'ye herhangi bir dış*

[808] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 274-276.

müdahalenin olmaması konusunda ısrarcı olan milliyetçiler tarafından reddedilmesinin mümkün olduğu belirtilmiştir.[809]

10 Mayıs 1920. TBMM Hükümeti beyanname neşretti: *Gerek Siyaset-i hariciye, gerek vaziyet-i dahiliyemizin istilzam edeceği [gerektirdiği] tedabir-i askeriye ve bir mecra-yı salimde cerayan edebilmek için Kuva-yı Milliye, teşkilat-ı muntazamaya ilhak edilerek resmi bir mahiyete koymak üzere tedabir-i mukteziyeye [gerekli tedbirlere] tevessül edilmiştir*.[810]

12 Mayıs 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, *Cenevre'den alınan 12 Mayıs 1920 tarihli ve J/S/867 No.lu bir raporunda, Berlin'de Egyptian Committee'nin silâh ve cephane satın aldığını ve İtalya üzerinden Türkiye'ye ve Mısır'a yolladığını bildirdi. Taşıma işini Lloyd Trestino adlı bir İtalyan şirketi yapmaktadır. Amiral de Robeck, bu raporun eldeki istihbaratı doğruladığını* belirtti.[811]

> Ankara Hükümeti ile İtalya arasında silah ticaretinin yapıldığı ikinci yol, TBMM'nin açılmasından sonra oluşturulan bir "Mübayaât Komisyonu"nun İtalya'ya giderek silah ve diğer savaş malzemesi satın almak için yaptığı çalışmalardır. Meclisin açılmasından bir süre sonra Galip Kemalî Bey'e bir telgraf gönderen Fevzi Paşa, Antalya'da teslim edilmek üzere İtalya'dan uçak benzini istemişti.[812]

13 Mayıs 1920. Erzurum'da münteşir *Albayrak* gazetesinde Mithat'ın (Güneri) "Halkçılık" nam makalesi neşredildi. *Yönetim, eğitim, aile, çocuk eğitimi ve benzeri konularda* Bolşevik *görüşlerini yazmaktadır.* Gazetede yayımlanan bir başka yazı:

> Hafta içerisinde memleketimize bir kafile girdi. Bunlar iki ay evvel Bakü'de kurulan Şark Kongresine iştirak etmek üzere gönderdiğimiz murahhaslardı. Bize komünizm inkılabının esaslı hatlarından haber getiren bu kafilenin ardından da bir iki simanın şehrimize dahil olduğunu gördük.
>
> ... bu ikinci gruptan, onların [İttihatçı şeflerin] Rusya'da kalan arkadaşlarından bahisle, memleketi ateşler içinde bırakıp mütarekeyi müteakkip yurtdışına kaçtıklarını, binaenaleyh Anadolu adına söz söylemeye haklan olmadığını, Büyük Millet Meclisi'nin bu hususu dikkate alacağını ve alması gerektiğini ifade etmekteydi.[813]

14 Mayıs 1920. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. *Collaro 14 Mayıs 1920 tarihli raporunda bölgesinin tamamen Kemalistlerin eline geçtiğinden bahsetmektedir. Collaro İstanbul Hükümeti'nin bölgedeki son kalıntısının eski Kaymakam Galib Bey olduğunu yazmaktadır. Collaro'ya göre yeni Kaymakam Hüsnü Bey Giresun'da sadece bir figüran olarak bulunmakta, bütün güç Osman Ağa'nın ellerinde toplanmaktaydı. Collaro raporunda Ankara'dan periyodik olarak talimatlar geldiğinden bahsetmektedir. Ankara'dan gelen talimatlarda bölgede güvenliğin sağlanması, Hristiyanları tedirgin edecek şeylerden kaçınılması ve yabancılarla ilişkileri bozacak faaliyetlere girişilmemesi emrediliyordu. Collaro verilen bu talimatlar sayesinde Kazada güvenliğin normale döndüğünden ancak ticaretin felç olmasına rağmen vergilerin iki-üç katına çıkmasından dolayı halkın vergiler karşısında ezildiğinden bahsetmektedir*.[814]

---

[809] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 276-277. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[810] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 367.

[811] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 125.

[812] Söylemezoğlu, *30 Senelik Siyasî Hâtıralarımın Üçüncü ve Son Cildi*, s. 428; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 318.

[813] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 111-112.

[814] *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/46; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920),* 2021, s. 353.

Mayıs 1920 Ortası. Sovyet Rusya Kafkas Askerî Devrim Konyesi Üyesi G. K. Orconikidze, Petrograd'a telgraf keşide eyledi. Orconikidze, *Halil Paşa'ya Kafkas Cephesi yedeklerinden "1500 tüfek, 20 ağır top, 30-40 adet hafif top, bir miktar mermi ve 50-60 adet makineli tüfek" verebileceklerini* söylemiştir.[815]

15 Mayıs 1920. Fransız komünist *L'Humanité* gazetesi, Paul Louis imzalı makale neşretti: *Türk milliyetçiliği, Batılı Devlet adamlarının toprak kazanma aç gözlülüğünde gösterdikleri aşırılık nedeniyle işledikleri bütün hatalardan birer silâh gibi yararlanıyor. Mustafa Kemal, sadece, mevcudu çok farklı tahmin edilen bir ordunun generali değildir; seçilmiş mebusları ve bakanlarıyla beraber bir de hükümet kurmuştur ve iktidarını Bâb-ı Âlî iktidarının karşısına dikmektedir; Mustafa Kemal bunu, İngiltere Sultanı vesayet altına koyduğu, ve bizzat kendisi gerçek Türk geleneğini savunduğunu ileri sürdüğü için Osmanlıların gözünde daha büyük prestijle başarmaktadır*.[816]

16 Mayıs 1920. *Halil Paşa ile Fuat Sabit 16 Mayıs'ta Bakû'den Moskova'ya gelir, birkaç gün sonra Ankara'nın ilk resmî önerisini getiren kurye İbrahim Efendi de Moskovaya ulaşır*.[817]

> Halil Paşa Moskova'ya gelir gelmez Çiçerin ve yardımcısı Lev Mihailoviç Karahan ile görüşür. Antiemperyalist bir cephe önererek silah ve maddî yardım ister, Ayrıca Anadolu'dan bir heyetin dostluk ve ittifak anlaşması yapmaya geleceğini müjdeler. Çiçerin doğudaki millî hareketlere yardım etmeye kararlı olduklarını, ancak verecekleri silahların bir gün kendilerine karşı yöneltilmesinden çekindiklerini belirtir. Bunun üzerine Halil Paşa ile birlikte bulunan Fuat Sabit, Anadolu hareketinin niteliği konusunda ayrıntılı açıklamalara girişir, ilerde Kemalist ideolojinin temelini oluşturacak olan değerlendirmeler yaparak, Anadolu hareketini sınıfsız bir toplumun tümü ile emperyalistlere karşı verdiği bir mücadele olarak nitelendirir. Çiçerin bu konuda bir rapor ister, Fuat Sabit'in hazırlayıp 24 Mayıs'ta Çiçerin'e vereceği bu rapor Anadolu hareketinin ideolojisini gösteren ilk belgelerden biri olması nedeniyle çok önemlidir.[818]

Bursa Valisi Hacim Muhiddin (Çarıklı), Çerkes Edhem ve Tevfik kardeşlerle görüştü.[819]

17 Mayıs 1920. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinde yayınlanan *"Türkler Umutsuz", "Barış Şartlarının İlk Etkisi" başlıklı İstanbul muhabirinin gönderdiği haberde barış şartlarının büyük umutsuzluk yarattığı, haksız ve kabul edilemez olduğu dile getirilmiştir. Ulusçu karşıtı Peyam-ı Sabah Gazetesi editörü Ali Kemal'in Türkiye'yi bu noktaya Ulusalcıların ve İttihat Terakki'nin getirdiğini iddia ettiği, şartların Türkiye'nin bütün bağımsız Ulusal hayatını kaybettireceğine dair söylemi yer almıştır. Bu haberin hemen altında "Kemal'in Hükümeti" başlıklı bölümde Meclis'in 24 Nisan'da toplandığı, Mustafa Kemal Paşa'nın uzun bir konuşma yaptığı belirtilirken, İngilizlerin her zaman olduğu gibi kötülendiği, Meclisin yürütme organı olarak çalışacağı, Ulusal Meclis hakkında kötü konuşan, suç işleyen veya düşman propaganda yapanların idam cezasına çarptırılacağı dile bildirilmiştir. Bu haberlerin devamında "Enver'in Haberleri" başlığı altında Tahran'dan bildirildiğine göre Enver Paşa Rus-Tatar karışımı 50.000 kişilik ordusu ile Bakü'ye ulaştı. Gürcistan ile Batum'a karşı yoğunlaşmak ve Mustafa Kemal ile bir bağlantı noktasını etkileme niyetinde*.[820]

18 Mayıs 1920. Hacim Muhiddin, Şeyh Sünusi'yle görüştü.[821]

---

[815] Rem Kazancyan, *Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri*, 2000, s. 25.
[816] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 102.
[817] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 144.
[818] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 144. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[819] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 240-241.
[820] The Times, 17 May 1920, *Turks Despondent*, p. 13; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 87-88. Haberin Enver'le alakalı kısmı, asılsızdır.
[821] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 241.

20 Mayıs 1920. Hacim Muhiddin, *20 Mayıs 1920 notunda Şeyh Servet Efendi'yle (Yeşil Ordu ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kurucusu) Bursa üzerinden Gemlik, Orhangazi ve Reşadiye'ye yolculuk yaptıklarını yazmaktadır. Şeyh Servet'le geç vakte kadar otururlar ve şu notu düşer: "Şeyh Efendi ile ..... ile uzlaştık". Bu tarihte Yeşil Ordu Cemiyeti kurulmuş ancak henüz Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası gündeme gelmemiştir. Bu nedenle uzlaşılan konu Yeşil Ordu olsa gerek. Ancak Teşkilat-ı Mahsusa'cı Hacim Muhittin burada sansür uyguladığına göre (eğer transkripsiyon yapan uygulamadı ise) çok önemli ve gizli bir durum var demektir*.[822]

21 Mayıs 1920. Roma'daki *Kemalistler hesabına silâh satın almakla görevli* Kaimmakam (Yarbay) Edib (Servet Tör)[*], İttihadçı Halil (Kut) Paşa'ya mektub gönderdi. *İtalyanların her bakımdan kendisine yardımcı olduklarını ve bu mektubun eski jandarmalardan albay Maneda aracılığıyla gönderildiğini bildiriyor*.[823]

> Mustafa Kemal Paşa'nın doğrudan ilişki kurduğu İttihatçılardan birisi, İngiliz istihbarat raporlarının da, Mustafa Kemal Paşa'nın temsilcisi olarak niteledikleri eskiden kurmay yarbay olan Edib Servet Bey'dir. Kendisini, "Mustafa Kemal Paşa'nın resmî temsilcisi" olarak tanıtan Edip Servet Bey, Roma'dan Halil Paşa'ya 21 Mayıs 1920'de gönderdiği mektupta, "Ben, Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve tensibi üzerine Mart bidayetinde Roma'ya geldim" diye yazmıştır.[824]

---

[822] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 241.

[*] TBMM sicil dosyasındaki terceme-yi hâlinde, İttihadçı istihbarat Kurmay Yarbayı Edib Servet'in Roma'daki gizli ve kısa mümessilliği zikredilmemiştir: "Edip Servet (Tör) İstanbul (527) 15 Nisan 1880 (1296)'de Adapazarı'nda doğdu. Babası **Servet Paşa**, annesi **Emine İfakat Hanım**dır. Evli, iki çocuk babasıdır.
San'a Askerî Rüştiyesi, Kuleli İdadisini bitirip Harp Okuluna girdi. 26 Aralık 1898'de teğmen olarak diploma aldı.
1903-1904'te Alaşehir Taburunda, 1908'de 19 uncu Alay, 4 üncü Tabur Bölük Komutanlığında, 1908'de İzmir Mevki Komutanlıklarında çalıştı.
1909'da Kurmay Okuluna girdi. 1912'de Kurmay oldu. Aynı yıl Balkan Harbine Başkumandanlık Karargâhında, Aydın Fırkası Kurmaylığında çalışarak katıldı. 1913'te Londra'daki Sulh Konferansına askerî müşavir olarak katıldı. Aynı yıl Veliaht **Yusuf İzzettin Efendi** Seryaverliğinde bulundu. 1913-1914'te 3 üncü Fırka Kurmay Başkanlığı yaptı. 1914'te Birinci Kolordu Kurmay Birinci Şube Müdürlüğünde aynı yıl Müdür Yardımcılığında ve 1915'te Çanakkale 15 inci Kolordu Kurmay Başkanlığı ve 2 nci Kolordu içinde İstihbarat Şubesi Kurmay Başkanlığında bulundu.
15 Mart 1916'da kaymakamlığa yükseldi ve 11 inci Fırka Kumandanlığı Kafkas Cephesine verildi. 1916-1917'de 3 üncü Kafkas Komutanlığında Gazze'de çalıştı. 1917'de Osmanlı delegesi olarak Ukrayna'da bulundu.
Mütarekede İstanbul'da Ordu Dairesi Başkan Yardımcısı oldu. 1918'de Mütareke Komisyonunda ve Üsera (Tutsaklar) Komisyonunda çalıştı.
Şubat 1920'de özel bir görevle Ankara Heyeti Temsiliyesi tarafından Romanya'ya gönderildi. Romanya'dan Nisan 1921'de Ankara'ya döndü. Ordu Dairesi Başkanlığına getirildi. Depo Kıtaları Müfettişliği, Suriye Sınır Tayini Komisyonu Başkanlığı yaptı, Beyoğlu Mutasarrıf Vekilliğinde bulundu. Hilafet Seryaverliği yaparken, istemi ile emekli oldu. Maden Müdürlüğü yaptı.
TBMM'nin II nci Dönem ara seçimlerine katıldı. 12 Ekim 1925'te yapılan seçimde 1135 oy alarak İstanbul'dan milletvekili seçildi. Mazbatası 14 Kasım 1925'te onaylandı.
Hariciye Komisyonunda çalıştı. Madenlerden alman resim bedelinin azaltılması hakkında kanun teklifi, Musul meselesi hakkında soru önergesi vardır.
III inci Dönem İstanbul, IV, V, V I , VII ve VIII inci dönemlerde Gümüşhane milletvekili olan **Edip Servet Tör**, Eylül 1960'ta öldü." Kâzım Öztürk. (1994). *Türk Parlamento Tarihi: TBMM – II. Dönem 1923-1927* içinde (c. 3, s. 422-423). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

[823] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 168.

[824] Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 232-233.

22 Mayıs 1920. *Corriere d'Italia* gazetesi Paris muhabiri "V.R."nin haberini "Asya'yı Ayaklandırmak İçin Bolşevikler ve Müslümanlar Arasında Anlaşmalar" başlığıyla neşretti. *Makale, İsviçre'yi "Panislamik huzursuzluk merkezi" olarak nitelemiş ve Alman rolü problemini ortaya koymuştur*.[825]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, Madrid'e "Durum Hakkında" başlıklı rapor gönderdi. *Elçi raporunda, Milli Mücadele ulemalarının bir araya gelerek Bolşevik kuvvetleri ve Milli Mücadele'nin işbirliği yapmasının önünde dini bir engel olup olmadığının tartıştıklarını belirtmektedir. Toplantıda, Bolşevik eğilimlerini kabulün ya da bu eğilimlere müsamaha etmenin İslam öğretilerine uygun olup olmadığını incelenmiştir. Söz konusu toplantıyla amaç; kendilerine hükmetmek isteyen İtilaf Devletleri'ne karşı mücadelelerinde, Müslümanlar ve Bolşevikler arasında işbirliğine izin vermektir. Elçi Servert, bu gelişmeyle, Mustafa Kemal Paşa'nın Jön Türklerden ayrıldığını öne sürmektedir. Zira Jön Türkler ve Enver Paşa, dini kayıtsızlıkları nedeniyle, Bolşeviklerin, Türklerin amaçlarına hangi noktada katıldıkları konusunda hassas olmamışlardır. Oysa Mustafa Kemal Paşa, bu konuda hassas olduğu gibi, Milli Mücadele'yi Bolşevik fikirleriyle ilişkilendirmeyi reddetmektedir. Millet Meclisi adına Müslüman ve Hristiyanlara -hem kendilerine hem de mallarına- eşit davranılması yönünde emir veren Mustafa Kemal; "Anadolu, medeniyet adına birçok gaddarlık yapan Avrupa medeniyetine rehberlik edecektir" diye duyurmuştur*.[826]

23 Mayıs 1920. ABD'nin İstanbul'daki Askerî İstihbarat Dairesi Başkanı Binbaşı Devoyantz raporundan: *İstanbul'un Müttefiklerce işgalinden sonra Teşkilatı Mahsusa Erzurum'a gitmiştir*.[827]

24 Mayıs 1920. Bakü Türkiya Komünist Fırkası murahhası İttihadçı Doktor Fuad Sabit (Ağacık), bir muhtıra kaleme alarak Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e sundu. Fuad Sabit'e göre *halkı ezen ve tekâmülünü durduran sebeblerden biri de kültürün din tesirinden azade olmamasıdır*. İlerlemenin önündeki dinî engeli kaldırmak ise *Türkçülük yani Harsta milliyetçilik* temin edecektir. Ancak, halktaki mevcut milliyetçilik, *harsı tekâmülün ve kuvvei cismaniye ile ruhaniyeyi tamamile ayırd edecek ve halifenin dünyevî işlere karışmasını tamamile men edecek hükûmetin Cumhuriyet esaslarında teessüsünü temin edecek mahiyette değildi.* Cumhuriyet idare şeklinin parti programından önce *vicdanlarda* zemin bulması, mühim bir vaka cereyanıyladır: *Padişahın İtilaf siyasetine alet olması Anadolu münevverlerini ve köylüsünü uyandırdı.*[828] Fuad Sabit, *Anadolu'da yönetimin Bolşevik devrimden yana olduğunu, proletarya devriminin Anadolu'daki tüm siyasi akımları etkilediğini, sollaşma başladığı ve Sovyet-Şüra eğilimlerinin ortaya çıktığını belirtmektedir*.[829]

27 Mayıs 1920. Almanya'dan yola çıkmış İTC merkez komitelilerden Ahmed Cemal (Paşa), Doktor Bahaeddin Şakir ve Bedri Moskova'ya muvasalat ettiler. Bolşevik Partisi merkez komitesi âzâsı Yahudi Karl Radek'le görüştüler. Ayrıca, Ahmed Cemal *Anadolu hükümet-i inkılabiyesi namına* Sovyet Rusya *Hariciye Komiserliği, Umuru Şarkiye Şubesi Müdürü Kamarad Vajni Jenski* ile de mülakat etti. Mezkûr heyete, konaklamaları için lüks bir rezidans tahsis edildi.[830]

> Almanya'dan Moskova'ya gelmiş bulunan Cemal Paşa ve öteki İttihatçı grubu Berlin'de tanışıp ilişki kurdukları Karl Radek'le görüşürler. 3. Enternasyonal'in genel sekreteri olan Radek onlara o güne kadar yapılan

[825] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 204, dipnot 33.

[826] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 321-322.

[827] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 78.

[828] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 790-792.

[829] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 147.

[830] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 148. "Enver'in hapisten kurtardığı Radek ve Cemal Paşa, çok daha önce Moskova'ya varmışlardır." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 494. "Sovyet Dışişleri Komiserliğinin Cemal Paşa'ya verdiği fotoğraflı kimlik ve görev belgesinde *Anadolu-Türkiye İhtilâlci Hükümeti'nin Temsilcisi* yazılıdır." (Avcıoğlu, 1978, c. 2, s. 494).

görüşmeleri anlatır ve sonra kaldıkları yerde Halil Paşa ve Fuat Sabit'le görüşürler. Cemal Paşa, Mustafa Kemal-Talât Paşa arasındaki yazışmalarda kararlaştırıldığını öne sürerek Anadolu hareketini temsil ettiğini söyler, Fuat Sabit ise buna karşı çıkar. Buna rağmen Cemal Paşa Sovyetlerle bir anlaşma projesi hazırlar. Baha Sait'in 11 Ocak 1920'de Karakol Cemiyeti adına imzaladığı anlaşmanın ve İttihat Terakki özlemlerinin doğrultusunda olan bu proje İran'da ve Hindistan'da devrimler öngörür.[831]

Bursa Valisi Hacim Muhiddin'e (Çarıklı) aid *27 Mayıs tarihli notta ise, aralarında fırka kumandanı Bekir Sami* [Günsav] *Bey, tabur kumandanı Nail, Muhittin Baha, Hakkı Baha'nın da bulunduğu bir grupla toplantı yaparak "ahvali hazırayı müzakere ettik. Bugün de 'selam arkadaş' modasını işittik". Dönemin ideolojik etkilenmeleri kendini dilde göstermeye başlamıştır. Ancak henüz yoldaş kelimesinden söz edilmemektedir*.[832]

28 Mayıs 1920. Taşkent'ten mufarakat etmiş bulunan komünist Mustafa Suphi, Bakü'ye muvasalat etti. *Suphi, İttihatçılann mart ayında Bakü'de kurduğu Türk Komünist Partisi/Bakü Gruppası'm dağıtarak "Türkiye İştirakiyun Teşkilatı" adında yeni bir teşkilatlanmaya gitmiş ve kendisinin yeniden oluşturduğu merkez heyeti ile çalışmaya başlamıştır*.[833]

29 Mayıs 1920. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi:

24 Mart'ta *Jules Michelet* kruvazörü Giresun'da demirlemişti. Osman Ağa kruvazörün geldiğini duyduktan sonra adamları ile daha güvenli bir yerde saklanmıştır. Osman Ağa daha sonra kruvazörle gelen Amiral ile görüşmek istemiş ve Osmanlı Bankası'nın bürosunda Amiral ile görüşmüştür. Amiral Osman Ağa ile görüşmesinde ona çok sert davranmıştır. Amiral, Osman Ağa'ya Giresun'da Hristiyanların başına eğer bir şey gelirse kendisinin sorumlu olacağını söyleyerek onu tehdit etmiştir. Buna karşılık Osman Ağa eğer Rumlar herhangi bir harekette bulunmaz ve dışardan herhangi bir çıkarma olmazsa şehirde sükûnetin bozulmayacağını söylemiştir. Amiral böyle bir şey olmayacağını söyleyerek sadece İstanbul Hükümeti'nin sükûneti ve barışı telkin eden emirlerine uyulması yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Yine 28 Mart'ta Amerikan hücum torpidosu Giresun'u ziyaret etmiştir. Komutan ve birkaç subay gemiden inmiş ve daha sonra Osmanlı Bankası'nda Osman Ağa ile Giresun'daki Rum cemaati hakkında bir görüşme yapmıştır.[834]

30 Mayıs 1920. Mustafa Kemal, Karabekir'e telgraf gönderdi. *Enver ve arkadaşlarının Türkiye'nin memleket ve millet işlerine karışmalarına izin verilmeyeceğini bildirdi*.[835]

Mayıs 1920. Trabzon'da *Enver için mitingler* yapıldı.[836]

Yeşil Ordu Cemiyeti 1920 Mayıs ayında ortaya çıkmıştır:

Anadolu'da halk kütleleri ve özellikle askerler önünde aynı silâhı kullanarak temize çıkmak ve Bolşevikliğin İslâmlığın uygulanmasından başka bir şey olmadığını söyleyerek, Sovyetlerle yapılması zorunlu işbirliğine elverişli bir ortam hazırlamak amacıyla, Yeşil Ordu adında bir dernek kurulmuştur. Bu Cemiyetin Genel Merkez üyeleri: Şeyh Servet [Akdağ, 1880-1962] (Bursa), Dr. Adnan [Adıvar, 1882-1955] (Sıhhiye Vekili), Hakkı Behiç*

---

831 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 145.

832 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 241. "Yenibahçeli Şükrü anılarında *selam arkadaş*ın Bolşevik Partinin parolası olduğunu yazıyor."

833 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 133.

834 *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71/41; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920),* 2021*,* s. 351. "Bu raporlardan İtilaf devletleri temsilcilerinin Giresun'da Osman Ağa'yı muhatap aldıkları ve oradaki tek gücün Osman Ağa olduğunu kabul ettikleri anlaşılmaktadır."

835 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 334.

836 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 219.

* "Marxist olduğu söylenen Hakkı Behiç, Yeşil Ordu'un kurulmasıyla ilgili olarak kendi siyasal görüşünü Ali Fuat Paşaya şöylece açıklamıştır: *Sivas kongresi'ni müteakip Heyet-i Temsiliye'de âzâ bulunduğum zaman harici*

[Bayiç, 1882-1943] (Maliye Vekili), Eyüp Sabri [Akgöl, 1876-1950] (Eskişehir), Yunus Nadi [Abalıoğlu, 1879-1945] (İzmir), Hüsrev Sami [Kızıldoğan, 1884-1942] (Eskişehir), İbrahim Süreyya [Yiğit, 1880-1952] (Saruhan), [Ethem'in ağabeyi, Çerkes] Reşit [1877-1951] (Saruhan), Sırrı [Bellioğlu, 1876-1958) (İzmit), Mustafa [Cantekin, 1878-1955) (Kozan), Hamdi Namık [Gör, 1881-1957] (İzmit), Muhittin Baha [Pars, 1885-1954] (Bursa) ve Nazım [Öztelli-Resmor, 1868-1935] (Tokat) gibi İttihatçı milletvekilleridir. Yeşil Ordu'nun Merkez-i Umumisinden başka Ankara ve Eskişehir'de birer Heyet-i Merkeziye de kurulmuştur. Bütün teşkilatın kâtib-i umumisi, yaygın, fakat yanlış olarak sanıldığı gibi Hakkı Behiç değil, eskiden Harput valisi olan ve B. M. M. açıldıktan sonra Dahiliye Vekâleti müsteşarlığına seçilen Tokat mebusu Nazım beydi. Yeşil Ordu'nun yayılması için Vakkas Ferit* adında bir mülkiye kaymakamı çok çalışmıştır. Ferit'in 1920 ilkbaharında, Meclis'in karşısındaki Millet bahçesinde, ilk resmî Sovyet temsilcisi Şerif Manatov'la birlikte, sosyalizm üstüne konferanslar verdiği bilinmektedir.[837]

3 Haziran 1920. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. İttihadçı Topal Osman'ın *Karahisar'a geldiğ*ini, *mutasarrıf, kadı ve memurları Mustafa Kemal Paşa taraftarı olmadığı için hapse attırdığ*ını bildiriyor.[838]

3 Haziran'da Dışişleri Doğu İşleri Müdürü Voznessenski ile Halil Paşa ve Fuat Sabit arasında bu önerilerle ilgili görüşmeler yapılır. Türk temsilcileri bu konuda kesin bir cevap veremeyeceklerini söylerler. Oysa Voznessenski aynı gün Cemal Paşa ve Bahattin Şakir'le de görüşmüştür. Bu görüşmede Cemal Paşa'ca sunulan Doğu devrimi projesinde Halil Paşa'nın İran başkumandanı olacağı belirtilmiştir. Bu durumda Halil Paşa, Van ve Bitlis konusunda bazı yükümlülüklere girmiş olabilir. O günün akşamı Radek, Voznessenski, Cemal ve Halil Paşalar, Bahattin Şakir ve Bedri Beyler'in katıldığı bir toplantı yapılır. Sovyet Dışişleri'nin Ankara'ya vereceği cevap okunur. Radek, Ermeni sorununa değinir ve batı kamuoyunu yatıştırmak için bazı fedakârlıklar yapılması gereğinden söz eder. Cemal Paşa bu konuda Sovyetlerin arabuluculuğunu kabul eder ve söz konusu illere bir karma komisyonun gönderilmesini önerir. Bu konuyu Mustafa Kemal'e açmayı üzerine alır.[839]

---

siyasetimizi birçok cephelerden tetkik ederken Garbın memleketimizi yok etmek isteyen siyaseti karşısında Şark ve Rus inkılâbına yaklaşmakta memleket için büyük bir ümid-i necat görmüştüm. Müslümam âleminde Rus inkılâbını tâdilen vücuda getirilecek bir sosyalist ittihadı fikrine bağlıydım. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 465, Samet Ağaoğlu, Hakkı Behiç'in *bir çeşit İslâmî komünizm taraftarı* olduğunu, fakat aynı zamanda *Çerkes milliyetçiliği* yaptığını söylemektedir: *Kuvayı Milliye Ruhu*, s. 220. Halide Edip Adıvar'a göre ise, Hakkı Behiç *Türklüğe çok bağlı olmakla beraber; sınıf, servet ve din gibi şeylerin aleyhinde idi. Türkün Ateşle İmtihanı*, s. 148. (Bu zatın dürüst bir kişiliği olduğu anlaşılmaktadır; ancak, kendisini sonradan ciddi bir şekilde hasta edecek olan ruhi dengesizlikler, bu döneminde tomurcuk halinde belirmeye başlamıştır.) Ayrıca bak. Selek, *Anadolu İhtilâli*, *II*, s. 209/n. 12." Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 11-12, dipnot 11.

* "1921'de 41 yaşında olan Vakkas Ferit, aslen Malatyalı olup en son Alacadağ kaymakamlığında bulunmuş eski bir İttihatçıydı. Ankara İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadesinde şunları söylemiştir: *İstanbul'da [Mülkiye Mektebinde] iktisat dersine meraklı idim. Kapital'i ve aksini mütalaa ettim ... Sosyalistliği severdim ... Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile görüştüm. Bana iki kişi gösterdi: Hakkı Behiç ve Erzurum mebusu Necati beyler. Sosyalistliğirne dair bir şeyler sordu. Onları takdim ettim. Necati bey sosyalist değildi. Hakkı Behiç ile temasımız fazla idi*. [..] Baytar Bnb. Salih Hacıoğlu'nun Ankara İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadesinden: "Yeşil Ordu Cemiyeti-7," *Yakın Tarihimiz*, Sayı 9, (26 Nisan 1962), s. 281. Ayrıca bak. Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 152: *Celâl Genc'in dostlarından kaymakam Vakkas bey, ateşli hitabesiyle Meclis'in karşısındaki belediye bahçesinde masa masa dolaşır mebuslara komünizm lehinde konuşur, kurtuluşun tek yolu olduğunu telkin ederdi*." Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 12, dipnot 13.

837 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 10-11. İktibasdaki şehir isimleri, eşhasın mebusluk mıntıkalarıdır.

838 *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* (CADN), Le Consulat de France à Trébizonde, 71; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920),* 2021, s. 355.

839 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 146.

Ahmed Cemal, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi: *Talat Paşa ile sebkeden [vaki olan] muhaberatınız neticesinde takarrür etmiş [kararlaştırılmış] olduğu üzere Bolşevik Rusya Hükümeti ile Türkiye arasında bir ittifak esaslarını müzakere etmek ve Rusya'nın Türkiye'ye muavenetini [yardımını] temin eylemek [...] üzere Moskova'ya geldim*. [..] *Bolşevik Rusya Hükümetine yaptığınız teklifnameyi okudum. Geldiğim gün III. Enternasyonal Reisi Radek'le görüştüm [...] bugün tekrar yoldaş Radek ile görüşeceğim, Daha evvel size verecekleri cevabı okuyacağım için vaki olacak teklifat ona göre taayyün edecektir*.[840]

4 Haziran 1920. Petrograd'da *Cemal Paşa ve Bahattin Şakir, Çiçerin'le görüşü*yorlar; *Afganistan ve İran'da devrim yapılması ve buraları İngilizlerden kurtarma önerileri sun*uyorlar.[841] Ahmed Cemal, *Çiçerin'le yaptığı görüşmede, kendisinin ve arkadaşlarının faaliyetleri ile Hindistan ve İran'da bir devrim yapmanın mümkün olduğunu anlatmış ve Çiçerin'i bu planlarla ikna etmiş olmalı ki, buralarda gerçekleşecek devrimlere Osmanlı Paşalarının katkıları hususu, 8 Haziran'da Rusya Komünist Partisi, merkez komitesinde görüşül*ecektir.[842]

Silâh ve para yardımı Halil Paşa tarafından da konu edilmişti. Halil Paşa, 4 Haziran 1920'de Mustafa Kemal'in adına gönderdiği bir mektupta yarısı altın olmak üzere iki milyon lira; yirmi bini Rus, yirmi bini İngiliz, yirmi bini Japon olmak üzere toplam altmış bin tüfek ve her tüfek başına iki-üç bin fişek verileceğini bildirmekteydi.[843]

TBMM Hükümeti kuryesi Mülazım İbrahim Efendi, *Sovyet Hükümeti'nin cevabını ve orada bulunan* İttihadçı *ileri gelenlerinin özel mektuplarını* hamilen Moskova'dan Anadolu'ya doğru yola çıktı.[844]

İspanyol "Mustafa Kemal Yunanlılar, İngilizler ve Fransızlara Karşı Saldırı Hazırlıyor" sernameli haber yayınladı. *Mustafa Kemal'in İzmir yakınlarındaki Yunanlılara, ardından Mezopotamya'ya geçerek İngilizlere ve oradan da Suriye'de Fransızlara karşı bir sefere başlayacağı belirtilmekte*dir. *Haberde, bu bilginin Mustafa Kemal tarafından imzalanmış ve Musul ve Diyarbakır'daki yetkililere gönderilmiş mektupları görmüş birinden alındığı ve Kemal'in iyi donanımlı 200 bin* [mübalağa (ÖFA notu)] *askerlik ordusuna güvendiği bildirilmiştir: "Mevcut koşulların devamını isteyen Mısırlı bazı kişiler Mustafa Kemal'e büyük miktarda para veriyor. Mısırlılar aynı zamanda İngiliz karşıtı propaganda giderleri için Mezopotamya'ya da para göndermekle suçlanıyor ve Faysal hükümetine yardım etmeyi reddediyorlar. Mustafa, Fransızlara karşı gizliden gizliye son bir mücadeleye hazırlanırken, bir taraftan da onlarla Kilikya'da, bölgenin Fransız askerlerinden tamamen arındırılmasına ilişkin müzakereler yürütüyor. Türkler, San Remo'da Fransızların kendilerini savunduğunu anladılar, ancak bununla birlikte, Türklerin tam egemenliği projesini gerçekleştirmek için onlarla çatışma halindeler*."[845]

5 Haziran 1920. TBMM Reisi Mustafa Kemal, Roma'daki gayr-ı resmî hususî mümessil Kaimmakam Edib Servet'in (Tör) görevine son verdi. Bununla birlikte, Edib Servet, Ankara'ya dönmeyecek.[846]

Mustafa Kemal Paşa, Roma'da bulunan eski büyükelçilerden ve Mütareke Komisyonu Başkanı Galip Kemalî [Söylemezoğlu] *Bey ile de irtibat kurmuştur. Mustafa Kemal Paşa, "Roma'da Osmanlı Devleti'nin gayr-ı resmî temsilcisi" olarak bulunan Galip Kemalî Bey'e 5 Haziran 1920'de yazdığı mektupta kendisini Ankara'ya dâvet etmiştir: "Roma'da memleketimiz ve milletimiz nâmına mesainizi takdir ile tâkip ettik.*

[840] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 148. "3/Haziran/1336 tarihli Cemal Paşanın Mustafa Kemal Paşaya mektubunda da Talât Paşa ile Mustafa Kemal Paşanın muhabere ettikleri ve bolşeviklerle ittifak akdi hakkında teşebbüsler var." Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 703.
[841] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 150.
[842] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 150.
[843] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 278.
[844] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 146.
[845] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 277-278.
[846] Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 233.

Yeni teşekkül eden halk hükümetinin hâriciye teşkilatının gerek yeniden tanzimi ve gerek yeni hükümetin hâriçde temsili için lâzım gelen mesai ve eşhasın tâyini için aramızda bulunmanıza yeni hükümet ve millet mefkurelerini beraberce tetkik ettikten sonra mesaimizin yeni sahasında muavenetinize ihtiyacımız vardır. Bütün bu hususatı görüşmek, fikir ve faakiyetinizden istifade etmek üzere ilk vâsıta ile aramıza gelmenizi rica ile teyid-i ihtiram eylerim efendim." Galip Kemalî Bey, "ailesinin bir kaplıcada tedavi görmesi gerektiği" gerekçesiyle Ankara'ya gelmemişse de, Mustafa Kemal Paşa'ya raporlar göndermeye devam etmiştir.[847]

6 Haziran 1920. İtalyan *Il Messaggero* gazetesi, Kahire muhabiri Alberto Colasanti'nin haberini neşretti: *Kutsal Müslüman Savaşı-Enver Paşa Hareketin Başında*.[848]

7 Haziran 1920. Sadrazam Damad Ferid Paşa, Avrupa matbuatına fevkalâde çarpıcı bir beyanatta bulundu: *Sevr Muahedesi bu haliyle icbar edilirse Türkiye beş sene yaşayamaz. İhtimal Türkiye'nin kollarının ve bacaklarının kesilmesini bekliyorduk lâkin kafası vücudundan ayırılarak yapayalnız ölüme terk edilmesini beklemiyorduk. Bu felâketten Bolşeviklerin avcunda bulunan Milliyetçiler mesuldür. Haricen Milliyetçiler hakikî manada Türk değildir. Mustafa Kemal Paşa Selânikli bir Yahudi'dir; Ali Fuad Bey bir Alman'dır; gerçek ismi Bilinski olan Ahmet Rüstem Bey bir Polonez'dir. Müttefiklerin harbi nihayete erdirecek bir muahede istediklerine inanıyorum. Şarkî Trakya, İstanbul, Boğazlar ile Ermenistan ve İzmir mesailine müteallik hükümlerde değişiklik yapılması lâzımdır. O hâlde Türkiye; Irak, Suriye ve Arabistan mıntıkalarının kaybına razı olabilecektir. Ruslar Bolşevikliğin İslâmiyetle çelişkili olmadığına Türk köylüsünün cahil kısmını inandırdı. Tüm cihana yönelmiş bu tehdidi engellemek için âdilâne muameleye ihtiyacımız var. Gayr-ı âdil bir muahede Anadolu'daki Bolşevik hareketine yakıt olacak ve harbi mütemadiyen uzatacaktır.*[849]

---

[847] Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 233-234.

[848] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 204, dipnot 33.

[849] New York Tribune, *Turks Are Granted 15 Days' Delay to Give Peace Views*, 7 June 1920, page 4, column 7. Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın bu mülakatı, birçok gazetede neşredilmiştir: The Sun And The New York Herald, *British Ships Fire On Kemal's Line*, 7 June 1920, p. 6, c. 2; The News Scimitar, *Says Turkey Will Die Under Treaty*, 7 June 1920, p. 7, c. 1; The Indianapolis Star, *Peace Treaty Harms Turkey*, 4 July 1920, p. 20, c. 1; The American Jewish World, 18 June 1920, p. 3, c. 3-4; Sir Percival Philips, *Turkey's Plea to the Allies*, The Dunstan Times, 28 August 1920, p. 2, c. 7; The San Francisco Examiner, *Allies Must Modify Terms, Say Turks*, 26 September 1920, p. 7, c. 1. Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa aleyhtarlığı malumdur. Bununla birlikte Washington eski sefîri, Sivas Kongresi'nde hariciye müsteşarı ve Birinci Meclis'te Ankara mebusu olan Ahmed Rüstem Bey'in asıl adı Alfred Bilinski'dir. Bir İngiliz belgesinde Alfred Bilinski hakkında Türklerin hizmetindeki bir Polonyalı generalin ve İskoç-Ermeni asıllı bir annenin oğlu denilmektedir: Bülent Özdemir. (2008). *I. Dünya Savaşı Yıllarında İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye* (2. Baskı) içinde (s. 24). İstanbul: Yeditepe Yayınevi. Millî Mücadele'de 20'inci Kolordu Kumandanı ve Garb Cephesi Kumandanı, Moskova sefîri, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Grubu reisi ve Birinci Meclis'te reis vekili olan Ali Fuad Cebesoy'un anne tarafından dedesi Müşir Mehmed Ali Paşa Alman'dır, esas adı Karl Detroit ya da Julien Dietrich'tir: Ali Fuat Cebesoy. (2001). *Bilinmeyen Hatıralar* (O. S. Kocahanoğlu, ed.) içinde (s. XI-XII). İstanbul: Temel Yayınları; Aksel Keskin. (2013). *İmparatorluktan Cumhuriyete Ali Fuat Paşa* içinde (s. 12, dipnot 2). İstanbul: Paraf Yayınları. Esbak Meclis-i Mebusan Berat mebusu, Arnavudluk'un Viyana sefiri, Avlonyalı Mustafapaşazade Süreyya'nın belirttiğine göre; Müşir Mehmet Ali Paşa, "Berlinli bir Yahudi dönmesi" idi: Abdülhamit Kırmızı. (2009). (Haz.). *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920): Avlonyalı Süreyya Bey* içinde (s. 100). İstanbul: Klasik Yayınları. Usûl açısından teknik bir meseleyi belirmek gerekirse; akademik Halim Gençoğlu, 30 Haziran 1920 tarihli *The Miami Metropolis*te neşredilen Vahan Kardaşyan mülakatını delil göstererek Kemal Atatürk'ün Sabataycı olduğu yönündeki beyanatı Ermeni propagandası kapsamında değerlendirmiştir (*Socio-political Challenges of Marginal Religious Groups: The Sabbatean Movement as a Case Study*, 2017, s. 162). Ancak unutulmamalıdır ki Vahan Kardaşyan, 7 Haziran 1920 tarihinde yayınlanan Damad Ferid Paşa'nın mülakatını istismar etmiştir. Binaenaleyh tahkik edilmesi gereken mahreç Kardaşyan değildir.

8 Haziran 1920. Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi içtima ediyor. Ahmed Cemal'in 4 Haziran tarihli önerileri müzakere ediliyor, kabul ediliyor.[850]

9 Haziran 1920. Ahmed Cemal, Sovyet Rusya Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiseri Müsteşarı Ermeni Karahan'la mülakat etti. Ahmed Cemal, *Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'nden, Afganistan ve Hindistan projelerine destek almıştır*.[851]

10 Haziran 1920. 4 Haziran tarihli önerileri kabul edilen Ahmed Cemal, Voznessenski ile görüşüyor. Afganistan ve Hindistan planları hakkında *ayrıntılar konuşulu*yor. *Ankara'ya giderek ilk yardım kafilesinin Halil Paşa ile birlikte 16 Haziran'da Bakû'ye doğru yola çıkması kararlaştırıl*dı.[852]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin bugünkü bir haberinde belirtildiğine göre Enver ve rüfekasının Berlin'de kurmuş olduğu İslâm İhtilal Cemiyetleri İttihadının Doğu Komitesi, 4 Şubat'da Sivas'da Mustafa Kemal'in başkanlığında içtima etmiştir. *Toplantıya, İslam ülkeleri temsilcileri yanı sıra, M. Kemal'in Alman askeri danışmanı Albay von Straub, Bolşevik Rusya'dan İvan Perepeloff da katılmışlardır. Bu toplantıda, Panislamist bir mantıkla "Dünya İslam Birliği'nin oluşturulması için öncelikle Osmanlı birliğinin sağlanması gerektiği vurgulanmıştır*.[853]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal'e karşı kullanılan Türk hükümet güçlerine bağlı dört uçağın İstanbul yakınlarındaki Maltepe'de milliyetçi saflara katıldığı ve Kemal Paşa'nın ordusunun artık modern anlamda tek eksiği olan hava kuvvetlerine de kavuşmuş olduğu ifade edi*liyor. Ayrıca *Türk Hükümeti'nin Trakya'da Yunanlılarla savaşmak için birlik ve kuvvetler gönderdiği ve Bulgar General Savoff'un Türklere yardım ettiği de aktarıl*ıyor.[854]

11 Haziran 1920. Moskova'da bulunan sabık Bahriye Nâzırı İttihadçı Ahmed Cemal, Halil (Kut) vasıtasıyla eski kumandanlarından TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mektub gönderdi. *Türkistan, Afganistan ve Hindistan dahilinde* "İslâm"-Bolşeviklik ittifakını terviç etmek üzere Bolşevik Rus Hükümetinden müsaade aldığını bildirdi ve TBMM Hükümetini "ihtilâl hükûmeti" tesmiye etti:

> Moskova'da, on beş günlük mesaîden sonra Türkistan, Afganistan ve Hindistan dahilinde ibrazı faaliyet etmekliğim Rusya hükûmeti tarafından kabul olundu. Halil Paşa da İran taraflarında faaliyet gösterecek. Şimdilik benim plânım Afganistan Emîrine Hilâfet-i îslâmiyenin ve Garp Türklerinin duçar olduğu inkıraz tehlikesini anlatmak ve itilâf devletleri elinde taksim olunmaktan Türkiye'yi ihtilâl hükümetinin bugün İslâm âleminin manevî müzaheretine muntazır bulunduğunu izah eylemektir. Bunun için Taşkent'e muvasalatımda Emîrden kabul olunmaklığımı rica edeceğim. Afganistan'a gitmekteki hakiki maksadım ihtilâlcileriyle temasa geçmek ve Hindistan'da gayet büyük ve mühim ihtilâl hazırlıkları ve teşkilâtı vücude getirmektir. Bu hareketin
>
> başında ben bulunacağım...Afganistan'a gitmekteki hakikî maksat Hindistan Eski Halep Valisi Bedri Bey de benimle beraber Afganistan'a geliyor.
>
> Afgan ordusunun tensik ve tanzimini üzeri[m]e aldıktan sonra bir Erkân-ı Harbiye heyetine ihtiyacı[m] olaca[ktır], gönderilecek erkân-ı harp zabitleri ile beraber eski yaveri İsmet Bey'in de yollanmasını rica [ederim].
>
> Ruslar size bir sefir gönderiyorlar. Bu sefirin İliyeva isminde namuskâr, mesleğinde sabit kadem ve ciddî bir adam olduğu söyleniyor, Her halde sizin de Rusya'ya bir sefir göndermenizi çok istiyorlar. Onların fikrince, Türkiye ile Rusya arasında kat'î bir ittifak muahedesi imzalamak lâzımdır. Yalnız bir noktanın hallini lüzumlu görüyorlar. O da Ermenistan hududu meselesidir. Radek diyor ki, Antanta'nın İngilizlerin tasallutlarından

[850] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 150.
[851] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 150.
[852] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 150.
[853] Toplumsal Tarih, Şubat 2014, Sayı 242, s. 39.
[854] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 260.

kurtuluncaya kadar muvakkat bir Ermenistan yapalım. Bu suretle Avrupa'da bizim dostlarımız olan amele partisi için bile pek ehemmiyetle takip edilmekte olan bu Ermeni meselesini şimdilik halletmiş ve amele partisinin bize taarruz vesilesi bulmasını menetmiş oluruz. Ben bu mesele için hiçbir mütalâa dermeyan etmiyeceğim. Ancak Radek'in ifadelerinde şayanı iltifat ve tetkik pek çok siyasî noktalar mündemiç olduğuna kaniim. Göndereceğiniz sefirin bu bapta sarih ve kat'î bir talimatı haiz olması şarttır. Bu mesele hallolunduktan sonra Ruslar nihayete kadar bizimle beraber çalışmağa mecburdurlar. Hattâ yine Radek diyor ki, canım siz Ermeni meselesini halletmemiş olsanız da biz size yardım ederiz. Ancak Ermeni meselesini hallederseniz yapacağımız yardımların kuvvet ve ehemmiyeti yüz misli artar.[855]

14 Haziran 1920. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, Harbiye Nâzırı Winston Churchill'e telgraf gönderdi. *İtalya ve Fransa tarafından yapılan propaganda çalışmalarının* Harekat-ı Milliyenin *gelişmesine katkı sağladığını* bildiriyor.[856]

15 Haziran 1920. Bakü'de bulunan Türk İştirakiyyun Teşkilatı Heyet-i Merkeziye (TİTHM) Reisi Mustafa Suphi, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi. Mektubu TİTHM âzâsı Süleyman Sami, 3'üncü Kafkas Fırkası Miralay Rüştü'ye (Soydan) Temmuz ayında teslim edecektir:

Bakü, 15 / Haziran / 1920
Büyük Millet Meclisi Reisi ve
Kuvva-yı Milliye Başkomutanı
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

(elif) Osmanlı Heyet-i Murahhasası Reisi Tevfik Paşa'nın İstanbul'a tebliğ ettiği sulh şartlarına göre Anadolu rençperlerinin son rızk-ı danesine kadar taarruz olunduğu anlaşılıyor. Böyle bir sulhu kabule razı olan herhangi bir hükümet ve sınıf ile mücadeleye karar vermiş olan İştirakkiyyun Teşkilatının yardımlarınıza nail olacağı ümidindeyiz. Buradaki faaliyetimiz hakkında Süleyman Sami yoldaş lazım gelen bilgileri arzedecektir. Mağdur halkımızın kurtuluşunun inkılapta olduğu kanaatiyle hatm-i kelam ve teyid-i İlıtiraın eyleriz.

Türk İştirakiyyun Teşkilatı
Heyet-i Merkeziye Reisi
Mustafa Suphi

Azadan
Mehmet Emin[857]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: Sadrazam Ferid Paşa, İstanbul'a avdet için Paris'den yola çıkmıştır. Bu sırada *Mustafa Kemal Paşa'nın temsilcileri, İtalya'da*lar ve *Türk milletinin tek temsilcileri olarak milliyetçilerin son tavizlerini bildiriyorlar*.[858]

18 Haziran 1920. İspanyol matbuatı yazıyor: *Ferid Paşa'nın seyahati süresince uzunca bir süre muhabbet ettiği bir kişi sayesinde, kendisinin gerçek fikirlerinin öğrenildi. Buna göre, Sadrazam, antlaşmanın bazı maddelerini aşağılayıcı buluyor ve bu şartların hafifletilmesini istiyor. Müttefiklerin Türkiye'yi terk etmesinin mümkün olmadığını biliyor. Boğazların tarafsızlaştırılmasını, Sultan'ın izole edilmesini ve halkından ayrı tutulmasını kaçınılmaz buluyor. Ona göre, boğazlarda birkaç gemi ile gözetim sağlanması yeterli olabilir. Sadrazam, Ermenistan'ın himayesi konusunda, Başkan Wilson'un koyacağı şartların kabul edilemeyeceğini düşünüyor. Kemalist çatışmalarla ilgili olarak, bu hareketin milli hislerle yürütüldüğüne kesinlikle inanmıyor. Hareket, Alman ve hatta Bolşevik komutanlar*

[855] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, 2002, s. 46-47.
[856] FO, 371/5049, E 6536; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 388.
[857] Hamit Erdem, *Mustafa Suphi*, 2010, s. 175. Mektub Mustafa Kemal'e ise "Ağustos ayı sonunda Süleyman Sami aracılığı ile elden ulaştıl"acaktır: Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 124. "Bakû'ye varışından sonra Mustafa Suphi orada Halil Paşa ve Fuat Sabit tarafından kurulmuş olan Türk Komünist Fırkası'nı ele geçirir, İttihatçıların çoğunu atar ve fırkayı yeniden örgütler, bu işlemlerden sonra 15 Haziran'da Mustafa Kemal'e bir mektup yazılır." Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 169.
[858] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 178.

tarafından yönetiliyor zira *Lenin ile Mustafa Kemal'in mevcut ilişkilerinin resmi kanıtları vardır*. *Sadrazam, ilk delegelerin yolda gecikmeler yaşaması ve halen Paris'e ulaşamamaları nedeniyle antlaşma imzalanmadan önce 5 günlük bir süre istemiştir*.[859]

20 Haziran 1920. Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf gönderdi: *Talat, Cemal, Enver Paşaların Büyük Millet Meclisi namına hiç bir teşebbüs-ü siyasiye girişmiye selâhiyetleri olmadığının ve bizim ile hiç bir muhabere ve münasebetleri bulunmadığının kendilerine tebliği Heyeti Vekile kararı iktizasındandır*.[860] Bu kapsamda örneğin Karabekir, İttihadçı liderlerden Ahmed Cemal'in subay ve zabitan talebine karşılık vermeyecektir.[861] *Mustafa Kemal, aynı gün başka bir yazıyla da Ankara adına yetkili kişilerin Dışişleri Bakanı Bekir Sami ile Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) olduğunu duyurur*.[862]

TBMM Reisi Mustafa Kemal'in İttihadçı rüesaya karşı kat'î tavır almasında Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir âmili mühimdir:

> Talat ve Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal'le mektuplaşmaları Karabekir tarafından, kendisinin çiğnendiği şeklinde yorumlanmıştır. O günün kısıtlı iletişim ve ulaşım koşullarında Rusya'dan gelen bütün mektup ve telgraflar Karabekir Paşa'nın o zaman Erzurum'da bulunan karagahından geçmektedir. Karabekir, Cemal Paşa'nın yazdığı mektubu okuduğu zaman, (demek ki Mustafa Kemal Talat Paşa ile mektuplaşmalardan Karabekir'e söz etmemiştir), Mustafa Kemal'le yurtdışmdaki İttihatçı rüesanın kendisinden habersiz bir şekilde haberleştiğini anlamış ve bu duruma son derece kızmıştır.
>
> Karabekir, Mustafa Kemal'in kendisinden habersiz işler yapmasına baştan beri karşı olmuştur. Mustafa Kemal Karabekir'e açıklama yapmaksızın pek çok faaliyette bulunmuş ve bunlar her seferinde Karabekir tarafından öğrenilmiştir. Örneğin, Mustafa Kemal'in Deli Halit Bey'le Karabekir'den habersiz bir şekilde şifre anahtarı ile görüşmesi; Trabzon Valisi Hamit Bey'in görevinden alınarak Ankara'ya çağrılması; Mustafa Kemal ve İsmet Bey'in Karabekir'i atlayarak 3. Fırka Kumandanı Rüştü Bey'le haberleşmesi gibi olaylar dolayısıyla Karabekir devre dışı bırakıldığı kanısındadır. Karabekir'in bir başka hassasiyeti ise, Şark Ordusu komutanı olarak atanmasının bir türlü gerçekleştirilmemesidir.
>
> Karabekir zaten daha önce de, İstanbul'da Meclis-i Mebusan basıldıktan sonra Kafkasya'daki Enver Paşa'ya katılmak üzere Ankara'dan Erzurum'a gelen Kazım (Orbay) Bey'in, Enver'in Mustafa Kemal'e 8 maddelik bir mektup gönderdiğine ilişkin haberleriyle deliye dönmüştü. Halbuki böyle bir mektup bulunmamaktadır. Büyük olasılıkla Enver Paşa böyle bir mektup yazmış ama bu mektup Mustafa Kemal'in eline geçmemiştir.
>
> Dolayısıyla şimdi de, Mustafa Kemal'in kendisine haber vermeden Talat Paşa ile mektuplaşması, bu mektupta stratejik konularda anlaşmaya varılması, yani Karabekir'in bilgisi dışında İttihatçı rüesa ile uzlaşılması Karabekir'i son derece endişelendirmiştir. Mustafa Kemal-Karabekir arasındaki sorunların başlangıcı her ne kadar Erzurum kongresine dayanıyorsa da, vahamet kesbetmesi bu olaya dayanmaktadır. Böylece Karabekir, Mustafa Kemal'in İttihatçı rüesayı, kendisinden habersiz olarak Sovyetlere mümessil atadığına inanmıştır. Oysa, Karabekir Şark'ta tek yetkili olarak kendisini görmekte ve Sovyetlerle kurulacak ilişkileri kendi mümessilleri ile sürdürmek istemektedir. Bu düşüncelerle, mayıs başında uzun bir mektup kaleme almış ve

[859] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 178. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[860] Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1966, Sayı 55, Vesika No: 1262.

[861] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 151. "Cemal Paşa, kendini Hindistan devrimine o kadar kaptırmış ve Anadolu'da olan bitenden o kadar bihaberdir ki, Ankara'nın kendi savaşı için muhtaç olduğu, sayılan son derece kısıtlı olan subaylarını, Hint devrimini gerçekleştirmek için gereken orduyu kurmak üzere istemiştir: *Üç yüzbaşı, altısı mülazım olmak üzere dokuz zabit, beher zabite üç küçük zabit*... İsim isim sayarak istediği subaylar, ona gönderilmek yerine Karabekir tarafından ordunun kilit noktalarında görevlendirilecektir."

[862] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 496.

Mustafa Kemal'e "Sovyetlerle ilişkiyi Enver ve Talat'a bırakıyorsun. Ya Rusların teçhiz ettiği bir ordunun başında Şark'tan yurda girmeye kalkarsa ne yapacaksın?" diye soran bir mektup göndermiştir:

> Buraya gelen miralay Kazım Bey'in vermiş olduğu malumattan ve bahseylediği muhaberattan anlaşılıyor ki Enver ve Talat Paşalarla rüfekası Bolşeviklerle ve Moskova ile sıkı bir temas ve alakayı muhafaza etmekte ve zat-ı Samileri de bu maceraya muhabere suretiyle vakıf bulunmaktadır. ...
>
> Yarın Bolşevik orduları hudutlarımıza doğru gelirken [...] Anadolu'da yeniden İngiliz aleyhine açılmış olan mücadelata iştirak emeliyle Enver, Talat, Cemal Paşalar rüfekası ve keza Halil ve Nuri Paşalar gelirlerse bunlar nasıl telakki ve kabul olunacaktır? ...
>
> [...] şimdi hariçteki paşalarımız Bolşevik cereyanı diye memleketimize dahil olurlarsa [aleyhimize olur].

Dolayısıyla, geriye dönüp tekrar gelişmeleri irdelersek, Cemal Paşa'nın 3 Haziran tarihli Bolşeviklerle anlaşma yaptığını anlatan mektubu ile birlikte Çiçerin'in hayal kırıklığı yaratan mektubu 15 Haziran'da alınmıştır. 20 Haziran tarihinde Moskova'ya gönderilen "Talat, Enver ve Cemal Paşaların Anadolu adına yetkili olmadıklarına" ilişkin "resmi tebligat", çok büyük olasılıkla Karabekir'in kışkırtması ile kaleme alınmış olmalıdır. 11 Temmuz'da Moskova'ya ulaşan bu tebligat sonucunda Cemal Paşa Moskova'dan ayrılarak Afganistan'a hareket etmiş ve Ankara adına yetkili siyasi aktör rolü sona ermiştir. Ama çok kısa bir süre sonra, 15 Ağustos tarihinde, sahneye bu defa Enver Paşa çıkacaktır.[863]

15, 27-28 Temmuz, 11 Ağustos ve 9 Eylül 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporlarında, ulusalcılarla Bolşevikler arasındaki ilişkilerin nasıl başlayarak geliştiğini anlatan bilgi veriliyordu. İslam dünyasından yeterince yardım sağlayamamış olan ulusalcılar, Avrupa'daki İttihatçılar Moskova'da Sovyet yönetimiyle sıkı ilişki kurduktan sonra, Sovyet Rusya'yla görüşmelere başlamışlardı. İlk Bolşevik heyeti, muhtemelen Albay Ilyashev adlı birisinin başkanlığı altında 20 Haziran'da Erzurum'a ulaşmıştı. Bu adam görünüşte önemli birisi değildi; esasen adı da pek iyi bilinmiyordu; sonra Anadolu'da uzun süre kalmamıştı. Türklerin Ermenistan'a saldırmaları olasılığından kaygılanan Bolşevikler, onu ivedilikle Ankara'ya göndermişlerdi.[864]

23 Haziran 1920. *Trabzon Valisi Hamit Bey, Mustafa Kemal'in çağrısı üzerine, üyesi olduğu TBMM'ne katılmak üzere görev yerinden ayrıldı. Ankara, Hamit Bey'in İttihatçılarla işbirliğinden kuşkulanıyordu. İstenen uzlaşma sağlanınca Hamit Bey, 26 Eylül'de yeniden eski görevine atanacaktır*.[865]

24 Haziran 1920. Kâzım Karabekir, Halil'e (Kut) özel kuryeyle mektub gönderdi. *İran ve Hindistan devrimlerinden önce en önemli işin Türk-Sovyet yolunun açılması olduğunu yazan Karabekir, bu yolun yine Türkler tarafından kapatılması sonucu Sovyetlerde doğabilecek kuşkuları gidermesini Halil Paşa'dan iste*mektedir.[866] Karabekir: *"Bugün her işten ve her girişimden önce, milletimize Doğu'da Bolşeviklik ve müslümanlık yolunu açmalıdır. Para, silâh ve cephane ihtiyacımızı bilmektesiniz. Anavatana çabuk bir yol açmadan Irak ve Hint seferleri bizden çok başkalarının yararına olur. Ne yapıp yaparak aramızdaki engelin kırılmasını ve bize Doğu yolunun açılmasını sağlayınız. Bu engel, yazık ki, en esaslı olarak yine kendi asker ve subaylarımızın başta Nuri Paşa olduğu halde Karabağ'da Bolşeviklere karşı savaşmalarıyla meydana gelmiştir. Bütün çabalarımıza ve isteklerimize aykırı düşen bu üzücü olaylardan dolayı, Bolşevikler katında hakkımızda kuşku ve duraksama doğmamasını sağlamak ve kendileriyle bir gün önce birleşmemiz için her yerde bizi düşünmenizi ve bütün nüfuz ve gücünüzü kullanmanızı milletimizin varlık ve kalımı adına yalvarırım Paşam"*.[867]

---

[863] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 153-154.
[864] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 156.
[865] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 96.
[866] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 152.
[867] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 759-760.

28 Haziran 1920. TBMM Hükümeti kuryesi Mülazım İbrahim Efendi, Trabzon'dan Tuapse'ye doğru yola çıktı. Heybesindeki evrakın serencamı şöyledir:

> Moskova'daki görüşmeleri 20 gün sonra öğrenen Ankara, silah ve para yardımı haberleri yanı sıra Sovyetlerin Ermeni harekâtına karşı olduklarını ve arabuluculuk yapmak istediklerini de öğrenir. Ayrıca bu görüşmelerin İttihat ve Terakki ileri gelenleri tarafından yürütülmesi büyük bir endişe yaratır. Ve ortaya çıkan bu duruma karşı üç önlem alınır.
>
> İlk olarak Mustafa Kemal Çiçerin'e bir cevap yazarak, arabuluculuk önerisini kabul ettiklerini bildirir. Aynı zamanda herhalde Mustafa Kemal'den talimat almış olan Bekir Sami Bey de Dışişleri Bakanı olarak Çiçerin'e aynı doğrultuda bir mektup yazar. İkinci olarak Karabekir'e Ermenistan harekâtını durdurması emri verilir. Üçüncü olarak da Talât, Cemal ve Enver Paşaların hiçbir yetkileri olmadığı ve Halil ve Nuri Paşalara verilmiş olan yetkilerin de sona ermiş olduğu ve bunların yetkilerinin ancak yaptıkları işler hakkında verecekleri bir rapordan sonra uzatılabileceği bildirilir. Bu mektup ve talimatları yüklenen teğmen İbrahim Efendi bir kez daha 28 Haziran'da Trabzon'dan Tuapse'ye doğru yola çıkar.[868]

Japonya'nın Paris Sefiri, Japonya Haricine Nazırına rapor gönderdi: *Enver Paşa şu anda Kafkasya'da bulunmaktadır ve çok yakında Mezopotamya ihtilali için Irak ve Arabistan'a hareket edecektir*.[869]

İspanyol *La Epoca* gazetesi: *Milliyetçilere ait üç uzun menzilli top, üç askeri birlik, 210 mitralyöz, tüfekler, mühimmat, 70 vagonlu bir tren ve sayısız esirin Yunan ordusunun eline geçmiştir. Yunan tarafı, savaş dışı 10 memur (biri kaptan) ve 20 asker kaybetmiş ve yüzlerce yaralı vermiştir. Buna karşılık sadece Türk ordusu tarafından savunulan bir köprüde 50 Türk askeri ölü bulunmuştur*.[870]

29 Haziran 1920. İspanyol *El Sol* gazetesi: *Yunan kuvvetlerinin Alaşehir'deki düşman birliklerine karşı saldırısı önceki akşam başarılı bir şekilde sona ermiştir. Alaşehir'i savunan Türk ordusunun 13. bölüğü geri çekilmeleri sırasında tamamen yok edilmiştir. Bu bölüğün kumandanı Akif Bey* [Alaşehir 23'üncü Fırka ve Kumandanı Yarbay Aşir Bey (ÖFA notu)]*, ordusu mağlup olmadan yarım saat önce kaçabilmiştir. Düşman ordusunun ölü, yaralı ve esir olarak kaybı yaklaşık 8000 kişidir. Bütün savaş malzemeleri, çok miktarda erzak, lokomotif ve vagonlar Yunanlıların eline geçmiştir. Yunan kuvvetleri Alaşehir'in 10 kilometre doğusuna kadar ilerlemiştir*.[871]

30 Haziran 1920. Mustafa Kemal, Karabekir'e telgraf gönderdi. *Talat, Cemal ve Enver'in BMM adına hiçbir girişimde bulunmaya yetkili olmadıklarını ve bizimle hiçbir haberleşme ve ilişkilerinin bulunmadığının kendilerine bildirilmesi kararını iletiyor*.[872]

Paris'de münteşir *Le Petit Parisien* gazetesi, İzmir muhabirinin yazısını neşretti: *Ah! biliyordum zaten… Mustafa Kemal, müslümanların meşhur "cihad"ı, İslâm'ın isyanı, bütün bunlar blöftü… Ünlü Mustafa Kemal'in bir yılda kurduğu bina on günde tamamen yıkıldı!*[873]

İspanyol *La Correspondencia Militar* ve *La Epoca* nam gazeteler yazıyorlar: *Mustafa Kemal bir bildiri yayınladı ve bu bildiride, Fransızların ateşkes müzakereleri sırasında kendi hükümetini tanıdığını deklare etti: "İstanbul'a gideceğiz, gücü elimize alacağız ve Ahmed Rıza veya İzzet Paşa'yı Sadrazam yapacağız."*[874]

---

868 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 149.
869 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 21.
870 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 314.
871 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 314.
872 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 334.
873 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 226.
874 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 260.

Haziran 1920'de Talat Paşa ve Cavit Bey, İngiltere ile bir anlaşma yapmaya meyilliydiler Lord Curzon'un "Teslim edilmesi Almanya'dan istenmiş olan bir suçlu ile münasebetlerin olması teessüf edicidir" diyen görüşlerine rağmen, temaslar Savunma Dairesi ve Dışişleri Dairesi arasındaki çekişmeden dolayı devam etmiştir.[875]

Temmuz 1920 bidayeti. TBMM Reisi Mustafa Kemal'den Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'e mektub: *Mustafa Suphi Efendi haris olmakla beraber, ahlaksız değildir. Sovyetler nezdinde mühim mevkii vardır. Kendisinden istifade edilmek muvafıktır*.[876] Mustafa Kemal'in komünist Mustafa Suphi'ye ılımlı tavrının esbab-ı mucibesi hakkında Akal şu ihtimali nazar-ı dikkate alıyor: *Mustafa Suphi'nin Bakü'ye gelir gelmez komünist çevrelere çöreklenmiş İttihatçıları tasfiye etmesi olabilir*.

1 Temmuz 1920. İspanyol *La Epoca* ve *La Correspondencia Militar* nam gazeteler yazıyorlar: *30 Haziran tarihli Yunan resmi bildirisinde, Alaşehir Savaşı sırasında düşmana büyük zayiat verdirildiği, Gediz vadisinde 2000 ceset bulunduğu, ölü ve yaralıların yanı sıra büyük miktarda cephanenin de ele geçirildiği bildirilmiştir. Bildiride, yaralı ele geçirilen esirlerin İzmir'e gönderildiği, büyük miktarda mültecinin Alaşehir'e gelerek Yunan ordusunun korumasını talep ettiği ve Hıristiyanların olduğu kadar Müslümanların da Mustafa Kemal'in birliklerinin kurbanları olduğu ifade edilmekte*dir.[877]

2 Temmuz 1920. Bekir Sami (Kunduh) heyeti, *Ankara'dan yola çıkışından tam iki ay sonra, 2 Temmuz'da Trabzon'dan Tuapse'ye doğru bir taka ile yola çık*tılar.[878]

Moskova'da bulunan İttihadçı liderlerden Ahmed Cemal, 11 Haziran tarihli mektubuna zeylen yazı kaleme aldı. *Bakû kongresinden söz edilerek bunun önemi belirtiliyor*.[879]

Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin, Halil Paşa aracılığı ile, Mustafa Kemal'in 20 Haziran tarihli mektubuna cevap verdi; kendi kaderini kendi eliyle tayin etmek isteyen Türk halkına Sovyet Rusya'nın coşkun ve içten sempatilerini iletti, Sovyet işçi ve köylü devletinin emekçi Türk halkına kardeş elini uzattığını bildirdi. Halil Paşa, Sovyet delegeler kurulunun ilk ekibi (Upmal-Angarski) ile birlikte ve yanında 500 kilo Sovyet yardımı altınla Moskova'dan Baku yönüne hareket etti.[880] *Heyette Trabzon başkonsolosu olacak olan ateşemiliter Ali Oruç Bagirov, Polakof, Mehmedof yoldaşlar da bulunmaktadır*.[881]

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal'e Mektubu

2 Temmuz 1920

Sayın Meclis Başkanı,

Üstün değer verdiğimiz sayın dostumuz Halil Paşa'nın Türkiye'ye dönüşünü memnunlukla fırsat sayarak, bir kez daha size, Sovyet Rusya'nın, gitgide gücünü artıran emperyalizm kurbanı, varlığını ortaya koymak ve kendi kaderini kendi eliyle tayin etmek için kahramanca mücadele eden Türk halkına coşkun ve içten sempatisini iletmek isterim.

İşçi ve köylü devleti, her türlü baskı ve zulme düşman olan Sovyet Rusya, Anadolu'da cereyan eden büyük savaşların kahramanı, emekçi Türk halkına kardeş elini uzatarak, milliyet farkı gözetmeksizin emekçi kitlelerin hiçbir engelle karşılaşmadan gelişmeleri ve kendi kaderlerini belirleme ilkesinin tanınması için dayanışma

875 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 33.
876 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 111.
877 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 314-315.
878 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 150.
879 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 170. Bu yazı, 14 Ağustos'u müteakib günlerde Ankara'ya ulaştırılacaktır.
880 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 108.
881 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 270.

içinde olduğunu belirtir. Halil Paşa'yla birlikte heyetimizdeki elçilik müsteşarının ve ardından büyükelçimizin Türkiye'ye gelmelerinin, iki hükümeti birleştiren bağları artıracağından ve Rusya ve Türkiye halklarının daha büyük refah ve üstünlük sağlayarak gelişmesine hizmet edeceğinden kuşkumuz yoktur.

En üstün saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Meclis Başkanı.

Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin[882]

2 Temmuz'da *Halil* [Kut] *Paşa, Bakû'ye doğru yola çıkar. Yanında elçilik kâtibi Y. Y. Upmal – Angarski başkanlığında Sovyet heyetinin ilk ekibi, Ermenistan'la görüşmeleri yürütmekle görevli B. V. Legran,* [sabık İttihad ve Terakki Cemiyeti merkez komite üyesi Doktor] *Bahattin Şakir ve Anadolu'ya ilk para yardımı olarak 125 bin altın Türk lirası karşılığı 500 kilo altın ve Çiçerin'in Mustafa Kemal'e bir mektubu vardır*.[883]

Ankara'ya muvasalat ederek Meclis faaliyetlerini takip eden Vali Kapancızade Hamid: *[Memleketi] savunma endişesi bazılarının gözlerini, hatta kalbini Kızıl Dünya'ya çevirmişti. Emperyalist düşmanlardan ancak Bolşeviklerin yardımıyla kurtulunabileceği kanaati hasıl olmuştu... Kulağa hoş gelsin diye Bolşevikliğe Halkçılık adı verilmişti*.[884]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Yunan orduları, Soma'dan üç farklı koldan ilerliyorlar. Ancak bu ilerleyişle ilgili ayrıntılar henüz genel karargâha ulaşmamıştır. Mustafa Kemal'in, Ankara Milli Hükümeti'nde devam eden anlaşmazlıklardan yorularak, milli kuvvetlerin başkomutanlığını aldığı ve Genelkurmay Başkanlığı'na da kısa süre önce Yunanlılara mağlup olan İsmet Bey'i getirdiği bildirilmiştir*.[885]

5 Temmuz 1920. Moskova'daki Ahmed Cemal, Berlin'deki Talat'a mektub gönderdi: *İttihat ve Terakki namına Bakü'ye birisini göndermek lazım olduğuna ben de kaniim. Fakat bu zat İttihat ve Terakki'nin şimdiye kadar tanınmış şahsiyetlerinden biri olmamalı. Elyevm Anadolu'da teşekkül etmiş olan gizli ihtilalci İttihat ve Terakki'yi teşkil eden gençlerden biri olmalıdır. Şahsın intihabı size kalır*. [886]

6 Temmuz 1920. İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi: *Yunan orduları Batı cephesinde ilerlemeye devam ediyor. Mustafa Kemal'in askerleri, İzmir'de birleşen iki yönde Yunan ordusu ile karşılaşmış ve tamamen yok olmuşlardır. Yunan askerleri, Balıkesir'in güneyinde Türkleri mağlup ettikten sonra Bandırma ve Edremit'i ele geçirmişlerdir*.[887]

7 Temmuz 1920. İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Müttefikler, Bursa'da sahilin farklı noktalarına asker çıkarmışlar ve Kemal Paşa'nın askerleri, bu şehri de boşaltmaya ve şehrin güneyindeki Uludağ'a doğru çekilmeye başlamışlardır*.[888]

10 Temmuz 1920. İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Yunan Kuzey ordularına direnen Türk birliklerinin sayısının yaklaşık 20.000 kişiydi. Bunlardan 5-10 bini Bursa'ya doğru kaçmıştır. Kaçanların bütün savaş malzemeleri ve erzakı Yunan ordusuna kalmıştır. Öncü kuvvetleri şehre 10 kilometre mesafedeki Ulubat Gölü'ne varmış olan Yunan ordusunun Bursa'ya girmesi kaçınılmazdır*.[889]

---

[882] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 234. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[883] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 151.
[884] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 356.
[885] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 315.
[886] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 329.
[887] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 315.
[888] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 315.
[889] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 316.

10/11 Temmuz 1920. İttihadçılar ile millîciler arasındaki ayrım tebarüz ediyor. *Moskova'da prestiji ve morali böylesine yüksek olan Cemal Paşa, temmuz ayında Ankara'dan gelen bir kurye zabitinin elden getirdiği bir mektupla kahrolmuştur. 10 veya 11 Temmuz'da Sovyet yetkililerine verilen mektupta, Cemal Paşa'nın, "Ankara adına yetkili olmadığı" bildirilmektedir*:

> Talât, Cemal, Enver Paşaların Büyük Millet Meclisi namına hiçbir teşebbüs-i siyasîyeye girişmeye salâhiyetleri olmadığının ve bizim ile hiçbir muhabere ve münasebetleri bulunmadığının kendilerine tebliği Heyet-i Vekile karar-ı iktizasındandır.[890]

11 Temmuz 1920. İttihadçı Ahmed Cemal, sukût-ı hayale uğramış bir vaziyette Mustafa Kemal'e mektub gönderdi:

> Kardeşim Mustafa Kemal Paşa,
> Kurye zabiti İbrahim Bey vasıtasıyla gönderdiğim mektuba cevaben yine mumaileyh vasıtasıyla vaki olan tebligat-ı resmiyenizi okudum. Bu tebligat-ı resmiyenizde benim, Talât ve Enver Paşaların Büyük Millet Meclisi namına hiçbir teşebbüsat-ı siyasiyede bulunmağa salâhiyetimiz olmadığını ihtar ediyorsunuz. Benim buraya gelirken gerek Talât ve gerek Enver Paşalarla görüştüğüm sırada bana söyledikleri sözlerle sizin bu tebligat-ı resmiyeniz arasında cidden büyük bir ihtilaf var.
>
> Talât Paşa diyordu ki: "Türkiye'ye haricî muavenetler temini için her türlü teşebbüsat-ı siyasiyede bulunmağa mezunuz. Ve şu kadar ki Türkiye'nin taahhüdatını icap edecek hususat için son söz ve îta-yı emr-ü karar Büyük Millet Meclisi'ne aittir."[891]

14 Temmuz 1920. Talat, Cavid'e mektub gönderdi. *Tevfik Rüştü'nün Ankara'da olduğunu ve kendisinden "tebligat" beklediğini yazmaktadır: "Ben burada olan teşebbüsatımızdan bir nebze bahsettim. Tasavvuratımızı da Nuri ve Edip Beyler vasıtasiyle bildirdiğimizi ve onlara bir an evvel cevap verilmesini yazdım"*.[892]

Talat, Ahmed Cemal'e mektub gönderdi: *Halil Paşa'nın dahile ve Irak'a olan memuriyetinden de arada tamamiyle bir ittifak hasıl olarak müştereken mesaiye karar verildiği hissolunuyor*.[893]

Câmi (Baykurt) Dahiliye Vekilliğinden ıskat edildi. Mustafa Kemal'in adamı Konya Valisi Haydar Hilmi'nin (Vaner) icraatları tenkidlerin odağı olmuştur:

> Anlaşıldığı kadarıyla, temmuz ve ağustos aylarında, Bursa'nın düşmesinin de yarattığı memnuniyetsizlikle TBMM'de icra vekilleri heyetine yönelik eleştiriler yükselmeye başlamıştır. Bu memnuniyetsizliği, sayısı yüzü geçen mebus, Meclis'te farklı konularda verilen takrirler aracılığı ile, çoğu zaman da dahiliye vekiline yönelik eleştirilerle ifade etmiştir. Bunun sonucu olarak bir dahiliye vekili trafiği yaşanmış, Cami Bey, Hakkı Behiç Bey, Nazım Bey mayıs-eylül ayları arasında peş peşe önce seçilmiş sonra da istifa ettirilmiş dahiliye vekilleridir.
>
> BMM'den 3 Mayıs 1920 tarihinde kurulan ilk hükümetin dahiliye vekili olan Cami Bey, Konya Valisi'nin icraatları nedeniyle Refik Bey'in ağır eleştirileri ile başlayan sürecin sonunda 14 Temmuz 1920'de istifa etmek zorunda kalmıştır.[894]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Yunan ordusu, kanlı bir savaşın ardından, Bursa'nın güneyini ele geçirmiştir. Geriye sadece Kuzey kıyıları kalmıştır ve Marmara Denizi civarı ve boğazların tamamı müttefiklerin eline geçmiştir*.[895]

---

[890] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 151.
[891] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 151-152.
[892] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 136-137.
[893] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 213.
[894] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 219-220.
[895] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 316.

17 Temmuz 1920. Mustafa Kemal, İttihadçı-Bolşevik Yeşil Ordu Cemiyeti kurucularından Hakkı Behiç'i, ki İttihadçı rüeasaya karabeti vardır, Dahiliye Vekilliğine namzed gösterdi. 192 reyin 112'sini alarak Dahiliye Vekili intihab edildi.[896]

> Tunçay'ın sunduğu Yeşilordu Talimatnamesi'nden örgütün Asyacı (Avrupa karşıtı, "Asya Asyalılarındır"), kapitalizm karşıtı olduğu, fedaileri, örgüte girişteki usulleri, gizliliği, hainleri idam etmesiyle İttihat ve Terakki'nin 1908 öncesini andırdığını söyleyebiliriz. Önemli bir özelliği her muharebe ve askerliği "nefretle" karşılamak, devrim gerçekleştiğinde halkı askerlikten kurtarmak amacıydı (ordu düşmanlığı). Sosyalizmin İslamiyete ne denli benzediği ve Yeşilordu'nun sosyalizmden yararlanmak ve ona yardımcı olmak amacını güttüğü belirtiliyordu.[897]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Yunanlılar Bursa'nın ele geçirilmesi sırasında savaş yapmamışlardı*r. *Mudanya'daki İngiliz filosu, ateş edildiğini düşündüğü tren istasyonunu bombalayarak yıkmıştı*r. *Bir vekil, Ankara'daki Milli Meclis'te Yunanlıların başarılarından endişesini dile getirerek, Mustafa Kemal'e askeri durumu sormuştu*r. *Mustafa Kemal, verdiği cevapta Yunanlıların başarılarından haberdar olduğunu ve milliyetçi kuvvetlerin artık Yunanistan ile Bulgaristan arasında zapt edilemez bir hatta konuşlandığını ifade etmiştir*.[898]

19 Temmuz 1920. TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) ve İktisad Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Moskova'ya muvasalat ettiler. Yolculuk epey vakit aldı zira 11 Mayıs'ta hareket eden *Hey'et, Ulukışla-Niğde-Sivas-Koçgırı-Erzincan yolu ile Erzurum'a, oradan da Trabzon'a gitti. Fakat bu hey'et, Rusya'daki iç savaşlar yüzünden Trabzon yakınındanki bir köyden motor'a binerek Suci'ye, oradan Tuapse'ye daha sonra da trenle Moskova'ya* vasıl olabilmiştir.[899] Fakat ne Sovyet hariciyesi ne Doktor Fuad Sabit ve Halil (Kut), TBMM Hükümeti heyetini karşılamıştır.[900]

ABD matbuatından *The Washington Post* gazetesi, *"Türkler Umudunu Sovyetlere Bağladı"* başlığıyla röportaj neşretti. *The Associated Press* ajansına beyanatta bulunan *Cemal Paşa, İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi yok etme üzerine kurulu planlarına dikkat çekmiştir*. *Bu noktada savaş zamanında açıklanan ilkeleri kabul eden tek ulusun Sovyetler olduğunu belirten Cemal Paşa, Batılı kapitalistlerin aksine Rusların Türklere sömürüye dayanmayan bir sistem önererek iki millet arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesini istediğini dile getirmiştir*.[901]

23 Temmuz 1920. Talat, Ahmed Cemal'e mektub gönderdi: *İslam teşkilatının ikmali ile beraber ben de Moskova'ya gideceğim. Orada tekrar buraya avdetim veya orada ve muhitinde çalışmaklığım muvafık olup olmayacağı kararlaştırılacaktır*.[902]

24 Temmuz 1920. *TBMM dışişleri heyeti Moskova'ya adım attıktan tam beş gün sonra nihayet Hariciye Komiseri/Bakanı Çiçerin ve müsteşarı Karahan tarafından davet edil*di.[903] *19'da Moskova'ya varan Türk delegeleri ile Sovyet Rusya yetkilileri arasında görüşmeler başladı. Türk tarafından Dışişleri Bakanı Bekir*

---

[896] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 220.

[897] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 427, sonnot 255.

[898] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 316. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. "Bu işgallerin ardından Batı cephesinde Balıkesir, Manisa, Bursa ve İzmit, Yunan işgali altına girmiş oluyor." (Tüylü-Turan, 2019, s. 316). Mustafa Kemal, eski başşehir Bursa'yı Yunan'a savaşmaksızın terk etmiştir.

[899] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 252.

[900] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 157-158.

[901] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 152. Mezkûr "Cemal Paşa"nın Mersinli mi yoksa Midillili mi olduğu sarih değildir. Bizce, böylesi bir açıklamayı Mersinli Cemal değil, İttihadçı Ahmed Cemal yapabilirdi.

[902] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 91.

[903] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 159.

*Sami, İktisat Bakanı Yusuf Kemal, Trabzon Milletvekili Osman ve Dr. Fuat Sabit Beylerin; Sovyet tarafından Dışişleri Bakanı Çiçerin ve müsteşarı Karahan'ın katıldığı görüşmelerde Çiçerin, Türklerin Fransızlarla ateşkes yapmalarından kaygılandıklarını, Ruslar İngilizlerle anlaşırsa (ticaret anlaşması), şartlarını Türkiye ile görüşeceklerini, İslam siyasetini Türkiye ile saptamanın iyi olacağını, Komünizme karşı olan Müslümanların hareketlerine engel olmak gerektiğini söyled*i.[904]

> TBMM dışişleri delegeleri "Moskova'ya yalnız muavenet [yardım] temini için gelmediklerini, aynı zamanda muhadenet [dostluk] ve ittifak esaslarını takarrür [kararlaştırma] ve tesbiti de vazifeleri arasında olduğunu ve bu işlere bir an evvel başlanarak halledilmesini" pek ziyade arzu etmektedirler.
>
> İlk görüşmede neredeyse sadece Çiçerin konuşmuştur. İlk söylediği şudur: "Halil ve Cemal Paşa'larla görüşülmüş ve lüzumlu esaslar tesbit edilmiştir. O [Cemal Paşa], hususatı hükümetinize arz edecektir" ... "Teferruatı da Türk murahhasları ile kararlaştırılabilir". İşte bu kadar! Kilit cümleler bunlardır: Sovyetler, kısa bir süre önce Halil ve Cemal Paşalarla lüzumlu esaslan tesbit etmişlerdir; Ankara'daki BMM hükümetinin dışişleri bakanının da içinde olduğu bu heyetle sadece "teferruatlar" konuşulacaktır! Bu tutumun bir tek açıklaması vardır: o da Moskova bu heyetin önemini kavrayamamıştır.
>
> Heyet, Çiçerin'den sonra aynı akşam Karahan'la görüşerek, Anadolu'ya teçhizat yardımı yapılabilmesi için acilen aradaki engellerin kaldırılıp demir yolunun açılmasını talep etmiştir. Bu ön görüşmeler sonrasında esas görüşme için iki gün sonraya, Pazartesi gününe randevu verilir, buluşma saati daha sonra bildirilecektir. Gelişmeleri Yusuf Kemal anlatıyor:
>
> > Pazartesi oldu, sabahleyin haber bekliyoruz ki öğle sonu toplanacağız. Akşam oldu haber gelmedi. Biz sinirlenmeye başladık... Aradan biraz daha zaman geçti, biz dedik ki bir mektup yazalım. Bize de biraz vakit ayırmak lazım gelir.
>
> Beklemekten bıkan TBMM heyeti, 31 Temmuz'da dışişleri komiseri Çiçerin'e Bekir Sami Bey' in imzasıyla bir nota vermiştir. Daha sonra Moskova büyükelçiliği yapacak olan Ali Fuat Cebesoy o günleri değerlendirirken "Sovyetler bizi oyalıyordu" yorumunu yapmıştır. Sovyetlerin TBMM heyetini oyaladığını tartışma götürmez, ancak mesele neden oyaladığına anlamak. Bence, Bolşevik yetkililer, 15 Ağustos'ta Moskova'ya gelecek olan Enver Paşa'yı beklemektedir, Anadolu'yu TBMM Dışişleri heyetinin temsil ettiğini ise kavramamışlardır.[905]

27 Temmuz 1920. Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Auguste Gauvain imzalı makale neşretti: *Kemalist blöf sabun köpüğü gibi parçalandı*.[906]

Temmuz 1920 nihayeti. İttihadçı lider Enver, Berlin'den hareket etmişti, Moskova'ya gizlice vasıl oldu. Enver *Moskova istasyonunda büyük bir törenle karşılan*dı ve dahi *Moskova'nın en itibarlı konutu tahsis edil*di. *Rusya açlıkla kıvranır, TBMM dışişleri heyeti aç bırakılırken konutuna torbalarla yiyecek taşınmıştır*. Zira Enver, *bir yandan iç savaşla, diğer yandan Polonya harekatı ile meşgul olan Kızıl Ordu'ya Almanya'dan silah temin etme sözü ver*mişti. Bu vechile Enver, *Lenin hariç üst düzey bütün Bolşevik liderlerle, Çiçerin, Buharin, Karahan vb ile görüş*ecektir.[907]

> Almanya, Fransa'yı Suriye'de, İngiltere'yi Mezopotamya'da etkisiz hale getirmek amacıyla Müslüman ülkeleri birleştirmeyi tasarlıyordu. Bu planını gerçekleştirmek için, Anadolu'daki milliyetçi hareketin yetersiz kalacağını düşünerek Berlin'de Talat'tan, Moskova'da "Comite d'Action Pour l'Orient"dan, Kafkasya'da Enver ve Alman subaylarından, Anadolu'da ise İttihatçılardan faydalanıyordu.[908]

---

[904] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 140.
[905] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 159-160.
[906] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 226.
[907] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 167-168.
[908] Maurice Pernot, *La Question Turquie*, 1923, s. 104; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 122, dipnot 1.

Temmuz 1920. Talat, Constance'da Mısır Ulusal Hareketi ile ilişki kurdu.[909]

Teşkilat-ı Mahsusacı *Çerkes Ethem'in Yozgat'a gittiği (19 Haziran'da Ankara'ya geldi, 20'sinde hareket etti) ya da oradan döndüğü sırada (12 ya da 17 Temmuz; Eskişehir'e hareketi 19 Temmuz) o ve kardeşi Tevfik Yeşilordu'ya girdiler. Ondan sonra Yeşilordu ile Kuva-yı Seyyare adeta bütünleşmiş oldu. Böylece Ethem ve kardeşleri Yeşilordu'yu Mustafa Kemal'in elinden almış oldular*.[910]

1 Ağustos 1920. Taşkent'de bulunan sabık Bahriye Nâzırı Ahmed Cemal, Berlin'deki eski Sadrazam Mehmed Talat'a mektub gönderdi. *Bakû'de bir ay sonra toplanacak Doğu Halkları Kurultayı'nda alınması gereken kararlardan söz ederken şöyle yazmaktadır: "Doğu'nun dertlerini birlikte görüşerek haklarını savunacak bir Doğu Birliği kurulmalıdır. Kurtuluş için komünizmden başka çare olmadığı ilan edilmelidir."*[911] Ahmed Cemal, *"gerek Şarkın ve gerek Garbın kurtuluşu için komünizm mesleğinden başka çare bulunmadığı" ancak "komünizm şeklinde yine Şarkı esaret altına almak isteyen bazı 'maskeli' komünistlerin entrikalarına meydan vermeyeceklerini" belirtiyor*.[912]

2 Ağustos 1920. Hakkında musırrane eşkalde gensoru verilen Hakkı Behiç, Dahiliye Vekilliğinden istifa etti. Mustafa Kemal, Ankara haricinde bulunuyor. Hakkı Behiç'in istifasını geri aldırmak için 114 mebus imzalı takrir verdi.[913]

3 Ağustos 1920. TBMM Reisi Mustafa Kemal, TBMM Reis-i Sanisi Celâleddin Ârif'e şifreli telgraf gönderdi. Hakkı Behiç krizi Mustafa Kemal'in müdahalesiyle tehir ediliyor. Doktor Adnan (Adıvar), Dahiliye Vekilliğine vekâlet etmeye başlıyor:

> Bugün 4.8.1336 saat 9 sonra Konya'dan Pozantı'ya ve 5.8.1336 akşamı Pozantı'dan Konya'ya trenle hareket edilecektir. Cumartesi günü Ankara'da ve Mecliste bulunmaya gayret edeceğim. Yevmi mezkürde Ankara'ya yetişmek mümkün olamazsa Dahiliye Vekaleti meselesinin hallinin avdetime talikini rica ederim.[914]

Moskova'daki Halil (Kut), Erzurum'daki Karabekir'e mektub gönderdi. Buna göre *Ankara'nın Fransızlarla bir bırakışmayı imzalamış olduğu haberi Moskova'ya ulaşınca bir endişe ve kuşku dönemi yaşan*maya başlamış; *Halil Paşa, Çiçerin'le görüşüp bu kuşkuları gidermeye çalış*mıştır.[915] *Erzurum'dan Halil Paşa'nın yanına giden Paşa'nın eski yaveri Naim Cevat Bey Gerus'a var*mış *ve Nahcivan'daki Türk müfrezesinin yardım isteğini oradaki Kızılordu Kumandanına ilet*miştir. *Tümen, Türk birlikleriyle ilişki kurmak için bir müfrezenin öne sürülmesini kararlaştır*mış *ancak Levandovski, Orconikidze gelmeden bir şey yapılmamasını emre*tmiştir.[916]

Yoldaş Halil (Kut), Kâzım Karabekir'e ve Mustafa Kemal'e telgraf keşide eylemiştir. Halil, Mustafa Kemal ve rüfekasının ne olursa olsun Sovyet Rusya'ya ihanet etmeyeceklerine ilişkin Çiçerin'e teminat vermiştir. İnkılab mecnunu Halil, ulema sınıfına düşmanca bir fikriyattadır:

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine (Bir sureti M. Kemâl Paşa Hazretlerine)

> Moskovadan hareketimden evvel telsizle varid olan bir haberde Türkiyenin Fransa ile mütareke yaptığı bildiriliyordu. Bu haber üzerine Moskova Sovyeti biraz telâş gösterdi. Çiçerin'e verdiğim izahatta bu mütarekenin Fransızlar ile akdi muhakkak İngiltereyi tek bırakmak için lehimize bir hâdise olduğunu söyledim. İngiltere bize müsait şeraitle anlaşmak arzusunu gösterirse bunu Millet Meclisiniz ne kararla mukabele

[909] A. L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları 1908-1923*, 2003, s. 233.
[910] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 316.
[911] Tanin, 31 Aralık 1944; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 123.
[912] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 206.
[913] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 220.
[914] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 220.
[915] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 150.
[916] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 153.

edeceği sualine karşı tahminimce böyle bir teklifi İngiltereden beklemek nabemahal olduğunu, İngilterenin Yunan ordusuna istinaden bizleri kahren kendi kararına vaz'etmek fikri sabitinde olduğu ve farzı muhal olarak İngilterenin böyle bir teklifi bizleri uyutmak ve böyle anlaşmalara girişerek bizi Sovyet nazarında gayesi mahdud politikacılar şeklinde gösterdikten sonra tekrar imhamıza teşebbüsü muhakkak olduğunu ve rüesayı inkilâbımız olan M. Kemâl Paşanın ve Büyük Millet Meclisine dahil olan rüfekanın takdir edeceklerini ilâve ettim. Yine muhali vaki farz ile İngiltere ile mücadele imkânı kalmayarak anlaşma devri başladığı anda rüesayı inkilâbın tebdili meslek etmeyecek sabit karakterlerinden nihayet iş başından çekilmek suretile Sovyet aleyhine dönmeyeceklerini temin ettim. İngilizlerin parası Yunanlıların kuvveti tarafımızdan muvazeneyi temin edecek ve muavenet tesri edilmezse Sultana taraftar mürteciler, teceddütten korkan hacılar, hocalar nihayet imdatsız kalarak ye'se düşecek olan halkı ehemmiyetle düşünerek her ne yapılacaksa tesiri mev'ut her şeyin ika edileceğini tekrar vaad ile Türkiye müdiranını Moskova efkârından tenvir etmek üzere serian Ankaraya kadar seyahatimin müfid olabileceğini söylemekliğim itimadlarını takviye etti. Gelecek seferin benimle hareketi yola konulacak eşyanın sevkini tehir etmemek üzere iki hafta kadar gecikecektir. Benimle sefaretin ilk kademesi olarak sefaret başkâtibile iki müslüman Kızılordu erkânıharp zabiti ve Ankaradan deniz üzerinden doğruca Moskova muhaberesini temin edecek bir telsiz telgraf istasyonu ve Büyük Millet Meclisi emrine otomobil ile kabili nakil olmak üzere beş yüz kilo sikletinde ve altı sandık derununda bir miktar altın para ve yirmi kadar muhafız askerle yola çıktık. Esasen Moskovada güya tevkif ve idam edilmem hakkında Kafkasta işaa edilen havadis samimiyetle merbut olan halkı nevmid etmek suretile irticaî teşebbüslerin takviye etmekte olduğunu da söylediler ki Kafkasa avdetin tesrii bu gibi şayiatı tekzib için de lâzım idi. Ben Moskovada iken Gürcülerin bilâhare Ermenilerin sulh yapmak üzere birer hey'etleri geldiler. Gürcülerle yapılan müsalâhada Batumdan İngilizleri tardetmek şartile Batumun Gürcistana aidiyeti ve Gürcistanın mevcudiyeti tanınacaktır. Ahalisi Gürcistan'dan memnun olmayan rüesayı âm ile Osmanlılara meyil ve rabıtasını izhar etmiş bir yerin ne hak ve selâhiyetle Sovyetce gayrı Bolşevik bir idareye verebileceğini itirazen söyledim. Cevaben Karahan yani Hariciye Müsteşarı haklı olduğumu, bunun sırf menşevikleri İngilizler aleyhine sevk için bir tedbiri siyasi olduğu ve esasen gittikçe kuvvet bulan partinin çok geçmeden Gürcistanı Sovyet şekle sokacağını, bu zamanda bu gibi muahedenin hükümsüz kalacağını söyledi. Ermenistanla olan muahede henüz bitmemekle beraber yine aslında Taşnakları muvakkaten tanımak suretile İngilizlerden ayırmak, Ermenilere millî idealleri hususunda yardım edileceğinden Rusya Türkiye Ermenistan için Türkler nezdinde teşebbüsatta bulunacağından vesaireden bâhistir ki binnetice bu da Sovyetistlerin Ermenistan üzerine denilen yerlerde Sovyet teşekkül edinceye kadar aldatmak içindir.

Kızılordunun Azerbaycana geçerek Ermenistan ve Gürcistan aleyhine kat'i hareketler yapacağı sırada başlayan Lehistan taarruzu Onuncu Orduyu o cihete sevke mecbur etti. Tek kalan Onbirinci ordunun maatteessüf Karabağ ve Gence cihetlerinde mânasız islâm tarruzuna maruz kalması gerek Gürcistan ve bilhassa Ermenistan için temdidi hayatı bais esbabı teşkil etti. Azerbaycanda vaziyet tabiî bir şekle girmiş Rusya ile hattâ federatif olmaya dahi mecbur olmayan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Hükümeti oldukça serbest olarak işlemeye başlamıştır. Ermenistanın islâmlara karşı vahşiyane hareketi ve Kızılorduya karşı küstahane bazı tecavüzleri ümid olunur ki itilâfa en az müsait Taşnak hükümeti aleyhine Sovyet Rusyasınca kariben şiddetli mukarrerat ittihazını mucip olur. Ermeni Komünist Partisinin Ermenistanda Sovyet ilânı için halk arasındaki propagandası da ayrıca bir şeydir. Ermenilerin bize gelecek mühimmat için şömendöfer yolunu açmamaları elbette pek acıdır. Onbirinci Ordu Komiserinin şömendöfer yolile her türlü sevkiyata Ermenistanca muvafakat edilmesi için Nahcivan ve Ordubad mıntakalarının bu hükûmete verilmesi teklifine Rusyanın bizlere yardımı yarım milyon müslüman halkına vahşî Taşnak çeteleri tarafından katliamı mukabil olacağına bunun da pahalı bir muavenet olacağını ve bu tarzdaki muavenetin kıymeti kalmayacağını gözü doymaz Taşnaklara yer vermekten ise şiddet ibrazı eslem tarik olduğunu şömendöfer yolu açılıncaya kadar Yavlah-Şuşa-Keros-Nahcivan üzerinden başlayacak sevkiyatla iktifa zaruri olacağını söylediğim zaman komiser derhal teklifi vakide hata edildiğini, bunu tashihe çalışacağını ve sevkiyata Nahcivan yolile mübaşeret olunacağını söyledi ki bu suretle Ermenilerin son zamanda Nahcivan üzerine başlayan taarruzlarının komiserin teklifile biraz münasebettar düşmesi dikkatimi celbetti. Siyasette pek basit olan Taşnaklar aleyhinde harb ihzarı için bittabi her vesileden istifade etmekteyim. Türkiyeye geçmek ısrarına mukabil bir liva ile Nahcivana vüruduma muvafakat edildi. Esasen bir maksadı istila ve tarruz ihtiva etmeyen bu geçişin Ermenileri son derecede îzab edişi Livaya bazı yerlerde mukabele edilmiş ezcümle biz Nahcivana geldikten sonra Keros garbinde bu yol muvasalasını temine memur suvari livasına Ceneral Drunun taarruz edişi elyevm yolumuzun kesik bulunuşu bence Kızılorduyu

hasmane harekâta sevk edebilecek sebebler teşkil edeceği zannolunabilir. Esasen müsait bir zamanda Erzuruma kadar geldiğim takdirde fazla faideli tafsilât arz edebilirim. Üsera peyderpey Bakû'ya gelmektedir. Bunların mevcudu sefalet ve idaresizlik yüzünden evvelce tahmin ettiğimden çok az miktarda olacaktır. Evvelce on bin mevcut tahmin ediyordum. Son kanatim iş görecek beş bin adedini tecavüz edemeyeceği halindedir. Gelenler Bakû'da teslih ve techiz edilmekte ve yolların küşadile ne tarafa sevki iktiza edeceği hakkındaki emirlerinize tâbi olacaktır. Mev'ut eslâhaden ilk kafilenin 20 Temmuzda Rostof'tan hareket edecekti. Muhteviyatı ikişer bin mermi ile altı bin adet Japon tüfeği, maa teferruat iki batarya obüs ve iki batarya sahra ile yüz Levis veya Gold hafif mitralyözüdür. Şimdi Bakû'ya vasıl olmuş bulunacaktır. Yavlah'tan Türkiye nakliyatı için iki yüz arabanın ihzarı emri verilmesi bunları harekete başlamış olacağını gösterir. Ancak geri ile muhaberemiz kesik olduğundan neticeyi şu andan bilmiyorum. Hattâ Türkiyeye geçecek rüfekamdan kâtip ile altın para ve telsiz istasyonu da yolda Ermeni kuvvetlerinin top ateşine uğramış ve Angelavut'taki liva yanına çekilmiştir. Bu livanın son raporuna göre mukavemeti meşkûk idi. Kerosa çekilmiş olmaları da muhtemeldir. Mamafi Keros'ta takviye olunarak tekrur ileri hareketleri memuldür. Moskovadaki rüesanın nasihatleri Avrupa ve Amerika amelesi nazarında yeni Türkiyenin yeni prensiplerinin neşri lâzım gelen popülaritenin teminini mucib olacaktır. Bu hususta neşredilecek beyannamede mesela çifci halkımızın menafiinden başka menafi aramadığımız halde antantanın bize musallat oluşu ve Yunan ordusunu taslid edişi vesaireden şikâyetle hiç bir zaman haklarında harpcuyane ve istilâkârane bir fikir beslemediğimiz Yunan ve Ermeni halkile ne istedikleri hakkında doğrudan doğruya görüşebileceğimizi ve fakat hiç bir zaman emperyalist hükümetlerin kapitallerine alet olamayacağımız gibi bunların aletleri olan küçük hükümetlere de aynı yolu tavsiye suretindeki beyannamelerin neşri lâzımdır. İngiltere parlamentosundan İngiliz Hükûmetine istizah için Moskovanın vesaiti olduğu söylediler. Bu suretle istizahatın amele efkârında fena tanılan Türklerin iyilikleri ve yeni fikirlerle hareket ettikleri tezahür edecektir. Nasyonalist Türkün kısmen sosyalist tarzına dökülüşü sosyalist Rusyanın sarahaten bize taraftarlığını temine medar olacağı ehemmiyetle söyleniyor. En mühim mesailden biri de senelerden beri Rusyada aksi inkilâpcıların tahrib ettikleri şömendöfer malzemei müteharrikesinin yerine tazesi konulamaması yüzünden Rusyadaki nakliyat suubetidir. Moskovadan iki yüz kilometrede ekmeğin beher kilosu on kuruş ise, Moskovada yüz, yüz elli kuruşadır. Ahali hatta amele de dahil olarak pek şad değildir. Londradaki Bolşevik nümayendesi Karasin İngilizlerle görüşmekte idi. Sovyet Rusyanın tanınması, ablokanın açılması için çok gayret sarfolunmak isteniliyor. Galiba İngilizler mevaddı esasiye meyanında Türkiyeye muavenet edilmemesi, İran, Afgan, Hindistan velhasıl alelıtlak şark işlerinde faaliyetten ictinabı şart koyuyorlar ki Bolşeviklerin fikrince zahiren bunlara muvafakat etseler de hakikatte Rusya bugünkü şekilde tanındıktan sonra âleme dağılacak süfera, konsolos ve tacir gibi ajanların pek mahir oldukları, propagandayı Avrupaya sür'atle neşir edeceklerini tahmin ediyorlar. Bize muavenet ve şark inkilâbını körüklemekten de hakikatte geri kalmaları kendilerinin iflâsı demek olacağını takdir ediyorlar. Baki ihtirâmat.

3/8/1336
Yoldaş Halil[917]

4 Ağustos 1920. Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan), 11 Nisan 1933'de yayınlayacağı bir tefrikasında, bir Fransız zabitinin 4 Ağustos 1920 tarihli günlük kaydını şöyle tercüme iktibas edecektir:

İstanbul, 4 Ağustos 1920.

Damat Ferit Paşa, Kabine'sini tamir ve ıslah etti. Türk Sadrazamı, vakıa kabinesinin derisini değiştirdi, fakat hükümet ve idare tarzı aynıdır. O, kimsenin okumayacağını kendisinin de bildiği bir beyanname neşretmekle, sanki mühim bir iş gördüğünü sanıyor. Damat Ferit Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hala İstanbul'da, alttan alta çalıştığını millete haber veriyor. Bundan başka Anadolu'daki milli harekatın İstanbul'u ve milli varlığı tehlikeye düşürdüğünü ilan ediyor. Bu sözlerin, Anadolu'daki halk üzerinde ne tesiri olur?

İstanbul'un Türklerin elinde kalması, Anadolu'da asayişin, nizamın teminine bağlıdır!.. Müttefiklerin bir düzüye kendisine söyledikleri budur. Onun için Kemalist hareketi bir an evvel söndürmeye her şeyden ziyade ehemmiyet veriyor. Fakat Kemalistlere hangi kuvvet ve vasıta ile galebe çalacak? İlk teşebbüslerinin hiç bir

[917] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 836-839.

netice vermemesi, ilerideki hareket ve teşebbüslerinin muvaffakiyeti hakkında da herkesi şüpheye düşürüyor.[918]

Enver Paşa Berlin'i 4 Ağustos 1920'de terk etmişti. Alman Yüksek Komutasının başında bulunan Seeckt, Köstring'i Enver'in Moskova yolculuğu için gerekli bütün hazırlıkları yapması için görevlendirmiş ve Rus sınırına kadar şahsen eşlik etmişti. Enver'in yanında Hayreti Bey, Ziya Bey ve Mısırlı Fu'ad Bey de vardı. Bu defa Stettin üzerinden bir yol seçmişlerdi. Oradan gemiyle Königsberg'e devam etmişlerdir. Königsberg'den yolcu treniyle Rus sınırında, Kızıl Ordu komutanlarının onu beklediği küçük bir şehir olan Yohannesburg'a ulaşmışlardı. Sınırı geçtikten sonra yolculuğunu yataklı vagon ve otomobil ile sürdürmüş, Minsk ve Smolensk'de verilen kısa konaklamalardan sonra, 15 Ağustos 1919'da Moskova'ya güvenlik içinde ulaşmışlardır.[919]

6 Ağustos 1920. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Tuğamiral Mark Bristol, ABD Dışişleri Bakanına rapor gönderdi: *Mustafa Kemal'in sağlık durumu sıtma ve böbrek rahatsızlığı nedeniyle iyi değildir, ancak başlattığı akım kendisi çalışamaz duruma gelirse ya da görevinden alınırsa, başka liderlerle yürütülecektir*.[920]

İspanyol *La Epoca* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Kemal Paşa, İzmir'e bir heyet göndererek ateşkes talep etmiştir*. *Enver Paşa'nın 500 bin kişilik bir kuvvet teklifini reddeden Ankara Meclisi'nin düşmanlıkların uzatılmasına karşı olduğu* bildiriliyor. *Meclis Türkiye'ye yüklenen barış şartlarının çok sert olması konusunda Kemal'i suçladı*.[921]

8 Ağustos 1920. Roma'da bulunan İttihadçı Kaimmakam Edib Servet (Tör), TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mektub gönderdi: *Burada Anadolu ahali hükümetinin bir adama ve hem de Anadolu'nun ve bilhassa zât-ı sâmilerinin emniyet ve teveccühünü kazanmış ve bu emniyet ve teveccühe her zaman güvenebilecek fakat katiyyen sû-i istimal etmeyecek bir mümessile ihtiyacı vardır. Kimi tensip buyurursanız emrenizi itimat ve teveccühüyle ve mühimce bir para ile kalkıp buraya gelsin. Vatanım hakkında buralarda yapabildiğim her türlü işi kendilerine devredeyim. Neler yapabileceğini kendisine nakil ve arzedeyim. Roma, Anadolu'ya hizmet edecek yegâne Avrupa merkezidir. Hükümeti tamamıyla lehimizde, ahalisi bütün ruhuyla lehimizde*.[922]

9 Ağustos 1920. *Sonunda, Sforza Ankara hükümeti ile yararlı biçimde görüşebilmek için onu tanımak gerektiğine ikna oldu. Ne var ki İtalya bunu yalnız başına yapamazdı: Müttefikleri ikna etmek gerekiyordu. Bu arada Sforza, özellikle Galib Kemali aracılığıyla, tüm milliyetçi gözüken Türklerle ilişkilerini yoğunlaştırdı; onlara İtalya'da tam bir hareket özgürlüğü tanıdı; her yerde ve her fırsatta İtalyan yetkililerin onlara yardım etmesine izin verdi ya da bu konuda onları teşvik etti. Özellikle bir belge, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Enver'den daha çok lideri olan kişiyle kurulan ilişkileri göstermektedir: Bu, Berlin, 9 Ağustos tarihli, De Martino'nun parafe ettiği ve GİZLİ ibaresini taşıyan bir telgraftır:*

---

[918] Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 64-65.

[919] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 33.

[920] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 89. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[921] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 316. Söz konusu ağır şartlı barış andlaşması, Sevr Projesidir.

[922] Bilal N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar -I- (1920-1923)*, 1981, s. 80-82; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 233.

Buraya dönen Talat Paşa, Anadolu'ya dönmeyi isteyen Albay Edip'in [Servet Tör] bakanlığa geleceğini zat-ı alinize bildirmemi istiyor. Bu kişiye çok güvenen Talat Paşa, onu zat-ı alinize hararetle tavsiye ediyor.[923]

Hafî Türkiye Komünist Bolşevik Fırkası, "Bolşevikler ve İttihatçılar" nam beyanname neşretti. "Sülük", "cahil", "hırsız", "zalim", "şeytan tabiatlı", "namussuz" İttihadçıların Bolşevik söylemleri samimi değildir:

Bolşevikliğin ne demek olduğunu iyice anlamayan insanlar arasında bazı yanlış fikirlerin ve dedikoduların husule gelmekte olduğu işitildiği için hakikatin neden ibaret olduğunu birkaç cümle ile anlatmak mecburiyeti hasıl oluyor. Bolşeviklik bildiğimiz mânâda firkacılık demek değildir. Bolşevikler dünyada sosyalizmi yerleştirmeğe azmetmiş bir zümre-i beşeriyedir. Fende komünist kelimesi ile ifade olunan bu meslek, Türkçede ortaklık, Arapçada iştirak diye bilinir. Kelimenin mânâsını daha iyi anlamak için bunu tarif etmek daha iyi olur. Ortaklık şu demektir. Hava, su, toprak bütün insanların müşterek malıdır. Havadan, sudan, topraktan çıkan ve elde edilen her türlü hasılata bütün insanlar ortaktır. Bel, kazma, sapan ve baltadan tutun da her türlü makinelere varıncaya kadar mevcut olan âletler ve edevatlar bütün milletin ortak malıdır. Hülâsa, dünyada mal ve mülk diye ne varsa bunların hepsine bütün dünyadaki insanlar ortaktır. Binaenaleyh, bir adam her kim olursa olsun, başlı başına on paralık bir mala bile malik olamaz. Şu tarife nazaran: Bolşeviklik demek dünyada temellük-ü şahsî ve ihtiras-ı mâlîyi ortadan kaldırmak demektir. Evet, bütün insanların her türlü hukukunu müsavi kılmak ve insanlar arasında hak-hukukça fark bırakmamak ve bütün mânâsıyla insanları hür yapmak demektir. Rica olunur, şimdi insaf ile düşünülsün. Fikirlerini, maksat ve gayelerini şu birkaç kelime ile anlatmağa çalıştığımız Bolşeviklerle ve bu memleketteki Türk Bolşevikleriyle İttihatçılar arasında ne münasebet var? O İttihatçılar ki, on iki seneden beri vakit vakit bu zavallı Türk milletinin başına öyle korkunç ve müthiş bir belâ kesilmişler ve bu fakir, çıplak milletin kanını türlü türlü hile ve desise ile emmişler ve elân da türlü türlü kıyafet ve namlarla emmektedirler. İttihatçıların her türlü fenalığını, ahmakça ve budalaca ve cahilce harekât ve icraatını ve müstebidâne idarelerini bir tarafa bırakalım. İrtikâp ve irtişanın adını anafor koyarak memleketin her tarafında ahlâksızlığı son dereceye vardıran, hırsızlığı göklere çıkartan o zalim idare adamlarının yoktan meydana getirdikleri servetler, harp zenginleri hatırlardan [nasıl] silinir. Çıkarlar da bu ervah-ı habise Bolşevik nam-ı mübeccelini nasıl taşıyabilirler. Hayır arkadaşlar hayır! Türkiye Bolşevikleri arasına yüzü kara ve elleri kanlı olan ne bir İttihatçı ve ne de İttihatçılardan daha fena olan ve bilhassa bu son zamanlarda bütün dünya İslâmlarının, bütün dünya amele ve fıkarasının biaman düşmanı olan İngilizler ve menfaatleriyle el ele veren İtilâfçılardan bir fert bile bulunmak imkân ve ihtimali yoktur.

Efkâr-ı umumiyede husule gelen bu şüphe ve tereddüde yalnız bir cihetten hak verilir. O da pek kurnaz ve şeytan tabiatlı olan İttihatçı sülükleri tanılmadıkları yerlerde Bolşevikler arasına karışır ve sokulur, ve bu mümkündür. Lâkin bunlar ne kadar şeytanlık ve samimiyet gösterirse göstersin, çok geçmez foyaları meydana çıkar. Ve çıkacaktır ve meydana çıkınca da derhal lâyık oldukları muameleyi göreceklerdir.

Yalnız şurasını da kayd etmek lâzımdır ki: Türkiye Bolşevikleri bütün namuslu insanları kendi arasında görmekle iftihar ederler. Bu nokta-i nazardandır ki eski fırkalardan herhangisine mensup olursa olsun fıkaray-ı halkın zararına çalışmamış ve zulm ve gadr etmemiş, son moda tabirle anaforculuğa karışmamış, namus ve faziletiyle tanınmış her vatandaş Türkiye Komünistleri arasına girebilir. Ve samimiyetle karşılanır. Türkiye Bolşevikleri böyle namuslu vatandaşlardan kendilerine arkadaşlar ararlar.

Türkiye Komünist Partisi
Merkez-i Umumîsi
Ankara 9 Ağustos 1920
[Mühürün ortasında Kiril harfleriyle TKP yazılı!][924]

[923] Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 128-129. "[Servet Tör]" ilavesi tarafımıza aiddir. Harekat-ı Milliye'deki İTC merkez komitesi faktörünü ve bu babdaki İtalyan teşrik-i mesaini tetkik etmeye azimkâr araştırmacı, Talat'ın firarîlik safahatındaki gizli temaslarını ve Edip Servet Tör'ün (varsa) evrak-ı metrukesini muhakkak surette incelemelidir.

[924] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 91-92.

10 Ağustos 1920. Müttefikler tarafından dikte edilen Sevr projesi, İstanbul'un Yunan'a işgali şantajıyla Bâb-ı Âlî'ye zorla imzalatıldı.

Sovyet Rusya ile Taşnak Ermenistan andlaşma imzaladılar. Moskova'daki TBMM heyeti bu andlaşmadan haberdar oldu. İttihadçı Halil'in TBMM Hükümetini temsil etmediği Sovyet Rusya'ya hatırlatılıyor:

> 10 Ağustos aynı zamanda Sevr Antlaşması'nın imzalanma tarihidir. Sevr'e göre Müttefikler, Trabzon dahil neredeyse tüm Doğu Anadolu'yu Ermenistan'a verirken, şimdi Taşnak hükümeti bu antlaşmayı reddederek Van ve Bitlis'ten alınacak bir parçaya razı olmuştur. Bolşeviklerle Ermenistan arasında imzalanan antlaşmaya göre Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ulaşımı sağlayan tek tren yolu Ermenistan'ın kontrolüne bırakılmıştır. İlk geldikleri günden beri Sovyetlerin yapacağı askeri yardımın Anadolu'ya sevk edilmesi için Ermenistan'ın kapattığı Nahcıvan Şahtahtı sınır geçişinin açılmasını isteyen TBMM Dışişleri heyeti, bu tren yolunun tamamen kapandığını öğrenince büyük bir şaşkınlık geçirmiş ve hayal kırıklığına uğramıştır. Sovyet Rusya'nın Ermenistan'la yaptığı bu anlaşma, iplerin kopmasında büyük rol oynamıştır. Çiçerin'le yapılan görüşmede artık tüm güvenini kaybeden Türk tarafı Çiçerin'e "lafı dolaştırma" "eski usul gizli diplomasiden vazgeç" diyecek kadar sertleşir. Sovyet tarafı Halil Paşa ile Van, Bitlis ve Muş'tan toprak verilmesi hususunda anlaşıldığını söyleyince, tekrar Halil Paşa'nın Ankara'nın temsilcisi olmadığı hatırlatılır.[925]

Konya'da neşredilen *Öğüd* gazetesi: *Yeşil ve Kızıl ordular Halil Paşa kumandasında*.[926]

12 Ağustos 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı rapor kaleme aldı. Milliyetçi rüesayla görüştükten sonra Ankara'dan İstanbul'a avdet etmiş işbirlikçi bir erkân-ı harb (subay), ki merkûm subay Temmuz 1920'de Ankara'dayken Veliahd Abdülmecid'in yaveri de oradaydı, İngiliz istihbaratına malumat vermiştir. Mustafa Kemal'e bağlı milliyetçiler, (i) İTC merkez komitesine bağlı değildir, (ii) samimi Bolşevik de değildir:

> CX/676./V.
> Gizli İstanbul, 12.8.1920
>
> Aşağıdaki rapora göre, Anadolu'da Bolşevikliğin gelişmesi, açıkça, milliyetçi hareketin kendisinden çok Milliyetçi harekete bağlanan İttihatçıların işbirliğine dayanmaktadır. Bolşevikliğin Müslüman Doğu ülkelerinin en önemlisi olan Türkiye'ye sokulmasının, Almanya'nın yenilmesiyle eski tasarıları yıkılınca, İttihatçıların yaptıkları harekât plânına uygun olduğundan kuşkulanmak için pek neden yoktur. Türkiye'de Milliyetçi hareketin ortaya çıkışı, Bolşevikliğin yayılmasını kapsayan bu yeni İttihatçı programın ilerlemesi bakımından yalnızca uygulamayı kolaylaştırıcı bir fırsat olmuştur. Sovyet Hükümeti, daha 1917'den beri dikkatini İslâm'ın olanaklarına yöneltmiş, fakat sürekli çabalarına karşın, en azından Türkiye'de herhangi bir ilerleme sağlayamamıştır. Mütarekeden sonra, Cenevre, Roma ve Londra'dan gelen raporlardan, Almanya, İsviçre, İtalya ve Rusya'da çalışan İttihatçıların etkinliklerinin gelişmesini gördük. Savaş boyunca birlikte çalışan aynı Almanlar ve Türkler, yine birlikte göze çarptılar ve daha 1919 Şubat'ında, İttihat ve Terakki önderlerinin, Bolşevizmle ilişkili olarak ve -beş yıldır Doğu'da İngiliz saygınlığına karşı işbirliği yapan, çok etkili, fakat şimdiye değin başarısız- Alman örgütünün yardımıyla harıl harıl Pan-İslâmik bir hareket hazırladıkları ortaya çıktı. Yine Mütarekeden sonra, Bolşeviklerin salt Ruslardan oluşan, Bolşevikliği Doğu'da bir dünya hareketi olarak geliştirmeye yönelik çabalarına, Türkiye'nin kesin yenilgisi üzerine, Berlin ve Moskova'nın çekim gücünün etkisine giren birçok Hintli ve daha başka Pan-İslâmistler yardım ettiler. Mustafa Kemal'in Milliyetçi hareketi ciddi boyutlara erişme belirtiler gösterir göstermez, İttihatçılar gizil (potansiyel) olarak böylesine güç taşıyan bir aracın denetimini ele geçirmek için hemen girişimde bulundular. Belli bir miktar para da harcanmasına karşın, bu girişim -bir ölçüde, örneğin Mustafa Kemal'le Enver'in arasındaki gibi, kişisel kıskançlıklardan, bir ölçüde de Milliyetçilerin İttihatçılara egemen olan Yahudi-Mason öğelerden hoşlanmamalarından ötürü- o zaman başarısızlığa uğradı. Bundan sonra, daha dolambaçlı yöntemler benimsendi ve Mustafa Kemal'in Muahhidîn Cemiyeti ve olağan Pan-İslâmik propaganda gibi zayıf araçlarla Müslüman dünyayı

[925] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 173.
[926] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 167.

ayaklandırmanın uygulamadaki olanaksızlığını kavrayarak çaresizlik içinde Sovyet Hükümetine yönelmesinden yararlanıldı. Mustafa Kemal'in Sovyet Hükümetiyle temaslarının ilk aşamaları hakkında bildiğimiz pek az şeyden, ilkece Bolşevikliğin benimsenmesinden çekinildiğini anlıyoruz. Anlaşmaya varmak için yapılan ilk önerilerde, Miilliyetçilerin Anadolu'da -yalnızca İslâm'ın temel inançlarıyla çatışmadığı ölçüde- Bolşeviklik propagandasına engel olmamaları şart koşulmuştu. Bu anlaşmanın 1919 güzünde yapıldığı bildirilmişti ve ondan hemen sonra, Anadolu'da Bolşeviklik propagandacılarının ilk etkinlikleri haber verildi. Ondan beri, Anadolu'da, -Eskişehir gibi bazı yerlerde Milliyetçi görevlilerin de desteğiyle- enerjik bir kampanyanın başlatıldığı belli olmuştur, fakat Mustafa Kemal'in bu kampanyaya içtenlikli bir sempati duyduğuna emin olamayız ve bu hâlâ olanaksız görünüyor. Milliyetçiler Meclisi Bolşevizme bağlılığını hiçbir zaman resmen ilân etmemiştir ve bu hareketin hangi yollarla ve hangi yardımlarla geliştiği hiçbir zaman pek açık olmamıştır. Elimizdeki bu rapor Bolşevik hareketin ilerleyişini bir ölçüde izlememizi olanaklı kılıyor. Artık şurası besbellidir ki, Milliyetçilerin kesin zorunluluk yüzünden Bolşevik yardımını istemiye istemiye kabul etmelerinin gerisinde, şimdi Anadolu'da İttihatçı kanadın beslediği etkin ve canlı bir Bolşevik kampanyası gelişmektedir; bu akım, sonunda, destekçilerinin denetiminden kopabilir ve Bolşevik girdabı içinde Türk Milliyetçilerinin de, Ilımlılarının da üstesinden gelebilir.

Bu rapor, Ankara'dan yeni dönen, iyi eğitim görmüş ve aklı başında bir Türk subayınca verilmiştir. Kendisi, ileri gelen bütün Milliyetçileri kişisel olarak tanımaktadır ve verdiği bilgiler güvenilir sayılabilir.

RAPOR

Anadoluda bugün en önemli gelişme, hiç kuşkusuz, Bolşevikliğe yönelen harekettir. Mustafa Kemal'e bağlı olan gerçek Milliyetçiler; İttihatçı kanada şiddetle karşıdırlar (i) çünkü -Bolşevik toplum örgütlenmesini benimsemeksizin- yalnızca kendi amaçları için yararlanmak istemektedirler (ii). Eyüp Sabri'nin başlıca önderlerinden biri sayılabileceği İttihatçı kanatsa, Bolşeviklik bütün sonuçlarıyla birlikte kabul edilmeden, Bolşeviklerden en küçük biryardım bile ummanın yararsız olduğunda ısrar etmekte ve İslâm'ın temel inançlarının Bolşevik öğretileriyle tam bir uzlaşmaya elverişli olduğunu öne sürmektedir. Gariptir ki, ileri gelenleri arasında Adnan Bey'le karısı Halide Edip Hanım'ın bulunduğu Pan-Türkistler, bu konuda Mustafa Kemal'den yana çıkmakta ve eski İttihatçı dostlarına karşı koymaktadırlar (iii). Şimdi Bolşevik davasına kazanılmış aşağı yukarı yüz milletvekili vardır ve bu parti durmadan kuvvet kazanmaktadır. Söz konusu parti, Avrupa'da İslâm Bolşevikliğinin baş savunucusu olan ve Rus ve Almanların yardımıyla, Milliyetçi harekete egemen olmak için her türlü çabayı gösteren Talât'la sürekli olarak haberleşmektedir (iv). Gerçek milliyetçilerle kendilerini harekete bağlamış bulunan İttihatçılar arasındaki bu görüş ayrılığını, belli bir takım kişisel rekabet ve kıskançlıklar büyütmektedir (v). Bununla birlikte, İttihatçılar hızla yol almaktadırlar ve Anadolu'da "Yeşil Ordu" diye bilinen örgütün kurulmasından onlar sorumludurlar (vi). Bu, ancak, diyelim "Selâmet Ordusu"* anlamında bir ordudur; tüzük ve yönetmeliklerini gösteren risalelerden anlaşılabileceği üzere, şimdiki durumda, askerî bir örgüt değildir. "Halk Fırkası" [Zümresi] adı altında gizlenmektedir. "Yeşil Ordu" Bolşevik-İslâmik bir kuruluştur ve Sovyet Hükümetinin bütün İslâm dünyasını genel olarak Avrupa'ya, özellikle de Büyük Britanya'ya karşı ayaklandırma çabalarının gerçekleştirilmesinin aracından başka bir şey değildir. Şimdiye kadar "Yeşil Ordu"nun etkinlikleri Rusya ve Orta Asya Müslümanlarıyla sınırlı kalmıştı, fakat şimdi Anadolu'nun "kapsanması" (istilâsı) hızlı bir olup bittiye gelmektedir. Şerif Manatov (vii) ve Vakkas (viii), "Yeşil Ordu"nun öncüleriydiler. Aylardır, şimdi artık ekime elverişli sayılan toprağı hazırlıyorlardı. Bolşevikliğe dönen en coşkun Türklerden biri, Kürdistan'daki Malatya'nın yerlilerinden bir dinbilimci olan (ulemadan) Şeyh Servet'tir (ix). Bu Şeyh, Bolşevik propagandacıların çabalarını olanca gücüyle desteklemiş ve şimdi Eskişehir'de basılmakta olan "Asr-ı Saadetten Bir Yaprak" diye bir kitap yazmıştır. "Asr-ı Saadet" peygamberin yaşadığı dönemdi; bu kitabın amacı, Kuran'a ve Müslüman geleneklerine (hadise) dayanarak, İslâmla Bolşevikliğin özdeşliğini kanıtlamaktır. Şeyh Servet çok okumuş bir Müslümandır, bütün İslâm ülkelerini gezmiştir ve bir hayli etkilidir. Aşağı yukarı Haziran sonunda "Yeşil Ordu" kampanyasının başlatılmasından hemen önce, Sovyet Hükümeti "Yeşil Ordu" kampanyasının son düzenlemelerini yapmak için Ankara'ya bir denetçi gönderdi. Bu adam, eskiden Harkov bölgesinde Halk Komiseri olan Derboff'tu [Verbov] (x). Ankara'ya geldi ve bir ay kadar Anadolu'da kaldı. Şu sıra "Yeşil Ordu" kampanyasının anlamı, az sonra Bakû'da toplanarak eylem

* "*Salvation Army*: Düşkün ve yoksullara yardım etmek ve İncil propagandası yapmak amacıyla, 1865'te William Booth tarafından kurulan bir dinsel hayır örgütü."

yolları ve araçları konusunda önemli kararlar alacak olan Pan-İslâm Kongresiyle ilgilidir (xi). O zamana değin İttihatçı kanat Milliyetçi harekete egemen olmayı başarırsa, bunun hiç kuşkusuz ciddi sonuçları olacaktır. Çünkü, başka şeylerin yanısıra, bu Kongre, Hilâfet Kongresinin ne zaman ve nerede toplanacağına da karar verecektir. Şimdiki Halife, gayri Müslimlerin elinde edilgen bir araç olduğu için, değiştirilmesine karar verilmiştir (xii). Hilâfet Kongresi bütün İslâm dünyasının temsilcilerinden oluşacak ve şimdiki Halifeyi yetersiz ilân (hâl') ettikten sonra bir başka Halife seçmeye girişecektir. İttihatçılar ağır basarlarsa, ya Afganistan Emirinin ya da Sünusî Şeyhinin atanacağı kesin gibidir. Bu adayların ilki çok daha şanslıdır. Öte yandan, gerçek Milliyetçiler durumlarını korurlarsa, atanacak kişi, çok büyük bir olasılıkla Prens Abdülmecid olacaktır. Veliaht Anadolu'daki Milliyetçilere katılmaya istekli olduğunu şimdiden belirtmiştir; yaveri, benimle aynı sırada, Temmuz ortalarında Ankara'daydı. Mustafa Kemal yakınlarda ondan iki kere haber almıştır ve İstanbul'dan Ankara'ya kaçmasını ayarlamaya çalışmaktadır. Gerek Sultanın Sarayında gerekse Veliahdın maiyetinde Milliyetçileri destekleyen çok güçlü bir grubun olduğu kuşkusuzdur.

Böyle olmakla birlikte Mustafa Kemal'in durumu hiç de güvenli sayılmaz ve Bolşevikler söz konusu olduğu ölçüde, onun atlatılacağı kesin gibidir. Nisanda Ankara'dan Moskova'ya hareket eden iki delege, ben Ankara'ya gittiğimde yerlerine yeni varmışlardı; bunu bildiren telgrafta, yolda çektikleri sıkıntı ve güçlüklerden acı acı yakınıyorlardı. Bundan sonra Ankara'dan Moskova'ya giden başka iki delege, hedeflerine güvenlik ve rahatlık içinde eriştiler, fakat o zamana kadar Halil (xiii) ile Cemil (xiv) de Sovyet başkentine varmışlardı. İlk delegelerden biri Osman (xv) diye biriydi, öteki iki delegeyse Bekir Sami (xvi) ve Seyfi (xvii) idiler. 8 Temmuz tarihli *Hâkimiyet-i Milliyede* yayımlanan, çevirileri ekli, Mustafa Kemal - Çiçerin mektuplaşmasından, Milliyetçilerle Temmuz ayındaki Sovyet Hükümeti arasındaki ilişkilerin niteliği hakkında bazı fikirler edinilebilir. Farkedilecektir ki, Milliyetçilere maddî yardım yapma konusunda Bolşevik Dışişleri Komiseri kendisini hiç bağlamamaktadır; son "Türkiye halkına tüm başarıları dileriz" sözünün de özel bir anlamı olabilir. "Millet" yerine kullanılan "Halk" sözcüğü "kitleler" anlamına gelmektedir. Gizli "Yeşil Ordu" örgütünü anlatmak için de aynı sözcük kullanılmakta ve "Halk Fırkası" [Zümresi] denilmektedir.

Bu bildiriye verdiği karşılıkta, Mustafa Kemal "Halk" sözcüğünü kullanmamakta ve gerek Rus gerekse Türk uluslarına "Millet" demektedir.

Bolşeviklerin yalnız kendi ellerine oynadıkları ve Mustafa Kemal için kestaneleri ateşten çekmeye en küçük bir niyetleri olmadığı, ayrıca yorum gerektirmeyecek kadar apaçıktır. Bolşevikler herhangi bir silâhlı "yardım"da bulunacak olurlarsa, bu mutlaka, kısa ömürlü Azerbaycan “Cumhuriyeti”ne yapılan yardım biçiminde olacaktır.

Muvahhidîn Cemiyeti (xviii) varlığını sürdürmektedir, fakat artık toplanmamakta ve ilgisizlikten sönmektedir; bunun başlıca nedeni, üyelerinin, şimdi "Yeşil Ordu" kampanyası durumuna girmiş bulunan yeni İslâmik Bolşevik hareket tarafından yutulmuş olmasıdır. Başka herhangi bir türden İslâm Cemiyeti yoktur, fakat "Yeşil Ordu" gerek Muvahhidîn'den gerek başka herhangi bir cemiyetten daha tehlikelidir ve genel bir İslâm ayaklanmasını gerçekleştirme olasılığı çok daha yüksektir. Bu kampanya milyonlara maloluyordur herhalde, fakat anlaşılan, Moskova para bulabilmektedir. Aşağıdakiler, "Yeşil Ordu"nun en ileri gelen üyeleridir.

Eyüp Sabri, eski İttihatçı Hükümetin üyesi. Talât'ın yakın dostu. Savaş tutsağı.
Nâzım, Harput eski valisi.
Yunus Nadi, ünlü İttihatçı, (kapatılan) "Yeni Gün"ün başyazarı.
Şerif Manatov, yukarıda anılan Müslüman Bolşevik.
Vakkas, Orta Asya'da gezmiş bir Kürt; yukarıda anıldı.
Süleyman [Salih Hacıoğlu], Trabzonlu bir Baytar Binbaşı.
Şeyh Servet, anlattık.

Şerif Manatov, ortamına öyle güveniyor ki, son zamanlarda gitgide daha cüretli konuşmaktadır. Örneğin bir akşam, konuşurken "Yaşasın yeni peygamber Lenin"diye bağırdığını kendim işittim; bu söz, orada hazır bulunan dine bağlı insanların kimini fena halde incitti; başkaları da bunu budalaca ve uygunsuz buldular.

Ben oradayken, Ankara'da bir tek Türk-olmayan Müslüman delege vardı. Bu, "Müslim Outlook" yazarları arasında bulunduğunu söyleyen Mirza Azmüddin adlı bir Hintliydi (xix). Miss Sylvia Pankhurst'le aynı devrimci

derneğin üyesiymiş (xx); sık sık ondan dostu ve iş arkadaşı olarak söz etti. Ayrıca, öyle anlaşılıyor ki, Miss Pankhurst Halide Edip'le yazışıyormuş ya da daha doğrusu yazışmış, Mirza Azmüddin'in Ankara'ya gelmekteki amaçları şunlar:

(i) karışıklık çıkarmak için Afganistan'a propagandacılar gönderilmesini ayarlamak.

(ii) Hindistan'a silâh ve cephane verilmesini ve gönderilmesini sağlamak için Bolşeviklerle ilişki kurmak.

"Müslim Outlook"un ya da üyesi olduğu Derneğin, bu işlerden ilkinin bütün giderlerini karşılayacağını söyledi. Milliyetçiler önerisini kabul ettiler, fakat "peşin para" istediler. Bu konuda anlaşma oldu. Mirza hemen İngiltere'ye dönüp işleri düzenleyecekti, fakat sıtmadan hastalanıp yattığı için hareketi ertelendi. Ankara'ya Antalya üzerinden aşağı yukarı Temmuz'un 25'inde geldi. Yanında, İstanbul'dan kalkıp onunla, herhalde Antalya'da ya da Rodos'ta buluşmak için gelen bir Milliyetçi vardı. Ankara'da, onu (Nihad takma adını kullanan) ünlü Hintli Abdürrahman Peşavarî destekliyordu. Kendisi 40 yaşlarında, İngilizcesi çok iyi, Fransızcası zayıf. Görünüşünde çarpıcı bir şey yok. Bir Hintli için pek yakışıklı değil. Gözlük takmıyor.

Notlar

(i) CX/4271, (V) 4.6.1920 tarihli sirkülerde, Talât'ın 1920 Nisanında İsviçre'ye gittiği zaman, Lausanne'daki Milliyetçi Klübe (Türk Ocağı ?] alınmadığı ve Milliyetçilerin, malî yardım kabule hazır olmakla birlikte, işlerine hiçbir biçimde karışılmasını hoşgörmeyeceklerini açıkça söyledikleri belirtilmekteydi.

(ii) B.M.M. Bolşevik ilkelerine bağlılığını hiçbir zaman resmen ilân etmemiştir ve Ankara *Takvim-i Vekayi*'sinde (Resmî Gazete) *[Zabıt Ceridesi]* yayımlanan tartışma tutanakları iki parti arasındaki ayrılığı açıkça göstermektedir.

(iii) İttihat ve Terakki Komitesinin baş amacı, her zaman Pan-İslâmizm ve Pan-Turanizm olmuştur -bunların ilk savunucuları Rusya Müslümanlarıydı. Bu siyaset Komitece benimsenmiş ve Türkiye'nin baş-düşmanı olan Rusya'yı kötü durumda bırakmak için Almanlarca kışkırtılmıştır. Talât ve öteki İttihatçı önderler, "Real Politik" değerlendirmeleriyle, Pan-Turanizme dayalı bir çağrının etkili bir dış yardım biçiminde herhangi bir karşılık sağlayamayacağını açıklıkla kavramışlardır. Halide Edip gibi, akıldan çok duyguyla etkilenen Pan-Turanistler ise, eski fikirlerini kolayca bırakamamışlardır ve bu bakımdan, kendilerini fırsatçı türünden İttihatçılara karşıt durumda bulmuş olabilirler.

(iv) Cenevre ve Londra'dan alınan raporlar, bir yanda İttihatçılarla öte yanda Alman ve Rusların birleşmeleri konusunda pekçok bilgi vermektedir. Almanların Doğu entrikalarında çarpıcı bir rol oynayan Dr. Prufer yine aynı yönde çalıştırılmaktadır; Berlin'deki Bolşevik temsilcisi Herr Kopp'un da hem Türk İttihatçılarıyla hem de Avrupa'daki öteki Pan-İslâmist ve İngiliz-düşmanı öğelerle sürekli entrikalar kurduğu biliniyor.

(v) Mustafa Kemal'le Enver arasında bir hayli kıskançlık olduğu ötedenberi yayılmıştır.[927]

Bizce maksatlıdır ki, ne Bilâl N. Şimşir alakalı derleme çalışmasının Türkçe özet kısmında ne de Salâhi R. Sonyel, işbirlikçi "aydın"ın aslında bir subay olduğunu belirtmişlerdir. İngiliz İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesinin *Anadolu'da Bolşevikliğin gelişmesi konusu*na dair siyasî raporu: *Ankara'dan İstanbul'a gelen ve milliyetçi liderleri şahsen tanıyan bir Türk aydının İngiliz İstihbarat Teşkilatına verdiği rapor: İttihatçılar Anadolu'da Bolşevikliğin gelişmesine sebep oldu. Bunlar, M. Kemal önderliğindeki milli hareketi de kontrolleri altına almağa çalıştı, fakat başarı kazanamadı*.[928] Mustafa Kemal, ne İttihadçıdır ne Bolşeviktir:

[927] Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, 2009, c. 1, s. 422-425. "F.O. 371/5178/E. 11702. Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* 1919-1938, cilt 2: Nisan-Aralık 1920 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975), s. 252-58: Belge 92. (Tarafımızdan Türkçeye çevrilmiş ve belge üzerine İngiliz Dışişleri Bakanlığınca yapılan yorumlar alınmamıştır.)" İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Tunçay'ın tercüme etmediği 2 sayfa hacimli *Foreign Office* derkenarlarına Sonyel kısmen değinmektedir.

[928] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXXV.

"Mustafa Kemal'in önderliğindeki Ulusal Akım ciddi boyutlara ulaşmak belirtileri gösterince, İttihatçı'lar, bu denli güçlü ve potansiyel sahibi bir aracı denetlerine almak için ivedilikle davrandılar. Aşağıdaki bilgi, Ankara'da henüz dönen, iyi öğrenim yapmış ve zeki bir Türk efendisince (centilmen) sağlanmıştır. Kendisi, başlıca Ulusçuları kişisel olarak tanır; dolayısıyla, verdiği bilgiye güvenilebilir". (Onun, ılımlı bir Ulusçu olduğu daha sonra açıklanıyor, ama adı verilmiyordu.

Raporu şudur:

"Bugün Anadolu'da en önemli gelişme, hiç kuşkusuz, Bolşevizm akımıdır. Mustafa Kemal'e bağlı bulunan gerçek Ulusçular, İttihatçı kola şu nedenlerden ötürü karşıcıldırlar: (1) Ulusçular, Bolşevik yardımını kendi maksatları için ve topluma Bolşevik örgütü uygulamadan kullanmayı diliyorlar; (2) Eyüp Sabri'nin başlıca önderlerinden biri olduğu İttihatçı kol, Bolşevizm tüm sonuçlarıyla birlikte kabul edilmezse, Bolşevik'lerden yardım beklemenin boşuna olduğu görüşünde direniyor: İslâm ilkelerinin Bolşevik öğretileriyle büsbütün bağdaştığını iddia ediyor; (3) Bolşevik savına kazanılmış olan yüze yakın milletvekili yavaşca güçleniyor".

Yeşil Ordu'nun İttihatçı'ların yapıtı olduğunu belirten ajan, Şerif Manatof'la Vakkas'ın onun öncüleri olduğunu ve Sovyet hükümetinin tüm İslâm Dünyası'nı Avrupa'ya, özellikle Büyük Britanya'ya karşı kışkırtmak kampanyasını gerçekleştirmek yönünde kullanılan bir İslâm-Bolşevik kuruluşu olduğunu iddia ediyor, şöyle diyordu:

"Bolşevizm'i coşkuyla benimseyen Türk'lerden biri de, Malatya'lı ilâhiyat doktoru Şeyh Servet'tir. İslâm ve Bolşevizm öğretilerinin aynı olduğunu kanıtlamak için *Asr-ı Saadetten Bir Yaprak* adlı bir yapıt kaleme almıştır".

Ajana göre, Yeşil Ordu akımı başlamadan önce, Sovyet yönetimi, Haziran'ın sonlarına doğru, bu akımla ilgili son hazırlıkları yapması için Anadolu'ya bir müfettiş göndermişti. Bu adam, daha önce Harkof ilçesinde halk komiseri görevi yapmış olan Derbof'tu. Kendisi Ankara'yı ziyaret etmiş ve bir aya yaklaşık bir süre Anadolu'yu dolaşmıştı. Bu arada, Mustafa Kemal'in durumu pek sağlam değildi. Nisan'da, Ankara'dan Moskova'ya hareket eden iki temsilci, İngiliz ajan Ankara'ya ulaşınca hedeflerine henüz varmamışlardı. Moskova'ya ulaştıklarını duyuran telyazılarında, yolda karşılaşmış oldukları güçlüklerden acınarak yakınıyorlardı. Ondan sonra iki temsilci daha Ankara'dan Moskova'ya hareket etmiş; hedeflerine kolayca ve güven için ulaşmışlardı; ama, o sırada Halil [Kut] ve [Bahriye eski Nâzırı] Cemal da Moskova'ya ulaşmıştı. Temsilcilerden birinin adı Osman, öteki iki temsilci ise milletvekili Bekir Sami ve Seyfi olarak veriliyordu.

Kemalistlerle Sovyet yönetimi arasındaki ilişkilerin biçimi, Mustafa Kemal'le Çiçerin arasında Temmuz'da yapılan ve 8 Temmuz tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde çıkan yazışmaların çevirisinden anlaşılabiliyordu. Ajana göre, görüleceği gibi, Bolşevik Dışişleri Komiseri, Ulusçulara maddi yardımda bulunulması konusunda herhangi bir üstlenmeye girişmiyor; sonra yazısının, "Türkiye halkına başarı dileriz" biçimindeki son sözcüklerinin özel önemi vardı. Çiçerin, "halk" sözcüğünü, Mustafa Kemal ise "ulus" sözcüğünü kullanmıştı. Bolşevik'lerin yalnız kendi çıkarlarını düşündükleri ve Mustafa Kemal'in "kestanelerini ateşten çıkarmaya" (yani onu güç durumdan kurtarmaya) niyetli olmadıkları, yorum gerektirmeyecek kadar belirliydi. Bolşevik'ler, herhangi bir silâh yardımında bulunurlarsa, geçici Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yapmış oldukları yardım biçiminde olacaktı (yani Anadolu Bolşevik'leştirilecekti).

Ajan, ayrıca, Yeşil Ordu'nun başlıca üyeleri olarak şu adları veriyordu:

"İttihat ve Terakki yönetiminin eski üyesi, Talât'ın yakın dostu ve savaş tutsağı Eyüp Sabri, Harput'un eski valisi Nazım, kötü ad yapmış İttihatçı, kapatılan *Yeni Gün* gazetesinin yazı-işleri yönetmeni Yunus Nadi, Müslüman Bolşeviği Şerif Manatof, Orta Asya'yı gezen Kürt Vakkas, Trabzon'lu baytar Süleyman, Şeyh Servet.

Şerif Manatof şimdi kendi durumundan o denli güven duyuyor ki, son günlerde oldukça mertçe konuşmaya başlamıştır. Bir akşam, benim de varlığımda yapılan bir görüşme sırasında, "yaşasın yeni peygamber Lenin" diye haykırmış, ama görüşmede hazır bulunan kimi kişilerin duygularını incitmiş; bu sözleri 'ahmaklık ve kabalık' olarak nitelendiren öteki kimi kişilerin canları çok sıkılmıştır. Şerif Manatof oldukça kötü ad yapmış bir Bolşevik'tir. 1919 yılı yazının başlarında Türkiye'ye gelmiş; Fransız'larca tutuklanmış, ama 15 Ağustos'ta

kaçmayı başarmış ve ancak bu yılın ilkbaharında Eskişehir'de meydana çıkarak Bolşevizm propagandası yapmaya başlamıştır".

Bu Türk ajanın raporu, İngiltere Dışişleri Bakanlığın'da büyük ilgi topluyor; Doğu Masası yetkililerinden W. J. Childs, 20 Eylül'de belgeye not ettiği çıkmada "Bolşevizm'in, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yoğun çabalarıyla Anadolu'da ilerlediğini vurgulayan bu raporun oldukça önemli olduğunu" kaydediyor; şöyle diyordu:

"…İttihatçı'ların başlatmış olduğu kampanyanın bir bölüğü olarak, Anadolu'da, öteki adıyla 'Halk Partisi' olan Bolşevik-Müslüman ve gayri-askeri 'Yeşil Ordu' kurulmuştur. Bu arada yapılacak olan Pan İslâmcı kongre, her türlü denetten yoksun bulunacak bir Halife seçmek amacıyla çağrılacak olan Hilâfet Kongresi'nin toplantı tarihini ve yerini saptayacaktır. Bolşevik İttihatçı'ların en olası adayları, Afganistan Emiri'dir. Ulusçuların adayı ise Prens Abdülmecit'tir. Mustafa Kemal'in sonuçta İttihatçı'larca yenilgiye uğratılacağına inanılmaktadır. Moskova'nın, İttihatçı'ların kampanyasının finanse ettiği söylenmektedir".

Öteki yetkililerden D. G. Osborne, 23 Eylül'de belgeye şu çıkmayı not ediyordu:

"Bu, Anadolu'da bir tek değil, iki parti olduğunu gösteriyor. Bunların daha zayıf olanı, Mustafa Kemal ve Ulusçuların partisidir. Yurtseverlik ve din duygularıyla davranan bu parti, barış koşullarına ve onların getireceği Türkiye'nin parçalanmasına ve Osmanlı Halifeliği'nin saygınlığının azalmasına karşı direnmeye çalışmış ve çalışmaktadır. Ancak, başarısızlığa uğramıştır; dolayısıyla bu partinin üyeleri, Enver, Talât, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşturduğu Musevi-Alman-Bolşevik kombinezonu ve daha tehlikeli olan öteki partiye geçiyorlar. Bu parti, Türkiye'nin savunulmasıyla değil, Bolşevizm'in tüm Doğu'da, özellikle Büyük Britanya'ya karşı yöneltilmiş olan Pan-İslâmcı saldırıyla ilgileniyor…

Enver ve çevresindekiler, Türkiye'yi Bolşevik'lerin anlamındaki Pan-İslâmcı'lığa kurban etmişler; Lenin'in ilkelerini kabullenmişler ve bu ilkeleri, Yunan propaganda ordusu aracılığıyla yaymaya başlamışlardır.

Öteyandan, Mustafa Kemal, Lenin'in ilkelerine karşı çıkmıştır; bu yüzden erkten düşürülmek üzeredir ve yerini Enver'le Talât alacaktır… Mustafa Kemal, kendi savının yitirilmiş olduğunu anlamış olmalıdır; dolayısıyla, güç bir durumda olduğu bu sırada, Türkiye ve Padişah yararına Antlaşma'yı (Sevr'i) ve onunla birlikte Büyük Britanya ve Bağlaşıkları'nın desteğini kabullenmeyi akla daha yakın olarak görebilir; çünkü bunun öteki yolu, Bolşevizm'in yayılması ve İngiliz gücünün Doğu'da yıkılması gibi oldukça kuşkulu bir olasılık yararına Türkiye ve Osmanlı Hanedanı'nın büsbütün sönmesine baş eğmek olacaktır. Bu durumu ona anlatmak iyi olacaktır. Gerek Prens Abdülmecit aracılığıyla, gerekse doğrudan kendisine başvurularak, durumu kabullenmeye, eylem ve etkisini Ankara'dan İstanbul'a nakletmeye inandırılabilirsa, Ankara'da Enver'ce devrilinceye dek direnişi sürdürmekle sağlayamayacağı Türkiye'nin kurtuluşunu daha etkin biçimde sağlamış olacaktır. Ona, Damat Ferit'in yerini alacak en iyi varis olduğu anlatılabilir; durum, onu, bu görevi (Sadrazamlık) kabullenmeye gönüllü yapabilir. Bu da Anadolu'yu muhtemelen yatıştırabilir ve birçok sorunları çözümleyebilir".

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Hardinge şu yorumda bulunuyordu:

"Bu, Fransız'ların önerdiği gibi, Mustafa Kemal'e bir kurul gönderilmesi konusuyla ilgilidir… Sayın Osborne'nun önerdiği siyasa gözönünde tutulabilir".

İki gün sonra, D. G. Osborne şu ek yorumda bulunuyordu:

"Oldukça gizli bir kaynaktan alınan bilgiye göre, Mustafa Kemal, itiraza yol açmayacak kimi koşullara göre Antlaşma'yı (Sevr'i) kabule hazırdır; ama bu bilgi dolaylı biçimde sağlanmıştır ve onun doğruluğunu saptamak güçtür".[929]

[929] FO 371/5178/E 11702; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 100-104. İttihadçı Eyüb Sabri (Akgöl), *Rusların ve Almanların yardımıyla milliyetçi hareketin kontrolünü ele geçirmek için her türlü çabayı gösteren "Avrupa'daki İslamî Bolşevikliğin baş kahramanı" Talat Paşa ile daimî irtibat halindeydi. İslâm âlemini Avrupa'ya karşı ayaklandırmak için "Yeşil Ordu" yani Halk Fırkası'nı örgütlemişlerdi*: A. L. Macfie, *British Intelligence and Turkish National Movement 1919-22*, 2001, p. 9.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesi raporunda, özetle, *Mustafa Kemal'le yandaşlarının, Ankara'da, Bolşevik-İttihat ve Terakki grubu önünde gittikçe zayıflayarak, Enver Paşa'nın, Lenin'in ilkelerine karşı çıkan Mustafa Kemal'in yerini almak üzere olduğu* belirtiliyor. Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne ise şu derkenarı yazıyor, Mustafa Kemal'in desteklenmesi gerektiğine dikkat çekiyor:

> Mustafa Kemal, kendi sorununun yitirilmiş olduğunu herhalde anlamış olsa gerek. Bu durumda, Türkiye'nin ve Osmanlı hanedanının bütün bütün ortadan kalkarak, Bolşevizmin yayılması yerine, Türkiye ve Padişah adına Antlaşmayı ve Bağlaşık desteğini kabul edebilir. Ona [Mustafa Kemal'e] bu biçimde öneride bulunulmalı. Enver Paşa Ankara'da onun yerini alıncaya dek direnişi sürdüreceği yerde, gerek Veliaht Abdülmecit aracılığıyla gerekse kendisiyle doğrudan ilişki kurarak durumu kabullenmeye, bağlılık ve yetkisini Ankara'dan İstanbul'a aktarmağa inandırılırsa, Türkiye'yi kurtarma çabalarına fazlasıyla katkıda bulunmuş olacak. Damat Ferit'in yerini alacak en iyi aday olduğu ona anlatılmalıdır. Durum onu, Sadrazamlığı kabule inandırabilir; böylece, Anadolu'yu belki yatıştırıp birçok sorunların çözülmesine yardımcı olabilir.[930]

14 Ağustos 1920. Mustafa Kemal, TBMM Hükümetinden izinsizce Bakü Kongresine iştirak edilmesi mevzuuna, diğer bir deyişle İTC merkez komitesine *sert bir çıkış yapar: "...efendiler biz her yandan, dışardan ve dışarının etkisiyle içerden sonsuz saldırılar, hücumlar etkisi altında bulunmaktayız. Bu durum içinde bizim için esas, sessizce birliği korumaktır.. Dolayısıyla, falan yerde filan, filan ve filan yerlerde yapılan kongrelere filan, filan ayrı ayrı çağrılırlar ve bunlar oraya gider ve orada söz konusu olan ilkeleri kabul eder, ülke içinde uygulamaya başlarsa, bu, doğru bir yol olmaz. Biz kongrelere de gideriz, her tarafa gideriz, her şeye katılırız. Yalnız biz katılırız.."*[931]

Enver, zevcesi Naciye'ye mektub gönderdi:

> Sofiska Naberejna, N. 1/14
>
> Naciyeciğim, efendim, sultanım;
>
> Vilna'dan mektup yazdım. Minsk'ten de (Beyaz Rusya) geçtik. Königsberg'den hareketimizin 7'nci günü Moskova'dayız.
>
> Bugün, Hariciye Komiserinin yardımcısı Karahan'a, Bekir Sami Beyi de beraber alarak ve Hayretî Beyle Ziya Beyi misafirhanede bırakarak gittik. Maksadım; heyetin bana karşı vaziyetini göstermek, Mustafa Kemal'le aramızda bir şey olmadığını anlatmaktı. Bekir Sami Bey, "Her ne emredersem yapmaya hazır" olduğunu ve benim kendilerine her halde yardım etmemi pek rica ettiklerini söyledi. Şimdilik, diğer işlerimle beraber, heyetin, Rus Sovyet hükümeti ile yapacağı işleri tanzim edecek ve beraber çalışacağım.
>
> Diğer cihetten de Hariciye Komiserliği ile, İslam işleri hakkında konuştum. Muvafık buldular. Bunun üzerine, Mısırlı Fuat, Suriyeli Şekip Arslan, Muhammet Başkampa (Tunuslu) nun Moskova'ya gelmelerine karar verdik. Dr. Nazım'ın da beraber gelmesini düşündük. Cemal Paşa ise Taşkent'e gitmiş. Kendisine telgraf çektim. O da, İngilizlere karşı, Afgan ordusunda, Türkistan'da çalışacak.
>
> Sonra burada Azmi Beyi buldum. Kâmil'in mektubu ile (Kardeşi Kâmil Bey) yavrum Mahpeyker'in ve Türkân'ın resimlerini aldım. Karşında Kremlin'in muazzam kubbeleri ve sairesi ile gördüğüm manzarasını, başımı şöyle bir tarafa dayayarak sakinâne seyretmek nasip olmayacak mı?
>
> Halil Paşa buradan 60.000 altınla Mustafa Kemal ile görüşmeye gitmiş. Makineli tüfek için anlaşmış. Silah vesaire verecekler.[932]

[930] FO/5178/E 11702; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, 1991, c. 2, s. 110-111.

[931] TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt III. s. 189; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 170.

[932] Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, 1985, c. 3, s. 538-539. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

16 Ağustos 1920. Şark Cephesi Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Mustafa Kemal'in muhiti, insanın yazmaktan utandığı ... kelimelerle tasvir olunuyor, şahısları ve dolayısıyla Ankara varlığı lekeleniyordu. M. Kemal'in karargâhı bir kumarhane, bir sefahat yuvası haline gelmesi doğru mu idi?*[933]

17 Ağustos 1920. İTC merkez komitesi aktörlerinin Bakü Kongresine *de karışmalarından kuşkulanan Kâzım Karabekir hemen Ankara'ya yazarak Bakû kongresine resmî bir temsilcinin görevlendirilmesi ve ayrıca Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bir elçilik heyetinin gönderilmesini öneri*yor.[934]

18 Ağustos 1920. TBMM'deki İttihadçı mebuslar tedhişçi takrirler veriyorlar:

> [..] 2. 18 Ağustos 1920'de Menteşe Mebusu Tevfik Rüştü [Aras, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensublarından Selanik Dönmesi (ÖFA notu)] ve Saruhan Mebusu Necati Beylerin "Telkin ve Tedhiş Kanun Lâyihası" teklifleri görüşülmüştür. Lâyihanın esası meclis-i milliden yedi kişilik bir adlk *[mani olma]* heyeti intihabı ve bunların Meclis İrşat Heyeti'nin neşriyatına münafi *[aykırı]* olarak köylerde, mecma'larda *[toplanılacak yerlerde]*, kıta, mektep, camilerde inkılaba mugayir, mukavemete münafî beyanat ve neşriyata, suiistimal sahiplerine, cephelerde vazifelerinden ayrılan askerî ve mülkî memurlar ile Müdafaa-i Hukuk azalarının muhakemesi ile idamlarına hükmedebilmeleri, müttehem *[şüpheli]* meclis-i milli azasından olursa kanun harici kalmaları kararı almaları hakkındadır.
>
> Lâyiha Encümeni bu teklifi reddetmiştir. Müzakeresinde meclisin halet-i ruhiyesini gösteren parça şudur:
>
> İsmet (Çorum): "Bu millet aşk ve muhabbetle memleketini kurtaracaktır. Yoksa mücazatla memleket kurtulmaz. Böyle zevzeklikle, telin ile tedhiş ile olmaz."
>
> Hakki Hami (Sinop): "Bugün insanı selamete erdiren adalet-i hakikiyedir. Tüfek dipçiğiyle, iple, sapla hedefe vasıl olmak istiyorsak çok uzaklaşırız (Alkışlar). Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun hüsn-i tatbiki kâfidir. Başka şey istemiyoruz."
>
> Teklif red olunmuştur.
>
> 3. Aynı günde "silah altındaki asker ailelerinin infak *[beslenme]* ve iaşelerinin köylü tarafından teminine, mümkün olmazsa â'şâr ambarlarından aynen verilmesine, seferberlik emrine icabet etmeyenlerle firarileri saklayanların haneleri ihrak *[yakmak]*, emvali müsadere, ailesi tehcir olunmasına ve temerrüt edenlerin *[direnenlerin]* idamına" dair Saruhan Mebusu ve Çerkez Ethem'in kardeşi Reşit [İttihadçı (ÖFA notu)], Celâl (Saruhan) [İttihadçı (ÖFA notu)], Yunus Nadi (İzmir) [İttihadçı (ÖFA notu)], Süreyya (Yozgat), Eyüp Sabri (Eskişehir) [İttihadçı (ÖFA notu)], Hüsrev Sami (Eskişehir) [İttihadçı (ÖFA notu)] Beylerin takriri sui-i tesiri mucip görülmekle reddedildi.[935]

Moskova'daki Enver, Omsk'daki Hacı Sami'ye (Kuşçubaşı) mektub gönderdi:

> Sâmi Bey Kardeşimize
>
> Königsberg'den çıktığımızın 7. günü selâmetle Moskova'ya muvâsalat ettik. Esnâ-yı râhde Garp Cephesi Başkumandanıyla, "Brestlitovsk" Kumandanıyla da Sovyet Polonya Hükûmeti re'îsiyle görüşülmüştür. Bu Rusya Hükûmeti Polonya ile sulh akdetse bile muhârebeye devam etmek fikrindedir.
>
> Başkumandan emrimize bir yataklı vagon tahsîs ederek Moskova'ya kadar her vechile istirâhâtimizi te'mîn eylemiştir. Moskova'da Mustafa Kemal Paşa hey'etini bulduk. Kendileri Bahâ Şâkir Bey ve Cemâl Paşa'nın hareketinden sonra gelmişlerdir. Bir aydan beri de burada bulunuyorlarmış. Hâricîye Komiseri Bekir Sâmi Bey, Adliye Müsteşar-ı sâbıkı Yusuf Kemal, Meb'ûs Osmân, Dr. Miralay İbrahim Bey ile İstihbârât Müdürü Seyfi Beylerden ibârettir. Bunlar burada bir ittifak mu'âhedesi akdi ile meşgûl olmaktadırlar.

[933] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 203.
[934] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 170.
[935] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 214.

Halil Paşalar Ruslar'dan 1.000.000 altın lira, 1.000.000 evrâk-ı nakdîye i'tâ'sını tahaddüd etmişler. Hâtta bu paradan bir mikdâri da avans olarak gönderilmiş ise de bu altın Ermenilerin eline düşmüştür. Rusya Hükümeti bunu tekrâr almaya çalışmakla meşgûldür. İşte Halil Paşa tarafından yapılan bu i'tilâfi tevsî ve tekmîl etmek dahi hey'et-i mezkûrenin cümle-i metâbilindedir. Ruslar gerek silâh ve gerek para hakkında mu'âvenette bulunmayı kabûl etmişlerdir.

Anadolu'da fişeng doldurmak ve sâ'ire için hiç bir mü'essese yok. Sonra Eskişe- hir'deki i'mâlât hâneden istifâde edilmek isteniyor. Sonra tayyâreleri varmış. Fakat bunlardan istifâde edilmiyormuş. 5 tayyârenin aksamı ile ancak bir tayyâre işletebiliyorlarmış. Tayyâreci ve makineleri ta'mîr edecek kimseleri yok. İşte bunlardan dolayı top ve tüfenk i'mâlatı ve kama i'mâli, fişeng i'mâli, top mermisi ve kapsül i'mâlâtı, tayyâre ta'mîrcisi ve tayyâreci motor ve otomobil makinisti olarak bir he'yetin buraya gönderilmesi için Fischer ve Kühlman ile lütfen görüşünüz. Yalnız bu hey'et âlât ve edevât-ı lâzimeyi ve bi'l-hâssa mavzer fişengleri için ne kadar alınabilirse o kadar kapsülü berâber alarak yola çıksın. Bu hey'et burada hemen Anadolu'ya hareket edecektir. Onlara yol mesârifini ve sâ'ire Fischer ve Kühlman yâ istikrâz yâ i'âne sûreti ile bulabilir.

Cemâl Paşa burada konuşarak Afganistan'da çalışmak üzere Taşkent'e hareket et- miş ve 3 Ağustos'ta oraya muvâsalat etmiştir. Ruslar kendisine hüsn-ü kabûl göstermişler ve tahsilât-i lâzime ibrâz eylemişlerdir. Kâbil'e doğru harekete devâm ediyor. Buradaki Afgan hey'etinin söyleyişine göre pek iyi bir hüsn-ü kabûle mazhar olacaktır.Bahâ Şakir Bey de Bakû'de beni bekliyormuş. Kendisinden ma'lûmât almak üzere telgrafla buraya da'vet ettim.

Nuri Paşa evvelâ Dağıstan'da Bolşeviklerle Denikin aleyhine muhârebe etmiş. Fakat Bolşevikler kendisinin fevk'al-âde henüz sâhibi olduğunu görünce ihtilâf çıkarmışlar. Ve o zamân Azerbaycan'da Re'îs-i nuzzâr bulunan Nesîb Bey kendisini Bolşevikler aleyhine teşvik etmiş olduğundan ve ihtilâf bu vechile kesb-i şiddet etmiştir. Sonra Bolşevikler ilerleyince anlaşmak üzere Halil Paşa Dağıstan'a, Nuri Paşa da Karabağ'a gitmiş. Fakat benden aldığı ta'lîmât üzerine Bolşeviklerle hüsn-ü münâsebâtta bulunmaya başlamıştır. İslâmlardan 5-6 kişi katletmişler. Nuri bunlarla muhârebeye girişir. Fakat mağlûb olarak Nahçıvan, oradan da daha şarka çekilmiş.

Mustafa Kemal Paşa hey'eti adamları olmadığından fevk'al-âde müştekîdir. Avrupa da kendilerine vekâlet edecek kimseleri olmadığını söylüyorlar. Ve resmî bir sûrette kendilerini Roma'da röprazante etmenizi sizden ricâ edeceklerinden ben de kendilerine bunu size yazacağımı söyledim. Onlar da resmî vekâletnâme için Ankara'ya yazdılar. Buraya geldiğimin ikinci günü Karahan ve Çiçerin ile uzun uzadıya görüştüm. Yukarıda da yazdığım gibi bize silâh ve para vermeyi esâsen kabûl etmişlerdir. Yalnız Almanya'dan silâh ve mühimmât-ı harbiye istiyorlar. Ve bunu alacak olurlarsa bize daha ziyâde yardım edeceklerini söylüyorlar. Bu bâpta Fischer ve Kühlman ile görüşülerek işi te'sîri ve te'mîn etmenizi son derece ricâ ederim.

Müslüman mes'elesi hakkında te'âtî-i efkâr edilmiştir. Esâs i'tibâriyle kabûl etmişlerse de programımızı görmek ve oradan atmak istediğim zevât ile görüşmemizi istiyorlar. Berâber tanzîm ettiğimiz programı risâle şeklinde tab'ettirerek gelecek hey'etle göndermeni ricâ ederim. Bu gâyet lâzımdır.

Bir de isterse Vehib Paşa, Mehmed Bey, Başhempa, Dr. Fu'âd, Şekib Arslân ve Ab- dül'aziz Çaviş isterse ba'dehû meşveret etmek üzere bunlarla berâber bulunmak ve çalışmak üzere Dr. Nâzım Bey'i hemen ilk kafile ile buraya göndermenizi ricâ ederim.

Kop buraya teshilât göstermek üzere emir almıştır. İşte hemen ilk kafile ile gelecek olan bu zevâta matbû' olarak bir programımızı da vererek berâber göndermenizi ricâ ederim. Daha Lenin ile görüşmedim. Bu müslüman mes'elesi, para mes'elesi hakkında kendisiyle daha uzun ve tafsîlâtli görüşeceğim. Lenin'i anladığıma göre şimdi eski imparator gibi işe sokmamak üzere tecrîd politikası ta'kîb ediyorlar.

Bugün Rusya'da bir çok islâm cumhuriyetleri bulunmaktadır. Azerbaycan, Kazan, Başkırt, Kazak, Türkistan ve Hive. Bunlar ve bi'l-hâssa Azerbaycan komünist cumhuriyetler olmakla berâber hissiyât-ı islâmiyelerini ve cihâna islâma karşı olan muhabbet ve incizâblarını hiç kaybetmemişlerdir. Bakû'de Rus Kızıl Kuvvetleri ictimâ' etmektedir. Ermeni Taşnak Hükûmetini oradan kaldırarak bir Ermeni Komünist Cumhuriyeti meydâna getirecektir. Yalnız şimdi harpten dolayı vakitleri buna müsâ'id olmuyor. Fakat pek yakında olacak bir iştir. Ruslar Beyaz Polonya ile sulh etmek üzeredirler. Halil Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Ankara'ya

> gitmiştir. Anlaşıldığına göre Nuri Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ile bi'l-muhâbere Bayazıt'a gitmiştir. Bizim Polis Müdürü Azmi Bey buraya gelmiştir. Tabî'î bize iltihâk etti. Kendisi Odessa üzerinden buraya gelmiştir.[936]

Enver'in biraz da gururlanarak Müslüman halkın durumunu ve mali meseleleri konuşmak için 18 Ağustos 1920'de Lenin'le bir zirve görüşmesinde bulunacağını söylemesine rağmen, bu hususta Lenin'den gelen rapor hiç de müsbet değildi.[937]

19 Ağustos 1920. TBMM Hükümetinin Bakü'ye elçi tayin ettiği İTC'li Memduh Şevket (Esendal), Ankara'dan görev yerine doğru yola çıktı.[938]

İngiliz istihbaratı, Erzurum'da Kâzım Karabekir ve Sivas'ta Selahattin Bey'le Mustafa Kemal arasında ayrılıklar baş gösterdiğine inanıyor; İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden G. H. Fitz-Maurice, 19 Ağustos'ta kaleme aldığı çıkmada şöyle diyordu: "Merkezi yönetim, sadık veya tutucu Kürtlerin sempatisini sağlarsa, (Karabekir ve Selahattin) ulusalcılar için gerçekten tehlikeli olabilirler, çünkü onların sahasını daraltmakla kalmayıp, Bakû Bolşevikleriyle olan bağlantılarını da kesebilir." Yine istihbarat servisi, ulusalcıların "büsbütün yıkılmalarının" ayıltıcı bir etkisi olduğuna ve Sevr Antlaşması'nı imzalamaktan yana olan partinin resmi çevrelerde başarı sağlamaya başladığına; ulusalcıların hâlâ radikal eğilimli partinin etkisinde ve kararlarında uzlaşmaz olduklarına inanıyordu.[939]

20 Ağustos 1920. İttihadçı rüesa, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyetinin müzaheretini temin için teşebbüsatta bulunuyor:

> Cemal Paşa, Bakû'dan Afganistan'ın başkenti Kâbil'e gitti. (Togan 1, 388'de "Taşkent'te") Cemal Paşa, Hindistan ayaklanmasında Afganistan'a yardım etmek ve Afgan ordusunun düzenlenmesinde yardımcı olmak istiyor. Moskova'daki İttihatçılar Afgan elçiliğinde verilen ziyafete gittiler. (Karabekir 3: 308) * Enver Paşa, Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Moskova'da İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nı kuracağını, Berlin'den bunların temsilcilerini çağırdığını, buna bir de askerî bir renk vererek cephelerde çarpışacak birlikler meydana getirmeyi düşündüğünü bildirdi.[940]

Enver, Ahmed Cemal'e *yazdığı mektupta, olanaklı olursa ilkbaharda Anadolu'da Yunanlıları ummadıkları bir cepheden vurmak üzere Rus Müslümanlarından bir fırka kurmak niyetinde olduğunu bildirdi*.[941]

Azmi, 1926'da Ankara İstiklâl Mahkemesinde sorgulanacağı sırada, İslam İhtilal Cemiyetleri İttihatı nizamnamesi hakkında şunları söyleyecektir: *Program Almanya'da tanzim edilmişti. Fakat Rusya'nın haleti ruhiyesine uymazdı. Bazı tabirleri değiştirmek lazım geliyordu. Mesela kapitalist gibi bazı tadilat yapmak lazım geliyordu*.[942]

25 Ağustos 1920. *Seeekt'e yazdığı 25 Ağustos 1920 tarihli mektubunda Enver, Troçki'nin Anadolu ordusu için mümkün olan yardımı yapmaya söz verdiğini yazmıştı*.[943]

---

936 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 94-95. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
937 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 37.
938 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 170.
939 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 171.
940 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 182.
941 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 293.
942 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 91-92.
943 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 36.

26 Ağustos 1920. Enver; Zinovyev (hılâfet-saltanat düşmanı), Radek (Yahudi) ve Bela Kun (Yahudi) ile birlikte hususî trenle Bakü'ye muvasalat etmiştir. Politbüro, İttihad-ı İslâmcılıkdan feragata karşılık yardım yapabileceklerini vaad etmektedir.[944]

Moskova'daki Enver'den TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mektub: [..] *Roma'ya bir zat gönderilir ise gerek hükûmetle ve gerek hükûmet haricindeki zevat ile münasebet tesis edilirse Anadolu için silâh vesaire tedariki pek sehîl olur*.[945] *Bu mektubunda Enver, Mustafa Kemal'e adeta rapor vermekte, "memleket için faideli" olmaya çalıştığını söylemekte ve İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nı (İİCİ) kurduğundan bahsetmektedir*.[946]

Jevakhoff'a göre Berlin'de yapılan "pan-İslamist Kongrede" Talat diktatör, Enver Avrupa için askerî yetkili, M. Kemal de "Talat tarafından yönetilen idarenin emrinde Türk Kuvvetleri Başkomutanı ilan edilmiş"tir.[947]

Enver, Almanya Ordusu *Reichswehr*in Başkumandanı von Seeckt'e mektub gönderdi. *Sovyet-Alman-Türk işbirliği* öneriyor.[948]

> Moskova'da Troçki'nin yardımcısıyla konuşan Enver Paşa, 26 Ağustos 1920'de Bolşeviklerle ilişki kurmasını istediği Alman Ordusu'nun başına şunları yazar:
>
> "Burada gerçek iktidarı elinde tutan bir grup var. Almanya ile anlaşmadan yana olan Troçki, bu grubun içinde. Bu grup 1914 Almanya sınırını tanıyabilecektir. Dünyanın hâlen içinde bulunduğu kaostan çıkışın tek yolu olarak, bunlar, Almanya ve Türkiye ile işbirliğini görmekteler. Grubun mevkiini güçlendirmek ve bütün Sovyet Hükümeti'ni dâvâya kazanmak için, resmî olmayan yollardan Sovyetlere yardım yapılamaz mı? Mümkünse silâh satılamaz mı?..... Almanya'nın durumuna açıklık ve kesinlik kazandırmak için, Bolşeviklerin temsilcileriyle bir anlaşmaya varmanızın önemli olduğu kanısındayım. Ruslara yardım amacıyla, Koridor'da, ya da başka uygun bir yerde bir gönüllü ordusu kurulabilir ve bir ayaklanma hareketi başlatılabilir".[949] "İki gün önce Türk-Rus Dostluk Antlaşması'nı sonuçlandırdık. Antlaşmaya göre, Ruslar bizi altınla ve başka her türlü yollarla destekleyeceklerdir."[950]

Şark Kongresine katılmak üzere Bakü'ye bugün hareket etmeden evvel Enver, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mektub gönderdi:

> Avrupa ahvali umumiyesi pek karışıktır. Bu hususdaki mütalaatımı yazmadan evvel Avrupa Hükûmetlerinin vaziyeti hazıralarını arz edeyim. (Almanya) Sosyalistler ekseriyet ve nüfuzlarını kaybettikleri cihetle hükûmet nasyonalistlerle demokratlar elinde bulunuyor. Almanya'ya imza ettirilen şeraiti sulhiye gayri kabili icra olduğu halde her gün birer suretle dûçarı tazyik oluyor. Ve vakit kazanmak için hemen her şeyi kabul ediyorlar. Almanların beş altı ay sonra Fransızlarla harp etmeleri muhtemeldir. İtalyanlar ise Harpten pek çok zararlı çıktıkları ve bugüne kadar hemen her gün İngiliz tazyikine uğramakta oldukları gibi buhrani iktisadiyeye de bir çare bulamamasına mebni ahvali dahiliyeleri karışmış ve antant aleyhtarlığı ile iştihar eden Civliti'yi mevkii

---

944 Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, 2002, s. 42; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 333. "İttihatçıların Bakû'daki Komünist Partisi denemeleri, Mustafa Suphi'nin müdahalesiyle sona ererken, İtilâf Devletleri'nin savaş suçlusu ilân ettikleri İttihatçı liderler Moskova'ya gelmeye başlarlar. Türkiye'deki İttihatçıların bir kısmı Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında kümelenirken, bir kısmı *kurtuluş*u Bolşeviklerle işbirliğine yönelen Enver Paşa'da ararlar." Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 489.

945 Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, 2002, s. 44. "Avrupa'da herkes Kemal'in arkasında Enver olduğu kanısındaydı." Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 101.

946 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 214.

947 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 316, dipnot 30.

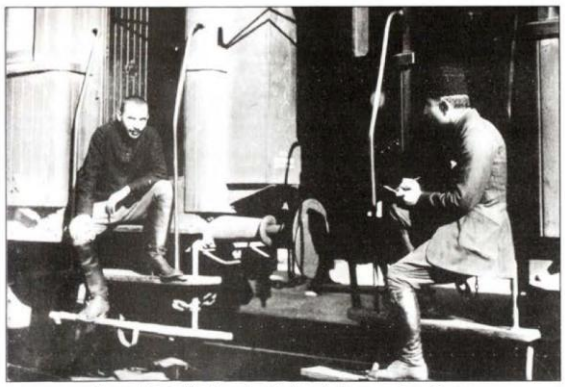
948 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 86, dipnot 36.

949 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 440.

950 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 499.

iktidara getirmeye mecbur eylemişlerdir. Dahilî ve haricî buhran münasebetiyle pek zaif kalan İtalyanlar kendilerine istinad edecek bir kuvvet arıyorlar. Ve İngiltere aleyhinde harp eden sizleri tabiî bir muavin addediyorlar. Bu vaziyetten istifade için Roma'ya bir zat gönderilir ise gerek hükûmetle ve gerek hükûmet haricindeki zevat ile münasebet tesis edilirse Anadolu için silâh vesaire tedariki pek sehîl olur.

Edip Bey'in çalıştığını bilmiyorum. Macarların elyevm müfrit nasyonalist olan hükûmetleri mücadelesine devam için Almanya, Bulgaristan, Rusya, Türkiye ile akdi itilâfa ve bu suretle antant aleyhinde harekâta mütemayil olduğu aldığım bir mektuptan anlaşılıyor. Hulâsa bütün Avrupa'da İngiliz aleyhtarlığı umumî bir şekil almış ve Fransa bile İngiltere'ye karşı adem-i memnuniyetini ara sıra bazı vesilelerle izhar edegelmiş ise de Almanya'dan çekindiği cihetle İngiltere'den uzaklaşmak cesaretinde bulunamıyor. [..][951]

Enver Paşa Bakû yolunda karakalem resim çiziyor.
(RGASPİ f.544, l.2, d.44 (Bölüm 1), y.145)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 445.

27 Ağustos 1920. *Sovyetlerin ilk para yardımını getiren Rus heyetiyle 2 Temmuz'da yola çıkan Halil Paşa 27 Ağustos'ta Rus heyeti ile birlikte Karaköse'ye kadar geldikten sonra, Ankara Hükümeti'nin onu Anadolu'ya sokmaması kararı üzerinde Nahcivan'a döner. Oradan da Enver Paşa'nın çağrısı üzerine Bakû'ye geçer.*[952]

28 Ağustos 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a muhtıra gönderdi: *Almanya'dan alınacak silahların İtalya kanalıyla Anadolu'ya getirilmesi konusunda İtalya Dışişleri Bakanı Sforza ile Talat Paşa arasında anlaşmaya varılmış, milliyetçilerin görüşmeler yaptığı Banco di Sconto, 2500 eski ve 800 yeni kamyonu Selanik'ten Antalya'ya nakletmeyi üzerine almıştır.*[953]

29 Ağustos 1920. *Dışişleri Bakanı ve Delegeler Kurulu Başkanı Bekir Sami Bey, aynı kurulda bulunan İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey'i, hazırladığı bir raporla birlikte Ankara'ya gönderiyor. 2 Eylül'de Moskova'dan hareket edecek olan Yusuf Kemal Bey'le gönderilmek üzere hazırlanan raporda, Sovyetlerin yardım verecekleri, Ermenistan yolunu diplomatik çabalarla, olmazsa kuvvet yoluyla açacakları, Bekir Sami Bey'in İtalya'dan silah satın almak için 1 milyon liralık yardım isteyeceği, Çiçerin'in Milli And sınırlarının etnik sınırlarla düzeltilmesini istediği ancak bunun kabul edilmediği, Sovyetlerden Halil ve Cemal Paşalarla görüşme yapmamalannın istendiği belirtildi.*[954]

[951] Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, 2002, s. 43-44.
[952] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 172.
[953] Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 329.
[954] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 191-192.

31 Ağustos 1920. TBMM Hükümeti Şark Cephesi Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir, Halil'e (Kut) telgraf keşide eyledi: *Bence Taşnaklar şüphesiz esas olarak İtilaf Devletleri'nin tarafında, ki aralıksız ve aktif olarak bize saldırmaları bunu kanıtlıyor. Bu yüzden Rus ve Azeri kızıl kuvvetleriyle beraber Taşnak engelinin ortadan kaldırılmasını rica ediyorum, zira bu ortak amaçlarımıza ulaşmayı hızlandırmak ve doğu meselesini çözüme kavuşturmak için gerekli. Israrla XI. Ordu'yu bu konuda kullanmak üzere müsaadenizi istiyorum*.[955]

Ağustos 1920. Talat, *Roma'da halifelik hareketi lideri Muhammet Ali ile buluştu*.[956]

Zaman zaman, çevresindekilere komünizmin tek kurtuluş yolu olduğunu söyleyen Çerkes Ethem 1920 Ağustosunun sonlarında, Eskişehir'de Arif Oruç vasıtasıyla "Seyyare Yeni Dünya" adlı günlük bir "İslam Bolşevik Gazetesi" çıkartmaya başlamıştır.[957]

Kurtuluş Savaşı'nı başlatan Erzurum'da ise, 1920 yılında durum hayli dalgalı bir manzara göstermektedir. Sola kayan gençler, Bakû'daki Türk komünistlerinin de etkisiyle, Ağustos 1920'de bir halk hükümeti kurma çabasındadırlar. Tutucu kişiler olan Celâlettin Ârif ve Hüseyin Avni, Eylül 1920'de "Erzurum, Erzurumlularındır" sloganı ile Erzurum'da bir "halk hükümeti" kurmaktan söz etmekte ve Ankara'yı hiçe sayan eylemlerde bulunmaktadırlar. Rıza Nur, anılarında Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni komplosunu şöyle açıklamaktadır: "Ağustos içlerinde (1920) bağda komşumuz Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni, bir gün bana geldiler. Şu sırrı açıkladılar: Mustafa Kemal'le bu iş sökmeyecek. Bu adam bir gün milletin başına felâket getirecektir. Bunu atmak gerektir. Biz ikimiz Erzurum'a gideceğiz. Halkı ayaklandırıp, onu düşüreceğiz. Ben de, 'Doğru, ancak nâzik iş. Bunu memlekette bölünme çıkarmadan, ona saldırı ve direnme olanağı bırakmadan yapmalı. Yoksa içerisi zayıflar, düşman kuvvet bulur. Milli dâvâ suya düşer. Karabekir'le görüşürsünüz. Rıza gösterirse, komutanları elde eder. Mustafa Kemal'in çekilmesini her yandan isterler. Biz de, ne çâre çekil, deriz. Olur. Yok Karabekir istemezse, birşeye siz de girişmeyin' dedim. Ben, Mustafa Kemal'i asla istemiyordum."[958]

Ağustos 1920 nihayeti(?). TBMM Bursa mebusu "İslâmî-Bolşeviklik" müdafiî Şeyh Servet, Bakü'deki *Türkiya İştirakiyun Teşkilatı* mümessili (fakat hakikatte TBMM Hükümeti casusu) Süleyman *Sami ile birlikte Bakü'ye gitmek üzere yola çıkmış, Kastamonu'ya kadar gitmişler, Şeyh Servet iki-üç vaaz vererek "komünizmin ne olduğunu" anlatmış ancak yolda önce eşkiyalar tarafından soyulmaları, sonra geçirdikleri kazalar ve Kastamonu'da Vali'nin müdahalesi nedeniyle Şeyh geri dönmüştür*.[959]

Zaman zaman, çevresindekilere komünizmin tek kurtuluş yolu olduğunu söyleyen Çerkes Ethem 1920 Ağustosunun sonlarında, Eskişehir'de Arif Oruç vasıtasıyla "Seyyare Yeni Dünya" adlı günlük bir "İslam Bolşevik Gazetesi" çıkartmaya başlamıştır.[960]

Harekat-ı Milliye *yöneticileri içinde, daha Heyet-i Temsiliye devresinden beri, bir çeşit "Şark Mefkûresi" taraftarlarının bir araya toplandıkları anlaşılmaktadır. Hakkı Behiç gibi kimselerin meydana getirdiği bu çevrenin inanışına göre, batı uygarlığı çöküntü halindedir ve doğuda yeni bir iyi toplum doğacaktır. İşte, bu kanıdaki milletvekillerinden oluşan Halk Zümresi, aslında, Yeşil Ordu'dan ayrı bir kuruluş olmayıp, onun Meclis Grubu niteliğindeydi. Zümre, 1920 yaz sonunda örgütlenmiş*tir. [..] *Halk Zümresinin*

[955] *RGASPİ*, fond 495, liste 181 , dosya 135, yaprak 7; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 57.
[956] A. L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları 1908-1923*, 2003, s. 233.
[957] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 14.
[958] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 533-534, dipnot *.
[959] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 138.
[960] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 14.

açıklanan siyasal görüşleri, tıpkı Yeşil Ordu gibi, İttihatçı Pan-İslamizmi ile toplumsal içerikli bir ekonomi politikası tasarımının bileşimine dayanmaktadır.[961]

Enver Paşa Bakû yolunda.
(RGASPİ fond 544, liste 2,
dosya 44 (bölüm 1), yaprak 146).

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 127.

Enver Paşa 1920 Eylül'ünde Bakû'de. Sağında Azmi ve
solunda İbrahim Tali Bey'le.
(RGASPİ f.544, l.2, d.44 (Bölüm 2), y.26)

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 445.

1 Eylül 1920. Türkiya Komünist Teşkilatı Merkez Komite Azası fakat TBMM Hükümeti casusu Süleyman Sami *elinde Mustafa Suphi'ye davet mektuplarıyla Bakû'ye dön*müş *ve ilk toplantısı 1 Eylül 1920 günü yapılan Doğu Halkları Kurultayı'na katıl*mış durumda*. Davet mektuplarının Mustafa Kemal, Kâzım Paşa (Karabekir) ve Ferit (Tek) Bey'den geldiğini, TKF Merkez Komitesi Üyesi Süleyman Nuri'nin anılarından öğreniyoruz. Ne var ki, Süleyman Nuri, Süleyman Sami'den şüphelenerek, bu davetlerin büyük olasılıkla "Ankara polisince uydurulmuş" ve "sahte" oldukları yargısına varı*yor.[962]

Komintern'in himayesiyle Bakü'de, en geniş katılımlı kongre özelliğine sahip olmak üzere Doğu Halkları Kongresi içtima ediliyor.

> Türk-Sovyet ilişkilerini yakından ilgilendiren kurultay, 1 Eylül 1920'de Bakü'de açıldı. Büyük Tiyatro binasında gerçekleşen kurultaya yaklaşık 40 ülkeden 2 bin delege iştirak etti. Kurultaya kayıtsız kalmayan Ankara yönetimi ise İbrahim Tali Öngören'i delege olarak gönderdi. Öngören'in yanı sıra Kâzım Karabekir tarafından belirlenen bazı isimlerin de kurultaya katılım gösterdiği bilinmektedir.* Bununla birlikte Bakü Türkiye Komünist Partisi'nden Mustafa Suphi ve arkadaşları da katılmışlardı. Aynı şekilde yurtdışından Türk kökenli başka delegeler de Bakü'ye gelmişlerdi: *Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp delegeleri olarak Enver Paşa, Bahaeddin Şakir ve Azmi Bey katıldılar. Bunlar İslam İhtilâli Cemiyetleri Genel Merkezi'nin başkan ve üyeleri*

[961] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 24-25.

[962] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 56.

* "15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Erzurum'dan gönderdikleri: a) Binbaşı Arif, b) Öğretmen Arif, c) Teğmen Asım, d) Cevat Dursunoğlu, e) Dr. Salim Cimilli, f) Mesut Çankaya, g) Ömer Olgun, h) Şükrü Bey. Yine Kâzım Karabekir buyruğu ile Trabzon'dan gelenler: a) Hukukçu Hafız Mehmet, b) Abdulhalim Bey, c) Ali Kemal Bey." (Konak, 2017, s. 292, dipnot 614). "BMM, heyete *içtimai inkılabın âdet ve dinimiz itibariyle müsait* olduğunu belirten bir talimat vermiştir." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 88.

olarak katıldılar. Ayrıca Azerbaycan'da bulunan Şevket Süreyya Aydemir'in de bu kurultaya dâhil olduğunu belirtmekte yarar var.[963]

Rusya Komünist Partisi Genel Sekreteri ve kongre reisi Yahudi Grigori Zinovyev, açış konuşmasında: *Kemal'in hükümeti halife sultanı kurtarmak için savaşa atılmıştır ve bu yanlıştır. Sultana olan iman kırılıp atılmalıdır; Türkiye'nin yürüttüğü siyaset, Komintern'in siyasetine uygun değildir ama, İngilizlere karşı olan bütün inkılap hareketleri desteklenecektir* dedi.[964] Zinovyev: *Geçenlerde liberal eğilimli ünlü bir Türk kamu görevlisine Türk köylüsünün Bolşevik sözcüğünden ne anladığını sordum. Bu ünlü kamu görevlisi şu cevabı verdi: "Bizim ülkemizde halk bu sözcüğü genelde Britanya'ya karşı savaşmak ve bize bu konuda yardım etmek isteyen bir insanı anlamaktadır."*[965] Zinovyev'in nutkuna bakılırsa Sovyet Rusya, desteklediği Mustafa Kemal'in dahiliyedeki hılâfet-saltanatçı siyasî söyleminden rahatsızdı. Çünkü hılâfet-saltanat ilga edilmeliydi:

> Şura Hükümeti'nin Türkiye'de Kemal'e arkapenah olduğunu biliyorsunuz. Biz başında Kemal bulunan hareketin komüna hareketi olmadığını bir dakika bile unutmuyoruz. Ankara'daki Halk Hükümeti'nin "birinci içtima"ının stenograf sureti gözümün önündedir. Kemal kendisi söylüyor: "Halifenin ve Saltanatın şahsı mukaddestir. Ona dokunulmaz."
>
> Kemal'in başında bulunduğu hareket, Halifenin mukaddes zatını düşmandan azat etmek istiyor. İşte bu fırkanın nokta-i nazarı budur. Bu komünist prensibi midir? Hayır! Asla! Cemaatin dini hislerine biz riayet ediyoruz. Bütün terbiyeyi değiştirmek bizim elimizden gelmez. Çünkü bu iş pek çok yıl çalışmak ister. Şarkın ve başka milletlerin dini akidelerine biz ihtiyatla yaklaşıyoruz. Bununla beraber Kemal Hükümeti'nin Türkiye'de ne yapacağını size söylemek bizim borcumuzdur.
>
> (...) Şarkta başlayan büyük inkılabın manası, İngiliz emperyalistlerinin de ayaklarını masanın üstünden çekmelerini dilemek ve ondan sonra Türkiye zenginlerinin kendi ayaklarını masa üstüne canları istediği gibi koymalarını rica etmek değildir…[966]

İlginç bir şekilde bu kongrenin çoğunluğu komünistlerden ziyade *radikal milliyetçilerden* müteşekkildir. Kongreye katılmış bulunan bir Türk delege şu mühim cümleleri sarfetmiştir: *Mustafa Kemal hareketi bir milli kurtuluş hareketidir. Bu hareketi destekliyoruz fakat emperyalizm ile mücadelesi sona erdiği anda, inanıyoruz ki sosyal devrimlere geçeceklerdir*.[967]

Bolşevik desteğini arayan üç grup - Ankara'daki Büyük Millet Meclisi hükümetinin delegeleri, Enver Paşa ile beraberindeki sürgünler ve Mustafa Suphi ile Moskova yanlısı Türk Komünistleri 1 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de yapılan Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nda yüzyüze geldiler.[968]

> Kurultay önemli bir toplantıydı. Doğu halklarını, yani, Türkiye, İran, Ermenistan, Gürcistan, Sovyet Türkistanı, Azerbaycan, Hive, Buhara, Afganistan, Çin, Dağlı, Kazan, Başkırt, Kırgız, Kırım Tatar, Hindistan halklarının ilerici kesimlerini temsil edecek ve bunlar III. Enternasyonal'in ya da Sovyet Rusya'nın kanatları altında toplanacaktı. Doğu halkları sonradan Üçüncü Dünya diye adlandırılan, yani ne kapitalist ne sosyalist olan, azgelişmiş ya da

[963] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 291-292. "Kurultay'a çeşitli ülkelerden, 1273'ü komünist olmak üzere, partili ve partisiz 1891 delege katılır. Türkler, 235 delegeyle en büyük grubu oluşturur." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 87.

[964] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 200.

[965] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 293, dipnot 619.

[966] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 210. Zinovyev'e göre "Türkler sultana olan inancı *kırıp dağıtmalı, hakiki* şuralar kurmalıydılar. Rus köylüsünün de çara bir inancı vardı, fakat devrim başlayınca bundan eser kalmamıştı." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 321. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[967] Stephen Kotkin. (2018). *Stalin: İktidar Paradoksları (1878-1928)* (A. Selman, çev.) içinde (c. 1, s. 477). İstanbul: İletişim Yayınları. "Bu Kurultay'da İbrahim Tali' Öngören müşâhid olarak bulunmuştur." (Tansel, 1978, c. 3, s. 255, dipnot 103).

[968] T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert MacNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 243.

gelişme halinde, halkın çoğunluğu köylü olan, feodal düzende yaşayan topluluklardı. Kurultay'a 1.891 delege katıldı, bunlardan 1.273'ü komünistti. Komünist olmayanlar için ölçüt, İtilaf devletlerine (emperyalizme) ve iç sömürücülere karşı savaşım vermekti. Tutanaklara göre Türkiye'yi temsil edenlerin sayısı 235'ti. Bunların bir bölümü İstanbul'dan, bir bölümü Anadolu'dan (özellikle Trabzon ve Erzurum), bir bölümü Türkiye dışından (özellikle Azerbaycan'da bulunan eski savaş tutsakları) Türklerdi.

Lenin'in 19 Temmuz - 7 Ağustos 1920'de Petrograd ve Moskova'da toplanan Enternasyonal'in 2. kongresine kabul ettirdiği görüşe göre, geri kalmış ülkelerdeki burjuva-demokratik hareketler milli-devrimci nitelikler taşıyorlarsa komünistler tarafından desteklenecekleri. Şark Milletleri Kurultayı bu anlayışla düzenlendi. Türkiye'ye yapılan çağrılar kişilere yapılmış, Büyük Millet Meclisi'ne herhangi bir çağrı gelmemişti. Mustafa Kemal 14 Ağustos günü bunu Büyük Millet Meclisi'nde söz konusu ederek insanların yurtdışında toplannlara gidip orada kararlaştırılan esasları yurtta uygulamaya kalkışmalarını doğru bulmadığını belirtti. Büyük Millet Meclisi, yani millet temsilcilerinin gitmesi gerekirdi.[969]

Doğu Halkları Kurultayının 4'üncü celsesinde Enver: *Yoldaşlar dünya savaşının emperyalist boğuşmasından yenik çıktığımızı biliyorsunuz. Ama bizlerin ezilenler olarak çıkarlarımız açısından, yenilmiş olduğumuzu kabul etmiyorum. Çünkü Türkiye boğazlarının kapatılmasının sonucunda, gözü doymaz Çarlık Rusyası'nın yıkılmasına ve onun yerine tüm ezilenlerin doğal bağlaşığı Sovyet Rusya"nın gelişine meydan veren faktörlerden biri haline geldi*.[970]

Şark Milletleri Kurultayına gözlemci olarak iştirak eden TBMM Hükümeti Moskova murahhas heyeti mensubu Tabib Miralay Dürzî İbrahim Tali (Öngören), 4'üncü celsede beyannamesini okudu. *Türk köylüsünün emperyalizmin saldırısı yüzünden ayaklandığını açıkladıktan sonra, ayaklanmanın ikinci (iç) nedeni olarak padişahın, paşaların, büyük memurların zorbalığı ve sömürücülüğünü belirtti. Anadolu hareketi kimi Avrupalıların söylediği gibi bir burjuva hareketi değildi. Onun için karşıdevrimciler Şeyh Recep (Sivas), Şeyh Şeref (Bayburt), Çapanoğlu gibi ayaklanmalar düzenlemişlerdi. Anadolu devrimcileri ve köylüleri "şevk ve samimiyetle" Komintern'e yüzlerini çevirmişler, yazgılarının Komintern'in yazgısına çözülmez biçimde bağlı olduğuna inanmışlardı. Anadolu devrimcileri Moskova Kominterni'ne uzatmış oldukları dostluk elinin kabul edilmesinden dolayı sevinçliydiler*.[971] İbrahim Tali: *Açık yüreklilikle söylenebilir ki Batı kapitalizminin Doğu'daki suç ortakları -Ermeniler, Taşnaklar, Venizelos destekçileri ve eski saray mensupları, paşalar ve onların İngiliz kapitalizminin çıkarları için padişahın yakın çevresinde entrikalar düzenleyen aracılar- İtilaf devletlerinin kollarına atıldıkları sırada Anadolu devrimcileri yüzlerini kızıl devrimin doğmakta olduğu doğuya çevirdi*.[972]

Mustafa Suphi, imaen saltanat karşıtı kelam ediyor. *Suphi, uluslararası boyutlara varmış ve Rusya'yı da abluka altına almış dünya emperyalizmine karşı Bolşeviklerin başlattığı uyanışı methetmişti. Bolşeviklerin Rusya'yı zalim kapitalistlerden ve altın ticareti yapan zenginlerden kurtardığına vurgu yapan Suphi şu değerlendirmede bulunmuştu: "Rus padişahı, Rus bankeri, Rus fabrikacısı, Rus pomeşçiki (çiftlik sahibi) olmak üzere işçi ve fukara köylü sırtında yaşayan müstebitleri ezerekten bütün mazlum insanlar için böyle bir ortak vatan, yeni bir dünya yarattılar."*[973]

Kurultay, Azerî Bolşevik *N. Nerimanov başkanlığında çalışacak sürekli yönetim organı olan Propaganda ve Hareket Konseyi'ni seç*ti. *Konsey'de G.K. Orconikidze, S.M. Kirov, M.D. Guseynov, Y.D. Stasova, Süleyman Nuri gibi kişiler görevlendiril*di. *Komintern yönetimi altında çalışan Propaganda ve Hareket*

[969] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 320.
[970] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 293.
[971] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 321.
[972] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 293, dipnot 621.
[973] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 293-294.

Konseyi'nin görevleri arasında, propagandanın örgütlenmesi, Doğu ülkelerindeki ulusal kurtuluş hareketlerinin desteklenmesi ve birleştirilmesi de vardır.[974]

2 Eylül 1920. TBMM Hükümeti, Bekir Sami'ye (Kunduh) talimatname gönderdi. Bu talimatname, *Ankara Hükümeti'nin Sovyet Rusya'ya karşı sürdürdüğü politikanın altüst olması demektir. Çünkü Sovyet Hükümeti'ni ağır bir biçimde suçlamak bir yana Vrangel'in Beyaz Rus ordularıyla işbirliği yapılabileceğini ima etmeye kadar gitmektedir. Üstelik bu karar, sağcı unsurların ağır basmış olabileceği bir meclis oturumu sonucu da değildir. Çünkü 29 Ağustos ile 1 Eylül arasında bu konuda gizli ya da açık bir oturum yapılmamıştır. Bakanlar Kurulunda ise Mustafa Kemal'in kişiliği ağır basmaktadır. Ancak, kararın üslubundan batı yanlısı ve Türkçü grubun -ki genellikle aynı kişilerdir- o sırada ağır bastığı görülmektedir. Bu metnin başka bir özelliği, bir propaganda bildirisi niteliğinde olmakla birlikte, Moskova'ya, Bekir Sami'ye talimat olarak gönderilmesidir. Bu durumda metnin Moskova'ya ulaşmasından önce Bekir Sami'nin oradan ayrılması ve içeriğinin, bildiğimiz kadarıyla, Sovyet Dışişlerine iletilmemesi, ilişkilerin geleceği bakımından hayırlı bir olay sayılabilir*.[975]

Moskova'daki TBMM heyeti murahhası İktisad Vekili Yusuf Kemal, *Meclisi bilgilendirmek ve talimat almak üzere* Ankara'ya hareket etti.[976] *Yusuf Kemal Bey beraberinde bir milyon altın ruble ve bir vagon mavzer fişeği götürür, sekiz vagon da Moskova garında hazır bekler ve bunları yollama işini Osman Bey üstlenir*.[977]

Upmal-Angorski riyasetindeki ve Halil (Kut) refakatindeki 200 kişilik Rusya Ticaret Heyeti, Erzurum'a muvasalat etti. *Yanlarında Karabekir'e teslim edilmek üzere askeri teçhizat ve yüz bin lira değerinde üç sandık altın bulunmaktadır*.[978]

TBMM Genelkurmay Başkanı Albay İsmet (İnönü) Bey, Upmal-Angarski'nin Erzurum'a gelmesi çerçevesinde Doğu Cephesi Komutanı Mirliva Kâzım Karabekir'e talimatname gönderdi:

> Gelen Rus heyeti bir sefaret heyeti değil, memleketimizde teşkilat ve inkılabat ile memleketin idaresini deruhte etmeye memur bir heyet manzarası göstermektedir. Beyazıt'a telgraf memur ve makinesi vazetmesi anlaşılmaz ve kabul edilmez. Bir memleket vesait-i muhabere ile idare olunur. ... İngilizler ve Almanlar dahi memleketimize ayak atar atmaz müstakilane hareket için vesait-i muhabereye vaz'-ı yed etmeye [haberleşme araşlarına el koymaya] ehemmiyet vermişlerdir. Şark cephesi Rus heyetinin bu gibi mütecavizane [saldırganca] hareketlerinden derhal malumat verecek ve vaz eylenmiş olan telgraf memur ve makinelerini men edecek[tir].
>
> Heyet-i vekilenin 1 Eylül tarihli mütalaa ve kararında da müsteban olduğu vechile, komünist inkılabı yapmak suretiyle memleketi bila-kaydüşart [kayıtsız şartsız] Sovyet amaline tabi satılık bir esir haline getirmek için faaliyet vardır. Hükümet tavassutuyla [aracılığı ile] olmayan faaliyet-i inkılabiyenin katiyen men olunması mukarrer [kararlaştırılmış] ve bilcümle kumandanlardan metlubdur [istenilmektedir].[979]
>
> Bizim necatımız Sovyet Rusya ile sair şeriât-i mütekabile ile ittifakta bulunduğu, yoksa komünist inkılabı perdesi altında Sovyet esaretinin eşna' felaket olduğu ve bunun için ordu içinde tahrikat ve ifsadat girmesine herçibâdâbâd mâni olmak lüzumu iyice anlatılmalıdır.[980]

---

974 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 88.
975 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 165.
976 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 186.
977 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 164.
978 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 270-271.
979 *ATASE Arşivi*, İSH, K 614, G 72, B 72- 1, 1a; Aktaran: Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 271.
980 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 195.

> Doğu ordusu kışkırtılabilir. Hükümet aracılığı ile olmayan devrim çalışmalarının kesinlikle yasaklanması kararlaştırılmıştır.[981]

Türkiye Bolşevik Komünist Partisi'nin ileri tarihli bir vesikası: *Ordu'ya mahrem bir emirname yazılarak, komünist fırkasına intisap eden zabitlerin derhal istifa etmeleri, aksi taktirde tard olunacakları tamim kılındı. Sivil memurlara da aynı tehdit yapıldı*. [..] *Hafiye teşkilatı üyeleri takip altına al*[ın]*maya başladı*.[982]

Mustafa Kemal'in Fransız *Le Journal* gazetesine beyanatı: *Arkamda bütün İslâm alemi, yanımda bana elini uzatan daha büyük bir müttefik var*.[983]

İngilizlerin Ali Fethi'ye (Okyar) *karşı ayrıcalı muamele etmeleri, öteki sürgünlere tanıdıkları kısıtlı hakları bile ondan esirgemeleri karşısında eşi, İtalyan Yüksek Komiserliğine başvurdu. 2 Eylül 1920 günü Londra'daki İtalyan Büyükelçisi Marki İmperiali, Lord Curzon'a bir nota verdi. "Trablus'ta İtalya'ya karşı davranışı nedeniyle, onun lehine İngiliz makamlarınca bazı yumuşatıcı tedbirler alınmasından İtalya Hükümeti memnun kalacaktır" dedi. İtalyanlara karşı savaşmış olan bu eski Türk subayının, Trablus'ta İtalya'yı nasıl memnun bıraktığını anlamak biraz güçtür*.[984]

TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya ilişkilerini istikrarsızlaştıran mühim bir unsur, İTC merkez komitesi ile İTC çeper komitesi arasındaki iktidar mücadelesidir. Cihan Harbi sırasında merkez komitesi politikalarından rahatsızlık duyan cemiyet içi muhalif unsurlar cemiyet çeperinde mühim bir kitle teşkil etmişlerdi:

> Diğer bir neden Türk-Sovyet ilişkilerinin İttihat ve Terakki ileri gelenleri tarafından başlatılması ve bunların aracı görevlerinin sürdürülmesidir. Oysa Mustafa Kemal ile İttihat ve Terakki arasındaki ayrılık gittikçe büyümektedir ve Sovyet yöneticilerinin İttihatçıları Mustafa Kemal'e karşı kullanabileceği kuşkusu o dönem Türk-Sovyet ilişkilerini devamlı tedirgin eden bir unsur olmuştur. 1920 yazında Anadolu'da kurulan solcu örgütlerin bir kısmı İttihatçıydı ve solculukları Enver ve Cemal Paşaların Sovyetlerle ilişkilerinden kaynaklanmaktaydı. Meclisteki Halk Zümresi grubu Berlin'deki Talât Paşa ile ilişkidedir, bunun yanı sıra Teşkilât-ı Mahsusa üyeleri ise çoğunlukla Mustafa Kemal ile İttihatçı liderler arasında ikili bir oyun oynamaktadırlar. Bunlardan da önemlisi Enver Paşa'yla ilişkide olan Halil ve Cemal paşalardan sonra, Türk heyetiyle görüşmelerin devam ettiği sırada Enver Paşa'da Moskova'ya gelir. Bekir Sami'nin 14 Ağustos tarihli raporunu getiren kurye, Enver Paşa ile görüştüğü ve Paşa'nın ilkbaharda bir süvari tümeni başında Anadolu'ya geleceği haberini de getirir.[985]

3 Eylül 1920. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Roma'daki İngiliz Büyükelçi George Buchanan'a ve İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'e birer suret muhtıra gönderdi. Mustafa Kemal, İsviçre'deki casus-mümessili Subhi Nuri (İleri) vasıtasıyla İngilizlere gizlice andlaşma şartları takdim etmiştir:

> Mösyö Stern'in aktardığına göre Mustafa Kemal tarafından anlaşma yapmaya selâhiyettar kılınan Subhi Bey'in şartları kısaca şunlardı:

---

[981] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 195. "31 Ağustos'ta Erzurum'a gelen Upmal-Angarski konusunda Karabekir'i uyardı. Sovyet elçilik kurulunun devrim yapmakla görevli gibi göründüğünü belirterek onların Beyazıt'ta kurdukları telgraf makinasının yasaklanmasını istedi."

[982] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 196.

[983] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 119; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 196.

[984] F.O. 371/5090/E. 10856. İtalya Büyükelçiliğinden Foreign Office'e. Nota. Londra, 2.9.1920, No. 1789; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 1985, s. 292.

[985] Kurye Kâmil Efendi'nin 3 Eylül 1920 tarihli raporu; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 169.

(1) Mustafa Kemal, Trakya üzerindeki bütün haklarından ferâgat etti;

(2) Türkiye'ye İzmir'de güvenli bir çıkış mevkii verilmeli;

(3) Yunan silâhlı kuvvetleri Türkiye'den geri çekilmeli ve Yunan yerine hiç olmazsa İtalyanlar getirilmeli;

(4) Boğazlar, hiç olmazsa, Büyük Britanya tarafından denetim altında tutulmalı;

(5) Mustafa Kemal, İngiliz teknik müşavirleri memnuniyetle ağırlayacaktı;

(6) Dâmad Ferid Paşa istifa etmeli;

(7) Büyük Britanya, Yunanı umûmiyetle desteklemeyi bırakmalı;

(8) Mustafa Kemal, kuvvetlerini lağvedecek ve silâhlarını-mühimmâtını teslim edecekti;

(9) Mustafa Kemal; Mısır'da, Hindistan'da, Mezopotamya'da ve sâir yerlerde devam ediyor olan İngiliz aleyhdârı propagandayı durduracaktı;

(10) Mustafa Kemal, İtalyan Hükûmeti ile birlikte entrika çevirmeyi bırakacaktı.[986]

Tahlil: Garb Cephesinin adeta izmihlale uğradığı hengamda (ki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Orgeneral Milne, Yunan'ı Ankara'ya gitmekten men etmeseydi hâli cidden daha harab olacaktı), Mustafa Kemal, İngilizlerle İsviçre'de gizli temas kurmuş ve onlara 10 maddelik sulh teklif etmiştir.

Trabzon'daki 3'üncü Fırka Kumandanı Erzurumlu Miralay Rüştü (Dadaş), Karabekir'e telgraf gönderdi:

Trabzon: 3/9/1336

Şark Cephesi Kumandanlığına

Kurye zabiti Kâmil Efendinin 30 gün devam eden seyahati ve memuriyeti esnasında müşahedatına istinaden verdiği rapordan hülâsadır:

1 - Tuapseye muvasalatımda Refkom'a müracaat ettim. Moskovadaki hey'eti murahhasaya çekilecek pek acele şifreler olduğunu söyledim. 3-4 saat zarfında şifreler keşide edildi. Fakat bilâhare bu şifrelerin dört günde Moskovaya varabildiğini öğrendim. Tuapsede Refkom tarafından pek ziyade hüsnü kabul gördüm. Refkom esnayı musahabede benden şu sualleri sordu:

a) Türkiye hakkında malûmat verir misiniz? Mustafa Kemal Paşanın maiyetinde ne kadar asker vardır. Mustafa Kemâl Ceneral midir, üniforma takınıyor mu.

2 - Diğer orada bulunan bir Rus da sizin hali hazırda Gospodin unvanını kullandığınızı görüyoruz. Hükümetiniz arazisi olmayan fıkaraya arazi vermek için bir şey düşünüyor mu. Acaba Mustafa Kemal Paşa ve Türkler hakikaten bizi seviyorlar mı. Yoksa işlerini başa çıkarmak için mi? dost görünüyorlar.

3 - Bu suallere, Türkiye her taraftan hücum eden düşmanlarla çarpıştığını ve bütün Anadolunun silâha sarıldığını ve herkesin Mustafa Kemâl Paşanın askeri oluğunu ve Mustafa Kemâl Paşa İngilizlerin Türkiye hakkındaki gaddarlıkları sebebile ve ahaliden bir ferd olduğunu ilân ve bilâhare millet kendisini Büyük Millet Meclisine intihab ile Mustafa Kemâle Paşalığı millet verdi. Sizdeki Gospodin bizdeki efendinin birbirlerine benzemediğini bizde okuyup yazması olan en fakirede efendi denildiğini, bizde arazisiz köylü olmadığını, Türklerin gerek iyi ve gerek kötülüklerinde ne varsa gizlemeyeceklerini ve Türkler şimdiye kadar sözlerinden hiç bir vakit nükûl eylemediklerine tarihleri şahit olduğunu yalancılığın Garbe mahsus olduğu mealinde cevaplar verdim. Yunanlıların, Ermenilerin faaliyetine ait ajansları verdim. Okudular. Müteessir olduklarını nasiyelerinden anladım. Ermenilerin Komünist olacaklarını söylediler. İstikbalde Ermenilerin ne olacağını

[986] *Documents on British Foreign Policy (1919-1939)*, 1967, Vol. XIII, p. 135-137; Aktaran: Ömer Faruk. (2022). İngiliz Vesîkasına Göre Mustafa Kemal Paşa'nın İngilizlere Gizli Bir Teklifi. *Tarih Tahkik*, tarihtahkik.com adresinden edinilmiştir.

kestiremez isem de Ermenilerin Şahtahtı'yı işgalle Kızılordu ile hasıl ettiğimiz irtibatı kesmeye kalkışmaları ile pek fena bir vaziyet ihdâs edebileceklerini söyledim. Cevap vermedi.

b) Tuapsede Cemiyeti İslâmiye reisi ile görüştüm. Bu zat bir çeçen olup Rusca tahsil görmüştür. Programlarını istedim. Oku dedi. Niçin çalıştıklarını sordum. Buradaki ..... olduğunu söyledi. Köylerde âdati islâmiyeye riayet edilip edilmediğini sordu. Kur'an okumasını bilmiyorum. Köylerde sözlerim müessir olamıyor. Yanımda sarıklı bir Türk hocası olsaydı pek çok iş yapabilirdim. Bu zatten öğrendim ki Bakû'da İştirakiyun Fırkasına mensup beş Türk esir zabiti gelmiş, eşrafı toplamış Bakû İştirakiyun Fırkası emrinde islâm alayları teşkil etmezlerse Ruslar cebren asker alacaklarını söylemişler ve eşrafı razı edebilmişlerse de ahali kabul etmemiş. Bu hususu müzakere eylemek üzere yeniden murahhaslar tâyin etmişlerdi. Ben bu murahhaslarla tesadüfen trende buluştum. Benim bir kurye ve Türk zabiti olduğumu anladıkları gibi pek büyük bir hürmet gösterdiler. Bu murahhaslar dediler ki, biz bugüne kadar ne komünistlere ne de Vrangel'e asker vermedik. Şimdi de bize diyorlar ki asker olup Bakû'ya gideceksiniz ve Türkiyeye yardım edeceksiniz. Biz buna inanmıyoruz. Eğer Osmanlı Hükümetine yardıma gidecek isek hepimiz hazırız. Çünkü biz bu kâfirler içinde yandık. Fakat Osmanlı Hükümetimiz vardı. Bize bir şey yapılmıyordu. Şimdi ona bir şey olursa bizi bu kâfir perişan eder. Şimdi gidire söyleyeceğiz. Hakikaten Osmanlı Hükümetine yardım edecek isek Osmanlı Hükümeti bize adam göndersin. Gelelim yardım edelim. Bolşeviklere asker yazılmayacağız. Bu müslümanlar biz komünist olamayız diyorlar. Avdetimde bu müslümanlardan birinin nefer yazılmadığını anladım. Nüfuslarını tahkik ettim. Elli bin kadar olduğunu öğrendim.

c) Tuapsenin ahalisi yerli Ruslar. Yerli islâmlar Azerbaycan ve İran müslümanları Ermeni ve Rumlar ve buradan firar eylemiş Lâzistan havalisi adamlarıdır. Yerli Ruslar idarei hazıradan gayrı memnundur. Yerli müslümanlar şehirde pek azdır.

d) Aramabordan Rostof'a 18 saatte gittik. Rostof'tan hareketle 15 saat sonra Harkof'a geldik. Troçkinin o gün Harkofa geldiğini haber aldım. Harkoftan 20 saatte Moskovaya geldim. Hey'eti murahhasayı buldum. Hey'eti murahhasanın ikametgâhı olan binada Hariciye Müsteşarı Karahan da bulunuyordu. Hey'eti murahhasaya bir fund kadar ekmekle darı pilâvı, lâhna çorbası ve çay veriyorlar. Moskovada 1 gün kaldım. Orada kendisine Türkiye Vekili süsü vermiş yüzlerce kimselerden yalnız Mustafa Nafî isminde birisi ile görüşebildim. Bu adam vaktile Dersaadette Demir adam sahibi imtiyazı imiş. Bu adam benim yanıma geldi. Türk müsün dedi. Evet dedim. Zabit misin dedi. Hayır dedim. Zabit olsan da burada senden korkmam. Burası komünist memleketidir, dedi. Ben de rica ederim, sen kimsin de zabitten niçin korkacaksın, dedim. Zavallı Türkler hâlâ daha zalim cenerallerin, diktatörlerin elinde zebun kalmakta devam edecek misiniz dedi. Bunun için yalnız buralara kadar geliyoruz, dedim. Hayır, siz bolşevikleri kandıramazsınız, bolşevikler dünyanın bütün entrikalarına göğüs gerecekler ve galip geleceklerdir. Merak etmeyiniz ne kadar uğraşmış olsanız boştur. Bolşevikler Mustafa Kemâl vesairenin fikirlerini anladılar. Bizde elimizden geldiği kadar anlatıyoruz. Kendisinin Mustafa Suphi vesaireleri gibi değil, hakiki bir komünist olduğunu ilâve etti.. Bir harita çıkardı. İstanbulun üzerine bir bolşevik bayrağı resmi yapılmış. İşte ben Balkanlardan ineceğim ve bu bayrağı Ayasofya üzerine dikeceğim, dedi. Kendisinin kim olduğunu sordum. Kendisinin halihazırda Rus Kızılordusunun komünist erkânı harbiye mektebinin türkçe muallimi olduğunu söyledi.

e) Moskovadan hareketimden iki gün evvel bulunduğumuz dairenin muhafızlarına bu dairede kimlerin oturduğunu içerde olup olmadıklarını soranlara hiç bir cevap verilmemesi ve daire müdürünün vesikasını hamil olmayan hiç bir şahsın içeriye bırakılmaması emir olunduğunu haber aldık. Öğle üzeri Enver Paşa ile üç refikinin geldiğini haber aldım. Muvasalatlarını müteakip hey'eti murahhasa ile görüştüler. Ertesi gün Enver Paşanın geldiğini duyan Afgan ve Azerbaycan murahhasları ve Moskova Müftüsü derhal ziyarete geldiler. Ve davet ettiler. Ruslar Enver Paşanın Moskovaya geldiğini ve ikametini gizli tutmak istiyorlar. Emrine bir otomobil tahsis ettiler. Lenin vesaire ile mülakatlar yaptı. Geleceğim gün paşayı ziyarete giderek memlekete gidiyorum, zatiâlilerini gördüğümü işiten arkadaşlarım bendenizden malûmat soracaklar dedim. Beni yalnız bir odaya götürdü. Ve söylemeye başladı (Halk bizim muharebeye girmemekliğimizin hayırlı olduğunu söylüyorlar. Fakat girip girmemek elimizde mi idi. Burasını düşünmüyorlar. Yunanistanın vaziyeti meydanda.) Talihi harbin böyle olduğunu mamafih harbin henüz bitmediğini ve memleket hakkındaki ümitlerinin mahvolmadığını buyurdular. Gelecek sene İngilizlerle Amerikalılar arasında muharebe başlayacağını aksi takdirde İngilizlerin bahrî nüfuzu Amerikaya geçerek İngilizler iktisaden mahva mahkûm kalacaklarını ilâve

buyurdular. Bolşevikliğin iyi bir şey olmadığını kendisinin kat'iyen bolşevik olamayacağını, bolşevikliğin memlekete duhulünün memleketi mahveylemesi ihtimali olduğunu sebebi de halk arasında vukua gelecek ihtilâflar olacağını söylediler. Mamafih Mustafa Kemâl ve Kâzım Paşalar memleketin itimad edebileceği en büyük şahıslardır. Ben kat'iyen eminim, bunlar memleketi kolay kolay uçuruma yuvarlamazlar, buyurdular. Enver Paşa berverchiâti sözlerine devam etmişlerdir. Ben bura da bir ihtilâl mektebi açacağım. Ruslar razı oluyorlar. Para ile de yardım edecekler. Sonra Afganistana geçeceğim ve oradan toplayabileceğim kuvvetlerle Hindistan ihtilâlini hazırlayacağım. İlkbahara kadar sabrediniz. İnşaaallah 22. Fırka Suvari kuvvetile memlekete yardıma koşacağım. Arkadaşlara çok selâm söyle. En ziyade dikkat edeceğiniz aranıza tefrika düşürmemektir. Bizim Nuri Erzurumda imiş bilmem o neler yaptı. Şimdi ne yapıyorlar. Halil Paşa ile görüşeceğim, bizim Cemâl Paşa da o tarafa gitti. İnşaallah memleketi kurtaracağız. Merak edecek bir şey yoktur. Memleketin talihsizliği benim bugüne kadar buraya gelmemekliğimi geciktirdi. Bahtiyarsınız gidiyorsunuz. Biz o şereften şimdilik mahrumuz. Veda ederek ayrıldım.

19 Ağustosta Moskovadan ayrıldım.

Moskovada 1, 2, 3, 4 üncü Sovyet evleri vardır. Bunlar 150 - 400 odalıdır. Buralarda komiteye mensup kesân oturuyorlar. Bu evlere yerleştirileceklerin evvelâ Rusyaya ve bolşevikliğe temin edebilecek iş takdir ediliyor. Ona nazaran mevki veriliyor. Bu adamlar içerisinde ölmeyecek kadar yemek yiyorlar. Ahali açtır. Ameleye bir fund ekmek veriliyor. Bolşeviklik aleyhinde bir söz bir adamın idamına kâfidir.

3. Fırka Kumandanı
Rüştü[987]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Yunan orduları, Uşak'ı savunan dört piyade ve topçu alayını, geri çekildikleri sırada mağlup etmiştir. Savaşın ardından 13 top, 90 at, 4 lokomotif ve yüz kadar vagon Yunanlılar tarafından ele geçirilmiştir. Uşak'tan yola çıkan cephane yüklü bir tren de Yunan topçuları tarafından imha edilmiştir. Uşak havaalanında düşerek yanmakta olan bir uçak bulunuyordu ve havacılıkla ilgili pek çok malzeme de Yunanlıların eline geçmiştir*.[988]

4 Eylül 1920. *İçişleri Bakanlığı'na, 98 oyla Tokat Mebusu Dr. Nazım Bey seçildi. Mustafa Kemal'in adayı Refet Bey ise 65 oy alabildi. Anadolu'da sosyalist kadroların ileri gelenlerinden Dr. Nazım Bey'in istifa ettirilmesi için Mustafa Kemal, Çerkez Ethem'i kullanacak, kendisini de ziyaretine kabul etmeyecek, bunun üzerine Nazım Bey, yarından sonra istifasını verecektir. Yerine Refet Bey seçilecektir. İçişleri Bakanlığı, Hakkı Behiç Bey'in 2 Ağustos'ta istifası ile boşalmıştı*.[989]

3 Mayıs 1920 - 24 Ocak 1921 devresini kapsayan 1'inci İcrâ Vekilleri Heyetinin ilk üç Dahiliye Vekili Bolşevik temayüllü kişilerdi. Câmi (Baykurt) İttihadçı aleyhtarı; Hakkı Behiç ve Nazım (Resmor/Öztelli) İttihadçı idiler. İlk Dahiliye Vekili Câmi, Celâleddin Ârif'in başını çekeceği Mustafa Kemal istibdadını ıskata çalışacak mebuslar encümeninde yer alacaktır. Diğer bir deyişle, Dahiliye Vekâleti üzerinde iktidar savaşı verilmektedir:

Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'i kendi adayı olarak gösterdi. Nazım [Resmor/Öztelli] Bey ise Halk Zümresi* adayı olarak seçime girdi. İlk oylamada adaylardan hiçbirisi gerekli çoğunluğu sağlayamadı. Yapılan oylamada Refet Bey 65, Nazım Bey 66, Sırrı Bey 31, Hamid Bey 16 oy almışlar, 7 oy diğer milletvekillerine dağılmış, 15 oy da çekimser olarak kullanılmıştır. İkinci oylamada 187 oy kullanılmış, Nazım Bey 98, Refet Bey ise yine 65 oy almıştır. Bu oylarla Nazım Bey Dahiliye Vekilliğine seçilmiştir.

---

987 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 872-875. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

988 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 317. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

989 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 198.

* *Halk Zümresi* 6 Eylül'de *Yeşil Ordu Cemiyeti* tarafından kurulacaktır. İdare heyetine Nazım (Resmor/Öztelli) alınmayacaktır.

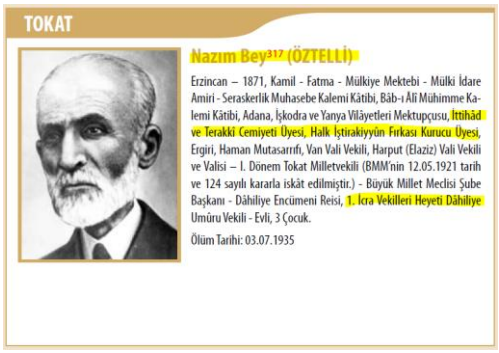
> Nazım Bey'in seçiminde Meclis'te etkili grup Halk Zümresidir. Nazım Bey'den önce bu göreve getirilen Câmi ve Hakkı Behiç Beylerin seçilmelerinde Halk Zümresi'nin sistemli ve etkili çalışmalarından bahsetmek oldukça güç olmakla beraber I. İcra Vekilleri Heyetinde Dahiliye Vekili olan ilk üç milletvekili de Bolşevik eğilimlidir.[990]

İttihadçı-Bolşevik *Yeşil Ordu Cemiyeti* (YOC), Mustafa Kemal'e karşı seçim kazanmış vaziyettedir: *İkinci oylamada Refet Bey'in oylarını koruduğu, ama başta YOC üyesi olan Sırrı ve Hacı Şükrü Bey'lere verilen oylar olmak üzere Nazım Bey'e oy kayması olduğu görülmektedir. Böylece YOC, Mustafa Kemal'in adayına karşı YOC'nin katibi umumisi Tokat Mebusu Nazım Bey'i aday gösterip üstelik de seçilmesini sağlayarak güç gösterisinde bulunmuştur*.[991]

ABD matbuatından *Evening Star* gazetesi, *Anadolu'daki Bolşevizm propagandası*nı mevzubahis ediyor. *Çok sayıda Tatar kökenli Bolşevik ajanı Ankara Hükümeti'nin de desteği altında sokaklarda konuşmalar yaptığı ve bildiriler dağıttığı* bildiriliyor. *Trabzon'da bu kapsamda bir de cemiyet kurulmuş ve cemiyete üye olan erkekler yakalarında orak ve çekiç rozeti taşırken, kadınlar ise peçelerine iliştirilmiş kırmızı kurdeleyle dolaşıyor*lar.[992]

6 Eylül 1920. *Önceki gün İçişleri Bakanlığı'na seçilen Tokat Mebusu Dr. Nazım Bey, Mustafa Kemal'in kendisiyle görüşmeyi reddetmesi ve Çerkez Ethem aracılığı ile baskı yapılması üzerine, sağlık sebebini ileri sürerek görevinden istifa etti. Yerine, önceki günkü seçimde de Hükümet tarafından aday gösterilip kazanamamış olan Refet Bey seçildi*.[993]

> Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine,
>
> Ahvali sıhhiyem Dahiliye Vekâletini kabule müsait olmadığından vekâleti mezkûreye diğer bir zatın intihap buyurulması müsterhamdır.
>
> 15 Eylül 1336
> Tokad Mebusu ve Dahiliye Vekili Nazım[994]

Fotoğraf n. Nazım Öztelli künyesi (TBMM Albümü, 2010, c. 1, s. 59).

---

990 Semih Yalçın, *Dahiliye Vekili Nazım Bey'in İstifası Meselesi*, 1995, s. 408.
991 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 221.
992 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 153.
993 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 201. Mezkûr Nazım Bey, Nazım Öztelli'dir. "Nazım Bey'se, *Eskişehir'de beyannameleri çıkan komünist partisi ile alakası olmadığı halde, Mustafa Kemal'de bu konuda kanaat hasıl olduğu için* Hüsrev Sami [Kızıldoğan] ve Hacı Şükrü'nün [Aydındağ] tavsiyesi ile vekillikten istifa ettiğini söylemektedir." Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 221.
994 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 221.

> Böylece YOC'nin güç gösterisi fiyaskoyla sonuçlanmıştır. Dahiliye vekilinin istifa etmeye icbar edilmesi, kendisini çok güçlü zanneden, Meclis'te 85 üyesi olmasıyla övünen, Nazım Bey'e 98 oy toplayan YOC'nin gücünün, aslında ne kadar istikrarsız olduğunu gösterdiği kadar, Mustafa Kemal'in siyasi olgular karşısında verdiği siyasal refleksleri de göstermektedir. Sovyet Rusya ile ittifak politikasının mimarı olan Mustafa Kemal'in, artık bu politikanın en ateşli destekçisi olan Yeşil Orduculari dışlayarak, anti-Sovyetik, anti-komünist, Saltanata yakın ve İngilizci Refet Bey'i en yakın çalışma arkadaşı olarak seçtiği görülmektedir. Bu seçim, Mustafa Kemal'in politikasında bir kırılmayı göstermektedir. Refet-Nazım karşılaşması, "Şark Mefkuresi-Garp Mefküresi" hesaplaşması olarak da değerlendirilebilir. Bu tarihe kadar Şark Mefkuresi'nden yana tutum alan Mustafa Kemal artık Refet Bey'lerle, dolayısıyla Meclis'teki İngilizci kanatla ittifak yapmaktadır. Talat Paşa fraksiyonunun Yeşil Ordu Cemiyeti'nde aktif olarak çalıştığı hatırlanacak olursa, belki de bu tarih Mustafa Kemal'in İttihatçılarla ittifakı bozduğu tarih olarak değerlendirilebilir.[995]

Mayıs 1920 bidayetinde Mustafa Kemal'e mektub gönderen Karabekir, Sovyet Rusya mukarrebîni İttihadçı rüesanın aleyhinde bulunmuş iken; Eylül 1920 bidayetinde ise Enverperver bir hatt-ı hareket takib etmiştir. Üstelik Enver'e gönderdiği 6 Eylül 1920 tarihli mektubunun son kısmını hatıratında neşretmeyecektir:

> [..] kurye Zabiti Kamil Efendi'den gelen mektupta, Enver Paşa'nın Moskova'da olduğunu öğrenen Karabekir, Enver Paşa'ya çok mültefit bir mektup göndermiştir. Karabekir'in bu yön değiştirmesinin sebebi, ısrarla yapmak istediği Şark harekatına Ankara'nın bir türlü izin vermemesi olabilir mi? 6 Eylül 1920 tarihli bu mektup, Karabekir'in yüzünü Enver Paşa'ya çevirdiğinin kanıtıdır. "Anavatanın hizmetinize en ziyade muhtaç olduğu bir sırada Moskova'ya gelmekliğiniz büyük bir meserret ve memnuniyetle karşılandı" diye başlayan mektup, "Anadolu hükümetini bu müşkül vaziyetten kurtarmak ancak zat-ı samilerinin Bakü'deki çalışmanızla mümkün olacaktır" diye devam etmektedir. Enver Paşa'dan Türkistan'a, Afganistan'a gitmemesini, Bakü'de kalmasını isteyen Karabekir, Sovyet hükümetini kuşkulandıracak, yardımı ertelemeye sevk edecek "tarz-ı hareketlerden ve milliyet prensiplerinden" sakınılması gerektiğini özellikle belirtmektedir. Karabekir bu mektubun sonunu kendi kitabına almamıştır. Devamını Yavuz Aslan'da buluyoruz. "Bu yardımı sizden milletim namına talep ediyorum. En büyük hürmetlerimle de sizi deraguş ederim ve samimiyet-i tamme ile gözlerinizden mütehasseten öperim". Mustafa Kemal'in kendisinden habersiz Talat'la, Enver'le mektuplaşmasına kızan Karabekir, şimdi kendisi Enver Paşa'ya "Aman Bakü'den ayrılma" diye yalvarmaktadır.[996]

18 Ağustos'ta iki ay izin alan Meclis İkinci Başkanı Celalettin Arif Bey ve Hükümet tarafından özel bir görevle gönderilen Erzurum mebuslarından Hüseyin Avni Bey, Erzurum'a vardılar ve törenle karşılandılar. Bu iki mebus, Meclis'te Kemalistlere muhalefet ediyor; Erzurum'da yaptıkları çalışmalar da Mustafa Kemal'le aralarının iyice açılmasına sebep olacaktır.[997]

İttihadçı-Bolşevik *Yeşil Ordu Cemiyeti,* TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesinde 8 Eylül'de duyurulacağı üzere, *Halk Zümresi*ni ihdas etti. Fakat Nazım (Resmor/Öztelli), kendi başına Dahiliye Vekilliğinden istifa ettiği gerekçesiyle, bu siyasî teşekkülün idare heyetine alınmamıştır:

> Halk Zümresi'nin siyasi programı 28 maddeden oluşmaktadır. Programda yasama ve yürütme yetkisi, "Sovyet" karşılığı olarak kullanılan "Büyük Şüra"ya verilmiştir. Toprakta özel mülkiyet kaldırılacaktır [madde 22: Arazinin rakabesi Beyt-ül mala (İslam devletlerinde devlet hazinesi) aittir.] Eğitim ve sağlık hizmetleri karşılıksız olarak devlet tarafından karşılanacaktır. "Azası halk tarafından müntehap [seçilmiş] Halk Mahkemeleri teşkil olunacak", üretim ve tüketim kooperatifleri kurulacak, en gerçek sermayeyi emek teşkil edecektir. Programda Bolşevizm, Sovyet Rusya veya sosyalizmden söz edilmemektedir.[998]

[995] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 222.
[996] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 214.
[997] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 201.
[998] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 222.

Memlekette bilâ kayd ü şart halkı hakim kılmak üzere "Halk Zümresi" teşekkül etmiştir.[999] Diğer bir deyişle *Hakimiyet-i Milliye* prensibinde Bolşeviklik etkisi mevzubahistir. Fakat Mustafa Kemal'in şahsî gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye* ise *Halk Zümresi*nin aleyhindedir.[1000]

7 Eylül 1920. Bakü Şark Milletleri Kurultayına iştirak eden İttihadçı lider Enver, TBMM Hükümeti Şark Cephesi Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir'e mektub gönderdi. *Kızılordu'yu beklemeden Ermenilere karşı saldırıya geçilmesini öneri*yor.[1001]

Karabekir, Enver'e zata mahsus mektub gönderdi. Akşin, *5 önerme* şeklinde mektubu hulasa ediyor:

> 1) Türkistan, Afganistan yolculuğunu ve Hindistan seferini erteleyerek Bakû'da kalması "pek münasip" olacaktı.
>
> 2) "İcabında" Türkiye'ye yardımcı olabilecek bir Azerbaycan ordusu kurulmalıydı.
>
> 3) '93 sınırından bir karış Ermenistan'a bırakılamazdı ve Ermenilerin bize zarar verebilecek bir orduları olmamalıydı.
>
> 4) Batı'daki sorunlarımızı çözebilmek için önce Doğu sorununun çözülmesi gerekiyordu. Onun için ve Ruslar da tek dayanağımız olduğuna göre, onları kuşkulandıracak davranışlardan ve "milliyet prensiplerinden" kaçınmak gerekirdi.
>
> 5) Ankara'nın Bakû'ya temsilci olarak atadığı Memduh Şevket Bakû'ya ulaşmak üzereydi. Ondan başkası Baku Kurultayı'nda Türkiye'nin görüşünü dile getiremezdi (anlaşılan Karabekir Kurultay'ın toplanma tarihinin farkında değildi). Mektubun sonunda Karabekir en büyük saygılarıyla Enver'i kucaklıyor ve tam bir içtenlikle ve hasretle gözlerinden öpüyordu.[1002]

Bir başka kaynakta, Karabekir'in Enver'e mektubundan şu kadarlık kısım iktibas edilmiştir: *Vatanın hizmetinize en ziyade muhtaç olduğu bir sırada, Moskova'ya gelmeniz büyük bir meserret [sevinç] ve memnuniyetle karşılandı. ... Anadolu Hükümetini bu şekl-i vaziyetten kurtarmak ancak zat-ı alilerinin bizzat Bakü'deki mesai-i fevkaladenizle mümkün olacaktır. ... Vaziyet-i hal ve siyaset-i hazıramızda Ruslardan başka hiç bir nokta-i istinadımız [dayanak noktamız] kalmamış olduğu zat-ı Samilerince malumdur. En büyük hürmetlerimle de sizi der-aguş ederim [kucaklarım] ve samimiyet-i tamamıyla gözlerinizden mütehasseten öperim*.[1003]

8 Eylül 1920. Bakü'de 1 Eylül'den itibaren içtima eden Şark Milletleri Kurultayı son içtimaını gerçekleştirdi.[1004]

Enver, Doktor İbrahim Tali (Öngören) ile beraber Bakû'den Moskova'ya doğru yola çıktılar.[1005]

Halil (Kut), 11'inci Kızılordu Kolordusu Kumandanlığına telgraf keşide eyledi. Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümetine göndermeyi vaadettiği *yardımın hızlandırılmasını ve Rostov'dan deniz yoluyla yapılacak yardımın Nahcivan'dan yapılacak yardımdan ayrı tutulmasını iste*mektedir.[1006]

---

[999] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 219.

[1000] "Hükümete yakın *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlanan bir yazı da ise, Halk Zümresi'nin bir fikir hareketi olup, pratik hedefli bir hareket planından mahrum olduğu için başarısız olduğu tahlili yapılmaktadır." Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 224.

[1001] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 173.

[1002] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 321-322.

[1003] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 159.

[1004] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 320.

[1005] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 173.

[1006] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 173.

Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'nin Mustafa Kemal'e altın yardımı: ilk parti Erzurum'a ulaştı.[1007] *Altınların 200 kilosu Doğu ordusu için tahsis edilmiş ve geri kalanı Ankara'ya gönderilmiştir*. *Ankara'ya gönderilen altınlar ekseriyette subay ve memur maaşlarını ödemek için kullanıl*acaktır.[1008] Elbette bu yardım karşılıksız değildir. Erzurum'a 200 kişilik heyetiyle muvasalat eden *Rusya Ticaret Heyeti Reisi* Upmal-Angarski, TBMM Hükümeti Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir ve TBMM Reis-i Sanisi Celâleddin Ârif'le mülakat etti. Upmal-Angarski, *bütün içtenliğiyle saltanatın kaldırılması ve sosyalizm propagandası yapılması gerektiğini ama Ankara'daki hükümetin bunu yapmadığını* belirtti:

> [..] yapmayı uygun görmüyorlarsa komünist partisinin legal çalışmasına izin verilmesi gerektiğini; Sovyet Hükümeti'nin Ankara'nın anti-emperyalist olduğuna inanması için bunun şart olduğunu belirtmiştir. Upmal, Anadolu'nun her tarafında TKF'nin üyelerinin bulunduğunu ve bunların illegal olarak çalıştığını; açık çalışmaktan korktuklarını söyleyince, Karabekir ise şu cevabı vermiştir: "Açık Bolşevik propagandasına başlanmamasının nedeni Bolşevik kurallarının bilinmemesidir. Bunun da sorumlusu yine Moskova'dır, çünkü hâlâ anlaşma imzalanmamıştır ve Taşnaklar dolayısıyla Şark yolu kapalıdır, siz o yolu açın, bize yardım edin, her şey hallolur. Zaten BMM'de halk hükümeti kurmak üzere görüşmeler devam etmektedir".
>
> Böylece Upmal daha Anadolu'ya adım attığı anda Karabekir'i ürkütmüştür, çünkü onun söyledikleri, Ankara Hükümeti'ne Sovyetler tarafından verilen direktifler olarak algılanmıştır. Rusya'da Çarlığı kaldırmış bir partinin mensubu için son derece doğal olan Saltanatın kaldırılması tavsiyesi, içişlerine müdahale olarak algılanmıştır. Karabekir, 9 Eylül'de Sovyet Sefaret heyetini beraberindeki altınlarla beraber Ankara'ya yolcu etmiş ve 14 Eylül'de bu görüşmeyi Ankara'ya telgrafla bildirmiştir. Üstelik bu görüşme Sovyet Rusya ile dostluk politikalarına yönelik olduğu kadar Mustafa Kemal'e de muhalif olan Hüseyin Avni ve Celalettin Arif'in yanında yapılmıştır ki, onlar bu görüşme sırasında Karabekir'in Upmal'a yönelik mültefit tavırlarını daha sonra Karabekir'in aleyhine kullanacaklardır.[1009]

Halil (Kut), 11'inci Kızılordu Kolordusu Kumandanlığına telgraf keşide eyledi. Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümetine göndermeyi vaadettiği *yardımın hızlandırılmasını ve Rostov'dan deniz yoluyla yapılacak yardımın Nahcivan'dan yapılacak yardımdan ayrı tutulmasını iste*mektedir.[1010]

Selânikli Mustafa Kemal, muvazaa partisi *Türkiye Komünist Fırkası* kurucu üyesi Sabataycı / Selânik Dönmesi Tevfik Rüştü'ye (Aras) göndereceği bir mektubda, 1920'de *Rusların yardımlarını sağlamak için komünizm cereyanları*na *müsamaha* gösterdiğini belirterecektir.[1011] Bu, Mustafa Kemal'in Bolşevik olmamakla beraber Sovyet Rusya yardımlarını celbetmek için Bolşevik cereyanların Anadolu'ya yayılması noktasında taviz vermiş olduğunun itirafıdır. Diğer bir deyişle, 1920'de hılâfet-saltanata sadık görüntüsü veren Mustafa Kemal'in 1922'ye gelindiğinde saltanatı ilga etmesi, verdiği tavizin nerelere ulaştığına işarettir.

Selânikli Abdülgani Ahmet'in (Doyran) Konya'da neşrettiği *Öğüd* gazetesi: *Kızıl Ordunun Kafkasya'ya geldiğinden beri ümitlerimiz yükseldi, fakat biz bolşevik olabilir miyiz?*[1012] *Türkiye'nin siyaseti kararlaştırılmıştır. Asya'ya dayanmak, Bolşevik Rusya ile beraber yürümek*.[1013]

1007 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 120.
1008 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 280, dipnot 554.
1009 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 271-272.
1010 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 173.
1011 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 283.
1012 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 120.
1013 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 205.

TBMM Hükümeti Reisi Mustafa Kemal'in kurdurduğu muvazaa partisi *Türkiye Komünist Fırkası* müessisanı İttihadçılar, 1920 sonbaharında Sovyet Rusya Ticaret Heyeti Reisi Upmal-Angorski'yle gizli görüştüler. *Devrimci* olduklarını söyledi̇ler:

> Sovyet temsilcisi Upmal resmi TKF'nin İttihatçılar tarafından kurulduğunu, önde gelenleri arasında Yunus Nadi ve Muhittin Bey'lerin olduğunu, THİF'le [*Sovyet Rusya'ya merbut Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*] ittifak yapmak istediklerini anlatmaktadır:
>
> > Gericiliğin giderek tırmanmasından endişelenen, İngilizler Anadolu'ya girerse kendi durumlarının pekiyi olmayacağını bilen ittihatçılar, Ethem'in başarısız isyanından sonra bize [Sovyet elçiliğine] gelip yarı sıkılgan, yarı küstah bir edayla şöyle söylüyor: "bizim komünistliğimize siz inanmadınız. Gerçi biz İttihatçıyız, öyle de kalacağız. Ama biz devrimciyiz. Gericilik tehlikesi Ruslarla temasta olmayı gerektiriyor. Biz partinin adını değiştirmeye razıyız. Sonuçta bizim tutuklu komünist yoldaşların serbest bırakılması ve sahte tabelanın sosyalist bir tabelayla değiştirilmesi durumunda biz blok kurabilir ve birbirimizi destekleyebiliriz."[1014]

8(?) Eylül 1920. Enver, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi. *Bakû'de, Sovyetlerin olağanüstü Türkiye temsilcisi Şalva Eliava ile görüş*tüğünü bildiriyor *ve bir İslam Kızılordusu'nun başında geleceğini müjdel*iyor.[1015]

10 Eylül 1920. *Kâzım Karabekir, 10 Eylül'de durumu şöyle değerlendirmişti: "... Mesele Mustafa Kemal Paşa'yı devirmeye ve bu suretle halk hükümetleri meselesini bütün memlekete teşmil etmeye (yaymaya) ve bu suretle İttihatçıların işbaşına gelmelerine çalıştıkları hakkında vasi (geniş kapsamlı) bir plan var... Berlin'den Enver'i Bakû'ye koşturtan kuvvetin dahildeki İttihatçıları da harekete geçirdiği ve yine memleketimiz dahilinde bu sefer de Enver eliyle Bolşeviklik tesisine çalışıldığını tahmin ettim."*[1016]

12 Eylül 1920. Erzurum'daki Halil (Kut), Moskova'daki Enver'e mektub gönderdi: *Hayat tahammülsüz oldu. Fakat dayanıyoruz. Ve halas ü selamet [kurtuluş] müjdelerini Şarktan ve hasseten [özellikle] sizden bekliyoruz. Bilhassa ben en büyük kuvveti ve metaneti sizden almış ve kazanmış olduğum için bu kanaati hiçbir zaman bırakmadım. Pek yakında muhterem elinizden bizzat öpeceğimi*....[1017]

13 Eylül 1920. Mustafa Kemal, "Heyeti Vekile programında Teşkilâtı Esasiye Kanunu layıhası" nam anayasa teklifini TBMM Riyasetine takdim etti.[1018] *Nazım Bey'in istifa ettirilmesinden bir hafta sonra Meclis'e sunduğu Halkçılık Programı'yla Mustafa Kemal, Şark Mefkürecilerinin, Yeşil Orducuların elinden Halkçılık kavramını da, halkçılık silahını da almış, hatta bu fraksiyonu nötralize etmiş ve dağıtmıştır*.[1019]

Mustafa Kemal, *Yeşil Ordu*daki siyasî ilişkileri kendi iktidarına tehdit algılamaktadır:

> Hamdi Namık [Gör] ise, *İstiklâl Mucizesi* başlıklı anılarmda (Ankara, 1956), adını yanlışlıkla "Kızıl Ordu" diye yazdığı gizli örgütün ilk üç toplantısının kendi evinde, sonrakilerinin de Şeyh Servet'lerde yapıldığını yazıyor."Yeşil Ordu"nun şiddetle ihtiyaç duyulan para ve silâh sağlamak amacıyla kurulduğunu belirten Hamdi Namık, Heyet-i Merkeziye'nin 14 üyesini sayarken, Dr. Adnan [*Adıvar*] ve Hüsrev Sami [*Kızıldoğan*] yerine, Tevfik Rüştü (Aras) ve Refik Şevket'in (İnce) adlarını vermektedir. (Bayar'ın üyeliğine tanıklık ediyor.) Ona göre, aynı zamanda Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü yapan İzmir (İzmit olacak!) mebusu Sırrı Bey aracılığıyla, örgüt Şark Cephesi komutanı K. Karabekir ve Garp Cephesi komutanı Ali Fuat paşaların ''müzaheretini temin" etmiştir. M. Kemal Paşa bu ilişkileri "yanlış mânâda telâkki" ederek "telâş"lanmış ve "temadisini muvafık

---

1014 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 282.
1015 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 173.
1016 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 186-187.
1017 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 204.
1018 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 120.
1019 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 227.

görmediğinden" dağılmalarını istemiştir."Halbuki biz bu suretle birçok menfaatler temin etmiş ve bunların devamını yoluna koymuştuk. Bunun için artık içtimâa da lüzum kalmamış gibiydi. Bittabi dağıldık." (s. 34-36)[1020]

İngiliz Hariciyeci W. Osborne, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral de Robeck'in göndermiş olduğu 28 Ağustos 1920 tarihli gizli istihbarat raporuna şu derkenarı düştü: *Bolşeviklerin, Halifeliği (Osmanlı) Sultanı'ndan alıp Afganistan Emiri'ne vermeği düşündükleri anlaşılıyor. Bu, (Sevr) andlaşmasının Türkiye'ye bıraktığı son gücü ve itibarı da ortadan kaldıracağı gibi, kanaatimce, İngiltere'nin Doğu'daki çıkarlarına karşı Bolşeviklerin gerçekleştirmek istediği Pan-İslâm Savaşı (tehlikesini de) ortadan kaldıracaktır*.[1021]

Ankara'daki TBMM Reisi Mustafa Kemal, Bakü'deki Türkiye İştirakiyyun (Komünist) Teşkilatı Reisi Mustafa Suphi'ye mektub gönderdi. Mustafa Kemal'e göre TBMM Hükümeti, Sovyet idare teşkilatından farksızdır. TBMM Hükümeti ile Türkiye İştirakiyyun Teşkilatı *gaye ve prensip itibariyle tamamen müşterek*dir:

Ankara
13 / 9 / 336 (1920)
Bakü'de Türkiye İştirakiyun Komitesi
Heyet-i Merkeziye Reisi Mustafa Suphi Bey
Ve Azadan Mehmet Emin Yoldaşlara,

Süleyman Sami Yoldaş vedaatiyle gönderdiğiniz 15 Haziran 1920 tarihli mektubunuzu aldım. Milletimiz kendisini hiçbir surette temsil etmeyen İstanbul Hükümetinin kabul eylediği şerait-i sulhiyeyi reddetmiştir. Ekseriyet-i azimesi rençper ve köylülerden müteşekkil olan milletimiz Garbın emperyalizm ve kapitalizm mahkûmiyetlerinden kendini kurtarabilmek için bunlara karşı müttehid olarak mücadele ve mübarezeye karar vermiştir ve bu kararını tatbik etmektedir.

Türkiye İştirakiyun Teşkilatının da aynı kanaat ve gaye ile çalışmakta olmasını büyük bir memnuniyetle telakki ettik.

Milletimiz Ankara'da vücuda getirdiği Büyük Millet Meclisi ile mukadderatına bizzat ve istiklal-i tam dairesinde vaziyet etmiştir. İşbu halk hükümetini vücuda getiren teşkilatımızın köyden itibaren nahiye, kaza, liva ve vilayet merkezlerine kadar her yerde halk tarafından seçilmiş birer heyet-i idaresi vardır ve bu teşkilat Büyük Millet Meclisi Riyasetine merbuttur. İşbu teşkilat mütarekeyi müteakip Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namı altında vücuda getirilmiş bir teşkilattır. Bugünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti işbu teşkilattan doğmuştur ve binaenaleyh Sovyet teşkilat-ı idaresinden farksızdır. İçtimai inkılap dahi safahat-ı lazimesini geçirmekte olup bu inkılabı halktan doğmuş olan Büyük Millet Meclisi sevk-ü idare etmektedir.

Gerek şahsen ben ve gerekse bütün rüfeka-yı mesaim ekseriyeti rençper ve köylüden ibaret olan milletimizin istiklalini tesis ve temin gaye-i yegâ[ne]sini takip etmekteyiz.

Memleket ve milletimiz her taraftan emperyalist ve kapitalistlerin hücumlarına maruz bir halde olduğu gibi fiilen bunlara iştirak eden İstanbul Hükümeti'nin padişahına atfen memleket dahilinde ika edildiği ifsadat-ı mütemadiyeden mütevellit mahalli ihtilaflara da karşı koymak mecburiyetindedir. Binaenaleyh milletin vahdet ve mukavemetini ihlal edebilecek zamansız ve fazla teşebbüslerden kaçınmak milletimizin halâsı nokta-i nazarından elzemdir. Bu lüzumu göz önünde bulunduran Büyük Millet Meclisi içtimai inkılabı sükûnetle ve esaslı surette tatbik etmektedir.

Gaye ve prensip itibariyle bizimle tamamen müşterek olan Türkiye İştirakiyun Teşkilatından maddeten ve manen hakkıyla yararlanabilmemiz için teşkilatınızın münhasıran Büyük Millet Meclisi Riyasetiyle tesis ve

[1020] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 11, dipnot 10.
[1021] FO 371/5170, E 11082/262/44; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 84.

> muhafaza-i irtibat eylemesi lazımdır. Türkiye dahilinde tatbik edilecek her nevi teşkilat ve inkılabat ancak bu kanal vasıtasıyla yapılabilir.
>
> Aynı hedefe yürüyen Türkiye İştirakiyun Teşkilatıyla tamamen tevhid-i mesai edebilmek üzere Büyük Millet Meclisi nezdine salahiyeti tammeyi haiz bir murahhas göndermenizi ve Büyük Millet Meclisi tarafından Azerbaycan Hükümeti nezdine murahhas olarak Bakü'ye gönderilmiş Memduh Şevket Bey'le tesis-i irtibat ve tevhid-i mesai eylemenizi rica eder ve bilvesile samimi hürmet ve selamlarımı takdim eylerim.
>
> Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal.[1022]

Mustafa Kemal, Mustafa Suphi'nin, Bakû'dan gönderdiği 15 Haziran tarihli mektubuna cevap verdi. Aynı amaç için çalıştıklarını, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın Sovyet idare teşkilatından farksız olduğunu ileri sürdü.[1023]

Fakat Mustafa Kemal'in bu mektubu mudara kabilinden hamledir. Mustafa Kemal'in *söylediği şudur: "hariçten gelip teşkilat yapmak lüzumsuzdur, Büyük Millet Meclisi ile, yetkili bir temsilcinizin ilişki kurması yeterlidir." Aslında, kibarca "sakın gelmeyin, en fazla bir temsilci yollamanıza izin veririm" demektedir. Mustafa Kemal'in Mustafa Suphi'ye 13 Eylül 1920 tarihinde Sovyetlerle balayının bitişinden sonra yazdığı mektup, o kadar dikkatle kaleme alınmıştır ki Mustafa Suphi, Mustafa Kemal'in verdiği "gelmeyin" mesajını anlamamıştır*.[1024]

Karadeniz sevahiline iki tümen askerin ihrac edileceğine ve Padişah'ın İngiliz lehine Anadolu'ya geçeceğine ilişkin şüpheli istihbarata binaen Kâzım Karabekir, müthiş endişelenmiş olmalı ki, İTC merkez komitesini ehven-i şer mütalaa ediyor ve onlara müracaat ediyor:

> 13 Eylül'de Mustafa Suphi'ye, 15 Haziran'da gönderdiği mektubuna cevap olarak yazılan mektup, Karabekir'in "idare etme" öğütlerine uygundur. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin her köyde kurulmuş ve halk tarafından seçilmiş örgütler olduğunu ve Büyük Millet Meclisi'nin bunlardan doğduğundan, bu düzenin bir Sovyet örgütünden farksız olduğunu belirttikten sonra Bakû'deki fırkanın Türkiye'de uygulayacağı her çeşit örgütlenme ve devrim hareketinin ancak bu meclisin kanalından geçerek yapılabileceğini yazar. Mektup Erzurum'a tellenerek oradan Bakû'ye doğru çıkan Memduh Şevket Bey'e verilir. Memduh Şevket Bey aynı zamanda Kazım Karabekir'in Halil Paşa'ya yazdığı bir mektubu da götürür. Bu mektupta, Karabekir batıdaki Yunan saldırılarından başka, İstanbul'da kurulacak iki tümenin Karadeniz kıyılarına çıkarılacağını ve padişahın da İngilizlerin işlerini kolaylaştırmak için Anadolu'ya geçeceğini yazarak Azerbaycan'da, Türkiye'yi Ermenistan'a karşı destekleyecek bir ordunun kurulmasını ve bunun kumandanlığını Enver ya da Halil Paşa'nın almasını önerir. Sonuçta görüşmelerin kesilmesiyle Moskova ile ilişki kurulamayınca yeniden İttihatçılara başvurmak zorunda kalınmıştır.[1025]

Karabekir Mustafa Kemal'e, Celalettin Arif Bey'in Rize, Trabzon, Erzurum, Van, Beyazıt illerini içine alan Doğu illeri valiliğine atanmasını önerdi. Meclis İkinci Başkanı Celalettin Arif Bey, izinli olarak 6 Eylül'den beri Erzurum'da bulunuyor. Mustafa Kemal bu isteği kabul etmeyecektir.[1026]

Mustafa Kemal kabul etmeyecek çünkü Celâleddin Ârif ve TBMM'nin bazı mebuslarından müteşekkil encümen, Mustafa Kemal'in mevki-yi müstebidlikden ıskat etmeye karar vermiştir, azmetmektedir. Süleyman Necati Güneri'nin nazarından vekayinin şöyle cereyan etmiştir:

1022 Hamit Erdem, *Mustafa Suphi*, 2010, s. 177-178.
1023 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 210.
1024 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 263.
1025 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 172. "Mektupta sözü edilen İstanbul Hükümeti'nin Karadeniz çıkarması gerçekten İstanbul'daki İtilâf yüksek komiserleri tarafından tartışılıyordu. bk. J. de Robeck'ten Curzon'a. 30 Temmuz 1920. ŞİMŞİR, B. *İngiliz Belgelerinde…* Belge No. 87" (Yerasimos, 2000, s. 172, dipnot 275).
1026 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 210.

Midhat Bey- Ağabeyimdir. Ben mebus olarak [Ankara'ya] gidince arkadaşlar onu benim yerime [Erzurum Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetinde] röprezantan tayin etmişlerdi. Şahsında tecelli eden celâdet, cerzebe, irticali cevaplar vermek gibi meziyetleri bütün arkadaşlar arasında kendini saygı ile karşılatırdı. Fıtratındaki doğruluk, cesaret-i medeniye Midhat'a ayrı bir varlık vermişti. İlk zamanlarda Kâzım Karabekir Paşa'nın takdir ve itimadına nail olarak güzel bir ahenk içinde vazife takib olunuyordu. Celalettin Arif Bey'in Erzurum seyahatinden sonra Karabekir Paşa'nın tıflâne hareketleriyle bu ahenk bozulmuş, Kâzım Karabekir Paşa celâdetkâr arkadaşlarını küstürmüş ve bin-netice şahsında bu arkadaşların verdiği inkılâp otoritesini mahvetmiş, inkılâpta çalışmış alelâde bir memur derecesine düşmüştür. Bu mesele mühimdir. Onun için tafsilât vererek millî tarihin tenvirini temine çalışacağım.

Ankara'da bir vekiller encümeninde Mustafa Kemal Paşa'nın istibdadından şikâyet ediliyor. Bu encümen Maarif Vekili Rıza Nur, İktisad Vekili Yusuf Kemal, Sıhhiye Vekili Adnan, Dahiliye Vekili Câmi ve Adliye Vekili Celâleddin Arif beylerden mürekkepti. Bu zatlar daire-i intihabiyesi olmak üzere Celaleddin Arif Bey'in mezunen Erzurum'a gitmesini ve Kâzım Paşa ile görüşerek kabil-i hitab bulursa onunla birleşip onlar Erzurum'dan ve bu vekil taslakları da Ankara'dan elbirlik ederek devirmeğe karar verirler.

Bir evde oturduğumuz hâlde keyfiyeti Celâleddin Arif Bey benden de gizlemişti.

Birgün hiç sözde olmayan daire-i intihabiyesini görmek üzere mezunen tezkeresi okundu. Ben hemen [Erzurum mebusu] Hüseyin Avni Bey'in [Ulaş] yanına giderek bunun azim-i bahs olduğuna bakarak bir şey zannederler. Sen de mezuniyet al, beraber git. Bunun bir kıymet-i siyasiyesi olmadığını arkadaşlara anlat. Derhal takrir verildi. Meclis, böyle mühim bir zamanda Erzurum mebuslarından ikisinin birden intikâkı muvafık değildir diyerek Hüseyin Avni Bey'in mezuniyetini reddetti. Mustafa Kemal Paşa'ya giderek Hüseyin Avni Bey'in Celâleddin Bey'e terfikine lüzum gördüğümü ve düşüncemi söyledim. Bir kağıt olarak hatt-ı destiyle siyasete hitaben şu takriri yazdı. "Şark cephesi ilerisinde bâzı tedkikatta bulunmak üzere Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'e iki ay mezuniyet verilmesini rica ederim".

İkinci celsede bu takrir okunarak kabûl olundu. Bu iki ahbab çavuş yola çıktılar. Konya valisi bulunan Haydar [Hilmi Vaner] Bey bunların ağzında birşeyler dolaştığını hisseder. Evinde tertip ettiği bir içki masasında aleyhtar görünerek Celâleddin Arif Bey'i tamamen sağar. Bunların bir maksad-ı mahsusla seyahat ettiklerini derhal Mustafa Kemal Paşa'ya yazar. Bunlar yollarında yürüyedursunlar. Reis Paşa Fırka Kumandanı Halid Bey'e [Karsıalan] şifre ile "Celâleddin Arif bir darbe-i hükûmet hazırlamak üzere Kâzım Paşa ile temas maksadıyla geliyor. Bu iki zâtın arasını açmak neye mütevakkıf ise yapınız. Muvaffak olamadığınız takdirde Kâzım Karabekir Paşa'ya suikast yapınız". Halid Bey derhal Erzurumlu olan 4. Alay kumandanını -bunların içinde Küçük Kâzım da bulunuyordu- Erzurum'a gönderir. Rastgelen yerde orduda suistimâl olduğunu, bunun başında vali vekili Manastırlı Kâzım Bey'in [Dirik] bulunduğunu yayarlar. Müdafaa-yı Hukuk'a giderek bunları da bu cereyana katmak isterlermiş. Midhat Bey, "Biz Ermenistan meselesini hâlletmek için seferberlik ikmâline çalışıyoruz; siz, sen-ben yarışına kalkışıyorsunuz. Müdafaa-yı Hukuk bu rezalete iştirak edemez" der ve Kâzım Bey'le bozuşacak derecede münakaşa yapar. Ertesi gün Celâleddin Arif Beyler Kâzım Paşa tarafından parlak bir istikbâl merasimiyle karşılanır. Hüseyin Avni'nin ilk hâtâ-yı siyasîsi arkadaş hukukuna hürmet etmesi burada zuhura geliyor. Arkadaşlara Celâleddin Bey hakkında bir şey söylemediği gibi Celâl Bey'i bize misafir ettiriyor. Bu tertip hariçte bizim de onunla beraber olduğumuz zehabını tevlid edecekti. Küçük Kâzım Bey (arkadaşlarını alarak) Celâleddin Ârif Bey'e hoş-amediye gider. Orduda suistimâlden bahseder. "Ordu galeyandadır. Bunlar ıslah edilmedikçe bir muvaffakiyet ümid etmeyiniz. Biz hakikati mebuslarımıza, meclis riyasetine bildiriyoruz". Dışarı çıkarken "Biz ordu nâmına size müracaat ediyoruz" der. Böyle işlerde pek acemi olan Celâleddin Arif Bey düşünmedeni tedkik etmeden bu dedikoduyu "hıyanet" tâbiriyle ifade ederek ve ordu murahhaslarının bunu teyid eylediklerinden bahisle Mustafa Kemâl Paşa'ya yazar. Paşa, Celâleddin Bey'in müteaddit telgraflarının hiçbirine cevap vermez. Bu telgrafları aynen Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirir ve "Ordudan murahhaslar gönderilir de nasıl sizin haberiniz olmaz. Ordunun rabt ü zabtı elimizde değil midir? Ordu nâmına müracaat eden zabitleri mes'ûl ediniz" mealinde Kâzım Paşa'nın askerlik gururunu tahrik edici yazılar yazılır. Bu zabitleri Halid Bey ziyaret eder. Kâzım Paşa'nın divan-ı harbe sevk için bu dört zabiti istedikçe Halid Bey "bu zevatın seferber fırkadan ayrılmaları mümkün değildir, divan-ı harbin muharebenin netine tâlik edilmesi" yolunda reddediyordu. O sırada Halid Bey'in erkân-ı harbi Mustafa Kemâl Paşa'nın şifre mahlûlünü

elde ederek Kâzım Karabekir Paşa'ya takdim ediyor. Paşa derhal Erzurum'a dönüyor, gece Midhat Bey'i çağırıyor, Kolordu dairesi tamamen tahliye ediliyor.

Paşa- Celâleddin Arif Kemal Paşa'nın istibdadına bir nihayet vermek üzere bazı arkadaşlar nâmına benimle temas etmeğe gelmiş. Böyle eğri-büğrü yollardan yürümeğe ne hacet. Maksadını yalnız sana ifade etsin. Ben derhal icraata başlayayım.

Midhat Bey- (Feveranla) Paşa ne söylüyorsun. Daha maksadın ibtidasında sidik yarışına mı kalkışıyoruz. Mustafa Kemal'e atılacak kurşunun hedefi bizim sinemizdir. Paşa bu cevap karşısında bocalıyor. Benim de Ankara'dan hareket ettiğimi haber alan Paşa Midhat Bey'in meseleyi bana söyleyeceğini be ben de derhal Kemal Paşa'ya arz edeceğimi düşünerek tedbir almağa karar veriyor.

O geceden itibaren birader aleyhine jurnallerini vermeğe başlıyor. Eğer mülâkat keyfiyeti zahire çıkarsa bunun yalan olduğunu ve kendi fenalıklarını merkeze bildirdiğim için gareze müstenid bir tertip ve tasdiden başka bir şey olmadığını ileri sürerek vaziyeti kurtaracağını düşünür.

Erzurum'dan Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan bir telgraf Kâzım Karabekir Paşa'nın ekmeğine yağ sürmüştür. Bu telgraf Celâleddin Arif'in ihdas ettiği korkudan mütevellid garip bir heyecanın mahsûlüdür. Bunun izahı lâzımdır.

Celâleddin Arif Bey herşeyini berbad ettikten sonra Erzurum valiliği vekâletini deruhte edecek derecede küçülmüştür. Büyük Millet Meclisi'nin İkinci Reisi ve Adliye Vekili olan bir zâtın Erzurum valiliğiyle meşgûl olması bir mânâ ifade eder mi?

Mustafa Kemal Paşa'nın maksadı husûl bulmuştu. Bundan istifade gecikmedi. Şu telgrafı sâ'ika gibi Celâl Bey'in başına indirmişti: "Şarkın nîk ü bedi Kâzım Paşa'ya mevdûdur. Mezuniyetiniz hitam bulmuştur. Derhal Meclis'e iltihak ediniz".

Bunun üzerine Vali Vekili Celâl Bey Müdafaa-yı Hukuk'ta bir içtima-yı umumî tertip ediyor. Midhat Bey'le Sulh Hâkimi Zühtü Bey içtimada bulunmak istemiyorlar. Hastahane'ye giderek Müdafaa-yı Hukuk arkadaşlarından Dr. Salim Bey'in odasında saklanıyorlar.

İçtima akd olunuyor. Celâl Bey telgrafı okuyarak tahkir edilen mebusların hukukunu muhafaza ediniz diyor. Daima ateşe körükle giden Mal Mümeyyizi Tevfik Bey "Bir adliye vekili mebusa böyle yaparlarsa ya bize ne yapmazlar" diyerek telehhüflere başlar. Bu suretle bir heyecan husûle gelir. Fakat çare düşünemiyorlar. Celâl Bey bir telgraf müsveddesi hazırlamışsa da maksadı kefil olamayacağı herkes teslim ediyor. Bir taraftan da vilâyetin bütün vasıtaları Midhat Bey'i arıyorlardı, bir türlü bulamıyorlardı. Ümid onun zekâsı kudretine bağlanıyordu. Akşam yaklaşmıştı. Kınalızâde Zühtü Bey bakalım ne oldu diyerek telefonda Müdafaa-yı Hukuk'u aradı, Hüseyin Avni Bey telefon başında imiş. "Ya hû sabahtan beri sizi arıyoruz, rica ederim çabuk geliniz" diyor. Bunlar da çârnâçar geliyor. Manzaranın heyecanını ve "biz hicret edemeyiz, burada kalamayız" gibi yaygaraları görünce Midhat Bey öne geçerek:

-"Nedir bu heyecan? Bir telgraf gelmiş, buna diğer bir telgrafla cevap verilir, biter gider. Şimdi burada hazır bulunanlar yazılacak telgrafa konmak üzere imzalarını bir kağıda yazsınlar. Biz lâzım gelen telgrafı yazarız". Bu rey kabûl olunur.

Gece bizde toplanan ilim sahibi zatlar bir telgraf tertip ederler. Bu kâfi görülmez. "Şarkın nîk ü bedi Kâzım Paşa'ya mevdûdur" gibi İskenderâne tâbiri Erzurum gençliği hazmedemiyordu. Nihayet Mithat Bey telgrafı yazmağı deruhte ederek Dursunbeyzâde Sıtkı ile öteki odaya çekilerek telgraf müsveddesi vücuda getirirler. Bu kabûl olunur. Elli iki imza ile çekilen telgrafın en canlı ve Mustafa Kemal Paşa'yı rencidede en iğneli yerini şuraya dercediyorum: "Yalnız başına kongreler toplayarak mukadderatını tespit eden değil murakabesiz zât-ı âlinize de mevdû değildir." Mustafa Kemal Paşa yıldırım gibi ateşîn ve ihtiraslı hodgâm usûlleri sarsan bu telgrafı hazmedemiyor.

Telgrafta imzası olanların tedibi için Kâzım Paşa'ya emirler gönderiyordu. Paşa "bu imzalar bütün Erzurum demektir" diyerek ihtiyatlı hareketi tavsiye ediyordu. O sırada tecrübesiz gençler kendi tesis etmiş

bulunduğumuz Müdafaa-yı Hukuk'tan istifa ediyorlar. O faal, fedakâr kaynak bir anda sönüvermişti. Tekrar eski faaliyeti vücuda getirmek için Şark Cephesi tebdir arıyor. [..][1027]

14 Eylül 1920. Halil (Kut), Bakü'ye muvasalat etti.[1028]

16 Eylül 1920. TBMM Reisi Mustafa Kemal, Garbî Anadolu Kuvâ-yı Milliyesi Umum Kumandanı Ali Fuad'a (Cebesoy) cevabî mektub gönderdi. Mektubda iş'ar edildiği vechile Mustafa Sovyet Rusya'dan *uzaklaşmaktadır ve yerli komünizme göz yumulmayacaktır. Bolşevikler pek fakit ve sulha teşne*dir zira Lehistan'a (Polonya'ya) karşı muzaffer olamadıkları için *Garplılarla hemen uyuşmak fikrind*elerdir. *Bize karşı dost ve teveccühkar [yakın] görünerek hem efkâr-ı alem-i İslam, hem de İngiliz efkârı üzerinde tesir yapmak ve bu tesiratı muhafaza* etmek maksadındalardır. *Bunları temin için bize asgari yardımda bulunmak, ama daha sonra Garplılarla uyuşmak imkanını muhafaza için bizimle kat'i mukarrerata girmemek [kararlar almamak] niyetindedirler*:

Bolşevikler aynı zamanda memleketimizde Bolşevik teşkilatı vücude getirmek için fevkalade faaliyete başlamışlardır. Bakü'ye gönderdikleri Mustafa Suphi ve arkadaşları vasıtasıyla TKF merkezi umumisi ihdas ettiler. Tamamen Bolşevik efkarına kazanılan saf ve gayri saf adamlardan sahilin her noktasına çıkardıkları gibi dahilen Eskişehir'e ve Ankara'ya kadar göndermişlerdir. Bunların maksatları memlekette bir inkılab-ı içtimai vücuda getirmektir. Bu halde memleket doğrudan doğruya 3. Enternasyonal'e merbut olacağından [bağlanacağından] Bolşevikler hiçbir taahhüt ve muavenete lüzum kalma [yacaklar, böylece] ... Garplılarla siyasi pazarlıklarında daha kuvvetli bir vaziyet elde etmiş olacaklardır.

İngilizler nasıl dahili propaganda ile memleketimizi kısmen ellerine geçirmişler ve geçirmek istiyorlarsa, Ruslarda her şeyden evvel dahili sademat ile [iç çatışma] memleketimizi ellerine geçirmek istiyorlar.

Bila kayd-ü şart [kayıtsız şartsız] Rus tabiyeti demek olan dahildeki komünizm teşkilatı, gaye itibarıyle tamamiyle bizim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilatını her surette tevkif [durdurma, tutuklama] ve teb'id [uzaklaştırma, kovma] etmek mecburiyetindeyiz. Mecliste ahiren [sonradan] meydana çıkan halk zümresi bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar memlekette bir içtimai inkılabın kısmen olsun lüzumuna kani olanlardır. Bu teşebbüsün mehalikini [tehlikesini] ihata edememektedirler [kavrayamamaktadırlar]. Hükümetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçirmek istedik, mümkün olamadı. ...

Hacı Şükrü Bey gibi birçok arkadaşlar hafi bir tarzda başladıkları Yeşil Ordu teşkilatı ile oynadılar. Bunu tevkif etmelerini kendilerine ihtar ettim. Kendi arzularını suhuletle terviç ettirmek isteyen bir takım kimseler hilekarane bir surette komünizm vs teşkilatına taraftar olduğumu daima neşrediyorlar. Fakat yanlıştır. Vaziyetin arzettiğim gibi Şark veya Garp ile muayyen bir neticeye varmadan inkılabattan içtinap etmek ve bilmünaseba Mustafa Suphi yoldaşa da yazdığım vechile ne yapılacak ise hükümet vasıtasiyle yap[ılmalıdır]. Bittabi komünizm ve Bolşevizme alenen aleyhdarlığı muvafık görmem.[1029]

Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya'ya menfî vaziyet almasında, Sovyet Rusya'nın İttihadçı rüesaya karabeti esaslı bir sebebdir:

Bolşeviklerin İttihadçı şeflerle kurduğu yakın ilişki de Mustafa Kemal'i Sovyet Rusya'dan uzaklaştıran bir diğer etken olsa gerektir. Bolşevikler Bakü'de düzenlenen uluslararası Kurultay'a ne TBMM Hükümeti'ni, ne de Mustafa Kemal'i çağırmışlardır ama Enver Paşa Moskova'dan Bakü'ye Komintern Başkanı Zinoviyev'in vagonunda seyahat etmiş ve Kongre sırasında Zinoviyev'in locasında oturmuş ve konuşması Kurultay'da okunmuştur. Bolşeviklerin bu tutumu, Mustafa Kemal'in gözünden elbette ki kaçmamıştır.[1030]

Mustafa Suphi'nin Bakü Türkiye Komünist Fırkasının Birinci Kongre (10-16 Eylül 1920) raporundan:

1027 Süleyman Necati Güneri, *Hâtıra Defteri*, 1999, s. 52-57.
1028 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 173.
1029 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 196-197.
1030 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 198.

> Bolşevizmin ve sosyal devrim fikirlerinin Türkiye'de gelişip yaygınlaştığı ortamda, Anadolu ve İstanbul hükümetlerinin muhalif durumu ve aldığı tutum, dikkate değer bir hususdur. Harekete geçtiği ilk zamanlar Antant devletleriyle tartışmalı sorunlara barışçı çözüm bulmayı ve İstanbul hükümetiyle birleşmeyi hedefleyen Anadolu isyancıları sonuçta bu ümitlerin boş olduğunu anlıyor. Büyük Britanya ise halifenin gücüne ve Yunan ordusuna dayanarak, Anadolu sorununa son verme kararı alıyor. Halifenin kuvvetleriyle Anadolu kuvvetleri arasında kanlı bir iç savaş başlıyor. Bu sıralarda, bolşeviklerle görüşme yoluna gitme fikri ısrarla yaygınlık kazanıyor. Yunan ordularının Batıdan taarruza gecmesi, bu fikrin güç kazanmasına yol açıyor. Doğu cephesindeki askeri birlikler arasında bolşeviklere karşı tasvip ve sempati duygusu, giderek açık ve genel nitelik kazanıyor. Ordu komutanlığının emriyle, subayların bütün eski rütbe işaretleri sökülüp atılıyor ve subaylarla askerler arasında eşitlik ve kardeşlik ilân ediliyor. Merkez Büro ile ilişkide bulunan Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın verdiği bilgiye göre, hükümet ve ordu çevrelerinde bolşevizme karşı duyulan tasvip ve sempati duygusu artmış bulunuyor ve hatta isyan hareketinin kimi üst düzey yöneticileri komünist olmak istiyor.[1031]

16 Eylül 1920 tarihli haftalık İngiliz istihbarat raporunda şöyle deniyordu: "Mustafa Kemal'in durumunun her geçen gün zayıflamakta olduğu artık bir sır değildir. Onun bu durumu, bir yandan Eyüp Sabri'nin Bolşevik partisi ve öte yandan Halide Edip'le Hamdullah Suphi'nin önderliği altındaki Bolşevizm düşmanları tarafından aşındırılmaktadır. Mustafa Kemal'in bu iki aşırı grup arasında kendi tutumunu daha ne kadar sürdürebileceği kuşkuludur; ancak, yakın bir gelecekte, İttihat ve Terakki'den buyruk almak veya merkezi yönetimle barış yapmak zorunda kalacaktır."[1032]

17 Eylül 1920. Enver, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi. Enver, *Moskova'ya gelir gelmez Radek'le görüş*müştür. *Rusya'nın dünya kamuoyu önünde Türkiye ile birleşerek Ermenistan'a karşı savaş açamayacağı* Enver'e *bildirilmiştir*.[1033]

Bakü'deki Hacı Sami, TBMM Riyasetine rapor gönderdi: *Dünya inkılabı için mücadeleye atılmış alem-i İslam ve Türk milleti ile Bolşevikler ... büyük Asya inkılabını kuvveden fiile çıkarabilecekler[dir]. ... Dünya inkılabı için çalışan Avrupa amelelerine kuvvetin geçeceği tabiidir*.[1034]

18 Eylül 1920. Halil (Kut), Kâzım Karabekir'e mektub gönderdi. Buna göre, Halil, *Karabekir'in 13 Eylül tarihli mektubunu* okumuştur. *Bu mektup üzerine Bakû'de önemli bir toplantı yapıl*mıştır. *Bu toplantıya Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi adına Neriman Nerimanov, R.K.P.* [Rus Komünist Partisi] *Merkez Komitesi Kafkas Bürosu adına Ş. Z. Eliava, Dağıstan Sovyeti adına Celal Korkmazov katıl*mışlardır. *Toplantıda Nerimanov ve Eliava tarafından sunulan öneri kabul edil*miş *ve Eliava tarafından Çiçerin'e telgraf* keşide edilmiştir. *Bu telgrafa göre İngiltere İstanbul Hükümeti'ni kullanarak Kafkaslara saldırmak ve Bakû'yu almak niyetindedir. Bu amaçla tüm İslam bölgelerinde halifelik propagandası yapmakta ve Gürcülerle Vrangel, Dağıstan'daki karşıdevrimi beslemektedirler. Buna karşı önerilenler ise Anadolu'ya yardım etmek ve aynı zamanda Ermenistan ve Gürcistan'a karşı bir hareket yapmaktır*.[1035] Fakat Narkomindel tarafından *Bakû'dekilerin önerilerine de şimdilik bir şey yapılmaması gerektiği bildiril*miş *ve Eliava, Korkmazov ve Halil Paşa'nın hemen Moskova'ya gelmeleri isten*miştir.[1036]

20 Eylül 1920. Komünist Mustafa Suphi'nin Bakü'deki Türk İştirakiyun Fırkasından tasfiye ettiği tetikçi Enverî-İttihadçılar Küçük Talat (Muşkara) ve Yenibahçeli Nail, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e muhtıra

---

1031 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 17-18.
1032 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 183.
1033 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 173-174.
1034 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 348-349.
1035 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 173. "Bu öneride Karabekir'in yazdığı mektubun ve Halil Paşa'nın etkisi büyüktür. Ancak Moskova aynı düşüncede değildir." İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Vurgulanan istihbarat asılsızdır.
1036 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 175.

gönderdiler: *Enver ve Halil Paşalar tarafından prezante edilen bu raporda şunları belirtmişlerdir: Bir sınıf savaşımının Türkiye'yi mahvedeceği; Türkiye'de bir devrim yapılacaksa, ancak Anadolu'nun güvendiği şahıslar eliyle yapılması gerektiği; yönetim eliyle bir sol hareket vücuda getirilmesinin iyi olacağı; halkçı bir idare tarzı tesis edilmesini ve Suphi'lerin yurda girişlerine izin verilmemesi gerektiği. Ayrıca, Bolşevik Rusya'nın yardımlarının sürmesini sağlamak için gereken taktikler de verilmektedir*.[1037]

Eskişehir merkezli Türkiye Bolşevik Komünist Partisi kurucu lideri Şerif Manatov ve komünist Ahmet Hilmi, TBMM Hükümeti kolluk kuvvetleri tarafından tevkif edildiler. *Manatov'un kaleme aldığı, "Eskişehir'de tab ve neşredilen" "Bolşevikler ve İttihatçılar" adlı beyannamedeki Mustafa Kemal'e yönelik eleştiriler gerekçe gösterilerek gözaltına alınmıştır. Tahammül edilmeyen beyannamenin en sert bölümü şöyledir*:

> İttihatçılar yüzünden 4-5 yıl savaşın cenderesini çektik ve bu duruma bu parti yüzünden düştük. Bu durumdan kurtulmak için Kuva-yı Milliye kuruldu. Eninde sonunda biz anladık ki, bu da İttihatçıların bir dolabıymış. İktidarda aynı adamlar, izlenen aynı politika. Halk arasında bu konuda beliren kuşkuları bertaraf etmek ve aynı zamanda uluslararası politikada kendini rezil eden İTC ile hiçbir ortak yanımızın olmadığını dünya proletaryasına göstermek için bu çağrıyı yayınlamayı kararlaştırdık.[1038]

21 Eylül 1920. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Yunanlılar, Bursa'dan hareketle Eskişehir'i almak için büyük bir saldırı hazırlığında sona gelmişlerdir. Yunanlılar, Adapazarı'nı işgal ederek sol taraftan gelebilecek saldırıların önüne geçmişlerdir. Türk milliyetçileri ise hararetli bir şekilde Afyon Karahisar'da yoğunlaşmış ve bu kuvvetlerin kumandanı, <u>firarileri engellemek amacıyla ordunun arkasına mitralyözler yerleştirilmesini emretmiştir</u>*.[1039]

22 Eylül 1920. *Mustafa Kemal ile Meclis İkinci Başkanı ve Adalet Bakanı Celalettin Arif Bey arasındaki anlaşmazlık büyüyor. Erzurum'da izinli bulunan Celalettin Arif Bey, Erzurumluların kendi kendilerini yönetmek istediklerini, kendisinin vali vekilliği yaptığını bildirdi ve gene onun gibi izinli olarak Erzurum'da bulunan Hüseyin Avni Bey'in 24 saat içinde valiliğe atanmasını istedi. "İşin içinde bir düzen var" diyen Karabekir, Celalettin Arif Bey'in vali vekilliğine atanması yolundaki 13 ve 19 tarihli önerilerini geri aldığını Mustafa Kemal'e bildirdi. Mustafa Kemal de yarın Celalettin Arif Bey'in isteğini reddedecektir*.[1040]

25 Eylül 1920. Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor:

> [..] 3- Salih Zeki yoldaş Anadolu'ya gönderilmişti. Vazifesini Nahcivan'da vaziyeti tespit edip On beşinci Kolordu ile müzakere edip fırkanın [*BTKP'nin (ÖFA notu)*] nakli meselesini takrir etmek ve nihayet işçi teşkilatını yapmak idi. Kendisi Ordubaşta revkom yaptı [*devrimci komünist hücre tesis etti (ÖFA notu)*]. Nahcivan'da müdafaa hareketini idare eden Veysel Bey ile müzakere ettik. Suphi yoldaş ile orada revkom tesis edecektik. Fakat o esnada Ermeni kuvvetleri geliyordu. Bilahare Rus Bolşevikleri geldi. Erzurum'da on yedi kişilik teşkilat yaptık. On beşi esnaftır. İkisi munevverdir. <u>Biri Mithat</u> [*Dursunoğlu (ÖFA notu)*], <u>diğeri Cevat</u> [*Dursunoğlu (ÖFA notu)*] <u>yoldaştır. Cevat yoldaşı İştirakiyun kongresine [vekil] gönderdik</u>.
>
> Bayburt'ta ekserisi işçiden mürekkep yedi kişilik bir teşkilat yaptık. Asım Necati yoldaş da burada dahildir.
>
> Trabzon'da: Yusuf Kemal yoldaş tarafından kayıkçılar ve hamallar arasında bir teşkilat yapılmış fakat bu teşkilata zenginler, Müdafaa-i Hukukcular ve burjuvalar dahildi. Mesela Yahya Reis bu işe dahil idi.

1037 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 218.

1038 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 265-266.

1039 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 317. İktibasdaki <u>vurgu</u> tarafımıza aiddir.

1040 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 219.

Ben bunlarla alakayı kestim. Türk matbaası mürettip ve makinistlerinden ve hariçten olmak üzere on bir kişiden mürekkep komünist matbaa ve makineciler grubu tesis ettim. Hareket edeceğimiz zaman dört tane daha ilave olduğu anlaşıldı. Bu hafi idi. Fakat bilahare mühür meselesinden dolayı anlaşılmış idi. [(Mühürlerden biri Bayburt'a, Erzurum kendisi hakkettirdi.)] Mezkur grup münasebetiyle bazı gürültüler oldu ve risale meselesinden dolayı Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti katibi bana yirmi dört saat zarfında memleketi terk et dediler. Sen fena olmasan bile memleket bu propagandalara tahammül edemez dedi. Ben sizin de halk aleyhinizdedir dedim. Vali Rüştü Bey'e keyfiyeti anlattım. Vali bunlar bu işten anlamaz. Zaten sen gidecek değil misin dedi.

Ben bir risale tabettirdim, 600 nüshasını dağıttım. Evvela eser iyi netice verdi, fakat bilahare Müdafaacılar aleyhinde bulundular.

Benim bir vazifem de Kolordu ve Millet Meclisi ile münasebet peyda etmek idi. Kazım Karabekir Paşa ile münasebette bulundum. Fevkalade bir surette kabul etti. Yolda Bolşevikliğe ait bir hürmet gördük. Ahvalden bahsetti, fakat bizim söyleyeceğimiz şeyleri dinlemedi. Erkan-ı harbiyenin [Bolşevik] şubesi vardır. Burada erkan-ı harp Mustafa ve Bahattin [Vehbi] çalışıyorlar. Bunların namuskarlıklarına eminim. Yalnız buradan bunlar bedbin olarak firar ettiler. İnkilabı lazım görüyorlarsa da kendilerine göre bir şekil düşünüyorlar. Mamafih gayet namuslu kimselerdir.

Nuri Paşalar, Bahattinler, (.....) bir çok kimse geçti ki yolda saçmadık zehirler kalmamıştır.

Şark cephesi kumandanlığı Bolşeviklerden muavenet görmek için bütün bu fena cereyanların önüne geçmiştir.

Kazım Karabekir'le dört saat kadar görüştüm. Nokta-i nazarımı söyledim, teşkilat Türkiye'nin evladıdır. Memleket istila altındadır. İlk iştigalatımızın başına memleketi halas koyduk. Böyle bir kudretle birleşmezsek bir şey yapamayız. Düşman istilasından kurtuluncaya kadar kuvve-yi müdafaayı takdir şeklinde olacaktır. Memleket dahiline gireceğiz dedim. Kuvvetiniz nedir dedi. Biz en birinci silah düşmanın arkasında yardım ellerini kıracağız. Bugünkü Rusya Çarlık zamanında da var idi. Almanya müdafaaya karşı gelemiyordu. Bugünkü Rusya dünyaya karşı duruyor. Bu kuvvet ne ise biz de size bu kuvveti vereceğiz. Biz Türkiye'nin mazlum ve muzdarip halkını Beynelmilel teşkilatına raptedebilirsek bütün dünyanın işçilerini kendi menfaatimize kazanacağız bu da bizim kuvvetimizdir ve Rusya'dan biz her zaman kuvvet alırız dedim. Paşa ne yapalım, inkılap mı yapalım dedi. Ben buna şöyle cevabı münasip gördüm. Ben hemen inkılap taraftarı değilim. Yalnız hazırlanmalıyız, hazırlanmaya muhtacız. Biz hazırlanmak için teminat istedim, red veya muvafık cevap vermedi. Ne için gelmiyorsunuz dedi. Gelmek isteriz fakat teminatsız olmaz dedim. Bunu görüşürüz. Ankara ile görüşünüz dedi. Aynı zamanda kongreye de git dedi. Trabzon'a geldim, vakit dar idi. Ankara'ya gidemedim. Bu esnada Paşa'dan Trabzon valisi vasıtasıyla telgraf aldım ki telgrafla Ankara ile muhavere edeyim. Anadolu hükümeti Bekir Sami, Enver ve Halil Paşalardan cevap almayınca bize muvafık ve kati bir cevap vermedi. Hissiyatım vazifemi yaptım zannediyorum. Anadolu müdafaa ile meşgul. Müdafaa-yı milliye heyetleri her yerde var, Müdafaa-yı milliye heyetlerinin gönderdikleri vekiller millet meclisini teşkil ediyor. Erzurum'da muntazam hatta ordunun harekatına muarız Bolşevikliğe taraftar fakat aşağıdan (değil), yukarıdan aşağıya başlamalıdır.

Trabzon'a gelince orası eski Teşkilat-ı Mahsusaya mensup olanlarla doludur. Onlar Enver Paşa'yı bekliyorlar. Nail Bey'in biraderi Şükrü vesair eski (.....) Bolşevikliğe muarız olmak üzere teşkilatlar yapılıyor. Bu teşkilatlar hükümet ve Müdafaacılarla aynı manzumede işliyorlar. Orada bu kuvvetler Türkiye'de gördüklerimizin hepsinden fazla bir terör vaziyeti vermişler. Trabzon Müdafaacıları tamamen zenginlerden ibarettir. Ve hep bunlarda bir fikir var. Rusya'da inkılabı yapan Türkiye'dir. Türkiye isterse inkılabı mahveder. Türkiye bir hareket yaparsa Azerbaycan'ı işgal eder. Gürcistan'ı bitirir ve Asya'da bir kuvvet yapar. Bolşevikliğin arkasına bir ağ gerer. Bundan fena bir halet-i ruhiye çıkar. Bolşevikliğin muayyen sistemi, kalıbı yoktur. Ne olursa olsun buna karşılık diyorlar Abid Alim, Süleyman Nuri, Mustafa Suphi yoldaşlar memleketi Rusya'ya vermek istiyorlar diyorlar. Burada iki grup farz ediyorlar. Birisi Rus taraftarı, diğeri kendilerinin fikirlerini kabul edenler. Bunun için komünist şekli iyi bir propaganda edilmelidir. İyi ilan edilmelidir. Enternasyonal'in vazifesidir. Bilhassa komünistliğin şekli bir olduğunu ve her yerde bir olduğunu söylüyorlar. Ben bunlara lazım gelen cevapları verdim. Eşhas hakkında pek fena propagandalar yapıyorlar.

Harbi cephe, Ankara ile Şarki cephe-i harp arasında bir ihtilaf var zannederim. Şark cephesi istiyor ki Bolşevizmin kendi filtresinden geçmeden evvel intişarma mani olunmalıdır. Bunun için biz neşriyatımızda pek kuvvetli hareket etmeliyiz. Memlekette bir hadise oldukça biz ve onlara atacaklar. Serbest gazete çıkarmak ve meclise birkaç kimse sokmak suretiyle mevkiimizi tahkim etmeliyiz. Süleyman Nuri, Nazmi yoldaşların sualleri var.

Süleyman Nuri yoldaşın suallerine cevap:

Enver Paşa ile münasebette bulunan teşkilat şudur. Rıza ve Nail Beyler müşterek bir teşkilat yapmışlar idiler. Bunla Rıza ve Şükrü ve Enver Paşa'nın yaverlerinden mürekkep bir heyet var. Bunlar Enver Paşa buraya gelecek, biz Bolşeviklerden silah alalım, biz işimizi biliriz diyorlar. Kayıkçılar ve Teşkilat-ı Mahsusa adamları bunlardan ibarettir. Trabzon'da eski İttihat ve Terakki yaşıyor.

Bolşeviklikten korkmak bir vatanperverlik mi! Bunlar kendi nokta-i nazarlarına göre telakki ediyorlar. Karabekir Paşa bin küsur acezeyi bir araya toplamış. Onlara hem sanat öğretiyor ve hem onları yaşatıyor.

Nazmi yoldaşın:

Fırka Anadolu'ya yek vücut olarak nakledilmeli. Bizim işimiz programı etrafında çalışmalıyız. Biz iyi neşriyat yapabilmeli ve parlamentoda bir iki vekilimiz olmalıdır. Anadolu'da çalışmanın hafi ve açık taraftarlarıdır.[1041]

27 Eylül 1920. Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor. *İstanbul'da Türkiye Sosyalist Partisi mensuplarından katib-i umumi Fazıl yoldaşın beyanatı*ndan: [..] [Hükümete] *Muhalifler*[in] *bir kısmı Anadolu hükümetine muvafık iseler de bir kısmı Anadolu'nun İttihat ve Terakki mensuplarından olduklarını düşündüklerinden istemiyorlar. Bolşeviklerden kuvve-i muavene temin edilmezse zeval muhakkak olacağını düşünerek pek taraftar olmuyorlar*. [..][1042] Süleyman Sami söz alıyor:

[..] Kastamonu'da *Sebilürreşat*'ın muharriri Eşref ile de tanıştık. Anadolu'yu sordu ve kendisi Bolşeviklikten bahsetti. Açıldı ve gizli teşkilatları olduğundan bahis açtı. Ben İslam Beynelmilel Bolşevikiyim ve bizim merkezimiz Mısır'da, Afganistan'da, Tataristan'da, her yerdedir. Ben istersem bütün Türkiye'yi parmağında oynatırım dedi. Cebinden bir beyanname çıkardı. Fahişeler için ahalinin yazıldığı bir beyannameyi bana gösterdi. Vali bana git dedi, fakat ben gitmem dedim diye söyledi.

Eşref'e size daha yakından temas etmek istiyor dedim. Partileri- nin isimlerinin gizli olduğunu söyledi. Ancak kendileri bana Hazreti Abuzer'den bahsettiler. Abuzer'i filan bir tarafa bıraktım. Ataullah Baha'yı, Doktor Fuat'ı tanıyor musunuz. Bakü'de Doktor Fuat Mısırlı Abdülaziz Çaviş'in arkadaşı idi. Ataullah Baha Odesa telsiz telgraf memur-ı sabıkı idi. Her ikisi de Bakü'dedir. Bize silah çok lazım. İnebolu kaymakamı Ahmet (……) ile görüşünüz, hususi motoru vardır sizi her yere gönderir dediler. Vali gayet fena bir adamdı. Açık hareket etmeyelim dediler. [..]

Türkiye hakkında mütalatım:

Bütün Anadolu'yu gezdim. Ahali Bolşevikliği tatlı tatlı dinliyor. Aman bize gelin diyorlar. Haydi yapalım diyene hükümet bırakmaz diyorlar. Her yerde asayişsizlik vardır. Herkeste silah berkeste fişek vardır. Kısm-ı azamı ihtiyaçtan, bir kısmı da siyasi ki bunlar zabitler ve Mustafa Kemal aleyhtarı. Bir kısmı da Halife Ordusu taraftarıdır. Sivas mantıkasında Halife Ordusu taraftarı vardır. [Hudutlara son gelen şiddetli taarruza başladılar. Adana'da Fransızlar ve Ermenileri mahsur, Uşak sukut etti. Ve Karahisar'a 60 kilometre kalmış. Askerler silah ve elbisesini alarak kaçıyor. Asla harp etmek istemiyor. Ordu her yerden ricat ediyor. Ordunun müdafaa kuvveti kalmamıştır. Cephane Malatya'dan eşeklerle..... arabasıyla geliyor ve Ankara'ya sevk olunuyor. Askerin elbise ve techizatı yok. Zabitan askerin asker olduğunu temanna etmesiyle anlıyoruz diyorlar.

1041 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 35-38. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1042 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 41.

Hükümetin İtalyanlarla münâsebeti iyidir. İtalyanlar telsiz telgraf gelmişti. Silah almak için komisyon kurdurmuşlar. Semiramis vapuru iki vagon Trabzon'a gönderdiler. Fransızlar sempati gösteriyor. İstanbul İngiliz hükümeti propaganda yapıyor ve tayyare ile atıyorlar. İstanbul'a Anadolu'dan birşey gitmiyor. Fakat İstanbul'dan herşey geliyor. Anadolu'da para çok herkes zengin. Para, ticaret sahiplerinde. Altın beş kâğıt. Fakir kısım memurîn ve zabitan karınları aç. Üstleri çıplak. Gayet sefil. Zabitlerde apolet ve başta sırma yok. Üst baş gayet eski. Yalnız bir kısım zabitan var ki harpten kâr etmişler, mağazalar açmışlar, alâ yaşıyorlar. Zengin zabitler bolşevikliğin tamamen aleyhdarı.

Sivas'a kadar memleket harap. En iyi şehirler Kayseri, Eskişehir, Konya, Kastamonu erzak ve... ile doludur.

Evvela Anadolu ile muhabere yapmalıyız. Yapılan teşkilatlar ile temas etmezsek onlar hep kaçarlar (?) ve sarfiyatımız tamamen boşa gider. Evvela Tuapse ile Trabzon arasında müdahale yapmalıyız. Teşkilat ve tebligat şubesi her teşkilatına gazete, kitap, kart ve sair göndermelidir ve para da göndermelidir. Herbiri leyli mektep açılsa çok iyi birşey yapılır. Anadolu'nun birçok yerlerinde kurs açmalıdır. Anadolu'da lâzımsa buraya kursantlar getirmeli. Bizim Anadolu'da hakiki surette çalışmamız için teşkilatlarımız açıktan açığa işlemelidir. Bunun ya Azerbaycan veya Moskova hükümeti vasıtasıyla..... nezdinde teşebbüsatta bulunmalıdır. Meclis-i Milli'de bu kabul edilecektir. Benim gönderdiğim kâğıt Meclis-i Milli'de okundu.

Memlekette inkılaba gelince evvela efkâr bilerek bilmeyerek hazırdır..... hakkında fikir yoktur. Hakiki inkılap için ahaliyi hazırlamalıdır. Hakiki bolşeviklik yok, sempati vardır. Düşman bir taraftan ilerliyor, bir taraftan halife orduları var, Kürdistan ve Yunan meselesi var. Bunların hepsini uzun uzadıya düşünmelidir. Mustafa Kemal ile Karabekir'in arası açık. Karabekir bolşeviklere taraftar. Kemal ise tamamen buna karşı.] Mustafa Kemal düşerse ya Ali Fuat veya Karabekir gelecek. Ahali bilhassa Karabekir taraftarı.

[Mustafa] Suphi- Çete teşkilatları, Yeşiller, Bolşevikler var. İttihat ve Terakki'den bahsetmediniz.

Eski İttihat ve Terakki'nin mevcudiyeti vardır fakat gizlidir. Eşref, Talat ve Enver Cenevre'de Korlog (?) isminde biriyle çalışıyor. İttihat Terakki'ye karşı Anadolu'da nefret vardır. Anadolu'da İşçi ve Çiftçi Partisi, Halk Zümresi vesaire!..

Mithat'a Tiflis'te tesadüf ettim. Bir Tatar kızıyla evlenmiş. Geçemedim, nihayet geçtim İstanbul'a gittim ve İstanbul'da İngilizler tarafından tutuldum, paralarımı aldılar. Gelince beni Yanyalı bir tanışım evlendirdi. Batum'da (……) konsolosu tarafından verilmiş ellerinde bir pasaport var. İstanbul'a gidecektim, arkadaşlara mektup yazdım, cevap alamadım, şimdi parasızım. Rusya sefarethanesinde çalışıyorum, param yok dedi. Bana yazsınlar, ne isterlerse onu yapsınlar dedi.

Nazmi- Şerif Manatof kimdir?

Suphi- Moskova'da idi. Biz tanırız.

Nazmi- Teşkilat yaptım talimat verdim diyor, nasıl?

Süleyman Sami- Elimde program yoktu. Size program gelinceye kadar Bolşevikliğin esası hakkında malumat vereceksiniz ve işçi ve rençberden aza kaydedeceksiniz dedim.

[İsmail] Hakkı- Size Eşref ismindeki zatın fırkasına ait malumat vereyim. Ben Berlin'de iken Talat Paşa ile görüştüm. O İslamlık ile yeni bir inkılap olacağını ve komünist inkılabının buna faydası olacağını söyledi. Paralarının pek çok olduğunu ve Berlin'de bir büro açtıklarını söylemişti. O vakit Berlin'de Talat Bey'in nezareti altında Abdülaziz Çaviş tarafından İslam Dünyası isminde Almanca bir gazete neşrediyor. Bunun gazeteye yalnız (……) için on bin mark yazıyor. Mısırlı Hamdi Bey gazetenin idare heyetindedir. Enver Paşa da biz Moskova treninde tesadüf ettiğimiz zaman İslam inkılabından bahsetti. Bolşevizmden istifade edeceklerini söyledi. Velhasıl Eşref'in bahsettiği fırkanın esası budur. Şark Beynelmileli'nde Bahaeddin Şakir'in aynı vechile idare-i kelam eylemişti.[1043]

[1043] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 54-57. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Kastamonu'da münteşir *Açıksöz* gazetesi, Çerkes Edhem mülakatını *Yeni Dünya* gazetesinden iktibas ediyor:

> Eskişehir'de münteşir "Yeni Dünya" refikimizden: Ethem Beyefendi, iyi tatbik edebilmek şartıyla bu memleket ve bu millet için Bolşevikliğin kabul edilmesinden başka çaresi kalmadığını beyan etmişlerdir.
>
> Evvelki gece Ankara'dan Eskişehir'e teşrif buyuran Ethem Beyefendi, dün lütfen bir muharririmizi kabul buyurmuşlar ve muharririmizin irad eylediği muhtelif suallere ber-vech-i ati cevaplar vermişlerdir.
>
> • *Ankara'ya ne için teşrif buyurulmuştu?*
> - Emin olun ki etıbbanın gösterdiği lüzum üzerine bir ay Ankara'ya gittim. Orada bir kaç gün rahat ettim. Mütemadi metaib beni pek ziyade yormuştu.
>
> • *Büyük millet meclisi muzakeratı ne şekilde idi?*
> - Ben Büyük millet meclisine gitmedim ki müzakeratı dinlemiş olayım. Çünkü rahatsız idim.
>
> • *Rusya'dan gelen Süleyman Sami arkadaş Ankara'da bulunuyor mu idi?*
> - Süleyman Sami Beyle maalesef görüşemedim. Kendisi Ankara' dan gitmiş bulunuyordu.
>
> • *Bolşeviklik ve Süleyman Sami'nin Ankara'da ne gibi tesiri olmuştu?*
> - Tabii iyi, ve hatta fevkalade.
>
> • *Ankara'da temas ettiğiniz mebuslar üzerinde de hüsn-i tesir görülmüş mü?*
> - Heyet-i mebusandan pek çokları üzerinde. Mamafi, ben fikren zihnen yorgun olduğum için bu mesele ile lüzumu kadar alakadar olmağa vakit bulamadım. Hatta, cepheden uzaklaştığım için, Ankara'da müteessir bile oldum ve görüyorsunuz ki hemen avdet ettim. Şimdi müsterihim, çünkü cepheye daha yakın bulunuyorum. Cephe ile daha ziyade alakadar olabiliyorum. Vicdanen çok muazzeb olmuştum.
>
> • *Bolşevikliğin cihanı istila edeceğini zat-ı alileri de Ali Fuat Paşa hazretleri gibi kani bulunuyor musunuz?*
> - Evet Bolşevizm cihanı istila edecektir. Biz onu layık olduğu hisle karşılayıp kabul edersek memleket herhalde mesut olacaktır. Ernin olunuz, Bolşevizm hali hazırda içinde yüzdüğümüz felaketten ziyade istikbalimiz için daha müsmir ve daha nafi olacaktır. Şimdi memleketi kurtaracak istikbalde hayat ve saadet-i beşeriyeti temin edecek. Bolşevikliği ilan etmezden evvel bu masum millete hain ve katil düşmanımız Yunanla nihayete kadar mücadele esasını kabul ettirmeli. Sonra hemen ilan etmeli fikrindeyim. Mamafi sadece Bolşevik olmakla iş bitmez. Çok propagandaya ihtiyaç vardır.
>
> • *Bolşevikliği memleket ve milletimiz için çare-i necat olarak mı kabul buyuruyorsunuz?*
> - Şüphesiz. Bolşeviklik yegane çare-i necat ve felahımız olacaktır. Yani tekrar ederim ki yalnız ilan kafi değildir.
>
> (Bu esnada, muharririmiz, orada bulunan Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü Bey'e hitap etmiştir.)
>
> • *Zatı aliniz hem mebus bulunuyorsunuz ve hem Mustafa Kemal Paşa'nın mukarribi. Acaba büyük millet meclisi reisi bu hususda ne düşünüyorlar?*
> - Paşanın namına idare-i kelam selahiyetine haiz değilim. Kendi mütalaamı söylemek lazım gelirse; Bolşeviklik bizim için bir halastır. Yalnız ilandan evvel memlekette esaslı tatbikat yapabilmek için de çok çalışmak ve iyi çalışabilmek elzemdir.
>
> • *Vakit geçmez mi efendim?*
> - Hayır, tatbik-i ilan derhal yapılabilir.
>
> • *Millet meclisi azası bulunan diğer rüfekanız böyle düşünüyor mu efendim?*
> - Onlar da düşünüyorlar ki yeni bir Halk Zümresi teşekkül etti.
>
> • *Bu Zümre millet meclisi reisi ile alakadar mıdır?*
> - Şüphesiz, Mustafa Kemal Paşa halkçıdır.
>
> • *Biz halk zümresinin bir grubunu kurduk. İhtiyacı tatmine kafi değildir.*

- Hali hazırda program yoktur, elde bir proje vardır. Bu proje mecliste müzakere ve tasvip edildikten sonra tabedilecektir.

• *Bize halk zümresinin teşkili siyasi bir manevra gibi geliyor.*
- Hayır bilakis memleketin hazmedeceği surette bir program yapılacaktır.

(Hacı Şükrü Beyi müteakkip muhterem Ethem Bey Efendiye hitap etmiştir.)

• *Beyefendi zatıaliniz halk zümresinin programını tetkik buyurdunuz mu?*
- Hayır, tetkik etmedim.

• *Cephelerde vaziyet nasıldır?*
- Yalnız cephelerde değil her yerde vaziyet mükemmeldir. Şimdiye kadar elde edilen ihtiyacat takdir edildi. Ordu kumandanı Ali Fuat Paşa hazretlerinin bu hususta pek büyük himmetler gösterdiklerine ve göstereceklerine eminim. Şimdiye kadar biz Yunanlıların mecnunane bir surette ileri harekette bulunmaya cüret edeceklerine ihtimal vermemiştik mamafı bademe o bile ..... muvaffakiyet elde edemeyeceklerdir. Her türlü tedabir-i maniaya tevessül edilmiştir. Göreceksiniz ki bundan sonra her taraftaki Yunanlılar için mezardan başka bir şey olmayacaktır.

Muharririmiz Ethem Beyefendi'ye arz-ı teşekkür ile nezdlerinden müfareket eylemiştir.[1044]

28 Eylül 1920. Şark Cephesindeki TBMM Hükümeti Ordusu, Ermeni Cumhuriyeti üzerine harekete geçti.[1045] *Artık Ankara Rusya'ya İngiltere'den daha mesafelidir*. Dahası, İngilizler, Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya'ya karşı dış politikada istiskal etmesini, istihbarat teşkilatı sayesinde kısa sürede tesbit etmiştir.[1046]

TBMM'nde Basın ve Haberalma Genel Müdürü Galip Bahtiyar Bey, müdürlüğünün yaptığı çalışmalar konusunda bilgi verdi. "İrşat ve tenvir önemli bir silahtır" diyen Bahtiyar Bey, Yeni Dünya, Öğüt, Açıksöz, İkaz gazetelerine kâğıt verdiklerini, halkı aydınlatmak için barış şartları ve Bolşevik Devrimi konularında broşürler hazırlatıp bastırmakta olduklarını söyledi. Görüşmelerin sonunda, propaganda komisyonunun görevini hakkıyla yapamadığı ve istifa etmiş sayıldığı, yeni bir komisyonun seçilmesi gerektiği kabul edildi.[1047]

Şark Harekâtının tatbikinde Enver ve maiyetinin mühim katkıları vardır:

Türk tarafının harekâtı başlattığı gün olan 28 Eylül günü Moskova'da çok daha üst düzey yetkililerin katılımıyla bir toplantı daha yapılmıştır: Bolşevik Rusya adına Harbiye komiseri Kamanev, Ordu komiseri Troçki'nin muavini Skilanski, Dişişleri komiseri Çiçerin, İlyava, TBMM adına İbrahim Tali [Öngören] ve Enver Paşa. Bu toplantıda Ermeniler üzerine ortak hareket yapılması konusunda Türk tarafı o kadar ciddi baskı yapmıştır ki sonunda Çiçerin: "Ermenistan üzerine harekât yapacak durumda değiliz. Türk ordusu Şahtahtı ve Sarıkamış'a harekât yapabilir" diyerek Ankara'nın harekâtını onaylamıştır. Toplantıda Türk tarafının sözcülüğünü yapan Enver Paşa "silah sevkıyatı için bağlantı yolunun açılması"nı istemiş; "Şahtahtı ve Sarıkamış alınırken Ermeniler saldırırsa yardım edip etmeyeceklerini" sormuş; reddedilmiş de olsa, baharda kendisinin kumandasında "Anadolu'ya gönderilmek üzere Kafkasya'dan iki gönüllü süvari fırkası teşkil etme" önerisini getirmiştir.

20 Eylül 1920 tarihinde TBMM Hükümeti'nin yapılmasına karar verdiği Şark harekâtı, Sovyet Rusya'nın izni ve hatta desteği ile yapılmıştır. Öyle ki, 1 Ekim'de Bolşevikler Türk tarafına 15 bin tüfek, 31 milyon fişek ve 3 batarya sahra topu yardımı yapacaklarını bildirmiştir.[1048]

Moskova'da fevkalâde bir içtima. *Harbiye Komiseri Kamenev, Dışişleri Komiseri Çiçerin, Troçki'nin yardımcısı Sklianski, Enver Paşa, Halil Paşa ve İbrahim Tali Bey hazır bulunu*yorlar. *Toplantı, yardım*

[1044] Açıksöz, 27 Eylül 1336-1920, *Milli Kahramanımızla Mülakat*, Numero 81, s. 2; Aktaran: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 383-385.
[1045] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 238.
[1046] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 268.
[1047] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 227.
[1048] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 317-318.

konusu ele alınarak başlar. Enver Paşa esaslı bir yardımın ancak demiryolu ile yapılabileceğini ve yolun açılması gerektiğini söyler, Halil Paşa da Kafkastaki Kızılordu'nun bu işi başaracak güçte olduğunu ekler. Ancak Çiçerin bunun şimdilik olanaksız olduğunu, Sarıkamış ve Şahtahtı'nın işgali için zaten karara varıldığını ve yardımın şimdilik deniz yoluyla yapılabileceğini söyler. Gerçekten de 19 Eylül'de Osman Bey'in Tuapse'den yazdığına göre bir miktar silah kayıklara yüklenmişti.[1049]

Enver Paşa, Moskova'dan Mustafa Kemal'e ve Karabekir'e gönderdiği mektupta, Polonya harekitı ve Wrangel'in ezilmesinden sonra Rusların Türkiye'ye süvari orduları göndermeye söz verdiklerini belirtti. Berlin gezisindeki amacının Türkiye'ye silah almak olduğunu anlattı.[1050]

TBMM'nde Basın ve Haberalma Genel Müdürü Galip Bahtiyar Bey, müdürlüğünün yaptığı çalışmalar konusunda bilgi verdi. "İrşat ve tenvir önemli bir silahtır" diyen Bahtiyar Bey, Yeni Dünya, Öğüt, Açıksöz, İkaz gazetelerine kâğıt verdiklerini, halkı aydınlatmak için barış şartları ve Bolşevik Devrimi konularında broşürler hazırlatıp bastırmakta olduklarını söyledi. Görüşmelerin sonunda, propaganda komisyonunun görevini hakkıyla yapamadığı ve istifa etmiş sayıldığı, yeni bir komisyonun seçilmesi gerektiği kabul edildi.[1051]

Mustafa Kemal Paşa 28 Eylül 1920 günü TBMM'nde Matbuat ve İstihbarat Müdiriyet-i Umumiyesi hakkında konuşurken, Yeni Dünya'nın merkezin denetimi dışında kaldığından şikayet etmiştir; "[Anadolu'daki] Bütün gazetelere ne yolda idare-i kelam edeceklerine dair tarafımızdan talimat verilmiştir ve takip olunmuştur ve bütün matbuatımız bu dairede ifa-yı vazife etmektedir. Bundan yalnız hulfeden [sözünü tutmayarak sapan] bir gazete olmuştur. İsmi Yeni Dünya'dır."[1052]

"Erzurum Halk Delegeleri" sıfatını kullanan 50 kişi, Mustafa Kemal'e bir tel çekerek bazı şikâyet ve suçlamalarda bulundu. Mustafa Kemal, "Çok kaba ve karşı gelici" olarak nitelediği telgraftaki imza sahiplerinin tutuklanarak Ankara'ya gönderilmelerini istedi. Kolordu Kumandan Vekili Kâzım Bey (Dirik), ne yapması gerektiğini cephede bulunan Karabekir'den sordu. Karabekir, Mustafa Kemal'den işi kendine bırakmasını isteyecek, İsmet Bey'le yazışacak, harekâtı durdurarak 2 Ekim'de Sarıkamış'tan Erzurum'a dönecektir Albayrakçı Mithat, bu tertibi yapmakla suçlanarak Ankara'ya gönderilecek ancak affedilecektir. Erzurum'dan Meclis'e bağlılık telgraflan çekilecektir.[1053]

29 Eylül 1920. *Erzurum mebusları Celalettin Arif ve Hüseyin Avni Bey'lerin etkileriyle Erzurum'da Halk Hükümeti kurma talebinde bulunanlar, 29 Eylül'de Mustafa Kemal'e 50 imzalı bir telgraf göndermiş ve şu tehditleri savurmuşlardır: "...Yalnız başına kongreler toplayarak kaderini tesbit eden ve sizi de içine alan Erzurum'un mukadderatı, ne Kazım Paşa'ya ve ne de zat-ı devletlerine mevdudur [emanet edilmiştir]"*.[1054]

Eylül-Ekim 1920. Enver'in tahriratı:

> Bakû'deki görüşüp konuştuklarımdan ve Rusya dâhilindeki gördüklerimden hâsıl ettiğim fikre binâ'en ber-vech-i âtî mütâla'atta bulunuyorum.
>
> 1.-- Buraya gelmekten maksadım arkadaşlarımızla karâr verdiğimiz vechile Türkiye ve bütün Şark ve İslâm 'âleminin düşman-ı cânı olan Avrupa Emperyalizmine hâssaten İngilizlere karşı onların mahvına kadar devâm edecek mücâdelemizde Sovyet ve Komü- nist âlemiyle tevhîd-i mesâ'î etmektir.

1049 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 177.
1050 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 227.
1051 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 227.
1052 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 16, dipnot 30.
1053 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 226.
1054 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 365.

2.-- Bizim bu mesâ'îmizde hedefimiz Şarkta ve Şarkın bünyesine göre ve birinci de- recede İngilizlere karşı olacak cereyânları takviye ve onlarla çalışarak, Emperyalist bo- yunduruğundan onları kurtarmak ve Şark işlerini bu sûretle Şarkta bi'l-fi'il kuvvetli ve oraya nazaran çalışan İngiliz ve sâ'ir emperyalizmiyle mücâdeleye âzim şarklı teşkilatla- ra vermektir.

3.-- Aksi sûrette çalışıldığı hâlde tabîatıyla halk İngilizlerin kucağına atılmış olur. Halkı kurtarıcı diye nâci görünürken onları kendimize hasım bir şekle sokmuş oluruz. 4.-- İngilizler Şarkta Şarkın mukaddesâtına rîâyetle berâber bazı memleketlere is- tiklâl vermekle onları celbe çalışmakta ve Rusya dâhilindeki İslâmları da bu sûretle kendilerine celb eylemekte olduğundan Sovyet Hükûmeti aynı sûretle ve daha geniş olarak bu politikayı ta'kîb ederse, biz de müşterek mesâ'îmizde muvaffak oluruz. Yoksa beraber çalışmakta fâ'ide hâsıl olmaz. Meselâ Azerbaycan gibi evvelce Antant tarafın- dan istiklâli tanınmış bir memleketin istiklâlini imhâ sûretinde görünürde harekette bu- lunursa ve kezâ Denikin'e karşı harbetmiş olan Dağıstan ve Şimâlî Kafkasya ve sâ'ire ahâlisine istiklâlleri verilmezse, tabi'î İngilizler aleyhine çalışmakta müşkilât çekilecek. Hattâ bu hareketler Şark ihtilâlcilerini halk arasında çalışmaktan dûçâr-ı müşkilât ede- cektir. Halbuki Sovyet idâresi idâreleri komünist olan bu memleketlerin idâresini üçün- cü Enternasyonalin kabûl ettiği gibi serbest bırakır. Yalnız aralarındaki askerî, iktisâdî münâsebâtı ayrıca serbest bir milletle münasebâtını tanzîm edermiş gibi ahde bağlarsa, zâten kendi komünist teşkilâtı ile merbût olan bu memleketler gönül rızası ile Sovyetler maksadına müttehilden çalışırlar. Yoksa yalnız sun'î ile te'sîs edilecek idâreler ora halkı için ecnebî görünen adamlar elinde bu memleketlerde hâkim kaldıkça oraları dâ'imâ bir aksi propaganda merkezi olacak ve diğer islâm memleketlerine geçmek için köprü olacak bu yerler herhâlde iyi bir zemin teşkil etmiyeceklerdir. Türkistan vaz'iyeti de bu- na nazaran bizde gerek memleketimizde ve gerekse diğer Şark İslâm âleminde müttefi- kimiz olan Sovyetler idâresini muhik gösterecek esâslardan mahrûm kalmış oluruz. Mü- şevvik-i efkâr etmemek lâzım gelir ki, Azerbaycan vaz'iyeti Gürcistan ve Ermenistan gi- bi memleketlerin halkı üzerinde Sovyetlere karşı olan muhabbeti azalttığı gibi bugün cidden Sovyetlerle berâber gitmeğe azmetmiş olan Türkiye halkı arasında şüpheler tev- hîdine sebeb olmuştur. Kezâ İran'daki harekât netâ'ici de hoş görülecek bir şekil değil- dir. Binâ'en-aleyh Sovyet idâresi üçüncü Enternasyonal ile İngilizler aleyhine müttehi- den harekete karâr vermiş olan Şark ihtilâlcileri ittihâdı ber-vec-i âtî nukatı arzı vecibe addeder.

1.-- İslâm ve Şark memleketlerinde halkın ekseriyetini tarafımıza celbedebilecek bir siyâset ta'kîb etmek ya'ni onları İngilizlerin aleyhine hareketlerinde kendi bilgileri gibi çalışmakta serbest bırakmak ve buna yardım etmek.

2.-- Komünizmin süngü ile oraya ithâline çalışılmaması ve bu memleketlerde halkının ekseriyetine istinâd eden demokrat teşkilâtlarla tevhîd-i mesâ'î edilmesi.

3.-- Biz İslâm âleminde ancak Müslüman olarak çalışıldıkta onların düşmânlarımız aleyhine sevkolunacakları fikrinden ve terakkîye doğru ilerleyebilecekleri kanâ'atinde olduğumuzdan bu sûretle çalışmamızın başka sûretler telakki edilmemesi.

Bu vesîle ile İslâm İhtilâl Cem'iyetleri İttihâdı programımızdaki mükâfâtı lütfen takdîm ile ittihâda dâhil memleketler için esâs olduğundan Türkiye'den mâ'adâ programımızı takdîm ile kesb-i şeref eylerim.[1055]

1 Ekim 1920. Moskova'daki Doktor İbrahim Tali (Öngören), Ankara'ya rapor gönderdi. Buna göre, *1 Ekim'de İbrahim Tali Bey'le Seyfi Bey,* Sovyet Rusya Harbiye Komiseri *Kamenev'e giderek yardımın ayrıntılarını görüş*müşlerdir*. Kamenev 15 bin tüfek, 31 milyon fişek ve üç batarya sahra topu için söz ver*miştir*. Tuapse sevkiyatı ile Osman Bey'in, Bakû sevkiyatı ile Seyfi Bey'in görevlendirilmesi kararlaştırıl*mıştır.[1056]

[1055] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 286-287. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Reisi Enver, sanki burada, Bolşeviklere İslam topraklarında tatbik için İslam sosyalizmi önermiş gibidir.

[1056] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 177.

Berlin'deki Hacı Sami, Moskova'daki Enver'e mektub gönderdi: *İzmit cihetindeki* [Yenibahçeli] *Şükrü'nün davetine henüz icabet etmeyeceğinizi ve bir müddet intizar edeceğinizi, ... Afganistan'a gitmek fikrinde olduğunuzu yazıyorsunuz*.[1057]

Hacı Sâmi Bey'den (Berlin) Enver Paşa'ya (Moskova)

1 Ekim 1920

Bugün Kâmil Bey 16 Ağustos 920 târîhli mektubunuzu getirdi. İçinden Cemal Paşa'nın bana hitâben yazdığı mektûbu çıktı. Her iksinin mütâla'asından esâslı bir prog- ram ta'kîb edilemediğini gördüm. Bu da tabî'îdir. Meselâ zât-ı âlîniz mektûbun bir fırkasında İzmit cihetindeki Şükrü'nün da'vetine henüz îcâbet etmiyeceğinizi ve bir müddet intizâr edeceğinizi, diğer bir fıkrasında da bir defa görmek için Afganistan'a gitmek fikrinde olduğunuzu yazıyorsunuz. Cemal Paşa da Afganistan'a azm-i sefer ettiğinden Taşkent ve Buhara'da çalışamayacağını ve sizin oraya gitmenizin iyi olacağını yazıyor.

Bekir Sâmi de Mustafa Kemal'in bizimle dâhile gitmekliğimizi muvâfik görmeyeceğini söylüyor. Bütün bu mütâla'alar dâhilinde ve hâriçte çalışanların bir program ve bir maksad etrafında birleşemedikleri değil, birleşmek fikrinda olmadıklarını ihsâs ediyor. Rusların bize ne derecelerde musâ'id bulunacağını burada keşfetmek ve o müsâ'adelerinin şeklini yine buradan ta'kîb etmek mümkün değildir. Ancak benim mülâhazâtım şöyledir:

Biz evvel emirde dâhil ile anlaşmalıyız. Bizi istirkâb etmesinler. Biz posta oturmuş ve ondan bıkmış olduğumuzdan onlara râkib olamayız.

Binâ'en-aleyh onlar hüsn-ü idâre etmek ve aralarında ihtilâf çıkarmamak şartıyla dâhilinde çalışsınlar ve bizimle dâ'imî bir irtibât te'sîs etsinler.

Gâyelerimizi tevhîd-i sâha-i masâ'îye tefrîk ederek ve birbirimizden haberdâr olarak çalışmalıyız. Eğer Ruslar bize emniyet eder ise, islâm memleketlerde yapılacak askerî teşkilatların başına siz geçer, Cemal Paşa, Halil Paşa, Nuri Paşa ve diğer beyleri birer cephe kumandanlığına ta'yîn edersiniz. Bununla hem dâhile maddî mu'âvenet yapar, hem de İran, Irak vesâir cihetlerde İngiliz kuvvetlerine ta'arruz ettirerek, Ruslara ve yine bizimkilere ma'nevî mu'âvenetlerde bulunursunuz. Ben de Berlin, isterse Moskova'da oturarak, hem dâhil ile, hem Ruslarla temâs te'mîn ederim.

Hulâsa mutlaka anlaşmak ve müttehiden çalışmak taraftarıyım. Bu cihetleri siz Moskova'ya avdet ettiğinizde ve Bekir Sâmi Bey hey'eti ile arîz ve amîk görüşmek için oraya gitmek fikrindeyim. Avdetinizi telgrafla bana bildiriniz. Gözlerinizden öperim kuzum Enverciğim. Gücenme! Ben düşündüklerimi yazıyorum.[1058]

Mustafa Kemal, Taşkent'deki Cemal'e mektub gönderdi:

Taşkent'te Cemal Paşa Kardeşim,

11 Haziran 36 târîhli ve Halil Paşa vedâ'atiyle Moskova'dan irsâl ve Bakû'da iki Temmuz târîhi ile tahşiye buyurulan mufassal mektûbunuz mesâfenin buğudiyetine munzam olan noksân vesâ'ik hasebiyle pek geç alındı. Taşkent'e kadar seyâhatinize sâ'ik olan aynı maksad ile mu'ahharan Moskova'ya muvâsalat eden Enver Paşa'dan dahi bu sırada bir mektûb ahdolundu.

Müşârün-ileyh yazılan cevâbnâmede beyân edildiği vechile gerek zât-ı âlînizin gerek Enver Paşa'nın Türkistan ve Afganistan ve Hindistan dâhilinde düşmen-i â'zamımız olan İngiltere'nin şevket ve satvetini rahnedâr etmek

1057 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 322.

1058 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 108-109. Özet: "1 Ekim 1920 tarihli bir mektupta, Hacı Sami, kesin bir program eksikliğine dair üzüntülerini belirtmiş ve Enver'e Anadolu'yu Mustafa Kemal'in tam gücüne bırakması ve Anadolu ile diğer milletlerin birleşmesi için nasihat etmiştir. Hacı Sami, Enver'in idaresindeki Cemal, Halil ve Nuri'nin, Orta Doğu ve Hindistan'da İngiliz ordusuna karşı cephe komutanı olarak hizmet edeceği askeri birlikleri düzenlemeleri için bir proje teklif etmiştir. Bu proje, Sovyet himayesi ile her bir Müslüman ülkede kolaylıkla planlanabilir ve meydana getirilebilirdi." (Yamauchi, 1995, s. 51-52).

umûmiyesiyle icrâ-yı fa'âliyete karâr vermiş ve devâm ü sebât edildiği takdîrde er geç netâ'ic-i meşkure vermesi inayet-i Haktan me'mûl bulunan bu karâr-ı fedâkârânenin derhâl icrâ'atına teşebbüs eylemiş olmanız keyfiyeti cidden şâyân-ı takdîr ve şükrândır.

Bu pek mühim ve büyük teşebbüste hedef-i aslî İngilizleri Hindistan'da vurmak olmasına göre Türkistan ve bi'lhâssa Afganistan'da iken maksada kâfî kuvva-yi askeriye vücûde getirmek için evvel emirde pek ciddî teşkîlât-ı millîye ihdâsı lüzûmunu ben de takdir eder ve husûsta buraca mümkünü'l-icrâ olan mu'âvenetin ifâsını bi't-tabi' ez-cân ü dil arzu eylerim. Ancak dört taraftan düşmânla muhât olan asıl anavatanın müdâfa'asına her şeyden evvel takayyüd ve ihtimâm etmek lüzûmü bedihî ve hâdisât-i ma'lûme üzerine İstanbul'dan buraya gelebilen zâbitanın adedi ise, ihtiyâca ancak kâfî olduğundan şimdilik o bâbtaki arzu-yi âlîyelerinin asfâfına ma'a-te'essüf imkân-ı maddî görülememiştir.

Mukaddemâ yaverliğinizde bulunmuş ve geçenlerde Ankara'ya gelmiş olan İsmet Bey şu mektûbumu hâmilen nezd-i devletlerine i'zâm edilmiştir. Ahvâl ve vaz'iyet-i hazıramızla ta'kîb etmekte olduğumuz makâsıda ve buna vusûl için muâfık gördüğümüz turuk ve mesâ'ile dâ'ir mûmâ-ileyhten istenilen ma'lûmât ve izâhât alınabileceği cihetle burada tatvîl-i kelâma hâcet görülmedi. Yalnız her iki tarafın maksad ve gâyesi vatan-ı mu'azzezi düştüğü girîve-i inkirâzdan tahlîs ile berâber mevlûdât-ı asrîyeden olan esâret-i cedîde dâ'iresinde ihyâ etmek olduğundan müşterek olan zemîn-i mücâhededе pek ziyâde dikkat ve i'tinâ' ile nazardan dûr tutulması ehemm ve lâbüdd bir nokta-i asliye vardır ki, o da Garb emperyalizminden tâhlîs-i girîbân için çalışırken başka mâhiyette ve ma'kûs bir istikamette diğer bir belîyeye teslîm-i inân etmemektir. Ma'lûm-ı âlileri olduğu üzere mahvımızı emel edinmiş olan İngiltere'nin bütün Âlem-i islâm şâmil bir esâret-i umûmîye te'sîsi emrindeki teşebbüsât-ı hâ'inânesine mukâvemet ve muhâlefet edebilecek yegâne Hükûmet-i islâmiye Türkiye devleti olduğu içindir ki, bütün Garb emperyalizm ve kapitalizminin en müthiş ta'arruzâtı Anadolu üzerine tevcîh edilmiş bulunuyor. Fikdan derecesindeki noksân vesâ'itle berâber şimdiye değin bu ta'arruzâta muvaffakıyetle mukâbele eden Ankara Hükûmeti bu musâra'anın uzun müddet devâmi hâlinde husûlü hâric ez-imkân olmayan ba'zi avâkıbı te'emmül ederek Şarkta bir nok- ta-i istinâd te'mîni lüzûmüne kanâ'at getirmiş ve bunun için Bolşevik Rusya Hükûmetiyle bir i'tilâf aktine teşebbüs eylemiştir. Netîce-i hayrîyesinin an karîb tecellî edeceği me'mûr-i kavî bulunuyor. Ancak böyle bir i'tilâf ve muhâdenetin ebediyen istihsâli ve istiklâli memleket gâyesini te'mîn emrinde pâyidâr netâ'ic verebilmesi taraf-ı diğerin bazı avâmil-i dâhiliye ve te'sîrât-i hâricîye tahtında olarak, bi'l-âhare tebdîl-i fikir ve karâr edememesine mütevakkıf ve bu da hâ'iz-i hilâfet olmak hasebiyla bütün Âlem-i islâm üzerinde mu'tenâ hâ'iz-i nüfuz olan Türkiye devletinin bu asır-dîde şeref ve nüfûzunu hem irkî bulunsun bulunmasın bi'l-cümle Şark akvâm-ı islâmîyesi üzerinde muhâfaza ve idâme edebilmesine menûttur.

Binâ'en-aleyh Türkistan ve Afganistan'da tebârüz eden harekât-ı milliyeyi bir takım Teşkîlât-ı mahsûsaya rabtetmek sûretiyle tevhîd ve hedef-i aslîye tevcîh emrinde Rusya Sovyet Cumhuriyetinin maddî ve mânevî mu'âvenet ve müzâheretinden âzami derecede istifâde etmekle berâber islâm Şark İnkılâbını ihdâs ve idâre husûsunda Türkiye'ye teveccüh eden vazîfe-i mahsûsa-i târîhîyeyi de elden kaçırmamak iktizâ' eder. Şu hâlde Ankara Hükûmet-i millîyesiyle oralarda te'sîs edilecek merkez-i icrâ'ât arasında da'imî bir münâsebet te'sîsi ve ma'lûmât ve ta'lîmât te'âtîsi lüzûm ü muhtâc-ı izâh değildir. Anadolu'da vaz'iyet-i dâhilîye kesb-i resânet etmekte olduğu gibi zamânın müsâ'adesine inzimâm eden mesâ'î semeresi olarak cephe vaz'iyetimizde inşallâh ahd-ı karîbde bâ'is-i neşât-ı kulûb olacak hâdisâta mastar olabilecektir.

Bundan mukaddem Bakû'ya mümessili gönderilmişti. Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından buraya bir hey'et-i dâ'ime-i sefâretinin i'zâm edileceği hakkındaki haberlerin tahakkuku üzerine mümessillik takvîye edilmek üzere sefârete tahvîl edileceği gibi Şarkta iktizâ' eden diğer mevâki'-i mühimmeye de birer me'mûr-i ilzâm edilmek üzeredir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Moskova'da bulunan hey'et-i murahhasının Rusya Sovyetler Cumhuriyeti ile akd-i itilâf veyâ ittifâk için dört beş aydanberi icrâ' etmekte olduğu müzâkerât müsbet netîceye müncer olmuş, tanzîm ve tarafeyn mu- rahhasları cânibinden buranın tasvîb ve tasdîkine ta'lîken imzâ edilen mevâddı hâvî i'tilâfnâme lâ'ihasını Yusuf Kemal Bey buraya getirmiştir. Müşârün-ileyhten alınan şifâhî izâhât üzerine buraca icrâ' edilmekte olan tetkîkât netîcesinde kat'î i'tilâfnâmenin inşallah bir aya kadar sûret-i kat'îyede imzâ ve te'âtîsine şimdiden bir emri muhakkak nazarıyla bakılabilir. Milletlerin kardeşliği prensibine ve memleketin menâfi'i mütekâbile- sini mü'emmenen hakîkî ve samîmî bir dostluk esâsına

müsteniden akdedilip hudûdu müstekâr Türkiye devletiyle Sovyet Rusya Cumhuriyeti'nin yekdiğerini muvâcehe-i âlemde resmen ve mütekâbilen tasdîki ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kabûl etmeyeceği herhangi bir senedi devletin Rusya Cumhuriyeti tarafından dahi kat'îyen adem-i kabûlü ve memleketeyn arasında ber-muktezâ-yı muhâdenet turuk-u münâkale ve muvâsalanın bilâ-te'hîr ve bilâ-mezâhim te'sîs ve idâmesi ve her iki taraf tebe'asının yekdiğeri memleketinde aynı hukûk ve vezâ'iften mütekâbilen istifâde ve mükellefiyeti ve Boğazlarda ûmûma şâmil serbestî-i münâkalâtının Türkiye hâkimiyeti mutlakâsına pâyitaht olan İstanbul'un münâkalâtının Türkiye hâkimiyeti mutlakâsına pâyitaht olan İstanbul'un emniyet-i hâriciyesine aslâ iyrası halel etmeyecek sûrette Karadeniz'e mücâvir devletler murahhaslarından mürekkeb bir konferansta takrîri gibi pek mühim ve kıymete değer esâsâtı şâmil bulunacak olan böyle bir muhâdenet ahidnâmesinin akid ve İ'lânı keyfiyetinin içinde bulunduğumuz şerâ'iti umûmîye-i âleme nazaran Avrupa'da pek müthiş bir te'sîr ikâ' edeceği ve Şark islâm âleminde de büyük ümitlerle müterâfik in'ikâsât tevlîd eyleyeceği şimdiden tahmîn edilebilir. Avrupa'ya âid bu te'sîrât-ı muhtemeleden memleketin hayrına olarak âzamî derecede istifâde husûsunda Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin pek müteyakkız ve fa'âl bulunacağı ve zât-ı âlîleriniz tarafından da o havâlide bu hâdise-i mes'ûdeden yüksek mertebe istihsâli menâfi'e sarf-ı gayret ve mesâ'î edileceği kaviyen meczûm ve vatan uğrundaki bu mücâhede-i mukaddesede cümlemizin muvaffakıyâtı tâmmesi eltaf-ı ilâhîyeden her hâlde me'mûldür kardeşim.[1059]

2 Ekim 1920. Herat'daki Ahmed Cemal, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi:

Muhterem Paşam

İslâmın tâli yıldızı Şarktan doğmak üzeredir zannediyorum. Taşkent'ten ve Kuşka'dan gönderdiğim mektûblar vâsıl olmuşlar ise anlamışsınızdır ki, ben Afganistan'a dâhil oldum. 15 günden beri her hafta bulunuyorum. Buranın âdeti mûcibince, Kâbil'e hareket için Emir Hazretleri'nden me'zûniyet taleb olundu. Üç gün me'zûniyet geldi. Emir Hazretleri ziyâretimden pek memnûn olmuşlar. Ve Hâriciye Nâzırı vâsıtası ile kendilerinin mihmân-i hâs olarak, Kâbil'e gelebileceğini cevâben bildirmişlerdir. Hâriciye Nâzırının mektubunun bir sûretini aynen ve leffen takdîm ediyorum. Mektûbun geldiği posta ile vâsıl olan (İmân-ı Afgân) gazetesi de benim Afganistan'a vürûdum haberini fevk'al-âde ma'nidâr bir lisân ile i'lân ediyordu. Gazetenin buna âid fıkrasının tercümesini de tâkdim ediyordum.

Fıkra-ı gazetenin en başına yazılmış ve kârîlerin nazar-ı dikkatini celb için işâret-i mahsûsa konmuş idi. Mevlevî Bereketullâh Efendinin benimle berâber gelmekte olduğunun ilâvesi pek mânidârdır. Bununla İngilizlere Hindistan'da bir darbe indirmek maksadına mebnîdir. Ve yine aynı gazetenin diğer bir makâlesini size gönderiyorum. Yalnız bunun mukaddemâtını izâh etmeliyim ki, bu makâlenin ehemmiyeti tezâhür etsin. Meşhûr Mevlevî Mehmed Ali'nin riyâset ettiği Hilâfet Cem'iyeti hukûk-i Osmâniye kâmilen mahfûz kalıncaya kadar Hint Müslümanlarının mücâhede ve mücâdeleye devâm mecbûriyetinde olduğuna ve bunun için Hintlilerin memâlik-i sâire-i islâmiyeye hicret ederek, ta'kîb-i maksad etmeleri lâzım geleceğine dâ'ir bir fetvâ neşrettiler. Bu fetvâ mûcibince 3-4 aydan beri Hindistan'dan Afganistan'a 100.000 karîb muhâcirîn vâ rid oldu. Evvelleri bu muhâceretten ne sûretle istifâde edilmek lâzım geleceği kestirilememiş. En son okuduğum İmân-ı Afgân gazetesinden tercüme ettiğim ta'lîmâtnâmeye göre, bu mes'ele ahsen sûrette halledilmiş. Hint muhâcirlerinden taburlar teşkîlini Hintlilerden zâbitân yetiştirilmesi ve sâ'ir gibi nukat-ı mühimme ki, benim en ziyâde arzu ettiğim şeylerdi. Tercümesini gönderdiğim ta'lmâtnâme mûcibince bunlar elyevm kâbil-i icrâ' mesâ'il sırasında geçmişlerdir.

Bizim İstanbul Hükûmet-i mel'ûnesinin sulhnâmeyi imzâ ettiğini Kemâl-i istikrâh la'netle okudum. Fakat bunu neşreden gazete aynı zamânda Hindistan'da Hilâfet Cem'iyetinin de bir beyânnâmesini neşrediyor. Beyânnâme diyor ki, imzâ eden İstanbul Hükümeti İngilizler tarafından satın alınmış. Ve onlar tarafından intihâb ve ta'yîn olunmuş eşhâstan mürekkebdir.

Pâdişâh da İngilizlerin elinde âdetâ esîr hâlindedir. Kerhen ve cebren alınmış olan bu imzâ makbûl ve mu'teber değildir. Biz Türkiye Hükümetinin bütün hukûku i'âde ve te'mîn oluncaya kadar mücâhede ve mücâdelemizde devâm edeceğiz.

[1059] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 105-107.

İran'dan aldığımız ma'lûmâta göre Meşhed'de bulunan İngilizler Meşhed'i tahlîye etmektedirler. Oradan nerelere gittikleri hakkında muhtelif rivâyet deverân ediyor. Bazılar Tahran'a ve bazılar Bağdat taraflarına gönderildiklerinden bahsediyor. Herhâlde kıt'a-i Irakîye'de Araplarla İngilizler arasında gâyet şedîd müsâdemât cereyân ediyor. Hattâ Irak'taki mâkâmât-ı müberekenin mesdûd olduğu ve züvvâr kabûl edilmediği rivâyetleri bile var. İşte bütün bu havâdisler bir araya toplanırsa, Emîr-i Afgân Emânullâh Hân Hazretlerinin gâyet cesûr ve müteşebbis bir müslümancı olduğu nazâr-ı dikkate alınırsa ve benim Afganistan'a vürûdumun böyle pek bâhir bir tantana ile i'lân edilmesi düşünülürse, Şarkta halâs-ı İslâm için pek büyük fâ'ideler te'mîn edecek teşebbüsâtın ârifesinde bulunduğumuz tezâhür eder.

Bütün bu teşebbüsâtın müntec-i muvaffakıyet olması için gerek Afganistan'ın ve gerek Türkiye'nin Rus Şûrâlar Cumhuriyeti ile fevk'al-âde hüsn-ü münâsebât idâme etmeleri lâzım geleceği fikr-i esâsını Emir-i Afgân Hazretlerine kabûl ettirebildiği gün İngilizler hançerin en zehirlisini en mü'essirini tâ cângâhlarına yetmeğe başlayacaklardır. Fakat herhâlde Bolşevik Hükûmetin de münâsebetsiz su-i zanlardan sarf-ı nazar etmesi ve daha doğrusu Şark milletlerini taht-ı esârette tutmak lâzım geleceğine kanâ'at getirmiş olan eski milliyetperver Rusların Bolşevik arasında icrâ' etmekte oldukları su-i telkînâta ve çevirdikleri entrikalara artık sûret-i kat'îyede nihâyet vermesi elzemdir. İşte benim bugünkü mesâ'imin iki ma'tûf-u ilâhî.

Şimdilik yazacak başka havadisim yok. Bundan sonra inşallâh Kâbil'den mektûbumu alırsınız.[1060]

4 Ekim 1920. Mustafa Kemal, Enver'e cevabî mektub gönderdi. *Mustafa Kemal verdiği cevapta Enver Paşa'nın kurduğunu söylediği Islam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın merkezinin nerede olması gerektiğini tartışmakta ve pan-İslamizmden kaçınılması gerektiğini söylemektedir: "Oradaki teşkilatın buradaki mukarrerat [kararlar] ve icraat ile hem ahenk olması gerekir" dedikten sonra*:

Şu halde Ankara Hükümeti tecelli [gerçekleşmesi] ve temadisi [devamını] ezcanı dil [canı yürekten] temenni ettiği muvaffakiyatı devletlerine ait teşebbüsat ve icraat hakkında muntazam verilecek malumat ve tafsilata her zaman intizar edeceği gibi muhafazai mevcudiyeti millet [milletin varlığını koruma] ve muktezayı asra göre [asrın gerektirdiği] temdidi bünyanı devlet emrinde [devlet yapısının sürdürülmesi] buraca vaki olacak teşebbüsat ve icraat hakkında da bilmukabele muntazaman itayı kasit [düzenli haber verme] ve mesai temin etmeyi pek münasip görürüm.[1061]

5 Ekim 1920. Enver, Halil'e (Kut) mektub gönderdi: *Ben herhalde Anadolu'da* [Yenibahçeli] *Şükrü* [Oğuz]*, Eşref* [Sencer], *Nail vesaire ile bize özgü bir örgüt meydana getirilmesi gerektiğine inanıyorum*.[1062]

Moskova'daki Cevad Tali (İbrahim Tali Öngören), Berlin yolundaki Enver'e mektub gönderdi:

Ma'rûz-ı âcizânemdir.

Azîmet-i âlîleri esnâsında takdim ettiğim tevzî' pusulasında bir yanlışlık olduğunu mu'ahharen anladım. Muhâsebecilikteki adem-i ihtisâsıma bağışlarsınız zannederim. Senedi de eksik olarak imzâlatmıştım. Üç kesede 286 altın takdim ettim. Senedi 266 üzerine almıştım. (Onda be's) avdet-i âlîlerinde tahsîl edilir. Lâkin yanlışlık bizim. Azmi Bey nâmina Cemal Azmi Bey'e verilecek olan mikdârdadır. Mîr-i mûmâ-ileyh hesâbına senedde muharrer olan 40 altın yerine, 36 bin kuruş mukâbili 60 altın verilecektir. Bu hesabla 286 tamâm hesâb eder. Bu sûretle tashîhini istirhâm ederim.

Evvelsi gün Anadolu'dan bir kurye geldi. Rusların bize karşı olan siyâsetlerini tamâmiyle anlamış olduklarını yazıyorlar. Müsterih oldum. Yusuf Kemal Beyin seyâhati netîcesi ma'lûm değil. Kurye 8 Eylül'de Trabzon'dan çıkmış. 2 Teşrîn-i evvel'de geldi. Fırtına sebebiyle üç gün denizde sallanarak tekrâr Anapa'ya (pazar) iltîcâ' etmişler. Beş gün kalmışlar. Sonra yine fırtına ile geç kalmışlar. Zât-ı âlîlerine Kâzım Karabekir'den bir mektub var. Açık olarak kurye verilmiş. Ricâ ediyor ve gözlerinizden öpüyor. Manastırlı Kâzım ayrıca hürmetler ve

[1060] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 109-110.
[1061] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 214-215.
[1062] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 527.

selâmlarla gözlerinizden öpüyor. Sebeb-i seyâhatinizi yazdım. O akşam Seyfi ve kurye Fahreddin Efendi Volga tarîkiyle hareket ettiler.

Rostof'un Vrangel tarafından zabtedildiği ve oralarda muhâbere cereyân etmekte olduğundan trenler o hatlarda ta'tîl edildi. Ermenilerin zabtettiği altınlar Erzurum'a vâsıl olmuş. Külçe hâlinde imiş. Ankara'ya sevkedilmiş. Büyük Millet Meclisi re'îs-i sânîsi Celâleddin Arif Bey Erzurum'a gelmiş. Âğleb-i ihtimâl vâli olacaktır. Kâzım Karabekir'in biraz ileri gittiğine nazaran bu iyi bir tedbîr olacaktır ümîdindeyim.

Azîz Bey ve Mahmud Efendi, Seyfi, Ferîd, Fahreddin Beylerle 'adem bir gecede hareket ettiler. Tenhalaştık. Kalan arkadaşlar âfiyettedirler.

Halil Paşa'nın bu akşam hareketi me'mûldür. Cümlesi arz-ı ta'zimât eder. Ben de gözlerinizden öper ve arz-ı ta'zimât eylerim efendimiz.[1063]

11 Ekim 1920. TBMM Hükümeti Matbuat ve İstihbarat Müdürü Umumîlerinden İttihadçı Muhiddin'in (Birgen) makalesi: *Bir siyaset değil, bir hakikat, hakikatin ilan ve işâası [herkese duyurma] siyaseti, dahilde bir siyaset, hem bir siyaset, hem bir zaruret: Türkiye sosyalisttir!*[1064]

13 Ekim 1920. Moskova'daki Ziya, Berlin'deki Enver'e mektub gönderdi:

Muhterem Paşam

Petersburg'dan gönderdiğiniz muhtelif mektûbları aldım. Muhteviyâtı lâzım gelen yere tebliğ edilmiştir. Türk mes'elesine gelince, hâlâ bir münâsibini bulamadık. Halil Paşa ile yarın veyâhûd öbür gün intihâb ve iştirâ' edeceğiz. Kabilse gönderirim. Kabil değilse yanımda alıkorum.

Mesâ'il-i siyâsiyeye gelince: Halil Paşa ve Na'îm Cevâd Bey İran ve Azerbaycan'a hareketi lüzumsuz gördüler. Çünkü İran'da bütün kuvve-i hükûmet demokratların eline geçmiştir. Bunlar İngilizlerle İran'ın akdettiği mu'âhede-i himâyetkârîyi reddetmişlerdir. İngilizler memleketi dâhiliye ediyorlar. Demokratlar herhâlde Ruslarla doğrudan anlaşmak üzere müzâkereye giriştiklerinden Halil Paşa için orada yapılacak iş kalmamış demek oluyor.

Binâ'en-aleyh Sâmi Bey ve rüfekası ile Türkistan cihetine gitmeye karar vermiş ve Sâmi Bey, Na'îm Cevâd Bey ve kendisi tertîb ettikleri liste mûcibince esliha, para ve mu'âlece alarak, yola çıkmışlardır. Hayretî kendilerine refâkat ediyor. Ali Bey kalbinin za'fiyetinden bahisle meşakk-ı sefere tahammül edemeyeceğini söyledi. Ve burada kaldı. Bir işe yaramayacağını nazar-ı dikkate alarak, arkadaşlar kendisinin sizin tarafınızdan Anadolu'ya bir daha gelmemek üzere kurye olarak, gönderilmesini münâsib buluyorlar. Halil Paşa'ya Cem'iyet'e girmeyi bir çok şerâ'it-i muhikkaya rabtettiğinden Merkez-i umûmî bi'l-ictimâ' ber-vech-i âtî protokolü kabûl etmiş ve kendisini ithâl etmiştir.

Çünkü yaptığı İ'tirâzâta herkes iştirâk etmektedir. Kendisinin söylediğine göre siz- den başka kimseyi âmir olarak tanımıyacağını ve biná'en-aleyh Merkez-i umûmîden emir alamıyacağını ileri sürdü. Cem'iyetin şimdiki hâlde fa'âl üç merâkiz-i muhtâresi olacak. Ve bunların yalnız bir mümessil-i umûmî ve başkumandanı bulunacaktır. O da sizsiniz. Mustafa Kemal Anadolu, Halil ve Sâmi Kaşgar ve Cemal Paşalar Afganistan için merâkiz-i muhtâre teşkil etmişlerdir. Berlin'den gelen hey'et yalnız propaganda hey'eti olarak icrâ'-i fa'âliyet edecek ve ayrı nizâmnâme ve bütçesi olacaktır.

Şimdi hâlde tevhîd edilen Afgan ve Kaşgar merâkiz-i muhtâresi mümessil-i umûmî ile me'mûr-i siyâsînin ma'âşlarını te'mîn ediyorlar. Propaganda hey'eti kendi ma'âşatını kendi verecektir. Binâen-aleyh sizin ve benim ma'âşlarım verilmiş bulunuyor. Geleceklerin bütçeleri için tekrâr para isteyeceğim. Afganistan'dan vukû' bulan talebimize bir cevâb çıkmamıştır.

1063 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 112. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1064 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 116. Muhiddin Birgen, "Kasım 1914'te *Tasviri Efkar* gazetesinde *Cihat* fikrini destekleyen, savaşı kışkırtan yazılar yazan bir gazeteci ve Osmanlı Matbuat Cemiyeti'nin (kuruluşu 1917) kurucusudur."

Protokolü olduğunuz hâlde mes'eleyi daha iyi anlayacaksınız.

Protokol

İslâm İhtilâllar Cem'iyet-i İttihâdı Merkez-i umûmîsi Moskova'da bi'l-ictimâ' programa zeyl programı ol bâbtaki ahkâmını mu'addel olarak ber-vech-i âtî mukarrerâta hâvî protokolün Kongre ictimâ'ine kadar ma'mulün bih olmak kabûlünü ittifâk-ı ağır ile taht-ı karâra almışlardır.

Merkez-i umûmîyi teşkîl eden â'zâ bi'z-zât icrâ'-yi fa'âliyet etmek üzere birer tarafa çekilmiş olduklarından bu başlatılan harekât-ı ihtilâlîye netîce pezîr olarak, bir kongre akdedilinceye kadar Enver Paşa'yı mümessil-i umûmî ve başkumandan kabûl etmişlerdir. Enver Paşa icrâ-yi fa'âliyet eden merâkiz arasındaki münâsebâtı te'mîn ve hîn-i hâcette bu merâkize giderek, bi'z-zât teftîş-i umûra selâhiyettârdır. Harekât-ı askeriye es-nâsında başkumandanlık vazîfesini icrâya me'mûrdur. Bundan başka Merkez-i umûmîce Ziyâ Bey Kâtib-i mes'ûl ve me'mûr-i siyâsi olarak intihâb olunmuştur.

Şimdilik Enver Paşa ile Moskova'da bulunur ve hîn-i hâcette başka şehirlerde Cem'iyetin umûm-i siyâsîyesini idâre eder. Bu zevâttan başka veyâhûd mümessil-i ûmûmînin vekîlinden gayri Cem'iyetin işine Moskova'da müdâhale etmeye kimse selâhiyettâr değildir. Muhtâr merâkiz şimdiki hâlde güçtür. Anadolu, Afganistan, Kaşgar bundan başka Cem'iyetin muhtelif şehirlerde murahhasları vardır. Tal'at Paşa Berlin, Bahâ Bey Bakû mümessil-i umûmî ihtiyâç gördüğü yerlerde murahhas göndermeye salâhiyettârdır.

Meselâ Mısır, Arabistan ve sâ'ire gibi muhtâr merâkiz dahi murahhas i'zâmına salâhiyettârdır. Şu kadar ki, dâ'ire-i fa'âliyet-i hâricine göndereceği murahhasları mümessil-i umûmîye i'lâma mecbûrdur. Mümessil-i umûmî nezdinde istediği kadar müşâvir ve rüfekâ bulundurabilir. Bunların ma'âşât ve sâ'ir işi propaganda bütçesinden te'dîye olunur. Berlin'e gelecek hey'et sırf propaganda ile iştigâl eder.

Ve mümessil-i umûmînin karârlarına icrâ'-yi te'sîr edemez. Bu hey'et mümessil-i umûmînin riyâseti tahtında icrâ'-yi fâ'aliyet eder. Cemal ve Halil Paşalar hey'eti ma'âşâtı tevhîd edilmiştir. Merkez-i umûmîce ma'âşât ve sâ'ir sûretle kararlaştırılan esâsât ber-vech-i âtî değiştirilmiştir.

Kumandanlar, harekât-ı ihtilâlîye müdîrân: mes'ûlesi, me'mûrîn-i siyâsîye ellişer, hey'et-i müşâvere kırkar ve murahhaslar otuz lira alır.

Murahhasların listesi yapıldı. Bunların adedi kırkı mütecâviz olmayacaktır. Harekât-ı ihtilâlîye müdürü olarak, yalnız Sâmi Bey vardır. Me'mûr-i siyâsî de bendeniz. Bedri ve Azmi Beylerin Hey'et-i müşâvere olmasında arkadaşlar ısrâr ettiler.

Binâen-aleyh Talat Paşa ve rüfekasına ve buraya gelecek zevâta lütfen bu vechile ma'lûmât i'tâ' buyurulmasını Merkez-i umûmî â'zâları istirhâm ediyorlar. Propaganda hey'eti bütçesini ayrıca kendisi ta'yîn edecektir. Yalnız Mısırlı Fu'âd'ın bu hey'etten ihrâciyle bizimle çalışması tenşît ediliyor. (Hey'et-i idâre gibi) üç kişiden mürekkeb hâva- dis bundan ibârettir.

Anadolu Sarıkamış'ı almıştır. Daha ileri gidilmemesi Karahan tarafından tavsiye edilmiştir. Ma'mâfih ordu yürüyor. Bâkî arz-ı ta'zîmât eder ve teşrifînize çâr çeşm ile intizâr ederim efendim.[1065]

17 Ekim 1920. Trabzon'daki Yenibahçeli Çerkes Şükrü (Oğuz), Berlin'deki Enver'e mektub gönderdi: *Trabzon civan sahib-i nüfuz eşhası [sözü geçen şahıslar] umumen bizim elimizdedir. ... Topal Osman Ağa bize merbuttur [bağlıdır]. ... Emirlerinizi Ankara'da Eşref, Eyüp Sabri vesaireye yazdım. ... Erzurum'da Kazım Karabekir Paşa'dan da tamamıyla muavenet [yardım] göremiyoruz. Biraderle Küçük Talat bir gün evvel Sarıkamış'tan buraya hareket ettiklerini telgrafla bildiriyorlar. ... Yaverim Bekir Efendiyi gönderiyorum. Nezdinde bir şifre var. Bu şifre Nuri Paşa, Kazım* [Orbay] *Bey ile Eyüp Sabri Beyler'den başka kimsede yoktur. emirlerinizi bu şifre ile telakki ederiz. Lazistan Teşkilat-ı Mahsusa Kumandanı Sabık Yaveriniz Şükrü*.[1066]

[1065] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 112-114.
[1066] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 322.

Moskova'daki Cafer Tali (İbrahim Tali Öngören), Berlin'deki Enver'e mektub gönderdi:

Muhterem Paşa Hazretleri

Moskova 17 Teşrîn-i evvel 1336

13 Teşrîn-i evvelde giden kurye ile bir arîza takdîm etmiş ve bunda ba'zı husûsat hakkında izâhat vermiştim. Bu varakpâremde onları muhtasaran tekrâr yazıyorum. Seyfi Bey'le Kâmenef'e gitmiştik. 15.000 Avusturya tüfengi beherine 2 bin fişenk, her topa bin mermi olmak üzere üç bataryalık Fransız topu ile 1 milyon Alman fişengi verecekle- rini ve bu ayın nihâyetine kadar bunları Rostof'a sevk edileceğini va'd etti. Üç günde bir topçu müfettişliğinden ta'kîb ediyorum. Onbeşte henüz altıyüz tüfengin vagonlara tahmîl edildiğini, toplar ta'mîr edilmekte ve ayın sonunda hazırlanacağını söylediler.

Tüfenkler m-a-n-i-h-r ve 8 mm. kutrunda imiş. İtalya'da bunların fişengi bulunacağını ümid ediyorum. Tayyâre istedim. Şimdilik mümkün değil, dediler. Ta'kîbde kusur etmiyorum. Lâkin ileri götürmek mümkün değil. Seyfi'den Rostof'tan mektûb aldım. Orası da karşık. Ne geldiği, ne sevk edildiği belli değil. Akdemce sevki söylenilen 4 toptan orada hiç ma'lûmât yok. Burası da vagon numarasını bilemiyor. Bakalım nerede bulunacak.

6 Teşrîninde Novoselim'de muhâbere ettiğini ve Iğdır civârına geldiğini Karahan'dan haber aldık. Telâş ediyorlardı. 2 gün sonra beni çağırttı. Ve ordunun tevakkufu îcâb ettiğini Komite santral karârıyla ifâde etti.

Ordu akdemce görüştüğümüz hattan ileri gitmeyeceğini ve tevakkuf için birşey yaz- mak salâhiyetinde olmadığımı söyledim. İngiliz ve Fransızlarla Gürcüler müttehiden hareket ederlerse mu'âvenet edemeyeceklerini söyledi. Bu zâten ma'lûm, dedim. Binâ'en-aleyh Ordu da ona göre hareket eder. Yalnız mu'âvenet edemeyeceklerini bilâ-mütâla'a Kâzım Karabekir'e yazdım.

Propaganda için bir rapor verelim dedim. Muvâfakat ettiler. 3-4 gün sonra (13) İzvestiya'da güyâ Tiflis'ten alınmış ma'lûmât gibi yazdılar. Pek tuhaf hâlet-i rûhiye. Erivan Hükümeti pek tasallûb olunuyor.

Halil Paşa, Sâmi, İbrahim Efendi, Hayretî Bey 15'te hareket ettiler. Taşkent'te kala- caklar ve orada hâle göre hareket edecekler. Ali Bey ahvâl-i sıhhiyesine mebnî gitmedi. Trabzon'a kurye olarak gidecek. Belki avdet etmez.

Para husûsunda yanlış olmamıştır. İlk karâra Azmi Bey yanında i'tirâz etti. Vâlide ve pederine de baktığını ifâde etti. O sûretle hesâba mecbûr oldum... Yaklaşık Azmi Bey'e verilecek mikdârdadır. Zât-ı âlîlerine 266 hesâbı takdîm edildi. Halbûki para 286'dır. Azmi Bey için 6 aylık 60 adet verilecektir. O sûretle tashîh buyurulmasını ricâ ederim.

Kızıl Rus Ordusu içün eşyâ i''ânesi topladılar. (H-v-t-n) bizlerden de istedi. Arkadaşlar birşey verecek hâlde değildiler. Yeni bir çift potinimi verdim. Burada bıraktığınız sarı ve Sâmi Bey'in verdiği potinleri almaya mecbûr oldum. Avdette ona göre tedârikleri avdet etmek üzere arzediyorum.

Kâzım Paşa'dan bir mektûbunuz vardı. Ziyâ Bey'e veririm.

Sultân Efendi Hazretlerine arz-ı ta'zîmât ederim. Sultân Efendi ile Kâmil ve Ertuğrul Beylerin gözlerinden öperim. Tal'at Paşa'ya arz-ı hürmet eder öperek, avdetinize intizâr ederim efendimiz.

Ca'fer Tâli'[1067]

Trabzon'daki Teşkilat-ı Mahsusacı Şahin, Berlin'deki Enver'e mektub gönderdi:

Beyefendi erken hareket ettiğinden
mektub acele yazıldı. Afv buyurmanızı
ricâ ederim.

Trabzon 17 Teşrîn-i evvel 1336

[1067] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 114-115.

Muhterem Paşam

Ra'ûf ile birlikte gönderilen mektubunuzu Kemâl-i ihtirâmla aldım. Keşif buyurduğunuz ve Ra'ûf'a söylediğiniz gibi oradaki hey'et silâh ve paraları emniyet edüp verdiklerinden Ra'ûf'un Rusya'dan avdeti teşkîlâtımıza mâddeten menfa'at te'mîn edemedi. Parasızlık dolayısıyla henüz teşkîlâtımızı yapamıyoruz. Fakat buradaki ahvâl ve vaz'iyetimiz iyidir. Trabzon civârı sâhib-i nüfûz eşhâsı umûmen bizim elimizdedir.

Bunlardan en ziyâde iş görecek olan Topal Osman Ağa bize merbûttur. Kendisini bir mektubla taltîf buyurmanızı ricâ ederiz. Emirlerinizi Ankara'da Eşref, Eyüb Sabri ve sâ'ireye yazdım ise de, gerek münâkalâtın adem-i intizâmı ve gerekse arkadaşların atâleti dolayısıyla henüz cevâb alamadım. Erzurum'da Kâzım Karabekir Paşa'dan da tamâmiyle mu'âvenet göremiyoruz. Memleketin ahvâlini müdrik, nâfiz nazarlar kâmilen uykundadır. Birâderle Küçük Tal'at bir gün evvel Sarıkamış'tan buraya hareket ettiklerini telgrafla bildiriyorlar. Bunların vürûdüne pek ziyâde intizâr ediyoruz. Hemşirenize Medîhâ Hânım Efendi 2 mahdûmu ile burayı teşrif buyurarak esbâb-ı istirâhatleri te'mîn edilmiştir. Kâzım Bey'den aldığım telgraf üzerine Erzurum'a azîmetleriyle iştigâl edeceğim.

Her husûsça mahrem emirlerinizi telâkkî etmek ve kabilse bir mikdâr da tahsîsât ile avdet etmek üzere yâverim Bekir Efendi'yi gönderiyorum. Nezdinde bir şifre vardır. Bu şifre Nuri Paşa, Kâzım Bey ile Eyûb Sabri Beylerden başka kimse de yoktur. Münâsib vâsıtalarla emirlerinizi bu şifre ile telâkkî ederiz. Kendisi 4 senedir nezdimde bulunduğundan bu harekâtın da başından nihâyetine kadar bütün safahâtında berâberimizde bulunduğundan her husûsça ma'lûmâtı hâ'izdir. Tafsîlât alabilirsiniz. Vaz'iyetimizi de arz ettimse de, ona dâ'ir de Bekir Efendi ma'lûmât verebilir. Harekâtımız hakkında emr-i devletleriyle ta'lîmâta intizâr eyler. Ra'ûf ve sâ'ire arkadaşlarımla birlikte Kemâl-i ihtirâmla ellerinizden öperiz efendimiz.

Lâzistan Teşkîlât-ı Mahsûsa Kumandanı Sâbık Yâveriniz Şâhin[1068]

18 Ekim 1920. Mustafa Kemal, enternasyonal cereyanı kontrol altına alabilmek için resmî *Türkiye Komünist Fırkası* (rTKF) kurdurdu.[1069] *"Milli vahdeti" sağlamak için "Allah'ın inayetiyle" kurulmuştur*:

Resmi TKF'nin Katib-i Umumisi Hakkı Behiç olmuş ve İttihatçıların önde gelenlerinin hepsi merkezi-i umumide yer almıştır. "30 kişiden mürekkep bir merkez-i umumisi, dokuz kişilik bir müessis heyeti, teşkilat, arazi, köylü, amele, sanayi, umuru askeriye ve propaganda şubeleri" olan resmi TKF'nin üyeleri arasında şu ünlü isimler bulunmaktadır: Türk Marks'ı Kör Ali İhsan, Celal (Bayar), Hakkı Behiç (Bayiç), Yunus Nadi, Muhiddin Baha (Pars), Dr. Tevfik Rüştü (Aras), Besim Atalay, Hamdullah Suphi, İsmail Suphi Soysallıoğlu, Eyüp Sabri (Akgöl) ,

[1068] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 116. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1069] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 248. "Bu parti bir kaç amaca hizmet etmekteydi. İlk olarak Sovyetlerle ittifak yapma çabasında olan Ankara Hükümeti tarafından, Bakü'de 1-10 Eylül tarihleri arasında toplanan Doğu Halkları Kurultayı'nda konuşan Zinoviyev'in kurulmasını istediği parti böylece kurulmuş oldu. İkinci olarak bu parti sayesinde *komünistlik* Mustafa Suphi ve yoldaşlarının tekelinden hükümet kontrolüne alınmış olacaktı. Üçüncü olarak hem daha önce Yeşil Ordu Cemiyeti'nde yuvalanmış olan Talat ve Enver Paşa'ya bağlı İttihatçılar, hem de Anadolu'daki komünistlerin denetlenmesi mümkün olacaktı. Eğer Mustafa Kemal böyle bir parti kurdurmasaydı, Enver Paşa kurduğu partiyle Anadolu'da siyaseti ele geçirme girişiminde bulunacaktı." Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 370. rTKF'nin "meşrutî fakat şedid bir merkeziyet"çi nizamnamesinin, "hâkimiyet-i milliyeyi rençber, asker, amele ve erbab-ı ücurattan ibaret olan milletin ekseriyetine irca" maksadlı siyasî programının ve millî komünizmi vaz edici beyannamesinin tam metinlerini okumak için müracaat ediniz: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 38-50. Yeşil Ordu Cemiyetine nazaran rTKF'nin fevkalâde laik (madde 32: *Umur-u diniye ve mezhebiyede TKF'nin mesleği hissiyat-ı diniye ve mezhebiyeye ihtiram etmektedir*) bir yapı arz ettiği söylenebilir zira İslâmiyet kelimesi, 64 maddelik siyasî program metninin sadece 33'üncü maddesinde (*İslâmiyetin sosyalizmi tamamiyle tesis eden esasları neşr ve tamim olunarak, komünistliğin bir fazilet-i diniye ve ahlâkiye olduğu ispat edilecektir*) zikredilmekte, sosyalizm ve komünizm İslâmiyete faik telakki edilmektedir. Ezcümle, millî komünist bir program arz-ı endam ediyor. Ayrıca, hatırlanacak olursa, Doktor Fuad Sabit'in (Ağacık) Çiçerin'e takdim ettiği 24 Mayıs 1920 tarihli muhtırası tatbik olunuyor, İslâmiyetin yerine milliyetçilik ikame ediliyor gibidir.

Mahmut Esat Bozkurt, Kılıç Ali, (Topçu) İhsan (Eryavuz) , Refik (Koraltan) ve İbrahim Süreyya (Yiğit), Dr. Adnan (Adıvar).[1070]

Bu partinin ileri gelenleri arasında Tevfik Rüştü [Aras], Mahmut Esat [Bozkurt], Yunus Nadi [Abalıoğlu], Kılıç Ali, Hakkı Behiç [Bayiç], İhsan [sonradan Bahriye Vekili olan "Topçu İhsan" Eryavuz], Refik [Koraltan], Eyüp Sabri [Akgöl] ve Süreyya [Yiğit] gibi radikal fikirli meclis üyeleri bulunuyordu.[1071]

18 Ekim 1920'de Mustafa Kemal bazı yakın dostlarına, Ankara'da resmi bir komünist partisi (TKF: Türkiye Komünist Fırkası) kurmaları ve bu parti aracılığıyla Komintern'e katılma başvurusunda bulunmaları direktifi verdi. Komintern bu başvuruyu geri çevirdi. Ama bunun önemi yoktu; girişim açıkça Sovyet yardımını sağlama almaya yönelikti -kukla bir parti her ne kadar alışılmadık bir yolsa da. Resmi parti Bolşevizmi tamamıyla bir Rus deneyimi olarak tanımladı; bu yüzden o Bolşevik olma iddiasında değildi. Öte yandan, kendini komünist olarak tarif etmesine karşın, bu, sınıf mücadelesi temeline dayanmayan, zengin ve fakirleri yabancı zalimlere karşı savaşta birlikte örgütlemeye yönelik ve "Anadolu'ya özgü bir rejim" hedefleyen çok tuhaf bir komünizm anlayışıydı. Bu, "komünizm" etiketi altında, Sovyet devletini duygusal anlamda etkilemek amacıyla kullanılan tipik bir popülist söylemdi.[1072]

TKF'nın "muvazaa partisi" diye adlandırılagelmesi pek yerinde değildir. Danışıklı bir oyunla, Anadolu mücadelesini Bolşevik olmuş gibi göstermek şöyle dursun, Bolşevik modelinin Türkiye'de uygulanamayacağı ısrarla öne sürülmüştür. Hükûmetin resmi gazetesî olan *Hâkimiyet-i Milliye*'de, yurdumuzdaki komünistlik akımları ikiye ayrılmakta ve bunlardan bir bölümünün saf ve samimi olduğu (Yeşil Ordu'nun resmî TKF'na gidecek kolu), ötekilerin ise (hafî TKP ile Yeşil Ordu'nun THİF'na gidecek kolu) şarlatanlığa ve entrikacılığa dayandığı ileri sürülmektedir. Fakat, "Herşeyden evvel her türlü sui tefehhümata mâni olmak için şunu haber verelim ki, *Hâkimiyet-i Milliye* bu ceryanlar arasında en ileri gideninin önünde bulunmayı, yahut daha açık bir ifade ile dünyanın sade manzarasını değil, hatta temellerini de değiştirmeye doğru giden komünizm hareketinde icap ederse azamî programın dahi müdafii olmayı bugün değil, çoktan beri mesleğine kaydetmiş bulunuyor. *'Hâkimiyet-i Milliye'* Tanzimatçı ruhlu taklit bir komünizmin değil, Türk ve Anadolu bünye-i içtimaiyesinin istediği hakiki ve feyyaz bir komünizmin müdafiiliğini yapmayı Türkiye'yi hakikaten bir selâmete çıkarmak işinin esası ve temeli addeder."[1073]

Dahiliye Vekâletinden vilâyetlere yapılan bir tamimle Komünist Fırkası'nın resmen teşekkülü haber verilmiş ve Yeşil Ordu'nun bu fırkaya inkılâp ettiği bildirilmiştir.[1074] Mustafa Kemal de Çerkes Edhem'e tarihsiz bir mektub gönderdi: *Muhterem Ethem Beyefendi, Üçüncü Enternasyonal'e bağlı olarak Ankara'da bir umumî merkez kuruldu. Bu cemiyet-i merkeziyeye, ben, sen ve Refet bey de alındık. Yeni Dünya gazetesi işte bu cemiyetin fikirlerini yayacaktır... Hazırlanmakta olan program tamamlandığı anda size de gönderilecektir... O zaman okur ve derhal icap eden merkez ve mevkilerde, şubeler açılmasına lütfen himmet ve delâlet buyurursunuz. Sıhhat ve afiyet muhterem yoldaş*.[1075]

Mustafa Kemal Paşa, Halk Zümresi'nin Yunus Nadi, Hakkı Behiç, Eyüp Sabri, İbrahim Süreyya, Refik [Koraltan], Muhittin Baha ve Dr. Adnan gibi radikal bazı üyelerini daha ileriye itmek ve iyice sınırlayıcı olması için adını da koyarak, yanlarına [Sabataycı] Dr. Tevfik Rüştü, Mahmut Esat, Kılıç Ali, "Topçu" İhsan gibi (yine hep İttihatçı olan) kendi yakınlarını katıp bu partiyi oluşturmuştur.[1076]

1070 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 281. "Astahov, İstiklal Mahkemeleri'nden *Türk ÇEKAsı*, Başkanı İhsan Bey'den ise *Türk Cerjinskisi* (Feliks Cerjinski-ÇEKA'nın Başkanı) olarak bahseder." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 92, dipnot 134.

1071 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 31. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1072 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 133.

1073 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 32.

1074 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 16.

1075 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 16, dipnot 29.

1076 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 27, dipnot 41. İktibasdaki "[Sabataycı]" ifadesi tarafımıza aiddir.

TBMM Hariciye Vekâleti siyasî müşavirlerinden Yusuf Hikmet (Bayur), Arı İnan'la gerçekleştireceği mülakatında şunları ifade edecektir:

A. İ. [Arı İnan, annesi Afet İnan'a müteveccihen:] - Siz biliyor musunuz ki, Hikmet Bey de Türkiye'deki Komünist Partisi'ne üye oluyor.

H. B. [Hikmet Bayur] - Hepimiz olduk. İnönü, Ali Fuat Cebesoy, Celal Bayar. Atatürk'ün kurduğu Komünist Partisi.

Afet İ. - Tevfik Rüştü Aras.

H. B. - O bizim kurduğumuz partinin temsilcisi olarak Moskova'ya gitti.

Afet İ. - Siz gitmediniz mi Moskova'ya hiç?

H. B. - Ayrılacak gibi değildim. Tek adamdım ben çok zaman. [Tevfik Rüştü] Moskova'ya giderken o koca bir kalpak yaptırmış, ama böyle pek köylüce. Bu bizim kurduğumuz o Komünist Partisi'ni Komünist Enternasyonel'e sokmak istiyor. Olmuyor. Prensipleri vardı. Bu böyle kabul edilmiştir diyorlar. Komünist Enternasyoneli burjuva demokratik partilere, yani sömürgelerde emperyalizmle mücadele eden demokratik burjuva partilerini destekleyebilir. Şu koşulla ki, bunlar da komünistliği uydurma olmayan bir partinin varlığına müsaade etsinler. O partinin vazifesi de, burjuva demokratları devirmek olacaktır. Yani görüyor musunuz daire-i faside (kısır döngü).

[..] A. İ. - Peki Atatürk resmî Komünist Partisi'ni niye kurdu Türkiye'de?

H. B. - Onu uzun uzadıya izah eder Ali Fuat Paşa'ya yazdığı telgrafta. Der ki: Her taraftan propaganda yapıyorlar. Karadeniz kıyılarımıza adamlar gönderiyorlar, şunu yapıyorlar, bunu yapıyorlar. Bir çok da inanan oluyor. Biz istedik ki, dümen kendi elimizde olsun. Ve bu işi biz idare edelim. Bu maksatla bir parti kurduk. Kim komünizme yaklaşıyorsa, gelsin bu partiye girsin. Bu partinin içinde sahiden komünistler de vardır. Nasıl ki, bir baytar Salih vardır, komünistti, sahici komünist (Hacıoğlu Salih, resmi TKF'ında yoktu.). Nasıl ki, İnönü, Ali Fuat Cebesoy, ben, Celal Bayar hepimiz vardık. Anlıyor musunuz? [..]

A. İ. - Kazım Karabekir Nazım'ı [Hikmet] da sonradan hapsettiren insanmış duyduğuma göre.

H. B. - Evet. Başlangıçta o [Kâzım Karabekir] da Komünistti. Herkes başta Komünistlere taraftardı. Herkes. Yani Atatürk, Karabekir, Yusuf Kemal -ki Türkçüdür-, Bekir Sami -ki Çerkezdir- o yüzden Rusların aleyhindedir. Hepsi Komünizme taraftardır, çünkü onlar [Sovyet Rusya ricali] mazlum milletlere istiklal vereceğiz teranesini söylüyorlardı. Başlangıçta da inandırıcı vaziyetler olmuş ama, sonra anlaşılmış ki, hepsi milleti avlamak için bir tuzaktır, herkes aleyhine dönmüştür. Kazım Karabekir de onlardandır.

A. İ. - Şevket Süreyya Bey buraya Komünizm propagandası yapmak için gönderilmiş.

H. B. - Hapse girdi.

A. İ. - Ama sonra çıkıyor ve devletin en yüksek kademelerinde görev yapıyor.

H. B. - Hepsi öyle. Şevket Aziz Kansu komünistti. (Prof. Şevket Aziz Kansu. A.İ.)

A. İ - Ama o öyle bir görevle gönderilmiş birisi değil.

H. B. – Onun [Şevket Süreyya Aydemir'in] görevle gönderildiği ne malum?

A. İ. - Kendisi bana söyledi.

H. B. - Ama hükûmete söylememiştir ya, o yüzden çalışmıştır.

A. İ. - Ama belli olmamış mıdır ki, o devirde ne bileyim?

H. B. - Hayır. Yaptı yaptı tahammül edildi. Ondan sonra toptan yakalandı.

A. İ. - Fakat sonra en yüksek görevler verilmiş. Acaba bu hani bizim tarafımıza çekmek için yapılmış bir şey mi?

H. B. - Şimdi, Cevat Emre komünistlerin muteber adamıydı. Her giden Türk ondan birşey alırdı. Yani Rusya'ya giden evvela bir onu görür şeyderdi yani. Bu işe yarar mı yaramaz mı? O derece mevki sahibi idi. Mustafa Suphi öldürüldükten sonra aleyhte yazmadığını bırakmamıştır. Nutuklar çekmiştir.

A. İ. - Kim Cevat Emre mi?

H. B. - Cevat Emre. O. İşte Şevket Aziz Kansu, onun ağabeyisi, daha Nurullah Sümer -sonra Hariciye Vekili oldu- (Burada bir yanılma var. Nurullah Sümer, İkinci Saraçoğlu Kabinesi'nde Maliye Günaltay Kabinesi'nde Devlet Bakanı) o da komünistti. Ne bileyim böyle daha bir çokları. Şevket Aziz Kansu'nun ağabeyisi (Nafi Atıf) Halk Partisi Genel Sekreteri oldu. Bunlar imana geldiler. Ama bazısı böyle tamamiyle bıraktı, bazısı komünist olmayarak, solda gene çalıştı. İşte Şevket Süreyya gibi. Çalıştı ama, öyle yani ne bileyim solcuydu. Yani istenildi ki, adamsızlıkta adamları kazanalım. Cevat Emre bütün iç yüzünü anlattı Atatürk'e. Mebus oldu, şu oldu bu oldu. Yani Türklük bakımından ilerlemiş bir adamdı. İşte bütün bildiğini anlattı, o bakımdan hizmet etti.[1077]

Sovyet Rusya'ya merbut Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası katib-i umumisi *Salih Hacoğlu'na göre resmi TKF iki nedenle kurulmuştur: "ilki hükümetle Rusya arasındaki münasebatın gayri samimi olduğunun meydana çıkması; ikincisi gizli komünist partisinin bir ihtilal yapma ihtimali"*.[1078]

Mustafa Kemal, Türkiye Komünist Fırkasının teessünü Ocak 1921'de Upmal'e izah edecektir:

Benim bulunmadığım sıralarda, bizim burjuvalar Rus komünizmi aleyhinde tam bir fırtına koparmışlar. Bunu duyunca geldim ve dedim ki: "komünizm toplumsal bir meseledir. Komünizmin mahiyeti ilmi olarak tesbit edilmiştir. Ona karşı zor kullanılması sadece hareketin büyümesine yarayacaktır. Dolayısıyla, halkın komünizmi tanımasına imkan sağlamak, sonra halkın görüşünü sormak gerekir. Bu amaçla Türkiye'de Türk Komünist Fırkası'm kurdum. Görevi komünizmi şartlanmıza tatbik edilebilme bakımından ilmi olarak açıklamaktan ibarettir. Söz konusu parti, devlet denetimi altındadır.[1079]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi ise Kasım 1922'deki bir beyanatında Türkiye Komünist Partisinin kuruluş esbab-ı mucibesine dair şunları ifade edecektir:

1920'de Upmal geldiğinde onun ısrarı ile biz komünist partisi kurduk, o buna *resmi parti* dedi, kabul etmedi ve kendi partisini [*Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasını*] kurdu ve bu partiye komünist olmayan ve olması imkânsız, işleri ayyuka çıkmış değişik adamlar girdi. Örneğin Nazım Bey. Bu adamlar işçi bile değildi. Biz böyle bir partinin faaliyet göstermesine izin veremezdik. Çünkü onlar milli mücadele yürütmemize engel oluyor ve gericilerin bize karşı savaşına güç veriyor. Upmal'ın gitmesi gerekti. Hemen onun ardından gelen Mdivani, bize Sovyet hükümetinin Türkiye'ye komünizm sokulmasına olumlu bakmadığını ve buradaki komünistlerle ilişkide olmayacağını söyledi. Biz bundan memnun olduk ve ilişkiler düzeldi.[1080]

Mustafa Kemal'in birden fazla yüzü bulunuyor:

Mustafa Kemal'in hedefine ulaşması için dikkatli yürümesi gerekiyordu. Bolşeviklerden malzeme desteği alırken, bir yandan onları hem ülkesinden uzak tutmak hem de 1878'de Ruslara yitirilen ve Bolşeviklerin sahip olmak istedikleri toprakları geri almak istiyordu. Karşılığında Türklerin Azerbaycan'da, Ermenistan'ın kalan kısmında ve biraz küçülmüş Gürcistan'da Sovyet iktidarını tanıyacağını bildiriyordu. Bolşevikleri biraz daha yatıştırmak ve Türkiye'nin kendi Marksist devrimcilerini ele geçirmek için Ankara'da bir "halk hükümeti" kuruyormuş gibi davrandı. Marksist sözlüğünde "halk hükümetinin" anlamı kapitalizmden sosyalizme geçişin kabul edilebilir bir aşamasıydı. Millet Meclisi'ni ayrıntılı bir İslam ayiniyle açan, milliyetçilerin sadakatini padişaha ilan eden Mustafa Kemal, yalnız bir kez kullandığı ve bir daha asla kullanmadığı tanımla "halk hükümetinin" programını milletvekillerine sundu. "Türk ulusunu emperyalizmin ve kapitalizmin baskısından ... Tanrı'nın yardımıyla kurtarmayı" amaçlayan program, 18 Ekim 1920 tarihinde Millet Meclisi tarafından

1077 Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, 1997, s. 300-301, 339-340, 342-343. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler ve vurgu tarafımıza aiddir.
1078 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 284.
1079 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 285.
1080 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 284.

> oybirliğiyle kabul edildi. Elbette hiçbir zaman uygulamaya konulmadı ama hem yurtiçinde hem de yurtdışında amacına ulaştı ve bazı izler bıraktı.[1081]

19 Ekim 1920. İspanya'nın İstanbul Temsilcisi Juan Servert, İspanya Dışişleri Bakanına rapor gönderdi: *Zafer alanında görülen gasp ve insanlara verilen diğer zararlar; Mustafa Kemal'in taraftar kaybetmesinin diğer bir sebebidir*.[1082]

20 Ekim 1920. Mahmut Goloğlu, Trabzon'daki İTC merkez komitesi bağlılarının teşkil ettiği "İskele Hükümeti" ile Ankara'daki TBMM Hükümeti arasında cereyan eden mücadeleyi şöyle mevzubahis ediyor:

> Halil Paşa'nın Trabzon'a gelmesiyle en yüksek noktaya varan kuşku ve kuruntu ile, Ankara çevreleri ve Kâzım Karabekir Paşa bir yandan gazetelerle İttihatçılar aleyhine yayınlar yaptırıyorlar, bir yandan da asker-sivil, yakın-uzak Enver Paşa ile herhangibir ilgisi, ya da bağlılığı olanları saptamaya ve zararsız hâle getirmeye çalışıyorlardı. Orduda Enver Paşa'yı sevip sayan ve ondan yana olan çok subay vardı. Örneğin Trabzon'daki Tümen Komutanı Nuri Bey'in Enver Paşa'ya bağlılık ölçüsüne varan saygısı vardı. Alay Komutanlarından eski Teşkilât-ı Mahsusa'cı Yenibahçeli Şükrü Bey, Enver Paşa'nın eski yâveri idi. Şükrü Bey daha önce bu bölgeye gelmiş, Enver Paşa'nın Dünya Türk ve İslâm Birliği amacı için meydana getirdiği Teşkilât-ı Mahsusa adlı gizli örgütü burada da kurmuştu. Müdafaa-i Hukuk başkanı olan Barutçuzade Ahmet Efendi de bu örgütün Trabzon temsilcisi olmuştu. Şükrü Beyin kardeşi Nail Bey, İttihatçıların ileri gelenlerindendi, yurt dışına çıkmış, sonra Küçük Talât Bey'le birlikte memlekete dönmüş, 20 Ekim 1920 günü Küçük Talât Bey'le birlikte Erzurum'a varmıştı. Ve Nail Bey Trabzon'dan evli idi. Trabzon'daki Enver Paşacıların Ankara'daki adamları ise, Trabzon'dan Batı Cephesi'ne giden Üçüncü Tümenin Komutanı Albay Halit Bey (Deli Halit Paşa) idi. Çünkü Halit Bey de Enver Paşa'nın kurduğu Teşkilât-ı Mahsusa'dandı ve bu örgütü kurması için Yenibahçeli Şükrü Bey'i Trabzon'a göndermişti.[1083]

21 Ekim 1920. *21 Ekim 1920 tarihinde Samsun'da bulunan 3'üncü Kolordu Kumandanı Selahaddin Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen telgrafta özetle Osman Ağa'nın yaptıklarının endişe verici olduğu belirterek tutuklanmasını ve adamlarının silahtan tecrit edilmesinin veya bir müddet Ankara'ya gönderilmesinin uygun olduğuna yer verilmiştir*.[1084]

Sabık İttihadçı Kapancızâde Hamid, *Nisab-ı Müzakere Kanunu* mucibince ya mebusluğu ya memuriyeti tercih etmeliydi. Trabzon Valiliğini tercih eden Hamid'in mebusluktan istifa dilekçesi genel kurulda kabul edildi. Hamid, TBMM'deki kumandan tahakkümünden, İttihadçı yöntemden ve Bolşeviklik furyasından fevkalâde rahatsızdır. Mebusluk devresine ilişkin şu hususları hatıratına derc etmiştir:

1081 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert MacNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 244.

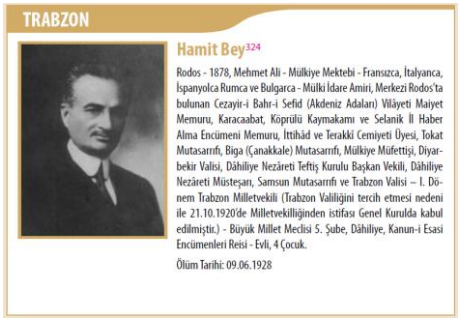
1082 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 324-325.

1083 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 532.

1084 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Ebis No: 01001569, Belge No: 537360, Ek No: 4; Aktaran: Murat Bıyık, *Topal Osman Ağa'nın Hayatı ve Bibliyografyası* [Yüksek Lisans Tezi], 2022, s. 68-69.

Yetmiş Bin Kişilik Rus Ordusu

Bir gün rahatsızlığım dolayısıyla Meclis'e gitmemiştim. Akşam toplantıdan dönen arkadaşlarımdan Veysel Rıza Bey ve Sıddık [Mumcu] Bey, "*Bayezit'e 70.000 (yetmiş bin) kişilik bir Bolşevik ordusunun dahil bulunduğunu*" haber verdiler. Evvelâ 70.000 (yetmiş bin) kişinin naklindeki müşkülâtı, sonra da aradaki Bolşevik olmayan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı göstererek maddeten imkansızlığından bahsettiğim zaman arkadaşlarım karamsarlığıma verdiler. Yüksek makamlardan telkin olunan bu hülya ile birkaç gün oyalandılar. Sonra, bu söylentinin Bolşeviklik âleminden bir iki yüz süvari ile firar eden Nuri Paşa'nın sığınmasından galat olduğu anlaşıldı. Mantık sınırını aşan bu propaganda bize, muhalif vaziyet almak mecburiyetini ihsas eyledi. Onun için biz de, memleketimizin muhtaç olduğu sermayeye harp ilânını ifade eden Bolşevikliğe karşı mücadeleye ve bu rejimin yardakçılarına rast geldiğimizde çatmaya başladık.

TRABZON

Hamit Bey[324]

Rodos - 1878, Mehmet Ali - Mülkiye Mektebi - Fransızca, İtalyanca, İspanyolca Rumca ve Bulgarca - Mülki İdare Amiri, Merkezi Rodos'ta bulunan Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) Vilâyeti Maiyet Memuru, Karacaabat, Köprülü Kaymakamı ve Selanik II Haber Alma Encümeni Memuru, İttihâd ve Terakki Cemiyeti Üyesi, Tokat Mutasarrıfı, Biga (Çanakkale) Mutasarrıfı, Mülkiye Müfettişi, Diyarbekir Valisi, Dâhiliye Nezâreti Teftiş Kurulu Başkan Vekili, Dâhiliye Nezâreti Müsteşarı, Samsun Mutasarrıfı ve Trabzon Valisi – I. Dönem Trabzon Milletvekili (Trabzon Valiliğini tercih etmesi nedeni ile 21.10.1920'de Milletvekilliğinden istifası Genel Kurulda kabul edilmiştir.) - Büyük Millet Meclisi 5. Şube, Dâhiliye, Kanun-i Esasi Encümenleri Reisi - Evli, 4 Çocuk.

Ölüm Tarihi: 09.06.1928

Fotoğraf. *Kapancızâde Hamid* (TBMM Albümü, 2010, c. 1, s. 60).

Bir gün Meclis karşısındaki bahçede, vaktiyle Refahiye kaymakam vekaletinde tesadüf eylediğim aciz memurlardan Vakkas Efendi, elindeki manâsız bir broşürü okuyarak etrafına topladığı bazı kimselere propaganda yapıyordu. Tahrikâtın bu dereceye kadar ayağa düşürülmesi sinirlerime dokundu. Adama, münakaşa nedeniyle etrafımıza toplanan aynı fikirdeki kişiler önünde bir ders vermeye mecbur oldum.

Hükümet, kendini beğenmiş bir tavır alarak muhalefetimizi yanlış yorumladı ve İttihatçıların uyguladığı bir yöntemle şahıslarımızda leke aramaya başladı.[1085]

23 Ekim 1920. *Enver, Roma'dan ayrılarak, 23 Ekim 1920'de Budapeşte'ye varmıştır*.[1086]

İttihadçı Kâzım (Dirik), TBMM Hükümetince Tiflis elçisi tayin edildi.[1087]

24 Ekim 1920. Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor. Hilmi oğlu Hakkı'nın mülahazası calib-i dikkatdir: *Türkiye Komünist Fırkası'nın faaliyete geçmesi için Rusya'nın para şeklinde olacak yardımı şart-ı evvel olmadığı da ihsas edilmeli. Bizim teşkilatımızı nakden kuvvetli isteyişimiz oyuncak şeklinde vaki olmamıştır. İstanbul'da ve memleketin her tarafında İngilizlerin binlerce paralar sarf ederek ameleyi elinde bulundurmaya çalıştıkları Anadolu'da hilafet vesaire namı altında propagandalar ile elyevm İstanbul hükümeti ile Anadolu hükümetinin uzlaşmak üzere olduğu bir zamanın da nazar-ı itibara alınması ve buna karşı ne suretle çalışmak icap ettiği Versay Muahedesinde ufak bir tadiline karşı Mustafa Kemal'in Antanta ue uzlaşmak ihtimaline binaen teşkilatın yaptığı işlere engel ve binnetice dünya inkılabı için uğraşan bir kısım için ne derece zarar olacağı (?) anlatılmalıdır*. [..] *Roma'da, İsviçre'de, Almanya'da İttihat ve Terakki rüesasının Anadolu hükümeti namına İngilizlerle uzlaşmak için uğraşmakta oldukları bunlardan Erkan-ı Harp kaymakamı Edip Servet, Atina sefir-i sabıkı Muhtar, Talat Paşa, Doktor Nazım, Necmettin Molla'ların bu uğurda çalışmaları gibi söyleniliyor*.[1088]

1085 Halit Eken, *Kapancızâde Hamit Bey*, 2008, s. 580-581.

1086 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 45.

1087 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 182. Manastırlı Kâzım Dirik, teğmenliğinden itibaren İTC mensubu idi. İttihadçı faaliyetleri mucibince Abdülhamid İdaresi tarafından yakalanacağını anlayınca Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna sığınmıştır: Orhan Dirik, *Babam General Kazım Dirik ve Ben*, 1998, s. 15-16; Aktaran: Gürsel Özgür, *Komutan ve Bürokrat Olarak Kâzım Dirik* [Yüksek Lisans Tezi], 2006, s. xxiii-xxiv.

1088 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 139-140.

25 Ekim 1920. Ankara'daki Mustafa Kemal, Berlin'deki İttihadçı lider Mehmed Talat'a mektub gönderdi: *Zâtıâlinizin Garp âleminde, bizim Anavatan'da ve diğer rüfekayı mesaînin de memeliki Şarkiyede mütevaziyen hareket ve gayret etmeleri memleketin halâsı ve milletin selâmeti için azamî derecede istifadenin şartı mukaddemidir*.[1089]

> Mustafa Kemal'in Talat Paşa'ya 25 Ekim 1920 tarihli, Cami Bey eliyle gönderdiği ilk mektup ile ikinci mektup arasında adeta bir nitelik farkı vardır. Birinci mektup uzun, tafsilatlı ve adeta eşitler arası bir ilişkiyi yansıtırken, ikinci mektup kısa, adeta talimat veren ve yukardan bir üslupla yazılmıştır. İki mektup arasında geçen sekiz ayda Mustafa Kemal İttihatçılarla eylem pratiğinden dersler çıkarmış olmalıdır. Mustafa Kemal'in bu tavrının nedenlerine bir iki örnek vermek gerekirse: 1) İttihat ve Terakki'nin doğrudan kontrolü altındaki Ege bölgesi ve Karakol'un tutumu; 2) Rauf'un ve Karakol'un İstanbul'da Meclis-i Mebusan dönemindeki Mustafa Kemal'i dışlayıcı ve hiçe indirgeyici pratiği; 3) Baha Sait'in imzaladığı ve Karakol'un Mustafa Kemal'e dayattığı anlaşma sayılabilir. Mustafa Kemal İttihatçılar'ın fırsatını buldukları ve iktidarı ellerine geçirdiklerinde kendisini nasıl dışarıda bıraktıklarını Meclis-i Mebusan çalışmaları sırasında görmüştür.
>
> Ayrıca Talat Paşa'ya karşı üslubunun değişmesindeki en önemli faktör, İstanbul'un basılmasıyla Karakol örgütünün yok oluşu; Ankara'da Meclisin açılması, Mustafa Kemal'in meclis başkanı seçilmesiyle iktidarını pekiştirmesi olmalıdır. Onlar yurtdışında iktidar mekanizmalarına uzak mültecilere dönüşürken, Mustafa Kemal mücadelenin yapıldığı mekanda her geçen gün daha fazla fiili liderliği yakalamaktadır.
>
> İttihat ve Terakki ile Mustafa Kemal arasında bir ittifakı yapılmasına rağmen, Mustafa Kemal yurtdışında onca İttihat ve Terakki üyesinden biri yerine 1920 Ekim'inde Roma'ya Anadolu'dan murahhas olarak Cami Bey'i göndermiştir. Bu tutumu Avrupa'daki İttihatçılar'ın fonksiyonlarının sıfıra indirilmesidir. Artık iktidar Mustafa Kemal'indir.[1090]

Budapeşte'deki Enver, Berlin'deki kardeşi Kâmil'e mektub gönderdi:

> Kardeşim Efendim
>
> İki gün evvel bir kaç gün Roma'dan Peşte'ye geldim. Size yazdığım şu mektûbu hâmil kurye ise bugün geldi. Mektûbu burada tekrâr açtım. Çünkü aynı iş için Ziyâ Bey'e size yazmasını Bakû'ya hareketim esnâsında kendisine söylemiştim. Ona yazdığınız cevâbı da dün Berlin'de aldım. Okudum.
>
> Binâ'en-aleyh mektûbuma cevâba hâcet yok. Ma'mâfîh şu bir kaç satırla ben size mahsus selâmlarımı gönderir muvaffakiyetler temennî ederim.
>
> Berlin'de gâyet mütenekkir olarak bulunuyorum. Ve ihtimâl bu kağıdımı aldığınız zamân hareket etmiştim. Şimdilik Moskova'da İslâm âlemini İngilizler âleyhine [? *Burada bir kelime oldukça silik (Yamauchi notu)*] gelişen İslâm Cem'iyetinde hep çalışıyoruz. Merkez-i umûmîsini Moskova'dan naklettim. Ve bu tarzda çalışmakda Bolşeviklerle mutâbık kaldık. Ayrıca Türkiye için para ve malzeme te'mîn ettik. Kendileri ilk mu'âvenet olmak üzere bir milyon altın ve bir milyon lira da kâğıt verdiler. Ve imkân dâ'iresinde de silâhların ilk kafilesi on bin tüfek ikişer bin cebehâne ile memlekete vermiştir.
>
> Buraya gelmezden evvel Bakû'daki Şark Kongresinde bulundum. Bu Kongre de islâm harekâtı nokta-i nazarından cidden mühimdir. Ve bence pek iyi netîceler verecektir. Şimdilik selâm. Burada bulunduğumu kimseye söylemeyiniz ricâ ederim.[1091]

Erzurum'da münteşir *Albayrak* gazetesi makale neşretti. *Anadolu'ya geçmek için uğraşan İttihatçılara karşı Rusya ve İslam dünyasını uyararak, bunların yurdu felakete sürüklediklerini, her dönemde baş olmaya çalıştıkları* ifade ediliyor.[1092]

1089 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 91.
1090 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 211-212.
1091 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 117.
1092 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 112.

26 Ekim 1920. Damad Ferid'in sadaretten sukûtu haberi, Ankara mahfel-i siyasiyesine ulaştı.[1093]

Mustafa Kemal ve resmi Türkiye Komünist Fırkası Genel Sekreteri Hakkı Behiç imzasıyla, ordu komutanlarına gönderilen ve "Sevgili Yoldaş" diye başlayan mektupta, Üçüncü Entemasyonal'e bağlı Türkiye Komünist Fırkası'nın (18 Ekim'de) kurulduğu, artık hiç kimsenin, dernek ve partinin komünizm, Bolşevizm için çalışamayacağı bildirildi.[1094]

Şifre 591 Ankara 26/10/1336

Garp Cephesi Kumandanlığına

Sevgili Yoldaş!

Doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonal'e merbut ve esas programına müstenit bir Türk Komünist Fırkası teşkil edilerek Dahiliye Vekâleti Emniyet-i Umumiye Şubesi'nin 18 Teşrinievvel 336 tarihli resmî ilmühaberi hükûmetçe de tasdik edilmiştir. Fırkanın Üçüncü Enternasyonal'e merbut esas programıyle nizamname-i dahilîsi derdest-i isal olduğu gibi memleketimizin şerait-i hususiyesine göre, fırkanın umumî kongresi in'ikat edinceye kadar tatbik ve takip edilecek esaslara dair ayrıca bir de mesai programı tanzim edilmektedir. Bu program hakkında kıymetli mütalâanıza intizar etmekteyiz. Fırkanın otuz kişiden mürekkep bir merkez-i umumîsi, orada, burada bulunup bilfiil kongrenin icra heyeti salâhiyetiyle âhenkli çalışacak yoldaşlardan mürekkep dokuz kişilik bir müessis heyeti vardır. Merkez-i umumînin, teşkilât, arazi, köylü, amele, sanayi, umur-u askeriye ve propaganda şubeleri derdest-i teşekküldür..[1095]

28 Ekim 1920. Kastamonu'da münteşir *Açıksöz* gazetesi, "Şark İlleri Kurultayı Murahhaslarımızla Mülakat - I" nam Eşref Edib imzalı makale neşretti. Zinovyev'in hilafet-saltanat karşıtı beyanatı kamuoyundan gizleniyor. Bolşeviklik ve Enver propagandası yapılıyor. İngiliz aleyhtarlığı müfridane tahrik ediliyor. Bolşevik ajitasyonu örnek ittihaz ediliyor:

Şarktan esen şiddetli bir rüzgarın cereyanına kapılan yıldızlı bir motor dalgalar arasında yuvarlana yuvarlana dün Sinop limanına geldi. Karaya çıkan misafirlerin Bakü'de toplanan Üçüncü Enternasyonal Kongresine iştirak eden Trabzon murahhasları Abdülhalim ve Ali Kemal Efendilerle bir takım üseramızdan ibaret olduğu anlaşılınca şark milletlerinin bu mühim ictimaii hakkında biraz malumat almak üzere, bin türlü mehalike [tehlikelere] göğüs gererek dalgaları aşarak gelen bu fedakar kardeşlerimizle hayli görüşüp konuştuk. Sahil halkına mahsus fitri bir zekaya malik olan bu faal ve cevval adamlar tehlikeyi atlattıklarını anladıklarından şükranını Seyit Balel hazretleri Camii şerifinde once namaz kılmak ve orada dua etmek suretiyle eda ettiler. Novrosiski de torpil hattını geçerek enginlere açıldıktan sonra uzaklarda bir yılan gibi sath-ı deryada sürünerek geçip giden, gittiği, gideceği yere şer ve mefsedet [fesatlık] götüren bir İngiliz zırhlısının tasalludundan azade kaldıkları için Allaha şükr ve sena ettiler. Muhataplarını anladıktan sonra bütün müşahedat ve ihtisasetlerini serbestçe söylemekten çekinmediler. Bolşeviklerin maksad-ı siyasiye ve içtimaiyeleri hakkında şayanı dikkat bazı muhakemat ve mütalaatta da bulundular. Abdülhalim Efendi verdiği malumat ve serd ettiği mütalaatın birçoklarını mahrem ve hususi kaydıyla takyid [şart koşma] etmeyerek söyleseydi bende dinlediğimi eksiksiz olarak nakleder, pek ziyade nazarı dikkatini celp edecek daha bir takım hakik[at]lerden kari'leri [okuyucu] haberdar ederdim. Fakat mademki Abdülhalim Efendi şimdi bazı şeylerin gazete sütunlarına geçmesini muvafık-ı maslahat ve siyaset görmüyor, ki ben bu hususta kısmen fikirlerine iştirak ediyorum, neşrine müsaade ettiği müşahedat ve ihtisasiyetiyle iktifa etmek mecburiyetindeyim.*

Abdülhalim ve Kemal Efendi hayatlarında ilk defa olmak üzere gördükleri bu muazzam içtima-i beşeriyetin bir panoraması diye tavsif ediyorlar. Bütün Şark ve Garp akvamının nümayendelerinden murahhaslarından mürekkep olan ve türlü türlü kıyafet numunelerinin müşahidi bulunan bu konferans ruhları üzerinde öyle azim

1093 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 75.

1094 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 259. Sovyet Rusya, muvazaalı Türkiye Komünist Partisini Komintern'e kabul etmeyecektir.

1095 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 507; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 31, dipnot 43.

* Mesela, Üçüncü Beynelmilel Reisi Yahudi Bolşevik Zinovyev'in saltanatın kaldırılması gerektiğini belirten beyanatı, "gazete sütunlarına geçmesi muvafık-ı maslahat ve siyaset" görülmeyen hususlardandır.

bir tesir icra etmiş ki şarkın ve bütün İslam aleminin reha ve halasını bir emr-i muhakkak telakki ediyorlar. Ve bu istihlas ve istikbal cereyanlarının önünde duracak hiçbir kuvvet mevcut olmadığı iman ve kanaatinde bulunuyorlar. Ciddi ve samimi bir alaka ile büyük bir neş'e ve ümit ile anlatıyorlar.

- O ne azimetli, ne şayan-ı hayret bir içtima oldu. Türlü türlü şekil ve kıyafette insanlar. Bi-nihaye milletler. Heyet-i umumiyesi üçbinbeşyüz kişiden ibaretti. Fakat bunun üçbinikiyüzü İslam akvamının murahhaslarını teşkil ediyordu. Türkler, Araplar, Hintliler, Afganlar, İran, Hive, Buhara, Semerkand, Taşkent, Dağıstan, Çeçen, Kalmuk, Çerkez, Kırgız, Başkurd, Kaşgar, Çin, Sibirya, bütün Kafkas milletleri, bütün Tatar kavimleri. Hasılı şarkın, garbın milletleri ve murahhasları Rumlardan başka Macar, Rus, İngiliz, Fransız, İtalyan, Alman, Bulgar, vesair bütün bilumum Müslüman milel ve akvamı, kezalik orada hazır idi. Bu beşeriyet kitlesinden yalnız Rumlar hariç idi. Rumlardan velev bir kişi olsun orada bulunmuyordu.

Konferansı Azerbaycan Şurası Reisi Neriman Nerimanof açtı, Azerbaycan Türkçe'si şivesi ile irat ettiği kısa bir nutuktan sonra Üçüncü Beynelmilel Konferans Reisi Zinoviyef söze başladı ve dört saat kadar devam eden uzun ve mühim bir nutuk irat etti. Bu uzun nutkun kaydettiğim esas noktaları hülasa şunlardı. Pek zeki ve ateşin bir hatip olan bu müthiş ihtilal re'isi dedi ki:

- Yoldaşlar! Bu Kongre Şark milletlerinin müracaatı üzerine burada inikad ediyor. Bugün burada Şark halkını kurtarmak hususundaki nokta-i nazarımızı izah edeceğiz. Bu maksatla bütün Şark nümayendalerini buraya topladık. Tarihte birinci defa olarak bütün Şark milletleri böyle bir araya toplanıyor ve mukadderatını müzakere ediyor. Öteden beri Şark milletlerinin badi-i felaketi olan şu iki şeydir.

1) Birbirine adavet [düşmanlık]

2) Yekdiğerini tanımamak

Artık bütün Şark milletleri yekdiğeri ile tanışacak. Anlaşarak dertleşerek bu husumetlere nihayet vermek zamanı gelmiştir. İşte yoldaşlar; bugün bu meseleleri halledeceksiniz.

Biz bu kurultayı Şark tarihinde demek ki cihan tarihinde azim bir vaka diye telakki ediyoruz. Bu harekette Şarkın kıyam ve intibahını görüyoruz. Şark milletleri kürre-i arzda yaşayan ahalinin ekseriyetini teşkil ediyor. Bu cihetle zahmet ile sermaye arasındaki mübarezeyi halletmek iftikarını haiz bulunuyor. Yoldaşlar, buraya gelenlerin hepsi komünist olmadığını takdir ederim. Görüyorum ki, murahhasların çoğu muhtelif fırkalara mensuptur. Bir haylisi de bi-taraf bulunur. Fakat ne be'is var? Biz bugün kimseye sormuyoruz: "Sen komünist misin değil misin? Beynelmilel komünizme girdik mi girmedik mi?" Hangi fırkaya mensup olursa olsun, biz bunu aramıyoruz. Bizim yagane aradığımız şey şudur: zahmetkeşler, alnının teriyle geçinenler! Bu sınıfa mensup olduktan sonra artık hiçbir şey bunlardan bizi ayıramaz ve biz bu zahmetkeş sınıf halka hitap ediyoruz:

Yoldaşlar aranızdaki bütün münazaaları terk ediniz. Birleşiniz, sizi ezenlere karşı mübareze kapılarını açınız. Mücahade teşkilatları vücuda getiriniz. Ancak bu sayededir ki zalimlerin esaretinden kurtulur, refah ve saadete muvaffak olursunuz. Yoldaşlar, sizden hiçbir fırka pasaportu soran yoktur. Biz şimdi bütün dünya karşısında bulunan meseleleri hal edeceğiz. Bu fırka meselesi değildir. Zahmet ile sermaye arasında mübarezedir. Öyle bir mübareze ki her zahmetkeş bununla alakadardır.

Bizde sizin gibi idik. Bütün köylülerimiz, işçilerimiz sermayenin esiri olmuştu. Bütün mukadderatını burjuvanın eline terk etmiş, sefil ve miskin yaşıyordu. Köylülerimiz siyasi hayata ancak şimdi atılıyorlar. Ve bütün Rusya'da bu kongrenin içtimaını istemeyen, beğenmeyen hiçbir köylü yoktur. Biz öyle istiyoruz ki bütün şark milletleri de bu kurultayın şark ahalisini azat etmek için toplandığını bilsinler. Ve iman ediyoruz ki bu idrak ve intiba bugün şarkta hasıl olmuştur. Yoldaşlar, bu idrak ve intibadır ki zahmetkeşleri sermayenin zulüm ve insafsız pençesinden kurtarmak meselesini ortaya koymuştur. Hayat bütün zahmetkeşleri alnının teriyle geçinen bütün erbab-ı sayiyi bu meseleyi hal etmeye davet ediyor. Misal mi istersiniz? İşte yanı başımızda Gürcistan! Orada zahmetkeşlerin duçar olduğu esaret ve felaket cidden fecidir. Kanunlarında hürriyet-i şahsiye vardır, hürriyet-i say vardır, hürriyet-i fikriye vardır, hürriyet-i matbuat vardır. Fakat bütün bu hürriyetler yalnız burjuvaziye mahsustur. Avamın, köylünün, işçinin bu hürriyetlerden hiçbir nasibi yoktur. Milletin hakiki hürriyet rehberleri hep mevkuftur. Gürcistan hükümetinin başında bulunanlar, sahra köpekleri gibi Gürcistan'ın ağalığını, muhafızlığını yaparlar. Gürcistan'ı o adamlar muhafaza ederler ki istedikleri vakit İngiliz

sermayedarlarına takdim ederler. Gürcistan'ı o adamlar idare ederler ki Fransa, İtalya, İngiltere ceneralleri karşısında raksa amadedirler. Bize dostluktan bahsederler. Fakat bizi biraz zayıf görünce derhal Denikin'e dehalet ederler. Gürcüler istiklaliyet adı ile bu milletin menafi-i milliyesini muhafaza ettiklerini bildirmişlerdir. Fakat [*Gürcü Menşevik lider (Akal notu)*] "Gagaçkori" ve onun yoldaşları bülbül gibi istiklalden dem vurmakla millete ne menfaat hasıl oldu?

Hatip müthiş bir volkan gibi etrafa ateşler saçıverdi. Daha bazı meseleler getirdikten sonra bütün şark milletlerini zalim emperyalizm ve kapitalizm zincirlerini kırarak hakiki hürriyeti tesis için herkesi kemali serbesti ile fikirlerini izah etmeye davet etti.

Bunun üzerine sıra ile muhtelif akvam murahhasları tarafından mühim mühim nutuklar irat olundu. Herkes kendi lisanında söylüyor, bilahare Türkçe, Fransızca ve Rusça'ya tercüme olunuyordu. Bu üç lisan resmi olarak kabul edilmişti.

Şu nokta kemal-i ehemmiyetle herkesin nazarı dikkatini celp etti ki bütün İslam milletlerinin murahhasları Türkiye'nin başına gelen felaketleri yad ederek söze başlıyordu. Anlaşılıyor ki herkesin her İslam kavminin en derin yaresi, kendilerinden ziyade, bizim duçar olduğumuz mağlubiyettir. Bize karşı kalplerde öyle bir muhabbet ve merbutiyet var ki insan tarif edemiyor. Bütün ümitlerini, bütün emellerini bizim mukadderatımıza rabt etmişler. Bizi hakikaten bir dimağ telakki ediyorlar. Bizim küçük bir galibiyet ve meserretimiz, dalgalana dalgalana ta Himalaya dağlarını aşıyor, bütün ruhlara bir neşe ve ümit bahsediyor. Bir musibete duçar olsak bizden ziyade kederleniyorlar. Nazarlarında Anadolu'da çarpışan insanlar mukaddes insanlardır. İslam aleminin fedaileridir. Mağlubiyetten sonra bu kıyam-ı milli Şark aleminde bizim kıymetimizi pek ziyade yükseltmiş ve ihtilal ve hareket tohumunu bütün gönüllere ekmiş. Dertlerimiz müşterek. Bizi mahvetmek isteyen zalim kuvvet onların başında da hüküm ferma. İngilizler bütün milletler nazarında artık bir emsal-i zulüm olmuş. Onun bekasını beşeriyetin felah ve halası diye telakki ediyorlar, onun için bu zulüm kuvvetiyle çare-i bi çare milletlere tabii bir surette bir muhabbet ve merbutiyyet besliyorlar. Bolşeviklere karşı olan merbutiyyetlerinin sırrı da budur. Bolşevikler İngilizlerle anlaştığı dakikada İslam milletlerinin bu teveccüh ve muhabbetini kayıp edeceğine hiç şüphe yoktur. Bütün Asya hareketinin müşterek hedefi İngiliz zulmüdür. Ve bu hedefi muhafaza etmek bütün ihtilal rüesasının yegane umdesidir. İslam hareket ve kıyamı bu timsali ile neşv-ü nema buluyor. Hatta ve bu vaziyet ile Anadolu'nun İngilizlerle anlaştığını farz ediniz. O anda umum şarkta müthiş bir inkisar-ı hayal baş gösterir. Bizim hareketimizi ele almada bir kaç vilayet kavgası zan edenler çok aldanırlar. Biz Asya ümmetleriyle temas neticesinde bir hakikate agah olduk. Bizim Anadolu hareketimiz bütün şark ihtilal ve kıyamının pişedar hareketidir. Herkes, bütün beşeriyet-i mazlume bunu böyle telakki ediyor. Ve Asya kıyamı bütün gıdasını buradan alıyor. Doğrusu bizim hareketimizi evvelce biz bu kadar mühim ve azametli görmüyorduk. Şimdi hakkıyla anladık ki mücahedemizin kıymeti alemi şumuldür. Ve hudutlarda çarpışan kahramanlarımız büyük ve müttehid Asya ordusunun pişedarlarıdır. Arkada yüzlerce milyon insan kütleleri vardır ki hepsi bizimle beraberdir. Bizim gibi düşünürler, bizim gibi ümit beslerler. Bizim gayemize müteveccih olmuşlar. Cihat sahalarına atılmışlar, hepsi feryat ediyorlar, hepsi İngiliz zulmünden el-aman diyor. Bu zalim kuvvet bir kabus gibi şark üzerine çökmüş. Bağıran sesler hep bu noktada birleşiyor. Bolşevikler şarkın bu haleti ruhiyesini keşf etmişler, bu saik ile onları bir araya topladılar. Onlarda bu cihetten Bolşeviklere minnettarlık beyan ediyorlar. Fakat bize karşı olan muhabbet ve merbutiyyetleri öyle derin ve esaslı ki her hususta daima bize bakıyorlar, bize iktida ediyorlar. Biz Bolşeviklerle müttefik olduğumuz için onlar da Bolşevikleri dost telakki ediyorlar. Ve bugün beraber çalışmayı muvafık bulurlar. Bolşevikler bunu gördükleri ve anladıkları için bize herkesten ziyade hürmet ve iltifatta bulunuyorlar. İngilizleri vurmak için mutlaka şark ile, İslam alemi ile anlaşmak ve birleşmek zaruridir. Almanya imparatoru bu hakikati anlamıştı. Fakat bundan hakkıyla istifadeye felek müsaade etmedi. Şimdi bu azim kuvveti Bolşevikler ele almak istiyor. Onu tevhit ve tensik etmek hareket ve faaliyete götürmek istiyorlar. Sonra Anadolu hareketinin şark akvamı üzerindeki tesiratını da görüyorlar. Şarkı ayaklandırmak için Anadolu'nun oynayacağı rolü herkesten ziyade iyi takdir ediyorlar. Onun için bize karşı muameleleri pek farklıdır. Diyebilirler mi ki bugün Rusya'da bir Türk kadar hiçbir millet mazhar-ı hürmet ve itibar değildir.

Bolşeviklerin bugün bizden bekledikleri nedir? Para mı, yoksa silah ve mühimmat mı? Tabii bunların hiçbiri değil. Onların bizden bekledikleri şey İngiltere'ye ve müttefiklerine karşı olan bu mübarezede Şark alemine pişedar olmak, Şarkı ayaklandırmaktır. Bolşevikler garp kapılarında müşkülata uğradıkça bize daha ziyade

takarrüb eder ve samimiyet gösterirler zira biliyorlar ki bu büyük dava asıl Şarkda hal olunacaktır. Bolşevikler azim bir mesele ortaya attılar. Öyle bir mesele ki bütün cihana şumulu vardır. Zaferyab olmak için mutlaka şarkı kazanmak lazım. Şarkın hareketi ise herhalde Türkiye'nin vaziyetine tabidir. Bugün Bolşeviklerin dostluğu bize ne kadar lazımsa bizim dostluğumuz da onlar için o kadar kıymettardır. Düşman müşterek hepimizi birleştiriyor. Garip tecelliyat lisanları, yaşayışları, adet ve tabâyi'i hatta din ve mezhepleri muhtelif bu kadar akvam bir araya geliyor, tevhid-i mesai ediyor. Bu çok ibret alınacak bir haldir.

Sonra nazar-ı hayretimizi celbeden bir mesele daha vardır: Enver Paşa'nın Müslümanlar üzerindeki nufuz-u azamı! O ne cazibe, o ne kerametler? Meclis açılmıştı. Nutuklar devam ediyordu. Birden locaların birinde Enver göründü. Müslümanlar Enver'i görür görmez kıyametler koptu. Herkes meclisi bırakarak etrafını ihata etti. Kimi alnı öpüyor, kimi arkasını okşuyor, kimi elbisesine temas ediyor, kimi hayran hayran yüzüne bakıp duruyor. Onu adeta fevkal-beşer bir mahluk telakki etmek istiyorlar. Etrafını tavaf edip durdular. Görüp de hayretlere düşmemek mümkün olmuyor. Yetişip elini sıkamayanlar, onunla musafaha [tokalaşma] edenleri yakalıyorlar, “Enver'le musafaha eden o mübarek ellerinizi veriniz öpeyim" diye görseniz ne muhabbet ve rabıta gösteriyorlar. İslam alemini tahrik için öyle müessir bir şahsiyet ki!.. O kadar şöhret kazanmış ki İslam alemi arasında adeta bir timsal-i ittihad ve necat olmuş onu bilmeyen, işitmeyen zan etmem ki hiçbir Müslüman olsun. Müslümanlar onun hakkında hiçbir kelime-i tenkit dinlemek istemiyorlar, kusurlarını söylemek isteyenlere düşman oluyorlar ve bazı yerlerde katiyen söyletmezler, söylemek cesaretinde bulunanlar olursa öldürmeye kalkışırlar. Çok garip bir mazhariyet.

Enver Paşa kongrede resmen Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp, Mısır, Arabistan, Hindistan ihtilal cemiyetleri vekili olarak bulundu. Ve bu namıyla mühim bir nutuk irat etti ve pek çok alkışlandı. Azerbaycan ordularını teşkil ve tensik edecekti. Fakat Bolşevikler bırakmadılar. Beraber olup Moskova'ya gittiler. Geçtiği yerlerde ihtilal ateşi saçarak geçiyor. Kendisine karşı Ermenilerin vaziyetini görseydiniz. Öyle hain hain bakıyorlardı ki o hiçbir şeyden aldırmayarak yalnız geziyordu. Fakat Müslümanlar onun haberi olmaksızın onun takip ve muhafazasını ihmal etmediler. İşittiği zaman sıkıldı, "ne hacet var?" dedi. Başında siyah kalpak, sırtında sivil haki ceket pantalon, ayağında çizme, pek sade bir halde. Bir gün evvel bir kaç arkadaş oturuyoruz. Geldi selam verdi. “Aranızda bulunmakla müftehirim" diye bizimle beraber konuşmaya başladı. İçimizden biri dedi ki:

- Paşa, senin hayatın çok tuhaf oldu. Bir aralık Meşrutiyeti ilan ettiniz. Sizi alkışladık. Sonra Trablus çöllerinde ordular vücuda getirdiniz. Sizi tebcil ettik. Bir aralık da baş kumandan oldunuz. Bizi harbe sürüklediniz. Harbi kayıp ettik. O vakit de sizi telin ettik. Fakat bu sefer de sizin için üçüncü bir perde açılıyor. İslam aleminin size olan teveccüh ve itimadını gözlerimizle gördük. Yeniden ümitlenmeye başlıyoruz...

Hafif tebessüm ederek cevap verdi:

- Evet, hakikaten benim hayatım pek gariptir. Bir aralık nefer olarak çalıştım, bir zaman oldu Trablusun kızgın çöllerinde uğraştım. Bir aralık da kader beni Osmanlı ordularının sevk ve idaresine memur etti. Hiç şüphe yoktur ki harbe girmenin en mühim am[i]li ben oldum. Sonunda mağlup olduk. Fakat mesele henüz bitmemiştir. İnşallah yakında üçüncü safha başlayacaktır ki bu da itilaf devletlerinin Asya ve Afrika'dan kovulmaları, bütün şark milletlerinin bütün İslam akvamının hürriyet ve istiklallerini kazanmalanıdır. Bizim harbe girmemiz cihan inkılabını temin etti. Sırası gelince gerek ben, gerek Talat mutlaka gelip hesap vereceğiz. İçtihadımızı millet takdir etmezse bizi idam etsin. Hayatın nazarımızda o kadar kıymeti yoktur. Benim uğradığım felaketlere kim tahammül edebilirdi? Denizlerde fırtına hayatımızdan katı ümit ettirecek kadar gemimizi parçaladı. Tayyareden düştüm. Aylarca Riga hapishanelerinde kaldım. Yine yaşadım. Ecel gelmeyince bir şey olmaz. Ölümden korkacak hiçbir şey yoktur. Bugün ailem Berlin'dedir. Fakat görüyorsunuz, ben ailemin yanında oturmuyorum ve oturmayacağım. Ben bu milletin mukadderatıyla oynadım. Bu gün nasıl kenara çekilebilirim? Ben bu milletin ve bütün İslam milletlerinin yükselmesi için hayatımın son dakikasına kadar çalışacağım. Bu sulh değildir. Asıl sulh üçüncü sulh olacaktır. İngiliz tahakkümü yıkılacak, itilaf zulüm şebekesi parçalanacak, bütün mahkum milletler istiklallerini kazanacaklardır. Bütün dünya emin olsun ki bu olacaktır. Yalnız Anadolu'nun mukavemeti şarttır. Her şeyi yapabilecek olan Anadolu'nun bugünkü hareketidir. Mustafa Kemalin mesaisi pek kıymettardır. Anadolu bu mukavemetin devamını temin etsin, bu kafidir. Ruslar bizimle tesis-i muhadenet eylediler. Ellerinden gelen muaveneti yapmak istiyorlar. Şarkın kıyam ve hareketi için beraber çalışıyoruz. Müşterek düşmanımız bizi birleştiriyor. İnşallah milletimiz kurtulacak ve bütün mahkum milletler halas bulacaktır.

Enver Paşa ile çok görüştük, bize daha çok şeyler söyledi. Kalplerimize büyük kuvvet ve iman geldi, hakikaten bu üçüncü beynelmilel konferans şark aleminde büyük bir vakıadır. Bu kadar milletlerin görüşüp tanışması, dertleşmesi müttehiden hareket için azmetmesi çok mühimdir. Vakıa orada garp milletleri de vardı. Fakat onlar pek ekaliyette idiler. Kongre Azerbaycan gazetelerinin dediği gibi tamamiyle "şark illerinin kurultayı" oldu. Ve zaten mevzu bahis olan şark meselesi, şark kıyam ve intibahı idi. Şarkın intibahı ki İslam intibahı demektir. İslam alemi arasında hakikaten çok mütefekkir siyasi adamlar varmış. Müslümanların bu faaliyet ve cevvaliyetlerini gördükçe bize çok ümit geldi. Hepsi feryat ediyor. Ve feryat etmenin yolunu biliyor. Hele Hindistanlı kardeşlerimiz çok yüksek adamlar gece gündüz çalışıyorlar. Hint ihtilal komiteleri için Taşkent'i merkez ittihaz etmişler. Hindistan ile daimi münasebette bulunuyorlar. Moskova'nın muavenetiyle Hindistan'ı karıştırıp duruyorlar, İngiltere'nin vaziyeti pek müşgülleşmiştir. Şimdi bizim Türk zabitleri Afganistan ordusunu tanzim ve tensik ile iştigal ediyorlar. Bir gün oralarda kıyametin koptuğu işitilecektir. Hintliler bizim Anadolu hareketiyle pek çok alakadar oluyorlar. Ve buna fevkalade ehemmiyet veriyorlar.

Biz onlara:

- Siz Hindularla birleşmediğiniz için İngiliz zulmünden kurtulamadınız. Biz sizin Hindularla ittihadınızı münasip görüyoruz. Dediğimiz zaman, diyorlar ki:

- Siz onun için merak etmeyiniz. O ittihat bugün hasıl olmuştur. Siz Anadolu hareketini tanzim ve idameye gayret ediniz. Hepimizi, bütün Şarkı kurtaracak bu harekettir. Siz bizim başımızsınız. Sizin Anadolu'daki mukavemetinizin bütün Şark alemine tesiri vardır.

- İyi ama İngilizler Hint Askerleriyle bizi mağlup ettiler ve hala Hint efradıyla bizi tehdit ediyorlar.

- Ah, o yarayı deşme, o gaddar İngiliz halkımızı o kadar cahil bıraktı ki, hayvan gibi onu kendi menafii uğrunda kullandı. O efrat sanki yaptığını yapacağını biliyor mu?

Hintli elini alnına koydu, derin derin tefekkürlere daldı. Baktım gözlerinden yaşlar dökülüyordu. Biz de çok müteessir olduk.

- Ağlama birader, ağlama dedik. Biz sizi affettik. Bunun intikamını almak şartıyla. İngiliz'i artık Hindistan'dan kovmalı. Hintli artık bir arslan gibi kükremişti. Dişlerini gıcırdatarak, gözlerinden yaşlar dökülerek bağırıyordu:

- İngiliz, İngiliz!.. Seni parça parça etmedikçe bana hayat haram olsun. Senin zulüm ve kahrın altında kalacaksa bütün Hindistan mahvolsun.

Hintlinin bütün tüyleri dimdik olmuştu. Hayrette kaldık. Biz böyle adamlar görmedik. Ne müthiş ihtilalciler. Bunlar Hindistan içerisine girince kıyametleri koparacaklarına hiç şüphe olmasın. Oraya gelen murahhasların çoğu böyle. Her kimle görüştüysek her şeyden evvel Anadolu hareketinden, Mustafa Kemal Paşa'dan bahsederler. Bu mukavemeti o kadar tahayyül ediyorlar ki insan şaşıp kalıyor. Onlar öyle telakki ediyorlar ki bugün Anadolu'da hiçbir fert yoktur ki silahını alıp da cihat meydanlarına koşmuş olmasın. Onun için nazarlarında dünyanın en kahraman milleti Anadolu Türkleridir. Ve kendilerini kurtaracak münci de [kurtarıcı] bizden başkası değildir. Fakat maalesef gördük ki bu azim alemi biz asırlarca ihmal etmişiz. Zevk ve sefaya dalmış, bunlara arka çevirmiş, yabancı diyarlardan medet beklemişiz, kafamızı taştan taşa vurmuşuz. Ne olmuş? Zarardan başka hiçbir fayda hasıl olmamış. Bari şimdiki vaziyetten istifade etsek de Şark milletleriyle, oradaki kardeşlerimizle ciddi surette uğraşsak. Anadolu'da da böyle bütün Şark milletlerinden mürekkep bir kurultay teşkil etsek. Şarkın muhtelif mahallerinde propaganda merkezleri tesis eylesek. Bu propagandaya çok ehemmiyet vermek lazımdır. Bolşevikler bu sayede muvaffak olmuşlar, fikirlerini neşretmişler, halkın efkarını kazanmışlar. Şehirlerin her tarafı propaganda ocaklarıyla doludur. Ta köylere varıncaya kadar mutlaka bir istihbarat odası olacak, oraya türlü türlü gazeteler gelecek, hatipler koşacak, kalpleri fethedeceklerdir. Kahvede oturuyorsunuz, bir de bakıyorsunuz, biri kalkıyor, nutuk irad etmeye başlıyor. Hatipler var ki her nerede bir kalabalık görseler hemen yoldaşlar diye başlayarak fikirlerini neşrederler. Gazete, kitap, beyanname her taraf dolu. Her gün içtimalar, nutuklar kıyametler kopuyor. Herkes inkılap derdine düşmüş, mal, mülk hiç kıymeti yok. Çoğunun ayakları ayakkabıdan mahrum, yalınayak koşuyorlar. Uğraşıyorlar. (Kazanacağız, bütün dünyayı kurtaracağız) diye bağırıyorlar. Öyle bir aşk ve neşe ki insan hayretlere düşüyor ve hakikaten muvaffak olacaklarına emniyet hasıl ediyor. Biz oradaki o müthiş propagandayı gördük de

doğrusu gıpta ettik. Biz eğer onların yüzde biri gibi yapsak yine maksadımızı halka anlatabiliriz zannederim. Halbuki burası (Sinop) koca bir liva merkezi bir istihbarat odası yok. Bir matbaası yok, küçük bir gazetesi yok. Hatta ajansları neşredecek küçük bir el makinası bile yok. Bir kaç yere ajans suretini yapıştırmakla maksat hasıl olur mu? Rusya'da her dükkanda, her sokak başında ajanslar açılıyor. O günkü hadiseleri işitmeyen bir fert kalmıyor. Onunla da iktifa etmiyorlar da kahvelerde, toplu mahallerde hemen birisi kalkıyor, o günün ajansını okuyor. Mutlaka herkese işittiriyorlar. Herkesi haberdar ediyorlar.

Onun için biz de hem Anadolu'da, hem Şark'ta bu propaganda hususuna çok ehemmiyet vermeliyiz. Kolaylıklar göstermeliyiz. Bolşevikler ordulardan ziyade propagandaya ehemmiyet veriyor. Ve hakikaten çok vakıalar olmuş ki propaganda sayesinde düşmanın kuvve-i maneviyesini kırmışlar, harbi kazanmışlar. Temenni ederim ki biz de bu propagandanın kıymetini takdir edelim.

14 Teşrinievvel 336 Sinop,
Eşref Edip[1096]

Ekim 1920. Bakü Türkiya Komünist Teşkilatı rapor kaleme aldı: *Türkiye'de İslam Bolşevizmi propagandası yapılıyor.* [...] *Kendi propagandalarında başarılı olabilmek için onlar Bolşevizmin adını ve itibarını da kullanıyor. Enver Paşa ve taraftarlarının bu propagandacılarla sıkı bağlantı ve ilişki içinde olduğunu tahmin etmeliyiz*.[1097]

Kemalistler ile Enverciler arasında bir çatışma tezahür ediyor:

Ekim'de İttihatçılar'm sınır faaliyetlerini durdurmak göreviyle Trabzon'daki fırkanın komutanlığına getirilen Sami Sabit (Karaman), [Filibeli Hilmi'nin Batum'a] gitmesine izin vermedi ve talimat istedi. Ne batı cephesi karargahı (Kâzım Karabekir) ne de Genelkurmay Başkanı (Fevzi Çakmak) Hilmi'nin görevinin ne olduğu hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Ama durum Mustafa Kemal'in 28 Kasım tarihli telgrafıyla açıklığa kavuştu.

Mustafa Kemal, Ağustos ve Eylül aylarındaki ulusal bunalım sırasında Enver'in dönüp sorun çıkarmasını istemeyen Ankara'daki bir grup Enver yandaşı ile görüşmeler yapmıştı. Mustafa Kemal'e göre, içlerinden birini Enver'e üç öneri götürecek bir aracı olarak göndermeyi önermişlerdi. Bu öneriler şunlardır: Enver savaş sırasında Anadolu'ya gelmeyecek, eğer Türkiye İngilizler'le bir anlaşmaya varırsa İslam dünyasında kargaşa yaratmayacak, barıştan sonra bir süre Türkiye'de siyasal mücadele yapmayacak. Öneriler mektubu otantiktir.

Aynı zamanda Mustafa Kemal Hilmi'ye bir başka telgraf çekti, artık görevinin sona erdiğini bildiriyordu. (Enver çoktan Türkistan'a gitmişti). Bu sırada Hilmi, Sami Sabit'i (Karaman) önce ikna etmeye çalıştı, sonra da tehdit etmeye kalkıştı, kendisinin ve Ankara'daki grubunun barış sağlanır sağlanmaz "ahlaksız" Mustafa Kemal'i devirmeyi düşündüklerini söyledi. Sami Sabit işbirliği yapmayı kabul etmeyince, Hilmi Ankara'ya kendisine karşı gösterilen tavrı protesto eden telgraflar yolladı. Telgraf gönderilen kişilerin listesi ilginçtir. Çünkü Ankara'daki Enver yandaşlarının kimlerden oluştuğu hakkında bize upucu vermektedir. Bunlar Adnan (Adıvar), Eyüp Sabri (Akgöl), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Mahmut Esat (Bozkurt) (1892 -1943), Hüseyin Avni (Ulaş) ve Hafız Mehmet idi. Bu kişilerin hepsi Halk Zümresi ya da İkinci Grup muhalefetiyle ilişkili olduğu bilinen mebuslardı. Adnan bu listeye meclis başkan vekili olduğu için de alınmış olabilir. Trabzon'daki yerel Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de, Sami Sabit'in tutumunu Millet Meclisi başkanlığına ve doğu cephesi komutanlığına gönderilen mektuplarla şiddetle protesto etmiştir. Ama, Ankara'daki pek çok önemli kişinin ve yerel direniş grubunun desteğine rağmen, Hilmi mücadeleyi bırakıp dönmek zorunda kalmıştır. Bu, Ankara'daki İttihatçılar'm Enver ile Mustafa Kemal arasında aracılık etme girişiminin sonu anlamına geliyordu.[1098]

1096 Açıksöz, 28 Teşrinievvel 1336-1920, Numero 90, s. 1; Aktaran: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 391-400.

1097 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 26.

1098 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 232-234. Filibeli Hilmi kimdir? "Filibeli Ahmet Hilmi'nin kariyeri İTC fedailerinin birçok yönden tipik bir örneğidir. İTC'nin en eski üyelerinden biridir. 1909'da Hareket Ordusu'nda yer aldı. Teşkilat-ı Mahsusa ajanı ve İTC müfettişi oldu. 1918'de İTC tarafından ulusal hareketi başlatmak için Ardahan'a gönderildi. Birinci Millet Meclisi'nde Ardahan mebusu idi. 1921'de Enver'i destekledi ve 1926'da Ankara'daki yargılamadan sonra asıldı." (Zürcher, 1987, s. 232, dipnot 61).

Mali kaynakların idaresi ile ilgili hoşnutsuzluk sadece Cemal Paşa ile sınırlı kalmamış, diğer İttihatçılar ve bu arada Cemal Azmi Bey de payından memnun olmamıştır. Ekim 1920 tarihli bir mektupta, 40 rublenin ailesini geçindinnek için yeterli olmadığını acı şekilde dile getirmiş ve 60 ruble artış için talepte bulunmuştur.[1099]

"Yoldaş" Halil (Kut), Enver'e tarihsiz mektub gönderdi:

> Muhterem Paşam
>
> Ben burada iken Şark Grubu Taşnaklara ta'arruza başladı. Benim Moskova'da yapacak rolüm basitleşti demektir. Esâsen Kafkas'da mütemâdî bulunmaktan da usandım. Afganistan, Kaşgar veyâ Hindistan işlerinde yardımım olur ümîdiyle Sâmi ile birlikte Taşkent'e harekete karâr verdim. Bu husûstaki tafsîlâtı Ziyâ Bey arzedecektir. Bir müddet sonra siz de bizleri teftîşe gelirseniz çok münâsib olur.
>
> Bolşevik arkadaşların birdenbire emniyet göstermemelerini tabî'i görmek ve mühimsememek muvâfık olur fikrindeyim. Zamân makâsının tamâmiyle müşterek olduğuna kanâ'ati takviye edecektir. Taşkent'ten sizi sık sık ma'lûmtâr etmeye çalışacağımız tabî'îdir.
>
> Ne zamân arzu buyurulursa Moskova'ya da gelmekliğim mümkün olabilir. İhtirâm ederim.
>
> Yoldaş Halil[1100]

3 Kasım 1920. İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Yunan orduları, Türk milliyetçilerine Bursa'da yeni bir saldırı yapmış ve Kemalistler düzensiz bir şekilde İnegöl ve Yenişehir istikametine doğru geri çekilmişlerdir. Bursa'da yaşanan çatışmada milliyetçiler, büyük bir mağlubiyet yaşayarak, aralarında 24. bölüğün kumandanının da yer aldığı 80 esir, 60 ölü ve yaralı vermişler ve iki top ve hatırı sayılır miktarda savaş malzemesini geride bırakmışlardır*.[1101]

4 Kasım 1920. Salahaddin Köseoğlu, hatıratının "İcra Vekillerinin İntihabına dair Kanun'da tadilat" başlığında şöyle yazıyor:

> *4 Teşrinisani 1920'deki 96'ıncı içtimada, Çorum Fuat, Cebelibereket İhsan, Konya Refik, Bolu Cevat, Trabzon Hüsrev, Antep Kılıç Ali, İzmir Yunus Nadi, Bolu Hilmi vesaireden ibaret kırk beş imzalı bir takrir okunmuştur*:
>
> > Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin İntihabına dair olan Kanun'un ikinci maddesinin ilcaat-ı hal ve maslahata nazaran ber-vech-i ati tadiline lüzum hissedilmiş olmakla keyfiyetin heyet-i umumiyece bilmüzakere taht-ı karara alınmasını teklif ederiz:
> >
> > Madde 2 – İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisi reisinin meclis azalarından göstereceği namzetler meyanından ekseriyet-i mutlaka ile intihap olunurlar.
>
> Bu kanunun müdafaasında Cebelibereket Mebusu İhsan birkaç aylık hayat-ı teşriiye ve icraiyemizde Heyet-i Vekile'nin namzet göstermemesinden ahenkdâr mesai tanzim edilemediğini ve bundan bir sürü güft ü gû *[dedikodu]* ve zaman zayi olduğu ve Heyet-i Vekile'de tesanüt lüzumunu söylüyor.
>
> İsmail Suphi (Burdur) Heyet-i Vekile'nin namzet göstermesinin meclisi kayıt altına alması olacağını, Vehbi (Karesi) şimdiye kadar zihinlerimizi daima vatan endişesi ile beraber düşündüren meselenin Meclis Riyaseti'yle Heyeti Vekile Riyaseti'nin vahdeti ve adem-i vahdeti olduğunu, bu halledilmeden ikinci bir çıkmaza girmenin doğru bulunmadığını keza musib *[isabetli]* olarak söylemiştir.
>
> Basri'nin (Karesi) açık ve mukni *[ikna edici]* ifadesi şudur: "Ben mutlaka kendim gibi düşünür adamlarla teşrik-i mesai edeceğim demek meclisin ve halkın hâkimiyetine darbe vurmak demektir (gürültüler). Böyle liste usulüyle hâkimiyet-i milliyeyi tecezzi ve in'idâma *[yokluğa]* uğratmak ve en basit salahiyetlerimizi kırmak

[1099] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 26.
[1100] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 108.
[1101] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 317.

doğru değildir. Vekiller arasındaki ihtilafı meclis halleder denmiştir. Namzet göstermek demek meclisin bilakaydüşart haiz olduğu hukuku tecezziye uğratmak demektir (gürültüler). Mademki meclisle hükümet birdir, böyle listeye hacet yoktur. Madde-i kanuniye aynen kalmalı, takayyüde lüzum görülmemelidir."

Bu doğru ve açk sözler neticeye tesir edememiştir.

Kanunun sülüsan ekseriyet-i ara ile kabulü lüzumunu Vehbi (Karesi), Abdi (Kütahya), Ziya (Bitlis), Nebil (Karahisar-ı Sahip) müdafaa ettiği halde Mazhar Müfit'in (Hakkâri) teklifiyle ve rey-i işari ile 4 Teşrinisani 1920'de kabul edildi.

Bu kanunun esbab-ı mucibesinde gösterilen ilcâât-ı hal ve maslahatın manası şudur: Dâhiliye Vekili Hakkı Behiç Bey'in istifasına mebni vekâlet için 4 Eylül 1920'de yapılan intihapta ekseriyeti Nâzım (Tokat) kazanmıştır.

Meclisin hakk-ı intihabına vurulmak istenen kemendi kimler yapıyor ve kimler meclis hakkına müdafi oluyor, atiye misal-i ibret olmak üzere zabıtlardan alındı.[1102]

4/5 Kasım 1920. Berlin'deki Enver, Halil'e (Kut) mektub gönderdi:

...İlkbaharda bir kuvvet ile Anadolu'ya geçmek gerekecektir. Ruslar, ilkbaharda hareket etmek ve sırf benim komutam altında olmak üzere birkaç süvari tümeni verecekler mi, ya da bizim tarafımızdan kurulmasını kabul edecekler mi? Bu tümenler, doğaldır ki, islâmlardan kurulu olacak. Eğer böyle bir kuvvet ile Anadolu'ya geçmek olanaklı ise, bizzat Moskova'ya gelerek oradan gideceğim. Eğer vaktiyle olduğu gibi, olanak yoksa, ya da Rus komutasında bir kuvvet göndermek fikrindeyseler, benim emrimde çalışacak arkadaşlarım arasına girerek faaliyette bulunmak üzere buradan Anadolu'ya hareket edeceğim. Çünkü Moskova'dan oraya gitmek pek çetin olacaktır.

Etkin olabilmek için, Anadolu'da herhalde çalışmak gerekeceği kanısındayım.

Belki yakında Moskova'ya döneceğim ve böylece ihtimal ilkbaharda Anadolu'ya bir hareket için hazır-lanacağım. Yâni eğer Ruslar kuvvet verirlerse -müslüman olmak koşuluyla- bununla Yunan cephesine yardım etmek fikrindeyim. Eğer olmazsa ve Moskova'da yalnız oturmaktan başka birşey yapamıyacak isem, o halde belki Anadolu'ya kimliğimi belli etmeden gidip arkadaşlarla birlikte çalışırım.[1103]

5 Kasım 1920. *Berlin'de bulunan Enver Paşa, amcası Halil Paşa ile Sami'ye mektubunda, Anadolu'daki İttihatçıların bir teşkilat meydana getirmeleri gerektiğini yazdı*.[1104]

Talat, Cavid'e mektub gönderdi. TBMM'deki İTC'liler, İTC merkez komite rüesasının Anadolu dahiline girebilmesi için ortamı ihzar ediyorlar:

Aynı günlerde Halk Zümresi'nin siyasi programından başka kamuoyuna sunulan bir diğer program, İttihatçıların sol kanadından Kör Ali İhsan Bey'in bir tür "kooperatifçi devlet düzeni"ni savunan "Mesleki Temsil Programı" dır. Ayrıca bir süre sonra piyasaya "Mesai"* ve Enver Paşa'nın "Halk Şüralar Fırkası" başlıklı

1102 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 223-224.

1103 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 524.

1104 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 272. "Ankara adına Bakû kurultayına katılan İbrahim Tali, Bakû'den Moskova'ya döndükten sonra Enver Paşa ile Berlin'e gider." Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 176.

* "*Mesa'i* radikal bir program olmasına karşın, alışılmamış bir programdı da. İçeriği sosyalist ve birlikçi, hatta İslam ve milliyetçi fikirlerin bir karışımıydı. Arkadaşlarından birisi, eğer bu program kontrol edilir ve biraz değiştirilirse, Türkiye'de uygulanabileceğini tahmin ederken, daha sonra Enver, *Mesa'i*nin ruhunu *komünizm* olarak adlandırmakta tereddüt etmemiştir. *Mesa'i* Ortodoks Marksist bir program olmamasına karşın, terminolojisi büyük oranda Marksizmden alınmıştı. Bu program muhtemelen Anadolu'daki tüketimi göz önüne almaktaydı. Enver, bu bildirinin uygulanması için iki hususu göz önünde bulundurmaktaydı. Birincisi, *Mesa'i* İttihatçıların Bolşevikler yanında yer aldığını açıkça belirtmek için yazılmıştı. İkinci olarak da Enver, Ankara'daki Milli Meclis'de Mustafa Kemal'e karşı İttihatçı faaliyetler için teorik bir temel teklifinde

programları da çıkacaktır. Kör Ali İhsan Bey'in programı, pul tabettirilmek üzere Celal Bayar tarafından İtalya'ya gönderilen İzmir İttihat Terakki mektebi müdürü Enver Bey eliyle Talat Paşa'ya iletilmiştir. Talat Paşa Cavit Bey'e 5 Kasım'da gönderdiği mektupta, programlar hakkında şunları yazmaktadır:

> [Enver Bey] Eyüp Sabri Bey'den, Celal Bey'den mektuplar getirdi. Bizim Kör Ali Bey de bir program göndermiş. Teşkilatımızın tanzim ve ihyası düşünülüyor. Eyüp Sabri dahile girmek zamanının geldiğine kani isek, zemini ihzar etmek üzere yazmaklığımızı rica ediyor. Teşkilatın ihyasına dair fikirlerimi yazdım. Program için bir müddet sonra cevap vereceğimizi söyledim.[1105]

Moskova'daki TBMM Başmurahhası Hariciye Vekili Çerkes Bekir Sami (Kunduh), Berlin'deki Enver'e mektub yazdı:

Enver Paşa Hazretlerine

Muhterem Paşa Hazretleri

Teşrîf-i devletlerini müte'âkıb Çiçerin ile vâki' olan bir mülâkât-ı leylîyede Anadolu'da bir Ermenistan teşkîli lüzûmunu beyân etmesi üzerine ta'lîmâtımın buna adem-i müsâ'adesinden bâ-hızla Anadolu'nun fikrini istimzâc mecbûriyetinde kaldığımı söyledim. Ertesi günü rüfekâma mes'eleyi izâh ettiğimde mâl bulmuş Magribî gibi Yusuf Kemal Beyefendi doğrudan doğruya Trabzon'dan Ankara ile muhâbere etmek üzere yazdığım tahrîrâtın kuryesi olarak, gitmekte ısrâr eyledi. Bir çok münâkaşâtı müte'âkıb çâresiz rûhi kabûl gösterdim. Mûmâ-ileyh de hareket buyurdular.

Müddet-i gaybûbeti lâ-ekall bir şey tahmîn ettiğimden boş kalmamak üzere Kafkasya'ya bir seyâhat icrâsını ve oraların ahvâlini tetkîk eylemeyi düşündüm ve hareket ettim. Harikof ile Rostof arasında trenlerimiz karşılaştı ise de, ma'a-te'essüf yalnız Doktorun adamı olan adamı selâmlamakla iktifâ ettik. Avdetimde zât-ı Sâmileriyle görüşerek, oraları hakkında pek mühim ma'lûmât vereceğim diyerek, sevinmekte iken talihsiz-liğim netîcesi olmalıdır ki, sizi bulamadım. Berlin'i teşrîf buyurulduğunu ve esbâbını Ziyâ Bey teşrîh buyurdular. Cenâb-ı Hak muvaffakiyet ihsân etsin du'âsıyla iktifâ ettim.

Gerek zât-i âsafânelerinin ve gerek Talat Paşa Hazretlerini görmek üzere Ziyâ ve Doktor Beylerle o tarîki ihtiyâr etmek istedim ise de, Hâriciye Komiserliği bu yolun bendeleri için çok tehlikeli olduğunu ileri alarak rûy-i kâbul göstermediler.

Gürcistan Hükümeti ile muhâbere cereyân ediyor. Te'mînat-ı ka'fîye ve kavîye alırlarsa, Tiflis ve Batum tarîkiyle hareketimi tesrî' ediyorlar. Anadolu'nun vaz'iyetinden bilmem. Ne esbâba mebnî ise, bir parça endîşenak göründüklerinden tesrî'-i avdetimi istiyorlar. Esâsen artık burada uzun müddet ikâmetle elde edilen netîceden başka pek mühim bir şeyin istihsâli kabil olmadığına da şüphe yoktur. Her ne ise, şu bir kaç gün zarfında avdet mûsammem. Âminen ve sâlimen vusûl veyâ adem-i vusûl ise, kadere merbût kalıyor.

Paşa Hazretleri bir gece odamı lütfen teşrîf-i devletlerinde kekeleyerek, arzettiğim gibi dalkavukluk etmek âdetim değildir. Düşündüğümü sarîh bir sûrette söylerim. Sevdiğimi hakkı ile sevmek, sevmediğimi de dost görünerek, kendisini iğfâl etmek meşreb ve tabî'atima muvâfık değildir. Zamân-ı ikbâllerinde zât-ı âlîleri ile temâsım sırf bir kere olmuştur. O da mâ'lûm-ı Sâmileri olduğu gibi Abuk Paşa işi içinde. Burada mülâkât ve az çok samimiyet vusûlüne kadar hakk-ı Sâmilerin de buğz ve 'adâvet ve ne de büyük bir muhabbet-i kalbîye beslemekte idim. Hidemât-ı mâzîyenizin mükâfâtı olmak üzere bi't-tabi' bir hiss-i hürmet duymakta idim.

---

bulunmaya çalışmaktaydı. Enver, halkın Mustafa Kemal idaresinden daha solcu ve daha yenilikçi olduğunu unutmaması için devamlı olarak siyasi planının, az ve öz, ama ihtiraslı taslaklarını yaymaktaydı. Enver, *Mesa'i*nin Trabzon'da basılması ve yapraklar halinde dağıtılması için Küçük Talat ve Na'il Bey'i Anadolu'ya göndermişti. Hatta Na'il Bey, Ankara'yı ziyaret etmeye bile karar vermiştir." Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 39-40.

[1105] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 225. "Yani Eyüp Sabri 1920 yılının sonbaharında, Çerkez Ethem ve resmi TKF'nin en popüler olduğu zamanda Paşaları yurda çağırmaktadır." (Akal, 2018, s. 318).

Moskova'daki temâslarımız zât-ı devletlerine karşı bendenizde pek büyük hüsn-ü te'sîr bırakarak, ciddî ve kalbî bir muhabbet ve hürmet beslemeğe başladım. İktidâr ve metânet-i devletlerinin millet-i Osmânîye ve âlem-i islâmîyet için büyük hizmetler ve himmetler hâsıl edebileceğine bütün mevcûdiyetimle inanmaktayım. Binâ'en-aleyh dâ'imâ muvaffakıyâtınızı eltâf-ı [*nedense yarım satırlık boşluk bulunuyor (ÖFA notu)*] lunmayı kendime bir vecîbe addederim. O zamânda arzettiğim vech üzere gerek zât-ı sâmilerinden ve gerek Berlin'de ötede beride bulunan rüfeka-yı muhteremelerinden milletin en ziyâde beklediği hizmet ve fedâkârlık Anadolu hâricinde ve Şark âleminde necât-ı memleket ve selâmât-ı islâmiyet yolunda yorulmaz bir azm ile ve imân ile başladığınız mücâhedeye devâmınızdır. Zât-ı âlîleri de pek güzel takdîr buyururlar ki, bugün Anadolu'nun vaz'iyeti hiç birimizin memleket dâhilinde menâfi'-i hakîkîye-i millîyemize muvâfik bir sûrette çalışmaklığınıza müsâ'id değildir.

İnşallâh Anadolu kahramânlarının Hüdâpesendâne olan mücâhide ve fedâkârlıkları zât-ı devletlerinin Anadolu haricinde âlem-i islâmiyet için sarf edeceğiniz mesâ'î-i meşkûre ve himemât-ı kahramânâneniz sâyesinde vatan-ı mukaddesin sa'âdet ve selâmeti te'mîn edilir. İşte o ân-ı mes'ûdda Anadolu'nun yapacağı ilk iş ve ifâ edeceği deyn-i şükrân bi't-tabi' sizin gibi en kıymettâr evlâdını âgûş-ı maderânesine da'vet ve hidemât-ı güzîdenizden istifâdeye müsâra'at olacaktır. Zann-ı âcizânemce bu noktada zât-ı âlîleriyle mutâbık ve hem fikrindeyiz.

Şark ihtilâlleri ve Rusya Hükûmeti ile birlikte menâfi'-i mütekâbilenin te'mîni mak- sâdı ile Ziyâ Bey Berlin'e me'mûriyet-i mahsûsa ile i'zâm kılınmıştır. Mîr-i mûmâ-ileyh tafsîlât-ı lâzimeyi şifâhen azedeceğinden tasdî'den sarf-ı nazar ediyorum. Ankara ve Cem'iyet-i ma'lûme ile te'sîs ve idâme-i muhâberâta bi't-tabi' çalışacaktır. Vazîfesinde mazhar-ı mu'âvenet ve himâyet-i sâmileri olacağına ümîd ber-kemâl olduğundan tasdî'âta hâtime vererek ve te'yîd-i ta'zîmât eder ve belki an-karîb bir vesile ile Berlin'e kadar gelerek, şifahen de ihtirâmât-ı kalbiyemi tekrâr şerefine nâ'il olurum.

Bi'l-hâssa gözlerinizden öperek, ma'a-âile-i muhtereme muvaffakiyet ve sa'âdet-i fâhimâneleri eltâf-ı ilâhîyeden temennî eylerim efendimiz.[1106]

6 Kasım 1920. İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *Bursa bölgesinde, Türk milliyetçileri ile Yunan orduları arasındaki şiddetli çatışmaların devam ettiği ve Türklerin önemli kayıplar vererek geri çekilmeye başladıkları ifade edilmiştir. Haberde, İzmir cephesinde milliyetçiler tarafından Bozüyük civarında tahkimat yapıldığı, Yunanlıların milliyetçilere saldırdığı ve kanlı bir savaşın ardından, milliyetçilerin büyük kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldıkları belirtilmiştir*.[1107]

8 Kasım 1920. Resmî Türkiye Komünist Fırkası (rTKF) Merkezi Umumi İcra Heyeti'nden Eyüp Sabri (Akgöl) ve rTKF Katibi Umumisi Hakkı Behiç (Bayiç) Ahmed Cemal'e mektub gönderdiler. rTKF, âlem-i İslâm'daki tüm komünist cereyanları kendi çatısı altında örgütlemek emelindedir fakat Ankara'daki hükümetin başkanı Mustafa Kemal ise minimalist milliyetçidir binaenaleyh tefrika vardır:

Muhterem Paşam, aziz yoldaşım,

Büyük gayeler arkasında, hayatın bin türlü mezahim ve müşkilâtına rağmen devam ettiğiniz mücahedenin ruhen müştereki ve müebbeden takdirkârı olan bizler, yoldaşınız İsmet Beyin oraya azimeti münasebetiyle şu birkaç satırın müsaadesi nisbetinde inkılâpçı ruhunuzu bir kere daha takdis ve tebcile imkân bulmuş olmakla müftehiriz.

Emperyalizme, bilhassa İngiliz siyaset-i hainânesine karşı bizim de bin müşkilât ile, kanlar ve ihtilâller içinde, Anadolu'da yaşadığımız hayat-ı inkılâbın safahatını uzun uzadıya teşrihe luzum görmüyoruz. Yalnız pek canlı noktalar üstünde nazar-ı dikkatinizi celp etmek için kısaca diyebiliriz ki yaşıyoruz ve gayelerimizi yaşatabiliyoruz.

[1106] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 118-119.
[1107] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 317.

İngiliz düşmanlığı, padişahçılık fikirlerinin Anadolu'da istinat ettiği ananat ile şiddetli bir muhalefete tesadüf etmiş olmakla birlikte, denilebilir ki bütün milletin ruhuna nüfuz etmiştir. Rusya inkılâbının daha insanî ve daha saadetperverâne esasata irca-i hâkimiyet eden usulleri de oldukça taraftar bulmaktadır. Yalnız, herşeyden evvel umum Müslümanlık âlemile tevhid-i mesâi edebilmek Avrupa siyasetine müebbeden kapılarımızı kapıyarak Şarka tevcih-i âmâl eylemek, her fırsattan ve her imkândan bilistifade istikbalde Avrupa'yı bir inhizam-ı kat'iye duçar edecek muazzam bir Asya federasyonuna doğru yürümek herşey her fikrin ve her kuvvetin fevkinde bizi teshir eden gayelerdir. Bu gayelerin istilzam ettiği hiçbir fedakârlıktan çekinmemek azmindeyiz. Bu azmin sevkiledir ki Şarkta Rus siyasetile ve Ruslarla inkılâp umdelerile beraber yürüyebilmek için burada bir Komünist firkası teşkil ettik. Bu suretle bir taraftan Rusya'dan gelecek ve gayelerimize tevafuk edemiyecek inkılâp cereyanlarını durdurarak memleketimizdeki harekât-ı inkılâbiyenin istinat noktalarını daima elimizde bulundurmak, diğer taraftan Rus inkılâbının açacağı kanallardan istifade ederek âlem-i İslâm ile samimi münasebata girişebilmek maksatlarını istihdaf ettik. Bilmem doğru düşündük mü?

Âlem-i İslâm üzerindeki harekât-ı inkılâbiyenin amelî cereyanlarını siz deruhte etmiş bulunduğunuz için, buradaki esasatın cümlemizi yakından tevhid-i mesâiye ve teşrik-i faaliyete sevketmiş bulunması ayrıca bizim için bahtiyarlık ve daha fazla şeref ve iftiharı mucip olmaktadır.

Anadolu'da ilk zamanlarda benim de erkânı arasında bulunduğum bir millet hükûmeti mevcut olduğunu bilirsiniz. Bu hükûmet pek kuvvetli olmamakla beraber az çok ika-i tesire kabiliyetli bir meclise istinat ederek yürüyor. Vakıâ henüz muzaffer ve milletin maddî ve manevî bütün kuvvetlerine hâkim ve ruhiyat-ı müşterekesine müstenit değildir. Bundan dolayı merhale merhale ihtilâl devrelerinden geçerek muhafaza-i hüküm ve kuvvet edebiliyor. Böyle olmakla beraber, elde[ki] kuvvetlere istinaden Anadolu'yu daha uzunca bir müddet için hâl-i kıyainda tutabilecektir.

Müslümanlık âleminde hâsıl olacak intibah ve inkılâbın şüphesiz bize maddeten çok faidesi olmakla beraber Anadolu'nun hiss-i mukavemeti de tezyit etmek itibariyle manen de büyük ve ehemmiyetli tesiratı olacaktır. Hususile Afgan ve Hindistan ahvali hakkında buraya akseden en küçük haberlere pek büyük ümitler raptedilmektedir.

Son zamanlarda İstanbul'da Millerant ile Giolitti'nin icbarı üzerine olduğunu zannettiğimiz bir uzlaşma siyaseti galebe etti. Bu siyasetin tatbiki için Salih Paşanın, İzzet Paşanın dahil bulunduğu bir Tevfik Paşa kabinesi mevki-i iktidara getirildi. Sevr muahedesini hiç olmazsa pek cüzî tadilât ile kabul ettirerek Anadolu'nun hasmâne vaziyetine nihayet vermek maksadile yapıldığını ve âtisinden pek büyük ümitler verme[me]ğe başlıyan Yunan ordusunun yerine daha sağlamca bir kuvvet ikame edebilmek için vakit kazanmak emelile İngilizlerin de muvafik bulduğunu zannettiğimiz bu manevra Anadolu'da cây-i kabul görmeyecektir. Hususile biz, Komünist olarak kendimizi ilân için bütün inkılâp âleminin Garba karşı alacağı vaziyetten ayrılmamak ve icabederse Anadolu haricindede mücahedatımıza devam etmek mecburiyetindeyiz. Bu itibarla Mustafa Kemal Paşanın Anadolu hükûmeti ile aramızda vaziyet itibarile farklar da hasıl olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa inkılâp ruhile mütehassis, fakat herşeyden evvel millî bir şekilde ortaya çıkan davasının müdafiidir. Garp ile uzlaşmağa her zaman Şark ile münasebatı tercih eder. Fakat Şark siyasiyatını elinde bulunduran Rusya'nın hiç olmazsa kuvvetli bir muhadenet ve müzahereti, hiç olmazsa bizi Asya'dan tefrik etmeğe çalışır bir vaziyet göstermemesi lâzımdır.

Afganistan'da da bu mektubun sizi ne vakit bulacağını, ve o zamana kadar ne gibi tebed- dülât ve inkılâbat tahaddüs edeceğini bitta bi kestiremem. Enver Paşaya ve Azmi Beye hitaben de birer mektup takdim ettik ve Cenabı Hak cümlemizin mesâisini muvaffakiyetle tetviç etsin.

İslâm âleminin Komünizm cereyanlarını Türkiye'de ve bizim idaremiz altında toplamak muvafıksa -ki biz buna çok ehemiyet veriyoruz- oralarda vücuda getirilecek teşkilâtı merkez-i umumîmize raptetmek ve icabında Rusya'ya karşı bu teşkilâta istinat etmek mümkündür. Bu suretle İslâm âleminin inkılâp cereyanları tevhit edilmiş olur, ve bir gün büyük bir kongrenin Rusya'daki inkılâp kuvvetine muadil bir kuvvetle Asya'ya hâkimiyeti temin edilmiş bulunur. Bu cereyanların doğrudan doğruya riyasetinde bulunduğunuz için bu noktaya bilhassa nazar-ı dikkatinizi celbederek elerinizden öper, cevapnamenize intizar ederiz.

8 Teşrinisani 1336 (1920) Türkiye Komünist Fırkası
TKF Merkez-i Umumî İcra Heyetinden Eyüp Sabri
Kâtib-i Umumîsi Hakkı Behiç

Hâmiş olarak
İmzamı unuttunuz diye yazdım. Fakat bilirim ki hiçbir arkadaşınızı unutmak ihtimaliniz yoktur. Tekrar hürmetlerimi takdim ederim.
[*Cemal Paşa Adana valisiyken, Hakkı Behiç "idadiden hocası olan Hüseyin Cahit'in tavsiyesiyle" Adana mektupçusu olmuş*.][1108]

9 Kasım 1920. Hafî Türkiye Komünist Bolşevik Fırkası, fırka mensubu Ali Suad Yoldaş'ın 8 Kasım 1920 tarihli dilekçesine cevab veriyor. Bünyesinde İttihadçıların bulunduğu ve umdeleri Komintern şartlarına mugayir olan resmî TKF ile teşrik-i mesai edilemeyeceğini bildiriyor:

Ankara, 9/11/1920
Türkiye Komünist Partisi Merkez-i Umumisi
Adet: 220
8 Teşrinisani 36 tarihli tahrirata cevaptır.

Muhterem Yoldaş!

Samimi hislerle dolu olan tahriratınız dikkatle okundu. Resmi Türk Komünist Fırkasının teessüsü ilan olunduğu dakikadan itibaren teklif buyurduğunuz meselenin tetkikine başlanmıştı. Hatta bir içtima esnasında yoldaşlardan biri tarafından da hemen taharri etmenizin aynı mealinde bir teklif vaki olmuştu. Bu meseleyi tekmil ehemmiyetle takip eden yoldaşlar mezkur fırkanın program ve nizamnamesinin neşrine intizar etmekle beraber hususi tahkikatına da devam etmekten fâriğ olmadı. Nihayet fırkanın nizamnamesi neşr olundu. Bir çok noktalarda esaslı muhalefetler belirdi, ki bunlar hakkında ileride anlaşmak imkanı belki muhtemeldir. Sonra bu fırkanın bir programı da intişara başladı. Ve elyevm tamamen neşr olunmadı. İntişar eden aksamında da bazı esasi noktalar da Üçüncü Enternasyonalin kabul ettiği Komünist programına tamamen zıt ciheti yok değildir. Mamafih programın sonuna kadar saha-i intişara çıkmasına intizar zarureti de ortadan kalkmamıştır.

Zaten memleketin düştüğü şu buhranlı hengamede Türk milletinin tarihi olan masum secâyâsına has bir surette emekçilerin istihlası için yapılacak Komünizm inkılabında bütün cehaleti hatta bu babda üstad olan Rus emekçilerini dahi hayrette bırakacak derecede muvaffakiyet ibrazı için memleket dahilinde ki bütün ve her çeşit inkılab cereyanlarını tevhid etmek şart-ı azîmdir. Şu kadar ki bu tevhid meselesinde şerait-i atiyenin saha-ârâsı mevcud olması hususunda bütün hakiki inkılabcılarla beraber sizlerin de müstehak olduğunuzu kaviyyen ümid eyleriz:

1 - Hakiki bir komünizm inkılabı için onu takip eden rehberlerin saf ve samimi inkilab hisleriyle meşbu' olması.

2 - Şimdiye kadar insanı, insana; kardeşi kardeşe, milletleri milletlerine düşürmeye ve bir çok hânümânları söndürmeye saik olan his ve iktisadi her türlü ihtiraslardan azade olması.

3 - Mazideki hayatlarında hatta halen bulundukları vaziyette mazlumlar ahını boyunların- da tutanlardan bir ferdin bile bu rehberler arasında bulunmaması.

4 - Bütün beşeriyetin tabiii ve sarih olan hukuk-ı siyasiyelerinin tam manasıyla serbestiyeti ihlal edecek kuyuddan ihtiraz olunması.

İşte parti bu dört şartı tamamen tahakkuk ettirmedikçe her ne nam ile olursa olsun hiçbir fikri cereyan veya firka ile teşrik-i mesaiyi kabul etmekte mazur olması lazım geldiğinde bütün yoldaşların müttefik olduğu itikadındayız.

Fırkaya mensup her ferdin senlik, benlik, takaddüm teahhur davaları gibi müstekreh heyet-i içtimalara has olan hissiyattan münezzeh olması lüzumunda ısrar beraber hakiki inkılabı muvaffakiyetle tetviç edebilmek için

[1108] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 53-54. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

sosyalist, komünist namları hatta Bolşevik unvanı ile ortaya atılıp da yine eski zihniyetler ve eski prensiplere havi olan veya böyle olmak ihtimali bulunan cemiyetlerle hiçbir zaman birleşmemeyi ve daima hatta anûdâne bir surette esas prensiplere merbut kalmaya komünizm namına her şeye tercih etmek lüzumunu da musırren ileri süreriz.

Muhterem yoldaş
mühür[1109]

13 Kasım 1920. Moskova'daki Mülazım Bekir Sıtkı, Berlin'deki Enver'e mektub gönderdi:

Muhterem Paşam

Umûmî vaz'iyete ve Şükrü Bey'in işlerine dâ'ir zât-ı devletlerine bi'z-zât arz-ı ma'lûmât etmek üzere Şükrü Bey'in nezdinden buraya gelmiştim. Burada bulunmadığınızdan ve bir müddet daha teşrîf buyurmayacağınızı öğrendiğimden avdet ediyorum. Ali Bey'e etrâflica anlattıysam da müsâ'ade-i devletleriyle ma'rûzâtımı zîre kaydedeyim: Şükrü Bey şimdiye kadar tahsîsât gelmemesinden teşkîlât yapmamıştır. Epey zamândır Trabzon'da bulunduklarından eşrâf ve halk Şükrü Bey'e karşı büyük bir teveccüh ve i'timâd beslemekte ve en esâslıları Şükrü Bey'in eli altındadır. Esliha ve mühimmât cihetiyle de firka her vakit yardım edebilecek vaz'iyettedir. Nezdinde lüzûmu kadar kıymetli zâbitân da bulunduğundan tahsîsât vürûdüyle berâber teşkîlâta hemen başlayabilir. Ve çabuk bir zamânda semeresi meydâna çıkar. Esâsen şimdiye kadar zâbitâni sâhillere dağıtmış ve kadrosunu tesbît etmiştir: fikri, topçu ve makineli tüfekli kuvvetli mürekkeb bir alay teşkîlidir. Lüzûmu hâlinde İstanbul'dan zâbit celbi için de İstan- bul'da bir grup te'mîn etmiş ve ilk posta olarak 5 zâbit getirmiştir.

Cephelerimiz ise hâlen her üçü de iyidir. Garp Cephesinde epeydir sükûnet hükümfermâ olup geriden vurûd eden kuvvetler ve gönüllülerle gittikçe kuvvetlenmektedir. Esâsen Yunanlılar zabtettikleri menâtıkta tarafımızdan tahrîb edilen köprüleri bile ta'mîr etmediklerinden ve bir fırkalarını geri çektiklerinden çekilecekler gibi gözüküyorlar. Hattâ geçenlerde Bursa cephesinde Koca-ili Şibih cezîresinde iken Şükrü Bey'in ma'iyetinde bulunan Arslân'ın çetesi bir keşf-i ta'arruzî yaparak, Bursa'ya 1 sâ'at mesâfede bulunan Kestellik mevki'ine kadar ilerleyebilmiş ve avdet etmiştir. Cephe Adapazarı bizde kalmak şartıyla Bursa'nın 30 km. şarkından Sakarya'nın garb vâdîsini ta'kîb ederek, Uşak'ın şarkından Denizli cenûbundaki Simav deresine inen hattatır. Derenin cenûb kısmı ise İtalyan mıntıkasıdır.

Şark cephesinde ta'arruzlarımız muvaffakıyetle netîcelenmektedir. Kars ve Gümrü zabtedilmiştir. Erzurum ve civârı halkı orduya her husûsca müzâherette bulunduklarından kuvve-i ma'neviye de pek fazla olduğundan daha pek çok netîceli muvaffakiyetler bekleyebiliriz.

Adana Cephesinde ise, kuvvetli milis teşkîlâtımızla Fransızlara mukâvemet ediliyor. Salim Bey'in pek çok yararlıkları vardır. Ankara'da şâyân-ı arz birşey yoktur. Lütfî Fikri Bey tarafından Ankara ile anlaşma teklîfi olmuştu. İstanbul'un ma'lûm gazeteleri tarafından gürültülü hücûma uğrayarak akîm kalmıştır.

Son zamânlarda dâhilî isyânlar da vâki' olmamaktadır. Konya, Yozgat, Bolu hâdiseleri tamâmiyle bertaraf edilmiştir. Samsun Rumları son zamânlarda biraz haşârılığa başlamışlardı. Şimdiye kadar başları hâl-i hâzırda ezilmiştir. Büyük Millet Meclisi'nin bir kârarıyla müşkilât men'edilmiş ve şimdiye kadar leytüla'al'de kalan bu mühim ictimâ'î mes'ele halledilmiştir.

Kıymetsiz yazılarıma fazla tasdî' etmeyeyim. Ali Bey daha etraflı ma'lûmâttârdır. Şükrü Bey'in mektûbu ile şifresini de Ali Bey'e bıraktım. Kemâl-i ta'zîmle ellerinizi takbîl eder, emr-i devletinize âmâde olduğumuzu arzederek, lâyezâl ihtirâmât ve ta'zîmâtımın kabûlünü ricâ ederim muhterem Paşa hazretleri.

Şükrü Bey'in yâveri
Mülâzım Bekir Sıtkı[1110]

1109 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 12, Klasör: 16_36, Belge no: 686-689 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 135-136.

1110 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 120-121.

15 Kasım 1920. Talat, Cavid'e mektub gönderdi: *Ali Bey'in* [Enver'in] *programından, Muhittin, Yunus Nadi'nin mülakatından komünist olmayarak Sovyet teşkilatını kabul etmek istediklerini anlıyorum. Bunu en son ve en güzel idare tasavvur ediyorlar. Halbuki onlar birbirine merbut [bağlı] ve zarureti halden mütevellid rejimlerdir*.[1111]

16 Kasım 1920. *Türkiye Büyük Millet Meclisi İstiklâl Mahkemesi Â'zâsından Kozan Meb'ûsu Doktor* [Tokattin] *Fikret* [Onuralp], Berlin'deki Enver'e mektub gönderdi:

16 Teşrîn-i sânî 336 Enver Paşa Hazretlerine

Muhterem Paşam

Siz orada, biz burada çalışıyoruz. Cenâb-ı Hakkın bizi şu mukaddes da'vâmızda muvaffak edeceğine emînim. Mübârek ellerinzden öper ve devâm teveccühünüzü ricâ ederim muhterem Paşam efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
İstiklâl Mahkemesi Â'zâsından
Kozan Meb'ûsu
Doktor Fikret[1112]

Görsel. Doktor Fikret (TBMM Albümü, 2010, c. 1, s. 45).

21 Kasım 1920. Ahmed Rüstem (Alfred Bilinski), Enver'e mektub gönderdi: *10-15 güne kadar ... Anadolu'ya avdet edeceğim. Ziya Bey bir hukuk-i İslam Cemiyetinden bahs etti. Bendeniz zat-ı alinizin riyaseti tahtında bulunan bu cemiyete şimdiden dahil oluyorum. İsmimin kaydını rica ediyorum*.[1113]

Ahmed Rüstem Bey'den (Roma) Enver Paşa'ya (Berlin),

21 Kasım 1920

Paşa Hazretleri

Ziyâ Bey ile bendenize gönderdiğiniz selâmdan dolayı çok teşekkür ederim. Pek çok isterdim. Berlin'e kadar gelip zât-ı âlîniz ve Talat Paşa ile görüşeyim. Fakat bu mâddeten mümkün değildir. Çünkü zügürtlük müsâ'ade etmiyor, cebimi. 10-15 güne kadar Roma'dan infikâk edip Anadolu'ya avdet edeceğim. 4-5 makâle yazdım, buraya geleli- den beri (mecmû'alar için). Fakat neşretmede müşkilât çekiyorum. Ma'mâfîh muvaffak olacağım ümîdindeyim.

Sevt Mu'âhedenâmesi yerine akdi lâzım gelen mu'âhede hakkında bir proje vardır. Mezkûr makâlelerin biri bu meseleye da'irdir. İşte bu ve vatana âid diğer meseleler hakkında görüşmek isterdim, aynı zamânda.

Anadolu vaz'iyetini izâh edebilirsem, çok fâ'ideli olur. Bunun mektûbla pek imkânı yoktur. Ma'mâfih Câmi' Bey Berlin'e gideceğinden o cihetten müsterihim. Hulâseten söyleyeyim ki, oradaki işlerimiz büyük salâh buldu. Sebât etmek şartıyla da'vâmızı tamâmiyle kazanabiliriz. Ankara Hümûmeti vaz'iyete hâkimdir. Çünkü şimdiye kadar İngiltere ve Fransa'nın elinde bulunan yegâne silâhı, ya'ni Yunanistan artık bize karşı birşey yapamaz. Diğer cihetten Türkiye ile sulh akdedilmezse, Bolşevizm Anadolu tarîkiyle Cenûbi Avrupa'ya sirâyet edecek diye İtilâf devletleri çok korkuyorlar.

İşte bu sebeblerden hattâ İngiltere Ankara Hükümetinin şerâ'itini kabûle mecbûrdur. İtalya lehimizde çalışıyor. Fakat vaz'iyeti hâlâ iyi olmamıştır. Ankara Hûkûmetinin Erzurum ve Sivas Kongrelerinin va'z ettiği

[1111] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 138. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifade tarafımıza aiddir.
[1112] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 121.
[1113] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 320.

esâslardan bir kıl kalınlığında inhirâf etmeyeceğini lâyıkı vechile takdir etmiyor. Sevr Mu'âhedesi ahkâmının ta'dîlinden bahsediyor. Halbuki Ankara Hükümeti yeni bir ahdini taleb ediyor.

Ziyâ Bey bir hukûk-i İslâm Cem'iyetinden bahsetti. Bendeniz zât-ı âlînizin riyâseti tahtında bulunan bu Cem'iyete şimdiden dâhil oluyorum. İsmimin kaydını ricâ ediyorum. Elhâsıl 3 senedenberi olduğu gibi şimdi dahi 60 yaşına girdiğim hâlde Türkiye ve İslâmiyet için her sûrette çalışmak istiyorum. Asıl görebileceğim iş, mecmû'a ve gazetelere yazıp propaganda yapmaktadır. Fakat ne çare ki Anadolu'ya avdet etmeye mecbûrum.

İşbu mektûbumu bitirmeden evvel, hattâ mevki'-i iktidârdan çekildikten sonra memlekete ettiğiniz hizmetlerden dolayı bendeniz dahi efrâd-ı millettten biri olmak üzere zât-ı âlinize teşekkürâtımı takdim ediyorum.

Allâh size kuvvet versin. Yaşasın Türkiye

21 Teşrîn-i sânî 334 [*Buradaki târih 336/1920 olmalıydı (Yamauchi notu)*]
Ahmed Rüstem

Not: Bu mektubun yazısını ma'ruz görünüz. Çok acale yazılmıştır.
Hotel İtake
ViaQuatrofondane
Roma[1114]

25 Kasım 1920. Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud (Soydan), 26 Nisan 1933'de neşredeceği tefrikasında, TBMM Hükümeti idaresinde gittikçe artan asker tahakkümüne karşı hoşnutsuzluğun zahir oluşunu şöyle mevzubahis ediyor:

Celâleddin Arif Bey nerede? Ermeni hududunda sulh faaliyetleri- Cephe gerisinde entrikalar

Ankara, 25 Teşrinisani [Kasım] 1920.

Bir kaç gündür, Ankara'da, hele Meclis koridorlarında Celâleddin Arif Bey için kulaktan kulağa fısıldanan bazı rivayetler vardı. Meclis'in ikinci reisi Celâleddin Arif Bey Erzurum'dadır. Adliye Vekaleti de üzerinde... Onu müdafaa edenler de var, fakat aleyhinde bulunanlar daha çok. Ermeni hududundaki muzafferiyet bile, şahıslar etrafında dönen dedikoduları susturamıyor. Ermeni ordusu mağlup olmuş... Bizi sulhe davet ediyor. Şark Cephesi kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Heyet-i Vekile kararıyle sulh müzakeresine memur oluyor. Refakatine de Necati [Güneri] Bey'le Vali Hamit Bey memur ediliyor. Şark Cephemizde bütün işler yolundadır. Fakat bundan memnun olmayanlar var: Niçin Celâleddin Arif Bey gibi bir ilim ve siyaset dahisi dururken Ermeniler'le sulh müzakeresine başkaları memur ediliyor? Hem niçin Meclis'e haber verilmeden emrivakiler yapılıyor? Bundan başka Ali Fuat [Cebesoy] Paşa'nın Moskova Sefirliği'ne tayini de doğru bir şey mi? Bu zat, sefirliği nasıl yapacak?

Başta Tokat mebusu Nazım Bey olduğu halde bir kaç mebus Meclis'e istizah takriri veriyorlar. Takririn esası şu:

1- Memleketin mukadderatına yalnız Meclis hakimdir. Öyle iken Heyet-i Vekile, Ermenilere taarruz ve Ermenilerle sulh meselelerinde Meclis'i sâmiîn derecesine indirmiştir.

2- Şark alemi politikasının merkezi olan Moskova'ya Büyükelçi gönderilirken Meclis'in reyi alınmamıştır.

Hariciye Vekili Muhtar Bey, bu takrire cevap veriyor: "Ermeniler'le aramızda yeni bir ilanıharp, yeni bir taarruz yoktur. Aramızda haliharp esasen mevcuttu. Bu havalinin anavatana ilhakı, Brest Litovsk muahedesinin icabıdır. Vaziyeti değiştiren şey "Sevr" muahedesi olmuştur. Halbuki bu muahedeyi, Türkiye Büyük Millet Meclisi tanımıyor. Elviye-i Selâse, Misak-ı Milli dahilindedir. Heyet-i Vekile, Ermeni ordusuna karşı hareket yapmakla, Meclis'in hukukuna tecavüz değil, onun verdiği salahiyetlerden istifade etmiş, direktifleri dahilinde hareket etmiştir.

[1114] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 121-122.

Moskova Sefirliği'ne bir zatın gönderilmesi de büyütülecek bir şey değildir. Sefir demek, memur demektir. Sefir tayini, Heyet-i Vekile'nin salahiyeti dahilindedir."

İstizah takririnin meali, Hariciye Vekili'nin izahı, işin zahiri ve resmi şeklidir. İşin içyüzü müzakerenin devamı esnasında daha iyi anlaşılmıştır. Karahisar [Afyon] mebusu Hulûsi [Kutluoğlu] Bey diyor ki:

"... Şurası muhakkak ki sulhü gerek Meclis yapsın, gerek Heyet-i Vekile yapsın, memleketimizin selametini gözönüne alacağı tabiidir... Meclis'e malumat verilmiş veya verilmemiş, bunlar hakkında da bir şey söyleyecek değilim. Yalnız bir şey kalıyor: Müzakeratı idareye Kâzım Karabekir Paşa memur ediliyor, onun refakatine de başka iki arkadaş veriliyor. Acaba ne gibi bir saiktir ki, malumat-ı hukukiyeleri, irfan ve iz'anı bizde olduğu gibi Garp'ta da malum olan bir üstad-ı hukuk varken o tayin edilmedi de... Celâleddin Arif Beyefendi Erzurum'dadır?.."

Hulûsi [Kutluoğlu] Bey beyanatının bir yerinde Ali Fuat [Cebesoy] Paşa'nın kifayet-i ilmiyesinin, Moskova Sefirliği yapacak derecede olmadığını, Moskova ile münasebet tesisinde bu zatın büyük bir iş göremeyeceğini iddia ediyor. Gerek Moskova'ya sefir olarak gidecek olan zat hakkında, gerek Ermeni Hükümeti'yle müzakereye memur edilmiş zevat aleyhinde, söz söylemenin doğru olmadığı, çünkü hala devletimizi temsil etmekte oldukları Hulûsi [Kutluoğlu] Bey'e söylendiği zaman, sadece: Bu benim hakkımdır! Bundan beni kim men edebilir? cevabını verdi.

Söz arasında Hulûsi [Kutluoğlu] Bey, Tevfik Rüştü [Aras] Bey'in de Moskova'ya gidişini muvafık bulmuyor: "O tecrübesiz arkadaş bu işi nasıl yapar?" diyor.

Maliye Vekili Ferit [Tek] Bey söze karışıyor:

"Efendiler, Celâleddin Arif Bey'in ilmi kudretini biliyoruz. Fakat Heyet-i Vekile murahhasları tayin ederken, yalnız bu kudretle iktifa edemezdi. Bir takım hususi ve siyasi meseleler var ki, mukarreratına mutlaka tesir edecekti. Biliyorsunuz ki, Celâleddin Arif Bey Erzurum'a gittiği zaman, oraya ait hususi bir mesele çıktı. Bu meselenin müzakeresi avdetine talik edildi. Temenni edelim ki, arkadaşımız bu meselede haklı çıksın... Binaenaleyh Erzurum'a ait, cephe gerisine ait dahili bir mesele dolayısiyle Celâleddin Arif Bey'i murahhas tayin edemezdik. Bu mühim bir sebeptir. Sonra, Efendiler, Celâleddin Arif Bey Meclis'imizin İkinci Reisi'dir. Başmurahhas, Başkumandan olacağına göre Reis'imizi onun maiyetine vermek muvafık olur muydu?"[1115]

29 Kasım 1920. Resmî Türkiye Komünist Fırkası/Gruppası kâtib-i umumîsi Hakkı Behiç (Bayiç), Doktor Fuad Sabit'e (Ağacık) mektub gönderdi: *[resmi] Türkiye Komünist Fırkası, tıpkı Rusya'da olduğu gibi, amele ve rençber için bir ay, diğer mensuplar için üç ay namzetlik müddeti kabul etmiştir. Binaenaleyh, Mustafa Suphi Kafilesinin her önüne geleni fırkaya intisap ettirerek serserilerden mürekkep manasız ve mahiyetsiz kitleler vücuda getirmiş olması, bizim için mucib-i ibret olmak lazımdır. Bizim hakiki Komünist fırkamız müteşekkildir. Fırka halinde toplanıp kimsenin buraya gelmesine ne lüzum, ne de ihtiyaç vardır*.[1116]

29 Teşrinisani 1336

Türkiye Komünist Partisi
Merkez-i Umumîsi
Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Muhterem Mustafa Kemal Yoldaş'a

Doktor Fuat Beyin, sureti irsal buyurulan mektubuna cevap olarak takdim edilen melfufun tensip buyurulduğu takdirde mumaileyhe tebliğine müsaade buyurulması müsterhamdır.

Hakkı Behiç

Nokta-i nazarlarınızı umumiyet itibariyle, kendi nokta-i nazarına muvafık bulan fırkamız, evvelâ şurasını tasrihe lüzum görür ki, Türkiye ismine izafetle teşekkül eden Komünist Fırkası Anadolu'da ve Anadolu için

[1115] Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 103-106.
[1116] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 26.

müteşekkildir. Binaenaleyh, Anadolu haricinde bu nam ile teşkilât yapmak isteyenlerin Fırkamızla alâka ve münasebetleri olmadığı gibi, Anadolu, kendi inkılâp hayatının merhalelerini takip edip gitmekte iken, bundan gafil olarak hariçten kendisine tesir yapmak isteyecekleri tanımak azmindedir.

Bakû'da Mustafa Suphi adında birinin Anadolu'da vücuda getirilecek bir inkılâbı istihdaf eden mesâisi, Anadolu nazarında hiç bir kıymet ve ehemmiyeti haiz değildir. Anadolu başlı başına, kendi mütefekkirlerinin ve kendi fedakâr rehberlerinin arkasında, inkılâp hayatında ihraz etmek istediği mevkii kendisi intihap edecektir. Bu esas malûm olduktan sonra, Fırkamız, Memleketimizle inkılâp dünyası arasındaki münasebatın esas noktalarını berveçhizir tayin eder:

1. Komünizm, herhangi bir sınıfın diktatörlüğü değildir. Belki cemiyet hayatında içtimâ prensiplerinin istilzam ettiği umumî kaide, umumî menfaat ve umumî hayat esaslarının âmil ve hâkim olması, bunun için, her cemiyeti terkip eden halk ekseriyetinin tayin-i mukadderat edebilmesidir. Rusya'da ve Avrupa'nın birçok memleketlerinde Komünizme vasıl olabilmek için, Proletaryanın Diktatörlüğünü tesise ihtiyaç görülmesi, Komünizmin mutlaka bunu istilzam ettiğinden dolayı değildir. Belki Komünizme ihtilâl ve inkılâp ile geçmek, bu intikal esnasında her nevi irtica hareketine meydan bırakmamak mecburiyetlerinden mütevellittir. Filhakika intikal devrinin hâkimiyeti, böyle bir diktatörlüğe istinat ettirilmezse inkılâp, iktisadiyat-ı hâzıranın kuvvet ve kıymet olarak tanıdığı müessesati bir hamlede ortadan kaldırmak mümkün olmadığı için vücuda gelemez. Netekim Ruslar da bu dakikayı bildikleri için, idare-i hâzıranın ancak bir intikal devresini temin edecek idare-i muvakkate olduğunu teslim ediyorlar. Bizim memleketimizde böyle bir intikal devresi için ihtilâli, icabında kanları, canları, hayatları ve hayatı menfaatleriyle müdafaa edecek olan bir kitleye tevdi-i hâkimiyet ihtiyacı yoktur.

Bizim Anadolu'muz, esasen Komünizmin halk prensiplerine pek kolay yanaşmak kabiliyetindedir. Ve buna mâni olacak kapitalist müessesat yoktur! Yahut, bir kuvvet addolunacak derecede haiz-i ehemmiyet değildir. Şu halde Türkiye inkılâbının, hattâ bütün âlem-i İslâm inkılâbının hususi bir siması değil, hususi ve büsbütün başka bir mahiyeti vardır. Bu mahiyet, komünizme, Anadolu şerâitinin daha yakın olması, Rus'larda ve Avrupa'da olduğu gibi, ona vasıl olmak için intikal devrelerine ve bu intikal devrelerinin selâmeti için, herhangi kuvvetli bir ihtilâl kitlesinin diktatörlüğüne ihtiyaç bulunmamasıdır.

Şu tafsilâta göre, Suphi kafilesinin, Rusya'da gördüğü şekli Anadolu'da tatbike temayül etmesi cehaletinin ve ne inkılâbı ne Anadolu'yu anlamamış olmasının mahsulüdür. Fırkamız, bu cehalete, bittabi düşmeyecektir...

2. İnkılâp, zaten tekâmül demektir. Ancak ekseriya, hâlihâzır dediğimiz vaziyetlerden müstefit olanlar tekâmülü kolayca kabul edemedikleri için, az çok sarsıntılara, ihtilâlkârane harekâta ihtiyaç hasıl olur. Bundan dolayıdır ki Komünizmi bir tekâmül olarak kabul edenler, Üçüncü Enternasyonal'de ona doğru her vasıta ile yürümek lüzumunda ittifak etmişlerdir. Bu, "her vasıta" kaydını kabul etmemek, inkılâbı senelerce, belki asırlarca yapmamak, mücadele et[me]mek demektir. Biz de Komünizmi bir tekâmül olarak telâkki ediyoruz. Ve her vasıta ile ona doğru yürümeyi kabul ettiğimiz için de Üçüncü Enternasyonal'in prensiplerini kabul ediyoruz. Fakat memleketimiz şerait-i hususiyesine nazaran bu vasıtaları vakıfâne tetkik ve intihap etmek hakkı, şüphesiz bizimdir.

"Her vasıta" mutlaka, ihtilâlcûyâne vesait demek değildir. Edebiyata gelince; şüphesiz inkılâba saik olan fikri hareketlerin başında edebiyat vardır.

Fakat beşeriyetin izdırabını hissetmeyen, edemeyen yerlerde, bu izdırabatı açık görmeyen ve göstermeyen muhitlerde buna ihtiyaç görülebilir... Anadolu o kadar muzdarip, fiiliyât ve hâdisatın en gâfil ve bihaberlere bile cebren izah ettiği vaziyet-i elime içinde o kadar müteessirdir ki, onu bir inkılâba hazırlamak için uzun boylu edebiyata, felsefiyata hiç de lüzum yoktur. Garp emperyalizminin ayakları altında her gün yüzlerce evlâdının can verdiğini gören, ta Harb-i Umumîye menşe olan kapitalizm rekabetlerinden beşeriyeti tahlis edecek olan inkılâbı ta uzaktan, derinden alkışlayan, nihayet, asırlardan beri emniyeti suistimal eden sınıfların elinde bâzice-i ihtiras ve menfaat halinde sürüklenmiş bulunan Anadolu, hiç bir edebiyatsız, hiç bir felsefesiz, belki yalnız kendi ihtiyacat-ı ruhiyesini inkılâp hayatının safahatında tatmin edilmiş görmekten mütevellit bir incizap ile yeni fikirlere temayül etmiştir.

Fakat bu temayül, umumîleşerek kendiliğinden inkılâbı vücuda getirecektir. Yoksa, herhangi bir ordunun, herhangi bir kuvvetin, cebri ve sun'i bir vaziyet vücuda getirmesine inkılâp denilemez. Binaenaleyh, Anadolu'nun Komünistleri, Anadolu inkılâp hayatının başından beri vaziyeti en yakından gören insanlardır ki, memleketi ihtiyac-ı hakikisine tekabül edemeyecek harekâttan tahlis etmek, ve hayat-ı inkılâpta ona en salim istikameti vermek endişesiyle ortaya atılmışlardır. Şu halde, Suphi kafilesinin Kızıl Ordularla gelecek cebri ihtilâlinin ne mânası, ne ehemmiyeti, ne de faidesi vardır.

3. Türkiye Komünist Fırkası, tıpkı Rusya'da olduğu gibi, Amele ve Rençber için bir ay, diğer mensuplar için üç ay namzetlik müddeti kabul etmiştir. Binaenaleyh, Mustafa Suphi kafilesinin her önüne geleni fırkaya intisap ettirerek serserilerden mürekkep mânâsız ve mahiyetsiz kitleler vücuda getirmiş olması, bizim için mucib-i ibret olmak lâzımdır. Bizim hakiki Komünist fırkamız müteşekkildir. Fırka halinde toplanıp buraya kimsenin gelmesine ne lüzum, ne de ihtiyaç vardır. Memleket, teşkilât halinde inkılâp hayatına hazırlanmaktadır. Bu hayatın geçeceği amelî safahatı tayin etmek hakkı yalnız bize, Türkiye Komünistlerine ait bir vazifedir.

4. Memleket haricinde serseri bir kuvvet şeklinde toplanan erbab-ı ihtirasın temayülâtına tâbi olmamak hususunda gösterdiğiniz isabet ve nüfuz-u nazar şayan-ı teşekkürdür.

Fırkamızın bu esasları ve bu nokta-i nazarları kanaatinize tevafuk ediyorsa, Fırkamız, Bakû'da kendisini temsil etmek vazife ve salâhiyetini uhdenize tevdi etmekle bahtiyar olur. Cevabınıza intizar ederiz.

Türkiye Komünist Fırkası
Kâtib-i Umumisi
Hakkı Behiç

Hayati Beye: Postada çok zamanda gider. Mektup olarak gönderelim. Arzu edilirse, aynı esasları tafsilatsız telgrafname halinde yazarız. H.B. Beyden sor! 2.12.1920 M.K.

Mektup olarak tebyiz edilmiş ve Kâzım Karabekir Paşa vasıtasıyle gönderilmiştir. 3.12.1920 Hayati[1117]

Kasım 1920. *Enver Paşa, Kasım 1920'de şerefli bir Bolşevik Paşası olarak onurlandırılmasını ve onu takiben baharda Anadolu'ya yürümesini cesaretle teklif etmiştir*.[1118]

Ebulhindili Cafer, Ahmed Cemal'e mektub gönderdi:

Cafer Bey'in Cemal Paşa'ya yazdığı mektup, gerek yurt dışındaki İttihat ve Terakki erkanının Anadolu'yla ilişkileri, gerekse Anadolu'daki İttihatçılar'ın faaliyetleri hakkında son derece önemli bir belgedir (Tanin, 1945, Tefrika 126-127). Mektubun tarihi Kasım 1920'dir. Ankara'da resmi TKF kurulmuştur. Fırkanın başında Hakkı Behiç olmakla birlikte, dışarıdaki İttihat ve Terakki rüesasına göre resmi TKF: "Bizim komünist olduğumuz zannıyla teşekkül eden", "bizim Eyüp Sabri'nin partisi"dir (Tanin, 1944, Tefrika 20). Cafer, müfrezesiyle Kuva-yı Seyyare'ye katılmış ve yararlıklar göstermektedir. Cafer'in Cemal Paşa'ya mektubunda verdiği adres ise daha da ilginçtir: "Ankara'da Eskişehir mebusu Eyüp Sabri vasıtası ile" (Tanin, 1945, Tefrika 126-127). Bu adresten anlaşıldığına göre Cafer, Eyüp Sabri Bey'le adresini kullanacak kadar yakındır.

Mektubunda yazdığına göre Cafer, Cemal Paşa'ya 1919 yılının Şubat ayında Dr. Nazım'ın yeğeni Hamit Bey aracılığıyla 21 sayfalık bir mektup göndermiştir. Cemal Paşa'nın almadığı bu ilk mektupta yazdıklarından Cafer biraz söz etmektedir: "İstanbul'da durabilmenin imkanı kalmamış gibiydi. Bendeniz de Ramazanda bu taraflara geçebildim" (Tanin, 1945, Tefrika 126-127). Cafer bey bu girişten sonra numaralar halinde Cemal Paşa'ya rapor vermeye başlıyor: 1) "Anadolu'da vaziyet" başlığı altında Garp cephesinden bilgiler veriyor. Kasım ayında Çerkez Ethem'le Ankara'nın arası gerilmeye başlamış olmasına rağmen Cafer "Bugün askeri vaziyetimiz garp cephemizde çok emniyetbahştır" diyor. İç savaştan, Yozgat ve Konya ayaklanmasından söz ediyor ve şu yorumu yapıyor: "ihtilal ve inkılap yumruğu tepelerine adamakıllı indirildi". Mektubun devamında "resmi" TKF hakkında bilgi vermektedir:

[1117] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 58-60.
[1118] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 52.

> Burada ahvali siyasiyeye gelince: Bugün resmen teşekkül etmiş bir Türk Komunist Fırkası vardır ve merkezi umumisinde vaktiyle sizin de refakatinizde bulunmuş olan Hakkı Behiç Bey'le bizim Eyüp Sabri Bey başta olmak üzere daha pek çok arkadaşlar vardır ve dahildir. Ve Türkiye bu yeni mezhepli siyasi ocağının akaid [inançlarına] ve icabatına [gereklerine] tevfikan bir şekli idare ile ve yeni bir Türkiye şeklinde bir mevludu [yeni doğan] siyasi doğmak üzeredir (Tanin, 1945, 126-127).

Gelecekten ümitli olan Cafer, TKF'nin program ve nizamnamesinin henüz hazır olmadığını yazmaktadır. Cafer'in verdiği bir diğer bilgi ise, Cemal Paşa'nın yaveri İsmet Bey'in bütün bu evrak ve malumatla birlikte yola çıkmış olduğudur. Demek ki arada kuryeler gidip gelmektedir ve bu mektup da büyük bir ihtimalle elden gönderilmiştir. Bundan sonra Cafer'in yazdıklarından Talat Paşa'nın yurda "tebligat" yaparak ve "ajans" göndererek yandaşlarını yönlendirdiği ortaya çıkmaktadır.

> Şimdi de akvamı mazlumenin alemdarları olan sizlerin vaziyetine gelelim. Talat Paşa buraya arkadaşlarla tebliğ edilen son bir beyanatı vardı ki, onda Talat Paşa şöyle diyordu: Sovyetler Şark ahvalinin idaresini bizlere terk etti. Ve Enver Paşa Şark milletleri başkumandanı oldu. Ve bunu müteakkip diğer bir ajans zatıalinizin Afganistan'a hareketini tebşir [müjde] ve ilan etti (Tanin, 1945, Tefrika 126-127).

Buradan sonra Cafer, üç paşanın görevlerinin önemini anlatarak Cemal Paşa'ya bazı uyarılarda bulunmaktadır: "yine ... şeytan ve müfsit [fesat] bir takım insanlar peşinize takılmasın". Daha sonra Cafer iletişim kurabilmek için bazı şeyler istiyor ve yazdıklarından şunları anlıyoruz: bir sene önceden Cemal Paşa'nın Enver ve Talat'la yolları ayrılmış.

> Geçen sene yukarıda gönderdiğimi arz ettiğim mektubumda istirhamatım veçhile, ne olursa olsun her şeyi unutarak tahatturu [hatırlama] bile inkisarı kalbe [kalp kırılması) vesile teşkil edecek herhangi bir müellim hatırayı kararı nisyana gömerek Talat Paşa, Enver Paşa ve diğer rüfekayı mesai ve ikbal ve idbar [talih ve talihsizlik] arkadaşlarile daima elele vermek ve ölünceye kadar ayrılmamak (Tanin, 1945, Tefrika 126-127).[1119]

Aralık 1920. Mustafa Kemal'in refakat subayı Binbaşı Siirtli Mahmud'un (Soydan), 30 Mart 1933 tarihli tefrikasında yazdıkları, Çerkes Edhem'e "Gediz Taarruzu"yla tezgâh kurulduğunu düşündürmektedir:

> *Garp cephesinde anarşi: Muntazam ordu mu, milis teşkilatı mı olsun?*
>
> Ankara, Kânunuevvel [Aralık] 1920.
>
> Ankara'nın ve bütün milletin ümidi cephelere dayanmış.... Herkes, "Cephedeki işlerimiz intizam içinde yürümekte, müdafaa ve muharebe kudretleri biraz daha artmaktadır!" diye müteselli oluyor, yarının ıstıraplarını karşılamak için yeni mukavemetler topluyor. Halbuki gelen haberlere göre Garp cephesinde intizam değil, anarşi hüküm sürüyor. Kumandan ve disiplin tanımayan milis kuvvetleri, başı boş, alabildiklerine gidiyorlar. Çerkes Ethem ve Tevfik Beylerin kumandasındaki bu kuvvetlere, maatteessüf cephe kumandanı Ali Fuat [Cebesoy] Paşa da söz geçiremiyor. Söz geçirmeyince de onların nokta-i nazarına iştirakten başka bir şey yapamıyor. Biz, düşmanın modern ordusunu böyle başı bozuk teşkilatla mı yeneceğiz? Yazık ki buna inananlar bir düziye çoğalıyor. Hatta bu inanış Büyük Millet Meclisi'ni de kapladı. Çünkü cephelerde, halk arasında, Meclis'te o kadar propaganda yapıyorlar ki... Nerdeyse bu üç sergerdenin diktatörlüklerini bile bile, seve seve herkes kabul edecek... Hakikaten şu üç kardeşin, Ethem, Tevfik ve Reşit'in propaganda kabiliyetleri çok yüksek... Mebuslar arasında bile: "Muntazam orduya ne lüzum var? Hepimiz Kuva-yı Milliye olalım, düşmanı daha kolay yeneriz!.." fikrinde olanlar var. Buna mukabil daha ciddi düşünenlerin endişesi şudur: Mustafa Kemal gibi büyük bir Kumandan, bu başıbozuk cereyanına niçin bu kadar müsamaha ediyor? Mustafa Kemal değil miydi ki, daha küçük rütbeli bir zabit iken bile Ordu'nun İttihat ve Terakki Cemi- yeti ile alakasını muhafaza etmesini istememiş, muarızlariyle şiddetli mücadelelere girişmişti! O tarihi yaşamış olanlar hatırlarlar ki, Ordu'yu İttihat ve Terakki'den ayırıyor, onu bitaraflığa götürüyor, diye Selanik'te kendisine kurşun atmadılar mı? Bu kıratta, bu karakterde bulunan bugünün Reis'i, nizam düşmanlarına, anarşi propagandacılarına niçin ve nasıl tahammül ediyor?..

***

[1119] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 338-340.

Mustafa Kemal için, zahire bakarak, böyle düşünenler haksız değildirler. Fakat onun hariminde bulunanlar, bu tegallüpten hoşlanmadığını, bu anarşiye nihayet vermek için bir düziye düşündüğünü çok iyi bilirler. Hatta Ethem ve arkadaşları Yozgat'tan Eskişehir'e giderlerken, Ankara'da kendilerine büyük merasim yapılmış, tantana ile teşyi edilmişlerdi. Bu merasime iştirak eden, hatta Ethem ve kardeşleriyle öpüşen Mustafa Kemal'in infiali, yüzünden ve tavrından anlaşılmamış mıydı? Paşa'nın o günkü haline mim koyanlar çoktu. İşin doğrusu şu ki, Reis Paşa mutaassıp bazı hocalara olduğu gibi, bunlara da biraz rüşvet veriyor, zaman kazanıyor, fırsat bekliyor. Hiç bir kuvveti ihmal etmemeye, her hareket ve teşebbüsünü Meclis'e ve millete karşı haklı göstermeye ve iyi müdafaaya mecbur olduğunu hisseden Mustafa Kemal için Gediz taarruzu vesile oldu, harekete geçmek için fırsat hazırladı; Ethem ve Tevfik Beyler, Garp Cephesi Kumandanlığı'nın delaletiyle Gediz'deki Yunan fırkasına taarruz etmek müsaadesini istediler. Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi İsmet [İnönü] Bey böyle bir taarruzun muvaffak olama- yacağını bildirdi. İsmet [İnönü] Bey'in mütalaası şu idi: Düşman ordusu, bizim ordumuzdan çok kuvvetlidir, daha mücehhezdir. Cephanemiz azdır. Teşkilatımız henüz bitmemiştir. Mahallî bir muvaffakıyet temin etsek bile düşmanın umumi bir taarruzu fena neticeler verebilir. Taze taze hazırlamaya çalıştığımız kuvvetlerimizi beyhude yere yıpratmış olacağız. İntizar halinde olan düşmanı vaktinden evvel tahrik edeceğiz...

İsmet [İnönü] Paşa'nın ısrarına rağmen bu taarruz yapıldı. Neticesi malumdur: Mağlup olduk. Düşman Bursa istikametinden de ilerledi. Yenişehir'i, İnegöl'ü işgal etti. Dumlupınar sırtlarına kadar çekilmeye mecbur olduk.

***

Gediz mağlubiyeti, Meclis'te Ethem ve milis teşkilatı taraftarlarını biraz yere baktırdı. Fakat politikacılık hırsının hududu olmaz. Çerkes kardeşler, bu mağlubiyete sebep kendi müfrezeleri değil, nizamiye askerleri olduğunu propagandaya başladılar. Mustafa Kemal Paşa'nın iki gece evvel sofrada söylediği sözlerden kati karar arifesinde bulunduğumuz anlaşılıyor. Paşa söz arasında: "Ali Fuat [Cebesoy] Paşa, cephede çok sıkılmış olacak... Ankara'ya gelse de biraz dinlense iyi olur!.." demişti. Anlaşılıyordu ki, Cephe Kumandanı'nın müsamahası, Ethem ve Tevfik Beyleri daha ziyade şımartıyor. Her halde vaziyeti düzeltmek lazım gelecek...

Reis Paşa kararını vermişti, o sırada Ali Fuat [Cebesoy] Paşa Ankara'ya gelmek için izin istedi. Hemen müsaade edildi. Ankara'ya geleceği gün, Mustafa Kemal Paşa da istasyona inmişti. Ali Fuat [Cebesoy] Paşa, omuzunda bir tüfek olduğu halde trenden çıktı. Reis Paşa, omuzunda tüfek taşıyan Cephe Kumandanı'na takıldı: "Nedir, bu omuzundaki tüfek?" dedi. Yanındaki bazı zevata da:

"Bu vaziyetin delalet ettiği zihniyeti farkediyorsunuz ya... Tasavvur ediniz ki, bu zihniyet bütün cepheyi sarmış... Netice ne olur?" dedi.

Moskova'ya bir sefir göndermek icap ediyor. Ali Fuat [Cebesoy] Paşa, Reis Paşa tarafından teklif edilen bu vazifeyi memnuniyetle kabul etti.[1120]

1 Aralık 1920. *Şubat 1919 başında Taşkent'e varan ve Hindistan-Türk-Alman misyonu olarak adlandırılan grubun idarecisi* olan Muhammed Bereketullah, Enver'e mektub gönderdi: *Hindistan'daki ihtilalin gerçekleştirilmesi için şu andaki durum bizim lehimizedir. Birbirlerine karşıt olanlar, İngilizlere karşı ortak bir cephe sergilemektedir. Zaman gelmiştir. Faal merkezleri organize etmek ve kurmak artık kaçınılmazdır*.[1121]

2 Aralık 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Londra'ya İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a *İtalyanlarla Ulusçular arasındaki ilişkiler konusunda* mahrem muhtıra gönderdi:

Bilginin büyük bir bölümü oldukça gizli bir kaynaktan sağlanmıştır… Bunun genellikle doğru olduğuna güvenmekle birlikte, çeşitli konuları doğrulamak olanaksızdır.

Raporun özeti şöyleydi: "İtalyan yönetiminin, Türk Ulusçuları ve onların Avrupa'daki dostlarıyla içten ilişkileri vardır. 1920 yılı Şubat'ında, Katanya milletvekili Signor Vassalo başkanlığındaki bir kurul, diğer şeyler arasında, Türkiye ile İtalya arasında bir anlaşma yapmak amacıyla İstanbul'a gelmişti." Rapor, Vassalo'nun çalışmaları

[1120] Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 39-42. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[1121] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 48.

hakkında ayrıntılı bilgi veriyor; 1920 yılı Mart'ında, Signor Gaito adlı bir İtalyan'ın, Türk Deniz Bakanlığı'na uzman-öğretmen olarak atandığını; bu atamanın, 2 Mart 1920 günkü resmi gazetede yayınlandığını bildiriyor; Türk-İtalyan Dostluk Derneği'nin çalışmalarına büyük önem veriyor; şöyle diyordu: "Eskiden Osmanlı milletvekilleri olan Şahin ve Ahmet Dino adlı Arnavut kardeşler, bu derneğin başlıca üyeleridir. Derneğin geçen Mart ayında kuruluşunda İtalya Yüksek Komiseri ve Dr. Pelegrini'nin de rolleri olmuştur. Damat İsmail Hakkı [Okday], bu kişilerle Ulusçular arasındaki irtibatı sürdüren kişidir. Albay Roletto, Yüzbaşı Vlora ve eski Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın oğlu da bu dernekle yakından ilgilidir. Dernek, İstanbul'daki Arnavut Kulübü aracılığıyla çalışmaktadır… Dolaysız biçimde Roma'dan yönergeler alınmaktadır. Roma'daki kimi İtalyan yönetimince zımnen desteklenmektedir. İpleri çeken başlıca kişi Kont Sforza'dır…

Antalya'da Ulusçuların savaş kesimi yoktur; liman ise silâh, mermi ve ürün taşımada ve münakalâtı korumada Ulusçularca kullanılmaktadır. Gemiyle İtalya'dan getirilen silâh ve mermiler, Antalya yoluyla Ulusçulara gönderilmektedir. *Societa İtaliana Servizi Marittimi* ve *Lloyd Trestino* adlı firmalara ait gemilerle de malzeme taşınmaktadır. Bu denli malzemelerin İtalya'dan sevkiyatıyla uğraşan Türkler, İshak Paşa ve Hüseyin Ragıp Bey'dir. Onlara Teğmen Franciosi yardımcı olmaktadır. Malzemeleri Ulusçular hesabına satın alan kişi, Mayıs ayında, Server Vedat takma adıyla Roma'daki Boston otelinde kalan Kurmay Yüzbaşı Edip Bey'dir. O ve Galip Kemali, Mustafa Kemal'in Roma'ya akredite edilmiş temsilcilerdir. Galip Kemali diplomatik konularla ilgilenir ve İtalyan yönetimiyle Mustafa Kemal arasındaki yazışmalara aracılık eder.

O sırada Osmanlı Savunma Bakanlığı müsteşarı bulunan İbrahim Ethem, 28 Nisan'da Padişah'ın baş mabeyncisine gönderdiği yazıda, İtalyan'ların Ulusçulara yaptıkları edimsel (maddi) yardımdan ötürü resmen yakınmıştı… 7 Mayıs'ta Osmanlı İçişleri Bakanlığı, İtalyan'ların eylemleri konusunda Bakanlığa bilgi sağlaması için Türk gizli polisine özel yönergeler vermişti. 10 Mayıs'ta Osmanlı Dışişleri Bakanı, bu konuda İtalyan Yüksek Komiserliği'ne gönderilecek bir protesto notasının müsveddesini hazırlamıştı; ama bu notanın gönderilip gönderilmediği bilinmiyor. Türk hükümeti, olup bitenlerden bilgi sahibidir.

8 Eylül'da Kurmay Binbaşı Aşit (?) [Âşir olabilir] Efendi, öteki Ulusçu yetkililerle birlikte Ankara'dan Antalya'ya gidiyor; orada, İtalyan komutanı ve yetkililerince karşılanıyordu. Yapılan görüşmelerden sonra, Binbaşı Aşit, Mustafa Kemal'e bir telyazısı gönderiyor; bunun üzerine Mustafa Kemal, 200 kişilik bir muhafız birliğiyle ivedilikle Antalya'ya geliyor ve oradan *Lloyd Trestino* hattına ait *'Galicia'* gemisiyle Rodos'a geçiyordu. Rodos'ta üç gün kalan Mustafa Kemal, Ahmet Dino ve onun seviyesinde kimi öteki Türk'ler ve İtalyan siyasi murahhaslarıyla görüşüyordu.

Ajanlar zincirinin en önemli bağlarını Yarbay Edip ve Emanuel Carasso oluşturur. Edip Bey, Roma'da, gemiyle Anadolu'ya gönderilmek üzere savaş gereci satın aldı. Bu gerecin kolayca sağlanması için kendisine İtalyan yönetimi nezdinde Galip Kemali, mali konularda ise Emanuel Carasso yardımcı oldu. İlkbaharda Roma'da bulunan Edip, kendisiyle ve Carasso'yla bizzat görüşmek üzere oraya gelen Talât'la ilişki kurdu. Edip'in en faal İtalyan yardımcılarından biri de halen Roma'da bulunan Signor Dinari'dir. Dinari, savaş günlerinde, İstanbul'da bulunan bir makine mühendisidir. Onun İstanbul'daki ajanı, Başkentle Ankara arasında kuryelik yapan Simon Danone adlı bir Musevi'dir. Emanuel Carasso, Yakın Doğu'da Musevi-Mason etkisinin birleşimidir. Şimdiki İtalya Cumhurbaşkanı Giolitti'nin de bulunla yakından ilişiği vardır. Carasso; Edip, Talât, Dinari, Giolitti, Marquis Garroni ve Kont Sforza'yla faal biçimde işbirliği yapmaktadır. 1920 yılı başlarında, onun gayretleri sayesinde, Edip, önemli savaş gereçlerini satın alabilmek için gerekli parayı sağlayabilmiştir.

Bu arada, Yarbay Fago başkanlığında Ankara'ya önemli bir İtalyan kurulu gönderiliyordu. Ankara'ya gönderilen öteki İtalyan murahhaslar şunlardı: 1920 yılı Haziran'ında M. Caputo, St. Antoine adlı İtalyan katedralinin emini Rahip Giuliano. Yarbay Fago, San Remo Konferansı'na katılan İtalyan delegelerinden biriydi. Bu kurulun Ankara'ya gitmesi için gerekli hazırlıkları şunlar yapmıştı: Türkiye'nin eski Washington büyükelçisi Ahmet Rüstem, halen Ulusçu Dışişleri Bakanı bulunan Ahmet Muhtar ve eskiden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkez komitesi üyelerinden Memduh Şevket. Her üçü de, İstanbul'un Bağlaşıklar'ca işgal edildiği 16 Mart 1920 günü tutuklanmaktan kurtuluyor ve İtalyan yetkililerince gizlice Antalya'ya götürülüyorlardı.

Fago kurulunun amaçları şunlardı: Anadolu'dan İtalya'ya hububat ve ham madde ihraç edilmesi için hazırlık yapmak; kimi İtalyan ticari kuruluşlarının dilediği iktisadi ayrıcalık hakları hakkında görüşmelerde bulunmak;

buna karşılık olarak, Ulusçulara, 3 milyon Türk Lirası avans, savaş gereci, teknik danışmanlar, Türk savı için manevi ve diplomatik destek sağlamayı önermek. Fago, 8 Haziran 1920 dolaylarında Ankara'dan ayrılıyordu.

M. Caputo, Mustafa Kemal'e takdim edilmek üzere, kendisine Yarbay Vitali'ce verilen tanıtma yazısını da birlikte taşıyarak, Haziran'da Ankara'ya ulaşıyordu. Oradaki görevi büsbütün ticari idi. Ankara'da kaldığı süre içinde, Mustafa Kemal ve tüm Ulusçu önderlerle sıkı ilişki kuruyordu. Rahip Giuliano, görünürde İtalyan dinsel kuruluşlarını teftiş etmek amacıyla, Eylül ayında, İnebolu yoluyla Anadolu'ya gidiyor; İstanbul'da, Mustafa Kemal'e danışan Ulusçu yetkililerce geciktiriliyor; ama Ankara'ya gitmesine izin verilmesi için buyruk veriliyordu. Ankara'da büyük içtenlikle karşılanıyor; Mustafa Kemal, ona, ülke oldukça karışık bir durumda olduğu sürece seyahat etmesinin tehlikeli olacağını söylüyor; rahip Giuliano[yu] dinsel kuruluşları teftişten vazgeçiriyordu.

Eylül'de Fago yine Ankara'ya gdiyor; aynı ayın başlarında, on İtalyan, İnebolu yoluyla Anadolu'ya gönderiliyordu. Fago'ya yüzbaşı Vlora'nın eşlik ettiğine inanılmaktadır. Fago, bu ikinci gelişinde, Ankara ile Babıali'nin arasını bulmaya çalışıyor, ama Ulusçular, Damat Ferit'le görüşmeye kesinlikle karşı çıkıyorlardı".[1122]

2 Aralık 1920 tarihli Rumbold raporunu Fabio L. Grassi de mevzubahis eder fakat Salâhi Ramadan Sonyel anlatımına nazaran daha kısa olmakla birlikte Sonyel'de bulunmayan detaylar okunabilmektedir:

İtalyan-Ulusalcılar ilişkileri üzerine İngilizlere iletilenlerin büyük bir derlemesi, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold tarafından 2 Aralık 1920 tarihinde Dışişleri Bakanı Curzon'a iletilen rapordur. Haklı olarak bu rapor şu gözlemle başlamaktadır:

> "Kayıtlı gizli ve gizli olmayan belgeler o kadar büyük bir yığın oluşturuyor ki bu konu üzerinde küçük bir kitap bile yazılabilir."

Raporda ilk olarak, Vassallo ve İstanbul'da bir İtalyan-Türk Dostluk Derneği hakkında bilgi verilmekte ve Sforza'nın İtalyan hükümetine sorun yaratmamak için yeterince uzak bir pozisyonda, ama her zaman "the principal wirepuller" (ipleri her zaman elinde tutan kişi) olduğu netleştirilmektedir. Arnavut Şahin ve Ahmed Dino kardeşler, Dr. Pellegrini ve Basri Bey, söz konusu derneğe çok bağlı olanların arasında yer almaktadır. Konuyla ilgili olarak İstanbul'dan yazılan 25 Eylül 1920 tarihli bir başka İngiliz raporunda, Şahin Dino'nun 29 Temmuz 1920 tarihinde bir "Committee of Turko-Italian Union" toplantısına katıldığı bilgisi eklenmiştir. Bu toplantıya yüksek seviyede İtalyan, Alman ve Türk şahıslar katılmış, burada Tunus, Cezayir ve Hindistan'da devrim propagandasının yayılması tartışılmış ve Gabriele D'Annunzio'nun bir destek mesajı okunmuş olmalıdır. Rapor İtalya'nın, Türk ulusalcı hareket üzerindeki Bolşevik etkisinin rakibi rolünde de olabileceğini öne sürmektedir. Raporda Albay Roletto'nun ve Albay Vlora'nın da adları geçmektedir. Rapora göre dernek ve ulusalcılar arasındaki arabulucu, Damat İsmail Hakkı olmalıdır.

Daha sonra raporda Antalya limanının İtalyan yönetimine ve Societa Italiana Servizi Marittimi ve Lloyd Triestino'ya değinilmekte, Azmi Bey ve kendisine İtlaya tarafından sağlanan itinalı himaye üzerinde durulmaktadır. Bir Fransız bilgilendirme yazısına göre o dönemde Lloyd Triestino, Karadeniz limanlarından ülkenin iç kısımlarına doğru oto taşıtlarıyla nakliyat yapma organizasyonu için Ankara ile müzakerelerde bulunmaktaydı. İncelemekte olduğumuz İngiliz raporu, İtalya'da savaş malzemesi yüklemelerini izleyen Türk gözlemcileri olarak Yarbay Franciosi'nin (başka yerde ortaya çıkmayan bir isim: bir takma ad mı?) yardım ettiği İshak Paşa'yı ve Hüseyin Ragıp'ı (muhtemelen Hüseyin Ragıp Baydur, daha sonra Cumhuriyet Türkiyesi'nde önemli bir diplomat) işaret etmektedir. İtalya'da ödemeyi yapan, Edip adında bir ajandı. Edip'e yardım eden Tubini şirketine bağlı ve "Terakki" yanlılarının eski arkadaşı De Nari de vardır (Sforza'nın adamı). Savaş sırasında De Nari'nin İstanbul'da kaldığı da doğrudur. İşbirlikçisi Yahudi Simon Denonne'dir [Danone?]. Antalya dışında gerçekleştirilen İtalyan ve ulusalcı Türk trafiği, İzmir'den çok sayıda "Terakki" yanlısının sığınmış olduğu Rodos'ta da gözlenmiştir.

[1122] FO 371/5058/E 15528; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 120-123.

Rapor, tanınmış ve az tanınmış Levantenler, Yahudiler, Masonlar ve birlik [İTC] yanlıları tarafından örülmüş karmaşık ulusalcı yanlısı ve İngiliz karşıtı konular dizisini izleyerek devam ediyor. Bu kişilerin arasında Levanten Emanuel Carasso (E. Karasu) ve *Societa Unione e Progresso (İttihat ve Terakki Partisi)* kurucuları arasında bulunan Mason Ahmet Karasu öne çıkan isimlerdir. Bu arada rapora Talat'ın (Talat Paşa) Edip'i görmek için Roma'ya gittiği de eklenmiştir. 12 Temmuz 1920 tarihli bir başka İngiliz raporuna göre, kısa bir süre önce Talat, Mason ve/veya İtalyan Yahudi çevreleriyle bağlantılarını güçlendirmek için de Roma'da Carasso ile buluşmuştur. Buchanan, 17 Şubat 1921 tarihinde Curzon'a yazdığı telgrafında, *Sforza'nın Talat ile temas içinde olduğunu; Talat'ın bir Türk-Müttefik görüşmesine sıcak baktığını, Sforza'ya göre sonunda Yunan askerlerinin çekilmesi karşılığında Ankara'daki ulusalcıların da Türklerin yalın hâkimieti altında İzmir'de bir Yunan yönetimini kabul edeceklerini* yeniden dile getirmiştir. Yine incelenen rapora göre Carasso ve Giolitti arasındaki arabulucu, artık Mısır'da yaşayan Travesta adında İtalyan bir avukattır. Bu Travesta'nın İstanbul'daki ajanı, Salem adında biridir ve kendisine artık Osmanlı milletvekili olan Mishon Ventura arabuluculuk yapmıştır. Carasso, İtalyan vatandaşı olarak İtalya'nın himayesi altında Temmuz 1920'de İstanbul'a dönmüş ve Makedonya ve Trakya'da Venizelos'a karşı sağlam bir Türk-Yahudi bloğu kurma çalışmalarını yürütmeye başlamıştır. Artık Avusturya-Macaristan vatandaşı olan İtalyan Yahudisi Ferdinand Carlmann ve birçok Selanikli zengin Yahudi, kendisine bu işte yardım etmiştir. İşte sonuçta, yeniden düşünülenden çok daha eski ve kötü ün salmış yaygın teorem:

> [Carasso??] Yakındoğu'daki Yahudi-Mason etkisinin canlı örneğidir. Bu etki İtalya'da da vardır ve mevcut İtalyan Cumhurbaşkanı Bay Gioglitti'yle sıkı sıkıya özdeşleştirilmiştir.

Daha sonra rapor, kesin olarak gerçekleşmiş olanlardan bazılarını görmezden gelerek ve bizim bilmediğimiz bazılarına değinerek, Ankara'da İtalyan misyonlarından söz etmektedir. Belgeye göre Caputo adında biri, Pera'daki S.Antonio Kilisesi'nden Giuliano adında bir peder ve Ahmet Rüstem'in (Washington'da eski Osmanlı elçisi) [*aslında Sivas Heyet-i Temsiliyesi mensubu (Ö.F.A. notu)*] yardımıyla Fago, Ahmet Muhtar ve Memduh Şevket (önemli "Terakkici" olarak tanımlanmış) Ankara'ya gitmişlerdir. Son olarak belirtilenlerden her üçü de İtalyan yetkililerince Malta'ya sürgün edilmekten kurtarılmış ve Antalya'ya getirilmiştir. Fago, Anadolu'dan İtalya'ya buğday ihracatı düzenlemeye ve ekonomik imtiyazlar elde etmeye çalışmış, peşin olarak 3.000.000 lira ve askeri, teknik ve diplomatik yardım temin etmiştir. Ankara'yı 8 Haziran civarında terk etmiştir. Caputo, Ankara'ya sadece ticari nedenlerle gitmiş, fakat yine de Mustafa Kemal ile ve onun en yakın çalışma arkadaşlarıyla sıkça görüşmüştür.

Peder Giuliano, değişik maceralardan sonra nihayet Ankara'ya ulaşmıştır, ancak Mustafa Kemal kendisine savaş durumunda olan bir ülkede dolaşmanın sağlıklı olmadığını söylemiştir (burada gerçekte galiba *Giuseppe* Capra misyonundan söz edilmektedir). Daha sonra Fago, Eylül ayında başka on İtalyan vatandaşıyla birlikte geri dönmüştür. Muhtemelen bunların arasında Mustafa Kemal ve Damat Ferid arasında arabuluculuk yapmak için gelen Vlora da bulunuyordu, ancak Mustafa Kemal İstanbul'un sadrazamı ile müzakere etmeyi reddetmiştir. Rapor derinlemesine incelemeye değer bir başka konuyla son buluyor, o da gazetecilik faaliyetleri konusudur. İtalyan avukat Giovanni Martini tarafından redakte edilen, kesinlikle Türk yanlısı ve İngiliz karşıtı Arapça bir gazetenin İtalyan yetkililerin desteğiyle bir yıl boyunca Türkiye'de yayınlandığını bildirmektedir.[1123]

3 Aralık 1920. *Ankara'nın İtalya ve Almanya için temsilci olarak atadığı ve 4 Eylül'de Ankara'dan hareket eden Aydın Mebusu Cami Bey, Roma'ya geldi. Böylece Talat Paşa'nın Avrupa'da Ankara temsilciliği de sona erdi. Mustafa Kemal, Talat Paşa'ya bu durumu 25 Ekim tarihli mektupla bildirmiş bulunuyor.*[1124]

4 Aralık 1920. *Enver Paşa 4 Aralık'ta Berlin'den Halil Paşa'ya gönderdiği mektupta, bir İslam ordusunun başında Anadolu'ya geçeceğini bildirmişti.*[1125]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Uşak bölgesinde de çatışmalar sürüyor. 27 Kasım'da 200 Türk milliyetçisi, Uşak'ın 40 kilometre güneybatısındaki Yunan hatlarına saldırmış ve bu saldırı geri*

[1123] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 232-236.
[1124] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 311.
[1125] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 186.

püskürtülmüştür. Milliyetçilerin kaybı, 18 ölü ve 10 at olmuştur. Diğer bir saldırıda da 230 milliyetçi ölmüş veya yaralanmış ve 74 at da Yunanlıların eline geçmiştir.[1126]

6 Aralık 1920. TBMM Hükümeti Roma mümessili Cami (Baykurt), Talat'a mektub gönderdi: *Ankara hükümeti milliyesinin mümessili sıfatile 3 Kanunuevvel'de Roma'ya vasıl oldum*.[1127]

TBMM Genelkurmay Başkanı, 12'nci Kolordu Kumandanına şifreli telgraf keşide eyledi: *Demirci Mehmet Efe'nin durumu pek şüphelidir. Şimdi aldığım bir haberden, kaldırılmış olan Heyet-i Merkeziye'nin Burdur'daki bazı üyelerinin ve bunlar içinde Uşaklı İbrahim Bey'in [Tahtakılıç] Demirci ve Ethem kuvvetlerine dayanarak bir ayaklanma ile Ankara Hükümetini devirmek düşüncesinde olduğu anlaşılıyor*.[1128]

7 Aralık 1920. İttihadçı Maliye eski nâzırı, Sabataycı Cavid'in günlük kaydı:

> Halide Hanım'ın mektubu münâsebetiyle Anadolu Şefi'nden [*Mustafa Kemal'den*] bahsedildi. Daha vaktiyle Talât'la konuştuğum zaman korktuğum bütün kusurlar bariz bir sûrette görünmüş. Kendisinde müthiş bir Enver, Talât vehîmesi varmış. Daima bu vehim ile korku, vesvese içinde yaşıyormuş. Herkese karşı adem-i i'timâd. Mecliste mebusları elde ederek arzu edilmeyen nâzırlar aleyhine tahrik. Hayat-ı mahsusiyesinin yitirildiği. Halide Hanım'a karşı gayet dürüst ve terbiyesizce muâmelesi. Onun da biz senin uşakların değiliz paşa, memleket için geldik, diye cevap vermesi ve o günden beri aralarının açık olması.
>
> Kendisini ne seven ne de söz geçirebilen var. Mahremi olanlar elleri sıkılacak kimseler değil. İcabât-ı ahvâl ile ancak tutuluyor. Bir taraftan İttihatçılara karşı şüphe içinde, diğer taraftan Talât'la muhabere ediyor. Bir gün mecliste Fransızlarla i'tilâf maddesi müzâkere ediliyormuş. Kimi me'mûr edelim diye görüşüyorlarmış. Câmi benim ismimi zikretmiş. Mustafa Kemal gayet dikkatli nazarlarla Câmi'ye bakmaya başlamış... Fakat İsmet onun söz söylemesine meydan vermeksizin "olmaz olmaz; bize İttihatçı derler sonra" diyerek bahsi kapamış.
>
> Kendisine Saî'nin [*Talat'ın*] pek çok şeyler emniyet ettiği Lahey ataşemiliteri Nuri gittiği zaman daha Antalya'da iken kuryeyi açtırıp okutması, Nuri ile olan mülâkattan sonra da "Biz çalışıyoruz, çabalıyoruz, Berlin'dekiler bizim yaptıklarımızı kendilerine mal ediyorlar" demesi ne hissiyât ile çalışmakta olduğunu pek güzel göstermiyor mu?
>
> Mustafa Kemal bir aralık efkâr-ı umûmiyede o kadar kaybetmiş ki, şâyet Enver Bakü'den bir kuvvetle dâhile girebilseymiş herkes istikbâline koşacakmış! Efkâr-ı umûmiyeyi bu dereceye bu kadar zamanda getirebilmek hakikaten büyük muvaffakiyet![1129]

8 Aralık 1920. *Küçük Talat, İstanbul'da bulunan Fransız Yüksek Komiserliğine 8 Aralık 1920'de bir mektup göndermiştir. Mektupta şundan söz edilmektedir; "Biz kesinlikle Bolşevizm'in Anadolu'ya sıçramasını istemiyoruz. Bolşeviklerin isyan tesiri ile Doğu'da ihtilallerin çıkmasını istemiyoruz. Bu yüzden gereken tedbirleri almak zorundayız."*[1130]

9 Aralık 1920. Cavid'in günlük kaydından: [Ahmet] *Rüstem Bey'le görüştüm. Mustafa Kemâl'in hırs-ı şöhretinden, bu adamın kendi şahsı Türkiye'den daha mukaddem ve mu'azzez bir derecede olduğundan, şerefin inkısâma uğramayarak tarihin bütün mahrûsiyeti kendi şahsına hasr ve tahsis eylemesini arzu ettiğinden; Talât Enver isimlerini işitince kendisine adeta bir darbe-i cinnet geldiğinden; İttihatçıların düşmanı olduğundan, hâlbuki Anadolu'daki ruhun İttihatçı ruhu, eşhas da İttihatçı olduğu*

1126 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 317.

1127 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 212.

1128 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 222. İttihadçı İbrahim Tahtakılıç'ın reisi olduğu Uşak Heyet-i Merkeziyesi evrakı, TBMM Hükümeti tarafından yakılarak imha edilmiştir: İlhan Tekeli & Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, 1989, s. 2-3.

1129 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi*, 2015, c. 4, s. 189.

1130 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 58, sonnot 45.

şüpheden vâreste bulunduğundan, her şeyi bizzat idâre etmek istediğinden, daima muavin olarak zayıf adamları intihâb ettiğinden, kendisi orada bulundukça her şeyin iyi gideceğine i'timâdı bulunduğundan, bütün bu kusurlarına rağmen herkese imposer edebildiğinden bahsetti.[1131]

10 Aralık 1920. Miralay Refet (Bele), Mustafa Kemal'e telgraf keşide ederek Çerkes *Ethem ve taraftarlarının sizinle benim bir dakika yaşadığımızı istemediklerini ve hükümeti devirerek kendilerinin arzu ettikleri adamları başa geçireceklerini bildiriyor*.[1132]

12 Aralık 1920. Çerkes Edhem, Yörük Ali Efe'ye telgraf gönderdi: *Anadolu hükümeti ... hareketlerine engel teşkil edeceklerini tahmin ettikleri Demirci ve Sarı Efeyi ... her ne şekilde olursa olsun, yok etmeye karar vermişlerdir*.[1133]

13 Aralık 1920. *13 Aralık 1920'de, Azerbaycan'a BMM adına, yani Ankara Hükümeti adına murahhas/temsilci olarak gönderilen Memduh Şevket'e* [Esendal] *Halil* [Kut] *Paşa, "Bakü Türk İnkılâp Hükümeti Mümessili" sıfatını uygun görmektedir*.[1134]

14 Aralık 1920. *İstanbul İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhından Londra'daki Savaş Bakanlığına gönderilen 14 Aralık 1920 tarihli bir şifre yazıda, Anadolu'da Milliyetçilerle Komünistlerin ilişkilerinin kötüleştiği bildirilmektedir. Buna göre, Mustafa Kemal, TKF'na* [resmî Türkiye Komünist Fırkasına] *karşı harekete geçmiş ve Bolşevik yanlısı bir başyazı üzerine "Yeni Gün"ü kapatmıştır*.[1135]

Yusuf Kemal (Tengirşenk) heyeti Ankara'dan Moskova'ya doğru yola çıktı.[1136]

Enver'den Şark Ordusu Kumandanı Birinci Ferik Kâzım Karabekir'e mektub: *Mustafa Kemal Paşa biraderime İngilizlere bel bağlamamasını, Sovyetler'le bir anlaşmazlık çıkarmamasını tavsiye ettim. Ermenistan'ın Bolşevikleşmesi bizim millî şeklimize tesir etmez kanısındayım*.[1137]

Mustafa Kemal, Stalin'e gönderdiği mesajda, Bolşeviklerle Müslümanları birleştirmeye çalışmasından ötürü teşekkür etti, emperyalizmin, bu iki grubu karşı karşıya getiremediği gün yıkılacağını ileri sürdü.[1138]

15 Aralık 1920. *Enver Paşa ve İttihatçılar Anadolu'nun, bir dış güce dayanmadan başarılı olabileceğine inanmadıkları için, Sovyetler Birliği ile ittifak yapmayı zorunlu görmekteydiler. Geriye bıraktıkları mektuplarında bunu pek çok kez dile getirmişlerdir. 1919-1920 yıllarında ittifak elini uzatan tek ülke olan Sovyet Rusya ve Bolşevikler tarafından benimsenmenin, desteklenmenin en kolay yolu, kendilerinin de Bolşevizmi benimsediğini Sovyet yöneticilerine inandırmaktan geçmekteydi. Bu yaklaşım Mustafa Kemal tarafından da benimsenmiştir. İşte bu siyasi taktik sonucunda, İttihat ve Terakki rüesasının direktifleri doğrultusunda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Anadolu'daki üyeleri Bolşevizmin adeta savunucusu olmuşlardır. Daha sonra, Bolşevizme göz kırpan eski İttihatçılar, koşullar değişince anti-Bolşevik oldular. Buna ilişkin olarak 15 Aralık 1920 tarihli Küçük Talat'ın Yenibahçeli Şükrü'ye mektubu son derece nettir [Yenibahçeli Şükrü'nün (Oğuz) yayımlanmamış hatıraları]*.[1139]

1131 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi*, 2015, c. 4, s. 190.
1132 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 352-353.
1133 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 353.
1134 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 306.
1135 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, cilt II, s. 474, Belge 200; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 37, dipnot 60.
1136 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 68.
1137 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 327.
1138 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 326.
1139 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 24. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

17 Aralık 1920. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası içtima ediyor:

17/12/1920
9- İçtimada ahval-i umumiye hakkında cereyan-ı müzâkerât
Hülasası

Kastamonu Mektubu Hakkında:
Sırrı - Bütün teşkilata her iki fırkanın program ve nizamnameleri arasındaki farkları gösterir bir izahname göndermek ve onları tenvîr etmek lâzımdır.
Ziynet [Ziynetullah] - Bu tenvirat yapılırken evvela nizamnamedeki mutlakıyet şekilleri izah edilmeli. Saniyen programlardaki bilhassa emekçi hükümet mütalaası ve mülkiyet-i şahsiyenin izalesi hakkındaki farkları da izah etmek lazımdır.
Nâzım - Anlaşmak meselesi program esasına müstenid olacağından evvela programlar neşr olunmalı ve Ziynetullah'ın verdiği izahat dairesinde de bir izahname de bunlara rabtedilmelidir.
Hilmi - Herhalde bir murahhas gönderilmesi esaslı bir tedbir ittihazı lazım.
Sırrı - Programı tab ve her ikisini tetkik ve mukayese ve tenkit edici bir kitap yapmalı. Eşhas hakkında fevkalade hürmetkâr davranmalıdır. Şahsi münakaşaları hakkında ittihat ve itilâf fırkaları bize bu hususta bize büyük bir ibret-i ders vermiştir.
Ziynet - Fertlerin cemiyette inhilal komünizm esaslarındadır.

Varidat:
Hilmi - Bakû teşkilatından para celbi ve bu gelinceye şahsi teşebbüslerle bir istikraz akdi.
Ziynet - Bakû teşkilatı değişti. Ve bir şark akvâmı propaganda ve faaliyet şurası teşekkül etti. Ve müracaat edilmesi icap eden teşkilat da bu olabilir. Varidat faaliyetleri, teşkilatlar, kooperatifler ve teberrular ve mesai-i idarehanesi vücuda getirmek. Şahsi itibarlarla istikraz usulü
Hilmi - Her halde istikraz yapmalıdır.
Şükrü - Müsamereler tertibi bir menba-i varidat olabilir.
Nâzım - Para isteyen teşkilata ne cevap vereceğiz, Bakû'ye bel bağlanamaz... varidat için herhalde bir çare bulmaktır.

1- Sırrı: İttihatçıların yalnız kanlı olanlarıyla teşrik-i mesai edilemeyeceği beyannamede sarihtir. Elbette isimleri neşredebilmek imkânı yoktu.
2- Sırrı: Komünist fırkasında bizimle teşrik-i mesai edebilecek şahsiyetlerin mevcut olduğuna bugün bile kâni değiliz. Çünkü komünizm prensiplerini anlamayacak kadar cahil değildirler. Yalnız şimdi aldandıklarını itiraf etmekle beraber henüz o fırkada bulunmalarına ne mana verilebilir.
3 - Şükrü: Kanlılıktan maksat yalnız Ermenilerin tehciri meselesi değildir.
4 - Sırrı: Komünist fırkası ile birleşmek imkânı olmadığını itiraf ederek bize hak vermiş oldu.
5 - Nasıl ki bugünkü Rus Komünist Fırkası dünya emekçileri ve komünistleri nazarında hiçbir tesir hasil etmemiştir.
6 - Servet yoldaş mütalaasıyla bir az muslihane hareket.

1- [Çerkes] Tevfik beyin müracaatı Garp Cephesi'nden kale' alınmamış.
2- Tevfik kat-ı muhabere etmiş.
3- Paşa bundan dolayı Eskişehir'e gitmiş.
4- Kütahya havali kumandanlığını Ethem'in kuvvetleri aleyhine bir tertibat olduğu hissolundu
5- Nihayet mesele pamuk ipliği ile bağlanmış. Tevfik bir daha olursa beni iş başında görürler
6- Mecliste bahsi geçmiş (hususi olarak).
7- Meselenin halli için Refet [Bele] ve Fahrettin'in [Altay] iş başından çekilmesi ve cephelerin bir kumanda altına verilmesi ve Heyet-i Vekileye bir heyet gönderilmesi takarrür etti. Ve nihayet meclis reisi sıfatıyla Paşa ile görüşmeğe karar verildi.
8- Cephe karışık ve çapraşık. Hükümetin vaziyeti, Komünist Fırkasının vaziyeti hep karışık; Demirci Efe'nin Ethem beyden tenvirat istemesi.

9- Ethem'in komünist partisi kuvve-i icraiyesi olması, Paşa ile bu fırkanın arasının açılmasını intaç edecektir.[1140]

19 Aralık 1920. Berlin'deki Talat, Avrupa'daki İttihadçıların Roma'da içtima edecek olmaklıklarıyla alakalı, İsviçre'deki Cavid'e mektub gönderdi. Talat, kendisinin *o toplantıya katılamayacağını*, Cavid'in ve Roma'da bulunan Cami'nin (Baykurt) de katılmamaları gerektiğini yazıyor.[1141]

Eskişehir'de bulunan Garb Cephesi Kumandanı Miralay İsmet (İnönü), Ankara'daki TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mektub gönderdi:

Eskişehir 19 Kanunuevvel [1920]

Pek muhterem, sevgili kardeşim,

Leffen takdim ettiğim mektup [*Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasının 15 Aralık 1920 tarihli beyannamesi (ÖFA notu)*], benim namıma gelen bir zarftan çıktı, aynen takdim ediyorum.

Kâzım [Özalp] Bey aynı trende hareket ediyor. Yazdığım telgrafı o burada yanımda iken yazmıştım. Metnini aynen okuduğu tabii anlaşılmıştır. Daha *Demirci* takibatından haberdar değil gibi. Hatta bugün muhavere esnasında Kâzım Bey, "*Refet'e yazsanız, Demirci üzerine harekete filân kalkmasa, çünkü böyle bir halde Demirci'ye behemahal yardım etmek isteyeceklerdir. Ma'haza Refet'in böyle bir şey yapması da muhtemel değildir*" dedi.

Şimdiki alenî Komünist Fırkası'ndan başka bir de daha eski ve hafî bir komünist teşkilatı var imiş. Bunun reisi ve kuvveti Ethem bey imiş. Bu eski fırka ihtilalci, şedit ve bu sebeple yeni fırka ile aralarında ihtilâf mevcut imiş. Fuat Paşa ve Kâzım Bey'in de bu eski fırkaca kazanılmış olduğu söyleniyor. Şimdilik vazıh ve kat'i bir malümatım yok. Kâzım beyin adamları burda aleyhimde basit dedikodu yapıyorlar. Şayan-ı ehemmiyet değil, hatta Kâzım Beyin haberdar olmaması da ağleb-i ihtimal. Artık kumanda meselesi büsbütün kaldı.

Vaziyet iyice anlaşılıncaya kadar orada kalsın. Kumanda ile yorulmasın. Ankara'da tren altmış saat islim üzerinde kalmış. Behiç [Erkin] Bey'den öğrendiğim zaman hakikaten yüreğim sızladı. Yoruluyorsun ve üzülüyorsun diye üzülüyorum. Vücutça asabiyülkuvvayla (?) sıhhatin, tam sıhhatin için ta candan ve yüreğimden dua ediyorum.

Benim sıhhatim iyidir, kıtaatım elimdedir. Kıtaatım ile meşgulüm. Yarın süvari livamı teftiş edeceğim. Süvari kuvveti kimsede asap bırakımyor.

Gözlerinden öperim, pek sevgili paşam, kardeşim. Pek göreceğim geldi, ama bakalım ne zaman görüşeceğiz. Sakın hasta olma ha. Hastalık böyle zamanda hepimiz için memnudur. Fakat sizin için en büyük günah, bizim için en büyük felâkettir, sevgili paşacığım.

İsmet

Hakkı Behiç Bey benim kendisini takip ettiğimden müteessiren hasta olmuş. Hakikaten takip ettirmemiş idim. Tatmin için kendisine samimi bir mektup yazdım.[1142]

Mustafa Kemal, İsmet'e cevabî zata mahsus şifreli telgraf keşide eyledi:

Şifre
Ankara TBMM Riyaseti zata mahsustur
Kalem-i Mahsus adet/1130

1140 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 12, Klasör: 16_36, Belge no: 656-658 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 140-141. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1141 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 79. "Sonra Talat fikrini değiştirerek Roma'ya gitti."

1142 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 118. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Eskişehir'de Garp Cephesi Kumandanı İsmet Beyefendiye

Dr. Refik [Saydam] Bey vedaatiyle gönderilen 19/12/36 tarihli mektubunuzun bir fıkrasına cevaptır. Türkiye Komünist Fırkası'ndan başka, bugünlerde "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası" namı altında tezahür eden hafî Komünist partisi var idi. İşbu zevatın bu parti ile alâkası yoktur. Bahis buyurulan hafi parti eski Yeşil Ordu teşkilâtı olsa gerektir. ~~Bugün bu teşkilât tamamıyle inhilâl etmiş bir vaziyettedir efendim~~. Sıhhatim iyidir. Muhabbetle gözlerinizden öperim kardeşim.

TBMM Reisi Mustafa Kemal[1143]

22 Aralık 1920. Roma'daki Galib Kemalî (Söylemezoğlu), Berlin'deki Enver'e mektub gönderdi:

Ziyâ Bey oğlumuzdan haber-i âfiyetinizi alarak memnûn ve mesrûr oldum. Cenâb-ı Hak umûr-ı hayrîyemizde muvaffak buyursun. Vaz'iyet-i siyâsiye lehü'l-hamd ümîd ve tahmînimizi vechile artık müteselsilen lehimize inkişâf etmeğe başladı. Tabî'î iş bitmiş değildir. Daha çekilecek pek çok mezâhim ve iktihâm edilecek bir çok müşkilât vardır. Hatta zavallı memleketimiz hudûd-i tabî'îyesini istihsâl edince, vaz'iyet biraz hâl-i tabî'îye rücû' eyleyince dahi envâ'-i mevânî" karşısında bulunacağız. Sarılacak bir çok yaralar, dermân aranılacak nice dertler bol bol zuhûr edecek.

Her hâlde ipin ucu evvel ve âhir İngiltere'nin elindedir. İngiltere Devlet-i Âlîye-i Osmâniyenin muzmahil olması Türk milletinin mahvedilmesi kendi menâfi'-i hakîkîyesine muhâlif olacağını anladığı dakîkada sulh ve sükûnet-i âlemin cidden te'essüs eyleyeceğine inanmak mümkün olur. Bu def'a İstanbul'a gittiğimde İngiliz ve Fransız sefâretlerine uğramamış idim.

Fakat muvâsalatımın ikinci günü Hâricîyeden çıkarken, Baştercüman Riyan'a rastgeldim. Daha doğrusu otomobilden bendenizi görüp atladı. Aman görüşelim dedi. Nihâyet iki gün sonra Sefârete gelebileceğimi söyledim ve gittim.

İkibuçuk sâ'at görüştük. Âdâb-ı münâzara dâ'iresinde kendisine pek acı sözler söyledim. Ma'lûm-ı âlîniz koca İngiltere'nin Şark siyâsetini Dersa'âdet'te tedvîr eden ve buna bir şekîl ve mecrâ veren bu adamdır.

Ber-mut'tâd yüksek perdeden bizi tahtiyeye kalkıştı. Hattâ Divân-ı Harb Dâ'iresi Re'îs-i sâbıkı Kürd Mustafa Paşa'yı son derece müdâfa'aya kıyâm etti. Yavaş yavaş kendisini tarîk-i i'tidâl ve i'tirâfa icrâ' ettim ve dedim ki, ba'de'l-inkılâb sizinle anlaşmak için bir çok mürâca'ât ve himmetler sarfedildi. Tevâlî eden bir hayli vekâyi-i fecîa esnâsında bizi aslâ müdâfa'a etmediniz. Balkan Harbinde verdiğiniz sözü tutmadınız. İngiliz siyasetini bizde temsil eden Kâmil Paşa'nın ikinci sadâretinde Edirne mes'elesi mevzû-i bahs iken, bu bâbda İngiltere'den hiç bir mu'âvenet görülmediğini ve statükonun muhâfaza edileceği hakkında va'adin infâz kılınmadığını tîzkârdan sonra Avrupa'da bir harb-i umûmî çıkacağı ma'lûm idi. Böyle bir herc ü merc-i umûmî sırasında Devlet-i Aliyenin dahi bir rol oynayacağını kestirmek müşkül değildi. İngiltere ne için bu ihtimâle karşı Devlet-i Osmânîyenin dostluğunu kazanmağa çalışmadı veyâ istemedi? O hâlde Almanlar ile ne için ittifâk ettik. Ezelî düşmanımız olan Rusya'ya karşı harb açtık diye bizi neden ithâm ediyorsunuz? dedim.

Tabî'î cevab veremedi. Herhâlde ba'del-mütâreke tuttuğunuz yolun ma'kûl ve musîb olmadığı bi'l-fi'il sâbit oldu. Eğer şerâ'it-i ma'lûmeyi Anadolu'ya kabûl ettirmek için Ferid Paşa'yı hükûmetten iskat ettirdiniz ise beyhûdedir. Zîrâ memleketimizde nâmusu hâmiyet ve sadâkati ile ma'rûf ricâl-i hâzıra Hükûmetin böyle bir siyâsete âlet olmaya- cakları bedîhîdir.

Sevr Ahidnâmesinde ta'dilât-i esâsîye icrâ' edilmezse, İstanbul ile Anadolu'nun i'tilâf etmesi binâ'en-aleyh Şarkta ve bütün âlemde sulh ve sükûnetin te'essüs eylemesi müsteb'addır sözlerini ilâve ettim. Riyan uzun süren müdâfa'ât beyânâtımdan âdetâ müte'essir oldu ve sözlerimi reddetmedi.

Buradan vapurla Dersa'âdet'e giderken, iki mühim Fransız ile yolda İstanbul'a kadar arkadaşlık ettim. Batum'a gidiyorlardı. Orada mâden ve ticâretleri varmış. Birisi Mösyö Foret, diğeri Robin'dir. Her ikisi de gâyet zengin adamlardır. İstanbul'da 24 sâ'at kaldılar. Bu fırsattan bi'l-istifâde Fransa'nın Karadeniz Komiseri olup bir kaç

[1143] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 119. İktibasdaki "[Saydam]" ifadesi tarafımıza aiddir.

ay evvel Trabzon'dan me'mûrîn-i Osmâniye tarafından ihrâc kılınmış olan Mösyö Lepissier ile bendenizi görüştürdüler. Bu adam hayli zamândan beri Trabzon'da imiş. Rivâyete nazaran millîcilere pek ziyâde mu'âvenet de etmiş ve ne için Trabzon'dan tardedildiği esbâbını bilmeyip pek ziyâde müte'essir gözüküyordu. Onunla da geldiğinin ferdâsı akşamı görüşmüş idik ki, Riyan'dan evvel bununla da üç sâ'at konuştuk. Maksâdını tamâmen anladım.

Türkiye'ye Bolşevizm girerek oradan Avrupa'ya sirâyet edecek diye Fransa'nın fevkal-âde telâşı olduğu tezâhür etti. Hattâ fikrimce Bolşevizm İstanbul'daki Fransız efrâdı arasında mevcûddur bile, öyle tahmîn ediyorum. İngiliz ve Fransızlar İstanbul'da çarpışacaklar ve donanmaları inşallâh birbirlerini batıracak. Bu Lepissier ile bi'l-âhare talebi üzerine bir daha görüştük. Kendisine ne gibi şerâ'it dâhilinde sulh edebileceğimizi ber-tafsîl anlatmışım. Eğer bu sözlerimi lâzım gelen makâmâta ismâ' ile kabûl edildiği te'mîn edilirse, evvelâ Dersa'âdet ba'dehû Ankara Hükûmetleri ile temâsa girerek, bir şekil verebileceğimi söyleseydim, ikinci mülâkâtta bi-eyyi-hâlin Bolşevizme mâni' olmaklığımızı ve Ermenistan ile yapılacak musâlaha-i tâmmede mutlâka Fransa'nın kasdiyle ve tertîbiyle yapılması lâzım geleceğini herhâlde harpten evvelki hudûttan fazla bir şey ümîd etmememizi te'yîd etti.

Cevâben: Türk- Ermeni i'tilâfi hâsıl olmuştur. Bundan memnûn olmalısınız. Hazır bu sûretle bir gâye bertaraf olmuş bulunuyor. Silâhların toplanması bahsine gelince, bu sizin bize karşı gösterdiğiniz sû-i misâlin netîce-i tabî'îyesidir. Mademki her mağlub olanın silâhı alınmak usûl vaz'edildi. Nasyonalistler de buna teba'iyet ettiler dedim.

Hulâsa İstanbul'da bulunduğum 15 gün zarfında İngiliz ve Fransızlarla vaki'-i temâsımdan bi'l-istifâde kendilerine elden ve dilden geldiği kadar telkînâtta bulundum. Hükûmet yine bidâyeten sulhunun tastîkini iltizâm ediyor idi. Ahvâlin bu sûretle inkişaf karşısında Anadolu'nun ifratkârâne metâlibinden ferâgat eylemesini teklîfe karâr verdim ve İzzet Paşa bu sûretle gitti idi. [....][1144]

27 Aralık 1920. Fransa *Genel Kurmay Başkanlığı 9. Dairesi'nin* 27 Aralık 1920 tarihli mahrem telgrafında belirtildiğine nazaran *bir Fransız gözlemcisi, "İttihat ve Terakki Cemiyeti, Talat Paşa'nın özel kalemi Savet Bey'in insiyatifleri sayesinde Kemalistlere yaklaşmak istiyor. Yalnız Enver Paşa, Mustafa Kemal tarafından kişisel düşman olarak nitelendirilmektedir" diye rapor etmiştir*.[1145]

1920. Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi evrakı arasında yer alan "Türkiye Şark Cephesi Harekât-ı Harbiyesine Dair Mezkûr Cepheden Alınan En Son Malumattır" başlıklı tarihsiz rapordan: [..] *Türkiye'ye Rusya'dan Şark hudutlarından bir içtimai inkılap dahil olması ihtimali Anadolu da kuvvetle memul olmasına mebni büyük memur ve zabitler, eşraf ve ulema ve seyyiatları munasebetiyle memleketten firara mecbur olan İttihat ve Terakkiciler bolşeviklik maskesi altında ileride iş başına geçmek üzere Yeşilordu, Beynelmilel İslam veya Abezerler (?)* [Ebazerler/Abuzerler/Ebuzerler (ÖFA notu)] *unvanı altında sahte bolşeviklik davasında bulunmakta ve bir takım şayan-ı dikkat teşkilat vücuda getirmek teşebbüsündedirler*. [..][1146]

1919 sonbaharından sonra yazılan birçok mektupta, Cemal Paşa ana mesele olarak mali sorunlara işaret etmekteydi. Bu durum Cemal Paşa'nın kıskançlık eğilimli olması ve sırdaşlarıyla işbirliği yapmak yerine, 6 ay süreyle Almanya ve İsviçre'de tek başına ikamet etmesinden kaynaklanmaktaydı. İttihatçılar başlangıçta Moskova'ya birlikte yolculuk etmeyi planlamışlardı, fakat bu plan diğerlerinin, özellikle Enver'in, Cemal Paşa'ya olan güvensizlikleri yüzünden gerçekleştirilememiştir. Cemal, Talat Paşa'nın büyük bir zenginliği gizlediğine inanmaktaydı ve bu yüzden Talat'a kızgındı. Enver, Cemal'i, kendisinin de mali durumunun bozuk olduğu ve hatta Moskova'ya üçüncü yolculuğu için hazırlanırken bile Talat'a borçlu bulunduğunu açıklayarak yatıştırmaya çalışmıştır. Mali destek için Necmettin Molla

[1144] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 124-126.

[1145] A.M.A.E.F. Dos. 162/fo 27; Aktaran: Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 68, sonnot 3.

[1146] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 312.

veya Cavit'e başvurmuştur. Hatta 1920 sonunda Enver, Rusya'da bir miktar para bulduktan sonra, diğerlerine ödemek ve ailesine aylık 2.000 frank vermek için Talat'tan 20.000 frank borç almıştır.[1147]

1921

"Bazı Jön Türk kadrolar 1920'de Moskova'ya geldi ve Sovyet hükümeti bunları kendi planlarının uygulanması için kullandı."[1148]

"Görüldüğü gibi Mustafa Kemal, başka iktidar odaklarını Anadolu'ya sokmamıştır: İstanbul'dan Ankara'ya gelmek isteyen Şehzadeyi, Berlin ve Moskova'dan dönmek isteyen İttihatçıları [*üç paşaları ve maiyetlerini*] ve en son Bakü'den gelmek isteyen komünistleri."[1149]

Türk ulusal hareketi ve Mustafa Kemal'in çıkışı üzerine ilk ayrıntılı Sovyet çalışması 1921'de görüldü. Buna göre *1919 ortalarından itibaren, zaten var olan yerel gruplar temelinde, liderliğine Mustafa Kemal Paşa'yı getiren örgütlü bir direniş hareketi ortaya çıktı*.[1150]

1 Ocak 1921. TBMM Reisi Mustafa Kemal, Sovyet Rusya Elçisi Upmal'la Ankara'da mülakat ediyor: [..] *Enver, bütün İslam ülkeleri örgütü amacıyla çalışıyor. Batı emperyalizmiyle savaş için böyle bir kongrenin toplanması fikri bana da olumlu geliyor*. [..] *bu hareket Panislamist bir karakter taşımıyor. Panislamizmi biz kendimiz istemiyoruz. Sizinle aynı görüşteyim; biz de bunu Sovyet hükümetiyle birlikte düzenlemek isteriz*. [..][1151]

Mustafa Suphi ve Ethem Nejat imzalı mektub, Kars'dan Bakü Türkiye Komünist Fırkası Haricî Büroya gönderildi:

> Meclisde bir cenah teşkil ediyorlar. Fakat hükümet için nasıl bir muvazene temin ediyorlar, bunu iyice takdir edemiyoruz. Herhalde İttihatçılar komünistlik namı altında en emin adamları ile külah kapmak istiyorlarsa ki bu pek muhtemeldir. Zavallı memleket için yeni bir felaket hazırlamış oluyorlar. Bununla işçi halkımız içinde uyanmak istidadi gösteren içtimai hareketi tamamen söndürecekleri gibi müdafa-ı milliye hükümetinin de gerek Avrupa efkâr-ı umumiyesi, gerekse Enternasyonal nazarında her türlü kıymet ve haysiyeti düşüreceklerdir. Biz bu mütalaaları pek hayırhahane olarak Kâzım Karabekir Paşa'ya ve onun vasıtasıyla sair alâkadarâna da bildirmek istedikse de Ermenistan ve Türkiye hudutlarının henüz meşkûk bir halde kalması ve olur olmaz şayianın zuhuru bizim ihtarâtımıza korkulu nazarlarla bakıldığını bize ihsas ediyor.
>
> Herhalde alnımız açık, maksadımız mukaddes, her fikrimizi muhitimize anlatmaktan çekinmiyoruz. Hilmi oğlu Hakkı yoldaş geldi, diğerlerinden…… Bey de gelmek üzere olduklarını haber aldık. Kâzım Karabekir Paşa teşkilat hal ve hissini veren toplu olarak gelmeniz Ankara'ca arzu olunur mu suretinde bazı menfi beyanatta bulundu!
>
> *Yeni Dünya*'da hakiki ve ilmi Komünist edebiyatı intişar etmeli ve memlekete girmesi memnu olmayacak şekilde olmak şartıyla hayırhâhâne tenkitler yapmalıdır.
>
> Aziz Yoldaş cümlemizin gözlerinizden öperek şimdilik arz-ı veda ile mektuplarınızı sık sık bekleriz.
>
> Kars

[1147] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 26.
[1148] Rem Kazancyan, *Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri*, 2000, s. 24.
[1149] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 265.
[1150] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 59, dipnot 70.
[1151] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 260.

1.1.1921
Mustafa Suphi
Ethem Nejat[1152]

2 Ocak 1921. Çerkes Edhem'in *Yunan Ordusu nezdindeki girişimlerine anılarında yer vermiştir. Gonatas, 13. Tümen Komutanı Manetas'ın 2 Ocak 1921 tarihinde kendisine ve ordunun kurmaybaşkanına telefonla, Selaoğlu ileri karakollarında beyaz bayrak taşıyan haberciler kabul ettiğini bildirdiğini nakletmektedir. Bunlar, Çerkes Ethem'in yaveri Şükrü Bey ile iki refakatçisidirler. Bu şahıslar Manetas'a, Çerkes Ethem'in Mustafa Kemal'e karşı cephe alacağını ifade etmişlerdir. Çerkes Ethem'in bu girişiminin sebebi, "Mustafa Kemal'in tutumunu Türkiye için sakıncalı bulmasıdır"*.[1153]

Roma'daki İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Katib-i Umumisi M. Ziya, Viyana'daki Enver'e mektub gönderdi:

Muhterem Paşam

Kâmil Beyefendi ile gönderdiğim havâdis pek zübde olduğu için kâfî derecede tâfsîlat vermek mümkün olmamakla berâber şu uzun mektûbu takdîme mecbûriyet gördüm. Buradan Münih'e şimendifer beşbuçuk sâ'at bir te'ehhürle geldiğinden bir gece orada buz gibi bir odada kalmak îcâb etti. Binâ'en-aleyh cuma günü seyâhate bi'd-devâm pazar sabahı Roma'ya vâsıl oldum.

Bizim adamların ahvâlinin pek âlâ bildiğimden kendi işimi kendim yapmağa başlayarak Sforza'nın kâtibine telefon ettim. Ertesi günü 11'de mülâkât istedim. Ertesi günü 11'de epey konuştuk. Yalnız vakit azmış. Salı günü tekrâr gelmekliğimi istedi. Salı günü de bir sâ'at kadar görüştükten sonra Hâriciye Nezâreti Umûr-ı Avrupaîye ve Şarkîye Müdür-i Umûmîsi ile akşam üzeri görüşmekliğimi tavsîye etti. Onunla da tam üç sâ'at görüştük. Sonra gideceğim gün Giolitti ile bir sâ'at görüştüm. Bu mülâkâtımın zübdesini ber-vech-i âtî arz ederim.

1.-- Ruslara şimdiye kadar bir ajan gönderemediklerinden bizim vâsıtamızla ne kadar sür'atle mümkünse o kadar serî münâsebât-ı iktisâdîye ve hattâ siyâsiyeye girmek arzu ediyorlar. Propaganda yapmamak üzere kefâlet istemekten vazgeçmişlerdir. Sonra me'mûr-i siyâsi istediği kadar kâtip getirebilir. Vaktiyle iki kâtipten fazlaya müsâ'ade etmiyorlardı. Ondan da vazgeçmişler.

Yalnız istedikleri şey, gelecek adam mâhiyetsiz olsun. Çünkü Litvinof ve gerek Borodin vaktiyle Avrupa'dan hudûd hâricine çıkarılmıştır. Adamlar olduğundan i'tilâfa karşı İtalya fenâ bir mevki'e düşmek istemiyor. Sonra uzun uzadıya Rusya hakkında tafsîlât istediler. Harfiyen şu sözleri söylüyorlar.

Biz fakîr bir milletiz. Siyâsi merâmımıza muvaffak olduk. Çünkü bugün Avusturya-Macaristan kalmadı. Fakat mevâdd-ı ibtidâ'iye ve kömürden dolayı bugün yalnız bir devletin elinde esîr bulunuyoruz. Eğer bu devlet isterse bizi bir haftada mahveder. Onun için gerek Türkiye ve gerek Rusya'ya mevâdd-ı ibtidâ'îye için muhtâcız. Bu iki devletin yükselmesini isteriz. Görüyorsunuz ki, sırf menfa'at dolayısıyla size yardım etmek istiyoruz. Binâ'en-aleyh sözümüze inanabilirsiniz.

Bu bâbda Rusya'ya buradan telgrafla ve mektûbla mes'eleyi anlattım. Litvinof Kopp'a bir mektûb yazarak bâbda ne yaptığımızı sormuş. Güzel bir cevâb almış oldu.

2.-- Bizim mes'eleye gelince, Fransızlar tamâmiyle bizim tarafa temâyül etmişler ve İtalyanlarla berâber İngilizlere karşı bizi müdâfa'aya karâr vermişler. Bu 15 gün zarfında üç başvekîlin toplanacağını ve Şark mes'elesini hall edeceğini Giolitti söyledi. Yâ'ni insiyatif Giolitti tarafında fakat İngiltere pek muhteriz. Ne kadar mümkünse o kadar beklemek istiyor. Konstantin'in ne yapacağını görmek üzere, İtalyanların fikri eğer Rumlar dayak yiyecek olursa bunu Yunanistan bir ni'met gibi kabûl edecek. Çünkü ric'at Krala bir yol açılmış olacak. Böyle bir gâlibiyet göstermemizin lâzım olduğunu gizli olarak söyledi.

[1152] Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 11.
[1153] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 307.

Sonra İngiltere'nin Rusya ile mu'âhede-i ticârîye akdi tesrî' etmesi bizim Cem'iyetten korktuğu için olmuş. Anlaşılan Ruslar bizi ileri sürerek epey propaganda yapmışlar. Giolitti bizim Cem'iyete Rusya'nın mu'âvenet etmemesi şart-ı siyâsetin bulunduğunu söyledi. İngilizler şu şartı koymuşlar. Eğer Rusya bu şarta rağmen İngiltere aleyhine hâlâ propaganda yapmağa ictisâr ederse mu'âhede nakz olunacaktır.

Giolitti ve Sforza'nın bizden ricâsı gizli olarak ve doğru kendisine gönderilmek üzere ne şerâ'it dâ'iresinde bir sulha râzı olacağımızı öğrenmektir. Eğer kendisi bu bâbṭa ikimizin arasını bulacak olursa pek bahtiyâr olacakmış. Bismarck'ın bir sözünü tekrâr etti: "Dâ'imâ modest olması" dedi. Şarkta sulha muvaffak olursanız pek büyük bir muvaffakıyet olduğundan bu sizin için kâfîdir dedi. Binâ'en-aleyh bu bâbda zât-ı âlîleriyle görüşmek pek elzem idi. Eğer seyâhatinizi bir parça evvel yaparak Berlin'e gelirseniz, pek iyi olacak ümîdindeyim.

Câmi, Câvid, Hayri Beylerle ve sâîrleri ile uzun uzadıya görüştüm. Câmi' Bey ve Rüstem Beyler Anadolu'da atlatılmışlardır. Her ikisi de fevk'al-âde aleyhte. Hattâ Câmi' Bey, Talat Paşa ile görüşmek istiyor. Anladığıma göre artık işi ele almak için vakit geldiğini kendisini iknâ etmek olacaktır. 3 milyon (lira) üzerine Anadolu'dan bir çek getirmiş. Ya'ni Bolşevik Sefiri Litovinof'a vermiş. Roma'daki şimdiki hâlde bulunan vekîl şifresini bile hallememiş. Binâ'en-aleyh 10 paraları yok. Hep bizden ricâ ediyorlar. Rüstem Bey kendi hesâbına gelmiş. Pek zavallı bir hâlde Cem'iyete dâhil oldu. Gâlib Kemalî Bey de her iki tarafı gözetmekle beraber pek mültefit. Edib Bey'e gelince, yalnız yemeyi düşünüyor. İlk günü Roma'ya gelmemiş. İkinci günü Vehîb Paşa'nın çocuğunu hekîme götürdü. Üçüncü günü da'veti varmış. Dördüncü gün de bendenize bir parça Roma'yı gösterdi. Hepsi bu. Talat Paşa'ya mektûb yazmakta devâm edeceğini söyledi. Pek a'lâ, dedim. Orada bir cem'iyet var. Bu Şark İhtilâl Cem'iyetlerinin bütün â'zâsını şâmil re'îsleri Abdullah Hân nâmına gâyet zengin, ma'lûmâtlı, nâmuslu, vicdânlı bir genç. Kendisi ile uzun uzun konuştum. Yemîn ederek Cem'iyete dâhil oldu. Her ay bunun Şark İhtilâl Cem'iyetlerinden mufassal raporlar alacağız. Binâ'en-aleyh orada kendisi bize her işimize fevk'al-âde yardım edecek.

Hükûmetle ve bi'l-hâssa Giolitti ile ve meb'ûslarla arası çok iyi. Bu vechile bütün Şark ile te'sîs-i münâsebât etmiş oluyoruz. Kendisinin ricâsı Moskova'dan bura sosyalistlerine bir mektûb, bunu Kopp'a söyledim. Yazmağa cesâret edemedi. Şifâhen buradaki İtalyan amele murahhasına söyleyecekmiş. Moskova'ya yazacağım.

İkincisi Trablus'ta Süleymân el-Bârûtî bir mektûb sizin tarafından. Çünkü bu adam Şeyh Sünûsi'nin 'aleyhinde imiş. Biz-zât emir almak istiyormuş. Bendeniz bir müsvedde kalemi aldım. Tashih ederek gönderirseniz, tabî'î imzânızla çok müteşekkir kalacaklar.

Anadolu ahvâli pek iyi değil. Mustafa Kemal'den herkes müteşekkî. Ethem 10 bin kişiye hâkim. Ve Mustafa Kemal'in sağ eli. Şimdi sözde çeteleri fırkalara zabtetmişler. Binâ'en-aleyh Bolşevikliğin önünü almışlar. Fakat kuvvet bunlarda. Kara Kâzım Paşa ferîk olmuş. Garba geliyor. Şarkı Acaralılara bırakmışlar.

Binâ'en-aleyh hâl-i hazır nazar-ı dikkate alınacak olursa, zât-ı âlîlerinin hemen Berlin'e teşrîfiniz pek elzemdir. Rusya'ya gitmekte pek o kadar lüzûm kalmamıştır. Çünkü Halil Paşa oraya geldi. Bana telgraf çekti. Rus Hükûmeti ile daha konuşamamış. Ma'mâfîh ta'lîmât-ı âhireye muntazırmış. Bahâ'eddin Şâkir için bizden müsâ'ade olmayınca bize vermemişler. Ona da bize verdirilmesi için emir vermişler. Geliyormuş. Binâ'en-aleyh Halil Paşa'ya uzun bir mektûbla ta'lîmatlarınızı gönderir iseniz pek iyi olur zannındayım.

Ali Fu'âd Paşa Mustafa Kemal ile kavga etmiş. Murahhas olarak Moskova'ya gitti. Bekir Sâmi Bey'in vaz'iyeti kavîleşmiştir. Çünkü yegâne Mustafa Kemal'in yanında ismi sayılır adam o kalmıştır.

Sâmi Bey tarafından verilen eşyâ ve mektûb olduğu için bunları teslîm etmek üzere şâyân-ı emniyet bir adam göndermesini Ethem Bey'e yazdım. Yakında buraya geleceğini zannederim. Bendeniz bi'z-zât yazdım. Çünkü mes'elenin husûsî olduğunu meydâna koymak üzere.

Câmi' Bey geldiğinden beri uğraşıyormuş. Bilmem muvaffak olabilmiş mi? Fakat bizim için Anadolu Hükûmeti ile ve oradaki dostlarımızla doğrudan doğruya mektûb ve telgrafla muhâbere etmek selâhiyetini aldım. Sonra buradaki sefîre ta'limât verdiler. Herhâlde Roma seyâhati büyük bir muvaffakıyetle netîcelendi. Bunu tabî'î gururuma atf buyurmazsınız. Çünkü sâyenizde olmuştur. Anadolu'daki İttihad Partisi çok kuvvetlenmiş.

Ma'mâfîh Mustafa Kemal istediği zamân oynatıyormuş. Şu kadar ki, Talat Paşa için çok propaganda yapıyorlarmış. Hattâ resmini tab' etmişler. Onun için 15 gün kapanmış (Yeni Gün). Mâşâllâh bu parti bilmem, aldığı emir üzerine mi, yoksa kendiliğinden mi? Bizim aleyhimizde de epey propaganda yapıyormuş. Bu bâbda çok şeyler duydum.

Va'l-lâhi Paşacığım bu mektûblarla arzedilecek gibi değil 100 sayfa yazsam, bütün tafsilâtı arz edemem. Anın için mümkünse, Berlin'e sür'at-i mümküne ile teşrîf buyuracak olursanız, pek iyi olacağını tekrâr tekrâr arz-ı vazîfeden addederim. Pasaportunuz iki günde yapılacağından şimdiden vizesi eskimemek üzere yaptırmadım. Kopp'un fikri de bu. Binâ'en-aleyh bendeniz de valîdemin vefatı dolayısıyla ta'zîyetinize arz-ı şükrân ederim. Bu bâbda da husûsî bir ricâm var. Geldiğiniz zamân arz ederim.[1154]

Mustafa Suphi, Bakü Türkiye Komünist Fırkası Haricî Büro azası İsmail Hakkı'ya tarihsiz mektub gönderdi:

Aziz yoldaş

(boşluk) tarihinde Kars'a muvasalatla orduya misafir olduk. Kâzım Karabekir Paşa tarafından hakkımızda pek samimane muaemele gösterilmiştir, Orduda ruh pek yüksek, halâskârlık cereyânı kuvvetlidir. Bolşeviklere karşı muhabbet umumi bir mahiyette iken son zamanlarda Çiçerin'in Bekir Sami'ye Van ve Bitlis'in Ermenistan'a ilhâki yoldunda vâki olan münasebetsiz bir teklifin şuyuu Rusya'ya karşı itimadı pek ziyade sarsmış, bizim de mevkimizi müşkilâta sokmuştur. Ankara ve umumiyetle Garp Cephesinde Türkçülükle karışık kuvvetli bir komünistlik hareketi intişâr etmekte, gazeteler Oktobr Bayramını halâskâr düğün olarak karşılayacak derecede ileri gitmekte iseler de yukarıda zikr olunan havâdisin şuyuu bütün bu cereyanların birdenbire aleyhe dönmesine kâfidir. (1 kelime silik) gazete sahifelerinde görülen komünist hareketleri pek sun'idir. Bizlere isnad etmek istenilen mukallidlik eseridir. Rusya'dan müzâheret almak için bir oyundur. Bahtsız amele ve rençber ise dünya hareketinden, inkılaptan maalesef bihaberdir veya pek az haberdardır. Bu hususta bir fikir edinmek için Ankara'da teşekkül eden Komünist Fırkası hakkındaki malumat ve izahatı ber-vech-i âti kaydediyoruz:

Şarkta ve Türkiye'de komünizm lehine başlayan büyük ve seri cereyandan istifade etmek isteyen İttihat ve Terakki yârânı, idare-i hükümeti daima elde bulundurmak gayesiyle Ankara'da Komünist Fırkası merkezi heyeti teşkil ediyorlar. Zannıma göre evvelce Halkçılık veya Halk Zümresi ismi verilmek istenen bir program etrafında komünizm akideleri mevcuttur ve bu işi Türkiye'nin Karl Marksı unvanı verdikleri Kör Ali İhsan Bey'e tevdi ediyorlar. İttihat ve Terakki yârânı programımızdan ve fırkanın unvanından başka teşkilât nizamnamemizi aynen kendilerine mal etmişler. Bu vechile hafi bir komünist fırkası kurulurken bizimle rabıta ve münasebetleri olup şubelerine mukayyed bulunan komünistler hakkında bazı takibata başlamışlardır. Gazetelerde aleyhlerine kampani açmışlardır.

Onların fikirlerini neşreden *Yenigün* gazetesinde de ifşa eyledikleri gibi maksatları Kızıl Elma şiarıyla Turan ve İttihad-ı İslam siyaseti takip eylemek üzere idare-i hükümete yeni bir şekil vermek ve böylece idareyi daima elde bulundurmayı temin eylemketir. *Yenigün* gazetesinde buna ait bir çok işârât bulunmakta, hususiyle Talat Paşa'nın 3. Enternasyonal nezdindeki nüfuzundan ve Şark siyaseti kendilerine tevdi olunup bunu da Enver Paşa'nın fiilen deruhde ettiğinden bahsedilmektedir. Rusya tarafından Enver'e vâki olan maddi muavenet Ankara'da Şarka İttihat ve Terakki'nin Pantürkizm ve Panislamizm şiarlarıyla komünist unvanı altında gizlenen bir teşkilat vücuda getirmek suretinde akseylemiştir.

Yeni komünist fırkası müessislerinin şahıs ve hüviyetleri hakkında yapılacak ednâ tahkikat beyanatımızı teyid edecek kati burhanlar olur. Müessislerden şimdiye kadar öğrendiklerimiz hakkında malumat vereyim.

Ali İhsan Bey: Kör Ali demekle maruf olan bu adam İttihat ve Terakki Cemiyetinin on iki sene devam eden saltanatında İstanbul İttihat ve Terakki kâtib-i mesullüğü ile çalışmış ve harb içinde devam eden harp ticaret ve yağması devrinde memlekette ispekülasyona emin yollar açarak suni bir ticaret burjuvazisi tesis eylemiş, Anadolu Milli Mahsulat Şirketi, Kantariye Şirketi, Bakkaliye Şirketi, İktisat Bankası ve saireyi ve birçok harp

[1154] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 128-130. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

ticaret inhisarlarını vücuda getiren ve hayatı pahalılaştıranlardan olup harp seneleri içinde proletarya ailelerinin açlıktan sürünmelerine sebep olmuş. İttihat ve Terakki'nin harp seneleri içinde iaşe nezaretini deruhde eden Kemal Bey'le beraber çalışarak İaşe Nazır muavinliğini ifa eylemiştir.

Celal [Bayar] Bey: Şimdiki hükümetin İktisat Vekili olan bu zat on iki senelik İttihat ve Terakki devri hükümeti esnasında Bursa ve Aydın vilayetlerinin İttihat ve Terakki kâtib-i mesullüğünde bulunmuş, İttihat ve Terakki'nin Mütareke'den sonra inhilâli üzerine İttihat ve Terakki'nin şekl-i diğerde istihâlesi olan Teceddüt Fırkasını tesis eylemiştir. Celal Bey şimdi komünistlerin ser-firâzıdır.

Nâzım [Resmor/Öztelli] Bey: İttihat ve Terakki'nin ikinci safında ve vilayet valilikleride bulunan Mütarekeyi müteakip "Yeşil Ordu" ismi altında bir nevi dini teşkilat vücuda getiren kimsedir.

Hakkı Behiç Bey: Kezâ İttihat ve Terakki yârânından mutasarrıflıklarda ve pek mühim memuriyetlerde bulunmuş ve son günlere kadar orman işletme ve kereste ticareti ve ispekülasyonu ile lekelenmiştir.

Yunus Nadi Bey: İttihat ve Terakki'nin Selanik'te vasıta-i neşr-i efkârı olan *Rumeli* gazetesinde, bilahare İstanbul'da İttihat ve Terakki'nin gazetelerinden olan *Tasvir-i Efkâr*'da daha sonra İttihat ve Terakki sermayesiyle teşekkül eden *Yenigün* gazetesinde başmuharrirlik etmiş maruf ittihatçılardandır.

Muhiddin [Birgen] Bey: İttihat ve Terakki'nin İstanbul'da vasıta-i neşr-i efkârı olan *Tanin* gazetesinin uzun müddet, senelerce başmuharriri ve şimdi de *Yenigün*'de muharirdir. İstanbul'da gazete patronları cemiyetinin katibi idi.

Doktor Tevfik Rüştü [Aras] Bey: Eski İttihat ve Terakkicilerden olup merkez-i umumî azasından meşhur Doktor Nâzım'ın akrabasından ve arazi (?) milyonerlerinden Evliyazade'nin damatlarındandır. İzmir'de İttihat ve Terakki organı olarak çıkan *İttihat* ve *Anadolu* gazeteleri başmuharrir idi. Harb-i Umumi esnasında İttihat ve Terakki kabinelerinin sıhhiye müdür-i umumisi ve harbin son senelerinde Almanya'da ecza taciri idi. Sıhhiye nezaretine tevdi edilen parayı sermaye ittihaz ederek ecza üzerine yaptığı ispekülasyon pek meşhurdur.

Besim Atalay Efendi: Bu sarığını çıkarmış bir softadır. İttihad-ı İslam'dan Turancılık mefkûresine dönen ve İstanbul Türk Ocağı faal azaları arasında bulunan ve Pantürkistler arasında şöhret alan Hamdullah Suphi Bey ile çalışan bu adam şimdi İttihat-ı Etrakiye gitmek için komünizmi bir vasıta olarak kabul ediyor.

Soysallıoğlu İsmail Suphi: 1919 senesi yazı esnasında İstanbul'da teşekkül eden ve İngiliz liberalizmini esas itibariyle kabul eden Milli Ahrar (National Liberal) fırkası müessislerinden ve İngiliz liberalizmi mürevviclerindendir. Dün individualist (ferdiyetçi) iken bugün tamamen aksini kabul eylemiştir.

Doktor Tevfik Rüştü, Besim Atalay ve Soysaloğlu sefir Ali Fuat Paşa ile birlikte Rusya'ya gelmekte idiler. İttihat ve Terakki ikinci Enternasyonal'e Doktor Akil Muhtar Bey, Salah Cimcoz Bey ve Nesim Mazliyah Efendi'yi temasa nasıl memur etti ise şimdi de bunları 3. Enternasyonal ile münasebete memur etmiş olsalar gerektir.

Maheza yeni Komünist Fırkası içinde bazı muhtelif ve tezad cereyanlar mevcut olduğu zannolunuyor. Burada Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalarla bazı mükâlemeler yapıyoruz. Netice konferansın birinci ve ikinci delegeleri Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beylerle birkaç güne kadar buraya muvasalat edecek eski komünistlerle görüşünce daha vâzıh surette anlaşılacaktır. Komünistlik geniş mikyasta intişâra başladığına ve hatta bir moda haline girdiğine göre bizim ekalliyeti temsil ve müdafaa ordusu müzahereti yolunda ve Marksizmden ayrılmayan fikirlerimizin zafer bulacağına kanaatimiz vardır.

Bizim kongre mukarreratını kabul ettikleri halde büyük bir tasfiye yapmak üzere bazı müzâkerât yapılması henüz tasavvur halindedir. Mamafîh aksi halde ayrı bir teşkilat halinde kesb-i kanuniyete çalışmak mecburiyetinde kalacağımızı zannediyoruz. Merkezi heyet, hücre (?) ve harici büro ile, diğer yoldaşlarımızdan mürekkep heyetlerde çıkan kararlar nazar-ı dikkate alınmak üzere 3. Enternasyonal'in alacağımız vazifeye dair nokta-i nazarını serîan bekliyoruz.

Şunu da ilaveye lüzum görüyoruz. Şimdiye kadar yeni komünist fırkasının Büyük Millet Meclisi ile ..... ve hükümet eliyle communisme d'etat hükümet komünizmi yapılmak istenmesi gibi mesele hissediyorsak da bazı

meseleler etrafında meclis müzakerâtını buhranlar geçirmesi şâyân-ı dikkattir. Herhalde komünistler ..... (iki kelime okunmuyor)

Mustafa Suphi[1155]

3 Ocak 1921. Harekat-ı Milliyeci Himmetzade Hüsnü yazıyor: *3 Kânunusâni 337 (921) Pazartesi: İstanbul Hükümeti maaş veremiyor, herkesin ağzında gene parasızlık şikâyeti dolaşıyordu*.[1156]

3-5(?) Ocak 1921. Veliahd Abdülmecid, Fransız *La Gaulois* gazetesi muhabiriyle mülakat gerçekleştirdi:

[Veliahd] Müttefikler'in Türkiye'ye var olma fırsatı tanımaları gerektiğini belirttikten sonra İzmir'de Yunanlılar yerine Müttefikler'in beş yıl işgal etmesi diye bir çözüm önermiş. İşgal sırasında kenti denetim altındaki Türk yöneticileri yönetecekti. Trakya'ya gelince, buraya örneğin 25 yıl Müttefikler'in yönetiminde özerklik tanınmalıydı. Bu süre içinde birçok uzlaşmazlık çözülür ve burası halkoylaması sonucu "doğal olarak" Türkiye'ye dönerdi. Boğazlar'da ise Müttefikler'in isteyeceği herhangi bir güvenceye razı olacağını söylemişti. Ermenistan sınırları henüz belirlenmediği için bu sorun daha "kolaymış".

Onun üzerine muhabir "Ya M. Kemal bu koşulları reddederse, hatta daha fazlasını isterse?" diye sormuş. Veliahtın yanıtı: "Daha fazlasını istemez. İsterse kişisel olarak Ankara'da müdahale ederim. Dostlarıma işaret etmem yeter ve peşinden Mustafa Kemal iktidardan düşecektir." Sonrası: "Arkadaşlarınız size boyun eğecekler midir?" "Eğeceklerdir."[1157]

5 Ocak 1921. Fransa Başvekili Leygues, Roma'daki Fransa Büyükelçisine telgraf gönderdi. *Ankara ile ilişkileri olan Türk devlet adamlarının toplantısına katılmak üzere Paris'ten Roma'ya gitmekte olan eski Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmet Rıza'yı karşılamasını ve onunla temasta kalmasını rica* ediyor.[1158]

Fransız İstihbaratı rapor kaleme aldı. *İsviçre kaynaklı bir habere göre oradaki Türkler İngilizlerle görüşmek ve anlaşmak yanlısı*dır. Lozan'daki Türk Yurdu reisi İttihadçı Harun Aliçe *Fransa'yı tutuyor*. *İsviçre'deki ulusçuların tümü geçende M. Kemal'e bir mektup yazarak İtilaf'la görüşmek için koşulların uygun göründüğünü bildirmişler*dir.[1159]

Tuapse'deki Halil (Kut), Viyana'daki Enver'e mektub gönderdi:

Efendim

Rus Konsolosundan nâmınıza muharrer fransızca mektûb size gönderilmiştir. Bu mektubun zarfını Kayyum T-v-h-b-â' açmıştır.

Biz burada eli kolu bağlı duruyoruz. Yarın buralarda bazı tebeddülât olması muhtemeldir. Biz nereye gideceğiz? Âtîmiz yok. Birşeyimiz yoktur.

Faruk'u nereye gönderirim. Bunun için bize yapacağımız işi bildirmeniz ricâ olunur efendim.[1160]

1155 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 15. İktibasdaki vurgular ve köşeli parantez "[]" içinde belirtilen soyadlar tarafımıza aiddir.

1156 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 48.

1157 Paris Büyükelçiliği Evrakı, Karton 364/3; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 88.

1158 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 95, p. 27-28; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, p. 79.

1159 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 95, p. 64; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, p. 424, sonnot 2.

1160 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 133.

6 Ocak 1921. Fransız Askerî İstihbaratı "Anadolu'da Komünizm ve Sosyalizm" nam uzunca bir mahrem rapor kaleme aldı: *İttihad ve Terakki'nin Constantinople merkezinin üyeleri Mustafa Kemal aleyhinde her türlü olumsuz görüşü yaymaktaydılar*.[1161]

> İsviçre'den gönderilmiş olan Fransız istihbarat yazanağına göre, Roma Toplantısı İT'lilerle Kemalci delegelerin bir buluşması olacak ve Türkiye'nin ne yapması gerektiği kararlaştırılacaktı. Yazanağa göre kilit ad Ahmet Rüstem'di. Toplantı ve yakınlaşma Talat'ın yazmanı Saffet? (Savet) tarafından ayarlanmış. Enver "her zaman" olduğu gibi M. Kemal'in "kişisel hasmı" imiş. Toplantıya katılanların İtalyan şahsiyetleriyle temaslarda bulunmaları bekleniyormuş.[1162]

Talat Paşa, Avrupa'da yaşayan ünlü Türk siyasetçilerinin yapacağı bir toplantıda hazır bulunmak üzere Almanya'dan Roma'ya geldi. Gece, Talat Paşa, Cavit Bey ve Cami Bey uzun bir görüşme yaptılar. Anadolu'da böyle giderse durumun bir fiyasko ile biteceği, bir başa şiddetle ihtiyaç olduğu, bunun için kamuoyunun hazırlanması gerektiği konularında görüş birliğine vardılar.[1163]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh), *Ulusal hükümetin elçisi olarak Moskova'ya gitmişti. Dönüş yolunda, güzergahın Gürcistan bölümünde yol arkadaşı Albay Bodrevo olmuştur, aynı görevli Afganistan'a Cemal Paşa'nın yanına giderek Kemalist bir görevliyle görüşmüş gibi görünüyor*.[1164]

7 Ocak 1921. İtalyan ajan *Guisi'nin* Dışişleri Bakanı *Sforza'ya sunduğu raporlar,* 16 Ocak'da Roma'da içtima edecek *kongrenin gidişatına ilişkin "canlı" bir tanıklık niteliğindedir. Bize göre bu raporlar güvenilir kaynaktır, çünkü Guisi, Sforza'nın beklentilerinin aksine, birçok açıdan olumsuz şeyler bildirmektedir. 7 Ocak tarihli İsviçre'den bir Fransız raporu da bize göre güvenilirdir. Bu raporda, Kemalist hükümetin temsilcileri olan* [sabık Maliye Nâzırı] *Cavit ve* [Ahmed] *Rüstem* [nam-ı diğer Alfred Bilinski] *Beylerin Türkiye'nin tek yasal temsilcileri olarak akredite edilmek amacıyla Roma'ya geldiklerini, Vatikan'ın Yunan Patrikhanesi'ne olan düşmanlığına güvendiklerini ve hiç de Türkiye'nin Bolşevikleşmesi yanlısı olmadıklarını paylaştıklarını okuyoruz. Rapor, Kemalistlerin İtalya'dan çok Fransa'ya güvendiklerini belirtirken daha az nesneldir; gerçekte Fransızlar da Kemalistlerin (doğru olarak) herkesin hatalarından ve zaaflarından "yararlandıkları", fakat kendilerinden başka hiç kimseye "güvenmedikleri" sonucuna varmış olmalılar*.[1165]

8 Ocak 1921. *Mustafa Kemal, Meclis'te Çerkez Ethem ve komünistleri suçlayan bir konuşma yaptı. Komünist renge bürünen bazı adamların Bolşevikleri kandırdığını, Eskişehir işçilerini isyana teşvik ettiğini (bkz. 2 Ocak, Yeni Dünya Matbaası'nın tahrip ettirilmesi), Bolşevikler bunların durumunu anlayınca Yunanlılar, İngilizler ve İstanbul'la dostluk kurmaya çalıştıklarını söyledi. "Maksadımız meşrudur. Kesin ve son başarı meşru bir maksat takip edenlerde olacaktır" dedi. Konuşmasının arasında Ethem'in ağabeyi Reşit Bey'in mebusluğu Meclis tarafından düşürüldü. Mustafa Kemal'in, Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü Bey'in mebusluğunun düşürülmesi isteği ise bir komisyona havale edildi*.[1166]

Salahaddin Köseoğlu, hatıratının "Âsi Ethem hadisesi hakkında müzakere hulasası" başlığında şunları yazmıştır:

1161 Emrah Cilasun, *Çerkes Ethem*, 2004, s. 202.

1162 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, p. 79.

1163 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 354. "Ahmet Rıza Roma'ya gelince, aralarına soğukluk girmiş olan Talat'la barıştı." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 79.

1164 *British Documents on Atatürk,* c. 3, s. 6, Rumbold'tan Curzon'a tel., 6 Ocak 1921; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 212, dipnot 45.

1165 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 237. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içindeki ilaveler tarafımıza aiddir.

1166 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 356.

8 Ocak 1921'de meclisin 131'inci içtimaında Mustafa Kemal Paşa kuvveyi seyyare başında kumandan olarak bulunan Ethem ve biraderlerinin teşebbüsat-ı hainâneleri hakkında alenî celsede meclise malumat vermişerdir.

Çok şayan-ı dikkat ve ibret olan nutuktan sonra düşmanlarla teşrik-i mesai eden Saruhan Mebusu ve Ethem'in kardeşi Reşid'in mebusluktan ihracı rey-i işari ile kabul edilmiş ve Paşa bu işe fena bir fiil ile iştirak ettiği ve iştiraki şüyu bulduğu beyanıyla Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü Bey'in de azalıktan ıskatını meclise teklif etmiştir.

Mehmet Şükrü (Karahisar-ı Sahip) "bu baptaki vesaik verilsin, tetkik edilsin, meclisçe ıttıla hâsıl edildikten sonra reye konsun. Çünkü diğeri Reşit Bey fiilen iltihak etmiştir. Yunan Ordusu'na iltihak etmekle hıyanet göstermiştir. Bu suretle biz buna kaniyiz, buna rey veririz. Fakat Hacı Şükrü Bey hakkında kanaat-i tammemiz olabilmek için Paşa Hazretleri'nin buyurdukları vesaiki meclise tevdi etmeleri lazımdır," demiştir.

Paşa, Hacı Şükrü Bey'in artık mecliste yeri olmadığını söylemiş, Hacı Şükrü kendini müdafaaya tevessül etmiş, meclisin mahkeme salonu olmadığı ve evrakın usulen kura ile Dördüncü Şubeye tevdii suretiyle tahkikatın şubece icrası karargîr olmuştur. Bilahare şubece birkaç ay süren tahkikat neticesi mesuliyeti görülmemiş, tebriye etmiştir *[suçsuz olduğu ortaya çıkmıştır]*.

Bu mübalese ile aynı celsede Hüseyin Avni (Erzurum) evvelce hıyanetleri meksuf *[sık ve çok]* olan bu gibi eşhası böyle sonu elim olan vaziyetlere kadar yükseltmekte biraz tedbirsizlik edildiğini, daha evvel tedabir-i mâniaya tevessül elzem bulunduğunu bildirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa (Ankara), Hüseyin Avni Bey'in sözlerinin çok makul olduğunu ve yapılmamasındaki kusur ve kabahati biraz teşmil etmek istediğini, maruzatında her vakit mazhar-ı tasvip olacağına emin olsa zerre kadar kusur etmeyeceğini, hatta şimdi Hacı Şükrü Bey meselesinde de böyle yapıldığını söylemiştir.

Hüseyin Avni'nin (Erzurum) cevabı aynen şudur: "Efendim Paşa'yı severiz, fakat kanunu hepsinden ziyade severiz, Hacı Şükrü Bey'i kanuna teslim ettik. Kanun hâkimdir, binaenaleyh emir yerini bulmuştur."[1167]

10 Ocak 1921. *Fransa elçisi Barrere, Roma'da gerçekleştirilen toplantıya daha az ilgili değildi, fakat kendisi bu toplantıyı sonuna kadar Ahmet Rıza'nın görüş açısıyla görmek istedi. Barrere, 10 Ocak'ta Ahmet Rıza ve Reşit* [sefirlerden Mustafa Reşid Paşa?] *ile görüştü ve Ahmet Rıza'nın* [sabık Maliye Nâzırı] *Cavid ve Cami* [Baykurt] *ile bir tür üçlü yönetim oluşturduğunu bildirdi. Fransa'nın Roma elçisi, kongrenin ana ilkelerinin iki Türk hükümeti arasında anlaşma ve Kilikya için Fransa-Türkiye anlaşması yapılması olduğu izlenimiyle toplantıdan ayrıldı. Barrere, Ahmet Rıza'nın kendisine söylediklerine dayanarak Talat'ın Roma'ya geldiğini, ancak yönetici gruba kabul edilmediği için hemen geri döndüğünü ayın 13'ünde yazmış, İngiliz hükümetinin Ankara hükümetiyle ilişkilerini Ahmet Rıza aracılığıyla sağlamlaştırmak niyetinde olduğunu eklemiştir. Eğer yazdıkları doğruysa bu, İngilizlerin de ünlü ancak yanlış atlara oynayarak karanlık işler çevirdiği anlama gelir. Ertesi gün elçi, İtalyan hükümetinin Roma komitesi ve Ankara hükümeti arasında şifreli telgrafların gönderilmesini kabul ettiğini ve böylece iyi niyetini gösterdiğini bildirmiş, ancak Ahmet Rıza ve Sforza arasında nasıl bir alışverişin olduğunu kendisinin hâlâ bilmediğini belirtmiş ve nihayet bu konuyu ayın 19'unda bildirebilmiştir. Sforza, Edirne ve İzmir'in Türkiye'ye verilmesi, ayrıca "İmparatorluğun mali işlerinin yönetimine Osmanlı Parlamentosu'nun bazı müdahaleleri" yönünde söz vermiştir. 22'sinde Barrere, Ahmet Rıza'dan son kararların özetini elde etmiş, bunları çok aşırı bulmuş ve belki de kendisinin de yanlış ata oynamış olabileceğinden kuşkulanmaya başlamıştır. Sonrasında Ahmet Rıza ile gerçekleştirdiği bir görüşmeye ilişkin değerlendirmesi, şüphecilikle doludur*.[1168]

[1167] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 224-225.

[1168] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 239-240. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içindeki ilaveler tarafımıza aiddir.

11 Ocak 1921. *Halil Paşa, 11 Ocak 1921'de Moskova'da Karahan'a bu kez "Sizden hiçbir yardım istemiyorum. Yalnızca Almanya'dan getireceğim silâhların Rusya'dan geçmesini engellemeyin" diye bir öneride bulunur. Karahan, "Yine Kaşgar sorunu mu?" der ve böyle bir girişime, İngiliz, Amerikan ve Japon müdahalesine yol açabileceği için karşı çıktıklarını belirtir*.[1169]

> Halil Paşa, Mustafa Kemal yerine Enver'in desteklenmesini Karahan'dan ister ve bunun ikilik yaratmıyacağını, Mustafa Kemal'in, Enver'in emrine gireceğini söyler. Halil Paşa, Karahan'a yaptığı bu öneriyi Enver Paşa'ya şöyle anlatır:
>
> "Kendilerine karşı kesinlikle dost kalacağımızı, sizin İngilizlere karşı en fazla talepten yana olduğunuzdan (en az uzlaşıcı) ve en çok başarıya ulaşmanız umulduğundan dolayı, şimdiden size gösterilecek güvenin, mert kişiliğinizle gelecekte pek önemli olacağını özellikle belirttim. Sizin kuvvetsiz de Anadolu'ya girmeniz durumunda eksilmemiş olan nüfuzunuz nedeniyle, (Mustafa Kemal'in) hükümeti seçimle size devredeceğini tahmin ettiğimi de söyledim.
>
> Sonuç olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın ikilik yapmaya gitmeyeceğini ve size itaate alışkın olduğunu eklemeyi de faydalı gördüm".
>
> Halil Paşa'ya göre, Karahan bu öneriye şu karşılığı vermiştir:
>
> "Eğer Enver Paşa'nın Türkiye'ye gitmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın rekabetine yol açacaksa, memlekette bir ikilik doğacağından, ülkenin savunma gücünü azaltacak ve İngilizleri hoşnut edecektir ki, Rusya içtenlikle bunu istemez.. Aldığımız bilgiye göre, İzzet Paşa, Anadolu'da Büyük Millet Meclisi ile görüşmesi sonunda, Büyük Millet Meclisi'nin 18 maddelik isteklerini İngilizlere önermek üzere Istanbul'a dönmüştür.
>
> Bu 18 maddenin ne olduğunu tamamen bilmiyoruz. Yalnız bu maddeler, Türkiye'nin bütün isteklerini, kuvvetle ve güvençle sağlıyorsa, İtilâf Devletleri'nce de uygun görülürse, Mustafa Kemal Paşa Hükümeti görevini tamamlamış olur ve bu takdirde Enver Paşa'nın oraya gitmesine lüzum kalmaz. Eğer bu maddeler, yetersiz isteklerden ibaret ise, o zaman Paşa'nın Anadolu'ya giderek işi ele alması ve herhalde Mustafa Kemal Paşa'dan daha büyük bir inat ve vatanseverlikle, istenen hedefi elde eylemesi uygun olur. İşte bu hususa karar verebilmesi için de Paşa'nın Moskova'da bulunması uygundur".[1170]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Yardımcısı Karahan, Halil nezdinde Enver'i *Anadolu'da "ikilik çıkarmaktan" sakınmasını ihtar* etti: *Ancak Mustafa Kemal başarılı olamazsa, Enver Paşa Anadolu'ya geçebilir*.[1171]

> Sovyet aydınları Enver'e silahlı birlikler sağlamayı reddetmiştir. Bu, belki de İngiltere ile ticari görüşmelerin başlamış olmasındandır. 11 Ocak 1921'de Sovyet Hükümeti adına Karahan, Enver için herhangi bir "Müslüman gücün" sağlanmasının reddedildiğini, Halil'e açıkça bildirmişti.[1172]

12 Ocak 1921. Halil (Kut), Enver'e mektub gönderdi. Buna göre Halil, *Sovyet yöneticilerinden Karahan'la Enver Paşa'nın Türkiye'ye gitmesi meselesini konuşmuş, yardım istemiştir. Karahan, "Enver Paşa'nın Türkiye'ye gitmesi Mustafa Kemal ile rekabete yol açacaksa, memlekette bir ikilik meydana geleceğinden dolayı, memleketin savunmasını zaafa uğratacaktır ki, Rusya kalben bunu arzu etmez" cevabını ver miştir. Öte yandan Karahan, Sovyet hükümetinin Türkiye'nin dahili işlerine hiçbir suretle*

1169 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 522.
1170 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 525-526.
1171 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 135; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 361.
1172 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 52.

müdahale hakkına sahip olmadığı fikrindedir.[1173] *"Karahan, Rusya Sovyetler Hükümeti adına olarak arzu buyurulan İslâm kuvvetlerinin verilemeyeceğini kesinlikle belirtti*."[1174]

14 Ocak 1921. İstanbul'daki İngiliz Genel Karargahından Harbiye Nezâretine: *Çerkez Ethem'in Yunanlılar tarafına geçmek istemesi Mustafa Kemal ile Yunanlılar arasındaki gizli görüşmeleri kamufle etmek için bir tertip* olabilecektir.[1175] Örneğin Yunan tarih yazımında, Ocak 1921 keşif taarruzunun Çerkes Edhem'in sebeb olduğu ortamdan faydalanmak saikiyle gerçekleştirilğine dair herhangi bir kayıt yokdur.[1176]

15 Ocak 1921. *Enver'in ihtiyaçları için 15 Ocak 1921'de Karahan 500.000 mark göndermiştir*.[1177]

Erzurum Valisi Kapancızade Hamid, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. Erzurum'da *Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti* namıyla teşkilat yapılmıştır. Bu hadiseye tedbiren *hükümetin komünizmi kuracağına ilişkin oluşan izlenimi silmek için gereken "kati tebligat ve beyanatı"*n yapılmasını arz etmiştir.[1178]

Erzurum mebusu emniyetçi Mustafa Durak (Sakarya), Mustafa Kemal'e *telgraf göndererek komünizm hakkında eleştirel açıklamalarda bulunmasını istedi*.[1179]

Resmî *Türkiye Komünist Fırkası* (rTKF) *Merkez-i Umumîsi Daimî İcra Heyetinden* Eyüp Sabri (Akgöl) ve *Kâtibi Umumîsi* Hakkı Behiç (Bayiç) Enver'e mektub gönderdiler. Resmî Türkiye Komünist Fırkası, Komintern'e merbut değildir, İslâm âlemindeki tüm komünist cereyanları kendi bünyesinde tevhid etmek suretiyle İslâmiyet ile komünizmi mezceden acaib bir konfederasyon kurmayı amaçlamaktadır. Konfederasyonun riyasetinde ise Enver'in bulunması istenmektedir:

> Muhterem Paşamız,
>
> Evvelâ hayatınızı vakfettiğiniz büyük gaye-i vahdetin temin ve istihsâli için bütün âlem-i İslâmı minnettar eden mücahedatınızı tebcil ederiz. İnkılâbcı bir cihangirin Asya'ya ve Afrika'ya elbet kuvvetli bir şûle-i selâmet ve saadet vereceğinden eminiz. Umum Müslümanlık âlemi ile tevhid-i mesâi edebilmek, Avrupa siyasiyatına müebbeden kapılarımızı kapayarak, Şarka tevcih-i âmâl eylemek, her firsattan ve her imkândan bilistifade Avrupa'yı bir inhizam-ı kat'iye dûçar edecek muazzam bir Asya federasyonuna doğru yürümek, her şeyin her fikrin ve her kuvvetin fevkinde bizi teşhir eden gayelerdir. Bu gayelerimizde sizi de alemdâr tanımakla müşerref ve müftehiriz. Ve bu gayelerin istilzâm ettiği hiçbir fedakârlıktan çekinmemek azmindeyiz. Bu azmin sevkiyledir ki, Şarkta Rus siyasetiyle ve Rusların inkılâb umdeleriyle beraber yürüyebilmek için burada bir Komünist Fırkası teşkilettik. Bu suretle bir taraftan Rusya'dan ve Mustafa Suphi gibi serserilerden gelecek ve gayelerimize tevafuk edemeyecek inkılâp cereyanlarını durdurabilmek, yani memleketimizdeki hareket-i inkılâbiyenin istinad noktalarını daima elimizde tutabilmek, diğer taraftan Rus inkılâbının açacağı kanallardan istifade ederek âlem-i İslâm ile samimi münasebata girişebilmek maksatlarını istihdaf ettik.
>
> Bu maksatlarımız ve gayelerimiz sizce de makul ise, bize büyük muavenet etmenizi bilhassa rica ederiz. İslâm âleminin komünizm cereyanlarını Türkiye'de ve bizim idaremizde toplamağa, biz burada pek ziyade ehemmiyet veriyoruz. Oralarda husule getirilecek teşkilâtı merkez-i umumîmize raptetmek ve icabında Rusya'ya karşı da bu teşkilâta istinad etmek her zaman mucib-i faide olacaktır. İslâmiyet esaslarıyla komünizm

[1173] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 144. Enver, "Türkiye'deki yandaşlarından bazılarına vakti geldiğinde duruma egemen olacak silahlı bir örgüt kurmaları için talimat ver"mişti. "Kendisi de uygun bir zamanda Anadolu'ya geçecektir."

[1174] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 524.

[1175] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* 1979, c. 3, s. XXV.

[1176] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 313.

[1177] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 46. "Enver bu miktardan memnun olmamış ve Karahan'a 200.000 rublenin daha bir an önce gönderilmesini istemişti." (Yamauchi, 1995, s. 49).

[1178] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 366.

[1179] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 367.

esaslarının telifi suretiyle inkılâbın bizim tarafımızdan teshil edilmiş olması Rusya için de menfaattir. Bu nokta-i nazarlarımız muvafıksa, Rusya'da ve bütün âlem-i İslâm üzerinde merkezimizin irtibat ve münasebatını istediğiniz gibi tanzim ediniz.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine gönderdiğiniz mektubları okuduk. Ve çok müstefid olduk. Rusların hodbinâne bir inkılâbcılık zihniyetiyle kendilerine istinad etmek zaruretinde bulunanları daima Moskova'ya raptetmek sevdasında bulunmaları inkılâbın gayesi olan cihan federasyonu yerine Rus federasyonu zehabını uyandırmakta ve bihakkın endişeler tevlid etmektedir. Bugün Şark siyasiyatını elinde bulunduran Rusya'nın her şeyden evvel, muhitine girecek olanlara karşı kuvvetli bir muhadenet ve müzaheret hissiyle, hiç olmazsa her türlü politikacılıktan âzâde bir samimiyetle hareket etmesi lâzımdır. İşte bunun içindir ki, Rus Komünizm umdelerinin cihan-ı İslâmda tatbikini bizim deruhte etmemiz muktezidir. Buna muvaffakiyet hasıl olursa, İslâm âleminin inkılâb cereyanları tevhid edilmiş olacak ve bir gün büyük bir kongrenin Rusya'daki inkılâb kuvvetine muadil bir kuvvetle Asya'ya hâkimiyeti temin edilmiş bulunacaktır. Bugün için hayal olan bu emelin yarın tahakkuk edebilmesi basiretkârane bir gayret sayesinde çok mümkündür. İslâm inkılâb âleminin başında siz bulunduğunuz için bu hayal bize çok hakikate karib görünüyor.

Cümlemizin muvaffakiyetini temenni ederek, muhterem ellerinizden öper, selâmet, saadet ve muzafferiyetinize dualar ederiz.

Türkiye Komünist Fırkası
TKF Merkez-i Umumîsi Daimî İcra Heyetinden Eyüb Sabri
Kâtib-i Umumîsi Hakkı Behiç
Vürudu: 15 Kânunusâni 337/921[1180]

16 Ocak 1921. Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Yardımcısı *Karahan'ın isteği üzerine Halil* [Kut] *Paşa, 16 Ocak 1921'de Berlin'deki Enver'e şunu yazmıştır: "Karahan, Almanların vaktiyle Doğu'da iyi örgüte sâhip bulunduklarından, İngiltere'nin bütün Doğu'daki emellerini zamanında anlayıp bildiklerini ve hâlâ bu yolda çalışmakta olduklarına göre, Doğu'da ne yapmak istediklerini elbette anlamışlardır. Bu konuda bilgi verirlerse, Sovyet Hükümeti de buna göre, İngilizlerin bu konudaki planlarını uygulamaya koymalarını önleyecek tedbirler almak istiyor"*.[1181]

Roma'da, İttihadçı birtakım önemli simaların da yer aldığı bir toplantı gerçekleştiriliyor. *Katılanlar Hüseyin Hilmi, Mahmut Muhtar, Çürüksulu Mahmut, Vehip paşalar, Cavit, Ahmet Rıza, Ahmet Rüstem, Sudi, Ziya, Ahmet İhsan, Galip Kemali beylerdi*r. *Zaman zaman Talat da katılmıştı*r.[1182]

Türklerden hesap sorma anını beklerken Sforza, etkin ajan Guisi aracılığıyla, gizli bir toplantı düzenlenmesine izin verdi ve gelişmeleri izledi. Toplantı, Roma'da 1921 yılının Ocak ayında yapıldı; Kemalist hükümetin bazı temsilcilerinin yanı sıra, yurtdışında yaşayan tüm önemli Türkler bir araya geldi. Talat Paşa bile neredeyse toplantıya katılıyordu.

Bu toplantıda, gerçek İttihat ve Terakkiciler ile, genel bir milliyetçilik anlayışı altında, İstanbul ile Ankara arasında kararsız kalanların tümü geçici bir anlaşmaya vardı. Tümünün tek ortak hedefi, Kemal'i kendi denetimleri altında tutmaktı. Kemal'in tek isteği ise, hepsinin etrafından yok olmasıydı.

Bu tatsız gerçeklerin farkına varan Guisi, Sforza'ya her şeyi tümüyle anlatmaktan çekindi. Görüştüğü Türkler sürekli olarak reddetse de, eninde sonunda milliyetçilerin de Anadolu'daki Yunanların egemenliğinin son bulması konusunda yapılan yardıma karşılık, "zorunlu" ekonomik ödünlere razı olmayı kabul edeceklerini belirtti.[1183]

1180 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 54-55. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
1181 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 502.
1182 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 79-80.
1183 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, 2001, s. 138.

Fabio L. Grassi: *Büyük bir olasılıkla o yıllarda yurtdışında gerçekleştirilmiş olan en önemli Türk siyasi toplantısının (öyle önemli ki, gerçek bir kurultaydan bahsedilebilir) Ocak 1921'de Roma'da yapılmış olması olgusu, Türk politikacılar için İtalya'nın ne kadar ehemmiyetli ve rahat bir yer olduğunun iyi bir göstergesidir. İngiliz belgelerine göre Nisan 1920'den itibaren ulusalcı Türklerin Roma'da yapacağı bir toplantının hazırlıkları yapılmıştır, fakat Ocak 1921 toplantısından mı, yoksa daha önce yapılmış ve daha az önemli olan bir toplantıdan mı söz edildiği anlaşılmamaktadır. 7 Eylül 1920'de Curzon, Müttefiklerin yapmakta olduğu işlerle ilgili görevlendirmelerin geri alınması ve piyasada çok fazla gayri resmi Türk ajanına sağladığı himayenin geri çekilmesi için İtalya'yı uyarması konusunda Buchanan'a yazmıştır, ancak bu uyarı hiç bir şekilde dikkate alınmamıştır. Toplantı sürerken Mahmut Muhtar, bu toplantının gizli kalmasını ve sonuç çağrılarının müttefik güçlere yapılmamasını kabul ettirmiştir. Sforza bunu kabul etmiş ve İtalyan Dışişleri Bakanlığı'nın resmi olarak hiçbir bilgiye sahip olmadığını bildirmek istemiştir (sağlanan himaye için daha sonra bizzat Ahmet Rıza'nın teşekkürlerini kabul etmiştir). Toplantının büyük organizatörü ve gözlemcisi Guisi olmuştur. Nitekim kısa bir süre sonra, Şubat-Mart aylarında yapılacak olan Londra Konferansı yolculuğunda Kemalist heyete eşlik edecektir*.[1184]

Erzurum Valisi Kapancızade Hamid, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. *Ankara'da bir resmi TKP kurulmasının sebeplerini halka izah ettiğini ama hükümetin komünizme eğilimli politikalarına karşı Erzurum' da silahlı direnişin bile söz konusu olabileceğini* ve *Mustafa Suphi grubuna taarruz edilmesine izin verilmeyeceğini ve TKP heyetinin tutuklu olarak hudut haricine sevk olunmak üzere Trabzon'a göndereceğini* yazıyor:

> Dün mebus Durak Bey'in dahil olduğu eşraf, ulema ve esnaftan mürekkep bir heyet makamıma gelerek hükümetin komünizme karşı tarz-ı siyasetini istizah eylemiş ve ahalice bunun önüne geçmek için her türlü tedabir-i şeddiyeye müracaat olunacağını, silahla müdafaa edileceği ilave etmiştir.[1185]

17 Ocak 1921. Yunan askerî şurasında Yunan Fevkalâde Komiseri Steryadis: *Ethem'e abartılı bir değer verilmemeli. Mustafa Kemal'le uzlaşılabileceği unutulmamalı*.[1186]

Teşkilat-ı Mahsusacı Çerkes Edhem'in Mustafa Kemal tarafından Yunan'a sığınmaya zorlandığı belirtiliyor: Mustafa Kemal *kendini iktidardan düşürerek yerini almayı tasarlayan Çerkes Ethem'in milis gücünü yenilgiye uğratarak onları Yunanlılara sığınmaya zorluyor*.[1187]

18 Ocak 1921. TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin gazetesi *Yeni Gün,* resmî Türkiye Komünist Fırkası Kâtib-i Umumîsi Muhittin Baha (Pars) imzalı izahatname neşretti:

> "Halk İştirakiyun Fırkası namına Tokat Mebusu Nâzım, Bursa Mebusu Şeyh Servet, Karahisar Mebusu Şükrü ve Salihoğlu imzalarıyla Yeşil Ordu teşkilâtının Halk İştirakiyun Fırkasına kalbedildiğine dair bir tamim yazıldığını teessüf ve hayretle öğrendik. 15 Kânunusâni tarihli ve 1 numaralı *Emek* gazetesinde firka-i mezkûre tarafından neşredilen beyannamede Halkçılar teşkilâtının hafi Komünist Fırkasıyla birleşmesinden İştirakiyun Fırkasının teşekkül etmiş olduğu hakkındaki fıkra ise teessüf ve hayretimizi tazîf etti. Bu teessürün ve menafi-i âliye-i vataniye düşüncesinin şevkiyle hakaiki ilâm ve ilâna mecbur olduk.
>
> (1) Mehmet Şükrü Bey ve Salihoğlu denilen zat Yeşil Ordu teşkilâtıyla alâkadar olmadıkları gibi Nâzım Bey ve Şeyh Servet Efendi de vaktiyle Yeşil Ordu'yu terk ederek çekilmişler ve gizli Komünist Fırkası'nı teşkil veya ona iltihak etmişlerdir.

1184 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 237.

1185 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 366. Mustafa Kemal 18 Ocak'da onay verecektir.

1186 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 308.

1187 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 47.

Binaenaleyh tarafımızdan Türkiye Komünist Fırkası'na kalbedilen ve bugün ismi tarihe karışmış olan Yeşil Ordu ile yukarıda isimleri muharrer olan zevatın alâkaları ve bu teşkilâta hitap etmek selâhiyetleri kat'iyyen yoktur.

(2) *Emek* gazetesinde neşredilen beyannamede mevzuubahs olan Halk teşkilâtından ancak beş on zat İştirakiyun Fırkasına intisap ettiği halde, mezkûr teşkilâtın vaktiyle gizli olarak çalı- şan ve hüviyeti kat'iyyen meçhulümüz olan gizli Komünist Fırkası ile birleşmesinden HİF'nın vücude geldiğini ilân etme, hukuk-u gayre hürmetsizliktir.

Türkiye Komünist Fırkası Kâtib-i Umumîsi (?)
Muhittin Baha[1188]

21 Ocak 1921. Yunan 1. Kolordusu mümessili Yarbay Mikonios ile Çerkes Tevfik Akhisar'da mülakat ettiler ve mutabakata vardılar. Çerkes Edhem ve avenesi "özgürce evlerine" dönmek üzere silahlarıyla birlikte teslim olacaktır.[1189]

22 Ocak 1921. TBMM'de gizli celse inikad ediyor. Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) söz alıyor: *Bizim komünistler itiraf etmelidirler ki, geçen sene hiç komünist değillerdi... Bu sekiz aylık bir komünistliktir*.[1190]

Roma'daki İttihadçılar ve Kemalistler içtiması sonlandırıldı. *Türkiye ile İtilaf arasında aracılık* yapmak kararı alındı. *Toplantı sonunda alınan ortak karar 22 Ocak tarihiyle Fransa Başbakanı'na bildiril*di.[1191]

Kurultay, eski "Terakki" yanlısı liderlerin üstünlüğünün şekil olarak tanınmasını (fakat Kemalist delegelerin açıkça tahammülsüzlüğü ile) ve ılımlı kanadın ve aşırı gevezelikle suçlanan Ahmet Rıza'nın yenilgisini kaydetti. Kurultay, Ankara hükümeti ile dayanışma içerisinde olunduğunu bildirerek kapandı (Guisi'ye göre, İstanbul elçisi Osman Nizamî'nin bile katıldığı bir dayanışmaydı bu). Sonuç olarak ulusalcı hareketin gerçek *liderlik* düğümü çözülmedi, fakat yasal hükümetin (İstanbul) devrim hükümetine (Ankara) bağlı olması kabul edildi. Bu bağlı olma durumu, Şubat-Mart 1921'de Londra Konferansı'nda büyük yankılar uyandıracak şekilde ortaya çıkacaktı. Kurultay'da ayrıca Bolşeviklerle işbirliğinin meşruluğu kabul edildi ve aynı zamanda bu işbirliğinin şekilleri belirlendi. Bu da, Kemalistlerin başarısıydı.[1192]

Fanatik Kemalist tarih yazıcılarından Sina Akşin:

Roma Toplantısı, İstanbul'un acıklı durumunu saptayan bir andaç hazırladı ve bunu Ahmet Rıza eliyle İtalyan, İngiliz ve Fransız başbakanlarına sundu. Belge alçakgönüllü bir başlık taşıyordu: "Roma'da Toplanmış Kimi Yurtsever Osmanlıların Sunduğu Andaç." Amaç dünyada en çok sıkıntı çekmiş bir halk olan İstanbul halkının hayatını kurtarmaktı. Birinci derecede gereksinim maddelerinin pahalılığı inanılmaz bir dereceye ulaşmıştı. Ölümlerin çokluğu ürkütücüydü. Bırakışma ve Mart 1920 işgalinin getirdiği kısıtlamalar İstanbul'u imparatorluğun kalan yerlerinden adeta koparmıştı. Rum ve Levanten vurguncular serbestçe hain dolaplarını çeviriyorlardı. Yunan işgali de Müttefikler'in de saptamış oldukları bir zulüm ve yıldırı ile yapıldığı için binlerce bahtsız çoğu kadın, yaşlı ve çocuk, İstanbul'a sığınmış ve kışı cami avlularında geçirmek zorunda kalmışlardı.

Anlaşılmaz bir sıklıkla ve özellikle Türk mahallelerinin dörtte birinde çıkan yangınlar 150.000 kişiyi evsiz barksız bırakmıştı. Yurda dönmüş bulunan 25.000 savaş tutsağı ulusalcılara katılmasınlar diye İstanbul'da alıkonmuşlardı. Öte yandan yapılacak bir halk oylamasında Rumların ağır basması için Güney Rusya'dan binlerce Rum İstanbul'a getirilmişti. Denikin ve Vrangel'in yenilgisi üzerine 100.000 Beyaz Rus İstanbul'a

1188 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 120.

1189 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 310. "Bu protokolün en önemli şartları silahların teslim edilmesi, atların ve kamaların korunmasıydı. Çünkü bu, Çerkes geleneğinin bir parçasıydı. Özgürce evlerine gideceklerdi."

1190 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 331; Aktaran: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 325.

1191 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 80.

1192 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 238.

sığınmıştı. Son olarak Müttefikler'in birçok kamu binasına ve özel mülklere el koyarak barındırdığı 40.000 askeri vardı.

İstanbul çevresinden, Karadeniz'den beslenemediği gibi, Yunanlılar işgal ettikleri yerlerden gereksinim maddelerinin gönderilmesini yasaklamış bulunuyorlardı.

Bütün bu sıkıntıların yanında mali kısıtlamalar yüzünden, hükümet üç aydır memur ve askerlerin, dul ve yetimlerin aylıklarını ödeyemiyordu, ki bunlar Müslüman halkın hemen hemen yarısını oluşturuyordu. Olan bitenler devlet yetkesini azaltıyor, asayiş bakımından tehlikeler gösteriyordu. Tarih insanları umutsuzluğa iterek hiçbir şeyin kazanılamayacağını gösteriyordu. Masum insanlar aç kalarak ölüme mahkum edilmiş bulunuyorlardı.[1193]

Roma'daki Fransız Büyükelçi Barrere ile Ahmed Rıza ilişkisi: *Ocak 1921'de Roma'da yapılan Türk milliyetçilerinin gizli toplantısı* [..] *İtalyan diplomasisi tarafından organize edilmiştir. İngilizler neredeyse hiç haberdar olmamıştı, Fransız Büyükelçi Barrere ise eski Jön Türklerin en prestijlilerinden biri olan Ahmet Rıza tarafından, her zaman doğru düzgün olmasa da, devamlı bilgilendiriliyordu*.[1194]

Bu toplantı hakkında yeteri kadar vesikaya hâlâ sahib değiliz: *Roma Toplantısı hakkında, gizli tutulduğu için, yeterli bilgiye sahip değiliz (ve yeni belgeler ortaya çıkana kadar öyle kalacak), bununla beraber yakın Türk tarihinde önemli bir sayfa olduğu ileri sürülebilir, çünkü bu toplantıda Türk milliyetçilerin diasporasının dayanıksızlığı ve bölünmesi, Mustafa Kemal'in liderliğini kabul edenlerin sürgündeki eski Jön Türk liderlerin himayesine boyun eğmeyeceği sonucu ortaya çıkmıştır. (Türk Kurtuluş Savaşı, Jön Türk Hareketi'nin içinde dev bir hesaplaşmaya da yol açmıştır.)*[1195]

Çerkes Edhem kuvvetinden 20 subay, 410 süvari, 210 piyade Yunan'a Dereköy'de teslim oldu.[1196]

23 Ocak 1921. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Merkez Komitesi, Komintern'e rapor gönderdi. Çeteci Çerkes Edhem vakası, İttihadçı-Kemalist mücadelesinin bir tezahürüdür:

3. Çeteci Çerkes Ethem'in İsyanı

Resmi Komünist Fırkasını teşkil eden İttihatçılar Çerkes Ethem ve mebus olan kardeşi Reşid'i de fırkalarına almışlardı. Hatta Ethem'in nâşir-i efkârı olan ve Bolşevik gazetesi diye Arif Oruç'un idaresinde Eskişehir'de Ağustos 1920'den beri yevmi olarak intişar eden "*Yeni Dünya*" gazetesini matbaasıyla beraber Ankara'ya nakletmişler ve bu gazeteyi kendi fırkalarının nâşir-i efkârı olarak neşre başlamışlardı. Mustafa Kemal Paşa'dan memnun olmayan ve el altından ona karşı muhalefet eden bu İttihatçılar Çerkes Ethem'in o zaman kumanda ettiği üç-dört bin kişilik kuvvete güvenerek bir ihtilâl çıkarmaya ve neticede Mustafa Kemal'i devirerek hâkimiyeti ele almaya teşebbüs ettiler ve Ethem'le anlaştılar. Eskiden bir jandarma çavuşu olan ve çeteciliği zamanında bir fırka kumandanlığı payesine fiilen yükselmiş olan Ethem İttihatçılardan müstakbel başkumandanlık vaadini alır almaz isyan çıkarmakta tereddüt etmedi. O zaman Dahiliye Vekili bulunan Refet Paşa ve Garp Cephesi Kumandanı olan İsmet Paşa ile bozuşmaya ve cephe kumandanının emirlerini dinlememeye başladı.

Mustafa Kemal Paşa ise millî inkılâp esnasında büyük hizmetler ve yararlıklar göstererek efkâr-ı umumiyede teveccüh kazanan ve sivrilen ne kadar şahıslar ve kuvvetler varsa bunların hepsini ayrı ayrı ezerek ferdiyetini kurtarmak ve yalnız kendisi teferrüd eylemek için fırsat-cû bir vaziyet almıştı.

1193 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 80.

1194 *Archives du Ministere des Affaires Entrangeres*, serie E-Levant 1918-1929, Sous-serie Turquie, 162; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 308.

1195 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 308.

1196 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 310.

> Ethem'in bu isyankâr vaziyeti ona büyük bir fırsat verdi ve o da bu fırsatı kaçırmadı. Cephe kumandanlarıyla görüşerek her neye malolursa olsun Ethem'i ortadan kaldırmaya karar verdi ve Ethem isyanı nihayet patladı. Çetelerle ordu çarpıştı. Ethem mağluben kardeşleriyle birlikte Yunan ordusuna iltica etti.
>
> Ethem'in isyan ettiği gün İttihatçılar da nâşir-i efkârları olan *Yeni Dünya* gazetesinin matbaasında Eskişehir ve havalisi amelesini ve halkını isyana teşvik eden bir beyanname tab ettirdiler. Fakat hükümet bu beyannameleri daha matbaadan çıkmadan yakaladı ve matbaaya vaz'-ı yed ederek *Yeni Dünya* gazetesini kapattı. Nâşiri Arif Oruç ile beyannameyi yazan ve tab' ettiren Nizamettin Nazif'i tevkif ederek İstiklal Mahkemesine verdi.[1197]

24 Ocak 1921. Çerkes Edhem kuvvetinden 2 subay ve 46 er Yunan'a teslim oldu. Akhisar'daki camilere silahsızlandırılmış olarak yerleştirildiler.[1198]

Ankara'daki görüşmede Mustafa Kemal'den Sovyet Rusya Cumhuriyeti mümessili Upmal Yoldaş'a:

> [..] Yunan saldırısını durdurmamıza yardımcı olabilecek her türlü gücü sevinçle karşılayacağımız bir dönemde ve bizim isteğimiz dışında teşekkül etmişlerdi. [..] Batı cephesinde dört çete var ki, bunların elebaşıları başıbozuk çapulculardır. Bunlardan birisi olan Ethem bir ağa çocuğunu kaçırarak, kendisinden 50 bin lira fidye talep etmişti. Diğerleri de ondan daha iyi değiller. Halk milis güçleri için para topladığında, 'Evet, bu bizim işimiz, yaşadık' diyerek hepsi üşüştü. Halk üzerinde ağır bir etkide bulunmaktadırlar, zira nereye giderlerse gitsinler yağma yapıyor, köylünün elindeki son hayvanı bile alıyor ve sık sık evlerini yakıyorlar. Halk, onu dış düşman yağmalarından korumak isteyen, fakat bu arada yine onu kendi çeteleri aracılığıyla yağmalayan hükümetten şikâyetçi olmakta haklıdır. Düzenli ordumuz güçlenerek artık çeteler olmadan hareket edebileceğimiz düzeye geldiğinde, biz hemen bütün çetelerin sınırlanması ve yok edilmesi yönünde çalışmalara başladık.[1199]

Sovyet Rusya hükümetine göre Çerkes Edhem, *Kemalistlerin solun içine yerleştirdiği provokatör*dü.[1200]

Sabık Meclis-i Mebusan Reis Vekili, Bâb-ı Âlî Evkâf Nâzırı ve Maliye Nâzırı Vekili Hüseyin Kâzım Kadri:

> İsmet Paşa Eskişehir'de, Re'fet Paşa Afyonkarahisarı cephesinde orduyu teşkile çalışıyorlardı. Şurada burada ihtilâller kanla söndürülmüş ve her tarafta birçok mezâlim îka' edilmiş olduğundan ekseriyet-i halk kendilerinden memnun değillerdi. Hemen bütün kuvvetleri Çerkes Ethem ve Demirci Efe gibi eşkıyadan ibaretti.
>
> Çerkes Ethem Ankara'ya geldiği vakit Millet Meclisi'nde misafir edilir ve bî-pâyan hürmetlere layık görülürdü! Ruslar da ancak muntazam bir ordunun teşekkülünü gördükten sonra ciddi bir muavenette bulunabileceklerini vaad etmişlerdi. Malta'dan firaren Anadolu'ya gelmeye muvaffak olan Ali İhsan Paşa, bu maksatla gece gündüz çalışıyordu. Mustafa Kemal'in, kendilerine derece-i itimadı hakkında bir fikir hasıl etmek için; "Ferit Paşa'nın bize karşı sevk ettiği kuvvetle beraber şehzadelerden birinin bulunduğu şâyi olmuştu; az kalsın bizim asker de o tarafa iltihak edecekti. Bereket versin ki sonradan bu havadisin asılsız olduğu anlaşıldı da böyle bir beliyyeden masûn kaldık…" sözlerini hatırlamak kâfidir.
>
> Bir defa da İzzet Paşa: "Yunan ordusuna karşı tecavüzî bir harekette bulunup bulunamıyacaklarını…" sormuştu. Mustafa Kemal; "Eğer hal-i tedafüîde kalabilirsek ne saadet!" demişti. Memleketin her tarafında derin bir ye's u nevmidînin hüküm sürdüğü muhakkaktı (..)[1201]

1197 Erden Akbulut & Erol Ülker, *Hafî TKP ve THİF Genel Sekreteri Salih Hacıoğlu: Belgelerle Yaşamöyküsü*, 2020, s. 76-77.

1198 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 310.

1199 Mehmet Perinçek. (2014). *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri: Sovyet Arşiv Belgeleriyle* (4. baskı) içinde (s. 282-283). İstanbul: Kaynak Yayınları. Çerkes Ethem, İzmir'in Selânikli ve İttihadcı valisi Evrenozade Rahmi Bey'in oğlunu, 8 yaşındaki Arslan'ı fidye için 12 Şubat 1919'da kaçırdı idi: Tuğçe Özsoy-Kazdal. (2021). *Çerkes Ethem'in Kurtuluş Savaşı'ndaki Faaliyetleri* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 4-5). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

1200 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 265.

1201 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 324-325.

25 Ocak 1921. TBMM Hükümeti Roma mümessili Cami (Baykurt), Talat'a mektub gönderdi:

> Muhtelif aktarda ve fakat aynı gaye uğrunda bezli mesai buyurmakta olan zatı devletleri ve Enver ve Cemal Paşalar Hazeratile tesisi munasebat olunarak icraan hariciyede temini ahenk ve vahdet olunmasındaki fevaidi azime Ankara hükümetince takdir edilmekte olduğu ve zatı samilerile icrayı temas ve idame-i münasebet hususuna sarfı gayret eylemekliğim luzumu vekaleti müşarünileyhadan telakki olunan son talimat cümlei muhteviyatındandır.
>
> Lütfen vatanımızın kurtulmasına yönelik faaliyetlerinizden beni haberdar edin.[1202]

Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümetine yardımı *konusunda Türkiye adına Moskova'da temaslarda bulunan eski İttihatçıları da değerlendirmek gerekir. Cemal Paşa, Enver Paşa ve Bahattin Şakir gibi eski kadrolar Moskova'ya gelmiş ve Sovyet yönetimiyle mühim görüşmeler yapmıştı. Özellikle Enver Paşa, Ankara yönetimine yardım temin etmek için yoğun bir çaba sergilemekteydi: "Amcası Halil Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta (25 Ocak 1921-İ.K.) Kemal'in vatansever savaşına iştirak etmek istediğini ve kendisine ait 1 milyon altın lirayı Ankara'ya hediye olarak vermeye hazır olduğunu belirtmekteydi." Mustafa Kemal bu yardım konusunda oldukça ihtiyatlı ve şüpheci bir yaklaşım gösterdi. Zira daha önce zikredildiği gibi "şaibeli" İttihatçıların Anadolu'daki harekete tesir etmesini istememekteydi. Kemal, mezkûr mektuba verdiği cevapta Enver Paşa'nın halkın gözünde kaybettiği itibarı yeniden kazanması için Ankara'ya gelmesini, mahkeme ve meclis önünde aklanması gerektiğini iletti.*[*] *Ancak Mustafa Kemal'in bu talebi yerine gelmedi.*[1203]

İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı (İİCİ) Reisi Enver ve Katib-i Umumisi Ziya imzalı "gayet mahrem" talimatname, İİCİ İstanbul şubesine gönderildi:

> Gâyet mahremdir.
> İstanbul merkezini teşkîl eden üç zâtın şahıslarına münhasırdır.
>
> Azîz Kardaşlar,
> Her üçün mektubunu aldım. Gerek İstanbul hakkında ve gerek Anadolu ahvâli hakkında duyduklarım te'yîd etmiş oldu. Hepinize çok çok teşekkür ederiz. Şu mektûbumla şimdiye kadar olan vukû'ât ve vaz'iyetin zübde-i târîhçesini yapmak isterim. Cenûbî Rusya'dan birçok müşkilâtla Berlin'e geldikten sonra hemen Rusya'ya geçmek üzere teşebbüste bulunmuş idim.
>
> O zamânlar Almanya ile Rusya arasında kat'îyen münasebât munkatı' olduğundan tayyâre ile gitmeye karâr vermiştim. Üç def'a teşebbüs ettiğim hâlde ma'at-te'essüf olamadım. Birçok def'alar sukût ederek iki def'a da düşmânların esâretine ma'rûz kaldım. Müdhiş müşkilâtla bu esâretlerden bi'avni'l-lâhî te'alâ kurtularak nihâyet karadan hudûdu geçtim. Tabî'î bu tayarân ve sukûtların tafsîlâtını işitmiş olacağınızdan uzun uzadıya tafsîlât vermiyorum.
>
> Moskova'da gâyet iyi bir istikbâle maşher olduk. O zamânlar Bakû'da cereyân eden Şark Milel-i Mazlûmesi Konferansında da hazır bulundum. Oradan her taraftan gelmiş olan müslüman kardaşlarımızın hayât ve efkârları hakkında kâffî derecede ma'lûmât aldıktan sonra Moskova'ya avdetimde Cem'iyetimizi teşkîl ile Merkez-i umûmî intihâbına mübâşeret olundu.
>
> Cem'iyetimizin Merkez-i umûmîsi â'zâları ber-vech-i âtîdir.
> Re'îs: Enver Paşa
> Kâtib: Ziyâ Bey
> Veznedâr: İbrahim Tâli Bey

1202 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 212-213.

* RGVA, Fond: 25896, Opis: 8, Delo: 11, L. 113; akt., Konak, 2017, s. 284.

1203 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 284. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Üye: Haill Paşa, Sâmi Bey, Azmi Bey ve Seyfi Bey

Bunlardan başka her Şark milletinden birer a'zâ vardır. Mısır için Dr. Fu'âd Bey, Suriye için Şekib Arslan Bey, Şimâlî Afrika için Mehmed Yâsin Hempa Bey, Hindistan için Bereketullah Efendi ve Cemal Paşa, Merkez-i umûmî a'zâları mühim vazîfelerle lâzım gelen yerlere gönderilmişlerdir. Meselâ Cemal Paşa Afganistan'da Hint gençlerinin ta'lîm ve terbîyesiyle ve Hindistan hareketiyle meşgûldür. Afganistan'ın Hindistan hûdudunda başkumandanlığı derûhte etmiştir. Ma'iyyetinde epey zâbit vardır.

Sâmi Bey evvelâ Taşkent'e ve şimdi ise Anadolu'ya geçmiştir.

Halil Paşa Taşkent'te idi. Şimdi muvakkaten Moskova'da bulunuyor.

Azmi Bey Afganistan'dadır.

İbrahim Tâli Bey Anadolu'ya avdet etmiştir. Seyfi Bey Bakû'da üserâ-i harbîyenin sevkiyle meşgüldür. Bunlardan başka Anadolu Hâriciye Nâzırı Bekir Sâmi Bey, muhtelif a'zâ buradadır. Ziyâ Bey ise benimle Moskova'ya gelmiş ve şimdi Berlin'de muvakkaten bulunmaktadır.

Bakû'da iken Cem'iyetimizin Türkiye için husûsî bir teşkîlât vücûda getirmesi tensîb edilmiş. Ve küçük Tal'at ve Nâ'il Beylerle programı kararlaştırılarak Anadolu'ya göndermişlerdi. Orada epey tevsî'-i teşkîlât ettikleri gelen mektûblardan anlaşılmaktadır.

Roma'da ise bütün Şark İslâm İhtilâl Cem'iyetlerinin a'zâlarını câmi' ve Mısırlı Abdülhamid Sa'îd Beyin riyâseti tahtında bir cem'iyet vardır ki, doğrudan doğruya bize merbût olup Roma merkezimizi teşkîl etmektedir. Bu zât Avrupa cihetinden Şark âlemindeki İslâm İhtilâl Cem'iyetleriyle münâsebâtımızı te'mîn etmektedir.

Bundan başka Berlin'de Cem'iyetin murahhası olarak Talat Paşa bulunmaktadır. Cem'iyetin maksâd-ı teşekkülünü ve hedefini ve nizâmnâmesini gördüğünüzden ve bildiğinizden burada bahsetmek istemiyorum. Yalnız harekât ve fa'âliyetinizi ona göre tanzîm edebilmek üzere ber-vech-i âtî ma'lûmâtın i'tâ'sını elzem addettim.

Cem'iyetimiz şimdiki hâlde Ruslarla çalışmaktadır ve kendileriyle gâyet iyi münâsebâtta bulunmaktayız. Merkez-i umûmînin Moskova'da olması ve bize karşı gösterilen hüsn-ü kabûl de bunu mü'eyyeddir. Fakat biz komünist değiliz. Hilâfet ve Saltânat dâ'iresinde Sosyalizm esâsâtına tevfîkan ve halk hâkimiyetinin esâsını ittihâz ve kabûl eder bir siyâset ta'kîb ediyoruz.

Cem'iyetimiz dâhilinde birkaç kişiden mürekkeb bir küçük zümrenin hâkimiyet etmesini istemediğimizden kendi mu'temed arkadaşlarımızdan mürekkeb bir grup teşkîl etmek taraftârıyız. Ma'lûm olduğu üzere Talat Paşa bir iki arkadaşıyla Cem'iyete hâkim olmak arzusunda bulunduğundan ve hâlâ bu arzusundan ferâgat edemediğinden kendisiyle her ne kadar berâber çalışılıyor ise de, asıl bize sâdık ve esâsen mu'temed zâtlarla berâber bu zümre-i kalîle hâkimiyetine karşı koyabilecek bir grup elde etmemiz lâzımdır. Onun içindir ki İstanbul merkeziniz Trabzon'da Şükrü Bey ve Moskova'dan Anadolu'ya gelen Çerkes Sâmi Bey, sonra gönüllü kıta'âtı kumandanı Çerkes Ethem ve kardeşi Reşîd Beylerle dâ'imâ münâsebât-ı sâmimânede bulunmalıdır.

Ve bu vechile Cem'iyetimize sâdık ve şahısları bizce her şüpheden ârî mu'temed kimselerle kendi grubumuzu toplamalıyız. Şimdiki hâlde vatanın selâmeti için Mustafa Kemal Paşa ile temâs ile müttehiden çalışmaktayız ve kendisi ile mektûblaşıyoruz. Hâriciye Nâzırı Bekir Sâmi Bey muhallef a'zâmızdan ise de kendisiyle şimdiki hâlde münâsebâta girişmemiz lâzımdır.

Çünkü o da Mustafa Kemal Paşa da dâhil olduğu hâlde Ankara'da bir şu'be teşkîl etmek istiyordu. Buraya bu bâbta şimdiye kadar bir haber vârid olmadı. Kendi teşkîl edeceğiniz şu'beler ve merkez-i umûmî ile muhaberede bulunarak, Ankara şu'besi hakkında bizden ma'lûmât gelinceye kadar Bekir Sâmi Bey ile muhâbere etmezseniz, Ankara Meclisinde ekseriyeti teşkil eden Kör Ali İhsan grubu, Talat Paşa'ya pek müte-mâ'ildir. Buna karşı koyacak yukarıda isimleri mezkûr zevâtı ona göre hazırlamanız îcâb eder. Bi'l-hâssa yukarıda dediğim gibi Şükrü, Nâ'il ve Çerkeslerle bu husûsu te'mîn etmenizi ricâ ederim. Gerek merkez-i umûmîde olsun ve gerek Avrupa merâkizinde bu husûs te'mîn edilmiştir.

> Merkez-i umûmîye gelecek mektûblarınızı Kâmil Bey'e gönderdiğiniz hâlde doğru merkez-i umûmiye gelir. Eski Teşkîlât-ı Mahsûsadan Hüsâmeddin Bey bana bir mektûb göndererek, İngiliz câsûs teşkîlâtı hakkında epey kıymettâr ma'lûmât i't-tâ etmektedir. Kendisini merkeziniz tensîb ettiği hâlde bi't-tahlîf Cem'iyete ithâl ile kendisinden istifâde edersiniz. Kâtibimiz Ziyâ Bey'i şimdiki hâlde Berlin'de bırakarak ben Moskova'ya hareket etmek istiyorum.
>
> Almanya'dan silâh ve mühimmât ve sâir elde edilerek Anadolu'ya gönderilecektir. Biz de Moskova'da bunları te'mîn ile Anadolu'ya geçmek niyetindeyiz. Tabî'îdir ki, bu husûsta sizlere ma'lûmât verilecektir. Buradan eski Ticâret Nâzırı Şeref Bey Anadolu'ya gidiyor. Anadolu'ya şimdiye kadar Rusya'dan gönderilen esliha ve mühimmât ve nakd Cem'iyetimizin mu'âveneti ile olmuştur. Bu husûsta el'ân da fevk'al-âde çalışmaktayız. İstediğimiz sûrette bir sulh yapmak mümkün olmadıkça, mücâdeleye devâm olunacaktır. Bütün Şark memleketlerindeki alâ'im-i ihtilâl bizi teşcî' etmelidir. Arkadaşlarımız oralardan son derece çalışmaktadırlar.
>
> Trabzon'da Şükrü, Çerkes Reşid, Ethem Beylerle mektûblaşarak buraya hemen haber gönderiniz. Bir de hiç olmazsa, ayda bir defa Anadolu ve İstanbul hakkında ma'lûmât isteriz. İngilizlerin ne yaptığı ve Rusların ne harekâtta bulundukları bizi çok alâkadâr ediyor.
>
> Eğer Moskova'ya Anadolu üzerinden mektûb göndermek isterseniz Moskova'da Halil Paşa nâmına gönderdiğiniz hâlde vâsıl olur.
>
> Bir de oradaki mesârifâtınıza ve adam göndermeye sarfedilmek üzere 6 bin mark gönderiyoruz. Bunun mukâbili olan Türk parası orada sizlere tesrîye edilecektir. Vürûndünun iş'âri mercûdur.
>
> Cümlenizin ayrı ayrı gözlerinden öper ve Allâhtan muvaffakiyetler dilerim.
>
> M.Ziyâ
> Ali
>
> Damgaları hemen göndereceğiz.[1204]

Görünüşte Enver Paşa'nın adamı olan Dr. İbrahim Tali'nin Anadolu'ya verdiği raporlar incelendiğinde, tam tersine Ankara hükümetinin ajanı olarak çalıştığı anlaşılmaktadır. 27 Aralık 1920'den itibaren Moskova'da olan ve Enver'le görüşen Dr. İbrahim Tali, 25 Ocak 1921'de Karabekir'e verdiği raporda Enver'in Anadolu'da kimlerle haberleştiğini istihbar etmektedir: "Sabık yaver Şükrü Efendi, Enişte Kazım Bey, Aptülhalim Efendi vs arasında şifre gelip gitti".[1205] *Karabekir bunun üzerine Kazım* [Orbay] *Bey'in özel şifreyle görüşmesini yasaklamıştır*.[1206]

26 Ocak 1921. Bay Edwards, İngiltere Hariciye Nezâreti memuru Bay Randall'a mektub gönderdi. Buna göre *Talât Paşa'nın İngiltere ile müzâkereye girişmek istediği, bu amaçla Davidoff adındaki bir adamını Londra'ya yolladığı, İzmir'in Türkiye'ye geri verilmesi halinde Mustafa Kemal Paşa ile İngiltere arasında görüşme sağlayacağı* belirtildi. İngiliz Hariciyesinin derkenarı: *İşleri daha da karıştırmamak için Talât Paşa ile müzâkereye girişmemek ve Davidoff'u yalnız dinlemekle yetinmek gerek*.[1207]

İttihadçı lider Talat, *Bankacısı* [Bulgar] *Davidoff aracılığıyla İngilizlerle Anadolu hareketinin başına geçmek için pazarlıklar yapmış, Mustafa Kemal'e ve TBMM'deki bazı İttihatçılara mektuplar yazmıştır*.[1208]

TBMM Sinob mebusu, Moskova Heyeti murahhası Doktor Rıza Nur:

> Eskişehir - Afyon hezimeti [23 Temmuz 1921] üzerine Enver, Doktor Nâzım, Kuşçubaşızâde Sami, Küçük Talat ve daha bir takımları Batum'a doldular. Talât'la Enver'in arası pek açıktı. Moskova'da Enver bana Talât'ın

[1204] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 135-137. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[1205] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 319-320.
[1206] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 323.
[1207] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XXXII.
[1208] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 355-356.

aleyhinde pek çok söylemişti. Hattâ Talât'ın İngilizlere adam olduğunu, Anadolu'yu te'dip etmek şartıyla sadrıâzam olmağı kabul edeceğine dair İngiliz'lere söz verdiğini, İttihat ve Terakki Cemiyetinin Avrupa'da mevcut parasıyla kendisinin kalpol alıp Anadolu'ya yollamak istediği halde Talât'ın "para bize lâzım" diyerek razı olmayıp yollatmadığını sonra Nâzım'ın da onu bırakıp kendisine iltihak ettiğini söylemişti. Batum içtimaı Nâzım'ın bu hareketini tasdik eder.[1209]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Safa, Paris'deki Büyükelçi Nabi'ye telgraf gönderdi. Veliahd Abdülmecid'in *La Gaulois* gazetesine vermiş olduğu beyanatın tekzib edilmesini istiyor: *Babıali veliahtın demeci karşısında dehşet içinde kalmıştı. Sefa'nın Paris temsilcisi Nabi'ye gönderdiği mahrem mektup önce demece dikkatini çektiği için ona teşekkür ediyordu. Veliahtın sözlerinin maksatlı olarak ya da, yanlışlıkla çarpıtıldığı kesin gibi görünüyordu. Sefa, Nabi'den Paris'in büyük gazetelerinden birinde muhabirin kuşkusuz Abdülmecit'in sözlerini yanlış anladığı yönünde bir yalanlama yayımlatmasını rica etti*.[1210]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Yardımcısı Karahan, Rus Komünist Partisi Merkez Komitesine muhtıra gönderdi. Ahmed Cemal'in *Türk milliyetçisi, panislamizme bulaşmamış bir İngiliz düşmanı* olduğunu bildiriyor.[1211]

15-27 Ocak 1921 arası bir tarih. Rusça neşredilmiş "Anadolu'dan Haberler" nam makaleden calib-i dikkat bir kısım: *Bugünkü Anadolu hükümeti, Kemalistler, İttihat ve Terakki partisi şirketlerinin subaylarla ittifakından başka bir şey değildir. Millet Meclisi Anadolu ordusunu iki kat artırma kararı aldı. Bu sebeple, 20 ile 32 yaş arasındaki yurttaşlar için seferberlik ilân edildi. Cephedeki askerlere ayda beş kâğıt banknot, cephe gerisinde bulunanlara ise 2.5 kâğıt banknot veriliyor. Meclis anayasayı da kabul edip uygulamaya geçti. Bu anayasaya göre, icra müessesesi bir kurul ile yürütme komitesinden oluşuyor ve her ikisinin üyelerinin toplamı Millet Meclisini meydana getiriyor. Yürütme kurulunun başkanlığına Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa seçildi. Son zamanlarda İngilizler şimdiye kadar Malta'da hapiste bulunan kimi ünlü ittihatçıların Anadolu'ya girmesine izin verdi ve yine Malta'da hapiste bulunan İzmir valisi Rahmi Beyi Londra'ya davet edip saygı ve ihtiramla karşıladı*.[1212]

27 Ocak 1921. Çerkes Edhem, *koşulsuz* teslim olacağını Yunan bildirdi.[1213]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Türk basını Yunan birliklerinin mağlup edildiğine dair haberler yayımla*mıştır. *Ancak, bu bilgiler gerçeği yansıtma*maktadır. *Harekât, İngiliz komutan Stoppers, tarafından olay yerinde takip edil*miştir. *Stoppers, Yunan birliklerinin işgaline girmiş olan Karahisar mıntıkasına şahsen gitmiştir. Türk birliklerinin birkaç gün boyunca yeniden Yunan birlikleriyle temasa cesaret edememiş olmasından dolayı Kemalist birliklerin bozduğu Yunan birlikleri, esir ve ganimet elde ederek, kendi hatlarına doğru ilerlemişlerdi*r.[1214]

1209 Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, 1967, c. 3, s. 884-885. Bu babda, Enver'in Karabekir'e gönderdiği 14 Aralık 1920 tarihli mektubu manidar görüyoruz: "Mustafa Kemal Paşa biraderime İngilizlere bel bağlamamasını, Sovyetler'le bir anlaşmazlık çıkarmamasını tavsiye ettim. Ermenistan'ın Bolşevikleşmesi bizim millî şeklimize tesir etmez kanısındayım." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 327.

1210 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 88.

1211 *RGASPİ*, fond 5, liste 2, dosya 208 , yaprak 7-8; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 124.

1212 Yücel Demirel. (2004). (Çev.). *TK MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri-2* içinde (s. 34). İstanbul: Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1213 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 310.

1214 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 318.

28 Ocak 1921. 28 *Ocak 1921'de bir Fransız diplomat tarafından kaleme alınan ayrıntılı bir raporda, İTC İstanbul teşkilatının liderleri Ankara'da faaliyet yürüten bir sosyalist propaganda odağı olarak nitelendirilir*.[1215]

Berlin'de bulunan Enver, Moskova'da bulunan Halil'e (Kut) mektub gönderdi: *İstanbul'da teşkilat yaptık. Ben herhalde Mustafa Kemal Paşa ile çalışmayı, bizim eski klik ile çalışmaktan iyi buldum*.[1216]

> Eski yâver Yenibahçeli Şükrü Trabzon'da örgütlenmeye koyulur. Enver Paşa, eski Teşkilât-ı Mahsusa'cılardan Yenibahçeli Şükrü'ye, Halil Paşa'ya yazdığı 28 Ocak 1921 tarihli mektuba göre, şu direktifi vermiştir:
>
> "Şükrü'ye yazdığım direktif, memleket içinde doğrudan doğruya bize bağlı arkadaşlar arasında bir parti örgütü kurmak ve bunu gereğinde memlekette duruma egemen olacak biçimde silâhlı olarak hazırlamaktır".
>
> "Istanbul'da da örgütlendik. Sami'ye lütfen, hemen sür'atle Rusya'ya geçtiğimi ve kendisinin artık memlekette kalarak dediğim örgütü yapmalarını ve bana durum hakkında görüşlerini yazmalarını bildiriniz".[1217]

Mustafa Suphi ve rüfekası 15 komünist Karadeniz açıklarında öldürüldü:

> Bir Komintern soruşturma raporuna göre, "Karadeniz vakası" olarak bilinen bu Türk komünistlerinin öldürülmesi olayından, Giresun bölgesinden Osman Ağa adlı bir şahıs kişisel olarak sorumludur. Mustafa Kemal'e bağlı ve Karadeniz bölgesindeki etkili çete reislerinden biri olan Osman Ağa'yla adamlarmm, Ankara hükümetinin talimatları doğrultusunda Doğu Karadeniz kıyısındaki Ermeni ve Rum köylerine saldırılar düzenlediği söyleniyordu.
>
> Ankara hükümeti bu vahşi suikastta herhangi bir rolü olduğunu kesin olarak reddederek bunun bir deniz kazası olduğunda ısrar etti. Tunçay'a göre, var olan bazı telgraflar (Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde bulunan) bu suikastı düzenleyenlerle Kemalist Erzurum valisi ve Kâzım Karabekir arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu gösterir. 1921 Ocak'ının ilk günlerinde, grup henüz Kars'tayken, Erzurum valisi Hamit Bey'e birkaç telgraf gönderen Karabekir, grubun sınır dışı edilmek üzere Erzurum'dan sonra doğruca Trabzon'a gönderilmesini ister. Hamit Bey bu kararı 16 Ocak'ta Mustafa Kemal'e bildirir. 18 Ocak'ta da Mustafa Kemal'in onayı gelir.
>
> Mevcut belgeler, Ankara hükümetinin "Karadeniz vakası"nda önemli bir rolü olduğunu şüpheye yer bırakmayacak bir biçimde doğrular. Karabekir ve Hamit Bey -biri en önde gelen ulusçu komutan, diğeri Ankara hükümetinin çok önemli bir yerel temsilcisi- Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya girişini engellemek için elbirliğiyle bir komplo hazırlamışlardı. Mustafa Suphi ve grubu Trabzon'a yollanarak orada Batum'a gönderilmek üzere bir takaya bindirildi. Telgraflar, Mustafa Kemal'in bu düzenlemeden tümüyle haberdar olduğunu teyit eder. Bununla birlikte, Mustafa Kemal, Karabekir ve Hamit Bey'in Türk komünistlerinin kanlı sonunun hazırlanmasındaki kişisel rollerinin boyutu tam açık değildir. Son darbeyle ilgili kararın hangisine ait olduğunu gösteren hiçbir belge ve kesin kanıt yoktur. Karabekir ve Hamit Bey'in tasarladıkları planın cinayeti de kapsayıp kapsamadığı bir giz olarak kalmıştır. Mustafa Kemal tarafından onaylanan düzenlemenin gerçek içeriği karanlık ve spekülasyona açıktır.[1218]

Mustafa Kemal'in Mustafa Suphi ve yoldaşlarının öldürülmesindeki rolü aydınlanmadı. Yıllar sonra Mustafa Kemal ile yolları ayrılacak olan Kazım Karabekir uzun bir süre yasaklı kalan anılarında, bu olayla ilgili olarak, "Hayatımla ve namusumla oynadılar" diyecekti.[1219]

1215 Erol Ülker, *Ulus Devletin Eşiğinde İstanbul*, 2026, s. 49.

1216 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 215.

1217 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 528.

1218 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 134-135.

1219 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 301. Bakü Türkiya Komünist Teşkilatı Harici Büronun 12 Nisan 1921 tarihli içtimaında, Hilmioğlu Hakkı şöyle diyecektir: "Karabekir hepsinin katlolunacağını söylemiş." Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 502.

> Mustafa Kemal dini hassasiyeti ağır basan bir sol ile önce Meclis'te çoğunluğu elinde tutmuş; Solun ortadan kalkıp dini ideolojinin ağır basması nedeniyle Meclis'te çoğunluğun elinden gideceğini anlayınca, solu Sovyet Rusya ile gizli işbirliği yapmakla suçlayarak, muhafazakârların kendisine yönelttikleri Bolşeviklik silahını etkisizleştirip yine çoğunluğu sağlama yolunu seçmiştir. Sola karşı girişilen sindirme hareketi, komünist ideoloji ve örgütlerin güçlerinden çekinildiği için değil, Meclis içinde ve dışında muhafazakârlara karşı durumu sağlamlaştırmak içindir.[1220]

Açıklamalı [ÖA6]: Künyede sayfa numarası noksan.

Mustafa Kemal ve arkadaşları, muhafazakâr muhalefetin tepkilerini dindirmek ve İngilizlerle anlaşabilmek için TKPlilerin Ankara'ya gelmesine izin vermedi.[1221]

> Türkiye'deki komünistlere karşı baskı sürdüğü halde, Sovyet yönetimi, bu konuyla ilgili haberlerin önemini azaltıyordu; örneğin, Anadolu'da komünist örgütleri kurmak amacıyla Trabzon'a giden ve 28 Ocak 1921'de denizde boğulan Mustafa Suphi ile 15 komünist yoldaşının boğulmaları haberini, Türk-Rus ilişkilerini etkiler düşüncesiyle, iki aydan fazla bir süre gizli tutuyordu.[1222]

*Kemalistler 28 Ocak 1921'de on yedi Türk komünist liderini Karadeniz'e atarak öldürmüşlerdi*r.[1223]

Mustafa Kemal'in İslam birliği gibi fikirleri olmadığını anlayan Moskova, kendi ülkesindeki komünistlerden kurtulmasına zorluk çıkarmadı.[1224]

Sabık Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı *Osman Kocaoğlu, 1963 yılında Dr. Fethi Tevetoğlu'na şunları anlatmıştı: "Moskova'dan Trabzon'a gelmiş bulunan Hacı Selim Sami biliyordu ki Mustafa Suphi ve arkadaşlarına Moskova'nın verdiği vazife şuydu: a) Türkiye'ye Bolşevizmi tam manasıyla yaymak ve yerleştirmek, b) Teşekkül eden millî kuvvetleri ele geçirmek, c) Türkiye'de bir Kızıl ihtilâl ile bütün idareye el koymak, d) Mustafa Suphi'yi Mustafa Kemal'in yerine geçirmek. Bu Enver Paşa'nın ve İttihatçıların plânlarını da altüst ediyordu. Şu halde bunları önlemek ve tepelemek gerekiyordu. İyi bir komiteci ve antikomünist olan Hacı Selim Sami bu vazifeyi görmüştür."*[1225]

TBMM Hariciye Vekâleti siyasî müşavirlerinden Yusuf Hikmet (Bayur), Arı İnan'la gerçekleştireceği mülakatında şunları ifade edecektir:

> [..] Ne vakit ki, Mustafa Suphi Kars'a geldi ve orada propaganda yapmaya başladı. Daha önce şu olmuştu. Atatürk'e mektup yazmıştı. Sevr Muahedesinin imzasından bir müddet sonra. İşte Tevfik Paşa hükûmeti bunu kabul ediyordu, Sevr Muahedesini, o işte millet bunu kabul etmez. Biz de Komünist Partisi olarak şiddetle bununla mücadele edeceğiz. Siz buna ne dersiniz gibi birşey yazıyor ve Komünist Partisi'ne memlekette çalışmak imkanı verir misiniz? Ve aynı zamanda da bir propaganda geliştirmişlerdi. Türkiye'ye yapılacak yardım ancak bizim vasıtamızla yapılacaktır. Yani Mustafa Suphi'nin başında bulunduğu, Türk Komünist Partisi vasıtasıyla yapılacaktır. Silahdı, paraydı vs.
>
> Şimdi Lenin'in ilkeleri arasında da -bu araya şeydeyim, onu Mustafa Suphi hakkındaki makalemde uzun uzadıya yazdım- bir prensip vardır. Biz, Emperyalizmle mücadele işinde mahkum milletlerde kurulan burjuva partilere yardım ederiz bu mücadelede. Şu şartla ki, onlar da gerçekten bir komünist partinin kurulup, faaliyete geçmesine razı olsunlar. Şimdi Mustafa Suphi bunu kullanıyor. O mektubunda pek sarih yazmıyor amma, gönderdiği adam, Samsun'da oradaki kumandana böyle söylüyor. Bizim vasıtamızla yapılacak. Atatürk'ün cevabı epey geçtir. Mustafa Suphi'ye yazdığı cevapta der ki: "Ne yapacaksanız, bizimle konuşarak,

---

1220 Ömür Sezgin. (1984). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu* içinde (s. 52). Ankara: Birey ve Toplum Yayınevi; Aktaran: Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 367-368.

1221 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 533.

1222 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 43.

1223 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 400.

1224 T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert MacNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 278.

1225 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 232, dipnot 340.

anlaşarak yapınız. Bu münasebetle bize güvendiğiniz bir adamı Ankara'ya gönderiniz." Şimdi böyle bir zımni anlaşma var.

Şimdi Mustafa Suphi bir alayla geliyor. Bir defa asker. Kızıl ordu teşkilatı Türk esirleriyle bir alay kurmuşlar. Onu güyya kullanacak. Halbuki gelir gelmez, Karabekir onları dağıtıyor. Herkes evlerine gitsin diyor. Bunlar prrrr! koşarak hepsi evlerine gidiyorlar. Bu [Mustafa Suphi] karadan Ankara'ya gitmek istiyor. Karabekir de diyorki, bu böyle her gittiği yerde propagandalar yaparak, gitmesi doğıu değildir diyor. En sonunda bu Erzurum'a gidecek. Erzurum'da görsün ki, halk bunu sevmiyor. Şimdi Erzurum'da ona karşı bir şey tertib ediliyor amma, bu gösteriş çığrından çıkıyor. Sahiden düşmanlık şeklini alıyor, çünkü Azerbaycan'da yapılan zulüm, kıtal filan duyulmuş Erzurum'da. Erzurum'da sahiden bir ayaklanma oluyor buna karşı. Hakaret, hücum bilmem ne. Bunu ordu koruyor. Fakat Erzurum valisinin [Kapancızade Hamid'in] telgrafı var Dahiliye Vekiline. İşte siz komünist partisi kurdunuz, şunu yaptınız, bunu yaptınız, Tabii bunlar olacaktır diye. Dahiliye Vekili Adnan Adıvar. Ona telgrafı var. Onun üzerine bu komünist partisi lağvediliyor. Mustafa Suphiye de memleket içinden gidemezsin, Samsun'dan gideceksin (deniliyor. A. İ.). Kars'tan gönderemeyiz tekrar. Şimdi orada bu öldürülüyor. Samsun'da motora biniyor. Yahya Kaptan diye kayıkçılar, hammallar kâhyası var. O bunu öldürtüyor öyle biliyoruz.

A. İ. - Tertipli bir davranış.

H. B. - Tertipli. Fakat şimdi hükûmet yaptırdı (dedikodusu. A.İ.) var. Hükûmet yaptırmamıştır bunu. Şu olmuştur. Azerbaycan'da İngilizler çekildikten sonra İttihatçılar ön safhaya geçmişlerdir. Bütün işler onların elindedir. Bu Küçük Talat [Muşkara] vardır, İttihat-ı Terakki Merkez Umumiye azasından. Halil Paşa şu, bu. Mustafa Suphi Türkistan'dan gelip, Azerbaycan'daki partinin başına geçince, bunları tasviye etmiştir, yahut da küçük işlere bırakmıştır. Bunlar ona şiddetle düşmandırlar. Yahya da Halil Paşa'nın ve Küçük Talat'ın adamıdır. Şimdi onlar Mustafa Suphi'ye düşman oldukları için, Yahya cahil adam, bunlardan intikam almıştır. Çünkü bunları küçük mevkilere düşürmüş, bütün İttihatçıların elinden salahiyeti almıştır. Onun bir tertibidir. Ama bu isbat edilmiş birşey değildir. Çünkü açık denizde olmuştur. Hükûmet resmen tahkikat yapacak vaziyette değildir, yani böyle kalmıştır. Belleten'de uzun uzadıya yazmışımdır.

Yani o suretle Atatürk'ün kurduğu parti lağvedilmiştir ve komünizm bakımından Ruslar aleyhine vaziyet alınmıştır. Halbuki ona rağmen Rus yardımı devam etmiştir. Yani Rusya'da başlangıçta iki kuvvet çarpışmıştır. Rus kuvveti Rusya için mi çalışacak, Komünizm için mi çalışacak? Almanya'yı komünistleştirmek ümidi kaldıkça, Rus kuvveti komünizm için çalışmıştır. Yani Rusya ne olursa olsun. Biz Almanya'yı komünistleştirelim bir defa. Ondan sonra anlamışlardır ki, Almanya'yı komünistleştiremiyeceklerdir. Ve orada güvendikleri adamlar ölmüştür, öldürülmüştür. Rusya'yı düşünmeye başlamışlardır. Rusya kuvvetli olsun. O vakit biz komünistleri öldürüyoruz ama, İstanbul'dan İngiliz, Fransız'ı çıkaracak tek kuvvet biziz. Onun için hayati mesele İstanbul'dan İngiliz, Fransızın çıkmasıdır. Onu da kim çıkarabilir? Kendisinde kuvvet yok. Harp edecek halde değil. Romanya var, Bulgaristan var, kendi aleyhinde. Donanması yok. Ama biz Yunan'ı yenersek, çıkarırız. Dolayısıyle biz komünistleri hapsetmeye koyulduk, ama o yardıma devam etti. Çünkü Rusya'yı düşünmeye başladı. Budur.[1226]

29 Ocak 1921. Çerkes Edhem, *ikindi vakti Susurluk'a altmış dört taraftarı ile birlikte gelerek, orada bulunan 12. Yunan Piyade Alayı'na teslim* oldu.[1227]

30 Ocak 1921. *Bahriye eski Bakanı Cemal Paşa, Celalettin Arif Bey'e yazdığı mektupta, Mustafa Kemal'in kendilerini Sovyetlerle görüşmelerde yetkisiz saymasından, çalışmalarına ilgi gösterilmediğinden yakındı.*[1228]

Talat, Cavid'e mektub gönderdi. *Enver'in kendisine memlekete girmesi için yaptığı tüm tahriklere karşı direndiğini belirtiyor*:

[1226] Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, 1997, s. 340-342.
[1227] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 310.
[1228] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 388.

Ali Bey'le avdetimde uzun uzadıya görüştük. Bir dereceye kadar da anlaştık. O benim derhal memlekete gitmekliğimi teklif ediyor. Mütalaası da şudur: M.K. [Mustafa Kemal] hiçbir vakitte buna muvafakat etmeyecektir. Emri vakii kabule müsaittir.

Kendisi bu hafta avdet edecek ve oradan dahile geçmek niyetindedir. Ben zemin hazırlanmaksızın gerek kendim gerek kendisi için mahzur görüyorum.[1229]

Moskova'daki sabık İstanbul Emniyet Müdürü İttihadçı Bedri, Erzurum'daki Erzurum mebusu & müstafi Adliye Vekili & TBMM Reis-i Sanisi Celaleddin Arif'e mektub gönderdi:

Muhterem Birâderim Efendim

Bundan takrîben birbuçuk iki ay mukaddem zât-ı âlilerine Taşkent'ten bir mektûb takdîm etmiş idim. Bu mektûbun nezdinize vâsıl olup olmadığını ma'at-te'essüf elyevm mechûlum bulunuyor. Her türlü ihtimâle karşı bu mektûbun bir sûretini tekrâr göndermek isterim. Fakat ma'at-te'essüf pek acele yazdığım o mektûbun bir sûretini almamış olduğundan bugün buna muvaffak olamıyorum.

Aklımda kaldığına göre o mektûbumda yazdığım husûsâtı tekrâr etmek istiyorum. Her şeyden evvel benim İstanbul'dan işgâl sıralarındaki infikâkimi îcâb eder esbâbı yazmak isterim. Ben ma'lûmunuz olduğu üzere Harb-i Umûmînin daha vukû'undan evvel başlayan bir hatât-ı me'mûriyet ve hayât-ı siyâsiye i'tibâriyle muhâliflerimizle pek kuv- vetli bir sûrette mübâreze edecek bir vaz'iyette bulundum. Bu mübâreze her iki tarafın kanı bahasına pek büyük şiddetle Harb-i umûmî esnâsında da devâm etti. Şerif Paşa ve Sabâheddîn Paşa da olmak üzere bütün muhâliflerimizin Harb-i umûmî esnâsında İstanbul'da çıkarmak istedikleri teşevvüşâta, ihtilâlâta büyük bir azm ve metânet ile karşılanarak, mahvedildi.

Muhâliflerin karşılarında bu mübârezenin en âmil bir uzvu olmak üzere dâ'imâ beni gördüler. Dediğim gibi bu muhâlefet ve mukâvemet her iki taraftan yek diğerinin hayâtına sû-ikasdlar tertîbi derece-i mutasavverine vardı. Diğer taraftan muhakkak addediyorum ki, İstanbul'un işgâlini müte'âkîb bu mahâlifler ilk vâsıta ile Antant tarafından mevki'-i iktidara getirilecektir. Ma'at-te'essüf daha o zamân i'tibârda iken, öğrendiğim hakîkatlere muttali' olmamış, ya'ni Prens Sabâheddîn'in Almanlardan da para alarak, Fransa aleyhine bir siyâset ta'kîb etmek teşebbüs-i müflisinde bulunduğunu bilememiş idim.

İşte bi'l-âhare Antant'ın İstanbul'daki icrâ'ât ve tetkîkâtı ile iktisâb-ı hakîkat eden bu vaz'iyeti beni bir müddet için İstanbul'u terk etmeğe sevketmiş ve bu sûretle Almanya'ya gelmiş idim. Almanya'da bulunduğumuz ilk müddet zarfındaki vaz'iyet bizim için halkı bir siyâset ta'kîbine müsâ'id bulunmuyordu. O vakit bir tarafta bir müddet hâl-i intizârda kalmak bir fayda gibi telâkkî olunuyordu.

Bu hâl Anadolu'daki harekât-ı millîyenin ve daha doğrusu ona takaddüm eden "Karakol" teşkîlâtının zuhûruna kadar devâm etti. Anadolu harekât-ı millîyesi tavazzuh ettikten sonra vaz'iyetimizdeki tereddüdü izâle ederek, fi'ilî bir siyâset ta'kîb edebilmek imkân ve hattâ lüzûmu tahakkuk etmiş bulunuyordu.

Bunun için düşünüldü, ibrâz edilecek fa'âliyet-i siyâsiyenin Anadolu harekât-ı millîyesiyle alâkadâr tutulması ve husûsiyle Anadolu harekât-ı millîyesine bir İttihâd ve Terakkî fi'il ve hareketi mâhiyeti isnâd olunması her sûretle muzır olacağından bu lüzûm ve kanâ'at bütün hat ve hareketimize hâkim bulunuyordu.

Vaktâ ki daha Anadolu'nun Rusya ile hiç bir münâsebet girmediği bir zamândan Rusya'ya geldik. Yine fikir ve kanâ'atın te'sîriyle Rusya dâhilindeki şû'ûn-i teşebbüsât ve icrâ'âtımızı tamâmen kendi şahıslarımız nâmına izâfe ettik. Elimizde Mustafa Kemal Paşa'nın Talat Paşa ile icrâ' eylediği muhâberât vardı. Bu muhâberât Anadolu Hükûmeti ile Rusya arasında bir takarrüb ve hedene getirilmesine salâhiyet ve rü'yet veriyor.

Ve fakat son sözü Anadolu'ya bırakıyor. Biz bundan da tevellüd edebilecek mazarratları düşünerek, bu takarrübün esâslarını tesbît için büyük fâ'ideler te'mîn ettiğimiz hâlde müzâkerât-ı resmîyeyi salâhiyettâr ellere terkettik.

[1229] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 213. İktibasdaki köşeli parantez "[]" içi ifade tarafımıza aiddir.

Rusya ile ne zemîn üzerinde ve ne sûretle çalışabileceğimiz takarrür ettikten sonra Taşkent'e muvâsalat ettik. Taşkent'e muvâsalatımız bizim bu taraflara gelmekte ne ka- dar isâbet ettiğimizi bir kat daha nazarınızda isbât etti. Bu tarafların muhtâc bulunduğu vezâ'if izah olunmadan ziyâde İngilizlerin Şarkta aldıkları vaz'iyet mühim bulunuyordu.

İngiltere'nin Türkiye aleyhindeki husûmet-i hâzırasının yegâne sebebi olan Şark mes'elesi tamâmen İngiltere'nin lehine hallolunmak üzere bulunuyordu. Ya'ni İngiltere Şark'ta teşkîl eylediği bir şebeze-i siyâsiye ile Rusya'yı ve Şarkı tamâmen demir bir çember içine almağa başlamış ve buna kısmen de muvaffak olmuş idi.

Bu demir çemberin bir ucu tâ Batum'dan Azerbaycan'a istinâ ettirilerek, Bakû, Reşd, Enzelî ve İran'ın şimâl ve şarkı Meşhed, Aşkâbâd, Merv ve daha mühim olmak üzere tamâmen Buhara, İngiliz dâ'ire-i nüfûzuna dâhil olmuş ve burada bütün Rusya ve Şark aleyhine mühim tedâbir-i askerîye icrâ' eylemekte bulunmuş idi.

Buhara mes'elesi bu meyânda en mühim bir hâdise teşkîl ediyor. Buhara tamâmen İngiliz dâ'ire-i nüfûzuna girmiş ve bu kerre vukû' bulan inkılâptan sonra Genç Buhara'lılar eline geçen ve bi'z-zât gördüğüm vesâ'ite nazaran İngilizler bu Buhara'yı bugün yarın Rusya'ya i'lân-ı harb edecek bir hâle koymuşlar ve şimendifer hatlarını ve Rusya dâhilindeki en büyük köprülerden "Çarcuy" köprüsünü tahrib edecek esbâb ve vesâ'iti ihzâr ve i'tâ etmişlerdi.

Buhara mes'elesinin ibrâz eylediği vehmiyyat asıl diğer bir noktada mündemic bulunuyordu. O güne kadar İngiliz istîlâ' ve muvaffakiyetine mukavemet eden ve âhiren tahta cülûs eden Emîr Emânullâh Hân Hazretlerinin mesâîyi dahi Herat hattâ bir şekl-i fasl iktisâb eden İngiliz düşmânlığının arzı Afganistan'da bakâsına imkân kalmamakta ve Afganistan tamâmen şimâl hudûtlarından da çevrilerek, Rusya'dan ayrılmış ve her tarafdan tecrîd edilmiş bir vaz'iyet îkâ' ediliyordu. Bu vaz'iyet karşısında Afganistan için tamâmen İngiltere'nin âgûşuna atılmaktan ve kanı bahasına kazandığı zayıf İstiklâline bile vedâ' etmekten başka çâre kalmamakta idi.

Bu sûretle İngiltere için Şark ve Hindistan mes'elesi tamâmen hal'edilmiş olacak ve artık bir taraftan Ruslar ve diğer taraftan Türkiye aleyhine şiddetle hareket etmek ve her ikisini de ezmek için ortada hiç bir mani' kalmayacak idi. Ya'ni İngiltere Hükûmeti Buhara'yı elde etmek ve onun vâsıtasıyla Rusya'ya islâm husûmeti ederek kendi nüfûz-i maddîsini te'sîs etmek suretiyle Hindistan ile Sovyet Rusyası arasında iki mühim mâni'a vücûda getirmiş. Ya'ni evvelâ Buhara, sâni yen Afganistan tamâmen kendi dâ'ire-i nüfû- zuna girerek Hindistan müstemlekesini bugün Fransa'nın müstemlekeleri derecesine de Rusya'ya karşı emîn bir mevki'e irsâl etmiş olacak idi.

Fransa'nın Rusya ile anlaşmak istememesinin yegâne sebebi müstemlekelerinin Rusya'dan uzaklığı ve Rusya propagandası tehlikesinin bu müstemlekeleri doğrudan doğruya taht-ı tehdîtte bulunduramamasıdır. İngiltere ise Hindistan'da propaganda yapmayı ta'ahhüd etmek şartıyla Rusya ile anlaşabilecek bir vaziyet almaya düştüğünü nazar-ı dikkate alırsanız, İngiltere'nin Şark'ta aldığı [? *(Bir kelime burada siliktir (Yamauchi notu)*] ehemmiyetini takdîr edersiniz.

İşte tam bu vaziyet bizim Taşkent'e müdâhalemiz bu vaz'iyet üzerinde pek büyük te'sîr yapmıştır. Bir taraftan Buhara mes'elesi bir genç Buhara inkılâbı sûretiyle halle dilmiş ve diğer taraftan inkılâptan sonra Rus isti'lâsının önüne geçmeğe çalışılmıştır. Bugün Buhara ile Rusya arasında henüz cereyân etmekte bulunan mu'âhedât müzâkerâtına vâkıf bulunuyorum. Bu mu'âhedâtın bu şekl-i hâzırı için buradaki mevcûdiyetimizin büyük te'sîrleri olduğunu iddi'â edebilirim. O vakit ki mütâla'ât ve hadîsât-i siyâsiye henüz bunlardan ibâret olup bundan sonra Afganistan'a giderek, orada İngilizlere karşı fi'ilî ve mü'essir bir vaziyet almak îcâb ediyordu. Bunlara binâ'en Taşkent'i terkederek, Afganistan'a müteveccihen hareket ettik.

Yalnız o mektubunda mevzû'-i bahs ettiğim ve zât-ı âlîlerine yazdığım bu ikinci mektûbumun da sâ'ikını teşkîl eden diğer bir husûstan bahsetmek istiyorum. Demiş idim ki, (Benden bu şeylere mukâbil bizim sizden bir talebimiz var. Bu da buradaki harekâtımı- zın bir nazar-ı münâsib ile telâkkî edilmesi ve buradaki sâ'îmizi kabûl edecek bir vaz'iyet alınmasıdır).

Bugün Afganistan seyâhatımı icrâ' etmiş ve orada büyük bir muvaffakıyet ve â'zamî istifâde ile ba'zi müzâkerât-ı mühimme icrâsı için tekrâr Moskova'ya avdet etmiş bulunuyorum. Bu mektûb yedinize vâsıl

olduğu gün, ben buradaki işlerimi kendimin Kemal-i muvaffakiyeti ile ikmâl ederek, Afganistan'da harekât ve fa'âliyete başlamak üzere Kâbil'e avdet etmiş bulunacağımı ümid ediyorum.

Bu ikinci mektûbumu bütün bu işlerimin teferru'ât ve tafsîlâtıyla ve elyevm hayâl addedilen ve henüz ne Şarktan ne Hindistan vaz'iyet-i siyâsiyesinden ve hattâ Afganistan nâmıyla bir hükûmetin mevcûdiyetinden bile bî-haber bulunan eşhâsın hande ve istihzâ' ile telâkkî ettikleri bu teşebbüsü hemen hemen mevki'-i hakîkate îsâl edebilecek derecede iktisâb-ı fa'âliyet ve kat'iyet eden programlarından uzun uzun bahsetmek is- terdim.

Fakat ma'at-te'essüf Afganistan'dan avdetimde gerek Taşkent'te ve gerek merkezde Moskova'da muttali' olduğum ahvâl ve vaz'iyet beni tafsilâttan sarf-ı nazarla başka bir vâdîde idâre-i lisâna sevk etmektedir.

Ricâ' ve istirhâmlara rağmen bizim buradaki mevcûdiyet-i vâki'âmız bir nazar-ı istihsân ile görülerek, â'zamî bir istifâde te'mîni düşünülecek yerde ma'at-te'essüf sakîm cereyânlara kapılarak bir nazar-ı diğerle görüldüğünü hissediyorum.

Zât-ı âlîlerine ilk mektûbumda izhâr ettiğim hissiyât-ı minnetkârânenin sâ'ik ve esbâb-ı mâddiyesinden birini ve belki en mühimmini işittiğim dedikodulardan ziyâde Ankara merkezinin telgraf ile Trabzon'a açık bir tebliği teşkîl ediyordu. Bu tebliğin bilmem kaçıncı mâddesinde (Anadolu Büyük Millet Meclisi nâmına hiç bir sûretle hareketle me'zûn olmadıklarının Enver, Tal'at, Cemal Paşalara tebliği) deniliyordu.

Kezâlik aynı tebliğin aynı fikirde mülhem diğer bir mâddesinde de (Halil Paşa'nın me'mûriyetine kurye İbrahim Efendi'nin oraya vusûlü ile nihâyet verilmiştir) gibi pek açık ve iffet ve ihtiyâtsız bir ihtâr mevcûd bulunuyordu. Halil Paşa'nın bugün Rusya ile Türkiye arasındaki te'sîs eden bir zâtın bu işlerle alâkası bir kurye zâbitinin ta'yîni sûretiyle kesilmekte idi.

Bugün bu vaz'iyet daha ziyâde tebellür etmiştir. Talat Paşa ile vukû' bulan muhâberât hilâfına olarak ihtiyâr olunan bu fikir ve mesleğin îcâb ve sâ'iki ne olabilir? Buna bizim tarafımızdan----bizim diyorum. Çünkü ben kendimi bu derece şâyân-ı ehemmiyet added memekle berâber bu vaziyeti îzâh eylediklerini bilemiyorum ve buna bir siyâset demek suretiyle açıktan açığa mu'âraza etmekte istemem. Fakat bu siyâset ve maksâd, her ne olursa olsun, bu iki yüzlü hareketten bize bir zarâr gelmediğini te'mîn edebilirim.

Bugünkü bu siyâseti ta'kib eden adamlarla daha dün teşrik-i mesâ'îde bulunduğumuz ve hattâ Halep'te tanıdığım Mustafa Kemal Paşa'nın o vakitki efkâr-ı siyâsiyesine şerik bir vaz'iyette bile bulunduğunu düşünmek sûretiyle bugünkü mubâyenet-i efkâr dolayısıyle büyük bir ıztırâb hissediyorum. Ben bu işlerin daha yüksek bir nazarla görülmesini arzu eder ve küçüklüklere kapılmamak îcâbettiğini iddi'â' ederim.

Maksâdı vatan-ı müşterekin istihlâsıdır. Biz bu şerefi çokdan başkalarına terkettik. Bizim vazîfemiz bu istihlâsa kuvvetle uzaktan zâhir olmaktan ibârettir. Bugünkü hükûmeti ellerinde bulunduran adamların henüz tahsîl ve sevîye-i irfânı olmayan eşhâsın hizmetine arz-ı iftikâr ettiklerini kendi fi'illeriyle isbât eder. Meselâ Afganistan gibi bir memlekete hande ve istihzâ' ile karşılanacak bir sefîr göndermek iztirârında bulunurlarsa, hiç şüphe yoktur ki, bu vatanın daha bir çok adamların hizmetine ihtiyâcı olduğunu i'tiraf etmiş olurlar. Mes'eleyi şahsiyâttan tecrîd ederek esâs i'tibâriyle tetkîkine zât-ı âlîlerini da'vet ederim.

Bugün bizi memleketimizin istihlâsına müte'allik bir iş ile iştigâlden men' etmek isteyen ve her ne sûretle önümüze mâni'alar çıkaran bu kuvvet nedir? Bu hakkını nereden istihsal etmiştir? Buna bu kuvvet bugünkü hükûmettir ve hakkını sîne-i milletten istihsal etmiştir gibi avâmpesendâne bir sûrette cevâb vermeyeceğinizi hürmetkârı bulunduğum ta'akkul ve irfânınız hasebiyle kani'im. Şu hâlde mes'ele hiç bir esâs-ı sahîha istinâd edemez ve bu husûsta şahsiyâtta başka bir âmil ortada görülemez. Henüz Anadolu Hükûmetince de mahkûm edildiğimizi ve bu sûretle hukûk-i medeniyeden iskât edilmiş olduğumuzu bilmiyorum. Eğer böyle bir şey mevcûd ise, bu hükm-i gıyâbiyeye i'tirâz et- mek ve hukukumuzu müdâfa'a etmek üzere oraya gelmek üzerimize farzdır. Bu hususta bir müsâ'ade değil yalnız bir ma'lûmâta ihtiyâcımız vardır.

Eğer bundan evvel siyâsetten ihtiyâr olduğu iddi'â' edilen hatâlar bugün bizim hukûk-ı medenîyeden ve müdâfa'a-i vatan hakkından mahrûmiyetimizi îcâbettiği ihyâ olu- nuyorsa, bu iddi'ânın Anadolu Hükûmeti tarafından dermeyân edilmesi gülünç olur. Hükûmet-i sâbıka hiç olmazsa bir mevcûdiyet-i müsellâhaya,

kuvvetli menfa'atlere istinâd ederek, zarûri ve mecbûrî bir sûrette Harb-i Umûmiye'ye girmiş ve netîce-i mağlûbiyet gerek kendi mevki-i siyâsîsini ve gerek memleketi bu hâle sokmuştur.

Acabâ bugünkü mukâvemet-i fi'iliyeyi ihdâs ve idâre edenler hangi mütâla'ât-i maddiyeye istinâden bu işe girmişlerdir? Bu işe başladıkları vakit Harb-i Umûmiye iştirâk ettiğimiz zamândakinin onda biri derecesinde bir ümîd-i muvaffakiyet mevcûd mu idi?

O hâlde lehü'l-hamd vaz'iyet-i siyâsiyenin tasarrufât-ı hasenenin telîd etdiği bugünkü vaz'iyetten dolayı fevk'al-âde memnûn ve mesûd olmak lâzım geldiğini ben kâbûl ve teslîm eder mağrur olmak dünkü arkadaşlarını çıkmak istedikleri mevki'-i ikbâl için bir basamak makâmında kullanmak muvâfık olmadığını da zât-ı âlîlerinin teslîm edeceğinize kanâ'at etmek isterim.

Bu tarz-ı hareketi ihtiyâr etmiş olan zevât bunun bugünkü fikir ve kanâ'at-i siyâsîye-i milliyeye muvâfik olduğunu iddi'â edemeyeceklerdir. Bizim aldığımız haberler bu babda bize hak vermektedir.

Şurasını açıkça mevzu'-i bahs etmek istiyorum ki, biz Anadolu Hükûmet-i milliyesinden firâr etmiş adamlar değiliz. Anadolu Hükûmetine verilecek hiç bir hesâbımız ve Anadolu Hükümetinin bizden soracak hiç bir da'vâsı yoktur. Vaz'iyet-i siyâsiye îcâbettiği ve artık buralarda çalışmak bizim için muvâfik olmadığı gün elimizi kolumuzu sallayarak, Anadolu'ya geçeceğimize hiç kimsenin şüphesi olmamak lâzım gelir.

Efkâr-ı siyâsiye ihtilâfina bir (Babil ülkesi) nümûnesi teşkîl eden Büyük Millet Meclisi'nde bir kaç sandalye de bizim için bulunabilir kanâ'atindeyim. Kezâlik aynı kanâ'atteyim ki, memleket dâhilinde çalışmak için daha müsmir ve daha vâsi' zeminler mevcuddur. Bugün Rusya dâhilinde yapılan Anadolu ahvâli ma'at-te'essüf Ankara efkâr-ı siyâsiye içinden bizim kafamıza uyacak hiç bir taneside çok addolunamaz.

Bizim tâ Almanya'da iken, ta'kîb ettiğimiz fikir ve mesleğin istinâd ettiği prensiplerinden birisi Anadolu Hükûmetini Antant nazarında müşkil bir mevki'e koymamak, diğeri de memleket dâhilinde ikiliğe dâ'ir en ufak bir temâyüle meydân vermemekten ibâret bulunuyordu. Bu husûsta bizim tarafımızdan sarfolunan mesâ'înin ufak bir mukâbele-i hâtır-nevâzenesi de mütekâbil taraftan ibrâz olunmazsa, bi't-tabi' kabâhat o taraf-ı mukâbilde bulunur.

Ben bu mektubu ne isti'tâf ne de diğer bir maksadla yazmıyorum. Yalnız bu mektûbumla hâlin hâdisâtını tesbît etmek istiyorum ki, istikbâlim bu yüzden hâmile olduğu mes'ûliyetlerin kem olduğu ta'ayyün etmiş bulunsun.

Biz bu tıfl-ı nifâkı doğurmadık. Biz evvelâ bu nifâkın vücûda gelmemesi için her türlü tedâbîre mürâca'at ettik. Ma'alesef tedbîr ve ihtiyât mütekâbil olmadığından bu mâder be-hattâ tiflın vücûda geldiğini gördük. Biz bunu da gayr-ı tabî'î görerek daha beşiğinde iken öldürmek istedik. Fakat ma'at-te'essüf bu nifâkın tenmiyesini gâyet kavî ve mürebbîlerini gâyet basîretkâr görüyoruz. Bu mürebbîler istiyorlar ki bu çocuk bu ucûbe-i hilkat beheme hâl büyüsün. Fakat her türlü kabiliyet-i ahlâkiyeden mahrûm olan şimdiye kadar vukû' bulan bin def'alık tecrübelerle sâbit olan bir hakîkatten bu hâyat-ı tevzîri idâme etmek isteyen mürebbîleri gâfil bulunuyorlar. Büyütdükleri bu çocuğun bir gün gelip kendi pederini katledeceğini hiç düşünmüyorlar.

Ben ma'alesef bu hakîkatleri görüyor, kulağıma vâsıl olan haberlerden daha beşikte bulunan bu câni çocuğun elinde mühlik silâhlar olduğunu hissediyorum.

Binâ'en-aleyh azîzim Celâleddin Arif Beyefendi sizden ricâ ve niyâz ederim ki, bu hakîkatleri hissediniz ve îcâbedenlere hissettiriniz. Önümüzdeki tehlike hoş değildir. Bu mektûbumu Mustafa Kemal Paşa'ya ve sâ'ir kim îcâb ediyorsa onlara okumağa serbestsiniz.

Ben fikrimi her kim olursa olsun saklamak tarafdârı değilim. Benim fikir ve mesleğimi bilenler açık ve fakat acı sözlerimden müte'essir olmazlar.

Muhterem efendim, ben bu mektûbumla size Afganistan'daki muvaffakiyâtımızdan Rusya'daki bu Afgan teşebbüsünün ne sûretle hüsn-ü kabûl edildiğinden bu husûstaki plânlarımızın hâlâ hayâl dedikleri bu mes'elenin iktisâb ettiği şekl-i hakîkatden bahsetmek ister idim. Fakat vaz'iyet-i hâzıra bu husûsta bende hiç bir arzu bırakmadığı gibi diğer taraftan beni başka bir şekilde yazı yazmaya mechûr etti. Bu mektûblarıma zât-ı âlîlerini muhatab etmekteki maksâdımı da arzedeyim.

Evvelâ, zât-ı âlîlerine karşı büyük bir hiss-i hürmetim olduğunu zâten bilirsiniz. Mütâla'anızdaki isâbetin bu husûsta büyük bir rehber olacağına kani'im. Sânîyen, Büyük Millet Meclisi'ndeki a'zâlardan başka kimler olacağını pek iyi bilemiyorum. Bildiklerim de bu hususta bana hoş görünmüyor. Eğer bu mektûblarımla zât-ı âlîlerine kelâl veriyor isem şimdilik afvınızı istirhâm ederim. İsterseniz, bütün gelen mektubları okumaksızın Mustafa Kemal Paşa'ya tevdî' ediniz. Zât-ı âlîlerinden behemehâl bir cevâba muntazır değilim. Fakat bu mektûbumda mevzû-i bahs ettiğim mes'ele bir cevâba intizâr etmek istiyorum. Bir cevâb alamadığım hâlde menfî bir cevâb sûretinden telâkkî edeceğimi de ilaveten beyâna lüzûm görmekteyim. Bu vesîle ile ihtirâmât-ı samîmânemîn kabûlünü ricâ ederim efendim.[1230]

31 Ocak 1921. İngiliz Harbiye Nezareti, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargahına gizli telgraf gönderdi: *Talât Paşa bir öneride bulunmuştur. Onun söylediğine göre, barış antlaşmasında kimi değişiklikler yapılırsa, İttihat ve Terakki, yönetimi devralarak İngiliz çıkarları için çalışmaya hazırdır*.[1231]

Ocak 1921. İttihadçıların ve Kemalistlerin Roma'daki içtimaları *sona erdikten sonra birçok önemli kiş belirli bir süre için Roma'da kalmış ve çok sayıda temas gerçekleştirmiştir. Guisi Sforza'ya, Türk muhataplarının Yunanlıların Anadolu'dan tamamen çıkarılması karşılığında ekonomik sorunlar konusunda Londra'da epey boyun eğeceklerini yazmış, Ahmet Rıza'nın da artık tamamen olayların dışına itildiğini doğrulamıştır. İtalya "dostu" olarak bilinen Ahmet Rıza, böyle bir kaderi paylaşan son kişi olmayacaktır. Londra'ya giden Ankara delegasyonunun oluşturulmasında da Sforza'ya daha bağlı olan Roma grubunun herhangi bir etkisinin olmadığı anlaşılıyor*.[1232]

Ocak 1921 'de İstanbul'da 20 şubeden oluşan bir merkez kurulmuştu. Bu olayların olduğu [Envercilerin Mavera-yı Kafkas'dan Anadolu'ya gönderildiği] *sırada dışarıda bulunan İttihatçılar, Anadolu'da destek bulmak için, Adalet Bakanı ve Büyük Millet Meclisi sözcü vekili olarak görev yaparken Erzurum'da Mustafa Kemal karşıtı faaliyetlerde bulunan Celalettin Arif Bey ile temasa geçmişlerdir*.[1233]

1 Şubat 1921. Atina'daki Ortaelçi Granville, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf. Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri erkân-ı harbi Miralay Pallis; *askerî bakımdan ve iklim koşullarından dolayı yeni bir taarruzun 1921 yılı Nisan ayına erteleneceğini ancak siyasi sebeplerle Hükûmetin karar değiştirmesi hâlinde ordunun Türk kuvvetleri ile savaşa hazır olduğunu* ve ayrıca da İttihadçı Çerkes Edhem'in Eskişehir'den Bursa'ya çekilen Yunan kuvvasına sığındığını, İngiliz Ataşemiliter Miralay Nairne'ye bildirmiştir.[1234]

4 Şubat 1921. *Enver Paşa, Moskova'dan Türk Komünist Fırkası'na hitaben bir mektup gönderdi. Resmi partiye gönderilen mektupta, "Komünizm işine bel bağlanırsa emperyalizme karşı iç kuvvet bölünür. Şimdiye kadar olduğu gibi Müslümanlık şeklinde çalışacağım. Tevfik Rüştü'nün işini kolaylaştırmak için*

[1230] Masayuki Yamauchi, 138-143. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1231] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 214.

[1232] *Affari Politici* (AP), 7771-1 & -2 & -3 & -4 & -5 & -8 & -9, Regio Governo'daki Guisi'den Sforza'ya, 11 Ocak & 15 Ocak & 17 Ocak & 20 Ocak & 27 Ocak & 29 Ocak 1921; AP, 7771-544, Sforza'dan Sulh Konferansı İtalyan Delegasyonuna, 19 Ocak 1921; AP, 7771-544, Ahmed Rıza'dan Sforza'ya, 22 Ocak 1921; AP, 7771-63, Sforza'dan Paris ve Londra Elçiliklerine, 23 Ocak 1921; Aktaran: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 238.

[1233] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 52. "Mustafa Kemal Paşa, kendisine karşı yapılan bu faaliyetleri bozmayı planlamıştı. Hedefi, sürgündeki İttihatçılar arasında uyuşmazlık yaratmak ve özellikle Talat, Cemal ve Fahri'yi [Fahreddin Türkkan'ı], Enver'le karşı karşıya getirmekti. Aynı zamanda, Kemal İttihatçıların denizaşırı ülkelerdeki tesirlerini silmek için Ankara'da Müslüman bir kongrenin toplanmasını önermiştir." (Yamauchi, 1995, s. 53).

[1234] Granville'den Curzon'a 1 Şubat 1921 , FO, 406/45, No. 36; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 217. Çerkes Edhem, 1947'de neşredeceği risalesinde belirttiğine göre, Ahmed İzzet Furgaç heyetinin Bilecik'e geldiği günlerde Ankara'dan hususî bir mektub almış, Yunan Kral Hükümetinin Anadolu'yu boşaltmak üzere andlaşma önerdiği bildirilmiş. Yunan keşif taarruzu sırasında (6-11 Ocak 1921) İsmet tarafından arkadan vurulmuş: Emrah Cilasun, *Çerkes Ethem*, 2004, s. 151.

Üçüncü Enternasyonal ile anlaşmanıza çalışacağım" denildi. Tevfik Rüştü Bey, "inceleme yapmak" perdesi altında, resmi partinin Üçüncü Entemasyonal'e kabulünü sağlamak amacıyla gönderilmişti. Sovyetler, Ankara Hükümeti'nden komünist olmasını beklemediklerini belirterek partiyi Üçüncü Enternasyonal'e kabul etmeyeceklerdir.[1235]

Moskova 4/Şubat/1921

Ankara Türk Komünist Fırkasına

Muazzez Kardeşlerim,

Fırkanızın maksat ve vaziyetini müş'ir lütufnamenizi Berlin'de aldımdı. Şimdi cevap yazıyorum. Ben esasen tahrik istediğim islâm âleminde komünizm işine başlandığı halde haricî düşman olan Emperyalistlere karşı dahilî kuvveti de inkisama uğratacağımızı ve belki halkın ekseriyetinin terbiyei fikriye dolayısile ve geride olması dolayisile sevk etmek istediğim ekseriyetin bu suretle aleyhine döneceğini düşünerek doğrudan doğruya şimdiye kadar çalıştığım müslümanlık şeklinde çalışmaya ve bu suretle islâm ruhlarını ihtilâlci yapmaya çalışmaya karar verdimdi. Va Bakû'deki nutkumda da dediğim gibi tabiî esas itibarile ve islâmın saf akidesine pek uyan ve fıkaratın himayesi esasını kabul eden bir esas programla aynı zamanda islâm ihtilâli için hakikî bir uhuvvet esaslarını koymak isterim ve şimdilik bu yolda çalışmaya ve teşkilâtımı yapmaya devam ediyorum. Mustafa Kemal Paşaya yazdığım ve size de bir suretini leffettiğim mektupta izah ettiğim ve amcam Halil'in de izah edeceği şekilile de dünyada gayri islâm herkesi -tabiî muradım halk yığınıdır- ezen, esir tutan Avrupa kapitalizm ve emperyalizmine karşı mücadelede sabit kalmayı ve bu hususta siyaset yapmamayı azmettim. Bu noktai nazardan aramızda hemen hiçbir fark yoktur, demektir. Binaenaleyh mesainizi hürmetle selâmlar ve herhalde Moskova'da Tevfik Rüştü Bey ve diğer arkadaşların mesaisini teshile saî olarak üçüncü enternasyonal ile anlaşmanıza çalışacağımızı arz eylerim. Ve öyleme geliyor ki Halil'in izahatını dinledikten sonra Türkiye'de iki fırka müşterek mesaide bulunarak halka benliğini anlatmakta ve onları ezilmekten kurtarmakta tevhidi mesai edebilmesine bir mani kalmayacaktır. Şimdilik gözlerinizden öper, muvaffakiyetinizi dilerim.

Enver

Aslına mutabıktır.
2/5/1337
Üçüncü Kafkas Fırkası
Erkanıharbiye Şubesi
Mühürü
İmza[1236]

Enver taraftarı program olan "Mesai" yi yaymak için özel bir görevle Bakü'yü terk etmiş olan Mustafa Na'il Bey, 4 Şubat 1921'de Enver Paşa'ya bir mektup göndermiştir. Bu mektupta: "Mustafa Kemal Paşa methedilmeyi hak ediyor. Söylentilerle büyülenmeyeceğinizi umuyorum. Türkiye yeniden doğuşu yaşamıştır. Mustafa Kemal'den fayda göremeyenler, aklınızı Kemal'e karşı nefretle ve mümkün olduğunda hemen Anadolu'ya giriş ile doldurmaktadır." diye yazmaktaydı.[1237]

Muhterem Efendimiz Hazretleri

Merkezimizi Ankara'ya naklettik. Bakû'da görüşüldüğü gibi dâhilî teşkîlâttan biz mes'ûl isek, yalnız bizimle muhâbere etmeniz lâzımdır. Bakû'daki görüşülen Bakû'da kalmış ise bizi ma'zûr görünüz. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri de pek hürmetkârdır. Ba'zı taraflardan alacağınız mektûblara pek fazla i'timâd etmeyiniz. Türkiye bıraktığımız gibi değildir. İhtirâsı pek fazladır. Herkes menfa'at peşindedir. Menfa'at te'mîn edemeyenler sizlerin bir an evvel Anadolu'ya geçmenizi arzu ederler. Bizlere kalırsa sizin buraları teşrîfiniz zamânın geldiğini iş'âr edecek mektûbunuza intizâr etmeniz lâzımdır. Mektûbum gâyet kısadır. Sebeb vaktin adem-i

[1235] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 395.

[1236] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 55-56. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. Enver'in resmî Türkiye Komünist Fırkasına göndermiş olduğu mektub, Karabekir tarafından 2 Mayıs'da görülmüştür.

[1237] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 55.

müsâ'adesidir. Sâlim Bey şimdi hareket edecektir. Mektûbum da aceledir. Bir kaç gün kalmasını teklif ettim ise de muvâfakat etmedi. Hâfız Mehmed Bey'le diğer arkadaşlarla görüştük. Bu akşam karar verip bir mektub takdîm edecektir. Sâlim Bey'in beklememesi bu yalnız benim tarafımdan şu karalamanın yazılmasına sebeb olmuştur. Ellerinizden öperek âfiyetinize du'â ederim efendim.

4 Şubat 337
M. Nâ'il[1238]

5 Şubat 1921. Londra Konferansına katılmak üzere murahhas heyeti teşkil edildi. Murahhaslar: TBMM Hariciye Vekili Amasya mebusu Bekir Sami [Kunduh] (başmurahhas), Aydın mebusu Câmi (Baykurt), Aydın mebusu Yunus Nadi, Trabzon mebusu sabık Erkân-ı Harb Binbaşısı Hüsrev (Gerede), Adana mebusu Zekai (Apaydın). Murahhas heyetinin mütehassıs kadrosu: İzmir mebusu Mahmud Esad (Bozkurt), Karesi mebusu Mehmed Vehbi (Bolak), İzmit mebusu Hüseyin Sırrı (Bellioğlu). Murahhas heyetinin müşavir kadrosu: sabık Meclis-i Mebusan Saruhan mebusu Ahmed Muvaffak (Menemencioğlu), sabık Adana Sultanisi Müdürü Mehmed Niyazi (Ramazanoğlu), Erkân-ı Harb Binbaşısı Salih (Bozok).[1239]

7 Şubat 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 139 numaralı telgraf gönderdi: (i) *Mustafa Kemal'in temsilcileriyle "ılımlı" Türk milliyetçilerinin temsilcileri arasında Roma'da görüşmeler yapıldı.* (ii) *İstanbul'da büyük yoksulluk ve açlık* bulunmakta. *Durumlarını sergilemek gibi bir yaradılışta olmayan Türkler, yoksul evlerine çekilip sessisce açlıktan* ölmektedir. *Bu acıklı durum dışarıdan anlaşılamaya*ktır. (iii) *İstanbul'u dolduran Rus mülteciler başkentteki yoksulluğu ve ahlâk düşüklüğünü bir kat daha arttırdı.* (iv) *Başkenti besleyen Anadolu kapalı kaldığı sürece durum düzelemeyece*ktir.[1240]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'un muhtırası: *Salıverilen 18.000 Türk esirinden çok azı İstanbul'dadır*.[1241] Diğer bir deyişle TBMM Hükümeti tarafına çoktan iltihak etmişlerdir.

10 Şubat 1921. *Çerkez Ethem ve Reşit Beylerin İzmir'de Foti'nin kahvesinde İzmir Rum gazetesi Proya'ya demeçleri Peyamı Sabah'ta: "Mustafa Kemal savaşı devam ettirerek şahsî menfaatını düşünüyor. İhtirasını tatmin ediyor. O, Yunan ordusunun hızlı bir taarruzuna bir dakika dayanamaz. Mustafa Kemal halka baskı yapıyor. Kendisinden bunun için ayrıldık."*[1242]

11 Şubat 1921. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargahı, İngiliz Harbiye Nezaretine, 31 Ocak 1921 tarihli gizli telgrafa 9850 sayılı cevabî şifre keşide eyledi: *Talât'ın etkisi hâlâ geniştir. Osmanlı Meclisi'ne dönebilirse çoğunluğu sağlaması muhtemeldir. Dünya savaşı sırasında onun kişisel mali dürüstlüğü nedeniyle ona saygı gösterilmektedir. İttihat ve Terakki'nin geleneği hâlâ önemlidir... Enver'in etkisi azalmıştır. Onun ihaneti, dürüst olmayışı, zulmü, kendini beğenmişliği ve Almanlara boyun eğmiş olması onu yıkmıştır. İşitmiş olduğuma göre, onun Türkiye'ye dönmesini pek az sayıda fanatikler iyi karşılayacaktır; ancak Enver, Kemal'le asla işbirliği yapamaz. İttihatçı önderlerden pek azı şimdi Türkiye'de başarı sağlamak ümidindedir... Kemal'in Londra'ya davet edilmiş olması Talât'ı gölgede bırakacağı için, Talât, yukarıda değinilmiş olan öneride bulunmuştur*.[1243]

12 Şubat 1921. Talat, Cavid'e mektub gönderdi: *[Enver'le] Münasebatımız şekli zahirisini muhafaza etmektedir ve belki muhafazasına o benden ziyade riayetkar görünüyor. .... Ben bugünkü şekilden*

1238 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 143.
1239 Hâkimiyet-i Milliye, 6 Şubat 1337-1921, Numero 101, *Sulh Murahhaslarımız İntihab Edildi*, s. 1. Selânikli Salih Bozok, Mustafa Kemal'in akrabası, sırdaşı ve yaveridir.
1240 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XXXVIII.
1241 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 139.
1242 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 403.
1243 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 214.

memnunum. En hayırlısı budur. Şimdiye kadar o bildiği gibi hareket etti. Ben de daima kendimi mukayyed addettim. Şimdi ona karşı ben de istiklal ve serbestimi kazandım. Maamafih münasebatımız pek dostanedir.[1244]

14 Şubat 1921. İngiltere Hariciye Nezareti yetkililerinden D. G. Osborne, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargahının İngiliz Harbiye Nezaretine göndermiş olduğu 11 Şubat tarihli şifreye derkenar yazdı: *Talât'la herhangi bir ilişki kurmayı istemiyoruz*. Lord Curzon da şunu ekledi: *(İtalya Dışişleri Bakanı) Kont Sforza onunla entrika çeviriyor*.[1245]

17 Şubat 1921. Bakü'de münteşir enternasyonalist *Yeni Dünya* gazetesi "Anadolu'da Resmî Komünist Fırkası" nam makale neşretti, resmî Türkiye Komünist Fırkasını tenkid ediyor:

> Gittikçe Türkiye "resmî" KF'nın mahiyeti tavazzuh ediyor. Bu hafta matbu programlarını, teşkilât nizamnamelerini, bir de "yümnülkerim firka teşkilâtının intizam kesb etmesi münasebetiyle" neşredilmiş beyannamelerini aldık. Her şeyden evvel Anadolu BMM ve Hükûmetinin KF namıyla bir fırkanın serbest serbest teşekkülüne ve neşriyatta bulunmasına müsaade etmesi, nazarımızda inkılâba doğru atılmış büyük kıymėti haiz mühim bir hatvedir. Fakat bu adımı gözden geçirdiğimiz zaman, yine İttihat ve Terakki oligarşisine müşabih bir "klik diktatörlüğü" hazırlamak maksadı ve halkı irşat ve tenvir etmek ve sınıfı teşkilâta mazhar kılmak değil, belki arkasıdan gider görünerek eskisi gibi istismar etmek ve aynı zamanda cihan proletaryasının teveccühünü kazanmak taktikası takip olunduğu kanaati hasıl olduğundan en canlı noktalarına dokunmadan geçemiyoruz.
>
> "Hiçbir suitefehhüme tahammül edemeyecek esasat hakkında izahat" vermek isteyen beyannamede gördüğümüz komünizmin tarifatı deve kuşunun hem deve gibi yüklenmeden hem de kuş gibi uçmadan kurtulmak için gâh kanatlarını gâh bacaklarını göstermesi kabilinden afakiyat ile meşbu buluyoruz. Mahsusan karartılmış satırlar arasında Komünizmin aydın gayeleri güçlükle keşf olunuyor. Beyanname en ziyade komünizmi "dinî" ve "vatanî" gayelerle kabil-i imtizac ve "asr-ı saadet muamelât-ı müsavatperveranesine müstenit", "İslâmiyet icabatına muvafık" bir şekilde göstermeğe çalışıyor. Ve içtimâî inkılâbın "müfrit tedbirlere" ihtiyaç hissettirdiği hakkındaki "zehabı red" ediyor. Sınıfî mübarezeden o kadar ihtiraz ediyor ki, "bilâistisna bütün beşeriyetin saadetini ve sükûn ve intizamını hedef ittihaz eden bir gayenin kendisine taban tabana zıt vesaite muhtaç olması gayr-i tabiîdir" diyor.
>
> Beyanname diyor ki, "İnkılâp tekâmül demektir. İhtilâl ancak asrın harekât-ı inkılâbiyesine karşı anudane bir ısrarla kapılarını kapamak isteyen milletlerde vücuda gelebilir." Bu milletler tabiî kapitalist emperyalist milletlerdir. Fakat bir kere hiçbir milletin fukara ve emekçi sınıfları, istismar altında ezilmelerini istemezler ve onları kapitalin boyunduruğundan kurtaracak inkılâba karşı kapılarını kapamazlar. Beyannamenin tarifince "silâhtan da müessir olan sermaye"dir ki, elinden şikârını kaçırmamak için en kanlı mukavemetten çekinmez ve hiçbir zaman kendi arzusuyla hâkimiyeti "sâye" terk etmez. İnkılâp için şüphesiz bir tekâmül devresinin geçirilmiş olmasına lüzum vardır. Fakat bu tekâmül devresine delâlet edecek alâmetler ancak sınıfı mübarezelerdir. İşçiler ve fakir çiftçiler zenginlerin sermayedarların istismarından kurtulmak için mütemadiyen teşkilatlanmaya, kuvvetlenmeye, silâhlanmaya muhtaçtır. Her ne zaman işçiler sermayenin istismarı yüzünden çektiği esareti hissedecek bir sınıfî şuura malik olur da kendini tahlis etmek maksadıyla teşkilâtlanmaya atılırsa, sermayenin zulümlerine karşı koymaya başlarsa, işte o zaman inkılâba sevk edecek tekâmül devresi başlamış olur. Ve bu devre sınıfî şuurla teşkilâtlanıp silâhlanan işçilerin sermayedarları mağlûp ve istismarcı sınıfların kâffesini hâkimiyetten iskat etmesiyle nihayet bulur. Bir memlekette hayatî menfaatler ziddiyeti içinde yaşayan sınıflar arasındaki mübareze sınıfî bir şuur ile şiddet kesbettiği nisbette inkılâba yaklaşılır ve inkılâp o nisbette şiddetli ihtilâllerle husul bulur. İşçileri tahrik etmeden, onlara sınıf benliği vermeden, siyasî terbiyeye tevessül etmeden, hâsılı elleri nasırlı, bedbaht mazlum kitlelere, sefaletlerine sebep olanları tanıtmadan, onları düşmanlarıyla mübarezeye hazırlamadan ve alıştırmadan nasıl bir içtimâî inkılâp beklenebilir?

[1244] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 121.
[1245] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 214-215.

(s.3) İnkılâp ve tekâmül nazariyesini ortaya çıkaran beyanname, bizim memleketimizi, Türkiye'yi acaba "tekâmül"e mazhar olmuş mu addediyor? İfadesinden o fikirde olduğu anlaşılıyor. Fakat, nasıl, neye göre?.. Burası meskut. Bir de içtimâî inkılâp ile bu inkılâba sevk edecek olan "fakir ve bugün hukuk-u siyasiyeden mahrum kitleler hâkimiyetini", proleter diktatörlüğünü beyanname karıştınyor. Proleter diktatörlüğünü tesis eden Rusya inkılâbı henüz siyasî mahiyettedir; içtimâî evsafını kazanabilmesi için o diktatörlük altında uzun seneler uğraşılacaktır. İstihsal ve istihlâkı komünizm esasatına muvafik bir şekle sokmak mutlaka memleketin sınaat ve ziraatını merkezîleştirmekle, bu da memleketi baştan başa makineleştirmekle, elektriklendirmekle mümkün olur. Buna göre, Rusya dahi bizzat Lenin'in ifadesine göre, galebeden daha 20-30 senelik bir mesafe kadar uzaktır. Fakat Rusya işçisi uzun senelerden beri mübarezeye alıştırıldığı için bugün Rusya haricî ve dahilî kapitalin mezaliminden kurtulmuştur. Orada hummalı bir faaliyetle işçi sınıflarının terbiye-i siyasiyesi ve mübareze kabiliyeti arttınılmaktadır; bütün memleketi içtimâî inkılâba sevkedebilecek bir fırka, Bolşevik-Komünist Fırkası kuvvetle teşekkül etmiştir. Öyle ki umum cihan proleterleri gittikçe Moskova'da teessüs eden Komünist Enternasyonalin platformasını kabule şitab ediyor. Her tarafta "proleter diktatörlüğü" esasatı burjuva demokratlığı fikirlerine galebe ediyor. Her ne taraftan bakılsa, istikbal müemmen görülüyor. Fakat ne azim bir mübareze ile, ne şiddetli ve kat'i bir faaliyetle!

Evet henüz baştan başa makineleşmeyen, elektriklenmeyen bir memlekette siyasî mahiyette bir inkılâp vücuda getirilemez. Fakat hâkimiyeti eline alacak işçiler, rençberler, emekçiler "sınıfî şuur"a mazhar olmadan, teşkilâtlanmadan, mübarezeye hazırlanmadan, silâhlanmadan inkılâp olmaz.

T. resmî KF'nın beyannamesi seri bir inkılâba, hem de kimsenin burnu kanamadan husule gelecek bir inkılâba istical eder gibi görünüyor! Daha doğrusu 1908'de olduğu gibi şahsî diktatörlüğe isâl eden bir askerî pronunsiamento veya Babıâli Baskını gibi bir siyaset hokkabazlığı kuruyor. Fakat bu gibi hadiselerin nelere müncer olduğunu tecrübe ettikten sonra tekrar edilmelerini tasavvur etmek bile cinayettir. "Dinî", "vatanî" maske ile dahili ve "insanî", "iştirakî" nikâp ile harici iğfal ederek hükûmeti elde etmekten fukara sınıflar için nasıl bir hayır ve menfaat beklenebilir? Gönül arzu ederdi ki, bedbaht memleketimizde, nihayet fakir halkı hakikaten düşünen ve ona vasîlik değil, yoldaşlık ve kılavuzluk eden insanlar yetişsin! Heyhat!

Beyannameye göre: 1- "Eşraf-ı memleket icray-ı tegallübe firsat bulmuş zevattır; bunları işçi hayatının muhriplerinden telâkki etmek büyük bir haksızlığa müncer galat-ı rüyettir."

2- Memleketimizde tufeyli bir hayat yaşayan ve adetleri birkaç kişiyi geçmeyen ağniya istisna edilirse köylünün ve işçinin hayat ve saadetini imha ederek maişet-i zatiyesini temin eden kimse yoktur.

3- Komünizmin vücuda getirmek istediği iktisadî usul-i iştirak büyük istihsalâtta cemiyetlerin menafi-i umumiyesi namına hükûmetlerin müdahalesidir. Halbuki bizim memleketimizde büyük sanayi, büyük istihsalât mevcut değildir... ilâh.

İşte resmî firkanın kâtib-i umumisi imzasıyla intişar eden beyanname bu derece renksiz, bu derece oportünisttir.

Fakat resmî firkanın hakiki mahiyeti ne beyannamesinden ne de pek daha ziyade vazıh olan siyasî programından anlaşılamaz. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki gibi bir "klik oligarşisi", şahsî bir diktatörlük tesis etmek gayesinin takip olunduğuna kanaat getirmek için teşkilât nizamnamesine bakmak kâfidir. Program "bazı sınıfların hukuk-u siyasiyesinin tahdidini" kabul ettiği halde, nizamname sınıf farkı gözetmeksizin "fırka programını kabul eden, fırka teşkilâtından birinde çalışan, fırkanın mukarreratına itaat ve inkıyat eyleyen ve âzâlık ücretini tediye eden" bilcümle kimselere firkanın kapısını açık bulunduruyor. İşçi ve köylü olmayan âzâ için namzetlik müddeti ise azami üç aydır.

Fırka teşkilâtına gelince, bütün işler karyelerde (3-5), kazalarda (5-7), vilâyetlerde (9-12) kişilik birer idare heyeti tarafından tedvir olunur. Fırkanın umumî kongresi, vilâyetlerden intihap ve izam olunacak birer murahhasla fırka meb'uslarından ve firkanın teşkilâtına dahil vekil ve komiserlerden teşekkül eder. Merkez-i umumîyi de bu kongre seçer.

Tıpkı İttihat ve Terakki teşkilâtı!.. Hani sınıfı mübareze, hani istismarcı sınıfların hukuk-u sîyasiyeden mahrumiyeti, hani işçi sınıflarına terbiye-i siyasiye verecek hücre teşkilâtı? Hani burjuva hükümetlerine adem-i iştirak esası?..

Adam sen de, bunlara ne lüzum var? Bu gibi engeller mevki-i iktidara çıkmayı geciktirir. İşçi sınıflarını istismara çabuk yol buluruz. Halbuki böyle doğmuş(?) teşkilât...

(s.4) Azami üç ay içinde bütün İttihat yârânı dünyanın en koyu komünisti olur. İçlerine bütün spekülatörleri, bütün muhtekirleri alabilirler... Öyle ya, bunlar küçük sermaye sahibidir. Bunlar beyannameye göre, himayeye bile müstehaktır....-Yalnız tüccar, sarraf, muhtekir, banker, eşraf, âyân, kumandan, jandarma, polis... sınıfları değil, mollalar da makbul...- Asr-ı saadetin müsavatperverliğine avdet etmiyor muyuz? Komünizm İslâmiyet esasatına elifi elifine mutabık değil mi ya...

Alâ! Sonra! Sonrası ne olacak? Herkes yine eskisi gibi... yani gittikçe yekûnu kabaran bütçe kemafissabık maaş olarak gittikçe adetleri artan [memurlar] arasında taksim olunacak haricî ve belki de dahilî ticaret inhisar altına alınarak hasılatı tufeyli münevverler menfaatine bütçeye zam olunacak; vergiler şimdilik aynıyla ve belki birkaç kat daha fazlasıyla ibka edilecek; küçük sınaat erbabı diye bazı müntesibîn bütçede himaye olunacak; hükûmet hesabına bazı âletler, makineler getirilerek bazı müntesibîn daha çiftlik veya fabrika sahibi edilecek... Anadolu'nun cefakâr Mehmetçiği de kemafissabık iki yıldız arasında aç, çıplak, yorgun.. argın çalışmakta berdevam olacak..! İşte resmî KF'nın neşriyatını iyice tetkik ettikten sonra bizim vicdanımızda hasıl olan kanaat bundan ibarettir. Bizi sözle değil, fiiliyatla tekzip etmek ise muhterem yoldaşlara ait kalır.

Sınıfı mübarezeden ve işçi teşkilâtından o derece ihtiraz eden, bir oligarşi marifetiyle içtimâî inkılâp hazırlamak ütopisi peşinden koşar görünen resmî komünistlere sormak isteriz: acaba Anadolu'nun işçisine ve fakir rençberlerine nâfi herhangi bir kanunu meclisten geçirmeye hiçbir zaman muvaffak oluyorlar mı? İşte bütün burjuva memleketlerinde uzun senelerden beri kabul edilmiş olan kooperatif kanunu dokuz seneden beri bizim meclislerimizin kabulüne mazhar olamıyor. İşte (temsil-i meslekî) kanunu da -işittiğimize göre- reddolunmuştur. Burjuvazya -tüccar, ayân, eşraf- bu derece müteyakkız ve hâl-i harbe geçmiş iken işçi ve rençber sınıflarının mazlum mazlum bekletilmesinden ne fayda umulur? Kooperatif kanun gibi muslihane bir mü- barezeyi bile kabul etmek istemeyen Anadolu burjuvazyası acaba mütezayid vergi [vermeyi?] kabul eder mi veya Ziraat Bankası'nın sırf fakir ve mülksüz sınıflara mahsus bir müessese olmasına ve artık zenginlerin bu bakımdan istifade etmesine razı olur mu? Anadolu burjuvazyası memleketin istiklâl-i iktisadîsini fakir işçi ve rençber kanıyla kazanmak ve sırf kendi faydası için kullanmak ister. Meselâ serbesti-i ticaret ve sinaat seyri altında yüksek gümrük tarifeleri.. işte Anadolu BMM'nin ve yüksek burjuva parlamentolarının şevkle kabul edeceği kanunlar ve kabildendir ve bunun içindir ki [buna karşı da?] fakir sınıflar teşkilâtlanmalı, kendi metalipleri- ni.. kendi gayelerini anlayacak ve müdafaa edecek bir hale gelmelidir. Bu ise, renksiz, ütopist ve oportünist programlar ve mesleklerle kabil-i istihsal değildir.[1246]

18 Şubat 1921. Maliye eski nâzırı Cavid, *İtilaf Devletleri'nin topladığı Londra Konferansı'na katılacak heyetle Roma'da buluştu. Yunus Nadi ve "Tayyareci" Selim Salim Bey'e Mustafa Kemal'in yumuşayıp yumuşamadığını, Enver'le Talat'ın Anadolu'ya dönmesine izin verip vermeyeceğini sordu. Yunus Nadi "Katiyen olmaz" derken, Selim Salim Bey dönebileceğini söyledi*.[1247]

İttihadçı lider Talat, *Bankacısı* [Bulgar] *Davidoff aracılığıyla İngilizlerle Anadolu hareketinin başına geçmek için pazarlıklar yapmış, Mustafa Kemal'e ve TBMM'deki bazı İttihatçılara mektuplar yazmıştı*.[1248]

20 Şubat 1921. Enver, Moskova'ya muvasalat etdi.[1249]

[1246] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 67-70. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1247] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 352.

[1248] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 355-356.

[1249] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 150.

21 Şubat 1921. TBMM Menteşe mebusu ve Moskova murahhası İTC'li Sabataycı Doktor Tevfik Rüştü (Aras), Komünist Enternasyonal Yürütme Kuruluna (KEYK'e) başka bir deyişle kıblesine muhtıra sundu. Sovyet Rusya idare sistemi, Ankara'ya ithal ikame edilmektedir. İslâmiyetin içtimaî gücü ortadan kaldırılmalıdır:

Moskova 21.2.21

Yoldaşlar,

Öncelikle size Ankara'dan aldığım çifte yetki konusunda bilgi vermeliyim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, beni, bir yandan, meclisin onayıyla kısa süre önce buraya gelmiş olan inceleme heyetinin bir üyesi olarak, Rus Devrimi'nin aydınlattığı o büyük ilkelerin uygulanmasını ve ayrıntılarını incelemekle görevlendirdi.

Öte yandan, özellikle, bedeniyle ve ruhuyla kısa süre önce size katılan çok genç bir komünist partisi tarafından gönderildim. Benim açımdan tek bir hedef güden ve eskiler için hacca gitmek kadar kutsal, o kadar arzu edilir bir görevi yerine getirme fırsatı doğuran bu iki görevi gönüllü olarak kabul ettim.

Türkiye Komünist Partisi 1920'nin Mayıs ayında kuruldu. Hükümet tarafından, dört aylık bir illegal yaşamdan sonra tanındı.

Halihazırda, Ankara'da yayımlanan bir günlük gazeteye [Yeni Dünya (orijinalinde Türkçe, Ç.N)] sahibiz ve büyük millet meclisinde 30'u aşkın üyemiz var. Üyeliğe kabul için tüm koşulları ve bekleme süresini ciddi bir biçimde uyguluyoruz ve şu anda Büyük Millet Meclisinde yayılmaya ikincil bir önem atfediyoruz. Tercihimiz, Türkiye'nin büyük kitlesini oluşturan cahil yoksul köylüler ve memurlar, ilkokul öğretmenler, tek kelimeyle proletarya ve aydın gençlik arasında propagandayı dur durak bilmeksizin sürdürmektir. Aynı zamanda..... (1 sözcük okunamadı) devrimci önderlerini de kazanmaya çalışıyoruz ve kazanıyoruz.

Bunlar Türkiye'nin en iyi unsurları. Öte yandan Zonguldak madencilerinin ve Karadeniz demiryolu işçilerinin ve denizcilerin örgütlenmesini tamamlamakla uğraşıyoruz meslek birliklerinin örgütlenmesine de, bunlara komünist propagandistleri katarak yardımcı oluyoruz.

Hazırlık aşamamız henüz tamamlanmadı. Yine de çeşitli devrimlerden çıkartılmış derslerden yararlanarak acele ediyoruz.

Her şeyden önce gerekli fedakârlık zihniyetine, devrimci imana sahip güçlü bir örgüte dayanmak istiyoruz. Bunlara özellikle şunu öğretmek istiyoruz ki, emeğin ve emekçilerin egemenliğini sağlamak ve gerek kendilerini, gerekse onlara ait olacak ülkeyi özgürlüğe kavuşturmak amacıyla onları iktidara getirmek istiyoruz; zira kapitalist sistem ayakta kaldığı sürece siyasal bağımsızlıktan sonra da ekonomik bağımlılık ağırlığını hissettirmeye devam edecektir. Bu alandaki ilerlememiz oldukça hissedilmektedir.

Büyük Millet Meclisinde izlediğimiz hatt-ı harekât ilkelerimize sıkı sıkıya sadık kalarak ve davamız için herhangi bir yarar sağlanabilecek en küçük fırsatı kaçırmaksızın, dünyanın büyük burjuvazisinin bugün dayandığı güçlere karşı amansız bir savaş ilan etmiş olan halihazırdaki Ankara hükümetini desteklemekten ibarettir. Burada itiraf etmeliyim ki, halihazırdaki hükümetin devrimci önderleri, elbette kimi ihtiyat paylarıyla, bize karşı koymak bir yana, hazırlık çalışmamıza yardımcı bile oluyorlar. Milletvekilleri arasında da verimli bir komünizm propagandası yürütmekten geri durmuyoruz. Ve özellikle komünist olmayan milletvekillerini, dünyanın kurtuluşu için kendini feda eden ve sosyal ve ekonomik devrimin olanaklı olduğunun kanıtını borçlu olduğumuz Sovyet Rusya'yla işbirliğini sürdürmenin zorunluluğuna ikna etmeye çalışıyoruz. Rusya ile Türkiye arasında, aşikar olmayan, bir akım büyük benzerlikler var. Benzer hareketler Avrupa'nın başka bir ülkesinde cereyan etseydi, bu bizim açımızdan, şu andaki kadar yüreklendirici olmazdı. Partinin gelecek kongresinde, daha önemli kimi yeni taktik ve faaliyet kararları elbette alınacaktır.

Size, işte bu genç ve inançlı partinin kardeş selamlarını ve derin hayranlığını getiriyorum. Bu hızla kaleme alınmış notta, incelenmesi oldukça ilginç bir başka sorunu ele almam gerekiyor.

Fabrika hayatının neredeyse bulunmadığı Türkiye gibi bir ülkede komünizm fikri nasıl ortaya çıkıyor? Bu basit bir fantezi olmasın?

Aşağıdaki yargılar, gerek Anadolu'nun sosyal yapısı hakkında bir takım açıklamaları, gerekse yüzyılımızın başından bu yana yer almış değişik devrimler ve bu ülkedeki partilerin gelişimi ve bu partilerin içinde her zaman var olagelmiş iç çatışmalar hakkında kimi tarihsel bilgileri gerektirmektedir. Ancak böylesi bir sunum, çok uzun olacaktır ve ayrıca bu raporun çapını aşar. Burada sadece özel bir teze işaret etmekle yetineceğim. Dolayısıyla bu konuya burada kısaca bir göz atacağım.

Günümüz Türkiyesi, çoğunlukla yoksul köylülerden ve büyük ölçüde henüz örgütlenmemiş yüz bin dolayında işçiden ve tümü de yoksul olan devlet memurlarından, ilkokul öğretmenlerinde ve subaylardan oluşmaktadır.

Ülkedeki işçilerle ilgili olarak verdiğim yaklaşık sayı, çiftliklerde ve ormanlarda çalışanlar da dahil olmak üzere sözcüğün tam anlamıyla tüm işçileri içermektedir.

Zaten son derece kısıtlı olan, ülkenin zengin sınıfının büyük bir bölümü, İstanbul ve İzmir gibi kıyıların ticaret kentlerinde bulunmaktadır. Marmara ve Akdeniz'deki bu tür kentler halen emperyalist devletlerin işgali altındadır. Bununla birlikte, bu zenginlerden kimilerine demiryolu ağı üzerindeki büyük kentlerde de rastlanmaktadır. Ancak hemen belirtmeliyim ki, Küçük Asya'nın doğusu ve Adana, askeri işgallerle ve ardı ardına yaşan göçlerle yıkıma uğradı. Doğrusunu söylemek gerekirse, tüm Anadolu, büyük savaş boyunca orduların sürekli harekatlarıyla tarumar oldu. Günümüz Anadolusu, her ne kadar milliyetçi bir rejime tabi olsa da, dikkate değer bir direniş gösterebilecek güçlü bir burjuvaziden yoksundur. Sözde burjuvazi, yani mevcut birkaç yüz zengin ve bunlara dünya savaşı sırasında kimi benzerleri, bana göre, Avrupalı kapitalistlerin uşakları olarak değerlendirilmelidir. Bunların çoğu da, bugün, aylak efendilerinin yanı başında, Türkiye sınırları dışındadır. Büyük toprak sahipleri az sayıdadır ve ülkede dağınık haldedir. Bu büyük toprak sahiplerinin çoğunluğu Kürdistan'da ve büyük millet meclisinde benim temsilcisi olduğum Menteşe vilayetinde bulunmaktadır.

Türkiye'deki köylülerin çoğu, az veya çok toprağa sahiptir. Anadolu'da hâlâ işlenmemiş görece büyük topraklar vardır ve sahipleri olmadığı için devlete aittir. Vurgulanması gereken bir diğer nokta da, özel bir inceleme gerektiren "Vakıf" sorunudur.

"Yarıcı" adı verilen topraksız çiftçiler, Türkiye'nin Avrupa bölümünde kalmıştır ve bunlara ancak varlıklarını sürdürebilen kimi çiftliklerde rastlanmaktadır. Mevcut çiftliklerde genellikle işçi eksikliği hissedilmektedir.

Orman sorunu, toprak sorunun hissedilmediği kimi vilayetlerde daha önem taşıyordu. Büyük Millet Meclisi, son zamanlarda, bir yoldaşı girişim üzerine, ormanların nüfusa göre köylerde dağıtılması yasasını kabul etti.

Zaten az sayıda olan ve Avrupa kapitalizmine özgü ekonomik kurum ve kuruluşlar da, Ankara hükümetinin şu anki sınırları dışında kalmıştır. Tütün şirketi, Düyun-u Umumiye, demiryolları hükümet tarafından müsadere edilmiştir.

Dikkat edilecek bir nokta da şu ki, köylüler, çiftçilerin hükümete ödedikleri Aşar adlı vergi sisteminden ve ağırlığından şikayet etmektedir. Büyük meclis, bu aşikar olguyu saptadı ve bunu gelecek yıl düzeltme sözü verdi. Meclisimizde eksik olan, sosyal demokrat kararlar değildir.

Böylece geniş kitlenin şikayetinin olabildiğince etkili biçimde giderileceği düşünülmektedir. Bunun ardından kötü idari sistemi değiştirme ve tartışma zemini olarak az veya çok değiştirilmiş Sovyet sistemini alma kararına da varıldı; nitekim büyük meclis daha şimdiden hem yürütme, hem de yasama erklerine sahiptir. Biri hükümetten, diğeri halk partisinden olmak üzere iki tasarı sunuldu. Bu tasarıların ruhu, halka yönelmektir. Ne var ki bir toplumsal devrimde “ya hep ya hiç” olur, bu noktaya varılacaktır. Ancak kabul etmeliyim ki, cehalet ve yönetici sınıfların konumunu pekiştirmek üzere yüzyıllardır halkın tabi olduğu din sömürüsü hâlâ kitlelerin gözünü kör etmeye ve çıkarlarını açık bir biçimde görmelerini engellemeye devam etmektedir. Partinin bu iki etkeni hesaba katmayacak bir taktiği, kesin başarısızlığa mahkumdur. Proleter kitlelerin manevi hazırlığını önceden gerçekleştirmeden ülkede mutlu bir değişiklik yapılamaz. Bu hazırlık da, hiçbir durumda, büyük çoğunluğu komünizme sempati duyan, ülkemizin bugünkü devrimcilerinin ve aydın gençliğinin desteğini

sağlamadan başarılamaz. Cehaleti ve din sömürücülüğünü yenilgiye uğratacak durmak bilmez propagandanın en güçlü etkenleri, bunlar olacaktır.

Bu yüzyılda ülkede birbirini izleyen ve özellikle emperyalist kapitalizmin gerçek yüzünü ortaya çıkartan dünya savaşından sonra meydana gelen çeşitli devrimler, genellikle kitlelerin; özellikle devrimcilerin zihinsel gelişmesinde önemli bir etki yaratmıştır. Özellikle işaret etmeliyim ki, savaş süresince Almanya'yla ilişkiler, Brest-Litovsk düellosu, ateşkeslerin ve barış anlaşmalarının acımasızlığı ve devrimci Rusya'yla komşuluk şimdiye kadar devrimci milliyetçi kalmış zihniyetlerin komünizme yönelmesinde özel ve muazzam bir yer tutmuştur. Ahlaktan yoksun kapitalizm ve emperyalizmin iğrenç yüzünün ortaya çıkışının yarattığı manevi yıkım karşısında, bizzat kendinde de fark ettiğim üzere, birçok devrimci zihin, komünizmin ilkeleri Rus devriminin dehaları tarafından böylesine güzel açıklanıp ortaya konmasaydı ve gerçek sosyalizmin kuruluşu yardıma koşmasaydı, kaçınılmaz olarak anarşizme düşerdi. İşte komünizm fikri, bizim devrimci çevrelerde böyle oluştu.

Burjuvalaşmış feodal beyler, dünya coğrafyasının yeni haritalarını istedikleri gibi çizmek üzere, şampanyaların su gibi aktığı, kuş sütü bile eksik olmayan sofralarda yenen akşam yemeklerinde sonra toplantılar yaparken, eski kölelerin yanına yeni köleler eklemeye çalışırken ve nihayet bu baylar, spekülasyonu kendi tekellerinde tutmak için işledikleri büyük cinayetin giderlerini kapatmak üzere insanı şimdiye dek görülmedik ölçüde sömürmek istedikleri birtakım anlaşmalar imzalarken, Türkiye'de kendileri de mazlum ve mazlumların dostu olan bir takım insanlar, Rusya devriminin ilkelerini incelemeye koyuldular. İlk olarak, varlık nedenlerini yitirmiş eski siyasal partilerin tümünü yıkarak işbirliği içine giren Türkiye devrimcileri Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, bu iki kongreyi toplayanların zaten doğal önderi olan Mustafa Kemal Paşa'yı başkan seçtiler; ve Türkiye devrimcileri, ülkelerinin siyasal ve iktisadi bağımsızlığını sağlamak üzere ulusal devrime giriştiler. Türkiye Büyük Millet Meclisi bu devrimden doğdu. Bu meclisin en solcu üyeleri, kendi aralarında hararetli tartışmalardan sonra, insanlığın sefaletini giderecek ve dünyayı kölelik ve sömürüden kurtaracak, nihayet sözcüğün saf anlamıyla emeğin hükümranlığını sağlayacak, böylece insan onurunu kurtaracak tek gerçek araç olan büyük dünya sosyal devrimine katılmaya karar verdiler. Gördüğünüz gibi yoldaşlar, Türkiye komünist partisini, büyük meclis dışındaki yoldaşlarla işbirliği içinde, vicdani kanaatlerimiz doğrultusunda oluşturduk ve daha önce de belirttiğim gibi, bedenen ve ruhen, haklı ve makul büyük davaya katılmaya geldik. Bu beyanlarımın içten samimiyetinden emin olunuz yoldaşlar; ve Türkiye komünist partisi merkez yapısının en azından 15 yıldır devrimci yaşamları boyunca sözlerini hiçbir zaman yememiş olan üyeleri gibi devrimcilere inanınız.

Böylece, ömrünü tüketen kapitalizme ve emperyalizme karşı, akli ve nihai tek savaşı aynı coşkuyla bizler de yürütüyoruz.

Türkiye Komünist Partisi Temsilcisi ve
Büyük Millet Meclisi Milletvekili
İMZA
Dr. T. Rouschdy[1250]

23 Şubat 1921. Enver, Ahmed Cemal'e mektub gönderdi: *Ankara'da Hakkı Behiç ve Eyüp Sabri Beyler tarafından bir komünist fırkası teşkil edilmiştir. Büyük Millet Meclisinde otuz kadar azası vardır. Bunların içinden üç mebus [birisi Tevfik Rüştü Bey] komünizm esas ve tatbikatını tetkik için Moskova'ya geldiler. Bunların ifadesine nazaran Anadolu'da işçi teşkilatını elde etmişler imiş*.[1251]

24 Şubat 1921. *Yurt dışında bulunan İttihatçı önderlerinden Enver Paşa, Moskova'dan 24 Şubat 1921'de Anadolu Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne gönderdiği mektupta şunları yazmıştır: "Ruslar, Moskova'da eğer*

[1250] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 70-73. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1251] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 373-374. "Hüseyin Cahit Yalçın *buradan sonra bir satır çıkarılmıştır* demektedir. Mektubun yazılışından neredeyse bir çeyrek asır sonra yayımladığı bu tarihi belgeyi Hüseyin Cahit Yalçın sansüre tabi tutmaktan çekinmemektedir." (Akal, 2018, s. 374, dipnot 22).

Almanya'dan kendilerine silah vesaire gelmezse Anadolu'ya da muaveneti tezyid edemeyeceklerini söylediklerinden Berlin'e avdet ettim. Giderken Moskova bana İtalya'dan derhal bu husus için bir milton Liret İtalyan frangının mahallinde hazır olduğunu ve diğer hususat için de sormaya hacet kalmadan istenildiği kadar para verileceğini vaad etmişti. Berlin'de İtalya'dan da Edip [Servet Tör] *Bey'i çağırtarak -çünkü o Anadolu nâmına o vakitler iş yapıyordu- silah meselesini görüştük. Câmi Bey'in hassaten fişek vesaire hakkındaki telgrafları da gönderildi. Tedarik edilen 60 bin fişek kapsülünü Roma tariki ile sevk ettirdim*.[1252]

Peyâm-ı Sabah gazetesi Çerkes Edhem ve kardeşi Reşit'in İzmir'de *Köylü* gazetesine verdikleri beyanatı alıntıladı: *Mustafa Kemal Cumhuriyet ilan etmek istiyor. Bu yüzden anlaşmazlığa düştük*.[1253]

26 Şubat 1921. *Moskova'da Türk-Sovyet görüşmeleri resmen başladı. 24 Ağustos 1920'de parafe edilen anlaşma esası üzerinde yapılan görüşmelerde, Sovyet tarafını Çiçerin ile Korkmazof, Türk tarafını ise Ali Fuat Paşa, Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beyler temsil ediyor. Anlaşma 16 Mart'ta imzalanacak*.[1254]

> Enver Paşa bu antlaşma imzalandığı sırada Moskova'dadır; konferansın bütün toplantılarına katılmış ve adeta Moskova ile Ankara arasında arabuluculuk yapmıştır. Ankara heyeti Batum konusunda ısrarlı ve uzlaşmaz tutum takınınca Enver, "Londra Konferansı 1914 hududundan bile bahsetmezken, bizim Anadolu murahhaslannın bir şehir için müzakereyi uzatmaları"nı hiç de akıl kârı bulmadığını söylemiştir. Çiçerin'in ısrarı ile Enver Paşa bu görüşmelerde kilit rol oynamıştır: "Çiçerin benim tavassutumu rica ile Kemal Paşa hükümeti ile anlaşmakta yardım istedi".[1255]

27 Şubat 1921. Londra'daki TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami, Ankara'daki TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mahrem telgraf gönderdi. Mahrem telgraf İngiliz istihbaratı tarafından deşifre edildi. *Bekir Sami, Fransızlarla yapılan gizli görüşmelerin kesin bir kıvama geldiğini ve bazı çıkarlar sağlanacağını, Fransızlara karşı düşmanca davranışlardan kaçınılması gereğini* bildiriyor.[1256]

İttihadçı lider Talat ile Aubrey Herbert Hamm'dan Düsseldorf'a birlikte[1257] muvasalat etti ve *İngiliz istihbarat örgütü üyelerinden Sir Basil Thomson'un ön ayak olmasıyla* görüşme gerçekleştirdiler:

> Sohbet sırasında, İngiltere ile Türkiye'nin bir ittifak kurması önerisini getirdi. İngiliz desteği karşılığında, Türkler Bolşeviklerle ittifakı bozabilir, Asya'da pan-İslamcılığı ve Turancılığı desteklemekten vazgeçebilir ve nüfuzlarını kullanarak Hindistan'daki halife hareketini yatıştırabilirlerdi; İngilizlerden de Mısır ve Mezopotamya'daki durumlarını gözden geçirmeleri, Yunanlılara verdikleri desteği çekmeleri ve İzmir, Doğu Trakya ve Ege Adalarını Türkiye'ye geri vermeleri beklenirdi. İngilizler bir uzlaşmaya varılmasından sonra, Ermeni vilayetlerinde istediklerini yapabilirlerdi; ancak orada bir Ermeni Devleti kurmayı başarabilecekleri şüpheliydi. Boğazlar'a gelince, İngilizlerin istediği gibi tarafsızlaştırılıp uluslararası bir yönetime bırakılabilirdi.

1252 Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttahat Terakki Erkânı*, s. 94-95; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 320-321, dipnot 21.

1253 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 421.

1254 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 423.

1255 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 466. Yine Şubat-Mart 1921 hengâmında Müttefik taraftarı Gürcü idaresi tasfiye olmakta, Gürcistan Sovyetleşmekte iken "Fevzi Paşa (Çakmak), [işgal altındaki] Batum'un istenmesini uygun görmüyordu." Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 65, dipnot 136.

1256 FO/6466/E 2919; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 137.

1257 Aubrey Herbert: "Ertesi sabah Düsseldorf'a gitmek üzere yola çıktık. İstasyona doğru yürürken ona, dünyada insan için en değerli şeyin iktidar olduğunu düşünüp düşünmediğini sordum. Bildiği en değerli şeyin iktidar olduğunu ve onunla hiçbir şeyin karşılaştırılamayacağını ancak iyi şeyin fazlasının da fazla olabileceğini ve geçmişte olduğu gibi gelecekte de yargılanmaktan endişe duymadığını söyledi. Bir çözüm bulunması için çok istekli olduğunu ve Mustafa Kemal'le, aslında Türkiye'de işbaşında olan herkesle ilişki içinde olduğundan bir çözüm üretilmesi konusunda iyi bir konumda olduğunu belirtti." Uygur Kocabaşoğlu. (2000). İngiliz Gözüyle Türkler II: Talat Paşa / Aubrey Herbert. *Kebikeç*, (10), s. 17.

Talat'ın önerilerinin üstünde düşünmeye değer olduğu, o sırada Londra'da toplanan barış konferansına katılan milliyetçi hariciye vekili Bekir Sami Bey tarafından ileri sürülen önerilerle hemen hemen aynı olmasından belliydi. Ancak, gerçekte bir anlaşmaya temel olma şansı hiç yoktu, çünkü o sırada Yunanlılar ve bir ölçüde de İtilaf güçleri, amaçlarını başka yollarla elde edebileceklerinden hala emindiler.[1258]

Mart 1921. Bakü Türkiye Komünist Fırkası Haricî Bürodan Doğu Halkları Propaganda ve Faaliyet Kurulu Başkanlığına gönderilmiş bir rapora göre bilhassa Trabzon'daki İttihadçılar ve Kemalistler, efkar-ı umumiyede Bolşevik aleyhtarlığı husule getirebilmek için Bolşeviklerin camileri kapatacaklarını, kadınları açacaklarını propaganda etmişlerdi.[1259]

1 Mart 1921. Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasındaki *Moskova görüşmelerinin ikinci resmi toplantısı 1 Mart'ta yapılır. Ancak Kafkaslardan gelen haberler havayı düzeltecek nitelikte değildir. Görüşme yine gelir, Misak-ı Millî ve Gümrü Anlaşması sorunlarına takılır. Yapılan tartışmalardan sonra yeni bir görüşme tarihi bile saptanmadan toplantı dağılır. İş, arabuluculuğa kalmıştır. Stalin'in arabuluculuğunu Behbut Şahtahtinski, Dışişleri Halk Komiserliğininkini de Enver Paşa yapar*.[1260]

Fransız istihbaratı rapor kaleme aldı. *Enver Paşa'nın Moskova'nın mali desteğiyle Fransız ve İngilizlere karşı Berlin'de panislamist bir propaganda merkezi kurmak yolundaki faaliyetleri*ne dikkat çekilmekte, *propaganda faaliyetinde savaş sırasında Almanya'ya kaçmış Türk ve Araplardan faydalandığı belirtilmektedir*.[1261]

Berlin'deki İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Katib-i Umumisi Ziya, Moskova'daki Enver'e mektub gönderdi:

Sevgili Muhterem Paşam

1.--- Evvelce de arzettiğim vechile Fu'âd Bey'le Şevki Bey'le hareket ettiler. Şevki Bey Martın beşinde Trieste'den vapura binecektir.

2.--- Moskova'dan gelen zât Almanlarla münâsebâta girişmeyi tekrâr ricâ ettiğinden Tschunke ile münâsebâta getirdim. Yalnız Tschunke benim vâsıta olmaklığımı kabûl ricâ ettiğinden kabûl ettim. Polonya hakkında kendisine lâzımgelen ma'lûmât verilecektir. Kendisinin İstanbul'a göndereceği adam vize alamadığından hâlâ azîmet edememiştir. Ma'mâfîh bugünlerde mutlâka hareket edeceğini te'mîn etti. Hesâba göre bizim adamımız ondan evvel vâsıl olacaktır.

3.--- Kopp ve Krasin avdet ettiler. Her ikisi ile de görüştüm. İki şey söylediler. Bir def'a Avrupa'dan silâh almak üzere para veremeyeceklerini ve silâh i'tâsı lâzımgelirse Vrangel'den alınanlardan i'tâ olunacağını beyân ettiler. İkincisi esâs i'tibâriyle ayrılmış olan sağ ve sol cenâhın tamâmiyle ayrılması münasib olacağını bildirdiler. Çünkü sağ cenâhın riyâsetini almış olan Talat Paşa ile sıkıfıkı münâsebâtta bulunmaklığınız iyi bir gözle görülmeyecektir, dedi. Bendeniz zât-ı âlînizin azîmet ettiğinizi ve bu meseleleri uzun uzadıya görüşeceğimizi söyledim. Krasin ayın dördünde 'azîmet edecektir.

4.--- Moskova'dan Halil Paşa'dan gelen mektûbların cümlesini tekrâr takdîm ediyorum. Bundan başka Kâmil Bey, Şarka âid olan mühürleri de göndermiştir. Berlin'de Suriye, Irak, İngiltere, Fransa, Afrika-yı Şimâlî ve İtalya mühürleri kalmıştır. Bunları buradan îcâb ettikçe biz mi gönderelim, yoksa gelecek posta ile zât-ı âlînize mi gönderelim? Lütfen bildiriniz.

1258 A. L. Macfie. (2003). *Osmanlının Son Yılları (1908-1923)* (D. Acar & F. Soysal, çev.) içinde (s. 235). İstanbul Kitap Yayınevi.

1259 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 2, s. 124.

1260 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 210.

1261 *Chateau de Vincennes*, 7 N 3212, D.7; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 1994, s. 123, dipnot 9.

5.--- Kalan paradan 300 bin mark daha aldım. Ve Kâmil Bey'e teslîm ettim. Şimdi yalnız 100 bin mark alacak kalmıştır. Bir haftaya kadar vereceklerini beyân ettiler.

6.--- Burada her hafta muntazam toplanıyoruz. Ma'alesef şapograf ile çıkan gazete nüshaları muvâfik-ı maslahat görülmediğinden her 15 günde bir, bir risâle çıkarmağa karâr verildi. Bu risâle şimdilik Arapça ve Türkçe olarak çıkacaktır. Yalnız bir parça te'ehhürla çalışıyorlar. Bendeniz doğrudan doğruya Merkeze tâbi' olmadığından pek sesimi çıkaramıyorum. İşi ta'cîl etmeleri zimnında re'îs ve kâtibe ta'lîmât verilirse, muvâfık olur ta'cîl etmeleri zimnında re'îs ve kâtibe ta'lîmât verilirse, muvâfik olur fikrindeyim. Çünkü bu işi bir ayak evvel başarmak îcâb ediyor.

7.--- Tayyâreci Sâlim Bey, Bekir Sâmi Bey hey'eti ile gelmiştir. Berlin'e geldiğinde zât-ı âlinize iki mektûb getirmiştir. Bunları diğer zarfta takdîm ediyorum. Kendisi Tal'at Paşa'nın hânesine nüzül etti ve bir haftadan fazla bizi ziyâret etmedi. Muhtelif def'alar Kâmil Bey kendisine yazdığı hâlde işi ta'vîk etti. Nihâyet bir buçuk haftadan sonra ken disi ile konuşabilmeğe muvaffak oldum. Zât-ı âlînizin bendelerine söylediğine göre kendisini masrafını da vererek Anadolu'ya siz göndermiştiniz. Yaptığı vazîfeden bizi hemen haberdâr etmesi îcâb ederdi. Bu bâbda yazdığı raporu takdîm ediyorum. Bendenize ve Roma'dan Servet Edîb Bey'den bir mektûb getirmiş. Edîb Bey bu mektubunda şöyle yazıyor.

(Abdülhamîd Sa'îd Bey'e yazdığınız bir mektûbda bendeniz hakkında şüpheler irâ'e etmişsiniz. Ben dün ne isem bugün de oyum. Ve tebdîl-i fikr etmem)

Bendeniz yazdığım cevâbta böyle bir şey yazmadığımdan ve artık bu gibi dedikoduların idâmesi pek münâsebetsiz olduğundan ve eğer böyle bir sû-i tefehhüm vücûd bulmuş ise, mes'eleyi bu vechile kapatmak îcâb ettiğinden ve kendilerinin hizmetlerine intizâr eylediğinizden bahsettim. Binâ'en-aleyh bu vechile mes'ele kapanmış oldu. Hakîkaten hiç böyle bir şey yazmadığım hâlde bu dedikoduların nereden çıktığına son derece müte'accibim. Sâlim Bey'in dediğine bakılırsa sizin ve Talat Paşa'nın gelmesine herkes intizâr ediyormuş.

Hattâ Mustafa Kemal Hey'et-i Vükelâ riyâsetini ve Harbiye Nezâret Vekâletini münhal tutuyormuş. Fevzi Paşa isti'fâ etmiş. Karabekir sizin yakında bulunarak vaz'iyeti göz önünde bulundurmanızı söylüyormuş. Herhâlde bu bâbda rapor lâzımgelen ma'lûmâtı câmi' olacağından fazla yazmak istemiyorum. Sâlim Bey size gelmek istiyor. Onun için bugün bir telgraf çekiyorum. Yalnız orada zât-ı âlînize bâr olması fenâ olur zannederim. Kendisine ne dereceye kadar i'timâd olunacağını zât-ı âlîleri daha iyi takdîr ederseniz, bendeniz birinci def'a gördüm. Hâlâ Talat Paşa'nın nezdinde mukîmdir. Cevâbınıza intizâr ediyor.

İngilizler ve bi'l-hâssa Fransızlar Rus ve Türk Ermenistanının birleşmesini ve Rusya'ya karşı bir état de tampon teşkîl etmesini söylüyorlar. İngiliz ve Fransızlar Bolşeviklerle terk-i münâsebât edilmesini taleb ediyorlar. Bekir Sâmi Bey Ankara'dan ta'lîmât istedi. Daha cevâb gelmedi.

Bekir Sâmi Bey bendeniz oraya gelirsem konuşacağını yazmış. Vize almak mümkün olmadı. Telgrafla bendenizi çağırmasını yazdım. Bu telgraf üzerine vize alacağımı ümîd ediyorum. Ruslar ve bendenizin hemen hareket etmekliğimi istiyorlar.

Londra'dan Krasin vâsıtasıyla yazabileceklerini yazarım. Diğerlerini Berlin'den arzederim.[1262]

2 Mart 1921. Stalin'in arabulucusu Behbut Şahtahtinski, Dışişleri Halk Komiserliğinin arabulucusu Enver, Moskova'da, TBMM murahhas heyetiyle görüşüyorlar. *Enver Paşa, Batum'un Ruslara bırakılmasının karşılığı olarak Iğdır'ın Türkiye'ye verilmesi önerisini getirir, Şahtahtinski ise Nahcivan'ın statüsü üzerine konuşur*.[1263]

Trabzon'daki Küçük Talat (Muşkara), Moskova'daki Enver'e "Ümid Ilgaz" imzasıyla mektub gönderdi:

Mahrem ve husûsî

[1262] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 152. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[1263] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 210.

Pek muhterem ve sevgili Ali Bey

Aklıma gelen ve mühim gibi gördüğüm husûsâtı da bu varaka ile arzetmek istiyorum. Bana intihab edilecek yolu bildireceğiniz vakit aşağıdaki mevâddın nazar-ı dikkate alınması ve mektubunuza derc buyurulmasını ricâ ederim.

1.-- Trabzon'un ve Trabzon Müdâfa'a-i Hukuk Cem'iyeti'ndeki eski arkadaşların mütârekeden beri düşmânlarla mücâdele husûsunda gösterdikleri hâmiyetkâr sebâtın ve dîndârâne fa'âliyetin bi'l-hâssa sizce ne büyük takdîrlerle karşılandığı ve bu sûretle Trabzonluların Şark'ın ve Kafkasya'nın halâsı emrinde târîhî ve millî roller sâmimî bir lisânla yazılmakla berâber bu mübârezede merdâne bayrak tutan Hacı Ali Hâfızzâde Ömer ve Kâhya Yahya ve Re'îs Barutçuzâde Hacı Ahmed ve Hacı Ali Hâfızzâde Hakkı ve Hâfız Mahmud Efendilere iltifâtlar bezl buyurulması;

2.-- Ne kadar hatâları olsa da, İttihâd ve Terakkî'nin ve İttihâd ve Terakki'nin belendnâsiye mert evlâdlarının ve bu sâmimî eski arkadaşların bugün de, yarın da vatanın ve bütün âlem-i İslâmın hakîkî hürriyet ve halâsa kavuşması emrinde temel taşı teşkîl etmekte oldukları;

3.-- Avrupa'da bulunan arkadaşların her tarafta bütün efkâr-ı medeniyeyi Türkiye lehine celb ve âmâl-i milliyeye muvâfık bir sulh akdini teshîl ve te'mîn için son derecede fa'aliyette bulundukları;

4.-- Âlem-i İslâmın her tarafından gerek etrafınızda toplanan ihtilâlci islâm cem'iyetleri murahhaslarının ve tarafınızdan ira'e edilen siyâsî bir hatt-ı hareketi ta'kîben Türkiye'nin ve merkez-i Hilâfetin istihlâsı için Düvel-i i'tilâfiye'yi tazyîk etmekte oldukları;

5.-- Âlem-i İslâma Ankara Büyük Millet Meclisi'ni takviye için dâ'imâ teşvîkâtta bulunduğunuz;

6.-- Türkiye'nin siyâsî ve iktisâdî hürriyet ve hâkimiyeti bu sûretle hakîkî halâs ve istiklâli behemehâl Şark'ın istihlâsına, Kafkasya ve Türkistan'ın istiklâline kavuşma(sı);

7.-- Bolşeviklerin son Gürcistan hareketi üzerine Şark'ta vaz'iyetin nezâket ve vehâmet kesbetmiş olduğu ve aynı zamânda Türkiye için azîm muhâtaralar başgöstereceği;

8.-- Bolşevik tazyîkâtı altında inleyen Şark'a istimdâd edilmezse bir gün için bütün Şarklıları kendilerine yabancılardan, ya'ni bugünkü düşmanlarımızdan nokta-i istinâdlar ve muzâhirler aramak ve te'mînine çalışmak sûretiyle islâm ve Türk birliği büyük tehlikeye düşmek sûretiyle Türkiye'nin istiklâli tehlike-i azîmeye düşeceği;

9.-- Nâhiye-i â'mâlinizin münhasıran âlem-i İslâmı esâretten kurtarmaktan ibâret bulunduğu ve bu mukaddes gâyeyi Allâh'ın inayetiyle istihsâle muvaffak olacağınız hakkında kanâ'at-i kâmilemiz olduğu;

10.-- Biraz da Avrupa'nın siyâsî, ictimâ'î ve iktisâdî hareketleri ve Londra Konferansı'nda İ'tilâfçıların ta'kîb etmekte oldukları gâyelerden bahis buyurulmalı.

Azîz Ali Bey, ben esâsen yukarıda arzettiğim mevâdda âid gâyet vâzıh beyânât ve telkinâtta bulunmaktan geri kalmadım. Konferanslarımla, hitâbelerimle efkârı dâ'ima bu noktalar etrafında toplamaya çalıştım. Her çeşit halka ve her sınıf arasında dâ'imâ bu fikirleri neşrettim. Şu kadar var ki, bir kere de sizden işitirlerse çok mü'essir olur. Ve yarınki hareket üzerinde lehimize fâ'ideler te'mînine hizmet eder. Ne yapalım biraz da siyâset lâzım.

Bunlardan başka Fırka Kumandanı Nuri ve Alay Kumandanı (Eski Teşkîlât-ı Mahsûsa Kumandanı) Ali Rızâ Beylerle kısaca birer mektub yazarak, size karşı samîmî muhabbet ve sadakatlerinden ve aynı zamânda sizinle teşrik-i mesâ'iye karar vermelerinden dolayı beyân-ı takdîrât buyurulur. Bu iki zât hakkındaki karârlarınızdan Hacı Sâmi size izâhât verir.

Buraya gelirken fazla adam getirmeye lüzûm yok. Arkadaşlar hepsi yerli yerlerinde çalışırlarsa daha iyi olur. Yalnız Dr. Nâzım'ı sûret-i hâfiyede ya'ni oradakilerin nazar-ı dikkatini celbetmemek üzere getirirseniz, fâ'ideli olur. Nâzım'ı çok severim. Ahlâkı metîndir. Hodbîn değildir. Bizimle her sûrette çalışabilir. Bundan sonra yeni

âleme yeni adam yeni mücâdelede yeni mübârizler kullanmak lâzım geliyor. Hele oradaki eski Cenerâllere hiç lüzûm yok.

Buralarda halkı çok dinledim. Çok hakîkatlere muttali' oldum ve inandım. Neler olmuş, neler ve sevgili Ali Beyciğim, size mes'ûliyetler tevcîh için zâlimâne ve hâ'inâne neler yapmışlar neler —Evet bunlara kat'iyyen lüzûm yok. Dünküler nasıl Paşa yapıldıysa, yarınkileri de istediğiniz gibi Paşa yaparsınız. Şarkın ve bizim sizden bi'l-hâssa sizden başka Paşa görmeğe tahammülümüz yok. Halil bile ne kadar küçüldü ve yok oldu— Hacı Sâmi bu mes'eleler etrafındaki tasavvurât ve mukarrerâtınızdan size âriz ve lâ-mik bahsedecektir.

Mektubunuza şiddetle muntazırım. Ricâ ederim, geciktirmeyiniz. Fazla paranız var mıdır? Şuna buna verilmek maksadı için bazı ihtiyâclara sarfolunmak üzere para gönderebilir misiniz? Ma'hazâ mutlak değildir. Benim tatlı dilim, temîz nâmûsum, geniş vicdânım şimdiye kadar paraların yapacağı te'sîrden daha büyük te'sîrler yaptı. Adam istihdâm etmek, âilelerini te'mîn etmek için araya ba'zen şedîd ihtiyâc oluyor da onun için yazıyorum. [*Yenibahçeli (ÖFA notu)*] Nâ'il'den öyle birşey beklenemez. Bu manevracı arkadaşın kendisine hayrı olursa bahtiyâr olurum. Vaz'iyetini size Hacı Sâmi anlatır. Gâlibâ size Bakû'da da oldukça gizli yalanlar savurmuş. Zavallı davul gibi bir adamdır. Kof sadâ çıkarır. Bu yazdıklarımdan sakın başka bir fikre zâ'ib olunmasın. Çok iyi arkadaşımızdır. Hattâ Ankara'ya yolladım. Orada çalışsın, dursun. Kendinin bizim işlerimizden hayrı yoktur bile. Ma'at-te'essüf buradaki i'tibârı sıfır imiş.

Mektûbunuz için adres: Trabzon İtalya Konsolosu Mösyö Amedi vâsıtasıyla Kâhya Yahyâ Bey (mektûbumu tabîî bu zarfın içine koyar ve ismimi üstüne yazarsınız).

Size biraz teklifsizce yazdığım bu mektûbumdan dolayı beni bağışlamanızı ricâ ederim. Ben ölünceye kadar size böyle saf ve samîmî kardeşlik hissi yâtı besleyeceğim.

Bu safîyetim ve serbestiyetim ta'zîmler beslememe mânî' değildir. Sizi tekrîmlerle der-ağûş ederim.[1264]

4 Mart 1921. Berlin'deki İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Katib-i Umumisi Ziya, Moskova'daki Enver'e mektub gönderdi:

Birinci mektûbu Berlin 4 Mart 1921

Muhterem Paşam.

Eski Mâliye Nâzırı Câvid Bey müşâvir sıfatıyla Londra Konferasına da'vet olunmuş. Talat Paşa'nın sevinçten ayakları yere basmıyor. Zannettiğime göre Câmi' Bey'in iltimâsı ile olunmuş olacak.

Esâsen bendenize ma'lûm olduğu üzere Bekir Sâmi Bey'in fikri mutlaka ne yapıp bir i'tilâf vücûda getirmek idi. Buna sebeb de Moskova'dan hiçbir şey beklememesidir. Kendisine yapılan mu'âmele kendisini pek dilgîr etmiş idi.

Halbûki bu mu'âmeleye cümlemiz ma'rûz kaldık. Zîrâ bu sû-i niyetten değil, işlerdeki adem-i intizâmdan ileri geliyordu. Her ne hâl ise Londra Konferansında şu yolda bir i'tilâf vücûda gelmek üzeredir. Trakya ve İzmir'e i'tilâf bir komisyon göndererek, etnografî ve ekseriyet hakkında tetkîkâtta bulunacak ve ekseriyet kimde ise, buraları o devlete verilecektir. Sevr Mu'âhedesinin bu mâddeleri hâriç kalmak üzere şimdilik takdîm-i tanzîmât ile mektûbumu bitiriyorum. Yalnız postanın gitmesine daha epey vakit olduğundan yeni havâdisleri de bi'l-âhare ilave edeceğim paşam.[1265]

Enver, Ankara'daki Mustafa Kemal'e mektub gönderdi*:

Suret

[1264] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 154-156. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1265] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 156.

* Akbulut & Tunçay, mektubun tam metnini iktibas etmiş ve Hakkı Behiç'e gönderilmiş olduğunu şerh düşmüştür. Fakat Emel Akal, mektubun Mustafa Kemal'e izam edildiğini yazmaktadır ki biz de o kanaatteyiz: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 25-26.

Moskova
4/Mart/1921

Aziz Kardeşim Efendim[Hakkı Behiç]:

Halil'in teverrüme başlamış olduğunu bir çok doktorların söylemesi ve cenup memleketlerinde istirahat etmesini tavsiye üzerine kendisinin Türkiye'ye gitmesini münasip gördük. Bu vesile ile sizi görerek ne yapmakta ve ne maksata, ne yolda çalışmakta olduğumuzu izah etmesini muvafık buldum. Kendisinin ağızdan söyliyeceklerinin hülâsasını şöylece kaydederim.

1. - Ben, evvelce yazdığım gibi eğer islâm kuvvetlerini İngilizler ve umumiyetle bu insan yığını hassaten bizi ezenler aleyhine tahrik ve onları kendilerini kurtarmaya saî bir teşkilâta müstenit bir ümit vermek ve bunları harekete getirmezsek ergeç Türkiyenin de bu islâm müstemlekelerinden biri haline geleceği bedihîdir. Halbuki düşmanlarımızın zaafı veya cihanın politikası icabı bunların bize müsait bulundukları zamanlardan istifade ederek onlar fırsat verdikçe siyaset yaparak, maksadımızı istihsal için kuvvet toplamak üzere onlarla hoş geçiniyor görünmek lâzım gelecektir. Fakat eğer Türkiye resmî hükümetlerini islâmları ihtilâle saî bir bayrağı bizzat elinde tutar ve onu siyaset aleti olarak kullanırsa tabiî ona atfı ümit ve nazar eden cereyanlarda ara sıra söner ve halbuki daimî körüklenmeyecek bir ihtilâl hissinin belki de bir daha ateşlenmeyecek surette söneceği bir çok misâl ile sabittir. Binaenaleyh ben Bekir Sami Beyin de size söylemiş olacağı ve benim de yazdığım gibi "İslâm ihtilâl cemiyetleri ittihadı" Cemiyetinin mahrem olarak bu iş ile devamına ve hükûmetin siyasetine tabi olmayarak Avrupadaki sınıf mücadelesinden de istifade ederek islâmları tahrikte daim olması kararındayım. Bunun Türkiye'deki vaziyetine gelince Türkiye'de de zamanın daha doğrusu memleketin ihtiyacatına uyarak oldukça sol bir programla bir partinin aynı maksatla fakat hükûmette gözü olmayarak yalnız hükûmetin icraatını bu noktai nazarından tenkid veya takviye etmek üzere vücut bulmasını hariç islâm memleketleri efkârı noktai nazarından lüzumlu görürüm. Ben şahsen bu işlerle uğraşmayı ideale muvafık gördüğümden bu hususta çalışılabilecek yerlerde devamı faaliyete karar verdim. Bunun için şimdilik bu maksatta açıktan açığa çalışabilecek ve başka fikirlere meydan bırakmayacak ve asıl bize yüklenmiş olan İngilizlere de Türkiye halâsı noktai nazarından ağır basabilmek için Rusya'da kalmayı muvafık buluyorum.

2. - Türkiye mevcudiyetini muhafaza için açtığınız bayrak altında Avrupa emperyalistleri aşağı, yukarı kendimizi toplayacak bir vaziyette müsaade edinceye kadar tabii harbe devam edecektir. Fakat şüphesiz bir millet ilelebet harbedemez, çünkü o vakit zihnî, maddî olan kuvvayı istihsaliyesinin yüzde seksenini bu maksada sarfederek o vakit kendini toplamak için lüzumlu terekkiyata sarfı kuvvet bulamaz. Adeta sermayeden yiyen miras yedilere döner. Binaenaleyh eğer antant Türkiye'ye başkalarına karşı meselâ Rusya'ya karşı yeni bir mücadeleye sokmamak şartile müsait bulunursa hemen anlaşmalıdır. Fakat arz ettiğim gibi bunda herhalde Türkiye'nin serbest yaşamasını ve inkişafını icab ettirecek mevad bulunmalıdır. Yoksa silâh bir kerre elden bırakılır ve maksat istihsal edilmemiş kalırsa o vakit biraz tekrar mücadeleye girişmek imkânı kalmaz. Ve sarf olunan şu emekler beyhude olur. Önümüzde antantın Yunanlılara olan muamelesini görürsek onların vaatlerine ne kadar itimad caiz olacağı açıkça anlaşılır.

3. - Gelelim prensip itibarile antantın hasmı canı olan şimdiki Rusyaya. Bence bizi ezen kuvvetlerle mücadelede hayat ve mematile bize bağlı olan yegâne kuvveti de burada görüyorum. Çünkü bizi ezen dünya emperyalistliğini icabeden dünya kapitalistlerinin yegâne barışamayacak ve onu imha etmedikçe yaşayamayacak bir sınıf halk varsa o da başta komünistler olmak üzere sosyalistlerdir. Halbuki bugün Rusya'yı idare eden esasen ekseriyetini komünist partisi ve yalnız belki beş on kişiye münhasır sağ sosyalist -sosyal revolüsyoner- lerdir.

Bir de bu parti Rusya'da zimamı idareyi ellerinden bırakırlarsa mahvolacakları ve hepsinin kesileceği aşikâr olduğundan dört el ile iktidarı ellerinde tutmaya çalışıyorlar. Ve hakikaten Troçki gibi kat'î düşünür ve hareket eder adamları çok olan bu parti şimdi hele bu kış mekteplerinde orduda bulunmuş ve kendilerine tamamile sadık gençlerden bir çoklarını Harbiye mekteplerinde kısa bir talimden sonra orduya zabit olarak verdiklerinden ordu zabitanı hemen yüzde seksen bir ekseriyetle kendi ellerindedir. Binaenaleyh ordu kendi ellerinde olunca bunları yıkacak başka bir kuvvetin Rusya'ya hulûlünü müsta'bad görürüm. Yalnız Rusya'da komünizm idaresinin islâm kıt'alarına zarar verdiğini görüyoruz. Bence bu zarar en ziyade adeta Rusya'nın Yahudileri menzilesine indirilmiş olunan ve bu suretle hissiyatını, parasını arttırmaktan ibaret bulunan zenginlere teveccüh etmiştir. Kanaatimce eğer Buhara ve Hive eski hallerinde kalsalardı matbu bir kitabı

okumayı küfreden lüzumsuz fazla bir taassubun kurbanı olarak Rusların elinde esirlikte daim olup gideceklerdi. Halbuki şimdi bazı Panislâvist memurların tazyikine rağmen mektepler açılıyor. Zabitleri yetişiyor, kıt'alar teşkil olunuyor. Binaenaleyh bence bu şimdiki idare herhalde sırf millî noktai nazarından da en müsait bir idaredir. Komünistler gidip te menşevikler veya daha sağ bir idare gelirse herhalde islâmların daha ziyade naili serbesti olabilmeleri ihtimâli yoktur. Sonra bu idare Avrupa ve dünya kapitalistleri mücadelesinde islâm kuvvetlerini ve Türkiye'yi herhalde idareye mecbur olduğundan Türkiye için de bu noktadan bir tehlike görmüyorum. Zira bütün dünyanın komünist olması için herhalde daha nice seneler geçecektir. Ben doğrusu bizim mevcudiyetimiz noktai nazarından bu komonist ve kapitalist mücadelesini aynı bir mevhibei ilâhiye addederim. Bütün dünya komünist olarak üçüncü enternasyonal etrafında toplanırsa o vakit biz de herhalde kendimize o kütlede muvafık bir şekil verecek surette kuvvetlenmiş oluruz ki bu da pek müsait bir istikbaldir. İşte Rusya ve Rusyadaki komünizmin bize bu kadar büyük bir faidesi aşikâr iken bence eğer Rusya'da Komünistlik sönmek üzere olduğunu görürsek onu da ihya edecek yardımlardan geri durmamalıyız, kanaatindeyim. Komünizm yüzünden feda olan zengin islâmların miktarı belki son zamanda Anadolunun istiklâli için ötede beride zuhur eden isyanların verdiği zayiat kadar bile değildir. Binaenaleyh ben vaziyeti olduğu gibi söyledim. Artık buna nazaran İngilizler hesabına Rusya aleyhine söz söyleyeceklerin vaziyeti tahrife umarım ki mahal kalmayacaktır.

Şu uzun satırları bir daha hülâsa etmek lâzım gelirse şöyle olur:

1. - Ben "İslâm ihtilâl cemiyetleri ittihadı" başında İngiltere olmak üzere Avrupa emperyalizm ve bizi doğrudan doğruya ezmek isteyecek olan kapitalizmi aleyhinde mücadeleye devam edeceğim. Tabii bundan Türkiye mukadderatı da müteessir olmayacaktır. Çünkü icabında Türkiye hükümeti de aleyhimde bulunabilir. Ve benimle alacağı vereceği olmadığını söyler.

2. - Bu hususta Türkiyede çalışmak yani dediğim gibi bir sol fırkanın vücudu lâzımdır. Bunu da oradaki arkadaşlardan münasiplerinin teşkili lâzımdır.

3. - "İslâm ihtilâl cemiyetleri ittihadı" komünist olmayarak fakat tahrip edecekleri hedefin müşterek olması dolayısile Dünya komünistlerile tevhidi mesai edecektir. Ve her islâm memleketinde hiçbir emperyalist siyasetine alet olmayarak mücadelesine devam edecektir.

Şimdilik bu fırsatla iyiliğe matuf mesainizde Allahın yardımcınız olmasını diler gözlerinizden öperim.

Enver

Aslına mutabıktır.
1/5/1337
Üçüncü Kafkas Fırkası
Erkânı Harbiye Şubesi
Mühür ve İmza[1266]

6 Mart 1921. Moskova'daki Enver, Ahmed Cemal'e 5 numaralı rapor gönderdi: *[Halil Paşa] rahatsızlığına binaen berayi tebdili hava Trabzon'a hareket etmiştir. Kendisine Hakkı Behiç ve Eyüp Sabri Beyler'le vesaireye verilmek üzere mektuplarla bazı gazeteler için mukaveleler verilmiştir*.[1267]

7 Mart 1921. Enver'in mektubu: *Tevfik Rüştü Moskova'da. Fuat Beyle [Carım] beraber. Mustafa Kemal'in aleyhinde ve Çerkez Etem'in lehinde*.[1268]

Enver, zevcesi Naciye'ye mektub gönderdi. Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasında arabuluculuk yapıyor:

İttihatçıların ön planda rol oynadıkları Anadolu millî hareketi içinde Enver'in büyük ağırlık taşıdığına inanılmaktadır. Hatta 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın imzalanması, Batum bölgesinde sınırın

[1266] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 56-58. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[1267] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 374.
[1268] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 136.

çizilmesi konusunda çıkan anlaşmazlık yüzünden çıkmaza girdiğinde, Çiçerin, Enver Paşa'nın arabuluculuğunu isteyecektir. Enver bu görevi seve seve yapacak, Ruslarla anlaşma yolunda yardımcı olmaya çalışacak ve 7 Mart 1921'de karısına yazdığı bir mektupta, Bolşeviklerle anlaşmaktan ümitsizliğe düşen ve hatta Bolşeviklere karşı Fransız ve İngilizlerle anlaşma eğilimi gösteren Türk temsilcilerini, bu eğilimi "şimdilik tehlikeli" bularak uyardığını belirtecektir:

"Afganistan Elçiliği'ne gittim. Cemal Paşa'ya Moskova ve Anadolu durumları hakkında bir telgraf çektim. Sonra Türk Elçiliği'ne gittim. Öte beri konuştuk. Eve döndüm. Binbaşı Saffet [Arıkan] Bey geldi. Rusların işi uzattıklarını ileri sürdü. Çiçerin'in bu akşam da Batum'dan serbest transite karşılık, bizim de Anadolu'da, örneğin İzmir'den böyle bir transite izin verilmesini istemiş. Dört saat konuşulmuş. Bununla birlikte herhalde Ruslarla birşey yapmak gerektiğini, Anadolu'nun yalnız kendi kaynaklarıyla daha bir yıl devam ederse de sonra işin söneceğini ve bu nedenle, Ruslarla olmazsa, o zaman belki İngiliz ve Fransızlarla anlaşarak, hatta gerekirse Ruslara karşı yürümenin daha iyi olacağını söylüyordu. Fakat Ruslardan son derece ümitsiz olmazsak, bu yola başvurmak şimdilik tehlikelidir".[1269]

Talat, Cavid'e mektub gönderdi. *Yunus Nadi'ye ayrıca yazacağını belirtmektedir*.[1270]

11 Mart 1921. Berlin'deki İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Katib-i Umumisi Ziya, Moskova'daki Enver'e mektub gönderdi:

İkinci mektubu 11 Mart 1921

Muhterem Sevgili Paşam

Sâlim Bey bir daha yüzümüze bakmağa bile tenezzül etmeden iki gün evvel Talat Paşa'dan aldığı ta'lîmât dâ'iresinde Anadolu'ya müteveccihen hareket etmiştir. Zât-ı âlîlerine takdîm edeceğini ısrârım üzerine va'dettiği raporu dahi göndermeğe lüzûm görmemiştir.

Vehib Paşa ve Fu'âd Beyler geldiler. Vehib Paşa Cem'iyete dâhil olmuştur ve neşriyatınız için dâ'îma Arnavutça makaleler gönderecektir. Kendisi ile uzun uzadıya konuştuk. Yazdığı mektûbu takdîm ediyorum. Fu'âd'ın gönderdiği kapsüller 10 gün sonra Anadolu hey'eti ile Antalya'ya irsâl edilecektir.

Risâle mes'elesi hallolundu. Her 15 günde bir sekiz sayfalık bir risâle çıkacaktır. Bunun dört sayfası Türkçe ve dört sayfası Arapça olacaktır. Nisanın birinden i'tibâren 16 sayfa çıkarmak istiyoruz. Bütün Arabistan, Suriye ve Afrika-yı Şimâliye, Hindistan'a ve Arnavutluk'a göndermeyi Vehib Paşa te'mîn etti. 200 adedi de zât'-ı âlîlerine takdîm edeceğim. Orada tevzî' buyurursunuz. Şevki Bey'den daha bir ma'lûmât gelmedi. Bekir Sâmi Bey'den bir mektûb aldım. Paris'te görüşelim diyor. Eğer vize alabilirsem gideceğim.

Burada (R-e-i-h-e) azledilmiştir. Yakında Moskova'ya gelecek. Bâkî lütufnâmelerinize çâr-çeşm ile intizâr ederek ellerinizden öper-[1271]

Bakü'deki Halil İbrahim'den Moskova'daki Enver'e mektub gönderildi:

Muhterem Paşa Hazretleri

Bendeniz merhûm sınıf refîkiniz Yenice Vardarlı Topçu Muhiddin'in birâderiyim. Bakû konferansında hânemizde misâfiretiniz esnâsında lütfunuzu tebyîn eyleyen ve avdetinizde vâlidenize yazdığınız mektûbu götürüp sıhhatinizden haberdâr eden Küçük Tal'at ve Halil Beylerin rüfeka-yi mesâ'îsinden Halil İbrahim bu kere de Ankara'dan avdet eyledi. Tayyâreci Topçu Sâlim Bey nezdinize hareket eylediği için ahvâl hakkında ma'lûmât-ı lâzıme i'tâ eylemiştir. Bugün Almanya'ya müteheyyi hareket bulunan akrabamızdan hâmil-i varaka Muzaffer Bey hakkında memleketin gençliği nâmına her husûsta şâyân-ı i'timâddır. Mümkünü'l-icrâ'

[1269] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 505-506. İktibasdaki vurgular ve "[Arıkan]" ifadesi tarafımıza aiddir.
[1270] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 138.
[1271] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 157. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

olabilecek delâlet ve tavassutun kendilerinden esirgenmemesi temenniyatıyla arz u hürmet eyler ve muvaffakiyetinizi Cenâb-ı Haktan niyâz ve tazarru' ederim efendim.[1272]

12 Mart 1921. TBMM İcra Vekilleri Heyeti kararı: *Enver ve Halil Paşalar ve esâmi-i zevatın Anadolu'nun herhangi bir mahallesine gelmesi siyaset-i dâhiliye ve hariciyemize münafi görüldüğünden geldikleri takdirde derhal memleketten ihraçları icra vekilleri heyetinin 12\3\1921 tarihindeki içtimasında takrir edilmiştir*.[1273]

Berlin'deki V. Mehmed [*Talat? Zira Tayyareci Salim'le görüşmüşdü (ÖFA notu)*], Moskova'daki Enver'e mektub gönderdi:

Birâder-i canberâberim Enverim

[...]

Anadolu'da idâre-i dâhiliye tedrîcen kesb-i salâh etmekle berâber her atılan adımda tereddüd, mücânebet eksik değil, dirijanlar arasında âhengdâr bir tecânüs yok. Kumanda kuvvet ve kudreti gayr-ı kâfî ve gittikçe zayıflaşmakta. Maksâd ve gâyeye vüsûl için îcâb eden tedâbir ve tertîbâtın ittihâzında dâ'imâ bedâhet mevcûd. Bir taraftan hakk-ı kazâ için nâ-mütenâhî salâhiyet veriliyor. Diğer taraftan ağır ve mes'ûliyetli işlerin Kemal-i azm ve metânet ile derûhte eylemekten ihtirâz olunup işte bu ve buna ma'nen esbâb bir çok fırsatların kaçmasına sebeb veriyor. Herhâlde evsâf ve şerâ'it-i lâzimeyi hâiz bir nâzım-ı umûrun mevcûdiyetine ihtiyâç mübrem olduğuna herkes kâ'il. Fakat zamânın henüz hulûl etmediğine ve zemînin usûlüyle bi'l-ihzâr nakayık-ı mebhûsenin lisân-ı halktan sudûrunu te'mîn lüzûmuna taraftâr. Tayyâreci Sâlim geldi. Onunla daha açık görüştüm.

Bilâ-istisnâ hey'et-i zâbıtân arasında pek büyük bir iştiyâkın zât-ı âlîlerine karşı hüküm sürdüğünü söyledi. Bekir Sâmi ise zât-ı devletlerinin da'vet olunmasına pek çok zamân kalmadığını mahremâne beyân etti. Gerçi ahvâl ve şerâit-i hâzırayı başıboş kalmak için pek müsâ'id bulan ba'zı türediler esâsen tattığı ve tanıdığı disipline gireceğinden ihtirâzla zât-ı devletlerinin Anadolu'ya geçmesinin mevzû'-i bahs olamayacağını iddi'âdan hâlî kalmıyorlarsa da, bunların hâl ve kâlleri ehemmiyet nazarına alınmaktan ba'îd bulunmakla bu bâbta tatvîl-i makâle lüzûm görmedim.

Bugün buradan doğruca İzmir'e giden bir arkadaşımızla [*TBMM Saruhan mebusu Çerkes (ÖFA notu)*] Reşid'e hitâben bendeniz de bir mektub yazdım. Ve arzu ve emr-i devletlerinin ne merkezde bulunduğunu ilâve eyledim. Bunlar hep acz-i idârenin tabî'î hâdisâtıdır. Ve bunların tevâlî etmeyeceğini kabûl için ortada bir sebeb yoktur. Ne garib tecellî. (Tehlikeler büyüdükçe vicdânlar büyümeli. Kardaşlıklar kökleşmeli. Ukdeler çözülmelidir). diyorlar! Bu hakîkat ne aksi sûret gösteriyor! Ne çâre! Çobansız sürüde dâ'imâ kurtlar eksik olmaz! Bâkî ellerinize gözlerinize nâmütenâhî bûseler-i mukaddesim.[1274]

15 Mart 1921. Talat, Berlin'de bir Ermeni tarafından öldürüldü.

Berlin'deki İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Katib-i Umumisi Ziya, Moskova'daki Enver'e mektub gönderdi:

Muhterem sevgili Paşam

Bu sabâh 11'de Hardenbergstraße'de Talat Paşa, Cemal Azmi Bey'in dükkanına giderken, 23 yaşında bir Ermeni talebesi tarafından revolverle katledilmiştir. Bir kurşun ile arkasından kafası delinmiştir. Ermeni vekâyi'inden dolayı yaptığı melhûzdur. Katil derdest olunmuştur. Zât-ı âlîlerine hemen Ruslar ve Almanlar tarafından telgraflar gönderdim. Haremini ve sâ'ir arkadaşlarını ziyâret ederek ta'ziyet ettim. Ve bir lüzûmları olursa arzularına müheyyâ olduğumu bildirdim. Bu bâbda çıkan bugünkü gazeteleri takdîm ediyorum.

1272 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 157.

1273 BCA, Fond No: 30 18 11, Kutu No: 2, Dosya No: 38, Sıra No: 18, (12-3-1921); Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 322, dipnot 760.

1274 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 158.

Emirnâmelerinizi aldık. Vehib Paşa da hâzır olduğu hâlde ictimâ' ettik. İstanbul'a 20.000 mark gönderilecektir. Gelmesi îcâb eden arkadaşlara Merkez-i umûmî'nin emrini tebliğ ettim. Çaviş Efendi ve Fu'âd, zannederim, geleceklerdir. Şekib Arslân Bey âilesinin geleceğinden bahs ile ma'zeret beyân etti. Ma'zeretinin kabûlü veyâ adem-i kabûlü Merkez-i umûmîye âid olduğundan ma'zerat nâmesini gelecek hafta takdim edeceğim. Artık oraca verilecek karâra göre emrinizi tebliğ edersiniz.

Bekir Sâmi Bey yâ Paris'te veyâ Roma'da bendeniz ile görüşmek arzu ediyor. Vehib Paşa Roma'da görüşmemizin münâsib olacağını söylediğinden oraya kadar bir kaç gün için giderek görüşeceğim. Konuştuklarını ve işittiklerimi gelecek hafta arzedeceğim.

Zât-ı âlîlerinin mektublarında Moskova'da kalacağınız mu'tâsı çıkıyor. Halbûki vatan vucûdunuza son derece ihtiyac gösteriyormuş. Hattâ Bekir Sâmi Bey de bunu söylemiş. Bu bâbda bir karar verdiniz mi? Bu bâbda bendelerini tenvîr buyurur iseniz fevka'l-'âde minnettâr kalacağım.

Bir de (Sevr) Mu'âhedesi ta'dîlâtından dolayı fırkamız ne gibi bir hatt-ı hareket ittihâz edecektir. Bu bâbdaki tenvîratınıza çar-çeşm ile intizâr ediyoruz.

Burada Hollandalı bir zât mürâca'at ederek Anadolu Hükûmetine ikrâzâtta bulunmayı düşündüğünü söyledi. Bendeniz de doğrudan doğruya Bekir Sâmi Bey'e mektubla mürâca'at etmesini tavsiye ettim. İki gün evvel mufassal mektûblarımı takdîm ettiğimden şimdilik arza şâyân başka bir şey yok.[1275]

20 Mart 1921. *20 Mart 1921'de Halil Paşa, yeğeni Enver Paşa'nın istekleri doğrultusunda Gürcistan'ın kuzeybatısında bir liman şehri olan Tuapse'den ayrılan bir motorla, Trabzon'a ulaşmıştı. Bu yolculuğun gerçek amacı tüberküloz için tıbbi tedavi ve ailesi ile yeniden birleşme bahaneleri altında gizlenmiştir. Bununla beraber, Enver bu seyahatteki diğer bir amacın Anadolu'daki organizasyonlarının incelenmesi olduğunu belirtmiştir. Enver, Halil'in Trabzon'daki faaliyetleri için 228 altın lira katkıda bulunmuştur*.[1276]

21 Mart 1921. *İtalya Dışişleri Bakanlığı'ndan Grafen Sforza imzasıyla 14 Mart 1921'de Talat Paşa'ya yazılmış olan mektupta, İtalya'nın baskıları sonucu, İngiltere'nin Malta'da sürgünde bulunan Gençtürklerin İstanbul'a dönmelerine müsaade ettiği bildirilmekteydi. Bu mektup Talat Paşa'nın öldürülmesi nden sonra Berlin'e ulaştığı için, ancak Talat Paşa'nın eşi Hayriye Hanım'a verilebilmiştir. Bkz: PA-AA, R 13805, Bd. 20, Berlin, den 20 Marz 1921*.[1277]

22 Mart 1921. *İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın veznedarı olan İbrahim Tali'nin, aynı zamanda Ankara hükümetinin ajanı olduğu da ortaya çıkmaktadır. Enver'in ne yaptığını Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa'ya 22 Mart 1921'de yazdığı raporla detaylı bir şekilde bildirdiği gibi, Enver Paşa'nın yurda girmesini "bugünkü birliği ikiye ayırmaya sebep olacaksınız" diyerek engellediğini yazmaktadır. "Anadolu'dan Moskova'ya gönderilen kuryelerin sırf ordu zabitanından ve bitaraf tanınmışlardan olması ve resmi kumandanlığın vereceği paketten başka şeyler nakl etmemesine dikkat olunması ve her arzu edenin Rusya'ya gitmesine müsaade edilmemesi lazımdır" diyerek alınması gereken önlemleri sıralamıştır. Ayrıca Küçük Talat* [Muşkara], [Yenibahçeli] *Nail ve Hacı Sami'yi de ihbar eden de Dr. İbrahim Tali'dir. İbrahim Tali'nin yayımlanmış anılarında diğer benzerlerinde olduğu gibi bu döneme ilişkin hiç bir bilgi yoktur*.[1278]

Halil Paşa, 22 Mart 1921'de Trabzon rıhtımında güvenli bir şekilde vardıktan sonra, Ankara Hükümeti'nin kendisinin Anadolu topraklarından uzaklaştırılması hakkındaki sert emirlerine oldukça şaşırmıştır. Mustafa Kemal bunun için 4 neden sıralamıştır:

1275 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 159-160. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1276 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 54.

1277 Mustafa Çolak, *Komitenin Ruhu Talat Paşa*, 2018, s. 242, dipnot 375.

1278 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 316.

1. Halil, Bolşevik olmuştur.
2. Enver Paşa ile ortak gizli bir topluluk kurmuştur.
3. Halil'in Anadolu Milli Hareketi'nde yer alması, halkın fikri üzerinde istenmeyen etki yaratabilir.
4. Trabzon'dan daha yumuşak iklime sahip olan Batum, sağlığını kazanması için daha uygun olacaktır.[1279]

25 Mart 1921. Berlin'deki İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Katib-i Umumisi Ziya, Moskova'daki Enver'e mektub gönderdi:

Muhterem Paşam

1.-- Yarın Bekir Sâmi Bey ile görüşmek üzere Roma'ya hareket ediyorum. Görüşeceğimiz mesa'ilden biri mümessillik vazîfesinin ne olacağı ve Anadolu hakkında ma'lûmât ahzı olacaktır. Vehib Paşa Ankara Meclisinde Cemiyetimizin bir fırkası olması lâzım geldiğini ve bu bâbda kendi arkadaşlarının tekeffül ettiği zevât ile Bekir Sâmi Bey'in çekirdeği Meclise sokması îcâp ettiğini söylüyor. Bekir Sâmi Bey ile görüşüldükten sonra lüzûm ve muvâfık görülürse, bu bâbda da görüşülecektir. Roma'dan avdetimde mufassal raporu takdîm edeceğim.

2.-- Bendenizin Moskova'ya gelmekliği hakkındaki emir son ta'limâtnâme ile ta'dîl ediliyor. Eğer çok işin olursa, burada kalmaklığım söyleniyor. Vazîfem bu Roma mes'elesi olup bi'l-âhare bir şey yok demektir. Şu kadar var ki, bunu şimdiden nazar-ı dikkate alarak, Bekir Sâmi'ye îcâb ettikçe Moskova'ya azîmet etmek üzere izin isteyeceğim. Tabî'î mümessillik üzerimde kalırsa..

3.-- Zât-ı devletleri para mes'elesinin hal' olunduğundan ve Mısır için şimdiden 3.000 silâh alınmasına muvâfakat edildiğinden bahsediyorlar. Bendelerine yazdığınız ilk mektublarda ayda 2.500 altından bahis buyuruluyordu. Bunu kabûl ettirip arzu ettiğiniz vechile bir seneliğini alabildiniz mi? Ve silâh mübâya'ası için İsmail Hakkı Paşa'ya mı tevdi-i keyfiyet buyrulacaktır? Bunlar hakkında lütfen bendelerini tenvîr buyurursanız çok minnettâr kalacağım.

4.-- Halil Paşa Ankara'ya, Berlin'de iken konuştuğumuz vechile, vaz'iyetimizi tamâmiyle tenvir edecek bir sûrette mü'essir olmak üzere mi gitti? Bilmiyorum. Berlin'de iken uzun uzadıya görüşmüştük. Eğer zât-ı âlîleri Moskova'dan başka bir yere gitmek isterse bendelerine yazacak idiniz. Çünkü eğer Berlin'de iş olursa o başka, olmadığı takdîrde gideceğiniz yere gitmekliğimi istirhâm etmiş idim.

5.-- Şimdiki hâlde Fu'âd Bey'den başka kimse Moskova'ya gitmek istemiyor. Berlin merkezi bu bâbda ve sâ'ir aldığı ta'lîmât hakkında uzun uzadıya arz-ı ma'lûmât edecektir. Bendeniz Roma'dan avdetten sonra raporumu takdîm ederek, burada kalmaklığım mı, yoksa oraya gelmekliğim mi, îcâb edeceğini soracağım.

6.-- Burada aleyhimize yapılan propagandalar bile dereceye kadar mü'essir olmakla berâber lâzımgelen ya'ni istenildiği te'sîri icrâ' etmedi. Çünkü resmen mümessillik hâlâ üzerimdedir. Şimdi ise Talat Paşa vefât ettiğnden belki susarlar.

7.-- Tayyâreci Sâlim Bey, Tal'at Paşa'nın emriyle Anadolu'ya geçtiğinden ve raporunu göndermediğinden tabî'î ne raporunu takdîm etmek ve ne kendisine emrinizi teblîğ eylemek kabildir. İşittiğime nazaran Talat Paşa size gelen mektûbları açmış ve size göndermiş. Zât-ı âlîniz bendenize bu bâbda birşey yazmadınız. Acaba mektubları onlar Almanlarla mı gönderdiler? Bendelerine bunu lütfen bildirmenizi istirhâm ederim. Çünkü bi'l-âhare her isteyeni Almanlar Rusya'ya gönderebilirler. O vechile sizce matlûb olmayan zevât ta oraya geçebilir. Halbûki bendenizin ma'lûmâtım olursa sizden sorarım ve hîn-i hâcette gitmelerini men' ederim.

[1279] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 54. "Mustafa Kemal, Enver'in Doğu Anadolu'ya gelmesi yönünde Halil'in faaliyette bulunduğunu biliyordu. Bunun üzerine Enver geri adım atmak zorunda kalmıştır, ama sert bir tepki göstermekten geri kalmamıştır. Moskova'daki Türk Elçiliğine, Ankara Hükümeti'nin nazik davranması gerektiğini belirten bir beyanda bulunmuştur. Halil, Yahya Kahya ve özel koruyucuları desteği ile yaklaşık 3 ay faaliyette bulunabilmiştir." (Yamauchi, 1995, s. 54). "Anılarında Halil Trabzon'a hiçbir siyasi amacı olmadan, sadece sağlığını kazanmak için Trabzon'a gittiğinden söz etmektedir. Fakat, Eylül'den Kasım'a kadar olan faaliyetleri bu iddiayı inanılmaz kılmaktadır." (Yamauchi, 1995, s. 58, sonnot 53).

Herhâlde bir kaç satırla bendelerini tenvîr etmek lütfunda bulunursanız pek müteşekkir kalacağımı arz eder ve Londra mes'elesinden dolayı fırkamızın ne gibi bir siyâset ta'kîb eylemesi lâzımgeleceği hakkındaki lütûfnâmenize çâr-çeşmle intizâr eylerim. Bi'l-hâssa arz-ı ta'zîmât eder, ve arkadaşlara selâm ederim muhterem paşam.[1280]

26 Mart 1921. Ziya, Enver'e mektub gönderdi:

Muhterem Sevgili Paşam.

Ruslarla bir çok Türkçe ve Fransızca gazeteleri takdîm ettiğim gibi mufassal bir aded de mektub gönderdim. Ta'lîmatınız vechile her iki tarafın vesâteti de bu vechile isti'mâl edilmiş oluyor. Bendenizin Londra'ya gitmekliğim münâsib görülmemiş olacak ki, Bekir Sâmi Bey'den aldığım telgraf ve mektubda da Paris veyâ Roma'da görüşmekliğimiz arzusu izhâr olunuyordu.

Vehib Paşa'nın da tavsiyesi munzam olunca, bendeniz Roma'yı tercih ettim. Yarın oraya hareket ediyorum. Dostlarımızın!! [*Ankara'dakiler kastediliyor olsa gerek (ÖFA notu)*] propagandası te'sîrden âzâde değilse de istedikleri netîceyi vermedi. Çünkü resmen ve fi'ilen Anadolu mümessillik vazîfesi hâlâ uhdemdedir. Bekir Sâmi Bey ile mülâkâtımızda bunu iyi bir sûrette hal ettikten sonra ve Anadolu hakkında Londra müzâkerâtı netîcesinden ma'lûmât alarak mufassal raporu takdim edeceğim.

Görülen ahvâl ve hissedilen arzular ve gâyeler zât-ı âlînizin Anadolu'ya geçmenizi îcâb ettiriyor. Yunanlılar üç sınıf askerini taht-ı silâha aldılar ve Londra müzâkerâti netîcesiz kaldı. Binâ'en-aleyh müdhiş muhârebâtın arefesinde bulunuyoruz. Halbûki Anadolu'da tezebzüb varmış. Herhâlde Halil Paşa'nın seyâhati muvaffakiyetle netîcepezîr olmaz. Oraya azîmet ettiğiniz hâlde bendenize va'dinizi unutmamanızı tekrâr istirhâm ederim. Bendenize iş olursa fiha! Olmadığı hâlde orada iyi hizmetlerde bulunacağım ümîdindeyim.

Burada Mısırlılar için alınacak esliha ve mühimmâtın mübâya'asını İsmail Hakkı Paşa'ya mi tevdî edeceksiniz? İki mektubunuzda da bendenize bu bâbda hiç bir şey yazmıyorsunuz. İnşallâh para mes'elesini hal'edebildiniz.

Tal'at Paşa, Tayyâreci Sâlim Efendi'nin getirdiği mektûbları ki, size âidmiş, açıp olduktan sonra size göndermiş. Şu kadar ki, ne vâsıta ile gönderdiğini öğrenemedim. Zât-ı âlînizde bu bâbda hiç bir şey yapmadınız. Eğer bunlar bu vechile Almanların vesâtetini istimâl ediyorlarsa istedikleri zamân istedikleri zevâtı da Moskova'ya gönderebilirler. Şu kadar var ki, bu zevât sizce matlûb ve mültezim olmadığı takdîrde azîmetten men' edilmeleri îcâb eder. Binâ'en-aleyh bendeniz bunların Almanlarla münâsebâtını biliyorsam bu bâbda hîn-i hâcette azîmetlerini men' edebilirim. Herhâlde nasıl tensîb buyurursanız o vechile olur.

Merkez-i Umûmî'den gelen ta'limâtı merkez'de okuduk ve cümlesi hakkında sûret-i icrâ hakkında karârlar ittihâz olundu. Eğer merkezin işleri eski batâ'eti kaybederek sür'atle ilerleyecek olursa bugünlerde Merkez-i Umûmî'ye lâzımgelen ma'lûmâtı arzedecekler. İlk gazetemiz lehü'l-hamd bu hafta çıkıyor. Bendeniz Roma'ya azîmet ettiğimden Kâmil Bey 150-200 adedini zât-ı âlîlerine gönderecektir. Esâsen mekâtib kendi nâmına geldiğinden bundan böyle postanın kendi vâsıtasıyla gönderilmesi daha münâsib olur, zannederim, Roma'dan avdetimde Ruslara da kendisini münâsebâta getireceğim.

Başka şâyân-ı arz bir şey yoktur. Hiç şüphesiz Kâmil Bey'in de size yazacağı vechile Sultân Efendi hazretleri sıhhat ve âfiyetleri ber-kemâldir. Küçük Prenseslerin de hâkezâ her zamân kendilerini biz-ziyâre emirleri olup olmadığını soruyorum. Arzularını her sûretle elimden geldiği kadar îfâya sarf-ı gayret ediyorum.

Bir iki satırlık lûtfnâme ile Halil Paşa'nın me'mûriyeti hakkında tenvîr buyurulacak olursam, minnettâr kalacağımı arz eder, bi'l-vesîle takdîm-i tanzîmât ve ihtrâmât eyle- rim muhterem paşam.[1281]

30 Mart 1921. Enver, Ahmed Cemal'e mektub gönderdi: *Ben evvelce de arzettiğim gibi, eğer bize şahıslarımızla kalmayacak bir teşkilat vücuda getirmeye muvaffak olursak herhalde emelimizin husulünü görmüşüz demektir. Bence ordunun bu noktai nazardan yetiştirilmesi nasıl Anadolu'yu*

[1280] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 165-166.

[1281] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 167-168. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

kurtardı, bir Mustafa Kemal, Kazım, ilah. vücuda getirdiyse eğer teşkilatımız her İslam memleketinde böyle gençliği hazırlarsa iş olur. Bunun için de hiçbir yere hiçbir şahsi amele bağlı olmayarak gayret lazımdır.[1282]

31 Mart 1921. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. TBMM Hükümeti, Sadrazam Tevfik (Okday) Karbinesinin Harbiye Nezâretini deruhte etmiş ve burada askerî, siyasî ve ticarî muameleri idare eden subaylardan müteşekkil gizli daire kurmuştur. Şu tafsilat derc edilmektedir:

> Komite, Damat Ferit yönetimi günlerinde yürürlükte bulunan baskı rejiminden yararlanarak, nerde olduğu ve eylemleri hakkında Türk'lerin veya Bağlaşık'ların bilgi sahibi olmalarını engellemek için, özenimle hazırlanmış önlemler almıştır. Merkezinin saptanmış bir yeri yoktur; tüm üyeler, birbirlerini bilmiyorlar. Dikkatla seçilen ajanlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin geriye kalan çeşitli örgütlerinin koruyuculuğu altında çalışırlar. Bunun sonucu olarak, komitenin örgütü, geniş ölçüde dağınıktır; çeşitli merkezleri ve tali merkezleri vardır. Askeri grup, örgütün karargâhını oluşturur ve genellikle kötü ad yapmış olan "Teşkilât-ı Mahsusa"nın eski üyelerinden oluşur. Yarbay Mustafa Bey, Kurmay Binbaşı'lardan Ali Rıza ve Mustafa İzzet, ikinci Teğmen Şeref Bey ve Genel Kurmay Başkanlığı'nın tüm eski öğeleri onun başlıca üyeleridir. Bu grubun toplandığı en önemli yerlerden biri, İstanbul'da, Anadolu'dan gelen kurye ve gizli ajanların sık sık uğradığı Meserret Oteli'dir. Çeşitli bölümlerin görevleri şöyledir:
>
> (a) askeri bölümün başlıca görevleri: 1. subay kaydederek Anadolu'ya sevketmek; 2. Anadolu'ya askeri gereç ve malzeme göndermek; 3. kurye göndermek; 4. bilgi toplamak (istihbarat) ve mukabil casusluk. Bu bölüm, yönergelerini İstanbul askeri komutanı Albay Esat'a [Refet Bele'nin kardeşi] gönderen [Harbiye Nâzırı] Ziya Paşa'yla sıkı işbirliği yapmaktadır. İstihbarat bölümü, Binbaşı Ali Rıza'nın yönetimindedir. Ankara'ya askeri ve siyasi bilgi iletir; Anadolu için pasaport verir ve propaganda yapar. Bu bölümün vize etmediği bir pasaportla Ankara'ya gitmek hemen hemen olanaksızdır; gezginin siyasi eylemleri, subaysa, onun yetenekleri hakkında dikkatla soruşturma yapılmadan pasaport verilmemektedir. Yaptığı propagandalardan biri de, Bağlaşık askeri güçlerine sahte bilgi sağlamaktır. Bir zamanlar Ankara'da enformasyon ve propaganda dairesi müdürü olarak görev yapan Muhittin Bey, bu bölümde propaganda işleriyle uğraşıyor. Kendisine emanet edilen parayı suistimal ettiği için eski görevine son verilmişti. Bol fonları olan bu bölüm, baştaki yönetici tarafından yetenekli bir düzeye getirilmiştir.
>
> (b) siyasi bölüm de subayların yönetimindedir. Başlıca yönetici eskiden askeri malzemeler dairesinin müdürü bulunan Binbaşı Hüseyin Hakkı'dır. Öteki üyeler şunlardır: eskiden Beyoğlu askeri valisi bulunan Kurmay Yarbay Hafız Besim, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski sekreterlerinden Muhlis Bey, eskiden "Teşkilât-ı Mahsusa"nın üyesi ve Enver Paşa'nın koruduğu bir kişi olan Yüzbaşı Edip Bey. Bu bölüm, askeri bölümle işbirliği içinde yürüttüğü siyasi eylemlerine ek olarak, tüm örgütün mali işleriyle de uğraşır ve doğrudan doğruya Ankara'dan finanse edilir.
>
> (c) Ticari bölüm, öteki iki bölüme oranla görünüde daha gevşek bir biçimde örgütlenmiştir. Birçok Türk tüccar ve bankerlerden oluşur. Onların da çoğunkuğu Selânik'li [Sabataycı] ve Musevi asıllıdır. Emanuel Carasso, üyelerinden biridir. Bu bölümün çalışmalarını izlemek güçtür; ama, onun, vakit vakit Ankara yönetimi adına birçok malzemeler satın aldığına kuşku yoktur. En azından, bir defasında, ödeme pek açık olarak Osmanlı Bankası aracılığıyla yapılmıştı.[1283]

Mart 1921. Moskova'daki Enver, Berlin'deki kardeşi Kâmil'e mektub gönderdi: [..] *Burada her şey yola girdi. İngiltere, Afgan, Polonya, Türkiye ile sulh yaptılar. Bu sûrette ahvâl daha müsâ'id bir şekle giriyor. Bunu Amerika, Fransa ta'kîb edecek şekle giriyor. Bir de şimdilik ticârete şöyle böyle yapmaya müsâ'ade ettiler. Kronstadt isyânı bastırıldı. Binâ'en-aleyh şöyle böyle vaz'iyet düzeliyor*.[1284]

1282 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 320.

1283 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 166-168.

1284 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 164-165. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Enver'in vurguladığımız cümlesi, Britanya Başvekili Lloyd George ile TBMM Hariciye Vekili Enverci

1 Nisan 1921. TBMM Hükümet Bakü mümessili İTC'li Memduh Şevket (Esendal), Moskova'daki Enver'e İran hakkındaki malumatlarını münderic mektub gönderdi. Meselemizle alakadar kısımlarında şu cümlelere tesadüf ediliyor:

> [..] Vaktiyle İttihâd ve Terakkî İstanbul merkezi kâtiblerinden iken, elyevm Ankara'da bulunan üç akradaşımızın ehl ve vaz'iyetleri fenâ değil.
>
> İstanbul'da kalmalarını münâsib gördüğünüz iki arkadaşımız ile İstanbul merkezi a'zâları ve muhtelif teşkîlâtlarda kullandığımız efendiler İstanbul'un düştüğü bugünkü buhranlı hâl netîcesi fenâ bir vaz'iyettedirler. Hele bir takım âilelerin hâli pek müdhiştir. Dün aldığım 28 Kânûn-ı evvel târîhli bir mektûbda birinin de bu yokluk yüzünden İstanbul'da mukavemet imkânlarının kırılmakta olduğundan bahsolunmaktadır. Ticâret durduğu cihetle İstanbul'da büyük iflâslar olmakta imiş. Bir kaç aya kadar ma'aşlar da verilemediği cihetle işler müdhiş hâl almış olduğunu tahmîn kolaydır.
>
> Ankara'dan aldığım bir mektûbda bizim Eyüb Sabri Bey'in Hakkı Behiç'in eline oyuncak olduğu ve bir komünistlik hevesi ile fenâ şeylerde yapıldığı zikrolunuyor. Ve Eyüb Sabri Bey'e bizim arkadaşların söz geçiremedikleri anlaşılıyor. Diğer bir takım arkadaşlarımızda da Cem'iyet ta'assubu kızgın bir hal almış. Dedikoduculuk etmekte olduklarını, boş yere lakırdı, çıkardıklarını gelip gidenlerin hikâyelerinden anlıyorum.
>
> Bura gazeteleri Talat Paşa'nın şehâdetinden bahsettiler. Bilmem insân inanıp inanmamakta tereddüdler içinde kalıyor. Eğer bu kara haber te'eyyüd ediyor ise ta'ziyet ederim. Düşmânlar bize çok kurbânlar verdirdiler ve verdiriyorlar. Milletimiz istikbâli pek pahalıya satın almaktadır. Ümîd olunur ki, gelecek nesiller bunun kıymetini takdîr ederler. Bâkî selâmet temennî eder, ihtirâmâtımın lütfen kabûlünü ricâ ederim efendim.[1285]

6 Nisan 1921. Berlin'deki Kâmil, Moskova'daki ağabeyi Enver'e mektub gönderdi: [..] *Evvelsi gün burada mevcûd İttihâd Terakkî mensûbunun ileri gelenleri --adeden 15 kişi-- ictimâ ederek, Dr. Nâzım Bey'i reîs ve hey'et-i idâre'ye 3 a'zâ ta'yîn etmişlerdir. Büroyu idâme ederek Tal'at Paşa'nın izi üzerinde yürümeye karâr vermişlerdir. Belki da'vetinizi kabûl ederler. Sonra dün akşam Ziyâ Bey Roma'dan avdet etti. Şimdi burada idi. Bekir Sâmi Bey Ziyâ Bey'in Anadolu murahhaslığını tasdik edemeyeceğini söylemiş. Ma'mâfih çık iyi mu'âmele etmiş. Ve sizin Moskova'dan ayrılmanızı mü'essiren ricâ etmiş. Aynı zamânda da Sâmi Bey Roma'da imiş. Onunla görüşmüşler. Sâmi Bey yarın akşam Hayretî Beyle buraya geliyorlar. Sâmi Bey'in ifâdesine nazaran da sizin artık Anadolu'ya geçmeniz lâzımmış. Bunun üzerine uzun bir mektûb yazıp İtalya'daki Bolşevik me'mûrlarıyla size göndermişler. Roma merkezi arzu edilen merkezleri te'sîs ve me'mûrları sevk için yarım milyon lira istiyormuş.* [..] *Arzu olunduğu vechile Edîb Bey Roma merkezine alınmıştır. Ve serbest kalıp Roma'ya gelenler için de münâsibleri de Roma merkezince a'zâ kaydedilecektir.* [Serbest bırakılmış Malta esirlerinden (ÖFA notu)] *Ra'ûf* [Orbay] *Bey ve Mümtâz Bey gibi birçokları ihtimâl [ki], sizin yanınıza gelmek isteyeceklerdir. Bunlar hakkında ne mu'âmele edilecek?*[1286]

8 Nisan 1921. Trabzon'daki Halil (Kut), Moskova'daki Enver'e şifre keşide eyledi:

> Şifre-i mahlûlü
>
> 22 Martta Trabzon'a geldim. İskele'de Anadolu hâricine çıkarılmaklığım hakkında Ankara'dan emir geldiği tebliğ olundu. Bu emrin i'tâsı halk üzerinde fenâ te'sîry yapacağından bi'l-bahs [?] rüfeka'nıza [?] zanları halk

---

Bekir Sami arasında akdedilen andlaşması bağlamında manidardır. Vehib Kaçı'nın Yakub Şevki Subaşı'na göndereceği 14 Eylül 1921 tarihli mektubundaki şu ifade de elan derkardır: "Mustafa Kemal, hırsına ve tamahına gerçekte küçük, görünüşte Büyük Millet Meclisi'ni siper etti. Renkten renge şekilden şekile girdi. Diktatörlük kurdu. Bu yalancı pehlivan, Bekir Sami'nin hazırladığı itilaf esaslarının kabulünden sonra mevkisiz kalacağını anladı. Memleketi batırıyor. Harici hiç bir yardımı kabul eylemediler." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 52.

1285 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 175-176.

1286 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 180-181. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

arasında [?] gelen cevâbda benim [?] olduğu ve Mustafa Kemal'den gelen şifrede de Bolşeviklere mensûb oluşum ve Enver Paşa ile de bir cem'iyet-i hafiye yapıldığı tahakkük ettiğinden sizi kabûlümüz muhâlifler ve düşmânlarca İttihâd ve Terakkî manevrası başladığı fikrini tevlîd edeceğinden hey'et-i vekîlenin bu karârı verdiğini, havâsı Trabzon'dan mu'tedil Batum'da istirâhatin de münâsib olduğu bildiriliyor.

İstanbul'a giden refîkamın avdetine kadar burada teşkîlâtımıza merbût kuvvete istinâden kalacağım. Ankara'nın telâşına rağmen buradan infikâk fikrinde değilsem de, vakitsiz mücâdele açmağa da taraftâr değiliz. Teşkîlât için oldukça çalışırız. Memleketin diğer taraflarında [?] ve kısmen küçük teşkîlât hâlinde bir mevcûdiyet vardır. Teşkîlâtın parası yoktur. Bugün [?] muhtâctir [?] istikrâz ile bir meblâğ tedâriki mümkündür. Sâmi Almanya'da aksi hâlde Garb'e hareket [?] buraya [?] üzerine [?] ya'ni [?]caktır. İrsâli lâzım parayı aldırmak için Taupse'de emîn motor izâmı mümkündür. [1287]

9 Nisan 1921. Berlin'deki İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Katib-i Umumisi Ziya, Moskova'daki Enver'e mektub gönderdi:

Muhterem Sevgili Paşa

Gâyet mufassal mektûbumu Vehîb Paşa ve Sâmi Bey'in mektublarını da leffen bundan bir hafta evvel göndermiştim. İnşallâh şimdiye kadar almışsınızdır. Bu mufassal mektûbumda her şeyi arz ettiğim hâlde vekâyi' o kadar çok ve dolambaçlı ki âdeta gece uykularımı kaçırıyor.

Onun için fazla olarak şu satırları dahi yazmaya cesâret ediyorum. Evvel-be-evvel, merkez te'sîsi ve birçok yerlere adamlar i'zâmından maksad oralarda esâsen mü'esses cem'iyetlerle te'sîs-i münâsebât ise bu vâki'dir. Ve paraya mütevakkıf değildir. Fakat biz kendimiz merâkiz açmak istiyorsak çok paraya ihtiyâc vardır. Nasıl ki Roma merkezi de aynı şeyi yazıyor. Bu bâbda serâhaten ta'lîmât i'tâsını ricâ ederim.

Sâniyen, bendelerine gönderilen emirde müfettiş ta'yîn edildiğim bildiriliyorsa da bunun Merkez-i Umûmî tarafından diğer Avrupa merâkizine resmen teblîği lâzımdır. Çünkü bendeniz elimdeki vesîka ile mürâca'at edersem, şimdiye kadar olduğu gibi birçok sû-i-tefehhümlerin meydân almasına sebebiyet vermeden korkarım. Bendenizce bunlardan mühim olan şey Sâmi'nin getirdiği haberlerdir. Bulunduğunuz yerin müslümanları sizin komünist olduğunuzdan bahsediyormuşlar. Ve dilgîr oluyorlarmış.

Oralarda sû-i-mu'âmeleden dolayı tahaddüs edebilecek vekâyi'in geçmek kabil değilmiş. Binâ'en-aleyh orayı terk etmeniz îcâb ediyormuş. Diğer taraftan Trabzon'da sizi bekliyorlarmış. Ankara Hükûmeti hüsn-ü kabûl göstereceğini te'mîn ve va'd ettiği hâlde Subhi'nin başına gelenler ma'lûmdur. Bu onun vaktiyle Türk ümerâsına yaptığı mu'âmelenin netîcesi imiş. Ankara Hükûmeti Fransızlarla yaptığı mukâvelenâme, Yunanlıların üzerine kazandığı zaferler, Londra Konferansı'nda bir dereceye kadar elde ettiği siyâsi muvaffakiyetler dolayısıyla vaz'iyetini son derece takviyeye muvaffak olmuştur. Binâ'en-aleyh bu bâbda yapılacak teşebbüsât son derece düşünülmeye sezâdır. Mustafa Kemal Paşa'nın hırsı, kin ve adâveti ise meşhûrmuş. Herhâlde bendeniz aklıma gelenleri ancak bir dereceye kadar yazabiliyorum. Bilmiyorum. Hilger size zarfın üzerine yazdığım gibi mektûbları bi'z-zât mı teslim ediyor? Eğer biz-zât teslîm ediyorsa bu bâbda daha ziyâde ve açık tafsilât arzetmek kabil olacaktır. Çünkü her taraf câsûslarla dolu. Sâmi ma'lûm-ı âlîniz pek bitkindir. Bendenize kalırsa, buraya kadar teşrifle mes'eleyi hâl buyursanız, pek iyi olacak. Kâmil Bey'den ve Sâmi'den başka bu bâbda dertleşecek kimse yok. Nâzım, Bahâ ve sâ'ire bize temâyüle başladılar.

Ma'mâfîh Moskova'ya geleceklerini zannetmem. Buraya gelecek olan Rahmi ve Midhat Şükrü Beylerle eski İttihâd ve Terakkî'yi ihyâya uğraşacaklardır. Talat Paşa para bırakmamış. Veyâhûd Hânım vermek istemiyor. Ma'lûmunuz olduğu üzere resmî para da doğrudan doğruya kendi nâmına yazılmış idi. Bunları bizim tarafa alarak, mesârifleri ortadan kaldırır isek çok iyi olur zannındayım. Şekib Arslân Bey ma'al-esef ikiyüzlü hareket ediyor. Ne olup bittiğini diğer tarafa haber veriyor. Ma'mâfîh mühim olarak birşey bildiği yoktur. Fu'âd hâlâ aldığı emre itâ'at etmedi. İstanbul'a ve Adana'ya gitmek istiyor.

[1287] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 181-182. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Burada Hind Revolüsyon Fırkasıyla münâsebâta geldim. Uzun uzadıya mübâhasâtta bulundum. Eğer birbirimizi anlayacak olursak Hindistan'dan bir delegasyon göndertmeye muvaffak olacağım. Bu bâbda Sâmi ve Kâmil Beyler de beraber çalışıyorlar.

İsmail Hakkı Paşa yakında zannederim, Anadolu Hükûmetinden me'mûren Berlin'e gelecek. Anadolu Şimendiferler Müdiriyetine âid eşyâyı İstanbul'un gönderdiği komisyonun elinden alarak bizim tarafa geçireceğiz. Almanlarla konuştum. Birçok milyon mark elde edeceğimizi ümid ediyorum.

Yalnız Anadolu Hükümetinin bir vesîka vermesi îcâb eder. Bekir Sâmi bu bâbda tekrar Ankara'ya yazdı. Yunus Nâdi Paşa'yı ziyâret ederek bu hususta çok ricâda bulunmuştur. Müstakbelde cereyân edecek bu bâbdaki vekâyi'i hemen arzedeceğim bedîhî- dir.

Sonra sizin Moskova'dan hareketinizle para menba'i kuruyacak olur ise mesâ'imize haleldârî olacaktır. Bu da düşünülecek birşeydir. Bu kadar merâkiz açtık. Gazeteler çıkıyor. Binâ'en-aleyh bunların birden bire hepsinin duracağı ayândır. Binâ'en-aleyh sarih olarak bunun merâkize idâme ve i'tâsıyla Merkez-i umûmînin Moskova'da olduğundan bahisle siyâsetlerini ona göre idâre etmeleri söylenmelidir. Yâhûd menâbi'i elde ettikten sonra Merkez-i Umûmî'yi yâ Anadolu'ya veyâhûd başka bir yere nakleylemelidir. Her hâlde bizim dostların bizden istifâdeleri bizim onlardan istifâdemizden pek büyük ise de, eldeki işlere nazaran nakdî mu'âvenete de muhtâcız. Herhâlde bu bâbdaki emirlerinize intizâren takdîm-i ta'zîmât eylerim paşacığım.[1288]

10 Nisan 1921. TBMM Menteşe mebusu ve Moskova murahhası İTC'li Sabataycı Doktor Tevfik Rüştü (Aras), Komünist Enternasyonal Yürütme Kuruluna (KEYK'e) muhtıra sundu:

10.4.21

Yoldaşlar,

İlk beyanımda izah etme fırsatına sahip olduğum üzere, partim ve ben, şu anda pek küçük de olsa çabalarımızı, Komünist Enternasyonal'in giriştiği muazzam çabayla birleştirmeye her zaman büyük bir önem verdik ve ben Moskova'ya derin bir coşkuyla koştum. Rus devrimi önderlerinde, ve devrimci kurumları ziyaretim sırasında gördüğüm muazzam iman, Kızıl Enternasyonal'in bu çekiciliğini daha da artırıp pekiştirdi. Dolayısıyla, sınıfların ortadan kalkışını ve dünyadaki emekçi kitlelerin ve tüm ezilenlerin haklarını açık bir biçimde ilan etmiş ve eşitliğe ve adalete aç insanlık için onur kırıcı bir görev oluşturan aşağı ırkların haksız ve yapay teorisini alaşağı eden III. Enternasyonal Yürütme Kurulu önüne çıkacağım günü ifade edilemez bir sabırsızlıkla bekliyordum. İki aylık bekleyişten sonra Yürütme Kuruluyla ilişkiye geçme olanağı bana 4/5 Nisan'da tanındı. Benim açımdan son derece ilginç bu oturumdan sonra, kimi yoldaşların beyanlarına ve edindiğim izlenimlere cevap olarak geliştirdiğim görüşleri yazılı olarak tespit etmek üzere bu mektubu size göndermeyi gerekli gördüm.

Daha önce yazılı bir beyanda bulunduğum için, aşağıdaki biçimde kısa bir sunumla yetinmeyi uygun buldum:

"Türkiye Komünist fraksiyonu, devrimci Türkiye'nin enternasyonalist devrimciliğe uzattığı bir eldir.

Dolayısıyla ödevimiz, emperyalizme ve Avrupalı sömürgelere karşı amansız mücadeleye elbette halel vermeksizin, köylülerin, işçilerin ve aydın gençliğin sınıfsal eğitimini yapmak ve böylece emekçi kitleleri ulusal sömürücülerinin karşısına çıkarmaya hazırlamaktır. Ortadoğu'da tarihin bize biçtiği rolü ve bize düşen görevi gayet iyi anlıyoruz. Ortadoğu'da olanaklı ve kesin barış ancak çoğunluğu oluşturan emekçi kitleler iktidara sahip olduklarında ve karşılıklı bağımsızlıklarına onları gitgide daha yakınlaştıracak bir biçimde saygı göstererek dayanışmalarını artırdıklarında sağlanabilir. Kendimi daha uzun biçimde ifade etme yeteneğim yok, ancak bu eksikliği eylem alanında telafi etmeye çalışacağız. Bu konuda bana sorulacak tüm sorunlara cevap vermeye hazırım."

Pavloviç yoldaşın ifadelerinin bana Şablin yoldaş tarafından özetlenerek yapılan çevirisinden, bize karşı aşağıdaki görüşleri ileri sürdüğünü anladım.

[1288] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 182-183. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

I. Lenin ve Zinoviev yoldaşların eserlerini tercüme etmiş ve hatta Anadolu'da Ethem isyanını kışkırtmış olan Bakû'de bir Türkiye Komünist fraksiyonunun varlığı;

II. Gazetenin başında partimizin bir üyesinin bulunmasına rağmen, Yeni Gün (orjinalde Türkçe, Ç.M.) gazetesinde komünist olmayan makalelerin yayılanması.

III. Partimizin akıbeti hakkında karar vermek için Bakû fraksiyonunun raporlarının beklenmesinin uygun olacağı.

Hiçbir dayanağı olmaksızın Türkiye fraksiyonu olarak geçinen ve kesinlikle Komintern tarafından kendisinin doğu seksiyonu olarak kabul edilmemiş bir komitenin sunacağı rapora göre partimizin akıbeti hakkında karar verilmesi yönündeki isteğin son derece yaralayıcı olmasına rağmen, yaklaşık olarak şunu söylemekle yetindim ki, komünizme yakınlık bakımından Ethem'in üyeliği bir ölçü ise, Bakû fraksiyonu ile Ankara komünist partisi arasında, bu önceliğe kesinlikle biz sahibiz; zira Ethem, Bakû fraksiyonuyla hiçbir zaman herhangi bir ilişkiye sahip olmamış yoldaşlarımızdan biridir, ayrıca şunu da eklemem gerekir ki, Ethem, bu isyanla, bize büyük zarar verdi. Bu olaylar hakkında kesin ayrıntılara sahip olmamakla birlikte, öğrendiğim kadarıyla, Ethem Kütahya'da geçici bir hükümet kurmak istemiş ve bu amaçla Eskişehir demiryolu işçilerine bir bildiri dağıtmış. Bir hafta süreyle hükümet kuvvetleriyle çatışmalardan sonra Ethem kuvvetleri dağıtılmıştır. Aslında Ethem'in emrindeki askerlerin büyük bölümü, Ankara'nın tek bir çağrısı üzerine onu terk etmişlerdir. Kışkırtılmış olsa bile Ethem'in böyle bir isyana kalkışmaması gerekirdi; zira böyle bir durum genel davaya zarar vermekten ve İtilafçı Yunan ordusunun harekatına elverişli bir zemin oluşturmaktan başka bir sonuç yaratamazdı. Moskova gazetelerinin verdiği haberlere göre, halk partimizin gazete bürolarına saldırmış ve bu olaylar nedeniyle Eskişehir'de tutuklananlar olmuş.

Türkiye fraksiyonu adıyla komünist partilerinin sayısına gelince, bunlar üç tanedir. Bunlardan biri, Türkiye'de hiçbir dayanağı bulunmadığından ne görüş ayrılığımız, ne de hatta ilişkimiz olan Bakû fraksiyonudur. Büyük Millet Meclisinde, uluslar arası ölçüde komünist olarak tercüme edilen halk iştirakiyun adını taşıyan bir üçüncü parti de vardır. Bu, bizim açımızdan oportünizmdir.

Daha sonra sözü Sultan Zade yoldaş aldı. Konuşmasına programımızı görmediğini söyleyerek başladı; oysa ki bu program Yürütme Kurulu'ndaki dosyada vardı. Ardından -hep Şablin yoldaşın bana yaptığı özet tercümeye dayanarak konuşuyorum- partimizin İslam dünyasına yayımladığı bir bildirinin elinde olduğundan söz etti. Bana cevap için söz verilmedi ve konu buraya havale edildi.

Tüm bunların ötesinde her iki yoldaş da partimizin Mustafa Kemal Paşa'nın sun'i bir kuruluşu olduğunu ve bizlerin onun en iyi dostları olduğumuzu hissettirdiler. Gerçekten de, kişisel dostluk, benim açımdan son derece doğrudur. Ancak yoldaş bu görüşleri ve devrimci Türkiye'nin uzattığı ele bakış tarzını analiz etmeme ve durumu aydınlatmak ve açıklığa kavuşturınak amacıyla net bir biçimde cevap vermeme olanak tanıyınız.

Sanıyorum ki Ethem olayıyla ilgili olarak yukarda belirttiklerim yeterince açıktır; nitekim bu olaydan hemen sonra Yunan ordusu taarruza geçmiştir.

Bakû fraksiyonuna gelince, bunun partimizden tamamen farklı olduğunu eklemem gerekir. Partimiz her zaman halk yığınları içinde çalışmış ve halkın kaderini paylaşmış kişiler tarafından Türk devriminin bağrında kurulmuşken, Bakû fraksiyonunda, sadece, Anadolu dışında yaşayan ve ülkede hiçbir örgütü bulunmayan bir grup insan yer almaktadır. Bunların iyi birer Marksist olarak görülmeleri önünde bir engel bulunmamakla birlikte, Türkiye'de Marksizmin münhasır tekelini bunlara tanımaya da hiçbir neden görmüyorum. Bu iki fraksiyonun birleşmesi elbette söz konusu olabilir ancak Anadolu Marksistlerine, Merkez Komitesi olarak, ülke dışında oluşmuş ve ülkeyle ilişkisi olmayan bir grubu dayatmaya çalışmayı anlamam olanaklı değil. Bunların faaliyetinin, çevre ülkelerde komünist propaganda üzerinde, özellikle iç çekişmeleri ve taktik eksiklikleri nedeniyle yaratmış olduğu kötü etkilerle ilgili dolaşan söylentiler üzerinde durmaksızın, propagandanın verimliliği açısından bilmemin ilginç olacağı Türkiye'deki bir ruh halini aydınlatmanın yararlı olacağını düşünüyorum. Avrupa tarafından açık bir biçimde ve her zaman kandırılmış olan Türk halkı, sadece kendi kaderini paylaşanların ve kendisinin gayet iyi tanıdıklarının tavsiye ettiği fikirlere itibar etme alışkanlığı edinmiştir.

Öte yandan, III Enternasyonal Yürütme Kurulu'nun bizim önceki sosyalizm aşamasından hani Avrupa barışı için Türkiye'nin paylaşılmasının gerekli olduğunu onaylamış ve hatta yetkili önderlerinin ağzından bunu ilan edip önermiş ve bizim köleleştirilmemiz pahasına kendi işçilerini kandırmaya çalışmış o oportünist sosyalizm aşamasından geçmediğimiz eleştirisinin yapılmasını kabul edeceğine inanmıyorum.

Daha önceki beyanlarında hükümetle ilişkilerimizin mahiyetini yeterince açıklığa kavuşturduğumdan, bu konuya geri dönmeyi gereksiz görüyorum; zaten amaçlarımız da programımızın ilk maddelerinde net bir biçimde tanımlanmıştır.

Şu noktayı eklemem gerekir ki, büyük mecliste milletvekili de olan merkez komitesi üyelerinin eylemlerini sadece kişisel kanaatleri ve çoğunluğu oluşturan ülkenin emekçi kitlelerinin çıkarları etkileyebilir.

Yeni Gün gazetesiyle ilgili olarak, şuna işaret etmekle yetineceğim ki, bu gazetenin yazı işlerinin başında bulunan yoldaş sayesinde, gazete, kesinlikle parti organı olmamasına rağmen Bolşevik literatürün birçok sayfasını ve komünizm lehine birçok makaleyi ve Bolşeviklerle ilgili yüzlerce haberi yayınlayabilmeli.

Öte yandan, fraksiyonumuz, kendisinin olmayan bir gazetenin sorumluluğunu kesinlikle kabul etmez.

Partimizin İslam dünyasına yayımladığı bildiriye gelince, böyle bir şeyin bulunmadığını ve bunun tersinin kanıtını bana verirse Sultan Zade yoldaşa müteşekkir olacağımı söyledim. Partimizin bunu hiçbir zaman düşünmemiş olduğunu beyan etmekle birlikte, şunu eklemeyi de yararlı buluyorum ki, taktik bir araç olarak, komünist hareket lehine böyle bir bildirimin çıkartılması önünce bir engel de görmüyorum.

Son olarak, itiraf etmek isterim ki genç Marksizmimiz henüz deneyimde ve belki de diğer partilerin sahip olduğu sağlamlıktan yoksun, ancak şunu istemeye hakkım olduğuna inanıyorum ki, yoldaşlarımı ve şahsen beni harekete geçiren devrimci imana, hiçbir şeye tabi olmayan ve şu anki programımızın sınırları içinde ne olursa olsun hiçbir biçimde değişmeyecek olan o devrimci imana inanılsın.

Enternasyonal ile ilişkilerimi açıklığa kavuşturmama yardımcı olacak cevabınızı beklerken, en dostça selamlarını iletirim.

Türkiye Komünist Partisi Temsilcisi ve
Ankara Büyük Millet Meclisi Milletvekili (İMZA)
Dr. T. Rouschdy[1289]

Komünistlerden Ahmed Cevad'ın (Emre) şehadetine göre, *KEYK* içtimaına kabul edilen ve *KEYK*'in gazetesinde makalat neşreden Tevfik Rüştü, hilafet-saltanatın ortadan kaldırılması isteniyorsa Sovyet Rusya'nın Mustafa Kemal'le ittifakını sürdürmesi gerektiğini yazmıştır:

(...)

Moskova'da beni Üçüncü İnternasyonal delegelerine tahsis edilen Lüks oteline aldılar, gençler de öğrenci olarak mektebe gittiler. Öbür delegelere verdikleri vesikalardan bir tane de bana verdiler. Bu vesika Kremlin kapısında, silâhlı muhafızlara gösterilerek Üçüncü İnternasyonalın toplandığı saraya girmek içindi. Prezidium seçildikten sonra nutuklar başladı: Fransızca, Almanca, İngilizce bilenler için ayrı ayrı yerlerde tercümeleri ediliyordu. Fakat müzakere edilen meseleleri anlatmağa hiç yerim yoktur, ben ancak Tevfik Rüştü beyin oynadığı rolü tebarüz ettirmek istiyorum.

Mustafa Kemal Paşa'nın yollamış olduğu Türk Komünist Partisi delegesi münasip zamanda söz almış ve hitabesinin sonunda "dozdrosttvuyet!= yaşasın! Mustafa Kemal" alkışı yükselmişti. Tevfik Rüştü bey İnternasiyonalin her gün çıkardığı gazete ile de makaleler yayınlamıştı!. Bunlarda neler anlatıyordu?

Anburnu - Anafartalar kahramanı, Türk askerinin fedakâr milliyetçiliği ve vatanseverliği ile, donanmalarının müthiş bombardımanları altında, İngiliz ve Fransız ordularını yenmiş eşsiz bir stratejdir. Türkiye'nin bütün düşmanlarını ve bu düşmanlara köle olan padişah ve halifenin silahlandırdığı irtica kuvvetlerini yenmek bu işi

[1289] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 73-75. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

ancak o yenilmez serdar, Mustafa Kemal başarabilir. Sovyetler Birliği için en güvenilir dost ve müttefik Mustafa Kemal'dir, Sovyetler Birliği'nin dostluk ve yardımını şükranla karşılayan Mustafa Kemal bütün düşmanlar ortadan atıldıktan ve Türkiye hür ve bağımsız bir medenî devlet olduktan sonra da Sovyetler Birliği'nin dostu ve müttefiki kalacaktır...

Türk - Sovyet Dostluğu Devam Edecek

Tevfik Rüştü beyi bu yazıları için tebrik ettim:

- Sovyetler Birliği karşısında. Mustafa Kemal Paşa'nın ve müstakbel hür, medenî Türkiye'nin ne kadar değerli bir dost ve müttefik olduğunu ifade eden yazılarınızdan dolayı sizi tebrik ederim; bu yazılar bizim için de direktif mahiyetinde telkinlerdir, bundan sonra biz de, Mustafa Kemal Paşa'dan ve Türkiye'den Sovyetler Birliği'nin dost ve müttefiki olarak konuşabileceğiz.

Tevfik Rüştü bey:

- Bugün için, dedi, yüksek liderimizin bana verdikleri direktifler bu merkezdedir, ama ileride ne emredecekleri kimsece malûm değildir.

Şöyle cevap verdim:

- Her zaman onun projeleri vatan ve milletin selâmeti için en doğru olanlardır, benim samimî kanaatim budur. Başarılarına candan duacıyım.

Tevfik Rüştü bey bu sözlerden memnun kaldı ve güler yüzle bu memnunluğunu ifade etti. Bunun üzerine Mustafa Suphi'den söz açmağa lüzum görmedim.

(...)[1290]

11 Nisan 1921. Paris'de münteşir katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi, tarihçi ve politika yazarı Jacques Bainville'nin makalesini neşretti:

Yunanistan, umulması gerektiği gibi, açgözlü programını gerçekleştirmekten âciz kaldı. Konstantin felâketi çabuklaştırdı; Venizelos'un tasladığı büyüklük de zaten bir gün bu sonuca götürecekti (…).

İhtilâl ile Rusya, Avrupa'dan ve "hıristiyan topluluğu"ndan ayrıldı…. Kelimenin eski anlamı ile bu barbar Rusya karşısında Osmanlı İmparatorluğunu tekrar Avrupa topluluğuna almak gerekir. Bu İmparatorlukla barışmanın, ona yaşama imkânını geri vermekten, diğer bir yönden eşyanın tabiatına aykırı olan Moskova ile dostluk bahanesinin Türk milliyetçiliğinin elinden almaktan başka yolu yoktur. Bu ihtiyatlı ve akılcı politikaya engel nedir? Yunanistan. Ama Konstantinci Yunanistan'a hiç bir şey borçlu değiliz. Feleğin çarkının Venizelos'u geri getirmesini beklemeyelim: O, geçen seneki gibi sadakat bahşişi isteyecek, her şeye yeniden ve daha kötü şartlarla başlamak gerekecek. Küçük-Asya'da Yunan bozgununu izleyecek karşılığı önlemek için Müttefiklerin en kısa zamanda müdahalesi gereklidir. Tevfik'e [Okday] Sevres antlaşması kabul ettirildi, karşımıza Mustafa Kemal çıktı. Antlaşma hemen Mustafa Kemal'i kuvvetlendirecek şekilde değiştirilmezse tekrar Enver'le karşılaşılacaktır. Türklere haklı sınırlar içinde bir Türkiye vermek yerine onların İzmir'e girmesini, İstanbul'un güven vermeyen kalabalığında karışıklıklar çıkmasını mı beklemek iyidir? İngiltere'nin Yunanistan'ı tatmin etmesinin nedeni anlaşılıyor. Napoléon, "Mısır'a sahip olan Yunanistan'a, hiç değilse Peloponez'e sahip olmalıdır" diyordu. Ama, İngiltere hâlâ Mısır'a sahip mi?[1291]

15 Nisan 1921. *Münih'te bulunan Dr. Nazım Bey de Cavit Bey'e yazdığı mektupta, Anadolu'ya geçmek için Mustafa Kemal'e mektup yazdığını, cevap beklediğini bildirdi.*[1292] *Dr. Nazım, Nisan 1921'de*

[1290] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 76. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1291] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 261-262. İktibasdaki vurgu ve "[Okday]" ifadesi tarafımıza aiddir.

[1292] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 498.

Münih'ten Cavid Bey'e yazdığı mektupta, Talat Paşa'nın İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'na karşı olmadığını, lakin Mustafa Kemal'le işbirliği yapmak konusunda net ve kararlı olduğunu yazmaktadır:

> [Talat Paşa] dahili politikada muhalif vaziyet alıp Ali Bey'in tasavvur ettiği şekilde çalışmak cihetini düşünmüyordu. Sulh teessüs ettikten sonra Mustafa Kemal'in kendisine ve arkadaşlarına ihtiyaçtan vareste kalamayacağına ve er geç hükumeti kendi partisinin eline düşeceğine kani idi. Bu kanaatle idi ki Mustafa Kemal'e teşriki mesai [işbirliği] için mektup göndermişti.[1293]

Enver, TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad'a (Cebesoy) beyanatta bulunuyor:

> Berlin'de ve Moskova'da yapmış olduğumuz görüşmelerde Anadolu millî hareketine ve bağımsız Türk hükümetine yardım etme konusu konuşmalarımızın daima temelini teşkil etmişti. Önce hatırımıza insan ve silâh yardımı gelmişti. Azerbeycanlılardan kurulacak ve silâhlandırılacak piyade kuvvetleri ve Dağıstanlılardan kurulacak süvari kuvvetleriyle Anadolu'ya yardımı düşünmüştük. Bu önerimi kabul eder gibi göründüler. Fakat bir türlü gerçekleştirilemedi. Bundan sonra, dünyaya zorbalıkla hükmetmeye başlayan İngiliz emperyalizmi ortak düşman olarak kabul edildi. Bu emperyalizm, bir yandan Doğu'nun bekçisi olan Türkiye'yi yok etmek için saldırıya geçmişti, öte yandan Doğu milletlerini ve islâm memleketlerini esaret altında inletmeye devam etmek istiyordu. İngiliz emperyalizmi, yeni Rus rejiminin amansız düşmanı olarak saptanmıştı. Bu ortak düşmana karşı, temelli bir biçimde harekete geçmek fikrinden İslâm İhtilâlleri Cemiyetleri örgütü doğdu ve bunda anlaştık. Her türlü ciddî yardımın yapılacağı vaadi alındı ve sağlandı. İslâm İhtilâl Cemiyetleri'ne paralel olarak her Doğu ve müslüman milletinde bir de siyasal Halk Şûralar (Sovyet) Partisi kurmayı düşündüm. İhtilâl Cemiyetleri, İngiliz emperyalizmi ile mücadele ederken, Halk Şûralar Partisi de bulundukları yerde yönetimi halka kadar götürecek, hem İhtilâl Cemiyetleri'ni besleyecek ve hem de ihtilâl hareketleri yapacaktı.[1294]

16 Nisan 1921. Enverciler hudud harici ediliyorlar. *16 Nisan 1921'de Halil Paşa yurt dışına çıkarılmış, Naim Cevat tutuklanmış, Yenibahçeli Şükrü kontrol altına alınmıştır. Karabekir şöyle formüle eder: "şüpheli İttihatçılar'ın tümü Halil Paşa, Küçük Talat, Nail memleketten çıkarılmış"tır*.[1295]

19 Nisan 1921. Moskova'daki Enver, Trabzon'daki Halil'e (Kut) cevabî şifre gönderdi:

C: 8 Nisan 921

> Trabzon'da uğradığınız mu'âmelenin hiç bir hakk-ı kânûnîye müstenid görmedik. Anadolu'da bulunmanız düşmânın şüphelerini tevlîd edeceği hakkındaki mütâla'a da doğru değildir. Mes'ele daha ziyâde şahsî düşüncelere müstenid bulunmaktadır. Bu kabil düşüncelere mahal olmadığını defa'ât ile izâh etmiş idik. Bu def'ada Fu'âd Paşa ile görüşülerek mes'ele izâh edilmiştir. Fu'âd Paşa Ankara nezdinde îcâb eden teşebbüsâtta bulunacağı için hüsn-ü sûretle halledileceğini ümîd etmek isteriz. Şu hâlde Anadolu'dan çıkarılmanız fırkanın orada daha matlûb vechile çalışmamasını mûcib olacak bir hizbe teşekkül edecektir. Biz buna taraftar değiliz. Ma'mâfîh biz orada vaz'iyetinizi muhâkeme ederek ve rüfekanızla görüşerek, bu husûsta firkanın ve memleketinin menfa'atı nokta-i nazarından kabûlü ve sâlim bir karâr ittihâz etmelisiniz. Bu hususta bize peyderpey ma'lûmât veriniz. Mümkün ise, oradaki teşkîlâttan ve oranın ahvâline vâkıf ve Merkez-i Umûmî'de çalışabilecek bir iki arkadaşın i'zâmını diğer memleketlere de gönderilebilecek oradan buraya izâmını ricâ ederiz. Şimdilik bir mikdâr para yola çıkarılmıştır. Talat Paşa'nın şehâdeti üzerine arkadaşlar bizim fikrinize oldukça arada vâsi' nokta-i nazar ihtilâfâtı da kalmamıştır.
>
> 19-Nisan 921
> Ali[1296]

21 Nisan 1921. Berlin'deki İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Katib-i Umumisi Ziya, Moskova'daki Enver'e mektub gönderdi:

1293 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 211.
1294 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 506-507.
1295 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 312.
1296 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 187. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Muhterem Sevgili Paşam

Mektublarınızı aldım. Anadolu'da Fırkamızın mevcûd olduğunu ve Halil Paşa'nın Trabzon'da bulunduğunu da biliyorum. Şu kadar ki, bendenizin esâs teklifim Ankara'da Millet Meclisi'ndeki a'zâlar arasında bir firka-ı siyâsiye vücûde getirmek idi. Yoksa Anadolu'da bir cem'iyet teşkîl değil idi. Bu ise Bekir Sâmi Bey'in bizden ihtirâz etmesi üzerine tamâmiyle suya düşmüştür. Ya'ni bu bâbda kimseye harf-ı vâhid sar fedilmemiştir.

Vehib Paşa'nın birâderi Es'ad ve kayınbirâderi Kâmil Paşalara gelince, bunların doğrudan doğruya Halil Paşa'ya mürâca'at etmeleri tavsiye edilmiştir. Nasıl ki, eski Alman Karargâh-ı Umûmîsi'nde bulunan Zeki Paşa'nın teklifi dahi zât-ı sânîlerine gönderilmiştir. Binâ'en-aleyh bu bâbda tamâmiyle Merkez-i Umûmî'nin arzu ve tâ'lîmati dâ'iresinde hareket edilmiştir. Berlin merkezine gelen ta'lîmâtnâmeler okundu. Livâ-i İslâm bundan böyle meslek-i tahvîlîyesini ta'mîmâta tevkîf edecektir ve bu bâbda Merkez Merkez-i Umûmîye'ye yazacaktır.

Doktorlar el'ân hiçbir teşebbüste bulunmadılar. Şimdiki hâlde onların mürâca'atını intizâr ediyoruz. Bundan evvelki arîzamda söylediğim vechile a'zâlar arasından ma'âlesef tecânüs yok. Meselâ Halil Paşa ve Sâmi Bey bulundukları yerlerden bizim arzumuzdan tamâmiyle ayrı bir şekilde çalışmışlardır. Bunun semeresini hergün Temps gazetesi yazmaktadır.

Herhâlde bu bâbda zât-ı âlîlerine lâzımgelen ma'rûzâtta bulunmuş idim. Trabzon'daki ahvâl ise ma'lûm-ı âlînizdir. Topal İsmâ'il Hakkı Paşa'dan mektûb aldım. Lahey Ataşe militeri Nuri [*Conker*] Bey ile Berlin'de bulunan Meb'ûs Binbaşı Vâsıf Bey mübâlağada bulunup ve bizler aleyhine propaganda yapmak emri ile Berlin'e geliyorlarmış. İsmâ'il Hakkı Paşa bu bâbda tertîbât almamızı bana söyletmiş. Biz de kendisine bir mektub yazarak Anadolu'nun bu bâbda kendisine ricâda bulunduğunu ve bu arap saçı gibi işlerin birbirlerine dolaşması her husûsta müşkilâtı hâ'iz olduğundan bir telgraf çekerek Anadolu'da bu işlere başlaması îcâb edip etmediğini sormasını tavsiye ettim. Çünkü burada lâzımgelen yerlerden va'dler aldım. Şimendiferler idâresine vesâ'ir Hükûmet-i askeriyeye âid eşyaları bize teslîm edeceklerdir.

Eğer tabî'î Anadolu Hükümetinden bir varaka-i resmiye getirir isek kendisinden cevâb bekliyorum. Zât-ı âlîlerini bundan evvelki mektûblarım üzerine buraya teşrîf edip etmeyeceğinizi bilmiyor isem de geleceğinizi kavîyen zannediyorum. Herhâlde bu bâbda bir telgraf ile bendenize ma'lûmât vermek lütfunda bulunursanız minnetdârınız olurum. Herhâlde bundan evvelki mektublarım tefsîlât-ı lâzımeyi mümkün olduğu kadar hâvî olduğundan herhâlde cevâbınıza çâr-çeşm ile intizâr eder ve teveccühât-ı âlîlerinin bekâsını istirhâm ile takdîm-i ta'zimât eylerim Paşam.[1297]

21/22 Nisan 1921. *21/22 Nisan 1921 gecesi Moskova'da Stalin, Cebesoy'a Anadolu Ordusu'nun Boğazlar'a yürümesini ve Wrangel kuvvetlerinin de Istanbul'daki İngiliz ve Fransız askerlerini arkadan vurmasını önermiştir. Cebesoy'a göre, Enver Paşa da Trakya'da Wrangel ile birlikte İtilâf'a karşı bir eylem tasarlamıştır*.[1298]

22 Nisan 1921. Sovyet Rusya devlet başkanı Lenin, Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'e mektub gönderdi. Hem Enver'le hem Mustafa Kemal'le iyi ilişkiler kurulması gerektiğini bildirdi:

Enver Paşa'nın Merkezi Avrupa, Mısır, Cezayir, Fas ve başka ülkelerde otoritesi çok büyüktür. Yalnız bunların bahsi geçen ve başka ülkelerde kendi politikaların[ı] yürütebilmesi için paraya ihtiyaçları vardır. Ancak bu işleri yapabilmeleri için yıllık on beş bin lira gereklidir onlara ve bizce bu para çok büyük miktar değildir. Şunu asla unutmamak gerekiyor ki, onların çeşitli bölgelerde ilişkileri mevcuttur. Kemalistler de ise bu yoktur. Bu yüzden kendi çıkarlarımız için biz her iki tarafla ilişkilerimizi sürdürmemiz gereklidir. Aslında Enver Paşa'nın emperyalist olduğunu biliyoruz. Fakat Enver Paşa ve beraberindekilerin, Mustafa Kemal Paşa'ya göre bizim

[1297] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 189-190. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1298] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 773, dipnot *.

yürüttüğümüz politikayı daha iyi anlayan tiptendir. Bu yüzden emellerimizin gerçekleşmesi açısından ne pahasına olursa olsun onlarla aradaki ilişkileri sürdürmek lazım.[1299]

23 Nisan 1921. Enver'in mektubundan bir kısım: *ve tedricen yetiştirilecek gençler biz bıksak ta, ölsek de işe devam ederler. İşte bundan dolayı da tabii hafiyen olacak bu teşkilatın şahıslardan ziyade bir esasa raptı ve bu surette her mahalde kendi kendine işleyecek bir şekilde ihzarı taraftarıyım. İşte memleketimiz bu fikrime iyi bir misaldir. Biz orada olmamakla beraber yetişmiş genç arkadaşlar, başta yine o mevkie ihzar edilmiş [hazırlanmış] Mustafa Kemal Paşa olduğu halde harekatı idare ediyorlar ve ilerletiyorlar. Eminim ki Mustafa Kemal Paşa da bir suretle kaybedilse o iş herhalde devam eder.*[1300]

26 Nisan 1921. *İttihat ve Terakki'nin yurt dışındaki önderlerinden Doktor Nazım Bey, Cavit Bey'e Münih'ten yazdığı mektupta, eski İttihatçıların Anadolu'da bir program çerçevesinde çalışarak Mustafa Kemal'in kötü yönetiminin doğuracağı zararların önüne geçilmesi gerektiğini ileri sürdü. "Memleketi askeri partinin elinden kurtarmalıyız. Mustafa Suphi ve arkadaşları arasında acınacak kimse yok" dedi.*[1301]

Açıklamalı [ÖA7]: Esas kaynak: Hüseyin Cahit Yalçın, İttihadçı Liderlerin Gizli Mektupları, 2002, s. 119-123.

Münih'deki İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı (*İİCİ*) azası Ahmed Fuad, Moskova'daki *İİCİ* Reisi Enver'e mektub gönderdi:

Kahramân-ı İslâm Devletlü Enver Paşa

Bendeniz teşkîl buyurduğunuz Cem'iyete ancak zât-ı sâmilerine karşı beslediğim hürmet ve muhabbet dolayısıyla iltihâk eyledim. Acizleri 20 senedenberi İttihâd-ı İslâm uğrunda ve cemâ'at-i muvahhidînin istihlâsı için istikbâlini fedâ ederek çalışa geldi. Cem'iyet a'zâsı meyânında ancak sizleri tanıdım. Birâderimiz Ziyâ Bey'i hüsniyet sâhibi nâmuslu ve vatanına sâdık bir zât olduğuna kanâ'atim vardır. Cemal Azmi Bey ve Vehib Paşa mâzîleri hepimizce [?, *Burada bir kelime silik olduğundan okunamadı (Yamauchi notu).*] olduğuna binâ'en onların intihâbı ancak başkalarının bulunmamasından ileri geldi. İlyâs Bey'i sizler ancak Vehib Paşa vâsıtası ile bildiniz. Onun leyh ve aleyhe söylemek hakkım değildir. Cem'iyetin teşekkülü esnâsında merhûm Talat Paşa'nın vücûdu dolayısıyla Avrupa'da bulunan Türklerin miyânında iki grup vardı. Şimdiki hâlde bu inkisâma mahal kalmadı. Binâberin Cem'iyetin muvaffakiyeti ve pâyidâr kalması için bütün mevcûdunun en a'lâlarını Cem'iyete ilhâk etmek pek lüzûmlu olduğuna kani'im. Berlin'de Bahâ Şâkir ve Emniyet Umûru Müdür-i esbâkı Abdülaziz Midhat Beylerin ilm ü irfânı fazl ü hâmiyet pervârâneleri nâmûs ve haysiyetleri herkesçe müsellemdir. Binâ'en-aleyh Berlin merkezinin riyâsetine Bahâ Şâkir Bey'in ve mecmû'anın Türkçe kısmına Aziz Bey'in intihâb olunmaları Cem'iyet için bir kârad olunur. Zîrâ mâzîleri her şeyin üstündedir.

Roma merkezinde Vehib Paşa'nın yerine Câmi' Bey'in intihâbı her vechile Cem'iyetin işleri pek muvaffıktır ve müreccahtır. Tabi'î Cemal Azmi, İlyâs Beylerin ve Vehib Paşaların Cem'iyette a'zâ kalmaları bedîhîdir. Zîrâ sırrımıza muttali' oldukları gibi Cem'iyete fi'ilen iltihâk eylemişler. Fakat böyle mukaddes ve yüksek bir maksad için çalışmakta bulunan bir Cem'iyetin merkez a'zâları en pek zevâttan teşekkül etmesi şart olduktan başka Cem'iyet için büyük bir sermâye sayılır. Halbûki Vehib Paşa'nın hikâyelerini ve en büyük hırsız Berlin eski Ataşe Militeri [*Hasan*] Cemil [*Çambel*] Bey ile ortaklığını işittikçe utanıyor ve bir kaç paranın elde edebilmek için kaç bin ma'sûm müslümanın zarârlarına çalışmış olduğunu bilince, Cem'iyetin mukaddes gâyesi ile büyük bir tezâd görüyor, biz halâ bidâyetteyiz. Her türlü ıslâhat yapmağa muktediriz. Halbûki işler tevessü' ettikten sonra en ufacık bir hatâ veyâhûd menfa'ât-i şahsîye için ihânet yüzbinlerce kişinin hayâtına mâl olur. Ve Cem'iyetin bütün işlerini mahveder. Onun için bu mes'eleyi amîk ve dakîk müzâkereden sonra serîan halli elzemdir.

1299 *Rossiskii Gosudarstvenni Arhiv Sosyalno Politicheskoi İstorii* (RGASPİ), f 2, op 2, d 612, s. 5; Rem Kazandzhjan, *Bolçeviki i Mladoturki Novie Dokumenti o Rossisko – Turetskikh Otnoşeniakh (1920 – 1922)*, 1996; Aktaran: Aslan Turylbek, *Enver Paşa 1918-1922*, 2013, s. 154-155.

1300 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 316-317.

1301 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 510.

Sâniyen, Cem'iyetin programında gerek Merkez-i Umûmî'de ve gerek Avrupa pây-i tahtlarında bulunacak merâkizde birer memleket-i islâmiyeden iki a'zânın intîhâb sarâhaten mukarrer iken, gerek Merkez-i Umûmî'de ve gerek Berlin merkezinde Türk kardaşlarımızın adedi bu mâddenin hilâfında pek fazladır.

Kanûn vaz'ında nazar-ı dikkate alınan gâye bu sûretle hissedilmeden kayboluyor. Ve bir uhuvvet-i islâmiye te'sîs yerinde bir cemâ'atte tegâlüb hissi ve (clique) siyâseti vücûd buluyor. Ortada sâmîmî bir uhuvvet bulunmuyor. Berlin merkezinde gerek mecmû'a mes'elesinde gerekse bütün mukarrerât ve mesârifte cereyân etmiş ve etmekte olan ahvâl buna bâriz bir misâl oluyor. Bu hâlin temâdisiyle Cem'iyetin muvaffakiyeti muhâldir. Zât-ı devletleri re'îs olmak hasebiyle bütün mazarrâtı men' eylemeye muktedirsiniz. Evvelâ, mecmû'anın neşri mukarrer olduğu dakîkadan Devlethânenizde Fazîletlû Abdülaziz Çaviş Efendi tarafından tahrîr ve ısrârı mukarrerdi. Kendisi gerek Mısır ve bütün Arabistan, Hindistan ve âlem-i İslâmda ma'rûf olmak hasebiyle mecmû'a için bir nâm ve fazla te'sîr verir ve aynı zamânda matbû'âtla senelerdenberi meşgûl olmak dolayısıyle bu işlerde tecrübeydiler sayılır bu karâra rağmen ulûm-i islâmîyeden bî-haber ve âlem-i İslâm'da ma'rûf olmayan İlyâs Bey'e tevdî' olunmuştur. Ve netîcede bir mecmû'a yerine bir keşkül-i fukarâ neşredilmektedir. Fakat ehemmiyet yoktur. Mademki İlyâs Bey'in ismi mecmû'a başında tab' olunacaktır!!!

Berlin merkezi bir cemâ'attır. Mecmu'anın Arapça kısmını neşretmek karârlaştığı hâlde ikinci bir ictimâ'da İlyâs Bey'in teşvîkiyle ve Vehib Paşa'nın tensîbiyle bu karârdan vazgeçildi. Ve gerek Edip Şekib Arslân Bey'in ve gerek Şeyh Abdülaziz Çaviş'un yapılan münâsebetsizliğe karşı şiddetle protesto etmelerine îcâb eyledi. Ve buna rağmen İlyâs Bey'in arzusu olmuştur!! Mecmû'anın sebeb-i neşri hâtırımda kaldığına göre Avrupa matbû'âtını husûsî menâbi'den ve memâlik-i islâmiyenin evrâk-ı havâdisinden istihsâl edebileceğini ma'lûmâtı ve havâdisi evvel be-evvel vermekten ibrârettir. Hattâ ola ki, mecmû'a yerine bülten neşretmek musammemdi. Fakat bu karâr dahi unutulmuştur. Şâyed bülten yerine mecmû'a neşretmek lâzımsa (Near East) ya'ni Şark-ı Karîb mecmû'asına müşâbih iyi bir mecmûa neşredilsin. Âlem-i İslâmın ihtilâlcı yayılması ve iktidârını gösterebilmesi için bugünkü mecmû'a denilen şey en faydasız hem yakışmazdır. Elimizde kâtî para varsa bütün Avrupa ve Amerika için İngilizce ve Fransızca bir mecmû'a neşretmekle berâber Arapça, Türkçe Farsça ve Urduca birer mecmû'a isdârı âlem-i İslâm için elzemdir.

Fakat bence âlem-i İslâmdaki matbû'âttan makale göndermekle istifâde olunmakla berâber Avrupa için İngilizce bir mecmû'a kâfîdir. Her 15 günde bir def'a mükemmel bir sûretle neşrolunursa büyük hizmet yapar. Hayır, ona şimdilik imkân yoksa, âlem-İslâmda neşriyâttan ziyâde gizli teşkîlâta ehemmiyet vermek ve Avrupa'da bülten neşretmekle iktifâ eylemek en ma'kûl siyâsettir. İhtilâl cem'iyetlerinin işi neşriyâttan ziyâde fa'âliyet ve teşkîlâttır. Cem'iyetimizin maksadı nümâyiş yerine fa'aliyet olduğuna kâni' olmadığımdan bu mes'eleyi açtım. Bu mecmû'anın misâli programın muhâlefetinden neş'et edecek, sû-i-tefehhüm ve fenâ netîcelerin ufacık bir nümûnesidir. Binâberin Cem'iyete her millet-i islâmiyeden ne kadar a'zâ ithâli mümkünse yapılsın. Fakat her a'zâ merkez-i Umûmî veyâhûd memleket merkezine girmesi şart değildir.

Sâlisen, Cem'iyet-i mukaddesemizde ayrı gayrı olmaması ve müsâvâtsızlıktan biraz bulunmaması lâzım gelirken ma'a-te'essüf başka bir rûh gördüm. Meselâ birâderimiz Ziyâ Bey Park Otel'inde retîkası ile berâber müreffeh bir hayâtta bulunurken ve İlyâs Bey Berlin'e geldiği vakit ona ve âilesine lâzımgelen bütün masrafları Cem'iyet kasasından verir iken, zât-ı devletleri bendenizi Berlin'e gelmek ve Berlin ve Münih masrafları arasındaki farkı vermeye vaz' buyurmuşlar!!! Meselâ Ziyâ birâderimiz mesken için beher ay üç bin mark bütün mesârifinden başka kabûl eden Cem'iyet Şeyh Abdülaziz Çaviş'a ayda hepsi olarak iki bin mark veriyor!!! Ziyâ Bey'in harcırâh misâllerini işittim. Fakat harcırâh lâ-yüfna bir kenz olmadığını hepimiz biliyoruz. Binâ'en-aleyh her te'vîle rağmen mes'ele açık. Bir müsâvâtsızlık mevcûddur. Paşa hazretleri bil'-cümle? Mısır'da Şeyh Çaviş'un bütün arkadaşları elyevm kimi nezâret vekîli, kimi müsteşâr ve âcizlerin arkadaşları hepsi pek zengin ve mürüffeh bir hâlde bulunuyorlar.

Halbûki İttihâd-i İslâm yüzünden ikimiz müflis bir hâldeyiz. Mısır'daki emlâkinizi [*emlakimizi? (ÖFA notu)*] satmamış olsaydık, ne Cem'iyetten ne başka bir kimseden 5 para almağa tenezzül etmezdik. Fakat ma'at-te'essüf başkaları gibi istikbâl-i şahsîmizi te'mîn etmeden siyâsete atıldık. Ve borçla yaşamak vaz'iyet-i elimesinden bulunmaktayız. Şeyh Çaviş Efendi'nin kesirül-nüfûs olan âilesi kayınpederi başında ağır bir yük olarak bulunuyor. Vâlideynim ve küçük birâder ve hemşirelerin ma'işetsiz olarak bıraktığımdan dolayı el-Hizbü'l Vatanî Kâtib-i Umûmîsi olan eski arkadaşım onlara beher ay onlara borç olarak, harbin bidâyetinden beri ve benim hesâbıma vermektedir. Irak'taki İngiliz teşvikâtı aleyhinde propaganda yapmak için birâderimi

âilesinden refîkasından me'mûriyetinden alıp Hükûmet-i Osmaniye talebi üzerine Bağdat'a sevkeyledim. Elyevm Münih'te benimle bulunmaktadır. Zîrâ bu sıra avdet etmek için bin def'a teşebbüs eylediği hâlde me'zûniyet alamıyor. Bunun i'âşe etmek avdet edinceye kadar bana muhtemeldir. Benimle beraber Mısır mülteci zâbıtânından iki kişi bulunuyorlar. Bunları dahi devlet ve İslâmiyet uğrunda her şeyi fedâ etmiş olduklarına binâ'en Avrupa'da kaldıkça i'âşe ve yardım etmek dünyâ ve milliyete elzem bir vazîfedir.

Binâberin evlâ olan Rıza ve İlyâs Bey'den en fazla yardıma müstahak olan bendeniz iken, şimdiye kadar Ziyâ Bey'in bir ayda mesken için vermekte olduğu para ya'ni 4.000 marktan başka bir şey aldığım yok iken, Cemal Azmi ve İlyâs Beylerden münâsebetsiz emirler telâkkî etmekteyim. Onlar zannediyorlar ki, yâ insânın haysiyeti almakta olduğu ma'âşa göre veyâhûd bendenizi ahmak addetmektedirler. Para âşıkı olsaydım, Mısır'da kalırdım. Veyâhûd Abbâs Hilmi Paşa Berlin'den avdet ederken istasyon'da istikbâl etmekle 10.000 Osmanlı lirası alabilirdim. Ve merhûm Talat Paşa'nın teklîfi vechile Kara Kemal Bey ile ortak olmakla zengin olurdum. Fakat el-hamdü-lillâh her ikisini kabûl etmedim. Ve hırsızlık eylemedim. Ama parasızlıkla hakârete ma'rûz kalmak veyâhûd sefalette yaşamak iktizâ' edemez. Kendi sâ'îm ile te'mîn-i ma'işet ettiğim dakîkadan i'tibâren Cem'iyetten para almak yerinde para verirdim. Lâkin şâyed Cem'iyete a'zâ isem müsâvât ve insâf talebinde ısrâr etmekte haklıyım. Maksad şahsî bir iş değildir. Umûmî bir kâ'îde takdîr eylemekdir. Trabulus'a, Anadolu'ya veyâhûd Mısır'a bile avdet etmeğe çalışmaklığımın en mühim sebebi hem borç yükünden ve hem de Cem'iyyetten para almaktan kurtulmaktır. Cem'iyetin muvaffakiyeti için Devletlü Re'îs Paşa hazretlerinin adâlet ve müsâvâta rü'yet buyurmalarını istirhâm eylerim.

Râbi'an, fikrimce Cem'iyet en mühim vazîfesi İslâm memâliki re'sindeki her türlü ihtilâfât-ı izâle gizli teşkîlâtlarını tevhîd ve her memlekette amelî olarak, kabil'ül-icrâ her türlü teşebbüsâtı icrâ eylemekten 'ibârettir. Neşriyât ikinci değil, üçüncü mevki'de kalır. Halbûki şimdi neşriyâta her işten fazla ehemmiyet verilmektedir. Roma merkezi Cem'iyetimize iltihâk etmeden evvel Trablusgarb mes'elesinde ve şimdi Arnavutluk'ta amelî mühim bir rol oynamaktadır. Anadolu'ya bir çok eşyâ ve malzeme sevketmiştir. Hindîlerden para alıp mücâhidîn-i İslâma en lüzûmlu şeyler gönderiyor. Fakat biz İsviçre'de, Paris'te ve Londra'da bulunan cem'iyet-i İslâmiye ile fi'ilî bir irtibât resmî bir tevhîd-i harekât bile etmedik. Halbûki memâlik-i İslâmiye esâret-i ecnebiye altında kaldıkça en eslem vâsıta-yı irtibâtları Avrupa'da bulunmalıdır. Şark'ta mücâvir memleketler arasında gizli teşkîlât vâsıtası ile muhâberât te'mîni ikinci hatve olur. Her memleketin evlâdı vâsıtası ile muhâberâtın icrâsı daha ma'kûl ve daha amelî bir iştir. Binâberin cihânda bulunan heyeç-ı efkâr ve müşkilât-ı siyâsiyeden istifâde edebilmek ve âlem-i İslâmi ihtilâlci cereyâna atmak için bu teşkîlâta derhâl ehemmiyet vermek elzemdir.

Yapılacak teşkîlât Kızıllardan görülecek yardıma göre tevsî' veyâ tahdîd olunur. İlk iki üç sene zarfında böyle bir mastardan mu'âvenet görülmezse meydân-ı fa'âliyet pek mahdûd kalır. Ve belki Program-ı Cem'iyet eski cem'iyetlerde olduğu gibi mücerret bir fikir bir ümîd hâlinde kalır. İngiltere ve Rusya arasında akdolunan ticâret mukâvelesi mûcibince, Rusya Asya'da İngiliz 'aleyhinde tahrîkât yapmıyacağına dâ'ir va'd-i resmî veriyor. Şâyed bu va'd bi'l-fi'il tatbîk olunacak olursa Cem'iyetin fa'âliyeti hemen Asya'da atâlete mahkûmdur. Fakat Afrika'da bâ-husûs Mısır ve Sudan'da İngiliz aleyhinde iş yapmak bu ta'ahhüd hâricinde kaldığına binâ'en bî-teşebbüs yapılması mümkündür. Bu va'd tatbik edilecek olunursa, (Ve bu noktanın bilinmesi bizim için pek esâslı ve elzem bir şeydir), tabi'î Asya'da dahi bir çok işler yapılır. Fakat en müşkil nokta budur ki, Rusya Hükûmeti Anadolu Hükûmeti ile doğrudan doğruya iş yapmakta olduğuna nazaran Cem'iyetimizden Anadolu'da ve belki Irak'ta istifâde etmeğe düşünmeyiz. Binâ'en-aleyh Türkiye şu'besi ancak İstanbul muhîti içinde mahsûr kalır. Belki istikbâlde Trakya'da tevsî'-i harekât eder. Afganistan ile Rusya bir taraftan ve Ankara Hükûmeti bir taraftan resmî irtibât ve ittifâklar hâsıl olduktan sonra oralarda Cem'iyetimiz vâsıtası ile iş görmek Moskova Hükûmeti fikrinden belki geçmez. Fakat tabi'î oralarda teşkî- lâtın îcâdı Cem'iyetimizin istikbâli ve siyâseti için elzemdir. Lâkin ihtiyâtlı davranmak zarûrîdir. Bâ-husûs oradaki teşkîlât vâsıtası ile Hindistan havâli şimâlî garbisinde mutavvattın olan kabâ'il arasındaki teşkîlâtın icâdı pek nâzik ve mühim bir iştir. İhtimâl ki, Rusya ticâret mukâvelenâmesinin şerâ'itini muhtâc olduğu bütün eşyânın istihsâline ya'ni üç seneye kadar rü'yet eder. Fakat ondan sonra en mühim mücâdeleyi İngiltere'ye karşı başlar. Fakat muvâfakat ederse, zâhiren uzak kalsın. Fakat şimdi de işe başlamaklığımıza müsâ'ade etsin. Acemistan'daki vaz'iyet Afganistan'ın hâletine şibih olmakla berâber daha müşkildir. Zîrâ orada kuvvetli bir hükûmet yoktur. Halkın ahvâl ve ahlâki pek müterediî ve ihtilâf-ı mensûb bulunmaktadır. El-hâsıl Asya'da yegâne açık olarak yapılacak iş Irak, Suriye, Filistin ve Yemen'dedir. Fakat bunları Mustafa Kemal Paşa'nın elinden alınmasını te'mîn etmek

şarttır. Bütün Asya kıtası istisnâ' edilirse Cem'iyetin fa'aliyeti Afrika'da mahsûr kalacaktır. Hattâ bu Cem'iyet hemen hemen Afrika müslümanlarının ihtilâl cem'iyeti sayılabilir. Fakat Afrika için bir şey te'mîn edilip edilmediğini bilmiyorum. Tabi'î zât-ı fehâmetleri bunu bilirsiniz. Cem'iyetin raporların dan bî-haber olduğuma binâ'en bu mes'ele hakkında mümkünse bazı ma'lûmâtın bana i'tâ olunmasını müsâ'ade buyurmanızı istirhâm eylerim.

Şâyed Kızıllardan yardım bulursak, şimdi Fas'ta bulunan ihtilâli yardım etmek, Tunus ve Cezayir'deki adem-i me'mûniyeti tazyîd ve harekât-ı milliyeyi şiddetle tahrîk eylemek İspanya ve Trablus tarîkiyle pek kolay bir şeydir. Mısır ve Trablus'ta İngiltere ve İtalya aleyhinde müthiş darbeler indirmek mümkinâttandır. Mısır tarîkiyle Hindistan'a ve Cezîretü'l-Arab (Arabistan)'a silâh ve mâlzeme tahrîb eylemek sehîldir. Fakat bütün bunlara kâfî mikdâr para elzemdir. Şâyed Kızıllar bunu yapmak nîyetinde değillerse onlarla tevhîd-i mesâ'îden çok hayır görmüyorum. Tabi'î onlara dost kalmak müvâfık fakat onlara bel bağlamak ve bütün plânlarımızı onların mu'âvenetlerine mu'allâk kılmak nâ-be-mahal sayılır fikrindeyim. Zât-ı sâmiler bütün bu işler hakkında müzâkerâtta bulunmuş olduğunuza nazaran bize katî ve sârih bir fikir üryân bir hakîkat beyân buyurabilirsiniz. Herkes bunu bilmek arzu etmektedir. Zîrâ ona göre hatt-ı hareketini ta'yîn edebilir.

Hâmisen, bendenizi Kızılları pây-ı tahtına da'vet buyuruyorsunuz. Evvelden âcizleri kat'-i va'd verdiğime nazaran her vakit emrinize âmâdeyim. Fakat evvelâ gelen da'vet Şeyh Efendi ve Emîr Şekib Bey ile ve bendeniz için idi. Birincisi hasta ve bu seyâhati yapmağa muktedir olmayacaktır. İkincisi nükûl etmiştir. Bir yol arkadaş olursa bu seyâhati yapmağa müheyyâ'im. Geçenlerde Ziyâ Bey birâderimizden su'âl eyledim ki, bu ticâret mukâvelenâmesinden sonra bir iş olması muhakkak ise, insân bu seyâhati yapar. Ve gâyenin tahkîki için bu fedâkârlığı kabûl eyler. Fakat iş yoksa bu seyâhat nâ-be-mahal olur. Fakat şimdiye kadar bir cevâb vermiş ve zât-ı sâmilerinden bu mes'ele hakkında bir kelime yoktur.

Rusya'ya gitmekte İtalya'nın seyâhatinden fazla bir tehlike olsa bile umûrumda değildir. Çin'e, Hindistan'a ve Afganistan'a gitmeğe hazırım. Fakat bir netîceden emîn olunca Rusya'nın seyâhatinde tahammül-fersâ bir şey olsa bile, yapmasından korkmam. Fakat onun bir kaç mahsûru vardır. Bunları izâle etmedikçe ona gelmem. Birincisi zât-ı fâhîmâneleriyle Königsberg kasabasında bulunduğumuz esnâsında refîka-i muhteremenize İstanbul'dan para gelmezse bile, elindeki mücevherât bir milyon marktan fazla ettiğine nazaran kemâl-i râhatla onu bırakıp seyâhat edebilirim, söylediniz. Yani bunların hayâtını taht-ı te'mîne almadıkça o seyâhâte çıkmamıştınız. Benim boynumdaki âilemin ma'işetini bir sene değilse, hiç olmazsa altı ay te'mîn etmedikçe, bu seyâhate çıkmak adi bir cürmîyet olur. Bu güne bir arkadaşım onlara borç verebiliyorsa, yarın oraya gitmekliğim şayi' olursa, cesâret edip veremez. Ve onlar açlıktan idâma mahkûm olurlar. Kezâlik Almanya'da bulunan birâderim aynı vaz'iyette bulunması muhakkaktır. Binâberin bu mes'ele her şeyden evvel halledilmesi elzemdir.

Sâniyen, oraya giden belki Almanya'da kalmaktan mahrûm kalır. Binâberîn serseri olmadan insânın elinde onu altı ay zarfında i'âşe edecek para bir bankada tevdî'i şarttır. Sâlisen, oraya giden Anadolu'ya, Trablus'a veyâhûd diğer bir memleket-i İslâmiye'ye girmekten men' olunacağı gibi bugünlerde Mısır'da i'lân-ı mukarrer olan avf-ı umûmîden mahrûm kalır. Avrupa'da te'mîn-i ma'işet etmek kazanmak tarîkiyle gayr-ı mümkün olduğuna ve Mısır veyâhûd Türkiye'de vazîfe-i millîye ve dînîyemi ma'a-ziyâdetin ifâ etmekle beraber kendi sa'yimle müreffeh bir hayât eylemeye muktedir bulunduğuma binâ'en bu Rusya'nın seyâhatin yaptığım takdîrde, Avrupa'da hiç olmazsa bir sene beni idâre edecek para Cem'iyet tarafından şimdiden bana te'mîn edilmelidir. Bu şerâ'iti kabûl eylediği takdîrde bu seyâhati yapmağa derhâl başlarım. Hayır mes'ele gayr-ı mu'ayyen bir netîce boş bol bol va'dler ve hayâlî bir gâyeye kaldıkça ona yaklaşmam. Ve eskisi gibi hissiyâta mağlûb olarak ahmaklar gibi hareket etmeyeceğim. Hayâtıma ehemmiyet verdiğim yoktur. Fakat Avrupa'da açlıktan ölmek veyâhûd sefâlette kalmak hevesinde değilim. Kendi şahsiyetime fazla refâhîye veyâhûd i'zâz te'mîn etmek hevesinde değilim. Fakat mazar kapısında bulunan valîdeynimi sefâlete kahr ve üzünle idâm etmeye tahammül edemem. Gayr-ı kabil tatbîk şartlar koyduğum yoktur.

Bi'l-akis en âdî ve bâsit taleblerde bulunuyorum. Rusya gibi mazhariyet-i siyâsiye ile muhât olmayan herhangi memlekete herhangi bir iş için gönderiveriniz. Bilâ-şart ü kayd giderim. Fakat tabi'î Cemal Azmi Bey'in veyâhûd İlyâs Bey'in hezeyâni vechile ne ben ne benimle bulunanlardan kurye olacak bir kimse bulunur. İşte Paşa hazretleri zât-ı sâmilerine Cem'iyet-i mukaddesât hakkında kemâl-i ihtirâmla takdîm etmek istediğim ma'rûzâtım bunlardan ibarettir. Mazharı kabûl oldukları takdîrde pek bahtiyâr olurum. Taraf-ı âlîlerinden

çahâr çeşm ile cevâb beklemekteyim. Ve zât-ı fahîmânelerine arz-ı ihtirâm ve muvaffakiyetinize tertîl-i da'vet eylemekle hatm-i kelâm eylerim efendim bendeniz.[1302]

27 Nisan 1921. 1920 senesi İngiliz yıllık raporundan: [..] *Milli Mücadele, genellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yeniden dirilişi olarak gösterilse de bunun tümüyle gerçeği yansıttığından söz edilemez. Zira Cemiyet'ten artakalanların Milli Mücadele hareketi tarafından asimile edildiklerine hiç kuşku yoktur, fakat Ankara'daki lider kadro her zaman kendini Cemiyet'ten uzak tutma taraftarıydı. Bunun nedeni, hem cemiyetin itibar kaybetmiş olması ve onu diriltmek amacıyla sarf edilecek açık bir çabanın, mücadeleye milli kimliği nedeniyle destek veren kitlenin yabancılaşmasına sebep olabileceği endişesi, hem de, Cemiyet'in eski liderlerine duyulan kıskançlık ve güvensizlikti*. [..][1303]

29 Nisan 1921. Kâbil Aynü'l-Herat'daki Ahmed Cemal, Moskova'daki Enver'e mektub gönderdi:

Kardaşım Enver

Biri mufassal ve re'sen ve diğeri muhtasar ve Bedri'nin mektûbu içinde bulunan iki mektubunuzu aldım. Çoktan beri senden bir haber alamamış olduğum için çok ziyâde merâk ve endişe içinde bulunuyordum. Fakat daha evvel iki üç telgrafını aldığım için sâlimen Moskova'ya avdet ettiğinizi biliyor ve onunla mütesellî bulunuyordum. Telgrafla verdiğiniz havâdisler pek ziyâde işe yarıyor. Bu kabil iş'ârata devâm etmenizi çok ziyâde ricâ ederim.

İslâm İhtilâl Cem'iyetleri İttihâdı hakkında sizin ve Bedri'nin verdiğiniz tafsilât bütün endîşelerimi izâle etti. Teşkîlâtı bütün rûhumla alkışlarım. Beni Merkez-i Umûmî azâlığına intihâb ettiğinizi Bedri yazıyor. Neden bunu siz bana yazmadınız? İsterim ki resmen bana tebliğât yapsınız. Şimdi ben mâdem ki usûlen Merkez-i Umûmî azâsından bulunuyorum. Der-akab kendimize sermâye tedârikine başladım. Ve üç gün evvel beni sayfiyeye götürmek lütuf ve inâyetinde bulunmuş olan Emîr hazretlerine arz ettim. Cem'iyetin riyâset-i hamîyesi mevki'-i şerefdârını hâ'iz olmaları hasebiyle Cem'iyete sermâye tedârik etmek mecbûriyetinde olduklarını arzettim. Der-akab 100 bin rupye ihsân buyurdular ki, takrîben 400 İngiliz lirası kadar bir para tutar. Bu parayı karîben Moskova Afgan Sefâreti vâsıtasıyla size teslîm edecektir. Bi't-tabi' paranın mevridi hakkında gayet sıkı bir mehremiyete i'tinâ olunmalıdır. Zîrâ bir hükümdâr-ı zîşânın bir ihtilâl cem'iyetine açıktan açığa para verdiğini, hattâ en sâmimî dostlarımızca bile ma'lum olmaması şarttır. Fakat siz Zât-ı hazret-i Pâdişâhîye sûret-i husûsîyede bir arîza-i teşekkürîye takdîm etmelisiniz. Arîzanızı bana gönderirseniz ben kendilerine takdîm ederim.

Buradaki vaz'iyetimi Hindistan'la olan münâsebâtıma, memlekete âid dâhilî ve hâricî mesâ'î programlarına âid efkâr ve mütâla'âtımı Bedri'ye yazdığım mufassal mektûbtan anlarsınız. Binâ'en-aleyh burada tekrâr etmeye bî-lüzûm addetmiyorum. Yeni fırkanın programına kemâl-i telâşî ile muntazırım. Eğer programa tamâmiyle iştirâk edersem bi't-tabi' firkanın a'zâsı meyânında telakkî edilmekliğimi fırka mü'essislerinden ricâ edeceğim.

Emîr hazretleri Almanya'dan tedârik olunabilecek esliha ve cebehâne ve malzeme-i sâire için şimdilik 400 bin İngiliz altını tahsîs buyurdular. Bu bâbdaki arzularımızı Bedri' ye yazdığım mektûbda mufassalan bildirdim. Bu bâbda tarafınızdan sarfolunacak mesâ'înın müstevcib-i memnûniyet-i azîme olacağını size yazmaklığımı Emîr hazretleri îrâde buyurdular. Eğer bu işi benim tasavvur ettiğim gibi ve kemâl-i sühûletle te'mîn ederseniz, hakîkatan pek büyük bir fâide te'mîn etmiş olacaksınız. O zamân Ruslara da, düşmanlara da göstermiş olacağız ki, Afganistan ancak ve ancak yalnız onların sâyesinde tedârik-i vesâ'it etmez. Kendisi muhtâc olduğu vesâ'iti bi'z-zât kendi menâbi'iyle tedârike de muktedirdir.

Sâ'i Beyin şehâdet-i âhiresi artık ondan bahsetmeyi nâ-münâsib bir hâle koymuştur. Cenâb-ı Hak rahmet etsin.

Fakat biz onun etrafında toplanmış olan ve bütün teşebbüsâtımızın zîr ü zeber olmasını bence müsebbibi yegâne olan (clique)den Doktor Nâzım, Bahâ Şâkirler, Rüsûhîler, gayri-hum tamâmiyle uzak durmalıyız.

[1302] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 190-195. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1303] Ali Satan. (2010). (Der.). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)* (B. Özsöz & S. Demirci, çev.) (2. baskı) içinde (s. 65-66). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

> Bunlardan hayır beklemek cidden abestir. Son verdiğiniz karârdan dolayı pek müteşekkir oldum. Allâhaşkına karârımızda sebât edelim.
>
> Şimdilik yazacak başka birşey yok. Bütün işleri teferru'ât-ı kâmilesi ile Bedri'nin mektubundan anlarsınız. Arzunuz vechile size bir çok Afgan gazetesi leffen gönderdim. Afganistan Hâricîye Nezâretinin mümessili olup da sefârete gazete göndermemekte olduğuna ta'accüb ediyorum.
>
> Moskova'da arkadaşlardan kimler olduğunu bilmiyorum ki, kendilerinin isimlerini zikrederek selâm yazayım.[1304]

Nisan 1921. *Milli hareketin kontrolünü güvence altına almak için İttihatçılar tarafından yapılan bir deneme, mahalli bir krizle sonuçlanmıştır. Müttefik diplomatlar tarafından iddia edilen ise, bunun başarısız bir hükümet darbesinden başka bir şey olmadığıydı. Bu faaliyetlere karşı Mustafa Kemal, hızlı bir hücuma geçmiştir. Nisan 1921 ortalarında, Anadolu'da Enver yanlısı birçok önemli üye sindirilmiştir. Bu üyeler arasında, Küçük Talat Bey yakalandıktan sonra memleket dışına sürülmüş, Nuri Paşa Erzurum'da hapsedilmiş, Naim Cevad Bey ise İnebolu'da yakalanmıştır*.[1305]

1 Mayıs 1921. Berlin'deki Kâmil, Moskova'daki ağabeyi Enver'e mektub gönderdi: [..] *Doktor Nâzım Bey Münih'te bulunuyor ve aleyhimize var kuvvetiyle çalışmakta olduğunu haber alıyoruz. En ziyâde Ziyâ Bey'e ve bana hücûm ediyormuş. Ziyâ Bey ile ben kasa başında oturyormuşuz. Avuç avuç harcayıp eğlenmek imişiz. Bi'l-hâssa orada bulunan Fu'âd Bey'i bizden ayırmağa çalışıyor. Merkez-i Umûmî'nin Moskova'ya da resmen yazıldığı vechile emrini nâzikâne bir mektub ile kendisini koltuklayarak Fu'âd Bey'e bildirmiştik. 4 haftadır, el'ân bir cevâb vermemiştir. Ancak dün Ziyâ Bey'e yazmış. Ve İlyâs ve Azmi Beylerin terbiyesizce yazdıkları mektûba fenâ hâlde kızdığı, kendisine verilen 400 mark için esîr mu'âmelesi göremeyeceğini sert bir lîsânla anlatmış. Şekib Arslân Bey de dâhil olduğu hâlde dünkü ictimâ'ada mektûb müsveddesi okundu. Şekib Arslân Bey dahi mektûbu pek nâzikâne yazılmış olduğunu söyledi. Fu'âd Bey mektubu vesîle ittihâz ederek harekâtında serbest kalmak istiyor. Doktor Nâzım Bey'in bunda dâhil olması gerektir. Sonra da son Merkez-i Umûmînin karârı üzerine arkadaşların ma'âşları bizim kasaya büyük bir delîl açacağını te'essüfle görüyoruz*. [..][1306]

5 Mayıs 1921. TBMM Hükümeti Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir, TBMM Hükümeti Genelkurmay Başkanı Fevzi'ye (Çakmak) telgraf gönderdi. Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in bildirdiğine göre Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiserliği Müsteşarı Ermeni Karahan, *Enver'in Anadolu'ya gelmesiyle bir "hercümerç (altüstlük) zuhuruna" çalışıyor*. Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, TBMM'nin Britanya'yla andlaşması ihtimaline karşılık *Enver'in bir devrim yapması için yardım ediyor*.[1307]

Enver Paşa Anadolu'ya gelmeye hazırlanmaktadır. 5 Mayıs'ta Moskova'da hastırdığı bir programı Anadolu'ya göndermeye başlamıştır ve Mustafa Kemal Sovyetler'in Enver'i kendisine karşı kullanmak istemesinden kuşkulanmaktadır.[1308]

Kâzım Karabekir'in 5 Mayıs 1921 tarihli yazısı: *Enver Paşa, Bedri Bey, Naim Cevat Bey Moskova'da: "Halk Şuralar Programı" diyerek komünizm esası üzerine bir program bastırarak Anadolu'ya göndermeye başladılar. Seyfi* [Düzgören] *Bey bu programları Moskova'da bastırılırken görmüş*.[1309]

1304 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 197-198. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1305 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 54.

1306 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 198-199. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1307 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 335.

1308 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 323.

1309 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 312, dipnot 29.

Karabekir Paşa, Mayıs 1921'de "Ermeni ve Gürcüleri perde ederek" girişileceğini sandığı bir Rus saldırısına karşı, Hacı Halil Dağı - Üçler Tepesi - Kars Tabyaları - Çalkavur hattında savunma düzeni hazırlar. Mayıs başlarında Sarıkamış'tan Mustafa Kemal'e şöyle yazar:

"Tamamiyle bolşevizm ve komünizm ilkelerini içine alan seksenbeş maddelik programın adına Halk Şûralar Partisi denilerek Anadolu'ya gönderilmeye başlanmıştır...

Bolşevikler ve özellikle Karahan, Türkiye'nin yeni ilkelerinin de komutanı diyerek Enver'i oynatıyor. Enver, kişiliğini yükseltenlere karşı çok zayıftır. Ve çabuk aldanır. Bolşevikler, Mustafa Suphi ve benzerleriyle yapamadığı Anadolu Kızıl Devrimi'ni, Enver Paşa ve arkadaşlarıyla yaptırmaya çalışacaklar ve hemen sonra doğaldır ki, egemenliği kendi ellerine alarak, devrim yapanları da yok edeceklerdir".[1310]

6/7 Mayıs 1921. Trabzon'daki Küçük Talat (Muşkara), Moskova'daki Enver'e mektub gönderdi:

Moskova'da Muhterem Ali Bey Kardeşimize

Çok azîz kardeşimiz

Halil Paşa'nın kuryesi Muhittin Bey'le gönderilen mektûba bir lâhikadır. Son zamânlarda hâricteki arkadaşlar arasında esâslı bir ihtilâf bulunduğuna dâ'ir buraya vârid olan haberler ve bu meyânda Hacı Sâmi Bey'in mektûbu mündericâtı yakın muhîtimizde birtakım tereddüdler tevlîd etti. Bunun şüyû'na meydân vermemek için ihtiyâcımıza rağmen vazi'yetimizi bir derece müşkilleştirdi. Bu sebeble hepimiz, akdettiği bir ictimâ'da her türlü ahvâli arîz amîk düşünerek, leffen takdîm kılınan mukarrerâtı ittihâza mecbur oldu. Memleketin arzettiği manzara ve zamânın kaydeylemekte olduğu nezâket i'tibâriyle hâriçte ihtilâfâta meydân vermemek ve müteferrik nokta-i nazarlar ta'kib etmek bi't-tabi' muvâfık değildir.

Hepimiz Almanya'da bulunan şâyân-ı i'timâd arkadaşlarımızdan ba'zılarını ve bu meyânda size pürüzsüz kardeşlik ve meslektaşlık hâliyle râbıtadâr olduklarına tamâmen kâ'il bulunduğumuz Dr. Nâzım ve Bahâ'eddin Şâkir ve Hacı Sâmi Beylerin size mülâkî olmalarını şiddetle arzu etmektedir. Ma'hazâ katî sûrette Moskova'da kalacağınız bizce henüz o kadar ma'lûm değildir. Gerçi Halil Paşa bu bâbda az çok bizi tenvîr etmiş ise de, bir kere de doğrudan doğruya sizden bir haber almak isteriz. Moskova'dan gelenlerin beyânâtına nazaran orada bulunmanız bi'l-hâssa hayâtınızın tehlikeden masûniyeti i'tibâriyle Almanya'da bulunmasından daha emîn olduğu fikrini hâsıl etmiş ise de, fakat nezdinizde burada arkadaşlarca tanınmış ve aynı zamânda memleket halkınca hakîkî sûrette meslek sâhibi bulunduklarına inanılmış zevâtın bulunmaması te'ellümü mûcib olmuştur.

Size çok sıkı ve lâyezâl bir mehabbetle bağlı olan ve sizinle çalışmağa kârar veren hepimizin bu tarzdaki tahassüsâtına başka bir ma'nâ atfedilmemesi aslî âmâlimizdir. Hacı Sâmi Bey'in gönderdiği mektûbda Almanya'ya avdetiniz için size iki mektûb yollandığını ve Roma'daki mülâkâtında Bekir Sâmi Bey'in kendisi gibi orada ikâmetinizi tehlikeli bir vaz'iyet olarak telâkkî ettiğini yazıyor. Ve bu zâtın bizlere karşı sâmimî bulunduğunu da ayrıca zikrediyor. Şurası cidden şâyân-ı dikkattir ki her gelen bir türlü söylüyor. Bu derece yekdiğerine muhâlif bazı nokta-i nazarların ileri sürülmesi ba'zan bizi bihakkın şaşırtmaktadır. Artık bu hâlin böyle devâmı doğru olamaz.

Hacı Sâmi Bey burada iken size izâfetle mevzû'i bahs edilen mu'ayyen bir fikir üzerine alınan ba'zı tedbirlerden dolayı işte burada birleşerek müşterek yapıldı. Lüzûmsuz sûrette bir takım şüpheler tevlîd edilmiş oldu.

Ba'demâ bi'l-hâssa imzânızı hâvî ve Merkez-i Umûmînin karârı şeklinde mektûb almadıkça gelişi güzel getirilen haberlere o derece kıymet verilmemesi hepimizin karâr-ı kat'îsi îcâbındandır.

Paraya çok ihtiyâc vardır. Münâsib mikdâr gönderilmesini ricâ ederiz. Taleb edilen iki emîn ve mükemmel arkadaşı oraya yolluyoruz. Mektûbu ve melfûf mukarrerâtın sûretleri Berlin'de Dr. Nâzım, Bahâ Şâkir, Hacı Sâmi Beylere gönderilmiştir. Hürmet ve muhabbetlerimi takdîm ederiz. Muhterem büyük kardeşimiz.

[1310] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 535-536.

Mehmed Tal'at[1311]

7 Mayıs 1921. TBMM Hükümeti Bakü mümessili İTC'li Memduh Şevket (Esendal), Ahmed Cemal'e mektub gönderdi. *Anadolu ahvalini, Bolşevik cereyanını* anlattıktan sonra:

> Diğer taraftan, Anadolu'da bir takım zevat Bolşevizme karşı büyük bir meyalan ve teveccüh gösteriyorlardı. Bunların içinde muhtelif telakkide bulunanlar vardı.
>
> Bazıları Mustafa Kemal Paşa'ya mütemayil [eğilimli] görünüp meylediyor ve kıraldan ziyade kıral taraftarı oluyor. Bir takım zenginlerin malı fukaraya verilecek! cazibesine kapılıyor. Bir takmı yağma kokusu alıyor. Muhtelif vesilelerle yağmagirlikte bulunmuş olan bazı kimseler de buna Bolşevizm namı altında adeta bir şekli meşruiyet vermek hayalinde bulunuyor. Bazı zevat da ancak zaafınazar sebebile kuvveti o tarafta görüp meslekte kıdem kazanmış olmak endişesinde bulunuyor. Bir taraftan da muarızlara [muhaliflere] karşı ancak Rusya'dan gelen cereyanı karşılamak endişesile bu mesleği tercih edip çalıştıklarının, yoksa hakiki endişe ve meslekleri bu olmadığını ifade ve ilan eyliyordu.
>
> Heyeti umumiyesiyle çürük ve imansız olan bu cereyan bizim Eyüp Sabri Bey'i, Hakkı Behiç'i, Edhem vesaireyi de dairesi dahiline aldı. Ancak bu esnada Garp cephesinde vukubulan bazı müsadematta [çarpışmalarda] Ethem Bey çetesinin bozulmuş düşmanı takip etmemek gibi bazı harekatının zuhuru Erkanı Umumiye Reisine hak kazandırdığı ve onu takviye ettiği gibi, diğer cihetten de Bolşevizme pek mütemayil olan Erzurum ve Trabzon vilayetlerinde Şark Şurası'na aza olarak gelip de memleketlerine avdet edenlerin Rusya'dan dönerken esirlerin ve Bakü'de Komünist olup da fakat şahsen rahmetli Mustafa Suphi'ye aleyhtar olduklarından bütün mesleğe aleyhtarlık eden bazı Bolşeviklerin tesirile, şedit bir aksülamel başladı.
>
> O esnada Mustafa Suphi riyasetinde Ankara'ya azimet eden Türk Komünist Fırkası merkez heyeti Erzurum'da pek fena bir surette istikbal ve istiskal olundu. Heyet yoluna devam edemeyerek Trabzon'a teveccüh mecburiyetinde kaldı. Fakat Trabzon'da daha büyük bir nefret ve heyecan karşısında kaldı. Derhal bir motör kiralayıp denize açılmak mecburiyetinde kaldılar. Ondan sonra kendilerinden bir haber olmadığına bakılırsa yolda hepsi telef oldular.
>
> Bu meselede, hasseten Rusya'dan avdet eden esirlerin büyük tesirleri olmuştur. Türkistan'da useraya [esirlere] fena muamele ettiği cihetle Mustafa Suphi'ye karşı pek çok ithamatta [suçlama] bulunmuşlar ve merkez heyetinden yalnız iki kişinin lehinde şahadet ederek onların Erzurum'da kalmalarına sebep olmuşlar, diğerlerini halka koğdurmuşlardır. Bu vakanın Ankara'da tesiri büyük olmuş ve Komünist partisini zaafa düçar etmiştir. Hele Edhem Bey'in kendini emin görmeyip kardeşlerile birlikte Yunan tarafına firarı efkârı hem kendi aleyhine hem de dolayısıyla fırka aleyhine çevirmiş ve nihayet Komünist Partisinin feshine kadar işleri ileri götürmüştür.[1312]

10 Mayıs 1921. Mustafa Kemal, Ali Fuad'a telgraf gönderdi. *Kurmay Binbaşı Naim Cevat'ın izinsiz (görev yeri Erzurum'du) ülkede dolaştığını, son olarak Amasra'da üstünde birçok Halk Şuralar Fırkası program ve beyannamelerinin çıktığını, hükümetin onun tutuklanmasına, Halil'in de sınır dışı edilmesine karar verdiğini bildiriyor*.[1313]

Ali Fuad Cebesoy: *[Talat ve Enver grupları] aralarında ki siyasi farklarına rağmen kendilerini Anadolu'nun dostu ve hatta mümessili gibi göstermeğe çalışıyorlardı. Talat Paşa ve arkadaşları her hareket ve teşebbüslerini Ankara ile anlaşarak yapmışlardı. Enver Paşa ise bazen anlaşarak ve bazen*

1311 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 201-202. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1312 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Milli Mücadele*, 2018, s. 374-376. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1313 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 336.

de anlaşmaya lüzum görmeden harekete geçmişti. Anadolu'da Halk Şuralar Fırkası'nın teşkiline Talat Paşa tamamıyla muhalifti.[1314]

Mustafa Kemal, TBMM'de Müdafaa-yı Hukuk Grubunu kurdurdu. Salahaddin Köseoğlu: *Mecliste elde kuvvetli bir rey bloku bulundurmak maksadıyla Meclis Reisi 1337 senesi iptidalarında ve Mayıs ayında meclis-i millideki mebuslardan münasip gördüklerini tahriren davet suretiyle bir Müdafaa-i Hukuk Grubu teşkiline karar verir. Şimdiye kadar hemen hemen adeta partisiz çalışan mecliste esaslı olarak bir ayırtı görülür: Davetliler ve davetsizler*.[1315]

11 Mayıs 1921. Doktor Nâzım, Cavid'e mektub gönderdi. Mustafa Kemal'in İttihadçılarla ya uzlaşması ya da tasfiye olması gerektiğini yazıyor. Askerî diktadan endişe ediyor:

> Azizim Cavid Bey,
>
> 3 Mayıs tarihli mektubunu aldım. Program meselesi için İsviçre'ye giden Necmeddin Molla Bey'le görüşmüşseniz, elbette birçok malûmat almışsınızdır. Küçük Talât'ın gönderdiği programın esası Bakü'de kurulmuş, sonra Trabzon'da tabedilmiştir. Sosyal Demokrat programı esasatından bir çok mevadı muhtevi olduğundan tadili elzemdir. Maamafih, Molla Bey'in de dediği veçhile, bu tadilâttan sonra ciddî bir parti için program rolünü oynıyabilir. Molla Bey'le Münih'teyken bu programı hem ayrı ayrı, hem de birlikte okuduk. Niyetim onun yapmak istediği tadilâtı kendisine not ettirdikten sonra programı da notlarla beraber sana göndermek, hem senin fikrini anlamak, hem de senin delâletinle Cahid Bey ve arkadaşlarının reylerini sormak idi. Cahid Bey şimdi belki de yanındadır. Eğer bu zikrettiğim zevat bu programda ittihat ederlerse bence program meselesi halledilmiş, iş tatbika kalmış olur.
>
> Aldığımız malûmata göre, Anadolu-i Şarkî'de eski arkadaşlarımız faaliyettedir ve zînüfuzdur. Temin edildiğine göre, hemşerimiz Sarı'nın [Mustafa Kemal'in] nafiz olmadığı bu mıntıkada Kara'nın [Kâzım Karabekir'in] bile nüfuzu gölgede bırakılmıştır. Benim dahile girmekliğime müsaade edilip edilmiyeceğini kestiremiyorum.
>
> Nuri Bey'le görüştüm. Fakat kendisini biraz muteriz bulduğum için muhaveremiz resmî ve teklifli oldu. Baha[eddin Şakir?] kendisiyle, ben Berlin'e gelmeden evvel, uzun uzadıya görüşmüş. Katî bir fikir edinmemekle beraber, bazı şeyler istidlâl edebilmiş. Baha'ya göre, Mustafa Kemal'in fikri (ihtimal ki, yalnız Nur Bey böyle düşünüyor) eski ittihatçılarla teşrik-i mesai etmemek, onlara Talât Paşa'nın (Eğer hayatta olaydı) riyaseti altında muhalif bir parti teşkil ettirmek, kendisi de şimdi mevcut olan Müdafaa-i Milliyeyi siyasî bir parti halinde âmâline hizmet ettirmek, bir de büsbütün yabancılardan (Nuri bununla ihtimal ki Sabahattin gibilerini murad ediyormuş) bir üçüncü parti yaptırmak için. Bonmarşeden çamaşır ısmarlar gibi gûya bu tertibat hayalinde imişler.
>
> Bence bu fikir kabil-i tatbik değildir. Çünkü evvelâ Müdafaa-yı Millîye mütecanis bir kuvvet değildir. Saniyen bunun başında büyük bir ekseriyetle eski ittihatçılar bulunuyor. Eğer Mustafa Kemal de Nuri gibi düşünüyorsa pek yayan kalacaktır. Bence, Mustafa Kemal badessulh ya siyasattan çekilmeli, yahut memleketin en kıymetli, en namuslu evlâdını teşkil eden İttihat ve Terakki efradiyle *-bazı tasfiyeden sonra-* çalışmalıdır. Bu iki şıktan birini iltizam etmezse yıldızı pek çabuk sönecektir.
>
> Dün Roma'ya giden bir arkadaşla, Malta'dan kurtulup Roma'da bulunan arkadaşlara bir mektup gönderdim. Bu mektup İstanbul'u terkettiğimiz zamandan şimdiye kadar başımızdan geçenleri ve teşebbüs ettiğimiz

[1314] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Milli Mücadele*, 2018, s. 214-215. "Enver Paşa, Mustafa Kemal'e, Talat Paşa ölünceye kadar dostane mektuplar yazmış ve yanıtlarını da almıştır. Ancak Talat Paşa'nın öldürülmesi üzerine yurda girmeye karar vermiş ve içerdeki siyasi mücadeleyi yönlendirmek için İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın Anadolu şubesi olarak adlandırılan *Halk Şuralar Fırkası*nı aktif kılmıştır. Mustafa Kemal ise, Enver Paşa'yı yurda sokmak istememiş ve gerekçe olarak sürmekte olan savaşı göstermiştir. İlginç olan husus, Enver Paşa'nın taraftarlarının bile onun yurda girmesi konusunda olumsuz görüş belirtmeleridir. Bunlara Halil Paşa bile dahildir. İttifak 1921 Nisan ayında bozulmuş, Halil Paşa yurda kabul edilmemiş, diğer Enver sempatizanlarına karşı çeşitli önlemler alınmış ve böylece eski müttefikler birbirine adeta savaş ilan etmişlerdir."

[1315] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 305.

şeyleri musavvir olduğu için bir rapor şeklini aldı. Onlara da programdan bahsettim ve fikirlerini sordum. Merhum şehadetinden biraz evvel gerek Trabzon'a gerekse Ankara'ya teşkilâta ehemmiyet verilmesini tavsiye etmiş olduğundan ve bilhassa Anadolu-yu Şarkîde bulunan arkadaşlarımız Küçük Talât'ın programı üzerinde günden güne taazzuv etmekte olduklarından, bence istikbalde eski ittihatçıları bir noktada toplıyabilecek bir program esasını süratle yapmıya şiddetle lüzum vardır. Dağınık kalırsak memleketi asker terbiyesi görmüşlerin elinde bırakır, maazallah felâkete sürüklenmiş görürüz.

Bence bir millet asker nüfûzundan ve medrese ruhundan kurtulmayınca terakki etmeden ve émancipé olmadan çok uzak kalır. [..][1316]

12 Mayıs 1921. Trabzon'daki İttihadçı "Küçük" Talat (Muşkara) Moskova'daki İttihadçı Enver'e Edhem, Reşid ve Tevfik Çerkes kardeşler hakkında mektub gönderdi: *Bir de aklıma gelmişken şunu yazayım. Bir tamiminizde Ethem ve Reşit meselesinden bahsetmenizi muvafık bulmadım. Bu adamlar hakkında öyle propagandalar yapıldı, resmi tebliğlerde öyle acı şeyler yazıldı ki, hadd-i zatında az çok hizmetleri ile beraber birer şaki olan, Türk köylerini gaddarane bir suretle soyup soğana çeviren bu üç kardeş, bugün haklı haksız her ne ise halkın çok menfuru oldular. Bence artık böyle adamlardan el etek çekilmeli*.[1317] *Bazen bize en yakın ve namuslu ve hamiyetlerine tamamen inandığımız arkadaşlara tahammül edilmezken, böyle bütün varlıkları mağdur kanları ile bulanan bu insanları nasıl tesahüp edebiliriz?*[1318]

Açıklamalı [ÖA8]: Bu iktibaslar silinebilir.

Mu'azzez Ali Beyciğim Kardeşim

Mektûbunuzu ve bunlarla berâber teşkîlâta âid bir takım melfûfâtı Halil Tuapse'den gönderdi. Size bol bol teşekkürler.

Mektubunuzda Berlin'den yolladığınız mektûbunuza cevâb vermediğimden bahsediyorsunuz. Halbûki hiç de böyle değil. Bundan evvelkinde yazdığım vechile size yalnız zâtınıza âid kaydiyle iki mektûb yollamıştım. Şimdi Hacı Sâmi Berlin'de olduğu için bunların tarafınızdan alınması mümkün olmamıştır. Allâh vere de oraya göndermese. Belki şunun bunun eline geçer sebebi büsbütün başka.

Gerek mektubunuzda ve gerek Merkez-i Umûmî tarafından gönderilen tahrîrâtlar da bildirilen kat'î fikirler ve karârlar uzun zamândanberi tereddüdler için kalan vaz'iyetimizi tenvîr etmiş oldu.

Bakû ictimâ'inden beri şöyle böyle fikirlerde oldukça tahavvüller hâsıl olduğunu görüyorum. Bence bugünkü nokta-i nazar daha o zamân kabûl edilmeliydi. Bu sûretle hem vakit geçiştirmiş olduk, hem de efkârı az çok bugünkü hatt-ı harekete zıt bir yola sevketmiş olmak itibâriyle ufak da olsa bir hatâ yapmış olduk. Her neyse telehüfe mahal yok. Mübâreze daha uzun zamân devâm edeceği için vaktimiz çok.

Programı okudum. Takdik i'tibâriyle evvelki ile biraz ayrılık meşhûd. Gerçi ayrılık vermiş gibi. Görünen zâhirî hâl üzerinde bir te'sîr yapamaz. Ve açılacak ilk kongre'de daha amelî olarak, iki programı prensipler ve icrâ'at i'tibâriyle mezc ve tevhîd mümkün ise de, yalnız birincinin etrafa yayılması ve efkârı kazanma bir noktada toplamak için kuvvetli propagandalar yapılması şimdi aynı teşkîlât tarafından az çok birbirini nakîz iki fikir ta'kîb edilmekte olduğunu göstereceği için zihinlerde şüphesiz bir tereddüd hâsıl edebilmesi imkânını tevlîd edecektir. Binâ'en-aleyh Merkez-i umûmî hâtıra gelen bu tereddüdle iştibâhı tamâmiyle izâle için bir tamim yapmalı ve bunda Bakû'da hudût-ı esâsîyesi takarrür eden programı ne gibi esbâba mebnî şimdiki şekle ircâ edildiği sarih bir sûrette beyân edilmeli ve bütün mesâ'ilin ilk kongrede daha amelî ve umûmî bir tarzda münâkaşa edileceği de zikr olunmalıdır. Bu tarz-ı hareket çok iyi olmakla beraber birinci programın da Merkez-i Umûmîye âidiyeti ifhâm edilmiş olur.

Biliyorsunuz ki Bakû'de karâra rabtedilen hatt-ı hareket hülâsa olarak şu idi.

Garb âlemi öyle geniş bir sol hareketi için henüz hazırlanmamıştır. Müfrid ve tahripkâr cereyânlar da memleketin hayât-ı ictimâ'iyesini bozar. Ve aynı zamânda fütühat- çılara karşı mukâvemet kuvvetini inhilâle

[1316] Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, 2002, s. 123-125.
[1317] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 357.
[1318] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 284-285.

uğratır. Buna nazaran bir taraftan memleketin kıvâm-ı ictimâ'iyesini aramamak diğer taraftan mübârize ka'biliyet ve kudretini arttırmak için hayât ve bünye-i millîyemize uygun biraz daha sol biraz daha halka doğru sekinetli adımlar atmak kifâyet eder. Ve bu mülâhazalardan mülhem olarak programın esâsları kısmen bir istizâl içinde tesbit edilmiş ve bunun aynı zamânda Büyük Millet Meclisi tarafından kabûl ve tatbîki için çalışılması da takarrür etmişti.

Şimdiye kadar ki mesâ'îmiz aşağı yukarı bu esâslar dâ'iresinde cereyân etmiştir. Ve ortalıkta mevcûd bir sürü münâsebetsizliklere ve becerisizliklere karşı bir vaz'-ı muhâlefet ihdâsından dâ'imâ ictinâb ederek, bir taraftan meşrû ve muslihâne vesâ'ite resmî ve millî kuvvetler üzerinde mü'essir olmaya diğer taraftan ictihâdâtımıza göre halkı tenvîre çalışmak ve bize yakın efkârı bir noktada toplamak tarîkini ihtiyâr eyledik. Ma'hazâ her türlü ihtimâlât nazar-ı dikkate alınarak ona göre de hazırlanılmaktadır.

Memlekette olan bilinen ahvâle dâ'ir Hey'et-i merkeziye lisâniyle yazılan tahrîrât sizi az çok tenvîr eder, sanırım. Hey'eti vücûda getirdiğim vakit onları serbest bir sûretde çalışmağa alıştırmak ve aynı zamânda yaslandığımız samîmî kuvvete karşı hürmetkârlığımı ibrâz etmiş olmak için Yahyâ Bey'i re'îs yaptım. Ve Fethi'yi de kâtib olarak terfîk ettim. Bu tarz-ı hareketime bir sebeb daha var. Bir yere gitmek lâzım gelirse iş bozulmuş şahsına tabî'î kalmış son zamânlarda Hacı Sâmi ile Halil'in yek diğerini müte'âkıb buraya uğramaları benden de kuvvetlice şüphe edilmesini mûcib oldu. Evvelce Kâzım Karabekir tarafından ne ile meşgûl olduğum hakkında tahkîkât icrâ'sına dâ'ir verilen emri bugün yeni bir emir daha ta'kîb etti.

(Pe) Teşkîlâtında muhallef adamlarımız bulunması i'tibâriyle muhâberâttan dâ'imâ haberdâr ediliyorum. Bir de burada az çok halk üzerinde nâfiz olmaklığım bura hükû metini de galiba muzdarip ediyor. Yeni Vâlî muttasıl boş duracağına bir hizmet kabûlü sûretiyle Ankara Hükûmetiyle teşrik-i mesâ'î etmekliğimi iler sürüyor. Tuhaf. İbrahim Tâli Bey de Ankara'ya giderken, beni biraz pohpohladıktan sonra güyâ benden istifâde edilmek için bir hizmet almaklığımı teklif etti. Verdiğim cevâblar pek basittir. Ben tamâmen halkçıyım. Nasıl dün büyük küçük herhangi bir devlet hizmeti almamışsam, bugünde yarında böyle bir işi derûhte edemez.

İlk geldiğim sıralarda burada mevki'imi tahkîm ve şunun bunun şüphe ve tereddüdlerini izâle için biraz komünizm aleyhtârı gözükmekliğim sebebiyle Vâlî beni bir nevi tehdîd altında bulundurmak fikrini ta'kîb ediyor sanırım. Öyle yâ, beni de memleketten çıkarırlarsa, tabi'î İstanbul'a gidemem. Şu hâlde Rusya'ya kapağı atacağım. Ve bu sûrette de hayâtım bir tehlikeye ma'rûz kalacaktır, demektir.

Ma'hazâ Halil mes'elesi münâsebetiyle gerek kumandan ve gerek Vâliye gâyet sarîh ve kat'î olarak, memleketten kovulmağı büyük bir şeref addedeceğimi bildirmiştim.

Bundan evvelki mektûbum'da da arzetmiş olduğum vechile Ruslar nezdinde şüpheli düşmân bir adam ve bi'l-hâssa Mustafa Suphi mes'elesiyle alâkadâr bir adam olarak, tanınmaklığım için her ihtimâle karşı lâzım gelenlerin tenvîr edilmesi faydalı olur. Hülâsa burada bana ne yapsalar da, hele bir müddet sonra arkadaşlarımın mesâ'îsi üzerinde mü'essir olamaz, sanırım.

Yalnız İbrahim Tâli Bey kısmen yapmayacaklarını bildiğim ve kısmen de şüphelerini üzerinden ref için Türkistan, Buhara gibi Şark'taki Cumhuriyetlerden birine mümessil-i siyâsi ta'yîn ederlerse, memnûniyetle kabûl edeceğimi bildirdim. Bakalım ne diyecekler? Beni burada bırakırlarsa, iyi olacak. Ma'hazâ çok basiretkâr bir hareket ta'kib etmekten de geri durmuyorum. Bu havâlîde şüphesiz biz Hükûmetten daha kuvvetliyiz. Biz vicdân ve efkâr-ı halka istinâd ediyor. Hükûmet de süngüsüne dayanıyor.

Hacı Sâmi'nin çok lüzumsuz bir isti'câli yüzünden içine düştüğüm müşkül vaz'iyetimi daha ziyâde ihdâs eden sersem Fırka Kumandanı Nuri Bey'dir. Doğrusu çok seciyesiz bir adammış. Vehimden sanki deli olacak. Her ne ise karârgâhı ile berâber Garb Cephesine gidiyor. Şimdi bizim murahhas Seyfi Fırka Kumandanı Vekili oldu ve işe başladı. Ba'demâ Şark Cephesinden ve aynı zamânda Ankara'dan Müdâfa'a-i Millîye Vekâletinden gelecek sağanakları üzerimizden aşıracağımızı ümîd ediyorum.

Almanya'da arkadaşlardan sizinle çalışabilecek zihniyet ve kabiliyette olanlarını ve herhâlde memlekette ahlâkları ve fedakârlıkları ile temâyüz edenlerini Moskova'ya davet ederseniz çok iyi olacaktır. İhtilâf varmış. Bilmem, neler varmış diye ortalıkta biraz dedikodu oluyor ve bi't-tabi' bu hâl hoş görülecek bir şey değil. Onlar

yanınıza gelirlerse her şey biter. Buralarda daha kuvvetli görünürüz. Yalnız eski entrikacılara yüz verilmemek îcâb eder, sanırım.

Livâ-i İslâm gazetesinde Vehib Paşa'nın makalesi cidden şunu bunu muzdarip etti. Çok azîz ve mukaddes Ali Beyciğim artık sizin ve bizim Vehiblerle, Cemal Azmilerle ve bilmem kimlerle firkacılık ve inkılâbcılık noktasından bir münâsebâtımız olamaz. Bunlar artık belki birer dostturlar. O kadar. Bu gibi eşhâs yüzünden çektiğimiz elverir.

Bir de aklıma gelmişken şunu yazayım. Bir tamîminizde Ethem ve Reşid mes'elesinden bahsetmenizi muvâfık bulmadım. Bu adamlar hakkında öyle propagandalar yapıldı. Resmî tebliğlerde o kadar acı şeyler yazıldı ki, hadd-i zâtında az çok hizmetleri ile berâber birer şâkî olan Türk köylerini gaddarâne bir sûretle soyup soğana çeviren bu üç kardeş, bu gün haklı haksız her ne ise halkın çok menfûru oldular. Bence artık böyle adamlardan el etek çekilmeli. Bazen bize en yakın ve nâmûslu ve hâmiyetlerine tamâmen inandığımız arkadaşlara tahammül edilemezken, böyle bütün varlıkları mağdûr kanları ile bulanan bu insânları nasıl tesahüp edebiliriz? Zâten bugün kabûl edip de üzerinde yürümek istediğimiz prensiplere nazaran bizim hangi eşhâs ile hangi sınıflar ve zümrelerle elele vereceğimiz ta'ayyün etmiş demektir.

Nuri'den mektûb aldım. Fabrika mes'elesi ile meşgul olduğunu ve büyük bir can sıkıntısı içinde bulunduğunu yazıyor. Vâlideniz eski işi için Erzurum'a gitmek istiyormuş. Halil'e de bir mektûbu var. Tuapse'ye gönderdim.

Tal'at kardeşimizin teklifi sırasında alınıp muhafaza edilen şu mektûbu aynen ediyoruz. Muhterem büyük azîz kardeşimiz Ali Bey. Nûh. Tufân. Halil'e, İsmail Hakkı'ya mektublar.[1319]

14 Mayıs 1921. Küçük Talat (Muşkara), Tuapse'deki Halil'e (Kut) nisbeten uzun bir mektub gönderdi. Meselemizle alakadar aksamında şu cümleler mündericdir:

[..] Sen gittikten sonra daha bâriz bir şekilde benimle meşgûl olmağa başladılar. Kumandan Nuri Bey cidden maskara bir adammış. Bu seciyesiz herif şimdi Garp Cephesine gidiyor. Bizim Seyfi Kumandan vekîli oldu. Garibi şurasındaki maskara giderken beni bir nevi curnal ediyor. Bak tahrîrât sûretini aynen yazayım.

Şark Cephesi Kumandanlığına
No.1845

Küçük Talat Bey tarafından yazıldığına yakînen kanâ'at hâsıl olan halkçılık programından elde edilen iki kıtası mazrûfen takdîm kılındığı ma'rûzdur.

10 Mayıs 337
3'cü Fırka Kumandanı Nuri

Bundan başka da (Te) Teşkîlâtına bunun tarafından tahkîkât yapılması ve halkçılık propagandasının hangi eller tarafından idâre edildiğinin meydâna çıkarılması emrediliyor. Bu insândan doğrusu iğrendim.

Müdâfa'a-i Hukûk Cem'iyeti Hey'et-i Merkeziyesinin bi'l-hâssa sana karşı gösterdiği lâ-kaydi ve buna yapmak istediği münâfikâne hâl ki, benim de memleketten ihrâcım için Kumandan mütemadiyen teşvîk ediyor. Bizimkiler fevk'al-'âde iğzab ettiği için bu maskaraları da düşürüp yerine istediğimiz gibi bir hey'et koymayı düşündük. Belediye istihbâratı bizimkilerin ellerinde bir silâh oldu. Zâten halk da bu hey'etten az çok münfa'il olduğu için ekseriyet te'mîn edilmiş oldu. Bundan büsbütün köpüren ve Yahyâ'ya yâ el altından husûmetler gösteren bu herifler ellerindeki gazeteleri aleyhimize çevirdiler. 5-6 makale yazdırdılar.

Bolşevikler çok haklıdır. Eli çomaklı mütegallibe gürûhundan aslâ hayır olmaz. Bunlar sahneden çekilmedikçe mağdûr sınıflar için huzûr ve hayât olamaz. Fakat aslâ ehemmiyeti yok. İstihbârâtta tamâmiyla muvaffak olunabileceği gibi Hey'eti de çatır çatır devirttireceğim. Hepimizce zâten karâr verildi. Gerçi Müdâfa'a-ı Hukûk Hey'eti'nin ta'kîb ettiğimiz prensipler nokta-i nazarından bizim için bir ehemmiyeti yok ise de, fakat inde'l-iktizâ hükûmetle bir olarak aleyhimize hareket edebilecek ve hârice karşı milletin lisânı imiş gibi ses

[1319] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 202-205. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

çıkarabilecek bir hey'eti yaşatmak doğru olmaz. Biz manken dahi olsa bize muzır olmayan ve îcâbında az çok fâidesi olacak bir hey'et yapacağız.

Moskova'ya yazdığımız Kâzım Karabekir'in mahfî emirnâme sûreti de şâyân-ı dikkat değil mi? Ben sana Bakû'de iken de söylemiştim. Bu adam da öyle sâbit kanâ'atlar yok. Halkçılık muzır imiş. Ya! Ne yapmalı! Paşalar Hazerâtının keyfî ve müstebiddâne hareketleri karşısında mütevekilâne bel mi bağlamalı? El-pençe divân mı durmalı?

Sana iki şifre vardı. Uğraştım durdum bir türlü açamadım. Ali Oruç'a sana göndermesini söyledim. Belki mühim bir şeydir. Ali Oruç'la bir kere temâs ettik.

Şimdi senden ben bir şey isteyeceğim, Halilciğim, olabilir ki, ihtimâl-i kavî dâhilinde bu adamlar beni de yürütürler. Son karârımız ve benim son vaz'iyetim üzerine dağa çekilmek mümkün olmayacak. Şu hâlde sana mülâkî olacağım ve oradan Moskova'ya veyâ Şark'a gideceğim demektir.

Binâ'en-aleyh benim vaz'iyetimi behemehâl islâh lâzımdır. Bunun için temâsta bulunduğun Türk Komünistlerine sür'atle mes'eleyi âtîdeki şekilde anlatmağa ve onları mümkün olduğu kadar te'mîne i'tinâ etmekle berâber Ruslara da bildirirsen böyle çok iyi olur.

Mustafa Subhi ve rüfekâsı hakkında yapılan fecâ'at şu sûretle vücûda gelmiştir.

Bunlar Kars'a geldikleri vakit zâhiren hüsn-ü kabûle mazhar olmuşlar gibi bir hâl vâki' olmuşsa da bu münhasıran Kâzım Karabekir'in bir manevrasından başka bir şey değildi. El altından Erzurum Valisi Hamid Bey'le bi'l-muhâbere bu yoldaşlar Erzurum'a gönderilmiş ve Hükûmetin teşvîkâtıyla ve aynı zamânda Muhâf aza-i Mukaddesât nâmi altında meydâna çıkan mütegallibe ve softalar gürûhünden müteşekkil bir hey'etin ar- zusu dâhilinde halk tarafından pek fecî bir tecâvüz ve istiskale uğramışlardır.

Erzurum'da bırakılmadan istasyondan yola çıkarılmışlar ve Trabzon'a kadar her kasaba ve köyde yine Hükûmetin ve Müdâfa'a-i Hukûk Hey'etlerini vücûde getiren bir takım zorbaların teşvîkâtı ile envâ-ı hâkârete uğramışlardır.

Erzurum Valisi Hamid Bey, Trabzon Müdâfa'a-i Hukûk Hey'eti Merkeziyesine verdiği bir telgrafla alenen bu zavallıların imhâsından bahsetmek küstâhlığını gösteriyordu. Mustafa Subhi ve arkadaşları güyâ Ankara'ya gitmek üzere Trabzon'a geldiler, iskelede ma'sûm halk tarafından ber-minval-i sâbık fenâ hakâretlere uğratıldılar ve Hükûmetce daha evvel ihzâr edilen motora irkâb edildiler. Trabzon'da elebaşı Fırka Kumandanı Nuri ve Erkân-ı Harb Re'îsi Zeki idi.

Motor Sürmene'ye gidince, Kumandan ve Erkân-ı Harbî Müdafa'a-i Hukûk'taki zorbalarla bi'l-iştirâk Hükûmetin kanlı vesâ'itini kullandılar. Motora başıbozuk elbisesi giydirilmiş asker ve jandarma gönderdiler. Zavallıları imhâ ettirdiler. Bu katil ve imhâ mes'elesinin mürettibleri şunlardır. Üçüncü Fırka Kumandanı Nuri, Erkân-ı Harbî Zeki, Trabzon Müdâfa'a-i Hukûk Cem'iyeti Hey'et-i Merkeziyesi Re'îsi Hacı Ahmed a'zâlardan Hacı Ali, Hâfizzâde Ömer ve Hakkı Efendiler ve yine a'zâdan Hoca Mahmûd ve yine a'zâdan muhtekir tâcirlerden Hatibzâde Mustafa ve yine a'zâdan Dânış Efendilerdir.

Erzurum Valisi Hamid, tamâmyle müşevviklerdendir. Sâbık Trabzon Vâlisi Sabri Bey bu işte alakâdar değildir. Yalnız za'afından istîfâde olunmuştur. Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir isteseydi bi't-tabi' buna mani' olurdu. Türkistan'dan gelen Yüzbaşı Kâzım Yoldaş, Bayburt ile Gümüşhâne arasında doğrudan doğruya cihet-i askeriye tarafından imhâ ettirildiği kuvvetle söyleniyor.

Trabzon'daki arkadaşlarımız ve bil-hâssa tamâmiyle bizimle çalışan Küçük Tal'ât'la kayıkçılar ve amele teşkîlâtının Re'îsi Yahyâ re'îs bu fenâlığın önüne geçmek için çok çalışmışlarsa da manî' olamamışlardır.

Yalnız üç kişinin birer sûretle hayâtını kurtarmışlardır. Netîce-i tahkîkâtıma göre mes'ele bundan 'ibarettir.

Kardeşim, fi'l-hakîka mes'ele şekil i'tibâriyle hemen hemen bu sûretle cereyân etmiştir. Sen bunu sür'atle sağa sola neşretmelisin. Ben burada mevki'imi kat'iyen emîn görmemeğe başladım. Tabi'î sonuna kadar sebât ve metâneti elden bırakmayacağım.

Artık bu heriflerde hiç merhamet yok. Tâm ma'nâsıyla inkılâba kanlı bir inkılâba hazırlanalım. İkbâl Gazetesinde yazdırdıkları makaleyi görsen gider yüzlerine tükürürdük. Senin avdetini Ankara'nın vatanperverâne, âdilâne ve tamâmiyle milletin arzusuna muvâfık bir emri üzerine vukû' bulduğunu sefilâne bir lisânla yazdıktan sonra ismimden bahsetmemek şartıyla benim için müşevvik, müfsîd, kurt, tilki neler neler yazıyor. Sağlık olsun, Herhâlde buradaki arkadaşlarımızdan artık emîn olabiliriz. Bizimkiler katî sûrette barikatın bir tarafını aldılar. Keyfimden de bayılıp duruyorum.

[..]

Halil, paraya çok ihtiyâcım var. Gerçi göndereceklerini yazıyorlar. Fakat acele olsun. Şu sıralarda hâlet-i rûhiyeden istifâde edilerek teşkîlâtı tevsi' edelim. Bir kere esâslı bir sûrette bir düzen kurduktan sonra artık yıkılmamız imkânı olmaz.

Bana gönderdiğin para benim için bir müddet gider. Biliyor musun, çok masrafım oluyor. Bizim ev tekke. Epey zamândır, gerçi içki nâmına kimse ağzına bir şey olmıyorsa da katî karârla bundan sarf-ı nazar edildi. Nihâyet iki kadehe müsâ'ade var. Yemek, içmek şöyle böyle bir sürü para gidiyor. Yahyâ'dan artık utanmağa başlamıştım. Ne yaparsın? Bence ne kadar gelirlerse, o kadar iyi. Dostlarımız çok olsun ki, fikirlerimiz kolaylıkla inkişâf bulsun. Zâten bana gayzları neden? Hele Nuri Bey maskarası ile selâmlaşmıyoruz bile...

Enver Paşa'ya yazdığım mektûbda husûsî sûrette paradan bahsettim. İhtimâl sana söyledim. Hacı Sâmi için burada bakıcıların Hayretî ve Ferid'le berâber üçünün buradan Berlin ve İstanbul'a gönderilmeleri için 1230 küsür lira masraf oldu. Ve bu borç alınmıştı. Hacı Sâmi bir kısmının gönderilmesini Bâki'ye yazmıştı. Maskara bana yolladığı mektûbda bunu şu sıralarda adimü'l-imkân olduğunu yazıyor. Meydânda kalan ben oldum. Şerefimi ikmâl için bu para behemehâl gönderilmeli ki yerine verelim. Hacı Sâmi Moskova'ya geldiği vakit tabi'î işi Ali Bey'e anlatacaktır. Bu parayı ricâ ederek, nâmıma yollayınız ki, teşkilât parası ile karışmasın.

Bir de şöyle bir teklîfte bulunduk. Ben, 7 aydır, buradayım, Bakû'den çıkalı 8 ay oldu. Tabi'î buraya keyfim için gelmedim. Burada çalıştım. Buraya gelince de âilemin ısdıraplanını tahfif için biraz mu'âvenet lâzım idi. Emîn ol, Halil, seni nâmûsumla te'mîn ederim. Şuradan buradan borç alarak İstanbul'a yolladığım paranın tediyesi keyfiyeti de beni iz'âc ediyor. Üzerine bir de te'ehhül masrafı oldu. Sen belki bilmezsin, Safiye bilir. Âilem kalabalık olmakla berâber hemen hemen bana rabt-ı ümîd etmişlerdir. Bunun için buradan bir yere giderken borçlarımı tesvîye lâzım.

Bunun için aklıma gelen şu. Bu 8 aylık tahsîsâtı bera-yı mu'âvenet versinler. Eğer [*Yenibahçeli*] Na'il'in kahpece yalanları olmasaydı Enver Paşa elbette bana bir şeyler gönderirdi. Ve bu sûretle zannederim, Moskova'daki arkadaşlar da birşey demezler. Ma'kûl ve meşrû bir tarz-ı tesvîye olur. [..][1320]

16 Mayıs 1921. *16 Mayıs 1337 meclis müzakeresinde Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu madde-i esasiyesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde tespit ve İstanbul Mebusânı'nca teyit olunan Misak-ı Milli esasından ibaret olmakla, bunun dışında meclisçe kimse mutasavver olmayacağına ve bu umdenin kanunlaştırılarak meclise mal edilmesine dair bir teklifte bulundu. O tarihte grup reis vekili olduğu bilahare anlaşılan Şeref* [Aykut] *Bey arkadaşlardan bazı zevatın davet edilmemesinin zühul eseri olduğunu, kapıların açık olduğunu bildirdi. Hüseyin Avni makam-ı riyasete mensup olanların hepsi bu gruba dâhil olmakla bitaraflığın ihlal edilmiş olacağı, reisin tekmil meclisin reisi olması lazım geleceğini sözlerine ilave etti ve bu teklifin zapta ithali tasvip olundu*.[1321]

[1320] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 209-212. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1321] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 305.

Cavit Bey, Dr. Nazım'dan program meselesi konusunda mektup alıyor. Mektupta, İttihatçıların Doğu Anadolu'da Mustafa Kemal ve Karabekir'den daha nüfuzlu oldukları, İstanbul'da da örgütlü bulundukları anlatılıyor.[1322]

Tuapse'deki Küçük Talat (Muşkara), Halil'e (Kut) mektub gönderdi: *Kardeşim artık bu heriflere (yani, Ankara milliyetçilerine) hiç merhamet yok. Tam manası ile bir inkılaba, kanlı bir inkılaba hazırlanalım… Cevabınıza ve paraya şiddetle ihtiyacım var.*[1323]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Moskova'da bulunan Menteşe mebusu Sabataycı Tevfik Rüştü'ye (Aras) talimatname keşide eyledi. Enternasyonal olsun millî olsun, tüm komünist teşkilatlar ezilmiştir. Sovyet Rusya ile münasebat, TBMM Hükümeti iç işlerine karışılmaması merkezinde devam ettirilmelidir:

> Komünizm akımının ülkemizdeki gördüğü ilgi hakkında Rus çevreleriyle yaptığınız temaslardan ve bu esas içinde hazırladığınız rapordan sözeden mektuplarınızı aldık. Ülkemizin bu günkü durumu ve şimdiki koşullar, bu girişimlerinizi uygun görmeyecek bir durumdadır. Ülkemiz bu günkü savaşa başladığı günlerde düşündüğümüz, ülke ve millet bağımsızlığı prensibini, her türlü bulaşıklıktan uzak ve temiz bir şekilde kendisine belgi yapmış ve geçen yılda Rusların eğilimlerini ve büyük yardımlarını sağlamak için müsamaha edilen ve Komünizmi temsil eden her türlü örgütler tüm olarak ortadan kalkmıştır. Türkiye Komünist Partisi ile Halk İştirakiyun Fırkası bugün tam olarak dağılmış ve ülkede Komünizm mesleğini tutan ve temsil eden resmî, özel hiç bir örgüt kalmamıştır.
>
> Halkın geniş ölçüde devlet yönetimine katılmasını güvenlik altına alan Anayasanın etkisinde kurulacak örgütler ve ilkeler, genel yönetimimizin ruhunu oluşturacaktır.
>
> Sovyet Rusya, davamızın başarısı için en büyük içtenlik ve temiz düşüncelerle ödünç olarak yardım eden bir hükûmet olduktan başka genellikle Rusları Doğu Dünyasında bizim sürekli dostlarımız olarak görmeyi kuvvetle dileriz. Ancak, bugün Rusların da anlamış ve takdir etmiş oldukları üzere, iç ve millî ilkelerimize her türlü bulaşıklık ve karışıklıktan korunmuş olarak, sımsıkı ve düşmeden bağlanmak zorundayız. Dış işlerimizde Ruslarla, kurulu ve belgelerle belirli olan ilkeler içinde en güçlü bir dost olarak işlemlerde bulunacağız.
>
> Ruslarla gelecekteki ilişkilerimizde, bu ilkeler içinde hareket olunmasını rica ederim. Mektuplarınız üzerine bir işlem yapılmamış ve saklanmıştır efendim.[1324]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *16 Mayıs 337 (921) Pazartesi: Bu günden itibaren İstanbul ile Ankara arasında doğrudan doğruya telgraf muhaberesi başladı.*[1325]

17 Mayıs 1921. *Mustafa Kemal, Karabekir'in 5 Mayıs tarihli yazısına verdiği cevapta, Enver Paşa ve arkadaşlarının çalışmalarına karşı tedbir alındığını bildirdi. Karabekir'den de Doğu'da tedbirli olmasını istedi*.[1326]

18 Mayıs 1921. Britanya Dışişleri arşivinde bulunan *18 Mayıs 1921 tarihli bir rapor, Lozan öncesinde 9 Nisan'da gerçekleştirilen bir kongrede büyük bir İtalyan-Alman-Enver-Kemalist müttefik birliğinin istendiğini bildir*mektedir.[1327]

20 Mayıs 1921. *Fethi Bey (Okyar), Münih'ten Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Afganistan'da çalışmasının bulunmaz bir fırsat olduğunu, yalnız Hindistan ihtilali için acele edilmemesini, vaktinden*

1322 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 533.
1323 Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, 1985, c. 3, s. 570.
1324 *Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi*, A. III-110. a, D. 4-41, F. 3-5. "Dili sadeleştirilmiştir." Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 77-81. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
1325 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 194.
1326 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 533.
1327 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 220.

önce hareketin felakete sebep olacağını bildirdi. Rusya'daki İttihatçıların Anadolu'ya kanşmamalannı istedi.[1328]

21 Mayıs 1921. *Fransa'daki Japon Sefiri Matsui,* Enver'in *Bakü'de 500.000 askere sahip bir ordunun idaresini üstlendiğini tahmin etmekte*dir.[1329]

22 Mayıs 1921. *Mustafa Kemal, Karabekir'den, Anadolu'ya geçmesinden şüphenilen Enver Paşa'ya karşı sıkı tedbirler alınmasını istedi*.[1330]

Moskova'dan gelip Anadolu'da Enver'in Halk Şûralar (Sovyetler) Partisi'nin çok sayıda program ve bildirileriyle dolaşan Kurmay Binbaşı Naim Cevat tutuklanır, Halk Şûralar Partisi'nin kurulması ve denetimiyle ilgili sayılarak Halil Paşa'nın yurt dışına çıkarılması istenir. Ne var ki, Trabzon'daki tümenin Halil Paşa'yı yurt dışına çıkarmaya gücü yetmiyecektir! Enverist Yahya Kâhya'nın üçyüz kişilik silâhlı müfrezesi, Halil Paşa'yı koruyacaktır. Halil Paşa, aylarca sonra Trabzon'dan ayrılacaktır.[1331]

24 Mayıs 1921. *Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Karabekir'i Enver Paşa konusunda uyardılar: Doğu'da Enver Paşa'ya ve Bolşevik teşebbüslerine karşı sert tedbirler alın. Orduda Enver'e bağlı unsurları saf dışı edin. Türkiye'ye girerlerse Enver Paşa ve adamlarını tutuklayarak Ankara'ya gönderin... Karabekir'in 26 Mayıs'ta cevabı: "Muhitimi ve ordumu sağlam tutuyorum"*.[1332]

Yahya Kâhya.
Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 110.

24 Mayıs 1921'de Atatürk'ün direktifiyle, Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü, Karabekir Paşa'ya sert uyarılar gönderirler. Fevzi Paşa şöyle der:

"Enver Paşa'nın, Bolşeviklerle Doğu'daki Bolşevik düzen ve girişimlerine karşı tedbirler alınmasını daha önce rica etmiştim. Enver Paşa'nın yâveri ve şimdi emrinizde Cephe Kurmay Başkanı bulunan Kâzım Bey (Orbay) ile eski İstihbarat Şubesi Müdürü Kurmay Yarbay Seyfi Bey'in Enver Paşa'ya karşı bağlılıklarının devam etmesi doğaldır. Bunların şimdiki görevlerinden ve Doğu Cephesi'nden uygun biçimde uzaklaştırılmaları ve yerlerine sağlam karakterli kişilerin atanmasını uygun görüyorum".

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak), daha da ileri giderek, komünistlik yararına girişimlerde bulunan Enver Paşa'nın tutuklanmasını ister:

"Enver Paşa'nın da komünistlik yararına bâzı girişimlerde bulunduğu ve kendisinin Moskova'dan kaybolduğu anlaşılmıştır. Gerek kendi adına kıyılarımıza ve kara sınırlarımıza gelecek kişilerin ve gerekse kendi gelirse bizzat Enver'in tutuklanarak, sıkı inzibat tedbirleri altında doğruca ve gözeticilerle birlikte Ankara'ya gönderilmesi gereğinin ilgililere, gizli tutularak, önemle ve gizlilikle bildirilmesi..."

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ise, eski arkadaşı Karabekir Paşa'ya "Aman Enver'in oyununa gelme" biçiminde daha açık bir telgraf çeker:

"Enver, daha önce Almanlara dayandığı gibi, Rus kuvvetleriyle de zorla memlekete girmeye uzun süre çalışmış, başarılı olamamıştır. İslâm İhtilâli Cemiyeti adıyla bir örgütü genişleterek, Orduya el atmak fikrini izlediği anlaşılıyor. Bunlar, doğal olarak Doğu Ordumuzdan başlarlar. Bizim Batı Cephesi'ndeki harekâtımız çok uzun

---

1328 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 538.
1329 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 36. "İstanbul'daki Fransız çevrelerinde, "*Enver 200.000 kişiden oluşan 4 Doğu ordusunun başkomutanıdır ve bölgesi Hazar Denizi'nin doğusudur*" diye konuşmalar olmaktaydı."
1330 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 540.
1331 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 531.
1332 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 543.

süreceğinden, Doğu'da uzun süre serbest kalırlar. Kısaca, İttihatçılar, Ruslar, Erzurum'un bilinen fesatçıları ile, herbiri başka amaç için, Doğu Ordumuza hücum edeceklerdir. Bu hücumların topuna engel olacak yalnız sensin. Açık tedbir ve hücumdan çekinmeyiniz. Kendine çok sağlam bir çevre sağlamalı ve son derece kuşkulu olmasın. Kurmay Başkanı Kâzım Bey (Orbay), Enver Paşa ailesinin iradesine inanılmaz ölçüde tutsak olduğu için, sana vefalı olması şüphelidir. Kırmadan onu ayırmak kesinlikle gereklidir. Bana gönderebilirsin".[1333]

İstanbul'daki *Belçika Orta Elçisi De Welle raporunda, rivayete göre Ankara'da Mustafa Kemal'i devirip yerine Enver paşa'yı geçirmek isteyen bir komplonun açığa çıkarıldığını, bu yüzden kabinede bazı değişiklikler yapıldığını yazdı*.[1334]

25 Mayıs 1921. *Moskova'dan dönmekte olan Rıza Nur, Trabzon'dan Doğu Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği raporda, Sovyet Kızılordusu'nun ilk fırsatta Türkiye'ye saldıracağını ileri sürdü. Buna karşılık, Batum'daki Müslüman eşrafa dayanarak burada Türkiye'ye bağlı özerk bir yönetim kurulmasını önerdi. Enverci diye nitelediği Trabzon'a ve Enver Paşa'nın adamı olan Yahya Kâhya'ya dikkat edilmesini istedi*.[1335]

27 Mayıs 1921. Enver, Cavid'e mektub gönderdi: *Halil, Nesimi, Şükrü, Hacı Adil, İsmail Canbolat, Salah Cimcoz'la görüştüm. İlk dördü ile bütün meseleler hakkında görüştüm. İsmail'le çok daha tafsilatlı görüştük. Arkadaşlar şimdilik bir an evvel Anadolu'ya giderek, oradaki fırka ile birlikte çalışmak [...] hedefini takib edeceklerdir*.[1336] *Ben gene eski yolumdan yürüyorum. Dış teşkilat sevindirici bir şekilde gelişiyor. İçerde de bir siyasi partiye dayanmamız gerekiyor. Roma'da görüştüğüm arkadaşlar, bir an önce Anadolu'ya giderek oradaki parti ile çalışmak hedefini güdecekler. Anadolu'nun son zamanlardaki şeklini hiç beğenmedim. Moskova'da kendilerine, Batı ile bir an önce sonuca varmalarını bildirmiştim. Ankara tersine şahsi diktatörlüğe ve Rus istikametine atıldı*.[1337]

Cavit Bey, Harun [Aliçe] *Bey'e mektubunda, Ankara'nın Batı ile uzlaşmaya yanaşmayan siyasetinden yakındı*.[1338]

Doktor Nazım, Cavid'e mektub gönderdi. Malta'dan tahliye edilen İttihadçıların Ankara'ya izam edilmesini ve Mustafa Kemal yönetimini dengelemesini arzu ediyor:

Azizim Cavid Bey,

22 Mayıs tarihli mektubuna cevap vermek için bir kaç gün beklemek mecburiyetinde kaldım. Ali Bey İtalya'ya gitmişti. Dün avdet etti. Halil, Ahmet Nesimi, Hacı Âdil, Şükrü, Canbulat Beyler'le görüşmüş. Kendisinin rivayetine göre, şimdiye kadar takip ettiği yol iyi görünmüş. Bundan başka bir şey yapılamazdı. Yapılması lâzım olan şeyi yapmışsınız denilmiş. Canbulat, Fethi'nin [Okyar] şiddetle aleyhinde bulunmuş. *"keşke ondan evvel Ankara'ya gidebilsem de o muhiti onun muzır telkinatından siyaset etsem"* demiş. Fethi Münih'te refikasının yanında bulunuyor. [Necmeddin] Molla Bey delâletiyle hatt-ı hareket ve kanaati hakkında haberdar olabilirsin.

Bedri Bey Cemal Paşa'nın ailesiyle görüşmek için Münih'e gitmişti. Fethi Bey'le epey mücadele etmiş. Çünkü Fethi Bey hariçtekilere ağız dolusu küfürler ediyormuş. Henüz ne Fethi Bey'i ne de Münih'ten avdet eden Bedri Bey'i görmediğim için yazdıklarım rivayet kabilindendir.

Fethi Bey Ankara'ya gidecek imiş. Fakat karısı hariçte bir memuriyet alıp Avrupa hayatı yaşamak için pek istekli bulunuyormuş. Senin muvakkaten refakat edip her hususta mutabıkı efkâr kaldık dediğin zat [Bekir Sami Kunduh olabilir] ile hemşehrimiz "Sarı"nın [Mustafa Kemal'in] arası pek açılmış. O muhit [Ankara] maatteessüf curcunaya dönmüş. Allah harice patlak vermekten muhafaza etsin. Bu hususa dair işittiğimiz şeyler hiç

[1333] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 534-535.
[1334] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 544.
[1335] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 544.
[1336] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 135.
[1337] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 547-548.
[1338] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 547-548.

hoşuma gitmiyor. Halil [Menteşe], Hacı Adil [Arda], Nesimî ve Şükrü [Bleda] Beyler de Anadolu'ya gitmek niyetindeymişler ve Halil Bey içeri girmek için Mustafa Kemal Paşa'ya müracaat etmiş. Bu müracaatın sebebini bir türlü anlıyamadım. Medine Muhafızı Fahri Paşa [Fahreddin Türkkan] müracaatine *"Gelme, hariçte ticaretle meşgul ol"* cevabı gelince artık Halil Bey ve rüfekasına ne cevap geleceğini tahmin edebilirsin. Bence vapura binip gitmeleri en makul tarik idi. Böyle hareket etmediklerine taaccüp ediyorum.

Rahmi Viyana'ya gitmiş. Oradan bugün yarın buraya gelmesi memulü kavidir. Fırka hayatında Mustafa Kemal Paşa'nın merhumun [sabık Sadrazam Talat'ın] yerini işgal edemiyeceğine iki kere iki dört eder derecesinde kanaatim vardır. Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir, derler. İttihat ve Terakki'nin kusurları yok değildi. Fakat ahlâk ve karakterin onun ruhunda büyük bir mevkii vardı. Ve yine vardır. Ona şef olmak için merhumun pek az insana nasip olan şahsi meziyetlerini haiz bulunmak, bilhassa çok sabırlı olmak lâzımdır. Ben halin muvakkat, geçici parlaklıklarına bel bağlıyamıyorum. Tesadüflere rabt-ı kalb etmekten çok kaybettik. Biraz da yaşlandık. Sarı'yı çok titiz ve müvesvis zannediyorum. Yanındakileri de hizmet-i vataniyeyi bile inhisara almak hastalığıyla malûl görüyorum ve bunları düşündükçe neticenin nereye varacağını tahminde güçlük çekiyorum. Onun için hiç olmazsa Malta'dan kurtulan samimî arkadaşlarımızın bir an evvel Anadolu'ya gitmelerini vatanımızın selâmeti namına pek hayırlı ve elzem görüyorum. Acaba Cahid Bey ne düşünüyor? Muvakkaten olsun Ankara'ya kadar ihtiyarı zahmet etmez mi? [..][1339]

28 Mayıs 1921. İstanbul'daki Küçük Talat (Muşkara), Moskova'daki Enver'e şifreli telgraf keşide eyledi:

(Şifre olacak) Moskova'da Ali Bey'e (Bir sûreti Tuapse'de Yoldaş Halil Paşa'ya verilecektir). Aşağıdaki telgraf sûreti İstanbul'dan ümîd İlgiz Beyden geldi. Ber-vech-i âtî arz olunur.

Tûfân

1.--İstanbul'a geldim. Şimdilik oldukça emniyet altındayım. Tuapse tarîkiyle hemen oraya gelmek istiyorum. Yalnız her ihtimâle karşı Bolşevikler tarafından sâhillerde hüsn-ü kabûlüm ve mu'âvenete mazhariyetim için sür'atle teşebbüsâtta bulunulmasını ve bu sûretle emniyet altına alınmaklığımı ricâ ediyorum.

2.- Burada ba'zi ciddî arkadaşlarla temâslar yaptım. Umûmî maksad ve vaz'iyeti izâh ederken, artık dar milliyetçilik ve islâmcılık fikirlerinden sarf-ı nazar edilerek mübârezenin daha şûmûllu ve geniş esâslar üzerinde yapılmasındaki lüzûm ve zarûreti anlattım. Ve bi'l-hâssa program i'tibâriyle komünistlere olan yakınlığımızı ve Şark'ın halâsı nokta-i nazarından cihân inkılâbı muvâcehesinde onlarla müttefikan hareket etmekte olduğumuz ve kendi prensiblerimiz dâ'iresinde Bolşeviklerle samîmî ve dost olmaktaki icâbı ve kendilerinin teşkîlâtımıza gösterdiği maddî ve ma'nevî müzâhereti teşrîh ettim.

3.-- Berlin'deki arkadaşlara mektub yazdım. Mu'ayyen ve müsbet esâsları takrîben sizin etrafınızda toplanarak, Sovyet Rusya ile kat'i sûrette teşrîk-i mesâ'îye karar verdiğiniz ve fa'âliyetimizi ve buna nazaran tanzîm ettiğimizi bildirdim.

4.-- Buraya gelirken her türlü takayyüdâta rağmen Samsun'da teşkîlâtın esaslarını kurdum. Yeni programla nizâmnâmenin gönderilmesi için Trabzon Hey'et-i Merkeziyesine yazdım.

5.-- Hacı Sâmi ve rüfekâsının ihtiyâcları için karzan tedârik edilerek, sarfeylediğini evvelce mektubla bildirdiğim paranın borçlarımı tesviye için irsâliye ile beraber biraz yol harçlığı göndermenizi ricâ ederim. Yalnız vakit geçmemek için Trabzon merkezi vâsıtasıyla havâle verilirse muvâfik olur.

6.-- Cevâbınızı alıncaya kadar burada bekleyeceğim. Gelirken refîkamla hemşiremin oğlunu yanıma almak fikrindeyim. Cevâbınız telsizle Trabzon Merkezine veriniz.

7.-- Halil'e telgraf verilmiştir. Arz-ı hürmet ederim.

28 Mayıs 1921
Ümîd İlgiz[1340]

[1339] Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, 2002, s. 127-128.

[1340] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 220-221. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

29 Mayıs 1921. TBMM Hükümeti Genelkurmay Başkanı Kozan mebusu Fevzi (Çakmak) tamim keşide eyledi. *Enver'in komünistlikten yana girişimleri bulunduğu, dolayısıyla kendisi ya da arkadaşları Anadolu'ya gelecek olurlarsa, tutuklanıp "sıkı bir inzibat altında" Ankara'ya gönderilmelerini* istiyor.[1341]

Fevzi (Çakmak), Karabekir'e telgraf gönderdi. *"Bolşevik propagandasına karşı Basın ve istihbarat Müdürlüğü'nün halkı aydınlatmaya başladığını"* bildiriyor.[1342]

Ali Fuad (Cebesoy): *Enver Paşa'nın Türkiye'ye müdahalesi girişimi, Ankara Hükümeti ile Enver Paşa arasında gerçek bir mücadele biçimini alınca, Enver Paşa yanlıları, bunu Mustafa Kemal Paşa - Enver Paşa mücadelesi olarak göstermişler ve Ankara Hükümeti'nin çoğunluğunu Enver Paşa yanlılarının teşkil ettiğini yaymışlardı. Bu yanlış söylentiler sırasında Türkiye Dışişleri Bakanlığı ve Moskova Büyükelçiliği, Enver Paşa ve arkadaşlarının gerçek durumlarını açıklayarak onlara yapılacak yardımın Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Bolşeviklerin dostluk ilişkilerini bozabileceğini ciddi bir dille Sovyet Dışişleri Komiserliği'ne anlatmışlardı*.[1343]

İstanbul'daki İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı (İİCİ) azası Küçük Talat (Muşkara), İİCİ Trabzon Bürosuna mektub gönderdi:

> Nihâyet İstanbul'a geldim. Ve şimdilik oldukça emniyet altındayım. Burada ciddî arkadaşlarla harfî temâslar yapıyor ve umûmî maksad ve vaz'iyet anlatıyorum. Ankara Hükümetinin ve bi'l-hâssa Mustafa Kemal Paşa'nın son zamânlarda bize karşı göstermekte olduğu tavır ve hareket su'i-te'sîr yapmaktadır.
>
> Buraya gelirken bil-hâssa Vâli Taci Bey'in bütün iskelelere çekmiş olduğu şâyan-ı esef telgraflara rağmen Samsun'da sâbık meb'ûs Servet Bey'le görüşmek mümkün oldu. Trabzon hey'et-i merkeziyesinden ve orada fa'âliyette bulunan arkadaşlardan bahsetmemek şartıyla teşkîlâtımızın fa'âliyetinden ve umûmî hatt-ı hareketimizden Sovyet Rusya ile ve Üçüncü Enternasyonelle münâsebetlerimizden ve Şark'ın halâsı nokta-i nazarından nasıl hareket etmek lâzım geldiğinden ve programımızdan hulâsa sûretiyle ve vaktin müsâ'adesi nisbet inde epey şeyler söyledim.
>
> Servet Bey'den çok memnûn kaldım. Ordunun istibdâdına Ankara Hükûmeti'nin sakim hareketlerine ve bi'l-hâssa Mustafa Kemal Paşa'nın mesâvî-i ahvâline karşı pek mu'ârız buldum.
>
> Samsun şu 'besinin esâslarını kurdum. Ber-vech-i âtîdir.
>
> Servet Bey, sâbik meb'ûs
> Nihad Bey, sâbık Samsun meb'ûsu
> Nâci Bey, sâbık meb'ûs
>
> Tabi'î nizâmnâme ve vereceğiniz ta'lîmât dâ'iresinde şu'belerine daha iki arkadaş almak suretiyle 5'e ibrağ ederler.
>
> Samsun size merbût olacaktır ve dâ'imâ sizinle muhâbere edecektir. Gelecek gazeteleri o na'mâ ve famim sûretlerini muntazamân onlara gönderirsiniz. Bir de bir ictimâ'imizde Samsun'dan gerek Cem'iyete ve gerek kayıkçılara işçilere âid teşkîlât yapıl- ması takarrür etmiş olmasına göre bu fırsatı kaçırmayarak, oraya bir arkadaşın gönderilmesi pek muvâfik olur. Ancak ihtiyât ve basireti elden bırakmamak lâzımdır. Ankara Hükümetinin ve bi'l-hâssa Mustafa Kemal'in orada da câsûsları olması ihtimâli dâ'imâ nazar-i dikkat alınmalıdır.
>
> Tûfân Bey'e yazdığım vechile Moskova'da Ali Bey ve Tuapse'de Halil Paşa'ya hitâben yazdığım melfûf iki telgrafnâme şifre ettirilmek sûretiyle yerlerine âcilen çekilmesi hususu Ali Oruç Yoldaşa bildirilmelidir. Hey'et-i muhteremeniz vâsıtası ile gelecek cevâb ve paranın sûretle bana gönderilmesini Tûfân Bey'den ricâ ettim.

[1341] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 334.
[1342] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 322.
[1343] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 536-537.

Bolşeviklere karşı mevki'imin tamâmen taht-ı emniyete alınması elzem olduğuna göre Yoldaş Ali Oruç tarafından da Mustafa Subhi'den bahsedilmeyerek dünya ictimâ'i inkılâbına şiddetle taraftâr ve Mustafa Kemal Partisine tamâmiyle aleyhtâr ve Bolşeviklere karşı ve muhib olduğum hakkında ciddî telgraflar verdirilmesi az çok maksadı te'mîn edecektir. Buna ihtiyâc olduğu ma'lûmunuzdur.

Moskova'ya refîkamla hemşirezâdemi de götürmek fikrindeyim. Bana program ve nizâmnâme sûretlerinin gönderilmesini ricâ ederim. Burada da bir şu'be te'sîs ederek hey'etinize rabdetmek çok muvâfık olacaktır. Ciddî ve samîmî arkadaşlarınız vardır.

Orada iken konuşulduğu vechile Dârü'l-mu'allimîn Müdürü Mustafa Reşid Bey ve buna mümâsil münevver ve ahlâklı kimseleri behemehâl teşkîlât içine almaya i'tinâ' edilmesi elzemdir. Ve aynı zamânda Müdâfa'a-i Hukûk Hey'etine de bize mensûb ciddî ve mücâdeleli arkadaşlar sokmak lâzımdır. Ankara'da Mustafa Kemal yeni bir manevra ile halkın bir başka şekilde yeniden saydına yetmek için riyâseti altında bir Müdâfa'a-i Hukuk Fırkası yapmak fikrinde olduğuna nazaran ba'demâ Müdâfa'a-i Hukûk Cem'iyetleri Hükûmet kuvvetinden de istifâde ederek türlü türlü maskaralıklar yapacakları şüphesizdir. Binâ'en-aleyh Trabzon Müdâfa'a-i Hukûkun da melhûz taşkınlıklarına tagallüblerine ve bi'l-hâssa teşkîlâtımıza mensûb arkadaşlarımız aleyhinde hareket etmelerine mani' olmak için zâhiren Müdâfa'a-i Hukûkçu görünerek orayı da ele geçirmek îcâb ediyor. Ve bu sûretle aynı zamânda Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ne gibi manevralar çevirmek istedikleri de anlaşılmış olur.

Arz-ı hürmet eder ve son derece azîm ve metânetle fa'âliyetinizi ileri götürmenizi ve Allâhtan muvaffakıyetinizi temennî eylerim. Trabzon Hey'et-i Merkeziyesinin hârice karşı ve bir müddet sonra dâhile karşı Türkiye teşkîlâtını temsil etmekte olduğunu her lâhza tahattur etmenizi ricâ ederim aziz arkadaşlar.[1344]

Mayıs 1921. *Sonraları Mayıs 1921'de Enver Paşa, Bakü Kongresi'nde komünizm yanlısı gibi konuştuğu için Mustafa Kemal'den özür dilemiştir. O konuşmasında Anadolu halkı için komünizmin avantajlarından emin olduğunu, Kemal ve Karabekir'in komünizmi destekleyen güçlü izlenimler yarattığını açıklamıştır. İlaveten zamanın sosyo-ekonomik şartları bakımından Türkiye için komünizmin uygulanabilir olacağı yolunda fikrini söylemiştir*.[1345]

Moskova'daki Enver, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi:

Muhterem Paşam

Yusuf Kemal Bey ve Rıza Nur Beyler Moskova'da iken, Berlin'den avdetimde gerek bunlara ve gerekse Fu'âd Paşa birâderimize hâriçteki tarz-ı mesâ'îmizi anlatmış ve Zât-ı âlîlelerine yazdığım mektûbta ve gönderdiğim nizâmnâme ve programlarda da izâh ettiğim vechile hâriçteki tarz-ı mesâ'inin memlekette bir fırkaya istinâd etmesi lüzûmunu bildirmiştim. Bu sırada ise gerek Rus doktorları ve gerekse bizim doktorların mu'âyenesi netîcesi kendisine veremin başlamış olduğu Halil Paşa'nın memlekete gitmesi ve hav'sı mu'tedil bir yerde oturması cümlece muvâfık görülmüş ve bu sûretle Tuapse'ye hareket etmiş idik. Kendisinin hareketinden sonra gelen mektûbları âilesinin de Taşkent'e gitmek üzere Trabzon'a geldiğini, ma'mâfîh kendisi oraya uğrayacağını anlatıyordu. Fu'âd Paşa bir akşam Afgan Sefâretinde Halil Paşa'nın Anadolu'dan gelecek telgrafı Tuapse'de beklemesini söylemiş olduğunu anlatması üzerine anlamadığım tuhâf bir vaz'iyet karşısında bulunulduğunu izmâr ettim. Halbûki Tuapse'ye giden Halil Paşa hâreminin gelmiş olduğunu anladığından Fu'âd Paşa'nın izin gelip gelmediğini anlamadan telgrafı zannımca iki hafta kadar istirâhât ile Trabzon'a hareket etmiş.

Size yazdığı telgrafa rağmen, Avrupa'da İttihâd ve Terakkî manevrası başladı diye üzerimize yüklendiler ve bu arada siz Bolşeviklerle münâsebette bulundunuz, diyerek memleketten çıkmasında ısrâr edilmiş. O da âilesi geldikten sonra çıkmıştır. Sonra buna müte'âkıb Küçük Tal'at Bey tevkîf ettirilerek, yine çıkarılmış olduğunu buraya gelmesinden anladım.

[1344] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 222-223. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1345] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 40.

Birâderimiz Nuri Beyin de Erzurum'da kal'abend edildiği öğrendim. Size ma'lûmât vermek üzere Fu'âd Paşa'ya bildirdiğim İstanbul ve Trakya işi için Na'îm Cevâd Bey'i İstanbul'a göndermiş iken, İnebolu'ya uğrayan motordan aldırılarak İstanbul'a gitmesine mümâna'at edilmiş. Kendisinin Erzurum'dan vaktiyle izinsiz gitmiş olduğu vesîlesiyle Ankara'da mefkûr bulunduğunu da haber aldım. Her şeyi size açık bildirdim. Akraba ve arkadaşlarımın ma'rûz olduklarını doğru bulmuyorum. Binâ'en'aleyh size bir daha vaz'iyeti duyurmayı ve izâh etmeyi muvâfık buldum:

1.-- Memleketi çıkınca ben Kafkasya'da kalmalarını İzzet Paşa kabînesi vâsıtasıyla te'mîn etmiş olduğum kuvvetler yanına gitmek ve diğer arkadaşların da hâriçte bulunarak seyyânen çalışmak ve dâhilindeki arkadaşlar üzerinde düşmânlarımızın hücûmunu kısmen tahlîf etmek için Meclis-i Umûmî karârıyla çıktıklarını bildirsinler.

2.-- Ben Kırım'da kalıp Kafkasya'ya geçmeye savaştım. Bir çok tehlikelere karşılık muvaffak olamadım. Sonra Berlin'de bulunan arkadaşlarla görüşmek üzere oraya gittim. Ve müzâkeremiz şimdi o ânda Anadolu'ya imdâdın ancak Rusya'dan geleceği anlayarak buradakilerle anlaşıp Bahâ Bey'le Rusya'ya hareket ettim idi. Halbûki bir sene zarfında iki defa tutularak 5 ay hapis olmak ve altı defa tayyâreden düşmek sûretiyle nihâyet Moskova'ya geldim. Halbûki son muhbûsiyetim zamânında karârlaştırıldığı üzere Moskova'ya başka tarîkle gelen Cemal Paşa ve arkadaşlarıma bu sırada Moskova'ya gelmiş olan Halil Paşa ile birlikte Anadolu'ya yapılacak yardımı te'mîne çalışmak ve verilen karâr vechile bir taraftan bunu te'mîn ile berâber İngiltere'ye karşı hâsıl etmek üzere Halil'in İran'a ve Cemal Paşa'nın Afganistan'a gitmesi kararlaştırılmış ve bu sûretle hareket olunmuştur.

Bu sırada Cemal Paşa tarafından zât-ı âlînize yazılan mektûb Mülâzım İbrahim Efendi'nin vürûdiyle gerek Halil'in ve gerekse Cemal Paşa'nın Anadolu hesâbına bir şey yapmamalarını emretmişsiniz. Bunun üzerine tabi'î onlar belki vakitsiz olmakla berâber şu arzunuzun tevfik-i hareketini muvâfık görmüşler. Ve Anadolu'ya resmen vâsıta olmayarak yardıma ve maksâda hizmete devâm etmişlerdir.

3.-- Ben geldiğim zamân Bekir Sâmi Bey ve rüfekasını buldum. İki aydan beri Moskova'da bulunuyorlardı. Ben bu arzunuzu haber alınca, Çicerin'in suâline karşı resmen bir vazîfem olmadığını yalnız mevcûd her sûretle Anadolu'ya yardım edilmesine taraftâr olduğumu söyledim. Ve Bekir Sâmi Bey'in arzusu üzerine Anadolu Hükûmeti taraftârı olduğumu göstermek için berâberce yalnız bir kere Çicerin'e gittim. Ve sonra da yine aynı arzu üzerine yalnız arkadaşların husûsî müzâkeresinde bulundum. Ruslar henüz müzâkereye bile başlamamışlardı. Çünkü Yusuf Kemal Bey birâderimiz, (Bunlar Anadolu'nun komünist olmasını isteyecekler. Siz ve biz de olmaya karar verdik. Binâ'en-'aleyh yine de müzâkere olunmuyor), diyorlar. Sızlanıyorlar. Ben husûsî olarak evvelce Berlin'de hapishânede tanıştığımız Radek ve diğer rü'esâ ile işin bir ân evvel halline çalıştım. Ve nihâyet müzâkere başladı. Ve Yusuf Kemal Bey birâderimizin zannı gibi Bolşeviklik teklîf edilmedi. Maddî yardıma gelince ne verirlerse, alınması prensibinin kabûlü imdi muvâfık olacağı, böylece Anadolu'nun Rusya'dan bir şey geliyor diye kuvve-i mâneviyesinin artacağı ve Avrupa'da Anadolu Bolşeviklerle anlaştı diye bizi daha kuvvetli ve mehîb göreceğini ileri sürerek bildiğiniz ilk maddî anlaşmaya çalıştım. Fakat bunda hiç bir vakit resmen Anadolu nâmına hareket etmedim. Sonra Baku'ye geldiğimde değil yalnız Türkiye'de fakat bütün İslâm memleketlerinde derhâl asker te'mîni İngilizlere yardım edileceğine kani' olduğumdan Türkiye'ye Şark'ta komünizm tarafdârı olduğumu alenen Kongre'de söylediğim gibi Anadolu halkının menfa'atine daha muvâfık ve cidden ezilen halkı düşünüp idâre esâsına müstenid bir porgramla Tal'at Bey ve diğer bir iki arkadaşın Anadolu'ya gitmesine karar verdik. O zamân Kâzım Karabekir Paşa ve zât-ı Sâmileri komünistlik esâsını kabûl eder gibi görünmüş olduğumuzdan tabî'î bu husûsun yaptığımızı değil yalnız size fikrimi yazmakla ittifak [*iktifa (ÖFA notu)*] etmiş idim.

Bil'-âhara Ankara'dan aldığım mektûblarla ve buraya Üçüncü Enternasyonale gelen delegelerden zât-ı âlîniz diktatörleri olmak üzere Çerkes Ethem Bey ve diğer bazı arkadaşların Ankara Komünist Fırkasını teşkîl buyurduğunuzu anladım. Ve burada Rüştü Bey kardeşimize, ben komünistliğin memleketimiz vaz'iyet-i ictimâîye ve iktisâdiyesi için doğru ve mümkün olduğunu bilmekle berâber âleme karşı gülünç bir vaz'iyete girmemek üzere hiç olmazsa kendim ve komünist geçinen arkadaşların büyük bir kısmının bu fikirde sebât etmesi lâzım geleceği, mütâla'asında bulundum. Hattâ zât-ı âlînizin sevk ve idâresini i'lânıyle diktatörlüğünüze karâr verdiğinizi ve buna muhâlefet edildiği mümân'at edilerek, memlekete muzır olabilecek bu kişinin

mevcûd olmamasına muvâfık olduklarını ve Yusuf Kemal Bey'in diktatörlüğünüze muhâlefet ettiklerini iddi'â' ettiler.

4.-- Bakû'den avdette Bekir Sâmi Bey bulunmadığından İbrahim Tâli Bey ve Seyfi Bey, Aydın Bey ve Çiçerin ve Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Kamenef ile olan müzâkerede Seyfi Bey birâderimiz 200.000 tüfenk ve sâ'ire alıncaya bence buna o günkü ih[*silik harfler okunamadı (ÖFA notu)*] bulunmasından geçerli gördüm. Rusların kredisinin bir işe sürtmeyince de kalması mütâla'asına binâ'en Rusların ne verirlerse kabûl edeceğimizi söylemiştik. İş mâddiyâta dökülmesi halinde ve bu sûretle bir mikdâr altın para ile 15.000 tüfenk ve sê'ire te'mîne muvaffak olundu. Yalnız Ruslar bu sırada eğer Almanya'ya giderek oradan siâh ve sâ'ire almağa muvaffak olursam o vakit Anadolu'ya daha fazla vereceklerini söylediklerinden ben arkadaşlarım seyâhati husûsundaki ihâfeye aldırmayarak Berlin'e gittim idi. Fakat o sırada Leh sulhu olduğundan Ruslar oradan silâh almağa hâcet olmadığını söylemeleri üzerine avdet ettim.

Bakû'deyken Kâzım Paşa birâderimize yazdığım mektûbta kendisinin ve sizin o kadar arzu ettiğiniz vechile Rusların Ermenistan'a bir hareket yapmayacaklarını bildim. Halbuki Şark Cephesi beklerse Ermeniler kuvvetle Harb-i Umûmîden sonraki gibi beklemeden elde mevcûd kuvvetle ta'arruz etmekten başka çâre olmayacağını, aksi hâlde onlar hücûm ederek bizi ezeceklerini îzâh etmiş ve böyle bir harekete Sovyet Hükûmetin şimdi ses çıkarmayacağını da anlatmış idim.

5.-- Berlin'den avdette burada Fu'âd Paşa ve diğer arkadaşları buldum. Ben Anadolu'nun iktisâb ettiği muvaffakiyât şerefini millî [? *Burada bir kelime oldukça silik (Yamauchi notu)*] mülâza ile hiç bir yerde ve hiç bir kimseye resmen Anadolu Hükûmeti nâmına hiç bir işe girişmediğimiz hâlde Moskova'ya gelmekte olan Anadolu Hey'eti a'zâlarının daha buraya gelir gelmez, Enver Paşa sefîr ve diğer arkadaşların bizimle münâsebeti yoktur, diye hemen her önlerine gelen Ruslara söylemelerini yine bir şeye hamledemedim. Bununla berâber Rusların vaz'iyeti gördüğümden ve Londra'dan da bir şey çıkmayacağını anladığından arkadaşlara Londra mukarrerâtını beklemeden Ruslardan â'zamî istifâdenin te'mînine çalışılmasını tavsiye ettim. Ve Karahan ve Çiçerin üzerine Halil ile husûsî sûrette tazyîk.

Bu gayretimizde hiç bir vakit resmen sizin namınıza değil, ancak memleketin bir ferdi olmak i'tibâriyle husûsî çalıştık. Hattâ sonra arkadaşların sineması alınırken, Ruslar benimde bulunmamı isrâr ettikleri hâlde ben bütün şerefim bunu resmen yapanlara mahsus olmak lâzım geldiğini ileri sürerek vazgeçtim. Yalnız Rusya ile artık mes'ele halledildikten arkadaşlar giderken, hâricî teşkîlâtamızın memlekete fâideli olabilmesi için size de yazdığım gibi Bakû'daki programın ıslâhından ibâret olan ve iki İttihâd ve Terakkî Kongresinde hakîkî şekli ta'ayyûn edecek program ile fırka şeklinde arkadaşların bir kısmının bizim anti-emperyalist programımıza memlekette vâsıta olmamız ve böylece İngiliz ve Fransızlara daha müsâid bir vâsıta-i te'sîr bulacağımızı dâhi düşünmüştük. Bu sûretle Anadolu'ya şimdi â'zamî fâideyi vermekle berâber sulhtan sonra da bugün ihtilâle sevkettirdiğimiz İslâmlarla Cenâb-ı Hakkın şimdiye kadar size yâver kıldığı tâlihinize biz de hallederiz. İktidârınızı ise bundan evvel takdir ettiğimden Harbiye Nezâretim ve ondan evvelki hareketimle belli olduğundan buna dâ'ir fazla bir şey söylemem. Yalnız bir ricâm var. Ve siz vehim ve hislere kapılmayınız. Sizden cidden sizi seven bir kardeş gibi ricâ ediyorum. Şimdi muvaffakiyetinize bakarak, size iğvâ edenlere uyup memlekette bir şahsın veyâ yalnız bir kısmının tahakkümüne doğru gitmeyiniz. Yoksa yine lüzumsuz tazyikler ve bunlar netîcesi feverânlar zuhûr edebilir.

Bugün emin olunuz ki, bütün vatanı seven herkes olan biten her şeye rağmen sizin muvaffakiyetinize çalışıyor. Çünkü muvaffakiyetiniz Anadolu'nun muvaffakıyeti demektir. Fakat eğer siz şimdiden kanûnsuz hareketler ve lüzûmsuz şiddetlere giderseniz, korkarım ki, hayırlı neticeler vermez. Millet Sultân Hamid idâresi zamânındaki millet değildir. Artık tahakküm ve tecebbüre çok dayanamaz.

Bak şimdi bütün arkadaşlarım nâmına te'mîn ederim. Bizim hiç bir mevki'de ve me'mûriyette gözümüz yok. Bana gelince ben yalnız bir ideâl ta'kîb edeceğim. O da İslâmı ezen Avrupa canavarları ile pençeleşmek için müslümanları harekete geçirmek. Bunun için sizin çekinmenin vehme düşerek böylece düşmânlarımıza memlelette yeni bir mücâdele çıkacak ümîdini verdirmeyin. Lüzûmsuz şiddeti bırakın.

Bekir Sâmi Bey'le ve diğer arkadaşlara gönderdiğim haberlerden memlekete gelmememizi istediğinizi anlıyorum. Eğer bunun Halil'e de şümûlü olduğunu bilseydim memleketin hâtırı için onlara destek olmaz

katlanır göndermezdim. Şimdi sen ben başta olmak üzere arkadaşların memlekete gelmesini istemiyorsun değil mi? Sebebi de güyâ bizim gelmemizle memlekette bur ikilik çıkacak diyorsun, öyle mi? Halbûki ben ve arkadaşlarım o kanâ'atteyiz ki, eğer biz memlekette bulunsaydık, belki de bugün devâm eden lüzumsuz tazyîklere hiç hâcet kalmayacaktı. Çünkü herkes görecekti ki, biz tazyik edecek ve daha kolaylıkla birlikte yürütecektik. Ma'mâfih şimdilik Moskova'da bulunarak hâricten yine memlekete yardım edebilmeğe devâm ettiğimizden gelmiyoruz. Fakat bunu da i'tiraf etmemiz lâzım gelir ki, her ne sebebten kanûnî olarak, memleket hâricine nefh şeklindeki arzunuza il'el-ebed tahammül hakîkaten pek ağır ve sefilhâne gelir.

Ma'mâfîh vatan için buna da şimdilik katlanıyoruz. Binâ'en-aleyh hâricte kalmanın maksâdı umûmî olan başta Türkiye olmak üzere kurtarmaya çalıştığımız İslâm âlemi için çâresiz belki de tehlikeli olduğunu hissettiğimiz ânda memlekete geleceğiz.

İşte size açıkça vaz'iyeti anlattım. Benim açık sözlü olduğumu bilirsin. Eğer başka bir fikrin bulunmuyorsa seni sevenlere inanırsın. İşte bu kadar. Yine kemâlî hürmetle gözlerinden öper, Cenâb-ı Hakka senin için yücelikler ve İslâm ve vatana nâfi' büyük mevki'ler dilerim. Kardeşim efendim.[1346]

1 Haziran 1921. Berlin'deki mustafi İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı (İİCİ) azaları Ahmed Fuad ve Abdülaziz Çaviş, Moskova'daki İİCİ Reisi Enver'e istifanameli mektub gönderdiler:

[...] Fakat buyurulan Bür Hânlar âcizleri kanâ'atini tebdîl edememiştir. Zîra meselâ Cem'iyetin teşekkül edilmiş bulunduğu zamân merhûm Talat Paşa ve rufekâsı karşısında gösterilmiş bulunan tekayyüd, ictinâb, tehakküm ve onlarla temas edenlere dahi nazar-ı şüphe ile bakmak ve onlardan her sırrı mektûm tutmak ya'ni bütün harekât ve akvâlden anladığmız açık ve sarîh bir hakîkat varsa, merhûm müşârün-ileyhe ve mesâ'î arkadaşı bu Cem'iyetle hiç bir alâkaları bulunmadığı gibi Cemiyet mü'essisleri nazarında menfûr ve mehcûr olmalarından ibârettir. Fakat son ictimâ'da hepsi Merkez-i Umûmî a'zâlarından olduğu gördüğümüz gibi mektûb-i sâmîlerinde bu hakîkat mezkûrdur.

Binâberin isti'fâ'mızda zikr olunan mühim bir sebebi bâkîdir. Cem'iyetin maksad-ı asliyesine vukû' bulunan tahavvüle gelince, Doktorların ithali münasebetiyle naklolunan ictimâ' esnâsında hâzır bulunan bir arkadaş vâsıtasıyla naklonunan münâkaşât cereyânından aşikârdır. Temennî ederiz ki, mektûb-i sâmîlerinde zikr olunan hakîkat ekseriyte-i a'zâlar tarafından makbûl ve mef'ulün-bih olsun. Zîrâ İslâmiyetin menfa'ati ve muhterem Cem'iyetimizin vücûd ve muvaffakıyetleri için en esâslı rükûn budur. Ziyâ Bey'in ve Vehib Paşa'nın ifşâ'-yi esrâr mes'elesi Abdülhamîd Saïd Bey'den aldığımız son mektubunda mezkûndur. Ona karşı beslediğimiz ii'timâd ve bütün arkadaşlarına karşı gösterdiği fart-ı muhabbete rağmen acı bir şikâyette bulunması dolayısıyle böyle bir kusûr vukû' bulduğuna kani'iz. Tahkikât lâzımsa mîr-i müşârün-ileyhten su'âl buyurmanız muvâfiktır.

Şeyh Cavuş'un seyahati hakkında bahseden Suriyeli Hristiyân Beyza nâmındaki adamdır. Bu mes'ele bize kat'î bir sûretle ma'lûm olmasa idi, diğer zevâtı ifşâ-yi esrâr etmeleri hakkında nev'amâ bir tereddüd bulunabilirdi. Fakat bu mesâ'ilden sonra bugün (München Neuest Nachrichten) gazetesinin (Morning Post) gazetesinden tercümede bu havâdisi okuduk.

Esrâr-ı Cem'iyet bu derece faş bulunması ne kadar muzır olduğunu takdir buyurursunuz. Mahall-i maksûda teşrîf buyurmanızı mukarrer bulunduğu zaman daha fazla takyîdâtin alınmasını ve mümkünse yolu tebdîl ve seyâhati te'cîl edilmesini zât-ı sâmîlerinin selâmeti için an sâmimi'l-kalb temennî ederiz. Bedri Bey'in me'mûriyteti hakkında yapılan ifşa'ât Afganistan'ın başına bir çok zarâr getirmek mümkün olduğu gibi gâyenin tahkînini men' edebilir.

1.-- Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir sû'i-kast yapılmış. Fakat fâil muvaffak olmadığı gibi tevkîf edildiğine binâ'en zât-ı âmîlerine taraftâr bir komite keşf olunmuş ve a'zâları tevkîf ve bir kısmı idâm olunmuştur.

[1346] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 205-208. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2.-- Havas'ın getirdiği bir habere göre Ankara caddesinde Mustafa Kemal ve zât-ı sâmîlerinin taraftârânı arasında cereyân müsâdemet esnâsında birâder-i âlîleri mücâhid-i Nuri Paşa şehid olmuştur. Temenni ederiz ki, bu iki havâdis asılsız çıksın.

İstifaname suretidir:

Enver Paşa Hazretleri

[...]

1.-- Cem'iyetin sebeb-i teşekkülü İttihâd-ı İslâm idi. Şimdilik bu fikirden nev'amâ inhirâf olmuş ve bin sene evvelki İttihâd-ı İslâma avdet edilmek mutasavver bulunmuyor. Milliyet siyâseti yavaşça işlerimize dâhil olmuştur. İslâm Enternasyonali ta'bîri bizi korkutmuştur. Zîrâ ma'lûmdur ki, bir dîn veyâhûd bir fikir bir milletten fazla yerlere münteşir olunca enternasyonal addolunur. Nasrâniyet, Mûseviyet, İslâmiyet ve diğer dinler ilk zuhûrundan sonra enternasyonali mevcûddur. Ve en büyük kongresi her sene Mekke'de mün'akd oluyor. Binâberin bu ta'bîr âcizlerin nazarında milliyet cereyânı için yeniden icâd edilmiş bir ta'bîrdir.

2.-- Cem'iyetin programı mûcibince Merkez-i Umûmi'de ve her milletten iki a'zâ bulunması mansûs iken, Türk kardaşlarımızdan bu mikdârdan dört beş def'a fazla bulunmaları mezkûr mâddeyi ihlâl ediyor. Ve Cem'iyeti beyne'l-müslimîn bir cem'iyet olmaktan ziyâde hemen hemen bir Türk cem'iyeti yapmıştır. Binâberin her karâr onların keyfilerine göre isdâr olunuyor.

3.-- Abdülhamîd Sa'îd Bey tarafından gelen mektûbdan anlaşılıyor ki, kendisi Ziyâ Bey'e eylediği en mahrem sırları müşârun-ileyh tarafından ifşâ' olunmuştur. Kezâlik Merkez-i Umûmîden Roma'ya gönderilen bütün esrâr Vehib Paşa tarafından her tarafa iş'âr ve ifşâ' olunmuştur. Bundan başka Moskova'ya hareket etmemiz mukarrer olduğu zamân bi't-tesâdüf Şeyh Abdülaziz Çaviş hastalandığı zamân ona ziyârete gelen Suriyeli bir Hristiyan demiştir ki, (Hamdolsun bu hastalık sizi Moskova'ya gitmekten men' ediyor. Ricâ ederim, bu seyâhatden vâz geçiniz.) Ya'ni esrâr-i Cem'iyet yalnız Müslümanlar arasında şâyi' olmuyor. İtilâf Hükûmetlerinin en meşhûr taraftârı bir Hristiyanda dahi ma'lûmdur. Binâ'en-aleyh bu gibi Cem'iyette kalmak pek tehlikeli olmakla berâber mutasavver bulunan bütün fa'âliyetimizi mahvedecektir.

4.-- Re'yimiz sorulmadan Merkez-i Umûmîye bir kaç a'zâ birden ithâli ve Berlin'de bulunduğumuz hâlde akd olunan iki ictimâ bulunmamaklığımız gösteriyor ki, muhterem rufekâlarımız hem bizden bazı sırlar saklamak ve hem de mevcûdiyet ve adem-i memnuniyetimiz onların nazarında müsâvidir. Binâberin iki sebebden dolayı istifâ' etmek nâmûsumuzu muhâfaza etmek için yegâne çâredir.

5.-- Türkiye'de tatbîk olunmak üzere tanzîm bulunan programı Türkiye şu'besinin husûsâtından olduğu hâlde diğer programlar gibi Merkez-i Umûmî a'zâsı nezdinde ma'lûm bulunması şart iken, bizden mektûm tutulması bize karşı adem-i i'timâd isbât ediyor. Ve tabi'î istifâmızı îcâb eder.

6.-- Merhûm Talat Paşanın siyâsetine karşı Merkez-i Umûmîyenin muhâlefet göstermesinin sebebi dini yıkmakla kâ'im olacak milliyet siyâset idi. Bu fikri telkîn ve kemâl-i ta'annüdle ta'kibâtta gelmekte bulunan bazı zevâtın Merkez-i Umûmîye ithâli maksad-ı Cem'iyetle kâbil-i te'lîf bulunmadığına binâ'en Cem'iyetin yeni bir gâyesi mevcûd fakat bizden mektûm bulunmasını gösteriyor. Mümâ-ileyhine karşı şahsî ihtirâm ve sadâkat beslemekle berâber eskisi gibi siyâsi işlerde teşrîk-i mesâ'î etmek fikrinde bulunmadığımızdan dolayı istifâ ediyoruz. Muhterem kardaşlarımız İlyâs Bey vâsıtası ile gönderilen paraları kemâl-i ihtirâm ve teşekkürle mîr-i mümâ-ileyhe i'âde olunmuştur. Eski mesleklerimizden ferâgat etmeyeceğimiz hâlde müstakilen, vesâ'it-i ilmiye ile çalışmağa karâr verdik. Fakat dâ'imâ muvaffakiyetimizi an samîmi'l-kalb arzu eder ve elimizden gelen her türlü yardım yapmağı va'd ederiz. Ve zât-ı sâmîlerine ve bütün mesâ'i arkadaşlarınıza arz-ı ihtirâm etmekle hatm-i kelâm eyleriz efendim.

Abdülaziz Çaviş
Ahmed Fu'âd[1347]

[1347] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 225-226. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

2 Haziran 1921. Enver, Malta'da mevkuf Hüseyin Rauf'a (Orbay) mektub gönderdi:

> İki Gözüm Kardeşim Rauf,
>
> lsmail'i [Canbolat], Rahmi'yi ve diğer gelen arkadaşları söyleterek seni göreməmekten mütehassıl teessürümü azalttım. Gönül isterdi ki bütün sevdiğimiz arkadaşlar, hasseten vatanın muhtaç olduğu böyle bir zamanda, sen ve Vasıf başlarında olduğunuz halde çıkmış bulunasınız. Ne ise inşallah bu intizar da uzamaz. Ben Roma'da üç gün kaldıktan sonra avdet ettim ve geri seyahate devam ediyorum. Şimdilik senin ve Vasıfın gözlerinden öperek Allahın birliğine emanet eder ve diğer arkadaşlara ayrı ayrı hörmetler ederim Kardeşim. Evden gelen gazete haberlerinin hilafına ailenin afiyeti gün geçtikçe iyileşmektedir. Hele sizin pek yakında umduğunuz halâsınız sevincimizi arttıracaktır.
>
> Ali [Enver Paşa'nın müstear adı][1348]

4 Haziran 1921. Mustafa Kemal, "Şükrü, Enver'in yaveri idi. Lazistan'a gelmesi de şüphesiz Enver'le irtibat içindi. Emir altında sıkılan bu zat Enver'in vücudile nelere malik olmaz. Şayanı emniyet değildir. Enver'le irtibatı vardır. Şükrü'yü lazistan'a teşkilat yapmaya saik olan sebep ve zat kim idi" diye soran Kâzım Karabekir'e cevabî telgraf gönderdi: *Geçen sene gayrı muntazam ve emin kuvvetlerle harekatı dahiliyeyi mecburiyet sıralarında burada birçok yerde olduğu gibi Eyüp Sabri* [Akgöl] *Bey ve rüfekası tarafından* [Yenibahçeli] *Şükrü Bey Lazistan havalisinde emin bir kuvvet teşkili için İsmet Paşa'ya teklif edilmiş ve onun tarafından da kabul olunarak zaten gayrı kabili tehir olan seyahatine müsaade olunmuştur*.[1349]

5 Haziran 1921. ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi "Kemal'in Başarısı Başını Döndürmüş Görünüyor" sernameli makale neşretti. *Mustafa Kemal'in, itibarını artırdığı ve artık İstanbul'un (İstanbul Hükümeti kastedilerek) hiçbir yerde olmadığı belirtildi. Mustafa Kemal, kendi antlaşmalarını yapmakla kalmıyor aynı zamanda da katılmadığı fikir ve kararlar karşısında, cüretkârlığa varan tutumlar sergiliyor. Hızlı yükselişi ve askeri saygınlığının temelinde, Dünya Savaşı sırasında Çanakkale'de gösterdiği üstün başarı vardır. Makalede, Mustafa Kemal ve Enver Paşa'nın kıyaslaması da yapılarak, Enver Paşa'nın kaba ve kısa boylu oluşuna karşın, Mustafa Kemal'in sarı saçları, mavi gözleri, bakımlı elleri ve nezaket sahibi hali ile Selanikli eski bir aileye mensup olmasının yanı sıra, dansı sevdiği, çok iyi dans ettiği ve insanlar üzerinde farklı bir etkiye sahip olduğu belirtildi. Talat ve Enver Paşaların aksine, Mustafa Kemal, prestij ve nüfuzunu kullanarak, servet sahibi olmadı hatta parasızlık çektiği dönemler de oldu. Şu anda Mustafa Kemal'in, Yakın Doğu'da en önemli kişi olduğu inkâr edilemeyecek bir gerçektir*.[1350]

7 Haziran 1921. İngiliz İstihbaratı rapor kaleme aldı. TBMM Anadolu ve Rumeli Müdafa-yı Hukuk Grubu, İttihad ve Terakki Cemiyetinin Enver'e bağlı unsurunu *dışta bırakmak için* kurulmuştur. Grublaşma sırasında TBMM'deki İttihad ve Terakki unsuru *42 mebus toparlayabilmiştir*. Mustafa Kemal, Edirne mebusu Şeref'ten (Aykut) Kâzım *Karabekir'in yardımını istemiştir*.[1351] Hatırlanacak olursa, sabık İttihadçı Şeref, Mart 1921'de Malta'dan İngilizlerce tahliye edilmiş, müteakib zaman zarfında TBMM'ye katılmıştı.

Aynı raporda kaydedildiğine göre R.26/30 ve B.T/1 kod adlı İngiliz ajanları, İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtına TBMM'deki Kemalistler ile İttihadçılar tefrikasına dair mühim bilgiler verdilerdi: *Mustafa Kemal, Meclis'teki İttihatçı'ların hepsini atamazdı, çünkü onların kimilerine dayanmak zorunda idi; ama*

[1348] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 171-172.

[1349] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 321.

[1350] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 220-221.

[1351] FO 371/6492, E 6968/50/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 452, sonnot 13.

eski İttihatçı önderlerin erke geçmelerine ve kendisini ikinci plâna atmalarına, elinde var olan tüm güçle karşı koyacaktı. Bu arada, İttihat ve Terakki Cemiyeti de rahat oturmayacak ve pek yakında, Anadolu'da ciddi gelişmeler olacaktı. Hiç kuşkusuz, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Bolşevik'lerce destekleniyor ve onun gücü, Bolşevik ajanlarının Anadolu'ya sızmalarıyla gittikçe artıyordu.[1352]

Sabataycı Doktor Nazım, Sabataycı Cavid'e mektub gönderdi: *Hemşehrimiz Sarı'nın* [Mustafa Kemal'in] *cevabı muvafakatini almak şerefine nail olamadığım için hariçte çalışmaya ve Ali Bey'le teşriki mesaiye karar verdim. Baha da, Rusuhi de Ali Bey'le* [Enver'le] *teşriki mesaiye karar verdiler*.[1353]

8 Haziran 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan tarafından Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a gönderilen muhtırada:

> Fransız kaynaklarına dayanılarak elde edilen bilgilere göre, Kemalistlerle Bolşevikler arasında, Bolşeviklerle sürekli ittifak yapılıp yapılmaması konusundaki çatışmanın büyümekte olduğu belirtiliyordu. Hattâ, Bekir Sami Bey'in düşüşünün de bununla ilgili olduğu öne sürülüyordu. Yani, Bekir Sami Bey, İngiltere'yle yaptığı anlaşmayla, önemli sayıdaki bir İttihatçı grubunun serbest bırakılmasına ve bunların Ankara'ya gelip buradaki İttihatçı kliğini güçlendirmesine fırsat vermiş oluyordu. Mustafa Kemal, Türk sürgünlerinin salıverilmesine açıkça karşı çıkamamış; fakat, Bekir Sami Bey'in, Mustafa Kemal'in rakiplerinin -İttihatçıların- güçlenmesine olanak hazırlamasına da çok kızmıştı. Mr. Rattigan'a göre, Mustafa Kemal'in Bekir Sami Bey'i düşürmesinin nedeni buydu. Raporda, ayrıca, Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'in yerine geçmeğe kararlı olduğu; Enver ve Cemal Paşa'ların ve İttihatçıların, Dünya Savaşı'ndaki "sicilleri" yüzünden İtilaf Devletleri'yle bir araya gelemeyeceklerini bildikleri için Bolşeviklerle sürekli ittifak taraftarlığı yaptıkları belirtilmektedir. Oysa, Kemalistler, İtilâf Devletleri'nden olumlu bir davranış gördükleri takdirde Bolşevikleri bırakmağa hazırdır. Bununla birlikte, İngiliz Yüksek Komiser Vekili, "Kemalistler İttihatçılarla uyuşmazlıklarını büyültüyor da olabilirler" diyordu. Batılılar, Anadolu'da "daha aşırıların" başa geçmesini istemeyeceğine göre, Kemalistler, bu kozu kullanarak Batı'yı kendilerine karşı yumuşatmak da istiyor olabilirlerdi. Mr. Rattigan, Kemalistlerin İngiltere ve Fransa'nın arasını açmağa çalıştıklarını; eğer Rus yardımıyla Yunanistan'ı yenerlerse, kapitülasyonlar, silâhsızlanma ve nüfuz bölgeleri konularında uzlaşmaz olacaklarını öne sürüyordu. İngiltere, Anadolu'yla karşı karşıya kalmamak için askerî nedenlerle bir şey yapamayacaksa, "o zaman Türk Milliyetçileri bizi yendi demektir" diyordu. İngiltere'nin Fransa ile birlikte hareket etmesi ve Kemalistleri cesaretlendirmeden Yunanlılardan kurtulmağa bakması gerekmektedir. Mr. Rattigan, "Kemalist şovenizmini yok etmeliyiz. Sultan'ın yönetiminde, kontrol edilebilir fakat pek de ufalanmamış bir Türkiye için çalışmalıyız" diyordu.[1354]

Rattigan: *Ulusalcı grup ve İttihatçılar arasında bir çatışma gelişiyor. Her iki grubun arasında kimi benzer görüşler vardır; örneğin, saldırgan şovenizm ve Bolşevik ilkelerine karşı nefret. Yine bu iki grup, şimdiki durumda ulusal amaçları sağlamada Bolşevik yardımına dayanmada kararlıdır. Kemalistler, Müttefiklerden tatmin edici yardımı sağlarsa Bolşevikleri baştan atmaya hazırdırlar. İttihatçılar ise, kendi geçmişleri nedeniyle Müttefiklerle eski hesapları olduğunu bilerek, Bolşeviklerle kalıcı bir ittifak kurmayı istiyorlar. Enver'le Cemal bu ikinci grubu destekliyor ve hatta Bolşeviklerin aletleridirler. Enver, Mustafa Kemal'in yerine ulusalcı grubun önderi olmaya kararlıdır. Onun bu sırada Ankara'da, İttihatçıları ön safhaya getirmeye hazır olan çok sayıda ve önemli yandaşları olduğu söyleniyor. Bir habere göre, Bekir Sami'nin gözden düşmesinin nedeni, İngiltere ile yapmış olduğu tutsak değiş tokuşu sonucunda çok sayıda İttihatçı savaş tutsaklarının özgür bırakılmış olmasıdır. Onlar Ankara'ya dönünce, Mustafa Kemal'i yönetimden düşürmek için İttihatçı akımı güçlendirmişlerdi. Mustafa Kemal, Türk*

1352 FO 371/6492/E 6968; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 178.

1353 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 121-122. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

1354 FO 371/6471, E 6786/1/44, No: 570; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 181-182.

savaş tutsaklarının özgür bırakılmasına açıkça karşı çıkamadığı için, Bekir Sami'ye çok kızmış ve kendi partisini Bekir'in aleyhine döndürmüştü.[1355]

İstanbul'daki İngiliz Baştercüman Andrew Ryan, ilgili muhtıraya düştüğü derkenarda şunları yazdı:

> Herhalde Bolşevikler, Enver'in, ulusal akımın denetimini eline geçirmesini yeğ tutuyorlar, çünkü Enver, Mustafa Kemal'den çok onların ceplerinde bulunuyor ve Avrupa'da daha lekeli olarak görülüyor. Belki de, Ankara önderlerinin Bağlaşıklarla herhangi bir anlaşmaya varmayı kalben diledikleri kuşkusu içindedirler.[1356]

> Son günlerde Ankara'da patlak vermiş olan kriz, burada (İstanbul'da) öğrenilince, bu bunalımın Bekir Sami'nin ılımlı destekleyicileriyle *Misak-ı Milli*'yi destekleyenler arasındaki çatışmaya atfedilmişti. Son birkaç hafta sırasında çevrede dolaşan haberlere göre, gerçekte bu kriz, İttihat ve Terakki'nin ulusal akımı kendi denetimi altına alarak onun önderlerini ve özellikle Mustafa Kemal'i yönetimden düşürmek girişimi nedeniyle ortaya çıkmıştır. İddia edildiğine göre Enver Paşa yandaşları (Halil Paşa ile Küçük Talât da dahil) bir tür darbeye girişmiş, ama başarılı olamamışlardı. Söylendiğine göre, Halil Paşa ile Küçük Talât son günlerde Ankara'yı terk etmiş veya oradan hudut dışı edilmişlerdir. Uzun bir süreden beri Enver, kendi başına kimi hareketlerde bulunmuştu; ancak Mustafa Kemal'le ona yakın olan askerler, Enver Paşa ile grubunun hareketlerine karşı çıkmışlardı. Büyük bir ihtimalle Bolşevikler, ulusal akımın Enver'in denetimi altında olmasını yeğ tutuyorlar, çünkü Enver, Kemal'den daha çok kendi ceplerindedir ve Müttefiklerin gözünden düşmüştür. İttihatçılarla Kemalistler arasındaki sözde mücadeleye kendi görüş açımızdan önem vermek hata olacaktır... İki grup arasındaki rekabet şahsidir; ancak her iki yan da İngiltere'ye düşmandır. Mezopotamya (Irak), Mısır ve Hindistan'da bize karşı olaylar çıkarmaya yöneliktirler ve genel tutumlarında yabancı düşmanıdırlar... Kemalistler Bolşevizm'den hoşlanmıyor; Müttefiklere güvenmiyor, ama yine de Bolşeviklerle olan ittifakı destekliyorlar... Onların amacı, Fransızlarla bizim (İngilizlerin) aramızı açmaktır... Kemalizm'i yıkmak kararını alırsak, bunu ancak Fransızlarla işbirliği yaparak başarabiliriz. Bu konuda İtalyanlara pek güvenilemez; ancak Yunanlılarla da işbirliği yapabiliriz... Tüm amacımız, Kemalist şovenizmini yıkmak ve padişahın yönetimi altında daha kısıtlı bir Türkiye yaratmak olmalıdır.[1357]

TBMM Menteşe mebusu ve Moskova murahhası İTC'li Sabataycı mason Doktor Tevfik Rüştü'nün (Aras), *KEYK* yayın organı *Moscou*da "Anadolu'nun Emperyalist Batı'ya Cevabı" nam makalesi neşredildi. Yahudi Dönmesi Tevfik Rüştü mühim hususlar zikrediyor. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Bolşeviklik aleyhtarı olduğunu, Müdafaa-yı Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetlerinin İTC'liler tarafından adem-i merkeziyetçe kurulduklarını, Mütareke İstanbulu'nda Mustafa Kemal'in halkçı liberal Ali Fethi'yi (Okyar) parlamento dışından desteklediğini yazıyor. Tevfik Rüştü, İngilizler ile Padişah'ın ortaklaştıklarını ve İTC'yi ortadan kaldırmaya çalıştıklarını iddia ediyor, Abdülhamid'i "Kızıl Sultan" tavsif ediyor. Başka bir deyişle, Padişah Vahideddin'in ve Sadrazam Damad Ferid'in İngiliz işbirlikçileri, uşakları olduklarına ilişkin komünist yaveleri tekrarlanıb duruyor. İtalya'nın Britanya'ya ve Fransa'ya nazaran daha mülayemetle hareket ettiğini belirten Tevfik Rüştü, İTC'nin Ermenileri katliam ettiğini kabul ediyor fakat mesuliyeti Taşnaksutyun'a hamlediyor. İzmir'e Yunan'ın çıkartılmasını "devrim" için hüdaverdi bir gerekli kötülük telakki ediyor. İzmir'in işgali ve dahi Yunan mezalimi, Celâl (Bayar), Rauf (Orbay) gibi İttihadçıların Garbî Anadolu'da gerilla faaliyeti yürütmeleri için uygun ortam sağlamıştır. Tevfik Rüştü, yardım dilendiği Moskova'da tekellüfe girerek Kuvâ-yı Milliyeyi partizan gerillalar şeklinde takdim ediyor. Haziran 1919'da Amasya'da askerî cunta kurulduğunu zımnen belirtiyor. Vukuatı tamamen çarpıtan Tevfik Rüştü'ye kalırsa Meclis-i Mebusan ve TBMM, kitlelerin engin katılımlarıyla gerçekleştirilmiş hür ve sahih seçimler muvacehesinde küşad edilmişlerdir:

> Bulgar işçiler ve köylüler kanlarını emperyalist çıkarlar için akıtmaya devam etmeyi kesin olarak reddettikleri zaman, monarşiyi, düşmanlıkları bırakmaya bu tarzda zorlayarak, Dünya Savaşı'na öldürücü bir darbe indirdiler. Bulgaristan'ın bu saftan ayrılışı yüzünden umudunu yitiren Türkiye kendisini İtilâf devletleriyle

[1355] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 266.
[1356] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması*, 1990, s. 394.
[1357] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 266-267.

görüşme zorunluluğu karşısında buldu. 30 Ekim 1918 mütarekesi bu görüşmelerin sonucu oldu. İstanbul'un İtilâf yanlısı Türk basını hemen zorlu bir polemiğe girişti ve savaşın sorumlularına saldırmak bahanesiyle millete İngiltere'ye köle olmayı ya da bütün bağımsızlık fikirlerini terk etmeyi teklif etmekten utanç duymuyor.

Bütün Türkiye halkı sözle anlatılamaz bir kaygı içinde olayların gelişimini bekliyordu. İşgal orduları birbiri ardınca geliyorlardı.

Bütün öç-alıcılar Türk halkına karşı zincirlerinden boşanmışlardı. Bunlar, Türkiye'ye sözde Avrupa medeniyetini getiren bütün renklerden oluşan birliklerdi. Durum nazikti ve kriz çok büyüktü. Halkın bu durumdan en fazla sıkıntı çeken bölümü çalışan ve fakir sınıflardı, oysa savaş zenginleri işin içinden sıyrılmayı çok iyi biliyorlardı ve bu durumdan keyiflerine geldiğince yararlanmaya devam ediyorlardı. Kabineler birbiri ardınca düşüyorlardı. Fransız Senegallilerinin karanlık yüzleri ve İngiliz yamyamları direnmesiz teslim olan başkentin sokaklarına korku salıyorlardı; taşra da Avrupalı emperyalizmin bu lütfundan payını alıyordu. Siyasi partiler, ya da daha doğrusu ülkede hiçbir kökü olmayan parti merkez komiteleri Fransız İhtilâli'nden ödünç alınan adlar altında, çoğalıyordu. Bu partilerin içinde, bilinen bir geçmişe sahip olan ve avazı çıktığı kadar İngiliz mandasının iyiliklerinin şarkısını söylerek ve azgın bir anti-Bolşevik ve anti-komünist propaganda yürüterek İtilâfçı kabinelerin korunmasına lâyık olan Hürriyet ve İtilâf fark ediliyordu.

Ülkede oldukça yaygın kuvvetli bir örgütle bir on kadar yıldır varolan İttihat ve Terakki Partisi'ne gelince, onun durumu değişmişti ve eski şeflerin yerlerini parti içindeki hasımlarına devretmek zorunda kaldıkları üç günlük acele bir kongre sonucu, programına ve organizasyonuna sosyalist-liberal eğilimin bazı düzeltmelerini katarak "Teceddüt" (yenileştirme) adını almıştı. Böylece, ulusçu basın içinde, Amerikan mandasına yakınlık duyan, Wilson ilkelerine bağlı bir dernek oluştu.

Bununla birlikte, büyük kitlelerin gözünde, bu partilerin istisnasız tümü ciddi bir güven vermiyordu: İttihat ve Terakki savaşın mukadder sonuçlarından sonra varlık nedenini yitirmişti; öbürleri rastlantılar sonucu erken doğmuş kuruluşlardı. Bu sırada, İtilâf devletlerinin subayları ülkeyi silâhsızlandırmak ve bu şekilde köleliği ve sömürüyü sağlamlaştırmak için hiç zaman yitirmeksizin Anadolu'yu baştan başa dolaşıyorlardı.

Teceddüt'e üye olan ya da olmayan önemli sayıda İttihatçı militan ile önemli bir bölümü daha sonra ulusal liberal partiyi (Millî Ahrar) kuran bağımsız ulusçular, kısaca ülkenin bağımsızlığını isteyen devrimci aydınlar İtilâf'ın Türkiye'ye hazırlamakta olduğu geleceği görmüşler ve bölgesel savunma komiteleri kurmaya girişmişlerdi. Rumeli, Doğu illeri, Anadolu, Aydın ili (İzmir), Kilikya, vb. komiteleri. Bütün bunlar mütarekeyi izleyen aylarda oluyordu ve biz hareketin bütününü örgütlemekten hâlâ uzaktık. Henüz feshedilmemiş olan Meclis şu üç gruptan oluşuyordu: Teceddüt, halkçı liberaller (önderleri Fethi Bey'di) ve Bağımsızlar. Bu üç grubun üyeleri özellikle Fethi Bey'in başlattığı, ama kürsüye kadar gelmeyen bazı iç çatışmalar dışında, savaş boyunca hükümeti desteklediler. Bu çatışmalarda Mustafa Kemal Paşa ile dostları (bu satırların yazarı onlardan birisiydi) çok sayıda subayla birlikte Meclis dışındaki muhalefet içinde yer aldılar.

Galiplerin giderek daha saldırgan ve onur kırıcı davranışları ulusal bağımsızlık yanlılarının tepkisini artırmaktan başka işe yaramıyordu ve yukarıda anılan komitelerde ve halk arasında devrimci ve kavgacı eğilimleri doğuruyordu.

Kısa bir süre sonra Meclis feshedildi ve tutuklamalar başladı. Tutuklamalar daha çok, savaştan zenginleşmek için yararlanmayan siyasal militanlara yönelikti. Ama, savaş yolsuzluklarının hesabını soran halkın gözünü boyamak için savaşın sorumlularından birkaçı tutuklananlara katıldı. Bu, kimseyi yanıltmadı; tersine kurbanlara karşı halkın sevgisini artırdı.

İtilâf'ın emperyalist istekleri doğrultusundaki bu keyfi eylemlere, Avam Kamarası'nda Suriye galibi Mareşal Allenby'yi Haçlıların son kahramanı olarak resmen selâmlayan İngilizlerin kör taassubu ekleniyordu.

İngiltere ile Sultan, geçmişte ya da şimdi İttihat ve Terakki Partisi'yle ilişkisi olan herkese açıkça acımasız bir savaş açmışlardı. Böylece devrimci öğeler yok edilmek isteniyordu. Savaş ve katliamların sorumluluklarının araştırılması yalnızca bahaneydi; gerçekte bu araştırma tümüyle bırakılmıştı. Bu, istilâcıların uşaklarının ellerinde, Anayasa yanlılarını ve Kızıl Sultanı (Abdülhamit) tahttan indirenleri bile kovuşturmanın bahanesiydi.

Başkentin Rumlarının -bunlar savaş sırasında hiç tehdit altında değillerdi ve Ermeniler ile Türkler gibi acı çekmemişlerdi- kini Avrupalılarca öylesine beslenmiş ve kışkırtılmıştı ki, başkentin Müslüman halkı her an Rum patrikliğinin kışkırtmasıyla katledilmekten korkuyordu. Tüm özgürlükler yok edilmiştir. Lloyd George'un uşağı Ferit paşa, Meşrutiyetçi (anayasal) Türkiye'yi ve onunla birlikte her devrimci düşünceyi boğmanın yollarını araştırıyordu. Avrupa emperyalizmi, usulüne uygun bir antlaşmaya gereksinme duymaksızın Türkiye'yi parçalıyordu. Fransa, Adana ile çevresini işgal ediyordu; sonra Suriye pençesine düşüyordu. Kendi kendimizi inandırmak istediğimiz, güzel devrimci Fransa artık yalnızca bir masaldı. İtalya çok daha az sert tavırlarıyla, hatta daha beceriklilikle ve daha esnekçe diyeceğim, Anadolu'nun güney sahilini ve bu sahilin iç bölgesini sömürgeleştirmek istiyordu.

Türkler arasında kin duyulmayan tek Avrupa hükümeti de zaten İtalyan hükümetiydi.

Ermeniler, böylesi bir oburluğun öldürücü bir hazımsızlıkla sonuçlanabileceğini düşünmeksizin, ayakta kalan Türkiye'nin yarıdan fazlasını istiyorlardı. Özünde öbürlerinden daha az kötü olan, ama politikacılarınca kafalarına sokulan gerçekleştirilmez bir ideoloji ile cesaretlenen, emperyalist deliliğe tutulmuş bu halka sempati duyuyorum ve acıyorum. Bu durum, bu halkın sırayla tüm komşularınca katledilmesi kötü talihsizliğine uğramasına ve aynı acımasızlıkla komşularının üzerine atılmasına mâl oldu. Katliam yapanların sorumluluğunu kabul etmekle birlikte, sorumluluğun kaynağını burjuva Avrupa'da ve dünya emperyalizminin hizmetinde hiçbir macera karşısında gerilemeyen Daşnak yöneticilerde buluyorum.

Venizelos'un doymaz iştihasıyla yönlendirilen, emperyalist burjuvazinin Ortadoğu'daki desteği Yunanlılar, can çekişen Türkiye'nin mirasından en güzel parçalanı ele geçirmeye uğraşıyorlardı.

Bu gözü doymazlık karşısında, tüm ülkede ve her yerde düzenlenen gizli toplantılardaki ruh hali devrimci coşkunluğa yaklaşıyordu. Saldırganlara karşı ölünceye kadar direnmeye and içiliyordu. Birçok kişi mütarekeyi kabul etmiş olmaktan dolayı pişmandı. Dört savaş yılından sonra tükenmiş olan bu Türkiye, yok olma pahasına, kendisini yeniden olanaksızı yapmaya yetenekli duyuyordu. Burjuva ve iki yüzlü Avrupa'nın, Balkan Savaşı anılarından çok iyi bilinen iğrenç yüzü bir kez daha görülüyordu. İstanbul hükûmeti son savunma araçlarını İtilâf devletlerine teslim etmeye uğraşırken, ülkenin iç bölümlerinde terhis edilen askerler silâhlarını halka dağıtıyorlardı ve cephanelerini gizliyorlardı. Silâhları büyük bir bölümüne şimdiden galiplerce el konulmuştu.

Mütarekeden sonra Türkiye'de siyasal durum ve ruh hali böyleydi. Ulusun derinliklerinde kaçınılmaz bir devrim hazırlanıyordu. Ancak, bütün bu hareketi kapsayacak örgütlenme eksikti. İzmir'in işgali dönüm noktası oldu. Devrim çanı, öz düşmanlarının ellerince çalınmıştı. O dönemde, kamu güvenliğine tecavüzden ötürü aldığım dört aylık hapis cezası tamamlandığı halde hâlâ hapisteydim. İzmir'in işgalinin meyvelerini vereceğini düşünüyordum ve işgali Tanrı'nın yardımıyla gelen bir mutsuzluk olarak değerlendiriyordum.

Ulusal hareketin ikinci aşamasına geçmeden önce devrimci Rusya'nın oynadığı rolü belirtmem gerekir. Daha Brest-Litovsk düellosunda Rusya, Türkiye'de savaşçıların dikkatini çekmişti. Bu devrimci komşuluk etkisiz kalamazdı. Bunun örneği, savaş sırasında, Rus sularına gönderilen bir torpido mürettebatının halkı coşturan yüksek ideale kendisini kaptırdığında ve bu olaydan etkilenen Bâb-ı âli'de bulunan emperyalist yöneticiler gerekli koruyucu önlemleri almak zorunda kaldıklarını sandıkları zaman görüldü. Ancak, mütarekeden sonra bu etki daha artmıştı. Moral sıkıntısı içindeki halk kızıl bayrakların zaferini bekliyordu. İstanbul'da, İngilizlerin Bolşeviklere karşı yürüttükleri amansız takip, müttefiklerin ve uşaklarının utanç verici yalanlarına, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin yalan propagandasına karşın, dikkatleri Bolşeviklerden yana çekmekten başka işe yaramıyordu.

Rus devriminde, ezilen bir halk için özellikle çekici olan, üstün olmayan ırklar kuramının geçersiz kılınması ve iktidarın köylüler dahil halk tarafından ele geçirilmesiydi.

Kızıl Ordu karşısında Avrupa burjuvazisinin ardarda gelen başarısızlıkları bizi Avrupa hükümetlerinin gerçek durumu konusunda aydınlatıyordu. Balkan ve Dünya savaşları ile gözümüzde karışmış olan Avrupa ile Avrupa'nın varlığını işte o zaman ayırabildik.

İzmir'in işgalinden sonra koşullar devrimcileri hızlı ve açık kararlar almaya zorluyordu. İzmir katliamları bu tepkileri doğurmuştu. Şimdi Ankara'da Tarım ve Endüstri [İktisat!] Bakanı olan partili arkadaşlarımdan birisi o

sırada İzmir dolaylarında bir köye sığınmış bulunuyordu. [Celâl Bayar] Galip Hoca adı altında birkaç devrimci yardımcıyla birlikte silâhlı direnişi örgütlemeye başladı; militanlar bu çağrıya katılmakta yarıştılar. Öte yandan, Rauf Bey ve arkadaşları, halkı ayaklandırmak için Batı Anadolu'yu dolaşıyorlardı. Aydın'da Yunan ordusuna ilk saldıran Yörük Ali Efe gibi yurtseverler, köylerden koşup geliyorlardı. Demirci Efe vb. gibi çete reisleri bile duyarsız kalmıyorlardı ve ulusal harekete katılmaya geliyorlardı. Salihli dolayında, daha sonra [resmî] Komünist Partiye giren Ethem ve Edip gibi halkçı devrimciler Yunanlı istilâcılara karşı bir cephe oluşturuyorlardı. Devrimci örgütler eşyanın doğası gereği hemen oluşmuşlardı ve Yunan işgal bölgesinin çevresinde üç noktada yoğunlaşmıştı: Uşak, Nazilli ve Balıkesir. Bu, bölgesel kongrelerin ertesinde gerçekleşmişti.

Çevredeki resmî ordu parçaları harekete ilk anından beri yürekten katılıyorlardı. İstanbul'un kesin emirlerine ve sayısız teknik zorluklara karşın, halk bölgesel kongrelerin kararlarına uygun olarak savaşa hazırlanıyordu. Her yanda, subaylar, özellikle küçük rütbeliler ülkenin savunmasında yerlerini almak için koşuyorlardı. Trakya komitesi ordunun yardımıyla bir direniş gücü örgütlemişti; aynı şey daha elverişli koşullarda Doğu Anadolu'da hazırlandı.

1919 Ağustosu'nda, Erzurum'da büyük bir etki doğuran ve bu nedenle ünlü olan bir kongre toplandı. Kongre tüm Doğu illeri temsilcilerinden oluşmuştu. O dönemde Anadolu askerî güçlerinin şefi olan Kemal Paşa ile Erzurum Ordu komutanı olan Kâzım Karabekir Paşa bu kongreye katıldılar. Herkes çağrıya uyuyordu; halk ne pahasına olursa olsun, kendisini savunmaya kararlıydı ve kongrenin çalışmasını tüm kalbiyle kolaylaştırıyordu.

Gelişmeler, eylemlerinin eşgüdümünü sağlamak üzere bütün bu örgütlerin üzerinde yer alacak bir yürütme kuruluna sahip olan bir devrimci örgütün kuruluşunu bekliyordu. Bu tarihsel onur 4 Eylül 1919'da toplanan büyük Sivas Kongresi'nin oldu. Sivas Kongresi'ne Müdafaa-i Hukuk Komitesi'nin kuruluşunu ve tüm siyasal partilerin kaldırılmasıyla tüm Anadolu, Mezopotamya ve Rumeli hareketlerinin yönetiminin birleştirilmesini borçluyuz. Bu büyük kongre, Türkiye'nin istisnasız bütün illerinde yapılan seçimler sonucunda gönderilen delegelerden oluşmuştu. Nazilli, Uşak, Balıkesir ve Rumeli merkez komiteleri de delegelerini göndererek, ancak özgün örgütlerini koruyarak, Sivas Kongresi'ne katıldılar.

Bu sırada, İstanbul'da, sultan ve bakanları tüm bu militanları kınıyorlardı ve hareketi boğmak için en alçak araçları arıyorlardı. Bu kongre haberiyle deliye dönen İtilâf hükûmetleri çok ciddi önlemler almışlardı. Bir İngiliz birliği Ouli Tichku'ya [?] gitmeliydi. Bu kongrenin toplanmasını engellemek için Fransız güçleri Adana'dan Sivas'a ilerlemeli ve Samsun'a çıkarma yapılmalıydı. Sözde uygarlıkçı ve özgürlükçü Avrupa gerçekte Ortadoğu'nun her kurtuluşçu ve devrimci hareketini boğazlama görevini yerine getiriyordu.

Ancak kongre öylesine iyi hazırlanmış, çalışma öylesine iyi gizlenmişti ve özellikle halkın isteği öylesine sarsılmazdı ki, hareketin düşmanları kongre haberini çok geç aldılar. Sayısız güçlüklere karşın seçilen üyeler Sivas'a varmışlardı. Kongre toplanmakla kalmadı. İtilâfın ve İstanbul hükûmetinin kararlarına karşın koruyucu önlemler de aldı. Mustafa Kemal Paşa görevini ve resmî ünvanını feda ederek, halka hizmet etmeyi yeğledi. Rauf Bey de aynı şekilde davrandı ve kongreye katıldılar. Birisi başkan, öbürü başkan yardımcısı seçildiler. Ulusun bağrından çıkmış olan kongrenin kararı ve çağrısı üzerine, komutanlar Ali Fuat Paşa (şu anda Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi), Kâzım Karabekir Paşa ve Refet Bey ile birlikte Anadolu'da bulunan kolordular halkın hizmetine girdiler. Burada bir noktayı açıklamalıyım. Bu kongreden hemen önce, yukarıda anılan önderler arasında Amasya'da, bu durum karşısında alınacak tavır ve üstlerine düşen görev konusunda gizli bir toplantı yapıldı.

Sonuçta, Sivas kongresi bir yürütme kurulu (Heyet-i Temsiliye) seçti ve hareketin amaçlarıyla ilgili açık kararlar aldı. Aynı zamanda sultandan halk egemenliğinin yeniden kurulmasını, seçimlerin yapılmasını ve hemen ardından Meclis'in toplantıya çağırılmasını açık olarak istedi. Ayrıca, halkın kendi kaderinin tek sahibi olduğunu, Meclis'in incelemesinden ve onayından geçmeyen hiçbir kararın kabul edilmeyeceğini ve ulusu Sultanın da, hükûmetin de temsil etmediğini açıkladı.

Alınan önlemler sayesinde, İstanbul hükûmetince Harput valiliğine atanmış olan Galip Bey'in alçak manevraları tam olarak başarısızlığa uğradı ve İstanbul'a doğru kaçmak zorunda kaldı. Adana komitesinin yönetimindeki Pozantı ve çevresinin devrimci köylüleri Fransız güçleri karşısında bir cephe oluşturdu;

Fransızlar etkisiz kaldılar ve hatta gerilemek zorunda bırakıldılar. Kongrece Batı Anadolu ulusal direniş güçleri komutanlığına atanan Ali Fuat Paşa, İngilizlerin tasarısını gerçekleştirmelerini önlemek için Eskişehir'e doğru hızlı bir baskın düzenledi. Ben, hareket içinde eylemci olarak, ancak İstanbul hükümetine kesin ve öldürücü darbeyi vuran Eskişehir harekâtına katıldığında yer alabildim. Bu sıradadır ki, Sultan hükûmeti değiştirmek ve iktidarı kongrecilerle anlaşabilecek birisine vermek zorunda olduğunu gördü. Ali Rıza Paşa sadrazam oldu ve hemen seçimlerin yapılmasını emretti. Heyet-i Temsiliye Ankara'ya taşındı ve Ankara Büyük Millet Meclisi toplanıncaya kadar Anadolu, Rumeli ve Mezopotamya hareketlerini yönetmeyi sürdürdü: Ali Rıza Paşa hükûmeti sırasında da yönetimdeki kaçınılmaz ikilik sürdü. Bu konuda, Avrupa burjuvazisinin tuhaf psikolojisini yansıtan bir anımı anlatmaktan kendimi alıkoyamayacağım. Bu sırada, bir Fransız gazeteci [*George Berthe-Gaulis (ÖFA notu)*], Eskişehir yakınlarında bir köye, Ali Fuat Paşa'yı görmeye gelmişti. Bir rastlantı sonucu ben de oradaydım. Dostlarımdan birisinden bana bir mektup getiren bu hanımla tanıştık. Bize ne sorduğunu biliyor musunuz? Bolşevik misiniz? Ben "hayır" diye yanıtladım. Tam olarak rahatlamış değildi, ama yine de memnundu, bize devrimci Rusya konusunda bin türlü yalan söyledi ve kendisinin ihtiyar dönek Clémenceau ile iyi ilişkiler içinde olduğunu açıkladı. Peki bayan, bu fırsatı sizi daha bilgili kılmak için değerlendiriyorum ve diyorum ki o zaman Bolşevik değildim -gördüğünüz gibi gizlemek isteyen insanlardan değiliz-, ama bugün tüm insanlığın esenliği için, çalışan ve ezilen sınıfların kurtuluşu için, insanın insan tarafından sömürülmesine son vermek için ve sömürgeciliğin esaretine son vermek için bu davanın haklılığına ve gerekliliğine inanıyorum. Bundan çok gurur duyuyorum. Kapitalizmin ve emperyalizmin, başka bir deyişle, yalancı olduğu kadar gaddar olan bu burjuvazinin mutlak iflâsı devrimci dünyanın bu atılımı karşısında kaçınılmazdır.

İngilizler bu demokratik egemenliğe ve Türkiye halkının egemenliğine uzun süre tahammül edemediler. Hainceتasarılarının yok oluşunu cezalandırıyorlardı. 16 Mart 1919'da [*1920 (ÖFA notu)*] sabah erken başkentin belli başlı bütün kurumlarını işgal ettiler, Meclislere saldırdılar ve çok sayıda milletvekilini, senatörü ve başkalarını tutukladılar. Bunların tün suçu İngiliz esaretine karşı çıkmalarıydı. Bu harekât, İngilizlerce her zaman olduğu en alçak ve kıyıcı biçimde gerçekleştirildi. Masum askerler uykularında kurşunlanarak ve süngülenerek öldürüldüler; tutuklananlar yatak odalarında eşlerinin ve çocuklarının yanlarından götürüldüler. Tüm savaş gemileri toplarını bu büyük güç gösterisini horgörü ve soğukkanlılıkla seyreden Türk halkına çevirmişlerdi. Hâkim noktalara makineli tüfekler yerleştirilmişti ve süngü takmış birlikler işgal edilmiş başkentin sokaklarını arşınlıyorlardı. Bütün bunlar ters etki etmekten ve emperyalist Avrupa'ya ve en başta da İngiltere'ye karşı tepkiyi ve bitmez tükenmez kini artırmaktan başka bir şey yapmıyordu. Bu haber gelince, Ankara'nın emri üzerine Anadolu İstanbul'la tüm ilişkilerini kesti. Ardından, yürütme organı bir bildiriyle yeni durumu ulusa açıkladı; Büyük Millet Meclisi'nin oluşması için her ilden 5 milletvekili seçmek üzere seçimlerin yapılmasını emretti ve aynı zamanda İstanbul Meclisi milletvekillerini Büyük Millet Meclisi'ne katılmaya çağırdı. Yeni seçimler nisbeten daha geniş bir temelde yapıldı. Kitleler seçimde etkin rol aldılar. Son seçimlerden sonra BMM Ankara'da 23 Nisan 1920'de açıldı ve yasama ve yürütme iktidarlarını, yani Türkiye'nin kaderini eline aldı. BMM'nin yasama ve yürütme iktidarlarına birlikte sahip olması, Türkiye'nin siyasal yaşamında elbette büyük bir yenilik oluşturur. Ancak, bu yenilgi hâlâ başka yeniliklerin izlemediğini ve toplumsal köpekbalığının daha önce ne idiyse öyle, yani burjuva-ulusçu ve bürokratik olarak kaldığını, oysa son yılların tüm mücadelelerinde devletin ve devrimin tüm yükünü omuzlarında taşıyanın Türkiye'nin çalışan halkı olduğunu belirtmek gerekir. Başka bir makalede TBMM'nin bileşimi ve çalışmaları ile Türkiye'de bir komünist parti kurulması konularında bilgi vereceğim.

Dr. Tevfik Rüştü[1358]

11 Haziran 1921. İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Türk-Bolşevik iletişiminin kesilmesi ve Kemalistlerin silah, cephane ve gıda maddeleri elde etmelerini engellemek amacıyla İstanbul'da demirli Yunan gemileri, Karadeniz'e ve Anadolu sahillerine doğru yelken açmışlardır. Ankara Harbiye Vekili, askerlerini korumak amacıyla Karadeniz sahillerinin güçlendirilmesini emretmiştir. Yunanlılara ait bir torpido gemisinin Ereğli'yi bombardıman etmesi üzerine, Babıâli, Müttefik Yüksek*

[1358] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 77-81. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Komiserlerine bir nota göndererek, müttefiklerin ilan ettikleri tarafsızlığın açık olarak ihlal edildiğini belirtmiş ve bu durumu protesto etmiştir.[1359]

14 Haziran 1921. Paris'de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Auguste Gauvain imzalı makale neşretti: *Cihat ilânı ile zavallı köylüleri fanatikleştirmeye çalışan bu dinsiz imansız kişiler* [Kemalistler], *yığınları harekete geçirmek için Halifenin mutlak bağımsızlığını ileri sürüyorlar. Gerçekte ise kendileri Sultana kukla muamelesi yapıyorlar*.[1360]

15 Haziran 1921. Ankara'da bulunan İbrahim Tali (Öngören), Şark Cephesi Kumandanı Birinci Ferik Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf keşide eyledi: *"...hükümet başkanı (Fevzi Paşa) ve Mustafa Kemal Paşa ve diğerlerinin ağzına bakılırsa kötü bir Rus düşmanlığı hüküm sürüyor, Ahmet Muhtar Bey ile dün görüştüm. Yalnız onu sizinle aynı düşüncede buldum. Milyonlara ulaşan ve bugün kafilelerle yollarda görülen ve bize İkinci İnönü zaferini sağlayan malzemeyi bağış ve hediye eden Bolşevikler açıkça yağmacı, eşkiya diye aşağılanıyorlar. Mecliste ağzının istikametini göstermekten aciz bir herif, oturum anında kalkıyor ve ağız dolusu küfürler savuruyor... Hiçbir zaman memleketi Bolşevik görmek istemem ama biraz edep ve siyasî terbiye gerek, Batının ezeli düşman olduğunu anlamıyorlar mı bilmem. Doğuyu da sürekli düşman durumuna getirmek için elden geleni yapıyoruz..."*[1361] *"Enver'in Doğu'da bulunması bu nefreti doğuruyor sanırım. Enver'le Doğu politikasını neden karıştırıyorlar, bunu da bilmiyorum."*[1362]

20 Haziran 1921. *Dergah* gazetesi, Falih Rıfkı'nın (Atay) yazısını neşretti: *Bizim genç ihtilalcilerimiz iptida vatanperverlik, sonra milliyetperverlik örneklerini Rumeli'nin katil ihtilalcilerinden aldılar. Renkli mitingler ve feryadı nümayişler bize, Bulgar rençberleriyle Yunan garsonlarının bergüzar bıraktığı emsalsiz çirkinliklerdir. Meşrutiyet İstanbul'a iki Rumeli Cemaati'nin, Bulgar ve Rum ihtilalcilerinin gıptasiyle beraber geldi*.[1363]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Babıâli, Yunan gemilerinin Samsun, Sinop ve İnebolu'yu bombardımana tutması ve bombardımanın sayısız kurbana yol açmasını protesto eden bir notayı 19 Haziran'da müttefik yüksek komiserlerine yollamıştır. Notada Yunanistan'ın işgal ettiği bölgelerde Osmanlı vatandaşlarını askere alması da protesto edilmekte* dir.

26 Haziran 1921. *26 Haziran'da Dr. Nazım ve diğer 4 üye ile yola çıkan Enver, Reval ve Petrograd üzerinden 2 Temmuz 1921'de Moskova'ya dönmüştü*.

27 Haziran 1921. *İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın ikinci kongresi, Talat Paşa'nın öldürülmesi üzerine teşkilatın genel merkezinin Berlin'den Moskova'ya nakledilmesiyle, Moskova'da* içtima edildi. Enver'in hariminde ise TBMM Hükümeti casusu bulunuyor:

> İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın ikinci kongresi, Talat Paşa'nın öldürülmesi üzerine teşkilatın genel merkezinin Berlin'den Moskova'ya nakledilmesiyle, 27 Haziran 1921'de Moskova'da yapılmıştır. Moskova'daki İİCİ'nın Kongresi'ne katılan ve Enver Paşa'nın vekili olarak Moskova'da kalan Hüseyin Fevzi Bey, daha sonra Enver Paşa'dan koparak Ali Fuat Paşa'ya iltihak etmiştir. Hüseyin Fevzi Bey'in getirdiği evrak sayesinde Enver Paşa'nın Bolşeviklere neler vaat ettiği açığa çıkmıştır. Hüseyin Fevzi Bey'in getirdiği evrak sayesinde Enver Paşa'nın Bolşeviklere neler vaat ettiği açığa çıkmıştır. Enver Paşa "Anadolu hükümetinin hiçbir dayanma gücü kalmadığından", "cemiyet tarafından müdahale zamanının geldiğinden" söz etmektedir. Enver Paşa

[1359] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 325-326.
[1360] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 104.
[1361] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 320.
[1362] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 536.
[1363] Kâzım Karabekir'in *Milliyet* gazetesine 11 Mayıs 1933 tarihli mektubundan; Aktaran: Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, 2007, s. 162.

> Bolşeviklere "Türkiye'nin" "müdahalede başarı kazanıldıktan sonra müstakil kalmak şartıyla Rusya Sovyet Federatifine dahil olma" sözü vermiştir.[1364]

Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir, Trabzon Mıntıka Kumandanı Sami Sabit'e (Karaman), *Enver Paşa'nın* [Sovyet Rusya Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiseri Müsteşarı Ermeni] *Karahan tarafından Anadolu'ya sokulmaya çalışıldığını ileri sürerek yurtta bir komünist devrimin meydana gelmemesi için Enver Paşa adına gelecek kişilerin veya gelirse kendisinin tutuklanarak Ankara'ya gönderilmesini emretti.*[1365]

29 Haziran 1921. (i) *Enver Paşa, Moskova'dan, Afganistan'da bulunan Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Ankara'nın kendisine karşı aldığı tutumdan yakındı. "İçerde ve dışarda bize yer vermemek istiyorlar" dedi. Enver Paşa ve arkadaşlarına karşı kesin tedbirler alan Ankara Hükümeti, Karabekir'den, Doğu sınırlarından girerlerse tutuklanmalarını istemiş, Moskova Elçiliği kâtiplerinden birini de Enver Paşa'yı izlemekte görevlendirmişti.* (ii) *Cavit Bey'in Enver Paşa'dan aldığı mektup: Bolşevik prensiplerine bir türlü kani olamadım, eski çizdiğim yolda devam edeceğim.*[1366]

Haziran 1921. *Haziran 1921'de İngilizler, "Turan Sanatkârangücü kulübü" adı altında faaliyet yürüten bir "komünist-İttihatçı" hücre tespit etmiş* idi.[1367]

2 Temmuz 1921. İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Batı cephesinde Türklerin Sapanca'ya doğru ilerledikleri ve Yunanlıların kayıplar vererek geri çekildikleri bildirilmiştir*. *Türklerin bütün kaynaklarını zorladıkları ve İstanbul'daki bakanlar kurulunun son yaşanan olayların yarattığı yeni durumu değerlendirdikleri ifade edi*liyor. *Atina gazeteleri İzmit'in boşaltılmasının güç karşısında olmadığını, Kemalistlerin Boğaz'a ilerlemesinin engellenmesi için saldırı yapmak amacıyla daha önceden karar verilerek yapıldığını aktar*maktalar. *İzmit'in Türkler tarafından ele geçirilmesi üzerine müttefiklerin bir açıklama yaparak İstanbul'un etrafındaki tarafsız bölgenin işgalinin savaş sebebi sayılacağı uyarısını yaptıkları ve Kemalistlerin de adı geçen bölgeye saygı duymaya söz verdikleri ifade edilmiştir*.[1368]

3 Temmuz 1921. *Hôtel Continental*de konaklayan TBMM Hükümeti gayr-ı resmî mümessili Celâleddin Arif, Mustafa Kemal'e zata mahsus epey uzunca mektub gönderdi. Mektubunun bir kısmında İttihadçı rüesanın İngilizlerle mahremane görüşmüş olduğu yazıyor. İngilizler ile Talat arasında kuryelik yapan Bulgar Davidoff, İngilizler ile Mustafa Kemal arasında kuryelik yapmayı teklif ediyor:

> [..] Burada bir sabah otele Davidof namında bir Bulgar geldi. Kendisinin İngiltere'de gayet mühim dostları bulunduğuna ve Talât Paşa merhumla bizim husus hakkında çok görüştüklerinden ve Talât Paşa'dan bir vesika aldığından bahseyledi ve mezkûr vesikayı gösterdiği gibi Doktor Nazım Bey'in ve başkasının mektubunu gösterdi. Talât Paşa merhum bu adam vasıtasıyla İngilizlerle konuşmuş, yani bu adam Londra'ya gidip gelerek her iki tarafın sözlerini birbirine isal eylemiş. Neticede İngilizlerin Türklere itimad eylemediklerini fakat itimad hasıl olduğu dakikada Yunanlıları İzmir ve Trakya'dan çıkaracaklarını, Musul ve havalisini bize terk edeceklerini, iktisadî ve malî kontrolü lâğvedeceklerini ve bizlere her sene yüz milyon frank vermek üzere bir milyar altın frank ikraz eyleyeceklerini ve yalnız bu paranın memleketin imarına sarfedilmesini temin edecek bir komisyon teşkil edeceklerini filân söylemişler. Herifin sözleri bir dereceye kadar kanaat bahş olmakta ise de işin ciddî bir teklif olup olmadığını anlayabilmek için bu gibi tekâlifte bulunan adamı Londra'dan getirip benimle görüştüreceğini söyledi. Herkesle görüşebileceğimi makamı cevapta söyledim. Londra'ya yazacağını bildirdi. Malûmu Samileri olduğu veçhile bu gibi hususatta daima gayri mes'ul bulunan zevat bir mükâleme kapısı açar. Hükümeti merkeziye ister kabul eder veya istemez, bu sözler ve mükâlemeler işe gelmediği takdirde mesele kapatılıyor. Şayet Londra'dan gelecek olan adamla görüşecek olur isem bittabi İngilizlerin

[1364] Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 169.
[1365] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 586.
[1366] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 589.
[1367] Erol Ülker, *Ulus Devletin Eşiğinde İstanbul*, 2026, s. 58.
[1368] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 327.

bizden ne istediklerini soracağım ve Zatı Devletlerine arzı malûmat edeceğim. Bu hususat hakkında emri devletleri olacak olur ise bizim Erzurumlu Nafiz Bey vasıtasıyla ve İstanbul'a biraderi bendenize gönderilecek mektup daha kısa bir tarik ile gelir bendenizi bulur. Bugünlerde başlayan taarruzun bir an evvel hüsnü suretle neticepezîr olması için gece gündüz dua eylemekteyim, Cenabı Hak silâhlarımıza muvaffakiyet temin eylesin. İzmit'in işgalinden dolayı da ayrı arzı tebrikat eylerim. Gerek burada gerek İtalya'da Türklük büyük bir şeref kazanmıştır, göksüm fahr ile kabarmaktadır hâzâ emni fazl Rabbi. Fransa'daki mevkii devletleri gayet yüksektir, Ayân ve Mebusan Hariciye Encümenlerinin bu hususstaki efkârına muttali oldum. Âlemi islâmdaki mevkii samilerinin hiç bir veçhile tezelzüle uğramamasını ve bunun islâmlar için gayet parlak bir netice vereceğini söylüyorlar. Hacı Âkif Paşa hafidi İsmail namında Harbi Umumide ve şimdi de Yunanlılara casusluk eden bir alçak iki gün evvel Eclair gazetesinde yazmış olduğu bir makalede Anadolu'nun Hilâfet aleyhinde bulunduğunu gören gayet mühim bir zat bendenizden malumat istedi. Bütün kuvvetimle red eylediğim gibi o edepsiz çapkının mahiyetini bildirdim ve o zat da mezkûr encümenleri tatmin eyledi. Bu ay nihayetine doğru Marinbaad'a gideceğim. Baki muvaffakiyatı devletlerine duâhân olduğumu arz ile hatmi küftâr eylerim Efendim.[1369]

4 Temmuz 1921. İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: Atina'da *Yunanlıların Kemalistler karşısında geri çekildikleri söylentileri resmi olarak yalanlanıyor. Atina kaynaklarına göre, Konya'da Kemalistler arasında ayaklanmalar çıkmış, Anadolu içlerinde ve Kafkasya'da açlık baş göstermiş ve Babıâli müttefiklere başvurarak, Yunanistan ile Türkiye arasında savaşı önlemelerini talep etmiştir. Kemalistlerin İzmit'te Derince hattını aşmadıkları ve kazandıkları başarı sonrasında Bursa bölgesine saldırıya geçtikleri bildirilmiştir. Son günlerde Uşak bölgesinde yaşanan savaşın Yunan ordusu için oldukça ciddi olduğu, Kütahya bölgesine doğru saldırıya geçen Yunan ordusuna kısa süre içerisinde Kemalistlerin karşı saldırı düzenleyecekleri ve oldukça şiddetli bir direniş ve mücadele yaşanacağı aktarıl*maktadır.[1370]

5 Temmuz 1921. Moskova'daki Enver, Berlin'deki kardeşi Kâmil'e mektub gönderdi: *Güzel Kardeşim. Şekib, Hâlid, Rif'at Beyler döndü. Derken dün Çiçerin, Ziyâ Ekrem Beylerle Abdullâh isminde birinin gelmekte olduğunu haber verdi. Neyse fenâ değil. Bakalım ne olacak? Biz burada işleri tatlıya bağlayarak hep memnûn arkadaşları göndermiş nizâmnâme mûcibince burada yalnız büroyu bırakmıştık. Neyse Dr. Nâzım Bey pek iyi ve sâmîmî çalışıyor. Siz orada ne yapıyorsunuz? Neyse Ziyâ Bey belki Cuma'ya gelir. Ondan havâdis alırız. Çok şey olacağını sanmıyorum. Yine depodan mühim masraf var. Rüsûhi Bey herhâlde pek memnûn olmayacak. Ma'mâfîh zarârı yok. Şark'tan şimdilik 4.000 İngiliz altını te'mîn edildi. Yakında elimize gelir, sanırım. Anadolu işini Sâmî el-hamdü'l-illâh öyle karıştırmış ki, işin içinden çıkana aşkolsun. Kışkırttığı alaylar Garb Cephesine gitmiş. Hükûmet hemen alenen aleyhimizde. Neyse bakalım. Fu'âd Paşa işi düzeltebilecek mi? Hoş o da samîmî değil. Şimdi asıl Anadolu'ya karşı çalışmak isteyen Dr. Nâzım. Mustafa Kemal ona dik kafa demiş. Ne ise şimdilik bu kadarla gözlerinden öperim*.[1371]

Enver, İsviçre'deki Cavid'e mektup gönderdi: *Harici teşkilatımız pek iyi bir yolda ilerliyor. Anadolu ile şekerrengiz. Mesela biz, Buhara'da bir hükümet kurarak orada toplanmalı imişiz. Anadolu'nun aldığı yola barıştan sonra karşı koymayı düşünüyoruz. Şimdi bir gürültü çıkarmayı düşünmüyoruz*.[1372] *Ankara'da arkadaşların hemen her birisi şiddetli tarassut altındaymış [gözetlenmekteymiş]. Eyüp Sabri*

1369 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 119-125.

1370 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 327-328. Tüylü-Turan (2019): "Türk birlikleri İzmit cephesinde İngiliz birliklerinin bulunduğu Derince hattına kadar ilerlemişler ancak İngilizlere saldırmayarak yönlerini Bursa'ya doğru çevirmişlerdi. Bu manevranın amacı, İngilizlerin askerî olarak Yunanlıların yanında yer almasının engellenmesiydi." (s. 328). İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1371 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 228. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1372 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 596.

Bey'in (Mustafa Kemal Paşa da dahil) evvelce bizim komünist olduğumuz zannıyle teşekkül eden fırkası dağılmıştır.[1373]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *5 Temmuz 337 (921) Salı: İngiliz istihbarat raporunda (Milliyetperverler Çanakkale civarında kuvvetli çete teşkilâtı yapıyorlarmış, bunu Gelibolu şibihceziresine teşmil edip Trakya'da faaliyet göstereceklermiş, bu teşkilatı orada yapmak üzere Çanakkale İttihat ve Terakki murahhası Con Mehmet tayin edilmiş ve buna İstanbul'dan muavenet edip idare edenlerde Polis Müdürü Esat Beyle Topçu Kaymakamı Eyüp Beymiş.)*[1374]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *İzmit bölgesinden 6000 Kemalist, Bursa yönüne doğru ilerlemeye başlamıştır ve bölgedeki Yunanlılar Bursa'yı boşaltmaya hazırdır. Türkler aynı sıralarda Eskişehir'de de asker yığmaya başlamışlardır. Yunanlıların İzmit'ten kaçışları sırasında Yunan kruvazörü Wilkis, İzmit körfezindeki Karamürsel'i bombardımana tutmuştur. İzmit'in boşaltılması sırasında, Karamürsel önce bombardımana tutulmuş ve ardından da karaya çıkan denizciler tarafından şehir yakılmıştır. Aynı şekilde aynı sahildeki diğer köyler de bombardımana tutularak yıkılmışlardır*.[1375]

7 Temmuz 1921. İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Kemalistler tarafından, İzmit'teki çatışmalarda Yunanlılara ağır kayıplar verdirilmiştir. Yunanlılar ise körfeze bir miktar asker çıkararak, İznik'e ulaşmak için bir köyü ele geçirmişlerdir*.[1376]

8 Temmuz 1921. İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Atina'dan bildirildiğine göre, Türk askerlerinin Bursa'daki küçük bir köye saldırdıkları ancak geri çekilmek zorunda kaldıkları ve gerçi çekilirken büyük miktarda savaş materyalini Yunanlılara bıraktıkları bildirilmiştir. Karamürsel yakınlarında da Türkler, Yunan hatlarına saldırmış ancak sahile doğru geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Yunanlıların kayıplarının 2 ölü, bir yaralı ve birkaç kayıptan ibaretti. Çatışmada müttefik uçakları da Türk hatlarını bombardımana tutmuşlardır*.[1377]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal Paşa, Eskişehir'deki ordusunu denetliyor. Kemal Paşa, denetim sırasında İzmit'in ele geçirildiğini ilan etmiş ve yakında Bursa ve İzmir'in de fethedileceğini söylemiştir*.[1378]

9 Temmuz 1921. Paris'de münteşir mühim mecmua *Le Revue Hebdomadaire*, Henri Massis imzalı makale neşretti: *Parti farkı olmaksızın Fransız kamuoyu Sevres antlaşmasının geçersizliğini kabul etmekte birleşiyor ve onun düzeltilmesini istiyor. Kamuoyunun böylesine birlik gösterdiği başka bir mesele hemen hemen yoktur. Fakat bu birlik, kamuoyunun bu düzeltmeyi elde etmedeki aczini daha iyi belirtmekten, ve başka meselelerde olduğu gibi burada da İngiltere'nin dümen suyunda gittiğimizi açıkça göstermekten başka bir şeye yaramıyor (…) Bolşeviklerin dostu Türkiye ile anlaşma mümkün mü? Mustafa Kemal'in arkasında bize "Sovyetlerle Ankara arasında ilişkiler ajanı" şeklinde Enver Paşa ve bir Afgan ordusunun başında Hindistan'ı istilâ ve ayaklandırmayı uman Cemal'i gösteriyorlar. Böyle bir anlaşmanın tehlikesi büyükse de, her şey bizi, bu tehlikeden kaçmanın yine de tek yolunun gecikmeden Mustafa Kemal'le anlaşmaya gitmek olduğunu düşünmeye yöneltiyor. Yarın, belki, etrafı siperlerle*

[1373] Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Milli Mücadele*, 2018, s. 374-376. "İlginç olanı, Moskova'da bulunan Kemalist Büyükelçi Ali Fuat Paşa ilk defa Temmuz'da Enver'e, Anadolu yerine Buhara'da bir hükümet kurması için keşfe çıkmasını tavsiye etmiştir. Bunun Mustafa Kemal'in talimatlarıyla olup olmadığı belli değildir. Bkz. 5 Temmuz 1921 tarihli Enver'den Cavit'e bir mektup, TM, 19 (Tanin, 4-XI-1944)" Masayuki Yamauchi *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 70, sonnot 45.

[1374] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 196.

[1375] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 328.

[1376] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 328.

[1377] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 328-329.

[1378] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 329.

çevrilmiş büyük bir karargâhtan farkı kalmayan Anadolu'da hüküm süren kuşatılma psikozuna kapılarak, Yunanlıların yıkıcı saldırıları ve katliamları yüzünden bitkin hale düşerek, bizim oyalama politikamızdan ağzı yanarak -ki onun aşırı adamları bu politikayı iki yüzlülük ve köyü niyetlilikle suçluyorlar- bu samimî vatanperver, Jön Türk, veya Bolşevik kışkırtıcılara söz anlatamaz hale gelecek ve kendisi de hainlikle suçlanmamak için onlara taviz verecek. Zira Ankara'da bir çeşit tedhiş hüküm sürüyor, ihtilâl mahkemesi sürekli şekilde çalışıyor ve Kemalist Meclis bizim Konvansiyon'umuzu hatırlatıyor...[1379]

10 Temmuz 1921. Ahmed Cemal, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi. *Çalışmalarının Heyet-i Vekile katında takdir görmüş olduğunu* bildirdi fakat *bu mektup henüz hiçbir yerde yayımlanmadığı için içeriğinden haberdar değiliz*.[1380]

12 Temmuz 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi:

> a - Bolşevikler, Enver'i Mustafa Kemal'e yeğ tutabilirler, ama Ankara'nın ittifakına çok önem verdikleri için, Mustafa Kemal orada duruma egemen olduğu sürece, onunla bağları koparmazlar.
>
> b - Kemalistler, Enver'in geri gelmesini istemiyorlar, Bolşevizmi ya da Bolşevik nüfuzunu da istemiyorlar, ama Bolşeviklerle ittifaka çok önem verdikleri için, herhangibir biçimde ilişkileri kesmek rizikosuna girmezler.
>
> c - Mustafa Kemal ve yandaşları, millî harekette üstünlüklerini koruyabilmek için çetin bir çaba harcıyorlar, ama Müttefikler ile kolay bir anlaşma uğruna Millî Misak ilkelerini zayıflatmamak için de hâlâ yeteri kadar güçlü ve yeteri kadar ülkücüdürler.[1381]

13 Temmuz 1921. Viyana'daki Doktor Nazım, Ankara'daki Eskişehir mebusu Eyüb Sabri'ye (Akgöl) mektub gönderdi:

> Azizim Eyüp Sabri Bey
>
> [...]
>
> Başta Mustafa Kemal Paşa olarak Ankara'nın açtığı tarîk-i cihâdda muvaffakıyetini du'âdan ve gücümüz yettiği kadar hizmetten çekinmeyeceğiz. Müfsidlerin tahrikât-ı bedhâhâneleri ile bu yolda daha ziyâde de şiddet gösterilse, ben Kuva-yi Milliye'nin muvaffakıyâtı için du'âdan geri kalmıyacağız. Eğer bizi muhâlif göstermede vatan için bir fâide me'mûl ise, bundan dolayı da kendilerine müteşekkir kalacağım—
>
> Memleket kurtulsun da millet bize isterse la'netler yağdırsın. Ben kendimi bildiğimden beri milletim ve memleketim için vakf-ı vücûd ettim. 50'ye yakın bir yaştan sonra şahsî kayguya düşmeyi tenezzül addederim. Enver Paşa'da da aynı hissi görüyorum. Memlekete cidden yazıktır. Sultân Hamid, vehmi ile milletine ve kendisine çok fenâlık etti. Mustafa Kemal Paşa tâlî'nin kendisine bu kadar kavvetle teveccüh ettiği bir zamânda birtakım garazkârların yalan yanlış iğvâ'atına kapılırsa, Cenâb-ı târîhiyesine siyâh noktalar koydurmuş olur. Onun yükselmesini memleket için maksada fâideli görürsem, küçülmesini de o kadar muzır buluyorum.
>
> Ben Enver Paşa'yı tarîk-i mesâ'isinde sâmimî görüyorum. İslâm İhtilâl Cem'iyetleri işiyle meşgûl olan bir adamın bugün hattâ bir çok zamân Türkiye'nin eski bir me'mûru olması imkânı yoktur. Bununla berâber Anadolu, isterse, Enver Paşa ve arkadaşlarının tarz-ı mesâ'îsinden istifâde edebilir. Biz i'tilâfîn hattâ bütün Hristiyan devletlerin hiç hoşlanmadıkları bir politikayı ta'kîb ediyoruz. Bu politikayı ta'kîb edenler bi't-tabi' müstemlekeci hükûmetlerin ba'zı adâvetini devredeceklerdir. Bu ba'zı adâvetin Anadolu Kuva-yı Milliye'sine

[1379] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 211-212. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[1380] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 347.
[1381] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 543.

> teveccüh etmesini gönlüm istemiyor. İ'tikâdımca İslâm ihtilâlcileri gayr-ı mes'ûl bir [? *Bir kelime burada belirsiz olduğundan okunamadı (Yamauchi notu)*] uğraşmalıdır.
>
> Ankara, Avrupa'nın karşısında millî bir kuvvet olarak görünmeye devâm etmeli. Derin bir kuvvet istinad etttiğini tekzîb etmekle berâber şu'ûr bırakmalıdır. Ankara bu tarzda millî emeli ta'kîb etmede göründükçe, Avrupa'da pek çok zevâtın, pek çok muharririn mazhar-ı mu'âveneti olabilir. Nitekim olmuştur. Resmi kuvvetle Edirne alınırsa, bütün Avrupa ve Amerika'yı kendisine düşmân yapar. Bir de yarın sulh masasında Sovyet Hükûmet ki, Avrupalılara karşı bu mes'elede kayıtlar altına girmek mecbûriyetinde kalabilir. Bu da âlem-i İslâma karşı bir ihânet gibi telâkkî edilebilir.
>
> Bunları doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'ya yazmayı düşünmedim değil. Fakat bu mes'ûliyeti kendileri doğrudan doğruya isti'mâl etmek istemediğimden sana yazıyorum. Sen kendisi ile görüşür ve münâsib bir vaktinde bu kanâ'atlerimi anlatırsan, daha iyi olur. Çünkü tutulan yoldan hem millet mutazarrır olur. Hem de bir çok ma'sûmun beyhûde yere günâhına girilmiş olur. El-hamdü-li'llâh bu yaştan sonra ne kimseye dalkavukluk etmeye ne tenezzül ederim. Ne de kimseden korkarım. Hakîkatı olduğu gibi yazıyorum. Cenâb-ı Hak bu millet-i mağdûreyi fitne ve fesat kurbânı olmadan muhafaza etsin der ve gözlerinden öperim kardeşim.[1382]

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *Yunanlılar İzmit'teki yenilgiyi unutturmak için İznik'e saldırmıştır. Şehir halkı, düzensiz Türk birliklerine yardım ederek İznik'e 20 km mesafede bir pusu kurmuşlar ve üç saatlik bir çatışmada Yunanlılara 400 kayıp verdirmişlerdi*r. *Mustafa Kemal'in önderliğinde büyük bir savaş konseyi toplandığı ve üç saatlik toplantıya neredeyse bütün milliyetçi generallerin katıldığı belirtilmiştir. Alınan kararların gizli tutulduğu toplantıdan sonra İsmet Paşa ve Fevzi Paşa'nın cepheye giderek askerlere bilgi verdikleri, İzmit'teki Kemalist komutanın Babıâli'ye bir nota göndererek, Yunanlıların bölgeyi donanma üssü olarak kullanmaya devam etmeleri durumunda tarafsız bölgeye saygı duymaktan vazgeçeceğini bildir*mişlerdir.[1383]

15 Temmuz 1921. Enver, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi: *İbrahim Tali ve Seyfi Beylerle (Ankara'nın temsilcileri) birlikte Çiçerin ve Savaş Bakanı ve Başkomutan Kamanef'le olan görüşmeden Seyfi Bey, 200 bin tüfek vesaire isteyince, bunu, o günkü ihtiyaçlarını Polonya Cephesi'nden geçerken gördüğüm Rusların veremiyerek, gene işin sürüncemede kalması düşüncesiyle, Ruslara ne verirlerse kabul edeceğimizi söyleyerek işi maddiyata dökmeye çalıştım. Ve böylece bir miktar altın para ile 15 bin tüfek vesairenin sağlanması başarıldı. Yalnız Ruslar, bu sırada Almanya'ya giderek oradan silâh vesaire almayı başarırsam, o vakit Anadolu'ya daha fazla vereceklerini söylediklerinden, gezideki tehlike ve güçlükler hususunda arkadaşların kuruntularına bakmıyarak Berlin'e gittim. Fakat o sırada Polonya barışı olduğundan Rusların oradan silah almaya gerek kalmadığını söylemeleri üzerine geri döndüm*.[1384]

15 Temmuz tarihli istihbarat raporu şu bilgiyi vermiştir: *"Anadolu'daki durum oldukça tehdit edicidir. Bolşeviklerin Ankara'da bir yönetim darbesi yapmak zamanının geldiğini kararlaştıracakları vaktin yaklaştığına inanılmaktadır. Son 4 hafta sırasında Bolşeviklerce Anadolu'ya çok miktarda silah, makineli tüfek, küçük çapta silah ve mermi gönderilmiştir. Bu da, Bolşeviklerin, bu ülkeye olan ilgilerini göstermektedir. Bu ilgi, ulusalcıların savına sempatiden kaynaklanmıyor. Tüm bu silah ve mermiler, bir yönetim darbesi olursa, kendi durumlarını pekiştirmelerini olanaklı kılmak için herhalde İttihatçılara gönderilmiştir. Bolşevikler, Ankara'ya, Shalva Eliava başkanlığında özel bir heyet göndermişlerdir; ayrıca, Enver Paşa'nın Tiflis'e ulaştığına dair çevrede söylentiler dolaşmaktadır. Onun adı, Anadolu'da yapılması muhtemel bir yönetim darbesine karıştırılmaktadır; bu da, önümüzdeki iki veya üç hafta*

[1382] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 230-231.
[1383] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 329-330.
[1384] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 501-502, dipnot *.

içerisinde olayların çabucak gelişmesi olasılığını ortaya çıkarıyor. Gerçekten de bu sırada Kemalistlerin, Bolşeviklerin de içinde parmağı olan bir komplo meydana çıkardıkları bildirilmiştir."[1385]

16 Temmuz 1921. *Enver Paşa da Moskova'dan Mustafa Kemal'e yazdığı mektupta, Türkiye'ye yardım sağlamak için yaptığı çalışmaları anlattı. İttihatçıların sınır dışı edilmelerinden duyduğu üzüntüyü belirtti. İktidarda gözlerinin olmadığını, kapitalist emperyalizme karşı İslam'ın kurtuluşu için çalıştıklarını, gerekli gördükleri anda Türkiye'ye gireceklerini bildirdi.*[1386] *Enver Paşanın 16 temmuz 1921 tarihini taşıyan son mektubu ise şu sözlerle biter: "-Memlekete geleceğiz! İşte o kadar".*[1387] *Ama mektubun en sonunda "kemal-i hürmetle" gözlerinden öpüyor, Allah'tan ona yücelikler ve İslam ve vatana yararlı büyük büyük başarılar diliyordu "kardaşım efendim".*[1388]

> Memlekette halka dayalı ve gerçekten onun çıkarını düşünür bir fikirle çalışmaktan yanayız.
>
> Şimdi sen, ben başta olmak üzere arkadaşların gelmemesini istiyorsun değil mi? Nedeni de sözde bizim gelmemizle memlekette ikilik çıkacak diyorsun değil mi? Oysa ben ve arkadaşlarım o kanıdayız ki, eğer memlekette bulunsaydık, belki de bugün devam eden lüzumsuz baskılara hiç gerek olmayacaktı. Çünkü herkes görecekti ki, biz baskı edilenleri size karşı çıkartmayacak, yatıştıracak ve daha kolaylıkla yürütecektik... İtiraf etmemiz gerekir ki, hiçbir yasal neden olmadan memleket dışına sürgün biçimindeki isteğinize sonuna dek tahammül bize gerçekten pek çok ağır ve sefilce gelir...
>
> Dışarıda kalmanın, genel amacımız olan başta Türkiye olmak üzere kurtarmaya çalıştığımız İslâm Âlemi için faydasız ve belki de tehlikeli olduğunu gördüğümüz anda memlekete geleceğiz. İşte o kadar.[1389]

Hopa'da bulunan Moskova Sefiri Ali Fuad (Cebesoy), Mustafa Kemal'e şifreli telgraf gönderdi. 19 Ağustos'ta adresine teslim edilecek şifrede, Enver ve rüfekası hakkındaki son bilgiler arz ediliyor:

> Ankara'da Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
>
> Enver ve rüfekâsının Berlin'den avdet etmeden güya muhtelif İslâm memleketlerinden gelen murahhasların iştirakıyla Berlin ve Roma'da akdetmiş oldukları kongrede mukarreratı atiyenin ittihaz olunduğu istihbar kılınan resmî malumat ve vesikalarına müsteniden berai malumat arzolunur.
>
> 1921 kongre mukarreratı İslâm ihtilâl cemiyetleri ittihadı 1921 senesi kongresi ittihadına dâhil muhtelif memleketlerden gelen murahhasların iştirakıyla Berlin ve Roma'da akdetmiş mukarreratı âtiyeyi ittihaz etmiştir.
>
> Madde 1 – İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı hakkındaki nizamname aynen kabul edilmiş ve nizamnamenin birinci maddesini teyiden emperyalizm ile mücadeleye her şekil ve surette devam edilmesi kararlaştırılmıştır.
>
> Madde 2 – Emperyalizm ile mücadeleyi idame ettirebilmek üzere bu tarz mücadeleyi kabul eden müslim ve gayrimüslim bütün milletlerle ve kezalik maksadımıza hadim bütün sınıflarla teşriki mesai edilmesi esası kabul olunmuştur. Teşkilâta dahil olmayan siyasî veya içtimai ihtilâl programları takib eden millet veya sınıflarla teşriki mesaide yalnız Emperyalizm ile mücadelede tevhid ve iştiraki mesai esası kabul edilmiş olup her taraf kendi millî veya içtimaî programını aynen muhafaza etmek hakkını haiz olacaktır.
>
> Madde 3 – Anadolu'daki Hükümeti hazıra bugünkü şekil ve mücadelesi itibarıyla emperyalizm ile hali ihtilâfta bulunduğundan Anadolu bugünkü mücadelesinde ve istiklâlini müdafaada devam ettiği müddetçe İslâm memleketlerindeki bilcümle teşkilâtı ihtilâliye ve kendine yardım edilmesi esası kazalik kabul edilmiştir.
>
> Madde 4 – Merkezi Umumî tarafından tahrir ve kongreye teklif edilmiş olan ihtilâl nizamnamei dahiliyelerinin ve muhtelif memleketlerdeki usulü ihtilâli tayin ve irae eden izahnamelerin aynen kabul ile bunların serian

[1385] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 280.
[1386] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 610.
[1387] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, 1993, c. 2, s. 396.
[1388] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 337.
[1389] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 540.

ittihada dahil memleketlerde tatbikle devam ederek her memleketteki teşkilâtı ihtilâliyeyi tensib etmek ve bu memleketlerde ihtilâl hareketlerinin takviye ile çarelerinin temini merkezi umumiyeye tebliğ olunmuştur.

Madde 5 – Fırka Teşkilâtı vücude getirebilecek veya Mecalisi teşriiyesi olmayan memleketlerde cemiyetler maksadımıza göre çalışarak kuvvai icraiye rüesa ve azasıyla anlaşarak kanunen … çalışmak mümkün olan memleketlerde bu suretle ve mümkün olmayan memleketlerde dahi çalışması esas itibarıyla kabul olunmuştur. [..][1390]

Açıklamalı [ÖA9]: İktibası tamamla.

17 Temmuz 1921. Moskova'daki İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Reisi Enver, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mektub gönderdi:

Halil ve sâ'ireye yapılan haksız mu'âmeleler üzerine bir def'a daha vaz'iyeti tavzîh [? *"Ederim" veya "Etmek" okunacak şekilde yazılan bu kelime oldukça belirsiz yazılmış (Yamauchi notu)*], benim ve bütün arkadaşların fikir ve niyetini anlatmak için Moskova'da sefîriniz Fu'âd Paşa kardaşımız vâsıtası ile bir mektub göndermiştim. Halbûki bugün Hâkimiyet-i Milliye gazetenizde emrinizle intişâr eden makaleyi İstanbul gazetelerinden okudum.

Bunun ne maksadla yazıldığını anlamadım değil. Ben geçen sene Moskova'da iken Bekir Sâmi Bey'in tarafınızdan yürüttüğü mütâla'ayı ma'kûl bulmuştum. Zîrâ Konya te'dîbi, Yozgat ve sâ'ire vekâyi'ile 'aleyhinize dönen efkâr-ı umûmîye, belki de benim gelmemle yanlış bir fikir netîcesi çok galeyâna gelir diyerek, o zamân da muzır olan böyle bir hâli vatanın menâfi'ile muvâfık bulmayarak, ricânıza âmennâ demiştim.

Şimdi muvaffakiyet belirince tabi'î maksadınızı gösterdiniz. Beni ve arkadaşlarımı şahsî emellerinize engel sayıyorsunuz. Pekâlâ! Fakat bunun için yalan söylemeye veyâ söyletmeye neden kendinizi mecbûr görüyorsunuz?

Paşa Hazretleri, ben Bolşeviklerden şahsî bir menfa'at te'mîne çalışsaydım, sizlerin Bolşevik olduğunuz zamân ben Bakû'da hakîkati ve ne olduğumu âleme i'lân ederek hattâ orada ba'zılarının ma'nâsız ta'arruzuna uğramayı da göze aldırmazdım. Halk Şûrâlar Fırkası programı esâsının ise o zamân Bakû'da halkı tenvîr etmek üzere yazılmış olduğunu pekâlâ biliyorsunuz. Halil Paşa ve Tal'at Bey'e yazılan mektublar herhâlde hâriçteki maksadlar ve Anadolu hakkında da size yazmış ve burada Fu'âd Paşa ile anlaşmış olduğumuz şekilden başka bir tarzı îmâ eder bir şekilde olamıyacağıdır. Benim mütârekeden sonraki hayâtımı sanki biliyormuş gibi Hâkîmiyet-i Millîye'ye yalan söyletiyorsunuz. Sonra benim Almanların veyâ başkalarının maksadına hizmet etmediğimi ve etmeyeceğimi pekâlâ bildiğiniz hâlde niye halkımı emelinize göre zehirlemek için yalan söyletiyorsunuz? Evet, Harb-i Umûmî'de ben İngiliz ve Rus kuvvetlerini Anadolu'ya çektim. Fakat bunun da harbin asıl netîce-i kat'iye istihsâl olunacak noktasından bunları uzaklaştırmak ve harbi kazanmak için olduğunu pekâlâ takdîr edersiniz. Fakat, halktan hakîkat saklamak için onun kanacağı şekilde söylemek lâzım.

Propagandacılarınız, eğer meselâ bizim Rusya'dan gelerek altı vilâyette büyük bir Ermenistan teşkîl edeceğimizi işâ'a gibi mantıksız yalanlarda bulunurlarsa, umduğunuz muvaffakiyet hâsıl olmaz. Fakat olsun-

Bununla ma'a-te'essüf Trablus'tan beri bildiğim ahlâk-ı şahsiyenizin bugün vardığınız mevki'de bile tebeddül edemediğini görüyorum. Ve benim yalnız iktidârınıza bakarak görmek istemediğim diğer noksânlarınızı artık göze sokacak sûrette belli ettiniz. Ben yine sükûnetle arkadaşlarla birlikte başta Türkiye olmak üzere İslâmın rehâsı için olan sa'yimizde ilerliyeceğiz.

Bütün bu şahsî hırslarınıza rağmen Cenâb-ı Hakkın şimdiye kadar yâver olan tâli'inizi yine vatanın selâmetine hâdim kılmasını diler. Fakat sizi şahsî hırsınıza mağlûb olarak bu kadar küçülmüş gördüğümden dolayı te'essüf ederim.

Allâh hepimizi doğruluktan ve iyilikten ayırmasın. Hepimize bahsetsin. Âmîn.[1391]

1390 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 128-130.

1391 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 233-234. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Halil Paşa ise, Millet Meclisi'nin Kayseri'ye taşınmayı görüştüğü 17 Temmuz günü, Enver Paşa'ya silâhlı güçle Anadolu'ya girmeyi önermekte ve orada silâhla istedikleri kadar tutunabileceklerini belirtmektedir:

> Muhterem Paşam,
>
> Merkezimi Batum'a alıp Trabzon ve Lâzistan (Rize bölgesi) ile sıkı temasa girince de, etkili olacağını tahmin ettiğim düşüncem, sizin ya da uygun göreceğiniz arkadaşların Türkiye'ye güvenlikle geçebilecekleri ve orada da, doğaldır ki silâhlı örgüt gücüyle, istedikleri kadar tutunabilecekleri merkezindedir. Eğer içerideki arkadaşlar buna karşı değillerse -sanmam ya- özellikle sizi, denetleme için dâvet ederiz.[1392]

19 Temmuz 1921. *Trabzon'un karşısında, Türkiye sınırına yakın ve Lazistan'a komşu Batum'da, Halil Paşa, Anadolu'daki gelişmeleri ilgiyle takip etmekteydi. 19 Temmuz 1921'de Enver'in sabırsızlıkla beklediği mektubu göndermiştir. Halil'in teklifi kuzenini memnun etmiştir. Bu mektupta: "Batum'daki genel merkezlerin açılışından beri Trabzon ve Lazistan'daki halk ile devamlı yakın ilişki içinde bulunmaktayım. Bunun sonucunda, Türkiye'ye güven içinde girebileceğinizden ve orada askeri güç ile tehlike dışında kalabileceğinizden eminim. Oradaki dostlarınız bu fikre karşı çıkmazsa, gelmenizi tavsiye ediyorum. Buraya ulaşmanız için çok çeşitli araçlar vardır. Hava değişikliği bahanesi altında Moskova'dan ayrılışınız çok dikkat çekmez. Türk elçiliğinin bulunmadığı Novorosisk veya Soçi'den karaya çıkmanız sizin için uygundur" deniyordu*.[1393]

Halil Paşa, Gürcistan'ın Tuapse kentinden Enver Paşa'ya yazdığı mektupta, Batum kıyılarından Anadolu'ya geçebileceklerini, Anadolu'daki silahlı teşkilatlarının gücü ile istedikleri kadar tutunabileceklerini ileri sürdü.[1394]

20 Temmuz 1921. *20 Temmuz tarihli İngiliz istihbarat raporu, Kemalist ordusunun, Yunan saldırısı önünde ani olarak ve Türklerce asla beklenmedik bir biçimde "çökmesinin" Osmanlı Kabinesi'nin dengesini bozduğunu kaydetmiş; şunları eklemişti: "Tevfik, Salih, Ali Rıza paşalarla Safa Bey, istifa etmekten yanadırlar, ama İzzet Paşa ve kabinenin geriye kalan üyeleri buna karşı çıkmışlardır. Güvenilir bir kaynaktan bildirildiğine göre, Mustafa Kemal, son günlerde İzzet'e gönderdiği bir mesajda, Anadolu'daki durum hakkında güvence vermiş ve kabineye, ne pahasına olursa olsun, varlığını korumasını bildirmişti*.[1395]

21 Temmuz 1921. Kütahya-Eskişehir (veyahud Altıntaş) Muharebesinde, Mirliva İsmet (İnönü) komutasındaki TBMM Hükümeti Garb ordusu, neredeyse bozguna uğradı. 60 ilâ 70.000 kişilik mevcudun 30.000'i cepheden firar etti. TBMM Hükümeti Garb ordusu, Mustafa Kemal'in talimatıyla 120 kilometre kadar geri çekilmekte; Yunan Ankara'ya doğru ilerlemektedir. Bu şartlar altında:

> 16 Mart'ta Moskova'da imzalanan Türk-Rus Dostluk ve Yardım Anlaşması, Büyük Millet Meclisi'nde 5 red ve 1 çekimser oya karşılık 201 oyla kabul edildi ve sürekli alkışlarla karşılandı. Red oylarını, Batum'un Gürcülere bırakılmasını istemeyenler verdiler. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, kanunun görüşülmesi sırasında yaptığı konuşmada "İki türlü kapitalizm vardır. Biri istilacı kapitalizm, diğeri yurt içindeki kapitalizm. Rusya ile kapitalizme karşı yaptığımız birlik istilacı kapitalizme karşıdır. Yoksa kimse iç işlerimize karışamaz" dedi. İki ülke arasındaki esir değişimi anlaşması da onaylandı.[1396]
>
> Gecikmenin nedeni Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e soruldu. O da yol koşullarını öne sürdü. Antlaşma 1 Nisan'da yola çıkarılmış, 7 Nisan'da Bakûaskeri ataşe Seyfi Bey'e ulaşmış. O da Tiflis-Kars-Sarıkamış yoluyla Trabzon'a ulaştırmış. Kimi mebuslar gecikmenin soruşturulmasını isterken, Batum mebusları antlaşmayı ulusal emellere

---

1392 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 538.
1393 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 64.
1394 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 614.
1395 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 282-283.
1396 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 617.

aykırı diye reddettirmek istiyorlardı. Erzurum'dan Durak, Rusların ülkemize komünizmi getirmek için çok paralar döktüklerini, bundan sonra da öyle olup olmayacağını sordu. Y. Kemal iki ülkenin de istilaya uğradığına, yani yazgı birliğine dikkat çekti. Batumlulara "...ne yapalım, Türkiye'nin ve Türklüğün menfaati bunu icabediyor" dedi. BMM "oradan" (Sovyetler'den) aldığı kuvvetle ortaya çıkabilmişti.[1397]

TBMM Hariciye Vekâleti siyasî müşavirlerinden Yusuf Hikmet (Bayur), Arı İnan'la gerçekleştireceği mülakatında şu çarpıcı hususları ifade edecektir: [Mustafa Kemal] *Eskişehir-Kütahya Muharebesini kaybettikten sonra O'nu* [İsmet İnönü'yü] *atabilirdi. Atmadı. Tuttu. Niçin? Biliyor. Bunu daha ben bir yerde kullanacağım bunu diye. Meclis'te yani Parti'de şiddetli hücuma uğramıştır İnönü. Müdafaasını da Hüsrev Gerede yapmıştır. A. İ. - Ne zaman? H. B. - Bu muharebeden sonra. Eskişehir'in kaybından sonra. Hücuma uğramıştır ve müdafaasını da Hüsrev Gerede yapmıştır ve o tutanak da ortada yoktur. Ben aradım o tutanağı çünkü. A. İ. - Gizli tutanak mıydı? H. B. - Gizli tutanak ama, onu ben aradım aradım yok*.[1398]

22 Temmuz 1921. *K. Kirtcheff adında bir Bulgar, 22 Temmuz 1921 günü Londra'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı memurlarından D. G. Osborne ile "Mustafa Kemal adına" bir görüşme yapar. Kirtcheff, 1918'lerde İngilizler hesabına çalışmış, İngiliz pasaportu almış, güzel İngilizce konuşan bir kişidir. Dışişleri Bakanlığı'na özetle şunu söyler*:

Mustafa Kemal tarafından İngiltere ile görüşmek üzere görevlendirilmiş olan ve hâlen Cenevre'de bulu- nan bir Türk vardır. İzmir'in, Doğu Trakya'nın Türkiye'ye verilmesi ve Türkiye'yi nüfuz bölgelerine ayıran Üçlü Anlaşma'nın kaldırılması koşuluyla, Mustafa Kemal, İngiltere ile anlaşmak istemektedir. Cenevre'deki Türkle istenilirse, İsviçre'de görüşülebilir. Onun İngiltere'ye gelmesine izin verilirse, görüşmeler Londra'da da yapılabilir. Mustafa Kemal, Bolşevik-Panislâm planıyla karşıkarşıya buulnmaktadır, etrafındaki kimselerin çoğu bu planı kabule yatkın kimselerdir. Onun için İngiltere ile görüşüp anlaşmak istemektedir.[1399]

Moskova'daki Enver, Kâbil'deki Ahmed Cemal'e mektub gönderdi:

Sevgili Arkadaşım Paşam

Afgan hudûdunda bir yerde görüşmek için gerek Afgan Sefâreti ve gerekse arkadaş Çiçerin vâsıtasıyla iki telgraf gönderdim. Arkadaş Çiçerin haber ancak iki ayda gidebilir. Ve sâ'irelerine bakılırsa seninle yakında görüşmemize taraftâr olmadıklarını anlıyorum. Ma'mâfih bunları göndermelerini ricâ ettim ve onlar kabûl ettiler. Gelelim. Buradaki işlerimize Merkezden gönderilen kâğıtlarda mütâla'a edeceğime göre evvelâ Berlin ve Roma'da arkadaşlarla görüşüp yapılan kongreler netîcesinde verdiğiniz karâr mûcibince buraya gelen arkadaşlarla Çiçerin, Radek esâs olmak üzere bir çoklarıyla görüşecektik.

Afganistan için iki ay evvel yazdığımız son şekli te'yîd ve icrâ edeceklerini va'dettiler. Tabi'i icrâ'ât pek yavaş gidecektir. Fakat anladığıma göre Sovyetler dâhilen kahtlık yüzünden pek mudârib olduğundan ve hârîçte tecrübe ve hâlen buhrânla zayıf gördükleri cihetlerine Romanya ve Balkan ve Avusturya tarafları zannıma göre yakında bu taraflarda yeni vekâyi'e sahne olacağız. Binâ'en-aleyh Şark'ta sükûtun muhâfazasıyla iktifâ' edeceklerini, bu yüzden de Afganistan'ı avutmak isteyeceklerini pek muhtemel görürüm.

Nakliyâta müsâ'ade mes'elesinden Bedri'nin teklif ettiği Petersburk'ta bir depo tahsîs olunarak, orada eşyâ toplandıktan sonra vesâ'itin kabiliyetine göre nakli hakkındaki teklifi yine kabûl etmediler. Mutlakâ Almanya'dan hareket ettirilen her eşyânın bir listesini [? *Savaş Delegesi Sekreteri Skryansky olan bu ad, "İskryan" veya "İskryanski" okunacak şekilde metinde oldukça belirsiz (Yamauchi notu).*] ve Petersburk'ta

1397 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 354-355.

1398 Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, 1997, s. 297. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler ve vurgular tarafımıza aiddir.

1399 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 544. "İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Mustafa Kemal adına yapıldığı ileri sürülen bu öneriyi, *Mustafa Kemal artık Milliyetçi Hükümete egemen değilse, onunla barış görüşmesine girmek faydasızdır* diye geri çevirir ve *Haberleşme için uygun yol Istanbul'dur* sözleriyle de Ankara'yı değil, Istanbul Hükümeti'ni muhatap saydığını belirtir."

beklememek için vesâ'itin vakţiyle ihzârıyla hemen naklini teklif ediyorlar. Fakat bence bu husûsta uzun münâkaşayla vakit geçirmekten ise, he- men bir kere nakliyâta başlanılmasını ve tecrübe edilmesini Bedri'ye söyledim ve öylece gitti.

Bedri'ye yazdığım son mektûbta gerek Anadolu ve gerekse diğer cihetler hakkında size ma'lûmât vermek üzere bir ân avdetini ricâ ettim. Çünkü böyle bir şifâhî görüşmeye hakîkaten ihtiyâc vardır.

Bildiğiniz gibi Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa şahsen beni rakîb telâkki ise burada temâs samîmî ve açık anlatmamıza rağmen hattâ Hâkimiyet-i Millîye ile şimdilik yalnız bana müteveccih bir makâle yazdırdı.

Diğer cihetten dediğim gibi bazı arkadaşları oradan çıkardım. Halbuki Bekir Sâmi Bey, eğer biz memlekete dönersek Ordu ikiye ayrılabilir diye [? *Bir kelime burada belirsiz (Yamauchi notu).*] ve memleketten aldığımız ma'lûmâta göre Orduda ve memlekette vaz'iyeti tezelzüle uğruyor. Buna göre de bizim kendisine uzattığımız dostluk elini red ile aleyhimize yürümekte bilmem ne buluyor? Allâh vere de bundan vatana zarar gelmese. Kendisini bu makaleyi görmezden evvel yazdığım mektûbun sûretini gönderiyorum. Makaleden sonra bir mektûb yazdım. Fakat arkadaşlarla konuştuk. Göndermekten vazgeçtim. Yalnız Livâül-İslâma bir makale ile yazdırmaya muvâfık gördük. Onun sûretini de gönderiyorum. Ma'mâfîh burada Fu'âd Paşa ile münâsebetimiz yolundadır. Tabi'î Tal'at Paşa öldüğünden ve sen de şimdilik pek uzak olduğundan tabi'î Anadolu yalnız bana yüklenecektir. Bir de tutar da bizi ayırmaya muvaffak olursa şüphesiz bir fâide daha te'mîn etmiş olacaktır. Biz eğer Anadolu alenen çalışmaya müsâ'ade etmezse gizli teşkîlâtımıza devâm etmek taraftârıyız. Zâhiren bana müteveccih olan hareket bütün Malta'dan çıkan veyâ hâriçte bulunan arkadaşlara da şâmil olduğunu hiç birimizin memlekete sokulmaması için verilen şiddetli emîrlerle meydâna çıkmıştır. Hattâ merhûm ve Doktor arkadaşlar mürâca'at ettikleri hâlde cevâb bile vermedi. [— *Batı Anadolu'daki askerî durum üzerine genel bir izlenim (Yamauchi notu).*]

Rusya'dan mu'âvenetin pek ehemmiyetli olduğu ve şimdiden Anadolu me'mûrlarının üç ma'aşı tedahülde bulunduğu bakılırsa bizimkilerin pek ziyâde sıkılacağı âşikârdır. Bu da memleketin vaz'iyetini bozabilir. Fakat ben herhâlde ümitsiz değilim. Bizim hareketimize gelince Moskova memleket ve maksadımıza fâideli olmakta devâm imkânı bâkî kaldıkça burada kalacağız. Fakat bu imkân kalmazsa o vakit memlekete gitmek fikrindeyiz. Tabi'î bununla aynı zamânda bizim öyle halka telkîn edilmek istendiği Mustafa Kemal Paşa aleyhinde bir hareket değil, bi'l-akis mentî olan arkadaşları da teskîn ederek daha ziyâde tevhîde sâ'î olmaktan başka bir kasdiyle ta'kîb etmediğinizi göstermek için bir de hâriçte de bizim Anadolu'ya muhâlif olacağımıza ümîd bağlayanların ne kadar yanlış düşündüklerini anlatmış olacağız. Ma'mâfîh bu dâhile gidişimde ihâle tabi'îdir. Şimdiki budur.[1400]

23 Temmuz 1921. *Cavit Bey, Lozan'dan Enver Paşa'ya yazdığı mektupta, Ankara yönetiminin bu diktatörce tutumu yüzünden ayakta duramayacağını ileri sürdü, ittihatçılara karşı gösterilen olumsuz tutumdan yakındı. "Memleket şu veya bu fırkanın malı değildir" dedi.*[1401] Mezkûr İttihadçılardan kasıt, İTC merkez komitesi mensublarıdır. Yoksa, TBMM Hükümetinin kurucu çekirdeği de İTC'nin çeper takımıdır.

TBMM Sinob mebusu, Moskova Heyeti murahhası, 18 Mart 1921 Moskova Andlaşması imzacısı Doktor Rıza Nur:

Eskişehir - Afyon hezimeti [23 Temmuz 1921] üzerine Enver, Doktor Nâzım, Kuşçubaşızâde Sami, Küçük Talat ve daha bir takımları Batum'a doldular. Talât'la Enver'in arası pek açıktı. Moskova'da Enver bana Talât'ın aleyhinde pek çok söylemişti. Hattâ Talât'ın İngilizlere adam olduğunu, Anadolu'yu te'dip etmek şartıyla sadrıâzam olmağı kabul edeceğine dair İngiliz'lere söz verdiğini, İttihat ve Terakki Cemiyetinin Avrupa'da mevcut parasıyla kendisinin kalpol alıp Anadolu'ya yollamak istediği halde Talât'ın "para bize lâzım" diyerek

[1400] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 235-236. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1401] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 622.

razı olmayıp yollatmadığını sonra Nâzım'ın da onu bırakıp kendisine iltihak ettiğini söylemişti. Batum içtimaı Nâzım'ın bu hareketini tasdik eder.[1402]

24 Temmuz 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Frank Rattigan, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. *"Kemalistlerin yenilgisi gerçekten kesin ise, Anadolu'da antikemalist bir hareket çıkması olasılığı büyüktür" demekte ve "Bolşevikler ile Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmelerinden kaygı duyduğunu" ve Bâbıâli'ye göre, "Ankara Hükümeti'nin Bolşevik askerlerden yardım istediğini» belirtmektedir"*.[1403]

26 Temmuz 1921. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *26 Temmuz 337 (921) Salı: Bugün Polis Müdüriyeti öteye beriye talik edilmiş Mustafa Kemal ve İsmet Paşanın resimlerini kaldırtmak için emir vermiş ve bazı yerlerde de kaldırılmasına teşebbüs edilmiştir*.[1404]

28 Temmuz 1921. Enver, Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin'le *acele ve gizlice* mülakat etti.[1405] *28 Temmuz 1921 günü, Türk ordularının Sakarya nehrine geri çekilmesinin üçüncü gününde Dışişleri Halk Komiseri olan G. Çiçerin, Moskova'da Enver'i kabul etmiştir. Çiçerin, Mustafa Kemal'in savaş alanındaki bir bozgun sonrasında İttifak Devletleri güçlerine meyil etmesi korkusuyla, Enver'e sınır geçmek için taahhütte bulunmuş olabilir." Her durumda, bütün bu gelişmeler Anadolu platosundaki savaşın gidişatına bağlı idi*.[1406]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı haftalık muhtıra kaleme aldı: *Kafkaslar'daki Bolşevik kuvvetlerinin komutanı ile kıdemli, Enverci ve Bolşevik bir kıdemli subay Mayıs'ta Kars'ta görüşmüşlerdir*. *Türk yenilgisi halinde Bolşevik ordusunun Anadolu'ya gireceği kabul edilmiştir*. *İngiltere'nin tarafsızlık siyaseti Rus ve Enverci siyasete uygun sayılabilir*. *M. Kemal'in başarısızlığı halinde Enver sahneye çıkabilir*.[1407] Diğer bir deyişle *Kemalistler Yunanlılarca kesin bir yenilgiye uğratılırsa, Bolşevik ordusu Anadolu'ya girecek; ama, Kemalistler durumlarını korurlarsa, Bolşevikler İran'a karşı harekete geçecek*.[1408] Zira Yunan'ın Anadolu'da ilerleyişi Mustafa Kemal'i hem İttihadçılar karşısında müşkül vaziyete düşürüyor hem de Sovyet Rus Cumhuriyeti melcesine mecbur ediyordu. "Cumhuriyet" bilfiil tesis edilmişti velâkin cumhuriyet idaresinin Sovyetvârî olmaması gerekliydi:

1921 yılı Ocak ayının ortalarında, İngiliz İstihbarat Servisi ve İstanbul'daki askeri karargâhı mensupları, Mustafa Kemal'in, İngiltere'ye gizli sondajlar yaparken, kendi durumunu Bağlaşık Devletler'e ve Osmanlı yönetimine kabul ettirmek için Rus tehditlerini özür olarak kullanacağını gösteren belirtiler olduğuna; aynı zamanda, İzzet Paşa'ya düşmanca davranarak ve kendi askeri gücünü abartarak, görünürde Sovyetler'e blöf yapmaya çalıştığına inanıyorlardı. Bu arada, 1920 yılı Aralık ayında, Sovyet Büyükelçisi Budu Mdivani, tam yetkiye sahip olarak ve 12 kişilik bir personel kadrosuyla Ankara'ya ulaşıyor; 125.000 on-Rublelik altın parayı birlikte getirip Ankara yönetimine teslim ediyordu. Erzurum halkı ona karşı düşmanca davranıyor; büyükelçinin trenden inmesine engel olmaya çalışıyor; ona küfürler savuruyor; Bolşevik'lerle bir ittifak imzalanmasına karşı gösteri yapıyor; ama jandarma müdahale ederek duruma egemen oluyordu. Bolşevik'lerin Azerbaycan'daki aşırılıkları, bu gösterilere yardımcı oluyordu.

Bolşevik temsilcilerinin kabaca davranışları da, halkı, özellikle Türk resmi çevrelerini, Bolşevik olan herşeye karşı tiksindirmiştir. Eskiden, Türk'lerle Bolşevik'ler arasındaki görüşmelerde Sovyet milli marşı Enternasyonal çalışırken Türk'ler ayağa kalkıyordu; ama şimdi kasten kalkmıyorlar. İki ay önce, Trabzon'daki Sovyet konsolosluğunun kışkırtma ve propaganda davranışlarında bulunduğu anlaşılmıştı. Konsolosluk aranmış,

1402 Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, 1967, c. 3, s. 884-885.
1403 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 540-541.
1404 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 199.
1405 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 540.
1406 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 64.
1407 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 336.
1408 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması*, 1990, s. 392.

bulunan silâh ve mermiler, bir uyarıyla birlikte Rusya'ya verilmişti. Sovyet kurulunun her üyesi şimdi göz hapsine alınmıştır. Türk komünist örgütünü ezmek için etkin önlemler alınmıştır… Mustafa Suphi ve dostları, denizde kasten boğdurulmuşlardır.

Mayıs ayında, Enver'in Bolşevik yandaşı partizanları, Mustafa Kemal'in durumunu sarsmak için deneyde bulunmuşlar; az daha başarı sağlayacak bir evreye gelmişlerdi; ama Mustafa Kemal, Karabekir'in de yardımıyla, durumu kurtarmayı başarmıştır. Bu gelişmeler kaydedilirken, yeni Sovyet elçisi Natharanas (Natzarenus), 1921 yılı Mayıs ve Haziran'ında Ankara'ya ulaşıyordu.[1409]

Kemalist yönetiminin gözünde Enver, kendi ülkesinin düşmanıdır. Onun, Anadolu'da varlığına tolerens gösterilmiyor; Halil Paşa'nın yurt dışı edilmesi ise, Enver'in dostlarının dahi ülkede varlıklarına karşı Mustafa Kemal'in tolerans sahibi olmadığını açıkça göstermektedir.

Kemalist'ler, Anadolu'da, Komünist veya Enver Partisi'ni ezmede ne kadar başarılı olmuşlardır? Ankara'dan henüz dönen ve bir süreden beri taşrada yaşayan bir ajana göre, Enver Partisi, henüz ortadan kaldırılmamıştır. Son zamanlara kadar Türk Komünist örgütünün 400'e yaklaşık üyesi, Anadolu'da eylemlerde bulunuyordu. Bu eylemlerini gizlilik içinde ama büyük enerjiyle sürdürüyorlar. Onların çoğunluğu hükümet hizmetinde görev aldı; resmi görevleri ise, gizli eylemlerini pek iyi biçimde kamufle etti. Hepsi de Enver'in sadık yandaşlarıdır. Bu komünist örgütünün gizli bir şifreye sahip her üyesi, kişisel bir sayıyla biliniyor. Hepsi de birbirleriyle sürekli olarak temas halindedirler. Onların çoğunluğunu subay, doktor, profesyonel veya teknik kişiler olarak Türk aydın sınıfına mensup gayretli gençler oluşturur. Örneğin, partinin en aktif üyesi olan Nuri Paşa, Erzurum'da, bizzat kendisinin yönettiği bir silâh fabrikası örgütlemiştir. Erzincan'da parti sayısı 104 olan Şükrü Bey, büyük bir askeri deri fabrikası kurmuştur. Şükrü, Almanya'da teknik bir kurs bitirmiştir. Komünist örgütünün belli başlı öteki üyeleri şunlardır: XV. Kolordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım Bey ve Dr. Tevfik Rüştü Bey.

Mustafa Kemal, bu örgütün varlığını biliyor ve ondan korkuyor. Enver'in, Anadolu'daki kimi çevrelerde halâ popüler olmasından; Almanya ile olan ilişkisinden ve Türkistan'la Afganistan'daki eylemlerinden kaygılanıyor. Son günlerde, Ulusçuları çok endişelendiren Kürt isyanını Enver'in yapıtı olarak göstererek, onun saygınlığını sarsmaya çalışmıştır. Buna karşılık veren Enver'ciler, Kürt isyanının, İngiliz ve Yunan düzen ve rüşvetinin bir sonucu olduğunu öne sürerek, kamuyu buna kolaylıkla inandırmışlardır.

Son günlerde Türk komünistlerine karşı açılan kampanyaya ve Mustafa Suphi ve komünist yoldaşlarının denizde boğulmalarına karşın, halâ, Anadolu'da, güçlü bir komünist nüvesi vardır. Bolşevik'ler, Dağıstan ve Azerbaycan'da yaptıkları gibi, Türk komünistleri kullanarak Anadolu'ye sızabileceklerini pek iyi biliyorlar… Yunanlı'ların ivedilikle ilerlemeleri, Bolşevik'lerle Enverci'lerin ülkeye girmeleri için gerekli ortamı hazırlayabilir. Bu sırada, yukarıda sözü edilen Anadolu'daki gizli komünist örgütüyle, Eyüp Sabri'nin kurmuş olduğu "Yeşil Ordu" arasındaki görünürde görüş birliği, göz önünde tutularak, bu ciddi olanak gözden kaçırılmamalıdır.[1410]

29 Temmuz 1921. Moskova'daki İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Reisi Enver, Berlin'deki kardeşi Kâmil'e mektub gönderdi:

Kâmilciğim

7/10 târîhli mektûbunu okudum. İşte cevâbı.

Hazır açmış iken konuşalım. Para mes'elesi pek firâklıdır. Çıldırmak işten bile değil. Buna rağmen ben burada kasadan ma'âşına mahsûben olarak Sultân Efendi Hazretlerine bazı şeyler takdîm ettim. Ne yapayım hoşuma gitti. Ve dünyada da ma'lûm yâ başka eğlencem yok. Fakat değirmenin suyu duracak gibi bir hâl aldı. Pek sık sonra ne yaparsan yap, idârenin yoluna bak. Olmazsa Cicimin lüzûmsuz ba'zı şeylerini satar Eylûl getirirsiniz.

[1409] FO 371/6473/E 9074; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 141, 197.

[1410] FO 371/6473/E9074; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 201-202.

Ma'mâfih belki sanatoryum kadına biraz hayreder. Sonra bu ay elbise parası 16.000 mark diyorsun. Kimin elbisesi anlayamadım. Pek ricâ ederim. Bunu bildir. Çıldıracağım.

Neyse matmazelden kurtulmuşsunuz. Fenâ olmamış. Fakat bilmem gelen nasıl olacak?

Biz şimdilik Ziyâ Bey'e de yazdığım gibi 4.000 altın daha aldık. Ekrem Bey vâsıtasıyla bir mikdârını Berlin kasasına gönderdim. Bundan Hayri Bey'e bahsettim. Fakat Ziyâ Bey, bankadan para almak için kimin senden başka kontroline ettiniz, soruyor? Ben de, para kasada duruyor, kontrolineye hâcet yok, dedim. Ma'mâfîh, sen Nâzım Bey gidiyor ken çekinme senin anahtarını Rüsûhi'ye bırakmış, böylece ikimiz açıyoruz, dedi. Ve kendisini idâre edersek şimdi matba'a mes'clesini yapmak muvâfık olur mu, bilmem. 3 sene acabâ Berlin'de mi kalacağız? Onun için bence böyle birden bire para yatırmak belki muvâfik olmaz. Fakat pansiyon mes'elesi fenâ değil.

Yalnız parayı peşin almak şartıyla olursa fenâ olmaz. Talebe Himâye Cem'iyetini yapmak ve pansiyon açmak iyi olacak. Belki Merkez-i Unûmî kasasından da bir mikdâr para koymak mümkün olur. Acabâ Rüsûhî Bey pansiyon müdürlüğünü yapamaz mı? Acabâ pansiyona ilk esâs ne kadar para lâzım? Benci işi bidâyette ufak tutmakta mümkündür sanırım.

Ben şimdi Rüstem ve Dr. Râ'ib Bey'le Cenûb'a gidiyorum. Batum'da bulunarak memleketin vaz'iyetini yakından göreceğiz. Sonra da eğer memleket müdâfa'ada devâm edebilecek hâlde ise, belki memlekete girmekten fâide olmazsa vazgeçeceğiz. Yok, eğer Ordu gelen havâdisler gibi mağlûb olmuş, memleket mulâvenete multâc ise, memlekete gireceğiz. Ma'mâfîh şimdilik kat'î bir şey yoktur. Her hâlde memleketin muvaffak olmuş bulunmasını ve benim de Eylül'de aranızda bulunmak istediğimi söylemeyi zâid addediyorum. Hele Türkân'ın boksunu seyretmek pek hoş olacak. İşte siz öyle gülüp oynarken ben burada bin dert içinde yalnız başıma uğraşıp duruyorum. Etrafımdakilerin derdini dinliyorum. Ne vakit bu husûsun nihâyet bulacağı da ma'lûm değil. Sahi aklıma geldi. Topçu Yüzbaşısı Hayri Efendi birlikte Emîn Cemiyete alınırsa pek iyi olur. 7/20 mektubuna cevâb: Para hesâbını dikkatle okuyorum.

Aptallaşıyorum. Cicimin 10.000 markı da gitmiş. Halbuki burada benim aldığım Cicimin atkısı için senden para istemeyecektim. Doğrusu şaşırdım kaldım. Bana sen niçin masraf ediyorsun diyeceksin. Hakkın da var. Fakat kendime değil Efendimizedir. Ma'mâfîh istediğim 20.000 marktan vazgeçtim. Ben burada tahsîsâtımdan öderim.

Ma'mâtîh anlaşılan Eylüle kadar işi düzelttik. Fakat ne senin kızmaya ne de Cicimin darılmaya hakkı var. Herhâlde hesâbı meydânda. Ben burada ba'demâ hiç masraf etmeyeceğim. Siz de orada son derece tasarruf ediniz. Yoksa eğer Anadolu işi böyle giderse hep berbât olacağız. Elimizde avucumuzdaki de satmaktan ve sonra da yine aç kalmaktan başka çâre kalmaz.

Kâmil, Azmi Bey'e ne kadar para verilmek lâzım geldiği hakkında Müdüre yazılmış olan mikdâr sende olacaktır, sanırım. Ma'mâfîh Müdür Bey'e yaz. Sor. Benim de hâtırımda kalan herhâlde 190'dan fazla olacaktır. Yoksa Müdür parası çıkışmadı da salladı mı? Böyle yaptıysa pek ayıp etmiştir. Ricâ ederim. Yaz, sor. Bakalım Merkez-i Umûmî Bürosu bu husûsta ne kadar verirse resmen kendisine yazarız. Fakat Kasadâr bu eski hesapları eğer yanlışlık olmuş ise pek ta'mîr edecek gibi görünmüyor. Şimdilik bu kadar gözlerinden öperim.[1411]

30 Temmuz 1921. *İstanbul'daki Japon Sefiri Uchida Sadatsuchi,* Hariciye Nazırı Uchida Kosai'ye telgraf keşide eyledi. *Kemal'in düşüşü ve Enver'in dönüşü olasılığını ümit etmekte*dir: *"Enver şu anda Kafkasya'da bulunup şimdiye kadar birkaç kere Ankara'ya dönmeye teşebbüs etmişse de, Mustafa Kemal'in engellemesi üzerine geri çekilmek zorunda kalmıştır. Eğer Türk Ordusu savaşlarında yenilgiye uğrayarak Mustafa Kemal düşecek olursa, Enver yeniden burada ortaya çıkacak olabilir."*[1412]

[1411] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 237-238. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1412] Masayuki Yamauchi, Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa, 1995, s. 69, sonnot 17.

Enver en sonunda kesin kararına vermiş, 30 Temmuz 1921'de Batum'a gitmek üzere Moskova'yı terk etmiştir. Batum'a büyük bir olasılıkla Novorosisk ve Soçi yoluyla ulaşmıştır.[1413]

31 Temmuz 1921. *Enver Paşa, Dr. Nazım ve yanındakiler, Batum'a gitmek üzere, Moskova'dan ayrıldılar. 10 günde Batum'a varacak olan İttihat ve Terakki'nin bu ileri gelenleri, Mustafa Kemal nüfuzunu kaybetmiş, memleket anarşiye düşmüşse yurda girmek, değilse girmemek kararıyla hareket ediyorlar. Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey, gizlice Batum'a çağrılarak görüşülecektir. Enver Paşa, yurda giremeyecektir*.[1414]

Temmuz(?) 1921. İstanbul'daki Küçük Talat (Muşkara), Halil'e (Kut) "Velid Elkiz" imzasıyla mektub gönderdi. Maalesef mektubun tam metni neşredilmek yerine bazı aksamı iktibas edilmiştir:

> Burada bazı arkadaşlarla temaslar yaptım. Umumi maksat ve vaziyeti izah ederken, artık dar manada Milliyetçilik ve İslamlık fikirlerinden vazgeçilerek, mübarezenin, daha geniş ve şümullü esaslar üzerinde yapılmasını anlattım. Bilhassa program itibariyle Komünistlere olan yakınlığımızı ve Şarkın kurtuluşu noktai nazarından Cihan İnkılabı muvacehesinde onlarla müttefikan hareket etmekte olduğumuzu, fakat kendi prensiplerimiz dahilinde Bolşeviklerle dost olmaktaki icabı ve kendilerinin teşkilatımıza yardımlarını ve manevi müzahereti de teşrih ettim. Fakat asıl sizin etrafınızda toplanarak, faaliyetimizi buna göre tanzim etmemizi bildirdim.
>
> Her türlü takyitlere rağmen, Samsun'da da teşkilatımızın esaslarını kurdum. Hacı Sami ve arkadaşlarının ihtiyaçları için aldığım parayı kendilerine gönderdim.
>
> [..] Bolşeviklere karşı mevkiimin tamamen emniyet altına alınması lazım olduğuna göre, Yoldaş Ali tarafından (Enver Paşa) dünya içtimai inkılabına tamamıyle taraftar ve Mustafa Kemal partisine şiddetle aleyhtar olduğuma dair ciddi telgraflar verdirilsin...
>
> [..] Müdafaa-i Hukuk'a, bize mensup ciddi ve mücadeleci arkadaşlar sokulsun. Mustafa Kemal, yeni bir manevra olarak ve halkın sırtına binmek için, şimdi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini, Müdafaa-i Hukuk Fırkası (Partisi) yapmak fikrindeymiş. Zahiren, Müdafaa-i Hukukçu görünerek, burayı ele almalı.[1415]

4 Ağustos 1921. *Yusuf Kemal, Çiçerin'e uzun bir nota göndererek "Batılı devletlerin emperyalizm ve kapitalizmine karşı tek ortak cephenin" kurulmasını önerir ve Boğazlar ile Musul konusunda ortak eylemleri içerecek yeni bir anlaşmanın yapılmasından söz eder*.[1416] Yusuf Kemal, Kütahya-Eskişehir Bozgunu mucibince Sovyet Rusya'dan maddî yardım seferberliği rica ediyor. Yusuf Kemal bile Britanya'nın hilafeti Türk hanedanı sultasından almaya çalıştığını zımnen ifade ediyor. Sovyet Rusya'nın yeni şeraitli işbirliği teklifi karşısında hangi imtiyazları TBMM Hükümetinden istediğini öğrenmek istiyor fakat para ve silah yardımının pazarlık meselesi yapılmamasını istirham ediyor. Ayrıca, Sovyet Rusya'nın Enver'i desteklememesini rica ediyor:

Yusuf Kemal Bey'den G. V. Çiçerin'e

4 Ağustos 1921

> Gerek kendisinin, gerekse bütün Doğu dünyasının kaderini belirleyen şu dönemde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, politik yöneliminin kesin çizgisini çizmek zorunluluğuna inanmış olarak, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'ne, Hükümetlerimizin amaç ve çıkarlarının özdeş olacak kadar yakın olduğu tüm sorunlarda işbirliğini öneriyor.
>
> Uluslararası çapta çok büyük olayların arifesinde olduğumuzu bilerek, bu önerimizin tekrarlanması için özellikle bu anı seçmiş bulunuyoruz. (...) [*Atlamalar Rusça metindedir. (Yerasimos notu)*]

1413 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 64.
1414 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 632.
1415 Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, 1985, c. 3, s. 570.
1416 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 325.

Size bu öneride bulunmakla elbetteki tarafların birinden, uğruna mücadele ettiği herhangi bir ilkesinden vazgeçmesini isteyecek değiliz. İstediğimiz şey, tarafların aynı derecede ilgilendiği tüm dünya sorunlarının ortak olarak görüşülmesi ve hareketlerini karşılıklı olarak saptayıp, Moskova anlaşmasının 4'üncü maddesi ve girişin özüne göre, Batılı devletlerin emperyalizm ve kapitalizmine karşı tek ortak cephenin kurulmasıdır. Daha önce de birçok kez ifade etmiş olduğumuz kanıya göre, Batıdaki kapitalist rejimin yıkılması ve dolayısıyla Sovyet rejiminin Rusya'da korunması ve Doğu halklarının özgürlüğe kavuşmaları için, Rusya ile Türkiye'nin bugünkü hükümetlerinin Batılı hükümetlere karşı bir blok kurmaları gerekecektir. Çünkü bu Batılı hükümetler, dünya çıkarlarındaki farklı konumlarına ve her birimize karşı tutumlarının da birbirinden ayrı olmasına rağmen, aslında ikimizin de amansız düşmanıdır. (...)

Moskova'da da, uluslararası durumun aşağı yukarı aynı şekilde değerlendirildiğine inanarak, aramızda özellikle anlaşmamız gereken başlıca konulara genel hatlarla değinmek isterim. Bu konular aşağıdaki gibidir:

Her şeyden önce Rusya'dan beklediğimiz para ve silah yardımı. Bu fırsatla, bize bugüne kadar teslim edilmiş ve bu arada teslim edilmekte olan silah için şükranımızı bildirmeyi borç bilirim. Ancak yenmek ve düşmanlarımızı denize dökmek yolundaki çelik irademiz ve isteğimiz, kentimizdeki Maslahatgüzarınızın size herhalde iletmiş olduğu gibi, bizi silahlanma konusunda yeni ve çok büyük bir çabaya zorlamaktadır. Bunun dışında, acemi asker seferber edildiğinden, bize hem büyük ölçüde silah hem de büyük paraların sağlanması gerekmektedir. Bunun için hem size daha önceki ricalarımızı, hem de bugün gerek sayın Natsarenus, gerekse Ali Fuat Paşa aracılığı ile ilettiğimiz ricalarımızı kabul etmek lütfunda bulunmanızı diler, bunun için size son derece müteşekkir olurum. Dikkatinizi özellikle, çok büyük gereksinimimiz olan para yardımına çekmek isterim. Bu münasebetle, bize vaat olunan ve bildirdiğiniz gibi, derhal sağlanabilecek olan 10.000.000 altın Ruble [7.500.000 lira (ÖFA notu)] tutarındaki yardımınızın, ricalarımızı kaç kez yinelediğimiz halde, elimize tam olarak geçmediğini de kaydetmek isterim.

İkincisi, Rus Hükümeti'ne önerilecek olan Boğazlar sorununa gelince, İngiltere'nin, Boğazların korunması davasında işbirliğini teminat altına almak amacıyla Romanya'ya verdiği avanslar bizce bilinmektedir. Öte yandan, buna benzer girişimler Belgrad'ta da Yugoslavya Krallığının Bulgaristan'a baskı yapması ve gerekirse, Yunanistan'a saldırmasını engellemek amacıyla yapılmıştır. Bu durum karşısında, Rusya'nın Moskova anlaşmasının 5'inci maddesinin uygulanması için, diplomatik ya da bir başka yoldan neleri yapabileceğini öğrenmekle mutlu oluruz. Sizin de herhalde hemen kabul edeceğiniz gibi, Boğazlar sorununun, Türkiye'ye güvenlik ve bağımsızlık sağlayacak bir şekilde çözümlenmesinde doğrudan doğruya Rusya'nın da çok büyük yararı vardır.

Üçüncüsü, Mezopotamya sorunu. Londra Hükümeti bu ülkede çok yönlü amaçlar peşindedir, bunların başlıcaları : a) Hindistan'ı savunmak için bir setin çekilmesi, b) Musul petrollerinin işletilmesi, c) Bu işletme ve üretimin güvenliğinin sağlanılması için, Mezopotamya ile Karadeniz arasında Britanya himayesinde bir veya birkaç küçük devletin kurulması; aslında bu rol Ermenistan'a düşecektir, ancak bugünkü durumda Ermenistan söz konusu olamayacağından, İngiltere birtakım çapulcunun önderliğinde Kürt çetelerini kullanmak istiyor ama bunda pek başarı sağlayamıyor, d) İngilizler'in himayesinde ve iki oğlu Mezopotamya ve Ürdün kral namzetleri olan Hicaz Kralı Hüseyin'in soyuna daha büyük güç ve nüfuz sağlanılması. Büyük Britanya'nın niyeti, bu soyu Osmanlı hanedanlığının halifeliğine rakip çıkarmaktır. Britanya böylelikle Hilafet İstanbul'dan göç etmeye zorlanmış olsa bile, halifeliğin dinsel etkisini elinde tutmaya yelteniyor. Bu nedenle, Doğuda, halifeliği ellerine geçirecek olan İngilizler millî ideolojiye karşı dinsel ideolojiyi ileri sürecek olurlarsa, bunun Doğu halklarının millî kurtuluş hareketlerine karşı çıkma anlamına geleceği ve hatta bu halkların, millî gelişme ve dünya proletarya kuvvetlerinin yeni toplumsal düzenin kurulması yolundaki girişimlerini engellemek için bir kışkırtma aracı olarak kullanılacağı görüşünde ısrar etmekteyiz. Bunun için, Moskova Hükümeti'nden, bu olasılıklara hangi açıdan baktığını ve İngiltere'nin Mezopotamya'da güttüğü amaçları engellemek için bizlerle hangi ölçüde işbirliği yapabileceğini bildirmesini dileriz.

Dördüncüsü, Orta ve Doğu Anadolu konuları. İngiltere, Amerika ve Japonya arasında başlanmış olan ve Washington [*silahsızlanma (Yerasimos notu)*] konferansına bir tür giriş oluşturacak gizli görüşmelerden amaç, başlıca maddeleri herhalde aşağıdaki gibi olan bir anlaşmanın yapılmasıdır: Moğolistan, Mançurya, Şandung ile Doğu Sibirya, Japon kontrolüne bırakılıyor: Amerika'nın payı Çin'in güney doğu illerindeki bölge olacak ve karşılığında kayıtsız şartsız Mezopotamya'daki Britanya mandasını kabul edecek. Öte yandan İngiltere, Çin

Türkistan'ında hareket özgürlüğü kazanacak ve etkisini genişletecek, çünkü Türkistan'ın bu bölgeleri geçmiş yıllarda, sürekli olarak Hindistan'ın işgali için bir nevi giriş kapısı işlevi görmüştür. Bütün bu olasılıklara vaktinde hazırlanmarnız akıllıca bir davranış olur sanırız.

En kısa zamanda imzalanmasının son derece yararlı olacağından kuşkulanmadığımız anlaşmanın başlıca noktaları bunlardır. Öte yandan, Rus Hükümeti'nin bize yönelteceği soruları ve bazı sorunların çözümlenmesinde göstereceği yardımların karşılığında bizden neler bekleyeceğini en büyük dikkatle inceleyeceğimiz de açıktır. Sovyet Cumhuriyetine büyük bir dürüstlük ve içtenlikle başvurmamızın gerektiği gibi değerlendirileceğine ve Doğu ile ilgili sorunların çözümlenmesiyle ilgili görüşmelerin yenilenmesi arifesinde, Rus-Türk anlaşması için sağlam temellerin kurulabileceğine ve aynı zamanda, bu anlaşma yapılmadığı takdirde, batılı devletlerin bizi teker teker yenme şanslarının artmış olacağına da inanmaktayız.

Aynı zamanda, düşmanlarımızın büyük tavizler vererek bizi de bazı amaçlarımızdan vaz geçirtmeye çalıştıkları bir anda, en kısa bir zamanda yapılacak para ve silah yardımının pazarlığa konu olmayacağından umutluyuz.

Nitekim, göstermiş olduğum içtenliği önemsemeniz için, dikkate alınmazlarsa, iyi ilişkilerimize gölge düşürebilecek bazı olaylara işaret etmek isterim. Bu olayları aşağıda sıralıyorum:

Birincisi, ülke tarihinin en kritik bir anında yurt dışına kaçıp, bizi yıkmak için her türlü entrika çeviren ve ülkeye zaferle dönrnek isteyen bazı devrik kariyeristlere [*Burada sözü geçen Enver Paşa'dır. (Yerasimos notu)*], anlaşıldığı gibi, Moskova'nın yardım etmesi.

İkincisi, Kafkasya'da bazı Sovyet ajanlarının bize verdikleri huzursuzluk ve özellikle, haber aldığımıza göre Gürcistan'da, Yunan saldırısından beri yoğunlaştırılmış birtakım hazırlıklar.

Üçüncüsü, beklenen Rus-Yunan ticari görüşmeleri hakkındaki söylentiler. Böylesi görüşmelerin Türk kamuoyunu olumsuz bir yönde etkileyeceğine dikkatinizi çekmek isterim. Kaldı ki bu görüşmelerin hiçbir anlamı yoktur, çünkü Rusya'ya sağlayacakları yararlar tamamen önemsizdir. Oysaki Kral Konstantin bundan, Yunan halkını Britanya emperyalizminin hizmetine vermekle, faaliyetinin ödüllendirildiği izlenimini edinecektir.

Acele cevabınızı beklerken, sayın Korniser, en derin saygılarımı sunarım.[1417]

5 Ağustos 1921. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi: *19 ilâ 21 Temmuz arasında, Türk çekilmesinin ilk haberleri Ankara'ya ulaştığı sırada, genel moral bozuldu ve Mustafa Kemal, Fevzi (Paşa) ve Genelkurmay dışında herkes Bolşevik kuvvetleriyle Enver Paşa'nın dönmesini yaygarayla istemeye başladı. İngiliz yardımı olmaksızın Yunanlıların bu kadar geniş çapta bir çaba göstermeleri ihtimaline Türklerin inanmamaları, bu istekleri şiddetlendirdi*.[1418]

10 Ağustos 1921. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Yunan uçaklarının durmaksızın Kemalistlerin ordu kamplarını bombaladığı belirtil*iyor.[1419]

11 Ağustos 1921. İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Türk ordusu Dumlupınar'ın doğusunda saldırdığı Yunan birliğine kayıplar verdirmiş ve malzeme ve cephaneler elde etmiştir. Bununla birlikte bir Türk bölüğü, Yunanlılara ait bir otomobil konvoyuna yaptığı saldırıda onlara kayıplar verdirmiş ve Denizli'de de ufak çaplı çatışmalar yaşanmıştır*.[1420]

1417 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 377-380. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1418 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 540.

1419 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 330.

1420 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 330.

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *Türk milliyetçi kuvvetlerin geri çekilişleri sırasında, Ankara'nın boşaltılmasını gerektirecek bir durum olması halinde, Milli Meclis ve yönetim arşivlerinin belgelerinin Kayseri'ye taşınacağı iddia edilmiştir*.[1421]

14 Ağustos 1921. *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Yunan Ordusu son zamanlarda toparlanarak hem Trakya'da hem de Anadolu'daki etkisini artırmıştır*. *Mustafa Kemal Paşa, 27 Temmuz'da İstanbul'daki Merkezi Hükümet'e, telgraf çekerek, İtilaf Devletleri'nin arabuluculuğu ile Türkler ve Yunanlılar arasındaki düşmanlığa müdahale edilmesini istedi. Yunanistan'ın, Anadolu kıyılarındaki üstünlüğü açıkça görülüyor. İngiltere'nin, Yunanistan'a desteği devam ediyor. Ancak Fransa ve İtalya, İngiltere ve Yunanistan'a karşı mesafeli*dir.[1422]

22 Ağustos 1921. ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor. Mustafa Kemal, Türkiye'de cumhuriyet idaresinin kurulmayacağını fakat hilafetin vatikanlaştıracağını, Bolşevik olmadıklarını söylemiştir:

> 12 Temmuz'da, Mustafa Kemal Paşa ile Ankara'da gerçekleştirilen röportaj, The Washington Post'ta, görüşmeyi yapan gazetecinin ismi verilmeden yayınlandı. Görüşmenin tek cümle ile özetinin, "savaş ne kadar zaman alırsa alsın, Milliyetçiler'in kazanmadan pes etmeyeceği" olduğu yorumu ile başlayan haber, Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamaları ile devam etti.
>
> Mustafa Kemal Paşa, "Milliyetçiler'in, Türkiye Türklerindir inancı ile mücadelelerine devam ettiğini, her ne kadar İtilaf Devletleri buna inanmıyor görünseler de bağımsızlıkları üzerinde hiçbir pazarlığın söz konusu olmadığını, tüm haklarını alana kadar savaşmaya devam edeceklerini, tarihleri boyunca bir asır süren tek savaşın bu olmadığını ve asla mücadeleden vazgeçmeyeceklerini" söyledi. Devamında, "mağlup olan taraf savaşın bedelini ödeyecek, bu sadece bir ulusu öldürmek anlamına gelmiyor aynı zamanda Türk topraklarını bölmeye kalkışmak da büyük bir haksızlık, Yunanlılara toprak, Fransız, İtalyan ve İngilizlere etki bölgeleri vermek, politik köleliğin bir çeşididir" dedi.
>
> "Anavatanları için, barış anlayışlarını sıklıkla dile getirdiklerinin bilindiğini, Doğu Trakya'nın, Anavatan'ın bölünmez bir parçası olduğunu, çünkü burada halkın çoğunluğunu Türklerin oluşturduğunu, Trakya'nın geri kalanı için ise plebisit yapılmasını kabul edebileceklerini" ifade etti. Ayrıca "İstanbul'un Türklere ait olduğu, Boğazlar ve Marmara Denizi için ise İstanbul'un güvenliği sağlandığı takdirde çeşitli çözümlerin görüşebileceğini ancak kendisinin samimi fikrinin, eskiden yapılan antlaşmada olduğu gibi Boğazlar'ın, Türklerin askeri koruması ve garantisinde tarafsızlığının devam ettirilmesinin, sürdürülebilir tek çözüm yolu olduğunu" söyledi. "Eğer İtilaf Devletleri barış istiyorlarsa, Türkleri bölmeye çalışmaktan yani sadece politik haksızlıklardan değil aynı zamanda ticari sömürüden de vazgeçmeleri gerekiyor. Savaşın ağır bir bedeli olduğu biliyor ve zulmünü derinden hissediyoruz ama bu tam bağımsızlığımızı sağlamadan savaşmayı bırakacağımız anlamına gelmiyor. ABD ile dostluk ve ticareti sürdürmeyi istiyoruz, ABD gibi demokratik bir yapıda olacağız ama bu cumhuriyetçi bir hükümet kuracağız demek değildir". Kendisinin başkan olmak gibi kişisel bir isteği bulunmadığını da söyledi. Paşa, Halifeyi, İstanbul'da tutmaya devam edeceklerini ancak hiçbir politik sorumluluğu olmayacağını, Milletin iradesinin Meclis'te toplandığını, Meclisin yasama ve yürütme yetkisine sahip olduğunun altını çizdikten sonra, Bolşeviklerle dostluk antlaşması yaptıklarını ancak kendi organizasyonlarının, onlarınkinden farklı şekillendiğini ifade ettiği cümleleri ile röportaj sonlandırıldı.[1423]

İnebolu'daki Nuri (Killigil), Batum'daki Enver'e mektub gönderdi:

> Muhterem Ağabeyim

1421 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 330.

1422 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 234. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1423 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 234-236. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Dün bir mektub gönderdim. Bugün emîn vâsıta bulunduğumdan tekrâr gönderiyorum. Kâzım [*Orbay (ÖFA notu)*] Bey Ankara'da. Medîha ve çocuklar, ben, annen buradayız. Annen 15 gün sonra İstanbul'a dönecek. Ben yarın Ankara'ya müteveccihen hareket ediyorum. Bir vazîfe ile mükellef değilim. Ankara'da kalmak niyetinde değilim, Ancak Avrupa'da yaşamak için yâ Sultâna yâ enişteme yük olmak hoşuma gitmiyor.

Buradakilerin bizlere karşı pek hüsn-ü nazarı yok. Ancak bana bir şey dedikleri de yoktur. Bu son mücâdele esnâsında kendi istediğimle memleketi terk etmek istemiyorum. Mecbûriyet görürsem terk edeceğim tabi'îdir. Annen, ma'âşının kat'olunacağını zannediyor. Ben kendisine ma'alesef bakacak hâlde değilim. Bunun için kemâ fi's-sâbık kendisine para verilmesini istiyor. Avrupa'ya geçmeyecek olursam evlenmek istiyorum. Karcıbaşıların Hamîde Hânım'ın kızı varmış. Güzelce ve daha genç olduğu için hoppalaşmamış. Ben de başka türlüsü ile yaşayamam. Babası Tâhir Paşa'nın tüfekçilerinden ana terbiyesi iyi. Paraları yok. Prenses İffet Hânım'ın kızı da var. Amâ hevayî meşreb olmuş. [... *Metnin burasında Enver'den bir cevap beklemek için ananevî bir ifade var (Yamauchi notu).*][1424]

23 Ağustos 1921. Yunan işgal kuvvetleri ile TBMM Hükümeti ordusu Ankara önlerinde muharebeye tutuştular. Fakat bu muharebeye tekaddüm eden vetirede, Kemalistler ile İTC merkez komiteciler arasında mücadele şiddetlenmişti:

1921 baharında Yunanlılar Anadolu içlerinde ilerlemeye başlamış; Afyon, Kütahya, Eskişehir ve Sivrihisar düşmüş, Yunan ordusu Ankara'ya çok yaklaşmıştı. Bu dönemde Halil Paşa, Trabzon'a geldi. Görünüşteki amaç yakalandığı tüberküloz hastalığını tedavi ettirmekti, asıl neden ise Anadolu'daki İttihatçılarla temas ederek nabız yoklamaktı. Bu ve benzeri girişimler nihayet Ankara'nın sabrını taşırdı. Nisan ayında "Küçük" Talat Bey yakalanıp memleket dışına sürüldü, Nuri Paşa Erzurum'da hapsedildi, Naim Cevad Bey ise İnebolu'da yakalandı. Mayıs ayında Halil Paşa Batum'a sürüldü. 1921 Haziran ayında Yunan ordusunun şiddetli saldırısı başladı. Eskişehir muharebesi sonucunda Batı Cephesi birlikleri 20 Temmuz 1921'de Sakarya gerisine çekilmeye mecbur kaldılar. Enver Paşa ve arkadaşları Anadolu'ya geçme zamanının gelip çattığına inanmışlardı. Yine de 20 Temmuz'da Batum'a varan Enver Paşa tedbiri elden bırakmayarak krizin sonucunu beklemeye karar verdi. 5-8 Eylül'de Batum'da Halk Şuralar Fırkası kongresine Enver'in maiyeti İttihat ve Terakki adına katıldı. Ancak bu hamlenin karşılığı yoktu. 12 Eylül 1921'de Türk ordusu Yunan ordusunu püskürttüğünde Enver Paşa Anadolu hareketinin başına geçme hayaline noktayı koydu.[1425]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Yunan ordularının Türkleri çekilmeye mecbur bırakarak Sakarya'ya ulaştıkları*; *cepheden alınan bilgilere göre, Kemalist kuvvetlerin Kafkasya ve Kilikya'dan gelen destek kuvvetleriyle birlikte, Yunan ordusuna çok ciddi bir direniş sergilediği, Türklerin Sakarya'nın doğusunda 4 kilometrelik bir hattı ele geçirdikleri bildirilmiştir*.[1426]

26 Ağustos 1921. Fransız askerî istihbarat raporu: *İstanbul'da kısa bir süre önce, savaş sırasında İttihatçılar'ın gözdelerinden olan emekli Albay Kemal Ragıp Bey tarafından Bolşevik ilkelere karşı İslâmcı bir komite kuruldu. Kemal Ragıp Bey İttihatçılar katındaki bu konumu sayesinde, Levazım Komisyonu Başkanı ünlü Topal İsmail Paşa'nın himayesinde, yaptıklarının namuslu olup olmadıklarına aldırmaksızın kendini ticarete vermiş ve dolgun bir servet yapmıştı. Kemal Ragıp, Ankara'ya gönderilen özel görevliler aracılığıyla Ankara Hükümeti ile haberleşme imkânı bularak, Mustafa Kemal'in olumlu davranışından bir hayli yararlanıp işi bitirdi ve iki ay kadar önce, Milliyetçiler'in devlet hâzinesinden 72.000 TL'yi zimmetine geçirmekle suçlanan Albay Kara Mustafa Bey'in yerine, Kemalist Hükümet'in temsilcisi olarak İstanbul'a kendisinin atanmasını sağladı... Elde edilen bilgilere göre, Kemal Ragıp şimdilik Bolşevikler'in hesabına çalışıyor. Onun amacı ise, Türkiye'deki ve başka İslâm ülkelerindeki belirli etkinliğe sahip Müslümanları biraraya toplamak ve birleştirmektir*.[1427]

1424 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 244.

1425 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 388-389.

1426 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 330.

1427 *Fransız Askerî Arşivi* (FMA), 20N1106 C38/4 Dos1, 26 Ağustos 1921, *Comité Islamique Anti-Bolcheviste*; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 131.

Ebubekir Hazım (Tepeyran) Trabzon Valisi tayin edildi ve İttihadçıların Trabzon merkez ocağının tasfiye harekatı başladı.[1428]

Enver Paşa, Moskova'dan, amcası Halil Paşa'ya yazdığı mektupta, İttihat ve Terakki adıyla yurt içinde ortaya çıkmanın zamanı geldiğini bildirdi. Mektupta Parti'nin genel savaştan sonra ortaya çıkan devrimleri göz önüne alması ve ezilen halka dayanması gerektiği de kaydedildi.[1429]

30 Ağustos 1921. *Moskova'nın Ankara elçisi S. P. Natsarenus'un Ağustos'ta Çiçerin'e yazdığına göre, İçişleri ve Savunma Bakanlıklarını elinde tutan Refet (Bele) Paşa, Mustafa Kemal'in Sakarya'da bulunmasından faydalanarak polis teşkilâtına kendi adamlarını yerleştirip Mustafa Kemal yanlısı olanları sürmekte ve o sırada Ankara'ya gelen Nuri Paşa ile anlaşıp Envercilerle birlikte Mustafa Kemal'e karşı bir darbe hazırlamaktadır.*[1430] İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının 22 Haziran 1922 tarihli mahrem raporuna göre *Enver destekçilerinin hazırladığı entrikaya Natsarenus'un kendi de karışmıştır. Bu komploda Sovyet parmağının olduğu, Ali Fuat tarafından da doğrulanıyor. Ali Fuat, anılarında, ağustos ortalarında Moskova'da yaptıkları bir görüşmede Çiçerin'in, Enver'in ulusçuları feci bir bozgundan kurtarmak için İslam Ordusu'nun başında Anadolu'ya gireceğini ima ettiğini yazar.*[1431]

31 Ağustos 1921. *Enver Paşa, Batum'dan Trabzon'da İskele Kâhyası Yahya'ya gönderdiği mektupta, Kemalistlere karşı bir darbe yaparak başa geçmek için bir er kılığında Türkiye'ye gireceğini bildirdi ve onun görüşünü sordu. Mektubu ele geçiren 13. Fırka Kumandanı, onu Karabekir'e aktardı, Yahya Kâhya'nın bir bahane ile Ankara'ya çağrılarak Trabzon'dan uzaklaştırılmasını istedi. Fevzi Paşa yarın Karabekir'den Trabzon'da alınabilecek tedbirleri soracak, Karabekir, Kâhya ve adamlarının topluca tutuklanmasını, kıyılara güvenilir adamlar gönderilmesini, Batum'da şehbenderlik açılmasını, Mustafa Kemal'in Kâhya ile haberleşmemesini 3/4 Eylül'de önerecektir. Karabekir, Kâhya ile adamlarının tutuklanarak Erzurum'a gönderilmelerini emretti.*[1432]

> 31 Ağustos 1921 tarihli ve İttihat ve Terakki Genel Merkez mührünü ve Enver Paşa'nın "Ali" imzasını taşıyan bir belgeye inanmak gerekirse, Enver Paşa'nın gönüllü erler arasında Ankara'ya gidip darbe yapması kararlaştırılmıştır. Belgeye göre, İzmir Suikastı üzerine 1926 Temmuzunda asılacak olan Trabzon'un solcu milletvekili Hafız Mehmet, Batum'a gelmiştir. Hafız Mehmet, Anadolu'da örgüt kurmayı tehlikeli bulmaktadır. Zira Sarı Paşa (Mustafa Kemal) kuşkulanabilirmiş ve Yunan'ı bırakıp onunla uğraşmaya başlayabilirmiş. Bu nedenle, Hafız Mehmet, Enver Paşa'nın kendisinin cepheye göndereceği gönüllüler arasına karışmasını önermiştir. Bu gönüllüler, arkadaşları olan Halit Bey'in (Deli Halit Paşa) komutasındaki tümene gidecektir. Böylece, Enver Paşa, Halit Bey'in yakınında bulunacaktır. Öneri uygun bulunmuştur.[1433]

Onbaşı Sabataycı Halide Edib (Adıvar):

> 25 Ağustos'ta savaş başladı. [..] Bir hafta geçmeden Çal Tepesi düştü. Korkunç bir sükût. Mustafa Kemal Paşa sövüyor, aşağı yukarı dolaşıyor ve geri çekilme emri verip vermemekte tereddüt ediyordu.
>
> Bir zabit odaya girerek:
>
> "Fevzi Paşa sizi telefonda arıyor, efendim" dedi.

1428 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 300.
1429 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 9.
1430 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 323. Bu istihbaratın Refet bahsinin doğruluğu meşkuktur zira Refet Bele, İttihadçı olmakla birlikte Bolşevik değildir, Anglo-Kemalist tarafta yer almaktadır.
1431 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 146.
1432 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 20.
1433 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 544-545.

Gece yarısından sonra, saat tam ikiydi. Bana orası o gece bir tiyatro sahnesi gibi gelir. Mustafa Kemal Paşa, karşıki odada telefon ediyor, ben de kapıya dayanmış, dinliyordum. Sofa, ayakta dimdik duran zabitlerle doluydu. Herkes bekliyordu.

"Mustafa Kemal konuşuyor. Siz misiniz Paşa Hazretleri? Ne? Vaziyet lehimizde mi dediniz? Doğru anladım mı? Haymana hemen hemen işgal edilmiştir. Ne? Yunanlılar kuvvetlerinin sonuna gelmiş, ricat mi edecekler?"

Orada duranların yüzleri ışıldıyor. Ondan sonra Mustafa Kemal Paşa geldi. Yunanlılar daha ileri gitmeden önlerine göndereceği kuvveti temin için plan yapmaya başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın gözleri o gece Dante'nin Cehennemi'nde yananların gözleri gibi, anlatılamıyacak kadar acı içindeydi.

"Dinleniniz Paşam, yatınız!" dedim.[1434]

Ağustos 1921 nihayeti. *Ağustos'un son günlerinde yapılan bir görüşmede Mustafa Kemal, Natsarenus'a "Eğer Rusya Türkiye'yi sovyetleştirmek istiyorsa bunu benim aracılığımla yapmak Enver'in aracılığıyla yapmaktan daha kolaydır" ifadesini kullanır*.[1435]

Ağustos-Eylül 1921. *Çiçerin ve Karahan ile Sovyet Dışişleri Bakanlığı'nın Doğu uzmanları olan Kakurin ve Pastukov'la konuşmalarına dayanarak Louis Fischer*, Sovyet Rusya'nın Enver'le ve Mustafa Kemal'le münasebatını şöyle tasvir eder:

Sovyet başkentine, İttihatçıların ünlü üçlüsünden Cemal Paşa ile Halil Paşa ve Sami Bey (Hacı) Enver'den önce geldi. Ön plandaki bu Türkler, Rusya'da ne arıyorlardı? Doğu halklarını biraraya getiren Bakû Kurultayı'nda Enver Paşa'nın bir bildirisi okundu. Bildiride Enver Paşa, İngiliz emperyalizmi ve emperyalistleri kadar, Alman emperyalizmi ve emperyalistlerinden de nefret ettiğini ve onları lânetlediğini ileri sürüyordu. Sovyet fikrinin ve Sovyet Cumhuriyeti'nin dostu olduğunu söylüyordu. Devrimden yanaydı ve mazlum milletlerle birlikte savaşmaktaydı.

Kurultay, Enver'e inanmadı. Bolşevikler de Enver'e inanmadı. Cemal'i yönetmek daha kolaydı. Cemal'in, Mustafa Kemal'i hemen hedef alan emelleri yoktu. İngilizler, komünistlerle savaşıyordu. İngiltere ve Rusya arasında fiilen savaş durumu vardı. O günlerde Afganistan, bağımsızlığı İçin İngiltere'ye karşı bir mücadeleye girişmişti. Bu nedenle Moskova, Cemal Paşa'nın dikkatini Kabil'e çekti.

Kabil'de Cemal Paşa hemen önemli bir kişi durumuna geldi ve Emanullah Han üzerinde büyük bir nüfuz sağladı. Afganistan Anayasası, tamamen onun eseriydi. Ayrıca Afgan Ordusu'nun düzenlenmesine yardımcı oldu.

Enver, Cemal'inkinden daha geniş bir hayal gücüne sahipti. O bütün Asya'yı sürüklemeyi düşünüyordu. Moskova'da boyunun küçüklüğüne dikkatin kaymasını önlemek için alışılmışın çok üstünde bir yükseklikte siyah kalpak giyiyordu.

Bolşevikler, Enver'in politik ve askerî şef olarak yeteneklerini teslim etmekteydiler. Ama aynı zamanda onun bir maceracı olduğunu da bilmekteydiler. Lombroso, ateşi sevme içgüdüsüyle doğan iki insandan birinin yangın çıkarıcı, ötekinin de ünlü bir itfaiye yüzbaşısı olabileceğini öğretmektedir. Maceracıdan maceracıya fark vardır. Enver, İngiltere'den şiddetle nefret etmekteydi. İngiltere, Türk İmparatorluğu'nu yok etmişti. Türkiye'nin Arabistan'daki bir kısım topraklarını ilhak eylemişti. Dünya Savaşı'nda Türk Ordularını yenilgiye uğratan, esas itibariyle, İngiltere idi. Ayrıca İngiltere, bu insanlıktan uzak Türkleri, Avrupa'dan kovmak istemekteydi. Bolşevikler önce Kemal ile Enver'i uzlaştırmayı denediler. Bunda başarısızlığa uğradılar. Bu durumda, Cemal'den olduğu gibi Enver'den de yararlanabileceklerini düşündüler. Enver, Rusların İngiltere'ye karşı besledikleri eski nefreti ve Moskova ile Londra arasındaki yeni çatışma olanaklarını gözönünde tutarak, destek ve sempati bulacağı umuduyla Sovyet başkentine geldi. Enver'in rüyaları, Bolşevik planları ile uyuştuğu takdirde, çok verimli bir ittifak doğabilecekti. Ne var ki, Enver'in faaliyetine açık tek alan Afganistan idi. Enver karakterinde bir kişi için bu, çok az birşeydi.

1434 Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, 1998, c. 3, s. 21-22.

1435 *RGASPİ*, f. 495, 1. 154, d. 770, y. 55; *RGASPİ*, f. 544, 1. 3, d. 121, y. 29; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 107.

Enver'in görüşleri, imparatorlukları sürükleyip götürmekti. Timurlenk İmparatorluğu'nu yeniden kurmayı düşlüyordu. Kendini Çin, Türkistan, Rusya Türkistanı, Kazakistan ve Afganistan'ı kapsayacak olan bu imparatorluğun sâhibi görüyordu. O zaman Büyük İskender gibi, Hayber Boğazı'nı aşarak Hindistan'a yürüyecek ve İngiliz İmparatorluğu'na öldürücü darbeyi indirecekti. Asya'nın Napolyon'u olacaktı.

Bu emellerini kalbinin derinliklerinde saklamaktaydı. Çünkü İngiltere'yi hedef almış bulunmakla birlikte, emelleri Sovyet arazisini de kapsıyordu. Ayrıca Enver, Turan İmparatorluğu'nun başarısının, önce Turan dünyasının merkezi olan Türkiye'nin fethine bağlı olduğunu hissetmekteydi. Mustafa Kemal'i devirmesi gerekliydi.

Enver, Moskova'daki dinlenme aylarında planlar yaparken, Ruslar Mustafa Kemal ile ilişkilerini sağlamlaştırıyorlardı. Başlangıçta Enver Paşa, Türkiye ve Rusya arasındaki görüşmelerde bir aracı gibi davranmayı ve kendini Türkiye'nin gerçek temsilcisi durumuna koymayı denedi. "Mustafa Kemal zayıftır" dedi. "Onu, ne Türkiye'de, ne de dışarıda tanırlar. Benim ise, bütün Türkiye'de ve Avrupa'da ünüm var. İslâm Dünyası'nda doğan her çocuk Enver Paşa'nın adını bilir".

Bolşevikler, kendisine karşı herhalde tam bir güven beslemediklerinden, Enver'in sözlerini dinlemediler. Kemal'den yana idiler. Moskova ve Ankara gittikçe daha çok yakınlaşmaktaydı. Sovyetler ile Anadolu arasında, 16 Mart 1921 Antlaşması imzalanınca, Enver, Bolşeviklerin yardımıyla Mustafa Kemal'in yerini alma yolundaki bütün umutların yok olduğunu anladı.

Bu nedenle, 1921 yazı başlarında Kafkasya'ya gitmek istediğini bildirdi. Enver, Rusya'da Sovyet Hükümeti'nin bir davetlisi olarak yaşamaktaydı. İstediği yere gitme özgürlüğü, reddedilemezdi. Enver Paşa'yı Güneye götürmek üzere bir vagon salon ayrıldı. Fakat Güneye hareket etmeden önce, Enver, Çiçerin'e Kemal'e karşı çalışmıyacağına ve Türkiye'deki dostlarıyla temasa geçmeyeceğine dair kişisel olarak söz verdi.

Enver'in yandaşları Türk sınırına bitişik Batum'da onu görmeye geldiler. Enver'in Türk Ordusu'nda, Ulema arasında -Kemal, Panislâmizm ve Sultan'ın açıkça karşısındaydı- ve yüksek sınıflarda hâlâ nüfuzu vardı. Batum'da Enver'in partisinin bir kongresi toplandı. Rus istihbaratına göre, Kemal Hükümeti'ne karşı bir darbe planlandı. Kemal, Bolşeviklere bir protesto gönderdi. Enver, Parti Kongresi'nden hemen sonra Türkiye'ye geçmeyi denerken, Sovyet makamları tarafından kuvvet zoruyla durduruldu.

Enver, çok bozulmuş ve intikam almaya yemin etmişti. Fakat görünüşte, Rusya ile dostluk ilişkilerini sürdürdü. Bununla birlikte, hemen Moskova'ya dönmeyeceğini, Kabil'den dönen Cemal Paşa ile buluşmak üzere Türkistan'da yaşayacağını bildirdi. Ayrıca Buhara'da avlanmak istemekteydi, ama bunu söylemedi. Buhara'da İngiliz temsilcilerine resmen kendini gösterdi. Sonra birden ortalıktan kayboldu.[1436]

2 Eylül 1921. Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Kavaklı Fevzi (Çakmak), *İttihat ve Terakki erkânından küçük Nazmi namiyle maruf* Âlî Satış Komisyonu azası Nazım'a Felah Grubu vasıtasıyla şifreli telgraf keşide eyledi: *Âli satış komisyonu azasından Nazım Beye Hükümeti Milliyeye karşı mesbuk olan mesaiyi celâdetkânesinden dolayı sureti mahsusada teşekkürlerimin tebliğini rica ederim*.[1437]

5 Eylül 1921. *Enver Paşa'nın önderliğinde Batum'da, Halk Şuralar Fırkası'nın kongresi toplandı. 8 Eylül'de sona erecek kongrenin, Anadolu halkına yayımladığı bildiride devrim olmazsa yok olmanın kaçınılmaz olduğu belirtilerek "Yaşasın fakir halk egemenliği, Yaşasın şûra Türkiyesi" deniyor. * Enver Paşa, Ziya Bey'e verdiği emirde, Karakol Cemiyeti'ne ayda verilen 6 bin markın 20 bine çıkarılmasını istedi. Mektupta, Malta'dan firar eden "kardeşlerimize" 40 bin Mark, Livaül İslam dergisi için Berlin merkezine 10 bin lira ödenmesi de istendi.*[1438]

Sovyet Rusya Dışişleri Komiserliği, Enver Paşa örgütünü resmen "Ali Bey Misyonu" adı altında tanımıştır. Enver'e para yardımı yapmışlardır. Nitekim Halil Paşa bir mektubunda Sovyetlerden aldığı 500 bin Mark'ı

1436 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 550-554.
1437 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 422.
1438 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 31.

Berlin'e Enver Paşa hesabına gönderdiğini açıklamaktadır. Şevket Süreyya Aydemir, Enver'in bu parayı nasıl kullandığının bir listesini vermektedir. Enver Paşa, bu parayla İttihatçı liderlerin geçimini sağlamakta, İslâm ihtilâl örgütlerini desteklemekte, Türkiye içinde örgütünü hazırlamaktadır. Örneğin Enver, 5 Eylül 1921 tarihli bir direktifinde, Kara Vâsıf'ın Karakol Örgütü'ne gönderilen aylık 6 bin Mark'ın 20 bin Mark'a çıkarılmasım istemektedir. Karakol, Istanbul'da hem Ankara'nın, hem de Enver'in örgütüdür! Hatta bu sarf kayıtlarında, sonradan Atatürk'ün en güvenilir kişilerinden biri olan ünlü İstiklâl Mahkemesi Başkanı Ali Çetinkaya'nın adı görülmektedir. Enver, o zaman Yarbay olan Ali Bey'in ailesine 5 bin Mark göndermektedir.[1439]

6 Eylül 1921. Paris'de münteşir *Le Figaro* gazetesi yazıyor: *Yunanlılar yenilirse Kemalistler iktidarda kalacak; Kemalistler yenilirse Enver Paşa ile beraber İttihatçılar iktidarı ele geçirecek ve Kemalistler çok fazla Russever olacaklar*.[1440]

7 Eylül 1921. ABD'de münteşir *New York Times* gazetesi: *Cemal, bir Sovyet ajanıdır*.[1441]

8 Eylül 1921. *5-8 Eylül'de Halk Şuralar Fırkası'nın kongresi Batum'da gerçekleştirilmiştir. Doğrusunu söylemek gerekirse, Enverciler resmi kongreye beklenildiği gibi yeni partinin himayesinde değil, İstanbul'da 29 gayr-i resmi çalışma koluna sahip olmakla övünen ve yeniden canlanmış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak katılmışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, İslam İhtilal Cemiyetleri İttihatı'nda Türkiye'yi temsil edecek milli bir kol olarak itibar edilmiş ve Anadolu'daki faaliyetler ile ilgili gizli bir bildirge yayımlamıştır. Yurt dışındaki İttihatçıların ileri gelenlerinden Enver, Halil, Dr. Nazım, Küçük Talat ve diğerleri yanında Lazistan mebusu olarak seçilmiş Hacı Mehmed Bey, Mustafa Kemal tarafından yakalanmadan, sınırı geçmeyi başarmış ve Batum'a varmışlardır. Kongre tutanakları, Enver'in nasıl sıkı sıkıya radikalizme bağlı olduğunu beyan etmekteydi. Kongre, Jön Türklerin, Komünist Enternasyonal'in ihtilalci teorisi ile İttihat ve Terakki Komitesi'nin ileri kolu rolünü de tasdik etmekteydi. Program 12 bölüm ve 85 maddeden oluşmaktaydı ve en ufak değişiklik yapılmadan uygulanmaya başlanmıştı. Her ne kadar İslamcı ve milliyetçi eğilimler Anadolu'yu emperyalist taksiminden kurtaracak tek yol olsa da, program Türkiye'nin, Sovyet İhtilali ile kurulmasını öngörüyordu. Kongre, Kemal'in sürgündeki İttihatçıların dönüşüne izin vermesi ve Halk Şuraları Fırkası'nın faaliyetlerini meşrulaştırmasına karar vererek dağılmıştır. Enver, İttihat ve Terakki Komitesi'nin adını yeniden koymuş ve partinin 29 kolu İstanbul'da olmak üzere, her Anadolu vilayetinde mahalli bir organizasyonu olduğunu iftiharla söylemiştir*.[1442]

Ankara Büyük Millet Meclisi'ne tebliğ edilmek üzere
İttihâd ve Terakki Kongresi tarafından ittihâz edilen Mukarrerât

1.-- Sakarya'da Yunanlıların adem-i muvaffakıyetlerini kemâl-i şükranla zikrederek, tahaddüs eylediği vaziyetin merdûd düşmânın ve mahmîsi İngilizlerin derhâl sulha yanaşacaklarını ihtimâl dâhilinde görmeyen ve bu sûretle harbin daha uzun müddet devâm edebileceğine kâ'il olan Kongre, memleket kuvva-yi umûmiyesinin galebe ve istiklâlin istihsâline kadar müttahiden bu maksada tevcîhi ve lâzım geldiği ve buna nazardan da elbirliği ile en mü'essir tedâbirin ittihâzı icâb ettiğini te'emmül etmiştir.

2.-- Kapitalist ve emperyalist düşmânların ta'kîb etmekte oldukları imhâ ve istismâr politikası karşısında herhangi bir endîşe ve tereddüd sâ'ikası ile dâhilî ve hâricî siyâset üzerine irâs edeceği mazarratlardan bahis ile İttihâd ve Terakkî (Halk Şurâlar) Fırkası a'zâlarına karşı memleketten (ihrâc, tevkîf ve men'-i duhûl) gibi ittihâz edilen mukarrerâta ve bu bâbta yapılan neşriyât, mücâdele-i milliyenin takviyesi, selâmet-i cereyânı ve Ankara Hükûmetinin düşmânlar muvâcehesinde hâ'iz-i i'tibâr olması gibi amelî ve siyâsî hiç bir menfa'at te'mîn etmekten başka gerek dâhilde ve gerek hâricde memlekette bir ikilik mevcûd olduğunu ihsâs etmiş olduğu kemâl-i te'essüfle görülmüştür. Ma'ahazâ bu tarzdaki mukarrerât hürriyeti tahdîd ve vatandaşlardan

1439 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 499-500.
1440 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 275.
1441 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 496, dipnot *.
1442 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 65.

mukaddes hakklarını nez'etmiş olması i'tibâriyle rûh-i meşrûiyete ve kanûna tamâmiyle muhâlif bir hâl ihdâs etmiştir.

3.-- Memleketi sevk ve idâre eden ricâl-i hâzıranın mübârezede galebeyi te'mîn için her türlü kuvvet menba' ve unsurlarından istifâde etmek cihetini iltizâm etmesini hayâtî ve siyâsî vecibü'l-ittibâ' bir lâzıma gören Kongre, artık mebhûs kuyûd-i gayr-ı tabi'îyenin ref'iyle bütün ihtimâlât düşünülerek, mu'ayyen ve müsbet prensibler etrafında toplanacak ve sûret-i meşrû'ada siyâsî ve millî vazifelerini ifâ edebilecek olan fırkaların inkişâf ve ta'azzuvlarına mâni' olmamayı hükûmet-i hâzıranın ve halkın menâfi-i asliyesi icâbâtından addetmektedir.

4.-- Buna binâ'en bir taraftan harbin uzun zamân devâm edeceğini diğer taraftan Fırkanın aslâ teferruka demek olamayacağına ve esâsen gayr-ı mütecânis ve siyâsî, iktisâdî ve ictimâ'î esâsâtı kendine şi'âr edinmeyen bir zümreye veyâ kuvve-i müsellehaya istinâd ile icrâ-yı hükûmette mâzide yapılan hatâlara nazaran aslâ müsbet ve mü'essir bir netîce vermeyeceğini nazar-ı dikkate alan Kongre, vücûdları taht-ı elzemiyette bulunan mu'âvin ve murâkıb fırkalar gibi İttihâd ve Terakkî (Halk Şûrâları) Fırkası teşkîlâtlarının bu mücâdele-i milliye'ye mü'essir sûrette iştirâkine ve bu mücâdelede Anadolu Hükûmeti ile berâber bulunduğunun izhârını te'mîn için serbest bir sûrette çalışmalarına müsâ'ade edilmesi lüzûmuna kâni olmuştur.

5.-- Şu hâle göre İslâm İhtilâl Cem'iyetleri İttihâdının Türkiye'deki muhtâr teşkilâtı olan İttihâd ve Terakkî (Halk Şûrâları) Fırkası â'zâlarının her türlü gayr-ı tabi'î ve gayr-ı kanûnî behâne ve kayıtlardan âzâde bulundurulması ve meşrû' sûrette çalışabilmek için kanûnun kendilerine te'mîn ettiği serbestiyetten tamâmen istifâde ettirilmesi taht-ı vücûbda görülmüştür.

6.-- Anadolu halkının derûhte ettiği millî mücâdelede cepheyi takviye sûretiyle yağmâger fütuhatcılara karşı galebeyi te'mîn için hiçbir husûs nazar-ı dikkate alınmaksızın yardımda bulunmayı bundan evvelki ictimâ'larında millî ve siyâsî bir vecîbe olarak kabûl eden Kongre, Hükûmetçe ta'kîb edilmekte olan şâyân-ı te'eddüf harekâta nihâyet verilerek, bugünkü müşkül ve tehlikeli ânlarda düşmânlara karşı kuvvetli görünmek ve aynı zamânda hâricteki teşebbüsâtımızı Anadolu nef'ine daha mü'essir bir sûrette tevcîh edebilmek için ara'l-beyân teklifâtın Büyük Millet Meclisi'nin nazar-ı ıttılâ'îna iblâğ edilmesini bir vazîfe-i vataniye addeder.

8 Eylül 1921 Kongre İcrâ Bürosu
Tal'at Nâzım Halil

İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti Merkez-i Umûmî
Şâdi Ali[1443]

9 Eylül 1921. *Kongreleri dün sona eren İttihatçılar, Batum'dan Ankara'ya gönderdikleri kararlarında, İttihatçılara yapılan baskılardan şikâyette bulundular, Halk Şuralar Fırkası'nın Anadolu'da kurulmasına izin verilmesini istediler. 1918 sonlarından beri dağılmış bulunan gizli İttihat ve Terakki Fırkası'nın mührü tekrar kullanılmaya başlandı*.[1444]

5 Eylül 1921 günü, Enver Paşa Batum'da İttihat ve Terakki Kongresi'ni toplar. Kongre, 9 Eylül günü, partinin Türkiye'de kurulmasını Büyük Millet Meclisi'nden ister. Karabekir Paşa'ya göre, Kongre, Anadolu halkına şöyle seslenir:

"Ey biçare ve mağdur halk! Senin cehaletinden yararlanarak bin kötülük yapmaktan utanmayan nankör ve muhteris beş-on kişinin böylece sonsuza dek oyuncağı olup kalacak mısın? Çeşit çeşit vergiler, jandarma, tahsildar, mahkeme, kadı, hapishane, senin bütün ömrün bu türlü işkenceler, bütün azaplar içinde kıvranarak can çekişmeye mi mahkûm kalacak? Şimdiye kadar hükümetlerin vergi, asker almak, savaş yapmaktan başka bir iyiliği yoktur. Yol yok, şömendöfer yok, tarım yok, eğitim yok. Köylerde genç kalmadı, birçok köyler, kasabalar harabezara çevrildi..."

[1443] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 294-295. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[1444] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 39.

"Devrim olmazsa, yok olmanız kaçınılmazdır. Yaşasın fakir halk egemenliği, yaşasın Şûra Türkiyesi!"[1445]

Şark Cephesi Kumandanı Birinci Ferik Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Sakarya boyundaki Yunan ordusu ricata başladığı anlaşılıyor. Mustafa Kemal Paşa da ricat emrini vermiş. Fevzi Paşa sabaha kadar tehir etmiş, Yunan ordusunun ricatını görünce vazgeçmiş, yoksa felâket olacakmış*.[1446]

Enver Eylül'deki kongreden sonra Trabzon üzerinden Anadolu'ya geçme fırsatı kollamaya başlayınca Mustafa Kemal buradaki Envercilere operasyon düzenlenmesi talimatını verdi.[1447]

11 Eylül 1921. *Enver Paşa, Batum'dan Afganistan'da bulunan Cemal Paşa'ya yazıyor: Ordu çökerse memlekete yaklaşmak için Batum'a geldik. Mustafa Kemal Paşa, bizi harice çıkartmakta fayda görüyor. Bizce, ikiliği gidermek için memlekete girmek elzem oldu. Halk Şuralar Fırkası'nın İstanbul'da 29 şubesi var. Anadolu'nun hemen her vilayetinde de teşkilat ilerliyor. Bununla, pek kontrolsuz kalarak sağa sola hışım saçan Anadolu'yu da biraz kendini toplamaya sevki düşündük*.[1448]

13 Eylül 1921. Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri, harb hedeflerini gerçekleştiremediği halde Ankara önlerinden Eskişehir'e doğru ricata başladı. Bu gelişme neticesinde Kemalistler İttihadçılarca tasfiye edilmekten kurtulmuştur. Binaenaleyh bilhassa İngilizler nazarında fevkalâde tehdit arz eden İttihadçı idarenin teessüsü veyahud da hükümet darbesi engellenmiştir.

Selim İlkin Bahçelievler'de yaşayan Şevket Süreyya'yı sık sık ziyaret ediyordu. Selim, Şevket Süreyya'ya güven vermişti. Kadrocular hakkında yazdığımız kitap için de bize önemli bilgiler vermişti. Selim'in anlattığına göre Sakarya Savaşı sürerken o sırada Batum'da bulunan Şevket Süreyya Komünist Partisi'nin verdiği bir görevle gözlemci olarak Trabzon'a gönderilmiştir. Şevket Süreyya'nın verdiği raporlara bağlı olarak eğer Mustafa Kemal Sakarya Savaşını kaybederse, Kafkasya'da hazırlanan bir askeri güç Enver Paşa'nın komutasında Anadolu'ya gönderilecektir. Sakarya Savaşı'nı Mustafa Kemal kazanınca buna gerek kalmamış, Enver'e Anadolu'ya giriş yolu açılmamıştır. Şevket Süreyya Trabzon'dayken yaptığı yazışmaları topladığı dosyayı Selim'e göstermiş ve yazıya dökmek için bu dosyayı bize vereceğini söylemiştir. Şevket Süreyya o günlerde öldüğünden bu dosya bizim elimize geçemedi. Ölümünden sonra Selim İlkin oğluna başvurarak ondan kalanlar arasında bu dosyayı araştırdıysa da bulamadı. Böyle önemli bir olgu hakkındaki bilgimiz, belgeye dayanmayan bir söz düzeyinde kalmış oldu.[1449]

Örneğin ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'un kaleme alacağı 3 Ağustos 1926 tarihli resmî raporda şöyle denilecektir: *İttihatçı önderler, özellikle Enver Paşa, Milliyetçi Akımın örgütlenmesinden sonra Kafkasya İslam Ordusu (Batum Kongresi)ni kullanarak, zorla Anadolu'yu eline geçirme planını izlemiş, ancak Sakarya Zaferi bu girişimi önlemiştir*.[1450]

[Enver] Bakû kongresinin ardından Moskova'ya ve oradan da, hiç azalmıyormuş gibi görünen bir heyecanla, sözde İslam dünyasındaki bütün antiemperyalist grupları temsil eden, ama aslında sadece bir avuç üyeyi, esas olarak da İttihat ve Terakki'yi kapsayan İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nı kurmaya çalıştığı Berlin'e döndü. Düşük katılımlı bir kongreden sonra bir kez daha Moskova'ya döndü ve orada, sadece yeni İttihat'ın üyelerinin ikinci bir kongresini toplamakla yetinmeyip, bir de *Mesai*'den daha radikal bir programa sahip Halkın Sovyeti Partisi'ni kurdu. Sonra, uzun zamandır hayal ettiği, yerel halktan oluşan bir gönüllü kuvvetin başında Anadolu'ya girme ve Mustafa Kemal'in Yunanlılar karşısında yenilgiye uğraması durumunda ulusal hareketin liderliğini ele geçirme planını uygulamaya koyabileceğini umduğu Batum'a gitti. Batum'da, adını anlamlı bir şekilde İttihat ve Terakki Fırkası diye değiştirdiği İslam İttihadı'nın bir kongresini daha düzenledi. Ancak, bütün

[1445] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 546.
[1446] Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 751.
[1447] Erol Ülker, *Ulus Devletin Eşiğinde İstanbul*, 2026, s. 56, dipnot 76.
[1448] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 43.
[1449] İlhan Tekeli. (2012). *Anlatabildikleriyle ve Anlatamadıklarıyla Yaşam Öyküleri* içinde (s. 6-7). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
[1450] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 226-227.

bunlar sonuçsuz kalacaktı. Eylülde Anadolu'daki milli kuvvetler, Yunanlıları Sakarya'da kesin bir yenilgiye uğrattılar. Bu zafer, Mustafa Kemal ve destekçileri tarafından örgütlenen milliyetçi hareketin hayatta kalmasını sağlamakla kalmadı, Mustafa Kemal'in liderliğini ve milli güçler başkumandanlığını tartışılmaz hale getirdi. Enver'in planının zaten her halükarda pek bir başarı şansı yoktu. Ajanları sayesinde rakibinin son zamanlardaki planlarından haberdar olan Mustafa Kemal, doğudaki güvenmediği subayların yerlerini değiştirerek, Enver'in destekçilerini tutuklayarak ya da bir şekilde halledererek ve destek kuvvetler göndererek önlemlerini almıştı. Enver'e de eğer Doğu Anadolu'da ortaya çıkarsa tutuklanacağı açık bir şekilde belli edildi.[1451]

14 Eylül 1921. Roma'daki sabık 3'üncü Ordu Kumandanı İttihadçı Birinci Ferik Vehib (Kaçı)[1452], Malta'daki sabık 9'uncu Ordu Kumandanı Mirliva Yakub Şevki'ye (Subaşı) mektub gönderdi:

[..] Hürriyet dediğimiz tezebzüp devrinin başlangıcından itibaren rahat yüzü görmeyen bu fakir millet, bu bahtsız memleket, en nihayet haris ve sefih insanların elinde son nefeslerini alıp veriyor. [..]

Harekât-ı Milliyeye ne sebep ve suretle baş olduğu malûm olan Mustafa Kemal, o itfa ve teskini muhal hırs ve tamaını, hakikatte küçük ve fakat zahirde büyük, Millet Meclisini siper kılarak ve renkten renge, şekilden şekile girerek genişlete genişlete, nihayet bu günkü safhaya sokmağa muvaffak oldu. Ve son Baş kumandanlık beyannamesinde sarahaten anlaşıldığı vechile, memlekette gayri mes'ul ve şahsî mukaddes bir sıfatla diktatörlüğü kurmuştur.

Evet, ben de istisnaî ahvalde memleketlerin cebbar ve âdil bir dahî'ye ihtiyacı olduğuna kail olanlardanım. Hasletleri, faziletleriyle, kudret ve irfaniyle, herkesin hakkiyle hürmet ve itimadını kazanmış bir dahî! Mustafa Kemal gibi biri değil. Memleketin içi, firari sayısı kadar hafiyye ile doldu! Bir yerden bir yere müsaadesiz gitmek muhal! Bütün zekâsını mevkiinin kuvvetlendirilmesine sarfeden bu yalancı pehlivan, bu [g]alat-ı meşhur, memleketin müdafaası esbabını hazırlayıp temin etmeğe vakit bulamıyor. Hatırlıyor musun? Ben felâketlerin karib-ül vukû olduğunu anlatmış ve herşey olmak isteyen ve fakat hiçbir şey olmayan Mustafa Kemalin memleketi mahvedeceğini söylemiştim. Bekir Sami Beyin hazırladığı İtilâf esaslarının kabulünden sonra mevkisiz kalacağını anlayan bu adam bütün dünyaya meydan okudu. Memleketi batırırken, kendisinin de batacağını anladı. En feyizli iaşe kaynaklarının en zinde efrat kümelerinin Yunan eline geçmesine sebep oldu [*24 Temmuz 1921 tarihli Kütahya-Eskişehir mağlubiyeti kastediliyor (ÖFA notu)*]. Öyle bir vaziyet ihdas etti ki; içinden çıkılmanın ihtimali pek az. Yunanistan nerede, Anadolunun kalbgâhı nerede? [..][1453]

TBMM Hükümeti *Bakanlar kurulu, Yunanlıların Sakarya'dan geri çekilmeleri üzerine Başkomutan M. Kemal'e ve Cephe Komutanı İsmet İnönü'ye birer kutlama telgrafı çekmişti. Bu arada cephede bulunan İnönü ve Fevzi Çakmak, "milletvekili" olarak Meclis Başkanlığına 14 Eylülde yolladıkları bir telgrafla, zaferin kazanılmasında en büyük etken olan Başkomutana, mareşallik (müşirlik) rütbesi ile gazilik sanının verilmesini önermişlerdi*r.[1454]

19 Eylül 1921. TBMM'nin *19 Eylül toplantısında M. Kemal, savaşa ilişkin bir konuşma yapmıştı*r. *O gün İnönü ve Çakmak'ın önerileri dışında başkanlığa "68" imzalı bir "kararname" taslağı da sunulmuştu*r. *Aralarında C. Bayar, H. Suphi Tanrıöver, Hüsrev Sami, Refik Şevket İnce ve Abdülhalim Çelebi'nin imzalarının da bulunduğu bu taslakta da M. Kemal'e aynı rütbe ve sanın verilmesi istenmiştir*. *Önergeler birleştirilerek oylanmış ve M. Kemal yeni Türk devletinin ilk "mareşal"liğine yükselirken, Antep*

1451 A. L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları 1908-1923*, 2003, s. 231-232.

1452 Dolmabahçe Sarayı Muhafızı Mızraklı Süvari Birinci Alayı Kumandan Vekili Kurmay Binbaşı Venezüelalı Rafael de Nogales'in belirttiğine göre İttihadçı Vehib, Enver aleyhtarı fraksiyondan idi: Rafael de Nogales, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*, 2008, s. 284.

1453 Yakın Tarihimiz, 30 Ağustos 1962, Cilt 3, s. 246-247. "Mustafa Kemal, hırsına ve tamahına gerçekte küçük, görünüşte Büyük Millet Meclisi'ni siperetti. Renkten renge şekilden şekile girdi. Diktatörlük kurdu. Bu yalancı pehlivan, Bekir Sami'nin hazırladığı itilaf esaslarının kabulünden sonra mevkisiz kalacağını anladı. Memleketi batırıyor. Harici hiç bir yardımı kabul eylemediler." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 52.

1454 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 1998, c. 2, s. 252.

kentinden sonra TBMM kararı ile "gazi" sanını alan kişi olmuştur. *Kendisi teşekkür için söz aldığında şunu vurgulamıştır*: *"Kazanılan bu başan, yüce kurulunuzun iradesiyle kuvvet bulan or- dumuzun tradesi sayesinde, düşman ordusunun iradesinin kırılması yoluyla elde edilmiştir. Bundan ötürü ödüllendirmenizin gerçek muhatabı yine ordumuzdur!"*[1455]

TBMM Sinob mebusu, Maarif ve Sıhhiye Vekili Doktor Rıza Nur; Fevzi ve İsmet, Mustafa Kemal'in *en iyi iki dalkavuğu*dur dedikten sonra, "Gazi" unvanı ve "Müşir" rütbesi itası hakkında şunları yazacaktır:

> Sakarya harbi bitince ben hareket etmezden evvel iki şey olmuştu Mustafa Kemal hareket etmeden evvel, Meclis'ten kendisine gazi ünvanı ve müşirlik verilmesini istedi. Herkes "Canım bu adam ne oluyor? Neler istiyor? Bunları ne yapacak?" diyordu. Ve yine "Galiba bu adam padişah olmak peşindedir. Şimdiden onlar gibi tuğrasına *el gazi* yazmak için bu ünvanı istiyor. Hazır fırsattır diyor" diyorlardı.
>
> Şu adam müthiş bir mahlûktur. Ve Nutkunda "Meclis bana gazi ünvanı verdi" diyor. Halbuki böyle şey kimsenin aklına gelmedi. Sakarya Harbinde verdiği ric'at emri, kaçmak için yâverini yollayıp eşyasını denk yaptırdığı da herkesin malûmu idi. Kendi istedi. Meclis ise "Olmaz" dedi. Kıyamet koptu. Nihayet tehdid altında ve kendi adamlarının takrir ve şunu bunu ile gazi ünvanını aldı. Müşirliğe itiraz etmemişlerdi. Birkaç gün geçince de "bana Meclis dört milyon lira nakdî mükâfat versin" dedi. Herkes Meclis'te bir daha kızdı ve köpürdü. Tuhaf ve nedense Hamdullah Suphi de telâş ve çok itiraz etti. Bu para aleyhine çok propaganda yaptı. Kendisine glip "isteme! Bütün haysiyetin gidiyor" dedi. Ben de hattâ İsmet'e Adnan'a söyledim. "Canım şu adama söyleyin, para filân istemesin. Şeref ve haysiyetinden bir şey kalmaz, ölür" dedim. Bütün Meclis "Olmaz"ı bastırdı. Mustafa Kemal bir milyona indi. Yine "Olmaz" dediler. Hasılı Meclis "Para veremeyiz" dedi ve vermedi.

[1455] Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 1998, c. 2, s. 252. 68 imzalı takrirde, Mustafa Kemal'in adamlarının isimlerini görüyoruz: Saruhan mebusu İbrahim Süreyya Yiğit, İzmir mebusu Yunus Nadi, Antalya mebusu Hamdullah Suphi Tanrıöver, Bursa mebusu Operatör Emin Erkul, Saruhan mebusu Mahmut Celalettin Bayar, Eskişehir mebusu Hüsrev Sami Kızıldoğan, Konya mebusu Abdülhalim Çelebi (T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 19 Eylül 1337-1921, c. 12, s. 263-264). Merkum zevatın Mustafa Kemal'e muti olduklarına ilişkin deliller bir araya getirilirse müstakil bir eser meydana gelecektir. Binaenaleyh burada temsil niteliği kuvvetli birer delil takdim ediyoruz: "Mareşal Fevzi Çakmak [..] yirmi üç yılı aşkın yapmış olduğu Genelkurmay Başkanlığı dahil her zaman Mustafa Kemal Atatürk'e bağlı kaldı. Onun yerinde başka maceracı bir general olsaydı Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan bu inkılapların hiçbiri olmazdı." Şefik Can, *Hatıralar*, 2022, s. 163. Dönemin TBMM Hükümeti Hariciye Vekâleti Siyasî Şube Müdürü Yusuf Hikmet'in (Bayur) belirttiğine göre; Kütahya-Eskişehir Bozgununun (24 Temmuz 1921) müsebbibi Mirliva İsmet, gün gelir işime yarar mülahazasıyla Mustafa Kemal tarafından koruma altına alınmıştı: Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, 1997, s. 297. "İşte bu kitapta, İbrahim Süreyya Yiğit'in yaşamını, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşamıyla bir arada, sanki bir tren yolunun rayları gibi paralel ilerlerken göreceksiniz. Raylar üzerinde yürüyen trenin lokomotifi elbette Atatürk'tür..." Nuyan Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl*, 2006, s. 5. İngiliz istihbaratının 21 Nisan 1922 tarihli mahrem muhtırasından: "Yunus Nadi sık sık Mustafa Kemal'in grubunu destekler ve gazetesi *Yeni Gün* Ankara yönetiminden her ay 1000 TL ödenek alır; bu, Yunus Nadi'nin tutumunu etkiler." Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 277. "Hamdullah pek dalkavuktur. Mustafa Kemal'e türlüsünü yapıyor." Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, 1967, c. 4, s. 1525. "Arnavut.. Emin [..] Bu adam meb'uslar aleyhinde jurnal yazar, zarfa kor, Recep'e [Peker] verir. Mustafa Kemal'e gönderirdi. *Meb'uslardan filân senin aleyhindedir. Filân aleyhine şunu söyledi* derdi. Pek ahlâksız şeydi. [..] Hergün trenle Mustafa Kemal'in mutbak malzemesini de gönderiyor. Hergün bunlar sebzevat, bir hasırlı taşdelen suyu, nefis rakılar, ilh... Bunları hep Şehreminliğinin kasasından idi. Bunlardan başka türlü irtikapları her tarafta duyuldu. Büyük servet yaptı." Dr. Rıza Nur, *Cumhuriyet Devrinin Perde Arkası (1923-1933)*, 2010, s. 76-78. "Celâl Beyin böyle teşebbüslerden, Halk İştirakiyun Fırkasından kurtulup, Atatürk'e itimat veren yeni bir hüviyetle ve gayretle sokulup çalışması ayrı bir merhaledir." Sabahattin Selek, *İsmet İnönü: Hatıralar*, 1985, s. 225. "Mustafa Kemal'in İTC'nin askeri çekirdeğine mensup olduğu kesindir. Kendisinin de bir fedaî olup olmadığı bilinmemektedir, ama o grubun bazı ünlü üyelerine [Nuri (Conker), Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Abdülkadir (ö. 1926), Cevat Abbas (Gürer), Yakup Cemil (ö. 1916)] yakındı." Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 97. Abdülhalim, 10 Mart 1924'te, "El-Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" tebrikname keşide eylemiş ve "millet-i necibemizin başına bir taun bela kesilen hanedan-ı saltanattan hilâfetin ilgasıyla vatan haricine teb'ıdleri"ni kutlamıştı: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 207.

> Mustafa Kemal bir müddet uğraştı. Baktı olmuyor, vazgeçti. Hem böyle şey lâzımsa Meclis kendi verir. Yok, bu kendisi ister, âdeti budur. Sıkılmaz.
>
> Nutukta bu para mes'elesini hiç söylemiyor. [..]
>
> Sakarya zaferinden sonra yine işler eski hamam, eski tas olmuş. Mustafa Kemal yine Millet Meclisi Reisi. Hey'eti Vekileye de istediği vakit riyaset ediyor. Bu sefer fazla olarak bir de Başkumandan. Fevzi'yi yine Hey'et-i Vekile Reisi yapmış. O da bermutad emri kabul etmiş, Mustafa Kemal'in üç tane kocabaşı var. Hakikatte her şey onun pençesinde. Şu adam müstesnâ bir mahlûk. Yedi başlı ejderha. Fevzi yine hem Erkân-ı Harbiye Reisi, hem Hey'et-i Vekile Reisi. Bu adama meşhur celse-i hafiyede söylediğim vakit ettiği itirafı kusurunu, anladığını ve aczini gösteriyordu. Yine akıllanmamış. Mustafa Kemal yine emretmiş, "al!" demiş, yine almış. Mustafa Kemale öyle lâzım. Fevzi gibi biri Hey'eti Vekile Reisi olacak ki, hükûmet Mustafa Kemal'in avucunda dönsün.[1456]

20 Eylül 1921. İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Kemalist kuvvetlerin Sarıköy ve Sivri Hisar'da Yunan ordusunu püskürttüğü, Yunan bölüklerinin Sakarya'nın güneyinde Sakarya nehrinin büyük kıvrımına doğru geri çekilmek zorunda kaldığı ve Kemalistlerin zaferinin İstanbul'da büyük coşku yarattığı ifade edilmiştir. Kemalist askerlerin Yunan askerlerinin beklenmeyen direnişine rağmen Sivri Hisar'ı ele geçirdikleri ve Yunanlıların sabah saatlerinden itibaren çekilmeye başladıkları aktarılmıştır*.[1457]

24 Eylül 1921. İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Yunan ordusu genel karargâhında bulunan Kral Konstantin'in Averof zırhlısı ile Atina'ya döndüğü bildirilmiştir. Yunan Bakanlar Kurulu Başkanı Gounaris'in yakın zamanda Londra'ya giderek Kemalistlerle yapılacak barış antlaşmasındaki şartlarını bildireceği ifade edilmiştir. Yunan birlikleri Sarıköy'e doğru geri çekiliyorlar ve Türklerin baskısını yoğun bir şekilde hissediyorlar. Türk basını, Yunan ordusunun büyük kısmının Mihaliç ve Sivri Hisar arasında kuşatıldığını yazıyor*.[1458]

27 Eylül 1921. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *27 Eylül 337 (921) Salı: Polis Müdürü Esat Bey, Baha Sait için şu izahatı vermişti (bana bunun ihtilalci ve Bolşevik propagandacısı olduğunu ve bu maksatla, Azerbeycan'da Enver, Halil ve Nuri Paşalarla çalıştığını, Ankara'da ameleyi ayaklandırdığını, sonra İstanbul'dan savuştuğunu) söylediler. İhbar eden de Doktor Emin'dir. Mamafih ondan da emin değilim demiştir. Esat Bey Anadoluya bunun nasıl bir adam olduğunu sual ettiğini, hakkında tahkikat yaptığını da sözlerine ilâve etmiştir*. [1459]

[1456] Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, 1967, c. 3, s. 880, 883-884, 886. Haricen, Mustafa Kemal, "gazi" ve "müşir"liğini, mesela bilhassa Korgeneral Haringtonun 7.880 artım sahra obüs cephanesi teslimatı ve Sakarya Muharebesi planlarını bildiği halde Yunan'a ihbar etmemesi gibi desteğine de epey medyundur. Ayrıca belirtmemiz gerekir ki Mustafa Kemal yönetimi, TBMM alenî ve gizli celse zabıtlarını tahrif etmişlerdir: T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 13 Eylül 1337-1921, c. 2, s. 239; Hurşit Çalıka, *Kurtuluş Savaşı Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalıka'nın Anıları*, 1992, s. 110, dipnot *; Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, 1997, s. 297; Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 470; Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 327, dipnot *; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 356-357. Dolayısıyla Rıza Nur'un bahsini ettiği müzakere, eksik yayınlanmış tutanaklarda tabiatıyla bulunamayabilir. Nitekim böyle bir vaka daha yaşanmıştır. Sabık Maliye Nazırı İttihadçı Cavid'in 12 Eylül 1923 tarihli günlük kaydına göre; Mustafa Kemal, Meclis'den şahsına 1.000.000 lira istemiştir. Başbakan Ali Fethi Okyar, haysiyetşiken bu talebin kabul edilmesini engellemiştir: Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 581. 8 Eylül, 9 Eylül ve 12 Eylül 1923 tarihli TBMM zabıt ceridelerine baktık, Mustafa Kemal'in Meclis'ten 1 milyon lira ödül istediğine ilişkin takrir, tutanaklarda bulunmuyor. Anlaşılan, söz konusu tasarı, TBMM Başkanlığına resmen verilmeden önce engellenmiştir. Daha açık bir deyişle, Rıza Nur ve Cavid, Mustafa Kemal'in kamu kaynaklarından şahsî hesabına milyon lira isteyen karakterde birisi olduğu hususunda örtüşüyorlar.

[1457] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 331.

[1458] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 332.

[1459] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 262.

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Gounaris ve Balthazis'in İngiliz Hükümeti ile Türkiye'yle barış yapmak için şartlarını görüşmek üzere Londra'ya ulaştıkları bildirilmiştir*. *Yunan Genel Karargâhı 24 Eylül tarihli bildirisiyle Yunan ordusunun sol kanadına Türk ordusunun açtığı şiddetli ateşin Yunan birlikleri tarafından püskürtüldüğünü, diğer bölgelerde de Türk birliklerinin bazı hareketlerinin olduğunu ancak bu girişimlerin de püskürtüldüğünü iddia etmekte*dir. *Yaşanan çatışmayla ilgili Türk tarafının bildirisine göre ise, Eskişehir önlerinde gerçekleşen savaş, Türklerin lehine sonuçlanmış ve Kemalist kuvvetler bölgeyi kontrol altına almıştır*.[1460]

28 Eylül 1921. Batum'daki Enver, Berlin'deki kardeşi Kamil'e mektub gönderdi: *Bugün, Cemal Paşa ile konuşmak üzere Hacı Sami ile Çarçuy için ayrılıyorum. Anadolu organizasyonu muhafaza edildi. Orada başka bir karar almazsak, bir ay içinde Berlin'e gideceğiz. Fakat bu son karar değildir*.[1461]

Maliye eski Bakanı Cavit Bey, Ahmet Rıza Bey' den 17'de aldığı mektuba cevap vererek Ankara'nın Misak-i Millî'den "bir harf bile" taviz vermeyişini eleştirdi. Anahtarı elinde tutan diye nitelediği İngiltere ile uzlaşmak gerektiğini ileri sürdü; iyi bir padişah yönetiminde bir kurucu meclise taraftar olduğunu, barıştan sonra İttihat Terakki'yi, adıyla, yeni bir programla diriltmek gerektiğini yazdı.[1462]

Irak'daki *Kolonilerden sorumlu Devlet Bakanı'na bağlı Yüksek Komiser*, Londra'ya telgraf keşide eyledi: *Zeki bir strateji ve büyük taktiklerle, Mustafa Kemal, Yunan hücumunu bozmuştur. Bu yüzden, onun şu an için, Enver'i tamamiyle gölgede bıraktığını kabul etmeliyiz*.[1463]

1 Ekim 1921. *Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Karabekir'e, Trabzon'daki İttihatçıları nasıl etkisiz hale getirebileceklerini sordu. 3. Tümen Komutanı Deli Halit Bey hakkında gerekli tedbiri aldıracağını belirten Fevzi Paşa, Yahya Kâhya'nın bir bahane ile Trabzon'dan uzaklaştırılması planının başarı şansını sordu*.[1464]

3 Ekim 1921. *Bakü'de 3 Ekim 1921'de, Hacı Sami, Enver'i Kaşgar'lı bir tüccarla tanıştırmıştır. Abdülmecid Han adındaki bu tüccarın 100.000 Çinli Müslüman ile başkaldırdığında, başarılı olacağı hususunda onu ikna etmiştir*.[1465]

1921 Ekim'inin ortalarında, Türkiye sınırına yeniden yaklaşmadan Buhara'ya ulaşan Enver Paşa, Cemal Paşa ile önceden sözleşmelerine rağmen Çarçuy'da buluşmayı başaramamıştır. Bunun yerine Dr. Nazım, 3 Ekim tarihinde Taşkent'te Cemal Paşa ile buluşmuş ve beraber Moskova'ya doğru yollarına devam etmişlerdir. Enver Paşa'nın da Moskova'ya gelmesini istemişlerdir. Bunun yanında Enver Paşa, Kamil'e Buhara'yı ziyaretinin sadece "umumi bir gaye" için değil, Türkiye için de çok yararlı olacağını söylemiştir.[1466]

4 Ekim 1921. *Kâzım Karabekir, Trabzon'da 13. Tümen Kumandanlığı'na, Yahya Kâhya ve adamlarının tutuklanarak Erzurum'a gönderilmesini emretti*.[1467]

Çiçerin, Lenin'e gizli damgalı mektub gönderdi:

> Meşhur Cemal Paşa, Afganistan'dan buraya gelmiştir ve kendisini kabul etmenizi istiyor. Biz onu geçen sene, İngilizlerle anlaşma yapılmadan önce, Afganistan'a göndermiştik. Kendisi orada olağanüstü derecede önemli

[1460] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 332.
[1461] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 68.
[1462] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 78.
[1463] F.O. 371/6353/E.10936; Aktaran: Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 66.
[1464] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 84.
[1465] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 67.
[1466] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 71.
[1467] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 88.

bir mevki işgal etmiştir. Müslüman dünyasının ünlü temsilcilerinden biri olarak, Afganistan'ın her tarafında padişah gibi karşılanmıştır. Akıllı birisi olan ve ilerici eğilimler sergileyen emir, kendi taşralı bakanlarından nefret eder ve Cemal Paşa, onun üzerinde olağanüstü bir etki kurmuş durumdadır. Afgan Orduları Genel Müfettişi görevini almış ve ordunun yeniden yapılandırılmasıyla uğraşmaktadır. Aynı zamanda Afganistan'da şimdiye kadar ilkel durumda olan idare, maliye ve yargıyı da örgütleyecektir. Böylece, Emir'in aydın monarşizminin başlıca uygulayıcısıdır. Bütün düşünceleri İngiliz emperyalizmi ile mücadeleye ayarlanmış durumdadır ve Kâbil'de bir karar verilmesi gereken tüm önemli durumlarda, Afganistan'ın bize yönelmesini sağlamak için olanca etkisini kullanmıştır. Emir, şu an için kesinlikle ve sürekli olarak bu yönelimi izlemektedir. Bunu çok büyük ölçüde Cemal Paşa'nın etkisine borçluyuz. (...) Bazı isteklerini yerine getiremediğimiz için, kendisine karşı en büyük dikkati göstermemiz ve şahsına ne denli yüksek değer verdiğimizi kanıtlamamız gerekmektedir. Olağanüstü onurlu olması ve saygı gösterişlerini sevmesi ile bilinmektedir. Kendisine bir hakaret yapıldığı kanısına varırsa veya bir özensizlik sezerse, bu durum ilerideki ilişkilerimizi kötü etkileyebilir.[1468]

5 Ekim 1921. İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Yunan karargâhının 1 Ekim tarihli bildirisinde ise Yunan ordularının Eskişehir bölgesinde keşifler yaptığı ve bu sırada da düşman hatlarına saldırılar düzenlediği, cephenin kalanında ise sükûnetin hâkim olduğu belirtilmekte*dir.[1469]

7 Ekim 1921. İspanyol matbuatı yazıyor: *Anadolu'dan alınan haberlere göre, askeri operasyonlar sakin bir döneme girmiştir. Yunanlılar, geri çekilişleri sırasında 126 kilometrelik bir istisna dışında Ankara-Eskişehir demiryolunu yıkmışlardı*r. *Türk orduları stratejik nedenlerden ötürü Yunanlıları takibi bırakmışlardır ancak Türk bölüklerinin Yunanlılarla çatışmaları devam ediyor. Özellikle İzmit'teki Türk ordusu, Yunan sol kanadına saldırılar düzenliyor*.[1470]

8 Ekim 1921. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Geri çekilişleri sırasında Yunan ordusu tarafından tahrip edilen Eskişehir-Ankara demiryolunun onarımının devam ettiği, yaklaşık 50 kilometrelik hattın onarıldığı ve demiryolunun onarım çalışmalarının bitmek üzere olduğu bildirilmiştir. Kemalist ordular, Eskişehir'e 25 km ve Afyon'a 11 km mesafeye kadar ilerlemişlerdi. Yunanlılar ise Afyon Karahisar bölgesini savunmak amacıyla bölgeye büyük birlikler sevk ediyorlardı. Türk ileri harekâtı ile ilgili Türk raporuna göre, Türk ordusu Yunan mevzilerini ele geçirerek Afyon önlerine gelmişti ve burada çatışmalar devam etmekteydi. Yunan ordusunun sol kanadı, Eskişehir'in kuzeydoğusundan püskürtülmüştü. Dumlupınar mevkiinde Yunan ordusu karşı saldırıya geçmeye çalışmışsa da büyük kayıplar verdirilerek geri çekilmek zorunda bırakılmışlardı*.[1471]

9 Ekim 1921. İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *Yunan ordusu Eskişehir'de de bir savunma hattı oluşturmaya çalışıyor ancak Türklerin aralıksız saldırıları buna engel oluyor. Aralıksız yağan yağmura rağmen, Afyon Karahisar'da Türkler ilerlemeye devam ediyorlar. Afyon'a 10 km mesafeye kadar ilerleyen Türkler, Yunanlıları geri çekilmeye zorluyorlar*.[1472]

1468 *RGASPİ*, fond 2, liste 2, dosya 950, yaprak 1; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 124-125. İktibasdaki "(…)" ibaresi Perinçek'e aiddir.

1469 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 332.

1470 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 332-333. Ricat halindeki Yunan Ankara-Eskişehir demiryolunu tahrib ederken; Mustafa Kemal "Gazi" ve "Müşir" payelerini dalkavukları vasıtasıyla deruhte etmek peşindeydi.

1471 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 333, dipnot 1146.

1472 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 333.

14 Ekim 1921. *Ekim 1921'de ise Fransızlar hesabına çalışan bir casus Eyüpsultan'da bir "Müslüman-Bolşevik komite"yi deşifre etmiştir*.[1473]

16 Ekim 1921. Buhara'daki Enver, Berlin'deki kardeşi Kâmil'e mektub gönderdi:

> Kâmilciğim
>
> Nihâyet Buhara'ya geldim. Sâmi de beraberdir. Memlekette vaz'iyetin düzelmesi üzerine bu tarz-ı hareket, hem maksad-ı umûmîye, hem de memlekete daha faydalı görülüyor. Şimdilik buralarda kalacağım. Zîrâ niyetim vechile Berlin'e gelirsem bir daha dönebilmek imkânı kalmayacaktır. İnşallâh yakında bura vaz'iyeti takarrur eder de o vakit Cicimi sana tevdî' ediyorum. Benim dünyâda hayâtım, [? *Bir kelime burada belirsiz (Yamauchi notu).*] her şeyim olan kendilerine hizmet edeceğini biliyor. Ve bu sûretle ancak biraz teselli oluyorum.
>
> Bana mektublarınızı Berlin'deki Afganistan Vekîli vâsıtasıyla ve Moskova'da Afganistan Sefâreti yoluyla Buhara'da Afganistan sefîri nâmına gönderirsiniz ve senden ricâ ederim. Sen her postada muntazamân yaz. Ve Sultân Efendi Hazretlerinin yazmasını te'mîn et. Sonra bana tâ! 12 Temmuzdan beri henûz hiçbir mektûbunuzu almadığımı bilerek o ândan beri olan [? *Buradaki kelimede bir belirsizlik var: "R-t-e'nin" veya "bebeğin"? (Yamauchi notu).*]nin hülâsasını bildir. Bir de (Livâ'ül-İslâm)ların Müslümanca olan nüshasından yine Afganistan Sefâreti vâsıtasıyla bana gönderirsin. Buhara'dan mevzi' ve sınıra ihtimâl ki, ben 1 ay sonra müsellâh ihtilâlcilerin yanına gidip onların hâllerini göreceğim. Burada Sultân Efendi Hazretlerine ba'zı hâtıra ile babama bir kürk Doktor Nâzım Bey kardeşimiz vâsıtasıyla Buhara'daki arkadaşlar göndermiştir. Benim tahsîsâtım olan 20 altının size verilmesini Nâzım Bey'e de yazdım. Onu alır. Sarfedersiniz. Şimdilik bu kadar gözlerinden öper. Allâha emânet ederim. Artık babamın Batûm'a gelmesi muvâfik olmayacak. Bence o taraflarda kalması mecbûrîdir. Her mektûbunda yavrularımın ve Sultân Efendi Hazretlerinin ve senin fotoğraflarını da gönder.[1474]

Basın ve Haberalma eski Genel Müdürü Muhittin [Birgen] *Bey, Tiflis'ten Kâzım Karabekir'e yazdığı mektupta Ankara'dan şikâyette bulundu. Enver Paşa'yı savundu.* [1475]

> 1921 yılı Mayıs ayında Kleopatra vapuru ile önce Batum'a, oradan Tiflis'e "Ankara'dan Batum'a siyaseti terk etmek ve yeni bir inkılabı yakından görüp tetkik etmek için gittim" diyen Muhittin Birgen (Son Posta, 10 Haziran 1937), 16 Ekim 1921'de Tiflis'ten Karabekir'e yazdığı mektupta:
>
> > "İçtimai hareket taraftarları ne Mustafa Suphi gibi serseri, ne de yeni mektepten çıkmış çocuklardan ibaret idiler. Hülya peşinde koşmuyorlar, hakikat muvacehesinde bulunduklarını zannediyorlardı. Bundan başka içtimai hareket fikri Rusya'dan ithal edilmiş bir meta-ı meşkuk değil, 13 senelik bir mücahedenin yegane semeresi olarak İstanbul'dan taşınıp getirilmiş milli bir şeydi.
> >
> > Bendeniz komünist değilim; belki komünist olabilirim, hissen (Karabekir, 1967; 178)"
>
> diye yazmıştır.[1476]

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Karabekir'e telinde, Yahya Kâhya'nın tutuklanmasından önce, mahkumiyetleri için kanıt toplanmasını istedi. 13. Fırka Kumandanı, Karabekir'e Yahya Kâhya'nın üç gündür çağrıya uyup karargâha gelmediğini, onu silahla sokakta veya evinde bastıracağını bildirdi.[1477]

19 Ekim 1921. *Enver Paşa, 19 Ekim 1921'de Hacı Sami ve Muhittin Beylerle Buhara'ya gelir. Enver Paşa, Süleyman Sami olarak da bilinen ve Mustafa Suphi'lerin ölümüne neden olan* [aynı zamanda Mustafa

---

1473 SHAT, 20 N 1106, Kutu 38/4, Dosya 874, Belge no. 3376, 14 Ekim 1921; Aktaran: Erol Ülker, *Ulus Devletin Eşiğinde İstanbul*, 2026, s. 58.

1474 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 249. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1475 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 106.

1476 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 116-117.

1477 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 106.

Kemal'in casusu] *Hacı Sami'nin teşvikiyle Bolşeviklere karşı mücadele eden Basmacıların başına geçer*.[1478]

20 Ekim 1921. Fransa ile TBMM Hükümeti itilâfname imzaladı. Bu andlaşma *Sovyet Rusya'da Ankara'nın Batı ile anlaştığı fikrini uyandırmıştır*. Bu vakaya binaen Sovyet Rusya, *Ukrayna İçtimâî Şûrâ Cumhuriyeti* generali Frunze'yi Ankara'ya *fevkalâde sefir* tayin edecektir.[1479] *Ankara'da Türk Fransız Anlaşmasının imzalanmasıyla Türk-Sovyet ilişkileri yeniden bir sağuma dönemi geçirir. Ancak her zaman olduğu gibi gene de güçlükler açığa vurulmaz*.[1480] *Türk-Fransız ilişkilerinin iyiye doğru yöneldiği sıralarda Ruslar, va'dettikleri yardımları durdurma yoluna* gideceklerdir.[1481] Örneğin *Kazancyan'a göre çok sayıda belgenin gösterdiği gibi, birçok yazarın iddialarının tersine Rusya'nın askeri ve maddi yardımı sınırlı olmuş*tur.[1482]

> 1921 sonbaharında Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması, Fransızların, Romanya ve Polonya ile birlikte Türkiye'yi de Bolşeviklere saldırtacağı biçiminde ciddî kuşkulara yol açar. Bu kuşku ve güvensizlik yüzünden, Mustafa Kemal İtilâf Devletleri safına geçtiği ya da yenilip tasfiye olunduğu takdirde, Enver'i Anadolu harekâtının başına geçebilecek bir lider olarak elde bulundurmayı Moskova uygun görür.[1483]

Çiçerin, Lenin'e mektub gönderdi. *Sovyet Rusya ve Afganistan arasında imzalanan antlaşmanın yalnız Cemal Paşa'nın yardımına dayanarak gerçekleştirildiğini yazıyor*.[1484]

Moskova'da bulunan Dr. Nazım, Cavit Bey'e yazdığı mektupta, Enver Paşa ile Batum'a gidişlerini ve oradaki çalışmalarını anlattı. Anadolu'da halkın Mustafa Kemal'in yönetiminden hoşnut olmadığını, İttihat ve Terakki'ye bağlı olduğunu ileri sürdü. Enver Paşa'nın Batum'dan Moskova'ya döneceğini yazdı. Mektupta şöyle denildi: Mustafa Kemal ve yakınları, bu memleketi idare edebilecek adamlar değildir. Ruh ve iktidarca pek aşağıdırlar. İttihat ve Terakki'nin diriltilmesine şiddetle taraftarım. Enver Paşa'nın İslam alemindeki etkisi cidden büyüktür".[1485]

1478 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 145.

1479 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 53. "Chicherin, Mustafa Kemal'den açıklama istemişi hatta açık bir şekilde Ankara rejimine karşı Enver Paşa'yı kullanabileceği doğrultusunda tehditler savurmuştu." Roderic H. Davison, *Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne*, p. 221; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 130, dipnot 429.

1480 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 329.

1481 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 76.

1482 Kazancyan, *Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri*, s. 23; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 426, sonnot 250.

1483 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 504-505.

1484 *RGASPİ*, fond 5, liste 1, dosya 2059; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 125.

1485 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 110.

Fotoğraf. *Paşamıza Bir De Enver Paşa Cebhesi Mi Çıkacak?* (Tevhîd-i Efkâr, 22 Teşrîn-i sânî 1921).

23 Ekim 1921. *Karabekir, Kars Mutasarrıf Vekili Sami Sabit Bey'i (Karaman), Enver Paşa meselesiyle uğraşmak üzere, Trabzon'daki 13. Fırka Kumandanlığı'na atadı. 15 Kasım'da göreve başlayacak olan Sami Sabit Bey, başta Yahya Kâhya olmak üzere Trabzon'da Enver Paşa taraftarlarını sindirmeye uğraşacaktır*.[1486]

27 Ekim 1921. *Enver Paşa, Ekim 1921'de Moskova'ya gönderdiği bir mektupta Kızıl Ordu'nun Buhara'dan çekilmesini talep etti. Yine aynı ayın 27'sinde Buhara'daki Sovyet Rusya hükümet temsilcisi Yurinov ile görüşen Enver Paşa, Sovyet yönetiminin kendisi hakkında şüphelendiğini ve aralarında herhangi bir bağ kalmadığını idrak etmişti. Paşa, Moskova yönetimi nezdinde artık bir "İngiliz ajanı" olma sıfatını haizdi*.[1487]

29 Ekim 1921. Buhara'daki Enver'in Berlin'deki kardeşi Kamil'e mektub gönderdi:

> Kâmilciğim
>
> İşte buraya geleli beri sana ikinci mektûbum. Ma'lûm ya! Afgan kuryesine teba'iyetle yazıyorum. Yalnız Efendimize hergün yazıyor ve toptan gönderiyorum. Bu yakınlarda zihnen pek müsta'ribim. Sebebi de sence ma'lûmdur. Seni İstanbul'a gönderirken dediğim gibi âile mes'elesidir. Artık senden kat'iyen her şeye rağmen kırmayarak bütün fedakarlığımla bununla meşgûl olduğunu bildirir kâğıdını alınca biraz müsterih olacağım. İşte hemen tamâm dört ay oluyor ki, sizden haber yok. Bilirim, mektublar yollardadır. İnşallâh hayırlı haberleri hep birden alır sevinirim. Sultân Efendi Hazretlerine buradan bazı şeyler aldım. Gönderirsem sana göndermekliğim tabi'î ve olmazsa ablana, Sultân Efendim Hazretlerine münâsib görürlerse ve eğer kendisi sizinle hüsn-ü münâsebeti isterse verirsiniz. Evvelce de yazmıştım. Artık bizden kimse Rusya'ya gelmesin. Kezâ babam da gelmesin. İnşallâh buralardaki hayâtım hüsn-ü sûretle hitâma eder de birlikte buluşur, mes'ud oluruz. İşte âilenin bütün yükü sana hediyedir. Gözlerinden öper. Hepinizi Allâh'a emânet ederim.[1488]

30 Ekim 1921. Enver, *Berlin'deki arkadaşlarına yazdığı 30 Ekim 1921 tarihli mektubunda ise tahammül sınırına değinerek, Batum, Hive ve Türkistan'dan gelecek yoldaşları, ancak 15 Kasım'a kadar bekleyebileceğini söylemiştir*.[1489]

2 Kasım 1921. Milliyetler Halk Komiseri Stalin, *Cemal Paşa'yla yaptığı üç saatlik görüşmenin ardından 2 Kasım 1921 tarihinde Troçki'ye gönderdiği mektupta, eski Türk nazırının Afganistan'da İngiliz karşıtı*

1486 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 114.
1487 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 336.
1488 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 250. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
1489 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 72.

bir üs yaratmasının çok faydalı olacağını belirtmiştir. Bu sebeple Cemal Paşa'nın kurması öngörülen birliği için para ve silah yardımı yapılmasını önermiştir.[1490]

3 Kasım 1921. TBMM Reisi Mustafa Kemal, TBMM Moskova Büyükelçisi Mirliva Ali Fuad'a (Cebesoy) mektub gönderdi:

Moskova Sefiri Kebîri Fuat Paşa Hazretlerine:

Aziz kardeşim.

Büyük Millet Meclisi âzasından Ardahan Mebusu Hilmi Bey, Enver ve Halil Paşalarla rüfekasına vaziyeti hakikiyeyi izah ve sureti hareketlerine dair bazı nokta-i nazarlar beyan etmek üzere seyahat eylemektedir.

Kendisine teshilâtı lâzimede bulunmanızı rica eder, muhabbetle gözlerinden öperim kardeşim.

3 Teşrinisani 1337
M.Kemal[1491]

4 Kasım 1921. Buhara'daki Enver, Berlin'deki kardeşi Kâmil'e mektub gönderdi:

Kâmil.

Hâlâ sizden hiç haber alamadım. Pek müte'essirim. Fakat vakit de dar. Daha ziyâde burada beklemeyeceğim. Yarın öbür gün Moskova'dan telgraf gelir. Binâ'en-aleyh her şeyi hazırladım. Bi-izni'llâh pazar sabahı [*6 Kasım 1921 Pazar (Yamauchi notu).*] hareket edeceğim. Cicime her şeyi mufassalan yazıyorum. Ondan sana bahsederlerse anlarsın. Sultânım ve yavrularım sana emânettir. Onların dünyâda benim için her şey olduğunu düşünerek vazîfemi kardaşlığını ona göre îfâ et. Senin mertliğine güvenerek getirmek için olan bu harekette Hakkın yardımının bizimle olduğuna emînim. Merkez-i Umûmînin şahıslara âlet olmasına ve maksadımız uğrunda yalnız bile kalsak devâma gayret et. Hepinizi Allâha emânet ederim. Sultânımın iffet ve nâmûsunun her ne sûretle muhâfazasına çalışın. Yoksa benim için her şeyin hattâ öldükten sonra da mahvolduğu gündür.[1492]

5 Kasım 1921. Fransız İstihbaratı rapor kaleme aldı. Buna göre *Lozan'da Türk Yurdu'nun başkanı Harun Aliçe, Lozan ve Cenevre Türk Yurtlarının eski başkanları Şükrü Saraçoğlu ve Mahmut Esat (Bozkurt) aracılığıyla M. Kemal'le temasta*dır. İttihadçı *Harun şu koşullarla TBMM Hükümeti için çalışmaya razı olduğunu bildirmiştir: 1. Ankara Hükümeti'nin dış siyaseti Bolşevik karşıtı olacaktı. 2. Ankara Hükümeti hiçbir İslam birliği siyaseti gütmeyecek, yalnızca ulusçu bir siyaset güdecekti. M. Kemal bu koşulları kabul etmiş*tir.[1493]

Batum'daki Küçük Talat (Muşkara) ve Halil (Kut), Moskova'daki Ahmed Cemal'e ve Rüstem'e mektub gönderdiler. İki âmil, Enver'in Anadolu'ya girmesine mani olmuşdur. Birincisi Sakarya Muharebesinin mağlubiyetle neticelenmemişliği. İkincisi, Çiçerin'in telgrafı. Küçük Talat ve Halil, Enver'in Buhara'ya gitmesini istemiyorlardı. Buhara ve havalisinde kadimciler güçlüdür. Enver, kadimcilere nazaran cedidci çizgidedir. Üstüne üstlük İttihadçılara birkaç senedir istinadgah olmuş Sovyet Rusya'nın aleyhine faaliyet yürütmek, İttihadçılar için fena neticeler doğurabilir. Bunlar maceradır. Mazarratı menafiinden ziyade İttihad ve Terakki, geride bırakılmalı; fikir ve prensibler belirlenerek bunlar takib edilmelidir:

Cemal Paşa ve Rüstem Bey Kardeşlerimize

1490 *RGASPİ*, fond 558, liste 2, dosya 51, yaprak 1; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 124.

1491 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, 2002, s. 326.

1492 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 252.

1493 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 95, p. 64; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 78-79.

1.-- Âtîdeki iki sebeble Ali Bey'in Anadolu'ya geçmesi te'ehhüre uğradı: Birincisi: Trabzon'dan buraya da'vet edilen Hacı Sâmi Bey'in Anadolu'ya geçilmemesini muvâfık bulması ve hattâ böyle bir teşebbüsün Ali Bey için bir hırs mes'elesi telâkkî edileceği sûretinde beyânâtta bulunması. İkincisi; Yoldaş Çiçerin tarafından şu sırada hareketin te'hîr edilmesini münâsib düşeceği tarzında vesâyâsını müş'ir gelen telgrafı.

2.-- Bunun üzerine Ali Bey, Cemal Paşa kardeşimizle mülâkâtını kaybetmemek ve aynı zamânda ahvâl-i umûmîyeye ve fırkanın hareketine dâ'ir müzâkerede bulunmak için yanında Hacı Sâmi ve Muhiddin Beyler olduğu hâlde Eylül'ün 27'sinde Çarcûy'a hareket etti.

3.-- Ali Bey 3 Teşrîn-i evvel târîhli mektûbuyla ki, 18'de alındı. Vaktiyle Cemal Paşa'nın yanına gönderilen ve ahlâkı menfî mâhiyette olduğu bizce tamâmen ma'lûm olan Süreyya Bey nâmındaki bir genç zâbit getirdi. Seyahâtının uzamak ihtimâli mevcûd bulunmasına mebnî ona göre tedâbir alınması îcâb ettiği bildiriliyordu. Halbuki bu zâbitin verdiği ma'lûmâta nazaran Cemal Paşa'nın Moskova'ya hareket ettiği anlaşıldığından Ali Bey'in oralarda fazla kalmasını kat'iyen muvâfık bulmadık. Ve kendisinin bir erkek çocuğu dünyâya geldiğine dâ'ir Berlin'den gelen bir telgraftan bi'l-istifâde oralardan uzaklaşmasını te'mîn maksadı ile bi'l-iltizâm Sultânın hastalığını ileri sürerek, hemen Berlin'e hareket etmesi lâzım gelmekte olduğuna dâ'ir bir telgraf verdik.

4.-- Fi'l-hakîka Ali Bey'in Türkistan taraflarında ve bi'l-hâssa (Buhara ve Fergana) gibi irticâ taraftarlarının at oynatmak istedikleri sahalarda uzun müddet kalması şöhretinden bi'l-istifâde inkılâb aleyhtârlarının mü'essir veyâ gayr-ı mü'essir teşebbüslere tasaddî edebilmeleri yüzünden bu arkadaşımızın vaz'iyetini pek müşkil kılacağı ve bu sebeble de bi'n-netîce maksad ve gâyemizi Moskova ve Batûm Merkezinde çalışan arkadaşlarımızı tehlikeli bir hâle ricâ edebileceğini ve aynı zamânda üçüncü Enternasyonal muvâcehesinde Türklük nâmına şeref ve haysiyetimizi lekedâr edeceğini düşünmek emr-i zarûrî idi.

5.-- Bütün dünya aleyhimizde bulunduğu bir sırada inkılâbî bir mâhiyette bulunan teşkîlâtımız için yegâne bir noktayı istinâd teşkîl eden Sovyet Rusya'sı dâhilînde bir taraftan dostluğumuzu ve kapitalizm emperyalizm aleyhine müşterek hareketi esâs-ı meslek olarak kabûl ettiğimizi i'lân ederken, diğer taraftan bu dostluğa ve fikr-i inkılâba karşı gayr-ı mü'essir dahi olsa bizden sudûr edebilecek en ednâ bir fenâlığın ve bu fenâlığa âlet olmanın gerek memlekete ve memleket dâhilindeki siyâsi hasımlarımıza ve gerek âleme karşı bizi nasıl güç bir mevki'de bulundurabileceğini izâhtan müstagnî görmekteyiz.

6.-- Biz politika ve avantür adamı olmaktan ziyâde gâyet samîmî bir sûrette fikir ve inkılâb adamı ve hakîkî hürriyet taraftârı olmakla asıl maksada erişebilmek mümkün olacağına kani'iz. Yoksa halka satılığa çıkarılmış sürüler gibi mütegallib ellerden mütehakkim ellere geçecek ve her ne sûretle olursa olsun halkın dermansız omuzlarında eşhâsın saltanat sürmesini te'mîn edecek nokta-i nazarlar münevî zamîrler ta'kîb edilecekse, bu mesâ'î ve mezâhimi iktihâm fâidesizdir. İsmine istişâre veyâ müşâvere nâmı verilen sahte bir muzâkere usûlünden sonra kanâ'atlere ve hakâyık-ı ahvâle rağmen her akla gelene teşebbüs etmenin fikir ve inkılâb nâmına mı, halkı hakîkî halâsa kavuşturmak için mi? Yoksa bir hırsı tatmin uğrunda mı? İhtiyâr edildiğini düşünmek hem derîn derîn düşünmek îcâb eder.

7.-- Anadolu'dan âhiren gelen haberlerden Moskova'da unvân hakkında verilen karârda hatâ edildiği ve bu bayrak açıldığı müddetçe Mustafa Kemal Paşa ile muhîtinin "bi'l-hâssa başta Ali Bey olmasına göre" nasıl ateşler püskürecekleri ve nasıl müntakimâne bir hatt-ı hareket ta'kîb edecekleri anlaşılıyor. Sarıkamış'ta Şark Cephesi Kumandanlığının vâsıta-i neşr ve efkârı olan (Varlık) gazetesini ve ondan müntakilen Trabzon'daki melfûf (İstikbâl) gazetesi teşkilâtımızı ve teşkilâttan ziyâde eşhâsı mu'âheze ettiği gibi sulhûn in'ikâdında ve Harb-i Umûmî hesâbı verilmeden vatan mukadderâtına iştirâk edebilmenin doğru olamayacağını ve binâ'en-aleyh biraz daha sabredilmesi lâzım geldiğini isti'fâfkâr bir lisânla yazıyorlar.

8.-- Ma''ârif Nâzırı sâbıkı Şükrü Bey'den gelen mektûbta İttihâd ve Terakkî ismine pek o kadar lüzûm olmadığını ve başka bir isimle meselâ (Millî Terakkî) veyâ (Halk Terakkî Fırkası) gibi unvânlar altında ve daha esâslı bir programla ve herhâlde derîn bir tesânüd ve tecânüsle çalışılacağını ve ma'a-hazâ şu sırada arkadaşların memlekete girmeleri fenâ aksü'l-ameller tevlîd edebilmek ihtimâli bulunduğunu yazıyor. Eyüb Sabri Bey de, siz dışarıda biz burada çalışırız, diyor. Hilmi Bey ise Mustafa Kemal'in lâ-yu'ad münâsebetsizliklerini zikretmekle berâber şimdilik son bir çâre olarak onunla bir temâs yapmak istediklerini bildiriyor. Meselâ bu mütâla'aların mûsib veyâ gayr-ı mûsib olması keyfiyetinden ziyâde delâlet ettikleri rûh ve ma'na i'tibâriyle

şâyân-ı dikkat olmasındadır. Fi'l-hakîka isim mes'elesinde şâyân-ı hayret bir döneklik yapıldı. Evvelâ (Mesâ'î), sonra (Halk Şûrâlar), en sonunda da (İttihâd ve Terakki), bir de bu arada (İslâm İhtilâl Cem'iyetleri İttihâdı) var ki, bütün bunlar sıra ile bir garibe teşkîl ediyor.

Trabzon Merkezine gelince İttihâd ve Terakkî ismine ve hattâ İslâm İhtilâl Cem'iyetleri unvânınâ bu gayr-ı muttarid hareketlerle pek hatarnâk bir yol tutmakta olduğumuzu zannediyoruz.

Ali Bey'in Trabzon'a geçeceği ve vâsıtalık yapacak kimselerin oradaki arkadaşlar olduğu tamâmiyle haber alındığından (ve bu da gâyet tabiîîdir), (çünkü bir aydan fazla müstemirren bu iş ile meşgûl olmak şüphesiz şâyi'aların tahaddüsüne imkân verir.) Bir takım tevkîfât yapılmış. Ancak Yahyâ Bey firâra muvaffak olmuştur. Lüzûmsuz ve maksadsız hareketin böyle elim netîceleri olacağı ve bir takım taraftârlarının yine lüzûmsuz bir takım belîyelere dûçâr olacakları şüphesizdir.

Trabzon'da vaz'iyet cidden berbat bir şekil almıştır. Tiflis'ten avdetten sonra Sakarya muzafferiyeti üzerine Anadolu'ya geçmenin pek fenâ netîceler tevlîd edebileceği uzun uzadıya münâkaşa edildiğinden ve hemen ekseriyet bu harekete mu'ârız olduğunu vicdânen i'tirâf ettikten sonra (Temâs ve teftiş) mes'elelerinde mu'sir kalmanın böyle avâkıbı olur.

9.-- Kemal Bey Berlin'den gönderdiği mektûbta bazı mühim mes'elelerin görüşülmesi zımnında Ali Bey'i oraya çağırıyor. Biz daha evvel Kemal Bey'in onu mütecâviz rüfekâsı ile Malta'dan firâr ederek, Münih'e geldiğini haber almamız üzerine kendilerine âcilen yardımda bulunmaları lüzûmunu Berlin'de Merkez-i Umûmî kasasına yazdık. Kasanın bu karârımızı ne dereceye kadar îfâ edeceği meçhûlümüzdür. Herhâlde Kemal Bey'le görüşülmek îcâb etmektedir. Ve bunu pek mühim ve elzem addetmekteyiz. Şüphesiz bu kıymetli kardeşimizin nüfûz-ı nazarından re'y ü fikrinden bihakkın istifâde edilecektir. Ve esâsen Kemal Bey'i bu gibi fa'aliyetin ehli bulduğumuz gibi kendisi Merkez-i Umûmînin bir uzv-i kıymettârı telâkkî ediyoruz. Artık teşkilâtımıza bir ciddiyet, fikirlere ve hatt-ı hareketlere muttarid ve sâlim bir istikâmet vermek zamânı gelmiştir. Bir de biz İslâm İhtilâl Cem'iyetleri ile İttihâd ve Terakkînin birbiri ile münâsebetinden veyâhûd bu iki işin birbirine karıştırılmamasından devekuşu hikâyesini tanzîr eder şekilde bir hey'etin daha doğrusu hergün bir başka vaz'iyete geçen bir hey'et-i kalîlenin iki cemiyeti birden temsîl etmesinin kat'iyen muvâfık olmadığı fikrindeyiz.

İslâm ihtilâl Cem'iyetleri İttihâd ankâ gibi bir şey. Buna îcâbına göre Türkiye umûru için bir köprülük vazîfesi de isteniyor. Artık bunların birbirinden ayrılması yalnız Türkiye işleri ile meşgûl olacak arkadaşların kendi işleri ile ve herhâlde esâs-ı meslek dâhilinde uğraşmaları îcâb ediyor. Eğer büyük hakîkatte bugünkü tarz-ı mesâ'îye nazaran ancak bir merhûmeden isâbet [*ibaret? (ÖFA notu)*] olan İslâm İhtilâl Cem'iyetleri İttihâd işini kim isterse ta'kîb edebilir.

10.-- Bizim fikrimize göre artık eski şekline göre bir İttihâd ve Terakkî mevzû'-u bahs olmamalıdır. Çünkü bu tarzdaki mesâ'î yine eski mâhiyetine rücû'dan başka bir netîce vermeyecektir. Biz bugün unvânlara ve eşhâsa sarılmaktan ziyâde hakîkî fikirlerle halkı kurtaracak halkı tufeylîlerden, levsîlerden, tegallübden, cehilden ve Ordu istibdâdından kurtaracak hakîkî bir hürriyet ve inkılâb bayrağına sarılmalıyız. Artık paşalara, paşalığa değil, halk için kemâl-i samîmiyetle çalışan kafalarla hayâtını te'mîn için alın teri döken kollara kıymet vermeliyiz ve programımız mahâfazakarlık, dar milliyetçilik endîşelerinden tamâmen sıyrılmalıdır. İttihâd ve Terakkî kendini yeni hayâta uygun bir istihâleye tâbi' bulundurmak şartı ile ancak vazîfe-i târîhiye ve siyâsiyesini îfâ edebilir. Aslâ unutulmamalıdır ki, halk tamâmen bize müteveccih değildir. Harb-i Umûmî mesâ'ib ve fecâyi'i bütün acılıklarıyla henüz halkın vicdânında yaşamaktadır.

Halka tahmîl edilen bu kadar âlâmdan sükûtlerden ve adem-i muvaffakiyetlerden sonra İttihâd ve Terakkî'yi ve erkânını 10 Temmuz'daki vaz' ve hâlinde düşünürsek ve halk tarafından böyle hissediliyor farz olunursa şüphesiz kendimizi aldatmış oluruz.

11.-- Esâsen Sultân taraftârları ve bunlarla yürüyecek klerikal gürûhunu bir tarafa atarsak, Türkiye'deki siyâsi mücâdelât üç hizb arasında cereyân edecektir. Milliyetçiler, İttihâdçılar (bize göre halkçılar), Komünistler. Ve buna göre de İttihâdçılar kabûl ettikleri veyâ edecekleri şi'ârlar ve prensiplerle hakîkî saflarının yeni merkezlerini işgâl etmelidirler. Ve bu mücâdele bugün ba'zan bâriz, ba'zan hafî, fakat mühim bir tarzda devâm etmektedir. İttihâdçılar Mustafa Kemal grubundan behemehâl haklı bir sûrette ve ancak târihî amelî

hayâtı, iktisâdî ve ictimâ'î ihtiyâcâtı mülhem olacakları desâtîri rehber ittihâz etmek sûretiyle hayât ve siyâset mücâdelesine atılmaları iktizâ' eder.

Siyâsette bir fıkra için (Biz daha iyi yaparız) demek nihâyet (Sen kalk. Ben geleyim) arzusunu işrâbdan başka bir ma'naya delâlet etmeyeceği bedîhîdir. Bir fırka prensiplerle yaşar. Prensiplere sadâkatla maksada vâsıl olabiliriz. Biz bugünkü Anadolu mücâdelesi ile berâber tamâmiyle bir devr-i târihin kapanacağına kâ'iliz. Artık Tanzîmâtçı rûhve zihniyeti âmâl-i milliyeyi tatmin edemez. Ve İttihâd ve Terakkî'de eski mâhiyeti, eski hamûlesi, eski efkâr ve nazariyâtı ile bugünkü hayâtın îcâbına ve asrî ihtiyâcâta nazaran artık bir (Post-rende) sûretinde tecellî etmektedir.

Binâ'en-aleyh hakîkî halk halâskârları sıfatıyle meydâna atılacaksak, adım adım inhinâ' yapmadan mu'ayyen ve müsbet fikirler peşinen yürümek îcâb edecektir. Bugünkü mesâ'îmizi hiç bir kimse köprü yapmak fikrinde değiliz ve aynı zamânda yeni hayâta, yeni ve ceyyid uzuvlar ve yeni hayata uygun zihniyetlerle dâhil olmak ve behemehâl halkçılık şi'ârlarıyla hareket etmek vücûbuna kâ'iliz.

12.-- Yukarıdaki mülâhazalarımıza mebnî artık Merkez-i Umûmiye ve Merkez-i Umûmî'de çalışacak arkadaşlara mutlak sûrette bir şekil vermek iktizâ' ediyor. Biz alel'l-ıtlâk eşhâsın keyif ve arzusuna göre ve aynı zamânda prensiplere muhâlif olarak hareket etmenin dâ'îmâ sükûtler ve fenâ tesîrler tevlid edeceğine dünkü kanburlara yenilerinin ilave edilmesinden başka bir netîce vermeyeceğine sarsılmaz bir kanâ'atle inandık. Artık sürüklendiğimiz yetişir. Binâ'en-aleyh bütün harekâtımızda fikirlerin hâkim olmasına son derece de dikkat etmek îcâb ediyor.

13.-- Evvelce Merkez-i Umûmî'nin buraya nakledilmesi takarrür etmişti. Ve biz bugünkü tarz ve mesâ'îye nazaran doğrusunu itirâf etmek lâzımgelirse sâbit bir Merkez-i Umûmî'de göremiyoruz. İcrâ Bürosu diye zamân zamân değişmekten de masûn kalmayan iki üç kişiden ibâret bir hey'etin fikir ve karârını bir fırka fikir ve karârı addetmek artık câ'iz addolunamaz. Halka ve târihe karşı pek ağır bir mes'ûliyet teveccüh etmekte olduğu düşünülmelidir. Bundan böyle Merkez-i Umûmî a'zâları kimlerden teşekkül edecek ise onların sâbit bir merkez-i ictimâ'ları olmalıdır. Ve bu sûretle daha esâslı ve müsmîr bir mesâ'î ta'kîb edileceği ve aynı zamânda fırkanın şahıs fırkası mâhiyetinde görünmesine mâni' olunacağı şüphesizdir. Bir de bize göre Batum bir şu'be hâlinde kalabilir. Burada Merkez-i Umûmînin bulunmasına lüzûmu yoktur. Artık ıttıratsızlıklara sun'î ve gayr-i mantıkî hareketlere sûret-i kat'iyede bir nihâyet verilmelidir. 5 Eylülde Mustafa Kemal'e ve onun gayzperver muhîtine karşı bir demarş yapmak maksadıyla Kongre nâmına ittihâz edilen mukarrerât da bu meyânda dâhildir.

14.-- Ali Bey "Çarçûy"a giderken, her ihtimâle karşı yanlarında bulunmak üzere 350 küsur aded altın almıştı. Şimdi nezdimizde ancak cüz'i miktârda 990 altın ruble para vardir. Buna nazaran Nâzım Bey'in İsmail Hakkı Bey'i bir ân evvel göndermesini ricâ ederiz. İsmail Hakkı Bey oraya 270 altın götürdüğüne nazaran isterseniz sülüsânını yollarsınız. Bir müddet için burada çalışacak arkadaşların ihtiyâcına tekâbül eder.

15.-- Size Fırkamıza ve Fırkamızın tarz-ı mesâ'îsine dâ'ir umûmî nokta-i nazarımızı hülâsa sûretiyle yazdık. Mütâla'alarımızı esâs tutarak, gerek Almanya'daki arkadaşlara ve gerekse Ali Beyle muhâbere ederek, bu husûsâtta bizi irşâd ve tenvîr etmenizi ricâ eder ve bu vesile ile hürmet ve muhabbetlerinizi teyîd ederiz kardeşler.

Hâmiş:

(a) Teşkîlâtımıza merbût olarak genç arkadaşlarımızdan Dr. Râ'ik, İsmail Hakkı Muzaffer ve yeniden İstanbul'dan buraya gelen Hikmet ve bu meyânda Muhiddîn ve Ferid Beyler âtîyende vaz'iyetlerini düşünmek ve şimdiden ona göre bir karâr ittihâz etmek bir emr-i zarûrîdir.

(b) Bize göre artık Moskova'da lüzûmsuz kimseler istihdâm etmek sûretiyle fazla masraflar ihtiyârına hâcet yoktur. Îcâb-ı hâle göre işleri ta'kîb etmek ve fakat Türkiye'li olmak üzere bir kişi bırakılabilir. Almanya'dan

Rüstem ve Ali Beylere âid olarak gelen mektublar buradan oraya hareket eden Yoldaş Verivof ile gönderilmiştir.[1494]

7 Kasım 1921. Miralay Sami Sabit (Karaman), Trabzon'daki 13'üncü Fırka Kumandanlığına tayin edildi. *Trabzon Müdafa-i Hukuk Cemiyeti adına toplanan paraları zimmetine geçirme suçuyla Yahya Kâhya hakkında soruşturma başlatıl*acak.[1495]

8 Kasım 1921. *Mustafa Kemal, Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'ya çektiği telgrafta "Cemal Paşa, şimdiye kadar dürüst hareket etti, aynı tarzda devam ederse, kendisini takviye edeceğiz. Herhalde Enver vesaire ile alakasını kesmelidir" dedi*.[1496]

Enver Paşa Ruslar tarafından Türkistan'ı sakinleştirmek üzere gönderildiği Buhara'ya 8 Kasım 1921'de ayak bastı.[1497] *Enver Paşa, 8 Kasım 1921 tarihinde av partisine katılmak bahanesiyle Buhara'dan ayrılıp, Basmacı'daki harekete katılmak üzere yola çıkmıştır*.[1498] *Enver Paşa ise Orta Asya macerası ile Sovyetleri karşısına alarak Ankara'yı bu konuda rahatlatmıştı*.[1499]

9 Kasım 1921. *9 Kasım 1921'de, yeniden öz güven kazanan Mustafa Kemal, Enver taraftarlarını yakalamış ve Nuri Paşa'nın Anadolu'yu terk etmesini sağlamıştır*.[1500]

12 Kasım 1921. *Cemal Paşa, Moskova Büyükelçiliği'nin şifresiyle Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta, Enver ve Halil Paşaların Anadolu ile ilgili girişimlerini öğrendiğini, bunları sona erdirmek için bütün gücüyle çalışmakta olduğunu, sonucu birkaç güne kadar gideceği Almanya'dan bildireceğini, kısa bir süre sonra Afganistan'a döneceğini, Afganistan için istediği subayları bizzat seçme isteğinde olduğunu bildirerek bu iş için Süreyya Bey'in hemen İstanbul'a gönderilmesini istedi*.[1501]

14 Kasım 1921. *Cemal Paşa, Afganistan'dan Moskova'ya gelişinin birinci ayı nedeniyle Afgan Emiri'ne gönderdiği mektupta, Aganistan'a mali, silah ve politik destek sağlamak için Sovyet yöneticileriyle yaptığı görüşmeleri ve yakında gideceği Almanya, Fransa ve İtalya'da yapacağı çalışmaları anlattı. Cemal*

فره‌كوز

JOURNAL ILLUSTRE — CARA-GUEUZ — CONSTANTINOPLE

Resim. "Enver: -Yunan düşman diye kapıyı açıyorsunuz, ne olur, bâri biraz bana müsâ'ade edin. Mustafa Kemal Paşa: -İki düşmanla birden uğraşmağa vaktimiz yok efendi, haydi işine!" (Karagöz, 12 Teşrîn-i sânî 1337/1921, Numero 1425, s. 1).

1494 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 253-257. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
1495 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 300.
1496 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 135.
1497 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 402.
1498 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 72.
1499 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 330.
1500 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 68.
1501 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 141.

Paşa bir suretini de Mustafa Kemal'e gönderdiği bu mektupta, Enver Paşa'yı Buhara'dan Moskova'ya çağırdığını ancak getirmeyi başaramadığını da anlattı.[1502]

15 Kasım 1921. *Albay Sami Sabit Bey (Karaman), 13. Tümen Komutanlığı görevine başlamak üzere Trabzon'a geldi. Sami Sabit Bey burada İttihatçılarla uğraşacak*.[1503]

Hacı Sami dışındaki İttihatçıların büyük kısmı Enver Paşa'nın Buhara'yı ziyaretini tehlikeli olarak görmekte ve bu fikri desteklememekteydiler. Nitekim, 15 Kasım 1921 tarihinde Cemal Paşa, Enver Paşa'nın Buhara'da kalmasının genel amaçlarına tehlike teşkil ettiği ve bu hareketin çabalarını bir buçuk yıl engelleyeceği doğrultusunda uyarıda bulunmuştur.[1504]

Moskova'daki Ahmed Cemal, Buhara'daki Enver'e mektub gönderdi:

> Kardeşim Enver
>
> Bu mektubumu sana karşı biraz muğber olarak yazıyorum. Senden ayrılalı bir buçuk sene geçti. Şimdiye kadar yekdiğerimizle ancak vâsıta-ı muhâberât ile temâsta bulunduk ve bir buçuk sene zarfında birçok ahvâl ve hâdisat cereyân etti. Ve şimdi öyle bir devreye girdik ki, müstakbel teşebbüsâtımız için gâyet sarîh ve kat'î karârlar vermemiz elzemdir. Bu lüzûm ve ihtiyaç olunca üryanlığı ile ortada dururken ve ben Moskova'ya gelmiş olduğum hâlde ve senin âdetâ koşa koşa Moskova'ya gelmen îcâb ederken, mâhiyeti bence meçhûl ve daha doğrusu maksad-ı umûmî-yi mukaddesi tehlikeye koyabilecek bir mâhiyeti hâ'iz ba'zi efkâr ve mütâla'ata tâbi' olarak, senin Buhara'ya gitmekliğini ve orada kalmak için mu'sir olmağı kat'îyen doğru telakkî edemem.
>
> Sana düşündüklerimi, korkularımı, heyecânlarımı şifâhen söylemek üzere Bedri ile Dr. Nâzım'ı Buhara'ya gönderiyorum. Allâhaşkına inâd ve ısrârı terket. Kırk yılda bir kere bu seni cândan, yürekten, bütün mânasıyla seven arkadaşının kardeşinin sözünü dinle. Ve Dr. Nâzım'la berâber serî'an Moskova'ya avdet et. Halil ve Küçük Talat'ı İran'a gönderme. Onların dahi hemen Moskova'ya gelmelerini te'mîn et. Ve kendin bilâ-ifâte-i vakit Berlin'e gel. Orada Malta'dan çıkmış olanlarla birlikte bir Umûmî Kongre akdedelim. Ben bütün teşebbüsât ve mükâlemâtımdan sizleri haberdâr edeyim. Birlikte bir müşterek mesâ'î plânı tanzîm edelim. Ve müte'âkıben işe başlayalım. Bugünkü ahvâl ve vaz'iyet-i umûmîye i'tibâriyle bundan daha doğru bir hatt-ı hareket olamaz. Sana dört gözle Almanya'da muntazır olan bu kardeşine daha ziyâde intizâr azâbı çektirme ve emîn ol ki, eğer Buhara'da kalmakta ısrâr edecek olursan, bütün bir buçuk senelik mesâîmizin semeratı kâmilen mahvolacaktır. Bu son teşebbüsümüzü de böylece kendi elimizle mahv ü harâb edersek artık bizim için hayâta elveda demekten başka çâre kalmaz.
>
> Almanya'ya gelirken Hacı Sâmi ve Halil Paşa ile Küçük Tal'at'ı da beraber getirmek ve Moskova'da yalnız Dr. Nâzım'ı bırakmak münâsib olur. Bedri ve Nâzım Beyler daha çok tafsilat vereceklerinden ben fazla birşey yazmayacağım. Almanya'da her dakîka senin gelmekte olduğuna dâ'ir Rus Sefâretinden habere intizâr edeceğim.
>
> Kemâl-i hasret ve iştiyâkım ile gözlerini öperim kardeşim Enverciğim[1505]

16 Kasım 1921. *Cemal Paşa, Moskova'dan Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta, 10 Temmuz tarihli mektubundan ötürü teşekkür etti. Afgan Emiri'ne yazdığı ve bir suretini de bu mektuba eklediği uzun mektupta; çalışmalarını genişçe açıkladığını, Enver Paşa'yı Buhara'dan çekip çıkarmaya çalışuğını, Halil, Küçük Talat gibi "Enver teşebbüsatının erkânını" Kafkasya'dan uzaklaşurmak üzere olduğunu anlattı ve Afganistan için istediği uzman ve subayların verilmesini rica etti*.[1506]

1502 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 144.
1503 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 146.
1504 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 71-72.
1505 Masayuki Yamauchi, Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa, 1995, s. 257. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
1506 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 147.

17 Kasım 1921. *Trabzon'da 13. Tümen Kumandanı Sami Sabit Bey, Doğu Cephesi Kumandanlığı'na hitaben kaleme aldığı (yarın göndereceği) raporda, Ardahan Mebusu Hilmi Bey'in Enver Paşa ile görüşmek üzere Mustafa Kemal tarafından gönderildiğini ve Trabzon'a geldiğini, Mustafa Kemal'in Enver Paşa'ya şu üç şartı ileri sürdüğünü yazdı: Savaş devam ettiği sürece Arıadolu'ya geçmemek, Türkiye İngiltere ile barış yaptığı takdirde, İslam dünyasında İngiltere aleyhinde girişimde bulunmamak, barıştan sonra da bir süre Türkiye'yi rahat bırakması... Rapora göre Hilmi Bey, Meclis'te 40 İttihatçı bulunduğunu, Mustafa Kemal'i devirmenin mümkün, ancak durumun elverişli olmadığını söylüyor ve Enver Paşa'nın Arıadolu'ya gelip başa geçmesini istiyor. Karabekir, yarın bu bilgileri Genelkurmay'a aktararak kendisinin bu işten haberdar edilmeyişinden sitem edecek, Fevzi Paşa da "Haberim yok" cevabını verecektir. Mustafa Kemal, 21'de Hilmi Bey'in görevine son verecektir*.[1507]

Enver'i getirmek amacıyla Trabzon'a gitmiş olan Ardahan Mebusu Hilmi Bey "...biz Büyük Millet Meclisi'nde birleşmiş ve anlaşmış kırk İttihatçıyız, istediğimiz anda, Mustafa Kemal'i alaşağı eder, Enver'i onun yerine geçirebiliriz" diyebilmişti.[1508]

20 Kasım 1921. Sabık resmî Türkiye Komünist Fırkası Kâtib-i Umumîsi Çerkes Hakkı Behiç (Bayiç), TBMM Hükümeti Nafia Vekili Çerkes Hüseyin Rauf'a (Orbay) mektub gönderdi:

İki gözüm kahraman kardeşim,

Aziz Beyin naklettiği teveccüh ve muhabbetlerine, sevgili mektubunun ifade ettiği hâr samimiyete mukabele için bir seneden beri ilk defa olarak ciddi bir zemin üzerinde imâle-i kaleme niyet ediyorum. İnebolu'dan hareketini, Ankara'ya muvasalatını işitmemiş değilim; rehgüzar-ı istikbaline koşmağı vazife bilen bütün arkadaşların gibi ve belki bunların hepsinden fazla bir iştiyak ve tahassürle bir an evvel muhterem ellerini öpmek için şitap etmeli idim. Fakat bir seneden beri çok alıştığım ve çok sevdiğim uzlet ve infirad hayatı içinde biraz da vazifeyi ihmal edebilmek kabahatına oldukça itiyad ettim. Hususiyle siyasî işlerin ve muhitlerin, siyasî nümayişlerin ve merasimin Ankara'da heryerden daha fazla bir galeyan ile taşırdığı riya ve menfaat cereyanlarından o kadar iğrenmiş bir haldeydim ki, içinde bulunduğum miskin hayatın sükûn ve saffetini şehrin dağdağasına daima tercih ederek hiç bir vesile ile ondan ayrılmamak istiyorum. Biliyorum, bu bir miskinliktir. Fakat belki benim ruhumun muhtaç olduğu bir meskenet olacak ki, bir türlü terk edemiyorum. Bu hastalığı şüphesiz mazur görürsün; hastalık değil de alelâde bir ruh hali ise, senin mert ve kahraman kalbine, nihayetsiz ulüvv-ü cenabına nazaran hiç de affedilmeyecek kadar büyük bir husus değildir. Her türlü zahirî ve nümayişperestâne hissiyattan tamamiyle ârî olduğunu zannettiğim kalbimin ne kadar sıkı bir rabıta ile ve ne kadar derinden sana merbut olduğunu bilirsin. Bu kadar ciddi rabıtalar zaman, mesafe, merasim ve teşrifat gibi mevzuat ve mevhumatın çok fevkindedirler. Binaenaleyh itizar için daha fazla uğraşmayacağım.

Nâfia vekaletinden dolayı tebrik lâzım mıdır? Lâzımsa kimi tebrik edeyim, meclisi mi, nâfiayı mı, bu zavallı milleti mi? Mustafa Kemal Paşa'nın kudret ve meziyet-i şahsiyesinden başka Anadolu hayatı inkılâbında hiçbir âmil-i müessir bulunmadığını isbat içinmiş gibi bir türlü âlil mevcudiyetinden kurtulamayan vekiller heyetine dahil olmak senin için ancak bir ulüvv-ü cenap eseridir. Fakr-ü manevîmiz bakımından tetkike fırsat vermek itibariyle bu heyet-i malûmede bulunmak belki mucib-i faidedir, fakat meclisin daima ve her şahıs için meşkuk ve müstereddit olan itimadı ile bilmem bu ağır fedakarlığı yapacak mısın?

Fevzi Paşa'nın kabinesi... O Fevzi Paşa ki Sivas'ta bizi ıslah için dönüp dolaşmış ve gitmişti. Saffet ve hulûs-u kalbinin fazilet-i ahlâkîyesinin meftunu olduğum bu zat o kadar mahdut ve muhafazakâr, o kadar dar ve basit bir siyaset adamıdır ki, daima Mustafa Kemal'in kendisini ikmâl etmesine muhtaçtır. Zannederim bu ihtiyaçtır ki, İsmet Paşa'nın bile sarsıldığı ahval içinde mevkiini muhafazaya sebeb oluyor.

Vekâlet meselesi hakkında da bu kadarcık mütalâamı mazur görmeni istirham ederek gaybubetin zamanına ait vaziyetimizi hülâsaya çalışayım:

[1507] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 149.
[1508] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 38.

İstanbul'un işgali ile heyet-i temsiliyenin faaliyete intikali lâzım gelmişti. Derhal bir Millet Meclisi cem' ederek Anadolu'da bir hükûmet ve idare kabiliyeti göstermek milletin mevcudiyetini, hiçbir nevi vesayete muhtaç olmadığını ve Sivas Kongresi esaslarının bütün milletçe kabul edildiğini ispat etmek icap ediyordu. İstanbul Meclisi tatil kararında Anadolu'dan, orada içtimâdan bahsetmemişti. Fakat hepimiz meclisi teşkil eden âzânın Ankara'ya iltihak edeceğinden emin idik. Bu emniyete binaendir ki ben Meclis-i Meb'usanın Ankara'da (bittabî iltihak edebilen âzâsiyle) içtimâmdan sonra onun kararı ile bir müessesan meclisi teşkilini iltizam ediyorum. Mustafa Kemal Paşa nasıl olursa olsun büyük bir meclis teşkili ile milletin bizzat mukadderatına vaziyet etmesini ve Meclis-i Meb'usanın ne kararına ne âzâsının iltihakına intizar ile vakit geçirilmemesini iltizam etti. Bu fikirde, kendisini reis intihap etmemiş olan bir meclisi hükümden iskat ederek daha büyük bir selâhiyetle gelecek yeni bir meclise reis olmak hissi var mı idi, bilmem? Böyle bir his var ise bile ben mazur ve makbul görürüm, çünkü inkılâp harekâtına reis olarak tanıdığımız bir zatı milletçe de reis intihabı inkılâbın menfaatine idi. Bahusus İstanbul siyasetçilerini buradan biz hepimiz hiç de hoş görmüyorduk. Binaenaleyh Paşa'nın bu arzusunu milletle beraber yürümek ve daima onun inzimam-ı reyi ile hareket etmek hususundaki kararımıza muvafık bulduk. Ve meb'usanın da iltihakı temin edilmek şartı ile bugünkü BMM'ni alelacele toplandık. Anadolu'daki hükûmetin reisi yoktu ve olamazdı, çünkü bir reis-i hükûmet sözü halkın pek mütevehhiş olduğu cumhuriyet usulünü ihsas edecekti. Padişahın hukuk-u saltanatını fiilen tanıyamazdık, zira inkılâp esasına muhalifti. Reis-i hükümetsiz bir meclis ve bir hükûmet teşkili hukuk-u esasiye itibarıyla sakat olacağı gibi, ya meclisin veya ona mütehakkim bir kuvvetin istibdadı ile neticelenebilir idi. Çünki bunların fevkinde kuvvet yoktu ve aralarında tesis-i muvazenete imkân mutasavver değildi. Bu müşkülât karşısında uzun uzun düşündük. Ne Fransız inkılâbındaki Konvansiyon gibi herhangi bir zümre-i kalileye esir olarak hareket edecek bir istibdat meclisi, ne de alelâde meşrutiyet idaresinde ancak bir hükümdarın yahut o makamda tutulacak gayr-ı mesul ve mukaddes bir şahsiyetin hukuk-u hâkimiyeti ile muvazenette bulunacak bir kabine ve meb'usan meclisi yapmıyarak, yeni, basit ve makul bir şekil bulmaya çalıştık, bu şekli de şöyle bulduk:

Vasî selâhiyetle, teşri ve icra kuvvetlerinin ikisine de şâmil bir hâkimiyet ile fiilen idare-yi umur edecek ve Kanun-u Esasinin padişah namına izafe ettiği hukuk-u saltanatı nefsinde temerküz ettirecek Büyük bir Millet Meclisi... Sonra icra selâhiyetini devredeceği kendi arasından intihab edeceği âzâdan mürekkep bir vekiller heyeti... Bu vekiller heyetini teşkil edecek zevat Rusya inkılâbının komiserleri gibi meclisin münferiden intihap edeceği zevat olacaktı ve bunlar meclise niyabeten ifa-yı vazife edecekler, meclisin her şube-i idare için müntehap ve mütehassis zevattan mürekkep encümenleri ile daima irtibat ve münasebette bulunarak vazifelerinin istikametini her zaman milletin arzusuna uyduracaklar ve böylece vekiller heyeti ile meclis arasında meşrutiyet idarelerinde olmayan bir samimiyet teessüs edecek, bir taraftan meclis milletin hakiki ihtiyacatını yakından tetkike fırsat bulacak, bir taraftan vekiller şahsî ve münferit mesuliyetler altında şahsî ve münferid gayeler takip etmekten kurtularak memleket işlerinde samimi bir âhenk ve vahdet hasıl olacaktı.

Bu projenin tatbikine başladık, bazı Amerikan gazetelerinin M.K.Paşa'yı bu projeden dolayı Washington derecesine yükselttiklerini gören köhne hukuk-u esasiye nazariyecileri ne derlerse desinler, bu sistemin bir halk sistemi olmaktan başka pek çok faydaları da olacaktı ve bence en mühim faidesi, nezaret ve vekâlet makamları için ya şahsî menfaat endişesine ya fırkacılık ihtirasatıyla meclislerde açılan mücadelâta nihayet vermesi idi. Çünki hiç bir vekil veya nâzırın teşebbüs-ü şahsîsine müsait değildi; yalnızca projenin tatbikinden istifade hasıl olması için meclisin onu anlaması, kendi teşkilâtını ona uydurması lâzımdı. BMM bunu yapmadı. İstanbul'dan gelen meb'us arkadaşlarımızın propagandası ile birdenbire Meclis-i Meb'usan nizamname-i dahilîsini kabul ederek teşkilât-ı dahiliyesi ve vazife ve selâhiyeti itibariyle alelâde meşrutiyet meclislerin mevkiine indi ve içtihad ettiği vekiller heyetini de meşrutiyet hükûmetlerinin mevkiine çıkardı. Dahiliye vekâletinden istifa ettiğim zaman meclise, teşkilâtındaki bu noksanı hatırlattım, kimse dinlemedi. İşte şimdiki şekil budur. Meclis hukuk-u padişahînin vârisidir, fakat alelâde bir Meclis-i Meb'usandır. Yalnız gayrımesul vekillerden mürekkep olduğu için, herzaman istediği kararı, hatta bünyesine, teşkilâtına, mevki-i hukukî ve içtimâîsine muhalif de olsa bilâtereddüt verir, verebilir ve vermektedir; çünki temyizi, tetkiki, tasdiki, âyânı, hükümdârı yoktur. Heyet- i Vekile ise meclise istediği şeyleri, istediği şekilde arz ederek bunun haricinde istediği gibi hareket eden vekillerden mürekkep bir heyettir ki, M.K. Paşa'nın rey ve müdahalesi olmasa kendiliğinden hiç bir müsib tedbir ittihazına kabiliyetli değildir. Bereket versin ki böyledir, çünki memlekette daha çok büyük mezalimin cereyanını intaç edebilirdi.

Bu proje mucibince BMM reisi, meclisin teşri ve icra kuvvetlerini cem' etmiş olmasına nazaran vekiller heyetinin de reisi olmak sureti ile bir nev-i "hakem" mevkiinde bulunacaktır. Bir müddet böyle gitti, bilahere yine hep hukuk-u siyasiye nazariyatının galatatıyla meşbu bir çok fikirlere kurban olarak vekiller heyeti riyaseti ayrıldı, bu tefrik vekiller heyetini ve binnetice meclisin icra kudretini meclisin heyeti umumiyesine yani meclisin teşri kudretine muhasır bir vaziyete getirdi, çünki meşrutiyet idarelerinde kabinelerle meclis arasında ihtilâfiyatta hükümdarın her iki tarafa da şâmil selâhiyet-i hakemiyesi vardı. Bizim eski proje de meclis reisinin icra riyasetini de uhdesinde bulundurmak suretiyle heyet-i vekilenin meclisle rabıtasını takviye ediyor ve müşterek mesuliyet sebebi ile ihtilafât-ı şedidede mâni oluyordu. Bugünkü şekilde ise kabinenin istinad edebileceği hiç bir kuvveti yoktur, mecliste tebaruz edecek bir adem-i hoşnudî meclis reisinin de bitaraf kalacağı bir ihtilâf derhal vekâletleri ve vekilleri tarümar edebilir ve vekiller mütemadiyen tebeddül ederek vekâletler hergün başka başka iğbicaclara duçar olmak bahtsızlığından kurtulamaz, işte bu gün bu muvazenesiz kuvvetlerle idare-i umur ediliyor.

Meclise verilen, âzâya tevzi edilen yeni bir kanun lâyıhası gördüm. Burada kabine reislerinin meclisten intihabı ile âzânın meşrutiyet idarelerinde olduğu gibi bir reis tarafından liste tertibi ve itimat talebi şeklinde tayini tervic edilmiş ve meclis reisinin icra vekileri heyeti üzerinde meclisin heyet-i umumiyesine niyabeten bir murakabe selâhiyeti verilmiş... Napolyon'un birinci konsüllüğünü andıran baş kumandanlık selâhiyetinden sonra, bu murakabe selâhiyeti ve kabinenin bu şekli yavaş yavaş meclisteki hakk-ı murakabeyi riyasette toplamak ve vekiller heyetini eski vükelâ heyetine kalb eylemek gerek meclisin gerek kabinenin mihver-i harekâtına meclisin gayrimesul ekseriyetine müstenit binanaleyh gayri mesnet bir yed-i hâkimiyete tevdi etmek mânâsını taammüm ediyordu; bilmem müzakere edildi mi ve bilmem kabul edilecek mi?

Ankara hükümetinin mekanizması hakkında pek esaslı noktalara dair olan bu izahat ile iktifa ederek, az çok alâkadar olduğum işlere nakl-i kelâm edeyim.

Heyet-i Vekile'nin ilk teşekkülünde herkese vekâletler tevzi edilirken, bana da maarifi ayırdılar, M.K.Paşa'nın heyet-i vekilede benim arkadaşlığıma bilhassa ihtiyaç göstermesi beni kabulde mustar bıraktı. Fakat nedense galiba o sırada Adnan, Câmi ve Celâlettin Arif Beyler'den ayırmak istemedikleri Hamdullah Suphi Bey'e yer açmak arzusu ile maarifi bana bıraktırdılar. Hamdullah Suphi Bey hakkında M.K.Paşa'nın müsait bulunmaması üzerine, bu postu Rıza Nur'a verdiler, maliyeyi bana teklif ettiler. Kabul etmedim, nihayet şarta taliken İstanbul'dan Ferit veya Muvaffak Bey'lerin muvassalatına kadar kaydıyla deruhte ettim. Derhal Ferit Bey'e yazıldı ve hareket etti. Maliye vekâletine, bir kurşun kaleminden başka sermayesi olmayan bir maliye vekilinin yapabileceği kadar hizmet ettim zannediyorum. Ferit Bey gelir gelmez hemen meclise takdim ettiği bütçesinin esasat-ı hesabiyesini ve teşkiline başlanan muntazam ordu için biriktirdiğim birkaç yüzbin lirayı kendisine devrederek çekildim. M.K.Paşa maliyeyi bana bıraktırmamak taraftarı idi, fakat bermucib-i şart çabuk boşaltmak talebi ile isticâl edenler olduğu gibi her ihtimale karşı mecliste bütçesiz sarfiyat olduğundan bahisle kaynaşmaya başlayan garip propagandalar da vardı. Zaten yorgun ve hasta vücudum, zaten nümayişten, dağdağadan müteneffir ruhiyetime çok ağır gördüğüm vekâlet mevkilerini bırakmak için fırsat bekliyordum. Fakat Ferit dahiliyeyi kabul etmezsem, maliyeyi almıyacağını söyledi. M.K.Paşa halk teşkilâtının tatbiki için bir müddetçik kaydıyla olsun dahiliyeye geçmemi istedi.

Dahiliye'ye geçtim fakat ne oldu bilmiyorum. Onbeş günlük vekâletim zarfında onbeş istizah takriri verildi, Meclis-i Mebusan nizamname-i dahilîsinde bile bir istizah kapanmadan diğeri yapılamazken, M.K.Paşa'nın gaybubeti, hukuk-u siyasiye muallim-i şehiri Celâlettin Arif Bey'in nasılsa mevki-i riyasetteki meşguliyetleri sırasında bu yolsuzluğa mâni olamayışı beni müşkil mevkie getirdi ve müebbeden hayat-ı siyasiyeye karışmamak azm-i kat'isi ile tekrar istifa ve meclisin iğbirarına rağmen istifamda ısrar ettim.

Siyaset-i hariciye itibariyle Şarka ve Rus inkılâbına takarrüpte memleket için büyük ümid-i necat gördüğüm ve şahsî kanaatlarım itibariyle de Müslüman âleminde Rus inkılâbını tâdilen vücuda gelecek bir sosyalist ittihadına merbud bulunduğum için, bu mesleğimde tamamıyla bana taraftar görünen M.K.Paşa ile bolşevizme doğru bir cereyan tevlid ediyorduk. Bunun iptidalarını Sivas hayatından beri pek iyi bilirsin. Hükûmet işleri ile alâkadar olduğum zaman bu mesleğimi tervice çalıştığım gibi, haricen de efkârı hazırlamak üzere gizli bir teşkilât vücuda getirdik. Bu teşkilatın ismi Yeşil Ordu idi. Aynı zamanda Türkistan'da, İran'da, Azerbaycan'da bu isimde teşekküller haber alıyorduk. Orada çalışan arkadaşlarımızla muhabere ederek onların mesâisinden istifade etmek, hududumuz haricindeki teşkilâtı buraya rapt eylemek, bir taraftan onları

Rus istilâ-i siyasîsinden kurtarıp mutedil bir sisteme irca edeceği için onlar hesabına çok menfaatlı, bir taraftan bizi bütün bu İslâm kitleleri ile müttehiden hareket eder göstermek sureti ile kuvvetli bulunduracağı için bizim hesabımıza çok istifadeli, bir taraftan da Rusları ayrı ayrı Müslüman memleketlerle siyaset yapmaktan kurtarıp bizi tutmakla bütün âlem-i İslâmı tutmuş olacaklarına emniyet vereceği için Ruslar hesabına da oldukça kârlı bir iş idi. Diğer mühim bir nokta-i nazara göre de bu teşkilâtın faydası olacaktı. Hariçte çalışan arkadaşlarımız bu memleketin bu kadar hak sahibi evlâdı idi. Düşmanlarımızın takibat ve tazyikatından firara mecbur olarak memleketlerine avdet edemedikleri bir zamanda kendilerine az çok muavenet imkânını bahsedecek ve onları daha büyük bir gayretle bulundukları muhitlerde çalıştıracaktı. Reşid'in, Ethem'in Fuat Paşa'nın dahil bulunduğu bu teşkilât bir müddet sonra M.K.Paşa'nın husumetini celbetti, dağıtmaya mecbur olduk. Bizi dinlemeyip faaliyete devam ve sebat edenler de bir vesile ile mahkûm edildi. Bir müddet sonra Mustafa Kemal Paşa (Komünist) namı ile ve tamamen Rus İnkılâbının aynını istihdaf etmek şartı ile bir fırka teşkilini teklif etti. Rusya'dan gelen bir tehlikenin ilhab ettiği bir fikr-i mahsus ve zaruret-i siyasiye şeklinde bana adeta cebren kabul ettirilen bu işi bir fedakârlık addettim. Çünkü Komünist Fırkası namına ortaya çıkmakla bir kere bittabi çok kuvvetli husumetler celb edecektim. Saniyen bu fırkanın bizim memlekette gayesine göre bir şekl-i idare vücuda getirmesi adeta muhal iken ben muhali temenni eder bir adam vaziyetinde kalacak idim. Salisen komünizm haricinde hiçbir fırka namına bir daha hayat-ı siyasiyeye çıkamamak iztırarına düşecektim. Bunları hep düşündüm. Hatta Maliye Vekili Ferit Bey de ihtar etti. Fakat reddedersem istikbalde tekrar bir mevki-i iktidar tasavvur ettiğime zâhip olacaklar korkusu ile kabulü muvafık buldum, teşkilâta başladık. Rus sefaretinin el altından idare ettiği zümreler vardı. Eskiden İstanbul'a merbuten teşekkül etmiş sosyalist gruplar vardı. Yeşil Ordu'nun tatil-i faaliyet kararını kabul etmeyen âzâsı vardı. Ethem'in millî kuvvetleri etrafında dönen bilir bilmez bolşevik cereyanlar vardı. Bunları hep toplamak, makûl ve sâlim mecralara sokmak, memlekette Rus bolşevizmi ile Müslüman sosyalizmini tefrik etmek mühim bir işti. Benimle çalışan arkadaşlarım arasında çok miskin ve hasis hislerle faaliyetimizi tehir edenler bulunmasına ve bunların az çok Mustafa Kemal Paşa tarafından teşvik ve müzaheret de görmesine rağmen, bu meselede sonuna kadar sebat etmeyi bir namus borcu addettim ve mecbur olduğum bir muhaberede Mustafa Kemal Paşaya da böylece yazdım. Bu sırada idi ki, birdenbire Fuat Paşa'nın, Reşit ve Ethem'in, benim Rusya'ya iz'amım tasavvur edildi. Ethem hasta imiş gitmedi. Reşit gitmek istiyordu. Ben müteredditim. Meb'us olduktan sonra beni İstanbul'a göndermeyen, ailemi görmek için Eskişehir'e kadar bile gitmeme müsaade etmeyen Mustafa Kemal Paşa'nın Fuat Paşa'ya müşavir olarak beni Rusya'ya göndermesi biraz garip geldi. Burada işe giriştiğimiz arkadaşlara da verilmiş sözüm vardı, muvafakat etmedim. Bunun arkasından Ethem'in biraderi Tevfik'in kendisine orduca muavenet edilmediğine dair şikâyetleri başladı. Ethem meselesinin başlangıcı bu idi.

Yozgat isyanını bastırdıkları sırada kuva-yı milliyenin muavenetine şitap etmeyi ve Ethem Bey'in mukarreratını kabul etmeyi kumandanlık sıfatını ağır görmüş olan Refet Bey sonradan anlaşıldığına göre, gizli bir adavet ve bir intikam hissine esir olmaktan men'-i nefis edememiş. Yine bu isyanın bastırıldığı hengâmda Ankara'da valilik eden ve Mustafa Kemal Paşa'yı hafiyelikteki kudret-i fevkalâdesi ile teshir eyleyen Yahya Galip Efendi'yi isyanın müsebbib-i manevîsi addederek Yozgat'ta muhakeme etmek üzere talep etmek gibi hafiflik göstermiş olan Ethem Mustafa Kemal Paşanın da husumetini tahrik etmiş oldu. Bu hissiyatın şekl-i resmîsi ise muntazam ordu teşkilâtı idi. Filhakika millî kuvvetlerin yine burada ve bizden aldıkları vasî salâhiyetlerden istifade ederek yahut bilerek imâz-ı ayn etmemizden cür'et alarak yapmadıkları mezalim kalmıyordu. Binaenaleyh bunları muntazam bir ordunun zabtü raptına ithal etmek milletin selâmeti namına elzem idi. Bundan dolayı muntazam ordu teşkilâtı herkes tarafından kabul ve teşvik edildi. Yalnız ben millî kuvvetlerin millî şekillerinin muhafazasına ve ileride bütün ordunun millîleştirilmesine taraftar idim. Çünkü muntazam orduların da kuva-yı milliyeden çok ziyade tahribat ve suistimalâtı vakî olmuyor değildi. Muntazam ordu yapıldı. Bu meyanda Ethem Bey kuvvetleri de Birinci Kuvve-i seyyare namı ile müstakil bir fırkaya münkalip oldu. Uşak cephesindeki muharebat başladı. Ethem kuvvetleri müstakil süvari fırkası olduğu için düşman içinde süratle ilerlemeye mecbur oluyor, sıkışınca geriden kuva-yı imdadiye yetişemiyor, sinirleniyordu. Ethem'le Reşit böyle bir manevra ile kendi kuvvetlerinin yavaş yavaş eritilmek istendiğini iddia ettiler. Vâkıa böyle bir maksattan şüphe dahi edilebilirdi. Ethem hasta olduğu için kuvvetlerinin başında Tevfik vardı. Bu çocuk çok sinirli bir adam[dı] İsmet Paşa'nın kısa, kat'i, esbab-ı mucibesiz emirleri karşısında asabileşti. Bir taraftan da Konya İsyanının teskinine azimet eden kuva-yı tedibiye kumandanı ve dahiliye vekili (bu ikisinin nasıl imtizaç edebildiğine hâlâ hayret ederim!) Refet Paşa (o zaman bey) ilkbahar taarruzuna hazırlık namı altında 3, 4 bin kişilik bir süvari kuvveti cem' ediyordu. Diğer bir taraftan da Ethem kuvvetlerini teşkil eden bazı müfrezelere Ethem'den

ayrılmaları için propaganda yapılıyor, küçük bir hadise iki tarafın da zahiren gösterdiği samimiyet altında çok hainâne istihzarat ile büyük bir tehlikeye münkalip olmak istidadını hasıl ediyordu. Reşit, benim de dahil olduğum bir müzakerede M. Kemal ve İsmet Paşalara Refet'in harekâtından şüphe ettiklerini söyledi ve açıkça itimatsızlıklarını sebebini anlattı. Suret-i zâhirede anlaşıldı, görüşüldü, barışıldı. İsmet Paşa kendisine ait işlerde büyük bir hulûs-u niyet gösterdi. Fakat nedense Refet Paşa kuvvetleri Ethem'in gerisinden çekilecekken çekilmedi, derece derece Ethem'i ihata eder bir vaziyet aldı. İşin vehametinden çırpındığım bir sırada Ethem'in pederini Eyüp Sabri Bey ile beraber gönderip baba itaatinden bilistifade Ethem'i itidale davet eylemeyi muvafık bulduk. Bir gece M. Kemal Paşa'ya haber gönderdik, muvafakat etti. Fakat garip bir eser-i talih, ne ertesi günü ne daha ertesi günü ne de üç gün sonra tren bulunamadı. Vükelâ efendileri Eskişehir'e tenezzüh için mahsus trenle vagonlar tertip edilirken bu mühim meselenin halli için mutad hareket programında bile eksiklik zuhur etti. Ethem'in Yunan ordusuna ilticası haberi, sanki buna intizar ediliyormuş gibi, faaliyeti tezyit etti. Ethem taraftarları toplandı. Komünist Fırkası namına ihtilâl yapıldığına, Ethem'in ve kuvvetlerinin bizim sevk ve tahrikimizle isyan ettiklerine, hatta benim de şahsen bu meselede alâkadar bulunduğuma dair rivayetler, dedikodular hep levs-i hasetten, levs-i menfaatten doğan birçok iğrenç cereyanlar memleketi istilâ etti. Eskişehir'de gayr-i münasip neşriyatından dolayı hükümetçe tatil edilecekken kurtarıp buraya celp ve başmuharrirliğini bizzat deruhte ettiğim Yeni Dünya gazetesi bir eşkiya yatağı gibi basıldı. Muharrirleri hapis edildi, sermuharriri ben olduğum gazetenin başında müdir-i mes'ul namına da benim ismim bulunduğu halde, en küçük bir arkadaşlık hissi ile haberdar bile edilmedim. Gazetede Ethem'in gönderdiği bir beyanname tab' olunmuş. Bu beyannamenin Kütahya'dan geleceğini bile haber alıp bazı meb'uslara söyleyenler, bunun tab' edilmemesi için bana bir tezkerecik bile yazmadılar. Beyanname tab' edildi ve cürm-ü meşhut halinde matbaa basılarak yakalandı. Gazete tatil olundu. Beyannameyi tervicen yazıldığı rivayet edilen başmakaleden dolayı (henüz intişar etmemiş ve dünyanın hiçbir tarafında cürüm teşkil etmesine imkân görülememiş [meyecek] bir makaleden dolayı) matbaa ve gazete müstahdemleri aylarca hapsolundu. Bu gazetenin müdür-i mes'ulü ben idim ve hiçbir şeyden haberdar olmayarak yatıyorum.

İşte Ethem meselesi... Kanaatim itibariyle bu meselenin hâliki Ethem'in kahramanca hareketlerine karşı orduda uyanan hiss-i rekabet, Ethem kuvvetlerinin zulmü yüzünden halk arasında hasıl olan nefret ve husumettir. Birincisi Ethem'i düşman karşısında yalnız ve imdatsız kalmaya, yavaş yavaş erimekten şüphe ederek aleyhinde bir suikast mevcut olduğunu zannetmeye ve nihayet kuvvet elinde iken isyan etmeye mecbur eylemiştir. İkincisi de Ethem kuvvetleri aleyhindeki harekât ve rivâyatın milletçe derhal kabul ve tervicine sebep olmuştur. Her iki âmil-i müessirin de müsebbibi Ankara'dır. Haset ve rekabet oradan başlamıştır. Ethem kuvvetlerinin Bolu, Düzce, Adapazarı ve Yozgat'daki mezalimi de buradan müsamaha görmüştür. Ethem isyan bastırmaya gittiği zaman kimse kendisine talimat vermemiş, kimse mertçe karşı karşıya görüşmemiştir. Ethem binlerce adam öldürdüğü, binlerce hayvanatı sürüp götürdüğü zaman Ankara'da itibar ve ihtiram görmüş, sonra kuvvetlerini ordu kadrosuna geçirip Ankara'ya hasta geldiği zaman Taşhan'da Hacı Şükrü'nün ihzar ettiği bir odada tedavi edilmiştir. Ethem hiyanet etti ise belki mazurdur, fakat onu bu harekete sevk edenleri Cenab-ı Hak affetmeyecektir.

Ethem gitti, Komünist Fırkası bittabi gitti. Belki çok iyi oldu. Çünkü Demirci'den ileri geçemeyen muzafferiyetlerle yakından, İnönü'nden, Eskişehir'den, Beylikköprü'den, Tanin'den daz-ı afak oldu. Ethem'i severdim, Rauf Bey, fakat M. Kemal'i Ethem'den de çok ziyade severdim, çünkü gayemi temsil ediyordu. Fakat Ethem hakkında yapılan işlerin muhakemesi, M. Kemal'e bittabi namusumla verilmiş sözümün icap ettirdiği alâka ve merbutiyet bâki kalmak şartı ile siyaset hayatından beni iğrendirdi, korkuttu, müteesir ve mütevehhim etti. O günden beri Meclisten ve bütün siyasî işlerden uzak yaşıyorum ve müsterihim.

Ankara'dan hükümetin ve meclisin nakli tasavvur olunduğu esnada, verdiğim sözde durmakta olduğum, Ankara'da sırf kendisine sözvermiş olduğum için oturduğumu söyleyerek, benim hakkımda ne emir vereceğini M.Kemal'den sordum. Bir zaman otursun demiş, bir müddet sonra, bilmiyorum ne şekilde konuşulmuş, çocuklarımın nezdine gitsin rahat etsin demiş.

Şimdiki halet-i ruhiyemi açıkça yazayım. Siyasetin dedikodularından, leh ve aleyh cereyanlardan namusa, izzet-i nefse, haysiyet ve hiss-i merdangîye uymayan entrikalardan müterehhişim. Bunlardan muzdarip oluyorum. Hiç âdetim olmadığı halde vehim ve tereddüt içindeyim. Yaptığım işlerin selâmet ve adem-i selâmetinden bâis olacağı telâkkilerden, temasta bulunduğum insanların daima bir maksad-ı mahsusları

olması ihtimalinden şüphe ediyor, muzdarip oluyorum. Esasen ta heyet-i temsiliyedeyken söylemiştim, belki hatırlarsın, ben meb'us olamam, yaptığım iyilikleri meclis kürsüsünden tâdat ederek alkış toplamak, yaptığım fenalıkları süsleyerek, örterek yağlandırıp ballandırarak bir sadakat itimadı ile muhafaza-i mevkiye çalışmak, müdafaa ettiğim bir fikrimi cahil, fakat o esnadaki hiss-i müşterekler gibi teheyyüce müsait bir hücum ile istihfaf edildiğimi görüp tahammül etmek icabında hakareti hazma alışmak benim müsteid olduğum şeyler değil, belki biz müstenip ve muhteririz? Binanaleyh ne şekilde olursa olsun, siyaset adamı olamayacağıma kaviyen iman etmişim. Bu vaziyetim ve bu halet-i ruhiyem ile ilim gibi edebiyat gibi yahut bunlar bizim memlekette on para etmez metalar olduğu için, ziraat ve çiftçilik gibi âsude ve sâkin mütevekkil ve mütevazi mesleklerde yaşayabileceğimi zan ediyorum. Dağdağa ne şekilde olursa olsun tüylerimi ürpertiyor, beni müteessir ediyor.

İtikadım, imanım değişmemiştir. Bence Türkiye davası muvakkattir. Benim İslâm gayem âleminde bir inkılâp davasıdır. Bu davayı yürütemedim, çünki kimseye anlatamadım. Çünki siyasî menfaatler, siyasî nokta-i nazarlarla muhakeme edilen gayeler arasında benim gayem en müsait, en mütevazi, en ihtirazsız, en hayalî bir gayedir. Fakat ben ergeç bunun tahakkukunu şüphesiz görüyorum. Ergeç bir Sosyalist İslâm Cumhuriyeti tezahür edecek ve eşya vahdetine âmil olacaktır. Bu gayeme kitap yazarak hatta roman yazarak bile çalışabilirim. Memlekete gelince ona borcumu veremedimse, artık helâl etsin çünki kudretim bu kadar.

Hiç kimsenin çalışmadığı zamanlarda bir mülâzım tevazuu ile çalıştığımı gördünüz, bununla müftehirim, çünki herşeyden evvel senin büyük kalbini bana tanıttırmış oldu. Fakat bu gün İstanbul'dan fevç fevç gelmiş, her biri bir şube-i ihtisasta muvaffakıyetler göstermiş, davay-ı millîyi bizim kadar değil, bizim anlayamayacağımız kadar derinden anlamış, hatta bizi davay-ı milliye selâmeti namına mazur görmeye başlamış zevat-ı muhtereme var ki, muzır, müfrit, tufeyli bir vaziyette ortada "ben de varım, benim de hissem var" gibi dolaşmak bana ağır gelecek. Senin gibi olsa idim belki senin kadar yüksek ulüvv-ü cenabı taklit etmek ister, hissiyatımı öldürür, sebat ederdim. Çünki davanın bir mümessili de sensin, fakat ben öyle değilim.

Aziz beye söylediğim gibi senin yanında ve senin hizmetinde can vermek benim için mucib-i iftihardır. En tehlikeli işler için beni en fedakâr arkadaşlarının en başına yaz, fakat mecliste, hükümet işlerinde fiilî bir mevkiiden bana hizmet teklif etme. Mecliste irtibatımın devamı başka geçinecek bir şeye malik olmadığım içindir ki, altı aylık mezuniyetimin hitamında bir tüccar kâtipliği, bir çiftlik kâhyalığı falan bulursam, derhal istifa ederek bir rey mevkiini beyhude âtıl bırakmak cürmümden de istifa edeceğim. Tahassürle ellerinden, gözlerinden öperim, muazzez ve kahraman kardeşim.

Hakkı Behiç

(Mustafa Kemal Paşa'ya ve lüzum göreceğin alâkadarâna sence bir mahzur yoksa okuyabilirsin. Tekrar gözlerinden öperim.) H.B.[1509]

22 Kasım 1921. *Trabzon Valisi Ebubekir Hazım Bey, Trabzon kayıkçılarının taşıyacağı yük ve insan için alacakları ücreti bir tarifeyle tespit etti. Trabzon İskelesi'ne Enver Paşa'nın adamlarından Kayıkçılar Kâhyası Yahya hakim bulunuyor ve bu zamana kadar istediği ücreti, aynca Müdafaa-i Milliye vergisi adı alunda bir vergi alıyordu. Bu tarife ile Kemalist Hükümet, İttihatçıların elinde bulunan "İskele Hükümeti"nin egemenliğine son vermek istiyor*.[1510]

25 Kasım 1921. *Mustafa Kemal, Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'ya çektiği telgrafta, şimdiye kadar gösterdiği dürüst harekete devam ederse Cemal Paşa'yı takviye edeceklerini, her halde Enver Paşa ile ilişkisini kesmesi gerektiğini bildirdi*.[1511]

[1509] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 60-66.
[1510] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 157.
[1511] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 164.

28 Kasım 1921. *Trabzon'da 13. Tümen Komutanlığı'ndan Doğu Cephesi Kumandanlığı'na (Oradan 30'da Ankara'ya): Hilmi Bey, Enver Paşa'nın Anadolu kumandanlığı iki saatlik iş diyor. Yahya'yı kurtarmağa çalışıyor. Bunu esasından sarsmak, Kâhya'yı Müdafaa-i Hukuk'tan çıkarmak lazım*.[1512]

30 Kasım 1921. Ahmed Cemal, Mustafa Kemal'e mektub gönderdi. Enver'in Türkistan'daki faaliyetini *delice bir hareket* nitelendiriyor ve kınıyor. *Enver ve çevresiyle bağını kesin olarak kestiğini* bildiriyor.[1513]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *30 Teşrinisâni 337 (921) Çarşamba: Baha Sait Beyden şu malumat alındı. Arif Paşa zâde Sedat Bey namında birisi bu gün Harington'dan aldığı talimat ve tahrirati Enver Paşaya götürmek üzere Batum'a giden vapura bindiği ve İngilizlerin Mustafa Kemal Paşayı ekarte ederek, nüfuzu altına alması için kendisine muavenet ve talimat verdiği ve burada da kabinenin değişip Ali Rıza Paşanın Kabineyi kurmaya memur edileceğini bildirdi. İlk kısmı Anadolu'ya bildirildi*.[1514]

1 Aralık 1921. Buhara'daki Enver, karısına mektub gönderdi: *Göktaş'ta sabah namazından sonra, senin ve yavrularımın fotoğraflarınızı yakarak ağladım. Bura halkı çok bağnaz. Aleyhime boyuna propaganda yapılıyor. Bağnazlığa dokunan herşeyi ortadan kaldırmak için yanımda bulunan yapıtları da yaktım. Sizin resimleriniz de böylece yandı. Bana asıl işin şu olduğunu söylüyorlar: -Ben yalnız Ruslarla değil, asıl cedid'lerle savaşmak zorundaymışım... Doğrusu, eğer imanlı olmasam, işin sonundan ürküp pişman olurdum. İnşallah iyi olur...*[1515]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *Enver Paşa ve avenesinin Kafkasya'dan uzaklaştıklarını Ankara bildirdi*.[1516]

2 Aralık 1921. *Hükümet, Yahya Kâhya ve adamlarının askeri mahkeme yerine sivil mahkemede yargılanmalarına karar verdi. Yahya'nın 9 adamı Sarıkamış'ta tutuklu bulunuyor. Bu kararın alınmasına Trabzon İttihatçılarının Hükümet üzerindeki baskısı neden oldu*.[1517]

5 Aralık 1921. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı İttihadçı Barutçuzade Faik Ahmet: *Anadolu'yu kuvvetli gördükten sonra gelip büyük mevkilere geçen, kumandanlıklar hazırlayan adamlar yanlış propaganda yapıyorlar*.[1518]

Vakit gazetesi: *Dün şehrimizde yayılan bir habere göre, Batum'u merkez seçen Enver ve arkadaşları, idareyi ele almak istemiş, Kazım Karabekir bunu önlemiştir*.[1519]

7 Aralık 1921. *İkdam* gazetesi: *Batum'da Enver taraftarları birer birer tutuklanıyorlar*.[1520]

Karabekir'in 7 Aralık 1921'de Atatürk'e gönderdiği bir raporda, Tiflis'teki İttihatçıların düşünceleri şöyle açıklanmaktadır: "Mustafa Kemal Paşa Hükümeti, Anadolu'ya siyasal bağımsızlık getirecek bir barış yapıncaya kadar iktidarda kalabilir. Fakat Anadolu, barış imzalandıktan sonra toplumsal ve temelden bir devrim geçirmedikçe, gerçek bir kurtuluşa kavuşamaz. İşte biz Anadolu'da böyle düşünsel ve

---

1512 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 167.

1513 Tanin, 4 Şubat 1945; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 126. "Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın fikri uyarınca Enver Paşa'yı *mecnun* olarak adlandırmıştır." Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 72.

1514 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 283. Malumatın mahiyeti, malumatın butlanına delalet ediyor zira İngiliz, Enver'i değil "ılımlı" telakki etdiği Mustafa Kemal'i tutuyor.

1515 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 93.

1516 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 284.

1517 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 172.

1518 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 175.

1519 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 177.

1520 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 180.

toplumsal bir devrimin meydana gelmesi için her yoldan çalışacak ve hatta bomba da kullanacağız. Ve Anadolu'nun halkı ezen şimdiki idari ve politik kurumlarını herhalde yıkacağız".[1521]

13 Aralık 1921. Fransa'nın İstanbul Fevkalade Komiseri General Pelle, Fransa Hariciye Nezaretine telgraf keşide eyledi. *Enver'in "Bir sürtüşme olasılığını ortadan kaldırmak amacıyla" Batum'dan sürüldüğünü açıkça ifade etmiştir*.[1522]

15 Aralık 1921. Sabataycı Hacı Adil (Arda), Sabataycı Cavid'e mektub gönderdi. *Kara Kemal'in Enver'cilerin Ankara'ya müdahale etmemelerini temin için faaliyette olduğunu yazmaktadır*:

> Kemal'den mektup aldım.... Yazdığına göre, gerek Berlin'dekilerin ve gerek hariçte bulunanların Anadolu ile iştigal etmemeleri ve Anadolu'da bulunan teşkilat ile alakalarını katetmeleri (Hüseyin Cahit Yalçın'ın notu: Bu teşkilat Enver Paşa'ya ait mektuplarda bahsi geçen gizli fırkadır. Ankara hükümeti değildir) ve İttihat ve Terakki namına hiçbir sebep ve suretle hareket eylememeleri ve şimdiye kadar aksi surette hareket edenlerin harekatından sarfı nazar eylemelerinin kendilerine tefhimi [anlatma] ve bunu kabulden imtina edenler [kaçınanlar] olursa onların yalnız başına bırakılarak efal [fiiller] ve harekatlarının mugayiri menafii vatan [vatanın çıkarlarına aykırı] olduğunun ilanı gibi bazı mukarrerat [kararlar] ittihaz ve kabul ettirmiş. Anadolu'yu da tatmin ve hariçte bulunanlardan bir zarar gelmeyeceğini temin için çarelere tevessül etmiş. Allah muvaffak etsin, herhalde pek kıymetli bir saiydir [iştir].[1523]

18 Aralık 1921. Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Ardahan Mebusu Hilmi Bey'in Trabzon'a gelerek hezeyanları: Mustafa Kemal Paşa'yı indirecekler, beni de Erzurumlular istemezmiş, Enver'i getireceklermiş. Enver hikayesi içli dışlı bu senenin hayli işi oldu*.[1524]

1927 senesi yıllık raporunda Türkiye'deki İngiliz Büyükelçi George Clerk, İttihadçılara karşı Kâzım Karabekir'in rolüne ilişkin şu notu derc etmiştir: *Enver Paşa'nın Anadolu'ya girme tehlikesine karşı doğu illerindeki faaliyetleri konusunda tam yetki aldı*.[1525]

19 Aralık 1921. Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a rapor gönderdi. *Enver Paşa'nın Anadolu'dan gelen uyarılara hiç aldırmadığına, Sovyetler tarafından cesaretlendirilip Ankara Hükümeti'ni tehdit eder hale geldiğine ve bu noktada tehlike arzetmeye başladığına dikkat çekmekte ve şu görüşlere yer vermekte*dir:

> Moskovalılar tarafından cesaretlendirilen Enver Paşa, kendini panislamcı fikirlere ve Sovyet doktrinin propagandasına bıraktı. Bu eylem maskesinde Kemal Hükümeti'ne karşı gizli ancak azgın bir kampanya takip etti, onun yerine geçmek için bu can sıkıcı rakibini ortadan kaldırmayı istedi. Anadolu'nun doğu sınırlarında Enver'in devam ettirdiği entrikalar öylesine kaygı verici bir durum aldı ki, Ankara yöneticileri Osmanlı ordularının eski başkomutanının tutumunu Moskova'da söz konusu yaptı. Sovyetler Anadolu'dan gelen uyarılara hiç aldırmadı.[1526]

1521 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa*, s. 275; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 483, dipnot *.

1522 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 70, sonnot 40.

1523 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 179-180.

1524 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 764.

1525 Ufuk Erdem. (2014). İngiliz Elçisi George Clerk'in 1927 Türkiye Raporu (1927 Yılı Türkiye Fişlemeleri). *Atatürk Dergisi*, 3(2), s. 55-56.

1526 DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a (Brüksel), Legation de Belgique No 1455/489, İstanbul 20 Aralık 1921; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 247.

20 Aralık 1921. Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a rapor gönderdi: *TBMM tarafından komünist ve sosyalist faaliyetler sıkı bir takibe uğramakta, buna karşın Ruslar ise Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Enver Paşa'yı desteklemekte*dir.[1527]

25 Aralık 1921. Başkumandan ve TBMM Reisi Mustafa Kemal, Sovyet Rusya mümessili General Mihail Frunze ve Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Abilov'la mülakat etmiştir. Mezkûr mülakat tutanağının muhtemelen Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği tarafından kaleme alınmış olan Sovyet arşivindeki nüshasında fevkalâde ifadeler yer alıyor. Sovyet Rusya, Enver'i bir vakitler desteklemiştir fakat Mustafa Kemal aleyhine vaziyet aldığı vechile artık desteğini çekmiştir. Mustafa Kemal, Enver'in "hakimiyet düşkünü", "maceraperest" ve "aldatıcı" tavsif etmiştir. Mustafa Kemal, Çerkes Edhem bahanesiyle Anadolu'daki Komintern hücrelerini ezmiştir:

İ.ABİLOV VE M. FRUNZE YOLDAŞLARIN MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE GÖRÜŞMESİ

25 Aralık 1921

Frunze Yoldaş, Türkiye'nin dış ve iç siyaseti ve Türkiye ile Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki karşılıklı ilişkiler üzerine bazı temel sorular yöneltti. Bunlara Mustafa Kemal Paşa ayrıntılı cevaplar verdi.

Frunze Yoldaş Tarafından Ortaya Konulan Meseleler

1. Fransa ve Türkiye arasında imzalanan anlaşma dolayısıyla Moskova'da ve Sovyet çevrelerinde Türkiye'nin Sovyet Cumhuriyetlerine karşı tavrının samimiyeti konusunda ortaya çıkan şüpheler ve önceki samimi dostluk ilişkilerinin kurulması için bu kuşkuların ortadan kaldırılması yolları üzerine,

2. Askerî teçhizatın yanı sıra, teknik ve ekonomik alanlarda da RSFSC'nin Türkiye'ye gerçek yardım imkânları üzerine,

3. Komünistlerin "Doğu Meselesi"ne bakışı üzerine,

4. Enver üzerine,

5. Molokanlar meselesi ve

6. RSFSC ile Türkiye arasında doğrudan temas kurmak için, Türkiye'ye "Uedsson" telgraf makinelerinin tesisi üzerine.

Birinci mesele üzerine; Frunze Yoldaş, Fransa-Türkiye anlaşmasında Sovyet Cumhuriyetleri'nin çıkarlarına zarar verebilecek sözüm ona bazı gizli maddelerin olduğu hakkında, gerek Batı Avrupa ve gerekse mahalli (Ankara) kaynaklı yanlış bilgiler yayılması nedeniyle, Moskova ve Kafkasya'daki yoldaşlarda, Türkiye'nin bize [Sovyet Rusya'ya] karşı tavrının samimiyeti ve dostluğu konusunda, bazı şüphe ve güvensizliklerin ortaya çıktığını belirtti.

Son zamanlarda bu şüpheler kendiliğinden ortadan kalkmaya başlasa da, ben buraya geldikten sonra, ilişkilerimizin gerginleşmesine neden olan bu haberlerin yanlış olduğuna kesin olarak kanaat getirdim ve onların tekzibi ve ortaya çıkan istenmeyen havanın giderilmesi yönünde tedbirler aldım. Bu amaçla Lenin, Troçki ve Çiçerin yoldaşlara telgraf çektim. Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Üyesi olarak herkesten daha çok bana kesinlikle inansalar da, bu yanlış anlamaları tamamen ortadan kaldırmak için bu yönde ortak davranmamız gerektiği kanaatindeyim. Sizin de samimi ve açık davranışlarınızla bizi desteklemeniz şarttır. Gerek ben ve gerekse Abilov Yoldaş ve RSFSC'nin tam yetkili temsilcisi, bu yönde elimizden gelen tedbirleri alacağız. Sanıyorum, bu yönde şu tedbirlerin alınması zorunludur: 1) Sizin, cephe ve ordunun durumu hakkında bana açık ve ayrıntılı bilgi vermiş olmanıza ve cepheyi dolaşmamıza gerek olmamasına rağmen, bir taraftan sizin bize güveninizin tam olduğunu Sovyet çevrelerine kanıtlamak için ve diğer taraftan ortak düşmanlarımız olan Batı emperyalistlerine karşı dostluğumuzu ve Türkiye'nin mücadelesinde yalnız

[1527] DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a (Brüksel), Legation De Belgique No 1455/489, İstanbul 20 Aralık 1921; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 302.

olmadığını göstermek için, cepheyi dolaşmanın beni hiç rahatsız etmeyeceğini düşünüyorum. 2) Yakın dostluğumuzu göstermek için resmî ziyafet vermek ve bu türlü başka etkinlikler düzenlemek. 3) Benim bir an önce Moskova'ya gitmem için müzakereleri hızlandırmak. Çünkü Natsarenus Yoldaş artık yola çıkmıştır ve onun sizin faaliyetleriniz hakkında kesin bilgilere sahip olmaması, karşılıklı ilişkilerimizin yeniden gerginleşmesine sebep olabilir. 4) Yerli komünistlere karşı hoşgörülü davranılması ve tutuklulara af çıkarılması. Bütün bunlar beni memnun eder ve dostluğumuzu güçlendirir.

Burada Frunze Yoldaş, kendisinin Moskova'dan ayrılmadan önce Türkiye'ye askerî teçhizat gönderilmesindeki engellerin hâlâ ortadan kaldırılmakta olduğunu ve kendisinin bütün yol boyunca bu malzemelerin taşınmasını hızlandırmak için emir vermekle görevlendirilmiş olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı tarafımdan gereken bütün tedbirler alınmıştır ve sizin kısa bir zamanda bu malzemeleri alacağınızı ummaktayım.

İkinci mesele üzerine Frunze Yoldaş, politik ve ekonomik ilişkileri pekiştirmek ve ekonominizin yeniden inşasına yardım etmek için imkânlarımız ölçüsünde her türlü teknik ve ekonomik yardımlarda bulunmaya hazır olduklarını ifade etmiştir. Ancak siz kaynaklarımızı ve ekonomik durumumuzu, tabii ki, biliyorsunuz. Bu nedenle taleplerinizde, bunlara göre hareket etmelisiniz. Sizin, bütün komiserleri, kendilerine bağlı kuruluşların ihtiyaçlarını belirlemeleri için görevlendirmeniz arzu edilmektedir. Ben de Moskova'ya döndüğümde, bu ihtiyaçların karşılanması için gereken bütün tedbirleri alacağıma söz veriyorum.

Üçüncü mesele üzerine Frunze Yoldaş şunları belirtti:

Siz, bizim Doğu'ya yönelik taktiğimizden haberdarsınız ve onu biliyorsunuz. Sizin de fark ettiğiniz gibi, son zamanlarda devrimci taktiklerden, bazı evrimci taktiklere geçtik. Bunun nedeni, kapitalistlerin içine düştükleri krizi yenememelerine rağmen, işçilerin kendi mücadelelerinde başarı kazanamamaları yüzünden, bizim Batı'da hızlı devrimci değişiklikler konusundaki umutlarımızın gerçekleşmemesidir. Şimdi Komintern'in taktiği, gelecek mücadeleler için güç biriktirmek yönündedir. Bu mücadele sürekli bir karakter almaktadır. Ancak biz, Batı kapitalizmini yıkma amacına ulaşacağımıza eminiz.

Doğu'ya gelince; Rusya komünistlerinin ve Komintern'in bu yöndeki tavrı tam olarak açık ve nettir. Ekonomik ve kültürel geri kalmışlıktan dolayı, komünist devrimin sözünün bile edilemeyeceğini düşünüyoruz. Doğu'da devrimci mücadele yalnızca millî kurtuluş ve demokratik mahiyettedir. Biz bütün gücümüzle bu hareketleri destekliyoruz ve desteklemeye devam edeceğiz. Çünkü Doğu'nun emperyalizmden kurtuluşu, Batı'daki komünist ihtilali hızlandıracaktır. Siz bana şunu sorabilirsiniz: "Siz, şimdilik Doğu'da komünist devrimi gerçekleştirmeye çalışmıyorsunuz. Ancak Batı'da komünizmin zaferinden sonra bizim durumumuz ne olacak? Burada da mı komünist ihtilal olacak?" Bu soruya ben ancak, "komünist ihtilal" ne olursa olsun kaçınılmazdır, cevabını verebilirim. Şimdiki durumda, Doğu'daki millî kurtuluş-demokratik hareketi, ekonomik politikası açısından devlet sosyalizmi yönünde yürüyecektir. Burada hareket aşağıdan yukarı doğru değil de, tersine yukarıdan aşağı doğru olacaktır. Size (Türkiye'ye) ve iktidarda bulunan şahsiyetlere bakarak, bu kişilerin hemen hemen hepsinin yoksullar sınıfından çıktığı kanaatine varıyorum. Hâkimiyetten söz ederken, sizi -Paşa'yı- göz önüne alıyorum ve sizin hiçbir mal ve mülkünüzün olmadığını ve kendi hizmetiniz ve emeğinizle geçindiğinizi biliyorum. Buradan, komünist ihtilal olsa bile sizin hiçbir şey kaybetmeyeceğiniz sonucu çıkmaktadır. Eğer siz kendi politikanızı tam demokratikleşme ve devlet sosyalizmi istikametinde yönlendirirseniz, Batı'da komünist devrimden sonra hiçbir zorluk çekmeden ve kan dökmeden komünist ihtilale dahil olabilirsiniz.

Dördüncü mesele olan Enver hakkında

Frunze Yoldaş: Bizim Enver'le dostça ilişkilerimiz olduğu doğrudur ve 3. Komünist Enternasyonal, ona, kesinlikle Türkiye'de çalışması için değil, başka Doğu Müslüman ülkelerinde faaliyet göstermesi için maddi yardımlarda bulunmuştur. Siz, onun resmî olarak RSFSC'de bulunduğunu ve ona yardımın Komintern tarafından değil, Rusya tarafından yapıldığını söyleyebilirsiniz. Biz onu daima uyardık ve onun yeni Türkiye'nin içişlerine karışmasına izin vermedik. Ancak, Enver'in Türkiye'ye karşı tavrını öğrendikten sonra, Moskova'ya döndüğümde, onun bütün haklarının kesin olarak tasfiye edilmesine ve ona gösterilen her türlü desteğin durdurulmasına çalışacağıma sizi temin ediyor ve söz veriyorum.

Beşinci mesele olan Molokanlar üzerine

Frunze Yoldaş: Bu mesele aslında çok önemli değildir. Ancak son zamanlarda bu konu üzerine bazı yanlış anlamalar ortaya çıkması sebebiyle, konuyu tam olarak açıklığa kavuşturmak ve çözmek gerekmektedir. Sizin de bildiğiniz gibi, Molokanlar dinî inançlarından dolayı hiçbir zaman askerlikle yükümlü olmamışlar ve bu yüzden daima Çar hükümetinin baskılarına maruz kalmışlardır. Onların bir kısmı Kanada'ya, bir kısmı ise Kafkaslar'a göç etmiştir. Kafkasya'ya göç edenler, burada da takip edilmişlerdir. Kars vilayetinin Türkiye'ye verilmesinden sonra, RSFSC'ye göç etmek istemişlerdir. Kars Anlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye hükümeti anlaşmada gösterilen sürenin dolmasından dolayı, onları askerî yükümlü kabul ederek, orduya çağırmaya başlamıştır. Belki bu Ankara hükümetinin günahı değil, Karabekir'in marifetidir. Bizim, açlıktan ve açlık çekenlerin bir bölgeden başka bir bölgeye nakledilmesinden kaynaklanan ağır iç durumumuz nedeniyle, anlaşmada gösterilen kısa süre içerisinde Molokanların RSFSC'ye nakledilmesine teknik açıdan imkân bulunamamıştır. Bu pek önemsiz konunun aramızda yanlış anlamaya neden olmayacağını zannediyoruz ve onlara, hasadı kaldırmalarına kadar, geçici olarak oturdukları yerlerde kalmalarına izin vereceğinizi umuyorum. Bundan sonra onlar RSFSC'ye temsilcilerini göndererek, yerleşecekleri yerleri seçecek ve nihaî olarak, seçtikleri yerlere göçeceklerdir.

Frunze Yoldaş: Sonuncu konu çok önemsiz bir sorundur. Ancak, görüşmelerin niye bu mesele etrafında döndüğünü anlamıyorum. Hatta bu konu üzerine sizinle konuşmaktan utanç duyuyorum. Mesele şu ki, aramızda düzenli ve sıkı bağların olmaması, hızlı ve sürekli haberleşmeyi engellemektedir. Bu da iki taraf için istenmeyen bir hava yaratmaktadır. Bundan dolayı, Ukrayna Ordusu Kumandanı olarak, bana, Moskova'dan, Ankara, Trabzon ve Erzurum şehirlerinde kurmak için birkaç tane "Uedsson" telgraf makinesi bulmam görevi verildi. Görevimi yaptım. Ben yola çıktıktan sonra, Yusuf Kemal'in buna izin vermediğini öğrendim. Zannediyorum ki, bu makinelerin en yeni makine türü olmaları ve Türk telgrafçılarının bunları yeterince tanımamasından dolayı, bu makinelerde geçici olarak Rus telgrafçılarını çalıştırmak gerekmektedir. Bu olayı muhtemelen Yusuf Kemal sizin içişlerinize karışmak olarak algılamıştır. Ama eğer aramızda samimi dostluk ilişkileri mevcut ise, Yusuf Kemal'in bu şekilde yorumlamasına yer olmadığını düşünüyorum. Bunun dışında bizim telgrafçılar burada geçici bir süre için çalışacaklar, işi sizinkilere öğrettikten sonra geri döneceklerdir.

Sonuç olarak Frunze Yoldaş şunları söyledi: "Sizinle tamamen samimi ve kalpten konuşuyorum; bir diplomat olarak değil, samimi bir dost gibi... Ve bu yüzden sizin de bana karşı açık ve samimi tavırda bulunmanızı temenni ediyorum. Çünkü bu bizim samimi dostluk ilişkilerimizin teminatıdır."

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

Mustafa Kemal Paşa konuşmasına, Komünist Partisi'nin Doğu meselesine bakışından başladı. Dedi ki: Komünizm bilimsel bir doktrindir ve bu doktrinin takipçileri için düşünce din olarak görünür. Ve bundan onlar kaçınamazlar ve kaçınmamalıdırlar. Ben çok iyi anlıyorum ki, insanlık, önünde sonunda birleşmeli ve birlikte kardeşçe yaşamalıdır. Bunun için birleşmeli ve bütün anormalliklere, karşılıklı düşmanlıklara son vermeli ve hepsinden önce bu anormalliklerin sebebi olan insanın insan tarafından sömürülmesi sistemi ortadan kaldırılmalıdır. Ben devrimci faaliyetlere başladığımda, yani Anadolu hareketinin başına geçtiğimde, karşımızda belirgin iki düşman durmaktaydı. Sultanın müstebit İstanbul iktidarına ve millî bağımsızlığımızı ortadan kaldırmaya heveslenen dış emperyalist güçlere karşı mücadele. Ben tabii ki, o zamanlar Bolşevik hareketini tam anlayarak, geniş halk kitlelerini açıkça bu gibi hareketlere çağıramazdım. Çünkü birincisi; sizin de bildiğiniz gibi, bizim halk gerek ekonomik gerek kültürel alanda geri kalmıştır. İkincisi; altı yüzyıl boyunca istibdat ile yönetilen halk, bu yönetim şekline alışmış ve bu, onda, sultan hâkimiyetine ve hilafete dair belli bir fanatik dünya görüşü oluşturmuştur. Eğer biz o zamanlar Bolşevik harekâtından yana ajitasyon yapmış olsaydık, dış ve iç düşmanlarımız, ajanları aracılığıyla -ki, aramızda hiç de az değillerdir- aleyhimizde karşı ajitasyona başlarlardı ve bu suretle verdiğimiz mücadeleyi zayıflatırlardı. Bundan dolayı, bu konuda açık fikir söylemeksizin, iktidarı demokratik ve saf halkçılık ilkeleri esasına göre bu yolda teşkilatlayarak kendi yönetim şeklimizi adım adım Sovyet sistemine yaklaştırdık. Şimdiki yönetim şeklimiz, diğer devletlerde mevcut olan yönetim şekillerinden hiçbirine benzememektedir. Eğer herhangi bir benzerlik söz konusu ise, sadece sizin Sovyetler'e benzerlik olabilir. Ben büyük bir memnuniyetle söyleyebilirim ki, iki yıllık mücadelemiz sonucunda, sultanın ve eski yönetim şeklinin etkisi kesin olarak yok olmuştur. Bir örnek vereyim: Bu günlerde, veliaht tarafından yazılarak Meclis Başkanlığı'na gönderilen bir mektup aldık. Bu mektupta şahsıma yönelik komplimanlar vardı. Ben mebusların eğilimlerini öğrenmek için mektubu Meclis'te okutma kararı verdim.

Hiçbir yorum yapılmaksızın bu mektup dün Meclis'in gizli oturumunda okundu. Bir anlık duraksamadan sonra, mebuslar oybirliği ile nefretle bu mektubu reddettiler. Onlar, sultan hükümeti ile aramızda herhangi bir ilişki olmasının imkânsız olduğunu ve bundan dolayı bu mektuba asla cevap verilmemesi gerektiğini beyan ettiler. Bu, önceki hükümetin yıkıcı etkisini gösterdiği kadar, halk egemenliği prensiplerinin de ne kadar kök saldığını açık olarak ispat etmektedir. Benim, her türden prensibin uygulanması için ortam hazırlanması ve uygun bir zaman seçilmesi gerektiğine büyük inancım vardır. Zamanından önce yapılan hareketler başarılı olamaz, gericiliği ve karşı hareketi doğurur. Bu nedenle biz politikamızı tutarlı bir biçimde, safha safha bu yönde sürdürüyoruz. Çok doğru olarak belirttiğiniz gibi, iki-üç kişi dışında, iktidarımızın başında bulunan kişilerin hemen hepsi emekçiler arasından çıkmıştır. Ve herhangi bir servete sahip değillerdir. Bundan dolayı, elbette bizim korkmamıza ve komünist harekete karşı düşmanca tavır almamıza gerek yoktur. Bizim yerli komünistler, komünist oldukları için değil, sizin de bildiğiniz gibi, Ethem hareketinin ihaneti ile ilgili oldukları için tutuklanmış ve sürülmüşlerdir. Natsarenus Yoldaş, komünizm adına sürgünün durdurulması ve affedilmeleri için bana başvurduğunda ona, biz onları komünizm adına serbest bırakabiliriz, ancak onlar komünist değiller ve öyle de görünmüyorlar, cevabını verdim.

Fransa-Türkiye anlaşması ve bu konuya ilişkin ortaya çıkan yanlış anlamalara ve şüphelere gelince; sizi bir kez daha ve kati surette temin ederim ki, bu anlaşmada bizim dostluk ve kardeşlik ilişkilerimize karşı olan hiçbir madde yoktur ve olması da mümkün değildir. Bu anlaşma ile biz iki amaç güttük: Çok önemli vilayetlerimizden birisini düşman kuvvetlerinden kurtarmak ve bize düşman olan koalisyonun içine ikilik sokmak. Bu sınırlı ve geçici sözleşmelerin bizim genel hareketlerimize zarar verdiğinin bilincindeyiz. Örneğin, Fransızların nüfuz sahasında bulunan Suriye'de, Fransızlara karşı mücadele eden teşkilat vardır. Bu teşkilata ilham vermekte ve manen desteklemekteyiz. Bu vilayeti ele geçirmeye çalışan Fransızların isteklerine rağmen, ileride, Fransız aleyhtarı bu teşkilatı geliştirmek ve güçlendirmek için yardım etmemiz gerekmektedir. Fransızlarla imzaladığımız anlaşma, bu teşkilatın faaliyetlerini zayıflatıcı ve ezici bir etki yapmıştır. Bizim kendi çıkarlarımıza zarar vermesine rağmen, Fransa ile anlaşma imzalamak mecburiyetindeydik. Sonuç olarak, bu anlaşma Fransızlarla aramızda barış değil, yalnızca geçici ve mahalli bir ateşkestir. Çünkü barış antlaşması imzalandığında, Fransızlar ve İtalyanlar, hiç şüphesiz İngiltere ile birlikte hareket edeceklerdir. Sovyet Cumhuriyetleri'nin bize karşı olan şüphelerinin ve yanlış anlamalarının giderilmesine gelince; ben bu doğrultuda her şeyi yaptım. Elimdeki veriler ve rakamlarla, bütün konuşlanmasıyla, size askerî durumumuzu çizdim. Dikkatinizi çekerim: Ben bu bilgileri yalnızca size verdim ve bir asker olarak anlarsınız ki, bu bilgiler askerî sırrımızdır ve onları güvenerek bir başkasına vermek imkânsızdır. Ben bu bilgileri Meclis'e ve hatta hükümetin birçok üyesine dahi vermiş değilim. Çünkü onlar bunu sindiremezler. Bu, size olan tam güvenimi ve Sovyet Cumhuriyetleri'ne samimi ve dostça tavrımızı ispat etmektedir. Bu yöndeki diğer tedbirlere, yani başka şüphelerin giderilmesine gelince; sizi tatmin edecek her şeyi yapmaya hazırım. Eğer bu bilgiler sizin için yeterli gözükmez ve siz yine de cepheyi gezmek isteğinde bulunursanız, buna yönelik hiçbir engelle karşılaşmayacaksınız. Ancak dikkate aldığım husus şudur ki, ulaşım aksaklıkları nedeniyle cepheye gidiş, büyük zorluklar ortaya çıkarmaktadır.

Frunze Yoldaş, bu bilgilerin kendileri için yeterli olduğu cevabını verdi. Bize güvendiğinizden dolayı teşekkür ediyorum. Ancak cepheye gitmek bizim dostluk ve kardeşlik ilişkilerimizi sergilemek ve vurgulamak açısından çok gerekli görülmektedir. Bunun için, bütün cepheyi gezmemize ihtiyaç yoktur; karargâha kadar gidip gelmemiz yeterlidir. Paşa, bunu kabul ederek cepheye gidişi hızlı bir şekilde gerçekleştireceğini söyledi. Ziyafet vb. konulara gelince, o da bunu gerekli bulduğunu belirtti.

Molokanlar Meselesi Üzerine

[Mustafa Kemal] Paşa bu meseleyle ilgili şunları söyledi: Bu mesele hakkında çok az şey biliyorum ve gerçekten de çok önemsiz bir konudur. Rusya'nın durumunu anlayışla karşılıyorum. Bundan dolayı bu meseleyi sizin istekleriniz doğrultusunda hallederiz.

Haberleşme Meselesi

[Mustafa Kemal] Paşa: Bu mesele de çok önemsiz bir konudur. Bu mesele üzerine de çok az bilgim var. Ancak anlaşılan odur ki, Yusuf Kemal'in böyle davranmasının sebebi, sizin de bildiğiniz gibi, halkımızı çok korkutmuş olan kapitülasyon boyunduruğu altında uzun süre yaşamış olmamızdır. Telgraf makinelerinin kurulması ve

sizin memurların çalışmaları, görünüşte bizim içişlerimize müdahale etkisi bırakabilir. Eğer sizin telgrafçılar bu makineleri kurup, bizim telgrafçılara bu makineleri çalıştırmayı öğrettikten sonra geri dönerlerse, kanaatime göre, bu durumda ortaya hiçbir engel çıkmaz.

Enver'e gelince; bu adam hâkimiyet düşkünü, maceraperest biridir. O, bizim gibi sizi de aldatmaktadır.

Görüşme, tarafların, her iki halkın gelecekte de sarsılmayacak dostluk ve kardeşlik duygularının samimiyetini karşılıklı olarak vurgulamaları ile sona erdi.

Aslına uygundur: (İmza)

Ankara[1528]

29 Aralık 1921. *Mustafa Kemal, Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'dan, Cemal Paşa'nın Türkiye adına hareket etmekten alıkonulmasını istedi: "Cemal Paşa'nın Frunze ile gönderdiği mektubu aldık. Hâlâ eski zihniyetine uygun tavsiyeler yapıyor. Hükümeti, keyif ve arzuya göre yönetilebilir sanıyor. Ben milleti, İttihat ve Terakki bayrağı aluna davet edemem. Düşüncelerinden vazgeçinceye kadar, kendisi ile ilişkimin devamında mazurum".*[1529]

1920 ve 1921 yılları boyunca Mustafa Kemal, Enverci tehlikeye karşı savaşmakla uğraştı. Bu, hepsinden daha tehlikeliydi, çünkü Enver Anadolu'daki sol kanat muhalefetle ittifak kurmuştu ve kendini Mustafa Kemal'e karşı bir sol alternatif olarak sunmaya çalışıyordu. Bu da hem Anadolu hareketinin iç istikrarını, hem de Sovyet hükümetiyle ilişkilerini tehdit etmekteydi.[1530]

1922

Lenin: "Enver'in canı cehenneme."[1531]

1 Ocak 1922. *Mustafa Kemal, Cemal Paşa'yı İttihatçılardan koparmaya çalışıyor. Ona biri özel diğeri resmi iki mektup yazdı. Özel mektupta, Enver Paşa ile ilişiği keser ve Ankara'nın talimatlarına göre hareket ederse, kendisine yardıma devam edeceklerini, ilerde Turkiye'de resmi görev alabileceğini, değilse adını anmaya bile kimsenin cesaret edemeyeceğini anlatu. Mustafa Kemal, bir suredir Afganistan'ın işleri için Avrupa'da bulunan Cemal Paşa'ya resmi mektubunda ise Afganistan'da yapuğı hizmetlerin Turk milleti ve yurdu için faydalı olduğunu, dürüst hareketiyle Turkiye'nin Ruslarla olan dostluğunun samimiyetini de ararabileceğini belirterek "Hareket ve işlerinizde birtakım serserilere kapılmayacağınızı doğrulayan bilgileri memnunlukla aldık" dedi. Cemal Paşa Mustafa Kemal'e 16 Kasım'da Moskova'dan, 30 Kasım'da da Berlin'den mektup yazarak Afganistan için çalışmalarını anlatmış ve Enver Paşa'nın aleyhinde bulunmuştu*.[1532]

1528 *Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi*, f.28, 1. 1, d. 68, y. 10-16; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 311-320. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1529 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 209.

1530 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihadçılık*, 1987, s. 219.

1531 *RGASPİ*, f. 2, 1. 2, d. 386, y. 1, Lenin'nin Çiçerin'e yazılı emri; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 146.

1532 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 213. Mustafa Kemal'in Cemal'i tedib etmesindeki esas meselenin ne olabileceğine ilişkin olarak Dahiliye Vekili Fethi Bey'in *Morning Post* muhabirine beyanatı fikir verebilir. Fethi Bey, Ankara ile Cemal'in ve Kâbil'in irtibatta olmadığını; Ankara'nın Afganistan'da İngiltere aleyine propaganda yürütmediğini beyan etmiştir: Tevhîd-i Efkâr, 23 Şubat 1922, Numero 3283-255, *Dâhiliye Vekili Fethi Beğin Mühim Beyânâtı*, s. 1; Vakit, 23 Şubat 1922, Numero 1510, Dâhiliye Vekîli Fethi Beğin Beyânâtı, s. 1; İkdam, 23 Şubat 1922, Numero 8958, Fethi Beğin Beyânâtı, s. 1.

4 Ocak 1922. TBMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal ile Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti Başmurahhası General Frunze mülakat ediyor. Enver takımının tasfiyesi mukarrerdir. 25 Aralık ve bugünkü mülakatların umumî mahiyeti şudur:

> Mustafa Kemal ile yapılan mezkûr görüşmeler, esasen üç konu üzerinde şekillendi. Birinci konu Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması'nın Türk-Sovyet dostluğunu zedeleyecek bir mahiyeti haiz olup olmadığı üzerineydi. Ancak Mustafa Kemal, bu antlaşmanın iki taraf arasındaki ittifakı bozacak bir husus içermediğini ve işbirliğinin aynı boyutta devam ettiğini beyan etmişti. İkinci tartışma konusu ise Enver Paşa'nın Sovyet Rusya tarafından Ankara hükümetine karşı kullanılması üzerineydi. Görüşmede söz alan Ukrayna Heyeti Başkanı Frunze, Enver Paşa ve Sovyet yönetimi arasındaki münasebetlerin yeniden düzenleneceğinin garantisini şu sözleriyle verdi: *Biz onu daima uyardık ve onun yeni Türkiye'nin işlerine müdahale etmesine izin vermedik. Enver'in Türkiye'ye karşı tavrını öğrendikten sonra, Moskova'ya döndüğümde onun bütün haklarının kesin olarak tasfiye edilmesine ve ona gösterilen her türlü desteğin durdurulmasına çalışacağıma sizi temin ediyor ve size söz veriyorum.*
>
> Frunze-Mustafa Kemal görüşmesinin üçüncü önemli konusu, Molokanların (Malakanlar) Rusya'ya göçüyle ilgiliydi. Bilindiği üzere Kars civarında meskûn olan Molokanlar, Bolşevizme eğilim gösterdikleri gerekçesiyle Türk yönetiminin baskısına maruz kalmışlardı. Daha sonra imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmaları gereğince Rus esiri statüsünde Rusya'ya göç ettirilmelerine karar verildi. Ancak Türk yönetimi bu şartı yerine getirmeyince ve bir de Molokanları Türk vatandaşları gibi askerî yükümlü sayarak orduya çağırınca ilişkiler gerildi. Bu suretle ilişkilerin yara almasını engelleyen Mustafa Kemal, Molokanlar meselesinin Sovyet heyetinin talepleri doğrultusunda halledileceğini temin etmişti.[1533]

Mezkûr mülakat hakkında Abilov'un Bakü'ye gönderdiği muhtırada belirtildiğine göre Mustafa Kemal şahıs diktatörlüğü kurmuş durumdadır. Sovyetler, Mustafa Kemal'i desteklemeli, etkisi altına almalı ve şahıs diktatörlüğünden parti diktatörlüğüne geçiş yaptırılmalıdır. Artık Enver'le işbirliğinden sarf-ı nazar edilmelidir. TBMM'de üç büyük siyasî grub bulunuyor: 1) Hilafet-saltanat taraftarları, 2) Avrupaîler, 3) Hilafet-saltanat aleyhtarı Halkçılar (Sovyet Rusyacılar). Mustafa Kemal, halkçılar grubunun en kuvvetli grub olduğunu ve riyasetinde de kendisinin bulunduğunu belirtiyor. Mustafa Kemal, Cemal'in Enver aleyhine döndüğünü belirttikten sonra, Enver'i "akılsız", "önemsiz", "rezil" nitelendiriyor:

> FRUNZE VE ABİLOV YOLDAŞLARIN MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE İKİNCİ GÖRÜŞMESİ
>
> 4 Ocak 1922
>
> M. Frunze Yoldaş'ın yola çıkması arifesinde, 4 Ocak 1922'de, ben, onunla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olduk. Mustafa Kemal Paşa, bizi istasyonda kabul etti. Gelişimizde, şeref kıtası ve askerî bando ile karşılandık.
>
> Birinci görüşme gibi bu görüşme de, açıklık ve dostluk havasında geçti.
>
> Şunu da belirtmek gerekir ki, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeden önce, ben, Frunze ve Mihayilov yoldaşlar, bizde küçük bir toplantı yaptık. Bu toplantıda, bizim Türkiye'de gelecekte izleyeceğimiz politika ve yapacağımız işler görüşüldü. Aramızda izlenim ve fikir alışverişinde bulunduktan sonra, gelecekte izleyeceğimiz politikayı şu şekilde oluşturmaya karar verdik: 1) Türkiye ile olan dostluğumuzun kuvvetlenmesine çalışmak. 2) Mustafa Kemal'i desteklemek ve onun daima bizim etkimiz altında kalmasına çalışmak, onu gerçek halk partisi (Halkistler) kurması için teşvik etmek ve böylelikle onun kişisel diktatörlüğünden parti diktatörlüğüne ve geniş kitlesel işlere geçmek. 3) Bu parti vasıtasıyla orduda faaliyet yürütmek. 4) Büyük yardımda bulunmak ve elden geldiğince onu halk kitleleri arasında tanıtmak ve bu yoldan onlar üzerinde etkimizi artırmak. 5) Enver vb. üzerine kurulmuş oyunları terk etmek. Bunların yanı sıra, elbette, sadece sözde değil, faaliyette de Sovyet Cumhuriyetleri'nin Türkiye'ye olan dostça yaklaşımının samimiliğini ispatlamak.

[1533] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 321-322.

Önceden anlaştığımız bu kararlara uygun olarak, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmemizde esas olarak teşkilat meselelerine temas ettik. Belli bir tüzük ve programa dayanan, sağlam, demokratik bir partinin kurulmasının gerekliliğini ona göstererek, ordu içinde kültürel-siyasal aydınlatma işlerini geniş şekilde geliştirmesini tavsiye ettik. Bu işin yapılmasında, Sovyet Rusya Kızıl Ordusu'nda siyasal komiserlerin ve siyasal teşkilatların uyguladığı faaliyetlerin tecrübesini ona örnek gösterdik.

Bu konular üzerine o [Mustafa Kemal Paşa] bazı açıklamalar yaptı.

[...] [*Bir ya da birkaç kelimelik kısım okunmuyor (Perinçek notu)*] şu anda Meclis'teki eğilimleri ve gruplaşmaları tahlil ederek, onları üç gruba ayırdı:

Birinci grup, sultan ve halifelik iktidarının geri getirilmesi ve muhafaza edilmesini hâlâ kuvvetle destekleyen şahıslardan oluşmaktadır. Bu grup, din adamlarını, memurları ve ayrıca büyük burjuvaziyi içermektedir.

İkinci grubun sıralarını Avrupa eğilimli şahıslar oluşturmaktadır. Onların düşüncelerine göre, askerî harekât ne kadar uzun sürerse, ticaret hayatında o ölçüde durgunluk meydana gelir ve ülke iflas eder. Bunun için biz büyük kurbanlar ve tavizler yolu ile olsa bile, İtilaf Devletleriyle anlaşmalı ve savaşı bitirmeliyiz. Bu gruba bizim burjuvazi, din adamlarının ve memurların bir kısmı dahildir.

Üçüncü grup "halkistler" [halkçılar], yukarıdaki her iki eğilime karşı olan, doğrudan halk iktidarı yanlısı olarak, Sultan iktidarına karşı çıkan, Doğu'ya ve her şeyden önce Sovyet Rusya'ya eğilimli şahıslardan oluşmaktadır. Onlar elbette ki, Batı devletleri ile anlaşma yapma imkânını da dışlamıyorlar. Ancak bu anlaşmanın, halk kitlelerinin menfaatına ve isteklerine aykırı olmaması, hiçbir şekilde Sovyet Cumhuriyetleri ile dostluk ve kardeşlik ilişkilerine zarar vermemesi şartıyla yapılmasını savunuyorlar. Bunun dışında bu grup şu kanaattedir ki, Batı emperyalistleri bizim daimi düşmanımızdır ve bundan dolayı onlarla bizim aramızda hiçbir zaman daimi ve sağlam anlaşma yapılamaz. Bu grup, Meclis'te hâkim konumdadır ve ben de bu grubun başındayım.

Siyasi düşüncelerle, şimdilik sultana ve Batı ile anlaşmaya sert ve açık bir şekilde karşı çıkmıyorum. Zira bu nazik anda, bu iki büyük grubun bize karşı aktif eylemlere kalkışarak birleşmesine sebebiyet vermek istemiyorum.

Bu yönde mantıklı ve sistemli siyasetimi sürdürüyorum. Sonra, parti örgütlenmesi meselesine geldi. Dedi ki:

Sizin de gördüğünüz gibi, parti örgütlenmesine, kararlaştırıldığı şekilde artık başlanmıştır. Bizim grubun Meclis'te başkanlık divanı vardır. Bu divan yakınlarda, grup içerisinden yeniden seçilmiştir. Bu işe çok büyük ilgi gösteren Rauf [Orbay] Bey ikinci başkan seçilmiştir. Rauf Bey bu işle daha çok ilgilenmek ve kendisini tamamen parti işine vermek için komiserlik görevinden bile istifa etmek istemektedir. (Tam üç gün sonra, yani 7.1.1922'de, hastalığını sebep göstererek istifasını sundu.) Teşkilatımız "Müdafaai Hukuk" adı altında çalışmaktadır. Bu teşkilatın merkezden uzak bölgelerdeki birimleri, bütün illerde, ilçe merkezlerinde, kasabalarda ve daha küçük yerleşim yerlerinde aynı ad altında faaliyet göstermektedir.

Biz şimdilik, muhaliflerimizi korkutmamak ve bu ada alışmış halk kitlelerini kendimizden soğutmamak için "Müdafaai Hukuk" adını değiştirmek istemiyoruz. Mahalli teşkilatları, bu teşkilatlar içinde yerleşen ve muhalif kamptan olan burjuva ve din adamlarından temizlemek için tedbirler almaktayız. Bu amaçla, yeni komiteler kurmak ve merkez ile irtibatı düzenlemek için mahalli teşkilatlara güvenilir arkadaşlar gönderilecektir.

Bundan başka, halk kitlelerini teşkilatlandırmak ve onları özgürce hareket etmeye teşvik için, başka bir yolu; yasama yolunu da denemekteyiz. Örneğin, en son mahalli idareler kanun tasarısında, daha geniş ve daha demokratik prensiplere dayanan halk iktidarı konusu ele alınacaktır. Bu kanun, memurların otokrasisine son verecek ve iktidarı tamamen halkın, mahalli idarelerin eline verecektir. Mahalli idareler yalnız il merkezlerinde değil, ilçe ve kasaba merkezlerinde dahi teşkil edilecektir. Bu, küçük bir farkla, sizin Sovyet yönetim şekline benzemektedir.

Ordu içinde çalışma konusunda Mustafa Kemal şunları söyledi: Bildiğiniz gibi eski ordumuz Mütareke'den sonra silahsızlandırılarak dağıtılmıştır. Yine bildiğiniz gibi, bu ordu sultanın ordusu idi ve onun iradesini yerine getirir, yalnızca onu tanırdı. Bu ordu günde üç kez "Padişahım çok yaşa!" diye bağırmak zorundaydı. Yeni orduyu, tamamen yeni prensipler ve temeller üzerine kurduk. Bu ordu, eski ordunun halkın davasına, vatan

müdafaasına sadık kalmış kısımlarından ve emekçi köylü kitleleri arasından toplanan kişilerden oluşturulmuştur. Biz bu orduyu kurarken, yalnızca bir tek amaç güttük. Bu da, bu ordunun sultan ordusu değil, halk ordusu olması, tek tek kişilerin değil, bütün halkın menfaatlarını savunmasıdır. Bu amacı, tamamıyla gerçekleştirebilmek için elimden gelen her tedbiri almaktayım. Birincisi, kumanda heyetinin tamamı, bizimle aynı görüşte olan kişilerden atanmaktadır. Bundan başka, kumandanın yanında faaliyet gösteren kurmay başkanı ve kurmay üyeleri bizimle aynı görüşte kişilerdir ve karşılıklı olarak birbirlerini kontrol etmektedirler. Onlar, kumandanın en küçük bir kararsızlığı olduğunda, anında bana bildiriyorlar ve onlara karşı en kararlı tedbirleri alıyorum. Bunun yanı sıra, bütün kumanda heyetinin faaliyetini incelemek ve denetlemek için, Meclis grubumuzun üyeleri olan yoldaşlar sistematik olarak cepheye gönderilmektedirler. Ama bütün bu işler, kumanda heyetine hiç fark ettirilmeden yapılmaktadır. Yoldaşlarımız harekât işlerine karışmamaktadırlar. Gördüğünüz gibi, bütün kumanda heyeti öyle bir karşılıklı kontrole tabi tutulmaktadır ki, benim fark etmediğim hiçbir şey ortaya çıkamaz. Bu yönden siz tamamen rahat olabilirsiniz.

Alt kademe subaylara ve askerlere gelince, onların bana çok büyük sempatisi vardır ve onların arasında kültürel-siyasal çalışmalar aralıksız sürdürülmektedir. Bütün subaylar kendi birliklerinde askerî eğitimin yanı sıra, kültürel-siyasal çalışmalar da yapmaktadırlar. Boş zamanlarda subaylar, askerlere ne için savaştıklarını, halkın ne olduğunu, onların eskiden olduğu gibi sultanın ordusu değil, halkın ordusu olduklarını anlatıyorlar.

Görüşmemiz sırasında Yusuf Kemal Bey geldi. Görüşmemizi böldüğünden dolayı özür diledi ve galiba acil bir iş danışmak için, Paşa'yı başka bir odaya götürdü. Geri döndüklerinde onlara, Frunze Yoldaş'ın hastalanması dolayısıyla Paşa ile yeniden görüşemeyeceğimizi ve bu nedenle onunla burada vedalaşmak istediğimizi bildirdik. Bunun üzerine, Yusuf Kemal, daha sonra görüşemeyeceği için, Frunze Yoldaş'la burada görüşmek arzusunda bulunduğunu belirtti. Yusuf Kemal şunları söyledi:

Burada bulunduğunuz sürede, şahsınızda samimi bir dost bulduk. Siz de, Sovyet Cumhuriyetleri'nden yana tavırlarımıza inanarak samimiyetimize kanaat getirdiniz. Bu nedenle tamamen açık konuşacağım. Şimdi söyleceklerimi kasıtlı olarak görüşmenin sonuna bıraktım. Bunun sebebi, sizde, görüşmeler sırasında pazarlık yapıyormuş gibi bir izlenim bırakmamaktı. Görüşmeler esnasında, böyleymiş gibi anlaşılabilirdi.

Rusya'da bize karşı uyanan malum şüphe ve güvensizliklerin kısmen ortadan kalktığını ve en kısa zamanda tamamen ortadan kalkacağını ummaktayım. Söylemek zorundayım ki, Çiçerin'in başında bulunduğu Dışişleri Halk Komiserliği'nin bize yönelik faaliyetleri bizde hoş izlenimler yaratmamaktadır. Daha Moskova'da anlaşma yapmak için görüşmelere başladığımızda, Çiçerin'in bizimle anlaşma konusundaki isteksizliği ve açık şekilde Batı'ya eğilimli olduğu göze çarpmaktaydı. Daha ilk toplantılar sırasında, meseleleri öyle keskin ve sert bir şekilde ortaya koymaktaydı ki, toplantıları hafta boyu kesmek gerekiyordu. Ben Stalin Yoldaş ile görüştükten ve muhtemelen Stalin'in başka komiserlerle konuşmasından ve onların da Çiçerin'i etkilemesinden sonra, görüşmelerimiz yeniden başlamıştı. Ancak Çiçerin Yoldaş'ın uzlaşmaz tavrı nedeniyle, görüşmeleri yeniden kesmek mecburiyetinde kaldık. Bunun Karahan'ın etkisiyle mi olduğunu bilemiyorum, fakat Çiçerin Yoldaş'ın bütün hareketlerinde, Doğu'ya göre Batı'ya daha fazla sempati beslediğini belli ettiği de bir olgudur.

Bir örnek vermek istiyorum. Gazetelerde çıkan bir makaleye dayanarak bana dedi ki, durumunuz pek iyi görünmüyor ve İtilaf Devletlerinin baskısına karşı direnmeniz hemen hemen imkânsızdır. Bundan dolayı bazı tavizler vererek onlarla anlaşmanız ve sözleşme imzalamanız iyi sayılmaz mı? O hatta beni, İngiltere'nin o sırada Moskova'da bulunan ticaret acentesi ile görüştürmek istemişti. Onun bu hareketleri ve bize karşı sonraki tavırları, bizde Çiçerin'in politikasına hoş olmayan izlenimleri derinleştirmektedir. Örneğin, Molokanlar üzerine verdiği son notasına bakınız. Dost devletin dışişleri halk komiserliği Molokan meselesiyle ilgili böyle keskin ve kabul edilemez ifadelerle yazabilir mi? Bütün bunlardan şunu görüyoruz: RSFSC halk komiserlerinin hepsi Doğu'ya, özellikle bize karşı dostane, samimi ve açık eğilim gösterirken, Çiçerin Doğu'ya değil, Batı'ya eğilim göstermektedir.

Bütün bunları siz dostumuza açık şekilde dile getirerek, aramızda üstü örtülü bir şey kalmasın ve karşılıklı ilişkilerimizin samimiyeti konusunda ortaya çıkan şüpheler bu şekilde ortadan kaldırılsın istiyoruz.

Bütün bunlara, Frunze Yoldaş tatmin edici ve ayrıntılı cevap verdi. Dedi ki, herkesin bildiği gibi, Rusya'da, Parti ve onun Merkez Komitesi vardır ve ülkenin iç ve dış politikasını bu parti ve merkezi komitesi yönetmektedir.

Çiçerin'e gelince, o iyi bir komünisttir. Ancak ihtimaldir ki, 20 yıldan fazla Batı Avrupa'da yaşadığı için, biz fark etmemiş olsak da, Batı'ya sempati besliyor olabilir.

Çiçerin, bütün çalışmalarında Doğu sorununa, doğru mevkiden yaklaşmaktadır. İlk olarak o, Upmal gibi bazı arkadaşlarımızın Doğu'ya yönelik beceriksiz siyasi tutumlarına karşı koymaya çalışmıştır. Sizin Moskova'daki toplantılarınızın kesilmesine gelince; bildiğiniz gibi, orada Kars, Batum gibi olağanüstü zorlukları bulunan meseleler görüşülmüştür. Bundan dolayı, bu meseleler Çiçerin tarafından tek başına çözülemezdi. Bu, hem Merkez Komitesi'nde hem de Halk Komiserleri Sovyeti'nde görüşülmeli idi. Ayrıca Ermenistan ve Gürcistan gibi Transkafkasya cumhuriyetlerinin bu meseleye çok büyük ilgileri vardı. Bu konular görüşülürken, ben Moskova'da idim ve Merkez Komitesi'nin bu meseleyle ilgili toplantılarına bizzat katıldım. Bu meselelerin çözülmesinde, milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkı ilkesini ve Doğu'ya sempati besleyen ortak siyasetimizi esas aldık. Bu bölgelerin askerî-ekonomik önemini çok iyi anlıyorduk. Size bıraktığımız Batum ve Kars bölgelerinin sadece bizim için değil, Transkafkasya cumhuriyetleri için de ne derece stratejik önem taşıdığının çok iyi farkındayız. Bunu, özellikle bir asker olarak siz, herkesten daha iyi bilirsiniz. Buna rağmen, bu bölgelerde Türkiye'yle birleşmeye can atan Müslümanların yaşaması nedeniyle, buraları size bırakma kararı aldık. Bununla beraber, Rus ve Türk halkları arasında samimi dostluk ittifakı yaptığımızı ve bundan dolayı da, askerî-stratejik konulardan korkmamıza ve oraya lüzumundan fazla ordu yerleştirmemize hiçbir sebep olmadığını konuştuk. Size güvence veriyorum ki, yarın Doğu ordunuzu Batı Cephesi'ne nakletseniz, sınırlarınızı, ordumuzla dış ve iç düşmanlardan koruruz.

Bu bölgeler size verildiğinde, bu anlaşmaya Transkafkasya cumhuriyetlerini ekonomik açıdan ilgilendiren bazı maddelerin eklenmesine ihtiyaç vardı. İşte bu sorunları tartışabilmek için, sizinle yapılan görüşmelere sıkça ara verilmiştir. Lakin sadece ekonomik, politik ve stratejik önemine rağmen, bu meselelerin sizin yararınıza çözülmesi bile, samimiyetimizi ve sempatimizi kanıtlamaya yeter.

Karahan'a gelince; o, Çiçerin Yoldaş'ın politikasını etkileyebilecek derecede büyük eylem adamı değildir.

Daha sonra Yusuf Kemal, Türkçülük suçlamasıyla Acaristan'da tutuklanan 80 kadar kişinin serbest bırakılması için Frunze Yoldaş'ın Orconikidze ve Eliava'ya aracılık etmesini ve tedbirler almasını rica etti. Yusuf Kemal, Meclis üyelerinin sık sık kendisinden bu konu üzerine bilgi istediklerini söyledi. Bundan başka, Nikolayev ve diğer komşu şehirlerdeki tersanelerde gemilerinin tamirinin mümkün olup olmadığını sordu.

Birinci konu üzerine Frunze Yoldaş, Türkçülük suçlaması ile hiçbir tutuklama olayı olmadığını açıkladı. Orada devrim olmuş, köylüler kendi ağalarının ellerinden topraklarını almışlardır. Tutuklananlar, eski Nikolayev memurları ve karşıdevrimci olmakla suçlanan toprak sahipleridir. Onların serbest bırakılması konusuna gelince, ben bu konu üzerine Kafkas yoldaşlarla konuşurum. Ama size önceden bildirmeliyim ki, onları serbest bıraktıktan sonra Türkiye'ye gönderemeyiz. Zira Türkiye'de, yeteri kadar karşıdevrimci toplanmıştır. Onları Acaristan'da tutmak da olmaz. Gerekli bütün tedbirler alınacaktır.

Size bildirmeyi kendime görev sayıyorum ki, orada ortaya çıkmış ihtilal, Acaristan'ın size ait olan kısımlarına da sıçrayabilir. Zira orada da toprak meselesi keskin bir şekilde kendini göstermektedir. Bunun için zannediyorum, toprağı toprak ağalarının elinden alarak köylülere dağıtarak bu meseleyi yukarıdan çözmemiz gerekecektir.

İkinci konuya Frunze Yoldaş olumlu cevap verdi.

Bundan sonra Yusuf Kemal vedalaşarak gitti.

Onun gitmesinden sonra, Mustafa Kemal Paşa bize Cemal Paşa'nın iki mektubunu gösterdi. Mektuplardan biri Frunze Yoldaş tarafından getirilmiş, diğeri daha sonra alınmıştır. Bu mektuplarda Cemal Paşa, Enver'den söz etmektedir. Birinci mektupta Cemal Paşa, Enver'le barışarak Türkiye dışındaki işlerde ondan faydalanmayı tavsiye ediyor. İkinci mektupta ise, bu akılsız maceracı, hiçbir saygıya layık değildir diye yazıyor. Zira o hem RSFSC'yi ve hem de Türkiye'yi aldatıyor. Şimdi Enver, Rusya'da ona karşı tavrın değişmekte olduğunu sezerek, yeni maceraya doğru koşmaktadır. Benim edindiğim bilgilere göre o, Rusya'ya karşı isyan hazırlamak için Buhara ve Fergana'ya hareket etmektedir. Bütün gücümle onu bu yeni akılsız maceradan vazgeçirmeye çalışacağım. Bunda ne derece başarılı olacağımı bilemiyorum. Bana göre; Doğu Müslümanları arasında

Panislamist işlerin yürütülmesi kampanyasına son vermek gerekmektedir. Bu mektubu okuduktan sonra Mustafa Kemal Paşa, işte bu adamın ne derece önemsiz biri ve rezil bir maceracı olduğunun kanıtı budur, dedi. Daha sonra Paşa devam etti: Cemal Paşa'nın birinci mektubuna ben cevap vermedim. İkinci mektuba ise cevap vereceğim ve sizinle birlikte Moskova'ya gidecek olan yaveri vasıtasıyla göndereceğim. Bir ay sonra Cemal Paşa, Berlin'den Moskova'ya gelecektir. Onunla görüşürken durumumuzu anlatmanızı sizden rica ediyorum. Onun kafasından Enver'in eski etkilerinin kalıntılarını çıkarmak, ondan Doğu'daki işler için faydalanmak mümkündür.

Bizim Doğu'da büyük etkimiz vardır. Bu nedenle herkesten daha başarılı işler görebiliriz. Elbette, bu iş Panislamist ruhla değil, her halkın kendi gerçek millî kaderini tayin etme hakkı çerçevesinde gerçekleştirilecektir.

Etkimizi göstermek için size şunu da belirteyim: Bu yakın günlerde Mısır Millî Bağımsızlık Komitesi'nden temsilciler bana gelmişti. Bana bu komitenin başkanlığını önerdiler. Olumlu cevap verdim, ancak bu komitenin resmen müracaat etmesini istedim. Hindistan ve diğer Doğu ülkeleri komitelerinden de bu türlü başvurular olmuştur.

Bu konuşmadan sonra Mustafa Kemal Paşa ile ikinci görüşmemiz sona erdi.

Ankara İ. Abilov Aslının aynıdır (İmza)[1534]

Mustafa Kemal, 1/2 Ocak tarihli mektubundan sonra Cemal Paşa'yı sert bir biçimde uyardı. Enver Paşa'nın sözü ile hareket etmekten vazgeçmesini istedi: Türkiye'de tahmin edemeyeceğiniz derecede bir devrim olmuştur. Bütün anlamı ile bir halk hükümeti kurulmuştur. Bu durumu iyi inceleyiniz. Bu öğüdümü dinlerseniz zaman lehinize çalışır, milletin gözünde itibarınız yeniden kurulur. Kesin cevabınızı bekliyorum.[1535]

10 Ocak 1922. Yahya Kâhya tutuklanarak Sivas Bidayet Mahkemesinde yargılanmak üzere Trabzon'dan Sivas'a doğru sevkedildi. *Ancak mahkeme heyetine yapılan baskılar sonucu beraat ederek Trabzon'a geri dön*ecek.[1536]

12 Ocak 1922. *Mustafa Kemal'e muhalefet eden Millî Savunma Bakanı Refet Paşa ile Bayındırlık Bakanı Rauf Bey'in istifaları Meclis'te açıklandı*.[1537]

13 Ocak 1922. *Yunanlıların Anadolu'dan çıkarılması uzadıkça Mustafa Kemal'in muhalifleri artıyor. Kara Vasıf Bey, Müdafaa-i Hukuk Grubu'ndaki görevinden çekildi*.[1538]

17 Ocak 1922. *Mustafa Kemal, Karabekir'e, Durak Bey'in Erzurum'a gitmekte olduğunu yazarak kendisine iltifat edilmesini ve Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti için Müdafaa-i Hukuk adıyla yetinilmesinin anlatılmasını istedi*.[1539]

20 Ocak 1922. *20 Ocak 1922 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'ndan öğrenildiğine göre, son günlere kadar Bayındırlık Bakanı görevinde bulunmuş olan Hüseyin Rauf, "sağlık nedeniyle" görevinden çekilmişti; ancak gerçek neden, BMM Başkanı Mustafa Kemal'in yetkilerinin kısıtlanması konusunda Kemal'le arasında baş göstermiş olan görüş ayrılığı idi. İngilizlerin inanılır bir kaynaktan öğrendiklerine göre, BMM'nin son toplantılarından birinde, Hüseyin Rauf, Meclis başkanının yetkilerinin kısıtlanmasından yana konuşurken Mustafa Kemal ani olarak meclise gelmiş; Rauf'un sözlerini*

[1534] *Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi*, f. 28, 1. 1, d. 68, y. 1-7; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 322-331. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[1535] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 217.
[1536] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 300.
[1537] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 229.
[1538] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 230.
[1539] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 237.

bitirmesini beklemiş ve sonra şunları söylemişti: "A! Mondros Bırakışmasını imzalayan kahraman! Sen Malta adasında güven içinde iken, biz, senin, Türk ulusunu ortadan kaldıracak olan kara yazını kanımızla silmek için Sakarya vadilerinde düşmanla çarpışıyorduk." Rauf, Kemal'e karşılık vermeden meclisten ayrılmış; onu Refet Paşa izlemişti. İngilizler, Rauf'un bu arada Kemal'e gönderdiği istifasının suretini de ele geçirmişlerdi. Bu yazıda, ilkin genel savaştan söz edilmiş; bunun bırakışma ile sona erdiğine değinilmiş; ulusal gücün kuruluşundan, "Misak-ı Milli"nin kaleme alınışından söz etmiş ve şunları eklemişti:

> Bakanlık görevleri almış olan, ulusal gücün yönetim heyetinin üyeleri olan bizler, bakan olarak uyguladığımız politikadan sorumlu olduğumuzu anlamalıyız. Siyasi çalışmaların kendi politik inançlarına karşıt olduğunu anlayanlar, görevlerinden çekilerek, yerlerini, bu davranışlara inananlara bırakmalıdırlar. Bakan (vekil) olduğum ilk günden, bu ilkelerden yoksun olarak bu denli bir politika uygulamaya çalıştım, çünkü başkalarını kuşkuya düşürmeyi dilememiştim. Fransızlarla yapılmış olan antlaşmaya karşı çıktım, çünkü Franklin-Bouillon'un, Dışişleri Bakanı'na Konya'da yapmış olduğu önerilerin, gelecekteki politikamıza birçok tehlikeler getireceğine inandım. Öte yandan, özellikle daima dostça ilişkilerimiz olması gereken İngiltere ile ivedilikle bir anlaşmaya varmanın, Franklin-Bouillon'un yapmış olduğu önerilerden daha dayanıklı olacağı görüşünü öne sürdüm. Bu konuda, kendi özgür görüşlerim için, meslektaşlarım arasında oy çoğunluğu sağlayamadım; bu nedenle görevimi bırakarak çekilmek zorunda kaldım. Ülkenin çıkarlarının daha ağırbaşlı ve ileri görüşlülükle güvence altına alınmasını ümit ederim.[1540]

30 Ocak 1922. İsmail Canbolat, Cavid'e mektub gönderdi:

> Mustafa Kemal'in entervüvünü [*mülakatını, röportajını*] okudum. *Osmanlı Hürriyet ve Tevhidi Millet Cemiyeti* teşekkül ettiği vakit Mustafa Kemal'in ismi hiç geçmedi ve kendisi de Selanik'te değildi. Sonraları mühür kısaca *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* diye kazdırılmıştı. Doktor Nazım geldikten sonra nizamnamede tadilat yapıldı ve azami beş kişi olmak üzere cemiyet azası *bölük* namı altında birbirlerini tanıyabiliyorlar ve görüşebiliyorlardı. O sırada Mustafa Kemal de geldi ve benim bölüğümde idi. Toplandığımız bir akşam bu cemiyetin Naci ile alakası var mıdır? diye bana sordu. Ben de ne gibi? dedim. *Evvelce ben kendisile bir cemiyet teşkili için görüşmüştüm* dedi. Ben de herkes birbiri ile görüşmüş olabilir dedimdi. Fazla bir izahat vermedi çünkü verilecek bir şey yoktu. Suriye'de bir cemiyet olduğundan falan bahsetmedi. Hatta o taraflarda teşkilat yapabilmek hususunda ümitvar bile bulunmuyordu. Sonra, filhakika, Nazım'ın teklifi üzerine, bütün bölüklerden, İttihat ve Terakki namı hakkında rey toplandı. Ve ben, Rahmi şiddetle aleyhtar idik. Ekseriyetle kabul edildi. Hülasaten mesele böyledir.[1541]

2 Şubat 1922. Ankara'daki ABD Yardımcı Ticaret Komiseri Julian Gillespie, ABD Ticaret Bakanlığına teftiş raporu gönderdi:

> [..] Ankara tipik bir iç kent görünümünde. Savaştan önceki nüfusu 40 bindi. Ama Milliyetçi Hükümetin başkenti olunca nüfus yüz bin oldu, kente doldular. Hükümet konusunda ilk izlenimlerime gelince, bütün dünya genel olarak ve ben özel olarak uzun bir süreden beri bu insanların nitelikleri ve erişmeye çalıştıkları amaç konusunda yanlış bilgiler almışız. Hükümeti yöneten insanlar ne yasadışı kişiler, ne de haydutlardır. Bunlar çoğunlukla Batı fikirleri, eğitimi ve kültürüyle yetişmiş Türklerdir. Ankara'da bir hükümet vardır ve bu inkâr edilemez. Milliyetçi Hükümet bir gerçektir ve bana göre Türkiye'yi temsil etmektedir. Hükümetteki kimseler 28 Ocak 1919 tarihli Milli Misak'ı kendilerine tek platform kabul etmektedirler. Eminim ki bu konuda son derece fanatiktirler. Hükümetin temeli Milli Misak'ın 6'ncı maddesine dayanmaktadır. Milli Misak'ın yanında bir de Teşkilatı Esasiye Kanunu vardır. (Law of Fundamental Organization) Onların hükümet biçimine göre yasama organı, yani Büyük Millet Meclisi hem yürütme hem de yasama görevi yapmaktadır. Kısacası ulusal egemenlik Millet Meclisinde toplanmıştır. Meclis 350 milletvekilinden oluşmaktadır. Bunlar iki yılda bir

---

1540 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 325-326.

1541 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 62. "Hüseyin Cahit Yalçın *buradan iki satır çıkarılmıştır* demektedir. Hüseyin Cahit Yalçın'ın sansürleyerek yayımladığı bu mektuplar O. S. Kocahanoğlu tarafından kitaplaştırılmış, ancak sansürlenen bölümler orijinallerinden kontrol edilmeden aynen basılmıştır."

seçilmektedir. Teorik olarak her 50 bin nüfusa bir milletvekili düşmektedir. Meclis çok demokratik bir görünümdedir, her çeşit halk temsil edilmektedir. Bir gün Meclis salonunda 41 hoca saydım. Meclisin ikinci başkan vekili de bir hocadır.

Kabine üyeleriyle konuşurken, Mecliste politik partiler bulunmadığını bildirdiler. Kelimenin tam anlamıyla bu aşağı yukarı doğrudur. Hükümet daha çok gençtir ve siyasi partilerin örgütlenebileceği bir düzeye henüz gelmemiştir. Görüş farkları olanlar bile Yunanlılara karşı izlenen askeri politikayı desteklemektedir. Yani Yunanlılar İzmir'i boşaltmalıdırlar. Kişisel gözlemlerimle çeşitli fraksiyonları iki kategoriye ayırdım. İlk ayrımda üç bölüm ortaya çıkıyor: Kısacası, Askerler, siviller ve din adamları. Bunları izlenen siyaset ve görüşler bakımından ayırmak güç. Milli Hükümetteki öteki fraksiyonlar fikirlerden çok kişilikler çevresinde toplanıyor. Şöyle ki (1) Kemalistler. Bunlar Mustafa Kemal Paşayı yakından izleyenlerdir. Tam bir siyasal, ekonomik ve ticari özgürlük ve bağımsızlık istemektedirler. (2) İstanbul grubu. Bunlar Padişahın hükümetin başı olarak kalmasını ve bazı yürütme yetkilerine sahip olmasını isteyenlerdir. (3) Enver Paşa taraftarları, eski İttihat ve Terakki üyeleri ve Pan-İslamcılar. (4) Bolşevik Rusya ile yakın işbirliği kurulmasını isteyenler. Bu sonuncu grup aslında üçüncü grubun bir alt-topluluğudur.

Denetimi ellerinde tutan ve çoğunlukla önde gelenler, Kemalistlerdir. Milli Hükümette Mustafa Kemal Paşanın liderliğine rakip kimse yoktur. Mustafa Kemal Paşanın büyük etkinliği olmakla birlikte, Ankara'da iken onun bencilce bir ihtirasla ya da despotça bir baskıyla Hükümeti yönettiği izlenimini hiç edinmedim. [..][1542]

4 Şubat 1922. Mersin mebusu Salahaddin (Köseoğlu), Başkumandanlık Kanunun uzatılması hakkında şunu yazıyor: *4 Şubat'ta kanunun Heyet-i umumiyesi reye konulduğunda, pek az el kalkmış, tayin-i esâmî şifahen istenmiş, yazılı bir takrir olmadığından asla ve usule gayri muvafık olarak kanun çıkarılmıştır*.[1543]

5 Şubat 1922. Cavid'in günlük kaydı:

Mustafa Kemâl Paşa'nın bir kaç gün evvel gazetelerde beyânâtı vardı. Anadolu'nun teşkîlat-ı hâzıra-i siyasiyesini müdâfaa ediyordu. Fakat maksadım bunu zikretmek değildir. Hayatından bahsetmek için *Vakit* Gazetesine verdiği mufassal bir *interview*'de yine bu mesâile temas etmekle beraber, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin müessisi kendisi olduğunu Suriye'den Selanik'e geldiği vakit Ömer Naci ile falan görüşerek Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni teşkîl ettiğini ve sonra Doktor Nâzım Selanik'e geldiği zaman bu ismin İttihad ve Terakkî'ye tahvil edilmiş olduğunu söylüyordu. Bu husûsta hâtırâtım pek tamam olmadığından Canbolad'dan sordum. Aldığım cevap şudur: "Osmanlı Hürriyet ve Tevhid-i Milliyet Cemiyeti teşekkül ettiği zaman Mustafa Kemâl'in ismi hiç geçmedi. Kendisi de Selanik'te değildi. Sonraları mühür kısaca Osmanlı Hürriyet Cemiyeti diye kazdırılmıştı.

Doktor Nâzım Selanik'e geldikten sonra nizamnâmede ta'dilât yapıldı ve a'zamî beş kişi olmak üzere cemiyet a'zâsı bölük namı altında birbiriyle görüşebiliyorlardı. O sırada Mustafa Kemâl de geldi ve benim bölüğümde idi. Bizim evde toplandığımız bir akşam bu cemiyetin Naci ile alâkası var mıdır diye bana sordu. Ben de ne gibi? dedim. Evvelce kendisiyle bir cemiyet teşkîl için görüşmüştüm de, cevabını verdi. Ben de herkes birbiriyle görüşmüş olabilir, dedim. Fazla bir izâhât vermedi, çünkü verecek bir şey yoktu. Suriye'de bir cemiyet olduğundan bahsetmedi. Hatta o taraflarda teşkîlât yapabilmek husûsunda ümit-vâr bile bulunmadı". aynı *interview*'de askerlerin siyasetle iştigâl etmelerine aleyhtar olduğu cihetle İttihad ve Terakki ile arası açılmış olduğunu söyledikten sonra harbin sonlarında kendisi bir ordu kumandanı iken İstanbul'a kimlerden mürekkep ve kabîne teşkîli lâzım geldiğini bildirmiş olduğundan bahsediyor![1544]

13 Şubat 1922. *Şehbender İbrahim Tali Bey, Batum'dan Karabekir'e yazdığı mektupta, Batum'a Enver Paşa meselesi için geldiğini ancak onun Afganistan'a veya başka bir yere "def olup" gittiğini, Halil*

[1542] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kuruluş Yılları*, 2011, s. 141-142.

[1543] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 254. Siverek mebusu Lüfti tepkisini şöyle dillendirmiştir: "Riyasetin istibdadı…"

[1544] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 339-340. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Paşa'nın da Batum'da boğazı tokluğuna oturduğunu bildirdi. Yeniden orduda sağlık müfettişi olarak görev alması konusunda Karabekir'in önerisini geri çevirdi.[1545]

18 Şubat 1922. Berlin'deki Kâmil, Buhara Seksentepe'deki ağabeyi Enver'e mektub gönderdi. Berlin'deki Enver karşıtı İttihadçılara göre Enver, ne yapdığını bilmez bir delidir:

Muhterem Ağabeyciğim

Hep sizinle meşgûlüz. Acaba mektûblarımızı aldınız mı? Son giden Abdülhamîd Hân herhâlde sizi bulacaktı. Allâh yardımcınız olsun. Ma'a-te'essüf elimizden size yardım etmek gelmiyor. Arkadaşlar el'ân harekâtınız aleyhinde, yalnız Azmi Bey benimle yalnız olduğu zamân lehinizde konuşuyor. Yoksa hepsi Hâlid Bey'in harekâtınıza mâni' olmak maksadıyla yaptığı her teşebbüsü musîb ve doğru gösteriyorlar. Medîha Hânım'ın ağabeyisi Veli Bey birkaç gün evvel Münih'ten gelmişti. Arkadaşlarla görüştü. Yalnız Rüsûhî Bey i'tirâz etti. Sonra yine kanâ'at getirir gibi oldu. On gün evvel Hâlid Bey'le olan ictimâ'ada (Her vâsıta ile Ali Bey'in harekâtına mâni' olmak) takarrür etmiş iken, bu sefer de yardım etmek doğru ama paramız yok, dediler. Ma'ahazâ yardım etmeyi prensib olarak kabul ettiler.

Ağabey, bu adamlarla çalışmak mecbûriyetinde kaldığından son derece mu'azzebim. Hakkınızda bu adamların öyle intikâm şekilli fikirleri var ki, tasavvur edemezsiniz. Sizi deli, ne yaptığını bilmez bir adam diye ortaya koyuyorlar. Sizi her fırsatta alçaltmaktan geri durmuyorlar. Ma'a-te'essüf ben susmaya, hep bu acı sözleri yutmaya mecbûr kalıyorum. Şimdi artık Hâlid Bey'in arzusu üzerine hareket ediliyor. Ve onun emîrleri güyâ bi'l-müzâkere kabûl ediliyor. Her ictimâ'aya gayret ediyorum. Her seferinde de buna i'dâm edilmeğe gidiyorum gibi geliyor. Para mes'elesi de tuhâf bir şekil aldı.

Son yapılan bütçe mûcibince ma'lûm arkadaşlar altışar bin (buna şimdi Cevâd Bey ile Cemal Paşa da dâhil oldu), Sultân Efendi'ye 15 bin, Hikmet Paşa âilesine 10 bin veriliyor. Mâhiye masraf 110 bin markı geçiyor. Bütçeyi görünce i'tirâz ettim. Hâlid Bey üç aya kadar para bulacağını va'd etti, dediler. Ben de böyle masallara inanmak doğru olmayacağını anlatmak istedim. Rüsûhi Bey, şimdiye kadar gelen paraları Hâlid Bey'in te'mîn ettiğini, Nâzım'ın son getirdiği ise sırf Nâzım Bey'in şahsına hürmetle verilen bir para olduğunu söyledi. Bununla demek istedi ki, parayı Ali Bey'in nâmı te'mîn etmiş değildir. Bu sözler de gücüme gitti. Elimizde el'ân 400 bin mark kadar bir para var. Aklıma, "Bu adamlara gidiniz. Size artık para vermeyeceğim" demekte geliyor. Fakat o zamân alenen bunlarla uğraşmak lâzım gelecek. Gazeteyi 10 ay daha çıkarabilmek için lâzımgelen 150 bin markı bir yana koyup ona dokunmamayı teklif edeceğim. Kabûl ederlerse sesimi çıkarmayacağım. Aksi takdîrde bunlarla katî alâkadan başka çâre olmayacaktır.

Burada sizin için canla başla çalışmakta olan Ziyâ ile İlyâs'tan başka kimse yoktur. Onlar da didik didik didikliyorlar. Hele bî-çâre İlyâs'a Rüsûhî her ân hücûm edip duruyor. Bereket ki İlyâs sabrediyor. Veli Bey tedâvirdedir. Altı hafta sonra ne yapacağına dâ'ir karâr verecektir. Babam İstanbul'a gitmeğe karâr verdi. Bir iki aya kadar harekât edecektir. Hâlid Bey İtalya'ya gitti. Fransa'ya da gideceği söyleniyor.

Gelelim şimdide husûsî işlerimize:

Efendimiz ve çocukların sıhhatleri lehü'l-hamd çok iyidir. Bu def'a yine resimler takdîm ediyorum. Bî-çâre Sultân Efendi rûhen çok rahatsızdırlar. Sizden uzak yaşamak kendisine pek güç geliyor. Ben elimden geldiği kadar kendisini tesillî ediyorum. [? *Burada bir kelime belirsiz (Yamauchi notu).*] oluyor ki, pek sevdiği yavruları bile kendisini sıkıyor. Burada hayât ta günden güne değişmededir. Ortalık inanılmayacak derecede pahalılaştı. Mevadd-ı gıdâ'iye fiyatları müdhiş fırladı. Diğer eşyada öyle. Ev idâresi güçleşti. Bundan bir ay evvel Moskova'da Sâbir Can ismindeki tüccâr-ı müslümâna teslîm edilmek üzere 200 bin mark tesellüm etmiştim. Onun 100 bin markını evvel Allâh bitirdik. Ve'l-hâsıl borç para ile idâre olmaktayız. İstanbul Marttan i'tibâren 30 bin mark gönderebileceğini yazıyor. Fakat biz 60 bin ile güç idâre oluruz.

Teşrîn-i evvelde 54 bin küsûr mark sarfettik.
Teşrîn-i sânîde 130 bin küsûr mark sarfettik. (Partenlich'de tebdîl-i havâ)
Kânûn-ı evvelde 90 bin küsûr mark sarfettik.

[1545] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 276.

Kânûn-ı sânîde 70 bir küsûr mark sarfettik.

Allâh saklasın amâ bu gidişle yâ İstanbul'da birşeyler satacağız, veyâ burada elmâslardan feda edeceğiz. Ev kirasını da şimdi gazı, kömürü, her şeyi bize âid olmak üzere 12 bin marka çıkardılar. Ya'ni masraf çok, irat yok.[1546]

19 Şubat 1922. Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Müşir Kavaklı Fevzi (Çakmak), Maliye Satış Komisyonunda Düyun-ı Umumiye murahhası İttihadçı Küçük Nazım'a şifreli telgraf keşide eyledi: *Zeytinburnu, Maçka, Gülhane ve nokatı sairedeki depolardan mermiyat ve fişenk ve mevaddı saireyi harbiye ihracı için ibraz buyrulacağı vait buyrulan teshilatın orduyu millice şükranla karşılanacağı arz ile icap eden muavenetin tesriini sureti hususiyede rica ederim*.[1547]

23 Şubat 1922. *23 Şubat 1922 tarihli İngiliz istihbarat raporuna göre, oldukça yetkili bir kaynak, tanınmış bir politikacı olan Mahmut Sadık'ın, Ocak ayı sonunda, padişahtan Karabekir'e önemli bir mesaj götürmek için İstanbul'dan Sarıkamış'a hareket ettiğini bildirmişti. Raporda özetle şöyle deniyor*:

30 Ocak'ta, Mahmut Sadık; Ali Rıza ve İzzet paşaların kendisiyle görüşmeyi istediklerine dair, İzzet Paşa'nın yakın dostu Fatin Hoca'dan bir mesaj almıştı. Söz konusu bakanlarla görüşürken, onlar, kendisinden, padişah ve yönetim adına Karabekir'e bir mektup götürmesini dilemişlerdi. Yolculuk, azami olarak iki ay kadar sürecekti; masraflarını karşılaması için kendisine 1.500 Türk lirası verilecekti. Özellikle Ali Rıza, bu misyonun önemine ve yurtsever her Türk'e düşen göreve değinmişti.

Mahmut Sadık, bu dileği kabullenmiş; bunun üzerine, kendisine, Karabekir'e verilmek üzere, İzzet'in imzalamış olduğu bir mektup verilmişti. İzzet, aynı zamanda, Mustafa Kemal ve yandaşlarının, ülkeyi kurtarılamayacak biçimde yok etmekte olan affedilmez hatalar işlediklerini söylemiş; padişah ve yönetiminin, Karabekir'in bağlılık ve yurtseverliğine büyük güvenleri olduğunu; dolayısıyla, Karabekir'den, kendisine gönderilen yazıda ana hatları verilen yönetim politikasını desteklemesini dilemişlerdi. İngiliz ajan, Karabekir'e yapılmış olan önerilerin aslını içeren belgenin bir suretini sağlayamamıştı, ama aşağıda belirtilenlerin, yönetimin Karabekir'ce desteklenmesini dilediği siyaset noktalarının kısaltılmış metni olduğuna inanıyordu: "1. Halifelik ve padişahlık katlarının korunması ve güçlendirilmesi; 2. Bunu yapabilmek için var olan anayasanın değiştirilmesi; 3. Şu barış koşullarının kabulü: (a) İzmir'in geri alınması; (b) Avrupa'daki sınırın Meriç ırmağı boyunca olması; bu olanaksızsa, Midye-Enez hattının şu koşulla kabulü: bu hattın ötesindeki ülkenin kaderini saptamak için bir plebisit düzenlenmesi; Yüce devletlerin azınlıklar konusunda saptamış oldukları ilkelerin kabulü; kesinlikle saptanacak geçici süre için bu bölgelerin yönetiminin geçici olarak kabulü; (c) kamu borçlarının, Bugünkü biçimiyle sürdürülmesi; yönetimce resmen kabul edilmiş olan borçların ödenmesinin üstlenilmesi; (d) adli devrim konusunda anlaşmaya varılıncaya kadar, var olan karma mahkemelerin, devletin bağımsızlığı hiçbir biçimde kısıtlanmamak koşuluyla, geçici olarak korunması."

Padişahla söz konusu iki bakan, bu koşulların Ankara yönetimince kabul edilmeyeceğine inanıyor ve bu durumda, Karabekir'i, Ankara yönetimi üzerinde, bu koşullara göre barış yapmak için olanaklı her baskıyı kullanmaya çağırıyorlardı. Onu, gerekirse şiddet kullanmaya davet ediyor ve merkezi yönetimin, olanak içinde, her çeşit yardımına güvenebileceği kendisine bildiriliyordu. Dahası, ulusalcı kimi önderlerin, dilerlerse Avrupa'da ikamet edebilecekleri; bu amaç için merkezi yönetimin onlara para vereceği; ötekilere ise onurlu görevler verileceği belirtiliyordu. Bu davranışlar hakkında yönetimin öteki üyelerine bilgi verilmemiş; Mahmut Sadık'ın görevinin başarıyla sonuçlanmasını sağlamak için her türlü önlem alınmıştı.[1548]

28 Şubat 1922. Vahideddin Hân'ın Kâzım Karabekir'e gönderdiği mektub hakkındaki İngiliz istihbarat raporuna, İngiliz Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Şefi D. G. Osborne not yazdı: *Padişah, Kâzım Karabekir ve Rauf Bey'i kendinden yana çekebilirse, belki Anadolu'yu Kemal'den kurtarabilir; ama bu iki etkili*

[1546] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 263-264. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[1547] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 422-423.
[1548] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 331-332.

ulusalcının tutumu hakkında pek az bilgimiz vardır. Bildiğimiz, ikincisinin (Rauf'un) son günlerde Ankara'daki Bakanlar Kurulu'ndan çekilmiş olduğu ve Mustafa Kemal'le arasının açılmış olduğudur. İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon ise şu derkenarı kaydetti: *Albay Rawlinson, her ikisinin de Kemal'e karşıt olduğunu söylüyor*.[1549]

1 Mart 1922. Mustafa Kemal'in meclisin üçüncü devresini açış konuşmasından: *Yunanlıların teşvikat ve tertibatiyle ihtilâlkârane teşebbüsatta bulunanların da tasavvur eyledikleri emeller akim kalmıştır*.[1550]

3 Mart 1922. Paris. İttihadçı rüesadan Ahmed Cemal, Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Raymond Poincaré'yle hususî 25 dakika görüşüyor: [..] *Biz Şark Müslüman milletleri artık ecnebi vesayet ve himayesinden kurtulmaya tamamıyla karar verdik ve bunun için yekdiğerimize muavenet-i mütekabilede bulunmak esasına müstenid bir teşkilât vücuda getirdik. Bu teşkilatın esası taarruzî değil tedâfüîdir ve bütün Asya'da bulunan Müslüman ve Türk anâsırını Ankara'nın etrafında bir kitle-i müttehide suretinde toplamak emelini besler. Mustafa Kemal Paşa, bu teşkilât-ı mahsusanın merkezini teşkil eder ve bütün bizler onunla mutabık kalmak şartıyla kendimize tayin olunan sahalarda gayet faal ve ciddi mesai ile meşgulüz.* [..][1551]

5 Mart 1922. Berlin'deki Kâmil'den Puluhakiyan'daki ağabeyi Enver'e mektub:

> Ağabeyciğim
>
> Rûhen pek mu'azzebim. Merkez-i Umûmî a'zâları olan Rüsûhî [Dikmen] Bahâ[addin] Şâkir, Cemal Azmi ve Azmi Bey'lerle tamâmen kat'-i alâka edip, "Efendiler bundan sonra sizinle çalışılamaz. Siz Ali Bey'in harekâtı aleyhindesiniz. Ali Bey'in binbelâ topladığı paraları yine onun için sarfetmek lâzımdır", demeyi düşünüyorum. Bir taraftan da bunların arasından ayrılmak istemiyorum. Onların harekâtından haberdâr olmak için gazetenin hiç olmazsa bir senelik masrafını bir kenâra ayıralım, dedim. Az kaldı, beni boğacaklardı. Hele Rüsûhî hemen gazete ile alaya başladı. (Biz para olduğu müddetçe çalışırız ve illâ dağılırız) diyorlar. Sizden hiç olmazsa şu aralık mektûb bir şey gelseydi çok iyi olurdu. Kasada mevcûd 300 altın var. Diğer altınları Bedri Bey almış gitmiş.
>
> İki haftaya kadar Nuri Ağabeyimin tedâvisi bitecek. O zamân burada toplanıp size yardım etmek, ne yapmak lâzımgeleceğini kararlaştıracağız.
>
> Size Batûm'a gönderdiğimiz mektûblar dönüp dolaşarak yine buraya geldiler. Tekrâr gönderiyorum.[1552]

8 Mart 1922. Berlin'deki Kâmil, Puluhakiyan'daki ağabeyi Enver'e mektub gönderdi:

> Evvelsi gün Cemal Paşa'dan alınan mektûbta Afganistan'ın Londra Sefîri Kâbil'e muvâsalatımızı haber aldığını bildiriyor. Cemal Azmi Bey mektubun yalnız bir kısmını telefonla söyledi. Cemal Paşa el'ân Fransaya geçmiş bulunuyor. Veli Hân hazretleri birkaç güne kadar avdet ediyorlar.
>
> Yukarıdan da Moskova üzerinden kurye gidiyor. Mektûbumu kapayıp kendisine bugün gönderiyorum. Birçok gazetelere de verdim.
>
> İstanbul'da İbrahim Bey bizim için çalışıyor. Merkez-i Umûmî karârı ile oradaki Kara Kemal teşkîlâtı da bizimkilere iştirâk etmiş. Bizden ma'âş alıp sizin aleyhinize ağızlarına geleni söylüyorlar ve burada yazmaktan çekinmiyorlar. Merkez-i Umûmî'ye ne Remzi Paşa, ne İlyâs Bey dâhil edilmemişlerdir. Doktorlar sizden bir haber, bir ta'lîmât gelmeyince hiç bir teşebbüste bulunmayız diyorlar. Bu adamlar hele Doktor Nâzım Bey alenen İttihâd ve Terakkî teşkîlâtını ihya etmek lâzımgeleceğini bahsediyor. Faraza Bahâ Bey Edirne'deki İttihâd ve Terakkî klübü a'zâsını tekrâr bir araya getirip bizim Cem'iyetten bahsetmeden klübü ihyâ etmiş

[1549] Salâhi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 332.

[1550] T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 18, s. 3, sütun 2. Envercileri safdışı bırakabilmek için, Mustafa Kemal, onların Yunan teşvikatına kapıldığı propagandasını mı kullanmıştır?

[1551] Yücel Demirel, *Atatürk: Belgeler, Elyazısıyla Notlar, Yazışmalar*, 2017, s. 132.

[1552] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 266. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

olduğunu bize söylemedi. Ağabeyciğim, bu adamlar senin iyiliğini istemezler. Buna tamâmen kani'im. Yalnız kendilerine vermekte olduğumuz paralara acıyorum. Herhâlde bir karârınızı bekliyorum.

Kardeşiniz Kâmil Bir hafta evvel Efendimizin yeşil taşlarını bir elmasla berâber satıp harcatmaya mecbûr olduk. Ma'lûmûnuz ol![1553]

11 Mart 1922. *Cemal Paşa Paris'ten, Yusuf Kemal eliyle Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta "Serserinin (Enver Paşa'nın) efali, onunla aramızdaki münasebeti bilkülliye kat etmiştir" dedi, Mustafa Kemal'e bağlı olarak çalışacağını bildirdi, İsviçre'nin en nüfuzlu askerlerinden Von Jella'nın Ankara'ya gelmek, ordunun harekâtını izleyerek İsviçre kamuoyuna bildirmek isteğinde olduğunu anlatarak Jella'nın, yol parası ödenerek Türkiye'ye çağrılmasını önerdi. Cemal Paşa, Afganistan adına silah ve cephane almak ve görüşmelerde bulunmak üzere Avrupa'da bulunuyor*.[1554]

Maliye Eski Bakanı Cavit Bey'in Avrupa'da bazı İttihatçılarla görüşme sonuçları hakkındaki notu: Kemal, Cahit, Canbolat'la: İttihat ve Terakki kongresinin barıştan sonra veya imkân bulunursa barıştan önce İstanbul'da toplanması, eski meşrutiyet usulünün devam ettirilmesi, Mustafa Kemal Paşa'ya, partinin başına geçmesi önerisinin götürülmesi, razı olunacak barış şartları vb.[1555]

Ahmed İzzet (Furgaç) Paşa:

Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişliği daha resmen gerçekleşmeden, heyete girmesi için ne düşündüğü öğrenilmeye çalışılan kulağı delik ve çeşitli fırkalara, özellikle İttihat ve Terakki ile ilişkilere sahip bir zât -ki bir aralık refakatimde bile bulunmuştu- bu memuriyeti benim üstlenip kabul etmemi vatanın çıkarı için teklif ettiyse de, kendisine "veren yok ki kabul edeyim" cevabını verdim. İşte bu olaylar ve işaretlerden çıkarıyorum ki, anlattığım bu gizli teşkilât yöneticileri, Şakir Paşa nezdinde, hatta sarayda el altından hayaller üreterek ve nüfuz kullanarak böyle bir memuriyeti Mustafa Kemal Paşa'ya verdirdiler. Ondan sonra bilinen tertibatta da kendisine yardımda bulundular. Yalnız zamanla güç kazanınca, bu zâtın İttihat liderlerini, özellikle Talat ve Enver Paşaları rakip görerek ülkeye kabul etmemesi yüzünden gitgide aralarında ayrılık ve düşmanlık meydana geldi.[1556]

18 Mart 1922. *18 mart 1922'de İştirakiyuncular'ın çıkardığı "Yeni Hayat" dergisinde verilen bir haberden de anlaşılmaktadır: haberde Dr. Tevfik Rüştü'nün 1871 Paris Komünü'nün yıldönümü dolayısıyla Rus sefarethanesinde yapılan toplantıya katıldığı belirtilmektedir*.[1557]

27 Mart 1922. *İngiliz istihbaratına ve "iyi haber alan ulusalcı bir kaynağa göre," Ankara yönetimi, Yunan Ulusal Savunma Komitesi'nin İzmir bölgesinde bir darbe yapmayı tasarladığını biliyordu ve birçok ulusalcı subayları, o bölgedeki Türk halkının da desteğiyle, buna karşı mukabil bir akım örgütlemek amacıyla, gizlice oraya göndermişti. Bağımsız bir Türk kaynağından sağlanmış olan bilgiye göre, İttihatçı yönetimin günlerinde gıda kontrolörü olan ve son zamanlarda Almanya'da bulunan Kara Kemal, bu mukabil akımın başına geçirilmek için Ferid Bey tarafından ivedilikle Ankara'ya çağrılmıştı. Aynı ajana göre, 24 Şubat'ta Ankara'ya ulaşan Kara Kemal, Bandırma, Balıkesir ve Soma bölgelerinde Yunan aleyhtarı örgütler kurmak için hemen çalışmaya başlamıştı*.[1558]

1 Nisan 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *Ankara'dan İstanbul'a dönen Ulusçu bir subayın, Anadolu'daki huzursuzluk hakkında daha önce verilen haberleri doğruladığı* bildiriliyor.

1553 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 266-267. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1554 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 317.

1555 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 317.

1556 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 63.

1557 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 137.

1558 FO 371/7861/E 3935: A. 2, "Kemalistlerin Batı Anadolu'daki Eylemleri", RV/O, Türkiye, 27.3.1922; Aktaran: Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 345.

T/26/42 kod adlı İngiliz ajanı, *Rusya'ya çok miktarda gıda maddesinin ihraç edilmesinin, ülkenin her yanında büyük memnuniyetsizlik yarattığını; bunun, fiyatlarda epeyi artış olmasına neden olduğunu; kimi yerlerde 2. ve 3. sınıf ekmeğin, somun başına 35 ile 50 kuruşa çıktığını bildirmiş; sözlerine şöyle son vermiştir*:

> Bugün, Anadolu halkı sükûndan başka birşey özlemiyor. Bir konferans çağrılacağı haberi biraz rahatlama getirmiştir. Eğer Yunanistan, konferansın kararlarını kabullenir ve Türkiye bunları reddederse, Anadolu'da büyük bir kargaşalık çıkacağına inanılmaktadır. Ama bu da daha büyük bir felâkete yol açacaktır, çünkü Enver'ciler, böyle bir fırsatı kolluyordu. Enver akımının gücünü yitirdiği sanılmamalıdır: aksine, Enver'in partizanları, programlarını sistemli biçimde uygulamayı sürdürüyorlar".[1559]

6 Nisan 1922. Padişah Vahideddin, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'u huzuruna kabul etti. Ona dedi ki: *"... Ankara'daki askerî ihtilâl örgütü, eski İttihat ve Terakki'nin yeniden ortaya çıkışından başka birşey değildir. Kendisini milliyetçilik maskesi altında gizlemektedir. Böylece Yunan istilâsının yarattığı duyguları sömürerek halkı kandırmayı başarmıştır. Gerçekte halkın yüzde 90'ı Ankara çetesine içinden karşıdır. Fakat halk, hiçbir şeyden gerilemiyen ve her şeyi elinde toplayan adamların baskı metodları altında tutulmaktadır. Bu adamların tutkusu, egemenliklerini Istanbula taşımaktır."*[1560]

17 Nisan 1922. İTC merkez komitesi sabık mensubları *Cemal Azmi (eski Trabzon Valisi) ve Bahattin Şakir, Berlin'de Ermeni komitecilerince öldürülüyor*.[1561]

18 Nisan 1922. Grünewald'daki Kâmil, Kâfirun'daki ağabeyi Enver'e mektub gönderdi:

> Sevgili Ağabeyciğim
>
> Bugün size bir kara haber vereceğim. Ermeniler Cemal Azmî Bey ile Bahâeddin Şâkir Bey'i de dün gece nısfı'l-leylı biraz geçerek şehîd ettiler. Buradaki bütün Türklerin ve Türk dostlarının te'essürleri son derecededir. Bahâ zevcesiyle 4 çocuk bıraktı ki, tamâmen parasız ve kendilerini idareden âcizdirler. Cemal Azmi Bey'in ise âilesi hemen yardım etsin. Yoksa er geç sefâlete mahkûmdurlar. Biz tabi'î elimizden geldiği kadar kendilerine yardım edecğiz. Efendimiz Cem'iyetin kendileri için vermekte olduğu mâhiyet tahsîsâtı iki âileye terketti. Fakat bu da çok devâm edemez. İki ay sonra para bitecektir.
>
> Cenâb-ı Hak sizi ve diğer arkadaşlarınızı bu gibi ta'arruzdan muhâfaza buyursun. Âmîn!
>
> Efendimiz pek müte'essirdir. Kat'iyen sizin buraya gelmenizi arzu etmiyorlar. Bi'l-akis kendileri vaz'iyet müsâid olur olmaz hemen Kâbil'e gelmeye karar verdiler. Gelirken de Bedri Bey'in hâremini ve daha bir kaç tanınmış Türk hânımını berâber getirip orada teşkîlât-ı hayriye vücûda getirmek emelindedirler. Efendimiz başladığınız büyük mücâdelede size can ile, baş ile yardım etmeğe karâr vermişlerdir. Sultân Efendi'nin bu karârı ne kadar ulvî hislere istinâd ettiğini bildiğim için pek bahtiyârım. Ağabey, inşallah Efendimizi ve evlâdlarınızı ben bi'z-zât tâ ki, Kâbil'e kadar getirip size teslîm edeceğim. Ve bu benim en büyük bir bayramım olacak! Cenâb-ı Haktan niyâz ederim ki, o zamâna kadar Kafkas yolu bizim için açılmış olsun. Hind üzerinden gelmeğe mecbûr kalmayalım.
>
> 28 Kânûn-ı evvel târihine kadar yazdıklarını aldık. Ve cevâbını da o sırada buradan hareket eden bir Afgan sefîri ile göndermiştim. Nuri Ağabeyim de mektûb yazmıştı. Bu mektûblardan mâ'adâ son aldığımız havâdise nazaran ("Nâzım Bey'in Cemal Paşa'ya yazdığı mektubdan") Afganistan sizin fikrinizi kabûl etmiş gözüküyor. Sonra harekât-ı isyâniye Kırgızlar ile Teke Türkmenleri arasında başlamış. Siz de Fergana'da imişsiniz. Bunlar hep hayırlı haberlerdir, diyoruz. Cenâbı- Hak muvaffak etsin.

1559 FO 371/7862/E 4222; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 254-255.

1560 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 208.

1561 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 68.

> Burada Hâriciye Nezâreti el altından Orta Asya ahvâli hakkında ma'lûmâtlar almış. Von Blücher benimle görüşmek istedi. Gittim. Ma'at-te'essüf çok kalamadım. Benden ma'lûmât istedi. Kendisindeki ma'lûmât'ı sordum. (Ruslar pek gizli tutuyorlar ve telaştadırlar. Bildiğimiz harekât-ı isyâniyenin günden güne tevessü' ettidir), dedi. Bu haberlere hep seviniyoruz ve muvaffakiyetinize du'â ediyoruz. Nuri Ağabeyim hele pek memnûndur ve muvaffakiyetinizden emîndir. Von Blücher aynı zamânda amcam Halil Paşa'nın Moskova'ya geldiğini ve Bolşeviklerle sizin aranızı bulmak için çalışmakta olduğunu söyledi. Anlaşılan Bolşevikler sizin aleyhinizde bulunabilecek kimseleri Moskova'da toplamak istiyorlar. Nâzım Bey sizin mu'âzerenizi [*muvazenenizi? (ÖFA notu)*] kaybettiğinize kanâ'at getirmiş gibi beyân-ı mütâla'a ediyor. Bu dahi böyle!
>
> Ahvâl-i husûsiyemize gelince sevdikleriniz hep sıhhattedirler. Çocuklarınız mükemmelen büyümededir. Zevceniz sizi düşünerek muvâfakıyetinize du'â eder. Şöyle böyle idârede olmalıyız. Ziyâ Bey de lütfen 160.000 mark gönderdi. Siz keseli beri bu gönderdiği birinci paradır. Bundan 15 gün evvel Nuri Ağabeyim Münih'ten bize gelmişti. Ablam, enîştem ve çocuklar İstanbul'a yarın hareket ediyorlar. Onlara vedâ' edecek. Sonra diğerlerinin tedâvîsi için sanatoryuma gidecek. Ağabeyim bizde bulunduğu sırada Şimâlî İtalya'ya gelmiş olan Şerefeddin Efendi Hazretleri ile görüşmek üzere Sultân Efendi Komo'ya bir hafta müddetle gitti. Ben de kendilerine refâket ettim. 4 gün Komo'da bir otelde yaşadık. [... *Kâmil burada Naciye'nin hoşuna giden bir evden ve kendi babasının İstanbul'a hareketinden bahsetmektedir (Yamauchi notu)*.][1562]

19 Nisan 1922. *15 Nisan 1922'de Kafirnigan (Kafirnihan veya Kafirun) kazasında yapılan kurultayda Türkistan liderleri tarafından başkomutan olarak seçilen Enver Paşa ve müttefikleri Fergana, Buhara, Semerkant ve Hive üzerinde Sovyet ordusunu ricata zorladı. Bunun üzerine "Sovyet Rusya, 19 Nisan 1922'de Enver Paşa'ya sulh teklifinde bulundu. Ruslar ona Dervaz, Karatekin, Külab, Duşanbe ve Hisar gibi şehir ve vilayeletlerde kendisinin arzusu esasında müstakil bir devlet kurabileceklerini vaat ediyorlardı. Buna karşılık ondan Türkistan meselesine karışmamasını talep ediyorlardı." Ancak Enver Paşa ve şürekâsı bu talebi de karşılıksız bırakmış ve mücadeleye devam etmiştir*.[1563]

25 Nisan 1922. *İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey, Hakimiyeti Milliye muhabirinin dış ülkelerde İttihatçıların öldürülmesini önlemek için bunların yurda girmesine ne dediğini sorması üzerine şunları söyledi: Memleketin kapıları, milli mücadeleye muhalif olmayan evladı için hiç bir zaman kapanmamıştır. İttihatçılar için bu kapılar daima açık olmuştur ve olmaktadır. Anadolu'ya gelmeleri için hiç bir mani yoktur*.[1564]

1 Mayıs 1922. *İsmail Canbolat (Roma), Cavit'e (İsviçre) İttihatçıların canlarını kurtarmak için gizlendiklerini, Ankara'dan davet beklediklerini yazdı*.[1565]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Juan Servert, İspanya Hariciye Nazırına "İtilafların Notasına Babıâli'nin Cevabı" sernameli rapor gönderdi. Diplomatik lisan noktasında, Bâb-ı Âlî Hariciye Nezareti ile TBMM Hariciye Vekaleti arasında nitelik farkı göze çarpıyor:

> İstanbul Hükümeti notasında, İtilaf Devletleri'nin yalnız 19 Nisan 1922 tarihli notasını değil, fakat aynı zamanda 26 Mart 1922 tarihli barış teklifi notasını da ayrıntılı olarak cevaplamaktadır. İtilaf Devletleri'nin barış teklifinde yer alan koşullar ve verilen cevaplar şu şekildedir:
>
> > *1- Türkiye ve Yunanistan arasında eşit bir barış yapılması ve hiçbirine mağlubiyet koşullarının empoze edilmemesi:*
> >
> > Bu prensibin adilane şekilde uygulanabilmesi için Türkiye'ye, Trakya'da bir toprak parçasının bölünmesini ya da ayrılmasını dayatamayacağı anlamına geldiği belirtilmektedir.

[1562] Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 272-273. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[1563] İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 338.

[1564] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 399.

[1565] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 73.

2- Türk ulusu ve ordusunun, İstanbul merkez olmak üzere kendilerinin olduğuna inandıkları yerlere yeniden yerleşmesi ve böylelikle Türkiye'nin dinç ve bağımsız bir hayata yeniden kavuşması:

Trakya'nın herhangi bir parçasının bölünmesinin millet ilkesine ve Osmanlı güvenlik hakkına karşı geleceği hatırlatılmaktadır.

3- Türkiye'de Sultan'ın laik ve dini rejiminin (saltanat ve hilafetin) devamının garanti edilmesi:

Milletler Cemiyeti tarafından konulan kural ve prensiplere uygun çözümler alınacağına inanıldığı belirtilmektedir.

4- Yunanistan'a tazminat ödenmesi:

İtilaf Devletleri lehine hangi fedakârlıkta bulunmuş olursa olsun, Yunanistan'ın, Türkiye'ye 1918 Ateşkesi'nden sonra saldırmış olmasından dolayı, Türkiye pahasına tazminat elde edemeyeceği bildirilmektedir.

5- Türk ve Rum halkının güven ve onur içinde yaşamalarını sağlayacak koşulların tesisi:

Bu koşulların yapılacak konferansta görüşülmesi teklif edilmektedir.

6- Azınlık hakları ve güvenlikleri için hükümlerin belirlenmesi:

Bu prensibe katılmakla birlikte, konferansta karışıklık ve muhalefet oluşturmaması için prensibin adilce uygulanması istenmektedir. "Azınlıkların korunması; ne başkaldırı için bir tahrik olmalı, ne de azınlığın çoğunluğa tiranlığı için yozlaştırılmalıdır."

7- Türkiye ve Batılı güçler arasındaki her türlü silahlı çatışmanın sona ermesi, Boğazlarda denizciliğin serbestliği ve uluslararası garantiler altında tüm ulusların gemilerinin Boğazlara girebilmesi:

İstanbul Hükümeti, çatışmanın sona erdirilmesi ihtiyacını ve Boğazlarla ilgili koşulları kabul etmektedir. Ne var ki bu bölgelerin güvenliği için asker yerleştirme önleminin aşırı olduğunu savunmakta, söz konusu serbestlik rejiminin konferansta tartışılmasını teklif etmektedir. Son olarak, Türkiye'nin medeni devletler dünyasının adaletiyle çakışacak hiçbir talebinin olmayacağını; delegelerini gönderebilmesi için en kısa sürede konferans yer ve tarihinin belirlenmesini istemektedir.

İtilaf Devletleri'nin 26 Mart günü verdikleri bu barış tekliflerine, Ankara Hükümeti bazı karşı koşullar öne sürmüş; İtilaf Devletleri'nin bu koşulları 15 Nisan günü reddetmesiyle barış görüşmelerinin yolu tıkanmıştır. Şu halde; İstanbul Hükümeti'nin 19 Nisan tarihli nota vesilesiyle, 26 Mart tarihli barış teklifine ayrıca cevap vermesi oldukça ilginçtir. Bu durum, İstanbul Hükümeti'nin kendisinin İtilaf Devletleri'yle barış müzakerelerine başlayabileceğine inandığını; en azından bu yolu açmaya çalıştığını göstermektedir. Bu bakış açısının; Elçi Servert'in daha önceki raporlarında savunduğu, Ankara ve İstanbul hükümetleri arasında birlik olduğuna yönelik görüşünü de haksız çıkardığı söylenebilir. İstanbul Hükümeti'nin verdiği cevaplarda, özellikle Trakya'nın Türkiye'den ayrılması anlamına gelebilecek herhangi bir koşula karşı çıktığı; Boğazların uluslararası statü kazanmasını kabul ederken, buralara, muhtemelen uluslararası asker birliklerinin yerleşmesi önlemini aşırı bulduğu görülmektedir. İspanyol diplomat, Babıâli'nin notasında, azınlık haklarıyla ilgili olarak "kargaşa ve iç savaşın yaratıcılarına karşı azınlığın korunmasının ihlal edilemez olduğunu" belirtmesine dikkat çekmektedir. Elçiye göre Babıâli, bu sözlerle Avrupa'da var olan ve propaganda için kullanılan bilgi ve haberlerin alabileceği şekle tümüyle itiraz etmektedir. İstanbul Hükümeti'nin 24 Nisan 1922 tarihli İstanbul Temsilcilik raporuna yansıyan cevabıyla karşılaştırıldığında; söz konusu notanın içeriğinin; Ankara Hükümeti notalarının hemen hepsine hâkim olan sağlam duruşu sergilediği görülmektedir. Ankara Hükümetinden farklı olarak, Babıâli notasında kullanılan dil ve üslubun; -tekliflere teşekkür, öngörülenlere duyulan memnuniyet vb. sözlerle- oldukça yüksek bir kültür ve diplomasi kibarlığı göstermesi ön plana çıkmaktadır. Şüphesiz bu

durum, Babıâli'nin İmparatorluk ve Saray geleneğinden gelmesi; öte yandan Ankara Hükümeti ve TBMM'nin halkın içinden çıkması ve liderlerinin asker kökenli olmasından kaynaklanmaktadır.[1566]

3 Mayıs 1922. *İçişleri Bakanı Fethi Bey, Hükümet'in İttihatçıların elinde olan Trabzon teşkilatını dağıtmasına rağmen görevden ayrılmamakta direnen Müdafaa-i Hukuk Trabzon Merkez Kurulu'nun zimmetlerine para geçirdiklerini, bunları ödemezlerse mahkemeye verileceklerini Valiliğe çektiği bir telgrafla bildirildi. Fethi Bey, geçen ay Trabzon'a giderek buradaki soruşturma kurulunun çalışmalarını bir an önce tamamlamasını istemiş, kurul da raporunu tamamlayarak Fethi Bey'e Samsun'da iken yetiştirmişti. Zimmet olayı da raporda yer almaktaydı. Buna göre, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Barutçuzade Ahmet Efendi'nin 800, Merkez Kurulu Danışman üyesi Yahya Kâhya'nın 26.000 lira zimmetleri bulunuyor. Trabzon İttihatçıları, bu telgrafa şiddetle itiraz edeceklerdir.*[1567]

4 Mayıs 1922. Başkumandanlık Kanunu süresinin uzatılması teklifi, TBMM'de kabul edilmedi.

Ali Fuad Cebesoy:

> İtilâf Devletleri, mütareke ve barış önerilerini tekrarladıkça, Meclis çevresinde Millî Mücadele'nin sona ermek üzere olduğu fikirleri kuvvetlenmişti. Bunu bir fırsat sayan İkinci Grup, Meclis Başkanı'nı diktatörlüğe çıkarmaya elverişli olan Başkomutanlık Kanunu'- nu savaş henüz bitmeden kaldırmak istemişti".
>
> "...Partizanların durup dinlenmeden ve uluorta diktatörlükten söz etmeleri, İkinci Grup'u kaygıya düşürüyordu. Partizanlar, İkinci Grup içerisinde yaptıkları propaganda ile gerçek bir diktatörlük rejiminin Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı altında çok yakında geleceğini söylüyorlar, bu rejimin içeride hayli devrimler yapacağı kuşkusunu uyandırıyorlardı. Bu yüzden, dış sorunlar bir yana bırakılmış, ağırlık merkezi hemen hemen iç politikaya ayrılmış gibiydi. İkinci Grup, diktatörlüğe ve keyfi tutuma engel olmak için Başkomutanlığın kaldırılmasına bile râzı olmuştu".[1568]

6 Mayıs 1922. Mustafa Kemal, önce meclisi güvenlik görüntüsü altında silahları adamlarına muhasara ettiriyor, sonra gizli celse kürsüsüne gelerek meclisin kendi eseri olduğunu söylüyor. Mustafa Kemal'in ve Müdafaa-yı Hukuk Grubunun şahıs istibdadına temayülleri, İkinci Grup'un kurulmasını tahrik ediyor:

> 6 Mayıs'ta mecliste sabahın erken vaktinden itibaren bazı fevkalade tedbirler görülmüştür. Meclisin etrafında ve karşısındaki bahçede muhtelif noktalarda ve meclis kapılarında müsellah Giresunlular milli kıyafetleriyle görülmekte ve meclis koridorlarında bazı zabitan dolaşmakta, mebusânn asabına tesir icra edilmek istendiği zannı hatıra gelmekte idi.
>
> Celse hafi olarak açıldı. Sebeb-i içtima ve içtimaın reye konmaması esbabı Hüseyin Avni (Erzurum) tarafından soruldu. Paşa hasbihal edeceğine, "teklifim üzerinedir," dedi ve kabul edildi. Paşa sükûnet göstermeye çok itina gösteriyordu. Kalemini uzun bir dikkatle masa üzerine koydu, notlar çıkardı.
>
> Cereyan-ı muameleye notları okumakla muttali olduğunu, Başkumandanlık Kanunu'nun zaman-ı kabulündeki vekayii ve kendisi tarafından bir arzu gösterilmeyip müttehit ve heyecanlı teklifler üzerine başkumandanlığı kabulünü hatırlattıktan sonra evvelki celsede geçen itirazlara bir bir cevap verdi.
>
> Salih Efendi'nin (Erzurum) "millet hakkının gaspı" tabirine cevaben, meclisin kendi eseri olduğunu, azaların her birine fevkalade salahiyeti almağa kendisinin çalıştığını, en yakın arkadaşlarıyla fikir mücadelesi yaptığını, şeref ve haysiyetini tehlikeye koyduğunu dermeyan etti ve "ben eserimi tezlil değil, îla ile uğraşırım ve ifadatını kendisine ret ve iade ederim," dedi.

1566 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 356-358. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1567 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 412. Mustafa Kemal'in Malta'dan tahliyesini istemiş olduğu ve daha sonra da Malta'dan tahliye edilen Ali Fethi, Dahiliye Vekilliği yaparken İttihadçıların tasfiyesine mi çalıştı?

1568 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 736.

Karahisar-ı Sahip Mebusu Şükrü Bey'in milletten setr-i hakikat edilmemesi yolunda aleni celse talebine bir hayli şahsî tahkirat karıştırarak ve Ankara İstiklal Mahkemesi'nce hakkındaki hükmü affettirmek için tezelzül gösterdiğini söyleyerek dedi ki: "Meclisiniz bir heyet-i hükümettir. Teşrii meclisler gibi alenen mukarrerat yapamaz. Birçok mukarreratını hafi yapmağa mecburdur. Esasen hafi celseden maksat serbest müzakere içindir. Benim rahatsızlığım da söylenmiş, halbuki biz Yunan Kralı'nın hastalığını öğrenmek için casus kullanıyoruz," dedi.

Hüseyin Avi Bey'in (Erzurum) "vazifeler şahıslarla olmaz. Şahıs yoktur. Millet vardır" gibi sözlerine "asıl milletse de fertleri de manasız nazariyatla inkâra mahal yoktur," diye cevap verdi ve vaki mukabelesini tecavüzkârane kesti.

Salâhattin Bey'in (Mersin) taarruz edip edemeyeceğimizi ve edemiyorsak, edemeyeceksek salahiyete lüzum olmadığı; ordunun hadd-i azamide bulunduğu; bugünkü vaziyette emr-i kumandanın kifayetli ellerde olduğu; harbi yalnız harple değil siyasetle de sona erdirmek yollarının aranması lüzumu olduğu; menabi-i maliyenin ölçüsünün düşünülmesi; angaryanın kaldırılması şeklindeki sözlerini tekrar etti ve bunlara cevaben er geç taarruz edeceğimizi; ordunun hadd-i kifayeye henüz varmamış bulunduğunu; cephe kumandanlarının kendisini başkumandan olarak istediğini; siyasetimizin ancak harp olup süngü kuvvetiyle düşmanı çıkaracağımızı; para olsa da, olmasa da ordunun olacağını ve angaryanın harbin icabı yaptırıldığı ve yaptırılacağını söyledi.

Vasıf Bey'in (Sivas) başkumandanlk makamı için hususî kanuna lüzum olmayıp her devlette mevcut kanunlar ve usullerle iş görmek kâfi olduğu; cephe otoritesi ile geri otoritenin ayrı olup ikincisini hükümetin serbestçe kullanması lüzumu bulunduğu ve takyidin caiz olmadığı hakkındaki beyanatına karşılık olarak bizim şekl-i hükümetimizin hususî olduğunu; başkumandanlığın meclisin şahsiyet-i maneviyesinde mevcut ve mefhum olup, bunun bir kanunla kendisine verildiğini, esasen menbaın mecliste olduğunu; başkumandanın Ankara'dan da cepheyi görebileceğini ve bunun bir mahiyeti zihniye olduğunu ve geri cepheyi idarede heyet-i hükümetle istişare ihtiyacı tabii bulunduğunu söyledi.

Bu cevaplar bittikten sonra:

Salahiyet-i kanuniyenin inkızasına mebni kendi istifaya karar vermişse de Fevzi Paşa'nın da çekileceğinden bahsi üzerine fevka'l-kanun başkumandanlık ettiğini ve bu salahiyeti kullanacağını alenen beyan ve bunun mesuliyetini ita-yı reyde istinkâf edenleri tevbihan ityan eyledi. Vekâletlere gösterilen namzetler meselesinde gösterilen muhalefetin hissî ve esassız ve neticesi kanunsuzluk olduğunu dermeyan eyledi.

Ortaya bir Hoca Efendi (Erzincan Mebusu Fevzi Efendi) çıktı, birçok kelimât-ı lehiye ile vifaktan bahseyledi. Kifayet-i müzakere takriri ortaya kondu. Rauf Bey küşad-ı müzakereye lüzum olup olmadığının tayinini rica etti.

Mersin Mebusu Salâhattin Bey evvela kanaalerde mevcut ayrılıklar ve şüphelerin, saniyen mecliste muhalefet denilen meselenin esasının aydınlanması için müzakerenin devamını temenni, yalnız şahsi nûkat hakkında söz söyleyecek arkadaşların bugün söylememesini rica etti.

Ortada tenevvür edenlerle etmeyenler mevcut olduğunu, bu tenevvür etmeyenleri de anlamaya ihtiyacı bulunduğunu, bidayetten beri kendisinin muarız olduğu noktaları şu suretle belirtti:

1. Ortada bir halk hükümeti, köylü hâkimler ve vekilleri, bunların yanında bir de hukuka malik bir zat var. Birine verilen hak ötekini tahdit ediyor. Ferde verilen hak alınırsa zarar olacak deniyor. Ya meclise ait hakkın uzun müddet mahcur kalması zarar değil midir?

2. Vaziyet-i hazırada meclis cephenin hükümetine karışamıyor. Onun mukarreratıyla ittiba, kendi mukarrerati tahdit ve takyit edildi. Böyle zaruretler ancak muvakkat zamanlar için olabilir, mütemadiyen idamede sebep yoktur. Orduyu islaha hâdim bütün hukuk başkumandanlıkta bizatihi mevcuttur. Kavanine ait işler de meclis işidir. Bugün için kullanılmayacak bir hakka neden sımsıkı sarılırız.

3. Meşrutiyet kuvva-yı mütehalifenin tevazünüdür. Kendimize başka bir şekil verdikse bu bizi icmain tahakkümüne mi, ferdin tahakkümüne mi götürecek?

4. Muhalefet denilen şey mecliste yoktur. Karşımızda muhalefetten bahsedenler bizzat kendileri de fırka vücuda getirmişler, itidalden ayrılmakla muhalefeti yaratmışlardır.

Mustafa Kemal Paşa kürsüye gelerek şu yolda ifadede bulundu:

"Başkumandan meclisteki salahiyeti fiilen istimaline mezundur. Asıl menba meclistedir. Hakkını vermişse bir kanunla vermiştir. Alan gasp etmemiştir. Bir hakk-ı kanunu istimal etmiştir. Acaba meclis, yalnız teşrii olsa bu salahiyeti verebilir mi? Evet, bu varittir. Fakat meclis-i âliniz zamanda icraîdir. Bundan başka bu hal hadisatta mevcut, fiilde vakidir. 1916 Fransa Meclisi Mebusânında Heyet-i nezare şöyle itimat olunuyor: Meclis, hükümete bütün faaliyetini, vatanı halâs edecek olan harbin devam ve cereyanını temin için ve fevkalâde salâhiyete gelmesi için beyan-ı itimat eder ve fevkalâde salahiyet bahşeder. İngiltere'de 30 azadan ibaret kabineden yalnız beş zat her türlü mesuliyeti deruhte ile harbe vâzı-ül yed olmuşlar ve meclis bunların kanunlarını mütalaaya bile lüzum görmemiş. Times 12 Kânunuevvel 1916'da bu meclisi tebrik ediyor."

Vasıf Bey (Sivas), Rusya, Almanya ve Fransa'dan misal getirerek kral veya rüesa-yı cumhur ve hükümetin mukarrerat-ı fevkaladeyi başkumandanlık imzasıyla değil kral, reisicumhur sıfatıyla imza ettiklerini ve yalnız başkumandanlık hukukuyla biliktifa, hükümeti serbest bıraktıklarını vazıhan söyledi.

Mustafa Kemal Paşa bu ifadatı tasdik etmekle beraber, orduya gidecek heyetler meselesinde "bir millet ordusunu kendinden bilirse kontrole lüzum görmez ve siz de heyetler gönderdiniz. Başkumandanlık Kanunu arkadaşları düşünmekten menedemez. Bulacağınız tedabiri beraber yapalım. Diğer devletlerde başkumandan arzusunu hükümete bildirir, hükümet derhal yapar. Geri harekât ve icraatta müdafaa-i milliye ve ileri harekâtta Erkânı Harbiye reisi mesuliyet deruhte ve kabul etmekle benim geri tedabirim değil, ileri tedabirim dahi mukayyet bulunmaktadır," dedi.

Meclisi kendisinin kurduğunu, azasına kendi salahiyet-i fevkalade verdirdiğini, nasıl olup da kendisine başkumandanlık verenlerin bu salahiyeti almaya lüzum gördüklerini, vermeseler de kullanacağını sarih surette ifade ve izhar etti ve bilahare bu noktadaki bir cümleyi tashih için kapalı bir cümle söyledi.

Fevzi Paşa ahval-i hazırda umumî bir ittihad-ı ara teklif etti. Aksi halde hükümetin çekileceğini bahisle ve kemal-i heyecanla rey-i muvafik talep eyledi.

Kendilerine Selâmet-i Umumiye Komitesi ismini verdikleri işitilen bazı mebusların müzakere salonu kapılarında ahz-ı mevki eyledikleri görüldü. Meclisin dışından ve içinden alınan tertibat ve beyanat sonunda 177 reyi muvafıkla kanun temdit olundu. On bir ret, on beş müstenkif vardı. Reddedenler şunlardır: Süleyman Bey (Canik), Dursun Bey (Çorum), Hüseyin Avni Bey (Erzurum), İsmail Bey (Erzurum), Hulusi Bey (Karahisar-ı Sahip), Ömer Lütfi Bey (Karahisar-ı Sahip), Hasan Basri Bey (Karesi), Ziya Hurşit Bey (Lazistan) Salâhattin Bey (Mersin), Vâsıf Bey (Sivas) ve Mustafa Lütfi Bey (Siverek).

Bu şekildeki mübarezenin ve meclisin şeref ve haysiyetine karşı ağız söz kullanılmasının mukabili biraz sonra belirdi. Mebusların hissi teyakkuz ve takdiri değişti. Aralarında toplanmaya, kanaatlerine muvafik gelmeyen hususta müttehiden rey vermeye ve bir amir altında hareket eden birinci fırkaya mukabil bir grup teşkiline hazırlık başladı. İkinci grubun manevi temeli bu gün atıldı.[1569]

7 Mayıs 1922. *Trabzon Mebusu Ali Şükrü ve 14 arkadaşı, İçişleri Bakanı Fethi Bey hakkında 11 maddelik bir gensoru önergesi vererek Trabzon'da İttihatçılara baskı yapılmasını kınadı. Önerge 18'de gündeme alınacaktır*.[1570]

9 Mayıs 1922. *9 Mayıs Salı içtimaında İktisat Vekâleti için reisin gösterdiği namzetlere elli dokuz, Sıhhiye'ye otuz yedi, Şeriye'ye on sekiz müstenkif çıktı. Hiçbiri intaç olunamadı. Bililtizam ikinci ve*

[1569] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 255-258. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[1570] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 420.

üçüncü gösterilen namzetlere reyler dağıtıldığı görüldü. Bu halet-i ruhiye karşısında İktisat Vekâleti namzetlerinin ortadan çekilmeleri beklenirken çekilmemeleri şayanı dikkat görüldü.[1571]

10 Mayıs 1922. *10 Mayıs Müdafaa-i Hukuk Grubu içtimaında reisin ya istinkâftan vazgeçilmesi ve müttehiden gösterdiği namzetlere rey verilmesi veya kendisinin istifaya mecbur kalacağı yolunda söz söylediği duyulmuştur*.[1572]

İsmail Canbolat, Roma'dan İsviçre'de bulunan Cavit Bey'e mektubunda, İttihatçıların bir suikastle karşılaşmamak için yerlerini terk ettiğini, Ankara'dan davet beklediklerini yazdı.[1573]

11 Mayıs 1922. *11 Perşembe içtimaında, İktisat Vekâletine 201 reyden elli müstenkif, yüz altı muvafık reyle Hasan (Trabzon); Şer'iye Vekâletine 201 reyden yetmiş dokuz müstenkif 116 muvafık reyle Azmi (Eskişehir) gelmiştir. Birçok zevat Müdafaa-i Hukuk Grubu'ndan ayrılmaya ve bunu alenen yapmağı münasip addetmeyenler gurup içtimalarına adem-i icabete karar vermişlerdir*.[1574]

Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı Karahan'dan Ankara'daki Büyükelçi Aralov'a telgraf:

> Enver'e karşı Rus Türk cephesi, Türklerin bizimle olan dostluklarının en iyi kanıtı olacaktır. Mustafa Kemal'e bir de şunu hatırlatınız: Türk ordusu Yunanlıların saldırısıyla gerilemeye başladığı ve Türk Hükümeti Ankara'ya taşınmaya zorlandığı zaman biz Enver'i Anadolu'ya sokmadık, Ankara Hükümeti'ne karşı herhangi bir macera girişimine hiçbir olanak bırakmadık.[1575]

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi yazıyor: *İâşe Nâzır-ı esbak* Kara Kemal, *ahiren Ankaraya vasıl olmuşdur*.[1576]

12 Mayıs 1922. *Sovyet yönetimi, Enver Paşa ve Basmacıların amansız ve tehlikeli ilerleyişini durdurmak için çok geniş çaplı bir politika izlemek zorunda kaldı. Bu bağlamda Stalin, Ordjonikidze'yi 21 Nisan'da Taşkent'e göndermişti. Türkistan'daki Basmacı hareketi ve Enver Paşa'nın faaliyetlerini gözlemleyen Ordjonikidze, 12 Mayıs 1922'de Stalin'e gönderdiği mektupta Türkistan'daki olayları genel bir millî ayaklanma olarak nitelendirmiş ve şu malumatı vermişti*: *"Buradaki bilgilere bakılırsa, Doğu Buhara'daki harekât Enver'in liderliğiyle organize olmuştur. Ayaklanmanın çabuk yayılmasına, yerel hükümetin çaresizliği, itibarsızlığı, onun kabiliyetsizliği ve bizim bölümlerin yağmacılığı neden olmuştur. Durumu önlemek için çarçabuk Enver'i yok etmek gerek. Bunun hazırlığı yapılıyor*."[1577]

13 Mayıs 1922. *Cavit Bey, Ermenilerin İttihatçıları tek tek öldürmesine karşılık Ankara'nın Ermenileri tehdit etmesini istiyor. Harun'a, bu öldürmeler devam edecek olursa, Türklerin karşılık vereceği yolunda bazı gazetelerde yayın yapmasını söylüyor. "Ankara şimdi zannediyor ki, bu hareketler yalnız İttihatçılar aleyhinedir. Ve seviniyor. Yarın kendi sıralan gelince, şimdiki hareketlerine nadim olacaklardır"*.[1578]

14 Mayıs 1922. *Trabzon eşrafından 14 kişi, Meclis Başkanlığı'na çektikleri telgrafta, Ali Şükrü'nün tutumundan şikâyet ettiler. Trabzon'da Kemalistlerle İttihatçıların mücadelesi devam ediyor. Ali Şükrü'nün İçişleri Bakanı'nın tutumu hakkındaki 7 tarihli gensoru önergesi, 18'de gündeme alınarak görüşülecek*.[1579]

1571 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 258.
1572 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 259.
1573 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 409.
1574 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 259.
1575 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 456.
1576 Vakit, 11 Mayıs 1338-1922, Numero 1587, *Anadolu Haberleri*, s. 2.
1577 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 339.
1578 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 427.
1579 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 428.

15 Mayıs 1922. *Kâzım Karabekir, Trabzon İttihatçılarıyla Ankara Hükümeti arasındaki çekişmede Ankara'nın yanını tercih ediyor. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ndeki görevlerinden çekilmeyi reddeden İttihatçılar, geçmişteki hizmetlerine orduyu tanık gösterince, İstikbal gazetesinin bu konudaki yayınına karşılık Karabekir, Trabzon Vali Vekili Sami Sabit Bey'e gönderdiği yazıda, milli mücadeleye Trabzon'u katmak için sıkıntılar çektiklerini ileri sürdü*.[1580]

17 Mayıs 1922. *Filhakika 11-17 Mayıs arasında üç defa davette ekseriyet olamadığı cihetle müzakere yapılamadığı öğrenildi. Heyet-i Vekile'nin Vazife ve Mesuliyeti Kanunu müzakere olunacağı evvelden bildirilerek namzetlik meselesinin ıslahı ima olunduğu halde dahi azaların gitmediği görüldü. Namzetlik usulünün bir cebir ve ikrah olup buna karşı istinkâfın da aynı derecede hak olduğu, meşruiyetse ikisinde de bulunduğu, meclis çalışamayacak ise sebebi meydanda olduğu; bu hal ile milletten yeni bir intihaba imkân bulunmadığı, binaenaleyh itidal ve hakikate rücu zaruri ve haysiyet-i ammeye hürmet muktezi olduğu görülmektedir*.[1581]

18 Mayıs 1922. *Orjonikidze komutasındaki Bolşevik kuvvetler, Doğu Buhara'da, Enver Paşa'nın da içinde bulunduğu Sovyet aleyhtarı hareketleri bastırma seferine başladı*.[1582]

Meclis'in gizli ve açık birleşimlerinde Ali Şükrü ve 14 arkadaşının Trabzon'da İttihatçılara baskı yapıldığı ile ilgili 11 maddelik gensoru önergesi okundu ve gündeme alındı. 1 ay sonra görüşülecek olan içişleri Bakanı Fethi Bey hakkındaki bu gensoru önergesinde Trabzon Vali Vekili Sami Sabit Bey'in halka baskı yaptığı, kanunsuz tutuklamalarda bulunduğu, Nisan içinde Trabzon'a gilmiş olan Fethi Bey'in halkın şikâyetlerini dinlemediği, ayrıca, bazı Pontosçu Rum ileri gelenleriyle ilgili takibat yapılmadığı gibi suçlamalara yer verildi.[1583]

19 Mayıs 1922. *Enver Paşa, Buhara ve Hive millî orduları komutanı namıyla 19 Mayıs 1922'de Sovyet yönetimine gönderdiği bir ültimatomda Kızıl birliklerin Türkistan'ı terk etmesini istedi*.[1584]

21 Mayıs 1922. *Trabzon Vali Vekili Sami Sabit Bey, Doğu Cephesi Komutanlığı'ndan Trabzon'da İttihatçılara müsamaha edilmemesini istedi. Barutçuzade Ahmet Bey'in başında bulunduğu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Kurulu'nun Trabzon'da bir derebeylik kurduğunu ve bundan vazgeçmek istemediğini bildirdi*.[1585]

22 Mayıs 1922. *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Paşamıza Bir De Enver Paşa Cebhesi Mi Çıkacak? Enver Paşa ile rüfekasına düşen vazife, mücahede-yi milliyemizi pek hafif bir suretde bile düçar-ı zaaf edecek teşebbüsatdan vazgeçmekden ibaretdir*.[1586]

24 Mayıs 1922. *Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Necati ve diğer bazı Trabzonlular, lstanbul'da yayımlanan Yeni Şark gazetesinde yer alan, Trabzonluların (İttihatçıların) Ankara'ya yüz çevirmiş olduklarını ileri süren yazıyı protesto ettiler*.[1587]

25 Mayıs 1922. *İttihatçı mebusların baskısıyla Hükümet, Trabzon'daki İttihatçılara baskı yapan 13. Tümen'in Erzincan'a aktanlmasına başladı. Aktarma 5 Haziran'da tamamlanacak ancak Tümen*

1580 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 430.
1581 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 259.
1582 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 434.
1583 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 434-435.
1584 İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 338.
1585 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 440.
1586 Tevhîd-i Efkâr, 22 Teşrîn-i sânî 1337-1921, Numero 3191-163, s. 1.
1587 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 444.

Komutanı Sami Sabit Bey, Vali Vekili olarak bir süre daha Trabzon'da kalarak İttihatçılarla mücadelesine devam edecektir.[1588]

1 Haziran 1922. Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aralov, Hariciye Halk Komiseri Yardımcısı Karahan'a rapor keşide eyledi. Ali Fuad (Cebesoy) vakası ve Cenova Konferansı, TBMM Hükümeti çevrelerinde Britanya ile Sovyet Rusya'nın uzlaştığı cihetinde yorumlanmaktadır. Matbuat ve İstihbarat Müdürü Ahmed Agayev, Sovyet Rusyacıdır:

Sayın Lev Mihayloviç,

Birinci;

Ali Fuat Paşa konusu üzerine. Ayın büyük bir kısmı Ankara'da Ali Fuat olayı çevresinde gelişti. Mustafa Kemal Paşa'dan başlayıp, halka kadar herkes Moskova olayını konuşuyordu. İlk başta bu olay, Cenova Konferansı'nda Moskova'nın İngiltere ile anlaştığı ve İngiltere'nin Türkiye ile Rusya arasındaki dostluk ilişkilerinin bozulması şartını koyduğu şeklinde yorumlandı.

Herkes karamsarlığa kapılmıştı ve Türkiye'nin yalnız kaldığını söylüyordu. Herkes Türkiye'yi terk etmişti. Tek dostu Sovyet Rusya vardı, o da verdiği sözlerden dönmüş ve Türkiye'yi yalnız bırakmıştı. Artık kimseye güvenilmemeliydi. Bu küçük burjuvalara has konuşmalar, sokakta, askerler ve aydınlar arasında dolaşıyordu.

Meclis'in gizli oturumunda, Mustafa Paşa ve Bakanlar Kurulu Başkanı, ayrıca Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa konuşmalarında, "Biz batımızdan ve doğumuzdan düşmanlarla çevriliyiz" diye haykırdılar. Aynı yukarıdakiler gibi aşağıdakiler de paniğe kapıldılar.

Bu şüpheleri Mustafa'yla, Yusuf Bey'le ve Anadolu Ajansı'nın bütün yöneticileriyle, Ahmet Agayev ve diğerleriyle yaptığım uzun görüşmelerde ve resmî bir nota göndererek ve bu konuda Ankaralı subayların yayımladığı *Hâkimiyet-i Milliye*'deki röportajla dağıtmayı başarabildim (Nota ve ropörtaj 1 ve 2 nolu ekte).

Bu şık, siyasal ve uluslararası bir karakter taşıyor. Bu şık ortadan kalktığında, bütün açıklamalar ve konuşmalar artık sadece Türkiye'nin ve milletin, temsilcileri nezdinde hakarete uğradığı ve Türkiye'ye güvensizlik duyulduğu vb. noktasında toplandı. Bu olgu ve onun dış etkenleriyle ilgili olarak:

Benim durumum oldukça zorlaştı, çünkü ben bu işin içeriğini bilmiyordum. Aldığım bölük pörçük ve kötü şifrelenmiş telgraflardan dolayı, meselenin ve suçlamanın özünü anlayamıyordum. Bende Türk Büyükelçiliği'nin çalışanlarının ajanlığıyla ilgili bir kanıt yoktu. Hatta aramanın evde mi yoksa Büyükelçilikte mi yapıldığını bile tam olarak bilmiyordum. Tam o sıralarda Ali Fuat, Dışişleri Bakanlığı'nı rapor yağmuruna tuttu (Ali Fuat, görevlilerini Trabzon'a yolladı ve onlar, oradan bilgileri telefonla ilettiler). Bana hemen çeşitli suçlamalarda bulundular: 1. Elçilikte arama yapmak (hariçez memleket* hakkının ihlali), 2. Şifreli telgraflara zorla el koymak, 3. GPU'da elçilik çalışanlarını dövmek, 4. Birinci sekreterlikte arama yapmak, 5. Elçilik çalışanlarına karşı kaba davranışlar sergilemek.

Bu konuda, gerek Mustafa gerek Yusuf, kendi temsilcilerine, suçları kanıtlanıncaya kadar inanmamak hakları olmadığını, Türk hükümetinin başları olarak inanmakla yükümlü olduklarını ve hükümetin Ali Fuat'ın faaliyetlerini onayladığını beyan ettiler (gelişinde ondan resmen özür dilenmedi) ve bu olayla, Sovyet hükümetinin Türk halkına hakaret ettiğine işaret ettiler. Ben de aramanın evde yapıldığını ve elçilik çalışanlarının casusluğa karıştıklarını vb. söyledim. Mustafa, Ali Fuat ve çalışma arkadaşlarının casusluk yapabileceklerini hiçbir şekilde düşünemediğini, zira; onların Sovyet Rusya'ya karşı ajan faaliyeti yürütmek için değil, tam tersine, dostluğu sağlamlaştırmak için gönderildiklerini söyledi. Ama eğer Sovyet hükümetinde hoşnutsuzluk ve şüphe oluştuysa, bu meseleyi başka bir yolla; Ali Fuat'ın faaliyetlerinin hukuka aykırılığının dostane bir şekilde gösterilerek çözülmesi gerektiğini, böylece Ali Fuat'ın hemen görevden alınacağını, ayrıca

[1588] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 446.

* "Hariçez memleket, yabancı bir devlet nezdine gönderilen diplomasi memurunun, vazife ifa ettiği memleket toprakları üzerinde değil de, temsilcisi olduğu memleket topraklarında ikamet ettiğini kabul eden kavramdır." (Perinçek, 2014, s. 374, dipnot 3).

eğer elçilik çalışanlarına karşı büyük bir şüphe duyuluyorsa, karşılıklı anlaşma gereği tutuklanabileceklerini ve eğer gerekirse arama vb. yapılabileceğini belirtti. Eğer bizim elçilik çalışanlarımıza karşı şüphe duysalardı, önceden bizimle konuşmuş olacaklarını ve sorunu bize anlatarak çözeceklerini ekledi. Moskova'da da böyle yapılması gerektiğini söyledi.

Şüphesiz Mustafa kurnaz insandı; bana yeterli diplomatik cevapları verdi ve şöyle devam etti: "Bizim ordumuzu çok iyi biliyorsunuz. Biz, ordumuzu sizden gizlemedik. Siz, dost ülkenin temsilcilerisiniz ve dostluğumuzu devam ettirmeliyiz. Sizin sorularınızı sürekli cevapladım. Ali Fuat'ın da bu konudaki tutumu aynıydı. Bizim çıkarlarımızı savunan Kızıl Ordu'ya karşı neden ajanlık yapsın?"

Mustafa ve Yusuf'la ilk konuşmam, onların bakanlar kurulu ile görüşmeye ve görüşmeden sonra, Ali Fuat'a meselenin çözümü için kalmasını ve eğer gerekiyorsa meseleyi inceleme komisyonu kurulmasını öngören bir telgraf göndermeye söz vermeleriyle son buldu.

İlk konuşmalarda olduğu gibi son konuşmalarda da, görevlilerimizin kaba bir şekilde millete hakaret ettiklerine, Anadolu hükümetinin tamamıyla Moskova hükümetinin elinde olduğunu, TBMM elçisinin hakarete uğradığını ve hükümetin buna boyun eğdiğini konuşacak olan kendi halkları, İstanbul hükümeti ve İtilaf Devletleri karşısında zor duruma düştüklerine, bunun kapütülasyon rejimine benzer olduğuna, bu durumun Müslüman dünyasında kötü bir etki yaratacağına vb. dikkat çektiler. Ve en iyi çıkış yolunun, Karahan Yoldaş'ın Ali Fuat'ın elini sıkması ve görevlilerin kaba davranışı dolayısıyla özür dilemesi ve böylece olayın kapanması olduğunu belirttiler. Eğer elçilik çalışanları, aktif olarak ajanlık işiyle uğraşıyorlarsa, onları ve hatta Ali Fuat'ın kendisini, halkın ve TBMM'nin güvenini istismar ettiklerinden ve dost ülkeye karşı aktif olarak suç faaliyetine girdiklerinden dolayı mahkemeye vereceklerini söylediler. Onları cezalandırmaya hazır olduklarını, ancak ilk iş olarak, usulen, açıkça, en basit ve dostça bir şekilde elçiye hakaretten dolayı özür dilenmesi gerektiğini eklediler.

Her buluşmadan sonra, suçlamanın özünün anlatılması; elçilik çalışanlarının Sovyet Rusya ve Kızıl Ordu aleyhine kiminle çalıştıklarının; Beyaz Ordu'yla mı, Envercilerle mi, İngilizlerle mi, bildirilmesi ricasını tekrar ettiler.

Bu olay çalışmalara nasıl yansıdı? Çok kötü. Çalışmalar durmak üzereydi.

İlkönceleri üst düzey yetkililer bile bana soğuk davrandılar. Fakat, gerçekten, birkaç gün önce, ilişkiler yeniden başladı, ancak sadece görünüşte. Aralarında benim ve elçilik çalışanlarının etrafında oluşan dostların da olduğu orta ve alt düzey yetkililer, büyükelçilikten uzaklaşmaya başladılar. Ziyaretlerini tamamen kestiler.

Ticari ilişkiler de sürüncemede kaldı. Mustafa ve Yusuf'la yapılan görüşmelerde çözülen ticari işler, notalarla, yazışmalarla, tartışmalarla hukuki temelde hemen hemen resmî bir karakter kazanmıştı. Birçok acil mesele kaldı. Örneğin; Mersin Konsolosluğu'nun açılması, bu konuyla ilgili altta yazacağım, gemilerle ilgili sorunlar (Enosis vd.) ve hızla ve basit yoldan çözülmesi umulan, en önemli güncel sorun, Enver-Buhara-Galip Paşa sorunu, değişik şekillerde ortaya çıkan nedenlerle yavaşladı. İstihbarat zayıfladı, çünkü şimdi herkes bizden korkuyor.

Türk hükümetinin hal ve gidişine, onların elçiliğimizdeki ajanlarına dikkat çekmek gerekir. Karşı baskına uğradık. Kısa bir süre içinde bir yerlerde arama yapılacağı ya da bizi komünistlerle basacakları veya hırsız baskını görünüşüyle kurye postamızı basacakları vb. yönünde bilgiler aldık. Bütün önlemleri aldık. Ancak şimdilik her şey yolunda ve bunu yapacaklarını düşünmüyorum.

Bu olay yüzünden bir hayli eksi puan aldık. Türklerin ajan faaliyetinin yakalanmasındaki artı, eksiden fazla mı, bilmiyorum.

Eksilere Fransızların Anadolu'daki ısrarcı ekonomik ve politik çalışmalarını da eklemek gerekir. Fransızlar Anadolu'nun her köşesine koşturuyorlar, propagandalarını yapıyorlar, ilişkilerini güçlendiriyorlar, yaltaklık yapıyorlar. Bu durumu, İngilizlere durmadan söven, ancak Fransızlara dokunmayan Anadolu Ajansı'ndan değerlendirebilirsiniz. Ve tam bu sırada Ali Fuat olayı şiddetleniyor. Tabii ki Fransızlar bu duruma seviniyor. Manevi olarak zayıf düşmüş Türkler, Fransızlardan daha fazla medet ummaya başlıyor ve Batıcıların sayısı

artıyor. Türklerin Fransızlarla güçlü ve köklü ilişkileri, yeni motorunu buluyor ve elverişli koşullarda gelişiyor. Yeni bir proje olan, bir Fransız firmasının Fransız-Türk bankası kurmasına aşağıda değineceğim.

Burada sadece şunu belirteyim ki, Ali Fuat olayı, fazladan bir artı verdi, belki çok önemli değil, ancak Fransızlar için yararlı, bizim için ise olumsuz oldu.

Doğu insanı, küçük şeyleri ve dış görünüşü hemen damgalıyor. Özellikle Türkiye şu an daha hassas. Türkiye, kapitülasyonlardan kurtulma mücadelesi veriyor, bağımsızlığı için savaşıyor ve bu sırada kitleler, elçilerine hakaret edildiğini, onlara para veren, yardım eden ülkenin hakaret ettiğini öğreniyorlar. Arkasından bu durum ülkenin tekrardan satıldığı, başka bir elin yeni kapitülasyonlar yaptığı izlenimini yaratıyor. Bu ilk izlenim çok derin ve güçlü.

Belki durum sonradan anlaşılacak, ancak olayın ilk şiddetli anında söylentiler, abartılı anlatımlar ülkede dolaşıyor ve onu ortadan kaldırmak ilerde zorlaşacak. Çünkü basın az ve zayıf; kuşkusuz açıklamak kendisine de zarar verecek. Bunu da hesaba katmak gerek. Ancak bunu halktan saklamak imkânsız. Rusya'yla ilgili izlenimler, az olduğu kadar güçlü ve ilgi çekici. Rusya'yla karşılıklı ilişkiler herkesi ilgilendiriyor ve herkes hızlı bilgilenmeye başlıyor. Düşmanlarımız, kuşkusuz, bu durumu bize karşı kullanmak için, özenle gayret sarf ettiler, dostlarımız ise şaşkınlık içindeydi, çünkü doğru bilgi alamıyorlardı. Onlar bizden gelen haberlere yavaş yavaş daha az inanmaya başlıyorlardı, arkasında başka şeyler arıyorlardı. Rusya çok uzak değil, ancak Rusya'nın özü hâlâ bilinmiyor.

Ayrıca buna Galip Paşa ve Batum'daki bir yığın olayı da eklemek gerekiyor. Batum'da aramalar sonucu pasaportlarıyla silahlarına el konulması, Tiflis Büyükelçisi Muhtar Bey'in eşinin soyulması vb. Bütün bu yapılanlar havayı bizim için çok ama çok ağırlaştırdı.

Mustafa net bir biçimde konuşuyor: "Rusya bize artık güvenmiyor." Ben olayları abartmıyorum. İçinde bulunulan durumu yazıyorum; Ali Fuat olayı yüzünden içinde bulunduğum durumu yazıyorum.

Bu eğilimi dağıtmak için eski çizgimi sürdürmeye devam ediyorum. Toplumsal alanlarda daha sık ortaya çıktık, toplum adamlarıyla buluşmaya çabaladık, onları yumuşak bahanelerle kendimize davet ettik, halkta eski günlerin etkisinin yeniden oluşması için gazetelerde imkân olduğunca bizle, elçilikle ilgili haberlere yer ayrılmasına uğraştık, röportajlar ayarladık, gazetecilere ziyafet verdik. Röportaj büyük bir etki uyandırdı. Şu sıralar Büyükelçiliğimizle güven dolu ilişkiler yeniden oluşuyor. Türkler, Büyükelçiliğe veya yazlığıma yine her gün gelmeye başladılar. Çizgiyi yakalamış gibiyiz. Ali Fuat'ın gelişiyle durum kötü yönde biraz değişebilir, ancak çok sürmez. Tekrar hâkim konuma gelmeyi başardık.

Bugünlerde Mustafa'yla, olayda hiçbir siyasal meselenin olmadığı konusunda net bir anlaşmaya vardık, sorunu hallettik, elçilik çalışanlarının suçlarıyla ilgili bilgileri ayrıntısıyla aldım.

Ali Fuat'ın yardımcısıyla ilgili görüşmelere başlıyoruz. Kuşkusuz sorunu çözeceğiz. Her şeyin yolunda olduğunu düşünüyorum. Ancak Doğu politikasının öznel durumundan dolayı ve özellikle Türkiye'nin durumuyla ilgili, farklı bir politika yürütmemiz gerekiyor.

Buradaki en önemli olay, ev düzeninin bozulmuş olmasıydı. Belki de sorumlu yoldaşlardan birinin Ali Fuat'a gidip durumu açıklaması ve hatta huzurun bozulmasından vb. dolayı resmen özür dilemesi gerekirdi. Meselenin özü değişmezdi, ancak bu kadar büyümeyebilirdi. Böylece, elçilik çalışanlarını Moskova'dan uzaklaştırmak ve Ali Fuat'ı değiştirmek kolay olacaktı, hem de burada özel bir hoşnutsuzluk olmayacaktı.

Bu olayla ilgili olarak Yusuf Kemal istifa etti. İstifasında, Rusya ile bugüne kadarki dostane ilişkiler onun inisiyatifinde geliştiği için sorumlu olması ve Rusya'nın Türkiye'den uzaklaşması rol oynadı. Ayrılma mecburiyetini hissetti. İstifası kabul edilmedi.

Dikkat çekilmesi gereken başka bir nokta, Sovyet Rusya hakkındaki yazıların gazetelerde yayınının yasaklanması ve özellikle radyomuzun "Basın Bürosu Temsilciliği"nin bildirimiyle engellenmesi. Ancak bu yaptırımlar tam anlamıyla gerçekleşmedi. Birkaç gündür radyomuz engellenmedi. Bu konu hakkında bana ivedilikle açıklama yapıldı. Tamamen bizim tarafımızda yer alan basından sorumlu müdür Agayev'le uzun bir görüşme yapıldı. (Matbuat Müdürü Agayev'le görüşme 13 nolu ekte)

Sonuç: Olay, Ankara'daki çalışmaları durdurdu ve zorlaştırdı, toplum adamlarının bir kısmının Fransa'ya yönelmesini teşvik etti, Sovyet Rusya'ya güvensizlik yarattı. Gerçekten de, Yusuf Kemal gibi Türk siyasetçileri de kendilerini belli ettiler, ki onunla ilgili geçmiş mektuplarda samimi ve şekilci olduğunu yazmıştım.

Bu olayın başka bir açıklaması da var: Kendi kusurlarını şartlı olarak kabul ederken, Sayın Lev Mihailoviç, bütün olayları size mal ediyorlardı. Çiçerin Yoldaş olsaydı, daha farklı hareket ederdi diyorlar. Çiçerin bizim arkadaşımız, Türkiye'yi seviyor, o olsaydı bu olaylara mahal vermezdi, bizi utanılacak bir duruma sokmazdı diyorlar. Kuşkusuz, bunlar doğrudan konuşulmuyor. Konuşmalarında büyük bir sabırsızlıkla, Georgi Vasileviç'in Moskova'ya gelmesini beklediklerini ima ediyorlar.

Pek çok kaynaktan bana aktarıldığına göre, Türkler sizi Türk fobisi olan bir kişi olarak görüyorlar. Ve olaylar, siz, Çiçerin Yoldaş'ın yerine vekâlet etmeye başlayınca alevlendi. Bu yüzden sizin Türklere derin bir sevgisizlik beslediğinize ve Rusya'yla Türkiye'nin arasını açmaya çalıştığınıza kesin olarak inandılar. Bütün Kafkas meselelerinde Legran Yoldaş'ın suçlu olduğunu düşündükleri gibi (vizeleri engelleme, sınır meselesi vb. vb.), Ali Fuat olayında da bütün suçun Karahan Yoldaş'ta olduğunu düşünüyorlar.

Yusuf Kemal Bey bana, Ali Fuat olayı çözülünce, benimle aralıksız birkaç saat konuşma ricasında bulunacağını, zira Kafkas meseleleriyle ilgili birçok belge topladığını söyledi. Bana göre bu konuşma sadece Kafkasya konusunda değil, aynı zamanda Legran Yoldaş'la da ilgili olacak.

Ancak bu yarının meselesi. Ben şimdilik [Sabataycı Ali] Galip [Pasiner] Paşa, Enver ve Buhara hakkındaki ikinci meseleye geçiyorum.

Size daha önce yazdığım gibi Galip Paşa, dönüş için iki buçuk aydır hazırlanıyordu ve bütün misyon, iki özel kurye Nazari ve Muhammedinov'un Buhara'dan gelmesinden sonra gönderilmişti. Onlar Türk elçisini Buhara'ya çağırmakla görevlendirilmişlerdi.

Ben Ankara'ya geldiğimde Buhara elçileri buradaydı ve Galip Paşa'nın (Buhara'ya) gönderilmesi çoktan emredilmişti. Konya valiliği görevinden alınmıştı.

Ankara'ya gelişimle hemen beni ziyaret ettiler. O zaman size mektup ve telgraflarla Galip Paşa'nın Buhara'ya gönderilme hazırlıklarıyla ve onun özellikleriyle ilgili yazmıştım:

Galip Paşa, üstlerinin emirlerini iyi şekilde yerine getiren bir kemalisttir. Hiçbir zaman Enver yanlısı olmamıştır ve şu anda onlara karşı bir konumdadır ve onu desteklemeyecektir, meğer ki, Mustafa gerekli emri versin. Oldukça munis ve neşeli bir karaktere sahip. Konya'da Mustafa'ya karşı Sultan yanlılarının ve Yunan ajanlarının örgütlediği ayaklanmayı hiç zaman kaybetmeden kararlı bir şekilde bastırarak ve ortadan kaldırarak yararlılık gösterdi. Bu ayaklanmanın örgütlenmesine mollalar ve mevlevi tarikatı da katılmıştı.

Elçilik Birinci Sekreteri Ruşen Eşref [Ünaydın], Mustafa'nın yanında ne danışman ne de sekreter olarak çalıştı.

Yurtdışında bir yerlerde eğitim almış, Fransızcayı mükemmel konuşuyor, iyi şarkı söylüyor ve edebiyatı biliyor. Rus klasiklerini Fransızcadan Türkçeye çevirmiş ve çeviriyor. Turgenyev ve diğerlerinden bazı eserler çevirmiş.

Birkaç kez Galip Paşa'nın misyonu hakkında, özellikle Enver taraftarı olmadığına dair bilgi alma imkânım oldu.

Galip Paşa, Ankara'dan 12 Nisan'da ayrıldı. Galip Paşa hakkında 134 nolu ilk telgrafi 13 Şubat'ta, 330 nolu ikincisini 18 Mart'ta gönderdim ve 15 Mart tarihli 3 nolu mektupta bilgi verdim. Sizden bir cevap alamadım. Ben de vize verilebileceği anlamına geldiğini düşündüm. Galip Paşa'nın misyonu, 12 Nisan'da Buharalı kuryelerle birlikte yola çıktı.

Buhara hükümetinden özel davetiye geldikten ve benim tarafımdan geçiş vizesi verildikten ve onların ayrılmasından bir hafta sonra, Buhara hükümetinin ihbarnamesinin hâlâ gelmediği bildirildi. Bu açıklama gerçeği yansıtmıyor gibiydi. Orta Asya'da gelişen olayların ve durumun sebeplerini açıklamak ve bunu takiben Buhara ve Orta Asya'daki elçilerimizin işlerini Türklerle eşgüdüm içinde gerçekleştirmek amacıyla, özel bir görüşme yapmaya karar verdim ve bu yüzden Galip Paşa'yı durdurmak gerekiyordu. O sıralar yazlık kiraladığı Trabzon'da durmalarını sağladım. Sekreteryası ise önceden Batum'a geçmişti, onlar da orada durduruldular.

Ancak uzun süre böyle devam edemez. Bu durumdan bir çıkış yolu bulmak gerekiyor. Bu mesele üzerinde görüşmelerde bulunarak anlaşmaya varmamız gerekmektedir.

Mustafa, Enver hakkındaki görüşmemizde şunları söyledi: "Ben Enver'in karşısında bulunuyorum, onu maceracı olarak görüyorum ve bu konuda sizinle her zaman konuştum. Frunze ve Mihailov, Enver'in Türkiye'ye girmesine izin vermemi ve onunla barışıp beraber çalışmaya başlamamı bana önerdikleri zaman, barışmayacağımı açık bir şekilde bildirdim ve Sovyet Rusya'ya, onu uzaklaştırması ve ona karşı dikkatli olması yönünde tavsiyelerde bulundum, ki Sovyet Rusya benim sözlerimin doğruluğunu kendisi gördü ve maceracılığa karşı fazlasıyla güç sarf etmek zorunda kaldı. Aynen böyle oldu. BEN, ORTAK BİR CEPHE KURULMASINI KABUL EDİYORUM, ANCAK HEPSİNDEN ÖNCE GALİP PAŞA'NIN BUHARA'YA GİRMESİNE İZİN VERİN, O BENİM TARAFIMDANDIR. Ona, Enver'e karşı siyaset yapması emrini verdim. O Enver'e karşıdır ve sizin için hiçbir şekilde tehlike oluşturmaz. ONUN GÖREVİNİN ENVER'E KARŞI OLDUĞUNA DAİR GARANTİ VERİYORUM. BENİ ENVER'E KARŞI ORTAK BİR CEPHE OLUŞTURMAYA ÇAĞIRIYORSANIZ, BANA İNANIN." MUSTAFA KEMAL ARAMIZDAKİ SORUNLARI BİR SÖZCÜKLE ÇÖZÜYORDU.

Yusuf Kemal Bey bu meseleyle ilgili biçimsel görüşler ileri sürüyor: "Türkiye, bağımsız bir ülke, Buhara da öyle. Bu sebeple bağımsız bir şekilde elçilerimizi değiştirme hakkına sahibiz, ancak Sovyet Rusya, elçimizin geçmesine izin vermeyerek egemenliğimizi ihlal ediyor" ve bu havayla, benzeri şeyler söyledi.

Bütün bu konuşmalar ve tartışmalar, Ali Fuat ile yaşanan olayın sonucu. Bu olaya kadar böyle görüşmeler olmamıştı, eğer olduysa da, sadece Yusuf'la. Mustafa, bizim önerilerimiz üzerine her zaman ortak noktalarda buluşuyordu ve iş eğer Dışişleri Bakanlığı'nda dü ğümlenirse, Mustafa, benim bildirmem üzerine bir sözcükle meseleyi çözüyordu. Şimdi ise, bütün görüşmelerde tavır alıyor ve utanmamızı sağlamaya çalışıyor.

Halk ve kitleler içinde Enver'in maceracılığı hiçbir şekilde olumlu bulunmuyor.

Değişik temsilcilikler arasında, özellikle Batıcılar arasında, Orta Asya'yı karıştırma yanlıları var. Ankara'da çıkan dinci gazetenin redaktörü ".....", [*Belgenin aslı böyledir. (Perinçek notu)*] elçilik tercümanı Valiev'le görüşmesinde, Sovyet Rusya'nın Orta Asya'da ve Kafkasya'da emperyalist politika yürüttüğünü, kendisinin Azerbaycan'da İngiliz hükümetini Ruslara tercih ettiğini, Mısır'daki rejimin bizim "kolonilerden" daha iyi olduğunu belirtti.

Tekrar ediyorum, bütün Anadolu Türkiyesi bize meyilli, ancak bununla birlikte, çoğunluk, Enver'in ayaklananların tarafında olduğuna ve bu yüzden de İngiliz ajanı durumuna düştüğüne inanmıyor.

Enver'i gözden düşürme faaliyeti geniş Türk çevrelerinde etkili oluyor, ancak yine tekrar ediyorum, Moskova'daki Ali Fuat olayı ve onun Ankara'ya dönüşü yine ekşi elma tadı veriyor ve işin gelişmesini engelliyor.

Eğer Galip Paşa'yı Buhara'ya bırakmamız, durumu zorlaştıracağı için imkânsızsa, onu Moskova'ya çağırmamız gerekmektedir. Buhara ve Orta Asya'daki ortak işlerimiz konusunda sebepler ileri sürerek anlaşmamız gerekir. Orada onu her taraftan zorlayın. Bunu yapmak gerekiyor ya da Mustafa'nın Enver'e karşı beraber ortak çalışma ve ortak cephe sözünü ve güvencesini kabul ederek küçük bir ihtimal de olsa Galip Paşa'nın Buhara'ya girişine izin vereceğiz.

Mustafa Paşa, Dresden'deki Cemal Paşa'dan bir mektup aldı. Bana mektuptan pasajlar okudu. Mektup, 12 Nisan tarihli. Cemal Paşa, Enver'in maceracılığı üzerine yazmış ve Mustafa'ya Afganistan emirine acilen kurye yollamasını ve Enver'in maceracı faaliyetlerinin Doğu için tehlike olduğuna dikkat çekerek, emiri, Enver'le ilişkisini kesmesi için ikna etmesini öneriyor.

Paşa, bu amaçla Cemal Paşa'nın kendisinin bu işi üstlenmesini ve gitmesi gereken yere Mayıs sonunda gitmesini sağlamak için benden size acilen telgraf göndermemi rica etti. Ona göre, Cemal bu işe herkesten daha fazla uygun. Size telgraf çektim, ancak şu ana kadar sizden bir cevap alamadım. Mustafa, pek çok kez işlerin ne durumda olduğunu ve Cemal Paşa'nın Afganistan'a gidip gitmeyeceğini sordu.

Sonuç

Galip Paşa'yı, Enver'in düşmanı olarak bırakabiliriz ve böylece benim itibarımı pekiştirebiliriz, ki benim vize vermeme rağmen, Legran o zaman vizeleri iptal etti. Bir taraftan Mustafa'nın basılmış konuşmasıyla bir sonuç alırken, bir taraftan halk içinde Enver'e karşı faaliyet yürütüyorum.

Gelişen olayların tipik özelliğini, Türk gazetecilere verdiğim öğle yemeğinde Afgan elçisinin yaptığı konuşma yansıtıyor. Bayramın ikinci günü gazetecileri yazlığıma öğle yemeğine davet ettim. Hiç beklemediğimiz bir şekilde haber vermeden Afganistan Büyükelçisi geldi. Yemeğin sonuna doğru ben, İngilizlerin Orta Asya'daki faaliyetlerini anlatırken geldi. Söz istedi ve hararetli bir şekilde, Afganistan'ın hiçbir zaman Sovyet Rusya'ya karşı hareket etmeyeceğini, emirin İngilizlere karşı savaştığını, ancak eğer Buhara'da ve Türkistan'da Sovyet Rusya'ya karşı faaliyetler olursa, Afganistan'ın bu olaylardan sorumlu olmayacağını, sorumluluğun Moskova'nın Orta Asya'ya gönderdiği, emperyalist politikalar yürüten, halkı inciten vb. ajanlarda olacağını belirtti. Kuşkusuz, Moskova'nın bu politikaları onaylamadığını, ancak bu insanların Rusya'nın Doğu politikasını darmadağın ettiğini ve İngilizlerin eline düştüğünü söyledi. Bu sözler, Afganistan'ın Doğu Buhara'daki, Kuşka'daki istekleriyle, Orta Asya'daki olaylar (Kuşka'yı ve Merv'i ima ederek) hakkında bilgileri olmasıyla ve Enver'in himaye edilmesiyle açıklanabilir.

Üçüncüsü

Askerî durum belirsizliğini koruyor. Son günlerde muhalif eğilimli vekiller arasında, asker firarının arttığı yolunda söylentiler dolaşıyor. Eğer bu böyle devam ederse, sonbahara kadar ordu eriyecek diyorlar.

Bence bu söylentiler fiilî duruma pek uygun düşmüyor ve bizim Beyaz Orducuların söylentilerini hatırlatıyor. Kuşkusuz firarlar, her orduda böyledir, yaz aylarında artar; ancak durumu yansıtmıyor, hiçbir korkunç tarafı yok. Firarlarda ordunun ve ayrıca cephe gerisinin moral durumu ve barış görüşmelerinin belirsizliği de kısmen rol oynuyor. Ordunun örgütlenmesi devam ediyor. Ordu, var olan önderlerin yönetiminde iyi bir işleyişe sahip. Bu yönetim, orduyu yeniden şekillendirerek, hem merkezî örgütlenmesini, hem de seferberlik meselesini sıkı bir şekilde takip ediyor ve düzenliyor. İtilaf Devletleriyle görüşmeler durduruldu. İtalya ve Fransa'nın, İzmit'teki ilk görüşmelerde anlaştıkları, ancak İngiltere'nin kabul etmediği yolunda bilgiler var. Curzon, Hıristiyanların durumunu incelemek için Anadolu'ya heyet gönderilmesini önerdi. Yakın bir zamanda İtilaf Devletlerinden cevap bekleniyor. Lord Curzon'un Anadolu'daki Hıristiyanların durumunu incelemesi için heyet gönderme önerisi büyük öfke yarattı. Bu konuyla ilgili istihbarat bülteni hazırladık. Büyük çapta belge bulacaksınız. Radyo ve telgraf aracılığıyla size, buradaki basın bürosunun radyoda yayınlanması için hazırladığı düzeltmeyi yolladım, ki İngiltere, belgeleri İstanbul'da yasaklamıştı. Ricamı yerine getirdiniz mi bilmiyorum.

Curzon'un teklifine cevap olarak, Hindistan'da ve İngiltere'nin diğer kolonilerinde Müslümanların durumunu incelemek üzere komisyon hazırlanması fikri var. Hatta bu meseleyle ilgili olarak, Sovyet Rusya'ya incelemelere katılma teklifiyle başvurmayı da düşünüyorlardı. Bu öneriyle Amerika'ya ve Rusya'ya başvurmayı düşündüler. Bugünkü *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinin başyazısında, Ahmet Agayev Bey bu konuyu gündeme getiriyor. Agayev, İngiltere'nin düzenlediği komisyona karşı, Hindistan'daki Müslümanların durumunu inceleme komisyonu kurulmasını öneriyor. Ancak bu amaçla kimi davet edeceğini söylemiyor.

Dördüncüsü

Ülkenin iç durumu çok ağır. Vergiler ve ağır savaş durumu köylüyü zor durumda bırakıyor. Reformlar hakkında sadece meclis kürsülerinden konuşmakla yetiniliyor, aynı zamanda köylünün ülkenin efendisi olduğu söyleniyor. Meclisin bazı üyeleri kendini halkçı olarak tanımlıyor. Örneğin; Erzurum vekili Salih Efendi, eski Millî İktisat Bakanı Sırrı Bey ve diğerleri, toplam 30-40 mebus, devam eden savaş ve yapılamayan iç reformlardan dolayı ülkede hoşnutsuzluğun güçlü bir şekilde arttığını devamlı söylüyorlar.

Aynı esnada yetkilerin bırakılması ve köylüleri örgütlemeye girişme konusunda bir öneri yapıldı. Onlara mebusların unvanlarının kaldırılmasını önerdim. Kuşkusuz, onların gezilerine karşı çıkmadım, tam tersine yararlı görüyorum, ancak şu an herkes için ortak amacı görmek lazım: sultan hükümetiyle mücadelede, onu İtilaf Devletleri ve Yunan ajanlarıyla birlikte yok etmek ve kendi bağımsızlığını kabul ettirmek. Her zaman, güçlü kuvvetli köylü partisi örgütlenmesine gidilmesinin, önlerine belirli bir hedef koymalarının ve programını hazırlamanın gerektiği propagandasını yapıyorum. İçlerinden hepsi kabul ediyor, ancak birleşmekten korkuyorlar. Mustafa'nın gözlerini korkuttuğunu, birbirlerine güvenmediklerini, kimsenin Mustafa'dan başka

otorite tanımadığını, eğer elçi bu işi üzerine alırsa, Mustafa'nın inanacağını, o zaman dikkatlerini bu çalışmaya verebileceklerini söylüyorlar. Yılgınlık çok fazla. Örgütlü sol bir muhalefet yok. Ne istediklerini, neye ihtiyaç olduğunu belirgin ve açık olarak ifade edemeyen, tek tek Meclis üyeleri var.

Ülkedeki köylüler arasında derin bir hoşnutsuzluk var, aynı hoşnutsuzluk şehir aydınlarında da mevcut. Faaliyet yok, program yok, tipik bir küçük burjuva tablosu. Bu gruba halkçılar adı verilmişti, ayrıca bu gruba potansiyel sosyalist sayılan 116 milletvekili de giriyordu. Demiryolları işçileri ve savaş sanayii fabrikaları arasında ilişkileri olan, daha örgütlü ama büyük olmayan komünist grubun Merkez Komitesi, aydınlardan oluşuyor ve ülkede etkileri az.

Son zamanlarda işçiler arasında TKP'nin Merkez Komitesi'ne karşı muhalefet artıyor ve Ankara komitesindeki komünist grup, berraklaşmaya başlıyor. Sosyalist işçi grupları komünistlere geçme eğiliminde, bir kısmı şimdiden geçmiş durumda. Ayrıca köylü reformlarının yapılmasına yönelik mücadele için temel çekirdek, komünistler, sosyalistler ve halkçılardan oluşuyor. Ancak burada düzeltme yapmak lazım: Bu grup elçiliğe büyük umut bağlamış durumda. Ben şimdilik iki sebepten dolayı ayrılıyorum.

İlk olarak, ben içişlerine karışıp Büyükelçiliğin itibarını lekeleyebilirim, hele hele son zamanlarda Ali Fuat olayından sonra. İkinci olarak, öğretici olmak gerektiği için, ipleri her zaman elde tutmak doğru değil. Kendi inisiyatiflerini kullanmaları ve eğer gerekiyorsa bunun için çabalamaları gerekir.

Anadolu için en zor mesele, maliye sorunu. Bu tamamen köylüyle ilişkili bir sorun. Köylüden toplanan vergiler sadece orduyu ayakta tutmak için değil. Ordusuz ve jandarmasız varlığını sürdüremezsin; demek ki devrim, ayaklanma ve anarşi beklenecek, zira toprak ağaları, zengin tüccarlar sınıfı az veriyorlar.

Hükümetin, muhalefet tarafından çıkmaz sokakta bulunduğu söyleniyor.

Muhalefet grubu için en tipik örneklerden biri de Mustafa'nın yetkilerinin uzatılması oylamasıydı.

Mustafa'ya karşı oy verenler yaklaşık 30 kişiydi. Aralarından bir kısmı özür diledi. Bir molla dua ederek, Paşa'ya karşı oy verdiği için af diliyordu.

Sağ birlikte hareket etmiyor. Sağ Batıcılardan oluşuyor. Zayıflar. Sovyet Rusya'ya soğuk durduklarından önünde sonunda bitiyorlar.

İşçiler ve öğrenciler arasındaki hareket, ilk olarak emekçi gruplarının aydınları arasında kendini belli etti. Bu hareket, sınıf dayanışması sayesinde sendikaları örgütlemişti. Bu hareket zayıftı; ilk başta biçimsel olarak vardı, ancak, sosyalist grup ve Tevfik Rüştü gibi esas olarak sosyalizan aydınlar, onu ele geçirmeye çalıştılar.

Bu noktada, benim önerim doğrultusunda hazırlanan ve ayrıntılı olarak sol muhalefet meselesine ışık tutan, Golman Yoldaş'ın raporunu ekliyorum. Ancak, bu alana eleştirel yaklaşmak, titizlikle süzgeçten geçirmek ve doğrulamak gerekmektedir (bkz.... nolu rapor). [*Numara okunmamaktadır. (Perinçek notu)*]

Ankara basını, son zamanlarda İstanbul hükümeti ve İngiltere meselesini daha çok aydınlatıyor, Fransa'ya hiçbir şekilde değinmiyor, tersine bazen olumlu işaretler veriyor.

Beşincisi

Fransız-Türk ilişkileri hakkında. Resmî düzeyde yürümüyor. Ancak, gizli temaslar yapılıyor. Meclis kaynaklarından aldığım bilgilere göre, Fransa, son zamanlarda Sovyet Rusya ile dostluk ilişkilerini azaltması için Ankara hükümetine baskı uyguluyor. Ancak bunu, bir söylenti olarak ilettiler, doğrulatmak gerek. Ama ekonomik alandaki ilişkiler olabildiğince ilerliyor. Size bu konular hakkında önceki mektubumda yazdım. Bu rapora, benim tarafımdan ele geçirilen, Fransız-Türk bankasının projesinin kopyasını (5 nolu ek) ekliyorum. Veren kaynaklar güvenilir.

Yusuf Kemal Bey'in Mersin konsolosluğunun alacağıyla ilgili Adana ya da Mersin'de mesele hakkındaki net açıklaması, Fransa'yla ilişkileri kanıtlar nitelikte. Suriye'deki Sovyet etkisinden korkuyorlar.

Altıncısı

Dışişleri Halk Komiserliği'ndeki meslektaşların Türkiye'de daha fazla konsolosluk açılmayacağı yönündeki ve ayrıca İnebolu ve Adana'yı (Mersin) işaret eden kararını bildiren telgrafınızı aldım. Mersin meselesini ben ileri sürmedim. Ardından ...'nin [*İsim okunmamaktadır. (Perinçek notu)*] Mersin'e gittiği bilgisini aldım. Bu Ali Fuat olayına, Galip Paşa'nın durdurulmasına ve sırasıyla bütün Kafkasya'daki olaylara ve ilişkilerimizin zayıflamasından dolayı konsolosluk konferanslarının olmadığı bir zamana denk geldi ve Mersin Konsolosluğu meselesi durdu. Şimdi izin alınmasıyla ilgili kampanya yürütüyorum, ama Ali Fuat ile Galip Paşa meselelerinin ortadan kalkmadığını, ancak yine de yararlı olabileceğini düşünüyorum.

Yedincisi

Yunanlıların gemileriyle ilgili olay. Dış ticaret ataşeliklerimizi Yunan gemilerine yük vermemeleri konusunda uyarmak lazım. Sanıyoruz ki, "Enosis", uluslararası hukuk normlarına uygun olmayan işgalidir, ama yarın onlar, şu an Türklerin elinde bulunan toprakları da işgal edebilirler. Onların şu anki çekince kaydı şu şekilde: "Bizim gemilerimizi Yunanlılar ele geçiriyorlar. Gemilerimizin bize geri döneceğine dair bize garanti verin. Biz de size Yunanlı olanları geri verelim."

Azerbaycan elçiliğiyle ilgili sorunu çözmek gerekmektedir. Abilov Yoldaş parasız ve hiçbir şeyden haberi yok. Onun Bakû'yle ve Tiflis'le hiçbir bağlantısı yok. Nerdeyse hiç bilgi almıyor. Tam anlamıyla unutuldu. ASSC'ye [Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine], ona para yollaması ve Kafkaslar'la ilgili düzenli istihbarat sağlanması konusunda emir vermek gerekmektedir. Onunla dostça çalışıyoruz ve bana yardım ediyor.

Son olarak, yineliyorum, bana da aynı şekilde düzenli haber akışı gerekmektedir. Bu haber akışı, sadece güncel konularda değil, genel politikayla da ilgili olmalıdır. Benim düzenli çalışmam için buna gerek var. Örneğin; İngiltere ile, Almanya ile, Fransa ile, İtalya ile ilişkilerimiz hakkında ve genel Doğu politikasıyla ilgili bilgiler gerekmektedir.

Bu münferit olayda ayrıntıların üstünde durmak gerekiyor. Örneğin, ben Ali Fuat olayında aptal bir duruma düştüm. Türkler ayrıntılı haberler aldılar, bana ise çeşitli yerlerden söylentiler geldi. Çizgimizi, hareket tarzımızı düzeltmek, darbeyi savuşturmak için işleri yoluna koymamız gerekiyor. Elçilik çalışanları neyle suçlanıyor? Ali Fuat ajanlıkla, ama hangi delillere dayanarak? Bunlarla ilgili hiçbir bilgi ulaştırılmadı bana. Elimde hiçbir doğru bilgi olmaması beni zor duruma soktu ve itibarımı sarstı.

Genel kültürel çalışmalar oldukça yavaşladı. Adana vilayetiyle ilgili ekonomi komisyonunda Türklerin huzurunda hazırlanmış bir rapor var. Raporu Golman Yoldaş yazdı.

Konya ve Adana gezileriyle ilgili belgeleri 2 nolu ekonomik bültene ekliyorum.

Bağlantımızı hâlâ tam olarak oturtamadık. Daha hızlı olur diye size Sivastopol'dan telgraf göndermeye çalıştık, ancak sizden gelen telgraflar bu yoldan ulaşmıyormuş. Komünist selamlarımla, ARALOV.[1589]

3 Haziran 1922. *3 Haziran Cumartesi mecliste birinci reis vekilliğine Konya Mebusu Ahmet Vehbi Efendi Birinci Grup namzedine galebe ve tefevvuk ile reis oldu. Aynı gün Nafıa Vekâletine Riyasetçe on namzet irâe olunmuştu. Üç defa intihapta ârâ-yı müstenkifenin [çekimser oyların] kesretinden ekseriyet-i mutlaka hâsıl olamadı. Netice alınamadı.*[1590]

4 Haziran 1922. *4 Haziran Pazar üç defa intihaptan sonra itimat alamayan namzetlerin ya değiştirilmesi veya ekseriyet-i kat'iye hususlüne kadar müzakereye devam olunması şıklarından birinin kabulü canlı müzakereyi mucip oldu.*[1591]

5 Haziran 1922. *İttihatçıların Trabzon'da önemli dayanaklarından iskele Kâhyası Yahya, İttihatçıların hükümete yaptıkları baskılar sonucu yargılandığı Sivas'ta beraat ettirilerek serbest bırakıldı. Yahya,*

[1589] *RGASPİ*, f. 544, 1. 3, d. 117, y. 80, 80 arkası- ...-87 ark.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 373-390. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1590] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 259.

[1591] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 259.

Enver Paşa ve arkadaşlarını yurda sokmak için faaliyet gösterdiği tarihlerde gizli Türkiye Komünist Partisi lideri Mustafa Suphi ve arkadaşlarını 28/29 Ocak 1921 gecesi Sürmene açıklarında katletmiş, ancak daha sonra İttihatçılarla Ankara Hükümeti'nin ilişkileri gerginleşince 12 Ocak'ta teslim olmuştu. Yahya, 3 Temmuz'da Trabzon'da hükümete yakın çevrelerce katledilecektir.[1592]

6 Haziran 1922. *Trabzon Vali Vekili Sami Sabit Bey, Doğu Cephesi Komutanlığı'na Trabzon'da İttihatçıların çalışmaları hakkında bilgi verdi*.[1593]

7 Haziran 1922. *7 Haziran'da Yunan donanması Samsun'u bombardıman etmiş, askerden dört şehit, üç mecruh olmuş, bazı emakin [yerler], belediye, hükümet binaları zarar görmüş, gazhane tahrip edilmiştir*.[1594]

8 Haziran 1922. *Meclis'te Trabzon meselesi tartışıldı. İttihatçı ve İkinci Grup'a mensup mebuslar, Hükümet'i Trabzon'da baskı yapmakla suçladılar, Yahya Kâhya'yı savundular. İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey, Yahya Kâhya'ya karşı aldığı tedbirleri zayıf bir biçimde savundu. Fethi Bey, yarından sonra güvenoyuna gidecek ve 36 red 11 çekimsere karşı 117 oyla güvenoyu alacaktır*.[1595]

> 8 Haziran'da Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hesabatının tetkiki yerine başka bir heyet tayini, cihet-i askeriyece bir şahsın derdesti için bazı mesken taarruzu yapıldığı vesaire dolayısıyla Dâhiliye Vekâleti'nden kuvvetli bir istizah yapıldı. Ruh-i mesele, Trabzon'da İttihatçı addolunanları ve kayıkçılar kâhyası Yahya'yı iş başından çıkarıp kendilerince daha emin görülen kimseleri yerine getirmekti.[1596]

11 Haziran 1922. *İstizah perşembe* [8 Haziran] *ve cumartesi* [11 Haziran] *günleri devam etti. Cumartesi günü meclis hafi celse akdiyle dokuz saat bilafasıla çalıştı. Reis Paşa şahsen Ali Şükrü Bey'e (Trabzon) bağırarak kumandanın adıyla çok oynamamayı, kendisinden sorulmasını talep etti. Ali Şükrü sualinin vekil-i aidine ait olduğunu söyledi. Ziya Hurşit (Lazistan) Bey "millet mi, kumandan mı matluptur," diye bağırdı. İstizah arasında bir aralık reisin sevk-i hiddetle Ali Şükrü'nün üzerine yürüdüğü görüldü. Ağır bir an geçti ise de tarafeyn sükûnetini muhafaza etti. Reis Paşa mevkiine çekildi. Otuz altı ret, on müstenkif, 117 itimatla istizah bitti. Fakat mesele bitmedi ve kül altında kor kaldı*.[1597]

22 Haziran 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre Sovyet Rus yönetimi hem Mustafa Kemal hem de Enver'le entrika çeviriyor. Kemalistler ile Enverciler arasındaki ilişkiler *pek kötü* durumdadır:

> Enver, çoğu kez, Mustafa Kemal'e, geçmişin unutulmasını ve işbirliği yapmalarını önerdi, ama iktidar düşkünü ve megalomanik Mustafa Kemal buna karşı çıktı. İki yıldan çok bir süreden beri Bolşevik'lerle işbirliği yapan Enver, onların gözdesidir. Bir ara, Rus'lar, Ankara yönetiminden memnun kalmıyor ve Ulusçuları kendi plânlarına ciddi bir engel olarak görüyorlardı. Mustafa Kemal ve partizanları erkte kaldığı sürece, Sovyet yönetiminin, kapitalist ve emperyalistlerin düzenlerine karşı güven içinde olmıyacağına inanıyorlardı. Bu yüzden, Sovyet önderleri, Enver'i, Mustafa Kemal'in yönetimini devirmeye kışkırtıyor; Ankara'daki Sovyet temsilcisi Natzarenus, raporlarının hemen hepsinde, Mustafa Kemal'in düşürülmesini öneriyordu. Ancak, bizzat Sovyet önderleri, Enver'i ve Mustafa Kemal'i destekleyenler olmak üzere iki gruba ayrılıyordu. Kemalist'lerin Anadolu'da komünizme karşı başlatmış oldukları kampanya ve Mustafa Suphi'yle yoldaşlarının öldürülmeleri sonunda, Kemal'i destekleyen grup, Enver'i destekleyenlere boyun eğmek zorunda kalıyordu.

1592 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 461.
1593 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 463.
1594 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 259.
1595 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 466.
1596 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 259.
1597 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 259-260. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Enver, Doğu Anadolu'da, Müdafaa-i Hukuk merkezlerini kendinden yana çekmeye çalışıyordu. İttihatçı'lardan oluştukları için, Enver'den yana geçiyorlardı. Rus'ların, Doğu İlleri'nin her yanında kurmuş oldukları gizli ve güçlü bir örgüt de Enver'in buyruğuna veriliyordu. Enver, aynı zamanda, Trabzon bölgesindeki işçi, sanatkâr, hamal ve kayıkçıların birliklerini ele geçiriyordu. Onun etkisi o denli artıyordu ki, Halil ve Küçük Talât, Kemal'in buyruklarına karşın, Trabzon'da eylemlerini sürdürebiliyorlardı. Sonuçta, Enver, Doğu Ordusu'na mensup iki alayı ele geçiriyordu. O sıralarda Ankara ile Moskova'nın arası o denli açılıyordu ki, Rus elçisi Natzarenus Ankara'dan kaldırılıyordu.

Durumdan oldukça kaygılanan Kemal, Rus'lar önünde diz çöküyor; daima sadık kalacağına ve onlara Enver'den daha büyük bağlılıkla hizmet edeceğine söz veriyordu. Bolşevik ilkelerine açıktan açığa bağlılık beyan etmeye zorlanmamasını; Anadolu'nun yönetiminde yapılacak değişikliklerin tedricen olmasını diliyordu. Kemal, bu üstlenmeleri, Sovyet yönetimine, kişisel ve yazılı olarak veriyordu; bundan, Moskova'da bulunan Ali Fuat'ın dahi haberi yoktu. Kemal'in imzalamış olduğu bu gizli anlaşmayı, genç yaveri Sami Bey Moskova'ya götürüyordu. Bolşevik önderler bundan çok memnun kalıyor ve kısa bir süre sonra, General Frünze ve Aralov'u Ankara'ya gönderiyorlardı. Ama Sovyet önderleri Mustafa Kemal veya Enver'in içtenliğine pek güvenmiyorlardı. Kemal'i gönüllü bir alet olarak kazanmaktan memnun kalmakla birlikte, Enver'i de büsbütün yitirmeyi dilemiyorlardı.[1598]

26 Haziran 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Dairesi İstanbul şubesi mahrem muhtıra kalem aldı:

Sovyetlerin Mustafa Kemal ve Enver Paşalarla entrikaları. Enver Paşa'nın Türkistan'daki faaliyetleri.

Sovyetlerin şaşırtıcı ikiyüzlü entrikalarıyla ilgili güvenilir rapor ilişiktedir. Rapor, Mustafa Kemal ile Enver arasındaki kişisel düşmanlığın derin kökenlerini belirterek başlıyor. Sonra Sovyet Hükümetiyle Enver arasındaki ilişkileri anlatıyor. Sovyetler, önceleri Mustafa Kemal'i devirmek için Enver'i kullanmayı amaçlamışlar. Enver, bu amaçla Kafkaslarda çalışmaya koyulmuş. Tehlikeyi kavrayan Mustafa Kemal, Sovyetlere yanaşmış ve gizli bir anlaşma yapmış. Mustafa Kemal'e kızan Sovyetler, bu kez, Enver'i gizlice kösteklemeye koyulmuşlar ve ona karşı Bakü yöresinde ayaklanma çıkartmışlar. Sonra Enver'i görevli olarak Berlin'e, arkasından da Türkistan'a göndermişler. Türkistan'a gönderilmeyi sevinçle kabul eden Enver, Çiçerin'in sekreterinden Sovyet planının içyüzünü öğrenmiş ve onun üzerine Sovyetlere karşı dönmüş, Bolşeviklere karşı savaşmağa başlamış.[1599]

Temmuz 1922 bidayeti. Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Sekreteri, Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov'a mektub gönderdi: [..] *İstanbul'da, sahil bölgelerindeki büyük kentlerde ve Doğu illerinde İttihatçı Müdafaa-i Hukuk Komiteleri faal durumdayken, köylülerin ezici çoğunluğu yıllarca süren savaşın ekonomide açtığı yaraları sarmanın boşuna çabası içinde kayıtsız kalıyordu. Köylüler ancak savaş bölgelerinden büyük sayıda insanın ülkenin merkez yörelerine göç etmeye başlamasından sonradır ki, düşmanın ilerleyip işletmelerinin tamamen yok edilmesi tehlikesiyle yüz yüze geldi. "Lânet" Yunanlılar üzerinde zafer kazanılırsa köyde kapsamlı reformlar uygulama ve görülmemiş zenginlikler sağlama vaatleriyle örülüp bütün ulusal basında sürekli üzerinde durulan bu tehlike, köylülüğü kayıtsızlıktan çıkararak savaşa yöneltti. Körüklenen ulusal ve dinsel fanatizm ile idarenin ve jandarmanın devamlı copu, geri kalan işi bitirdi ve İstanbul'a göç eden orta burjuva aydınların ve askeri bürokrasinin yönetiminde ulusal devrimci tek cepheyi kaynaştırdı*. [..][1600]

1 Temmuz 1922. İttihadçı Bahriye eski nâzırı Ahmed Cemal*, Avrupa'dan dönüşünde Moskova'dan Afgan Emiri'ne gönderdiği raporda, Afganistan için Almanya'dan askerî ve ekonomik yardım sağlayamadığını, Fransız Başbakanı Poincaré ile iki defa görüştüğünü, Fransa'dan bazı teknik yardımlar sağladığını yazdı. Cemal Paşa, Afganistan'dan ayrıldıktan sonra Afganistan ordusu genel müfettişliğine atanmıştı. Emir'e gönderdiği bugünkü raporda, Enver Paşa'nın Doğu Buhara'daki isyanı üzerine Rusların*

[1598] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 255-256.
[1599] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXIX.
[1600] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 220.

sert tedbirler aldıklarını, ona yardım ettiğinden şüphelendikleri için Afganistan'a da artık yardım etmeyeceklerini Karahan'dan öğrendiğini bildirdi. Enver Paşa'nın hareketini eleştirdi. Anadolu'ya geçip Mustafa Kemal ile görüştükten sonra Afganistan'a döneceğini bildirdi. Cemal Paşa, Anadolu'ya giderken 23 Temmuz'da Tiflis'te Ermeni intikamcılar tarafından vurularak öldürülecektir.[1601] Eldeki bazı veriler, Ahmed Cemal'i Sovyet Rusya istihbaratının öldürttüğünü göstermektedir.[1602]

3 Temmuz 1922. *Trabzon İskele Kâhyası Yahya, Büyük Kışla'nın önünde tabanca ile vurularak öldürüldü. Böylece Trabzon İttihatçılarıyla Kemalist Hükümet arasındaki gerginlik yeni bir döneme girdi. Enver Paşa'nın adamı olarak bilinen ve görevden alınan Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'nin sağ kolu olan Yahya Kâhya, 28/29 ocak 1921 gecesi Mustafa Suphi ve arkadaşlarını Sürmene açıklarında katletmiş, daha sonra İttihatçı-Kemalist çekişmesi nedeniyle tutuklanarak Sivas'a sevkedilmiş, ancak beraat etmesi sağlanarak 5 Haziran'da Trabzon'a dönmüştü. Olayı aydınlatmak amacıyla Meclis 24'te üç kişilik bir soruşturma kurulu görevlendirecektir*. Karabekir'in notu: *Katiller Ankara'dan gitmiş, Osman Ağa'nın adamları imiş*.[1603] Topal Osman'ın birkaç adamıyla birlikte pusu kuran Binbaşı İsmail Hakkı (Tekçe ki müteakiben Mustafa Kemal'in muhafız taburu kumandanı olacaktır), cinayetini yıllar sonra itiraf edecektir.[1604] Tekçe, Nisan 1923'te Topal Osman'ı da öldürecektir.

Trabzon ileri gelenlerinden 24'ü, Milli Savunma Bakanlığı ve Doğu Cephesi Komutanlığı'na tel çekerek 13. Fırka Kumandanı Sami Sabit Bey'in Trabzon'dan alınmasını istediler. İttihatçılar, Sami Sabit Bey'i Yahya Kâhya'yı öldürtmekle suçluyor ve cezalandırılmasını istiyorlar. Sami Sabit Bey, tümeni 25 Mayıs-5 Haziran tarihleri arasında Erzincan'a nakledildiği halde kendisi Trabzon'dan ayrılmamışu. Bu baskılar sonucu 10'da ayrılacak.[1605]

4 Temmuz 1922. *4 Temmuz'da meclis reisinin İzmit seyahati vesilesiyle İzmit livası resmi gazetesi olan "Kocaeli" (19 Haziran 1338 tarih ve yüz otuz numaralı nüsha) başmakalesinde Bahtiyar İzmit unvanlı makalede üçüncü fıkrada "çünkü Türklerin emr-i meşruunu sinesinde mihman etmiştir" ibaresi ve ortadaki resminin altında "Türkiye'nin halaskârı ve Türklerin Reisi ve Emir-i Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine takdim-i tazimkârânedir" fıkrası yazılı bulunmaktadır. Suret-i hususiyede mecliste gazete görüldü. Bu muharririn taltif olunduğu da anlaşıldı ve infiali mucip oldu. Yolda galiba Beypazarı'nda bir müddeiumumiye kanuna muhalif bir tahliyeyi yaptırmadığından işten el çektirildiği öğrenildi*.[1606]

Berlin'deki Doktor Nazım, Kâbil'deki Bedri'ye mektub gönderdi:

> Azîzim Bedri Bey
>
> Ali Bey'in hareketine bi'l-mukâbele Sovyet de bize Hey'et-i Umûmîyemizle hudûd hâricine çıkardı. Hâlid Bey'i istediği yere gitmede serbest bıraktı. Biz orada bulunduğumuz müddetçe hürmet-i mu'âmelede kusûr etmedi. Hâlid Bey Mustafa Kemal ile müşâvere için Tiflis tarafına Kars'a kadar gitmek niyetinde idi. Ve yarın (çarşamba

[1601] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 503.

[1602] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 371, 376-378.

[1603] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 505. "Yahya Kâhya'nın sonunu ise Suphilerin öldürülmeleri meselesini de ima ederek etrafa, *Sanki bütün bu işlerde ben tek başıma mıydım; her şeyi olduğu gibi ortaya dökeceğim* diye tehditler savurması getirdi." Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 300.

[1604] "Bir süre burada [Trabzon'da] uslu uslu duran Kâhya, yeniden eski oyunlara kalkınca, Giresunlu Osman Ağa'nın iki fedaisini yanıma alarak onun da hesabının görülmesi bana düştü. ..adamlarımla pusu kurup işini bitirdik." İsmail Akbal. (2011). Komitacı Eylemlerin Son Temsilcisi İsmail Hakkı Tekçe ve Faaliyetleri. *Cumhutiyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(13), s. 92.

[1605] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 506.

[1606] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 260.

günü de) Moskova'yı kat'iyen terke karâr vermiş idi. Berlin'e vûsûlümüzde ya'ni dün, evvelâ Tevfîk Bey'i, sonra da Azmi Bey'i gördük. Her ikisi de parasızlıktan müştekî. Size emânet olarak teslîm ettiğim külçelerin buraya gönderilmediğini söylediler. Ve hâremini celbettiler. Şimdi bu züğürt grubundan Halil Paşa ve diğer dördümüz refîklerle iltihâk ettik. Mustafa Kemal, Ali Bey'in sâbık rüfekâsından olduğu için Anadolu kapılarını bize açmıyor. Ancak Azmi Bey ile Rüsûhî için serbest bırakıyor. Lâkin o zavallıların da parasızlıktan harekete mecâlleri yok. Ümîdimiz sizdeki emânetlerde. Nasıl yapar. Bir iki ay daha burada yağımızla kavruluruz. Fakat ondan sonra mevki'miz güçleşecektir. Ümîd ederim ki, benim tanıdığın Bedri Bey bizi unutmaz. Alır emânetleri gönderir diye mütesellî oluyorum. Eğer bu ümîdim de boşa çıkarsa bundan sonra dünyâda i'timâda şâyân insân kalmamıştır diye düşünür dururum.[1607]

7 Temmuz 1922. *Heyet-i Vekile'nin vazife ve salahiyeti hakkında muhtelit encümene giden ve hazırlanan lâyihanın 7 Temmuz Perşembe günü münakaşasına başlandı. Bu lâyiha Birinci Grup için siyasi bir panik oldu. Mazbata muharriri meclise pek geç geldi. Encümen Reisi Yunus Nadi, taleb-i vaki üzerine müdafaaya mecbur oldu. Esbab-ı mucibedeki tenakuzlar sırasıyla hatipler tarafından ret ve cerh olundu, takrirler verildi. Reisin sehviyle evvela tay hakkındaki teklif reye konup tay kabul olundu ve alkışlandı*.[1608]

8 Temmuz 1922. *8 Temmuz Cumartesi celsesinde Vasıf (Sivas) söz alarak müstahzar [hazırlanmış] olan* [İcra Vekilleri Heyeti Vazife ve Mesuliyetine Dair Kanun] *ikinci madde hakkında aynı nokta-i nazarı müdafaa ile encümene cevap verdi. Mahmut Esat müdafaasında ilzam olundu. Namzet irâesinin reddi ve meclisin icra vekili ile vekilleri bizzat kendiliğinden intihap etmesi hakkında hazırlanan doksan bir imzalı takriri ekseriyet-i azime ile kabul olundu ve mukabil tarafın tayin-i esâmî talebine karşı alınan neticede kırk altı aleyhe, 124 lehe rey teeyyüt etti. Meclis, tarihinde bir dönüm günü yaşadı ve vekiller intihabında ve bir icra reisi tayininde hürriyetini eline aldı. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun dokuzuncu maddesinin tadili hususu da düşünülmüştü. Bililtizam daha ileriye bırakıldı*.[1609]

İcra Vekilleri Heyetini seçim sistemi tadil edildi.[1610] Mustafa Kemal'in meclisteki yetkileri kısmen sınırlandırıldı:

Bakanlar Kurulu'nun seçiliş biçimine ilişkin kanun kabul edildi. 14 çekimser, 46 red oyunun kullanıldığı tasarı, 124 oyla kanunlaştı. Böylece, bakanlar kurulu üyelerinin Meclis Başkanı'nın göstereceği adaylar arasından seçilmesi usulü sona erdi, bunun yerine bakanların Meclis içinden, tek tek, gizli oy ve salt çoğunlukla seçilmesi getirilmiş oldu. Böylece, Mustafa Kemal'in Bakanlar Kurulu'na başkanlık yapma imkânı da kalktı. Tasarının kabulü, Hükümet yanlısı Birinci Grup'un muhalefete yenilgisi anlamına geliyor.[1611]

Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği Basın Müşaviri Georgiy A. Astahov:

Askeri cephedeki dinginlik dönemi sırasında Ankara hayatında söylememenin çok tuhaf kaçacağı son derece önemli bir olay meydana geldi: Meclis, İcra Vekilleri Heyeti'yle ilgili yeni bir kanunu kabul etti. Şimdiye kadar hükümet üyeliğine aday sunma hakkına sadece TBMM başkanı, yani Mustafa Kemal sahipti [*tıpkı Padişah'ın nazırları namzet gösterdiği gibi (ÖFA notu)*]. Meclis ancak onun tarafından sunulan adaylardan birini seçebilirdi. Bu düzenleyiş kimi şikâyetlere neden oluyordu. Bunlar Mustafa Kemal ve taraftarları tarafından dikkate alındı. Neticede özel bir komisyon kanun teklifi üzerinde çalıştı ve teklif meclise getirildi.

Teklif edilen bu kanuna göre, aday sunma hakkı, meclisteki bütün komisyonların başkanlarından teşkil edilecek bir komisyona tevdi ediliyordu. Bu teklifin, halk iktidarı ilkesine yeteri kadar denk düşmediği görüldü

1607 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa*, 1995, s. 277. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
1608 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 260.
1609 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 260. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
1610 Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, 2003, 410-418.
1611 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 515.

ve reddedildi. Bakanların meclis mevcudu içinden dolaysızca, önceden aday gösterilmeksizin seçilmelerine karar verildi.

Böylece, kendine has, *başkansız*, yürütme ve yasama yetkisi parlamentoda cisimleşen bir *cumhuriyet* yerleştirilmiş oluyordu.[1612]

9 Temmuz 1922. *9 Temmuz Pazar günü kanun netayici hakkında Fevzi Paşa Hazretleri ile hususî ve şifahî istimzaç yapıldı. Müşarünileyhin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetini tercih ettiği; Vekiller Riyaseti'ne Rauf Bey'in (Sivas), Dâhiliye Vekilinin Vekâleti'ne Ata Bey'in (Niğde) münasip olacağı Heyet-i Vekilece görüşülmüş olduğu anlaşıldı*.[1613]

Hükümet üyelerinin seçiminde yeni bir usulün dün kabul edilmesi üzerine Fevzi Paşa başkanlığındaki Bakanlar Kurulu üyeleri istifa etti. Yeni seçimler 12'de yapılacak, Rauf Bey, Başbakanlığa getirilecektir.[1614]

Bahriye eski nâzırı *Cemal Paşa, Bakü-Tiflis yolunda trenden Mustafa Kemal'e yazdığı mektupta, Enver Paşa'nın kendini Buhara Emiri ilan ettiğini ileri sürdü*.[1615]

10 Temmuz 1922. *10 Temmuz Pazartesi celsesinde vekillerin münferiden istifaları okundu. İcra Vekilleri reisinin intihabı Rauf Bey'in iknaına zaman kazanılmak üzere meclis reisinin arzusu üzerine çarşambaya bırakıldı*.[1616]

11 Temmuz 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Henderson, Hariciye Nâzırı Vekili Balfour'a mahrem muhtıra gönderdi:

"Peyam-ı Sabah", Enver Paşa'nın Orta Asya'daki faaliyetlerini öven bir yazı yayınladı. Gazeteyi çıkaran Ali Kemal, Mustafa Kemal'e karşı olan çeşitli unsurları bir partide toplamağa çalışıyor ve bu arada Enver Paşa'nın da avukatlığını yapıyor. Yazının İngilizlerce yazdırıldığı, Enver Paşa'nın İngilizlerle anlaşmış olduğu ileri sürülüyor.

Bir başka söylentiye göre, Bolşeviklerle bozuşmuş ve Mustafa Kemal'e karşı olan Enver Paşa şimdi Padişah'a yanaşıyormuş. Padişah'ın da Enver Paşa'yı Mustafa Kemal'e karşı kullanmak eğiliminde olduğunu gösteren bazı belirtiler var. Halen Anadolu'da Mustafa Kemal'e karşı en güçlü muhalif grup Enver Paşa yanlılarıdır.

Padişah ile Enver Paşa'nın işbirliği şimdilik bir teoriden başka bir şey değildir. Böyle bir işbirliğine gidilirse, hem Padişah hem Enver Paşa İngiltere'nin koruyuculuğunu isteyeceklerdir. Enver Paşa ile ilişki kurulması yolunda İngiltere Yüksek komiserliğine son bir yıl içinde iki kez telkin gelmiştir.

Nuri ve Küçük Talat Paşaların gizlice İstanbul'a geldikleri söylentisi dolaşıyor. Doğru çıkarsa buradaki konumuz bakımından anlam taşıyacaktır.

Enver Paşa ile öteki İttihadçı liderlerin Türk siyaset sahnesinde ilerde yeniden görülmeleri halinde ne gibi gelişmeler olabileceği incelenmeğe değer. Bir süre önce Fethi Beyin, "kapılarımız İttihatçılara açıktır" yolundaki demeci epeyce dikkat çekici.

İngiliz Hariciye Nezâreti, Henderson'un mahrem muhtırasına şu derkenarı düşmüştür: *Padişah-Enver ve İttihatçı işbirliği ilginç bir tasarıdır. Padişah için, hatta Kemal'i defetmesine karşılık Enveri*

[1612] Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 23-24.
[1613] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 260-261.
[1614] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 516.
[1615] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 517.
[1616] Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 261.

kabullenecek miyiz? Sanmam. Fethi Bey Avrupa'da, Cavit Bey Fransız maliyecilerle anlaşıyor. Bu da not edilmeğe değer.[1617]

13 Temmuz 1922. *13 Temmuz Perşembe İkinci Grup'un teklifi ile Heyet-i Vekile'den adliye ve iktisat vekilleri değiştiği gibi, bu meyanda Rauf Bey İcra Vekilleri Riyaseti'ne, Ali Fuat Paşa Meclis İkinci Reisliği'ne getirildi. Müdafaa-i Milliye'ye* [Mersinli] *Cemal Paşa hakkında verilen doksan bir reye karşı mukabil tarafın azami mesaisiyle ve yüz beş reyle Kâzım* [Özalp] *(Karesi), Adliyeye İkinci Grup'un namzeti olarak Celalettin Arif seçildi. Meclis reisi Müdafaa-i Hukuk Grubu İdare Riyaseti'nden istifa ile yerine Ali Fuat Paşa'yı seçtirdi ve kendisine reis-i tabiilik unvanını verdirdi. Aynı günde İkinci Grup dahi toplanarak bir heyet-i idare intihap olundu. Lüzumu üç gün evvelki intihaplarda büsbütün baş göstermişti. İrşat Heyeti teşkili, Nizamname-i Esasi mevaddı münakaşa ve daha büyük bir içtima yapılarak teşekkülün takarrür ettirilmesi tensip olundu*.[1618]

15 Temmuz 1922. *Malta'dan bırakıldıktan sonra İtalya ve İsviçre'de kalmış olan Tanin gazetesi başyazarı ve Düyun-u Umumiye Osmanlı Dayinler eski Vekili Hüseyin Cahit Bey İstanbul'a döndü. Hüseyin Cahit Bey şöyle dedi: Millî hareket olmasaydı bugün biz, bir laşe halinde bulunacaktık. Bu hareket başlayınca Avrupa ve bütün dünya bize bir mevki verdi. Dava yüzde yetmiş başarılmıştır*.[1619]

18 Temmuz 1922. *Ankara Bakanlar Kurulu, Trabzon iskele Kâhyası Yahya'nın öldürülmesi olayını araştırmak üzere Meclis'ten üç kişi seçilip gönderilmesini kararlaştırdı. Yahya, 3 Temmuz'da öldürülmüştü. Soruşturmadan net bir sonuç alınamayacaktır*.[1620]

20 Temmuz 1922. Mustafa Kemal, başkumandanlık kanununun süresiz temdidi için, oylamaya geçilmeden evvel son konuşmasını yapıyor:

> [..] O gün kıymetli İzmir'imiz, güzel Bursa'mız, makarrı Hilâfet ve Saltanat olan İstanbul'umuz, Trakya'mız Anavatana iltihak etmiş olacaktır. (İnşallah sadaları) Efendiler; Makamı Riyasetinizde bulunmakla mübahi olan âcizleri o gün iki kere mesudolacağım. İkinci saadetimi temin edecek olan husus, benim bundan üç sene evvel dâvayı mukaddesemize başladığımız gün bulunduğum mevkie rücu edebilmekliğim imkânı olacaktır. (Alkışlar) Hakikaten sînei millette serbest bir ferdi millet olmak kadar dünyada bahtiyarlık yoktur. Vâkıfı hakayik olan, kalb ve vicdanında mânevi ve mukaddes hazlardan başka zevk taşımıyan insanlar için ne kadar yüksek olursa olsun, maddi makamatın hiçbir kıymeti yoktur. Sözlerime hitam verirken mevzuu müzakere edilecek kanunda bu salâhiyetin merfu olmasını nazarı dikkatte bulundurmanızı rica ederim. (Şiddetli ve sürekli alkışlar)[1621]

Başkomutanlığın 3 ay uzatılması tasarısı Meclis'te. M. Kemal olağanüstü yetkilere gerek kalmadı, ordunun maneviyatı en yüksek derecede, zaferden sonra milletin ferdi olacağım diyor. Meclis M. Kemal'in yumuşak konuşmasına karşılık sürekli alkışlarla başkomutanlığını süresiz uzattı.[1622]

Açıklamalı [ÖA10]: Beyanatın tamamını iktibas et.

1617 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXIII-LXIX.

1618 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 261.

1619 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 528.

1620 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 532.

1621 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 20 Temmuz 1922, Cilt 21, s. 431. "O mutlu gün gelince, bütün ulusla birlikte, en büyük mutluluklara erişmekle şeref duyacagız. Benim başkaca ikinci bir mutluluğum olacaktır ki o da, kutsal davamıza başladığımız gün bulunduğum yere geri dönebilme olanağıdır. Milletin koynunda serbest bir fert olmak kadar, dünyada bahtiyarlık var mıdır? Gerçekleri iyi kavrayan, yürek ve vicdanında manevt ve kutsal hazlardan başka zevk taşımayan insanlar için, ne kadar yüksek olursa olsun, maddi makamların hiç bir değeri yoktur." Lord Kinross, *Atatürk*, 1984, s. 468.

1622 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 92. Mustafa Kemal, bu sözünü, elbette tutmayacaktır. 21 Nisan 1922 tarihli ve 634 numaralı İngiliz istihbarat mahrem muhtırasına göre Mustafa Kemal, 13 Mart 1922 tarihli TBMM gizli celsesinde "savaş biter bitmez herşeyden elini çekeceği"ni belirtmişti: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 276.

Doktor Refik (Beyazıt) tarafından verilen üç aylık müddetin temdit teklifi okunmuştu. Derhal Ali Rıza (İstanbul) imzasıyla verilen ve evvelce hazırlatıldığı anlaşılan bir teklifte başkumandanlığın müddetle takyit olunmamak üzere bilamüddet temdidi talep olunuyordu. Rey-i işari ile rey toplandı. Müttefikan karar verildiği söylendi. Hakikat böyle değildi. Meclis Reisi Adnan Bey bunda sehvettiğini ve bu bapta söz söylenilmemesini Refet (İzmir) muvacehesinde Salâhattin'den (Mersin) rica etti.[1623]

Mustafa Kemal, elbette, edebiyat yapmaktadır. Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi Basın Müşaviri Georgiy A. Astahov:

> İktidara el koymak istediği yönündeki en küçük şüpheleri bile kendinden uzaklaştırma taktiğine devamlı surette sadık kalan Mustafa Kemal, yaptığı konuşmada şunları vurguladı: "İzmir ve Trakya'nın vatanımıza döneceği gün bahtiyar olacağız. Ama ben iki kat daha bahtiyar olacağım, çünkü üç yıl boyunca olduğu gibi sıradan bir milletvekilliğine geri dönebileceğim. Dünyada, hür bir milletin basit bir üyesi olmaktan daha yüksek bahtiyarlık yoktur."[1624]

21 Temmuz 1922. *21 Temmuz Cuma günü Trabzon Mebusu Ali Şükrü'nün Ankara şehrinin şarkında Kıyık'ta oturduğu bağda, İkinci Grup teşkil etmek üzere bazı arkadaşlar toplandılar. Mevsim itibarıyla sıcak ve müşemmes [güneşli] bir gündü. Aynı maksat ve gaye için yapılan toplantıların bu dördüncüsü olmuş, tahminen kırk-kırk beş kişi bulunmuştu. Bahçede geniş bir ceviz ağacı altında yapılan bu toplantıya aralarında "ceviz ağacı içtimaları" denmiştir. Burada gaye ve maksat namı altında yazılan üç maddeden*:

> 1. "Meclis-i millice 8 Temmuz 1336 tarihli celsede edilen emin mucibince ve Misak-ı Milli dairesinde vahdet ve istiklâl-i millinin istihsal ve temini" fıkrasındaki yemine ait fıkra-i şartiyenin kaldırılması;
>
> 2. "Şahsi hâkimiyetlere mahal verilmemesi ve kavanin-i mevcudenin hâkimiyet-i milliye esasına göre tadil ve ıslahı" ibaresindeki birinci fıkranın kaldırılması hakkında iki arkadaşın itirazı kabul edilmiş ve böylece program esası neticelendirilmiştir.[1625]

İttihat ve Terakki yönetiminin 3 numaralı adamı Cemal Paşa, Tiflis'te Ermeni silahşörleri tarafından vurularak öldürüldü. Suikastte Cemal Paşa'nın yaveri de hayatını kaybetti.[1626]

1623 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 262. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1624 Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 25. Temmuz 1922 bidayetinde TBMM Reisi ve (fiilî) Başkumandan Mustafa Kemal, İcra Vekilleri Heyeti Reisi tayin edilecek olan Rauf'a (Orbay), onun işine karışmayacağına dair teminat verdi: "Kardeşim ben namussuz muyum?" Feridun Kandemir, *Rauf Orbay*, 1965, s. 61. "Dr. Rıza Nur ise Mustafa Kemal'in görevlendirildiği[ni] duyan Tevfik Paşa'nın, Hazine-i Hassa Müdürü Refik Bey aracılığıyla Padişah'a *Mustafa Kemal namussuzdur. Yollamasın, başka birini yollasın* diye haber gönderdiğini ileri sürer." Ayşe Hür, *Mondros'tan Cumhuriyet'e Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 78.

1625 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 262.

1626 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 538.

Cemal Paşa'nın naaşı.

Fotoğraf. Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 127.

23 Temmuz 1922. Bâb-ı Âlî Heyet-i Vükelâ Riyaseti bir telgraf teslim aldı: *Semerkant karibinde Kızıl Ordular ile Enver Paşa kıtaatı arasında kanlı müsademelerin vukua geldikleri Moskova'dan bildiriliyor. Bu malumat heyet-i vükelaya, oradan harbiye umumi riyasetine ve hariciye vekâleti celilerine arz edilmiştir*.[1627]

25 Temmuz 1922. Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Ajans: Başkumandanlık müddetinin temdidi kararı üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın nutkunu yazıyor (Mühim bir vaadde bulunuyor). Misak-ı Milli temin edilince serbest bir fert olmak üzere sine-i millete çekileceğim*.[1628]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a rapor gönderdi. Mustafa Kemal, *özellikle İttihatçı grubun neden olduğu "Milli Meclis'in göğsünde karşılaştığı zorlukları"* aşmaya çabalamaktadır.[1629]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Ankara Milli Meclis'i Mustafa Kemal Paşa'yı, Yunanlılarla barış yapılana kadar başkomutan olarak tayin etmiştir*.[1630]

26 Temmuz 1922. *26 Temmuz Çarşamba hükümetin Amasya'ya bir İstiklal Mahkemesi gönderilmesi hakkında gösterdiği lüzum münakaşa edildi. Meclis iki taraf oldu. Birinci Grup yetmiş dokuz, İkinci Grup yetmiş altı rey ve dokuz istinkâf olmak üzere 163 mevcudun seksen iki nisabından reyler dûn [düşük] olduğundan karar talik edildi [boşlukta kaldı]*.[1631]

29 Temmuz 1922. *29 Temmuz Cumartesi Ankara'nın Samanpazarı'nda Vasıf'ın (Sivas) çocuğunun sünnet düğünü dolayısıyla yapılan içtimada İkinci Grup'un tespit edilmiş programı imza edildi. Ayrıca şehir dâhilinde münasip bir kulüp binası tedariki, Ali Şükrü'ye ait İstanbul'daki bir matbaanın Ankara'ya nakliyle bir gazete neşrinin temini kararlaştırıldı. Dokuz kişilik tenvir ve irşat heyeti seçildi. Meclis 14 Ağustosa kadar tatil-i faaliyet eylemişti.*[1632]

1627 BCA, Fon No: 30 10 00, Kutu No: 258, Dosya No: 735, Sıra No: 1, (21-7-1922); Aktaran: İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya ile İlişkileri*, 2017, s. 340.

1628 Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 2.

1629 DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Europe Orientale, Konstantinople, Dossier No: 193/44, Janvier-Juın 1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a (Brüksel), Legation de Belgique No 831/314, İstanbul 25 Temmuz 1922; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 277.

1630 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 334.

1631 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 263.

1632 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 263.

31 Temmuz 1922. Ömer Kâzım, Paris'de, *Angora et Berlin* nam kitab neşretti: [..] *Onların ezeli düşmanımız Rusya ile andlaşma yaptıklarını gördüğümüz gün yavaş yavaş açığa çıkan gayeleri ile Türk halkını aldattıklarını anladık. Mustafa Kemal'in yanında, İstanbul'dan lanetlenerek kovulan İttihat ve Terakki çetesinin bütün elemanlarını tekrar gördüğümüzde bu adamların Milliyetçilik dedikleri hareketin uğursuz bir komedi olduğunu ve bir gün başkalarının menfaati uğruna imparatorluğu yıkacağını anladık. İşte bunun için Osmanlı bayrağı taşımalarına ve vatanseverlik iddialarına rağmen biz onlarla mücadele ediyoruz* [..][1633]

> Biz önceki eserimizde reddedilemez delillerle Kemalizmin, bir iç milli hareket olmadığını, milletçe bir ümidsizlikten ve kendiliğinden bir kızgınlık hissinden kaynaklanmadığını, Türk Milleti'nin ruhunun derinliklerinden gelen bir reaksiyonlar Sevres andlaşmasına karşı çıkmadıklarını, ve Kemalizmi de bu şekilde savunmadıklarını belirtmiştik. [..][1634]

Açıklamalı [ÖA11]: Sayfa aralığını tamamen iktibas et.

4 Ağustos 1922. *Ankara Hükümeti'nin, Yahya Kâhya'nın öldürülmesiyle doğan durumu incelemek üzere görevlendirdiği soruşturma kurulu Trabzon'a vardı. Şer'iye eski Bakanı Mustafa Fehmi Efendi'nin başkanlığındaki kurul, 12 Eylül'de yazacağı raporunda Yahya'yı öldürenlerin tespit edilemediğini belirtecektir*.[1635]

İttihadçı lider Enver, Kızılordu tarafından katledildi. Katledilmesi meselesinde Sovyet Rusya'nın komplo kurduğunu belirtenler bulunuyor:

> 1922 yazında, karşılıklı anlayışı bozma tehlikesi taşıyan inatçı bir diken temizlendi. Rusya'daki etkinlikleri uzun süredir büyük kaygı ve endişe kaynağı olan Enver Paşa, 1922 Ağustos'unda, Orta Asya'da Kızıl Ordu birliklerine karşı savaşırken öldürüldü. Sakarya nehri önlerinde Yunanlılara karşı kazanılan zafer (Ağustos-Eylül 1921) Enver'in planlarını altüst etmiş, Moskova'nın ona yönelik beklentilerini azaltmıştı. Ulusal hareketin liderliğini Mustafa Kemal'den alma umudunu tümüyle yitiren Enver Paşa, Kafkaslar'dan ayrılarak Moskova'ya gitmişti. Orada Bolşevik liderler tarafından Türkistan'a gitmeye ikna edilmişti. Çin, Hindistan ve Afganistan'la sınır komşusu ve Türk halkının etnik beşiği olan bu geniş ülke, eskiden Rus İmparatorluğu'nun yönettiği emirlik ve krallıkları kargaşaya sürükleyen birtakım ayaklanmalarla parçalanmış durumdaydı. Bolşevikler orada düzeni sağlamakta çok zorlanıyorlardı. Moskova Enver Paşa'yı, isyancı şefleriyle arabuluculuk yapması için Buhara'ya göndermeye karar verdi.
>
> Enver Paşa hakkındaki gerçek ve efsane öyle içinden çıkılmaz bir biçimde birbirine geçmiştir ki hangisinin nerede bitip hangisinin nerede başladığından emin olmak zordur. Roy, anılarında, Sovyet Siyasi Polisi'nin (GPU)* Enver'i Orta Asya'ya "onu aradan çıkarmak için" gönderdiğini söyler:
>
> > Karrıhan, avlusunda sürekli istenmeyen misafirler bulunmasından bıkmıştı... fakat eğer Enver Paşa Moskova'dan basit bir şekilde kaybolursa... uluslararası bir skandal olurdu... sıkıntı verici misafir uzak Orta Asya'ya gönderilmeliydi...
>
> Bu iddia Essad-Bey tarafından da desteklenir. Essad-Bey, kitabında (*Secrets of the OGPU*) "Ermeni Agabekov'un -Doğu sorununda uzman olarak yetiştirilmiş genç bir gizli servis görevlisi- Enver'in tasfiyesinin zeminini hazırlama gizli göreviyle" Bokhara'ya [Buhara] gönderildiğini yazar.

1633 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 12.

1634 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 108-113.

1635 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 567.

* "Çeka (Tüm Rusya Karşı Devrim ve Sabotajla Savaş Olağanüstü Komitesi) 6 Şubat 1922'de feshedildi ve işlevleri içişleri halk komiserliği bünyesinde oluşturulan yeni bir şube -GPU (Devlet Siyasi Yönetimi)- tarafından devralındı. [..] GPU'nun yerini 15 Ocak 1923'te OGPU (Birleşik Devlet Siyasi Yönetimi) aldı."

> Karabekir'e göre, Enver'in destekçilerinden biri olan Hacı Sami Buhara'da onu *Basmacı*[**] olarak bilinen isyancılarla birleşmeye ve Bolşeviklere karşı mücadelelerinde onların liderliğini yapmaya ikna etti. Daha birkaç ay önce Batılı emperyalistlere karşı Sovyetler'in yanında savaşacak bir İslam birliğinin gerekliliğinden söz eden Enver, Buhara'da, İslama asıl zulmedenin "Kızıl Emperyalizm" olduğunu ilan etti. Enver, amacını, Doğu Buhara'da etkinlik gösteren farklı Basmacı gruplarını bir araya getirmek ve onlardan bir ordu kurarak Sovyetler'i Türkistan'dan sürmek olarak açıkladı.
>
> Surhan nehri boylarındaki asilerden örgütlediği birtakım müfrezelerle bahar başlarında operasyonlara başlayan Enver Paşa, bu arada Buhara bölgesinde kendisine bağlı yardımcı kuvvetler de oluşturdu. *Pravda* Enver'in Fergana ve Semerkand'daki *Basmacı* gruplarını örgütlemeye yönelik bir girişimde bulunduğunu da yazıyordu. 19 Mayıs 1922'de Enver, Sovyet Azerbaycanı devlet başkanı Neriman Nerimanov aracılığıyla, Sovyet hükümetine Moskova'nın Buhara, Türkistan ve Hive'nin bağımsızlığını tanıması ve Sovyet birliklerinin bütün Türkistan'ı boşaltmasını isteyen bir ültimatom gönderdi. Enver Moskova'ya, ordusunu çekmesi ve orada çalışan Rus yönetici unsurları tahliye etmesi için iki hafta süre verdi.
>
> Bu arada Buhara Kızıl Ordusu Buhara civarındaki asilerle uğraşmaya girişti. Kızıl Ordu haziranda Enver kuvvetlerini kuşatma harekâtına başladı. 24 Haziran gecesi Derbent bölgesinde (Özbekistan'da) Sovyet kuvvetlerine saldıran Enver bozguna uğradı. Sovyet birlikleri temmuzda Duşanbe'yi geri aldı ve Enver'in partizanları onu *en masse* (topluca) terk etti. Neredeyse her şeyini kaybeden Enver bir avuç adamla Afganistan sınırındaki dağlara çekildi. 4 Ağustos 1922 sabahı dağ geçirinde bir Kızıl Ordu devriyesi göründü. Çok daha güçlü Kızıl Ordu devriyesiyle kısa süren bir çatışmanın ardından Enver öldürüldü. Müfreze boyutunda bir kuvvetin başındaydı; elinde kılıcı, bir makineli tüfek mevzisine hücuma geçmişken öldürüldüğü rapor ediliyordu.[1636]

Enver'in ölümünde TBMM Hükümeti casusu Süleyman Sami'nin parmağı olması, ilginçtir.[1637]

7 Ağustos 1922. Vahideddin Hân İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'u huzuruna kabul etti. Padişah *Esas şartlar ise barışın Türkiye'nin istiklâliyetinin ve İslâm dünyası içinde bakasının temini olmalıdır. Şimdi Ankara'da uyuşmazlıklar mevcuttur. Müttefikler enerjik bir hareket hattı tutturmalıdırlar. Nasyonalistlerin kuvveti mübalâğa edilmektedir. Yunanlılar çıkmalı, ancak boşaltılan topraklar yavaş yavaş meşru hükümete devredilmelidir... Eğer Kemalistler serkeşçe hareketlerinde israr ederlerse, o zaman barış İstanbul Hükümeti ile yapılmalıdır... Asileri yok etmesi için meşru Hükümet desteklenmelidir* demiştir. Rumbold'un Padişah'a cevabı ise şu olmuştur: *Maalesef Ankara bir hal çaresi bulma hususunda hesaba alınacak bir faktör olduğu gibi, görebildiğim kadar, yok etme çaresine malik olmadığımız bir kuvvettir de...*[1638] Rumbold, Curzon'a yarın göndereceği muhtırasında mülakatın tafsilatı hakkında şunları yazacaktır:

> Padişah barış umudu hakkında ne düşündüğümü sordu. Majesteleri Hükümetinin (İngiltere'nin) barış yapılması için her çabaya öncülük ettiğini, şimdiye kadarki çabalar başarısız kalırsa bunun hatasını bizde değil, başka yerde, yani Ankara'da aramak gerektiğini hatırlattım. Sultan hemen kabul etti ve milliyetçi önderlere karşı ağır hakaretlere başladı. Onların bir hükümet değil, bir asiler ve ihtilalciler topluluğu olduğunu söyledi. Onlar (Milliyetçiler), çeşitli adlarla ve bu arada "Milliyetçilik" adıyla bu memlekete hükmetmek için bencil istekler güden İttihatçılardı. Politika ve inanç bakımından onlar Bolşevik idiler...

[**] "*Basmacı* Türkçe baskıncı sözcüğünden türemiş, başlangıçta eşkıya çeteleri için kullanılmıştır. Bu çeteler, çarlık döneminde, Türkmenistan, Başkırdistan ve Kırım'ın bağımsızlığını kaybedip Rus egemenliğine girdiğinde de vardı. En büyük ve en etkili Basmacı grupları 1918'den sonra kuruldu."

[1636] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 151-153.

[1637] "Süleyman Sami bundan sonra Enver Paşa'nın yanına giderek, onun Türkistan'a geçişinde ve oradaki faaliyetinde önemli bir rol oynayacaktır; hatta onu Sovyet Rusya'ya karşı kışkırtarak ölümüne neden olacaktır." Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 57.

[1638] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 163.

> Kendisinin (Padişahın) ve hükümetinin barış yapmaya ve buna erişmek için fedakârlıkta bulunmaya hazır olduğunu söyledi. Kendisi bakımından mutlak olarak konuşabiliyordu. Hükümetin içinde yanlış yöne meyledecek olan unsurlar değiştirilecekti... Milliyetçilerin gücü abartılıyordu. Bu güç Yunanların Türk topraklarını işgal etmeleri gerçeğine dayanıyordu... Bunun panzehiri (antidotu) Yunanların gitmeleri, boşaltılacak toprakların tedricen meşru hükümete devredilmesiydi ve yeniden otoritesini kurması için Müttefiklerin meşru hükümete yardım etmeleri gerekiyordu. Durum gittikçe vehamet kazanıyordu... Barış İstanbul'la yapılacaktı, Yunan işgalindeki topraklar boşaltılıp meşru hükümete devredilecekti ve asileri bastırma çabasında meşru hükümet desteklenecekti.
>
> Durumla ilgili bu açıklaması sırasında Padişaha ne gibi bir destek düşündüğünü sormam üzerine, Majeste (Padişah), işgal altındaki toprakların kendi hükümetine devredilmesinden başka, silahlı kuvvetlerin teçhizi için kolaylık gösterilmesinden, silah yardımı yapılmasından, özellikle Türk silahlarının devri teslim edilmesinden ve mali yardımdan söz etti. Daha kapalı şekilde deniz harekatına atıfta bulundu ama Yunanların sahneden çekilmesiyle Kemalistlerin başlıca âmillerini kaybedeceklerini ve onların işini bitirmek için doğrudan doğruya tedip harekâtına pek az ihtiyaç kalacağını belirtti...
>
> Padişah, mülahazaları içinde garip bir şekilde Mısırlı Mehmet Ali Paşa'ya atıfta bulundu. Bugünkü durumun Mehmet Ali (Paşa) isyanı zamanındaki durumun tıpkı bir benzeri olduğunu söyledi. Tek fark şuydu ki, o zaman sultan olan dedesi bir tek şahsın karşısında bulunduğu halde, şimdiki karşı kuvvetler, yani milliyetçiler, bir gruptu. O zaman İngiltere (ayaklanmayı) durdurmuş ve güçlük giderilmişti. İngiltere şimdi de durdursa aynı sonuç alınacaktı...
>
> Yunanlar çekilince Ankara hareketinin çözülmeye mahkum olduğu yolundaki tezini geliştiren Majeste (Padişah), bu hareketi canlı tutan üç şey olduğunu söyledi: İzzetinefis, yurtseverlik ve kişisel çıkar. Yunanlar çekilince ilk iki etkenin ortadan kalkacağını söyledi... Yalnız kişisel çıkar etkeni kalacaktı (...) ve bu etkenin tecrit edilmesi merkezi hükümetin işini kolaylaştıracaktı...
>
> Bu konuşma benim tarafımdan pek az yorumu gerektirir... Padişahın Ankara'dan ayrı olarak Müttefiklerle merkezi hükümet arasında barış yapılması olanağı üzerindeki ısrarı ilgi çekicidir... Büyük ölçüde Ankara'daki ayrılık belirtileri üzerine hesaplar yapmaktadır ve Mustafa Kemal'in muhalifleriyle ve hatta bu muhalefet içindeki Enverci unsurla temasa geçmiş bulunması asla imkânsız değildir.[1639]

Şimşir'de göremediğimiz mühim bir detayı Bozkurt'ta okuyoruz: *Sultan ise ısrarla Milliyetçilerin Türkiye halkını baskı altında tuttuklarını, şahsı aleyhinde her türlü propagandaya müsamaha gösterdiklerini, kendisini Yunanların müttefiki ve İngilizlerin uşağı gibi lanse ettiklerini belirterek bu kinin sebebinin TBMM'nin meşruiyeti için kendisine sunulan Halifelik teklifini geri çevirmesi olduğunu, onurunun Milliyetçi liderlerle uzlaşmaya izin vermediğini vurguladı. Sultan Yunanların saf dışı bırakılmalarının ardından şahsi menfaatlerin ön plana çıkacağını ve Milliyetçilerin yeni durumdan avantaj sağlamaya çalışacaklarını da öngörmekteydi. Görüşmenin sonlarında Sultan, yeğeni Prens Sami Bey'in siyasi bir rol oynamaya teşebbüs ettiğini belirterek ona desteğinden dolayı Rumbold'a teşekkürlerini sundu*.[1640]

Avcıoğlu, Padişah'ın Rumbold'a sarfettiği sözlerin şu aksamını tercüme etmiştir:

> ... Millîci liderler bir hükümet değildir, bir isyancılar ve ihtilâlciler topluluğudur. Onlar, İttihat ve Terakki'nin canlandırıcılarıdır. Çeşitli adlar altında -ki bunların sonuncusu "milliyetçiler"dir- kişisel çıkarları için, ülkede egemenliklerini kurmaya çalıştılar. Mâsum halkın vatanseverliğini ve iyiniyetini sömürdüler. İnançları ve politikaları bakımından, onlar Bolşevikten başka birşey değildirler. Ben ve hükümetim, barış yapmaya ve bu yolda özverilerde bulunmaya hazırdır..... Fakat barışın, Türkiye'ye bağımsızlığını ve İslâm Dünyası'ndaki mevkiini sağlaması temel koşuldur... Ankara'da şimdi anlaşmazlıklar var. Müttefikler, kuvvetli bir tutum takınmalılar... Millîcilerin gücü abartılıyor. Onların gücü, Yunan'ın Türk arazisini işgal altında tutmasından ve Merkezi Hükümetin sözünü geçirme olanaklarından yoksun bırakılmasından ileri gelmektedir. Yunan'ın geri

[1639] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 302.

[1640] Rumbold'dan Curzon'a 8 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 140; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 353.

çekilmesi ve böylece boşalan arazinin kısım kısım meşru hükümete teslim edilmesi, Millîcileri güçsüz bırakacaktır.

... Durum gittikçe ciddileşmektedir.. Mehmet Ali Paşa isyanı sırasındaki durumla tam bir paralellik göstermektedir... Bununla birlikte, Mehmet Ali, Kemalistlerden daha az zayıftı. Türk halkını baskı altında tutuyorlar. Beni Yunanlıların müttefiki ve İngilizlerin uşağı olarak gösteriyorlar. Düşmanlıkları, kişisel kinlerinden ileri gelmektedir. Çünkü Halife olarak benden Millet Meclisi Hükümeti'ni tanımamı istediler, kesinlikle reddettim. Halife olarak görevim, bu gibi önerileri kabul etmeyip geri çevirmektir. Şeref, âsi liderlerle benim aramda herhangi bir uzlaşma olanağı tanımaz.[1641]

17 Ağustos 1922. Bütün Rusya Komünist Bolşevik Partisi Merkez Komitesi Gizli Arşivinde bulunan 17 Ağustos 1922 tarihli vesika:

Kopya
NOT
CEMAL PAŞA'nın öldürülmesi hakkında
17.VIII.22

Transkafkasya ÇEKA'sı, Cemal Paşa'nın öldürülmesiyle ilgili en enerjik biçimde araştırmalarını yürütüyor. ~~Cinayetin Taşnaklar tarafından gerçekleştirildiğine ve onlar tarafından iyi bir şekilde hazırlandığına dair şüphe yok~~. *Cinayetin Taşnaklara yakın kişiler tarafından gerçekleştirildiği veya her halükârda hazırlandığına dair bazı bulgular mevcut.* Cemal Paşa'nın öldürüldüğü gün Tiflis'te bulunan Taşnak Partisi'nin MK üyeleri, ~~sabahın erken saatlerinden Cemal Paşa'nın öldürülmesine kadar~~ *daha sabahtan* gizlenmişler. Ayrıca onlarla birlikte Taş nakların diğer sorumluları da ortadan kaybolmuşlar. ~~Transkafkasya ÇEKAsı, şimdilik 3'ü MK üyesi olmak üzere 38 faal Taşnakı ve 10 teröristi tutukladı~~. *Taşnaklar arasında tutuklamalar yapılmaktadır*.

Aslına uygundur: Sverdlov
[İmza] J. St.[1642]

18 Ağustos 1922. *18 Ağustos 338 (922) Cuma: Müdafaayi hukuk cemiyeti namiyle bir cemiyet teşkil edileceği, bunun vazifesinin Enver taraftarlarına karşı Ankara Hükümetini Ve Mustafa Kemal Paşayı müdafaa etmek olacağı, 7 üyesi olduğu Nesip Beyden öğrenildi*.[1643]

20 Ağustos 1922. *20 Ağustos'ta Adliye Vekâleti için Roma'dan istifası gelen Celâleddin Arif Bey'in yerine yapılan intihapta İkinci Grup'tan Rıfat (Kayseri) intihap ettirildi. Bu tarihlerde ordumuzun vaziyeti piyade mevcudu tüfek itibarıyla düşmana yakın ve hatta cüzi fazla, süvari kuvvetimiz fazla, ağır makineli müsavi, hafif makineli (beş yüz) noksan, topçu noksan, cephane, mevcut silahımıza göre zararsız raddede idi. Mevsim ilerlemeden, yollar yağmurlarla bozulmadan iaşe vaziyeti darlaşmadan vaziyetin bir an evvel halli icap etmekte idi. Elbise vaziyetimiz yarı yarıya, kaput, üçte bir, fotin beşte bir, bakiyesi çarık idi*.[1644]

23 Ağustos 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının 5 aylık (Nisan-Ağustos) gizli raporundan: [..] *Enverci faaliyetlerin yeniden canlanması, Mustafa Kemal tarafından açıkça biraz endişeyle karşılanmıştır. Mayıs ayında, Milliyetçi liderin [Mustafa Kemal'in], Ankara Hükümeti İstihbarat Dairesi Umum Müdürü Selânikli Edhem Hidayet Bey'i payitahtdaki Envercilerin faaliyetleri hakkında dikkatlice tahkikat yapmak üzere İstanbul'a gönderdiği bildirildi. Haricen, Mustafa Kemal, gazetesinde İttihadçı Propaganda'nın tevsiine izin verdiği için "Tasfir-i Efkâr"ın başmuharriri Ebüzziyazade Velid Bey'i Adapazarı ziyareti sırasındayken suçladı ve İttihadçıların Anadolu'da gelişme kaydetme biçimine öfkeyle atıfta bulundu.*

1641 G. Jaesckhe, *İngiliz Belgeleri*, s. 272-274; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, s. 208-209.

1642 *RGASPİ*, fond 17, liste 163, dosya 291 , yaprak 10; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 114. Stalin, bazı cümlelerin ~~üzerini çizib~~ *el yazısıyla* tashih etmiştir.

1643 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 298.

1644 Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, 2017, s. 263.

Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İttihadçı olması halinde, dağıtılması gerekeceğini söyledi. Mustafa Kemal, memleketi felâkete sürükleyen siyasî hataların failleri olarak damgalanan bu İttihadçıların faaliyetlerine karşı umumî bir ikazda bulunucu beyannameyi de, "Hakimiyet-i Milliye" ve "Yeni Gün" gazetelerinde neşretti. [..][1645]

29 Ağustos 1922. "Onbaşı" Halide Edib (Adıvar): *İzmir'i aldıktan sonra artık biraz dinlenirsiniz Paşam. Çok yoruldunuz*. Mustafa Kemal: *Dinlenmek mi? Yunanlılardan sonra birbirimizle kavga edeceğiz, birbirimizi yiyeceğiz*.[1646]

12 Eylül 1922. İspanya'nın İstanbul Elçisi Servert, İspanya Hariciye Nazırına rapor gönderdi. *Servert, son gelişmeler hakkında Hariciye Nazırı Özel Kalemi* (*el Director del Gabinete del Ministro Negocios Extranjeros*) *ile görüştüğünü, bu kişinin sözlerinin; Hariciye Nazırı'nın görüşlerini yansıttığına inandığını belirtmektedir. Buna göre Özel Kalem, Yunanistan'la barış antlaşması için Ankara Hükümeti'nin şu koşulları talep edeceğini düşünmektedir: Yunanistan'ın Anadolu ve Trakya'daki tüm iddialarından feragat etmesi, 3 yıllık işgal sırasında verdikleri hasarın tamiri ve tazminatı; Anadolu'da gerçekleştirdikleri yıkım ve zulmün sorumlularının, yargılanmak üzere TBMM'ne teslimi. Özel Kalem, Türkiye'nin Batılı devletlerle eski dostluk bağlarını kurmaya istekli olduğunu belirtmiş ve onlarla imzalanacak barış antlaşmalarında ekonomik bağımsızlığın sağlanması ve hazinenin iyileştirilmesi için gümrük tarifelerine geri dönülmesinin önemli olduğunu söylemiştir. Özel Kalem; başkent İstanbul'un özgürlüğünün garanti edilmesi şartıyla, Boğazlarda denizcilik faaliyetlerinin serbest olmasını ve bu serbestliğin, uluslararası bir komisyon ya da Milletler Cemiyeti tarafından sağlanmasının, Türkiye'ye uygun olacağını belirtmiştir. Elçi Servert, Boğazların için Milletler Cemiyeti'nce denetlenmesinin Türkiye tarafından önerilmesiyle ilgili olarak; bunun İngiltere'nin gerçek amacını gizleyerek, itiraz etmesinin önüne geçeceğini yazmaktadır. Raporda aktarıldığı haliyle, Hariciye Nazırı Özel Kalemi'nin Türkiye'nin yapacağı barış anlaşması için öngörüleri ve görüşleri dikkat çekicidir. Bu ifadelerden, Yunanistan ile barış antlaşmasını Ankara Hükümeti'nin; İtilaf Devletleri ile barış antlaşmalarını ise İstanbul Hükümeti'nin imzalayacağı gibi bir anlam çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle, bu kişi nezdinde Babıâli'nin, Milli Mücadele'yi, I. Dünya Savaşı'ndan ayrı bir savaş olarak gördüğü düşünülebilir. Aynı şekilde Babıâli'nin, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve idarî hayatına devam edeceğini düşündüğü de söylenebilir. Bununla birlikte; Osmanlı Devleti'nin devamı halinde, Babıâli'nin Ankara Hükümeti ve TBMM'ne gelecekte nasıl bir rol çizdiğine dair herhangi bir çıkarsama yapmak mümkün değildir*.[1647]

13 Eylül 1922. Yahya Kâhya'nın katli meselesini soruşturan heyet, *"Kahya öldükten sonra askeri kışlaya doğru kaçtıkları görülen katiller hakkında zamanında gereken araştırma yapılmamış olduğundan bulunmaları imkansız hale gelmiştir" diyerek soruşturmayı kapattı*.[1648]

14 Eylül 1922. *Ukrayna ile yapılan anlaşmayı teati için Harkov'a gönderilen, oradan Moskova'ya giden* TBMM Sinob mebusu Hariciye Vekâleti Vekili Doktor *Rıza Nur, Sinop yoluyla Kastamonu'ya geldi.*

1645 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. 354. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1646 Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, 1998, c. 3, s. 75. Halide Edib'in mezkûr hatıratının ilk baskısı *The Turkish Ordeal* (1928) ile mukayese edildiği vakit görülüyor ki Mustafa Kemal'in "I will have those lynched by the people. No, I will not rest, we will kill each other. (Bunları-muhalifleri insanlara linç ettireceğim. Hayır, dinlenmeyeceğiz; birbirimizi öldüreceğiz.)" sözü, *Türkün Ateşle İmtihanı*nda sansürlenmiştir. "Halide Edib'in milli mücadele dönemi hatıraları önce *Asia* dergisinde, daha sonra da *Turkish Ordeal* adıyla 1928 yılında Amerika'da yayımlanmış, Türkçe'de ise 31 sene sonra, 1959-60 yıllarında *Hayat Mecmuası*nda *Milli Mücadele Hatıraları* adıyla tefrika edilmiş; 1962 yılında da *Türkün Ateşle imtihanı* adıyla yayımlanmıştır. Ancak kitap aynen çevrilmemiş, bazı bölümleri kısaltılmış, Mustafa Kemal'e yönelik ağır eleştiriler ise hemen hemen hiç yer almamıştır." Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 99.

1647 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 360-361.

1648 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 301.

Burada eğlenmeden Ankara'ya hareket eden Rıza Nur, Açıksöz'e verdiği demeçte, Ukrayna'da ve Rusya'da fevkalade karşılandıklarını, Rusların Türklere sevgisini görmekle bahtiyar olduklarını, bir ay Harkov'da, iki ay Moskova'da kaldığını, Moskova Elçiliği görevini kabul etmediğini, Rusya'da önemli kalkınma çabası gördüğünü, Enver Paşa'nın Buhara'da basmacılarla işbirliği yapıp taassubu tahrik ettiğini, fena halde yenildiğini, onun hareketinin Buhara'yı elli yıl geriye götürdüğünü, Cemal Paşa'nın Enver Paşa gibi olmadığını söyleyerek "Ruslar, Türk zaferi üzerine çok sevindiler" dedi.[1649]

İspanyol *El Siglo Futuro* ve *El Sol* nam gazeteler yazıyorlar: *Osmanlı Duyun-u Umumiye İdaresi'nin yayınladığı memoranduma göre, 1920-1921 ekonomik yılında Anadolu'daki savaş durumu başkentle Ankara hükümetine bağlanan vilayetler arasındaki ilişkilerin kurulmasını engelledi ve bu nedenle de o vilayetlerin vergilerinin toplanamaması yüzünden bütçenin büyük bir açıkla kapandı*. *Gelir yetersizliği 9.720.000 Türk Lirası*dır. *Konulan yeni vergilere rağmen Osmanlı hazinesi oldukça zor bir durumda*dır, *Haziran ayında çalışanların maaşlarının ödenmesi askıya alındı ve 1 Ağustos'ta sivil, askeri ve dini görevlilerin yarısı 2 yıllık ücretsiz izne ayrıldı*. *Türk zaferinin durumu daha iyiye götüreceği* bekleniyor. *3 Eylül'den itibaren İstanbul-Ankara arasındaki iletişimin yeniden kurulduğu ve Karadeniz'deki Anadolu limanlarındaki trafiğin yeniden başladığı belirtil*iyor.[1650]

18 Eylül 1922. *Meclis'te İçişleri Bakanlığı için yapılan seçimde muhaliflerin ileri gelenlerinden Kara Vasıf Bey 99, Mustafa Kemal'in adayı Zekâi Bey 37 oy aldı. Yeter çoğunluk sağlanamadığı için seçimin tekrarlanması 20 Eylül'e bırakıldı. 20 Eylül'de iki kez tekrarlanan seçim sonucunda Birinci Grubun adayı Safa Bey, Vasıf Bey'den 7 oy fazla alarak seçim işlemi tamamlanacaktır. Sağlık Bakanı Rıza Nur, bu görevinden istifa etti*.[1651]

Eylül 1922. *İki yıl önce ülkenin işgalcilerden kurtulması için birlikte yola çıkanlar, kurtuluş günleri yaklaştıkça, birbirlerine girmişler ve şiddetli bir "hükümet olma" savaşına başlamışlardı*.[1652]

2 Ekim 1922. Sabık Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Kâtib-i Umumîsi Baytar Binbaşı Salih (Hacıoğlu), Komintern'e rapor gönderdi:

İhtifagâhda
2 Teşrinievvel 922
Yazan: Salih Hacıoğlu
Komintern'e Rapor
14/6/920-9/1/921
I-Gizli faaliyet devri
Il-Resmi Faaliyet devri

I-Gizli faaliyet devri: a) Teşkilât, b) Propaganda, c) Neşriyat

1) Gizli faaliyet devrinde hükümetin siyaset-i hariciye ve dahiliyesi
2) Fırka ile hükûmet arasındaki münâsebât
3) Fırka ile halk arasındaki münâsebât
4) Fırka ile harici Komünist teşkilatları ve Rusya Şuralar sefarethanesiyle olan münâsebat
5) Resmi Komünist Partisinin zuhuru
6) Gizli faaliyet devrinde en ziyade faaliyet gösteren yoldaşlar kimlerdi

---

1649 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 671.

1650 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 354. "Habere göre, Milli Mücadele [*Harekat-ı Milliye (ÖFA notu)*], Türkiye'yi büyük bir maddî yükün altına sokmuştu." Bir başka kaynakta belirtildiğine göre "Millî Mücadele'nin yapılan hesaplamalara göre 147.000.000 Lira'ya mâl olduğu söylenmektedir." Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 283.

1651 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 682.

1652 Kaya Bengisu, *Koca Doktor Mustafa Bengisu*, 2006, s. 90.

I-Gizli Faaliyet Devri

a) Teşkilat: 1920 senesi Haziranında, bidayette Yeşil Ordu teşkilatına zahiri bir irtibatla bağlı olarak, teşekkül eden Türkiye Komünist Partisi bidayet-i teşekkülünden bir buçuk ay sonra Yeşil Ordu ile olan rabıtasını tamamen kat' ve bir merkez-i umumi teşkil ederek işe başladı. Ankara'da genç münevverler, küçük rütbeli zabitler, küçük memurlar, şehir işçileri, küçük esnaflar ve dekovil işçilerinden iki yüz elli üç yüz kadar aza kayd olundu. Her meslekten birer mümessil intihab ettirilerek Ankara heyet-i merkeziyesi de teşkil olundu. Fırkaya mensup olup da vilayâta nakleden arkadaşlar bulundukları yerlerde nüveler teşkil ediyorlardı. Bakû'de Mustafa Suphi arkadaşın riyaseti altındaki Komünist Partisinin Anadolu'ya murahhas olarak gönderdiği Süleyman Sami (ki bilahare Mustafa Kemal'in bir casusu olduğu anlaşılıyor) Geçtiği mahallerde birer ikişer adam komünist kaydederek güyâ birkaç nüve yapmış ve bunlarla tesis-i münâsebât için adreslerini de firkaya vermiş idi. Fakat bu nüvelerle ne muntazam bir muhabere yapılabildi. Ve ne de bunlar bir mev- cudiyet gösterebildiği için vücudlarıyla adem-i vücudları müsavi kaldı.

b) Propaganda – Propaganda için elde hiçbir vasıta olmadığından fırkaya mensup ve az çok komünizme vâkıf arkadaşlar yalnız sözle propagandaya devam ediyordu. Firka gizli olarak çalıştığı müddetçe bittabi konferanslar veremiyor ve umumi içtimalar yapamıyordu. Mahaza yalnız sözle yapılan propaganda bile işçi halk üzerinde mühim tesirat yapıyor ve %80'ini fırka teveccühkâr bulunuyordu.

c) Neşriyat: Bidayette el yazısı ile burjuvazi aleyhine bir beyanname neşrolundu. Maalesef elyevm bunun bir sureti bulunamadığı için rabt edilemeyecek.)

Sonra Türkiye köylü ve amelesiyle askerlerine ve bütün dünya amele teşkilatlarına hitaben fırkanın teşekkülü, maksadı, hükümetin dahili ve harici siyaseti hakkında Ağustos tarihli ve 1 numaralı bir beyanname 115 ile "Bolşevikler ve İttihatçılar" unvanlı ikinci bir beyanname ve arkadaş Salih Hacıoğlu tarafından yazılan "Eski Dünya Ne idi, Yeni Dünyada Neler Oluyor" unvanlı bir broşür ve fırka ilk tanzim ettiği muhtasar program ve nizamname Eskişehir Liva Matbaasında arkadaş Manatov'un himmetiyle tab edildi ve bunlar Eskişehir'de alenen halka meccanen tevzi edildiği gibi cepheye ve bilhassa Ethem'in çetesine de ikişer yüz nüsha gönderildi ve Ankara ve havalisindeki köylere ve Anadolu'nun hemen her tarafına gizli olarak dağıtıldı. Halk üzerinde pek mühim bir tesir yapan bu beyannameler Mustafa Kemal Paşa'yı son derecede gazaplandırdı. Ve Şerif Manatov yoldaşın tevkif ve memleket haricine ihracıyla neticelendi. Ve bu tarihten itibaren de fırka polis hafiyeleri tarafından sıkı bir tarassut altına alındı.

Kom. Enternasyonal'in Ermenistan ve Türkiye köylü ve amelesine hitapnamesi de Yeni Dünya'da neşrettirildi.

(1) Gizli Faaliyet Devrinde Hükümetin Siyaset-i Hariciye ve Dahiliyesi

23/4/1920 tarihinde teşekkül eden Mustafa Kemal Paşa hükümeti siyaset-i hariciyede Şuralar Rusyasından başka istinad edecek bir nokta bulamadığından harici siyasetini şarka tevcih etmişti. Fakat bu tevcih hiçbir zaman samimi olmadı. Bu siyaset-i mugfilâne bir siyaset idi. Hatta bir aralık gerek bu siyaseti takviye edebilmek ve gerekse memleket dahilinde mevcut komünizm cereyanlarını istedikleri bir şekle sokarak elleri altında bulundurmak maksadıyla başında Mustafa Kemal Paşa olduğu halde eski İttihatçılarla milli inkılapçılardan mürekkep bir de Komünistfırkası tesis etmişlerdi. Fakat daha ilk günü Yeşil Ordu Fırkasının maskesini açan hafi Komünist Partisi bu zenginler Komünist Fırkasının da maskesini fırlatıp atmakta gecikmedi. Bunun da doğmasıyla ölmesi bir oldu. Hükümetin dahili siyasetine gelince: Onun dahili siyaset namına, halkın, köylü ve işçilerin refahı namına bir adım attığını, ufak bir islahat yaptığını kimse görmedi. Bilakis milli cidal namına köylü elinde ne varsa vaz'-ı yed olunuyor, alınıyor ve köylü fakra, sefalete sürükleniyordu. Amele ne bu mukaddes cidal namına geceli gündüzlü çalıştırılıyor ve ezdiriliyordu.

Amelenin siyasi, hukuki değil iktisadi teşkilatlar, sendikalar yapması bile hatıra getirilmiyordu. Ve hükûmet dahili islahatını ancak harpten sonra yapabileceğini ileri sürerek ıslahat için yükselen sesleri susturuyordu.

(2) Gizli Faaliyet Devrinde Fırka İle Hükûmet Arasındaki Münasebat

Fırka ile hükümet arasındaki münâsebât Eskişehir'de tab ve neşr olunan beyannamelerden sonra tezahür etmeye başladı. O vakte kadar hükümet fırkanın harekâtını uzaktan uzağa tarassut ile iktifa ediyordu. Lakin bilhassa bir numaralı beyanname ile Mustafa Kemal Paşa hükümetinin iç yüzü teşrih edildikten sonra hükümet takibata başladı ve yoldaş Şerif Manatov'u tevkif ve hapsetti. O sıralarda Mustafa Kemal Paşa'nın muhalifler hakkında bir planı vardı: Kendisine muhalefet eden her şahsı İngiliz casusluğuyla itham ederdi. Manatov hakkında da aynı planı kullandı. Çünkü efkâr-i umumiyeye karşı başka türlü hareket edemezdi. Ve açıktan açığa komünistlik aleyhine hareket edemezdi. Komünistlik aleyhine hareket ettiği takdirde kendisi de birçok zamanlar Bolşevikliğe taraftar göründüğü için maskesini kendi eliyle atmış olacaktı. Hülâsa Eskişehir'de tevkif

olunan Manatov bir müddet orada hapishanede bulundurulduktan sonra Ankara'ya naklolundu ve polis dairesinin rutubetli ve murdar bodrumunda da birkaç gün yatırıldıktan sonra ilk Rusya Şuralar hükûmeti sefaret heyeti Ankara'ya vâsıl olduğunun ikinci günü (6 Teşrinievvel 920) tahte'l-hıfz İnebolu'ya sevk ve oradan da hudut haricine tard edildi. Eskişehir'de Manatov'u tevkif ettirirken köylerde beyanname dağıtan Hilmi arkadaş da tevkif edildi ve fakat çabuk tahliye olundu. Bunu müteakip orduya mahrem bir emirname yazılarak Komünist Fırkasına intisap eden zabitanın derhal istifa etmeleri aksi takdirde tard olunacakları tamim kılındı. Sivil memurlara da aynı tehdit yapıldı. Hafiye teşkilatına da emir verilerek parti azalarının tarassut altında bulundurulması her türlü harekâttan günü gününe malumat elde edilmesi taht-ı temine alındı.
4 Teşrinievvel 1920 tarihinde Ankara'ya muvasalat eden ilk sefaret heyeti pek bârid karşılandı ve sefarethaneye derhal bir mülâzım ile bir de sivil hafiye, güya yoldaşlara hizmet etmek üzere sokuldu. Bunlar sefarethaneye girip çıkanları tarassut ediyor ve hergün hükümete malumat veriyordu.
Hükümet bu sıralarda fevkalade zayıf idi. Komünizm cereyanı Ankara'da bulunan askeri kıtalar arasında iyiden iyiye yayılmış, topçu, süvari, piyade, istihkam ve mitralyöz kıtaatının genç ve küçük rütbede bulunan zabitanından kısm-ı azamı fırkaya girmişti. Ve fırkaya dahil olan her zabit kumandası altındaki efrada bolşevizmi gizli gizli telkin ediyordu ve bu zabitler eskiden efrat hakkında gösterdikleri huşûnet ve tecebbürü terk ederek onlara karşı daima büyük kardeş ve bir hami vaziyeti almıştı. İşler çok iyi gidiyordu. Hükûmet bu vaziyeti tamamen biliyor ve herhangi bir dahili ihtilalden son derece korkuyordu. Nihayet Ankara'da bulunan bütün kıtaat-ı askeriyeyi peyderpey cepheye sevk etti ve orada bu kıtaları lağv ederek zabitan ve efradı diğer kıtaata tevzi suretiyle dağıttı.

(3) Fırka ile Halk Arasındaki Münasebât:
Fırka bu hafi faaliyet devrinde en ziyade şehir işçileri ile askerler arasında çalışabiliyordu. Civar köylü kitleleri arasında propaganda yapmaya çalışıyor idiyse de bu bir usul ve intizam altında olmaktan ziyade herhangi bir arkadaşın şahsi işleri için köylere gitmesine bağlı, tesadüfi bir mesai idi. Şehrin işçi ve çiftçi halkı arasında ise oldukça bir usul ve bir intizam tahtında çalışıyordu. O zaman pek az olan şimendifer ve fabrika ameleleri arasına da propaganda sokulmuş ve hatta dekovil amele ve küçük memurlarından 40-50 kişi fırkaya girmişti. 1920 senesi Kânunuevveline kadar Anadolu hükûmeti en ziyade çete kuvvetlerine istinat ediyordu. Bu çeteler efrâdına o kadar yüz verilmişti ki adeta lâyüsel idiler. Halka ve köylüye pek çok zulüm ve hakaret yapıyorlardı. Bu işitilmedik zulüm altında inleyen halk fırkaya karşı pek büyük bir teveccüh gösteriyordu. Denebilir ki yüzde seksen halk fırka taraftarı idi.

(4) Fırka ile Harici Komünist Teşkilatları ve Rusya Sefarethanesi arasındaki Münasebat:
4 Teşrinievvel 1920 tarihine yani ilk Şuralar Rusyası sefaret heyetinin Ankara'ya vusulüne kadar firka memleket harici Komünist teşkilatlarıyla hiçbir irtibat ve münasebet peyda edememişti. Mustafa Suphi yoldaşın Ağustos iptidalarında murahhas olarak gönderdiği Süleyman Sami Bakû'ye avdetten sonra fırkaya hiçbir haber göndermemişti. Yoldaş Upmal'in idaresi altında gelen sefaret heyetindeki Oruç Ali Bakirof, Polakof, Mehmedof yoldaşlarla pek sıkı ve pek samimi münasebata girişildi. Fırkanın elinde komünizme ait hiçbir edebiyat yoktu. Komünist fırkaları teşkilatına, propaganda usullerine gayr-i vakıf olan fırka azaları bu işleri gözleri bağlı olarak sırf kendi aşk ve kendi içtihatlarıyla yapıyordu. Bu arkadaşlar geldikten sonra bir usul tahtında çalışabilmek yollarını öğrenmek ve fikren de yükselmek için bütün kuvvetleriyle çalışılmağa başlandı. Maalesef yoldaşlar da komünizm edebiyatı hemen hiç getirmemişlerdi. Bunlardan da edilecek istifade şifahi konuşmalara inhisar ediyordu. Mahaza mufassal fırka programının tanziminde bu arkadaşlardan pek çok istifadeler temin olundu.

(5) Resmi Komünist Partisinin Zuhuru
Hükümet gizli Komünist Partisinden gittikçe kuşkulanmaya ve ürkmeye başlamıştı. Bundan iki cihetten ürküyordu. 1) Gizli Komünist Partisi sefarethane ile sıkı münasebâtta bulunduğundan hükümetle Rusya arasındaki münasebatin gayr-i samimi olduğunun meydana çıkabilmesi. 2) Gizli Komünist Partisinin bir ihtilal yapmak ihtimali. Bu her iki korkuyu izale edebilmek için tefessüh eden Yeşil Ordu enkazıyla ortaya yalancı bir "Türkiye Komünist Fırkası" attılar. Bu fırkanın en mühim azaları başta Mustafa Kemal Paşa olduğu halde Celal [Bayar], Yunus Nadi [Abalıoğlu], Hakkı Behiç [Bayiç], Muhittin Baha [Pars], Eyüp Sabri [Akgöl], Mahmut Esat [Bozkurt] Beyler ve saire {*Tevfik Rüştü [Aras], Kılıç Ali, Topçu İhsan [Eryavuz], Refik [Koraltan], Süreyya [Yiğit]. (Mete Tunçay notu)*} idi. Yani milliyetçi ve İttihatçı rüesası, münevver burjuvalar kâmilen bu fırkada idiler.

Bu resmi burjuvalar Komünist Fırkası meydana çıkar çıkmaz evvelâ hafi Türkiye Komünist Partisine mensup azaları iğfale kalktılar ve münevver gençlerden bir kısmını çaldılar. Sonra gizli Komünist Fırkasının olduğu gibi resmi Komünist Fırkasına iltihak etmesini teklif ettiler ve iltihak teklifini polis müdiriyeti ve askeri polis teşkilatı reisi vasıtasıyla tehdide kadar vardırdılar.
Vilayâttaki nüvelerimiz gazetelerle ilan olunan resmi Komünist Fırkasının bizim hafi Komünist Partisi olduğu zehâbına düştüler. Hafi Komünist Partisinin ise muharebât ve irtibat vesaiti hemen hemen mefkûd olduğundan gerek nüvelere ve gerekse bütün halka hakikati anlatmak hususunda pek müşkil bir mevkide kaldı. Nihayet hafilikten resmiyete çıkmaya karar verdi.

(6) Gizli Faaliyet Devrinde En Ziyade Faaliyet Gösteren Yoldaşlar Kimlerdi?
Türkiye Komünist Partisi merkez-i umumisi azaları şunlardı: Ahmed, Hilmi, Ziynetullah Nevşirvanov, Şerif Manatov, Salih Hacıoğlu, Cemile Nevşirvanova, Fatma Salih Hacıoğlu, Rahime... Yoldaş Upmal ile Ankara'ya gelen Hüseyin Hüsnü yoldaş da merkez-i umumiye dahil oldu. Bu yoldaşların hepsi de kudretleri yettiği kadar fırkaya hizmet etmişlerdir. Yalnız Ankara muhitinde kadınlar pek geri olduğundan ve kadın ameleler de pek az ve yalnız ev hizmetçilerine münhasır olduğundan kadın arkadaşların kadınlar arasındaki faaliyeti bir zemin-i inkişaf bulamadı. Kâtib-i umumi Salih Hacıoğlu idi.[1653]

II-Türkiye Komünist Partisi'nin Resmi Faaliyet Devri
1-Sol Halkçılarla Münasebat ve İttihat Hükümete Beyanname itasi
2-Resmi faaliyet devrinde yapılan işler (Propaganda [konferanslar] neşriyat, teşkilat)
3-Çeteci Ethem'in isyanı
4-Hükümetin fırkaya taaruzu
5-Fırkanın terk-i faaliyeti
6-Tevkifatın devamı, İstiklâl Mahkemesinde muhakeme ve mahkûmiyet

1. Sol Halkçılarla Münasebat ve İttihat
Hafi Türkiye Komünist Partisi memleket dahilinde maddeten değilse de manen oldukça bir mevcudiyet göstermişti. Resmi Komünist Fırkası bu mevcudiyeti sarsmaya başladı. Bunun üzerine parti resmi olarak meydana çıkmaya mecbur oldu ve bu kararı verdi. Lakin parti azaları meyanında meclis azalarından hiçbir kimse yoktu. Yalnız mecliste bir "Halk Zümresi" teşekkül etmişti ki programı oldukça sol ve azalarından bazıları komünistliğe taraftar ve pek yakın görünüyordu. Ve bu Halk Zümresinin liderleri Nâzım ve Şeyh Servet Bey ve Efendiler idi. Bize mütemayil olan her kuvvetten istifade etmek ve mecliste de bir hizbe malik olmak düşüncesiyle ve sefarethanedeki Rus komünist arkadaşların arzu ve teklifiyle merkez-i umumi bu Halk Zümresi'nin liderleriyle temasa karar verdi. Kâtib-i umumi Salih Hacıoğlu temasa memur edildi. İlk temasta gerek Nâzım ve gerekse Şeyh Servet parti programını kabul ve partiye girmeye ve aynı zamanda Halk Zümresi'ni de sürüklemeye muvafakat ettiler ve iki taraftan dörder murahhas intihabıyla bir uzlaşma ve birleşme komisyonunun teşekkülü karargîr oldu. Bu komisyona partiden Salih Hacıoğlu, Fatma Salih Hacıoğlu, Hilmi, Nevşirvanov arkadaşlar, Halk Zümresi'nden de Nâzım, Şeyh Servet, Afyonkarahisarı Mebusu Şükrü ve Afyonkarahisarı Mebusu [Mustafa] Hulusi [Çalguner, 1. Grup mensubu] Beyler intihab olundu. Komisyon müzakerata ve partinin programını madde madde tetkike başladı. Neticede fırka programının siyaset-i umumiye bahsine Halk Zümresi azalarını celb edebilmek için Şeyh Servet'in teklifi üzerine yalnız şu "fırka asr-i saadetin samimiyet-i müşterekesini ihya etmek üzere çalışacak" cümlesinin ilavesiyle ve fırka unvanın da "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası" olarak kabul edilmesiyle Halk Zümresi murahhasları tarafından program tamamen kabul edildi. Ve her iki taraf merkez komitelerinin umumi bir içtima akdiyle umumi bir merkez komitesi teşkil ve hükûmete beyanname vererek resmen faaliyete başlaması karargîr oldu.
İki taraf merkez-i umumisi içtima ettiği gün Halk Zümresi merkez-i umumi azalarından Erzurum mebusu Asım [Vasfi Mühürdaroğlu, Teşkilat-ı Mahsusacı, 1. Grup mensubu], Balıkesir mebusu [Hasan] Basri [Çantay] ve yine Afyon mebusu Memduh Necdet [Erbek, 1. Grup mensubu] Beyler de mevcut idi. O gün faaliyet şubeleri intihabatı yapıldı. Ve artık iki fırka birleşmiş addedildi. Ertesi gün Asım, Cevat [Abbas Gürer, Mustafa Kemal'in yaveri, 1. Grup mensubu] ve Basri Beylerin istifaları geldi. Tedkikat neticesinde merkez-i umumiler içtima günü

[1653] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1 , CD 25B, Klasör: 32_36, Belge no: 315-328; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 124-128. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

komünist kadınların da içtimaa iştirak etmiş bulunması bu inkılapçıların akideleriyle ?? tevâfuk etmemiş ve ondan dolayı istifa etmiş oldukları anlaşıldı. Bunlar yalnız istifa ile kalmayarak mecliste tezvirât ve ifsadatta (provokasyon) bulundular. Bunun üzerine artık partiye Halk Zümresinden başka hiçbir kimse girmedi, yanaşmadı.
Hükümete Beyanname (27 Teşrinisani 1920) verildi. 7 Kânunuevvel 1920'de fırka resmen tanındı.

2. Resmi Faaliyet Devrinde Yapılan İşler
a) Teşkilat. Fırka resmen faaliyete geçer geçmez ilk defa olarak vilayâttaki nüvelerin adreslerine keyfiyeti telgrafla bildirdi ve her nüvenin bir mahalli komite halinde resmen faaliyete geçmesini tebliğ etti. Yalnız Yozgat'taki nüve bir heyet-i merkeziye teşkil ederek resmen faaliyete geçti. Diğer nüvelere mahalli hükümetler müsaade etmedi. Ankara komitesi dahi hükümetten müsaade istihsal ederek resmen çalışmaya başladı.
b) Propaganda. Fırka umumi konferanslarla propagandaya başladı. Ve Darülmuallimin salonunda kadın ve erkekler muhtelit olduğu halde üç konferans verebildi. Bu salon alelade 300-350 kişiyi istiap edebilecek bir vüs'atte olduğu halde konferansa gelenler daima binden fazla oluyor ve adeta üst üste ve ayakta duruyorlardı. Bilhassa fukara halk, asker ve ameleler büyük tehâlükler göstermişlerdi.
c) Neşriyat. Fırkaya dahil olduğunu yukarıda söylediğimiz Afyonkarahisar mebusu Şükrü Bey'in bir matbaası [İkaz Matbaası] vardı. Fırka bu matbaanın nısfını satın alarak Şükrü Beyle ortak oldu. Ve ilk defa fırka program ve nizamnamesini neşretti. Yevmi bir gazete *Emek* imtiyazı aldı ve gazeteyi neşredebilmek için kâğıt bulunamadığından İstanbul'dan ve Samsun'dan kâğıt celbine teşebbüs olundu ve ancak 16 Kânunusani'de *Emek* intişara başlayabildi. Fakat *Emek* öyle bir zamanda intişara başladı ki halk onu alıp okumaktan ihtiraz ediyordu. Çünkü fırka kâtib-i umumisi Salih Hacıoğlu *Emek*'in intişarından beş gün evvel tevkif ve hapsedilerek İstiklâl Mahkemesi'ne verilmiş bulunuyordu.[1654]

3. Çeteci Çerkes Ethem'in İsyanı
Resmi Komünist Fırkasını teşkil eden İttihatçılar Çerkes Ethem ve mebus olan kardeşi Reşid'i de fırkalarına almışlardı. Hatta Ethem'in nâşir-i efkârı olan ve bolşevik gazetesi diye Arif Oruç'un idaresinde Eskişehir'de Ağustos 1920'den beri yevmi olarak intişar eden "Yeni Dünya" gazetesini matbaasıyla beraber Ankara'ya nakletmişler ve bu gazeteyi kendi fırkaları nâşir-i efkârı olarak neşre başlamışlardı. Mustafa Kemal Paşa'dan memnun olmayan ve el altından ona karşı muhalefet eden bu İttihatçılar Çerkes Ethem'in o zaman kumanda ettiği üç dört bin kişilik kuvvete güvenerek bir ihtilal çıkarmaya ve neticede Mustafa Kemal'i devirerek hakimiyeti ele almaya teşebbüs ettiler ve Ethem'le anlaştılar. Eskiden bir jandarma çavuşu olan ve çeteciliği zamanında bir fırka kumandanlığı payesine fiilen yükselmiş olan Ethem İttihatçılardan müstakbel başkumandanlık vaadini alır almaz isyan çıkarmakta tereddüt etmedi. O zaman dahiliye vekili bulunan Refet Paşa ve Garp Cephesi Kumandanı olan İsmet Paşa ile bozuşmaya ve cephe kumandanının emirlerini dinlememeye başladı. Mustafa Kemal Paşa ise milli inkılap esnasında büyük hizmetler ve yararlıklar göstererek efkâr-ı umumiyede teveccüh kazanan ve sivrilen ne kadar şahıslar ve kuvvetler varsa bunların hepsini ayrı ayrı ezerek ferdiyetini kurtarmak ve yalnız kendisi teferrüd eylemek için fırsat-cû bir vaziyet almıştı. Ethem'in bu isyankâr vaziyeti ona büyük bir fırsat verdi. ve o da bunu kaçırmadı. Cephe kumandanlarıyla görüşerek her neye malolursa olsun Ethem'i ortadan kaldırmaya karar verdi ve Ethem isyanı nihayet patladı. Çetelerle ordu çarpıştı. Ethem mağluben kardeşleriyle birlikte Yunan ordusuna iltica etti.
Ethem'in isyan ettiği gün İttihatçılar da nâşir-i efkârları olan *Yeni Dünya* gazetesinin matbaasında Eskişehir ve havalisi amelesini ve halkını isyana teşvik eden bir beyanname tab ettirdiler. Fakat hükûmet bu beyannameleri daha matbaadan çıkmadan yakaladı ve matbaaya vaz'-i yed ederek *Yeni Dünya* gazetesini kapattı. Naşiri Arif Oruç ile beyannameyi yazan ve tab' ettiren Nizamettin Nazifi tevkif ederek İstiklâl Mahkemesine verdi..

4. Hükümetin Fırkaya Taarruzu
Ethem'in isyanında İttihatçıların parmağı olduğunu anlamayan Mustafa Kemal bilakis bunda Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın parmağı olduğuna, İttihatçıların pek kurnazca vaki olan tahrikiyle, kail oldu ve Arif Oruç'un evrakı arasındaki *Yeni Dünya*'yı Eskişehir'de neşre başladığı zaman, Salih Hacıoğlu tarafından kendisine gönderilen bir tebrik mektubunu vesile-i münâsebet ittihaz ederek Ethem'in isyanıyla alakadarlık töhmetiyle İstiklâl Mahkemesi tarafından fırka kâtib-i umumisi Salih Hacıoğlu 11 Kânunusani 1921 tarihinde tevkif olunarak taht-ı muhakemeye alındı.

[1654] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 137-139.

Yukarıda bi'l-münâsebe zikr olunduğu gibi 16 Kânunusani 1921 tarihinde fırka naşir-i efkârı *Emek* intişara başladı. O zaman fırkanın başında bulunan Nâzımlar, Şükrüler fırka nâşir-i efkârında Salih'in tevkifi hakkında korkularından bir kelime bile yazmadılar. Nihayet *Emek* de altı nüsha intişar ettikten sonra İstiklâl Mahkemesi tarafından tatil edildi ve bu gazete de üç günlük müdür-i mesullük eden Abdülkadir ve onunla beraber de merkez-i umumi azasından Hilmi ve Ahmet arkadaşlar tevkif olundu ve nihayet Zinetullah Nevşirvanov arkadaş da taht-ı tevkife alındı. Bu arada zabit oldukları halde Komünist Partisine dahil olduklarından dolayı Affan ve Kenan arkadaşlar da tevkif edilmişti. Bu sırada Anadolu'ya giren Mustafa Suphi ve arkadaşları da Trabzon'da 28 Kânunusani 921'de Kireçburnu'nda denize atılarak pek câniyâne bir surette imha edildi. (*Emek* gazetesi tatil edildikten sonra merkez-i umumi azasından Şükrü kendi gazetesi olan *İkaz* gazetesini Halkçı bir gazete olarak neşre başladı.)

5. [Fırkanın terk-i faaliyeti]
Tevkifattan ürken Nâzım ve Şükrü Beyler başbaşa vererek fırkanın terk-i faaliyetine karar verirler ve resmen gazetelerle neşr ettikleri kısa bir beyanname ile 2 Şubat 1921 tarihinde Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasının terk-i faaliyet ettiğini neşr ve ilan ederler. Merkez-i umuminin kadın arkadaşlardan başka diğer azaları hemen kâmilen mahbus olduğundan bu kararı protesto etmek ve fırkayı hükûmet dağıtıncaya kadar faaliyette bulundurmak imkânı bulunamadı. Bu bir emr-i vâki oldu.

6. Tevkifatın Devamı ve İstiklâl Mahkemesi'nde Muhakeme ve Mahkumiyet
Muhakemenin daha ilk günlerinde Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Ethem isyanıyla alakadar olmadığı mahkemede ispat edilmişti ve heyet-i hâkime de buna kani olmuştu. Lakin hükümet siyaset-i hariciyede yeni ve mühim bir mesele karşısında bulunuyordu. Avrupa'ya İtilaf devletleriyle ve bilhassa Ingilizlerle uyuşmak üzere o zaman hariciye vekili olan Bekir Sami Beyin riyaseti altında bir heyet göndermiş ve Anadolu'nun Bolşevik olmayacağına ve Ruslarla olan münasebâtın muvakkat ve geçici olduğuna delil olmak üzere de Bekir Sami'nin eline komünistlerin tevkif edilmiş olduğunu ve idam edileceklerini söylemek üzere adeta bir senet vermişti. Binaenaleyh İngilizleri inandırmak ve ikna ederek Yunan harbine bir nihayet verebilmek için Komünist Partisini ezmek lâzım geliyordu. Vesile olarak da Komünist Partisi resmen meydana çıkıncaya kadar gayr-i kanuni çalıştığı keyfiyetini ileri sürdü ve taklib-i hükûmet teşebbüsünde bulundu diyerek de kuyruklu bir iftira attı. Aynı zamanda Komünist Partisini ezmek muhalif bir grubun da vücudunu ortadan kaldırmak gibi büyük bir faydası vardı. Bir taşla iki kuş birden vurmak istedi ve muhakeme ve tevkifata devam etti.
Nihayet Nâzım Bey de tevkif olundu. Şeyh Servet'le Şükrü'nün de tevkifine teşebbüs olundu. Fakat sonradan bu ikisinin gayr-i mevkuf olarak taht-ı muhakemeye alınmasına karar verildi. Pek çok zaman sonra âgâh olduk ki Şeyh Servet ile Şükrü Mustafa Kemal Paşa'ya dehalet ederek tevkiften ve hatta mahkûmiyetten kurtulmaya muvaffak olmuşlar!!..
9 Mayıs 1921 tarihinde mahkeme kararını verdi: Nâzım, Nevşirvanov ve Salih Hacıoğlu ve hudut harici Şerif Manatov onbeşer sene kürek cezasına, Hilmi, Abdülkadir, Ahmet beşer sene kürek cezasına, Kenan ve Affan âmâl-i milliyenin istihsaline kadar nefy cezasına mahkûm edildi. Ve herbirerleri muhtelif livalar hapishanelerine tevzi edilerek sevk olundu: [Nâzım Kayseri Hapishanesine, Nevşirvanov Niğde, Salih Hacıoğlu Kırşehir, Abdülkadir Çankırı, Hilmi Yozgat, Ahmet Bolu hapishanelerine ve Kenan ile Affan da Kayseri şehrine][1655]

4 Ekim 1922. İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal, Ankara'ya gitmek zorunda kalmış ve Mudanya Konferansı'na Genel Kurmay Başkanı İsmet Paşa'yı temsilci olarak görevlendirmiştir. Alınan bilgilere göre, Türkler, müzakereler süresince müttefik ordularının Trakya'ya gönderilmelerini kabul etmeye hazırdır*.[1656]

[1655] Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 142-144. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[1656] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 396.

5 Ekim 1922. TBMM Dahiliye Vekilliği için yeni seçim icra edildi. Namzedlerden Kemalist Ali Fethi (Okyar) 131 rey; İttihadçı Kara Vasıf (Karakol) ise 60 rey aldı. Mezun Dahiliye Vekili Ali Fethi, yeniden vekâlete reis tayin edildi.[1657]

30 Ekim 1922. *Sovyet yetkilisi Budu Mdivani, 30 Ekim 1922'de Mustafa Kemal'le yaptığı özel görüşmede de Cemal Paşa'nın katilinin yakalanıp tutuklandığını belirtmiştir. Katil, Taşnaksutyun Partisi'nin üyesi, eski bir subaydır*.[1658]

4 Kasım 1922. İspanya'nın İstanbul Elçisi Juan Servert, İspanya Hariciye Nazırına "Ankara Büyük Millet Meclisi'nin İşlediği Büyük Siyasi Hatalar" başlıklı rapor gönderdi. 1 Kasım günü hilafet-saltanatın tefrik ve saltanatın lağv edilmesi esas gündem maddesidir:

> Elçi Servert, TBMM'nin 2 uzun oturum sonunda ve oybirliğiyle verdiği kararı, İstanbul'un, Anadolu Ajansı'ndan öğrendiğini bildirmektedir. Elçiye göre, Batı basını, Türkleri tanımaması dolayısıyla, durumu yalnızca "dikkat çekici bir hata" olarak lanse etmiştir. Rapora göre, İtilaf Devletleri, barış konferansının yapılacağı Lozan'a hem İstanbul hem Ankara Hükümeti'ni davet etmiştir. Bunun üzerine Babıâli, Ankara Hükümeti'ne bir nota göndermiş ve daha önce de yaptığı gibi Ankara ve İstanbul delegelerinin barış konferansına birlikte hazırlanması yönünde istek belirtmiştir. Elçi Servert, Babıâli notasında, heyete İstanbul Hükümeti'nden bir delegenin başkanlık etmesi gibi bir teklifte bulunmadığına dikkat çekmektedir. Fakat Ankara Büyük Millet Meclisi bu notayı görüştüğü oturumlarında; Babıâli'nin Lozan'a delege yollamasını "vatana büyük bir ihanet" olarak değerlendirerek, notaya cevap vermemeyi kararlaştırmıştır. "Bitmiş Osmanlı İmparatorluğu'nun varisinin TBMM olduğunu; TBMM'nin Saltanatı kaldırdığını, öte yandan Hilafet'in özgürlüğünün TBMM hedeflerinden biri olduğu ve bu hedefini koruyacağını; İstanbul'un Ankara Hükümeti'ne bağlı bir vilayet olduğunu; TBMM'nin Osmanlı Hanedanlığından bu unvana layık bir kişiyi, halife seçeceğini tartışıp kararlaştırmıştır." İspanyol diplomat, TBMM'nin aldığı karara en iyi yorumu, "yalnız Türkiye'nin kurtuluşunu amaçladığı için değil, fakat aynı zamanda mümkün olduğunca yüceliği" nedeniyle İstanbul Hükümeti Hariciye Nazırı'nın yaptığını düşünmektedir: "Bakalım. Her hâlükârda ülkeye ihanet edenler bizler olmayacağız. Vatanın ve ulusun yüksek menfaatini sağlayacak şekilde bir yöntem izleriz." Elçi, mevcut İstanbul Hükümeti'nin kişisel çıkar gözetmeyen, vatanperver bir tutum izlediğini belirterek, geleceğin, "militer partiye" sürprizler hazırlayabileceğini ileri sürmektedir. Elçinin siyasi savaş alanında, saldırganlığın uygun olduğunu; milliyetçi liderlerin ve TBMM'nin "kibirlerinin, gözlerini kör ettiğini" ve -çok defa olduğu gibi- siyasi alandaki başarısızlıklarına sebep olabileceğini savunması dikkat çekmektedir. Elçi, "Ankara'dakilerin" değiştirilemez yasalarının, (İstanbul'da) "icat" olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Dahası elçi; söz konusu bir halk egemenliğinin bulunmadığını; Ankara'dakilerin, egemenliği halka atfettiklerini iddia etmektedir. Ona göre TBMM'nin savaşa sürüklediği basit Anadolu halkı; kendisine karşı gelmenin imkânsızlığı ya da Yunan işgalinin dayanılmazlığı ve şimdi de, kazanılan zaferler nedeniyle Ankara Hükümeti'nin yanında yer almaktadır. Elçi, Türk halkının, düşmana ya da tehlikeye karşı savaşmak ve ulusu kurtarmak söz konusu olduğunda, hiçbir öncüye, hatta Bolşevik bir hükümet sistemine dahi karşı gelmeyeceğini savunmaktadır. Bunun dışında, dini inançların halkın temeli olduğunu; yüzyıllardır süren geleneğin ve halifeye saygının, milliyetçi liderlere taraftarlarını yönlendirmek için olanak yarattığını belirtmektedir. Bu nedenlerle TBMM'nin kararı, İstanbul'da memnuniyetsizlik ve güvensizlik yaratmıştır. Elçi, buna karşın, İstanbul'da insanların maaş ile geçindiklerine ve Anadolu insanının emekleriyle beslendiklerine dikkat çekmektedir. Halife'ye hürmet etmediklerinden değil, fakat kendi çıkarlarını düşünme ve geleceğin ne getireceğini bilememe nedenlerinden dolayı, İstanbul halkının pasif bir direnişe karar vermesini mümkün görmemektedir.
>
> Elçi Servert raporunun devamında, Ankara'nın aldığı kararın İtilaf Devletleri ve Müslüman dünyası tarafından nasıl karşılanacağına dair değerlendirmelerde bulunmaktadır. Barış konferansı öncesinde alınan bu kararın hem ani hem de zamansız olduğunu; İtilaf Devletleri karşısında Ankara Hükümeti'ne güç kaybettireceğini öne sürmektedir. Bununla birlikte, nazırların Ankara'nın emriyle makamlarını terk edeceklerine inanmamakta; Refet Paşa'nın dışında, Mustafa Kemal'in emirlerini dinleyecek bir paşayı İstanbul'a göndermesi halindeyse -

[1657] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 731.

[1658] *RGASPİ*, fond 85, liste 24, dosya 420, yaprak 2 arkası; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 121.

şehrin boşaltılması barış konferansına bağlı olduğundan- İtilaf Devletleri'nin bu kişinin şehre girişine izin vermeyeceğini düşünmektedir. Bununla birlikte, Türkiye için Padişah'ın ve Müslüman dünyası için Halife'nin vazgeçilmez olduğunu savunan Ankara Hükümeti'nin, İngiliz ve Rus emellerine karşı kurdukları siyaset iskelesini kendi elleriyle yerle bir ettiğini; özellikle Halife'nin TBMM tarafından seçilmesinin uygunsuz olduğunu savunmaktadır. Ankara Hükümeti'nin siyasi düzen kurmaktaki yetersizliğinin Türkiye düşmanlarını, askeri alanda olduğundan daha fazla sevindireceğini ve TBMM'nin iki parti arasındaki ayrılığı derinleştireceğini öngörmektedir. Elçi son olarak, Osmanlı Devleti için yapılan 'hasta adam' benzetmesine atıfla; "nekahet dönemindeki hastanın, rejim ihlali hatasıyla hastalığının tekrar nüksettiği" yorumunda bulunmaktadır.

Elçi Servert'in saltanatın kaldırılma kararını Avrupa basınının Türk halkını tanımaması nedeniyle yalnızca hata olarak değerlendirmesini eleştirirken; kendisinin bu kararı, hatadan da büyük bir cürüm olarak karşıladığı açıktır. Elçinin sözleri arasında dikkat çekici ilk nokta, Türk halkının Milli Mücadele'deki rolü hakkında ortaya koyduğu görüşlerdir. Elçi, Türk halkının TBMM tarafından savaşa sürüklendiğini, halkın mücbir sebepler ve koşullar altında Milli Mücadele'ye ve TBMM'e destek verdiğini savunmaktadır. İspanyol diplomatın bu görüşünün; Milli Mücadele'nin doğuşu sırasında kaleme aldığı raporlarındaki görüşlerle, taban tabana zıt olduğu görülmektedir. Benzer bir şekilde milli egemenliğin var olmadığını savunan sözleri; Türk halkının uyanarak kendi kaderini ellerini alışını takdir ve övgüyle aktaran raporlarıyla çelişmektedir. Raporda en çarpıcı nokta ise, TBMM'nin hilafet ve saltanatı birbirinden ayırarak, saltanata son vermiş olmasına karşın, elçinin halifelik kaldırılmış gibi bir izlenim yaratmasıdır. Şu halde, Elçi Servert'in hilafet ve saltanat makamlarını birbirinden ayrılamaz varsayan ve saltanat olmadıkça hilafetin zarar göreceğine körü körüne inanan bir tutumda olduğu söylenebilir. İspanyol elçinin, Kilise ve Kraliyet'in birbirine destekçi ve çoğu zaman paralel, fakat ayrı kurumlar olduğu bir siyasi gelenekten geldiği göz önünde bulundurulduğunda, bu tutumunun altında yatan etken, daha da belirsiz hale gelmektedir. Buna getirilebilecek tek açıklama; elçinin, Türkiye topraklarında ve İslam dünyasında dini ve siyasi-idari gücün ayrı ayrı var olamayacağına inanması olabilir. Bu açıklama, elçinin, 'TBMM tarafından seçilmiş bir halifenin' İslam dünyası içinde itibar ve saygınlığa sahip olmayacağı görüşünü de destekler niteliktedir. Son olarak elçi, TBMM'nin kararını Lozan Barış Konferansı sonrasına bırakmayarak; Milli Mücadele'nin 'Hilafet'i kurtarma' argümanını baltaladığını ve Müslüman kolonilerinin İngiltere üzerindeki baskısının kalkmasına neden olacağını savunmaktadır. Elçinin raporunun sonunda verdiği yorumsa, açıkça TBMM'nin hatası nedeniyle Osmanlı Devleti'nin ölmekte olduğunu işaret etmektedir. Osmanlı Devleti'nin saltanatın kaldırılmasıyla sona erdiği göz önüne alındığında, aslında bu yorumunda haklı olduğu söylenebilir. Buna karşın İspanyol diplomat TBMM'nin bu kararını, 'fiilen yaşananın tespit ve ilanı' olarak değil, fakat farkında olmadan işlediği bir hata olarak değerlendirmektedir.[1659]

9 Kasım 1922. *İkinci Grup'un en ateşli sözcülerinden Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, 7 çekimsere karşı 192 oyla Meclis Birinci Başkanvekilliği'ne seçildi. Yaptığı konuşmada mebusların aynı kanıları taşıdığını, kendisinin grubundan istifa ettiğini ve görevinde tarafsız davranacağını söyledi.*[1660]

15 Kasım 1922. *Aylık "Politica" dergisinin 38. Sayısında (15 Kasım 1922) yayınlanan ve Francesco Coppola tarafından yazılan "La catastrofe orientale" ("Doğu Felaketi") başlıklı makalede, aşırı sağ ulusal* [tabir-i diğer faşist] *görüşlerin açık ifadesi görülebilir. Coppola, Lloyd George iktidardan düştüğü için sevinç gösterisinde bulunuyor. Mustafa Kemal'in arkasında hâlâ Enver Paşa'yı ve Bolşevikleri görüyor; Oniki Ada'nın İtalya'nın hakkının bir parçası olarak hesaplanması gerektiğini belirtiyor; Türkiye'nin yenilen halk statüsünü ve bir şekilde "kapitülasyonların" yeniden düzenlenmesini kabul etmesini talep ediyor. Bunun nedeni de "Yunanlıların ve Ermenilerin miraslarını sadece İtalyanların… toplayacak durumda olmasıdır, ayrıca bu onların saklı hakkı olmalıdır"; Türklere bedava yardım etme hatasının tekrarlanmaması konusunda uyarıyor. Bununla beraber önceki yıllarda Coppola en ateşli "Türk yanlıları" arasındaydı!*[1661]

1659 Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 373-377. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1660 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 816.

1661 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 299-300.

18 Kasım 1922. İttihadçı Kara Vasıf, *yedi imzalı bir önerge ile Halife'nin Ankara'ya getirilmesini önerdi ama önerge oylamaya konmadı*.[1662]

22 Kasım 1922. Politbüro, Ahmed Cemal'in ailesine 5.000 altın ödemeyi kararlaştırdı.[1663]

Kasım 1922. ABD'de münteşir *Current History* mecmuasında, Claire Price'nin Mustafa Kemal röportajı neşredildi. *M. Kemal için "Türklerin yeni liderinin göz alıcı hikâyesi- Gençliğinden bu yana eski rejime karşı tutkulu bir ihtilalci- Bugünün dünyasının en sert ve dengeli liderlerinden biri." İfadeleri kullanılmıştır. Yazıda, M. Kemal'in kısa hayat hikâyesine değinilirken, Birinci Dünya Savaşı'nda farklı cephelerdeki mücadelesi anlatılmış, Enver Paşa ve ardından da Damat Ferit ile olan çekişmesine yer verilmiştir. M. Kemal ile Ankara'da görüştüğünü belirten Price, Yunanlılara ve Sevr Anlaşması'na karşı yürütülen mücadelenin haklılığına vurgu yapmış, kazanılan zafer sonunda M. Kemal Paşa'nın sadece kendi ülkesinde değil İslam dünyasında da bir lider haline geldiğine dikkat çekmiştir*.[1664]

24 Aralık 1922. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Vekili Dolbeare ABD Dışişleri Bakanına telgraf gönderdi. *Ankara'dan kısa bir süre önce dönen Imbrie'nin aktardığına göre Türk zaferinden beri Millet Meclisi'nde belirgin bir muhalif grup şekillenmişti. Muhalefetleri iki biçimdeydi. İlki, tüm yabancı etki ve kontrolünü dışarıda tutmak amacıyla ultra şovenist eğilim, ikincisi ise iktidarı kontrollerinde bulunduran kimselere karşı şahsi bir muhalefetti. Grup, Meclis'in tamamının yaklaşık olarak üçte birini oluşturuyordu. Mevcut iktidar çoğunluğu, tutucu unsur, devlet hizmeti tedbirlerini meclisten geçirmek ve milliyetçi temsilciler tarafından Lozan'da müzakere edilen anlaşmanın onaylanmasını sağlamak için kâfi çoğunluktaydı. İktidar grubunun liderleri Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Adnan Bey'di. Bu kişiler, yasama ve dış ilişkiler üzerinde diktatörce olmamakla beraber, güçlü bir etkiye sahiplerdi*.[1665]

Doktor Rıza Nur:

1923

14 Ocak 1923. Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Muhaliflerden Ali Şükrü Ankara'ya makine getirmiş. Tan gazetesi çıkaracakmış. Gazi yanımda Cevat Abbas'a dedi: "Muhalifler matbaa yapıyor da siz hâlâ uyuyorsunuz. Yakmalı, yıkmalı!*[1666]

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *Fransız, İngiliz ve İtalyan hükümetleri, Yunan Hükümeti'ni Batı Trakya'da Yunan ordularının bulunmasının ve yaptıkları hırçın açıklamaların büyük sakıncaları konusunda uyarmışlardır*.[1667]

26 Şubat 1923. İzmir İktisad Kongresini takib eden Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aralov, Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Yardımcısı Karahan'a 876/c kodlu rapor gönderdi:

Değerli Lev Mihayloviç,

1662 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 473.

1663 *RGASPİ*, fond 17, liste 3, dosya 323, yaprak 1; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 116.

1664 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 222.

1665 *NARA*, Dolbeare tarafından İstanbul'dan ABD Dışişleri'ne çekilen telgraf, 24.12.1922, 867.00/1582, s. 1; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 115-116.

1666 Kâzım Karabekir. (2009). *Günlükler* (B. Kayabek, çev. & Y. Demirel, haz.) içinde (c. 2). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

1667 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 377.

İzmir Seyahati

İzmir seyahati, benim tarafımdan, yeni kurtulmuş bölgelerde Sovyet Rusya'nın propagandasını yapmak ve bununla beraber Türk hükümeti ve Kemal Paşa ile ilişki kurmak amacıyla öngörüldü. Bu amaç doğrultusunda, İktisat Kongresi'nin önemini ve Sovyet Rusya'nın bu kongreye ne kadar önem verdiğini kısaca belirten ve sonunda, bizzat onun konuşmasını dinlemekten çok mutlu olacağıma işaret eden kişisel bir telgrafı Paşa'ya gönderdim. Ertesi gün "Sizi İzmir'de görmekten büyük mutluluk duyacağız" şeklindeki cevabı aldım. Bu cevaptan sonra Abilov Yoldaş'ı, onun da kongreye geleceğini bildiren bir telgraf göndermeye ikna ettim. Paşa yeni evlendiği için eşlerimizi de davet etmeyi, onları Paşa'nın eşiyle tanıştırmayı ve bu alanda da gerekli bir hareket yürütmeyi yararlı gördük. Konsoloslukla ilgili meselelerin ayarlanması için Prjebelski Yoldaş'ı ve ayrıca kongredeki çalışmalar için Astahov Yoldaş'ı ve tercüman olarak da Şahovski ve Kalakov Yoldaşları ve şifre memuresi Florova Yoldaş'ı yanıma aldım.

Rauf Bey, yolda bizzat eşlik etti. Rahat bir yolculuk sözü verilmişti, ancak Rauf Bey'in yapmacık halinden yolculuğun oldukça zor geçeceği sezilmişti. Bu rapora eklenen yolculuk günlüğümde, Afyonkarahisar'a kadar başımıza gelen belaları göreceksiniz. Paşa'ya yolladığım telgraftan sonra yolculuğumuz sağ salim devam etti. Caddeler oldukça bozulmuş, köprüler yıkılmış, yollar yıpranmış, köyler ve şehirler harap edilmişti. Bütün bunlar, büyük savaşları ve muharebeleri kanıtlamaktaydı. Ve bu durum, demiryollarının durumuna da büyük ölçüde yansımıştı. Öyle ki, aktarma yapmak zorunda kaldık. Bir yerde yıkılmış köprülerin etrafı dekoville döşenmişti. Tabii bunu hesaba kattık, fakat rahatsız olmamıza neden olan kabahatin en büyük payı, yolculuğumuzdan memnun kalmayan Rauf Bey'e düşüyordu ve her şey, çevredekilerin yolculuğumuzun farkına varmamaları için ayarlanmıştı. Alaşehir'den başlayarak, bize özel tren tahsis edildiğinden itibaren, her istasyonda önemli simalar ve halk tarafından karşılandık, konuşmalar yapıldı ve Mustafa Kemal Paşa'yla görkemli bir buluşma oldu. Evinde gece üçe kadar misafir odasında dostça bir görüşme yapıldı. Gelişimiz üzerine şiddetli alkışlar ve İzmirlilerin olumlu davranışları, bütün milletlerin konsoloslarından bahriyelilerine kadar orada bulunan önemli yabancı simaların önünde oldukça gösteriş sağladı. Telgrafımda size, Kemal'in görüşmelerde şimdiki politik durum hakkında görüşmekten çekindiğini, sadece Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilere değinerek, dostluğumuzun değişmediği, hatta kişisel duygularda daha da açıklık kazandığı hususlarının altını çizdiğini yazmıştım.

Sizin de kesin olarak fark ettiğiniz gibi, Türk tarafının davranışları, siyasal değil, yabancılar önünde askerî bir karakter taşıyor ve şu anda siyasal ilişkilerimizde değişiklik olduğu gibi bir iz taşımıyor.

İzmir civarındaki bütün yolculuklar, askerî erkanla buluşmalar ve diğerleri, etkimizin derine nüfuz ettiğini gösteriyor. Bu yolculukları, kumandanlıktan kimseye önceden haber vermeden tamamladım ve yolculuğu refakatsiz gerçekleştirdim.

Bütün bunlarla birlikte, eşlerimizin, Astahov ve Prjebelski'nin ziyaretleri, İzmir halkını heyecanlandırdı ve orada bulunmamızın konuşulmasına ve gelişimizin öneminin hemen anlaşılmasına yol açtı. Eğer Abilov'un aniden hastalanması ve sonrasında ölümü olmasaydı, yolculuğumuzu çok daha fazla genişletebilir ve derinleştirebilirdik. Kongrenin kendisi oldukça hararetli geçti ve hükümetin büyük endişelerini ve umutsuzluğunu ortaya çıkardı.

Belediye Başkanı, benden, kongrenin oldukça hararetli ortamında köylü taleplerini ortaya koymamı rica etti. Resmî konuşmacıların ve düzenleyicilerin Türkiye'de sınıfların olmadığına inanmalarına rağmen, bütün delegeler, sınıfsal terimlerle fraksiyonlara ayrılma ihtiyacı duymuşlardı: İşçiler, köylüler, zanaatkârlar ile sanayiciler ve bankerler ile tüccarlar. Çoğunlukta olan köylülük, hemen taleplerde bulundu ve köylülüğün Türkiye'nin esasını teşkil ettiğini ve sahibi olduğunu ve hatta diğer bütün grupların, köylülere karşı işbirliği yapmasının beklendiğini belirtti. En önemli talepleri, köylülükten alınan yüksek aşar vergisinin kaldırılmasıydı. İşçi grubu, 60 kişiden oluşuyordu, fakat bunlardan ne kadarı işçiydi, şimdi söylemek zor, zira üstünkörü bakışları, zubatovculuğunu* gösteriyor. Öyle ki, fraksiyonun başkanı sizin de iyi tanıdığınız [Sabataycı Enis Avni]

* "Çarlık hükümeti, 1900'lerin hemen başında jandarma ve polis himayesinde sahte işçi örgütleri kuruyordu. Bunlar, *polis sosyalizmi* örgütleri ya da Zubatov örgütleri diye anılıyordu. Zubatov, polis kontrolündeki bu işçi örgütlerini kuran jandarma albayının adıydı." (Perinçek, 2014, s. 394, dipnot 4).

Aka Gündüz (Cevad olayıyla ilgili koyu gerici birkaç makale yazan kişi). Fraksiyonun sekreteri ise uzun süre onu kabul etmemi ısrarla isteyen, bunu başarınca da, bizim petrolümüzün satışına aracılık hakkını ya da daha doğrusu petrol ticaretinden sorumlu dış ticaret komiserliğimizden ona temsilcilik vermemiz ricasıyla beni hayretler içinde bırakmış olan tüccardı. İşçi grubunun görünüşteki temsilciliği böyle. Fakat İstanbullu demiryolu işçileriyle ilgili aldığım son haberlere göre, genel olarak, grubu tahrik ediyorlarmış. Belki sonunda kendi gerçek işçi talepleriyle çıkarlar. Duyduğuma göre, oraya Ankaralı komünistlerin temsilcisi gitmiş. Kongrenin başkanlığına Kâzım Karabekir Paşa seçildi. Onu sanayiciler ileri sürdüler ve seçimlerde onu şiddetli alkışlarla destekliediler. Benim gitmemden bir gün önce 1 200 kadar delege vardı ve Doğu vilayetlerinden temsilciler de bulunuyordu.

Kemal, konferansta İttihatçı kadrolarla ilgili çok endişelenmedi. Kâzım Karabekir Paşa, İttihatçıların güçlü bir şekilde çeşitli oturumlarda toplandığını ve bu kongrenin onlara örgütlenme imkânı verdiğini telgrafla bildirdi. İttihatçıların elebaşısı Kara Kemal, Halil Paşa ve diğerleri de oradaydı. Halil Paşa'yla karşılaştık. Gittikçe sıkı bir şekilde takip ediliyor, özellikle ona güven duyulmuyor. Kâzım Karabekir Paşa, kongreyi kendi eline almaya ve yönetmeye çabaladı, grupların temsilcileriyle sık sık danışma toplantıları yaptı ve yardımcılarına nasıl talimatlar verdiğini kendi gözlerimle gördüm. Kongreyle ilgili ayrıntılı raporu bir dahaki kuryeyle, belgeleri toplayan Astahov Yoldaş'ın dönüşüyle göndereceğim.

Kongre, Türkiye açısından büyük önem taşıyor, esas olarak köylülüğü ve tüccarları güçlü bir şekilde harekete geçirdi ve halkın, sadece millî mücadele için örgütlenmesinin ötesinde, ayrıca sınıfsal temelde büyük ekonomik bir bilince sahip olmasını da sağladı. Kongre, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesinde bir aşamayı oluşturuyor ve tabanı harekete geçiriyor. Hükümetin, kongreden biraz da olsa çekinmesi boşuna değil.

Anadolu'nun her yerinden aktif biçimde katılım olan kongrede, Abilov Yoldaş ile bulunmamız yararlı oldu. Şiddetli alkışlar, işçi grubu tarafından başlatıldı, arkasından köylüler arasında da yayıldı. Seyahat, bize oldukça pahalıya mal oldu, öyle ki Türkler, bizden yol için ödeme aldılar. Fakat dönüşte, Meclis'teki barış meselesiyle ilgili karara yetişmek ve 24 saat aktarma noktalarında durmamak için, acil tren istedim.

Seyahat, şu açılardan yararımıza oldu: 1- Dostluk ilişkilerimiz, sadece dış dünyanın önünde değil, ayrıca esas olarak Türkiye'nin halk kitlelerinin önünde de ortaya çıktı, 2- Askerî yetkililerle bir kere daha görüşme fırsatı oldu ve onlar, halk katmanlarında Sovyet Rusya'ya çok büyük değer verildiğini gördüler. Türkiye ile ilişkilerimizin gelişmesine olanak verdi. 3- Mustafa'yla ilişkilerimizi yeniden geliştirdik. Gerçekten, seyahatin inisiyatifi bendeydi, fakat uygun olan, Mustafa'ya önermekti ve o da bunu anladı ve itiraz etmedi.

Abilov'un Ölümü

Abilov Yoldaş, 19 Şubat'ta saat sabah 6'da birden hastalandı. İlk başta fıtık diye düşündük. Akşam doktorların muayenesi sonucu bağırsak hastalığı teşhisi kondu ve hemen ameliyat yapılmasını istediler. Ameliyat, gece 19-20.00 sularında, Kâzım Karabekir Paşa'nın önerdiği İzmir'in en iyi doktorları Esad Bey ve Murat Bey tarafından başladı ve iki buçuk saat sürdü. Sekreteri Zeynalov Yoldaş, sürekli olarak Abilov Yoldaş'ın yanında bulundu. Sabah Esad Bey, bana, durumun ümitsiz olduğunu söyledi, öyle ki bağırsağın altı yerden delindiğini ve sonuçta genel peritonit ortaya çıktığını ve ayrıca ikili bir fıtığın bulunduğunu belirtti. Hastalığın sebebi, dört gün boyunca sandalyeye oturacak vakit bulamaması ve doktorların tahminine göre yara ve kronik mide ülseri. Abilov Yoldaş, ayın 23'ünde sabah saat 6'da öldü. Ölümünden sonra karısı, birincisi iki yaşında, ikincisi sekiz aylık iki küçük kızla kaldı. Abilov'un ölümüyle, bütün Türkiye'den başsağlığı dilekleri geldi. Gerek Azer baycan Konsolosluğu gerekse ben, değişik taraflardan duygularını ifade eden çok sayıda telgraf aldık. İktisat kongresine beş dakika ara verildi ve merhumun ailesine gönderilmek üzere bir heyet seçildi.

Mustafa Kemal Paşa'nın Karısı Latife Hanım

Mustafa Kemal Paşa'nın karısının bazı özelliklerini anlatmak istiyorum. Yurtdışıyla yüksek miktarda incir ve erik ticareti yapan İzmirli zengin bir tüccarın, milyonerin kızı. İzmir ve civarında birkaç evleri var. Mustafa Kemal'in yaşadığı ev, karısının babasına ait ve İzmir'in en iyi evlerinden biri. Latife Hanım, yurtdışında Paris'te, Londra'da ve Lozan'da öğrenim görmüş. Paris'te en iyi profesörlerden birinden müzik eğitimi almış ve Rus müziğini; Rimski Korsakov'u, Çaykovski'yi oldukça güzel çalıyor ve biliyor. Gelişimizin ilk günü, bize,

Beethoven'den birkaç parça çaldı. Fransızca, İngilizce ve Almanca biliyor. Politikayla büyük bir azim ve iradeyle ilgileniyor. Paşa'ya büyük bir nezaketle davranıyor.

Fakat sıradan Türk kadınları gibi karşısında yerlere kapanmıyor. Onu, Paşa olarak çağırıyor. Özel bir güzelliği yok, kısa boylarda. Onun anlattığına göre, Yunanlılar İzmir'deyken istihbarat işinde çalışmış ve Yunanlılar tarafından tutuklanmış, fakat Fransızların yardımıyla kurtulmuş. Babasının vefatıyla onun ticari işlerini yönetmiş. Paşa'nın nasıl evlendiğiyle ilgili oldukça münasebetsiz hikâyecikler dolaşıyor, ancak raporda bunları yazmak özellikle uygun değil. Başka bir yerde bildiririm. Zira bunlar, Kemal'i ve gerçek Türkiye'nin törelerini çok iyi karakterize ediyor.

Barış Sorunu

Gerek hükümetin kendisinde gerek TBMM'de şimdiki durumla ilgili meselede, beklenmedik bir şekilde tereddütler ve oldukça büyük tartışmalar çıktı. Fevzi Paşa (Genelkurmay Başkanı) önderliğinde Suriye'ye girme taraftarı bir akım ortaya çıktı. Fevzi Paşa, iki hafta içinde Şam'da olacağına inanıyor. İsmet Paşa, barış akımına önderlik ediyor. Kemal, askerî gruba daha yakın gibi. Ben, pek inanmasam da, bugüne kadar hiç olmadığı kadar barışın yanında oldu. Savaş taraftarları, şimdi olağanüstü elverişli bir durumun olduğunu, 200 bin kişilik orduları bulunduğunu, müttefiklerin onlarla ciddi şekilde savaşacak durumda olmadığını söylüyorlar. Ancak ordu yayılırsa, sonra toparlamak zor olacak. Ve eğer Suriye'ye girilir ve İngiltere'yle uzlaşılırsa, kendilerini İngiliz saldırısından koruyacaklarını belirtiyorlar. Fakat karşıtları, İngiltere'nin abluka uygulayabileceğine ve Fransa'yı destekleyebileceğine işaret ediyorlar. Bir de Musul'u her zamankinden daha çok isteyen Doğu illerinin ve Kürt milletvekillerinin oluşturduğu bir akım var. Onlar, eğer Musul'u verirlerse, o zaman bütün Kürdistan'ın İngiltere'ye verileceğini, çünkü Kürt göçebe aşiretlerinin kışın Musul'a ve daha güneye, Dicle ve Fırat vadilerine gittiklerini ve İngilizlerin etki alanına girdiklerini, yazın dağlara geri dönerek İngiliz etki alanını genişleteceklerini söylüyorlar. Ve Musul'un karşılığında İstanbul ve Trakya'nın bile verilebileceğini öneriyorlar. Batılılar, tabii, bunu kabul etmiyor. Genel olarak, çoğunlukta olan birinci grup, Misak-ı Millî'nin ihlaline karşı duruyor ve ikinci gruptan daha fazla savaş taraftarı. İkinci grup, Fransız paralarının etkisi altında, uygun herhangi bir barışı imzalamaya kısmen hazır ve İsmet Paşa'ya, Fransa'yla değil de, İngiltere'yle uzlaşılmasında serzenişte bulunuyorlar. İkinci grup, geçimlerinin bizim tarafımızdan temin edilme denemeleri başarısız olduktan sonra, Maugin ve hemen yakınındaki [Mersin mebusu] Salahaddin'in [Köseoğlu] kollarına atladı. Bununla ilgili konular şimdiden şehirlerde konuşuluyor. Ve yayın organları *Tan* gazetesinde, Fransız çıkarlarını açık bir biçimde savunuyorlar. Hükümetin kendisinde de ortak bir karar yok ve bu yüzden bu zamana kadar gerek hükümette gerekse Meclis'te özel, gizli oturumlar yapılıyor. İsmet, bugün bana, hiçbir ayrı görüşme yapılmadığını, Türk hükümetinin bekleme durumunda olduğunu, ama savaşın olmayacağına ve barışın Türkiye için uygun şartlarda olacağına emin olduğunu söyledi.

Fransızlara Karşı İlişkiler

Ankara basını, *Tan* istisna olmak üzere, özellikle *Yeni Gün*, her gün Fransız hükümetine sövüyor ve en acımasız kelimeleri kullanıyor. Poincare'in gösterdiği doğrultuda, General Pelle İstanbul'da ve Maugin burada, Fransa'nın basın yoluyla kovuşturulmasını Türk hükümeti nezdinde protesto ettiler. Bununla ilgili olarak Yunus Nadi, okuyucuları açıkça bilgilendirdi ve tekrar Poincare ve Maugin'e sövdü. Gerek resmî gerek gayri resmî çevrelerde Fransa'ya karşı tutumlar keskin olarak değişti ve onlara karşı büyük engeller çıkartılmaya çabalanıyor. Ancak açık kapı bırakıyorlar ve Fransız hükümetine sövdüklerine ama Fransız halkını sevdiklerine inanıyorlar. Fransızlar, Suriye'de Hıristiyan nüfusu silahlandırıyor ve partizan müfrezeler kuruyorlar. Türkiye de aynısını Suriye sınırında yapıyor.

İttihatçılar

Son mektubumda Kara Kemal ve Halil Paşa'nın, [Mustafa Kemal] Paşa'yla, gruplarının Halk Partisi'ne girmesi konusunda görüşmeler yaptıklarını yazmıştım, fakat görünen o ki, anlaşamadılar ve son zamanlarda İttihatçıların çalışmalarının güçlendiği konusunda söylentiler dolaşıyor.

Yayın organları *Tanin*'de ise, İstanbul'da Türk hükümetinin dış politikasına karşı oldukça şidetli bir kampanya yürütüyorlar ve Fransa'yla uzlaşarak barış imzalanmasını öneriyorlar. Kemal kuşkulanıyor. İktisat Kongresi'nde İttihatçılar, kendi kongrelerini düzenlediler ve millî mücadeleden sonra ilk defa kendi güçlerini toparladılar.

Karşılıklı İlişkilerimiz

Karşılıklı ilişkilerimiz, hemen hemen aynı. İzmir seyahati, kişisel ilişkilerimizin daha da sıcaklaşmasını sağladı ve geçici olarak İzmir konsolosluğu meselesini rahatlattı (Prjebelski gayri resmî konsolosluk haklarıyla orada kaldı), fakat ufak tefek meselelerde Türkler, mantıksızlıklarını ve küstahlıklarını hissettiriyorlar. Bugün Golub Yoldaş'a ve yedi aylık hamile eşine İzmit ve İstanbul üzerinden Rusya'ya geçmelerine izin vermesi için İsmet Paşa'ya kişisel olarak rica ettim. Pratikte ret anlamına gelen kaçamak yanıt aldım. O zaman burada misafir olan Amerikan ve Fransız gazetelerinin muhabirleri, özgürce bu yoldan geçtiler. İkinci mesele; bugün Zalkind'le şifreli temasla ilgili olarak gereken izni hemen alamadım ve ertelendi. Ve diğer acilen çözülmesi gereken meseleler de çözülmemiş durumda.

İletişim

İletişim, oldukça gevşedi, öyle ki, en kötü zamanlarımızı hatırlatıyor. Bugün yeniden İsmet'e iletişimin iyileştirilmesiyle ilgili meseleyi sordum. Bu meseleyi araştıracağına söz verdi, ama somut bir sonucun çıkacağını ummuyorum. Kuryeyle iletişim bakımından Sivastapol ve Samsun arasındaki askerî gemilerle haberleşmenin tekrar başlatılması konusunda ya da Sivastapol veya Odesa'dan gelen ticari seferlerle anlaşmak imkânsız. Oysa bunların hepsi Batum üzerinden haberleşmekten daha çabuk olacak.

A/Kürt meselesiyle ilgili ikinci mektup, eklerle. EKLER:
1. İzmir seyahatinin kısa yol notları.
2. TBMM'nin 21 Şubat 1923 tarihli gizli oturumu.
3. 22 Şubat 1923 tarihli Bakanlar Kurulu.
4. 12 Şubat 1923 tarihli TKP Merkez Organı protokolü.
5. Erzurum bölgesi milletvekillerinin özellikleri.
6. Askerî bülten no 24.
7. Kongre hatırası bir kutu sigara ve zarf.
8. Kongreden reklam broşürleri.
9. Yedi adet fotoğraf.
10 . *Levant* gazetesi.[1668]

27 Mart 1923. Yahya Kâhya'nın tasfiyesi meselesini *Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey Meclis gündemine getirdi ve Mustafa Kemal ile arasında sert tartışmalar yaşandı* idi*. Ali Şükrü Bey, 27 Mart 1923 Ankara'da, Yahya Kahya'nın bağlı olduğu çeteci "Topal" Osman Ağa tarafından öldürüldü*.[1669]

4 Nisan 1923. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Tuğamiral Bristol, ABD Dışişleri Bakanına rapor gönderdi. TBMM'nin 1 Nisan'da feshedilmesi olayı, esasen, Mustafa Kemal'in bir çeşit hükümet darbesidir. Nitekim muhalefet grubu lideri Ali Şükrü'nün Mustafa Kemal azmettiriciliğinde öldürüldüğü Ankara'da konuşulmaktadır:

Rapora göre, 1 Nisan 1923'te 120 mebus tarafından imzalanan mevcut bünyenin feshedilmesi ve yeni seçim çağrısı yapan önerge, Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Önerge taraftarı pek çok konuşma yapılmış ve görünüşe göre hiçbir itiraz da yükselmemiştir. Önerge, bu sebeple meclisten geçmiş ve sonrasında yeni seçimler için hazırlıklar başlamıştır. Seçimlerin çok geciktirilmeden hemen iki ay içerisinde yapılması hedeflenmiştir. Büyük Millet Meclisi'ndeki mebus sayısı, 320'den 240 veya 260'a kadar indirilecekti. Yeni seçim kararının altında yatan gerekçelere dair spekülasyonlar yaygındı. Üç yılı aşkın bir süre önce seçilen mevcut Meclis, ilk oturumunda barış antlaşması imzalanana değin dağıtılmayacağına dair ant içmişti. Yüksek Komiser Bristol, rapor ile birlikte ABD Dışişleri'ne gönderilen yerel basın haberleri vesilesiyle yerel basında çıkan yorumların, Meclis'in bu adımını tümüyle destekler nitelikte olduğunu ve barışın çok yakın olduğu gerekçesiyle, Meclis'in bu yemini yerine getirdiğinin düşünüldüğünü Dışişleri'nin dikkatine sunmuştur. Yüksek Komiserliğin çok çeşitli kaynaklardan aldığı raporların, önergenin sunulduğu haliyle Mustafa Kemal tarafından

[1668] *RGASPİ*, f. 544, 1. 3, d. 122, y. 175- 175 arkası-1 76-...-178 ark.; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 392-401. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1669] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 300.

başarıyla yürütülen bir hükümet darbesi niteliğinde olduğuna işaret ettikleri ifade edilmiştir. Aktarılana göre Mustafa Kemal, şu anki Meclis'te çoğunluğa sahipti ancak bahsedilen çoğunluk, çok büyük bir çoğunluk değildi. İlaveten (Trabzon Mebusu) Ali Şükrü Bey liderliğindeki muhalefet grubu da son zamanlarda Müttefiklerle barış görüşmeleri sorunu üzerindeki artan uzlaşmazlığı nedeniyle İsmet Paşa'ya, Rauf Bey'e ve Mustafa Kemal'e ciddi sorunlar çıkarmaktaydı. Daha önce bahsedilen mebus sayılarının azaltılması ile Mustafa Kemal, şimdiye değin kendi aleyhinde olan çok sayıdaki unsuru da ortadan kaldırmayı başarmış olacaktı. Böylelikle, kendisine sürekli olarak muhalif olan ve hâlihazırda altı mebus tarafından temsil edilen Trabzon bir mebusa indirilecek, ezici bir çoğunlukla Mustafa Kemal destekçisi İstanbul'a ise 24-26 kadar mebus verilecekti. Raporda aktarılana göre Mustafa Kemal, yeni Meclis'in İtilafla görüşmeler hususunda, mevcut Meclis'ten daha müsamahalı olacağına ve öngörülemeyen hadiseler meydana gelmezse yeni seçimlerin barış için olumlu bir işaret olacağına inanmaktadır.[1670]

4 Nisan 1923 tarihinde Yüksek Komiserlikten ABD Dışişleri'nin bilgisine sunulan ve yukarıda içeriğine değinilen aynı raporda, yeni seçim talebinden sonra Ankara'da hatırı sayılır bir heyecana sebebiyet veren ikinci hadise, Büyük Millet Meclis'indeki muhalefet grubu lideri Ali Şükrü Bey'in 31 Mart günü öldürülmesi olarak zikredilmiştir. Ali Şükrü Bey evinde ortadan kaybolmuştur. Ortalıkta Ali Şükrü Bey'in Mustafa Kemal'in azmettirmesiyle ortadan kaldırıldığına dair haberler dolaşmakta, Ankara birkaç gündür (bu haberlerle) çalkalanmaktadır. Nihayetinde Ali Şükrü Bey'in cansız bedeni, raporda Giresunlu eşkıya reisi olarak nitelenen Osman Ağa'nın evinin yakınlarından bulunmuştur. Osman Ağa da 12 adamıyla beraber Ankara'dan kendilerini tutuklamaya gönderilen birlikler tarafından öldürülmüştür. Basın, delillere göre Ali Şükrü Bey cinayetinin şahsi sebeplerle işlendiğini bildirmektedir ancak hala, cinayette siyasetin de etkisi olmuş olabileceğine dair alttan alta şüpheler mevcuttur.[1671]

15 Nisan 1923. Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*, "İttihat ve Terakki Fırkası Var Mıdır?" nam röportaj neşretti. Mustafa Kemal, şunlar beyan etmiştir:

İttihat ve Terakki Fırkası namına teşrik-i mesai için hiçbir teklif almadım. Esasen bugün kimse İttihat ve Terakki Cemiyeti veya Fırkası namına hareket etmek selahiyetine haiz değildir ki bana böyle ve bu nama bir müracaat vaki olabilsin. Çünkü herkesçe malum olduğu üzere mezkur Cemiyet, Mütareke'nin ferdasında o vakit ki İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'nin davetiyle merhum Talat Paşa'nın riyaseti altında akt edilen kongresi kararıyla Teceddüt Fırkası'na inkılab etmiş ve bütün hukuk mezkur fırkaya devredilerek İttihat ve Terakki namının tarihe tevdii edildiğini ilan etmişti. *Vaktiyle zaten bir çoğumuz o Cemiyet'in müessisi veya azasından bulunurduk*. Son kongresi kararıyla tarihe intikal eden mezkur Cemiyet'in mensuplarıyla bilahare teşekkül eden Teceddüt Fırkası mensuplarının kısmı küllisi büyük milletimizin yüksek azm-i bilendinden [yüksek kararlılığından] doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne iştirak veya iltihak etmiş ve bu Cemiyet'in programını kabul etmiştir.[1672]

20 Nisan 1923. Hıyânet-i Vataniye Kanunu kabul edildi. Mustafa Kemal, Lozan projesini kabul ettirmek için tertiplediği Ali Şükrü Bey-Topal Osman entrikası sayesinde -ki Meclis'teki muhalifler en ziyade Lozan projesini tenkid etmekteydiler- Meclis'e yeni "seçim" kararı verdirmiştir (1 Nisan 1923). "Seçim"den evvel yeniden tanzim edilen Hıyanet-i Vataniye Kanunundan (20 Nisan) istifade ederek "seçime katılacak adayları" da kendisi tayin etmiştir.[1673] Mustafa Kemal, İttihadçıları tasfiye etmek için Hıyânet-i Vataniye Kanunundan fevkalâde istifade etmiştir:

1670 *NARA*, ABD Yüksek Komiseri Bristol tarafından ABD Dışişleri'ne gönderilen rapor, 04.04.1923, 867.00/1648, s. 1-2; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 116-117.

1671 *NARA*, ABD Yüksek Komiseri Bristol tarafından ABD Dışişleri'ne gönderilen rapor, 04.04.1923, 867.00/1648, s. 3; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 117-118.

1672 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 62-63.

1673 Erik Jan Zürcher. (1987). *Milli Mücadelede İttihatçılık* (N. Salihoğlu, çev.) içinde (s. 235). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Meclis seçimleri yenilenmeden önce Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan yeni düzenlemeden sonra, seçimlerde propaganda yapabilme ortamı önemli ölçüde daraltılmış oluyordu.[1674]

Açıklamalı [ÖA12]: İktibası yarım bırakıldı, tamamla.

24 Nisan 1923. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *24 Nisan 339 (923) Salı: Bu gün Midilli'den Eşref imzalı ve Anadolu ihtilal komitesi mühürlü 2 beyanname ile Kara Kemal'e yazılmış bir mektup İngiliz karargâhı vasıtasiyle Pandikyan'a gönderilmiş Mektupta hulasatan şunlar yazılı idi. (Ben ne İttihatçı ve ne de İtilafçıyım. Anadolu'da türeyenleri devirmek isteyenlerdenim. Zaman gelmiştir. Şimdiye kadar bu uğurda çalışmadım. Fakat artık çalışmağa başladım. Kaybedilecek vaktimiz yoktur. Bize katılmak istiyorsan hemen bildir. Anadoluya komitelerimiz dağılmış ve faaliyete girmiştir.) beyanname de Mustafa Kemal Paşa aleyhinde bazı yazılar vardır*.[1675]

Eyüb (Durukan) yazıyor:

> Akşamüzeri Tüccar Kemal Bey'le Pandikyan geldiler. Pandikyan bir mektupla iki beyanname verdi. Mektup, Midilli'den Eşref imzalı; beyannameler de Anadolu İhtilal Komitesi mühürlü. Bunlar Midilli'den İngiliz konsülü vasıtasıyla İngiliz Karargâhı'na ve o vasıtayla Pandikyan'a gönderilmiş. Ve onun vasıtasıyla sabık İaşe Nazırı Kara Kemal'e yazılmış. İmza sahibi Sultan Hamit'in Kuşçubaşısı-zade Çerkez Eşref olacak. Mektupta hülasaten: "Ben ne İttihatçı ve ne de İtilafçı'yım. Anadolu'da türeyenleri devirmek isteyenlerdenim. Zaman gelmiştir. Şimdiye kadar bu uğurda çalışmadım. Fakat artık çalışmaya başladım. Kaybedilecek vaktimiz yoktur. Bize katılmak istiyorsan hemen bildir. Anadolu'ya komitelerimiz dağılmış ve faaliyete girmiştir" deniliyor.
>
> Beyannamelerin birisinin başında bir resim var. Bu resim Mustafa Kemal Paşa, eşi Latife Hanım ve daha birkaç erkekten mürekkep bir gruptur. Beyannamede "Bakınız, padişahın ve halifenin salahiyet ve nüfuzunu gasp eden türediye ki; bu, Selanik zurafâsından meşhure Zübeyde'nin oğludur" gibi ifadeler var. Diğeri de bu mealde.
>
> Bu Eşref'i tanırım. Şuursuz, ahlaksız bir heriftir. Fakat tezvir aleti olarak bulduğu vasıtayı maatteessüf Mustafa Kemal Paşa kendi hazırlamıştır. Ne lüzumu vardı ki karısını böyle yabancı erkekler arasına oturtup grup halinde resim aldırıyor. Ve bu resim, ecnebi resimli gazeteleriyle cihana ilan ve teşhir ediliyor. Kendi şahsi kanaatime göre, bugün için, daha büyük düşüncesizlik olamaz. Âlem-i İslam nazarında rezil oluyor. Bu köpeklere de fırsat veriyor. Karısı için Avrupa'da görüş pek çok erkeklerle görüşmüş ve bir bankada katibelik etmiş aşina [bir kelime okunamadı] bir kadınmış denilmeye başlandı.
>
> Erkân-ı harp reisine götürdüm. Görüştük. O da aynı benim fikrimde. Mustafa Kemal Paşa için "Abdaldır, vesselam" diyor. Mektubun fotoğrafını alıp Kara Kemal'e göndertmek istiyoruz.[1676]

5 Temmuz 1923. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *5 Temmuz 339 (923) Perşembe: Yenibahçeli Şükrü ve Binbaşı Fehmi Beyler Mustafa Kemal Paşanın hodbinane hareketinden ve mebuslardan şikâyet ettiler. Muhalefetin zuhuruna muhakkak nazariyle bakıyorlardı*.[1677]

27 Temmuz 1923. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiserliği Askerî Ataşesi, *Nisan ayında başlayan seçimlere dair* rapor kaleme aldı. *Seçimlerin henüz tamamlanmadığı ancak toplamda 280 mebustan 206'sının seçildiği aktarılmıştır. Bu durumda, Lozan Antlaşması'nın onaylanması için yeterli sayının olduğu belirtilmiştir. Rapora göre Meclis, 2 Ağustos'ta toplanır toplanmaz anlaşmanın onaylanacağı*

1674 Murat Kurt. (2008). *Lütfi Fikri Bey'in Siyasi Mücadelesi Yahut Tek Başına Muhalefet* içinde (s. 194). İstanbul: Şehir Yayınları.

1675 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 342-342.

1676 Eyüp Durukan, *Kurtuluş Savaşı Biterken Yahut Cumhuriyete Doğru (1922-1923)*, 2020, s. 244-246. "[..] Eşref sık sık yalan söylüyor, abartılara başvuruyor, apaçık gerçekleri çarpıtıyor, bazılarını ise yok sayıyor ve bu sayede kendini son derece özel, önemli, ayrıcalıklı ve başarılı biri olarak gösteriyordu. [..]" Polat Safi, *Eşref Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi*, 2020, s. 341-342.

1677 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 346.

düşünülmektedir.[1678] Diğer bir deyişle, Birinci Meclis, Lozan'ı tasdik etmeyeceği için kâğıt üzerinde "fesh"edilmiş, hakikatte Mustafa Kemal tarafından dağıtılmıştır.

31 Temmuz 1923. *Seçimlere dair Amiral Bristol'un 31 Temmuz 1923 tarihli raporunda ise şu ana değin toplamda 280 mebustan yaklaşık olarak 210'unun seçildiği ve 150 tanesinin hâlihazırda İstanbul'da olduğu bildirilmiştir. Bunlar belirtilirken, başta Kars ve Van olmak üzere bazı doğu vilayetlerinde hala seçimin tamamlanamadığı aktarılmakla beraber, Büyük Millet Meclisi'nin tekrar açılması, iş görmesi ve özellikle Lozan'da imzalanan anlaşmaların onaylanması için yeterli çoğunluğun mevcut olduğu ifade edilmiştir. Aynı raporda, Meclis tarafından 15 Nisan 1923 tarihinde kabul edilen Hıyanet-i Vataniye kanuna gönderme yapılarak kanunun, etkili bir biçimde muhalefet grubunun seçimleri etkileme teşebbüslerini bastırdığı ifade edilmiştir. Rapora göre kanun, gerçekten de Mustafa Kemal Hükümeti için bir seçim zaferi demek olmuştu ve kabaca, yeni seçilen mebusların Kemalistler veyahut Ankara'daki "Müdafaa-i Hukuk" grubu tarafından atanan kimseler olduğu söylenebilirdi. Görünüşe göre, Mustafa Kemal'e hatırı sayılır bir muhalefetin olduğu Trabzon ve Samsun vilayetlerinde bile muhalefet, oy vermede kendilerini belli etmekten çekinmişti ve "Müdafaa-i Hukuk" grubu seçimden tam zaferle ayrılmıştı. Görünen o ki adayların listesi Ankara'da derlenmiş, muhtelif seçim bölgelerine gönderilmişti ve "seçimler", yalnızca bu listelerin onaylanması anlamına geliyordu. Seçilen mebuslar, aslında mevcut hükümet liderleri tarafından göreve gelmeye mecbur tutuldukларından yeni Meclis'in, eski Meclis'e göre daha yüksek oranda eğitimli ve aydın kimseleri içereceği kesin görünmekteydi*.[1679]

15 Ağustos 1923. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiserliği Başkâtibi Robert M. Scotten, ABD Dışişleri Bakanlığına rapor gönderdi. *Raporda aktarılana göre Türkiye Büyük Millet Meclisi, 11 Ağustos 1923 tarihinde Ankara'da yeniden açılmıştır. 30 kadar milletvekili daha seçilecek olsa da 200'ün üzerinde milletvekili mevcuttur. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa, oybirliği ile Meclis reisliğine seçilmiştir ve yeniden seçilmesi üzerine Meclis'te coşkuyla alkışlanmıştır. 14 Ağustos'ta ise Meclis tarafından yeni Vekiller seçilmiştir. Mevcut İcra Vekilleri Heyeti şu isimlerden oluşmakta*dır:

Fethi Bey, Heyeti Vekile Reisi ve Dâhiliye Vekili
Musa Kazım Efendi, Şer'iyye ve Evkaf
Kazım Paşa, Müdâfaa-î Millîye Vekili
Seyid Bey, Adliye Vekili
İsmet Paşa, Hâriciye Vekili
Safa Bey, Maârif Vekili
Hasan Fehmi Bey, Mâliye Vekili
Mahmut Esad Bey, İktisat Vekili
Fevzi Bey, Nâfia Vekili
Dr. Rıza Nur Bey, Sıhhiye ve Muâvenet-î İçtimâîye Vekili
Fevzi Paşa, Erkân-ı Harbiye-î Umûmîye Vekili

*Aynı rapora göre Heyet, mevcut haliyle şahsi olarak Mustafa Kemal Paşa'yı güçlü bir biçimde destekleyenlerden oluşmakta*dır. *Mevcut Heyet'te en göze çarpan durum ise Rauf Bey'in yokluğu*dur. *Yüksek Komiserliğin edinmeyi başardığı bilgiye göre, Rauf Bey ve Mustafa Kemal Paşa arasında bir kopma var*dır. *Ancak şimdiye değin bu kopmanın kesin olarak ne üzerine yaşandığını öğrenmek mümkün olmamıştır. Rauf Bey, bir önceki Heyet'in herhalde en güçlü ve en aydın ismiydi. Yeni Heyet'te bulunmayışı siyasi çevrelerde bir takım söylenti ve tartışmaların artmasına neden olmuştu. Kendisi*

[1678] *NARA*, ABD Yüksek Komiserliğine bağlı Askeri Ataşe tarafından derlenen güncel durum raporu (Current Events Report), 3. ek, 27.07.1923, 867.00/1695; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 119.

[1679] *NARA*, ABD Yüksek Komiseri Bristol tarafından ABD Dışişleri'ne gönderilen rapor, 31.07.1923, 867.00/1698, s. 1-3; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 119-120. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

*birkaç haftadır Ankara'dan uzakta Anadolu'nun içlerinde seyahat halinde*dir. *Basın, bu seyahatine gerekçe olarak sağlık nedenlerini gösterse de genel olarak yukarıda bahsi geçen Mustafa Kemal ile yaşadıkları kopma sebebiyle Ankara'dan ayrıldığına inanılıyor. 15 Ağustos günü sabah çıkan habere göre Büyük Millet Meclisi milletvekili Rauf Bey, Dışişleri Komisyonuna (Commission of Foreign Affairs) üye olarak atanmıştır. Bu durum, Mustafa Kemal ile olan fikir ayrılığının uzlaşmaz nitelikte olmadığına işaret ediyor olabilir*.[1680]

Kasım 1923. Falih Rıfkı Atay:

> 1923 yılının Kasım ayında hoşnutsuzluk havası umumîleşti. Cumhuriyet, Meclis ve halk efkârı önünde açıkça ve serbestçe tartışılmaksızın "acele" ilân edilmiştir. Mesele bundan mı ibaretti?
>
> Bu bir bahane idi.
>
> İttihat-ve-Terakki fırkasından arta kalan nüfuzlular hâlâ eski kolağası Mustafa Kemal'in aleyhindedirler. Talât Paşa'yı ve merkez-i umumî büyüklerini içeriye almamakla inat ederek öldürülmelerine o sebep olmuştur. Bu tez Dr. Nazım'ındır. İttihat-ve-Terakki'nin İstanbul kâtib-i mesulü Kara Kemal, İzmit'teki toplantıya geldiği vakit, İttihat-ve-Terakki'nin temsilcisi sıfatı ile kendini takdim etmişti. Yakup Kadri Karaosmanoğlu Müdafaa-i Hukuk adına aynı seyahate katılmıştı. Mustafa Kemal, daha o zaman, Müdafaa-i Hukuk'tan gayrı bir siyasi teşekkül tanımadığını söylemişti. İttihat-ve-Terakki'nin bir kolu vaktiyle bu fırkanın kurmuş olduğu bir millî şirketi idare eden rahmetli Nail'in reisliği altında, Ankara'da idi. Nail'i tanıdığım için ara sıra evine gider ve onun yanındakiler tarafından yadırgandığımı hissederdim. Biz Mustafa Kemal'e bağlandığımız için, arkamızdan nankörler diye gammazlanıyorduk.[1681]

11 Aralık 1923. ABD'nin İstanbul Konsolosu Charles E. Allen, ABD Dışişleri Bakanına rapor gönderdi. *Rapora göre, 26 Ekim 1923 tarihinde henüz birkaç aydır görevde olan Fethi Bey Heyet'i istifa etmişti. İstifanın gerçekleşmesinden evvel bir süre Fethi Bey'in, Meclis'i sürtüşmeler olmaksızın yönetemediğine ve görevi bırakmasının yakın olduğuna dair çeşitli dedikodular mevcuttu. Aktarılana göre, İsmet Paşa'nın Lozan'dan dönüp de konferansta, Rauf Bey'in erteleme politikasına karşı kendisinin sözde uzlaşma politikasının bir zaferi olan hükümetin dizginlerini ele almasına kadar geçen sürede, Fethi Bey Hükümeti'nin geçici bir çözümden başka bir şey olmadığını söylemek mümkündü. Rapora göre İsmet Paşa'nın Lozan'dan döner dönmez Başbakan olmamasının nedeni, kabine değişikliği meselesinin, sonrasında gerçekleşmesi beklenen cumhuriyetin ilanından söz edildiği bir hükümet darbesiyle eşdeğer olmasının amaçlanmasındandı. Fethi Bey'den duyulan memnuniyetsizlik dedikoduları, gerçekten de hadisenin müjdeleyicisi olmuştu. Belgede aktarılana göre, Yakın Doğu siyasetinde esas meseleyi bir veyahut daha fazla ufak meselelerle gölgelemek, alışılagelmiş bir durumdu*.[1682]

1924

1680 *NARA*, Elçilik Başkâtibi Robert M. Scotten tarafından ABD Dışişleri'ne gönderilen rapor, 15.08.1923, 867.002/65, s. 1-3; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 120-121.

1681 Falih Rıfkı Atay. (1980). *Çankaya* (s. 381). İstanbul: Bateş Yayınları.

1682 *NARA*, görevli Konsolos Charles E. Allen tarafından hazırlanıp İstanbul'dan ABD Dışişleri'ne sunulan aylık siyasi rapor, 11.12.1923, 867.00/1763, s. 1-2; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 125. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

5 Mart 1924. *Journal Des Débats* gazetesi, Auguste Gauvin'in hilâfetin kaldırılmasıyla alakadar "Laik Türkiye" serlevhalı makalesini neşretti. *Hilâfetin kaldırılmasının temelleri İttihat ve Terakki'nin 1908'de yapmış olduğu devrime dayandırılmaktadır*.[1683]

Esbak 7'nci Ordu Menzil Başmüfettişi, Bahriye Nâzırı, Padişah Seryaveri Ahmed Avni (Lortkipanizde/Şahinbaş) Paşa:

> Mustafa Kemal ihtilal kuvvetini başlangıçta halife ve hakanından ve hatt-ı hümayundan Damad Ferid Paşa kabinelerinden ve sonradan maddi ve manevi bu iki kuvveti dahil ve hariçte yıkmak isteyenlerle görüş ve işbirliği etmesinden ve Yunan'ın gittikçe yayılan zulmünden ve bu faciaya karşı halkta haklı olarak tecelli ettirilen "Ya ölüm, ya zafer!" gibi cazip ve mesut bir cereyanın kumandanı olarak başında bulunmuş olduğunu teslim etmek zaruridir.
>
> Bunun daha başlangıcı var; Meşrutiyet'in başlangıcında Selânik'te İttihad ve Terakki kongresinde kardeşler arasında verilen ve cemiyet mensuplarını ikiye ayırmış olan gizli kararlar şunlardı:
>
> -Dinin ve mukaddesatın kademeli olarak kaldırılması.
> -Hilafet ve saltanatın ilgası.
> -Cumhuriyetin ilanı.
> -Servetin kardeşler arasında taksimi.[1684]

6 Mart 1924. Fransa sömürgesi Cezayir'de münteşir *L'Echo d'Alger* gazetesi, Guy De Saint-Clair imzalı makale neşretti. Hilafeti ilga eden TBMM Hükümetinin İttihadçı varisi olduğu ve hilafeti kaldırırken İngiliz tarafından desteklendiği ifade ediliyor:

> Türkiye'de olanların İttihat ve Terakki dönemine dayandığı ve aynı fikirlerin şu an Ankara Meclisi tarafından icra edildiği vurgulanmaktadır. Peki, Anadolu gibi yoksul bir memlekette bu değirmenin suyu nereden gelmektedir? Bu sorunun üzerinde de duran yazarın tespitleri şu şekildedir:
>
> "*Tarihi açıdan bakılırsa bu, 1909 yılında İttihat ve Terakki öncülüğünde yapılan devrimin mantığının bir sonucu ve devamıdır. Bu komiteyi oluşturanlar veya onun etrafındaki kişiler bugün büyük bir azimle Ankara Meclisi'nde bulunmaktadırlar. Onlar, Türkiye'yi denasyonalize etmek (dénationaliser) ve İslam'ın kucağından çıkarmaya yönelik çalışmalarını durmaksızın sürdürmektedirler. Onların nihai hedefi nedir? Bunu hâlâ bilemiyoruz. Fakat hâlihazırda destek noktalarının neresi olduğunu sorma hakkına sahibiz. Yurtdışı, en kuvvetli ihtimal gibi duruyor. Fakat hangi ülke onları kendi tavsiyelerine çekmekte ve finanse etmektedir? Çünkü Anadolu'nun has köylüsünün lehine bir büyük partinin olduğu bir Meclis'in oluşması ve böylesi bir oylamanın yapılması (hilâfetin kaldırılması), yabancı para yardımı olmaksızın hayal edilmesi zordur. Soruyoruz, hilâfetin kaldırılmasından kim fayda sağlar? Sovyetler mi? Belki. Onların politikası, Türkiye üzerinde durmaksızın nüfuz oluşturmak ve Karadeniz kıyısında bulunan bölgeleri yutmaktır. Fakat bu hususta onların çıkarları İngiltere kadar ivedi değildir*".
>
> Ankara'nın yurtdışı destekli olduğunu açık bir şekilde ima eden yazara göre, merkezi İstanbul'da bulunan ve 400 milyonluk bir nüfusu barındıran İslam dünyası şu an birlik olmaktan çok uzaktır. Zira artık hilâfet gibi geleneksel bir dayanağa sahip olmayan İslam dünyası, İngilizleri korkutan ortak bir direnişi yaratmaya muktedir değildir. Bu sebeple, eğer bir Arap halifesi ortaya çıkarsa bu durum Fransız diplomasisinin önemli rol oynayacağı bir konu olacaktır.[1685]

1683 Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 142.

1684 Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 330-331.

1685 Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Yeni Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 146-147. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1926

23 Temmuz 1926. Sabataycı Doktor Şefik Hüsnü (Deymer), Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Haber Alma Bürosuna rapor gönderdi: Harekat-ı Milliyeci *önderlerin büyük çoğunluğunu eski İttihatçıların oluşturduğunu vurgulamalıyız*.[1686]

Erik Jan Zürcher: *İzmir suikasti ve 1926 davaları üzerine bir master tezi hazırlarken, ilk defa, Mustafa Kemal'in Milliyetçi hareketi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki ilişkilerin sorunsal niteliğinin farkına vardım. 1926 davaları, Mustafa Kemal'in otoritesine şu ya da bu zamanda meydan okumuş, Milliyetçi hareket içindeki bütün rakip grupların tasfiyesini amaçlıyordu*.[1687]

Netice

Erik Jan Zürcher, Mustafa Kemal'in fevkalâde müfettiş tayini meselesinde İttihadçıların muhalifleri tarafından gözaltına aldırılmaya ve hükümet merkezinden uzaklaştırmaya çalışmalarını âmil telakki etmese ve de Padişah-Sadrazam Damad Ferid misakının Mustafa Kemal'i Yunan ve Ermeni işgallerine karşı hafîyyen vazifelendirmiş olduğunu reddetse de; Mustafa Kemal'in Harekat-ı Milliye organizatörü İttihadçı teşkilatla evvela işbirliği yapmasını fakat ahiren tasfiye etmesini, bizce, yetkin surette hulasa etmektedir:

> Türk ulusal direniş hareketi mütarekeyi izleyen yıl içinde İttihatçı geçmişi olan bir takım örgüt ve kişilerin çabalan sonucu doğdu. Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in Anadolu'daki embriyon halindeki direniş hareketinin ulusal lideri olarak ortaya çıkmasında işbirliği yaptılar. Anadolu'ya görece geç gelişinden ötürü Mustafa Kemal'in otoritesi meydan okunmamış olmaktan çok uzaktır. Hareket içindeki birçok grup ve örgüt kendilerinin aynı derecede iyi hatta daha iyi olduklarını düşünmüşler ama durumun ivediliği dolayısıyla Mustafa Kemal'in liderliğini kabul etmişlerdir. Bunu gönüllü olarak yaptıklarının ve Mustafa Kemal'in lider oluşu dolayısıyla onlara şükran borcu olduğunun hep bilincinde olmuşlardır. Bu duygunun özellikle doğu vilayetlerinde güçlü olduğu gözükmektedir. Hareket orada başlamış ve "batılılar" yerel eylemciler tarafından kuşkuyla karşılanmıştır.
>
> Ancak birkaç yıllık bir süre içinde Mustafa Kemal herkesten çok kendisinin eseri olan yeni devletin rakipsiz lideri olmuştur. Daha sonra ona Atatürk soyadı verilmiş ve "Kemalizm" ve "Atatürkçülük" terimleri ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal, belirli hedefler için siyasal manevra yapma yeteneğiyle, büyük askeri başarılarıyla ve son olarak -ama önem açısından sonuncu değil- hareket içindeki bütün rakip iktidar odaklarını bertaraftaki başarısıyla bu yere ulaşmıştır.
>
> 1920'de İstanbul'daki direnişin örgütleyicileri, Karakol Cemiyeti ve Harbiye Nezareti'ndeki subaylar hareket serbestliğini kaybettiler. 1920 ve 1921'de, Ankara'daki sol kanat muhalefet ezildi ve yurt dışındaki İttihatçı liderlerin harekete karışma tehlikesi bertaraf edildi. 1921 ortasından beri mecliste İkinci Grup'ta örgütlenmiş olan muhafazakâr muhalefet 1923'teki ikinci meclis seçimlerine sokulmadı. Aynı yılın baharında eski İttihatçı liderlerin İTC'yi canlandırmak için yaptıkları son girişim engellendi. 1925'te, Mustafa Kemal'in çevresinin artan baskısı altında, kendi partilerini kurmak için iktidar partisinden ayrılanlar -ki bunlar Mustafa Kemal'in çalışma arkadaşlarından olan batı tarzı liberaller veya mutedillerdi- sindirildi. 1926'nın siyasal davaları bu düzenli tasfiye sürecinin sona erdiğini gösterir.[1688]
>
> 1918 yılında, yaklaşan yenilginin farkında olan İttihat ve Terakki Cemiyeti hem başkentte, hem taşrada ulusal bir direniş hareketini örgütlemeye yönelik ilk adımları attı. Bunu iki düzeyde gerçekleştirdi: Gizli olarak, bir

[1686] Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, 2011, s. 184.
[1687] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 7.
[1688] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 211-212.

yeraltı ağı oluşturdu ve açık olarak, Türkiye'deki kamuoyunu uyarmaya ve barış konferansında Türk ulusunun haklarının tanınmasına yönelik siyasal örgütler kurdu.

Gizli örgütlenmenin başlıca aracı, bugüne kadar ulusal direniş hareketindeki önemli rolü gözardı edilmiş olan Karakol Cemiyeti idi. 1918 Ekim'inde İttihatçı lider kadronun kurduğu bu örgüt eski İttihatçılar'ı çatısı altında topladı, direniş şebekeleri kurdu ve Anadolu'ya adam ve malzeme kaçırdı. Bu iş için geniş ölçüde Enver'in 1914'te kurduğu Teşkilat-ı Mahsusa'nın kaynaklarından ve uzmanlığından yararlandı.

İttihatçılar siyasal düzeyde, eski İTC'nin doğrudan devamı olan siyasal partiler (Teceddüt Fırkası, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası) ve İTC ile güçlü bağları olan kültürel ve sosyal örgütler aracılığıyla kamuoyunu harekete geçirmeye çalıştılar. İttihatçılar'ın ve başkalarının ulusal bir siyasal cephe oluşturma girişimleri, İttihatçı karşıtı Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın eski İTC üyeleriyle işbirliği yapmayı reddetmesi yüzünden sonuçsuz kaldı.

Anadolu ve Trakya vilayet merkezlerindeki İTC yerel şubeleri, çoğu zaman başkentteki bölgelerinin mebuslarıyla yakın işbirliği içinde, ulusal ajitasyonu başlattılar. Bu, ilk direniş merkezleri olan Kars, Trabzon, Erzurum, İzmir ve Edirne'de böyle olmuştur. Ulusal eylemciler Birinci Dünya Savaşı'nın son evresinde Teşkilat-ı Mahsusa'nın yaptığı gizli silah ve malzeme depolarından yararlanabilirlerdi, gerçekten yararlanmışlardır.

Ulusal hareket, Osmanlı ordusunun hem Harbiye Nezareti'ndeki hem de çeşitli yerlerdeki önde gelen birçok subayı tarafından desteklendi. Bunlar direnişe yardımcı oldular ve ordunun terhisini baltaladılar. Bunda, 1908'den önce İTC'nin kurulmasında aktif olan, yakın işbirliği içindeki, miralay ya da mirliva rütbeli subaylar grubu en aktif rolü oynadı.

Bugüne kadar İttihatçılar'a ait hiçbir ulusal direniş planı ortaya çıkarılmamıştır, ama 1918 yılında hem Enver, hem de Talât direnişi hazırlamak için çalışmalar yapmışlardı. Enver 1918'de Kafkaslar'dan mücadeleyi sürdürmeyi planlamış, ama ani ve ciddi bir rahatsızlıktan ötürü bu planını gerçekleştirememişti. Ne var ki, bu amaçla kuvvetlerini doğuda toplamış bulunuyordu. Anadolu'da ulusal çetelerle mücadeleyi sürdürme planı 1918'de yeni değildi, 1915'e uzanıyordu. Bu tarihte İTC, İtilaf kuvvetlerinin Çanakkale Boğazı'nı yarmasından endişe etmiş ve başkenti terkedip Eskişehir veya Konya'da bir üs kurma yolunda çalışmalar yapmıştı. Bu planlar 1918 -1919'daki direnişin temelini oluşturmuş olabilir.

Mustafa Kemal Anadolu'ya geçme kararını, başkentte etkili bir siyasal mevki elde etmek için altı ay uğraştıktan sonra, görece geç bir tarihte, 1919 Nisan'ının ortasında vermiştir. Bu kararı verirken, Anadolu'da bulunan subay arkadaşlarının baskısından veya Ferit Paşa hükümeti tarafından eski İttihatçı subayların tutuklanmalarının devam etmesinden ve bazı İtilafçı gazetelerin kendisinin de tutuklanmasını istemelerinden etkilenmiş olması oldukça güçlü bir ihtimaldir. Öte yandan, Karakol Cemiyeti'nin önerisiyle direniş hareketinin başına geçmek üzere Anadolu'ya gitmiş olduğu iddiası da doğru olabilir. 1919 başlarında hem Mustafa Kemal'in hem de İsmet'in Karakol Cemiyeti liderleriyle bağlantı halinde oldukları ve bu bağlantıların ulusal direniş konusunda olduğu kesindir.

Mustafa Kemal'in Dokuzuncu Ordu müfettişliğine atanmasındaki amaç, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde huzuru sağlamasıydı. Bu atama, onu başkentten uzaklaştırmak için yapılmadığı gibi, hükümetin ulusal direniş hareketini başlatmak amacıyla yaptığı bilinçli bir girişim de değildir. Harbiye Nezareti'ndeki subaylar, Mustafa Kemal'in planlarını biliyorlardı ve bu planların uygulanmasında ona destek oldular.

Bağımsızlık mücadelesi yıllarında Mustafa Kemal, tecridi olarak, hareket içindeki bazı grupların kendilerine bağlılık göstermesini isteyebilecek -ve gerçeketen istemiş olan- bütün rakipleri karşısında üstünlük sağladı. Hareket, İttihatçı örgütler etrafında kurulduğu için, hareketin liderliği için en tehlikeli rakipler eski İttihatçılar'dı. 1920'de İtilaf devletlerinin İstanbul'u işgali, Ankara'ca, bağımsız bir çizgi izleyen ve Sovyet hükümetiyle görüşmeler yapan Karakol Cemiyeti'ni tasfiye etmek için kullanıldı. Karakol'un yerine Ankara'nın sıkıca kontrol ettiği Milli Müdafaa Grubu yerleştirildi.

1921'de ulusal hareketin radikal kanadı Mustafa Kemal'in İtilaf devletleriyle anlaşmak istediğinden şüphelendi ve onun yerine Enver'i getirmeye çalıştı. Enver Türk sınırlarına geldi ve onun tarafına geçen Trabzon'daki Milliyetçi örgütün yardımıyla ülkeye girmeye çalıştı. Ama yurt içindeki İttihatçılarda yurt dışındakilerin

çalışmalarının kötü koordinasyonu Kemalistler'e etkili karşı-önjemler alma imkanını verdi ve Sakarya zaferi liderliği kaybetme tehlikesini ortadan kaldırdı.[1689]

Esbak Şeyhü'l-İslâm ve Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi:

İTTİHATÇI VE KEMALİSTLERİN İÇ VE DIŞ POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Beyaz siyaha, nur karanlığa dönmüş
Cahil âlim, kör basîr olmuş

Büyük Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayan biz miyiz, yoksa, siyasi hayatımızı onlarla muhalefet ve mücadeleye adadığımız İttihatçı ve Kemalistler mi?

Kitabımızın başından beri, Kemalistlerin İttihatçılardan farklı olmadıklarını söylüyoruz. Onları tanıyan herkes bu gerçeği biliyor. Bu iki fırka, kendi menfaatleri için Osmanlı Devleti yönetimini ele geçirmek üzere anlaşmış muhtelif ırk ve halklardan müteşekkil bir zümredir. Bu gayelerine ulaşmak için her vasıtaya başvururlar. Hatta bu yolda, devletin ve milletin yok olmasını dahi göze almışlardır.

Bunlar, Birinci Dünya Savaşı sonlarına kadar, İttihat ve Terakki adıyla Talat, Enver, Cemal gibi şahısların liderlikleri altında emelleri doğrultusunda faaliyetlerine devam ettiler. Savaştan sonra ise, Mustafa Kemal'in liderliğinde tekrar toplanıp, Kuva-yı Milliye, Kemalistler, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti ve Halk Partisi gibi isim ve şekillerde faaliyetlerine devam etmekteler. İttihat ve Terakki kimlik ve isimlerini ise, şimdi tamamen reddetmekteler.

Gerçekte, İttihatçı ve Kemalistler arasında isimden başka hiçbir ayrılık veya fark yoktur. Ancak Kemalistler şu anda kendi İttihatçı kimliklerini unutturma çabasındalar. Bunun için de kendilerini onlardan soyutlamaya çalışarak, İttihatçıları en ağır vatan hainlikleri ile suçlamaktalar. Yeni Kemalist, eski İttihatçı Bolu mebusu Falih Rıfkı, *Akşam* gazetesindeki yazılarında, *Tanin* gazetesi yazarı İttihatçı Hüseyin Cahid'e saldırırken şöyle diyor:

"İttihat ve Terakki Partisi, Osmanlı Sultanlığını sildikten sonra, İstanbul Boğazı'ndan firar ederek, halkı düşmanlara teslim etti. Lozan Antlaşması'nın bu şekilde sonuçlanarak İstanbul'un savunmasız kalmasının yegâne sorumlusu bu parti olduğu gibi, Sakarya Nehrine kadar yakılan tüm köylerin sorumlusu da bu partidir. Savaş yetimleri, şimdi o partinin nerede olduğunu bilmek istiyorlarsa bunu Ankara hükûmetine değil, yüz binlercesi katledilen babalarına sorsunlar. Ülkemizin başına gelen işsizlik, geçim sıkıntısı, açlık, yangın ve yıkımlar ve diğer tüm musibetlerin sebebi Ankara hükümeti değil, İttihat ve Terakki Partisi'dir.

"İttihat ve Terakki'nin sorumluluğunu araştırmak herkesin hakkıdır. Bu parti sorumlu ve suçlu niteliğiyle, Türk genel tarihi içinde incelenmesi gerekir." (Akşam, 28 Aralık 1923)

İşte bu, Kemalistlerin kendilerini onların zulümlerinden berî görmekle beraber, ağabeyleri İttihatçıların günahlarını, ilk kez itiraf etmeleridir. Bize göre, bu itiraf İttihatçı ve Kemalistlerin beraberce vebal taşıdıklarının çok önemli bir delilidir. Kemalistlerin kendilerini onlardan berî kılmalarına ise gülüp geçiyoruz. Zira yakînen biliyoruz ki, geçmişte onların ortakları, hatta kendileri idiler.

Kemalistler, İttihatçıların vatan hainleri olduklarını yeni mi fark etti? İttihatçılar, savaşa girip çıktıktan, memleketi düşmanlara teslim ettikten sonra ve artık isimleri unutulmuşken mi, Kemalistler onlara itiraz etmeye karar veriyor? Şimdiye kadar niçin sesleri çıkmıyor, itiraz etmiyorlardı? Sultana isyan edip onu tahtından indiren, halifenin yetkilerini gasb eden, devlet ve halkın ipini ellerinde tutan Mustafa Kemal, Fethi, Refet, Rauf, İsmet, Kazım Karabekir ve diğerleri, daha önce nerede idiler? İttihatçıların vatan ve milleti helâke sürüklemelerini görüp, niçin onlara karşı gelmediler, isyan etmediler. Gözlerinin önünde, Basra, Bağdat, Şam,

[1689] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 293-296. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin 7 Ocak 1920 tarihli nüshasından: "İngiliz donanmasının Marmara Denizi'ne gireceği inancıyla 1915'te İstanbul'u terk etmeye hazırlanan Türkler, hak ettikleri cezayı doğru bir şekilde tahmin etmişlerdi. Şu anda da yenilginin bedelini tamamen anlamış durumdalar." Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 231.

Halep, Beyrut, Musul, Hicaz ve Trablusgarb harab oldu, İstanbul ve İzmir, düşman ordularınca işgal edildi. Bu büyük günahların suçluları sadece Talat, Enver ve Cemal midir? Kesinlikle hayır!

Bilakis bu İttihatçı liderler, tüm yaptıklarını gücünü ordudan alan partilerine dayanarak yapmışlardır. Şimdi ordudan gelen bu gücü aynısıyla Mustafa Kemal temsil etmektedir.

Falih Rıfkı'ya soruyorum: Şimdiye kadar İttihat ve Terakki'nin işle- diği cürümleri söylemek yeni mi aklına geldi? O dönemde neredeydin? Şimdi Mustafa Kemal Paşa'ya hizmet ettiğin gibi, geçmişte de gençliğini, genel olarak İttihat ve Terakki'nin, özel olarak da Türk ve Arap kanı içici Cemal Paşa'nın hizmetinde tüketmedin mi? Yeni pa- şanı gördün de, eski paşanı unuttun.

Falih Rıfkı'nın dediği gibi, herkesin İttihatçıların suçlarını araştırma- ya hakkı var. Ama kendisi ve diğer Kemalistler müstesna! Çünkü kendileri onların gayri değillerdir.

"Savaş yetimleri İttihat ve Terakki'nin nerede olduğunu bilmek isterlerse..." diyor. Evet, bu büyük parti Hüseyin Cahid'den ibaret değildir. Peki bu partinin bir milyondan fazla üyesi şimdi neredeler? Savaş yetimleri bilsinler ki, onlar şimdi Falih Rıfkı gibi, Mustafa Kemal'in partisi etrafında toplanmışlardır. Mondros Mütarekesi'ni öne sürerek İttihatçıları suçlamakta. Pekâlâ bu anlaşmayı yapan ve imza eden kim? Mustafa Kemal'in başbakanı Rauf ve Büyük Millet Meclisi başkanı Fethi! Şimdi ben hayret ediyorum: Acaba bu iki adam İttihatçı mı, yoksa Kemalist mi?

Partiler arasındaki fark ilkelerden kaynaklanır. İttihat ve Terakki Partisi ile muhalifi Hürriyet ve İtilaf partilerinde olduğu gibi. Oysa Kemalistler ve İttihatçılar arasında ne ilke ve prensipler itibariyle, ne de adamları ve elemanları itibariyle en küçük bir fark yoktur. Bu iki parti birer ağabey-kardeşten ibaretler. Her iki parti de halife ve sultanların yetkilerini alıp sözde halk adına kendi başlarına devretmeyi hedeflerler. Her iki parti de laiktir. Bazen mutaassıp Turancılık, bazen de Bolşeviklik yaparlar. Bazen de Allah yolunun mücahidleri izlenimi vermeye çalışırlar. Hürriyetin en büyük rakibi oldukları halde, bu kelimeyi hiç ağızlarından düşürmezler. Siyasî rakiplerine karşı acımasızdırlar.

İttihatçı ve Kemalistlerin ayrı değil, bir olduğunun diğer bir delili de, Hüseyin Cahid ve Velid gibi iki İttihatçının İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmalarından sonra serbest bırakılmalarıdır. O sıralarda bütün İstanbul halkının korkuyla bu mahkemenin neticesini bekledikleri yazılıyor. Sanki kurulan ilk İstiklal Mahkemesi... Sanki bu mahkemelerde binlerce memleket âlimi, aydını, ileri geleni idam edilmemiş! Memlekette korkunç bir terör estiren bu mahkemenin, iki İttihatçı hakkında verdiği beraattan sonra, artık bu mahkemelerden daha adili, daha dürüstü yoktu.

Tanin gazetesinde yazan Fazıl Ahmed, medeniyete taptığını, taassuptan ise nefret ettiğini ilan ediyor. Daha sonra da Hüseyin Cahid ve Velid Bey'in faziletlerini sayarak, mahkemenin bu hususta vereceği hükmün tehlikesine dikkat çekiyor. Fakat makalesinde bu iki adamın, İttihatçılar döneminde kurulan örfi mahkemelerce binlerce memleket evladı mazlumların ipe gönderilmelerine alkış tuttuklarından hiç bahsetmiyor.

Sözün özeti, Kemalistler, İttihatçılardan başkaları değildirler. Ölümüne hükmettikleri büyük Osmanlı Devleti'yle beraber ölen, İttihatçı düşünce ve ilkeleri tekrar dirilten Kemalistlerdir. Kemalistlerin de şimdi itiraf ettikleri gibi, İttihatçılar Osmanlı'nın başını yemişlerdir. Kendileri ise İttihatçıların kaldığı yerden devam ederek, İslam hilafetinin başını yemişlerdir. Dediğimiz gibi, her iki parti de aynı cinstendir. Her iki parti de siyasî partilerin dayandığı halk sevgisi ve seçim sonuçları gibi meşru güçlere değil, silahlı kuvvetlere dayalıdırlar. Her iki partinin de güç kaynağı ordudur.

İttihatçılar döneminde ordu, parti politikalarının dayanağı ve âleti kılınmıştı. Aynı şeyi şimdi Kemalistler yapmakta. İttihatçılar döneminde partinin sivil ve askerî kanatları arasında bir mücadele vardı. Bugün bu da yok. Asker tamamen Halk Partisi politikalarının uygulama âleti durumundadır. Allah İttihatçılara lanet etsin. Orduya siya- seti ilk onlar soktu. Bu kötü geleneği başlatarak devletin başına bela oldular. Sonra da ordu, devlete ve onlara bela oldu. Ordunun devlet siyasetine karışması ve hükmetmesi musibet ve belaların en büyüğü- dür. Kişinin, silahının, onun izniyle değil de, kendi kendine çalışması gibi bir şey! Her an sahibini vurabilecek bir silah!

Böyle bir ordunun, İzmir'in fethi gibi, ilk bakışta göze hoş gelen ka- zanımları olabilir. Bu fetih incelendiğinde ise, görülür ki, Kemalistler bu yolda ülkenin çoğunluğunun yakılıp yıkılmasına, ordunun çoğu- nun heder olmasına neden olmuşlardır. Fetihten sonra ise Allah'a ve Resulü'ne itaatsızlıklarını açığa vurmuş, gurur ve kibirle halifeye ve hilafete karşı gelmiş, halifeyi hükümet yetkisinden soyutlayarak laik bir hükümet kurmuşlardır. Böylece dini, devleti ve ümmeti musibete düçar kılmışlardır. Sadece Yunanlılara yardım eden gayrimüslimlere saldırmamışlar, Yunanlılara yardım ettikleri gerekçesiyle birçok Türk ve Çerkez Müslümana da saldırmışlardır. Oysa Ehl-i Sünnet olan ve dinlerine son derece bağlı olan Anadolu Çerkezlerinin tamamının veya çoğunluğunun Yunan'a taraf çıkması düşünülemez. İşin aslı başka. Gerçek şu ki, Müslüman Çerkez halkı, birçok Müslüman Türk halkı gibi Kemalistlere karşı gelmiş, yer yer isyan etmişlerdi. Yozgat, Bozkır, Safranbolu, Düzce, Beypazarı, Nallıhan, Koçgirî, Mudurnu, Konya gibi yöreler bunlar arasındadır. Bu isyanlarda, Kemalistlerin laik tutumlarını hilafete karşı olduklarını sezinlemenin de rolü vardır. Kemalistler, İzmir zaferinden sonra baskılarını daha da artırdılar. İnsanların konuşma, görüş bildirme ve seçme özgürlüklerini ellerinden aldılar. İşte bu şekilde, suistimallere mazeret kılındığı için, fethin zararları faydasını geçti. Kemalistlerin baskılarını daha çok artırmaya vesile oldu. Bununla beraber kendilerine tâbi olanların sayısı da gün geçtikçe artmaktaydı.

Bilindiği gibi, Harb-i Umumî'den sonra, geçim sıkıntısı çeken birçok subay, para kazanmak için Anadolu'ya geçerek Mustafa Kemal'e katıldılar. İstanbul'daki Sultan Vahdeddin hükümeti artık onları doyuramaz olmuştu. Dolayısıyla bu subaylar çareyi Anadolu'ya geçmekte buldular ve gerçekten de dilediklerine nail olarak büyük paralar kazandılar. Mustafa Kemal hükümeti, halkın çektiği onca sıkıntı ve yoksulluğa, sivil memurlarının açlığına rağmen, hükûmet mallarının büyük bölümünü ordu subaylarına tahsis etmiştir. Ayrıca Büyük Millet Meclisi'nin üyelerinin çoğu da bu subaylardan oluşmaktadır. Ordunun devleti yönetmesinden hayır çıkmaz. Yıllarca devletin başını ağrıtan Yeniçeri isyanları mâlûm. Sonra II. Mahmud bu fitneyi ortadan kaldırarak devlet ve milleti onların şerrinden kurtarmıştı. Tüm ülkelerde ordunun görevi, ülke ve halkın malını, canını, hürri- yetini ve diğer haklarını düşman saldırılarından korumaktır. Asker, devlet ve halkın bu hizmet için tuttuğu kimsedir. Bu askerin ülke ve halkı yönetmeye kalkması, hizmetçinin patronunu yönetmek istemesi gibidir. Millet, kendini düşmandan korumak için tuttuğu bu kimselerin silahı kendilerine çevireceğini nereden bilsin?

Bizi ve mallarımızı koruması için hazırlayıp yetiştirdiğimiz, eline silah verdiğimiz asker, ilk olarak bizi vuruyor. Biz onların bizim bağımsızlık, can, mal ve millî şerefimizi koruyacaklarını sanıyorduk. Oysa bugün tüm mukaddesatımız onlar eliyle çiğnenmekte, ayaklar altında ezilmektedir.

Şair şöyle diyor:

Dün seni naiblik için hazırlıyorken
Bugün ise senden eman dilemekteyim!

Hasılı, Osmanlı ordusu, İttihatçıların orduya politika karıştırmaları üzerine çürümeye başlamış, Kemalistler döneminde ise bu süreç sürdürülmüştür. İttihatçı ve Kemalistlerin ayrı oldukları iddiası da kesinlikle doğru değildir.

İttihatçıların İzmir'i kaybetmesi, Kemalistlerin de alması ilk bakışta her iki parti arasında bir fark olarak görünse de gerçek böyle değildir. Zira İzmir elden giderken Kemalistler de İttihatçılarla beraberlerdi. Bu bahsin özeti, İttihatçı ve Kemalistlerin birbirlerinden farklı olmadıklarını ispat etmektir. Kemalistler, şimdiki çıkarları gereği, eski İttihatçı kimliklerini gizlemekte ve onların işledikleri veballeri itiraf etmekteler. Maalesef Müslümanların çoğu, özellikle de Mısırlılar, ancak Kemalistlerin itirafından sonra, İttihatçıların veballerini itiraf edebilmişlerdir. Falih Rıfkı gibi önce şer ve zulme alkış tuttular, destekliediler, şimdi de onlar aleyhine döndüler.

On seneden fazla bir süre önce, yönetimi rahmetli Abdülhamid'den gasp ederek, Basra'dan Saraybosna'ya, Yemen'den Hicaz'a, Trablusgarb'a kadar uzanan, Ege'de birçok adalara sahip olan devleti babalarının çiftliği gibi, dilediklerince yönettiler. Bunu yaparken de hükümetleri, sözde meşrutî olmasına rağmen ne bir nasihata kulak verdiler, ne de halkın veya halifenin görüşlerine başvurdular. Memleket evlatları arasında kin ve düşmanlık tohumları ekerek ülkede kardeş kavgalarına neden oldular. Ümmeti oluşturan Arnavut, Kürt, Çerkez, Arap ve hatta Türk unsurları arasında çatışma ve kavga başlattılar. İçeride olduğu gibi, dışarıda da

ilişkileri bozarak, devlete dost değil, düşman kazandırdılar. Nihayet Harb-i Umumî'ye girerek, hezimete uğrayıp İstanbul'u düşman askerlerine teslim ettiler.

Ancak diğer mağlup devletler, bizim kadar can ve toprak kaybetmemiş; başkentlerine girilmemesine rağmen, aralarında bir zamanların savaş yıldızı Almanların da bulunduğu bu yenik devletler, galip devletlerin hükümlerine boyun eğmekten başka çare göememişlerdi. Savaşın ne getirip ne götüreceğini iyi hesap eden devlet adamları, bu şartlarda, yenildiğimiz bu devletlerle yeni bir savaşı göze alamıyorlardı. Savaşa İttihatçı ve Kemalistlerin marifetleriyle girmiş, hezimete uğramıştık. Yenilgimizi Mondros'ta resmen kabul ettik. İstanbul düşman askerleri tarafından işgal edilmişti. İşte bu şartlarda, hiçbir devlet adamı yeni bir savaşa cesaret edemiyordu. İttihatçı ve Kemalistler, Mondros Mütarekesi'nden sonra hükümeti bırakarak İstanbul'u terk ettiler. Vatan evlatlarının kanlarının nehirler gibi aktığı, ülkenin uçurumun kenarında olduğu bu sırada, İttihatçıların muhalifleri sürgün ve hapislerden dönerek bakanlar kurulunu oluşturdular. Yeni bir hükûmet kuruldu. İttihatçılar yüzünden savaşıp yenildiğimiz devletlerle beraber, müttefiklerimiz Almanlar, Avusturyalılar ve Bulgarlar gibi, biz de teslim ve barış anlaşması imzaladık. Evet, ikinci bir yol daha vardı. Yeni bir savaş ile ya kaybettiğimiz toprakların bir kısmını tekrar geri alabilirdik veya memleketi tamamen mahvedip elimizden çıkarabilirdik. Henüz yeni biten savaş ispatlamıştı ki birinci ihtimalin gerçekleşmesi çok uzak, ikinci ihtimalin gerçekleşmesi ise neredeyse kesindi. Tecrübe edilmiş ve acı sonuçları yaşanan savaş tecrübesi- ni tekrar yaşamak, devlet ve millete karşı sorumluluk taşımayanlar için önemsizdi. Eğer elden giden kendi mülkleri olsaydı, kendi halkları olsaydı, böyle davranamazlardı. Oysa devlet siyaseti, Cenab-ı Hakk'ın yöneticiler üzerindeki emaneti olan maslahat-ı âmme üzerine bina edilmiştir.

İttihatçıları tanıyan herkes bilir ki, onlar ne zaman hükûmetten çekilmek zorunda kalsalar, haleflerini düşürmek ve kaybettikleri hükümeti yeniden ele geçirebilmek için devlet ve milleti savaşa boğarlar. Hükümetin savaşın memleket ve millet için iyi olmayacağını görüp savaştan kaçınmasını değişik şekillerde yorumlayarak, hükûmeti acz, boyun eğmek, vatana ihanet ve vatanı satmak gibi günahlarla suçlarlar. Hükûmet savaşa girdiğinde de, ordu içinde kendilerine bağlı gizli cemiyete mensup komutan ve subaylar, savaşta zafer için gerekli gayreti göstermedikleri gibi, bilakis düşman karşısında ordunun yenilmesi için ellerinden geleni yaparlar. Böylece partilerinden aldıkları emirleri uygulayıp, savaşta yen[il]erek hükümeti düşürmeyi amaçlarlar. Savaştan kaçmanın vebalini hükümete yükledikleri gibi, savaş yenilgisinin vebalini de hükûmete yüklemek isterler.

İzmir hadisesi, İttihatçı ve Kemalistlerin yaptıklarının bir sonucuydu. İstanbul'daki yeni hükümetin ise, galip devletlere itaatten başka şimdilik yapacağı bir şey yoktu. O dönemde devletler birbirlerini sevenler ve nefret edenler olmak üzere iki gruba ayrılmıştı. Büyük savaşın ruhlar üzerindeki olumsuz tesirleri henüz güncelliğini korumaktaydı. Yunanistan'da Konstantin ve Venizelos arasında yaşanan olaylardan sonra, Fransa'nın tutumu değişti.

Lehimizdeki bu gelişmelerden sonra, Yunanlıların İzmir'i işgaline siyasî görüşmeler yoluyla son vermek mümkündü. Böylece Anadolu'nun yarısı savaşın getirdiği bu büyük yıkımdan kurtulabilirdi. Zira, Mustafa Kemal'in İzmir'i askerî kuvvetleriyle geri almasından önce, İtilaf devletleri kendi aralarında Yunanistan'ı Anadolu'dan çıkarmak üzere anlaşmışlardı. İtilaf devletlerinin bu kararı, Yunan askerlerinin moral olarak çökmesine neden olmuştu. Yenilgilerinde bu moral çöküntüsünün de büyük payının olduğu inkâr edilemez. Yunanlıların savaşı kaybetmelerinde Mustafa Kemal'in kahramanlığı kadar, belki ondan da çok, Yunan komutanının hatalarının büyük payı vardır. Örneğin Yunan komutan, Anadolu'daki kuvvetlerinden 50 bin askerini Rumeli'ye kaydırarak büyük hata işlemişti.

Oysa daha önce Yunan ordusu Ankara kapılarına kadar ilerlediği sıralarda Mustafa Kemal, geri çekilmeyi veya kaçmayı düşünüyordu.

Yunanlıların savaş siyaset ve idaresindeki hataları, Mustafa Kemal'in başarısının en önemli etkeni olmuştur. Kemalist gazeteler, zaferi mucize olarak yorumlamaktalar. Oysa hiçbir zaman mucizelere güvenilerek savaşa girilmez. Ya yenilip tamamen yok olsaydık? Allah korusun!

Bu ihtimal gerçekten üzerinde durulması gereken çok önemli bir meseledir. Velev ki bir mucize veya tesadüf sonucu zafer kazanılmış olsa da! Vatanını seven herkes bu ihtimali çok ciddi bir şekilde değerlendirir. Zafer şerefini kendilerine ait görenler ise, bunu umursamazlar bile!

Sonra, Kemalistlerin övünç ve sevinç kaynakları olan İzmir'in fethi meselesini iyice tetkik ve tahkik etmek son derece gereklidir. Daha önce söylediklerime ek olarak, şunu söylemek istiyorum: Bu fetih yolunda dökülen Müslüman kanlarına onlardan çok biz lâyıkız. Keza Türklerin girdiği her savaşta, savaşı başlatanların İttihatçılar ve bilhassa Selanik grubu olmasına rağmen, ölenlerin çoğunun onlar olmadığı görülür.

Her savaştan halk daha zayıf ve perişan olarak çıkarken, Selanikliler daha güçlenmiş olarak çıkarlar. Onun için İttihatçılar ve devamı içinde yer edinmiş Selanikliler grubu savaşları çok severler. Örneğin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ve perişan çıkmamıza rağmen, onlar savaştan önceki güçlerine güç, servetlerine servet katarak çıkmışlardır. Onlar insanları ölüme sürerken, kendileri mal mülk ediniyorlar. Onlar savaşlarda ölmezler; bilakis insanları ölüme sürerken, kendileri rahat yaşamak isterler.[1690]

[1690] Mustafa Sabri Efendi, *Hilafetin İlgasının Arka Planı*, 2024, s. 189-198.